Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXIX

1

ianuarie-februarie

1988

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés à part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue „Studii şi cercetări lingvistice" paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à „ROMPRESFILATELIA" — Sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Le prix d'un abonnement annuel est de $ 60.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentele dv.

În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R—79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

București 1
SPIRU HARET 12

1—XXXIX—1988
ianuarie—februarie

APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

SCL, anul XXXIX, nr. 1, p. 1—110, București, 1988

TEZE PENTRU O RETORICĂ A RECEPTĂRII TEXTULUI POETIC *

0. Punctele 0—6 din tezele de mai jos argumentează succint în legătură cu necesitatea de a elabora o retorică a receptării textului poetic și inventariază cîteva dintre aspectele esențiale pe care le implică un asemenea demers. La punctul 7 sînt oferite o serie de sugestii care ar conduce la rezultatul pe care îl avem în vedere.

1. Poetica este considerată implicit în cele ce urmează o proiecție a retoricii. Primul rezultat al acestui proces de proiecție este schimbarea funcției. Retorica emiterii și cea a receptării textului poetic vor fi deci guvernate de reguli specifice, diferite de cele care acționează în emiterea și în receptarea textului nonpoetic.

2.1. Procesul de receptare a textului poetic ar trebui să ia în considerare simultan următorii doi factori:

2.1.1. sistemul de mărci caracteristice detectabile la nivelul de suprafață al textului poetic și

2.1.2. convenția artistică dominantă pentru diverse categorii de lectori în momentul receptării.

2.2. Orice lector de poezie are un sistem de lectură, fie el implicit. Faptul că teoriile despre literatură din ultimele 2—3 decenii fac apel tot mai adesea la conceptul de „competență de lectură" constituie o dovadă, printre multe altele, în acest sens.

2.3. O cercetare care și-ar propune să construiască o sistematică a receptării textului poetic ar trebui să aibă în vedere următoarele aspecte:

2.3.1. unuia și aceluiași text poetic i se pot aplica mai multe reguli de lectură;

2.3.2. fiecare metodă de analiză a textului poetic se bazează/ar trebui să se bazeze, implicit, pe un sistem de lectură; acest sistem de lectură ar putea fi descris.

3.1.1. Textul poetic — atît cel pe care îl construiește emițătorul (opera literară ca dat obiectiv), cît și cel pe care îl (re)construiește receptorul (rezultatul lecturii) — se bazează pe un sistem de reguli chiar și în cazul în care deviază de la ele.

3.1.2. Deviind de la o modalitate devenită convențională de a reprezenta lumea — modalitate specifică subclasei (genului) din care face parte textul și convențiilor dominante în acel moment — discursul poetic își marchează devierea printr-o serie de indici; aceștia au rolul de a sublinia caracterul „original" al textului în raport cu alte texte.

3.2. La rîndul său, emițătorul își construiește, în procesul de creație, un sistem de reguli propriu. El proiectează în text o serie de elemente pe care le-a selectat din mulțimea (teoretic infinită a) elementelor caracteristice pentru poezie.

* Studiile din acest număr al revistei noastre reprezintă comunicările susținute cu prilejul dezbaterii al cărei punct de orientare l-au constituit tezele de față. Dezbaterea a avut loc în februarie 1985 la Institutul de Lingvistică din București. Autorii și-au revăzut între timp comunicările, dîndu-le forma definitivă pe care o publicăm (nota redacției).

3.3. Dacă propoziţia de la **3.2.** este adevărată, atunci retorica particulară a unui text poetic dat poate fi dedusă, „reconstruită". O cercetare ca aceea pe care ne-o propunem ar trebui să pornească de la stabilirea raportului dintre retorica emiţătorului şi cea a receptorului, dintre retorica particulară pe care şi-o construieşte orice text poetic în procesul generării sale şi pluralitatea lecturilor pe care le admite acesta.

4. La rîndul său, receptorul îşi construieşte propria retorică în procesul de lectură.

4.1. Procesul de lectură înseamnă pentru receptor :

4.1.1. apariţia unei motivaţii care îl face să intre în proces şi

4.1.2. menţinerea tensiunii cu textul.

4.2. Pentru scopul pe care ni-l propunem ne interesează în primul rînd :

4.2.1. motivaţiile de factură culturală care îl fac pe receptor să intre în proces şi

4.2.2. tipurile de implicare/nonimplicare a receptorului în text şi rolul acestora într-o retorică posibilă a receptării.

4.3. Pentru a-şi construi retorica, receptorul face deci apel atît la mărcile pe care i le furnizează textul, cît şi la ceea ce numim „orizontul său cultural" ; astfel, el se implică în lumea textului, dar urmăreşte, în acelaşi timp, şi formele care o structurează pe aceasta, adică ceea ce numim, în mod obişnuit, „textura".

4.4. Orice lectură se bazează, prin urmare, pe o relaţie de intertextualitate.

4.5. Ţinînd cont de cele spuse pînă acum, s-ar putea stabili o tipologie — abstractă — a receptorilor de poezie, demers care ar avea, printre altele, consecinţe importante într-o didactică, chiar implicită, a literaturii.

5. Emiţătorul îşi verifică permanent textul în curs de elaborare ; sistemul generativ al textului prevede un „mecanism de control".

5.1. O retorică a receptării textului poetic ar trebui deci să expliciteze modalităţile în care acest dispozitiv menţine decodarea între anumite limite, împiedicînd-o de a se „îndepărta" prea mult de text.

5.2. Ar trebui luată de asemenea în considerare relaţia dialectică, starea de tensiune, dintre codul (explicit al) textului şi codul (de regulă, implicit al) receptorului ; în funcţie de o serie de factori, receptorul poate să „pună în mişcare" oricare dintre sistemele de semne pe care le manifestă textul.

6. Un component esenţial al oricărei retorici posibile a receptării este cel pragmatic. Acesta ar trebui să ţină seama de următoarele aspecte :

6.1. trecerea de la „lumea" în care se situează receptorul în momentul lecturii la „lumea" construită în text poate fi asemănată cu trecerea culorilor într-un spectru ;

6.2.1. emiţătorul şi receptorul — marcaţi în text sau nu — au concepţii diferite despre poezie ;

6.2.2. atît concepţia despre poezie a emiţătorului cît şi cea a receptorului evoluează în timp ;

6.2.3. în sistemul oricărui text poetic există „puncte tari", care facilitează „intrarea" receptorului în text şi menţinerea tensiunii dintre receptor şi text.

7. Sintetizînd cele spuse pînă acum, credem că o retorică a receptării poeziei ar trebui să expliciteze :

7.1. raportul dintre retorica implicită („inovaţiile" inerente care apar în limbajul poetic) şi cea explicită („arte poetice", teorii ale literaturii etc.) în procesul de receptare ;

7.2. modalităţile în care retoricile (implicite şi/sau explicite) dominante la un moment dat influenţează retroactiv receptarea textelor poetice anterioare acelui moment ;

7.3. factorii care blochează procesul receptării şi condiţiile în care se poate produce blocarea. În acest sens, sînt necesare următoarele precizări :

7.3.1. Toposurile facilitează stabilirea unei relaţii de intertextualitate, dar pot să devină şi un ecran în calea receptării, pentru că îi creează unui lector „cultivat" un sentiment de siguranţă, de „déjà vu", „déjà connu", sentiment care îi poate diminua tensiunea cu textul.

7.3.2. Acelaşi rol îl joacă, pentru cititorul avizat, diversele teorii ale textului, care — în anumite condiţii — blochează procesul de receptare.

7.4. Modalităţile în care, determinînd lectorul să îşi conştientizeze regulile pe baza cărora se produce decodarea, o retorică a receptării l-ar ajuta să „acopere" distanţa dintre materialitatea discursului poetic şi diversele modele interpretative care — la un moment dat şi pentru anumite categorii de lectori — ajung să facă parte din „universul cultural" al receptorului.

7.4.1. O retorică a receptării poeziei ar trebui deci să le faciliteze acestor categorii de lectori trecerea spre o înţelegere „superioară", „mai profundă" a poeziei.

7.4.2. „Acoperind", prin regulile unei retorici a receptării, distanţa (discrepanţa) dintre literalitatea discursului poetic şi un model interpretativ consacrat (o serie de modele interpretative consacrate) al(e) acestuia, lectorul s-ar putea „întoarce" la text, şi-ar putea reface „ingenuitatea" în raport cu acesta.

7.5. Ar putea fi astfel dedus felul în care ar trebui să arate o retorică a receptării în momentul de faţă şi rolul pe care l-ar juca diversele metode experimentate în ultimii ani în poetică, semiotică etc. în elaborarea acesteia.

Profesorului SOLOMON MARCUS
la a 60-a aniversare

TEXT ŞI ACCEPTABILITATE

EMANUEL VASILIU

Pornindu-se de la faptul că nu se pot formula în mod satisfăcător nici reguli sintactice, nici reguli semantice de bună formare a textului, se încearcă o determinare a *condiţiilor pragmatice* pe care trebuie să le îndeplinească o ,,configuraţie de semne" pentru a putea fi considerată *text*.

1. Am încercat să arăt cu altă ocazie [1] că, cel puţin în stadiul actual al cercetărilor teoretice privitoare la *text*, nu dispunem de un criteriu **sintactic**, deci pur formal, pe a cărui bază să putem decide pentru orice configuraţie de semne dacă este sau nu este un text (aşa cum dispunem de un astfel de criteriu pentru a decide dacă o configuraţie de semne este sau nu este o propoziţie). Faptul se datorește în primul rînd împrejurării că nu avem la dispoziţie pînă în prezent un inventar de conectori care să aibă proprietatea de a forma texte atunci cînd leagă între ele propoziţii şi/sau fraze (aşa cum conjuncţiile formează fraze atunci cînd leagă între ele propoziţii) [2]. Pe de altă parte, dacă am avea în vedere numai acele construcţii formate prin simpla juxtapunere de propoziţii şi/sau fraze, am constata că, pe baze strict sintactice, deci formale, nu am putea face distincţie între o alăturare de propoziţii ca

(1) $\langle$*Afară e cald*$\rangle_{S_1}$ $\langle$*Ion se plimbă pe stradă*$\rangle_{S_2}$

şi una ca

(2) $\langle$*Luna este satelitul Pămîntului*$\rangle_{S_1}$ $\langle$*Ion se plimbă pe stradă*$\rangle_{S_2}$

deşi (1) este pentru oricine un *text*, în timp ce (2) probabil că nu este.

În acelaşi timp, conceptul de *coerenţă*, invocat de majoritatea cercetătorilor drept criteriu **semantic** al textualităţii, se dovedeşte a fi, la o analiză mai amănunţită, o trăsătură **pragmatică** (deci ţinînd de relaţia dintre vorbitori şi sistemul de semne pe care îl folosesc) şi nu semantică. Într-adevăr, aşa cum am încercat să arătăm într-altă parte [3], o definiţie

[1] Emanuel Vasiliu, *On "The Meaning of 'Text Meaning'" and Some Related Concepts*, în *Quaderni di semantica*, XI, no 1, June, 1985, p. 113–118.

[2] Unii cercetători, ca Udo L. Figge, *Zur Konstitution einer eigentlichen Textlinguistik*, în János Petőfi (ed.), *Text vs. Sentence. Basic Questions of Textlinguistics*, Hamburg, 1979, (Buske), p. 18, menţionează printre conectorii *textuali* (germ. *textkonstitutiven Konjunctionen*) conjuncţii ca germ. *und, oder, aber*, deşi construcţiile formate cu aceste conjuncţii sînt *fraze* şi nu entităţi sintactice de un rang superior frazelor; Wolfgang Raible, *Zum Textbegriff und zur Textlinguistik*, în Petőfi (ed.), *op. cit.*, p. 65, consideră că elemente jonctive ca germ. *in der Tat, aber, jedoch, sondern, vielmehr* asigură ceea ce el numeşte ,,coerenţa asertorică" a textului. Se poate observa că *aber, jedoch, sondern* sînt jonctive frazale (care leagă propoziţii într-o frază), ceea ce înseamnă că nici în acest caz nu se face o separaţie între conectorii frazali şi cei care au proprietatea de a forma unităţi sintactice de ordin superior, adică texte.

[3] E. Vasiliu, *On Some Meanings of 'Coherence'*, în Petőfi (ed.), *op. cit.*, p. 450–466.

SCL, anul XXXIX, nr. 1, p. 7–16, Bucureşti, 1988

strict semantică a coerenței (în accepția standard a semanticii, ca disciplină care are ca obiect relația dintre *semne* și *obiectele* din universul de discurs) prin conceptul de 'consistență logică' se dovedește inadecvată, întrucît o succesiune ca (2) nu este logic inconsistentă — cum nu este nici (1), de altfel —, fără a putea fi considerată însă în mod rezonabil *coerentă*.

Pornind de la acest punct de vedere, am redefinit conceptul de *coerență* prin *grad de expectabilitate* [4]. Această definiție a conceptului de coerență revine la a spune că o succesiune de (două) propoziții este *coerentă* în măsura în care alăturarea sensurilor pe care acestea le au este conformă cu ceea ce un vorbitor standard într-o situație standard „se așteaptă" să comunice o propoziție, după ce a luat cunoștință de sensul propoziției (propozițiilor) care a(u) precedat-o. De ex., este suficient de clar că (1) este în mai mare măsură conformă cu „așteptările" unui vorbitor, în timp ce (2) este în mai mică măsură (sau nu este deloc) conformă cu aceste așteptări. Luînd drept criteriu al coerenței *expectabilitatea* (înțeleasă în felul indicat), va trebui să spunem că (1) *este* o succesiune coerentă de propoziții, în timp ce (2) *nu este*.

Se poate observa, în urma celor arătate, că, menținînd *coerența* drept criteriu al textualității, trebuie să admitem, în același timp, că textualitatea (deci posibilitatea de a distinge între texte și nontexte) este un concept de natură *pragmatică*.

În cele ce urmează, ne propunem să vedem dacă, definită, așa cum am sugerat, în termeni pragmatici ca „grad de expectație", coerența poate fi luată drept criteriu al textualității.

2. În paragraful precedent, am admis ca neproblematică ideea că o succesiune de propoziții ca (2) este discoerentă. Vom căuta să arătăm, în continuare, că această idee nu poate fi acceptată fără rezerve.

1° Să ne imaginăm situația următoare, care ne poate duce cu gîndul la un scenariu de „science fiction" : (i) între Pămînt și toți sateliții săi există navete spațiale care fac curse regulate și la îndemîna oricui ; (ii) lui Ion îi place să „viziteze" diverșii sateliți ai Pămîntului ; (iii) Ion preferă plimbărilor pe stradă plimbările pe care le poate face și le face de obicei pe suprafața acestor sateliți ; (iv) dintre plimbările pe sateliți le preferă pe cele făcute pe Lună.

Ni se pare clar că, în condițiile în care (i)—(iv) ar fi satisfăcute, o succesiune ca (2) nu ar părea discoerentă nici unui vorbitor din al cărui stoc de cunoștințe despre lume ar face parte și ipoteticele împrejurări descrise în (i)—(iv).

2° Să ne imaginăm o altă situație, înrudită cu cea descrisă sub 1° : (i) cel care emite succesiunea (2) este o autoritate în materie de astronautică : (ii) persoana la care se referă cuvîntul *Ion* este general cunoscută ca interesată de posibilitățile (actuale sau de viitor) de a face călătorii pe diverse alte planete ; (iii) receptorul succesiunii (2) cunoaște competența (și deci buna informare a) emitentului privitoare la astronautică ; (iv) receptorul cunoaște bine persoana la care se referă *Ion* (evident, și *preocupările* sale). Se poate ușor observa că, în cazul în care (i)—(iv) sînt

[4] Id., *ibid.* ; cf. și articolul nostru *Coerență și permisiune*, în *Studii de stilistică, poetică și semiotică*, Cluj-Napoca, 1980, p. 195—203.

satisfăcute, (2) este în mai mică măsură (dacă nu chiar deloc) o succesiune discoerentă.

3° Să ne imaginăm, în sfîrşit, situaţia în care, simplificînd pînă la extrem lucrurile, (2) reprezintă o „operă literară" a unui scriitor autentic şi general recunoscut.

În acest caz sînt de prevăzut două situaţii care prezintă interes pentru discuţia noastră :

(a) aceea în care receptorul face parte dintre aceia pentru care autorul este recunoscut ca mare scriitor şi reprezintă, în acest fel, o *autoritate* ;

(b) aceea în care receptorul nici nu a auzit de scriitorul respectiv, bănuind eventual că este un debutant ; în plus, receptorul nu are — ca cititor de literatură — decît experienţa literaturii „clasice", caracterizate prin absenţa oricărei distorsiuni (gramaticale şi/sau semantice).

În cazul (b), este aproape sigur că receptorul va califica „opera" respectivă drept aberantă şi o va înregistra sub rubrica „nonliteratură" sau „pseudoliteratură", iar pe autor îl va considera fie un „nontalent", fie un „impostor". În cazul (a), va accepta succesiunea (2) ca text literar, chiar dacă va fi şocat de insolitul alăturării de sensuri şi va căuta, eventual, să descopere ce „se ascunde" în dosul acestei exprimări neobişnuite, adică să *găsească un sens* acestei alăturări. Se poate presupune chiar că această operaţie de „găsire" a sensului ar putea fi una dintre situaţiile descrise de noi sub 1° sau 2°.

Analiza situaţiilor ipotetice de sub 1°—3° ne arată că :

(α) *aceeaşi* succesiune de propoziţii poate fi în anumite condiţii *coerentă*, iar în altele *discoerentă* ;

(β) noţiunea de *coerenţă* are un caracter strict subiectiv, fapt care se reflectă, de altfel, şi în accepţia strict pragmatică pe care am dat-o coerenţei ; în aceste condiţii, definiţia pe care am dat-o sub **1.** acestui concept reprezintă, în fond, un fel de coerenţă „idealizată", întrucît conceptul este definit în raport cu un *vorbitor standard*, într-o *situaţie standard* (în timp ce în 1°—3° am avut a face cu raportarea ideii de coerenţă la vorbitori *determinaţi* în situaţii *determinate*).

Ţinînd seamă de cele discutate în acest paragraf şi acceptînd, în acelaşi timp, ideea că textualitatea se defineşte prin coerenţă, sîntem obligaţi să spunem, mai departe, că :

(α′) aceeaşi succesiune de propoziţii *este text* în anumite condiţii şi *nu este text* în alte condiţii ;

(β′) însăşi noţiunea de *textualitate* (= faptul că o succesiune de propoziţii alcătuieşte sau nu alcătuieşte un text) este o noţiune strict dependentă de subiectivitatea vorbitorilor.

Cele două ultime consecinţe, (α′) şi (β′), nu par, la prima vedere, a fi prea supărătoare. La o reflecţie mai atentă, ne dăm seama însă că noţiunea de textualitate *trebuie* separată de aceea de coerenţă. Această separare se dovedeşte a fi necesară în special în cazuri ca acelea discutate sub 3°. Aici, după cum uşor se poate vedea, între *textualitate* şi *coerenţă* există un fel de tensiune : cel care receptează succesiunea (2) este *frustrat* în aşteptările sale privitoare la alăturările posibile de sensuri propoziţionale (sistemul „asocierii de idei" este altul decît cel al receptorului şi este, din

punctul său de vedere, *anormal*), dar în ciuda acestei ,,așteptări frustrate'', receptorul nu neagă unei succesiuni ca (2) caracterul de **text**. Așadar, cel puțin în cazuri ca 3°, trebuie să admitem că *textualitatea este independentă de coerență*. În această ordine de idei, este util să atragem atenția asupra faptului că 3° nu este altceva decît o reprezentare extrem de simplificatoare a atitudinii unui ,,consumator'' de literatură față de opera literară. În acest caz, caracterul de text al unei succesiuni de propoziții îi este oarecum *impus* receptorului prin autoritatea emitentului. Sau : un ,,consumator'' de literatură este dispus să considere text *orice* succesiune de propoziții produsă de un emitent a cărui autoritate auctorială nu o pune în discuție.

La cele arătate trebuie să adăugăm că, departe de a descrie o situație periferică, 3° se referă la o clasă importantă de fenomene, fiind vorba de modul de raportare a receptorului la configurațiile de propoziții care alcătuiesc operele literare.

Mai mult : ne putem întreba dacă *poziția auctorială* este **singura** care poate *impune* unui receptor o succesiune de propoziții ca text.

Să ne imaginăm că o persoană oarecare se adresează (oral sau în scris) unei alte persoane prin succesiunea de propoziții (2). În această situație, de îndată ce și-a asumat statutul de interlocutor, cea de a doua persoană (adresantul) nu va ignora pur și simplu secvența (2) ca ,,discoerentă'', deci ca ,,fără sens'' sau ,,absurdă'', ci va căuta să o *înțeleagă*; pentru a o înțelege, deci pentru a ,,găsi'' sensul expresiei, cel care își asumă statutul de interlocutor va face o serie de ipoteze, imaginînd diverse situații posibile (de felul celor de sub 1°, 2°) care să poată motiva alăturarea celor două propoziții. În momentul în care interlocutorul procedează astfel, el nu adoptă o atitudine esențial diferită de aceea adoptată de un ,,consumator'' de literatură în prezența unei opere ,,dificile''.

Este adevărat că, în prezența unei succesiuni ca (2), o persoană poate să *refuze* statutul de interlocutor și, în aceste condiții, să refuze să facă operațiile necesare pentru a descoperi ce anume s-a intenționat să se comunice prin (2). Trebuie relevat însă că nici această atitudine nu este esențial diferită de aceea a unui ,,consumator'' de literatură care refuză să citească literatură ,,dificilă'' (= literatură care îi solicită în prea mare măsură cooperarea).

3. Cele discutate sub **2.** ne conduc către următoarele concluzii:

(i) În cazul în care definim textualitatea prin coerență, sîntem constrînși să admitem că multe dintre operele literare (anume acelea caracterizate printr-un grad redus de coerență sau chiar prin discoerență) nu sînt texte. Aceasta este însă în dezacord cu ceea ce, în mod rezonabil, înțelegem prin text[5].

(ii) Examinînd statutul operelor literare, care, după cum am văzut, nu se caracterizează în mod necesar prin coerență (în sensul acceptat sub

[5] Această dificultate a mai fost relevată de cercetători; v., de ex., Michael Titzmann, *Text vs. Sentence (With a View towards a Unified Theory of Pragmatics and Semantics)*, în Petöfi (ed.), *op. cit.*, p. 104, care, referindu-se la *coerență* ca regulă de ,,bună formare'', scrie : "in turn, is itself oriented to the scientific type of text and in its conventional form contains little of the culturally accepted variability (as regards coherence) specific to «emotional» and «litterary» expression".

1.), ajungem la constatarea că, cel puțin în aceste situații, *textualitatea*, deci calitatea unei succesiuni de propoziții de a fi o entitate lingvistică bine construită (semantic), nu apare legată de coerență, ci, în multe cazuri, chiar oarecum „în ciuda" unui grad (mai mare sau mai mic) de *discoerență*.

(iii) Într-o serie de situații de comunicare „obișnuite" (deci nu de comunicare între un autor și cititorii săi printr-o operă literară), receptorul se raportează la o succesiune de propoziții ca la un obiect lingvistic care îndeplinește o funcție de comunicare nu ca o consecință a faptului că secvența respectivă este conformă cu standardele de coerență (ale receptorului concret sau ale receptorului „ideal"), ci ca o consecință a faptului că persoana respectivă *își asumă* rolul de interlocutor (receptor) al celui care a construit succesiunea respectivă de propoziții. În aceste împrejurări, receptorul formulează ipoteze de natură să „lege" propozițiile în cazul în care succesiunea manifestă discoerențe. Din acest punct de vedere, atitudinea receptorului obișnuit nu diferă principial de atitudinea „consumatorului" de literatură, iar textualitatea nu derivă (în primul rînd) din caracterul coerent al succesiunii de propoziții, ci din *modul de raportare* a destinatarului la această succesiune.

(iv) Dat fiind caracterul strict subiectiv al coerenței relevat sub **2.**, ar trebui să admitem că exact aceeași succesiune de propoziții *este text* în raport cu un anumit vorbitor și cu o anumită situație de comunicare și *nu este text* în raport cu un alt vorbitor și altă situație de comunicare sau, eventual, chiar cu *același vorbitor*, dar plasat în *altă situație de comunicare*.

Considerentele formulate aici sub (i)—(iv) ne determină să considerăm ca perfect justificate două idei formulate de Petöfi [6], și anume : (a) că textualitatea nu este o trăsătură inerentă (sau imanentă) a unei succesiuni de propoziții și (b) că text este orice succesiune de propoziții[7] care este considerată ca text de către cel care o produce sau de către cel care o receptează pe baza unor criterii relevante pentru el.

Ne vom opri în special asupra semnificației celor arătate sub (b).

După cum se observă, Petöfi nu face distincție între calitatea de *emitent* și cea de *receptor* a celui care consideră că o succesiune de propoziții (configurație de semne) este sau nu este un text.

În ce ne privește, înclinăm să spunem că, din punctul de vedere al emitentului, însuși faptul că acesta folosește o configurație de semne dintr-o anumită limbă într-o situație de comunicare dată, cu intenția de a comunica ceva, conferă acestei configurații statutul suficient de bine definit de entitate lingvistică cu care *se intenționează să se* **comunice** *ceva* în împrejurarea X. În această ordine de idei, este absolut necesar să atragem atenția asupra deosebirii esențiale dintre a considera o configurație de semne, C, ca element al unui sistem de comunicare, S, și de a o descrie prin raportare la S și a considera aceeași configurație, C, ca mijloc pe care un emitent determinat îl folosește într-o situație determinată, pentru a

[6] János Petöfi, *Text Comprehension, Objects and Processes, Text Theory. Semantic Aspects of Text Processing*, în *Quaderni di semantica*, XI, no 1, June, 1985, p. 81—92.

[7] Petöfi, *loc. cit.*, vorbește, de fapt, despre „configurații de semne"; este însă clar că ceea ce am numit pînă aici *succesiune de propoziții* nu este decît un caz particular al configurației de semne.

comunica efectiv cu o persoană determinată. În cazul din urmă, avem a face cu C raportată la comunicarea *in actu*, și nu la S sau nu în primul rînd la S.

Putem acum conveni să numim *text* orice configurație de semne, C, prin care cel care o emite *intenționează*, într-o situație determinată, *să comunice ceva*. În aceste condiții, este clar că atît e x t e n s i u n e a, cît și c o m p l e x i t a t e a structurală a configurației C depind în întregime de modul în care emitentul înțelege sau este capabil să utilizeze sistemul S pentru a comunica ceea ce dorește, în situația concretă. El poate folosi un cuvînt, o propoziție, o frază, mai multe propoziții și/sau fraze juxtapuse, mai multe propoziții și/sau fraze legate prin cuvinte sau expresii jonctive, propoziții și/sau fraze juxtapuse sau legate etc. etc. O configurație de semne nu este text decît în măsura în care nu este produsul activității de manipulare a regulilor sistemului S de către un anumit individ care are intenția de a comunica ceva într-o situație dată. Această situație explică eșecul oricărei încercări de a defini textul prin regulile sistemului : pentru că textul rezultă din *manipularea efectivă* a regulilor și nu din regulile înseși.

Mai mult : trebuie să admitem că o configurație C poate fi text chiar și în cazul în care structurile ei constituente nu sînt construite în perfect acord cu regulile de bună formare sintactică și/sau semantică ale sistemului S, întrucît calitatea de text a unei configurații, C, nu este dată de nimic altceva decît de faptul că C rezultă din manipularea regulilor din S de către o persoană determinată, într-o împrejurare determinată, pentru a comunica ceva, fără ca aceasta să însemne în mod necesar ca acel cineva să fi manipulat regulile *în mod corect*. În aceasta constă — credem — explicația faptului că, în mod rezonabil, se consideră, de obicei, că o configurație cu greșeli (gramaticale și/sau semantice) produsă de către cineva cu scopul de a comunica ceva într-o anumită împrejurare este *un text cu greșeli* și nu că *nu este un text*.

Pe de altă parte, în definirea textualității, am văzut că Petöfi introduce și cel de al doilea factor, corelat cu primul, anume receptorul : o configurație de semne, C, este necesar să fie considerată text nu numai de către cel care o produce, ci *și de către cel care o recepteaza*. În felul acesta, Petöfi introduce ca element corelat al intenției de comunicare prin C *acceptarea* configurației C ca text. De fapt, a accepta o configurație, C, ca text nu înseamnă altceva, în lumina celor discutate în acest paragraf, decît (α) a recunoaște în C un „obiect" cu ajutorul căruia o anumită persoană (emitent al lui C) vrea să comunice ceva într-o situație determinată ; (β) a te recunoaște în cel căruia îi este adresată configurația C ; (γ) a te constitui în *interlocutor* (adresant) în raport cu emitentul lui C.

Așadar, luînd drept criteriu al textualității nu numai intenția unui locutor de a comunica ceva prin C, ci, în plus, și *acceptarea* configurației C de către adresantul determinat, obținem o accepție *mai tare* a ideii de textualitate : o configurație, C, este text nu numai pentru că emitentul ei are intenția de a comunica ceva, prin C, unui adresant determinat, ci și pentru că, prin C, comunicarea dintre un emitent determinat și un adresant determinat *se realizează efectiv prin C*.

Vom încerca şi în legătură cu criteriul *acceptării* să punem în lumină anumite consecinţe legate de noţiunea de textualitate:

Consecinţa celor arătate sub (α) este că o configuraţie de semne trebuie să fie caracterizată printr-un minimum de conformitate cu regulile sistemului S; în caz contrar, C nu poate fi recunoscut ca „obiect" cu ajutorul căruia se intenţionează a se comunica ceva. În cazul în care condiţia de sub (α) nu se realizează, este evident că nu se mai poate pune problema realizării celor prevăzute sub (β) şi/sau (γ).

Cele prevăzute sub (β) reprezintă o condiţie preliminară pentru (γ): dacă X nu este conştient de faptul că C îi este adresată (de către Y) *lui* şi nu altcuiva, nu se mai pune problema asumării (sau respingerii) statutului de interlocutor al lui Y. În plus, dacă X nu este conştient de faptul că *el* este cel căruia i se adresează Y prin C, poate să nu înţeleagă sau să înţeleagă cu totul greşit ceea ce intenţionează să comunice Y prin C.

În sfîrşit, asumarea statutului de interlocutor (cerută prin (γ)) are drept consecinţă o atitudine cooperativă din partea lui X: aceasta nu se rezumă numai la „a lua act" de faptul că Y vrea să-i comunice ceva prin C, ci caută **să înţeleagă** ce anume a vrut să comunice Y prin C (= să „decodeze" sau să „descopere sensul" configuraţiei C). Trebuie observat că „asumarea statutului de interlocutor" este, aşa cum am arătat sub **2.**, factorul care declanşează efortul de „găsire" (uneori chiar de „ghicire") a semnificaţiei unei configuraţii discoerente (deci fără legături evidente între elementele de semnificaţie asociate elementelor configuraţiei). În aceste cazuri, cel care şi-a asumat statutul de interlocutor formulează ipoteze (de tipul celor discutate sub **2.**, 1°—3°) asupra stărilor de lucruri care ar putea justifica alăturările de sensuri din C.

În legătură cu acest aspect, este interesant să luăm în consideraţie două situaţii, şi anume:

1° În care destinatarul apreciază că gradul de coerenţă (legătură de sens între unităţile configuraţiei) este cu mult **sub** acela care i-ar putea permite o „înţelegere" a comunicării.

2° În care destinatarul apreciază că, în ciuda gradului scăzut de coerenţă, el poate realiza o „înţelegere" a comunicării.

În cazul 1°, avem a face, în fond, cu *neacceptarea* configuraţiei ca „vehicul" de comunicare (vezi mai sus sub (α)), fapt care transformă emiterea configuraţiei C într-o *tentativă eşuată de comunicare*. În cazul 2°, avem a face cu situaţia în care „discoerenţa" măsurată prin raportare la un vorbitor standard într-o situaţie standard (aşa cum am definit-o în **2.**) este *mai mare* decît discoerenţa raportată la receptorul concret din situaţia concretă de comunicare (= pentru un motiv sau altul — printre care se pot menţiona situaţia concretă de comunicare, normele stilistice legate de această situaţie etc. — receptorul concret este *mai tolerant* decît receptorul „ideal").

În cele de mai sus am încercat să degajăm semnificaţia celor două criterii ale textualităţii propuse de Petöfi, anume ceea ce am numit *intenţia de comunicare* (a unui individ determinat într-o situaţie determinată) printr-o configuraţie de semne, C, şi *acceptarea* acestei configuraţii ca intermediar al comunicării (de către cel căruia îi este adresat C). Conjugarea celor două criterii ne duce, în ultimă analiză, la ideea că *textul* nu este

altceva decît *o configurație de semne*, C, ale unui sistem de semne, S, *prin care* **se realizează efectiv un act de comunicare** *între doi vorbitori determinați*, într-o situație (de comunicare) determinată.

Această reformulare a condițiilor de textualitate propuse de Petöfi arată, în același timp, într-un mod suficient de clar, de ce trebuie acceptată și cea de a doua idee a lui Petöfi (v. mai sus sub (a)), anume că textualitatea nu este o proprietate *inerentă* a unei configurații de semne : textualitatea/nontextualitatea acesteia derivă exclusiv din faptul dacă această configurație îndeplinește sau nu îndeplinește în mod efectiv rolul de a mijloci comunicarea între doi indivizi concreți, într-o situație dată și nu din anumite proprietăți ale structurii ei interne.

4. Pornind de la examenul critic al ideii curente de a defini textualitatea prin coerență, am ajuns la concluzia că o configurație de semne (care poate fi și o succesiune de propoziții) nu este text pentru că are un anumit grad de coerență (sau pentru că nu are un grad prea mare de discoerență), ci numai pentru că realizează efectiv o comunicare între doi vorbitori determinați, într-o situație determinată. Această versiune a condiției de textualitate, după cum am arătat, nu reprezintă decît o dezvoltare a unei idei formulate de Petöfi [8].

Mă voi opri pe scurt aici asupra unor aspecte ale teoriei textului pentru care acest mod de a înțelege textualitatea mi se pare în mod particular relevant :

1° În analiza făcută sub **2.** am început prin a considera text o construcție mai extinsă decît o propoziție și care este, în același timp, altceva decît o frază. Am început deci prin a lua în considerație obiecte care, pe baza simplei observații directe, se dovedeau a fi în mod evident *de altă natură* decît obiectele investigate în mod tradițional din punct de vedere gramatical și semantic, anume propozițiile și/sau frazele.

Observațiile pe care le-am făcut au fost de natură să vină în sprijinul modului în care Petöfi definește textualitatea. Acest mod de definiție pe care l-am preluat și l-am precizat din anumite puncte de vedere se dovedește a fi însă adecvat nu numai obiectelor luate inițial în considerație de noi (construcții mai extinse decît propozițiile și/sau frazele), ci și unei clase mult mai largi de obiecte, anume *oricărei* construcții alcătuite din semne care poate realiza efectiv o comunicare. De aceea, sub **3.**, am adoptat termenul general de *configurație de semne* utilizat de Petöfi. În felul acesta, definiția propusă pentru noțiunea de 'text' se dovedește a fi perfect compatibilă cu un punct de vedere destul de răspîndit, anume că text poate fi nu numai o succesiune de propoziții și/sau fraze, ci și *o* frază, *o* propoziție și, trebuie adăugat în mod explicit, o sintagmă sau chiar un singur cuvînt, întrucît o sintagmă sau un cuvînt poate avea, după cum este general admis, rol de *propoziție*.

2° O dată acceptată definiția pe care am propus-o pentru textualitate, trebuie să acceptăm și ideea că noțiunea de 'text' se situează în afara ierarhiei *cuvînt—sintagmă—propoziție—frază*, întrucît noțiunea de text nu se definește în termeni sintactici : un text nu se poate defini ca unitate

[8] V. nota 6.

sintactică ai cărei constituenţi imediaţi sînt propoziţiile (frazele), aşa cum propoziţia se poate defini ca unitate sintactică ai cărei constituenţi imediaţi sînt sintagma subiectului şi sintagma predicatului. Această situaţie rezultă, evident, din faptul că criteriul textualităţii nu este un criteriu sintactic, ci unul pur pragmatic, care constă din raportarea unei construcţii (bine formate), oricare ar fi ea, la o situaţie de comunicare determinată.

Din această perspectivă, mi se pare perfect explicabil eşecul încercărilor întreprinse pînă în prezent de a formula *condiţii* sau măcar, să le spunem, „semne" gramaticale ale textualităţii [9]. O „configuraţie" ca (1) nu are, de fapt, nici o marcă a textualităţii, deşi nimeni nu va contesta faptul că (1) este un text. Aceasta nu înseamnă însă că o dată stabilit caracterul de text al unei configuraţii, C, aceasta nu poate fi *descrisă* din punctul de vedere al structurii gramaticale. Avem însă a face în acest caz cu stabilirea unor proprietăţi gramaticale ale textului C, şi nu cu ale textului, pur şi simplu.

3° În termeni foarte asemănători trebuie pusă şi chestiunea *coerenţei*. Din cele arătate sub **2.**, rezultă suficient de clar care sînt motivele pentru care acest concept, chiar atunci cînd îi dăm o accepţie pragmatică, aşa cum am propus, mai exact : *gradul de coerenţă*, nu poate fi luat drept criteriu al textualităţii, deşi o formulă ca „textul este o succesiune coerentă de propoziţii" a devenit un loc comun al teoriei fextului. În realitate, după cum rezultă din definiţia propusă a textului, este suficient ca o configuraţie de semne (emisă de cineva) cu intenţia de a comunica cu o altă persoană să fie *acceptată* de aceasta din urmă o dată cu asumarea implicită a rolului de interlocutor, pentru ca respectiva configuraţie să poată fi considerată text, în acord cu definiţia de sub **3.**, ***independent*** de gradul de coerenţă (discoerenţă) a configuraţiei. Mai mult : în situaţia în care o configuraţie, C, este acceptată de către un interlocutor şi este, în acelaşi timp, insuficient de „legată" semantic (= nu este suficient de coerentă), interlocutorul, pentru a înţelege cît mai exact ceea ce locutorul a încercat să comunice prin C, în absenţa unor legături semantice explicite dintre constituenţii lui C, „creează" o stare de fapt care ar putea face coerentă configuraţia. Am putea spune că, în aceste situaţii, interlocutorul concret „introduce" coerenţa într-o configuraţie discoerentă (în raport cu un vorbitor ideal). După cum am arătat sub **2.**, această atitudine este caracteristică pentru receptarea literaturii artistice.

4° Solomon Marcus [10] a arătat că „structura propoziţiei este cea mai simplă formă a coerenţei şi coeziunii lingvistice". Ţinînd seamă de această observaţie, mi se pare perfect justificat să consider că problema coerenţei nu se pune numai în legătură cu construcţiile mai largi decît propoziţiile şi/sau frazele, ci şi în legătură cu structura propoziţiilor şi frazelor înseşi şi chiar cu construcţiile infrapropoziţionale (sintagme de diverse tipuri şi

[9] Klaus Brinker, *Zur Gegenstandbestimmung und Aufgabenstellung der Textlinguistik*, în Petöfi (ed.), *op. cit.*, p. 6, arată în mod explicit că nu se poate da o definiţie gramaticală a structurii textului, aşa cum se poate da o definiţie gramaticală a structurii propoziţiei ; în ce priveşte conceptul de *coerenţă*, acesta nu este de aceeaşi natură cu conceptul de *gramaticalitate*, folosit în raport cu propoziţiile.

[10] Solomon Marcus, *Textual Cohesion and Textual Coherence*, în RRL, XXV, 1980, no. 2 p. 106.

dimensiuni). Atîta timp cît textualitatea este definită independent de coerență și atîta timp cît statutul de *text* îl poate avea *orice* configurație de semne (mai largă sau mai restrînsă decît o propoziție), această generalizare a conceptului de coerență apare ca perfect justificată.

5° Dacă acceptăm disocierea dintre *textualitate* și *coerență*, aceasta nu ne împiedică să caracterizăm un text dat din punctul de vedere al gradului său de coerență. De altfel, un model matematic de tipul celui construit de Solomon Marcus [11] servește tocmai unei astfel de caracterizări. Căci mi se pare destul de clar că acest model nu este construit cu intenția de a oferi un criteriu al textualității, ci un instrument de determinare exactă a gradului de coeziune a unei construcții căreia *în prealabil* i-am atribuit statutul de text. Trebuie observat că, așa cum observă și Marcus în articolul citat [12], modelul matematic pe care l-a construit exprimă și măsoară gradul de coerență a unui text și în cazul în care coerența este definită în termeni pragmatici de „expectabilitate'', așa cum, reluînd o idee formulată cu cîțiva ani în urmă, am propus sub 2.

Text and acceptability

(Abstract)

Throughout the first part of the paper two of the main approaches to textuality are examined, viz. the syntactical and the semantic one. It is shown that in terms of none of them can the concept of "textuality" be conveniently defined.

Starting from one of Petöfi's ideas, an alternative way of approaching the text reality is presented :

The conditions for textuality can be reasonably specified in pragmatic terms : a text is a sign-configuration produced by a *definite speaker*, in a *definite situation*, with the *intention* of conveying some communicative content by means of this sign-configuration. The communicative aim of the sign-configuration obtains only under the condition of the adresee's acceptance of the rôle of communication partner.

Some of the consequences of such an approach are examined throughout the last section.

Facultatea de Filologie
București, Edgar Quinet, 5–7

[11] Id., *ibid.*, p. 101–112.
[12] Solomon Marcus, *op. cit.*, p. 112.

NIVELE GNOSEOLOGICE ÎNTR-UN MODEL INTEGRATOR AL RECEPTĂRII POETICE

ECATERINA MIHĂILĂ

Se propune un model bazat pe diferitele nivele gnoseologice pe care le presupune receptarea poetică. Se consideră că în cazul receptării spontane (atitudinea de consum a operei de către lector), subiectul actualizează toate modelele cognitive pe care le deține în competența sa : în primul rînd pe cele axiologice specifice, apoi pe cele axiologice nespecifice, empirice și epistemice. Receptarea reflexivă (receptarea care își propune să producă un text cu privire la operă, în scop științific, critic sau didactic) este orientată teoretic, valoric sau subordonată necesităților de adecvare și transmitere a modelelor.

0. Modelul pe care îl propunem în continuare se bazează pe o bogată bibliografie și pe argumente ce sînt expuse pe larg în cartea noastră *Receptarea poetică* [1].

1. Interesul subiectului față de o operă poetică poate fi orientat în două direcții diferite, care conduc la două atitudini diferite față de obiect. Una dintre ele este atitudinea de consum a operei de către lector, care presupune o stare de conștiință neexteriorizată și pe care o vom numi r e c e p t a r e s p o n t a n ă. Cealaltă este relația dintre operă și un subiect receptor care își propune să producă un text cu privire la această relație în scop științific, critic sau didactic, pe baza unei metodologii explicite sau implicite. Pe aceasta o vom numi r e c e p t a r e r e f l e x i v ă.

Aceste două atitudini nu pot fi confundate și, chiar la același individ, receptarea este diferită în funcție de atitudinea, spontană sau reflexivă, pe care o adoptă față de operă. Că sînt două atitudini diferite ale subiectului pare evident. Ceea ce trebuie explicat este de ce și atitudinea reflexivă, care produce un text cu privire la operă, este tot „o receptare poetică" și nu o formă a unui demers științific. Considerăm că și aceasta este tot o formă a receptării poetice, deoarece și receptarea reflexivă are la bază tot o relație dintre un *individ* și un obiect *individual* (opera), chiar dacă această relație implică o bază teoretică sau un cadru axiologic.

Dacă scopul este științific, analiza operei ilustrează o anumită bază teoretică, căreia îi este, de altfel, subordonată, dar receptarea ca atare rămîne o relație *individuală*. Dacă scopul este critic, adică de a impune o operă ca valoare sau de a o înscrie într-o ierarhie valorică, metodologia este implicită, din care cauză caracterul *individual* al receptării este mai pregnant. În sfîrșit, dacă scopul este didactic, textul rezultat al receptării reflexive este propus ca model ce explicitează, de asemenea, o receptare *individuală*, model ce tinde, însă, spre o socializare, în cazul în care nu este deja socializat prin programe sau manuale și preluat de profesor ca atare.

[1] V. Ecaterina Mihăilă, *Receptarea poetică*, București, Ed. Eminescu, 1980, și, de asemenea, în E. Mihăilă, *A systemic perspective on poetic reception*, în J. Rose (ed.), *Cybernetics and Systems : Present and Future*. Proceedings of the Seventh International Congress of Cybernetics and Systems (London, U.K., September 7–11, 1987), Thales Publications (W.O.) Ltd, Lytham St Annes, England, 1987, p. 958–961.

SCL, anul XXXIX, nr. 1, p. 17–21, București, 1988

Atît activitatea de critică literară, cît și activitatea didactică pregătesc lectorul în vederea receptării spontane pe care o practică în mod obișnuit.

2. În cele ce urmează ne vom referi la r e c e p t a r e a s p o n t a n ă. În acest caz subiectul receptor nu face un efort suplimentar de a-și conștientiza în vreun fel procesele mentale pe care le presupune receptarea.

Considerăm că receptarea spontană presupune actualizarea mai multor tipuri de modele cognitive pe care subiectul le are în competența sa. M o d e l e l e c o g n i t i v e ale subiectului sînt acele schematizări ale cunoașterii, pe care subiectul individual le realizează și le stochează în timp prin învățare și prin practicarea diferitelor activități, modele ce corespund numai într-o anumită măsură, mai mare sau mai mică, nivelului cunoașterii în momentul respectiv.

Dintre acestea, m o d e l e l e e m p i r i c e sînt acele modele care au la bază cunoașterea lumii prin simțuri și experiență proprie, iar m o d e l e l e e p i s t e m i c e sînt modelele care au la bază cunoașterea teoretică a lumii.

Tot modele cognitive sînt și m o d e l e l e a x i o l o g i c e, modele de valorizare, de prețuire a obiectului din punctul de vedere al subiectului individual și social. Pentru a face mai clară deosebirea dintre un model axiologic și unul epistemic, vom sublinia faptul că modelul epistemic vizează *cunoașterea obiectului pentru obiect*, iar modelul axiologic vizează *cunoașterea obiectului pentru subiect* (în „interesul" subiectului).

Modelele axiologice pot fi m o d e l e a x i o l o g i c e s p e c i f i c e, adecvate operei poetice, și m o d e l e a x i o l o g i c e n e s p e c i f i c e, care privesc alte tipuri de opere artistice (muzicale, plastice etc.), precum și alte tipuri de valori decît cele artistice : morale, economice, politice, mitice etc.

În cazul receptării poetice, dintre modelele cognitive de care dispune subiectul, sînt actualizate, în mod spontan, în primul rînd, modelele axiologice specifice. Prin ele operele sînt apreciate din punctul de vedere al f i n a l i t ă ț i i l o r f o r m a l e, adică din punctul de vedere al modului în care, prin formă, se construiește o lume imaginar-simbolică. La baza acestor modele se află, de obicei, modelele preluate din școală, din lecturile de critică literară sau din lucrări teoretice (estetică, poetică etc.), atunci cînd acestea din urmă îi sînt accesibile subiectului, deci modele într-un fel sau altul socializate. Aceste modele sînt însă supuse unei necontenite activități de remodelare care se produce în timp la orice subiect receptor pe măsură ce aria lecturilor sale crește, chiar dacă această activitate nu este exteriorizată în nici un fel. Considerăm, deci, că atît constituirea modelelor de acest tip cît și receptarea unei opere poetice prin intermediul unuia dintre aceste modele, adecvate din punctul de vedere al subiectului, sînt activități cognitive individuale, chiar dacă se bazează pe modele socializate, modele pe care subiectul le-a asimilat în timp și de care, de multe ori, nici nu mai este conștient că nu îi aparțin.

În afară de modelele axiologice specifice obiectului poetic, subiectul actualizează în mod spontan și acele modele axiologice nespecifice, care sînt induse de diferitele proprietăți ale lumii pe care opera o creează.

Pe lîngă modelele axiologice, într-o receptare spontană sînt actualizate, de asemenea, modelele empirice și modelele epistemice de care dispune subiectul, prea puțin luate în considerare în practica educării capacității receptive a lectorului.

Or, ni se pare că, fără a avea ponderea modelelor axiologice, modelele empirice și epistemice au un rol important în receptarea poetică spontană.

Dacă admitem că, în cazul operei poetice, funcția principală a limbii, aceea de referire la realitate, se transformă în una de imaginare și simbolizare, ne dăm seama că aparența sensibilă a lumilor imaginar-simbolice create de opera poetică solicită în gradul cel mai înalt modelele empirice de care dispune subiectul, mai ales pentru reprezentările subiectului cu privire la acele lumi. Și cum modelele empirice se dobîndesc și se rafinează, în primul rînd, o dată cu însușirea limbii, pentru o receptare adecvată a operei poetice este indispensabilă formarea la elevi a modelelor empirice în corelație cu însușirea corectă a limbii.

Un rol important au în receptarea spontană și modelele epistemice de care dispune subiectul, fie ele și aproximative. Astfel, modelele epistemice pe care subiectul le dobîndește prin instrucție, prin lucrări de popularizare sau prin mijloace de informare mass-media, precum și modelele pe care le dobîndește prin studiu și cercetări sistematice într-un anumit domeniu științific au importanța lor în cadrul receptării poetice spontane.

Atît modelele empirice, cît și modelele epistemice sînt modele de cunoaștere a lumii, prin simțuri și experiență proprie, în cazul modelelor empirice, și prin cunoaștere teoretică, în cazul celor epistemice. Opera poetică creează, de asemenea, o lume posibilă, creează o lume imaginar-simbolică printr-o aparență sensibilă. Dacă modelele empirice de care dispune subiectul sînt indispensabile în perceperea aparenței sensibile, modelele epistemice, bazate pe imaginație abstractă, stimulează în general activitatea imaginativă a subiectului și îl pot face, de la caz la caz, mai receptiv sau mai puțin receptiv și la modalitatea poetică de imaginare.

Modelele empirice, modelele epistemice, ca și modelele axiologice nespecifice au un rol important în receptarea poetică spontană, însă, într-o ierarhie a nivelelor gnoseologice ale receptării, ele sînt subordonate modelelor axiologice specifice care, de altfel, le și integrează. Pericolul cel mai mare îl reprezintă receptarea operei poetice prin modele dominant empirice sau prin modele axiologice nespecifice. De aceea, într-o strategie a educării lectorilor pentru o receptare adecvată a poeticului, trebuie să se țină seama, pe de o parte, de cultivarea tuturor formelor de cunoaștere a lumii și a capacității de apreciere a tuturor tipurilor de valori și, pe de altă parte, de subordonarea acestora modelelor axiologice specifice.

3. Receptarea reflexivă este însă o receptare *orientată*. Atunci cînd scopul este teoretic, receptarea, care se concretizează în ceea ce se numește, de obicei, o *analiză a operei*, este subordonată demersului teoretic respectiv. Opera este receptată printr-o grilă teoretică, care face parte chiar din strategia cercetării. În acest caz nu numai că nu sînt actualizate toate tipurile de modele cognitive enumerate în cazul receptării spontane, dar, mai mult, teoreticianul ignoră și elimină cu bună știință tot ceea ce i-ar perturba demersul teoretic.

Criticul, fără să desfășoare o metodologie riguroasă, are, de asemenea, nenumărate grile care îi orientează receptarea. Subiectivitatea absolută a criticului este o simplă iluzie. El trebuie să ofere prin receptarea pe care o propune un model ce tinde spre socializare. De aceea, el este foarte prudent și își cenzurează receptarea spontană atît prin cunoștințele sale teoretice privind obiectul poetic, cît și prin asumarea unei ierarhii axiologice foarte stricte. Mai mult, în ultimele decenii, mai ales în cultura franceză, au apărut lucrări de critică literară bazate pe o metodologie foarte riguroasă prezentată explicit, ceea ce arată nevoia criticului de a-și fundamenta judecățile de valoare.

În sensul celor de mai sus, un bun exemplu este analiza lui G. Călinescu la *Joc secund* de Ion Barbu. Receptarea poeziei este în acest caz „orientată". Considerațiile pe care le face Călinescu ilustrează o teză estetică desfășurată mult mai amplu decît analiza poeziei. Autorul arată mai întîi ce trebuie să fie o poezie ermetică. Pentru aceasta apelează la părerile lui Valery și chiar la cele ale poetului analizat : „pitagorismul poetic, sublimarea obiectului pînă unde îngăduie arta, restabilirea unei ordine pe planul al doilea, a unei corespondențe oculte între simboluri, instruirea de lucrurile fundamentale, inițierea în această ordine lăuntrică prin imagini esențiale și practice muzicale" [2].

Această concepție asupra poeziei ermetice orientează analiza poeziilor. Esteticianul și criticul le privește numai și numai din această perspectivă. De aceea, ermetismul din *Joc secund* i se pare *filologic*, deci *de suprafață*, *forțat* și *ușor de descifrat* pentru un bun filolog (le consideră, de altfel, exerciții minore), pe cînd ermetismul din *Oul dogmatic* și ciclul *Uvedenrode* i se pare autentic. Aici „metoda este inițiatică, a culturilor închise, care se bizuie pe simboluri" [3].

Analiza poeziilor din *Joc secund* este făcută în „spirit filologic", ca o decodare univocă, iar analiza celorlalte, ca o interpretare polivalentă a semnelor criptice și incantatorii.

Actul receptării este subordonat aici unui act de cunoaștere teoretică și unui act de valorizare.

Cît privește activitatea didactică, profesorul este cînd în poziția teoreticianului, cînd a criticului, cînd a amîndurora, în plus este confruntat cu problemele de adecvare și de transmitere a modelelor.

Gnoseological levels in an integrated model of poetic reception

(*A b s t r a c t*)

A gnoseological model of poetic reception is proposed. In the process of poetic reception the subject calls up several types of cognitive models, that he has stored in his competence.

[2] George Călinescu, *Istoria literaturii române*, ed. a II-a, Editura Minerva, București, 1982, p. 892.

[3] *Ibidem*, p. 893.

But the subject's interest may move into two different directions leading to two different attitudes towards the object.

One is a spontaneous reception — a reader's attitude of consumption of the literary work, that which presupposes a non-exteriorized state of mind. For a spontaneous reception, the subject calls up specific axiological, empirical and epistemological models.

The other one is reflexive reception — the relationship between the work and the receiving subject who intends to produce a text about this relation with a scientific, critical or didactic purpose and relying on an explicit or implicit methodology.

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

RECEPTAREA TEXTULUI POETIC ÎNTRE SINTAXĂ ȘI SEMANTICĂ

DANA MANEA

Articolul își propune să demonstreze că investigarea experimentală a fenomenului receptării cere cadrul unei teorii bine constituite care să privească în egală măsură textul poetic în dubla sa dimensiune (semantică și sintactică) și receptorul de literatură în calitatea sa de subiect cunoscător, cu anumite caracteristici și posibilități de a acționa asupra obiectelor supuse cunoașterii, în funcție de natura lor. Demonstrația se face pe baza analizei critice a unui experiment efectuat de către autoare.

Analiza fenomenului de receptare a textului literar se supune unei necesități de ordin practic, pentru că descoperirea și descrierea mecanismului acestui fenomen fac posibilă constatarea gradului de adecvare a receptării. Sesizarea unei receptări inadecvate (sau cu un grad redus de adecvare) la unii lectori de literatură ar oferi date pentru orientarea lecturii mai ales în procesul de învățămînt.

Considerînd că „poezia este forma reprezentativă a literaturii" și că „receptarea tuturor celorlalte forme poate fi ușor discutată în raport cu aceasta" [1], ne vom îndrepta atenția asupra mecanismului de receptare a textului poetic.

Calea aleasă de noi pentru investigarea fenomenului este cea experimentală, deoarece considerăm că pentru analiza mecanismului de receptare avem nevoie de date care să funcționeze ca semnale ale producerii concrete a lui [2].

Pentru conceperea unor experimente a căror interpretare să permită concluzii revelatoare sînt necesare în primul rînd anumite precizări teoretice.

1. Textul poetic și fenomenul de receptare

Ca obiect supus cercetării *textul poetic* poate fi privit cel puțin din două perspective :

Prima, perspectiva **sintactică**, dezvăluie textul ca pe un complex de semne în înțeles saussurian, adică de semnificanți și semnificați asociați, fără să se țină seama de obiectele din „lume" la care textul se referă. În acest caz, cercetătorul este interesat de felul în care se organizează semnificația globală a țesăturii de semne prin relațiile dintre elementele constituente.

[1] Ecaterina Mihăilă, *Receptarea poetică*, Ed. Eminescu, 1980, p. 16.

[2] Asemenea date pot fi obținute prin provocarea dirijată și controlabilă a fenomenului în condițiile experimentului. Experimentul permite, pe de o parte, verificarea în practică a ipotezelor observatorului devenit experimentator, iar pe de altă parte, repetarea situației care prezintă interes pentru studiul fenomenului. Pentru importanța și avantajele cercetării experimentale a receptării textului poetic, v. și articolul Rodicăi Zafiu, *Treptele receptării*, în acest număr.

Din a doua perspectivă, cea **semantică**, textul poetic este un semn (fie el și complex) care ,,stă'' în locul unui obiect[3], altfel spus, textul este un semn care ,,vorbește'' despre ceva din afara lui, dintr-o anumită ,,lume''. Mai exact, textul poetic construiește o atare lume exprimînd-o și, eventual, reprezentînd-o prin limbaj. Această lume, diferită de cea contingentă, este o lume ficțională care poate avea sau nu unele legături cu ceea ce numim în mod obișnuit lume contingentă, în sensul că prima o evocă într-un fel sau altul pe cea din urmă, fără însă să se supună regulilor de adevăr ale acesteia.
Lumea ficțională există numai *prin* și *în* textul poetic.

La rîndul său, *receptarea* poate fi concepută în două moduri : fie ca un proces de interpretare în cursul căruia unui text sau unei părți dintr-un text i se atribuie un sens, fie ca un proces psihofizic[4]. În ultimul caz, accentul cade pe receptor în calitatea sa de ființă umană cu anumite caracteristici psihosocioculturale. Condițiile receptării sînt legate de posibilitățile subiectului receptor. Ca ființă socială, receptorul uman dispune de un repertoriu cultural formativ-informativ și este dotat cu un ,,detector'' de identități și diferențe prin acțiunea căruia se face integrarea noilor elemente în repertoriu[5].

Dintr-un asemenea punct de vedere interesează, pe de o parte, condițiile și treptele receptării (cunoașterea codului, perceperea, motivarea) și relațiile dintre ele și, pe de altă parte, structura socioculturală a grupurilor care comunică și relația cu organizarea comunicării, tendința de emitere și tendința de receptare[6].

2. Cercetarea pe cale experimentală a fenomenului de receptare

Credem că investigarea pe cale experimentală a fenomenului de receptare cere cadrul unei teorii bine constituite care să ia în considerație textul poetic din dublă perspectivă, sintactică și semantică, dar mai mult decît atît, ea ar trebui să aibă în vedere receptorul în calitatea sa de subiect cunoscător, cu anumite caracteristici și posibilități de a acționa asupra obiectelor supuse cunoașterii, în funcție de natura lor.

Pentru a susține punctul nostru de vedere, vom prezenta în cele ce urmează un experiment efectuat de noi în anul 1978 la Liceul Gh. Lazăr din București (anul III, secția umanistă) și aplicat apoi și pe alte grupemartor.

(a) Prezentarea experimentului

Trebuie să menționăm că nu vom face o prezentare propriu-zisă a experimentului[7], ci vom încerca să schițăm o serie de probleme cu caracter

[3] Folosim termenul ,,obiect'' cu înțelesul utilizat în logică.

[4] Cf. Janos S. Petöfi, *Die Thematisierung der Rezeption Methaphorischer Texte im Rahmen einer Texttheorie*, referat prezentat în cadrul colocviului *Die Sprache vom methaphorischen Standpunkt*, desfășurat la Centrul pentru Cercetarea interdisciplinară din Bielefeld, 3—5 mai 1973.

[5] Cf. Abraham A. Moles, *Sociodinamica culturii*, Ed. Științifică, 1974.

[6] Pentru o abordare detaliată a problemei receptării și a caracteristicilor receptorului uman, v. Dana Manea, *Receptarea ca proces*, în AUB, XXXI, 1982, p. 31—37.

[7] Așadar, nu vom intra în amănunte care privesc condițiile experimentului, mijloacele de evitare și reducere a riscurilor de eroare, metoda de prelucrare a datelor etc.

teoretic considerate de noi marginale în momentul efectuării experimentului, dar socotite acum foarte importante.

Pe de o parte sînt problemele care privesc experimentul în sine (valoarea ipotezelor care au stat la baza efectuării lui, eficienţa metodei de prelucrare a datelor, validitatea rezultatelor obţinute), iar pe de altă parte, probleme legate strict de receptarea textului poetic (definirea fenomenului de receptare şi a obiectului „text poetic" în vederea investigării experimentale, modalitatea de acces a lectorului la textul poetic).

În elaborarea experimentului atît textul poetic, cît şi receptarea au fost privite în prima accepţie deja menţionată, şi anume, *textul poetic* a fost considerat din perspectivă sintactică, iar *receptarea* — un proces de atribuire de sens.

Scopul experimentului a fost studierea presiunii semantice a textului asupra stabilirii/atribuirii de semnificaţie unor termeni de către subiecţii receptori, ipoteza pe baza căreia a fost conceput experimentul fiind aceea că termenilor li se atribuie semnificaţii în funcţie de presiunea semantică exercitată de ceilalţi termeni din text.

Experimentul a cuprins patru probe efectuate la interval de trei zile una de cealaltă.

La prima probă au fost prezentate şapte cuvinte şi o sintagmă extrase dintr-un *Psalm* arghezian[8] necunoscut subiecţilor. Termenii au fost daţi într-o ordine întîmplătoare, alta decît aceea în care se găseau în text: *zgomot, tăgadă, (a) drămui, (a) întrezări, drum, drum de apă, tăcere, credinţă*. Li s-a cerut subiecţilor să găsească o serie de sinonime şi o definiţie pentru fiecare termen în parte şi, de asemenea, să alcătuiască o frază/propoziţie în care să folosească termenul respectiv.

La a doua probă, subiecţii au primit fiecare textul arghezian dactilografiat şi li s-a cerut să facă un comentariu literar al acestui text.

A treia probă a avut aceleaşi sarcini ca şi prima, cu deosebirea că, de această dată, subiecţii au primit textul poetic în care se aflau termenii subliniaţi. Aşadar, ordinea în care se găseau ei era cea impusă de text.

A patra probă a fost analoagă celei de-a doua: li s-a cerut subiecţilor să realizeze o analiză literară a *Psalmului*.

Avînd în vedere scopul experimentului nu au fost luate în considerare (în procesul de prelucrare a datelor) decît probele I şi III, celelalte fiind folosite una (proba II) pentru acomodarea subiecţilor cu textul şi cealaltă (proba IV) ca probă de observare a comportamentului subiecţilor.

(b) Unele constatări făcute în urma prelucrării datelor

În urma prelucrării datelor s-a observat că, în cazul unor semne aflate fie într-o grupare cu legături sintactice puternice manifestate prin conectori (deci într-o grupare cu grad de coeziune[9] foarte mare, de tipul „Pentru *credinţă* sau pentru *tăgadă* ..."), fie într-o grupare de termeni conectaţi prin legături semantice puternice (aşadar cu un anume grad de

[8] V. textul lui Tudor Arghezi la p. 33.

[9] Înţelegem prin *coeziune* o legătură realizată dominant sintactic, iar prin *coerenţă*, o legătură constituită pe baza unor relaţii semantice puternice.

coerență, ca de pildă „Te drămuiesc în *zgomot* și-n *tăcere*..."), subiecții au efectuat anumite operații logice care au dus la :
(i) sesizarea legăturilor sintactice și a celor semantice,
(ii) realizarea unor legături lexicale și apoi a unor relații semantice între anumiți termeni,
(iii) stabilirea unor relații paradigmatice între termeni.

Vom exemplifica redînd unele răspunsuri [10] :

(i), (ii) D = TĂGADĂ = Dt. (a) *necredință*
(b) *neîncredere*
D = ZGOMOT = Dt. (a)
(b) *neliniște*

OP : (a) (i) x = —y
(ii) x = *tăgadă* și y = *credință* → x *necredință*

OP : (b) (i) x = —y
y = z
x = —z
(ii) x = *tăgadă* și y = *credință*
y *(credință)* = z *(încredere)*
x = *neîncredere*

sau

x = *zgomot* și y = *tăcere*
y *(tăcere)* = z *(liniște)*
x = *neliniște*

(iii) Pentru ilustrarea modului în care subiecții au stabilit relații paradigmatice între termeni, redăm mai jos unele răspunsuri corelate :

D = ZGOMOT = Dt. *fals, aparent* //*viață*
D = TĂCERE = Dt. *esență, parte adevărată*//*moarte, neființă*

și

D = CREDINȚĂ = Dt. *confirmare, adeverire, adevăr*
D = TĂGADĂ = Dt. *minciună*

După cum se poate vedea mai ales din ultimul exemplu, subiecții au observat relația de excludere dintre termeni și au realizat asociații sinonimice pînă cînd au echilibrat paradigmele.

Constatăm că, datorită conexiunii puternice dintre termenii definiți (realizată prin coeziune sau/și coerență), gradul de libertate în atribuirea de semnificații este redus. Putem spune chiar că el (gradul de libertate în atribuirea de semnificații) este invers proporțional cu gradul de coeziune/coerență.

★

În cazul unor termeni neintegrați într-o grupare (de către sarcina experimentului), subiecții
(i) au stabilit anumite relații lexicale (bazate sau nu pe relațiile de excludere realizate) și apoi
(ii) au stabilit anumite relații paradigmatice, prin asocierea termenilor definitori cu alți termeni din text față de care au instituit identități sau, dimpotrivă, diferențieri.

[10] Vom nota cu *D* termenul de definit, cu *Dt.* termenul definitor, cu *x, y, z* termenii și cu *OP* operația logică.

Pentru ilustrare, să urmărim unele răspunsuri pentru termenii ÎNTREZĂRI şi DRĂMUI:

D = ÎNTREZĂRI = Dt. (a) *a vedea vag (neclar, nedecis, nesigur) o imagine, a imagina*
(b) *a zări, a întrevedea*
(c) *a zări, a afla*
(d) *a zări, a găsi*

Pentru toate tipurile de răspunsuri, subiecţii au efectuat mai întîi o analiză la nivel lexical (*a întrezări* = *între* + *zări* ; ⇒ *a vedea*).

„Marginile" conturului semantic la răspunsurile de tip (a) (adică, ... *o imagine tremurată, a imagina*) se datorează proximităţii altor termeni (presiunii semantice a lor), care creează actualizări în lanţ [11]:

Ca-n oglindirea unui drum de apă
Pari cînd a fi, pari cînd că nu mai eşti
Te-ntrezării în stele printre peşti...

Răspunsurile de tip (c) şi (d) sînt rezultatul actualizării semnificaţiei [căutare]. Acest tip de răspuns apare numai la subiecţii care stabilesc corespondenţa:

D = DRĂMUI = Dt. *a căuta*

Relaţia, acţiune intensă [căutare] < *te caut, căutat, te drămuiesc* → rezultat al acţiunii [găsire, aflare], relaţie care a produs pentru unii subiecţi o activizare a semnificaţiei semnului DRĂMUI, pentru alţii a realizat o activizare cu acelaşi rezultat a altui semn, a lui ÎNTREZĂRI.

Operaţia care a stat la baza unui astfel de răspuns constă în stabilirea unui raport de consecinţă logică ca, de altfel, şi în răspunsurile precedente [12].

Pentru termenul DRĂMUI vom analiza patru tipuri de răspunsuri:

D = DRĂMUI = Dt. (a) *a compara, a pune în balanţă ce e bun şi ce e rău*
(b) *a căuta*
(c) *a găsi, a afla, a alege*
(d) *a întruchipa, a organiza*

Pentru primul răspuns, subiecţii realizează relaţia de excludere şi se orientează spre blocul dinamic de semnificaţie parţială [13] care se creează spre finalul poeziei, asociind termenii într-un raport de identitate:

Rămîn cu tine *să mă mai măsor*
Fără să vreau să ies biruitor.

[11] Înţelegem prin *actualizare semantică* stabilirea unei corespondenţe semn—semnificaţie în care semnificaţia aparţine încărcăturii semantice latente a semnului, iar prin *activizare semantică*, stabilirea unei astfel de relaţii, fără ca semnificaţia să aparţină încărcăturii semantice a semnului asociat ei (v. Dana Manea, *Actualizare şi activizare semantică în* **Psalm (Pribeag în şes**... *) de Tudor Arghezi*, în LR, XXV, 1976, nr. 6, p. 576—586 ; apărut într-o formă revăzută în *Analize de texte poetice*, Ed. Academiei R. S. România, 1986, p. 64—72.

[12] Pentru conceptul de *consecinţă logică*, v. Em. Vasiliu, *Elemente pentru o semantică a limbilor naturale*, Ed. Academiei R. S. România, 1970.

[13] V. Dana Manea, *Receptarea ca proces*.

Complexul semantic care constituie răspunsul cel mai frecvent este însă acela care are drept centru semnificația [a căuta].

Apariția acestui tip de răspunsuri ne obligă să ne îndepărtăm de accepția dată inițial receptării, apropiindu-ne de înțelegerea ei ca proces psihofizic. Apropierea s-a făcut deja simțită în momentul în care s-a interpretat răspunsul *a căuta* pentru termenul ÎNTREZĂRI[14]. Activizarea produsă în cazul termenului DRĂMUI presupune o altă ordine perceptivă, operația (logică) prin care se acordă semnificație fiind identică pentru ambii termeni.

Dacă privim receptarea ca pe un proces psihofizic ne apare limpede că termenul DRĂMUI, foarte rar utilizat în limbajul curent al subiecților, a produs o perturbare a decodării reflexe (spontane)[15].

Funcționarea detectorului de identități și diferențe s-a centrat asupra textului poetic. Semnificația cea mai compatibilă cu lanțul de actualizări în care se află acest termen perturbant este într-adevăr [a căuta].

> Te drămuiesc în zgomot și-n tăcere
> Și te pîndesc în timp ca pe vînat
> Să văd ești șoimul meu cel *căutat?*
> Să te ucid? Sau s-ngenunchi a cere?
> Pentru credință sau pentru tăgadă
> *Te caut ...*

Blocarea decodării reflexe poate fi depășită, dar antrenează o închidere a posibilității de formare a unor blocuri dinamice de semnificație parțială.

Alt complex semantic — rezultat al activizării — este cel cu centrul [a găsi, a afla, a alege]. Acesta se creează tot datorită presiunii semantice, ca și cel anterior, însă subiecții care dau un atare răspuns actualizează și relația de excludere (manifestată în enunțurile „Te drămuiesc în zgomot și-n tăcere", „Pentru credință sau pentru tăgadă").

Ei recepteează nu identitatea, ca în cazul precedent, ci diferența:

a căuta ≠ *a găsi*, *a afla* și, de aici, *a alege*

Complexul semantic cu centrul [a întruchipa, a organiza] apare ca termen definitor pentru DRĂMUI, la acei subiecți care acordă termenului ÎNTREZĂRI semnificația [a imagina, a prinde chip][16]. Acești subiecți realizează o altă ordine perceptivă decît ceilalți. Ei nu recepteează ordinatorul simetrie/paralelism, ci detectează presiunea semantică a altui bloc de semnificație parțială.

> Ca-n *oglindirea* unui *drum de apă*
> *Pari cînd a fi, pari cînd că nu mai ești*
> *Te-ntrezării* în stele printre pești ...

[14] V. supra, p. 27.

[15] Decodarea reflexă, spontană și decodarea reflexivă au fost definite și diferențiate tot în articolul *Receptarea ca proces*, amintit în nota 6. Pentru aceeași problemă, dar cu altă accepție dată termenilor, v. și articolul Ecaterinei Mihăilă, *Nivele gnoseologice într-un model integrator al receptării poetice*, în acest număr.

[16] V. supra, p. 27.

★

Ilustrările de mai sus arată că ipoteza experimentului a fost confirmată: există o presiune semantică a textului care influențează procesul de atribuire a semnificației termenilor de către receptorul unui text poetic.

Pe de altă parte, însă, o serie de date indică existența unei alte presiuni semantice, care, de cele mai multe ori, este mai mare decît cea a textului.

De exemplu, pentru termenul ZGOMOT cele mai frecvente răspunsuri au fost complexele semantice cu centrele

(a) *aglomerare de sunete cu efect negativ asupra omului* și

(b) *gălăgie*

Ca și în situațiile discutate mai sus (ÎNTREZĂRI și DRĂMUI), explicația acestor răspunsuri nu poate fi dată dacă considerăm receptarea doar ca pe un simplu proces de interpretare prin care se atribuie sens unui/unor semn(e).

În ambele cazuri se observă influența repertoriului formativ-informativ al receptorilor. Termenul ZGOMOT este stocat în dicționarul lor individual cu semnificația din fizică (în cazul răspunsurilor tip (a)) sau cu semnificația extrasă din sintagmele frecvente în limbajul curent, de felul: „Este prea mult zgomot/gălăgie aici" sau „Nu mai faceți zgomot/gălăgie!" (în cazul răspunsurilor de tip (b)).

Există, totuși, chiar și în aceste situații, glisări de semnificații care atestă existența presiunii textuale, subordonate, însă, presiunii repertoriului. Ne referim la răspunsuri de felul:

D = ZGOMOT = Dt. *aglomerare de sunete*, întunecate, *neplăcute*

Interesant este că pentru termenul corelat TĂCERE, unde presiunea dicționarului nu mai funcționează în același mod, la aceiași subiecți apar corespondente care nu mai sînt marginalii, ci centre ale complexelor semantice:

D = ZGOMOT = Dt. *aglomerare de sunete neplăcute* // *fals, aparent*
D = TĂCERE = ———————————— // *esență, parte adevărată, adevăr*

Răspunsuri ca cele de mai sus fac transparente unele reguli de folosire selectivă a anumitor termeni, în raport cu împrejurări comunicaționale specifice și cu natura obiectului comunicării. Putem adăuga și altele:

D = ZGOMOT = Dt. *viață*
D = TĂCERE = Dt. *moarte, neființă* [17] sau
D = CREDINȚĂ = Dt. *ideal.*

Observațiile făcute asupra comportamentului lingvistic al subiecților ne permit să afirmăm că în repertoriul lor există o regulă de tipul: „Pentru comentarea unei poezii folosiți termenii: viață/moarte, adevăr/fals, esență/aparență etc.", regulă constituită, probabil, în procesul de „învățare" a alcătuirii unui comentariu literar la școală și pe care ei au actualizat-o în definirea termenilor dați de noi.

[17] Amintit deja, v. supra, p. 26.

3. Prime concluzii și probleme rezultate din experiment

Avînd în vedere cele spuse mai sus ni se pare, în primul rînd, că pentru a investiga experimental receptarea este insuficient să o privim așa cum am definit-o inițial pentru experimentul nostru. Ea trebuie concepută ca un proces psihofizic, chiar dacă această perspectivă antrenează o serie întreagă de dificultăți legate mai ales de faptul că procesul de comunicare apare ca o interacțiune semiotică cu două obiective: unul principal — modificarea stării afective, cognitive etc. a destinatarului (receptorului), și unul secundar — procesul de participare, de „consumare" prin utilizarea instrumentelor comunicării (limbaj natural, coduri diverse etc.).

În al doilea rînd, pornind de aici, ne punem întrebarea dacă cerînd subiecților să indice sensul termenilor, aceștia nu au dat cumva valoarea lor de folosire așa cum o stocase fiecare în dicționarul său alcătuit în funcție de propriul repertoriu cultural formativ-informativ.

Pe de altă parte, avînd în vedere că

(1) operațiile care au stat la baza atribuirii de semnificație s-au întemeiat pe raportul de consecință logică

și că

(2) relațiile paradigmatice stabilite de subiecți, relații pe care le-am menționat mai sus, înseamnă de fapt gruparea termenilor în funcție de același referent, sînt, altfel spus, relații de co-referențialitate,

putem afirma că subiecții au realizat „linii de coerență" ale textului.

În același timp, constatăm că „necunoașterea" sensului unui cuvînt nu presupune în mod necesar „ruperea" coerenței, după cum nici cunoașterea modului de folosire a unui termen nu duce automat la stabilirea (sau recunoașterea) liniilor de coerență. Putem spune, cel mult, că subiecții stabilesc diferite grade de coerență a textului [18], dependente de frecvența atribuirii consecutive și consecvente a semnificației pe numărul de semne.

Observația de mai sus ne face să ne gîndim dacă nu cumva este pusă sub semnul întrebării validitatea investigării sensului *unui* termen dintr-un text. Cu alte cuvinte, putem oare decide dacă un anumit text poetic va fi înțeles sau nu în raport cu/de cunoașterea sau necunoașterea unui termen pe care textul îl conține?

★

Mai interesante ni se par observațiile asupra probelor marginale ale experimentului (probele II și IV).

Textul poetic a fost privit de data aceasta (de către observator și de către subiecți) din perspectivă semantică, cu alte cuvinte a fost considerat — conștient sau nu — un semn complex care „stă" în locul unui obiect dintr-o anumită „lume" [19].

Prima observație care se impune este aceea că subiecții au făcut deosebirea dintre „lumea contingentă" (în care se situau ei) și „lumea ficțională" a literaturii. Vrem să spunem prin aceasta că, pornind de la textul arghezian, ei au produs un „metatext obiectivat" în care încercau să surprindă relațiile dintre text ca semn concret și lumea imaginară, abstractă, la care acesta se referă (așadar „referentul" textului).

[18] Cf. Em. Vasiliu, articolul din acest număr *Text și acceptabilitate*.
[19] V. supra, p. 24.

Subiecții nu au distins însă între „lumile ficționale posibile". Aceasta în sensul că s-au constatat deplasări față de lumea despre care este vorba în cadrul textului respectiv, lumea proprie textului arghezian receptat. Chiar și la subiecții care au realizat multiple linii de coerență a textului există considerații de felul : „Poetul tinde spre ideal, dar drumul său spre cetatea Mecca este închis".

Afirmații ca cele de mai sus au apărut la 85% din subiecții experimentului, punînd sub semnul întrebării competența lor referențială. Explicația frecvenței acestor enunțuri, foarte puțin diferite ca formulare, se află în faptul că subiecții anchetați studiaseră și comentaseră cu puțin timp înainte, sub îndrumarea profesorului, poezia *Noapte de decemvrie* de Al. Macedonski. Vorbind despre textul arghezian, ei au aplicat acestuia enunțuri fixe, stocate ca atare în repertoriul lor și considerate adecvate pentru ambele texte.

În măsura în care nu există o corelare între „propoziții" (**sintaxa** textului) și lumea în care aceste propoziții sînt adevărate (**semantica** textului), mai putem spune că receptorii „își pot reprezenta" lumea textului, se mai află ei într-o reală relație de acces cu această lume (deși, subliniem, au reconstruit/reconstituit nivelul **sintactic** al acelui text)?

Constatarea existenței unei competențe lingvistice și chiar textuale a receptorilor este revelatoare pentru receptarea textului poetic atunci cînd se dovedește inexistența competenței referențiale?

În acest sens, care este valoarea modelelor **sintactice** în abordarea textului poetic? Ni se pare că, deși sînt foarte necesare, ele nu sînt suficiente. O asemenea abordare restrînsă, absolutizată, a textului poetic, nu ne situează cumva, în mod paradoxal, pe aceeași poziție cu „critica impresionistă", care procedează la fel, exclusivist, interesîndu-se însă de **semantica** textului și anulînd **sintaxa** lui?

4. Considerații finale privitoare la receptarea textului poetic

Revenind la reconsiderarea procesului psihofizic al receptării, credem că în studierea teoretică sau/și practică a lui, trebuie să ținem seama de nivelele prin care se produce cunoașterea obiectelor-text de către subiectul receptor și de modul în care se realizează anumite „matrice", în cadrul interacțiunii dintre subiect și obiect [20].

Ne referim la faptul că, așa cum se poate presupune, de altfel, prin anumite matrice perceptive, cognitive și lingvistice, emițătorul structurează, organizează lumea contingentă, dar și lumile virtuale, posibile, independente de cea contingentă, lumi manifestate lingvistic.

La rîndul său, receptorul, lectorul textului, organizează la nivel cognitiv datele pe care le percepe prin intermediul nivelului lingvistic și apoi le „manifestă" lingvistic. Se creează astfel o structurare a lumii ficționale, dar cum datele stocate nu sînt în totalitate aceleași, imaginea mentală a lumii, configurarea ei, este diferită de la receptor la receptor.

[20] Despre nivelele prin care se produce cunoașterea obiectului vorbește Paul Schveiger în *O introducere în semiotică*, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, mai ales în primul capitol, p. 19–38. În legătură cu același subiect, v. și articolul *Nivele gnoseologice într-un model integrator al receptării poetice* al Ecaterinei Mihăilă, în acest număr.

În afară de aceasta, mai intervine și un anume specific al textelor, provenit din capacitatea și modul lor de a evoca elemente și secvențe din sfera realului, din lumea contingentă.

În general, în textele de proză narativă sau de dramaturgie lumea exprimată — construită din evenimente, personaje, decor — este și reprezentată [21]. Efortul de receptare este sau pare mai mic, deoarece ordinea perceptivă este mai puternic impusă de text. Așa se face, de fapt, că și capcana echivalării lumii ficționale cu cea contingentă este mai mare. Pe de altă parte, însă, tot din acest motiv, există și posibilitatea de corectare a erorilor.

Textele poetice se află în altă situație, căci aici exprimarea și reprezentarea lumii se suprapun. În receptarea lor, nivelul lingvistic stimulează nivelul cognitiv prin intermediul căruia se produce o primă ordonare perceptivă, care, la rîndul ei, generează matrice cognitive. Prin acestea din urmă se recreează ordinea perceptivă și se reactualizează nivelul lingvisitc. După un număr nedeterminat de etape de reluare a acestui ciclu (numărul etapelor fiind determinat de disponibilitățile oferite de repertoriul propriu al receptorilor) se produce trecerea la nivelul metalingvistic.

Trebuie adăugat la cele spuse mai sus și faptul că există o atitudine a receptorilor în legătură cu datele deja stocate și prelucrate de ei. Receptorii pot „crede" că datele aparțin lumii contingente sau pot „ști" că acestea fac parte din anumite lumi ficționale, virtuale, cu anumite caracteristici. În stabilirea condițiilor de existență a acestor lumi intervine abilitatea receptorilor, am spune acea competență referențială de care se vorbea mai sus.

★

În experimentul prezentat, ca și în multe altele de același fel, experimentatorul a orientat percepția receptorilor, a impus o anumită ordine perceptivă, activînd în mod artificial o serie de matrice cognitive și lingvistice ale subiecților. În felul acesta, sarcina experimentului a produs, deseori, fisuri semantice incontrolabile. De aceea, rezultatele obținute în urma prelucrării datelor au un mare risc de eroare.

★

În urma analizei critice a experimentului efectuat de noi, revenim la afirmațiile cu caracter teoretic făcute la începutul articolului.

Foarte importantă pentru studiul receptării poetice, investigarea experimentală are nevoie de un cadru teoretic deosebit de complex, care să țină seama atît de natura obiectului receptării, cît și de cea a subiectului receptor.

Textul poetic trebuie conceput ca obiect cu două dimensiuni fundamentale : o dimensiune sintactică pe baza căreia îl putem descrie ca pe un complex de semne, care prin interacțiune reciprocă creează o configurație semantică percepută ca o semnificație globală, și o dimensiune semantică

[21] Folosim termenii *reprezentare* și *exprimare* în accepția lui Mikel Dufrenne din *Fenomenologia experienței estetice*, Ed. Meridiane, 1976.

grație căreia textul poate fi descris ca un semn complex, care trimite la o lume exprimată și reprezentată prin limbaj.

Receptarea este un proces (complex) de interpretare dependent de anumite caracteristici cognitive și socioculturale ale subiectului receptor, indiferent de faptul că el este privit de către experimentator ca tip sau ca individ.

Din această perspectivă, experimentele care investighează cunoașterea unui termen sau chiar a mai multor termeni dintr-un text poetic (experimente care vizează, așadar, competența lingvistică a subiecților) nu ni se par valide decît în măsura în care ele pot furniza date privitoare și la competența textuală, și mai ales referențială a subiectului receptor în raport cu textul receptat.

PSALM

Te drămuiesc în zgomot și-n tăcere
Și te pîndesc în timp, ca pe vînat,
Să văd : ești șoimul meu cel căutat?
Să te ucid? Sau să-ngenunchi a cere?

Pentru credință sau pentru tăgadă,
Te caut dîrz și fără de folos.
Ești visul meu, din toate, cel frumos.
Și nu-ndrăznesc să te cobor din cer grămadă.

Ca-n oglindirea unui drum de apă,
Pari cînd a fi, pari cînd că nu mai ești ;
Te-ntrezării în stele, printre pești,
Ca taurul sălbatec cînd se-adapă.

Singur acum, în marea ta poveste,
Rămîn cu tine să mă mai măsor,
Fără să vreau să ies biruitor.
Vreau să te pipăi și să urlu : „Este !"

(T. Arghezi, *Versuri*, ed. Minerva, 1980)

Poetic Reception — between Syntax and Semantics

(A b s t r a c t)

The article attempts to prove that the experimental investigation of the phenomenon of reception requires the framework of a well-defined theory, which takes into account the two dimensions (semantic and syntactic) of the poetic text, and views the receiver of literature as the knowing subject, having certain characteristics and possibilities of action upon the objects of knowledge, according to their specific nature.

The demonstration is carried out on the basis of a critical analysis of an experiment made by the author.

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

FORME ELEMENTARE ALE RECEPTĂRII

RODICA ZAFIU

Sînt urmărite, pe baza unui experiment, unele mecanisme ale decodării textului poetic, cîteva principii generale care, independent de determinările psihologice, organizează, prin scheme anticipative, informația textuală. Cunoașterea acestora permite explicarea unor fenomene de receptare parțială, deformată.

1. Cercetarea procesului de receptare poetică are, teoretic cel puțin, mai multe șanse de reușită în aplicarea la situațiile-limită, în care se întîlnesc un text dificil și un receptor insuficient abilitat, în care decodarea este parțială sau deformatoare ; în cazul textelor foarte accesibile, regulile de acțiune operează spontan și simultan, posibilitatea de a le surprinde și izola fiind mult mai redusă. În plus, eficiența practică a studiului unei relații de nonconcordanță între text și competența receptorului nu este de neglijat, în condițiile în care această nonconcordanță, graduală, este un fenomen foarte răspîndit.

Considerăm procesul de decodare o acțiune a receptorului care, pornind de la date ale textului (mai precis, de la ceea ce percepe el, în funcție de anumite modele structurale care intră în competența sa, ca fiind date ale textului), își construiește o „configurație textuală subiectivă" — organizare convergentă și ierarhizată a informației. Înțelegerea, ca proces de unificare și simplificare, rezultă din aplicarea unor scheme anticipative la un text, prin aceasta suprimîndu-se (de fapt — neînregistrîndu-se) o serie de informații și completîndu-se „lacune" cu elemente inexistente sau neexplicite în text ; o receptare adecvată va fi determinată de reglarea acestor scheme, de adaptarea lor la obiectul particular al cunoașterii ; în realitate, presiunea inventarului de modele preexistente contactului cu textul dat este de multe ori atît de mare, încît duce la vizibile îndepărtări de sursă („textul dat" prin raportare la care se judecă deformările fiind un rezultat cvasiobiectiv al analizei cît mai complete a mărcilor textuale obiective, a presupozițiilor celor mai justificate și a convergenței textuale).

O teorie a receptării refuză, în prezent, ca și majoritatea teoriilor textului, extinderea modelului (sintactico-semantic) frastic ; o viziune pragmatică îi poate fi mult mai adecvată [1]. Lectorul deține, deci, scheme anticipative (corespunzătoare, într-o anumită măsură, „constructelor personale" din psihologie)[2], care, desigur, se formează și își sporesc treptat gradul de complexitate ; ele se încadrează într-un sistem, sfera „așteptării" în fața unui text nefiind informală.

Setul de modele cu care operează lectorul este determinat deopotrivă de cunoștințele sale despre lume (doar în mică măsură individuale,

[1] Dovadă, o bună parte din textele din J. S. Petöfi (ed.), *Text vs Sentence*, Hamburg, Buske Verlag, 1979, I—II.

[2] V. D. Bannister, *O nouă teorie a personalității*, în *Orizonturi noi în psihologie* (coord. Brian M. Foss, trad. Mircea Păduleanu), București, Editura Enciclopedică, 1973, p. 419—440 ; o trecere amănunțită în revistă a teoriei lui G. Kelly și în Stroe Marcus, Ana Catina, *Stiluri apreciative*, București, Editura Academiei R. S. România, 1980, p. 34—53.

în cea mai mare parte codificate de sistemul cultural în interiorul căruia se află insul) — și de cele (implicite, eventual și explicite) despre text.

Sistemul competenței textuale — de alt tip, situat la alt nivel față de cel al competenței pur lingvistice — ar putea fi văzut ca o ierarhie, determinată de principii foarte generale de integrare a semnificației și constituită de tipurile de modele supuse acestor principii, dar dezvoltîndu-se împotriva lor. Se constituie astfel o multitudine de „retorici" particulare — de la forme elementare pînă la structuri extrem de complexe.

Procesul decodării, al lecturii, este deci rezultatul unei interacțiuni între o serie de coordonate mentale aparținînd cititorului (principii, scheme anticipative, reguli de structurare) și datele textuale. Pentru început, e util să se scoată din discuție variabilele psihologice și gradele ultime de individualizare, păstrînd analiza la un nivel intermediar de abstractizare, de stabilirea a modelului de lector.

2. Un microansamblu experimental vizind investigarea fenomenului receptării poetice a fost aplicat unui lot omogen de copii de 12—13 ani (vîrstă care s-a presupus că va permite descoperirea unor forme simple ale decodării, modelele de acțiune asupra textului deținute de subiecți fiind destul de puțin rafinate și în mare măsură controlabile, ca dependente de pregătirea lor școlară; vîrstă în funcție de care s-ar prefigura și eventuale căi de acțiune în vederea formării unei retorici adecvate a receptării).

Unui experiment central de „reconstituire de text" — urmărind, sub aparențele unui test de memorie, surprinderea formulelor incomplete de decodare a unui text literar și a modului lor specific de instituire — i s-au subordonat probe suplimentare de asociere lexicală (în două etape: una anterioară și alta posterioară lecturii textului), de recunoaștere de cuvinte și de selecție de stimuli asemănători. Au fost utilizate trei texte de poezie română modernă, accesibile (nondeviante) lexical și morfosintactic, dar cu grad diferit de dificultate din punctul de vedere al structurii globale a semnificației. În cele ce urmează, ne vom opri asupra experimentului de bază, care, deși mai puțin riguros, cu rezultate neunivoce și nestandardizabile, ni s-a părut a oferi mai multe deschideri pentru studiul receptării și, în cadrul acestuia, la unul singur dintre textele-stimul:

PALMIERUL TALIPOT

Văzut-ai vreodată pe țărmul de aur
Cum înflorește ciudatul palmier
Talipot?
Este o mare coincidență
Să nimerești chiar în clipa aceea pe țărm.
Pe dedesubt mișună porcii sălbatici
Însă palmierul,
Palmierul Talipot...
Prin aer fîlfîie pasărea-liră și pasărea ibis
Și fluturii grei de un albastru otrăvitor;
Însă palmierul...
Și dacă totuși te-aduce dracul cu barca-i blestemată,
Palmierul Talipot, Talipot
Se face mii de fărîme cu floare cu tot.

Situația experimentală neizolînd stimuli întru totul controlabili, ci oferind un text natural, cu toată complexitatea relațiilor dintre elementele sale, rezultatele au păstrat un grad înalt de plurideterminare, ceea ce nu scade valoarea euristică a unui experiment în care formalizarea e mai redusă — dar este mai redus și riscul concluziilor tautologice.

Sarcina de reproducere a cît mai multor elemente din textul poetic, repetată de trei ori, după trei lecturi succesive ale textului, a fost stabilită cu intenția de a se evita (sau măcar de a se reduce la minimum) transformările pe care le operează, de pildă, povestirea sau interpretarea prin intermediul unui metalimbaj mai mult sau mai puțin specializat [3]. În analiza rezultatelor obținute la experimentul de reconstituire de text (cîteva, selectate dintre cele contrastante, cu grad mare de deviere, sînt reproduse în anexă) am considerat că se realizează o „configurație textuală" printr-o *corelare* de cel puțin două unități semantice și am eliminat (ca fenomen de pură memorie) informația nestructurată, de pildă reproducerea de nuclee lexico-semantice izolate. Există, în procesul lecturii, elemente *recunoscute*, dar care nu sînt *utilizate*, nu sînt introduse într-o structurare a semnificației textuale: omiterea lor nu este deci determinată pur și simplu de limitele memoriei.

Am pornit de la ipoteza că în procesul lecturii se obțin — prin utilizarea unui număr mai mare sau mai mic de date ale textului — o serie de *configurații parțiale*. Reluarea lecturii poate determina *refacerea configurației*, căreia i se sporește gradul de complexitate prin introducerea unor date noi; procesul se blochează însă în cazul unui refuz (renunțare la intenția de decodare) sau atunci cînd configurația stabilită este considerată de lector suficientă, satisfăcătoare. Cum acțiunea acestuia este condusă de postulate ale simplității și unității de semnificație, la oprire se poate ajunge foarte repede, încă de la prima formă relativ structurată. Am considerat, astfel, că există o tensiune între tendința receptorului de a stabili forme simple — și capacitatea textului de a prevedea o formă complexă.

3. Rezultatele obținute experimental au confirmat ipoteza că procesul receptării este guvernat de o serie de principii generale, care organizează informația textuală fără a fi dependente de determinările tipologice sau psihologice individuale: principiul coerenței, al noncontradicției, al obiectivării ș.a.

3.1. Ceea ce am numit *principiu al coerenței* constă în postularea, de către lector, a unor coordonate unitare ale lumii textuale. Coerența nu este numai o condiție de definire teoretică a textului — dar și o caracteristică a sa recunoscută și utilizată practic, una dintre cele mai importante așteptări ale cititorului în fața a orice i se propune ca text (literar sau nonliterar) [4]. Textul poate să conțină, eventual, chiar propoziții contradictorii (deși acestea intră sub incidența unui principiu al noncontradicției, care însă are un grad mai redus de generalitate), dar nu propoziții total

[3] Obiectivele urmărite sînt în acest caz diferite de cele ale experimentelor de repovestire (și rezumare) a unor texte narative cu grad mare de accesibilitate — de tipul celor descrise de T. A. van Dijk și W. Kintsch în *Cognitive Psychology and Discourse. Recalling and Summarizing Stories*, Univ. of Amsterdam, Univ. of Colorado, 1976 (mimeo), sau de T. A. van Dijk, *Discourse Meaning and Memory*, Univ. of Amsterdam, 1975 (mimeo). Am încercat, pe cît posibil, o scoatere de sub incidența strictă a legilor memoriei.

[4] V. Emanuel Vasiliu, *On Some Meanings of 'Coherence'*, în J. S. Petöfi (ed.), *op. cit.*, II, p. 450–466.

independente, indiferente una față de alta. Între o suită de propoziții adevărate despre domenii total diferite și una de propoziții adevărate, false și chiar contradictorii despre același subiect — ultima va fi mai aproape de ceea ce considerăm în mod obișnuit a fi un text.

Trebuie neapărat subliniat faptul că, întrucît asocierile dintre cuvinte și chiar dintre informațiile propoziționale sînt practic nelimitate, legea subiectului comun nu exprimă atît o proprietate a textului, cît o așteptare, o cerință care poate fi realizată de acesta în mai mare sau în mai mică măsură. Totuși, dacă unei secvențe minimale de două propoziții i se pot presupune rațiuni de conectare multiple — mai ales cînd aserțiunile sînt obiectiv compatibile —, creșterea numărului de elemente juxtapuse reduce aceste posibilități ; de aceea, cu toate că orice se poate asocia cu orice, există practic o limită de la care secvența apare ca incoerentă, neconstituibilă într-un text.

3.1.1. Principiul coerenței se poate formula în termenii unor „legi" implicite : convenții în baza cărora începe să se desfășoare procesul lecturii. El se manifestă, în primul rînd, ca principiu al coerenței pragmatice : textul este, pentru lector, rezultatul unui unic act de vorbire, al unui singur autor, concretizînd o anumită intenție comunicativă.

Coerența pragmatică este cea mai generală trăsătură a unui text, cea dintîi înregistrată. Ea realizează o minimă organizare a informației textuale, chiar cînd decodarea reală întîrzie : este stabilită astfel o unitate de voce — înaintea uneia tematice, de subiect ; de aceea, la analiza reproducerilor de text obținute experimental am considerat că simpla stabilire a unității de emitere nu este suficientă pentru a defini o configurație subiectivă. Mai interesant ne-a părut a fi raportul dintre nivelul pragmatic (relație mediată de text între autor — E1 — și cititor — R1) și componenta pragmatică a semanticii textului (o situație de comunicare intratextuală între o „voce lirică" — E2 — și interlocutorul ei, „tu" — R2). În răspunsuri se produce, în mod aproape general, o reducție, prin identificarea rolurilor literare cu instanțele pragmatice *autor—lector* („Autorul întreabă pe cititor . . ." ; „Scriitorul ne întreabă . . .").

Esențială este, însă, presupunerea unității de intenție discursivă, a „sensului necesar". Receptarea elementară a celor mai mulți dintre lectorii supuși experimentului era lipsită, în mod surprinzător, de coordonata investirii textului cu semnificație. Fenomenul, destul de ciudat dacă îl privim din perspectiva unei teorii a comunicării, s-ar putea explica prin maniera obișnuită de impunere din exterior, de către o autoritate, a textului literar ca un dat : realitate absolută și de nediscutat. Principiul coerenței pragmatice acționează, astfel, la un nivel superficial, căci se consideră, ca unică intenție discursivă, aceea de construire a unui text ! Unul dintre principalele motive de nereușită în decodarea unui text poetic este tocmai faptul că, pentru mulți lectori, înaintea lui nu există nici o întrebare. Schemele anticipative construiesc forme simple, coerente, dar la nivelul unei minime exigențe de calitate a informației și de grad de motivare. Și, atîta vreme cît nu este un *răspuns*, textul nu există.

O serie de puncte tari, indispensabile înțelegerii poeziei utilizate în experimentul nostru, au fost sistematic omise sau neintegrate — dovadă a neidentificării unor relații constitutive ale textului (conectorul adversativ

„însă", propozițiile neterminate, izotopia demonicului în pasajul descriptiv etc.).

Principiul coerenței pragmatice se particularizează prin trei tipuri de motivații, de mijloace de obținere a unității (primele două se situează la un aparent nivel referențial, fixînd de fapt coordonatele lumii imaginare construite de text); este vorba, la nivelul cel mai general, de :

a) postularea unui spațiu de cuprindere unic ;
b) situarea în succesiune temporală ;
c) subordonarea față de o valoare argumentativă.

Cele trei „unități fundamentale" — de loc, de timp și de acțiune discursivă [5] — corespund celor trei tipuri fundamentale de discurs — descriptiv, narativ și argumentativ — ca predominare, în funcție de o tipologie a textelor, a cîte uneia din cele trei coordonate care definesc o lume posibilă : spațiu, timp și observator al domeniului. Ele se pot specifica în continuare, în situații particulare diverse, ca unitate de agent, de eveniment etc.

Trebuie subliniat că unitatea de referent (imaginar) este o creație a unității de intenție, care impune oricărei substanțe referențiale, altfel divergente, chiar contradictorii, un punct de vedere unic. Astfel că sînt deopotrivă justificate, la lector — o așteptare a unui spațiu unic al lumii textuale — iar în text — o aparentă divergență, aparente incompatibilități, spații contradictorii. Rezolvarea tensiunii dintre așteptare și realitatea textuală va fi întotdeauna, în cazul unui text literar realizat și al unui lector competent, găsirea unui sens integrator, a unui punct de vedere din care contradicțiile sînt neutralizate.

Nu de puține ori acest sens integrator va fi tocmai o lege a contradicției (sensul poetic fiind mai curînd un spațiu de tensiuni decît de armonizări generale) ; dar, o dată descoperită, chiar această lege va da unitate textului. Așteptarea unui spațiu unitar, aplicată unei lumi textuale disjuncte, va duce la descoperirea principiului disjuncției, care e însuși sensul organizator al acelei lumi, dovada unității sale (descoperirea reprezentînd, firește, cazul ideal, căci aceleași motive pot conduce — și conduc cel mai adesea — la o mascare, la o înțelegere parțială) ; atunci cînd sensul unei opere este existența contradictorie, chiar elementele contradictorii alcătuiesc o profundă unitate, singura posibilă. Punctul de vedere care unește cele două spații a fost găsit : el este opoziția.

Unitatea de referent nu introduce, deci, precizăm, nici un criteriu extratextual ; ea derivă însă, firește, dintr-un model al lumii — la care se raportează în ultimă instanță, printr-un număr indefinit de medieri — textul însuși.

3.1.2. Fără a mai intra în discuția asupra priorității genetice sau de frecvență a modelului narativ sau a celui descriptiv (notînd doar, în treacăt, că primul pare, din ambele puncte de vedere, mai puternic), observăm că acestea organizează diferit elementele textului dat : o tendință narativi-

[5] „Cohesion is viewed as a means of providing among other things temporal, spatial and logical orientation for the hearer". — W. Gutwinski, *Cohesion in Literary Texts*, The Hague, Paris, Mouton, 1976, p. 31.

zantă și o alta enumerativ-descriptivă se vor manifesta în lectură, fiecare cu riscurile ei de simplificare, de reducere a complexității secvenței [6].

Se pot distinge trei reguli principale de impunere a coerenței descriptive :

a) se presupune un spațiu unitar de cuprindere a obiectelor și evenimentelor (la nivelul referentului imaginar) ;

b) se constată absența relațiilor temporale în text — ceea ce arată că este vorba de descrierea spațiului postulat anterior (ne raportăm aici la datele obiective, la structura textului ; cum aceasta nu se impune cu obligativitate, relațiile respective pot să existe și să nu fie înregistrate de lector — datorită puternicei presiuni a modelului pe care el îl aplică — sau din alte motive contextuale) ;

c) se presupune că descrierea are un „sens", respectiv o rațiune de existență, o funcționalitate în raport cu alte elemente — deci și un principiu de organizare, un punct de vedere.

Postularea unui spațiu referențial (imaginar) unitar este una dintre operațiile elementare de fixare a lumii textuale ; ea s-a verificat experimental : la o cercetare statistică efectuată asupra versiunilor oferite de subiecți în reconstituirea poeziei, una dintre cele mai frecvent reproduse informații ale textului este determinarea spațială. Mai mult : segmentul respectiv este întărit prin repetare și repoziționare (se constată chiar o disproporție între rolul în fond neesențial al elementelor de localizare în poezie și prezența lor masivă în răspunsurile subiecților) și chiar prin precizări suplimentare (neprevăzute în text). Acestea din urmă vor reprezenta, de multe ori, un mod de evaziune din text, de proiecție a altor modele de structurare a realului (în cazul nostru, de pildă, țărmul devine „insulă", „malul mării", apare un „lac", ș.a.m.d.). În destul de puține cazuri o interpretare mai complexă a dus la depășirea primelor momente de fixare spațială, la considerarea acestor elemente ca marginale în raport cu punctele cheie ale textului, cadrul rămînînd astfel neparticularizat, subordonat acțiunii esențiale : „locul unde ...". În general, interesul este fixat pe centrul grupului nominal, determinanții avînd un indice foarte mic de reținere și integrare (simplificare de tipul „palmier pe un țărm").

Ultima etapă de stabilire a coerenței descriptive este cel mai adesea neglijată. O cauză o constituie, probabil, considerarea tradițională, impusă prin școală, a descriptivului ca mod de existență exemplară, în sine, cu funcție cel mult decorativă. De aici impresia că unitatea de referent este suficientă și nu e nevoie să se caute rațiuni de conectare a segmentului descriptiv într-o configurație textuală integratoare. Textele produse de subiecți demonstrau nesesizarea funcției elementelor descriptive din poezia dată — „descrie lumea înconjurătoare, animalele și celelalte plante" —, în unele cazuri atribuindu-le, cel mult, o valoare apreciativă, derivată dintr-un model elementar — cantitativ ! — destul de evident : „ai fi putut vedea imensitatea lui", „mii de fluturi", „au proporții destul de mari și culori foarte diferite".

[6] Tendință narativizantă : „Palmierul începe să înflorească [...]. Apoi, în final, florile se sting..."; Tendință descriptivă : „...descrie lumea înconjurătoare" ; „totodată poți vedea pasărea ibis, o mulțime de fluturi" ; „despre palmieri, porci sălbatici, pasărea liră, pasărea ibis, dracul cu barca, fluturele...".

Modelul „decorativ" acţionează în două direcţii: suprimînd elementele care nu i se conformează — opoziţiile, izotopia demonică — şi inducînd în textele reproduse elemente noi, asociate metonimic de „cadrele" [7] de cunoaştere referenţială (modelate cultural) ale subiecţilor: „păsările cîntă", „cîntă păsările serii", ele trec „prin crengi", „te vrăjesc prin cîntecul lor melodios"; la fel, palmierul care înfloreşte „răspîndeşte o mireasmă plăcută", „aerul e înmiresmat", „florile se strîng ca nişte buchete răspîndind parfumul lor suav" ş.a.m.d. Se observă imediat, în exemplele de mai sus, clişeele unei foarte convenţionale „descrieri de natură".

3.1.3. Regulile de instituire a coerenţei de tip narativ sînt:

a) fixarea mai mult sau mai puţin explicită a lumii intratextuale;

b) descoperirea mărcilor textuale ale raporturilor de succesiune;

c) motivarea succesiunii prin cauzalitate;

d) justificarea relaţiei cauzale (printr-un model narativ, cultural).

Naraţiunea constituindu-se dintr-o mişcare *orientată* şi purtătoare de semnificaţie, pentru definirea principiului coerenţei narative se impun cel puţin două criterii: 1) temporal (succesiune/concomitenţă) şi 2) intenţional (naraţiunea manifestînd un sens, o motivaţie concretizată prin existenţa unui agent).

Structura narativă a textului-stimul folosit în experimentul nostru este reprezentată de o acţiune cu statut nuclear, fără desfăşurare temporală — simplu raport de cauzalitate între două evenimente (posibile). Aşa cum era de aşteptat, propoziţiile care rezumă acţiunea esenţială au fost cel mai bine păstrate, cel mai frecvent reproduse de către subiecţi. Motivarea nu e însă totdeauna evidentă; în situaţiile mai limpezi se observă orientarea către o schemă narativă simplă, de tipul *agent negativ — obiect distrus*, justificările cauzalităţii orientînd „reproducerea" spre scenarii foarte deosebite de cel originar; regula textului, cea adecvată, către care converg mai multe planuri, se instituie foarte rar. Presiunea extratextuală este mai mare şi efectele ei sînt elocvente (de pildă, în cazul unui model care atribuie agentului implicite determinări etice, justificînd relaţia din nucleul narativ: „Poate e vorba de un om care vrea să-l taie, şi presimţind aceasta, el ca şi cum s-ar omorî singur înainte de a fi tăiat").

Modelele exterioare îşi pot găsi puncte de sprijin în izotopii textuale (cum ar fi cele ale demonicului şi ale animalierului) şi extratextuale (asocierea, neinfluenţată de lectură, „barcă — sfărîmare — insulă — naufragiu"), astfel încît schema de acţiune poate să ajungă să-şi inverseze termenii (palmierul însuşi devine agent negativ): „Şi dacă ajungi acolo spunea că se sfărîmă barca..."; „este ca un animal care îşi apără puii; numai atunci cînd înfloreşte e periculos". Modelul cel mai simplu de constituire a unei configuraţii textuale minime coerente — atît de simplu încît în majoritatea cazurilor nici nu s-a simţit nevoia justificării lui — a fost cel, extrem de convenţional, de identificare a agentului negativ cu dracul — negativitate absolută, a cărei prezenţă dispensează de explicaţii şi de căutarea unei semnificaţii particulare. Interpretarea mitologizantă (foarte des întîlnită în recunoaşterea „tipurilor" dintr-un text) induce o schemă

[7] „Frames" la T. A. van Dijk, în *Complex Semantic Information Processing*, Univ. of Amsterdam, 1976 (mimeo); *Text and Context*, London, Longman, 1977 etc.

fixă pornind de la personaje sau situaţii asimilate unui inventar de semne — şi este unul dintre cele mai evidente moduri de barare a accesului către motivaţia şi semnificaţia specifice textului dat.

Principiul coerenţei, esenţial în constituirea unei „forme simple" a textului, acţionează foarte adesea ca un *principiu al suficienţei*, închizînd lectura o dată ce s-a obţinut o primă formă autonomă — care, la nivelele elementare de motivare, apare foarte repede ; astfel, elementele lăsate pe dinafară sau supuse transformărilor nu mai sînt luate în seamă — şi nici un proces de feedback nu mai are loc.

3.2. În sistemul de aşteptări al lectorului intră şi cerinţa noncontradicţiei : se presupune că textul (T) este consistent, iar dacă la lectura lui se remarcă elemente contradictorii soluţia poate fi una dintre cele de mai jos :

a) se consideră că T nu este un text ;

b) T este un text. Textul poate să conţină propoziţii contradictorii, dar ele nu contează (T se poate interpreta neţinîndu-se seama de ele) ;

c) T este un text. Propoziţiile în cauză nu sînt de fapt contradictorii, deoarece se poate găsi o interpretare care să neutralizeze contradicţia.

Acest din urmă caz este singurul în care procesul decodării nu este întrerupt a) prin refuz total sau b) prin aplicarea de modele învăţate, exterioare, inadecvate ; c) reprezintă singura cale care ţine efectiv seama de text, de toate datele sale, şi nu înlătură aparenta contradicţie — ci îi găseşte un sens integrator.

Aplicarea *principiului noncontradicţiei* nu trebuie însă văzută ca o redresare conştientă a unei situaţii de dezechilibru, ea fiind mai curînd o orientare spontană către un mod de păstrare a consistenţei : prin suprimarea sau modificarea elementelor neintegrabile, chiar cînd ele sînt puncte tari ale mesajului. În cele mai multe cazuri, în text nu este „văzut" ceea ce nu se aşteaptă să se vadă ; o propoziţie nu este citită decît în sensurile care nu contrazic celelalte propoziţii corelate ei.

Fără a mai intra în discuţia asupra aparentelor contradicţii din textul poetic folosit în experiment, remarcăm că un termen implicat în această relaţie — „totuşi" — se află pe ultimul loc ca frecvenţă de reţinere şi că este omis adesea chiar finalul (palmierul se face fărîme), deşi poziţia sa este, în mod normal, privilegiată. Soluţiile interpretative acoperă aproape toată schema imaginabilă teoretic, fiecare variantă putînd reprezenta un anumit grad de adecvare la text : neobservarea contradicţiei (deci anularea ambilor termeni de sens opus), anularea unuia dintre elemente, modificarea unuia sau a ambilor, în sfîrşit, căutarea unui sens din perspectiva căruia propoziţiile nu sînt în relaţie de contradicţie.

Modificările sînt, desigur, mai interesante decît simplele omisiuni ; ele se produc în general în punctele în care în text există ambiguităţi — deci sînt întrucîtva previzibile chiar dacă nu în formele extreme la care se ajunge. În rezultatele experimentului au fost înregistrate situaţii de disjuncţie a valorilor unui element (pentru a explica o contradicţie situată la nivelul presupoziţiilor — „poţi vedea/nu poţi vedea palmierul înflorind" —, verbul „a vedea" îşi scindează sensurile, modificîndu-se la a doua apariţie într-un mult mai concret „a atinge" : „Văzut-ai pe ţărmul mării palmierul Talipot ? (...) Iar cînd îl atingi se fărîmă".), de distanţare temporală a acţiunilor contrare (prin narativizare) ş.a.m.d.

Într-o situaţie de evidentă ambiguitate — versul 12 al poeziei, „Şi dacă totuşi te-aduce dracul cu barca-i blestemată" — interpretarea ezită între clişeul lingvistic, „te aduce dracul, te pune dracul să vii", expresie transparentă, traductibilă direct şi susţinută de o izotopie stilistică nu foarte puternică (registrul colocvial minimalizator) şi lectura literală care (sprijinită de izotopii destul de tari în plan stilistic şi strict semantic) instituie un scenariu fabulos: dracul, cu barca lui blestemată, e un personaj. În „reconstituirile" operate de subiecţi predomină, desigur, interpretările univoce, într-o direcţie sau în cealaltă ; interesante sînt cazurile, puţine, în care ambiguitatea este păstrată sau transpusă, ca simultaneitate a interpretărilor, în plan sintagmatic: „ai ghinionul *naibii* să te ducă *dracul* cu barca pe acolo ...".

3.3. În sfîrşit, cu o sferă de aplicare mai restrinsă, *principiul obiectivării* reprezintă tendinţa de neutralizare a modalizatorilor textuali, de transpunere a ipoteticului în real.

4. Principiile prezentate pînă acum determină constituirea formelor elementare ale receptării ; trecerea la formele mai complexe se face ţinînd în continuare seama de ele — dar oarecum împotriva lor.

Studiul comparativ al celor trei variante date de fiecare subiect după cele trei lecturi succesive ale textului lasă să se vadă uimitoarea persistenţă a primei forme constituite. Evoluţiile sînt foarte rare şi în majoritatea cazurilor nu constau în transformări radicale ale structurii iniţiale, limitîndu-se la mici completări şi corectări neesenţiale. Elementele-cheie nu se impun cu necesitate şi lectorul se orientează adesea spre detalii ale textului, doar pentru că ele corespund aşteptărilor sale, păstrînd şi după lecturile ulterioare asociaţiile mai mult sau mai puţin întîmplătoare şi deformările iniţiale. Exemplul de mai jos este edificator :

a) [după prima lectură] „Ţărm de aur. Văzut-ai tu oare pe ţărmul de aur cum înfloreşte palmierul Talipot? Mai este vorba despre flori, despre ... Se vorbeşte foarte mult de numele lui. Iar dacă valurile te aruncă pe ţărmul acesta pe care este palmierul Talipot îţi sfărîmă barca cu floare cu tot".

b) [după a doua] „Văzut-ai tu oare cum înfloreşte palmierul Talipot pe ţărmul de aur? Este o coincidenţă. Iar pe sub palmier trec porcii sălbatici. Se vorbeşte despre flori, despre pasărea ibis şi pasărea liră, parcă. Se vorbeşte foarte mult de numele lui, e repetat numele lui. Iar dacă dracul te aruncă pe insula aceasta, palmierul Talipot, Talipot te face fărîme, îţi face fărîme barca cu floare cu tot".

c) [după a treia] „Văzut-ai vreodată cum înfloreşte pe ţărmul de aur palmierul Talipot? Este o coincidenţă. Dar, dacă te afli pe ţărm, poţi vedea florile palmierului Talipot. Pe sub el trec porcii sălbatici, iar deasupra lui pasărea ibis, pasărea liră, fluturii de un albastru care te ameţeşte. Se repetă de foarte multe ori numele palmierului. Iar dacă dracul te pune, te aruncă pe ţărmurile unde există palmierul Talipot, el te face fărîme, îţi face fărîme barca cu floare cu tot".

(C.S., 13 ani)

Despre etapele procesului real al lecturii, al constituirii semnificației, experimentul nostru nu poate deci da decît prea puține explicații. Am evitat și tentația de stabilire a unei tipologii a receptorilor, observînd cum, chiar în cadrul unei categorizări dintre cele mai evidente, structurate pe opoziția creator/necreator, nici unul dintre tipuri nu oferă în sine soluția adaptării la text; descoperirea principiilor și mecanismelor care le sînt comune ni se pare mai profitabilă, cel puțin deocamdată. Pentru că presupunem, în continuare, că nu există o ruptură între lecturile parțiale, rudimentare, și cele cu grad mai mare de adecvare, trecerea de la unele la altele s-ar putea direcționa în mod natural, firesc, în raport cu aceleași principii generale. Cele două direcții principale de acțiune ar fi: 1) multiplicarea modelelor, a schemelor anticipative care să ofere mai multe posibilități de adaptare la text, o mai mare flexibilitate (soluție extensivă, a cărei eficiență e demonstrată practic de formarea capacității interpretative prin înmulțirea și diversificarea lecturilor) și 2) dezvoltarea voinței de înțelegere, de integrare a cît mai multor elemente textuale în configurația proprie, formarea obișnuinței de a vedea interrelații și de a cere justificări pentru prezența oricărui element (soluție intensivă, care explică posibilitatea de a descoperi modele noi pornind de la un text dat).

Dacă acțiunea reductivă a principiilor de organizare a semnificației se poate urmări destul de bine într-un experiment de genul celui prezentat, modelele concrete, schemele particularizate de motivare se manifestă în primul rînd în experimentele pur creative. Admițînd un postulat al izomorfismului dintre structurile de bază ale receptării și cele ale emiterii (modificările intervenind la nivelul textualizării), vom putea completa schemele încă foarte generale care funcționează ca așteptări în cazul receptării cu cele folosite de individ pentru producerea unui text propriu. Un experiment de creativitate precum cel propus de Gianni Rodari sub numele de „binomul fantastic", constînd în a folosi, pentru generarea unui text, cîte doi termeni inductori cît mai distanțați semantic și stilistic [8], determină aplicarea unui număr mare de modele ținînd de competența textuală a emițătorului.

Într-o formă foarte generală, dedusă deopotrivă din structurile receptării și din cele ale emiterii, ierarhia acestor modele ar cuprinde nivelele:

a) nonsemnificativ — reprezentat, în sistem narativ, de modul aleatoriu, ca succesiune sau repetabilitate de acțiuni lipsite de interrelații și motivări (formula jurnalului care nu atribuie semnificații);

b) convențional — al așteptării împlinite, al confirmării;

c) funcțional — cuprinzînd cea mai mare diversitate de realizări.

O funcție suplimentară de abilitare cu situații și modele noi o au experimentele de creativitate în care se oferă un model foarte general, o schemă (de tipul „trecerii", de pildă: „Cum am trecut prin oglindă") sau un model concret, un text anume, de la care se construiesc analogii structurale. Situația de „trecere" este, astfel, interpretată prin modelul obstacolului sau prin cel al instrumentului. Un text concret, precum *Pal-*

[8] Gianni Rodari, *Gramatica fanteziei* (trad. de Gheorghe Anca), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1980, p. 23–32.

mierul Talipot, a putut provoca după un timp crearea spontană a unui text în multe privințe similar [9].

Ni se pare că un studiu mai amănunțit al modurilor de manifestare a principiilor de organizare a semnificației și al abia schițatului inventar de modele ar putea duce la stabilirea unui tip de „retorică a receptorului", care să își descopere posibilități de reglare, de adaptare la situații tot mai complexe de comunicare cu textul poetic.

ANEXA

a. [prima lectură] „Este vorba de uriașul Talipot. Autorul întreabă pe cititor dacă l-a văzut vreodată — dacă s-a minunat vreodată de puterea lui. Talipot sfarmă țărmurile". (B.A.)

b. [prima lectură] „Este un lucru deosebit să te afli cu trupul și sufletul în locul unde un palmier va înflori. Păsările, frumoasele păsări te încîntă și te vrăjesc prin cîntecul lor melodios. Vîntul șoptește parcă ceva anumit frunzelor palmierului, însă acesta nu îi dă atenție și crește încet-încet, parcă pe nesimțite. Bărcile mîngîie undele lacului, sălciile pletoase își deapănă povestea—iar palmierul începe să înflorească văzînd cu ochii, iar florile lui cresc și se înmulțesc una după alta. (Mai vreau să spun încheierea!) După ce simfonia florilor se stinge încetul cu încetul, ele simt parcă că sfîrșitul le doboară. Priveliștea se spulberă și ochii nu văd decît palmierul obosit, fără flori, acestea fiind așternute la poalele lui". (F.C.)

c. [prima lectură] „E vorba de un palmier care se află într-o insulă, și descrie lumea înconjurătoare, animalele și celelalte plante. Și dacă ajungi acolo spunea că se sfărîmă barca. E ceva periculos, ceva care impune frică, o forță foarte puternică care poate să spargă o barcă. Descrie niște animale care sînt foarte dăunătoare... Nu știu, bondari, nu mai țin minte".

[a doua lectură] „Este ca un animal care își apără puii. Numai atunci cînd înflorește e periculos. Totuși e cunoscut, și astfel pe lîngă acest înspăimîntător palmier trăiesc și animale la fel de înfricoșătoare... Cred că e o regiune foarte frumoasă—zice că e un țărm de aur. Animalele, fluturii au proporții destul de mari și culori foarte diferite... E înconjurată de apă, această insulă, unde rareori poți să vezi o barcă care e împinsă fără voia ei. Sînt animale sălbatice: astfel porcul sălbatic. Palmierul permite doar unor animale să profite de umbra lui, iar pentru om e dăunător". (S.S.)

d. [a treia lectură] „Despre porci sălbatici, pasărea liră, pasărea ibis, dracul cu barca, fluturele, un anume Talibot și un palmier". (M.M.)

[9] „Știu că muntele acesta apare o dată la zece ani și cînd apare el parcă apa este mai argintie ca niciodată, păsările se opresc din zbor și stau să-l privească, pînă și vîntul nu mai suflă cînd trece pe acolo. [...] Dar muntele acesta este vrăjit: el simte care este om bun și îl lasă să îl privească, dar cînd copiii sau chiar oamenii cei răi îl privesc el dispare parcă nu a mai fost" (B.F., 13 ani).

Formes élémentaires de la réception

(Résumé)

Quelques aspects du processus de décodage, enregistrés de manière expérimentale, suggèrent l'existence de certaines règles générales gouvernant la constitution des « configurations sémantiques » lors de la lecture d'un texte poétique. Les schémas d'anticipation, qui organisent les informations du texte selon les attentes du lecteur, produisent souvent des interprétations partielles et inadéquates, car le besoin de cohérence et de non-contradiction agit à travers des modèles narratifs, descriptifs ou argumentatifs, en détruisant certaines ambiguïtés et en simplifiant la complexité du texte. C'est à partir de ces principes généraux et de ces modèles que l'on peut développer la compétence textuelle du récepteur.

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

UN MODEL SEMIOLINGVISTIC AL RECEPTĂRII DISCURSULUI POETIC

OLGA GALAȚANU

Lucrarea de față își propune să studieze raporturile dintre cele două procese care formează activitatea discursivă : de producere și de interpretare și să dezvăluie, cu ajutorul unui model semiolingvistic, care se vrea un ,,instrument de interogare'' a textului, ,,posibilele interpretative'' ale ,,proiectului de scriitură'', reperabile în organizarea enunțiativă a poeziei.

0. Comunicarea de față ne-a fost sugerată de una dintre tezele rezultate în urma discuțiilor care au avut loc în cadrul Cercului de poetică al Institutului de Lingvistică din București, și anume : « ,,Acoperind'', prin regulile unei retorici a receptării, distanța (discrepanța) dintre literalitatea discursului poetic și un model interpretativ consacrat al acestuia, lectorul s-ar putea ,,întoarce'' la text, și-ar putea reface ,,ingenuitatea'' în raport cu acesta ».

Interesînd, desigur, în primul rînd, poetica, această teză prezintă interes și pentru pragmatician, pentru lingvistul preocupat de analiza de discurs, de problemele ,,textualizării'' și ale interpretării diferitelor tipuri de discurs (pe care le vom numi, în comunicarea noastră, genuri discursive). Vom încerca mai întîi să explicăm interesul nostru pentru problema enunțată în această teză, pentru a prezenta după aceea un model de analiză a activității discursive care ni se pare adecvat și pentru analiza discursului poetic sau, mai bine spus, ni se pare a fi ,,un instrument de interogare'' a textului poetic ce nu blochează ,,interpretarea ingenuă'' a textului.

1.0. Dezvoltarea cercetării în pragmatica lingvistică s-a orientat spre integrarea teoriei actelor de limbaj și a analizei conversaționale. Cu alte cuvinte, analiza mecanismului comunicațional nu se poate opri la nivelul unităților minimale de comunicare (actele de discurs), ci trebuie continuată la nivelul unităților comunicaționale superioare actului de discurs : intervenția, schimbul, în cazul conversației, sau alte unități discursive, specifice formei de comunicare pe care o abordăm. Descrierea actului trebuie raportată la inserția lui discursivă.

Pe de altă parte, orientarea actuală a pragmaticii și spre problemele receptării a dus, în cele din urmă, la o recentrare a analizei pe *interlocuție*. Actul de discurs nu mai apare, din această perspectivă, ca rezultat doar al *intenției de comunicare* a locutorului, recunoscută de interlocutorul său, ci ca rezultat al unei duble activități a *colocutorilor* (,,une action conjointe des co-locuteurs'') (F. Jacques, 1983 : 47–73).

1.1. Dacă analiza conversațiilor din această perspectivă pragmatică a dat rezultate foarte interesante pentru lingvistică (E. Roulet, 1981), atunci cînd este vorba despre forme de comunicare incompletă (realizată în sens unic), ,,à distance'' și ,,en différé'', așa cum este genul literar, și deci, discursul poetic, problema este mai complicată, măcar pentru două motive :

(1) Situația de ,,reciprocitate'' (fundamentată de interlocuție) este modificată de ,,distanța'' temporală, spațială, socioperformativă și psi-

hologică dintre cele două aspecte ale „interlocuţiei" : enunţare (semnificare) şi receptare-interpretare.

(2) Comunicarea este „în sens unic", deci „incompletă" : pentru subiectul comunicant subiectul interpretant nu devine, la rîndul său, subiect comunicant, pentru a efectua un act (o secvenţă de acte) reactiv (reactive) la actul (actele) iniţiativ (iniţiative) din discursul poetic.

Două întrebări par a se impune pragmaticianului care îşi propune să studieze astfel de forme de comunicare — generatoare de discursuri ca cel poetic, din perspectiva unei pragmatici integrate :

A. Ce înseamnă „a interpreta" un act de discurs de acest tip sau, mai bine spus, pe ce se bazează interpretarea textului produs ? Se bazează numai pe „literalitatea" sa sau/şi pe cunoaşterea (relativă, desigur) a circumstanţelor în care a avut loc enunţarea sau/şi pe circumstanţele interpretării ?

B. Ce înseamnă „a analiza" un astfel de discurs, actele unui astfel de discurs ?

Pentru a răspunde la aceste întrebări vom aplica în discursul poetic modelul semiolingvistic propus de P. Charaudeau, 1983.

2.0. Pentru P. Charaudeau, actul de discurs este rezultatul a două activităţi : activitatea de *producere* şi cea de *interpretare*, activităţi în care sînt implicaţi patru protagonişti, care au statuturi diferite şi care determină astfel două „circuite de schimb" :

— *un circuit extern* care reprezintă locul (locurile, în cazul discursului poetic) de manifestare a *condiţiilor de producere şi interpretare*, în care acţionează „agenţi" („des êtres agissants") : *un subiect comunicant* (poetul, care poate să fie dublat şi de un subiect comunicant-erou al unor experienţe, ca în cazul poemului *La jolie rousse*, în care poetul, G. Apollinaire, îşi povesteşte experienţa războiului şi a operaţiei), notat cu *EU c* (JE c), şi *un subiect interpretant* (cititorul sau/şi analistul), notat cu TU i, determinaţi printr-o serie de factori :

● Ei îşi asumă un anumit statut psihosocial, fiecare din statuturile respective fiind „imaginat" de fiecare din protagonişti, pe baza unor ipoteze, izvorîte, în cazul discursului poetic, dintr-o cunoaştere asimetrică. Subiectul comunicant face o serie de ipoteze, construind astfel o imagine ideală a destinatarului său, în timp ce, în cele mai multe cazuri, subiectul interpretant are o competenţă culturală care îi permite construirea unei imagini mai apropiate de realitate, pentru subiectul comunicant-poetul ;

● Ei sînt partenerii unui „contract de schimb", referitor la ceea ce vor ei să facă, nu să spună („de l'ordre du FAIRE, et non du dire"), care depinde de statutul psihosocial pe care îl au şi pe care îl recunosc amîndoi (intervine aici cunoaşterea mutuală a maximelor interacţiunii). Dacă admitem definirea „contractului poetic liric" tradiţional ca pe o confesiune afectivă, menită să emoţioneze şi să seducă, versurile de mai jos par a fi o declaraţie de transgresare a acestui contract şi o propunere de contract nou, prin care poetul se postulează ca binefăcător virtual al cititorului, dar şi ca victimă posibilă a „proiectului" său — un contract al insolitului :

„Vous dont la bouche est faite à l'image de celle de Dieu
Bouche qui est l'ordre même
Soyez indulgents quand vous nous comparez
À ceux qui furent la perfection de l'ordre

hologică dintre cele două aspecte ale „interlocuției" : enunțare (semnificare) și receptare-interpretare.

(2) Comunicarea este „în sens unic", deci „incompletă" : pentru subiectul comunicant subiectul interpretant nu devine, la rîndul său, subiect comunicant, pentru a efectua un act (o secvență de acte) reactiv (reactive) la actul (actele) inițiativ (inițiative) din discursul poetic.

Două întrebări par a se impune pragmaticianului care își propune să studieze astfel de forme de comunicare — generatoare de discursuri ca cel poetic, din perspectiva unei pragmatici integrate :

A. Ce înseamnă „a interpreta" un act de discurs de acest tip sau, mai bine spus, pe ce se bazează interpretarea textului produs? Se bazează numai pe „literalitatea" sa sau/și pe cunoașterea (relativă, desigur) a circumstanțelor în care a avut loc enunțarea sau/și pe circumstanțele interpretării?

B. Ce înseamnă „a analiza" un astfel de discurs, actele unui astfel de discurs?

Pentru a răspunde la aceste întrebări vom aplica în discursul poetic modelul semiolingvistic propus de P. Charaudeau, 1983.

2.0. Pentru P. Charaudeau, actul de discurs este rezultatul a două activități : activitatea de *producere* și cea de *interpretare*, activități în care sînt implicați patru protagoniști, care au statuturi diferite și care determină astfel două „circuite de schimb" :

— *un circuit extern* care reprezintă locul (locurile, în cazul discursului poetic) de manifestare a *condițiilor de producere și interpretare*, în care acționează „agenți" („des êtres agissants") : *un subiect comunicant* (poetul, care poate să fie dublat și de un subiect comunicant-erou al unor experiențe, ca în cazul poemului *La jolie rousse*, în care poetul, G. Apollinaire, își povestește experiența războiului și a operației), notat cu *EU c* (JE c), și *un subiect interpretant* (cititorul sau/și analistul), notat cu TU i, determinați printr-o serie de factori :

● Ei își asumă un anumit statut psihosocial, fiecare din statuturile respective fiind „imaginat" de fiecare din protagoniști, pe baza unor ipoteze, izvorîte, în cazul discursului poetic, dintr-o cunoaștere asimetrică. Subiectul comunicant face o serie de ipoteze, construind astfel o imagine ideală a destinatarului său, în timp ce, în cele mai multe cazuri, subiectul interpretant are o competență culturală care îi permite construirea unei imagini mai apropiate de realitate, pentru subiectul comunicant-poetul ;

● Ei sînt partenerii unui „contract de schimb", referitor la ceea ce vor ei să facă, nu să spună („de l'ordre du FAIRE, et non du dire"), care depinde de statutul psihosocial pe care îl au și pe care îl recunosc amîndoi (intervine aici cunoașterea mutuală a maximelor interacțiunii). Dacă admitem definirea „contractului poetic liric" tradițional ca pe o confesiune afectivă, menită să emoționeze și să seducă, versurile de mai jos par a fi o declarație de transgresare a acestui contract și o propunere de contract nou, prin care poetul se postulează ca binefăcător virtual al cititorului, dar și ca victimă posibilă a „proiectului" său — un contract al insolitului :

„Vous dont la bouche est faite à l'image de celle de Dieu
Bouche qui est l'ordre même
Soyez indulgents quand vous nous comparez
À ceux qui furent la perfection de l'ordre

Nous qui quêtons partout l'aventure
Nous ne sommes pas vos ennemis
Nous voulons vous donner de vastes et d'étranges domaines
Où le mystère en fleurs s'offre à qui veut le cueillir
Il y a là des feux nouveaux des couleurs jamais vues
Mille phantasmes impondérables
Auxquels il faut donner de la réalité
Nous voulons explorer la bonté contrée énorme où tout se tait
Il y a aussi le temps qu'on peut chasser ou faire revenir
Pitié pour nous qui combattons toujours aux frontières
De l'illimité et de l'avenir
Pitié pour nos erreurs pitié pour nos péchés".

(Guillaume Apollinaire, *La jolie rousse*)

• Amîndoi protagoniştii circuitului extern sînt dependenţi de canalul fizic (în cazul discursului poetic : grafic, la distanţă şi „en différé").

— *un circuit intern* care este locul de manifestare a vorbirii („le lieu du DIRE"), în care are loc o „punere în scenă" a unui subiect enunţiator (EU e (JE é)) şi a unui destinatar (TU d), „fiinţe de vorbire" („êtres de parole").

Şi la acest nivel, avem de-a face cu un „contract de schimb", care se referă la ceea ce subiectul enunţiator propune destinatarului şi ceea ce acesta trebuie şi poate să recunoască, adică o serie de constrîngeri de ordin *enunţiativ*, *argumentativ*, *narativ* şi *retoric*.

Trebuie subliniat faptul că pentru Charaudeau, circuitul extern nu este numai locul unde se situează datele sociologice prestabilite, ca singur principiu explicativ. Subiectul interpretant este în măsură „să interpreteze" nu numai prin perceperea raporturilor care-l leagă de subiectul comunicant, dar şi prin efectul vorbirii (lui DIRE) asupra lui. Acest lucru este important şi în discursul publicitar pe care l-a analizat Charaudeau cu ajutorul acestui model, dar şi pentru discursul poetic, pentru „comunicarea poetică" în care, interpretarea cititorului se bazează în primul rînd pe „efectele lui DIRE" asupra lui însuşi, în circumstanţele în care are loc receptarea. Celelalte inferenţe, asupra circumstanţelor producerii actului poetic, vin la urmă sau, în cazul unui cititor mai puţin avizat, deloc.

Constrîngerile circuitului extern şi *constrîngerile circuitului intern* formează „*un ritual sociolingvistic*", determinat de statutul psihosocial al partenerilor actului de discurs, raportat la statutul verbal al protagoniştilor. Acest ritual, numit „*contract de vorbire*" este dat, deci, de „ansamblul constrîngerilor care codifică practicile sociolingvistice şi care rezultă din condiţiile de producere şi de interpretare ale actului de limbaj" (P. Charaudeau, 1983 : 54). Acest contract supradetermină protagoniştii, legitimîndu-le activitatea discursivă şi justificîndu-le strategiile şi celelalte contracte puse în scenă, determinînd *genul discursiv* (ştiinţific, poetic etc.).

Subiectul comunicant are un *proiect de vorbire*, care reprezintă ceea ce vrea să facă acest subiect comunicant, prin actul său de discurs (intenţia lui de comunicare). Libertatea subiectului comunicant constă fie în marja de manevre pe care o permite contractul de vorbire, fie în transgresarea acestui contract.

2.1. Ce înseamnă, deci, din această perspectivă, a analiza un act de discurs poetic?

— A analiza un act de discurs poetic nu poate să însemne a răspunde, pur și simplu, la întrebarea : „care este proiectul de scriitură al poetului?", deoarece :

● Singurul obiect pe care-l poate observa analistul este un text deja produs, nu mecanismul de producere a acestui text.

● Tot ceea ce un analist poate spune despre proiectul poetic nu este decît o ipoteză asupra acestui proiect, diferită de alte ipoteze, construite de alți analiști.

— Rezultă deci că analiza este condamnată să dea seama doar de punctul de vedere al subiectului interpretant, căci orice analiză este o interpretare, deci o ipoteză asupra „proiectului poetic" al subiectului comunicant.

Modelul propus de P. Charaudeau permite dezvăluirea „posibilelor interpretative" care se cristalizează la punctul de întîlnire al celor două procese: de producere și de interpretare, analistul fiind un colector de puncte de vedere interpretative, astfel încît să poată degaja, prin comparare, constantele și variabilele. Aceste „posibile interpretative" sînt „martorii unor practici sociale ce caracterizează un grup sau o comunitate umană", „reprezentări de limbaj ale experiențelor indivizilor aparținînd acestor comunități, ca subiecți individuali sau colectivi, organizate, fixate într-un material lingvistic, la mai multe niveluri („ordine")":

(a) „ordinul enunțiativ", care organizează locurile și statuturile protagoniștilor actului de discurs;

(b) „ordinul argumentativ", care organizează și descrie lumea din punctul de vedere al operațiilor mentale cognitive:

(c) „ordinul narativ", care organizează și descrie lumea din punctul de vedere al acțiunilor și calificărilor umane;

(d) „ordinul retoric", care organizează și descrie limbajul din punctul de vedere al operațiilor de punere în relație morfosemantică.

Modurile de organizare a fiecărui ordin ne dau un „aparat formal", un „instrument de interogare" a textului, iar analiza unui text reprezintă o pendulare, „o mișcare de du-te-vino" între descrierea diferitelor ordine de organizare a limbajului și datele particulare ale textului.

2.2. Acest model prezintă, credem noi, multiple avantaje:

— scindarea mecanismului comunicațional în circuit extern și circuit intern și a „locutorului" în subiect comunicant și subiect enunțiator permite explicarea unor fenomene ca *minciuna*, *tăcerea* cu rol ilocuționar, *provocarea* etc., o mai clară explicație a actelor de vorbire indirecte și a discursului polifonic, inclusiv a discursului poetic polifonic;

— scindarea corelativă a „colocutorului" în destinatar și subiect interpretant permite explicarea rateurilor în comunicare și existența posibilelor interpretative:

— dimensiunea socială și dimensiunea psihologică a limbajului sînt respectate, fără a se neglija „statutul verbal" al protagoniștilor;

— organizarea discursivă, care apare ca rezultat al punerii în scenă a unui contract de vorbire, supradeterminînd un proiect de vorbire, organizare care se realizează pe baza unor aparate conceptuale (enunțiativ, argumentativ etc.), este reperabilă în explicitul din discurs.

3.0. În ilustrarea analizei propuse de P. Charaudeau, ne vom opri numai la nivelul organizării enunţiative în discursul poetic, deoarece:

- ordinul enunţiativ este „locul" de organizare şi definire a statutului protagoniştilor, de construire a imaginii lor ca subiecţi de vorbire, de specificare a raporturilor care îi leagă;
- acest ordin de organizare a materialului lingvistic este esenţial pentru dezvăluirea posibilităţilor de interpretare a actelor ilocuţionare şi, deci, a intenţiei de comunicare, a „proiectului de vorbire" a subiectului comunicant [1];
- organizarea narativă, argumentativă şi retorică sînt, prin definiţie, puse în slujba realizării acestui „proiect", a respectării contractelor şi a eficienţei strategiilor izvorîte din jocul identităţii sau nonidentităţii celor patru protagonişti ai actului de discurs.

3.1. Dintre relaţiile între cei patru protagonişti:

(a) EU c — EU e
(b) TU i — TU d
(c) EU c — TU d
(d) EU c — TU i
(e) EU e — TU d
(f) EU e — TU i

ne vom opri doar la (a) şi (b). Desigur, analiza trebuie completată cu studiul celorlalte relaţii şi confruntată cu rezultatele studiului celorlalte ordine de organizare: argumentativă, retorică, narativă, pentru a permite dezvăluirea „posibilelor interpretative", dar această primă etapă a analizei este, credem, indispensabilă pentru reperarea şi interpretarea intenţiilor de comunicare ale subiectului comunicant.

(a) Între subiectul comunicant şi subiectul enunţiator pot să existe raporturi de transparenţă (niciodată totală) sau de opacitate (ca în cazul actului de A MINŢII). Poetul are un „proiect de scriitură", supradeterminat de ritualul sociolingvistic, deci de genul discursiv, poetic. Între proiectele posibile pentru ritualul poetic, se înscrie desigur şi proiectul „confesiunii", destăinuirii sentimentelor, trăirilor, ideilor intime. Conform acestui proiect şi ritualului care îl supradetermină, poetul (EU c) se identifică cu subiectul enunţiator (EU e). El poate opta însă pentru o anumită strategie de realizare a enunţării sale:

— Poetul poate să-şi asume această identitate şi să o manifeste. În cazul acesta, subiectul comunicant şi subiectul enunţiator sînt într-un raport de transparenţă (EU c = EU e), iar subiectul enunţiator apare explicit în enunţ, distanţa dintre EU e şi enunţul său fiind 0 (conceptul de distanţă a fost definit de D. Maingueneau (1976: 118—120). Este cazul unor poeme ca *La jolie rousse*, deja citat:

„Me voici devant tous un homme plein de sens
Connaissant la vie et de la mort ce qu'un vivant peut connaître
Ayant éprouvé les douleurs et les joies de l'amour
Ayant su quelquefois imposer ses idées
Connaissant plusieurs langages

[1] P. Charaudeau dă o descriere a ordinului enunţiativ, în discursul publicitar, în termeni de funcţii, înrudite cu cele ale lui R. Jakobson. Noi am preferat o analiză pragmatică integrată.

Ayant pas mal voyagé
Ayant vu la guerre dans l'Artillerie et l'Infanterie
Blessé à la tête trépané sous le chloroforme
Ayant perdu ses meilleurs amis dans l'effroyable lutte
Je sais d'ancien et de nouveau autant qu'un homme seul
pourrait des deux savoir
Et sans m'inquiéter aujourd'hui de cette guerre
Entre nous et pour nous mes amis
Je juge cette longue querelle de la tradition et de l'invention
De l'ordre de l'Aventure".

(Guillaume Apollinaire, *La jolie rousse)*

Este o adevărată strategie de ,,intersubiectivare", care vizează să instaureze relații interpersonale, afective, un climat de încredere. Toate aceste ,,mărturisiri date, autobiografice" pregătesc un act ,,director" de destăinuire a unui crez care riscă să șocheze. Actele preliminare acestui act director instaurează și o anume egalitate psihosocială între subiectul comunicant și subiectul interpretant. O descriere a ordinului de organizare narativ și a celui retoric confirmă acest lucru.

— Subiectul comunicant poate să-și asume această identitate fără a o manifesta (strategie de inocență), distanța dintre subiectul enunțiator și enunțul său fiind maximală. Este o situație foarte frecventă pentru genul discursiv (subtipul poetic) pe care-l discutăm.

În poezia *L'automne*, subiectul enunțiator nu este net reperabil (strategie specifică poeziei lirice), ceea ce permite o opacitate opusă ,,transparenței" discursului didactic (D. Maingueneau, 1976 : 118—120). Orice subiect interpretant este aici convertit în subiect enunțiator, pentru a-și asuma acest enunț :

L'automne

Dans le brouillard s'en vont un paysan cagneux,
Et son bœuf lentement dans le brouillard d'automne
Qui cache les hameaux pauvres et vergogneux
Et s'en allant là-bas le paysan chantonne
Une chanson d'amour et d'infidélité
Qui parle d'une bague et d'un cœur que l'on
brise
Oh ! l'automne l'automne a fait mourir l'été
Dans le brouillard s'en vont deux silhouettes
grises".

(Guillaume Apollinaire, *L'automne)*

— În fine, printr-o ,,strategie de înșelare", subiectul comunicant lasă locul unui subiect enunțiator, cu distanța ∅ față de enunțul său, dar care este diferit de subiectul comunicant. Opacitatea între EU c și EU e este totală, dar discursul apare ca asumat de un enunțiator care își destăinuie suferința. În acest caz, raportul între ,,producere" și ,,interpretare" trebuie analizat la două niveluri diferite :

EU c - TU i (poet - cititor)
EU e - TU i (enunțiator liric $\neq$ poet - cititor)

„Eu mi-am făcut un cîntec
Stînd singură-n iatac,
Eu mi-am făcut un cîntec
Şi n-aş fi vrut să-l fac
. . . .
. . . ."

(George Coşbuc, *Cîntecul fusului*)

Punerea în scenă a unui subiect enunţiator ca în genul romanesc evocă un alt ritual sociolingvistic şi, credem noi, funcţionează ca un indicator pragmatic de trecere de la comunicarea *literală* la cea *implicită*.

(b) Raportul între subiectul interpretant şi destinatar este dependent de imaginea pe care şi-o construieşte subiectul comunicant despre interpretanţii săi virtuali. Subiectul comunicant îşi construieşte o imagine despre subiectul interpretant ca avînd o competenţă de recunoaştere, dacă nu a „proiectului său de vorbire" („scriitură)", cel puţin a contractului care defineşte discursul poetic. Mai mult, putem emite ipoteza că subiectul comunicant consideră că subiectul interpretant poate să aibă o competenţă în ceea ce priveşte curentul literar căruia discursul său îi aparţine. Evident, destinatarul „fabricat" poate să nu corespundă interpretanţilor reali şi discursul criticii arată deseori acest lucru.

— Discursul în care identificării subiectului comunicant cu subiectul enunţiator îi corespunde o explicitare a destinatarului este mai rar în poezia lirică şi el presupune, în fond, o strategie destinată nu numai stabilirii unui climat de încredere, ci şi realizării unei „complicităţi" (pe care Charaudeau o numeşte „demagogie"): imaginea destinatarului este favorabilă interpretantului, subiectul comunicant urmărind astfel ca interpretantul să-i fie favorabil la rîndul lui. Această strategie de captare a bunăvoinţei, specifică altor genuri discursive, apare, de obicei, în poezia-manifest :

„Vous dont la bouche est faite à l'image de celle de Dieu
Bouche qui est l'ordre même . . . .
. . . ."

(Guillaume Apollinaire, *La jolie rousse)*

De altfel, toată organizarea ilocuţionară a poemului citat susţine o astfel de interpretare :

„Mais riez riez de moi
Hommes de partout surtout gens d'ici
Car il y a tant de choses que je n'ose vous dire
Tant de choses que vous ne me laisseriez pas dire
Ayez pitié de moi".

(Guillaume Apollinaire, *La jolie rousse)*

Putem avansa din nou ipoteza că această transgresare a ritualului, prin folosirea unor strategii insolite, funcţionează ca un indicator de trecere de la comunicarea literală la cea implicită. Organizarea retorică ar putea să ne arate, de exemplu, că imaginea destinatarului nu este chiar atît de avantajoasă, că poetul-inovator foloseşte ironic aceste acte de rugăminte umilă.

— Destinatarul pus în scenă de subiectul comunicant poate să fie un personaj fictiv sau real, bine determinat și, în acest caz, raportul dintre subiectul enunțiator și destinatar ocultează raporturile dintre subiectul comunicant și subiectul interpretant. Credem că și acest tip de relații funcționează ca un indicator de trecere la o interpretare nonliterală [2]. Este cazul sonetelor *Foamea iubirii*, *Nesățioasa gîză:*

„. . . . .
Nu te socot, cît de puțin, vicleană —
De vreme ce m-am hotărît să-ndur,
Cu de la mine vrere, crunta-ți rană —
Pierzîndu-mă-n iubire și-n huzur!
. . . ."

(Tudor George, *Nesățioasa gîză)*

3.2. Un exemplu foarte interesant din punctul de vedere al organizării enunțiative ni se pare a fi poemul *Cui să ne dăruim?* al poetului Tudor George :

Moto :
Prin dăruire, te păstrezi de-a pururi
Și-așa rămîi, cum știi să dai contururi
—Sh.—Son. XVI—

„Desigur că sînt agere precepte,
Ce-n sinea ta le-ai rumegat, cuminte,
Și le-ai expus simțirii, dinainte,
Ca să-și aleagă-ndemnurile drepte!

Cît încă june ești, bărbat putinte,
Nu-ți pierde timpu-n insomnii inepte,
Ci nu lăsa Iubirea să te-aștepte,
Hrănind cu versuri inima-ți fierbinte!

Firește, *timpul tău e-acum!* Firește!
Te dăruie! Dar nu-ți fii rob, trupește!
Dă-i trupului ce-i drept, după cuviință!

Dar, de-i simți *mirabila sămînță*
Că-ți germinează-n suflet, ca lui Blaga
Oblădui-o, dă-i timpul tău, dă-i vlaga!"

Poemul combină un tip enunțiativ alocutiv, purtînd „urma" explicită a destinatarului (injonctivul conferă un statut de autoritate față de destinatar), cu un tip enunțiativ intertextual („delocutiv") ce pune în relație textul produs cu un altul, care depășește instanța enunțiativă a acestui act, prin raportarea, în moto, a două versuri din Shakespeare. Aceste versuri, asertiuni evaluative, justifică toate actele injonctive din poem (sfaturi sau ordine?). Astfel, o serie de mărci din poezie evocă discursul poetic shakespearian, pe care destinatarul îl poate ușor repera datorită acestui

[2] A se vedea analiza poemului *L'Avenir*, făcută de Paul Miclău în *Signes poétiques*, analiză care explică în detaliu fenomenul indirecției astfel declanșat (P. Miclău, 1983 : 199—203).

moto, chiar dacă nu are competența literară necesară. Poemul, conceput ca un discurs aluziv, devine astfel un „rapel direct al unui posibil univers de discurs" (a se vedea și analizele lui P. Charaudeau, 1983 : 93–165), iar Shakespeare devine subiectul enunțiator al sonetului, pînă în ultimul vers, în care intervine „raportarea" unui text al lui Lucian Blaga. Dezvăluirea nonidentității subiectului comunicant și subiectului enunțiator ne poate conduce – dacă ipoteza noastră asupra declanșării unui discurs nonliteral este corectă – la interpretarea sonetului și ca o confesiune a unei opțiuni de viață și o justificare a acestei opțiuni, bazată pe referințe cunoscute și universal admise. E o strategie de obiectivare a sfatului dat și o justificare implicită a propriei opțiuni, prin recurgerea la alte mijloace decît cele ale introspecției, ale experienței subiective. Avem impresia că subiectul comunicant se retrage, dînd cuvîntul altor „voci" (discursul e polifonic) și, chiar mai mult, că subiectul comunicant se include printre destinatarii pe care îi pune în scenă.

4. În concluzie, prin sumara analiză a organizării enunțiative a discursului poetic, am încercat să răspundem la o primă întrebare pe care „interpretarea" și, deci, și analiza textului poetic o impun și care, după sugestia lui P. Charaudeau, ar trebuie să înlocuiască tradiționala întrebare : „Cine vorbește prin acest text?", și anume : „*Cine sînt protagoniștii discursului poetic cărora textul le dă glas, pe care textul îi face să vorbească?*".

BIBLIOGRAFIE

Charaudeau, P., 1983 – *Langage et discours. Éléments de sémiolinguistique (Théorie et pratique)*, Paris, Hachette.

Jacques, F., 1983 – *La mise en communauté de l'énonciation*, în „Langages", no. 70 : 47–73.

Maingueneau, D., 1976 – *Initiation aux méthodes de l'analyse du discours. Problèmes et perspectives*, Paris, Hachette.

Miclău P., 1983 – *Signes poétiques*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Roulet, E., 1981 – *Échanges, interventions et actes de langage dans la structure de la conversation*. în „Études de linguistique appliquée", no. 44 : 7–39.

Un modèle sémiolinguistique de la réception du discours poétique

(R é s u m é)

Le pragmaticien qui se propose d'étudier le discours poétique est confronté aux problèmes des rapports entre les deux processus qui forment toute activité discursive : celui de la production et celui de l'interprétation du texte.

Dans la perspective d'une pragmatique intégrée, l'analyse de ces rapports soulèvent deux questions :

(1) Que signifie « interpréter » un texte littéraire, ou, autrement dit, l'interprétation s'appuie-t-elle seulement sur la « littéralité » du texte, ou bien sur la littéralité du texte **et** la connaissance des circonstances de la production du texte et/ou de la réception ?

(2) Que signifie « analyser » un discours poétique ?

Pour répondre à ces questions, la présente étude se propose d'appliquer au discours poétique un modèle sémiolinguistique, « instrument d'interrogation » du texte susceptible de dévoiler « les possibles interprétatifs », puisque toute interprétation est en fait une hypothèse sur « le projet d'écriture ».

L'analyse du niveau énonciatif de l'organisation discursive (le statut et l'image des protagonistes du discours, les rapports qui s'établissent entre ces protagonistes), proposée dans cet article dévoile les possibilités d'interprétation « du projet d'écriture », repérables dans « la littéralité » du texte poétique, et constitue un point de départ indispensable pour l'étude des autres niveaux de l'organisation discursive (argumentatif, par exemple), niveaux régis par ce « projet littéraire ».

Facultatea de Filologie
București, str. Edgar Quinet nr. 5—7

RETORICĂ ȘI INTERTEXTUALITATE

MARIANA NEȚ

Pornind de la premisa că poetica este o proiecție particulară a retoricii, articolul demonstrează că retorica (implicită) de care se servește receptorul în decodarea textului poetic este de natură intertextuală.

Începem șirul de considerații cu privire la retorica ce guvernează receptarea textului poetic cu precizarea că fiecare dintre cei doi participanți la procesul de comunicare căruia îi servește drept suport textul poetic este, din punct de vedere al partenerului, o proiecție abstractă în text, la nivelul de suprafață al căruia își manifestă atributele printr-o serie de mărci. Emițătorul unui text poetic trebuie să ia în considerare posibilitatea ca textul să fie receptat, după cum, reconstruind mesajul poetic pe baza mărcilor din suprafața textului, orice receptor încearcă să reconstituie o intenționalitate a emițătorului abstract. Este știut, pe de altă parte, că emițătorul este primul receptor al propriului său discurs și că receptorul se dedublează în emițător al textului pe care îl interpretează.

Dacă acordăm retoricii accepția „clasică" de „sistem de reguli de persuasiune", atunci, aplicată textului poetic, retorica este, conform definiției pe care i-o dădea acad. I. Coteanu într-una din ședințele cursului pe care i-l dedică, „mecanismul, dotat cu capacitatea de a se autocontrola, cu ajutorul căruia se produc abaterile ; deci retorica este o gramatică îndreptată într-o anumită direcție" [1].

Direcția considerăm că este persuasiunea (scopul principal — marcat sau nemarcat — al oricărei retorici), iar autocontrolul vizează nu numai aplicarea consecventă a mijloacelor prin care se exercită persuasiunea și efectele pe care le pot avea acestea asupra receptorului, ci și păstrarea specificului poetic al textelor. Autocontrolul vizează deci interdependența dintre poetică și retorică în spațiul discursului poetic [2].

De aceea chiar la începutul tezelor care stau la baza colocviului nostru [3] se face precizarea că *poetica poate fi considerată o proiecție a retoricii.*

În procesul de comunicare poetică, receptorul trebuie convins :
1) să intre în procesul de lectură și
2) să continue și să sfîrșească acest proces.

La primul punct sînt implicați factori extratextuali și factori intratextuali.

Printre factorii de natură extratextuală se numără informația pe care i-o aduc receptorului numele autorului, curentul căruia îi aparține

[1] Îi mulțumim aici academicianului I. Coteanu pentru că ne-a dat ocazia să participăm la cursul special de retorică pe care l-a ținut studenților din anul al patrulea ai Facultății de Limba și Literatura Română din București în anul universitar 1984—1985.

[2] Pentru relația poetică/retorică, vezi în special articolul lui Cezar Tabarcea din acest număr.

[3] Tezele sînt publicate la începutul numărului de față.

SCL, anul XXXIX, nr. 1, p. 57—66, București, 1988

textul și, în general, acele informații cărora le servește drept suport prefața (postfața) sau editura care publică textul.

Cei mai importanți dintre factorii intratextuali care îl pot hotărî pe receptor să intre în procesul de lectură sînt : a) faptul că textul se anunță, încă de la primul contact (printr-o serie de mărci), ca făcind parte dintr-o anumită clasă și b) titlul. Titlul se află de fapt la frontiera dintre lume și text, dintre referentul extern și cel intern, fiind elementul textului care mijlocește intrarea receptorului în text.

În asigurarea celui de al doilea obiectiv pe care îl urmărește persuasiunea — ca receptorul să continue și să sfîrșească procesul de lectură — factorii implicați sînt aproape în exclusivitate de natură intratextuală.

În scopul unei lecturi adecvate, receptorul trebuie convins :
a) că textul construiește o lume,
b) că această lume este guvernată de legi proprii, diferite de cele din lumea extratextuală și
c) că această lume are un caracter verosimil.

Este ușor de văzut că, pentru atingerea scopurilor menționate la punctele a) și b), retorica se subordonează poeticii, poetica fiind mecanismul cu ajutorul căruia textul construiește și manifestă o lume.

Adăugăm că, dacă se ating scopurile menționate la punctele a) și b), se poate menține tensiunea dintre receptor și text (despre care vorbeau de asemenea tezele preliminare acestei discuții), tensiune care este prima condiție a realizării unei lecturi adecvate.

Atunci cînd discursul poetic urmărește să îl convingă pe receptor că lumea pe care o construiește textul are un caracter verosimil, „raportul de forțe" dintre poetică și retorică se schimbă aparent în favoarea retoricii.

Din punct de vedere al receptorului, văzut, de data aceasta, ca persoană „reală" sau, mai bine-zis, ca factor activ implicat în procesul de lectură, pentru a avea statutul de text, poezia (opera literară) trebuie să se conformeze, după părerea noastră :
a) regulilor clasei de texte din care face parte,
b) propriilor sale reguli și
c) regulilor de verosimil.

Pe baza mărcilor pe care i le oferă structura de suprafață a textului, receptorul stabilește apartenența acestuia la o clasă. În acest sens, Wolf-Dieter Stempel precizează că „genul este o instanță care asigură comprehensibilitatea textului din punctul de vedere al compoziției și al conținutului său" (Stempel, 1979 : 358).

După cum vom încerca să arătăm în partea a doua, aceasta înseamnă că, de exemplu, clișeele [4], care se întîlnesc în spațiul unui text poetic și care indică apartenența sa la un gen, la o clasă etc., au o funcție metatextuală.

Și, ceea ce este și mai important, aceasta înseamnă că în cazul în care textul poetic își construiește în mod marcat propria retorică (vom arăta mai jos cum se realizează un asemenea proces), *apartenența discursului rezultat la un gen* — care îi preexistă cu necesitate — *dovedește faptul că el pornește totuși de la o retorică.*

[4] De cîteva dintre funcțiile clișeului în textele poetice (funcții dintre care lipsește însă cea metatextuală) s-a ocupat Gabriela Duda în articolul inclus în acest număr.

Aşa cum a dovedit-o practica receptării, este posibil ca, sincronic sau diacronic, receptorul să încadreze un acelaşi text în clase diferite, ceea ce constituie, după părerea noastră, o dovadă a faptului că există o retorică a receptării.

Prima noastră premisă este că, *în procesul receptării unui text poetic, se instituie o stare de tensiune, cauzată de neconcordanţa dintre retorica emiţătorului şi cea a receptorului.*

Credem că apariţia acestei stări de tensiune este prevăzută de mecanismul generativ al textului, care o controlează permanent.

De aceea — şi aceasta este a doua premisă de la care pornim — *în asemenea momente de tensiune, textul poetic inserează elemente retorice, care au rolul de a neutraliza tensiunile, permiţînd astfel decodării să continue.* Înţelegem prin elemente retorice acele mărci de la nivelul de suprafaţă care realizează în mod explicit legătura dintre retorica emiţătorului (abstract) şi cea a receptorului (abstract) al textului; ele au deci o funcţie metatextuală. Vom vedea în continuare că metatextualitatea mijloceşte revenirea receptorului la imanenţa textului, ieşirea din intertextualitate.

„Întreruperea" discursului poetic printr-un element cu funcţie metatextuală are — după cum arăta acad. I. Coteanu — rolul „de a întrerupe asocierea spontană a unui corp fonetic cu referentul şi, prin aceasta, cu semnificaţia" (Coteanu, 1984 : 281). Prezenţa elementelor metatextuale determină astfel receptorul să cupleze planurile textului potrivit cu regulile *acelui* text (reguli care tind să se expliciteze prin prezenţa elementului de care vorbeam) şi nu cu retorica implicită pe care, într-un moment oarecare al decodării, receptorul stabileşte că se bazează textul. Din această cuplare va rezulta referentul intratextual.

Cum va încerca să demonstreze partea a doua a rîndurilor de faţă, asemenea elemente se subordonează, la rîndul lor, unui sistem de mărci prezente în suprafaţa textului poetic care contribuie astfel la crearea unei stări de tensiune între elemente aparţinînd unui alt nivel al textului şi o altă retorică implicită a receptorului, pe care o actualizează în acest mod.

Am ajuns astfel la cea de a treia premisă a teoriei pe care încercăm să o construim, şi anume că, *în procesul receptării oricărui discurs poetic, sînt antrenate mai multe retorici.* În acest sens, analiza de text care încheie aceste consideraţii teoretice îşi propune să demonstreze că o receptare adecvată a textului poetic presupune ca, pe parcursul procesului de lectură, textul să „sară" dintr-o clasă în alta, să aparţină succesiv, în funcţie de momentul în care a ajuns receptarea, la mai multe clase.

Relaţia dintre retorica pe care se bazează şi cea pe care o construieşte un text poetic poate să fie aceea dintre *schemă* şi *uz*. Acesta este cazul tipic al textelor construite, cum se spune, „după o reţetă", texte foarte uşor de receptat şi preferate de o categorie largă de lectori „comozi", cărora le *confirmă în calitate de uz o schemă deja interiorizată. Schema joacă deci rolul de intertext generic al textului care se recepteazä în acel moment.* Cea de a patra premisă de la care pornim şi care decurge „logic" din primele trei este deci că *retorica receptorului este de natură intertextuală.*

Nici tipul de texte, nici categoria de receptori la care ne refeream mai sus nu ne va preocupa însă acum. Precizarea care credem totuşi că se impune la acest punct este că, atunci cînd (pentru emiţător sau pentru receptor) intertextul serveşte ca retorică unui alt text, el îşi pierde „adîn-

cimea", se „esențializează", se abstractizează, conțînd numai în calitate de model.

Textul poetic poate să reprezinte însă — pentru o categorie oarecare de receptori (din punctul de vedere al cărora precumpănește caracterul „original" al retoricii pe care o folosește emițătorul) — uzul propriei sale scheme. Schema se construiește cu scopul de a combate o schemă preexistentă, devalorizată prin supralicitarea uzului.

Așa cum arătam mai înainte, emițătorul (văzut, la rîndul său, ca o proiecție abstractă în text) își explicitează schema printr-un sistem de mărci de suprafață. Acesta este cazul tipic în care un text poetic se dedublează pentru receptor în propriul său metatext.

Din punctul de vedere care ne interesează acum, metatextul ar fi deci :

1) sistemul de mărci care indică apartenența textului poetic la o clasă de texte anterior cunoscută de receptor sau

2) dedublarea — abstractizată — a sistemului de mărci care îi indică receptorului că acel text poetic „inaugurează" o clasă, își construiește o schemă proprie.

În fiecare text poetic există deci *o retorică, ca schemă și o retorică, ca uz.* Cea dintîi structurează nivelul de adîncime, iar cea de a doua — pe cel de suprafață.

Receptarea unui text poetic pune însă în mișcare mai multe scheme, pentru că — așa cum arătam — mărcile de la nivelul de suprafață îl fac pe lector să încadreze textul, în timpul procesului de receptare, în mai multe clase.

Am repetat această observație pentru a introduce o concluzie cu caracter teoretic mai general, și anume că fiecare subsistem de mărci actualizabil la nivelul de suprafață este structurat de o retorică proprie. În acest sens restrîns, *retorica ar fi mecanismul de articulare a unui subsistem de mărci la sistemul textului.* Ne explicăm astfel de ce este considerată, așa cum arătam la început, „mecanismul cu ajutorul căruia se produc abaterile". Înțelegem prin abateri diferențele dintre acel subsistem de mărci pe care îl actualizează receptorul și (macro)sistemul textului, pe de o parte, și dintre subsistemul textului actualizat în procesul de lectură și retorica implicită pe care o pune astfel în mișcare receptorul, pe de altă parte.

Textul poetic concret, ale cărui mărci sînt actualizate în procesul lecturii, deviază însă de la retorica de factură intertextuală care îi servește drept schemă din perspectiva receptorului.

„Devierea" duce la îndepărtarea retoricii implicite a receptorului de retorica emițătorului abstract și creează astfel, cum arătam la început, o stare de tensiune. Îndepărtarea celor două retorici nu este însă atît de puternică încît să ducă la întreruperea procesului de receptare. *Contactul receptorului cu textul este menținut cu ajutorul relației de verosimil.*

Conform afirmației lui Tz. Todorov, „se vorbește despre caracterul verosimil al unei opere de artă atunci cînd opera încearcă să ne convingă că se conformează realității și nu propriilor sale legi. Cu alte cuvinte — continuă Todorov — *verosimilul este masca pe care o arborează legile textului și pe care se presupune că noi o luăm drept relație cu realitatea*" [s.n.] (Todorov 1977 : 84).

Poezia, mai ales cea modernă, presupune, după părerea noastră, un „pact" între emiţător şi receptor, verosimilul fiind „garanţia" acestui pact, deci terenul pe care are loc ceea ce acad. I. Coteanu numeşte „armonizarea repertoriilor". De fapt, discursul poetic se conformează, cum se ştie, nu realităţii, ci tocmai propriilor sale legi.

În articolul *Verosimil şi motivaţie*, Gérard Genette arată că „povestirea verosimilă este [...] o povestire ale cărei acţiuni răspund, ca tot atîtea aplicaţii sau cazuri particulare, unui corp de maxime admise ca fiind adevărate de către publicul căruia i se adresează, dar aceste maxime, prin însuşi faptul că sînt admise, rămîn cel mai adesea implicite. Raportul între povestirea verosimilă şi sistemul de verosimilitate căruia i se supune este deci prin esenţă mut : convenţiile genului funcţionează ca un sistem de forţe şi de constrîngeri naturale, cărora povestirea li se supune oarecum fără a le percepe şi, cu atît mai mult, fără a le numi" (Genette, 1978 : 171).

Dacă înlocuim „acţiuni" prin „secvenţe" şi „povestire" prin „poezie", afirmaţia de mai sus credem că rămîne valabilă. Precizarea care totuşi se impune este că, în funcţie de clasa căreia îi aparţine textul, se modifică şi relaţia de verosimil. Receptorul (re)construieşte sistemul de verosimilitate pe care se bazează textul pornind de la mărcile de la nivelul său de suprafaţă ; *verosimilul ar fi deci proiecţia pe care o realizează receptorul a epistemei pe care se sprijină textul.*

La acest punct sînt necesare cîteva precizări :

Verosimilul este „stratagema" prin care emiţătorul încearcă să îl implice pe receptor în relaţia cu textul. Dacă are un repertoriu cultural bogat şi deci dispune de posibilitatea de a reconstitui relativ rapid retorica de factură intertextuală pe care se bazează textul, receptorul de tip modern recunoaşte stratagema şi acceptă tacit pactul pe care ştie că i-l propune emiţătorul.

Este posibil însă, aşa cum se întîmplă adesea în cazul textelor poetice moderne, ca şi emiţătorul să ştie că receptorul se aşteaptă să fie „păcălit", şi atunci să folosească verosimilul nu numai ca pe o mască, ci şi ca pe o „falsă retorică". De aici decurg două consecinţe :

1) textul poetic de tip modern are adesea un caracter autoironic, autoparodic ;

2) textul poetic de tip modern îşi construieşte în mod din ce în ce mai marcat un cod propriu (marchează la nivelul de suprafaţă faptul că foloseşte o retorică proprie ; îşi marchează caracterul de autometatext, de schemă a lui însuşi considerat ca uz).

Spuneam că, pentru a-şi menţine tensiunea cu textul, deci pentru a continua procesul de lectură, receptorul trebuie persuadat că lumea pe care o construieşte textul are un caracter verosimil. Caracteristica principală a verosimilului este, conform afirmaţiei lui Tz. Todorov din acelaşi articol din care am mai citat, „principiul formal al respectului pentru normă", iar *rolul de normă îl joacă, după părerea noastră, tocmai retorica intertextului.*

În acelaşi timp, verosimilul asigură legătura dintre referentul extern şi cel intern, „garantează" analogia referentului intern cu cel extern. Astfel, verosimilul îndeplineşte, paradoxal, două funcţii contrare : permite receptorului să se implice şi, în acelaşi timp, să se detaşeze de textul pe care îl decodează.

Rezumînd cele spuse pînă acum, receptarea textului poetic este un joc permanent între retorica pe care, pe baza mărcilor de la nivelul de suprafață, receptorul „crede" că se bazează textul și retorica pe care — tot pe baza mărcilor de la nivelul de suprafață — receptorul „constată", la sfîrșitul procesului de lectură, că se bazează textul, deci un joc permanent între retorica intertextului și retorica textului.

Astfel, *ceea ce permite receptarea unui discurs poetic este tocmai faptul că i se pot aplica — simultan sau succesiv — mai multe retorici.*

Cu cît receptarea înaintează spre o structură mai profundă a textului, cu atît retorica pe care o (re)construiește receptorul este diferită și este o funcție a celor precedente. Fiecare nivel al semnificației textului are o retorică proprie ; receptarea este cu atît mai adecvată cu cît lectorul realizează o cuplare a acestor retorici.

În continuare, vom încerca să validăm cîteva dintre rezultatele teoretice ale cercetării analizînd nivelele retorice pe care le implică receptarea poeziei eminesciene *O, rămîi* (vezi *Anexa).*

Textul menționat se constituie din trei segmente inegale, clar delimitate :

Segmentul I (strofele I-V) introduce o relație de tip metaforic. Toate referirile termenului *eu* la un univers propriu (la o sferă proprie) construiesc, în cazul receptării separate a segmentului, conotația [+ vrajă] („Eu te fac s-auzi în taină/Mersul cîrdului de cerbi"). Caracterul „metaforic" al relației constă în faptul că deocamdată referentul termenului *eu* este necunoscut.

Segmentul II (strofa VI) anulează caracterul metaforic al relației dintre semn și referent ; „dezambiguizează" relația prin numirea referentului — *pădurea* —, neutralizînd în acest fel tensiunea care începuse să se instituie. Relația care fusese inițial „metaforică" se explicitează acum și devine o relație de tip „referențial" între două elemente ale aceleiași mulțimi.

În segmentul III (strofa VII) asistăm la echivalarea *pădurii* cu *copilăria* (cel de al doilea referent, referentul „global" al textului). De fapt, reunirea, intersectarea în spațiul termenului *copilărie* a intensiunii celor doi actanți *tu* și *eu* din segmentul I transformă din nou relația dintre semn și referent într-o relație metaforică, dar de alt tip (cf. *infra).*

Este ușor de văzut că, în spațiul acestui text poetic, se intersectează două retorici.

Versurile 1—2 din strofa I conțin o introducere *ex abrupto*, ale cărei clișee încadrează textul în clasa poeziilor de dragoste.

Următoarele două versuri mențin textul în clasa poeziilor de dragoste, dar asistăm și la trecerea — foarte slab marcată deocamdată — spre o altă retorică. Trecerea este reconstituibilă numai ulterior, prin feedback, pentru că *o lectură lineară se bazează foarte mult pe inerție, mai ales în cazul în care „impulsul" l-au dat clișee atît de ușor recognoscibile.*

Strofele II și IV aparțin în egală măsură ambelor retorici. Totuși, în strofa I, precumpănește prima retorică — cea a poeziei de dragoste, care vom vedea că se particularizează ulterior într-o retorică de tip *Floare albastră* —, în timp ce strofa IV aparține mai marcat celei de a doua retorici — aceea a unui text pe care îl presupunem de factură mitică —, retorică la care trimit toate conotațiile din strofa III și o parte din conotațiile din strofa IV. Apartenența mai marcată a strofei IV la această a doua retorică

ni se pare încă o dovadă a faptului că, în desfășurarea lineară a textului poetic într-o lectură de suprafață, inerția joacă un rol important.

Observăm că „povestea" cu conotație mitică din strofele II-IV ar putea reprezenta un analogon al „idilei" din *Floare albastră*.

Strofele III-IV sînt însă creatoare de tensiune pentru că mărcile de la nivelul linear tind, după cum am mai spus, să încadreze textul și într-o altă clasă (fără a-l scoate cu totul din aceea a poeziilor de dragoste).

În primul distih al strofei V, conotația „mitică" a lumii descrise este mai slab marcată decît în strofa III și chiar decît în strofa IV.

Cele două retorici pe care le-am amintit se intersectează în cel de al doilea distih, pentru că versurile par să introducă un topos specific poeziei de dragoste („Clipe dulci se par ca veacuri"), la a cărei retorică textul poetic pare deci să revină.

Conchidem că *echilibrul dintre două retorici care se intersectează în spațiul unui text poetic este un factor care stimulează procesul de decodare.*

Este posibil, însă, ca una dintre retorici să îi fie necunoscută sau „neclară" receptorului, care riscă atunci să se îndepărteze foarte mult de text.

Într-un asemenea caz, decodarea poate fi „salvată" — așa cum precizam la început — prin introducerea unui element cu funcție metatextuală.

Posibilitatea ca receptorului să îi fie „neclară" una dintre retorici este prevăzută de mecanismul generativ. Mai mult, textul (emițătorul său abstract) chiar „mizează" pe ea. *Cînd frustrează orizontul de așteptare al receptorului, emițătorul abstract al textului nici nu face altceva decît să îi ofere receptorului posibilitatea de a reconstitui retorica particulară a acelui text*, pe care *o mascase pînă în acel moment.*

În versurile 1—2 din strofa IV este numit referentul termenului *eu* din segmentul precedent — *pădurea* —, ceea ce explică anaforic posibilitatea de a aplica textului cea de a doua retorică (aceea a unui discurs de factură mitică).

Versurile 3—4 din aceeași strofă motivează cataforic conținutul semantic-referențial al „propoziției" din VII, 1—2, și anaforic faptul că pe tot parcursul primului segment, textul a manifestat numai relația *eu* → *tu*, nu și relația *tu* → *eu*.

Numirea referentului locutorului *eu* din strofele I-V — *pădurea* — neutralizează tensiunea dintre retorica pe care o vom numi în continuare r_1 și retorica pe care o vom numi r_2, pentru că, în momentul în care referentul este numit, intertextul generic se particularizează într-un intertext bine delimitat. Intertextualitatea dintre *O, rămîi* și *Floare albastră* este acum marcată clar, fără ambiguitate, la nivelul linear, deci receptorului i se confirmă faptul că textul pe care îl citește folosește o anumită retorică.

Neutralizarea acestei stări de tensiune conduce însă la apariția unei tensiuni de alt tip. Dacă textul s-ar încheia o dată cu această strofă sau dacă strofa VII cu care continuă ar introduce o informație de același tip ca și strofa VI (și prin aceleași mijloace), *O, rămîi* ar fi numai o variantă a *Florii albastre*, retorica poeziei analizate fiind față de retorica intertextului în relația în care este uzul față de schemă (cf. *supra).*

Cum strofa VII introduce însă o informație de tip diferit și o face prin mijloace „inedite" față de cele folosite în segmentele anterioare, se instituie această a doua stare de tensiune, care implică necesitatea ca

receptorul să îi caute textului *O, rămîi* un al doilea intertext. Această constatare ne pare o dovadă a faptului că textul pe care îl analizăm își construiește o retorică proprie. A doua dovadă în acest sens este, după părerea noastră, prezența unor elemente cu funcție metatextuală în finalul textului. Acestea (în special ultimele două versuri din poem) îi explicitează retorica și, explicitînd-o, o limitează la *acest* text, o particularizează.

Numirea referentului are deci o funcție metatextuală.

Ultimele remarci s-au referit la strofa VII, unde „propoziția" din versurile 1–2 motivează implicit absența relației *tu* → *eu* din primul segment al discursului poetic, iar în versurile 3–4 este numit un referent „global" al textului. „Propoziția" din aceste ultime două versuri explicitează la nivelul linear, prin conținutul său semantic, tocmai acest statut de referent „global" pe care îl capătă substantivul *copilărie.*

Exprimarea referentului global la nivelul linear motivează posibilitatea ca în spațiul aceluiași text poetic să se intersecteze două retorici.

Ultima serie de precizări care ne par a se impune în legătură cu textul pe care l-am analizat vizează modalitatea de exprimare a relației dintre principalii actanți marcați în text.

Observăm, în acest sens, că *tu* din primele cinci strofe devine *eu* în strofele finale, iar *eu* din strofele I–V devine *pădurea*, apoi [*ea*] în strofa VI și *pădurea ta* în ultima strofă. În plus, în strofa VII apare un nou [*tu*] („[...] copilărie,/Cu pădurea ta cu tot").

Acest ultim referent, pe care l-am numit „referent global", a fost construit pas cu pas de mărcile de la nivelul linear. Prezența lui în text și faptul că funcționează ca un element în care se intersectează întreaga deixă a acestui discurs constituie o nouă dovadă a faptului că poemul este modelat de două retorici.

Întrebarea retorică din ultimul distih — care indică dispariția referentului din spațiul extratextual înainte de a fi fost numit în text—este o marcă a faptului că poemul analizat aici s-a încheiat.

Reluăm sintetic, sub formă de concluzii, rezultatele teoretice la care credem că a condus cercetarea întreprinsă aici :

1) Clișeul îi dă receptorului siguranța că se află pe un teren cunoscut și îi creează în acest fel disponibilitatea pentru lectură.

2) El îl ajută, în același timp, pe receptor să reconstituie retorica de natură intertextuală pe care se bazează textul.

3) Ca și clișeul care îi servește de semnal, retorica de natură intertextuală îi oferă receptorului un „refugiu" atunci cînd nu „înțelege" codul cu care ia contact.

4) Mecanismul generativ al textului proiectează în suprafață retorica intertextuală tocmai pentru ca, pe baza ei (folosind-o drept fundal), să introducă un sistem de abateri, construind astfel, în spațiul aceluiași text poetic, o a doua retorică, r_2.

5) Confirmarea faptului că acest sistem de abateri s-a constituit la rîndul său într-o retorică (r_2) este posibilitatea de a găsi sistemului un intertext.

6) Dificultatea de a găsi intertextul lui r_2 este însă prima condiție care permite stabilirea caracterului „original" al retoricii pe care o construiește un text poetic particular.

7) Această situație este prevăzută de mecanismul generativ al textului, care introduce un element cu funcție metatextuală. Elementul explicitează

retorica r_2, căreia apoi i se va putea găsi intertextul. Deci abia atunci sistemul de abateri se constituie într-o retorică.
8) Retorica particulară a unui text poetic este o funcţie a tuturor retoricilor pe care le aplică acesta.

ANEXĂ

Mihai Eminescu, *O rămîi*

„O, rămîi, rămîi la mine,
Te iubesc atît de mult!
Ale tale doruri toate
Numai eu ştiu să le-ascult;

În al umbrei întuneric
Te asamăn unui prinţ,
Ce se uit-adînc în ape
Cu ochi negri şi cuminţi;

Şi prin vuietul de valuri,
Prin mişcarea naltei ierbi,
Eu te fac s-auzi în taină
Mersul cîrdului de cerbi;

Eu te văd răpit de farmec
Cum îngîni cu glas domol,
În a apei strălucire
Întinzînd piciorul gol

Şi privind în luna plină
La văpaia de pe lacuri,
Anii tăi se par ca clipe,
Clipe dulci se par ca veacuri".

Astfel zise lin pădurea,
Bolţi asupră-mi clătinînd;
Şuieram l-a ei chemare
Ş-am ieşit în cîmp rîzînd.

Astăzi chiar de m-aş întoarce
A-nţelege n-o mai pot...
Unde eşti, copilărie,
Cu pădurea ta cu tot?"

REFERINŢE

Coteanu, Ion (1984), *Reconstruirea poetică a cuvîntului*, în SCL, XXXV, 4 : 278—282.
Genette, Gérard (1978), *Figuri*, Bucureşti, Editura Univers.
Stempel, Wolf-Dieter (1979), *Aspects génériques de la réception*, în „Poétique", 39 : 353—362.
Todorov, Tzvetan (1977), *The Poetics of Prose*, Oxford, Basil Blackwell.

Rhetoric and Intertextuality

(Abstract)

The first explicit premise of the paper considers poetics as a projection of rhetoric. From the receiver's point of view, the poetic text should comply (a) with generic rules (i.e. the rules of the class of texts it belongs to), (b) with its own, autonomous, rules and (c) with the rules of verisimilitude. No symmetry can be established between the emitter's rhetoric and the receiver's ; a state of tension consequently appears during reception. Rhetorical elements discharging a metatextual function are inserted at the moments of highest tension in order to facilitate decodation.

The reception of any poetic text is underlain by several systems ; the text is alternately included, while being read, in various classes. The rhetoric by means of which the receiver decodes the text is shown to be of an intertextual nature ; the cliché plays an important part in activating it. The mechanism of text generation provides the receiver with the possibility to activate an (implicit) rhetorical system (r_1), previously stored in his reading competence. Against this background the text introduces a system of deviations, a second rhetoric (r_2), also of an intertextual nature, being thus devised within the same poetic text. The difficulty for the receiver to find an adequate intertext for r_2, grants the "original" character of the poetic text.

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret, nr. 12

FUNCȚIA CATALIZATOARE A TOPOSULUI

CEZAR TABARCEA

Folosirea toposurilor în discurs nu ține atît de trăsătura „ornat” a acestuia, cît de necesitățile „strategice” ale emițătorului, dar, pentru a face dovada acestui fapt, trebuie reexaminat conceptul însuși de *topos*, potrivit interpretărilor sale în retorică și poetică.

Trecerea retoricii clasice — să-i zicem, „pure”, sub aspectul unei univocități funcționale — a oratoriei juridice, deci, într-o fază nouă, determinată în special de ceea ce s-a numit „conflictul” cu filozofia [1] — un conflict provocat de schimbarea funcției sale inițiale — a antrenat, firește, modificări funcționale la numeroase principii și concepte ale ei. Dacă adăugăm la aceasta și raportul retoricii cu morala, examinat adesea de cercetătorii problemei [2], raport deteriorat de timpuriu în sensul că oratorul, a cărui ținută etică trebuia, de altfel, să fie desăvîrșită, putea să se dedice unor cauze suspecte, în virtutea calității artei sale, vom înțelege și mai bine de ce retorica intră în „criză” către sfîrșitul epocii clasice. Faptul că această *ars* putea acționa *în sine* avînd ca principal scop persuasiunea și apărarea tradițiilor cetății îi dovedea în același timp puterea, dar și slăbiciunea, minîndu-i oarecum fundamentele, pentru că acțiunea sa putea fi suspectată ca fiind nu doar *în sine*, ci și *pentru sine*. Am putea spune că, în bună parte, tocmai în aceasta constă și „frumusețea” retoricii...

O „frumusețe” foarte periculoasă, întrucît existența practică a retoricii se vede curînd amenințată de trecerea într-un alt domeniu : devenind un fel de „spectacol” al elocvenței, criteriile de apreciere țin de estetică, iar oratorul se apropie de poet, după cum poetul însuși va folosi tot mai multe dintre instrumentele retoricii. Încercarea lui Quintilian de a readuce retorica la treburile cetății (să nu uităm că monumentala sa operă se intitulează *Institutiones oratoriae*, vizînd reabilitarea retoricii în cadrul ei instituțional — deci ca ‘regulă’, ‘orînduială’, ‘formare’ —, acela al dreptului public) trebuie văzută și ca o încercare de revenire la funcția sa practică. De multe ori, pe parcursul lucrării sale, Quintilian caută să-și delimiteze materia de cea a poeticii, care începuse deja să se manifeste ca o derivație de forme a retoricii. Aceasta se observă foarte bine, de exemplu, într-un fragment din capitolul dedicat *sentențelor* sau „cugetărilor lapidare”, corespunzătoare *gnomelor* grecești, în care autorul își expune foarte direct opinia cu privire la delimitarea celor două domenii : „În ce mă privește, socot aceste locuri strălucitoare ale stilului oratoric un fel de ochi ai elocinței. Nu aș vrea, însă, să existe ochi pe tot trupul, pentru ca restul membrelor să nu își piardă funcția. Și, dacă ar trebui să aleg, aș prefera stilul aspru, de demult, libertății din zilele noastre. [...] Dar, prima grijă să ne fie evitarea greșelilor : nu cumva, căutînd să facem mai bine decît cei

[1] V. Florescu, *Retorica și neoretorica. Geneză ; evoluție ; perspective*, București, 1973, cap. V.
[2] Cf. *ibidem*, p. 74–76.

SCL, anul XXX X, nr. 1, p. 67–74, București, 1988

vechi, să ajungem să facem doar *altfel decît au făcut ei*" (*subl. noastră* — C.T.) [3].

Poate că nici una dintre noţiunile de bază ale retoricii nu a fost mai afectată de schimbarea de funcţie ca *toposul* [4]. Atît în epoca postclasică a retoricii, cît şi mai tîrziu, în retorica medievală, ca şi în studiile dedicate artei oratorice, *toposurile* au ajuns să se confunde cu *tropii* nu numai graţie... paronomasiei (!), ci şi unei analogii funcţionale. Magiştrii artelor liberale intabulează, alături de tropi, numeroase toposuri, pentru a pune la îndemîna creatorului (orator? poet?) un fel de depozit de elemente garantate pentru obţinerea expresivităţii — o nouă formă a persuasiunii.

Quintilian însă — şi ne referim mereu la el, pentru că una dintre operele sale, pierdută, se intitula *De causis corruptae eloquentiae*, dovedind o dată în plus interesul său pentru reabilitarea retoricii — insistase asupra a ceea ce trebuie să se înţeleagă prin toposuri, mergînd foarte aproape de Aristotel şi Cicero: „Eu înţeleg prin *loci* nu ceea ce se înţelege azi în genere, adică consideraţii cu privire la lux, adulter şi alte asemenea, ci sediile argumentelor *(argumentorum sedes)*, locul unde argumentele stau ascunse şi trebuie căutate" [5]; Cicero vorbeşte şi el despre „ars inveniendi argumentorum".

Avem în afirmaţia lui Quintilian („nu ceea ce se înţelege azi în genere") proba că mutaţiile de sens şi funcţionalitate se produseseră: din „loc" unde trebuia căutat argumentul, toposul devine o *figură* inventariată, iar oratorul, ca şi poetul, pentru a îndeplini condiţiile unui stil apreciat acum mai ales în măsura în care îndeplineşte condiţia de „ornatus", nu are decît să ia dintr-un repertoriu — destul de larg, dar fatalmente limitat — ceea ce-i este necesar în raport nu numai cu intenţiile sale, ci şi cu modelul pe care şi l-a ales, căci există totdeauna un *model* care impune reguli de structură textului realizat [6].

Dar nu aceasta profesa Quintilian şi ne-o spune în cel de-al doilea termen al unei ample comparaţii, menite să fie mai convingătoare pentru cititor, din care cităm ceea ce ne interesează: „nu orice argument decurge de oriunde şi tocmai de aceea nu trebuie căutat la întîmplare. Altfel, am rătăci mult şi, cu toată truda depusă, nu vom găsi decît din întîmplare ceea ce nu cercetăm metodic. Dimpotrivă, dacă ştim unde se găseşte fiecare argument la dezvoltarea generală, vom vedea uşor ce cuprinde" [7].

Şi iată că *toposul* este exact ceea ce indică numele său: un „loc"! Şi ce se găseşte în acest „loc"?

În primul rînd, o „persoană" (Quint., V, 10, 23) care are un „nume" (Quint., V, 10, 30), apoi „lucruri" (Quint., V, 10, 32) şi particularităţile locului însuşi, fizice (Quint., V, 10, 37) sau sociale (Quint., V, 10, 38), „timpul" sub semnul căruia stă locul (Quint., V, 10, 42) şi „modul" în

[3] Quintilian, *Institutiones oratoriae*, VIII, 5, 34 (trad. rom. Maria Hetco, *Arta oratorică*, Bucureşti, 1974, II, p. 355).

[4] Folosim aici termenul de *topos*, înţelegînd, desigur, prin el, un element din ceea ce grecii numeau κοινοὶ τόποι, iar latinii — *loci communes*.

[5] Quintilian, V, 10, 20 (trad. rom., II, p. 38–39).

[6] Raportarea la un *model*, care impune şi forme adecvate de tratare a subiectului, va dăinui pînă tîrziu în creaţia poetică. Cazul lui I. Budai-Deleanu este printre cele mai semnificative în literatura română.

[7] Quintilian, V, 10, 21–22 (trad. rom., II, p. 39).

care s-a desfăşurat o acţiune (Quint., V, 10, 52), aşadar este vorba de un *context situaţional* în care s-a desfăşurat un eveniment ce urmează să fie verbalizat într-un *context lingvistic*. Acest context lingvistic va fi însă produs într-un alt *context situaţional* specific : avocat, martori, împricinat, juriu, public. În funcţie de acest al doilea context se aleg *argumentele* ce trebuie introduse în discurs, dar ele pornesc totdeauna de la studierea unor circumstanţe concrete foarte precise : „Să cercetăm acum locurile comune din care se scot argumentele" [8].

Aşadar, putem spune, fără teama de a greşi prea mult, că toposul este, cel puţin într-o primă fază genetică, condiţionat de însuşi „locul" în care se petrece ceva, este, deci, formalizarea unui context situaţional. Acestei prime formalizări îi succede o a doua — de fapt, o formalizare secundară, aparţinînd tot de prima fază genetică — aceea a „locului" în care urmează să fie *comunicată* situaţia generatoare de discurs. Din combinarea acestor două formalizări rezultă un *proiect de discurs*, puternic determinat de circumstanţe [9] : voi spune ceva, ţinînd seamă de auditoriu şi cu intenţia de a-l convinge. Pentru aceasta, oratorul foloseşte orice mijloace, ca de exemplu cele menite să facă apel la afectele publicului, şi aici chiar Quintilian ne dă o dovadă de amoralitate a retoricii, spunînd : „De fapt argumentele, în general, izvorăsc din cauză, şi cauza mai bună întotdeauna oferă mai multe. De aceea împricinatul care învinge prin ele trebuie să ştie că a avut un avocat care *şi-a făcut doar datoria*. Dimpotrivă, cînd trebuie forţat sufletul judecătorilor, cînd mintea lor trebuie abătută tocmai de la contemplarea adevărului, *acolo este rostul unui adevărat orator*" (*subl. noastră* — C.T.) [10]. Ne putem întreba astăzi, privind retrospectiv, dacă nu cumva Catilina avea dreptate din punct de vedere istoric... Oricum, Cicero s-a dovedit a fi un mare orator !

Proiectul de discurs se situează, desigur, la nivelul *schemei*, şi nu al uzului, urmînd ca transformări succesive să-i dea o formă verbalizată. Toposul există numai ca schemă. Menirea sa nu este aceea de a-l aduce pe receptor către un clişeu bine cunoscut, ci de a-i propune receptorului o situaţie care îi este familiară — fie că a trecut el însuşi prin ceva asemănător, fie că o cunoaşte dintr-o experienţă socială comună — ca argument de bază pentru discursul dezvoltat de orator. Dacă auditoriul acceptă propunerea oratorului, primul pas către persuasiune este făcut, dacă, dimpotrivă, toposul a fost ales greşit, scopul discursului riscă să fie ratat. Toposul nu trebuie să fie „nou", ci „bine ales" şi asupra acestei condiţii retorica clasică insistă totdeauna.

Iată, în *Filipica I* a lui Demostene, un topos care ni se pare tipic pentru ceea ce am numit aici „proiect de discurs" — evaluarea situaţiei în care urmează să se dezvolte textul : „Atenieni, dacă vi s-ar fi propus un nou subiect spre dezbatere, eu aş fi aşteptat pînă cînd cei mai mulţi dintre oratorii care obişnuiesc să se urce la tribună şi-ar fi expus părerea ; şi dacă unele lucruri din cele spuse m-ar fi mulţumit, aş fi păstrat tăcerea,

[8] Quintilian, V, 10, 20 (trad. rom., p. 38).

[9] Un proces asemănător se poate găsi în teoria actelor de limbaj. Cf. J. L. Austin, *How to do Things with Words*, Oxford, 1962 ; John R. Searle, *Speech Acts*, Cambridge University Press, 1969.

[10] Quintilian, VI, 2, 4—5 (trad. rom., II, p. 146—147).

iar dacă nu, atunci aș fi încercat să-mi exprim și eu părerea. Dar fiindcă și acum s-a nimerit ca să fie supuse spre cercetare lucruri asupra cărora aceștia și-au spus deseori cuvîntul mai înainte, nădăjduiesc că mă veți ierta, dacă mă voi ridica eu cel dintîi la tribună" [11].

Un astfel de topos este numit de Curtius ,,exordial" [12] și, cum în concepția sa apar și toposuri ,,finale", este limpede că cercetătorul german ne propune o succesiune, nu numai a părților discursului, cum făceau cei vechi (cartea a VII-a din tratatul lui Quintilian tratează tocmai conceptul de *ordo*), ci și a toposurilor înseși : ,,afectarea modestiei" sau ,,captarea bunăvoinței auditoriului" ar apărea deci numai în *exordium*, altele — numai în final [13]. Aici ni se pare a fi una dintre greșelile de interpretare a toposului la Curtius : confuzia cu o ,,formulă", un ,,motiv" care ar fi consacrate în instituția (ca 'doctrină', 'metodă') oratoriei și, de aici, posibilitatea reiterării lor în discursuri diferite. Dar retorica clasică arăta clar că toposurile nu sînt argumente, ci ,,locurile argumentelor", reprezentînd — așa cum am încercat să arătăm — scheme abstracte ale unor situații anterior manifestate. În felul acesta, expunerea ordinii unui discurs poate deveni ea însăși un topos, ca la Eschine, de exemplu, care arată publicului că își va desfășura discursul prin analogie cu succesiunea legilor lui Solon și Dracon : ,,Năzuiesc și eu să urmez in discursul meu aceeași ordine ca și autorii acestor legi. Mai întîi vă voi vorbi despre legile care se ocupă de purtarea cuviincioasă a copiilor noștri, apoi de cele privitoare la adolescenți și, în al treilea rînd, despre cele care se referă la celelalte vîrste, ținînd seama nu numai de persoanele particulare, ci și de oamenii care dețin funcții publice, căci astfel mă gîndesc că veți înțelege mai ușor spusele mele" [14]. Este o demonstrație tipică de topos : ,,veți înțelege mai ușor spusele mele", așadar, ,,vă voi convinge, poate, mai ușor, pentru că vă vorbesc despre lucruri pe care le puteți pune de acord cu altele deja cunoscute, ba chiar, după care vă conduceți viața".

Ceea ce dorim să subliniem aici este că toposul se află nu în discursul însuși, ci *în afara* acestuia. Toposurile pot fi, desigur, formalizate și inventariate, dar nu ca scheme de text, ci ca scheme de situații generatoare de text. Sigur că, la un nivel imediat următor, vom avea și un *proiect de text*, conturînd mai cu seamă consecuția ideilor ori a cauzelor (dacă este vorba despre un discurs juridic propriu-zis), dar acesta, deși legat și condiționat de topos, nu mai este un topos sau nu cuprinde toposuri ca părți componente. Faptul, însă, că în proiectul textului, ordinea are un rol, iar ordinea trimite la conceptul de ,,loc", a putut favoriza confuzia cu toposurile.

Mai mult decît atît, deși sîntem de acord cu V. Florescu [15] că intrarea în sintaxă a noțiunii de *topică*, privită ca ordine a elementelor componente ale unui enunț, este rezultatul unei confuzii, nu credem că aceasta ar fi numai de natură lexicală, cum afirmă autorul, ci se datorează denaturării produse în trecerea toposului de la nivelul proiectului de discurs la cel al

[11] Demostene, *Filipica I* (trad. rom. Andrei Marin, *Pagini alese din oratori greci*, București, 1969, II, p. 10).

[12] E. R. Curtius, *Literatura europeană și evul mediu latin*, București, 1970, p. 105—109.

[13] Cf. *ibidem*, p. 110—112.

[14] Eschine, *Împotriva lui Timarh* (trad. rom. în *Pagini alese din oratori greci*, II, p. 239).

[15] Cf. V. Florescu, *op. cit.*, p. 133.

proiectului de text, trecere provocată de „decăderea" retoricii și, mai tîrziu, de exegeții ei din perioada postclasică ori medievală.

Ceea ce este însă incontestabil este că proiectului de text îi urmează, în trecerea către manifestare, un *proiect sintactic* — ultima fază de prelucrare a schemei — și că și aici pot exista elemente formale cu funcție persuasivă sau expresivă : editorii și comentatorii lui Caesar au remarcat plasarea în frază a adjectivului *omnis* asociat unui numeral într-o anumită ordine recurentă („Gallia est omnis divisa in partes tres" — *De bello gallico*, I, I, 1 ; „namque omnes civitates in partes divisae sunt duas" — *De bello gallico*, VI, XI, 5) cu funcție stilistică [16].

Proiectul sintactic asigură deja trecerea în domeniul manifestării și faza următoare lui este deja o *ocurență textuală* sau, mai bine zis, un număr de ocurențe textuale pentru care proiectul sintactic este un „tip". Intervenția semanticii este acum hotărîtoare și determină, printre altele, posibilitatea de a descoperi *paradigme textuale* : *textul A* intră în aceeași serie cu un *text A'*, dar se opune *textului B* (aflat, eventual, în serie cu *textul B'*), deși, atît la baza *textului A*, cît și a *textului B* stă aceeași schemă sintactică.

Aici se produce fisura în edificiul solid al retoricii care favorizează trecerea de la o schemă condiționată pragmatic către o tehnică stilistică. Aristotel, Cicero și Quintilian nu o neglijaseră și îl vom cita din nou pe ultimul pentru că se referă și la înaintașii săi : „Și nu rareori ești captivat de ceea ce admiri. Sabia ar înspăimînta mai puțin ochii noștri, iar fulgerele nu ne-ar îngrozi atît, dacă ne-am teme numai de puterea, nu și de strălucirea lor orbitoare. Cicero, deci, pe bună dreptate scrie, într-o epistolă către Brutus, aceste cuvinte : « Căci elocința care nu provoacă admirație, după părerea mea, nu este elocință ». De asemenea, Aristotel socotește că admirația trebuie provocată înainte de toate" [17]. Trecerea către *ornatus* este făcută. Cu toate precauțiile pe care și le ia Quintilian („Dar această frumusețe, repet, să fie viguroasă, plină de putere și demnitate ; să nu se caute afectarea rafinată și moleșită, nici culoarea ce se obține prin dresuri, ci sîngele și forța să-i dea strălucire" [18]) un risc nu poate fi evitat : acela ca, din ornamente, să se „nască" o altă *lume* care nu mai are nimic comun cu lumea concretă care a generat discursul — *id est* toposul, loc al argumentelor supuse unei cauze practice.

Să observăm, de altfel, că în capitolul III *(Despre frumusețea de stil a discursului)* al cărții a VIII-a, Quintilian amestecă exemplele luate de la oratori cu cele extrase din opera poeților și se extaziază în fața expresiei lui Horatius din *Arta poetică* : „Parturient montes, nascetur ridiculus mus" [19].

Opoziția *mons/mus* este descriptibilă semantic și, din combinarea ei cu o schemă sintactică, rezultă o *figură*, un *tropos*, care ne plasează de acum într-un cu totul alt domeniu — cel al poeticii. Dacă pentru orator *ornatus* este doar o componentă suplimentară a discursului, care trebuie folosită cu prudență (Quintilian atrage mereu atenția asupra exagerărilor

[16] Caesar, *De bello gallico* (ed. M. E. Benoist, M. S. Dosson, Paris, 1912).
[17] Quintilian, VIII, 3, 5—6 (trad. rom., p. 309).
[18] Quintilian, VIII, 3, 6 (trad. rom., p. 309—310).
[19] Cf. Quintilian, VIII, 3, 20 (trad. rom. p. 314) ; *cf.* Horatius, *Ad Pisones*, 139.

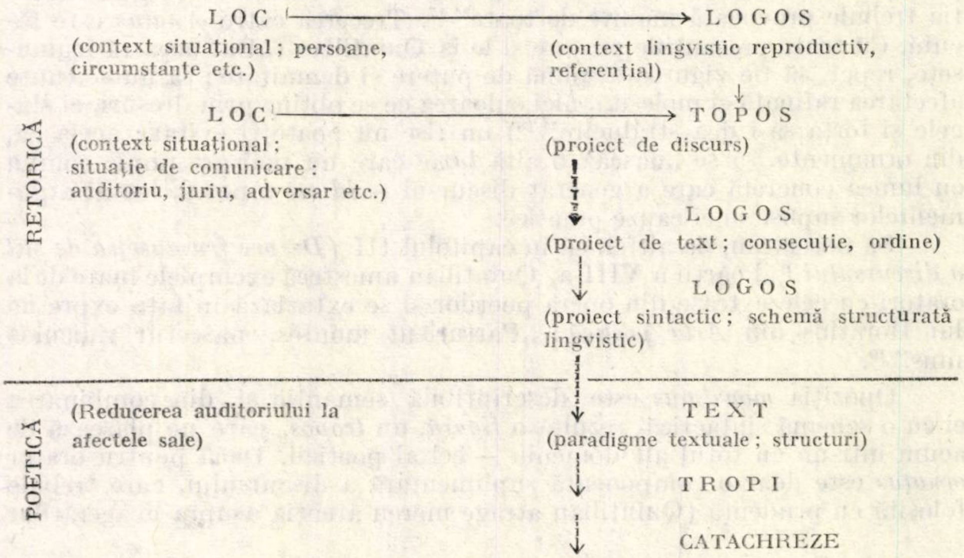
care pot duce la ridicol), pentru poet este o trăsătură definitorie și, cînd Beatrice îl roagă pe Vergiliu să vină în ajutorul lui Dante, tocmai la aceasta se referă : „Or muovi, e con *la tua parola ornata,*/e con ciò ch'è mestieri al suo campare,/l'aiuta si, ch'io ne sia consolata" (*subl. noastră* — C.T.) [20].

Astfel, ocurențele textuale generează *figuri*, dar într-o condiție total diferită de discursul oratoric : din real și chiar situațional-concret, referentul devine imaginar, îndepărtîndu-se astfel foarte mult de referentul care dădea naștere toposurilor.

V. Florescu vorbește mereu despre „literaturizarea retoricii", un proces care pornește de la teologii creștini și se amplifică în Renaștere [21], observînd, pe bună dreptate, că mai ales toposurile sînt afectate de această transformare, ajungînd să fie tratate alături de figuri. Părerea noastră este că această confuzie a putut fi favorizată de o caracteristică funcțională în raport cu textul : *recurența*, fiind astfel obturată caracteristica funcțională în raport cu referentul. Așa se face că la un erudit de talia lui E. R. Curtius vom găsi, alături de toposuri recunoscute ca atare de retorica veche, sentințe, formule verbale și motive literare, înglobate într-o singură categorie [22].

Dacă confuzia a putut merge mai departe, ajungîndu-se ca termenul de „loc comun" să devină sinonim cu acela de „clișeu", conotînd un anume dispreț pentru imaginea sau expresia numită astfel, aceasta se datorează faptului că, socializate prin circulație, multe figuri au devenit simple *catachreze* intrînd în limbă.

Toate cele spuse pînă aici se pot sintetiza într-o schemă pe care o dorim a unui „proces" — acela de înțelegere și tratare a conceptului de *topos*. Acest proces nu este văzut cronologic, deși implică o viziune genetică,

[20] Dante, *Inferno*, II, 67—69.
[21] Cf. V. Florescu, *op. cit.*, p. 107 ; p. 131—133.
[22] Cf. E. R. Curtius, *op. cit.*, cap. V „Topica".

pentru că fazele nu pot fi precis delimitate, fiind, de multe ori, coexistente, dar există fără îndoială și posibilitatea datării etapelor.

Trecerea de la retorică la poetică se explică, în desfășurarea de mai sus, și grație a ceea ce am numit „reducerea auditoriului". Acesta continuă să existe (să nu uităm că în evul mediu trubadurii performau textul pentru un public spectator), dar scopul esențial al poetului nu mai este să-l convingă, ci să-l desfete, convingîndu-l, desigur, și așa, dar... de valoarea artei sale! Totodată, așa cum am spus, acestei treceri îi corespunde și o schimbare de referent. O eventuală rafinare a schemei de mai sus va trebui să țină seama și de acești factori; deocamdată, ea nu a avut altă intenție decît cea de a reprezenta o evoluție.

În sfîrșit, cum trebuie văzută funcția toposului în raport cu auditoriul, după precizările făcute? Credem că un lucru este clar: de vreme ce toposul este locul de unde se extrag argumentele, el reprezintă o *propunere* avansată publicului; o dată acceptată această propunere, valoarea argumentelor nu mai poate fi pusă la îndoială. Riscul oratorului stă, eventual, în selecția unui topos necorespunzător circumstanțelor și putem observa, analizînd de exemplu discursurile lui Demostene, cu cîtă grijă sînt ele adaptate situației în care sînt produse.

În felul acesta, funcția toposului, în condițiile oportunității sale, este o *funcție catalizatoare* a persuasiunii. Folosim aici termenul exact cu valoarea sa din chimie (*Catalizator* = „Substanță care influențează viteza unei reacții chimice și se găsește nemodificată la sfîrșitul reacției" — MDE), într-o analogie care ni se pare posibilă, pentru că toposul poate accelera sau încetini persuasiunea fără a participa direct la structurarea textului față de care rămîne mereu exterior, chiar dacă îi furnizează anumite componente. O accelerează, desigur, cînd este potrivit, o încetinește, cînd este nepotrivit.

Poate bloca un topos — inoportun, firește — realizarea persuasiunii prin discurs? În principiu, nu, dacă avem în vedere discursul juridic, căci o decizie a tribunalului nu înseamnă neapărat o unanimitate de opinie a auditoriului, iar partea înfrîntă într-un proces nu se consideră convinsă...

Nu același lucru s-ar putea afirma atunci cînd este vorba de „toposurile" poetice. Acestea corespund adesea unui context cultural anumit, unei „mode", or, atît contextul cultural, cît și moda își pot pierde valabilitatea înainte ca utilizarea „toposurilor" să se încheie. Apare atunci sentimentul de „déjà vu" al receptorului, care poate însemna o blocare a comunicării.

Dar, după cum am încercat să demonstrăm, ceea ce a înglobat poetica în categoria „topos" nu este de fapt topos ca funcție și nici n-ar putea fi, pentru că scopul poeziei nu este persuasiunea. Rezultă că ori trebuie să excludem toposul din discuțiile relative la poetică, ori trebuie să descoperim dacă nu cumva el există cu o funcție identică sau măcar analoagă celei din retorică, însă într-o altă formă. Nu vom merge, aici, mai departe decît formularea presupunerii că există un „topos" de tip retoric și în poezie, chiar dacă va fi necesar să ne revizuim într-o oarecare măsură opinia asupra scopului ei; oare a trezi sentimentul estetic nu este tot o formă de persuasiune? A convinge un receptor de valabilitatea unei alte lumi decît cea contingentă nu este un scop al poetului?

Desigur, de la situația de comunicare pînă la realizarea textului poetic, totul trebuie reexaminat vorbind despre toposul poetic, într-o analogie strînsă cu cel retoric. Perspectiva cea mai convenabilă ni se pare a fi cea psihologică și Norbert Groeben a schițat deja punctele principale ale unei eventuale analize a relației *autor—cititor* [23]. Vom descoperi, dintr-un astfel de punct de vedere, că, asemeni oratorului, și poetul își proiectează discursul (în mod conștient sau nu) în raport cu o serie de *situații* pe care le cunoaște sau le presupune. Funcția catalizatoare apare atunci spontan și este controlabilă prin reacția publicului.

Cît despre o eventuală obiecție că retorica trebuie ținută departe de poetică, îi vom opune cuvintele lui Cicero, care anticipase, parcă, revirimentul retoric actual : „bene dicere, quod est scienter et perite et ornate dicere, non habet definitam aliquam regionem, cuius terminis saepta teneatur" [24].

The catalytic function of the topos

(Abstract)

The concept of *topos* (an element of the rhetorical category known as κοινοὶ τόποι, *loci communes*), fundamental for understanding rhetoric itself, underwent great changes during the development of rhetoric and the advent of poetics. These transformations led to an exaggerated widening of the concept, starting from the Middle Ages to the present day. The paper aims at pointing out the evolution of a concept which could prove able to reveal the function of "catalyst" in ensuring the persuasive aim of discourse.

Facultatea de Filologie
București, str. Edgar Quinet nr. 5—7

[23] Cf. Norbert Groeben, *Psihologia literaturii*, București, 1978, p. 114—117.
[24] Cicero, *De oratore*, II, 5 („arta retoricii care înseamnă a vorbi cu știință, pricepere și frumusețe nu are un anumit domeniu în limitele căruia să rămînă închisă").

RETORICA RECEPTĂRII TEXTULUI EPIC ORAL-FOLCLORIC

NICOLETA COATU

Retorica emiterii discursului folcloric (Rt_E) determină retorica receptării (Rt_R), iar retorica receptării influențează retorica emiterii, receptorul (R) definindu-se ca factor stimulator, de constringere și corector, în raport cu emițătorul (E).

Determinarea aspectelor specifice retoricii receptării textului oral-folcloric pornește de la imperativul metodologic al abordării teoretice a retoricii receptării *în relație* cu retorica emiterii.

Dacă retorica emiterii textului se definește ca un anumit mod de organizare a acestuia, cu intenția persuadării, din perspectiva unui agent persuadant — emițătorul, atunci retorica receptării se constituie, în replică, ca o modalitate de reorganizare a textului, în timpul receptării, din perspectiva agentului persuadat — receptorul.

La nivelul *retoricii emiterii*, persuasiunea (informarea, activarea depozitului cultural al receptorului, stimularea interesului acestuia, incitarea lui în sensul obținerii adeziunii la mesajul comunicat) se realizează în funcție de anumiți *factori* pe care agentul persuadant — emițătorul /*E* trebuie să îi respecte :

— elaborarea unui text *coerent* ;

— construirea textului în parametrii unui *cod* artistic *(constrîngerea codului)* ;

— utilizarea adecvată, logică și neexcesivă *a mijloacelor de persuasiune.*

Mijloacele de persuasiune sînt corelate cu :

— modul de *organizare*, structurare a textului ;

— modalitatea de *comunicare* dramatică a textului (intonație, gestică, mimică).

Între mijloacele de persuasiune legate de organizarea textului epic folcloric — basm, spre exemplu —, semnalăm formulele inițiale, mediane și finale, segmente de text versificate, pline de umor, menite să izoleze acțiunea basmului de realitatea cotidiană și să creeze o atmosferă de bună dispoziție.

Formula inițială introduce receptorul în lumea fabuloasă a basmului, asigurîndu-l cîteodată (în unele variante) de veracitatea celor povestite :

„O fost odată ca ničiodată,
  că de n-ar si,
    nu s-ar povesti,
  că nu vi-z dator a minți,
  că nu-z de cîn poveștile,
  că mai înainte, cu o dzî, cu dọuă,
    de nu cu nọuă" [1]

[1] O. Bîrlea, *Antologie de proză populară epică*, București, Editura pentru Literatură, 1966, vol. I, p. 366.

SCL, anul XXXIX, nr. 1, p. 75–86, București, 1988

Formula mediană solicită și verifică atenția ascultătorilor, fiind inserată în narațiune de obicei în momentele în care se modifică locul aventurii eroice :

„Ș-o pleca la drum. Apăi s-o dus :
multă lume-mpărățîie,
că Dumńedzău să ńe țiie,
că cuvîntu din poveste,
că de-aij mai lungă șî mai frumoșă ieste !
Heei, apă-o ağiuns șî pînt-o pădure" [2]

Cu formula finală povestitorul pregătește readucerea receptorului din universul basmului în cel al cotidianului ; uneori naratorul se implică în acțiunea basmului, în momentul final al nunții :

„Atuncea, a loa și iel mireasa, încît a omorît p-ăia care-a foz vinovați, și-a format nunta cu ia-n nainte, încît am băut și-am mîncat, și-am petrecut, dă sun sătul și astăzi !" [3]

Umorul care se degajă din unele formule mai ample întreține starea de disponibilitate a ascultătorului :

„Veńiră ńiște țigańi șî loară ńeste cîlț. Io m-am fost ascuns aco după sporu-ăla, după soba-mpăratului. Șî băgară în tun, și dederă de veselie — tăiară mese, tăiară scauńe, tăte pișoarele le băgară-n oale. Șî făcură petreśere mare. Șî cîn dederă să puște, pă mińe m-or băgat cu cîlțî eia aco și vup ! cu mińe-ai naintea dumńeaoastă !"

În comunicarea orală a textului epic—basm — povestitorul întregește mijloacele lingvistice cu gestică, mimică și intonație adecvate, care stimulează interesul auditoriului, captivîndu-l.

Prin gesturi se marchează, conform opțiunii povestitorului, aspectele mai importante ale narațiunii, accentele puse de narator prin mijloace gestuale sînt comunicate spre decodare receptorului.

Unele gesturi se justifică prin necesitatea reprezentării concrete a fenomenelor narate, prin aducerea lor în universul imediat-vital al povestitorului :

„I-o tăięt și čela cap." — Povestitorul schițează tăierea cu dreapta printr-un gest orizontal [4].

„— Ďe unde iești ?
— Ď-api di p-aiș di pă pădurle-este" — Povestitorul se uită la dreapta, spre muntele Gutîi [5].

Între emițător și receptor se stabilește o relație psihologică reversibilă, în timpul comunicării textului oral-folcloric :

$$E \rightleftarrows R$$

1. $E \longrightarrow R$

Emițătorul/E testează permanent interesul receptorului, îi depistează disponibilitățile și predilecțiile, controlează efectul narării și, ca atare, își orientează retorica în direcția incitării auditoriului.

[2] *Ibidem*, vol. II, p. 175.
[3] *Ibidem*, vol. I, p. 195.
[4] *Ibidem*, vol. I, p. 371.
[5] *Ibidem*, vol. I, p. 370.

Un mod particular de verificare a atenției ascultătorilor se face prin adăugarea la sfîrșitul formulei mediane a două cuvinte, primul rostit de povestitor/*E* și al doilea de ascultător/*R*, după modelul parolei militare. „Procedeul e străin, adus din cazărmile austro-ungare, cuvintele fiind amîndouă de origine maghiară : *ciont* (os) și *leveș* (supă), acesta din urmă înlocuit sau completat cu alți termeni culinari de aceeași origine : *popricaș*, *guiaș* (gulaș). Faptul că acest mod de verificare se întîlnește numai în teritoriul ocupat vremelnic de fosta monarhie austro-ungară — Moldova de nord și Transilvania — atestă originea lui recentă, cazonă. A fost întîlnit numai la doi povestitori — poate cei mai talentați —, dar Gh. Zlotar din Fundu Moldovei nu mai știa ce înseamnă *leveș*, spre deosebire de I. Gîrbea, fost *cociș* la un grof ungur, apoi *husar* într-un regiment secuiesc, care îl utiliza în chip familiar în forme variate *(ciont! — popricaș! guiaș!*"[6].

„S-o lua bătrînu, s-o tă dus, s-o tă dus
multă lume-mpărăție,
ca Dumńezo și ńe ţiie,
din poveste
tă mai ieste
mîndră și frumọsă
ca s-o spun la dumneavọstă.
Ciont! Popricaș! Guiaș!"[7]

Emițătorul stimulează interesul receptorului, atrăgîndu-i atenția, prin formule mediane, asupra folosului cognitiv al ascultării basmului :
„Cine-o asculta,
bine o-a-nvăța"[8].

Orientarea retoricii din perspectiva emițătorului, în funcție de reacțiile receptorului, constă în evitarea unor mijloace care deconcertează ascultătorul sau îi diminuează interesul și deci participarea, și în accentuarea și amplificarea acelora care au un efect pozitiv în sensul persuasiunii.

2. $E \longleftarrow R$

Receptorul reorganizează textul care îi este transmis oral de emițător și își comunică *verbal*, *gestic*, *mimic* starea participativă, interesul sau dezinteresul, aprobarea sau dezaprobarea, în timpul receptării.

Care este retorica receptării textului epic-folcloric, din perspectiva agentului persuadat?

Aducem în discuție două tipuri de texte :

— textul epic formalizat — *basmul* ;

— textul epic cu un grad redus de formalizare — *discursul mitologic*.

Dintr-o altă perspectivă, corelăm retorica receptării cu tipologia agentului persuadat, receptorul/*R*.

Tipologia receptorului atestă două poziții fundamentale :

R — insider

R — outsider

[6] *Ibidem*, vol. I, p. 78.
[7] *Ibidem*, vol. I, p. 518.
[8] *Ibidem*, vol. II, p. 448.

Receptorul de tip insider aparţine culturii de tip folcloric, prin depozit de informaţie culturală şi prin adeziune.

Referitor la tipul R—insider determinăm două categorii esenţiale :
— *R* — insider activ —creator ;
— *R* — insider pasiv —consumator.

Receptorul de tip outsider s-a înstrăinat de cultura de tip folcloric, manifestînd dezinteres pentru stocarea de informaţie culturală poporană şi neadeziune.

Între cele două poziţii polare, de bază, se descifrează poziţii intermediare care indică apartenenţa, participarea şi adeziunea sau, dimpotrivă, înstrăinarea şi neaderarea în grade şi forme diferite :

— cvasiinsider { activ—creator / pasiv—consumator

— cvasioutsider.

În cercetarea retoricii receptării textului epic (de basm şi de memorat/discurs mitologic) ne vom referi selectiv la două tipuri de receptor, *R* — insider activ—creator, ca tip reprezentativ pentru cultura orală în devenirea ei, şi *R* — outsider, în poziţia intermediară de cvasioutsider. Vom insista în analiză asupra poziţiei tipice a receptorului, *R* — insider activ— creator.

Despre retorica receptării textului epic — categoria basm, din perspectiva agentului persuadat, R — insider creator

Considerăm că un emiţător/*E* — de tip insider creator (bun povestitor) comunică o variantă de basm/*T* unui receptor/*R*— de tip insider creator (el însuşi un bun povestitor) de naraţiuni poporane în general, de basme, în special ;

$$E \xrightarrow{\text{T}} R$$

În timpul receptării, *R* restructurează varianta *T*, operînd mental ***amplificări, restrîngeri, substituiri*** pe modelul textului decodat. Face conexiuni cu alte variante de basm şi/sau cu texte din alte categorii folclorice.

Varianta *T* poate fi ***augmentată***, în funcţie de opţiunea receptorului, prin ***inserarea*** spontană a unor segmente de text sau texte integrale de dimensiuni reduse (ex. texte care aparţin genului scurt, proverbe şi zicători).

Tot în sensul ***dezvoltării*** variantei receptate/*T* se efectuează mental ***combinări*** ale textului (de basm) decodat cu alte texte (din aceeaşi categorie folclorică), cunoscute de receptor. Combinarea diferitelor tipuri de basm se poate face la nivelul receptării nu numai *aditiv*, ci şi prin *substituţie* : *R* înlocuieşte o combinaţie făcută şi comunicată de *E* prin varianta *T*, cu o combinaţie personală, inedită.

Dacă varianta *T* este comunicată unui receptor colectiv, care se referă la R_1 — povestitor creator, cu aptitudini combinative şi cu un bogat depozit cultural-folcloric, în care basmul are prioritate, şi la R_2 — povestitor fără forţă creatoare şi cu o cultură folclorică redusă, receptarea textului se realizează diferenţiat ; R_1 restructurează textul *T*, operînd, inserţii

de texte din alte categorii folclorice și/sau combinații cu texte din aceeași categorie (alte tipuri de basm), prin amplificare și/sau restrîngere și/sau substituire; R_2 fără sau cu redusă disponibilitate creatoare se află în situația acceptării totale sau parțiale (ceea ce implică și unele intervenții în sens combinativ) a variantei transmise și decodate.

Reorganizarea mentală a variantei *T* în receptare implică și *corectări* efectuate de receptor pe textul comunicat (*T*). *R* corectează incoerențele, abaterile de la codul artistic, excesul retoric (folosirea abuzivă a mijloacelor retorice, cu rol persuasiv).

Determinarea și rectificarea abuzului retoric diferă în funcție de nivelul la care se situează pragul de saturație retorică a receptorului:

Fie *E* un povestitor de basm care dramatizează pregnant, narînd cu afluență gestică și mimică. Varianta de basm elaborată de emițător, *T*, este comunicată oral unui receptor colectiv, constituit din R_1 — povestitor de același tip cu emițătorul, cu disponibilitate spre reprezentarea dramatică a conținutului narațiunii, și R_2 — povestitor de tip narativ-descriptiv. Dacă utilizarea mijloacelor retorice în plan dramatic, gestual, mimic și intonațional se situează sub pragul de saturație retorică a lui R_1 și peste cel al lui R_2, comunicarea este considerată neexcesivă, din perspectiva lui R_1, și abuzivă, din perspectiva lui R_2; ceea ce R_1 acceptă, R_2 respinge și/sau corijează.

În procesul receptării *R completează* mental *omisiunile* care apar în elaborarea textului în oralitate.

Toate aceste operații efectuate mental, pe textul receptat, amplificări, reducții, substituiri, completări, prin combinații și corectări, oferă imaginea reorganizării textului (T), din perspectiva receptorului; rezultanta operațiilor de reorganizare este o formă transformată a textului *T*, constructul mental *T'*.

În comunicarea orală a textului folcloric se atestă situații în care receptorul exteriorizează verbal intervențiile mentale în sensul reorganizării textului *T*, care i se transmite [9].

— Articulează pe varianta comunicată segmente de text sau texte integrale care aparțin aceleiași și/sau altor categorii folclorice; inserțiile sînt uneori parțial sau integral comunicate pe parcursul receptării.

Ex.: un povestitor popular/*E* narează o variantă de basm în care eroul pleacă în lume să-și găsească „aleasa inimii" și să deprindă, eventual, o meserie; intervine receptorul care introduce în textul emis, în relație semantică cu conținutul enunțat, proverbul „meseria e brățară de aur". Conexiunea textului integrat/proverb cu textul integrator/basm se realizează prin sintagma cu rol de conector: *vorba ceea*.

— Receptorul comunică verbal o combinație făcută de el pe textul care i se transmite, *T*.

Fie un povestitor/*E* care relatează o variantă de basm în care combină două tipuri, *A* și *B*, în formula *A — B — A*, intercalînd în basmul de tip *A* segmentul de basm tip *B*. Ascultătorul/*R*, povestitor care cunoaște o variantă de tip *A*, poate interveni în momentul primei joncțiuni făcută de povestitorul-emițător între *A* și *B*, întrerupînd nararea acestuia cu

[9] Comentariile sînt făcute pe baza observațiilor înregistrate în cadrul cercetărilor nemijlocite, pe teren.

intervenția „nu este așa, e altfel" și substituind segmentul *B* cu un segment de basm tip *C*, propunînd combinația cunoscută de el.

$A - B - A$ . . . . povestitorul$-E$

C . . . . povestitorul$-R$

— Receptorul se poate manifesta și în sensul semnalării omisiunilor sesizate în narațiunea povestitorului-emițător.

Sînt situații în care *E*, el însuși receptor, propriul său receptor, depistează omisiunile făcute pe parcursul elaborării variantei sale și completează golurile, pentru a oferi un text inteligibil și a preveni eventualele intervenții ale auditoriului.

„O întrat — *ursu o rămas afară* — vulpea o întrat pă su mese p-acolo"[10].

„Apăi porńiră pă drum — *i zlobozî, disfacu zîdu* — șî să duc"[11].

— În transmiterea orală a unui text folcloric epic în general, basm în special, se atestă cazuri cînd receptorul corijează în timpul decodării textului excesul dramatic-retoric al emițătorului cu indicații de tipul: „nu te mai mișca atît" (spre exemplu), adresate naratorului.

Despre retorica receptării textului epic — categoria discurs mitologic/memorat, din perspectiva agentului persuadat, R — insider activ-creator

Discursul mitologic/memorat narează o întîmplare a unei persoane reale cu o ființă mitologică. Evenimentul (întîmplarea), real din perspectiva agentului (subiectul evenimentului) cu o mentalitate arhaică, de esență magico-mitică, este transpus epic în textul mitologic/memorat:

eveniment ———— discurs mitologic/memorat

agentul evenimentului ———— actantul discursului

Cînd *subiectul evenimentului* (S_e) coincide cu *subiectul narării* (S_n) și cu *subiectul narațiunii* (S_N), deci $S_e = S_n = S_N$, discursul reprezintă un memorat de gradul 1.

Considerăm că un emițător/*E*, adică un $S_n(= S_e - S_N)$, comunică o variantă *T*—memorat de gradul 1 unui receptor/*R*, ambii agenți ai comunicării, *E* și *R*, fiind insideri mitologici. Poziția de insider folcloric-mitologic presupune situarea în interiorul sistemului de credințe și reprezentări tradițional-mitologice; insiderul posedă informație, deci cultură tradițional-mitologică și are o participare intelectiv-afectivă, susținută de credința în reprezentările mitologice, la nivelul mentalității de tip arhaic-mitic.

În situația în care *R* este un insider activ-creator, în procesul receptării variantei *T* reorganizarea mentală a textului receptat corespunde fazei incipiente de transformare a memoratului de gradul 1 în memorat de gradul 2. Evoluția discursului de la memorat de gradul 1 la memorat de gradul 2 se produce în mai multe faze, în funcție de circulația orală a textului, mai largă sau mai restrînsă. Faza incipientă în care apar germenii transformării propriu-zise ulterioare a textului aparține receptării.

[10] O. Bîrlea, *op. cit.*, vol. I, p. 116.
[11] *Ibidem*, vol. I, p. 350.

Receptorul reține, ca și la basm, elementele constante ale narațiunii (funcțiile în succesiunea lor logică), eliminînd cu predilecție variabilele.

Există în discursul mitologic o categorie de variabile pentru care ascultătorul de tip insider—creator manifestă interes deosebit pe coordonata afectivă, a credinței ; acestea sînt detaliile referitoare la înfățișarea și comportamentul reprezentării mitologice. Doi factori facilitează reținerea acestor variabile : pe de o parte memoria afectivă a lui *R*, pe de altă parte utilizarea mijloacelor retorice de către narator. Acesta testează interesul receptorului și augmentează elementele variabile, prin descripții amplificate și detaliate, sau le repetă. Uneori, ascultătorul însuși solicită povestitorului sporul de explicitare.

Între variabilele pe care memoria receptorului le ignoră începînd cu momentul receptării textului se atestă detaliile de timp și spațiu și cele referitoare la agent — subiectul narațiunii. Justificarea rezidă în limita memoriei și în lipsa de interes manifestată de ascultător pentru aceste elemente variabile ale discursului mitologic. Neglijarea acestor variabile creează premisele evoluției textului de la memorat de gradul 1 la memorat de gradul 2 :

— ignorarea detaliilor care întăresc imaginea agentului S_n $(= S_N = S_e)$ generează o distanțare a lui S_N (subiectul narațiunii, actantul) de S_e (subiectul evenimentului) și S_n (subiectul narării, emițătorul) ;

— nesocotirea unora dintre amănuntele care localizează și temporalizează evenimentul produce de la început o înstrăinare în direcția unei dezvoltări autonome a textului de evenimentul pe care îl transpune.

Aceste transformări ale textului care indică trecerea de la memoratul de gradul 1 la memoratul de gradul 2 și care încep să se profileze în procesul receptării, la nivelul constructului mental *T*, se conturează net în reinterpretarea și retransmiterea variantei, cînd *R* intră, după un timp, în postura de povestitor *E'* și comunică unui alt *R*, *T''*. La nivelul variantei *T''*, S_n (subiectul narării) nu mai coincide cu S_N și S_e, povestirea făcîndu-se la persoana a III-a. Unele elemente ale textului evoluează în sensul tipizării spre general și indeterminat :

var. *T*		var. *T''*
eu (Ion)	⟶	un om, cineva, un miner
determinările concrete temporale : ieri, acum o săptămînă etc.	⟶	determinări temporale de tipul : cîndva, mai de demult

Varianta *T''* se constituie ca un memorat de gradul 2, rezultat din transformarea textului *T*/memorat de gradul 1, prin intermediul constructului mental *T'* :

$$\begin{array}{c} \text{T/mem. gr. I} \longrightarrow \text{T}' \longrightarrow \text{T}''\text{/mem. gr. 2} \\ E \xrightarrow[S_e = S_N = S_n]{} R(E) \Rightarrow E' \xrightarrow[S_n \neq S_N (= S_e)]{} R' \end{array}$$

Cînd receptorul de basm sau de text mitologic este un cvasioutsider (un outsider în devenire, plecînd de la poziția de insider), reacția de răspuns

a agentului care trebuie persuadat, *R*, poate fi :

a. *reală — adevărată*

b. *simulată*

a. Dacă un *R* cvasioutsider nu aderă la universul mitologic tradițional (prin trecerea de la statutul de insider la cel de cvasioutsider s-a produs o importantă mutație de mentalitate) și nu include în sfera interesului său cultural categoria basmului, se află în situația opțiunii între două posibilități :

— respinge comunicarea, implicit textul mitologic sau de basm ;

— acceptă comunicarea textului.

Acceptarea comunicării unui text implică o poziție pasivă sau, dimpotrivă, activă, din partea receptorului.

Cînd un *E* insider transmite oral un text-memorat de gradul 1 unui *R* cvasioutsider care acceptă comunicarea, se produce în receptare, prin participarea lui *R*, o radicală transformare a semnificației textului.

Exemplificăm cu un text-memorat care relevă relația dintre *E* și *R* cvasioutsider colectiv și sugerează modificarea esențială, categorială a textului :

„Vă spun că aiesta am pățit și io, că am lucrat la puț, la patru kilometri. Și mai ales duminicile, atuncea cînd nu se lucra, atuncea mergeam la întreținere sau la alte lucrări.

Iera liniște, iera o liniște ca aici. Mergeai pe drum, tac, tac, tac, și lampa, sigur, cînd mergeai, totdeauna să mișca și dădea vedere-n diferite unghiuri.

Și io m-am dus o dată după o explozie de mină — c-a fost o explozie de mină — și, după explozie de vre o lună de zile, m-am dus tot pe galeria aia unde o fost explozia. Și lampa a făcut anumite semne, ca să zîc așa. Mă gîndeam : „ce dracu o fi, *Nicuriciu* or să fie ceva *Ciumă* sau ce dracu ? Ie ceva care nu ieste în realitate".

Ș-atuncea m-am dus, m-am dus. M-am oprit întîi, am stat, m-am gîndit, „să mă duc, să nu mă duc"... Da dup-aia totuși mi-am zîs : „Io trăbui să mă duc, că io la șase trăbui să fiu să schimb pe omu ăla care lucră".

M-am dus.

Cînd am ajuns la locu de muncă, unde am fost, *am povestit la ortaci. Aștia rîdea de mine. Zîce :*

— Mă, tu nici acuma nu știi că Spaima minei nu-i. Să spărie omu dă umbra lui, zîce. Ce, ce minier ești tu?" [12]

În receptare, *evenimentul* și, corelat, textul care-l transpune, sînt interpretate ca neadevărate de *R* („ortaci") ; reprezentarea mitologică *Nicuriciul/Spaima minei* este desacralizată, golită de semnificația originară și în final anihilată, în timp ce textul se transferă, prin demitizarea conținutului lui, din registrul mitic al sacrului în cel al profanului, memoratul fiind transformat într-o simplă povestire.

În alte cazuri, trecerea de la sacru la profan vizează transformarea memoratului în narațiune-farsă.

[12] Text magnetofon nr. 5318 IIi, Arhiva ICED, București, inf. Vecone Iosif, din Petroșani/jud. Hunedoara.

Fie un *E* care narează o întîmplare *(e)* despre întîlnirea lui cu Vîlva băii care i s-a înfățișat, îmbrăcată în rochie albă, cu falduri, și l-a îndrumat către un loc al minei, bogat în zăcămînt.

Receptorul/*R* cvasioutsider decodează textul și-l reinterpretează, demitizîndu-l și modificîndu-l într-o narațiune-farsă. Evenimentele memoratului devin evenimente ale farsei, în optica receptorului : minerul nu s-a întîlnit cu Vîlva minei, înveșmîntată în rochie albă cu falduri, ci cu un miner deghizat în Vîlvă și îmbrăcat cu un cearceaf alb (cf. materialul înregistrat în cercetările de teren). Reprezentarea mitologică este mutată din sfera semnificațiilor sacrale-mitice originare în registrul profanului, al comicului, unde dobîndește o altă semnificație (ea ajunge o mască, o haină de deghizare) ; această traiectorie indică trecerea de la pseudometafora mitologică, cu suport ontic, la metafora poetică.

b. Cînd receptorul cvasioutsider se disimulează, actul receptării implică o dedublare a lui *R*, în reacția de răspuns :

— *R* are o reacție interiorizat-adevărată, camuflată în sensul respingerii sau acceptării prin transformare a textului ;

— *R* exteriorizează o reacție neadevărată, simulînd.

R mimează, spre exemplu, comportamentul de insider în receptare, simulînd interes, adeziune, reacții care indică participare în consens cu conținutul comunicării făcute de un *E* insider.

Dacă într-un grup de receptori de tip insider se include un *R* cvasioutsider — în cazul comunicării unui memorat de către un *E* insider —, acesta se află în situația opțiunii între manifestarea în consens cu orientarea grupului (sub presiunea autorității majorității), pentru prevenirea tensiunilor, și cea în opoziție cu atitudinea celorlalți ; alegerea celei de-a doua poziții provoacă o stare conflictuală generată de confruntarea a două nivele de mentalitate, de tip arhaic-mitic și de tip pozitivist.

În general, în transmiterea unui text cu conținut mitologic *E* insider se deschide preferențial spre receptori aflați la același nivel de mentalitate, *R* insideri, care-l stimulează prin manifestarea acordului și interesului față de mesajul comunicat ; *E* insider evită receptorii de tip outsider sau cvasioutsider, pentru preîntîmpinarea unei eventuale blocări a comunicării sau a unei realizări precare a acesteia.

În concluzie, retorica emiterii, Rt_E, determină retorica receptării, Rt_R, iar retorica receptării influențează retorica emiterii, *R* definindu-se ca factor stimulator, de constrîngere și corector, în raport cu emițătorul, *E*:

$$Rt_E \rightleftarrows Rt_R$$

În transmiterea orală a variantelor folclorice, orice *E* a fost anterior un receptor (R_a) și este posibil, într-o conjunctură anume, să redevină receptor (R_p) ; orice receptor (un povestitor popular, spre exemplu) a avut o poziție precedentă de emițător (E_a) și poate dobîndi ulterior un statut

temporar de reemiţător (E_p) :

$$\begin{array}{c} R_a \\ \downarrow \\ E \longrightarrow R_p \end{array}$$

$$\begin{array}{c} E_a \\ \downarrow \\ R \longrightarrow E_p \end{array}$$

Dacă considerăm că receptorul este un fost emiţător (deci E_a — anterior poziţiei de receptor) şi un virtual reemiţător (deci e_v — simultan şi posterior posturii de receptor), care, într-o conjunctură favorabilă, devine reemiţător real (deci E_p — posterior poziţiei de receptor), apreciem că retorica receptării, Rt_R, se relaţionează cu retorica emiterii (a agentului E_a), Rt_{E_a}, şi cu retorica reemiterii, în forma virtuală (a agentului e_v), Rt_{e_v}, şi în forma manifestă-reală (a lui E_p), Rt_{E_p} :

$$Rt_{E_a} \longrightarrow Rt_R(\rightarrow Rt_{e_v}) \longrightarrow Rt_{E_p}$$

1. $Rt_{E_a} \longrightarrow Rt_R$

Cînd un povestitor popular/E_a elaborează o variantă de basm, optează pentru o anumită formulă combinatorie ; combină, spre exemplu, tipul de basm A, de bază, cu tipurile B şi C : $A - B - A - C - A$.

În situaţia în care E_a intră în postura de receptor/R, căruia i se transmite o variantă de basm tip A, într-o altă formulă combinatorie, spre exemplu, $A - D - A$, receptorul (fost E_a) poate reorganiza mental textul receptat astfel (din punct de vedere al combinării tipurilor de basme) :

— decodează varianta care îi este transmisă, $A - D - A$, acceptă comunicarea, compară varianta propusă cu propria lui variantă combinatorie, elaborată în ipostaza anterioară, de emiţător (E_a), dar nu o preia ; aşa se explică afirmaţia receptorului „eu o ştiu altfel", în care se subînţelege şi enunţul-motivaţie „pentru că am spus-o altfel".

— R asociază şi combină mental, augmentînd sau substituind, cele două formule, $A - D - A$ şi $A - B - A - C - A$.

2. $Rt_R\ (\rightarrow Rt_{e_v}) \longrightarrow Rt_{E_p}$

Cînd ascultătorul/R este un tip de povestitor-creator, încă din timpul receptării se conturează ca un posibil reemiţător, deci un e_v ; ca atare, R reorganizează în receptare varianta comunicată, cu intenţia de a o retransmite, de a o reinterpreta („Am ascultat-o cu atenţie, ca să o spun mai departe".)

Retorica receptării, Rt_R prefigurează—în acest caz, ca virtualitate—retorica reemiterii : $Rt_R \rightarrow Rt_{e_v}$.

Cînd e_v devine E_p, acesta concepe un text T'' în elaborarea căruiaî preia o serie de elemente retorice (eliminind altele) sesizabile la nivelul retoricii receptării, deci a reorganizării textului T (care îi este comunicat) în constructul mental T'. Deci $Rt_R \rightarrow Rt_{E_p}$.

Un alt aspect pe care ne propunem să-l relevăm vizează relația dintre modelul (în sens de schemă) retoric colectiv și cel individual.

Orice variantă folclorică concepută și comunicată în oralitate se conturează ca o creație individuală, fiind marcată de personalitatea creatorului-interpret nemijlocit, imediat, prezent, la nivelul structurii de suprafață, și totodată ca o realizare colectivă, prin raportarea la *n* variante anterioare, care aparțin seriei amorfe a strămoșilor, grupului de creatori absenți, la nivelul structurii de adîncime.

$$\ldots \to \overset{T}{R(E)} \to \overset{T'}{R'(E')} \to \overset{T''}{R''(E'')} \longrightarrow \overset{T'''}{R'''(E''')} \longrightarrow \ldots$$

Varianta T''', spre exemplu, se construiește prin raportarea la varianta preexistentă T'' ; dar T''' se relaționează, indirect, în planul structurii de adîncime, cu variantele T' (prin intermediul lui T'' — mediere de gradul 1) și T (prin T' — mediere de gradul 2)[13].

Reluînd ideea expusă anterior că un receptor este un emițător anterior și reemițător ulterior, considerăm varianta T''' ca o creație individuală nemijlocită a lui E''' ($\leftarrow R''$) și, simultan, ca o elaborare colectivă la care participă, indirect, întregul lanț de emițători și receptori de adîncime, [$R''(E'')$, $R'(E')$, $R(E)$ . . .].

Referindu-ne exclusiv la retorica receptării, care constituie obiectul studiului nostru, Rt_R''', spre exemplu, este o retorică individuală, particulară, a lui R''' și, concomitent, o retorică colectivă, a tuturor receptorilor de adîncime, anteriori, la un nivel de generalitate.

Modelul retoric colectiv rezultă din desprinderea și generalizarea, deci abstractizarea a ceea ce este comun și esențial retoricilor individuale. Fiecare receptor are fixată în memorie o matrice-schemă retorică generală, colectivă, pe care o aplică în mod particular, în procesul receptării unei variante folclorice.

★

Concluzii

Definită în relație cu retorica emiterii, Rt_E, retorica receptării, Rt_R, se instituie ca o modalitate de reorganizare a textului în procesul receptării, din perspectiva agentului persuadat, R.

Determinarea relației dintre cele două retorici se face avînd în vedere 2 moduri de analiză a termenilor E și R :

1. E și R — *funcții*

Retorica emiterii determină retorica receptării, iar retorica receptării influențează retorica emiterii :

$$Rt_E \rightleftarrows Rt_R$$

2. E și R — poziții mobile în diacronia actului comunicării orale, a circulației variantelor folclorice :

$$\begin{array}{l} E_a \\ \downarrow \\ R \longrightarrow E_p \end{array}$$

[13] N. Coatu, *Intertextualitate la nivelul textului oral-folcloric*, în SCL, XXXVI, 1985, 1, p. 64.

Retorica receptării, Rt_R, se relaţionează cu retorica emiterii, Rt_{E_R} şi cu retorica reemiterii, în forma virtuală (a agentului e_v), Rt_{e_v}, şi în forma manifestă-reală (a lui E_p), Rt_{E_p}:

$$\begin{array}{c} Rt_{E_a} \\ \updownarrow \\ Rt_R \ (\rightarrow Rt_{e_v}) \longrightarrow Rt_{E_p} \end{array}$$

La rhétorique de la réception du texte épique oral-folklorique

(Résumé)

Notre étude met en évidence la relation psychologique entre l'émetteur et le récepteur, pendant la communication du discours :

1. E → R : L'émetteur (E) — le narrateur (dans le cas du discours épique) vérifie continuellement l'intérêt, les disponibilités et les prédilections du récepteur, contrôle l'effet de la communication du discours et, en tenant compte de ce qu'il observe, dirige ses procédés rhétoriques vers la stimulation de l'activité de l'auditeur (R).

2. R → E : Le récepteur réorganise mentalement le discours de l'émetteur (E) et communique verbalement, ainsi que par des gestes et par la mimique, l'état de sa participation (intérêt ou indifférence, approbation ou désapprobation) pendant la réception.

À propos de la typologie du récepteur nous identifions deux positions fondamentales, R *insider* (*insider* — actif créateur et *insider* — passif consommateur) et R *outsider*, et deux positions intermédiaires, quasi-*insider* et quasi-*outsider*. Nous insistons, sur la position essentielle du récepteur, R *insider*—actif créateur, relativement aux types de discours épiques folkloriques, *le conte populaire*, discours très formalisé et *le discours mythologique*, au contraire, peu formalisé.

1. Le récepteur *du conte populaire* réorganise la variante du narrateur (E), opérant mentalement des combinaisons, amplifications, réductions, substitutions et corrections (R corrige les incohérences, les déviations par rapport au code artistique, les excès rhétoriques, c'est-à-dire les abus commis par l'émetteur dans l'emploi des procédés rhétoriques).

2. Pour ce qui est de la rhétorique de la réception du discours mythologique, nous relevons l'évolution du *memorate* de premier degré au *memorate* de deuxième degré, quand l'émetteur = le sujet de l'événement mythique = le sujet de la narration = le sujet de la communication du discours et que le récepteur soit un *insider* mythique—actif créateur.

Un autre aspect théorique mis en évidence est la relation entre le modèle rhétorique collectif et le modèle individuel.

Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice
Bucureşti, str. Nikos Beloiannis nr. 25

DUALITATEA FUNCȚIONALĂ A CLIȘEULUI ÎN PROCESUL LECTURII

GABRIELA DUDA

Ca formă distinctă de manifestare a intertextualității, clișeul se caracterizează prin obligativitatea relației semnificant—semnificat. În cazul realizării inegale a stereotipiei pe latura semnificantului sau pe cea a semnificatului, se produc efecte deosebite în procesul lecturii.

Formularea „dualitatea funcțională" cuprinsă în titlu implică examinarea problematicii clișeului dintr-o perspectivă oarecum diferită de cea acreditată de cercetarea curentă a literaturii : clișeul nu va mai fi privit doar ca un simplu reziduu al activității retorice, ci și ca o formă complexă de manifestare a acesteia ; a renunța la evaluarea exclusiv negativă a clișeului ni se pare a fi esențial pentru a înțelege procesele constitutive ale genurilor literare, ale stilurilor poetice și ale acelei realități controversate și încă insuficient definite, din punctul de vedere al trăsăturilor formale ce o caracterizează, care este tradiția literară. Poetica și stilistica de orice orientare au fost mai curînd preocupate de capacitatea creatoare a limbajului, de posibilitățile de invenție pe care acesta le pune în mișcare, dar expansiunea semnificațiilor, generatoare de noi manifestări formale într-o literatură, procesele de instituționalizare, de codificare a invenției nu pot fi bine înțelese fără a înțelege și „partea de umbră", care este dată de existența clișeelor. Ca forme stereotipe, clișeele reprezintă o limită a jocului creator, pe care îl propune limbajul, dar o limită mobilă, pentru că ele pot fi reluate, remontate oricînd în alte contexte decît în cele în care au funcționat inițial, atribuindu-li-se astfel noi semnificații. Parodia, aluzia ironică sînt manifestări ale acestei mobilități [1].

Clișeul are un statut semiotic complex. Încadrat de Laurent Jenny, care urmează o sugestie a lui Roland Barthes (din *Le degré zéro de l'écriture*), în clasa lanțurilor semiologice duble „comme un système de signifi-

[1] Din această pricină nu putem fi de acord cu U. Eco, a cărui judecată tranșantă condamnă ceea ce el numește „expresiile deja generate" la o evaluare decis negativă : „Aceste fenomene de deteriorare a retoricii nu au nici o importanță pentru teoria producției de semne ; însemnătatea lor privește cel mult teoria codurilor, în măsura în care aceasta înregistrează și cazurile de hipercodificare și consideră expresiile uzate ca unități semnificante ce nu pot fi analizate ulterior [...] (*Tratat de semiotică generală*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 353). Această apreciere pare a fi unilaterală și simplificatoare, cel puțin din două motive : clișeele pot fi reevaluate prin scoaterea lor din contextul literar și sociocultural care le-a produs și astfel ele își probează capacitatea de participare la producția de semne, actul de „reevaluare" dovedind, din partea scriitorului, o asumare conștientă a unei intertextualități inevitabil constitutive, implicate în existența diacronică a oricărei literaturi. Ne putem întreba, de asemenea, dacă *schemele generatoare*, pe care Eco le opune — tipologic și valoric — clișeelor, nu ar putea fi ele însele supuse unui proces de „erodare" retorică, încetînd de a mai constitui așa-numitele „scheme de non-expectativitate". De fapt, aceste scheme vizează procesele semantice de alcătuire a metaforei, a metonimiei, a metasememelor în general, dar nici un moment nu ni se spune în ce mod nivelul figural (*elocutio*) al unei retorici ar trebui pus în relație cu o tipologie a producției de semne.

SCL, anul XXXIX, nr. 1, p. 87—94, București, 1988

cation dont chaque élément signifiant et signifié est à lui seul un système de signification" [2], clișeul poate primi un plus de precizare a definiției dacă vom nota faptul că ceea ce constituie specificul său este caracterul *obligat* al relației celor două planuri semnificant/semnificat : există o corespondență reciproc instituționalizată, prin uzaj repetat, între anumite convenții culturale (de percepție, ideologice, estetice etc.) și anumite forme retorico-stilistice de manifestare a acestora [3]. Afirmația atrage după sine două observații : prima, pe care o facem doar în treacăt, anume că structura complexă care este clișeul se poate manifesta la nivelul oricărui sistem de semne, fiind inevitabil funcționării oricărui tip de limbaj, tocmai în virtutea caracterului său prin excelență convențional, extrem de socializat. A doua observație, asupra căreia vom reveni însă, este aceea că obligativitatea relației dintre cele două planuri de semnificare cunoaște grade diferite de realizare, iar modalitățile în care ea poate influența lectura apar sensibil diferențiate.

Ca tipologie generală, clișeul poate fi inclus în aceeași clasă cu citatul, prin faptul că ambele sînt semne complexe, marcate de o relație de circularitate : a citatului, ca fragment de mesaj față de mesajul căruia îi aparține, a clișeului, ca element (sau combinație de elemente) indicînd codul sau o anumită autoritate literară, ale cărei caracteristici retorico-stilistice tind să fie repertoriate, transformate într-un fel de „catehism", ceea ce înseamnă, față de cod, tot un început de codificare ; prin clișee, codul poetic își dezvăluie identitatea, mecanismele și formele specifice de funcționare.

Circularitatea constitutivă, precum și obligativitatea relației semnificant/semnificat îi imprimă clișeului cîteva caracteristici, a căror luare în considerație pare a fi indispensabilă pentru aprecierea rolului ambivalent pe care acesta îl deține în procesul lecturii.

(1) Este un truism afirmația că un clișeu reprezintă o structură care cunoaște o frecvență mare, dar această trăsătură de bază, altfel evidentă, determină nu numai apariția clișeului, ci, în general, pe a oricărei forme stereotipe. Desigur, frecvența poate fi apreciată relativ la o literatură anume, la un gen literar, la creația unui scriitor sau a unui grup de scriitori etc. În cazul acelor *topoi*, generatori de structuri retorice discursive și de izotopii adesea stereotipe, frecvența se cere apreciată în funcție de o arie mult mai largă, atît în plan sincronic, cît și diacronic ; în comparație cu clișeele, *topoi* beneficiază de o investitură culturală specială și, prin aceasta, sînt forme în care activitatea semiotică se manifestă în cel mai înalt grad. La acest nivel al discuției, repetabilitatea perceptibilă a apariției unește în aceeași categorie forma stereotipă, clișeul și *toposul*.

(2) Examinată în raport cu domeniul particular al literaturii, circularitatea care îi este proprie clișeului face din acesta un indice (un stimul) de poeticitate. Afirmația poate părea paradoxală numai dacă vom continua să acordăm clișeului o evaluare exclusiv negativă și dacă vom concepe

[2] Laurent Jenny, *Structure et fonction du cliché. À propos des „Impressions d'Afrique"*, în „Poétique", 1972, 12, p. 495.

[3] V. pentru precizarea acestui punct de vedere : Anne Hershberg-Pierrot, *Problématique du cliché. Sur Flaubert*, în „Poetique", 1980, 43, p. 336 ; Gabriela Duda, *Lectura clișeului*, în „Analele Universității din București", XXXI, 1982, p. 40.

„poeticitatea" ca fiind sinonimă cu „abaterea de la o normă curentă", cu alte cuvinte, doar ca pe un refuz al convenției. În fapt, clișeele reprezintă un depozit al memoriei retorice, poetice dintr-o literatură : nu numai cititorul avizat, criticul literar, semioticianul sau specialistul în poetică, dar chiar și cititorul obișnuit poate actualiza, în mod inconștient, porțiuni ale acestei „memorii", iar acceptarea sau respingerea clișeelor nu reprezintă decît aspecte particulare ale faptului că nu ne putem sustrage condiției noastre retorice. Clișeele, ca și formele stereotipe, ca să nu mai vorbim de *topoi*, aparțin la ceea ce Wolfgang Iser numea „repertoriul" unui cititor sau al unei clase de cititori [4], în măsura în care ele se găsesc implicate în actul de comunicare pe care lectura îl presupune.

(3) Obligativitatea relației semnificant/semnificat cunoaște grade diferite de manifestare. Atunci cînd ea este totală se realizează caracterul inerțial al clișeului, ceea ce explică tratarea lui ca un „prefabricat", ca o formulă „ready made" și, de obicei, justifică respingerea *de plano* a unei literaturi bazate pe clișee.

Funcționalitatea clișeului în procesul lecturii textului literar se cere examinată ținînd seama de aceste sumare observații, pentru că fiecare dintre caracteristicile evocate — frecvență mare, poeticitate maximă, caracter inerțial — presupune o implicare în lectură ale cărei efecte pot fi diametral opuse.

Vom încerca să schițăm cîteva dintre aceste posibile efecte pe care prezența clișeelor în textul literar le provoacă asupra lecturii. Mai întîi, se cuvine a face o precizare : facilitarea lecturii datorată existenței clișeului trebuie desprinsă de aprecierea pozitivă pe care eventualul lector le-o atribuie, cu alte cuvinte, facilitarea lecturii în prezența clișeelor se poate realiza și în cazul unei evaluări negative a acestora. Facem această precizare, care altfel ar putea părea o pedanterie, pentru a atrage atenția asupra a două aspecte : evaluările negative ale clișeelor se găsesc implicate în lectura *acestora*, iar diferențele de evaluare presupun examinarea procesului de lectură din perspectiva subiectului uman, pe cînd dualitatea funcțională a clișeului în actul de lectură presupune perspectiva obiectului, a constrîngerilor pe care textul le propune cititorului. În discuția care urmează aceste două aspecte vor fi disociate ori de cîte ori va fi cazul.

Fiind un stimul de poeticitate și avînd, prin natura sa semiotică, un caracter circular, în raport cu un cod poetic, clișeul reprezintă un indiciu textual al genului sau al curentului literar, al unui anume *pattern* stilistic propriu unui anumit scriitor. Clișeele încadrează, de obicei, textele între niște coordonate retorice și chiar culturale ușor recognoscibile : ele constituie indicatori de clasificare a unor texte ca „posteminescian", „comedie bulevardieră" etc., arătînd, prin aceasta, nu numai apartenența unui text la o anumită tipologie, dar și posibilele influențe, contaminări sau filiații stilistice și tematice. Clișeele determină, prin prezența lor în text, o considerabilă îngustare a lecturii, o limitare impusă explorărilor în care este antrenat cititorul în acțiunea sa de a descoperi sensurile dintr-un text, dar, paralel cu această subțiere a planului de semnificare pe care clișeul o provoacă, cu această sărăcire a sensurilor și a traseelor interpretative, are loc și fenomenul corelativ de *precizare a direcției lecturii*. De aceea, orice

[4] Wolfgang Iser, *La fiction en effet*, în „Poétique", 1979, 29, p. 282.

literatură care își pune în mod conștient miza capacității sale expresive pe clișeu este o literatură de autoritate. Clișeul nu permite abateri de la semnificația pe care el însuși o propune și este interesant de observat faptul că literatura de propagandă, simplificînd aici deliberat lucrurile, neimplicînd deci o judecată de valoare asupra acesteia, recurge, de obicei, la montaje de clișee cu mare putere structurantă a textului, tocmai pentru că descifrarea unor astfel de producții literare trebuie să meargă într-un singur sens. Lectura unor texte construite pe clișee este, *in extremis*, univocă, iar această univocitate, dacă apare ca mortificantă pentru o mare parte din teritoriul literaturii, ea este garanție a extremei eficiențe a lecturii în cazuri mai speciale, precum cel invocat mai înainte sau în cel al literaturii de orientare didactică, al literaturii populare, în bună măsură. Dar maxima eficiență a lecturii clișeului trimite la categoria de persuasiune, categorie centrală într-o retorică concepută ca disciplină esențial pragmatică. În acest mod, lectura și retorica se întîlnesc, iar problematica clișeului trebuie să-și găsească un loc al său, privilegiat, într-o asemenea retorică a lecturii. Fiind un indice de recunoaștere a unor convenții retorice, stilistice, culturale, clișeul provoacă — la lectura textului ce îl conține — o scurt-circuitare a deciziilor pe care cititorul este pus în situația de a le lua, o evaluare mai rapidă a textului : identificarea și izolarea în text a clișeului sau a complexelor de clișee provoacă la cititorul avizat sau nu sentimentul de aderare, de sancțiune pozitivă a textului (este cazul colectivităților folclorice a căror atitudine față de textele receptate este caracteristică din acest punct de vedere) ori, dimpotrivă, de respingere, de sancțiune negativă (judecățile de valoare pe care critica literară le practică în mod curent, de tipul „mimetism suprarealist", aparțin acestei situații).

Avînd deci calitatea lucrului „deja spus", „deja făcut", clișeul privilegiază în structura sa convenția investită cu atributele autorității și, din această pricină, el reprezintă, prin excelență, un produs al hipercodificării, pentru a folosi conceptul lui U. Eco [5]. De altfel, această condiție semiotică a clișeului decurge și din dependența acestuia față de codul pe care îl desemnează, la rîndul lor, codurile retorice, stilistice și, în general, orice tip de convenție literară reprezentînd manifestări ale hipercodificării. În majoritatea situațiilor, ca elemente ce cumulează sensuri și structuri formale deja instituționalizate, sedimentate în convenție, clișeele constituie puncte privilegiate de „intrare" a cititorului în text, tocmai în virtutea hipercodificării. Acesta este un proces general al formării subcodurilor poetice, a căror mișcare oscilează permanent între invenție și convenție ; considerarea clișeelor reprezintă un caz extrem, căci nu orice regulă, schemă de generare retorică reprezintă o formă osificată, chiar dacă ea este stereotipă ; pentru ca o stereotipie să devină clișeu propriu-zis este nevoie de acea obligativitate a relației dintre planul semnificantului și cel al semnificatului. Aceasta în cazurile ideale. Există însă numeroase situații în care se produce un dezechilibru al celor două planuri, determinat de slăbirea obligativității : gradul în care stereotipia afectează planul semnificantului și pe cel al semnificatului poate fi diferit. Adeseori, anumite stereotipii de conținut sînt mascate prin varierea formulelor expresive, iar în acest caz de realizare parțială și, totodată, inegală, clișeul are un statut asemănă-

[5] Umberto Eco, *op. cit.*, p. 181 și urm.

tor cu cel al traducerilor, instituind o relaţie de sinonimie între diferitele realizări concrete. Am putea avansa ipoteza că acest tip de clişee devine precumpănitor în perioade de dogmatizare, de oficializare din evoluţia unei literaturi, cînd se fac, mai ales, variaţii pe o temă dată. Asemenea clişee favorizează, de obicei, acceptarea unui text, pentru că variaţia formală devine o modalitate eficientă de manipulare a cititorului. Acceptarea unui text nu se identifică însă cu lectura lui, ci ea constituie doar o etapă preliminară, dar implică şi o condiţie de ordin epistemologic fără de care actu lecturii nu ar putea fi performat.

Aşa cum am amintit deja, clişeul reprezintă un „prefabricat" a cărui repetabilitate în structura unor texte devine uşor perceptibilă, în virtutea caracterului său extrem de instituţionalizat, iar această circumstanţă favorizează lectura. Faptul însă că stereotipiile, în general, iar clişeele, în particular, posedă o frecvenţă mare a realizărilor textuale, cel puţin pe porţiuni delimitate în diacronia unei literaturi, provoacă în cititor o stare de saturaţie atît a formelor de expresie pe care clişeul le propune, cît şi a schemelor de conţinut pe care le vehiculează. Saturaţia poate duce — în caz extrem — la un refuz de a performa lectura unui anumit tip de texte, dar, chiar şi atunci cînd această situaţie radicală nu are loc, cititorul este „acaparat" de clişee şi riscă astfel să urmărească doar traseul pe care acestea îl impun, prejudiciind, eventual, alte zone de semnificaţie a textului. Prezenţa clişeului într-un text micşorează simţitor gradele de libertate a lecturii, ceea ce înseamnă şi o diminuare corespunzătoare, din partea cititorului, a travaliului de descoperire şi de organizare a semnificaţiilor într-o suită unitară, coerentă. Avînd un caracter stabil, uşor recognoscibil, clişeul este imediat decupat din text, iar semnificaţia sa extinsă într-un fel şi asupra altor segmente textuale. Receptarea se găseşte dacă nu blocată, cel puţin diminuată. Mai drastică, ecranarea lecturii de către clişee se produce datorită caracterului inerţial pe care acestea le posedă : clişeele reprezintă „zone moarte" de semnificaţie, dar existenţa lor în text poate dezorganiza strategia lecturii, provocînd breşe şi alterări de ritm în dinamica acestui proces. În caz extrem, cititorul poate fi tentat să nu mai intre în dialog cu textul, tocmai pentru că ştie dinainte ceea ce acesta îi poate spune.

Aminteam că echilibrul planului semnificant/semnificat în structura clişeului este dat de caracterul obligat al relaţiei dintre ele şi că instituţionalizarea şi, în consecinţă, osificarea, poate atinge prevalent unul dintre planuri. Sugeram, de asemenea, că acele clişee care au un statut asemănător cu cel al traducerilor par a favoriza acceptarea şi, implicit, lectura unui text anume. Există însă şi situaţii de realizare a clişeului cu precădere pe latura sa expresivă : în acest caz, forma inertă maschează modificări, fie şi imperceptibile, de conţinut. Clişeele parţiale cu o asemenea structură par a caracteriza perioadele de tranziţie ale diacroniei, fie la nivelul unei literaturi, fie la acela al creaţiei unui singur scriitor. Nici un creator nu începe *ex nihilo*, ci el actualizează modele inconştient sau deliberat selectate, dar sub schemele deja cunoscute, chiar perimate, prin uzaj excesiv, se insinuează treptat conţinuturi noi care, pînă la un prag al acumulărilor ce le permit o organizare expresivă proprie, pot funcţiona sub o „haină de împrumut". În literatura română, poezia lui D. Anghel, marcată de inerţii de figuraţe

şi de construcţie a textului (versul lung, comparaţia metalogică, adesea homerică etc.) ce trimit la poetica secolului al XIX-lea, dar care maschează fondul de noutate — rafinamentul senzorial, manierismul estetizant —, ilustrează elocvent acest tip de situaţie. Credem că asemenea clişee blochează lectura, deşi, poate, a vorbi despre blocaj este prea mult : în orice caz, lectura este deviată de la direcţia ei normală, care ar trebui să fie aceea a găsirii tuturor traseelor de-a lungul cărora se realizează cuplajul celor două planuri ale textului. Faptul că cititorul ia contact — de exemplu — mai întîi cu un sistem figural perimat poate să-l pună în situaţia de a nu mai sesiza mişcarea subiacentă a conţinuturilor, alterarea schemelor perceptive care, ulterior, determină reorganizarea sistemului figural însuşi. Dincolo de simplificările voite şi de sistematizările impuse de necesitatea demonstraţiei, existenţa clişeelor cu realizare inegală indică un fapt pe care îl considerăm important pentru sesizarea dinamicii literare într-o perioadă dată : anume că, dincolo de inseparabilitatea constitutivă a planului expresiei de cel al conţinutului, de solidaritatea lor într-un text literar, dinamica modificărilor în cele două planuri se face diferit, iar clişeele parţiale permit surprinderea acestor decalaje ale ritmului modificărilor.

În sfîrşit, capacitatea indiscutabilă a clişeului de a se constitui ca indicator al unui cod retorico-stilistic, poetic sau cultural poate reprezenta un factor perturbator al lecturii, în situaţia în care cititorul este avizat asupra codului pe care clişeul îl desemnează, pentru că e posibil ca lectura să decurgă conform schemelor pe care acest cod, prin intermediul clişeelor l-ar impune, ignorîndu-se şi falsificîndu-se astfel alte posibilităţi de lectură ; căci un text literar nu actualizează doar un singur cod, ci se află, de obicei, la intersecţia mai multor serii de convenţii literare. Or existenţa unor clişee în text, chiar în situaţia în care ele nu se găsesc într-o poziţie privilegiată, dar cu atît mai mult atunci cînd exercită o acţiune structurantă, favorizează o lectură unică : sîntem întotdeauna tentaţi să revenim la ceea ce ştim deja, să raportăm, să încadrăm o experienţă nouă, inclusiv una de lectură, la experienţa noastră anterioară. Încă o dată prezenţa clişeelor într-un text literar provoacă o reducţie a lecturii, de data aceasta din perspectiva încadrării textului într-o tipologie (curent, gen literar, serie literară etc.). Un singur exemplu : poezia lui Bacovia abundă în clişee proprii poeziei decadente ; nu interesează aici dacă poetul le-a folosit deliberat sau nu, interesează că ele există şi că pot determina judecăţi de valoare (judecata de valoare fiind o consecinţă, un produs al actului de lectură) de tipul celei profesate de George Călinescu în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, care vedea în poezia lui Bacovia o imitaţie pînă la pastişă a simboliştilor francezi : numeroasele elemente nesimboliste pe care critica mai nouă se străduieşte, poate cu prea mare insistenţă, să le evidenţieze, dar chiar şi indiciile textuale incontestabile ale folosirii conştiente, adesea ironice, a clişeului de către poet nu sînt luate în discuţie, tocmai pentru că există în judecata lui Călinescu o înclinaţie de a acorda autoritate şi credit doar unui singur cod, considerat aici definitoriu.

În toate supoziţiile pe care le-am făcut pînă acum, referitoare la modul în care clişeul facilitează sau, dimpotrivă, obliterează lectura, am avut în vedere prezenţa clişeului ca stimul textual, lingvistic. Clişeul poate constitui însă un factor de deviere a lecturii şi în cazul absenţei sale efec-

tive ; aici intervine acea „memorie retorică" de care aminteam. Orice cititor, oricît de necultivat, posedă o competență pe care o actualizează de cele mai multe ori spontan, bazată pe anumite deprinderi de lectură și pe lectura propriu-zisă a unor anumite categorii de texte literare ; clișeele sînt un aspect al acestei competențe și ele pot acționa, inconștient, adesea, cu valoarea unor scheme deformatoare și (din nou cuvîntul revine fatal) reductoare : un cititor predilect al romanelor polițiste, de pildă, a cărui competență de lectură cuprinde de bună seamă multe dintre clișeele genului, poate citi *Crimă și pedeapsă* în această „cheie", socotind toată complexitatea problematicii morale din roman drept un balast plictisitor care încarcă inutil linia epică considerată de el esențială : mobilul crimei — comiterea crimei — descoperirea criminalului — actul justițiar final. Un alt roman, mai aproape de noi în timp și spațiu — este vorba de *Animale bolnave* al lui Nicolae Breban—, ar putea suferi cu încă și mai mare probabilitate o asemenea lectură reductoare, pentru că schema sa epică aparentă, superficială, trimite la structura, devenită clișeu, a romanului polițist de serie.

O altă direcție asupra căreia nu voi insista și care ar merita o cercetare de sine stătătoare este aceea a descoperirii modalităților în care clișeele, stocate în memoria retorică și culturală, precum și în competența de lectură a unui cititor sau a unei generații de cititori, determină o degradare a lecturii unor *topoi*. Un clișeu poate funcționa ca o formă deteriorată, sărăcită de sensuri a unui topos ; acesta este deposedat de investitura culturală și de plurisemantismul care se sedimentează într-o diacronie măsurată, de cele mai multe ori, cu secolele, pentru că plurisemantismul este dat de seria contextelor particulare în care toposul apare. Cînd este preluat doar ca o formă, punîndu-se în paranteză toată seria contextelor anterioare, toată istoria cu care este încărcat și care permite reverberarea sensurilor, toposul decade la condiția clișeului. Toposul, frecvent în poezia lirică europeană de la Petrarca, al vieții comparate cu o barcă pe valurile agitate, devine, la un poet minor posteminescian, o imagine de rutină, de obicei element al unui banal montaj alegoric. Dar este posibil ca generația care a urmat perioadei literare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, în care imaginea vieții ca barcă pe valuri este astfel demonetizată, să nu mai revină asupra toposului inițial, ci să califice eventuala sa apariție într-un text literar de oarecare valoare drept un simplu clișeu.

În toate considerațiile făcute, lectura a fost privită drept un fenomen unitar, compact ; în fapt, realizarea ei — prin derularea în timp — cunoaște momente distincte, succesive, a căror pondere este variabilă, atît de la o categorie de lectori la alta, dar și de la o categorie de texte la alta. Presupunerea pe care o facem acum și care reprezintă, totodată, o posibilitate de a continua investigațiile în jurul problematicii clișeului ar fi că acesta nu are în diferitele momente ale lecturii o aceeași însemnătate și, mai ales, o aceeași semnificație. Fără a încerca o extrapolare a mecanismului hermeneutic în patru timpi pe care George Steiner îl propunea pentru traducere [6] (o altă ipostază a receptării textului literar), prudente analogii se pot, totuși, face : încrederea — primul timp, în terminologia metaforică a auto-

[6] George Steiner, *După Babel*, București, Ed. Univers, 1983, p. 365 și urm.

rului — ar corespunde, în actul de lectură, acceptării/nonacceptării unui text ; evaluarea pozitivă sau negativă a unui clişeu poate fi în acest moment esenţială. Tot astfel, agresiunea, timpul al doilea, ar putea fi echivalat în lectură cu ansamblul operaţiilor de descoperire a semnificaţiilor unui text, de învingere a rezistenţelor pe care acesta le poate eventual opune. Clişeul constituie uneori, prin indicii de cod pe care îi conţine, un adjuvant, dar alteori el este un factor de blocaj al lecturii, prin modelul reductor pe care îl impune. Timpul următor este cel de apropiere a sensurilor unui text, de efort al organizării semnificaţiilor într-o formulă unitară (fiecare cititor are dorinţa, chiar şi inconştientă, ca textul pe care îl citeşte să însemne ceva *pentru el*) : la acest moment prezenţa clişeului apare, mai curînd, ca structurantă, fie că favorizează, fie că deviază lectura. În sfîrşit, într-un timp final, acela al relaţiei care se stabileşte între textul citit şi o clasă de lecturi [7], prezenţa clişeului provoacă variaţii în receptarea diacronică a textului şi măsoară existenţa în conştiinţa publicului cititor a unor coduri retorico-stilistice dominante, la un anumit timp al evoluţiei unei literaturi, dar, în raport cu anumite momente succesive, evoluţia categoriei înseşi de clişeu este pusă în discuţie ; există posibilitatea ca anumite clişee să-şi piardă după un număr de ani calitatea de stereotipii, să nu mai fie resimţite drept clişee : cîte formule „poetice" proprii poeziei renascentiste, de pildă, mai sînt simţite astăzi drept clişee de un cititor neavizat ? Dar aceasta reprezintă un caz limită. Atunci cînd sînt percepute ca atare, clişeele implicate în procesul lecturii, indiferent dacă ele îl facilitează sau nu, determină o *fixare* a dialogului cititorului cu textul, o circumscriere de ordin pragmatic a unei anumite atitudini faţă de literatură.

La dualité fonctionnelle du cliché dans le processus de la lecture

(Résumé)

Structure sémiotique complexe, tout comme la parodie, l'allusion ou la citation, le cliché s'avère une modalité de marquer de manière supplémentaire un texte littéraire. En vertu de son caractère circulaire, résultat de l'obligativité de la relation signifiant/signifié, le cliché provoque une limitation du dialogue établi entre le lecteur et le texte, sans tenir compte de la sanction positive/négative qu'on lui donne. On examine les implications, dans le processus de la lecture, de ces clichés-là marqués par un affaiblissement de l'obligativité de la relation signifiant/signifié, c'est-à-dire par une réalisation inégale du côté du signifiant ou du signifié. Une très brève discussion est réservée aux effets sur la lecture des clichés amassés dans la « mémoire rhétorique » du lecteur, même s'ils ne sont pas présents dans le texte. On propose aussi une esquisse concernant le rôle que le cliché detient dans les différents moments de la lecture, en suivant les suggestions offertes par G. Steiner, avec son modèle herméneutique de la traduction.

Institutul de Petrol şi Gaze
Catedra de ştiinţe sociale şi limbi moderne
Ploieşti

[7] George Steiner, *op. cit.*, p. 370.

DIALOGUL POETULUI CU PUBLICUL ÎN PALLIATA PLAUTINĂ

MIHAI NICHITA

Se propune un model de lectură în perspectivă pragmatică al operei plautine, produs al unui multiplu proces de dialog intertextual între culturi, modele și izvoare, structuri dramatice — actualizate în spectacolul scenic destinat publicului roman contemporan și oferit tradiției europene a genului comic.

Mantaua de lînă a grecilor, *pallium*, aducea pe scena romană o lume mai puțin obișnuită, a cărei extravaganță, sporită de amalgamul verbal și imagistic, putea produce uimire și derută și prin răsturnarea îndrăzneață a ordinii sociale și morale. Caracterul artificios și compozit al acestei lumi seducătoare, rezultat din interferența culturilor și, respectiv, stadiul primar al fenomenului literar latin, situat într-o epocă de constituire istorică și culturală, ne oferă un cîmp prielnic pentru o investigație pragmatică putînd servi drept test pentru validarea unora dintre conceptele critice actuale propuse discuției noastre.

Am ales pentru aceasta momentul cel mai sensibil al procesului de textualizare, comunicarea autorului cu publicul său, care include și finalizează intersectarea dialogică multiplă subiacentă operei plautine : confruntarea dintre cele două culturi, greacă și romană, și dintre textele corespunzătoare, dialogul poetului cu aceste lumi și, în ultimă instanță, dialogul personajelor, formă verbalizată de existență a acțiunii umane și a expresiei dramatice.

O definire a publicului vremii se impune de la început. Particularismul regional în spațiul divizat al geografiei italice, decalajul stadiilor de civilizație, diversitatea etnolingvistică, la care se adaugă o stratificare socială atent supravegheată de statutul juridic și politic impus de autoritatea de stat, au întreținut o continuă diversitate a indivizilor și a populațiilor afluente spre Roma. De aici și diferența nivelului de cultură între *docti* și *imperiti*, ca și atitudinea civică față de elenism (Guillemin, 1934) : de atracție și simpatie din partea aristocrației cultivate, încă puțin numeroase, de respingere din partea patriotismului roman, al oamenilor politici și al militarilor, și a plebei, concurate de și invidioase pe iscusința „grecoteilor" *(Graeculi)* care mișunau pe străzile Romei (*Curculio* II, 3). Către această din urmă poziție înclină și autorul nostru, făcînd din modul de viață grecesc, *congraecari*, *pergraecari*, o lume prototip al viciului. Or tocmai această Grecie „romană", „adusă la zi", a înlesnit procesul de codificare și lectură a discursului comic, o cale de actualizare a modelelor literare cu străvechi origini, poate chiar preindo-europene și premediteraneene (Szilagy, 1941 ap. Frasinetti, 1953 : 29, 31).

E vorba de o tradiție comună greco-italică de monodii mimice, compuneri cu caracter lirico-dramatic, menționate sub diferite denumiri, exprimînd ideea de glume, farse, „cîntece vesele" *(hylarodii)* sau mai tîrziu de parodii mitologice, dezvoltate în special în lumea coloniilor gre-

SCL, anul XXXIX, nr. 1, p. 95–102, București, 1988

cești din Graecia Magna și din Sicilia. Acest fond din care s-a impus în mod deosebit tipul de farsă dorică, cules și prelucrat în răstimpuri, începînd din sec. al V-lea, a iradiat în două direcții : spre nordul Italiei și spre Roma, reprezentate în forma lor populară încă în sec. al III-lea. Aici, contaminîndu-se cu alte producții similare, a dat naștere, între altele, poate celei mai reprezentative sinteze pentru acest proces, *Fabula Atellana* (Frasinetti, 1953 și Della Corte, 1952 : 21). Pe de altă parte, întreaga evoluție a comediei grecești pornește tot din această zonă, de la Epicharm din Sicilia (sec. V), ale cărei prelucrări au fost desăvîrșite de comedia clasică a lui Aristofan și continuate apoi de comedia medie și de cea nouă, care devine sursa directă a palliatei. Varianta romană, preluînd în același timp și tradițiile populare etrusco-italice (Titus Livius 7, 2), încheie astfel într-o cuprinzătoare viziune spațială și istorică circuitul unei experiențe artistice mediteraneene propuse viitoarelor secole de teatru european.

De altfel, trebuie reținut că, încă de la începuturile Romei, paralel și în afară de domeniul literarului, cunoașterea fenomenului grec a fost multilaterală și permanentă, avînd ca momente de vîrf dominația etruscă din sec. VII—VI, pătrunderea Romei în Italia centrală și sudică începînd din sec. al V-lea și ampla expansiune spre Orient după anul 200, tocmai în perioada de apogeu a creației plautine. Astfel, în condițiile unor contacte tot mai directe, mai toate categoriile de populație ajung să-și însușească un soi de „jargon" alcătuit din termeni tehnici, de practică cotidiană sau de limbaj familiar expresiv (Taladoire, 1956 : 18 și Leo, 1967 : 140). Preluîndu-l și dezvoltîndu-l, Plaut îl proiectează într-o vastă asamblare textuală, o țesătură de „mozaic" caracteristică menippeei (Bahtin, 1970 : 163—164 și Kristeva, 1967), reflectînd practica obiectivă reală a limbii latine contemporane diseminată în cele mai diferite straturi stilistice, de la limbajul oficial (politic, militar, juridic, religios), la cele profesionale și privat-cotidiene și pînă la exprimarea cultă și poetică. Puse în slujba parodiei (Bălțăceanu, 1966) sau a caracterizării, ele alcătuiesc un univers metaforic evocator al vieții romane în totalitatea ei, un cod de transfer al fenomenului grec în experiența romană.

În sfîrșit, cel mai de seamă factor care „consumă" textualizarea în încărcătura pragmatică a discursului, acționînd ca un filtru de asimilare și de comunicație a structurilor socioculturale și lingvistice constă într-o viziune primordială, specific romană : un anume mod de a percepe și de a reprezenta lumea, modele dinamice implantate în mentalitatea colectivă, de-a lungul a cinci secole de efort istoric creator, dacă socotim numai de la data oficială a întemeierii Romei, 753, pînă la apariția primului scriitor, 240 î.e.n. Nevoia obiectivă de organizare rațională riguroasă a unei istorii la început defensive, luptînd adesea pentru supraviețuire, și mai apoi expansioniste, a generat *formalismul*, una dintre trăsăturile definitorii ale romanității.

Un prim nivel de manifestare al acestuia a constat în ordonarea vizualului într-un veritabil și continuu *spectacol* al acțiunii sociale, un ceremonial religios și juridic, dar și militar și politic, îmbrățișînd momentele solemne ale vieții publice și private, un fel de „protocol" al activităților legale, instituționalizare culturală a vechilor ritualuri magice. Aceste practici au alcătuit un soi de „teatru popular" pus în slujba utilului, vizibil mai cu seamă

în practica juridică (Lejay, f.d. : 48—78), unde intîlnim toate elementele unei manifestări dramatice : un cadru și un public, personaje-actori cu diferite atribuții, recuzită, gesturi, dialog și text. Extinderea acestui joc serios la cele mai diferite domenii de activitate a întreținut și educat gustul romanilor pentru spectacol care, mai tîrziu, avea să degenereze în teatralizarea întregii vieți romane, de la parada imperială la faimoasele *circenses* gustate de quiriți. Varietatea, mulțimea și durata prelungită a reprezentațiilor ajunge să acapareze uneori mai bine de jumătate din zilele anului (Friedländer, III, 1920 : 13—14).

O altă consecință importantă, sub aspectul constituirii artisticului, este apariția în cadrul acestor spectacole a unor acte de simbolizare, conturînd, la nivelul practicii sociale, o serie de figuri. Sinecdoca și metonimia se întîlnesc în procedurile judiciare, în care anumite elemente dintr-o realitate materială aveau în instanță valoarea obiectului și a funcției sale juridice : o oaie sau numai un fir de păr reprezentau o turmă, o brazdă un ogor, o țiglă o casă și respectiva pretenție de proprietate (Caius, *Instituțiunile*, 4, 17). Tot aici, ficțiunea procedurală, transferul de forme la realități juridice eterogene sau realizarea unor acte prin falsa utilizare a formelor anticipează mecanismul metaforei și sugerează putința de autonomizare a formei. Antiteza constituia, de asemeni, o realitate specific romană a relațiilor publice și private (Lejay, *op. cit.* : 155).

Al doilea aspect al formalizării activității este de natură literară. În condițiile unui regim riguros organizat, dialogul permanent al autorității cu supușii se face prin viu grai, scrierea la Roma rămînînd încă limitată la unele documente și inscripții. Sisteme mnemotehnice formalizează vorbirea, incluzînd-o în practica spectacolului. *Codificarea oralității* creează de timpuriu o vorbire oficială, solemnă, utilizată și în produsele folclorice, care poartă denumirea de *carmen*, cunoscînd două variante, un tip de proză ritmată și un vers arhaic denumit „saturniu". De exactitatea formulelor *certa verba* depindea eficiența actului. „Se ajunsese pînă acolo încît cel care greșea un cît de mic amănunt pierdea procesul" (Caius, 4, 30). În îndeplinirea actelor de cult, un sacerdot pronunța mai întîi cu claritate cuvintele, *praeire verba*, care urmau să fie repetate de magistratul oficiant.

O sensibilitate ritmico-muzicală înnăscută a condiționat și susținut la rîndul ei acest proces de elaborare a limbajului. Fără cunoștințe tehnice, romanii „inculți și războinici" (Quintilian, 1, 10, 20) erau impresionați „de așezarea cuvintelor, de ritmuri și tonuri" (Cicero, *De oratore*, 3, 50, 196), iar dacă se producea vreo greșeală, „teatrul, ca un singur om, protesta în gura mare" (Cicero, *loc. cit.* și *Orator*, 173). O astfel de predispoziție perceptivă a acționat ca un element unificator în decalajul de cultură a publicului roman : „E de mirare cum nu se deosebesc în apreciere, deși în practică e o diferență între cel învățat și cel necioplit" (*De oratore*, 3, 50, 197).

Structurarea acestui limbaj literar și poetic „primitiv", bazată pe principiul repetiției acționînd la toate nivelele textului și pe autonomia fonetică a cuvîntului, era în realitate foarte savant alcătuită. Un sistem de figuri, repartizate simetric, în membre binare și ternare, în corespondențe orizontale și verticale, a creat „o veritabilă retorică", cu mult înainte de pătrunderea influenței grecești și de apariția literaturii „de autor" (Lejay,

op. cit. : 134–168 ; Norden, I, 1898 : 156–163 ; Leeman, I, 1963 : 22 ; Grimal, 1978 : 31–50).

Plaut valorifică în toate structurile fabulei dramatice acest îndelungat proces de textualizare pe care l-am descris, și-l actualizează în jocul scenic tocmai prin cele două componente ale formalizării, cuvîntul și gestul, într-un continuu dialog de *captatio benevolentiae* cu publicul său. Distanțarea critică a poetului și a spectatorilor față de mediul grecesc al viciului face posibil contactul dintre ei peste capul personajelor, acțiune desfășurată în două sensuri : al atragerii publicului în lumea scenei și al pătrunderii acesteia în *cavea*. Instrumentul comunicării este personajul-actor care, dincolo de, și în ciuda schematismului caracterologic, este înzestrat cu o structură dramatică polifuncțională, înglobînd în sine următoarele dimensiuni : tipul general-uman cu biografia prevăzută de modelul literar al subiectului—*persona graeca ;* masca aluzivă a romanității—*persona romana* ; calitatea de *simulator* cerută de intriga farsei ; *histrio*, actorul ca persoană reală cu statutul său social și profesional. Ipostaze multiple care devin tot atîtea surse de generare a textului, în măsura în care Plaut, în calitatea sa de *scriptor*, se insinuează în măștile personajelor, deposedîndu-le de sau amplificîndu-le identitatea lor artistică.

Să urmărim principalele modalități de plasare a textului în discursul dramatic.

(1) La un prim nivel, retorica autorului exploatează *materialitatea sonoră a limbajului*, recurgînd la procedee ale vechilor *carmina* și la forme de reacție spontană ale vorbirii populare și familiare, ceea ce Taladoire a numit „expresia comică elementară" (Taladoire, 1956 : 73–92). Ecou din vechea forță magică a cuvîntului, Plaut conferă comportamentului verbal o valoare ilocuționară și performativă capabilă de efecte fizice asupra interlocutorului. Cuvintele „bat, biciuiesc, lapidează, rănesc, jupoaie, sfîșie, spintecă, decapitează, sugrumă, pierd, ucid". Sînt de reținut scenele de ocară *maledicta* și de dispute injurioase *verbis velitationes*.

Nivelul estetic de maxim rafinament sonor îl constituie însă „comedia muzicală", familiară, cum am văzut, sensibilității și gustului roman, al cărei creator original unanim recunoscut de critica de specialitate este Plaut cu ale sale „ritmuri nenumărate", *numeri innumeri*.

(2) Personajele comediei plautine manifestă *conștiința actului vorbirii*, ceea ce determină funcția fatică și delimitarea pragmatică a textului. Angajarea dialogului se face după un anumit ritual, alcătuit dintr-o serie de motive date, cu variațiile posibile, modalități de extensiune textuală : sesizarea sau solicitarea partenerului (personaj căutat, personaj nedorit, personaj *ex machina)*, identificarea, salutul, subiectul convorbirii. Atitudinea dialogică și stabilirea contactului utilizează formule denotative pentru dispoziția locuționară, dorința și dreptul de exprimare, îndemnul de a vorbi, întrebarea și răspunsul, dreptul la replică, locvacitatea excesivă, sfîrșitul conversației. De remarcat că în astfel de situații autorul nostru folosește cu precădere verbul *loquor* care, după Cicero și Quintilian, desemnează vorbirea obișnuită, spre deosebire de cea oratorică și juridică, unde se utilizează de preferință *dicere*.

(3) *Conștiința auctorială a producerii textului* marchează inserția scriitorului Plaut în haina personajelor, care-i preiau astfel funcția, reeditînd în spectacol momentul creator. Surprindem și aici o reminiscență a practicii folc-

lorice de improvizaţie spontană a poetului-actor, folosită în mod deliberat de Plaut, ca încă o cale de comunicare cu publicul său. Un text revelator ne divulgă procedeul, suspectîndu-l. Pseudolus, sclavul intrigant, se crede bănuit de public de improvizaţie gratuită în scopul divertismentului scenic, de umplutură, în dauna coerenţei. Atunci, îşi declară deruta şi lipsa de inventivitate momentană pentru a salva credibilitatea acţiunii şi proclamă (cu ironie autocritică la adresa lui Plaut !) îndatorirea inovaţiei aşteptată de spectatori :

„Cînd te arăţi pe scenă
în chipuri noi se cade să vii cu noutăţi ;
de nu eşti tu destoinic, pe cel destoinic lasă-l !" (I, 5)
(Trad. N. Teică, BPT, 1970)

Şi mai toate personajele în calitatea lor de actori simt impulsul verbalizării declanşat de simpla lor prezenţă scenică. Conştiinţa *scriptor*-ului străbate întreaga operă a lui Plaut şi creează o întinsă reţea metatextuală, un comentariu permanent, denotativ al mijloacelor folosite de la etimologie şi glosa metalingvistică la toposul „teatrului în teatru" pentru a defini mecanismul reprezentaţiei însăşi. Astfel, uneori poetul pare a-şi căuta termenul potrivit. În *Curculio*, directorul de trupă, *choragus*, o mască transparentă a autorului, voind a-l defini pe parazit, „flecarul hazliu", oscilează între „impostor" *halophanta* şi „denunţător" *sycophanta*, primul termen, calambur creat de Plaut după cel de-al doilea, putînd însemna „şmecher sau hoţ de mare" (IV, 1). Un alt exemplu, mai detaliat, îmbină numele cu calamburul, perifraza, sinonimia şi antiteza, mimînd o mentalitate naivă :

„Oare tu eşti Ballio?
Ba, mai bine zis „Subballio" !
Ce înseamnă cuvîntul acesta, ce aduce vorba asta?
Sînt *chelar*, *econom*, *administrator* cu aprovizionarea !
Vrei să zici *sclav*-îngrijitor !" [s.n.]
(*Pseudolus*, II, 2)

Cea mai bogată formă de explicitare este *expoziţia* (Nichita, 1972 : 188—189). În afara *argumentum*-ului din prolog şi a scenelor introductive, ea intervine pe parcursul întregii piese, anticipînd, rememorînd sau amănunţind datele subiectului :

„Toate acestea noi le ştim dac-o ştiu şi spectatorii.
Pentru ei se joacă această piesă, *pe ei* trebuie să-i instruieşti
ca să ştie ce se întîmplă în momentul acţiunii". [s.n.]
(*Pseudolus*, III, 1)

Un loc însemnat îl ocupă şi explicarea realităţilor sociale şi instituţionale greceşti, îndeosebi cele mitologice (Fraenkel, 1960), decodarea metaforelor şi a alegoriilor, iniţierea în elementele de tehnică a spectacolului.

Toate acestea integrate în schematismul personajelor şi al intrigii, repetate de la o piesă la alta, se constituie într-un sistem de locuri comune oferite auditoriului drept model de lectură. Exploatarea intensivă a convenţiilor duce însă la neutralizarea interesului faţă de acţiune şi ameninţă funcţia catalizatoare a toposului (cf. articolul lui Cezar Tabarcea în numărul de faţă), favorizînd reducerea la forma degradată a clişeului (cf. Ga-

briela Duda, *ibid.)*. Conștient de acest risc, Plaut prevede posibilitatea înnoirilor, afirmată principial în textul mai înainte citat din *Pseudolus*, realizabile fie prin afirmarea (ironică) a banalității convenției, fie prin abaterea de la schemă, *non siuet in comoediis*. Un procedeu mai interesant constă în revitalizarea toposului prin blocarea lui, ceea ce solicită intervenția unui „interpretant intertextual" (M. Neț, 1985) care să asigure ieșirea din criză. E cazul comediei *Pseudolus*, „jucată înainte de a începe" datorită faptului că victimele comice, tatăl și negustorul de sclave, știu că vor fi păcăliți, iar sclavul intrigant, descoperit și dezarmat, e lipsit de capacitate inventivă. Introducerea a două motive noi relansează intriga, „rămășagul" și *fortuna*, imprevizibilul. Piedicile acumulate în mod intenționat în calea procedeelor obișnuite sporesc tensiunea și redeșteaptă curiozitatea spectatorilor.

Cuprinzătoarea inițiere a publicului și atragerea lui în tainele ficțiunii scenice se realizează prin toate formele discursului dramatic. Prologul didascalic și epilogul echilibrant și moralizator, monologurile cu funcție evocatoare sau confesivă, comentariile din aparteuri și replicile dialogului reprezintă diferite grade de adresare către spectatori, menite să întrețină coerența textuală a imaginarului. Dacă acest demers vizează calitatea de „public de teatru" a contemporanilor săi pe care poetul vrea să-i formeze ca atare, asigurînd participarea lor la o lume convențională credibilă, ruptura iluziei scenice poate prilejui o incursiune în experiența cotidiană a moravurilor romane implicate în haina grecească și stabilește o legătură ideologică directă între poet și concetățenii săi.

(4) O ultimă formă de intertextualitate o aflăm în structura sincretică a teatrului plautin, în asocierea de poezie, muzică și mișcare modelate și unificate ritmic. Îndeosebi relația *text—gest* ne arată că Plaut, ca om de teatru, le-a conceput împreună, în unitatea spectacolului. Pilduitoare în acest sens este scena II, 2 din *Miles gloriosus*. Bătrînul Periplectomenus comentează meditația mimică a sclavului Palaestrio care-și caută resursele urzelii comice. Cele două limbaje paralele ne apar ca două măști ale poetului, care-și disociază mijloacele, punîndu-le să se decodeze reciproc. Astfel, dacă la nivelul spectacolului, mimica devansează cu puțin transcrierea ei literară, în ordinea scriiturii, întreaga operă a lui Plaut ni se înfățișează ca un libret, un „caiet de regie" urmînd a fi vizualizat scenic. Avem poate și aici o reminiscență din vechile *carmina*, unde anumite indicații de mișcare erau incluse în textul cîntecului, fiind executate o dată cu rostirea lor.

★

Incursiunea noastră cultural-istorică a urmărit identificarea din interior, în procesualitatea comediei palliate, a unor mecanisme și norme operaționale clarificate de teoriile moderne ale textului, de natură să ne ofere un model de lectură și de înțelegere sporită a operei lui Plaut.

Compusă pentru nevoile spectacolului, ea este „dictată" de pretențiile publicului constituit în „coautor", în măsura în care, depozitar al unei formativități culturale seculare, comune în mare parte cu cea a poetului, îi impune acestuia un permanent „mecanism de control".

Între constrîngerea publicului și cea a modelelor literare, originalitatea lui Plaut se eliberează printr-o artă a variației și a improvizației deliberate a jocului comic, *ludus*. El recompune într-o elaborare abilă atmosfera

folclorică a tradiției fescenine și saturnalice. Universul imaginar al operei capătă astfel o structură de carnaval (Bahtin, 1970 : 168—182), rezultat al unei intertextualități multiple, ale cărei etape și nivele ne-am străduit a le reliefa.

Dialogul instituit între poet și public vizează, cum am arătat, pe de o parte coerența lumii înfățișate și efortul de a asigura verosimilul ficțiunii, pe de altă parte, deconspirarea jocului scenic prin conștientizarea convenției și jocul între continuitatea iluziei și demontarea ei favorizează procesul de „identificare catarctică" (Jauss, 1983 : 282—288), detașarea reflexivă a publicului. Exuberanța ludică în exploatarea stereotipiei (a personajelor și a intrigii) realizează, grație redundanței textuale, comunicarea codului de lectură necesar descifrării fabulei și, totodată, a lecției de morală. Gravitatea sacrală a „sărbătorii" fescenine străbate sub gratuitatea divertismentului. Strategia retoricii lui Plaut întinde o cursă pedagogică spectatorilor săi : satisfacerea maximă a curiozității anecdotice, transparența toposurilor stoarse de disponibilități și inițierea tehnică, inundate de buna dispoziție a rîsului, creează o deschidere receptivă orientată spre modalitățile spectacolului ca act estetic autonom.

Jocul scenic polarizează astfel toate dimensiunile textualizării : constrîngerea convenției și libertatea variației în condiționarea scriitorului, redundanță și informație în structura discursului, gravitate morală și gratuitate comică în mesajul transmis, coerență și ruptură în construcția ficțiunii, implicare și distanțare ideologică și estetică a spectatorilor.

Și aceste ambivalențe dinamice ale spectacolului răspund la ambiguitatea istoricității fenomenului grec, profitabil cultural și primejdios pentru moravuri. Poetul realizează astfel intuitiv esența filozofică a comicului, al cărui obiect în concepția aristotelică este ridicolul „un cusur ce n-aduce nici durere nici vătămare" (Aristotel, *Poetica*, V, 1449), ci doar amenințarea unui rău incipient și remediabil, reliefat preventiv de verva expresivă și hazul neistovit al geniului plautin.

Cunoașterea și surprinderea exactă a stărilor de spirit și a contextului sociocultural al vremii, care traversează spațiul scriiturii sale, l-au dus, prin actualizarea unei multiple experiențe seculare, la cristalizarea unei formule de artă dramatică, înscrisă ca un moment unic în istoria comediei europene și universale.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Aristotel, *Poetica*. Studiu introductiv, traducere și comentarii de D. M. Pippidi, București, Ed. Academiei, 1965.

Bahtin, M., *Problemele poeticii lui Dostoievski*, Univers, 1970.

Băltăceanu, Francisca, *Vocabularul comediilor plautine ca document al stilurilor parodiale*, în „Studii clasice", VIII, 1966 : 97—119.

Della Corte, Francesco, *Da Sarsina a Roma*. Ricerche plautine, Genova, 1952.

Fraenkel, Eduard, *Elementi plautini in Plauto*, Firenze, 1960 (Berlin 1922), Cap. III. Elementi mitologici.

Frasinetti, Paolo, *Fabula atellana*, Saggio sul teatro popolare latino, Genova, 1953.

Friedländer, Ludwig, *Darstellung der Sittengenschichte Roms in der Zeit vom August biszur Ausgang der Antonine*, Leipzig, 1920.

De Groot, A. W., *Le mot phonétique et les formes littéraires du latin. Le vers saturnien littéraire*, în „Revue des études latines", 1934 : 117—139, 284—312.

Grimal, Pierre, *Le lyrisme à Rome*, Paris, 1978.
Guillemin, A., *Le public et la vie littéraire à Rome au temps de la république*, în ,,Revue des études latines'', 1934 : 52—71.
Jauss, Hans Robert, *Experiență estetică și hermeneutică literară*, București, Univers, 1983.
Kristeva, Julia, *Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman*, în ,,Critique'', aprilie 1967 : 438—465.
Leeman, A. D., *Orationis ratio*, Amsterdam, 1963, 2 vol.
Lejay, Paul, *Histoire de la littérature latine (des origines à Plaute)*, Paris, f.d.
Leo, Friedrich, *Geschichte der Romischen Literatur*, Darmstadt, 1967 (Berlin, 1913).
Neț, Mariana, *Tensiunea textului și intertextualitatea*, în SCL XXXVI, 1985, 1 : 43—51.
Nichita, M., *Publius Terentius Afer*, în *Istoria literaturii latine*, Ed. Didactică și Pedagogică, 1972, vol. I : 172—212.
Norden, Eduard, *Die antike Kunstprosa*, Leipzig, 1898, 2 vol.
Szilagy, C. J., *Atellana*. Studi sull'arte scenica antica, Budapest, 1941.
Taladoire, B. A., *Essai sur le comique de Plaute*, Monaco, 1956.

Le dialogue entre le poète et le public dans la « palliata» plautinienne

(Résumé)

On propose une lecture en perspective pragmatique de la comédie plautinienne, vue comme résultat d'un vaste et complexe processus de structuration textuelle. L'œuvre de Plaute met en valeur une ancienne et continuelle tradition méditérranéenne, gréco-italique, assumée par héritage autochtone, dont le formalisme, l'oralité et la sensibilité rythmique-musicale ont donné à la palliata sa physionomie propre. En ce sens, le poète fouille les couches les plus diverses de la langue en édifiant un univers métaphorique qui recouvre, par le langage, l'expérience et les mentalités du monde romain. De cette manière, l'intertextualité devient le facteur décisif de l'élaboration artistique grâce à l'exubérance du langage comique, classé en quatre catégories décrites par l'auteur, langage actualisé dans le mouvement du jeu scénique par l'interaction permanente du texte et du geste. Malgré les contraintes exercées sur lui par le goût du public, de même que par le schématisme de la farce et l'autorité de ses modèles, Plaute réussit à s'en affranchir, tout en créant une espèce comique originale, point d'aboutissement synthétique dans l'évolution de la comédie ancienne et de relancement vers la tradition européenne suivante. C'est ce que lui assure le droit à l'universalité.

Facultatea de Filologie
București, str. Edgar Quinet nr. 5—7

TRADUCEREA CA MOD SPECIFIC DE RECEPTARE

ANDA TEODORESCU

După ce analizează cîteva moduri de a privi traducerea ca aspect al receptării, autoarea se oprește asupra ideii de traducere ca intensiune a originalului, sugerînd și că traducerea e sensul poemului. Privind traducerea ca acțiune asupra unui sistem cultural, lucrarea analizează diversele posibilități de traducere accesibile sau inaccesibile agentului cultural. Finalmente traducerea este integrată în cultură în măsura în care ea răspunde stimulilor acesteia și este adecvată orizontului de așteptare.

Într-o clasificare posibilă a tipurilor de receptare, se poate distinge între receptarea *nemediată* și receptarea *mediată*, aceasta din urmă acoperind cazurile în care între mesajul emis E și mesajul receptat ER se interpune un mesaj E'R', în absența căruia relația E—ER se blochează. R' este receptorul care preia textul inițial, îl prelucrează, interpretîndu-l, și oferă receptorului final R produsul actului său de receptare E'. În această relație — cu textul muzical sau cu scenariul unei piese de teatru — se află publicul din sala de spectacol, pus în situația de receptare numai prin intermediul instrumentiștilor orchestrei simfonice, al dirijorului, al actorilor și regizorului. De remarcat posibilitatea descompunerii relației E'R' în relațiile subordonate :

(1) $R_1'(R_1'R_2')$, unde R_1' = regizor și R_2' = actori

dar

(2) $R_1'E \rightarrow (R_1'E)$ M, unde M = metatextul produs de regizor pentru a mijloci receptarea lui E de către actori.

(3) $(R_1'E)\,M \cup (R_2'E)$ care exprimă reuniunea metatextului regizoral cu receptarea directă a textului de către actori. Cele două elemente trebuie să fie omogene, noncontradictorii și compatibile.

,,Textul'' pe care publicul îl receptează în final este deci o integrare a unuia sau chiar a mai multor metatexte în textul inițial sau o succesiune de transformări din mesaje receptate în mesaje emise.

După părerea noastră, traducerea se încadrează și ea în acest tip de receptare, cu traducătorul ca singur element al relației E'R'.

Traducerea, ca mod specific de receptare, prezintă unele caracteristici care o fac deosebit de importantă pentru studierea unor fenomene destul de puțin cunoscute, cum ar fi : realizarea compatibilității între M și E, procesul de construire a relației (3) avînd, bineînțeles, traducătorul ,,în dublu rol'' de agent și de pacient al relației, impactul unor eventuale diferențe între E și E' asupra calității și acurateței receptării finale.

O primă caracteristică este aceea că traducătorul își obiectivează relația cu textul receptat într-un produs finit, cu existență fizică certă și identitate specifică, obiect care este traducerea textului respectiv. În felul acesta se poate compara textul tradus (denumit de-acum înainte T_t) cu text original (denumit de acum înainte T_0), determinîndu-se gradul de corectitudine, adecvare și integritate a receptării sale.

SCL, anul XXXIX, nr. 1, p. 103—109, București, 1988

O altă caracteristică este aceea că traducătorul nu poate „mima" receptarea în scopuri acționale (statut social, avantaje legate de atribuirea de către comunitate a unor calități psihoculturale superioare celor pe care le are în realitate). „Mimarea" receptării este o situație care necesită o discuție specială ; în spațiul de față ne vom mulțumi să precizăm că ea este posibilă în virtutea relației (3) prin existența lui M ; acesta din urmă poate fi un model integrat deja de cultură și însușit de unii indivizi care există în ea, ca un dat real, nu ca o posibilitate de raportare ideală. Acești indivizi comit eroarea de a substitui reuniunii dintre metatext și text doar metatextul, eroare greu detectabilă cînd cele două elemente nu sînt puse în coprezență. În traducere, o identificare greșită a articulațiilor textului sau omiterea unuia dintre elementele a căror însumare constituie sensul traducerii ies imediat în evidență, ducînd la nonsens. Cazuri evidente sînt și acelea în care fie o cunoaștere insuficientă a limbii, fie o cunoaștere greșită a structurilor culturale care au produs textul, are drept rezultat distorsiuni care blochează receptarea.

În sfîrșit, traducerea este un caz special în care „lectura" se face în limbajul textului (T_0), deși ea reprezintă în același timp un metalimbaj (M_t). Avem de-a face cu o situație de corespondență dusă pînă la identitate între natura și structura limbajului și natura și structura metalimbajului.

Relația dintre textul original și textul tradus a fost privită din diferite unghiuri și analizată cu metode logico-matematice, psihologice, semiotice etc. Vom enumera numai cîteva dintre abordările care ni se par relevante :

a) Traducerea ca variantă a textului original, aflîndu-se cu acesta în relația

$$T_0 \cup T_{t_1} \cup T_{t_2} = 0, \tag{4}$$

adică diversele traduceri în diverse limbi sînt echivalente între ele și echivalente cu originalul. Această abordare este valabilă, evident, pentru textele științifice, dar nu sînt excluse cazurile în care ea acționează și pentru textele poetice (vezi analiza lui Solomon Marcus la traducerile unei poezii de M. Sorescu, în SCL, XXXV, 1981, nr. 4).

b) Traducerea ca intersecție a mulțimilor

$$ET_0 \times ET_t, \tag{5}$$

punct de vedere care scoate în evidență existența unor elemente comune, dar și a unor spații care nu corespund.

c) Traducerea ca intertextualitate sau, mai precis, ca intertext rezultînd din relația dintre textul poetului și textul traducătorului. Prin textul traducătorului se înțelege însă nu traducerea propriu-zisă, ci același metatext care trebuie corelat cu un text propriu-zis. Analiza operațiilor efective anterioare celor de traducere (Cohn, 1983, Bantaș, 1978) ar pleda pentru existența unui astfel de text constituit ca atare ca sistem finit de relații ; în cazul altor tipuri de receptare este însă mai greu de demonstrat existența unui text propriu-zis cu care textul original să intre în relația de intertextualitate.

d) Traducerea ca trecere a unui individ dintr-o lume posibilă în alta, cu păstrarea sau pierderea identității (*trans-world identity*).

În această interpretare, textul apare ca un obiect/individ produs într-o lume și aparținînd deci acelei lumi, indiferent dacă din punct de vedere cultural el este integrat sau respins, indiferent dacă existența sa își realizează semnificația în acea lume sau nu. Chiar în cazul unei respingeri, T_0 există ca obiect cu sens negativ sau nesemnificativ, el realizîndu-se într-o altă lume, cu alte coordonate temporale sau spațiale.

Traducerea tratează orice text original ca și cînd ar aparține acestor cazuri speciale, căutînd să-i realizeze semnificația de la o lume la alta, în condițiile în care existența sa este legată doar de o anumită lume. Poemul original rămîne deci actualizat în lumea lui, în altă lume (aceea a traducătorului) aflîndu-se un individ (T_t) cu existență postulată și validată prin actul de traducere. Din punctul de vedere al indivizilor din lumea traducătorului (publicul receptor) opera există *numai* fiindcă e tradusă, aceasta fiind singura formă propriu-zisă de manifestare a ei ; așadar, ,,prototipul" se află într-o altă lume față de care lumea noastră reprezintă doar o variantă și textul tradus devine fie *alternantă*, fie *dublură* a lui, depinzînd de gradul de ,,depărtare" a lumii posibile respective față de cea în care prototipul a fost produs. În cazul unei dubluri, aceasta este adevărată în măsura în care păstrează trăsăturile esențiale ale originalului. Adevărul ei poate fi deci stabilit numai în relație directă cu textul original. În absența acestei posibilități nu putem spune despre o traducere dacă este adevărată sau nu, ci doar dacă este adecvată și corectă. Atît adecvarea cît și corectitudinea presupunem că se stabilesc la nivel liniar în lumea în care ne aflăm printr-o relație de compatibilitate cu obiectele deja existente.

Păstrarea trăsăturilor esențiale ale textului original este o cerință a păstrării identității acestuia, dar la rîndul său transpunerea unei identități de la o lume la alta este o cerință necesară numai în cazul în care textul original e folosit și ca obiect de referință. O traducere ,,fidelă" în toate sensurile (inclusiv al fidelității în termeni de poeticitate) este un caz ideal. Față de el putem distinge o gradație evoluînd între cele două extreme : fidelitatea față de expresia textului (expresia cu forma și substanța ei este trăsătură esențială) și fidelitate față de macrostructura textului original (structura semantică de adîncime, structura lumii reflectată în structura de adîncime, variante de macrostructuri sînt trăsături esențiale). În primul caz receptorul-țintă primește traducerea ca pe un obiect ,,străin", ,,exotic", destinat identificării *vizavi* de textele existente în lumea lui ; în al doilea caz, receptorul acceptă textul nou ca o prelungire/extindere a inventarului de texte deja existente în lumea sa și îl identifică *în rînd cu* textele existente. Dacă structura lumii este una dintre trăsăturile esențiale ale textului original, dacă tiparele mentale, modelele și tiparele literare, motivele recurente într-o perioadă a unei culturi specifice sînt prezente în structura textului, acceptarea lui T_t ca existență într-o altă lume a lui T_0 trebuie să includă și această structură. Acest fapt are consecințe importante și în ceea ce privește feedbackul receptării, căci în practică, cititorii aflați în prezența unei traduceri pornesc de la ideea că lumea originală așa cum apare ea în traducere este cea adevărată. Riscul este acela al creării unor imagini false despre lumea textului original și, în ultimă instanță, chiar al ruperii coerenței lumii în care este introdusă traducerea-dublură.

e) Traducerea ca intensiune a originalului

În această interpretare se pornește de la observația făcută în preambul că limbajul traducerii e „tipologic" același, deși limbajul B e metalimbaj sau judecată (*proposition*) pentru limbajul A. Dacă acceptăm definiția intensiunii unei propoziții ca fiind judecata exprimată de ea (Carnap), putem spune că intensiunea unui poem e traducerea exprimată de el. Rezultă, de asemenea, că traducerea e sensul poemului.

Conform celor de mai sus, traducerea apare, în ultimă instanță, ca un construct, ca o modelare a textului ; pe de altă parte, putem privi traducerea ca pe un criteriu de adevăr al textului original ; un text care nu poate fi tradus, exprimat, deci, în termeni din afara lui, dar care să-l semnifice, nu există. Desigur, posibilitatea traducerii se referă la găsirea unor echivalențe între unități de text și nu la găsirea unor corespondențe pentru fiecare trăsătură și pentru fiecare palier semnificativ al textului.

Spre deosebire de intensiunea propozițiilor simple, traducerea e o judecată moleculară. Deci suma sensurilor judecăților atomice este sensul ei. Aceasta poate fi adevărat numai în măsura în care acceptăm ideea că într-un text nu vorbim de propoziții în acest sens gramatical, ci de unități care sînt în același timp tematice, lingvistice, prozodice etc. Faptul este demonstrat și de practica activității de traducere ; traducătorul nu desface textul în paliere unitare și egale, ci în grupuri ce conțin figuri, realizări metrice, structuri tematice și a căror însumare constituie traducerea, deci „despre ce este vorba în poezia respectivă".

f) Traducerea ca acțiune asupra unui sistem cultural

Este abordarea poate cea mai puțin comentată teoretic pînă acum, deși cea mai apropiată ca metodă de practicile și activitățile efective de traducere. La ea ne vom permite deci să ne referim mai pe larg.

Traducătorul, ca agent cultural, este un individ prezent într-o cultură și implicat într-o secvență de acte orientate spre un scop, urmînd o succesiune prestabilită de operații (plan, strategie) și presupunînd o tranzacție. El funcționează atît ca agent individual acționînd pe baza unei motivații personale, cît și ca element al unei clase de agenți sociali (organizați într-un sistem instituțional exprimînd o ideologie și aflați într-un grad mai mic sau mai mare de tensiune cu sistemul cultural pe care-l reprezintă și față de care se reprezintă).

$M,^{t}$ ACȚIUNI FIZIC POSIBILE				
M_p^{ast} ACTIUNI SOCIALE				$-M_p^{ast}$
$M_p^{aa_it}$ R	$M_p^{aa_it}$ −R	M_p^{ast} R	M_p^{ast} −R	
1	2	3	4	5

în care agentul (traducătorul) e notat aa_i, orizontul posibilului acțional sau deschiderea operațională la timpul t este M^{aa_it}, iar posibilul acțional

social este notat M^{ast}. Atît M^{aa_it} și M^{ast} descriu stări finale accesibile prin acțiune umană.

Din tabel reiese că performanța traducătorului, acțiunea sa, poate să aparțină:

I. Unei mulțimi de performanțe realizate și pînă atunci de el ca individ. Avem în acest caz un scop și o realizare de rutină, o traducere mai mult sau mai puțin mecanică sau, altfel spus, un produs de serie.

II. Traducerea poate aparține unei clase de performanțe încă nerealizate de traducător, dar accesibilă acestuia. Scopul este realist și constructiv, ducînd la extinderea rezonabilă a ariei de performanță individuală, dar nu și la extinderea orizontului de performanță a agentului social. Această categorie de traduceri corespunde exclusiv intereselor și orizontului acțional al traducătorului ca individ, reprezentînd fie un joc, fie un instrument pentru obținerea indirectă a unui alt avantaj în comunitate. Tranzacția se încheie între el și lumea textului, atît eșecul cît și reușita ei neputîndu-se valida în mod direct de către societate. Se poate deduce instabilitatea acestei situații și tendința ei de stabilizare prin asocierea sau asimilarea la una din categoriile următoare:

III. Traducerea poate aparține mulțimilor stărilor acțional inaccesibile agentului individual. Stare p se circumscrie la data t în orizontul stărilor accesibile și efectiv înfăptuite de către cel puțin unul dintre agenții acțiunii sociale. Traducătorul recunoaște, să spunem, că greutatea traducerii îl depășește sau că dimensiunile, complexitatea sau subtilitatea nuanțelor nu îi fac textul accesibil, dar asta nu înseamnă că alt individ nu-și poate asuma și duce la bun sfîrșit sarcina. Tot aici s-ar încadra acele traduceri care nu pot fi făcute la nivel individual pentru faptul că individul este circumscris fizic în limitele unui moment temporal t, la care agentul social nu dispune de instrumentele necesare efectuării traducerii, dar va dispune de ele într-un moment ulterior t_1. O traducere din Dante în țările române în secolul XIV nu ar fi avut șanse de reușită, ceea ce nu înseamnă că în secolul XX Dante nu a putut fi tradus de către mai mulți traducători individuali.

IV. Traducerea reprezintă o stare sau o performanță fără precedent în vreo cultură, deși în mod obiectiv ea este acțional accesibilă. De pildă, acceptăm cu toții că se poate traduce în echivalențe perfecte, deși realizările concrete se lasă încă așteptate.

V. Traducerea nu este numai individual inaccesibilă, ci și socialmente irealizabilă. Se includ aici cazurile pur ipotetice de traduceri ale unor poezii care nu s-au scris sau ale unor cărți care nu mai există.

Reiese, în concluzie, că posibilul acțional la nivel social și cel la nivel individual sînt scindate (la data t) în posibilul acțional, experimentat sau înfăptuit cîndva R și posibilul încă neînfăptuit, —R.

Rezultă de asemenea că atît nevoia socială sau individuală cît și interesul societății și al individului față de realizarea unei traduceri variază pe o curbă ascendentă de la R la —R.

Traducătorul poate fi privit și ca individ al unei lumi posibile care este cultura; acțiunea sa se definește atunci ca schimbare a stării lumii prin introducerea unui obect/individ nou (textul tradus) în componența sa. În acțiunea de traducere, traducătorul propune o combinație de opera-

ții între sisteme de lumi atît pe axa temporală, cît și pe cea spațială, încercînd să-și subsumeze nivelul de performanță a agentului social.

Pentru integrarea lui T_0 traducătorul poate folosi două strategii :

a) Să aducă textul original, printr-o serie de transformări, la o formă compatibilă, noncontradictorie cu formele existente sau cu formele mentale acceptate de cultura/lumea posibilă în care T_0 trebuie finalmente integrat ; să construiască pe baza acestei forme sau acestui model instabil un text/individ/obiect a cărui trăsătură esențială este apartenența la sistemul de texte ale traducătorului în care *implicit* intră și textul original. Sînt necesare deci două trepte :

Text original în cultura A_t — transformări → model de text compatibil cu formele de texte din A_{tn} (tn reprezentînd cultura contemporană sau o lume posibilă față de lumea actuală A_t ; ↓ — text construit pe acest model și transferat în altă cultură contemporană B_{tn}.

Pentru ca o traducere, să spunem din poezia clasică chineză, să poată fi utilizată ca obiect cultural de cultura contemporană românească, traducătorul, determinat în primul rînd de cerințe acționale sociale, își construiește mai întîi un model mental al poemului în termenii culturii chineze contemporane, testînd în felul acesta acceptarea sau respingerea unor eventuali termeni arhaici, unor construcții ieșite din uz, unor concepte sau nume care și-au pierdut referentul de către un receptor ipotetic aparținînd aceleiași culturi, dar mai apropiat de noi prin faptul că este supus acelorași acțiuni, evenimente, factori obiectivi existenți în momentul de față. Traducerea construită pe baza acestui model mental va diferi necesarmente de textul original, reprezentînd mai degrabă ceea ce se numește adeseori „o viziune contemporană" asupra textului original. Discutabilă din punctul de vedere al corespondenței cu originalul, ea este fără îndoială adecvată orizontului acțional al culturii in care a fost tradusă la momentul traducerii. Dependența — ca trăsătură esențială — de momentul tn face ca valabilitatea ei să fie limitată.

b) Să păstreze textul original netransformat și să-l echivaleze într-o formă corespunzătoare unor texte literare ipotetice dintr-un moment B din cultura în care se traduce. În această fază echivalența rămîne străină (posibilă) doar culturii în care e presupusă a se integra. Se observă că într-o astfel de strategie domină operațiile pe verticală ; receptorului unei astfel de traduceri i se cere, pentru a face receptarea posibilă, să construiască un model mental corespunzător unor texte posibile, compatibile cu textele reale dintr-un moment din trecut simultan cu cel în care a fost creat textul original. În acest caz, avantajele certe, cum ar fi : păstrarea identității poetice, extinderea obligatorie a orizontului cultural al receptorului etc. sînt concurate de un serios dezavantaj de natură socială și lingvistică : absența, în multe cazuri, a elementelor necesare construirii unui model mental al momentului trecut în cultura B_{tn}.

BIBLIOGRAFIE

Bantaș, A. (1978) *Analiza textului și traducerile*, în SCL, XXIX, 1978, nr. 3.

Bantaș, A. (1974) *Aspecte interdisciplinare ale traducerii*, în „Limbă și literatură", III.

Kohn, Ioan (1983) *Virtuţile compensatorii ale limbii române în traducere*, Editura Facla.
Picon, G. (1965) *Traducerea, eveniment al limbajului*, în „Secolul XX", nr. 2.
Marcus, S. (1981), *Poezia lui Marin Sorescu în cîteva variante de traducere*, în SCL, XXXV, 1975, nr. 4.

Translation as a specific mode of reception

(Abstract)

This paper looks into several theories of translation, briefly discussing the definitions and functions of the process, seen as a *sui generis* mode of reception, that is of integration of literature as a foreign object into one culture.

Of the various approaches, the author insists on the actional ones, seeing translation and its strategies as responses to cultural stimuli. The value of a translation should therefore be considered in relation to its effects on the receiving public and to its degree of adequacy to existing or previous patterns of culture.

Discussing the question of equivalence and of translation as the truth value of the original work, the author points out that, in such a perspective, the question becomes one of secondary importance. A culture needing translations absorbs them for themselves and in themselves, not in relation to the original. Parallels with this one and gauging of distances between source works and target works are extrinsic to translations as acts of culture and are meaningful in a theoretical linguistic perspective.

Further on, a distinction is made between translations from parallel cultures (synchronical translations) and translations from different cultures (diachronical translations). In some cases, the latter may belong to the same language in its different stages of development (translations of Homer into modern Greek or of Chaucer into modern English).

In both cases, the problem is how to fit the cultural elements present in the original into the receiving slots existing in the target language. In some cases, in which the cultural elements are situated in the deep structure, a large part of the significance is lost unless the receiving culture disposes of similar structures of meaning.

Facultatea de Filologie
Bucureşti, str. Edgar Quinet nr. 5—7

[illegible]

[illegible] Translation as a specific mode of reception

[illegible]

[illegible] paper [illegible] theory of translation, [illegible] definitions and function [illegible] [illegible] [illegible] form [illegible] [illegible]

[illegible] the author [illegible] of the [illegible] translation and [illegible] as response [illegible] external stimuli. [illegible] should therefore be considered in relation to its effects on the receiving public and to its degree of [illegible] to [illegible] of cultures.

[illegible] the [illegible] of [illegible] and of translation as the [illegible] the author points out that, in each [illegible] becomes a [illegible] secondary importance. A culture [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] for this [illegible] of [illegible] between source and target [illegible] to translations [illegible] of [illegible] in a theoretical [illegible] perspective.

[illegible] distinction is made between translations from parallel [illegible] translations and translations from [illegible] [illegible] translations. In some cases, the latter [illegible] in its different [illegible] [illegible] translations [illegible] Greek [illegible] English).

In both cases, the problem is how [illegible] the cultural elements [illegible] into the receiving [illegible] target language. [illegible] in which the cultural elements are situated in the [illegible] larger part of the [illegible] the receiving [illegible] of [illegible].

Studii
şi
cercetări
LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

Spiru Haret, 12
RO—79638 Bucureşti 1, ROMÂNIA

Founded in 1950
Six issues every year

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE publishes articles in the following fields: general and applied linguistics, grammar, semantics, dialectology, etymology, toponomastics, poetics, semiotics, history of the Romanian language, Germanic, Romance and Slavonic philology etc.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE also publishes review articles, bibliographical notes, chronicles.

The articles have an abstract in English, French, German, Russian or Spanish.

Editorial address: Redacţia revistei STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE, Spiru Haret 12, RO—79638 Bucureşti 1, ROMÂNIA.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Subscriptions should be sent to:
ROMPRESFILATELIA — Sectorul export—import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376 prsfi r, RO—78104, Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

The annual subscriptions rate is $ 60.

Spiru Haret 12
[illegible] București ROMÂNIA

Founded in 1950
[illegible] issues per year

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE publishes articles in the following areas: general and applied linguistics, grammar, semantics, dialectology, etymology, toponomastics, poetics, semiotics, history of the Romanian language, Germanic, Romance and Slavonic philology etc.

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE also publishes review articles, bibliographical notes, chronicles.

The articles have an abstract in English, French, German, Russian or Spanish.

Editorial address: Redacția revistei STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE, Spiru Haret 12, [illegible] București, ROMÂNIA

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Subscriptions should be sent to:
ROMPRESFILATELIA, [illegible], P.O. Box 12–201, telex [illegible], București, ROMÂNIA [illegible]

The annual subscription rate is [illegible].

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație.** Ediția a IV-a, 1983, 286 p., 16,50 lei.

Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte, seria IV, tom III (**1981**), 1983, 238 p., 19,50 lei ; tom IV (**1982—1983**), 1984, 192 p., 16,50 lei ; tom V (**1983—1984**), 1984, 182 p., 15 lei ; tom VI (**1984**), 1985, 176 p., 15 lei ; tom VII (**1985**), 1986, 224 p., 19 lei.

AL. PHILIPPIDE, **Opere alese**, 1984, 436 p., 48 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Dicționarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera **P (presin—puzzolană)**. Redactori responsabili ai tomului VIII (partea a 5-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1984, p. 1343—1866, 100 lei ; Tomul X, Partea 1. Litera **S (s—sclabuc)**. Redactori responsabili ai tomului X (partea 1) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1986, 400 p., 79 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Dicționarul explicativ al limbii române** (DEX), 1984, 1060 p., 250 lei.

Studii clasice, tom XXIII, 1985, 160 p., 15,50 lei ; tom XXIV, 1986, 186 p., 17 lei.

I. COTEANU, **Stilistica funcțională a limbii române. Limbajul poeziei culte**, 1985, 176 p., 17 lei.

MIOARA AVRAM, **Gramatica pentru toți**, 1986, 416 p., 35 lei.

Analize de texte poetice. Antologie (coordonator Ion Coteanu), 1986, 296 p., 28 lei.

FLORIN MARCU, CONSTANT MANECA, **Dicționar de neologisme**, 1986, 1168 p., 165 lei.

AL. GRAUR, **Puțină gramatică**, 1987, 226 p., 16 lei.

MIOARA AVRAM, **Probleme ale exprimării corecte**, 1987, 282 p., 25 lei.

ION COTEANU, MARIUS SALA, **Etimologia și limba română**, 1987, 160 p., 11,50 lei.

AL. MAREȘ, **Filigranele hîrtiei întrebuințate în țările române în secolul al XVI-lea**, 1987, 422 p., 1757 fig., 92 lei.

TIMOTEI CIPARIU, **Opere.** I. Ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil. Introducere de Gavril Istrate, 1987, 476 p., 53 lei.

LUCRĂRI ÎN PREGĂTIRE LA EDITURA ACADEMIEI

Dicționar german-român, ediția a II-a.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1987 (XXXVIII)

2

LUCIA WALD, Implicații semantice în reconstrucția etimonului indo-european (Aspecte metodologice); OANA SĂLIȘTEANU, Împrumut sau moștenit? Despre împrumuturile latinești în limbile romanice occidentale; SANDA REINHEIMER RÎPEANU, Cuvinte de origine franceză?

3

AL. ROSETTI, Despre notarea unor inovații fonetice în secolul al XVI-lea; MIRCEA BORCILĂ, Contribuții la elaborarea unei tipologii a textelor poetice; FLORICA BECHET, Tipare de gîndire umană (pe baza terminologiei latino-romanice a stupidității); AL. IONAȘCU, Etimologia drom. *arnici;* VIOREL BAGEACU, Simbolismul fonetic în limbile iraniene contemporane; FLORENTINA VIȘAN, Considerații asupra evoluției sintagmei cu dublu obiect în limba chineză.

4

MIRCEA HOMORODEAN, Fapte de limbă în toponimia Țării Lăpușului; DORIN URIȚESCU, Continuitate formală în evoluția dialectelor limbii române; MARIA PURDELA SITARU, *Stori (sturi), storénie, storáină.* Sensuri și etimologie; N. BALÁZS, Despre originea și evoluția semantică a rom. *gînd*; ANCA ULIVI, În legătură cu accentuarea unor neologisme în limba română contemporană.

5

MARIANA NEȚ, Limbaj și (meta)text dramatic; FLORENTINA VIȘAN, Specificul teatralizării în teatrul chinez clasic; ANCA MĂGUREANU, Despre dialogul dramatic; LIANA POP, Dramatic vs. nondramatic în dialog; RODICA ZAFIU, Dramatic/dialogic; MĂDĂLINA NICOLAESCU, Funcțiile solilocviului în tragedia elisabetană; DANIELA ROVENȚA-FRUMUȘANI, Observații privind specificul dialogului teatral; CAMELIA STAN, Fenomene de elipsă gramaticală în dialog.

★

ȘTEFAN BADEA, Numele proprii eminesciene. Observații prozodice și stilistice; IOAN N. BÎTEA, Constituenții cu referent partiționat. Schiță de analiză.

6

G. I. TOHĂNEANU, Un diftong friabil în versuri: *-oa-* din *oază*; MARIANA NEȚ, Text și figură; RODICA MIHĂILĂ, Funcționarea și structura discursului dramatic în placa înregistrată pe disc; LUMINIȚA VASILESCU, Aspecte ale implicitului în proza lui M. Sadoveanu; MARIUS SALA, Două lecturi ale „Atlasului Lingvistic Mediteranean"; S. BRONSERT, Propoziția concesivă în română, bulgară și germană (O privire confruntativă); DANIELA STOIANOVA, Exprimarea modurilor acțiunii (*Aktionsart*) în limbile română și bulgară.

RM – ISSN 0039–405 X

I. P. Informația c. 1766

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXIX

2

martie–aprilie

1988

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à „ROMPRESFILATELIA" — sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentul dv.
În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R—79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Studii și cercetări LINGVISTICE

BUCUREȘTI 1
SPIRU HARET 12

2—XXXIX—1988
martie—aprilie

APARE
DE 6 ORI PE AN

SUMAR

RECENZII

SCL, anul XXXIX, nr. 2, p. 111—190, București, 1988

ANALIZĂ DE TEXT ȘI JUDECATĂ DE VALOARE

RODICA ZAFIU

Se susține posibilitatea identificării, din perspectivă lingvistică, a criteriilor obiective ale evaluării unui text poetic. Se prezintă citeva exemple de corespondențe între criterii ale poeticității fundamentate prin analiza de text și modele critice implicit sau explicit evaluative.

1. Repunerea în discuție a unei relații mult cercetate din perspective diverse — poetică, estetică, critică — comportă riscul major al revenirii la locurile comune, într-un domeniu în care totul a fost deja spus. Poate că nu e totuși inutilă o „traducere" în limbajul momentului, deci într-un nou sistem de relații, a ideilor care par să-și fi pierdut flexibilitatea din cauza perspectivei temporale.

Momentul actual — de expansiune a pragmaticii, a semioticii sistemelor transtextuale, de deplasare a interesului *de la text către context* — pare favorabil scoaterii în evidență a naturii relaționale a actului de valorizare, accentuării laturilor sale *relativizante*: subiectivitatea receptorului, variabilitatea normei. Dacă simțim nevoia să revenim la suportul obiectiv al judecății axiologice, este doar din convingerea că *izolarea* preliminară a termenilor unei relații rămîne un pas obligatoriu în *cunoașterea* ei. Prea adesea, modelele dinamice și interrelaționale nu merg mai departe de enunțarea problemei, de postularea mulțimii de variabile.

2. Raportul dintre cei doi termeni aduși în discuție — analiză de text și judecată de valoare —, considerați ca aspecte sau faze ale unei receptări de tip specializat (precizînd că „analiza de text" e aici o denumire generică, neutralizînd opoziția text/discurs și înglobînd toate tentativele de sorginte *lingvistică* de explicare a obiectului *poetic* concret), a fost, se știe (reamintim disputele legate de afirmarea momentului structuralist), descris în mai multe feluri. S-a considerat, mai ales, că :

a) judecata premerge analizei, e o premisă a ei — ca fapt de intuiție operînd o selecție preliminară a textelor reprezentative pentru fenomenul literar ;

b) analiza poate face abstracție de judecata care i se adaugă într-o fază ulterioară a actului de receptare critică ;

c) cele două operații sînt simultane și indisociabile, etapele și criteriile analizei fiind investite în mod neexplicit cu atributele unor criterii valorice.

Primele două poziții își asumă și afirmația că valoarea nu poate fi *demonstrată* prin analiză ; doar cea de-a treia admite faptul că etapele unei analize (corecte și complete, urmărind structura de adîncime și dinamica discursului poetic) funcționează ca *demonstrații implicite ale valorii*.

Criteriile de definire a *poeticității* sînt aproape întotdeauna criteri valorice ; premisele acestei echivalări adesea nerecunoscute sînt date,

așa cum a arătat Radu Toma [1], încă din presupozițiile teoretice ale poeticii de tip Jakobson.

În acest sens trebuie să ne așteptăm să găsim o corespondență între *principiile teoretice* ale analizei și *afirmațiile valorizante* ale criticii.

O obiecție de principiu la ideea demonstrabilității este aceea că enunțul evaluativ *nu e testabil*. Se face însă simțită nevoia unei disocieri : enunțul evaluativ are două funcții principale : afectivă și substitutivă [2] ; cea care ne interesează aici este componenta substitutivă : chiar dacă nu acoperă în întregime mecanismul axiologic, ea este cea care îi oferă un suport. Enunțul evaluativ funcționează deci (și) ca un substitut pentru un anumit set de propoziții empirice descriind proprietăți identificabile în obiectul dat. Modelul constituit de aceste propoziții variază, desigur — la nivelul normei, prin schimbarea codurilor poetice, a convențiilor literare, la nivel subiectiv, prin trecerea de la o individualitate la alta ; se păstrează însă un nucleu stabil, determinat de o serie de principii de organizare textuală.

Diferența dintre evaluarea critică și analiza de text va fi din această perspectivă doar cea dintre *implicit* și *explicit*.

Imposibil de detectat — dar nu absent — într-o situație extremă a judecății, de pildă în simplul verdict de admitere/respingere sau în inserarea într-o ierarhie, modelul teoretic implicit și difuz poate fi identificat în afirmațiile axiologice particularizante, descriptive. Judecata de valoare apare astfel ca rezultatul rapid și concentrat al operațiilor ghidate de un model teoretic, pe care analiza le continuă și le detaliază : surprinderea punctelor tari, a repetițiilor, a structurii textului.

3. Urmărind, în special în relație cu textul poetic (unde materialul este mai concentrat și procedeele mai evidente), criteriile propuse pînă în prezent pentru *poeticitate* — capacitatea figurativă, ambiguitatea, posibilitatea lecturilor multiple, coerența, convergența procedeelor, opacizarea referentului, crearea de lumi imaginare ș.a.m.d. —, se poate observa că în aceiași termeni se pot explicita și evaluările din limbajul critic.

Se poate stabili un tabel de corespondențe și convergențe între categoriile în discuție, cuprinzînd : 1) criteriul poeticității, deci (implicit) al valorii ; 2) contraponderea sa, manifestată în judecăți negative ; 3) valoarea ontologică similară (după principiul unei corespondențe, ținînd de paradigmele esențiale ale cunoașterii, între valorile lumii și cele ale operei) ; 4) realizarea lingvistic analizabilă a respectivei poeticități ; 5) modelul critic rezultat din aplicarea criteriului.

Cîteva exemple vor ilustra acest sistem de echivalări :

a) *Cuplul opozitiv* (ambivalența, reunirea contrariilor) este unul dintre modelele tari — deși rar studiat ca atare — de interpretare și valorizare ; bazat pe un model al lumii în care completitudinea este dovedită de dialectica unor contrarii, el se realizează lingvistic (textual, discursiv),

[1] *Littérarité et évaluation*, în „Cahiers roumains d'études littéraires", 4, 1985, p. 13—20

[2] A. A. Ivin, *Semantica discursului evaluativ*, în vol. *Norme, valori, acțiune* (selecția textelor, traducere și studiu introductiv de Sorin Vieru și Dragan Stoianovici), București, Editura Politică, 1979, p. 255—275.

la mai multe nivele, prin oximoron, ambiguitate, ironie etc. Judecata critică îl aplică subliniind cu satisfacţie dualităţile, de pildă imaginile „de o diafană perversitate", tot ceea ce „compensează" („totuşi", „şi", „pe lîngă ..."), contraponderea oricărei obsesii ameninţate de monotonie. Reproşul frecvent al unilateralităţii, al caracterului monocord derivă din aplicarea aceluiaşi model.

b) Alt criteriu (funcţionînd singur sau în interferenţă) este cel al *hiperbolei ca semn pentru viziune:* model puternic la G. Călinescu (care descoperă „ninsoarea totală, de sfîrşit de lume" la Alecsandri, edenul lui Goga, atmosferă apocaliptică la Coşbuc, afirmînd că „tot ce e la mijloc, curent, e în general prozaic"). Corespunzînd probabil unui model ontologic al momentelor calitativ superioare, excesul e demonstrabil prin analiză : de la hiperbolă la repetiţia obsesivă şi la opţiunea pentru nivelul stilistic corespunzător.

c) *Distanţarea* (pînă la posibilitatea autonegării), valoare a unei relaţii eu—lume, e identificabilă în text prin analiza instanţelor enunţiative, a tehnicilor de intertextualitate, a ironiei. Modelul critic adoptă interpretarea pozitivă a conceptului de „rol" — ca formă de ficţionalizare, deci de creare de lumi imaginare. La antipodul său se află „masca" adoptată de imitatori şi impostori, care este, chiar prin intenţie, *maxima identificare.* Ironia este singurul modelator care ar putea schimba sensul judecăţii de valoare, transformînd un text insignifiant în indiciul bine construit al unui narator fictiv incompetent ; iar mărcile ironiei se pot detaşa chiar din prezenţa celorlalte criterii (o formă perfectă, convergentă şi concentrată, e semn că naratorul nu este cel ale cărui opinii agramate le citează).

La cele de mai sus s-ar mai putea adăuga criterii precum *concentrarea semantică* (realizată prin elipsă, transformări de comprimare, dar şi prin polisemie, ambiguitate), *convergenţa* (analizabilă ca o corespondenţă între nivele şi procedee ale textului), *armonia* formei (descrisă în special prin prozodie, văzută în sine şi în relaţie cu semantica), *dificultatea*, încifrarea (dependentă de teoria metaforei şi a ambiguităţii), *necesitatea* tuturor elementelor textuale, aflate în intercondiţionare (produsă de o reţea complexă de izotopii şi opoziţii), *unitatea în varietate* (urmărită ca raport între schemă şi realizare în procedeele repetitive), „*adevărul*" ca nivel de adîncime (codificabil prin treptele de interpretare posibilă a sistemelor simbolice ale textului), *originalitatea* (indisociabilă de studiul nivelelor stilistice contrastante, a fenomenelor de deviere sau aşteptare frustrată) ş.a.m.d.

Se impun două observaţii :

— criteriile urmărite pot fi propuse ca explicaţii unice sau ca acţionînd în interdependenţă (de multe ori doar fasciculul de trăsături fiind definitoriu) ;

— ele nu se exclud, în schimb se înregistrează suprapuneri parţiale. Este aşadar necesară o operaţie de grupare şi ierarhizare a lor, în jurul celor cîtorva fundamentale ; o posibilă structurare s-ar realiza în jurul criteriului *concentrării şi complexităţii semantice*, *al cantităţii şi densităţii de sens*.

Se poate presupune că adecvarea la cît mai multe condiții e un suport obiectiv al valorii; în interacțiunea lor, unele se neutralizează, altele devin esențiale pentru tipul de text dat. Luate izolat, cele mai multe criterii sînt nesatisfăcătoare: un text poate fi perfect coerent în mediocritate, poate fi construit mecanic pe tipar oximoronic, poate încifra banalități și folosi simboluri tari fără motivare textuală.

Un mod de testare a valabilității criteriilor enumerate este aplicarea lor la un tip de poezie veche sau nouă diferită de cea pe care o presupunem la originea elaborării teoretice a conceptelor; aplicarea simultană la cazuri extreme (fabulă și poem suprarealist, Alecsandri și Ion Barbu etc.). Ceea ce N. Manolescu definește în recenta sa carte *Despre poezie* [3] ca „avangardă" (vs. modernism) este caracterizabil analitic prin acumulare divergentă semantic și stilistic, asocieri imprevizibile, citat, raporturi complicate între voci (majoritatea enunțînd clișee, locuri comune, intertextualități), într-o structură dramatizată, cu personaje ambigue, nedefinite decît prin atitudinea lor față de limbaj. Modelul lumii e relativizat, ca multiplicitate neordonată; valoarea textului se definește însă, cum se poate ușor vedea, prin criteriile obișnuite: noutate, creare de lumi imaginare, distanțare, nivel de adîncime etc.

Un alt test îl constituie analiza prin această grilă a cunoscutelor cazuri de texte devenite „literatură" în pofida intenției lor inițiale (istorie, jurnal, fapt divers); în structura celor selectate de timp se recunosc o serie de trăsături formale și semantice de coerență, tensiune, concentrare etc. care justifică interpretarea estetizantă. Determinarea socioculturală, ca și sensul contextual, nu trebuie absolutizată.

Se mai ridică și întrebarea dacă judecata axiologică *negativă* cu specificări descriptive se realizează prin criteriul *absenței* (unor trăsături pozitive) sau prin cel al *prezenței* (unor mărci negative). Nu e o simplă ceartă de vorbe: demonstrația pe text ar trebui să se desfășoare *cu totul altfel* în fiecare din cele două cazuri. În măsura în care fundamentarea obiectivă a valorii ține de regulile articulării unui discurs și de atribute ale *coerenței și globalității*, defectele sînt în primul rînd *absențe*; chiar o disonanță, un punct slab nu este ceva adăugat (așa cum îl identifică poeticile clasiciste și normative), ci o neadecvare la context. Se vede astfel clar că dificultatea demonstrației analitice a valorii stă și în operarea cu criterii privind macrostructurile — și deci cu concepte încă insuficient precizate și coordonate ale lingvisticii textuale, ale analizei discursului. În fond, *textul* însuși nu este încă definit mulțumitor. Un exercițiu care ar trebui practicat ar fi acela al analizei de poezie slabă, prin aplicarea corespondentului analitic al judecății negative.

Lista (deschisă) de criterii ale poeticității, mai ales în varianta ei ierarhizată, trebuie pusă în legătură cu un fapt esențial, fără de care perspectiva e complet deformată: acela al *gradualității* valorii.

Scopul acestor sumare categorizări nu a fost de a transforma o listă de concepte și corespondențe într-o mașinărie de produs judecăți axiologice, ci doar de a justifica existența nucleului obiectiv al evaluării și de a-l detalia — ca termen al unei relații care se cere studiată mai departe.

[3] București, Cartea Românească, 1987, p. 163—169 ș.u.

Analyse du texte et évaluation

(Résumé)

Il existe un support objectif de l'évaluation du texte poétique, qu'on peut décrire du point de vue de la linguistique textuelle. Sans nier le rôle de la composante subjective, ni celui du système de normes valable à un moment donné, il est toujours possible d'isoler ce qui appartient à la structure du texte. Le verdict critique lui-même n'est que le résultat de l'application d'un modèle implicite, qui correspond à un certain nombre de critères de la « poéticité ». Ces critères — réunion des contraires, vision hyperbolique, distance, harmonie, etc. — sont subordonnés au principe de la concentration et de la complexité sémantiques et se fondent surtout sur l'étude des macrostructures du texte.

Decembrie 1987

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

ARGUMENTARE ȘI CAUZALITATE

ANDREI A. AVRAM

Articolul își propune analiza teoretică a relației dintre argumente și modificările universului de discurs. Se încearcă relevarea naturii tipului de relație, precum și evidențierea statutului elementelor ce intră în relație. Analiza întreprinsă utilizează concepte și modele logico-filozofice în încercarea de a demonstra caracterul de raport cauzal al relației.

Vom considera, pentru necesitățile discuției de față, că natura argumentativă este „o trăsătură inerentă oricărui discurs"[1] și că acesta este constituit din „mulțimea *actelor* de discurs efectuate de *agentul* discursiv cu *intenția* de a *modifica* universul comun de discurs", iar „modificarea universului comun de discurs se descrie ca reducerea universurilor de discurs ale participanților la acele propoziții acceptate ca fiind adevărate de către toți participanții la discurs"[2] (s.n.).

Prima parte a definiției de mai sus a discursului prezintă similitudini frapante cu aceea dată de către von Wright acțiunii: „*producere* [...] *intenționată* a unei *schimbări* în lume"[3] (s. n.).

Cele două definiții vor constitui jaloanele cadrului conceptual pentru analiza pe care încercăm să o întreprindem aici. Aceasta va utiliza și dezvolta concepte oferite de: 1. modele actuale de analiză a discursului în general[4] și a argumentării în special[5]; 2. logica discursului practic[6] (cu accent pe logica acțiunii[7] și pe cea teleologică[8]); 3. teorii contemporane (logico-filozofice) ale cauzalității.

Definițiile de lucru acceptate surprind trei aspecte caracteristice oricărei practici discursive: cel *acțional* (de aceea se vorbește de agent discursiv și de acte de discurs), unul *teleologic* (al intenției) și unul ilustrat prin noțiuni ca *producere*, *modificare*, *schimbare*. De notat este și faptul

[1] Mariana Tuțescu, *L'argumentation*, București, T.U.B., 1986.

[2] Anca Măgureanu Runcan, *Aspecte semantice ale constituirii textului*, în *Semantică și semiotică* (sub red. acad. I. Coteanu și prof. dr. Lucia Wald), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 49.

[3] În studiul său *An Essay in Deontic Logic and the General Theory of Action*, Amsterdam, North Holland Pub. Co., 1968.

[4] Anca Măgureanu Runcan, *op. cit.*

[5] Ch. Perelman și L. Olbrechts-Tyteca, *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*, Paris, P.U.F., 1983; P. Ioan, *Orientări și modele logice în studiul argumentării*, în P. Ioan, *Logică și metalogică*, Iași, Junimea, 1983, p. 93–155; Gh. Mihai, Șt. Papaghiuc, *Încercări asupra argumentării*, Iași, Junimea, 1985; Mariana Tuțescu, *op. cit.*

[6] V. Georg Henrik von Wright, *Logica discursului practic*, în *Norme, valori, acțiune* (Selecția textelor, traducere și studiu introductiv Sorin Vieru, Dragan Stoianovici), București, Editura Politică, 1979, p. 25–52; Cornel Popa, *Conduita rațională și logica discursului practic*, în *Praxiologie și logică* (coord. C. Popa), București, Editura Academiei, 1984, p. 9–36, și Al. Gheorghe, *Intelectul practic și demersul logic în științele acțiunii umane*, *ibid.*, p. 62–83; Sorin Vieru, *Discours et rationalité pratique*, în „Noesis", XIII, 1987, p. 131–139.

[7] Avem în vedere mai ales lucrările, „clasice" deja, ale lui von Wright.

[8] În C. Popa, *Teoria acțiunii și logica formală*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.

că aceste aspecte sînt, de regulă, sesizate și de intuiție sau de așa-numitul limbaj comun.

Ultimul aspect relevat mai sus ni se pare că presupune, *de facto*, o înțelegere în sens cauzal a argumentării. Argumentul pare să fie asimilat *cauzei*, iar modificarea (unui univers comun de discurs) *efectului*. În cele ce urmează ne propunem să analizăm dacă și în ce măsură o asemenea presupunere este corectă.

Cea mai nimerită modalitate de a examina valabilitatea unei asemenea ipoteze (*explicite* în definițiile adoptate și *implicite* la nivelul intuiției sau al limbajului comun) constă în a vedea dacă relația dintre un argument x și o modificare y într-un univers de discurs (R_{a-m}) satisface criteriile conform cărora o relație R poate fi considerată cauzală. Cu alte cuvinte, vom supune această relație unor teste de natură să-i confirme sau să-i infirme caracterul de raport cauzal. Baza teoretică este furnizată de cîteva din accepțiile, definițiile și modelele (inclusiv formale) de analiză din concepții contemporane logico-filozofice ale cauzalității [9].

O primă similitudine o constituie faptul că relația R_{a-m}, ca și relația cauză—efect (R_{c-e}), presupune existența succesiunii temporale. Un argument x enunțat la momentul t_i nu poate modifica un univers de discurs decît la momentul t_j, cu condiția ca $t_i < t_j$ (pornind de la admiterea, din considerente practice, a unei *structuri discrete* a timpului).

Amîndouă relațiile pot fi reprezentate printr-un raport $x\,R\,y$ care pune în evidență proprietăți identice:

— ireversibilitatea $(x) \sim (x\,R\,x)$;

— tranzitivitatea $(x,\ y,\ z)\ (x\,R\,y)\ (y\,R\,z) \supset x\,R\,z$; exprimă analogia lanțuri cauzale — lanțuri argumentative;

— asimetria $(x, y)\ (x\,R\,y) \supset \sim(y\,R\,x)$.

Admiterea succesiunii temporale și a asimetriei sînt implicate de un raport de tip *generativ*. Dacă se poate spune că un argument x a produs modificarea y într-un univers de discurs, atunci se satisface aspectul *genetic* al raportului cauzal, în sensul că „orice relație cauzală este o relație genetică, că în mod esențial înseamnă *producere*" [10] (s. n.).

Ca și în teoria cauzalității, în analiza relației R_{a-m} este util să distingem între condiții și precondiții. Vom spune că „*pc* este o precondiție a lui x dacă și numai dacă în absența lui *pc* ar fi la fel de impropriu [...] să spunem că x există sau că x nu există" [11]. Pentru un discurs, precondiții ar fi utilizarea unei limbi (L) cunoscute atît de agentul discursiv a, cît și de interlocutorul său b:

$$(\exists\, L)\ (K_a L\ \&\ K_b L)$$

sau existența unui univers de discurs inițial comun:

$$UD_c^i = UD_a^i \cap UD_a \text{ și } UD_c^i > \emptyset.$$

[9] V. Ștefan Celmare, *Modele logice ale cauzalității*, în *Epistemologia și analiza logică a limbajului științei* (coord. Mircea Flonta), București, Editura Politică, 1975, p. 162—174; Mario Bunge, *Posibilitate și probabilitate*, în Mario Bunge, *Știință și filozofie*, București, Editura Politică, 1984; V. Mureșan, *Causal Relation*, în „Revue roumaine des sciences sociales — Philosophie et logique", 29, 1985, 1—2, p. 61—85.

[10] Ștefan Celmare, *op. cit.*, p. 164.

[11] V. Mureșan, *art. cit.*, p. 63.

Relația R_{a-m} poate fi privită și prin prisma corespondenței dintre raportul cauzal și principiul rațiunii suficiente. O asemenea perspectivă ar permite, în aparență, o definire a relației printr-o formulă logică, în termenii de condiție suficientă sau necesară și de condiție suficientă și necesară. O propoziție (în sens logic) „dacă x, atunci y", rezultînd din observarea practică, empirică, a faptului că „argumentul x este întotdeauna urmat de modificarea y", poate fi reprezentată prin implicația materială : $x \supset y$. Trebuie să acceptăm însă faptul că este posibil ca modificarea y să fie produsă și de alte argumente. În acest caz, „argumentul x este o condiție suficientă pentru ca să aibă loc modificarea y". Dacă se constată că modificarea y este în mod regulat precedată de argumentul x, aceasta se poate reda printr-o propoziție ca : „dacă nu există argumentul x, atunci nu există modificarea y" sau prin formula implicației materiale : $\sim x \supset \sim y$. În acest caz, s-ar putea spune că „argumentul x este o condiție necesară pentru ca să aibă loc modificarea y". Se surprinde astfel o trăsătură considerată fundamentală a relației cauzale, și anume regularitatea, care se poate exprima ca o condiție suficientă sau necesară : $(x \supset y) \vee (\sim x \supset \sim y)$, dar care nu permite o distincție cu adevărat riguroasă între cauzal și noncauzal. În sfîrșit, putem încerca o definire a relației R_{a-m} și în termenii condiției necesare și suficiente. Aceasta înseamnă că argumentul x precedă și determină totodată modificarea y într-un univers de discurs. Vom reinterpreta, deci, propoziția „x implică y" ca „dacă x, atunci y" și „dacă $\sim x$, atunci $\sim y$", simbolic : $(x \supset y) \& (\sim x \supset \sim y)$.

Din aceste prime teste, vom reține că relația R_{a-m} satisface criteriile succesiunii temporale, ale proprietăților din perspectiva logicii relațiilor, precum și ale caracterului generativ al relației cauzale. Analiza în termenii condiției suficiente sau necesare, respectiv ai condiției suficiente și necesare se dovedește a fi inoperantă atît pentru relația R_{a-m}, cît și pentru relația R_{c-e}, pentru că :

— în termenii condiției suficiente sau necesare, legătura cauzală este prea slabă ;

— în termenii condiției necesare și suficiente, legătura cauzală este prea puternică [12].

Dificultățile care apar la analiza relației R_{c-e} în termenii de mai sus survin și la analiza relației R_{a-m}. A spune că „ori de cîte ori există argumentul x atunci are loc și modificarea y" și că „dacă nu există argumentul x atunci nu are loc modificarea y" conduce la afirmația că „în mod necesar dacă există argumentul x atunci are loc și modificarea y". Conform așa-numitei legi a contrapoziției, aceasta echivalează cu a spune că „în mod necesar dacă nu are loc modificarea y atunci nu există nici argumentul x". Se ajunge, astfel, la o inacceptabilă simetrie a relației R_{a-m} : „argumentul x este o condiție suficientă pentru modificarea y dacă și numai dacă modificarea y este o condiție necesară pentru argumentul x". Putem constata, deocamdată, că relația R_{a-m} respinge ca și relația R_{c-e} aceste transpuneri din limbajul logicii [13].

[12] Ștefan Celmare, *op. cit.*, p. 166.

[13] Ștefan Celmare, *ibid.*

Relația R_{a-m} poate fi analizată și pornind de la aspectul semantic al cauzalității, în sensul (lui M. Bunge) că „fiecare încercare de a formaliza propoziția cauzală trebuie precedată de o formulare verbală exactă a acesteia" [14]. Prin analogie, vom încerca și noi să formulăm propoziții pentru a defini (cauzal) relația R_{a-m} :
1. „dacă x, atunci y" – formulare needificatoare, nesurprinzînd decît condiționarea și succesiunea temporală, fără a preciza dacă relația există uneori sau întotdeauna ;
2. „dacă x, atunci întotdeauna y" – relevă, în plus, stabilitatea relației, x însemnînd aici condiție suficientă ;
3. „dacă x, atunci și numai atunci întotdeauna y" – adaugă trăsătura necesității, iar
4a. „dacă x, atunci și numai atunci se produce întotdeauna y" – cuprinde toate trăsăturile cauzalității prin introducerea și a noțiunii de generare ; de notat că 4a admite modificări în sensul unei reformulări ca în
4b. „dacă x, atunci și numai atunci se produce aproape întotdeauna y".

Din această perspectivă, relația R_{a-m} nu mai poate fi considerată ca un echivalent exact al relației R_{c-e}. Formulările 2 și, mai ales, 3 ale condiției suficiente, respectiv necesare și suficiente, sînt mult prea *tari* pentru a putea fi utilizate ca atare. O caracterizare a relației R_{a-m} în acești termeni este inacceptabilă, necesitatea presupunînd un caracter universal, legic [15]. Același lucru este, parțial, valabil și în cazul în care se încearcă utilizarea conceptului de dispoziție cauzală. În accepția lui M. Bunge [16], el este inoperant pentru scopurile noastre, pentru că se bazează pe noțiuni ca proprietate și proprietate derivată, inaplicabile la argumente. Din accepția lui Carnap, care definește conceptele dispoziționale ca fiind „predicate care exprimă capacitatea lucrurilor de a reacționa într-un anumit fel la condiții determinate", se poate valorifica una din cele două modalități – în principiu – de stabilire „dacă un lucru dat sau o persoană Y are dispoziția D (la un timp dat t)", și anume metoda behavioristă (*lato sensu*), care ar rezida în „producerea condiției C și în determinarea ulterioară a faptului dacă răspunsul R survine sau nu". Cea de a doua modalitate – a analizei structurale – nu este aplicabilă, presupunînd și ea intermedierea „unor legi generale" [17].

Deja propoziția 4b deschidea perspectiva interpretării relației R_{a-m} prin prisma unei teorii probabiliste a cauzalității. Modelul lui P. Suppes [18] formulează, între altele, un set de condiții pentru cauza (pe care o numește – n. n.) *prima facie* (unde P = probabilitate și | = probabilitate condiționată) :

1. $t_i < t_j$ (condiția succesiunii temporale) ;

2. $P(xt_i > O)$;

3. $P(yt_j \mid xt_i) > P(yt_j)$

[14] Ștefan Celmare, *ibid.*
[15] Mario Bunge, *op. cit.*, în special p. 139–142.
[16] Mario Bunge, *ibid.*, p. 143–146.
[17] Teodor Dima, *Tipuri de explicație științifică: explicația dispozițională și explicația genetică*, în vol. cit. *Epistemologia și analiza logică a limbajului științei*, p. 156–157.
[18] Din lucrarea sa *A probabilistic theory of causality*, Amsterdam, North Holland Pub. Co., 1970.

şi pentru cauza suficientă :

4. x_{t_i} este o cauză suficientă a lui y_{t_j} dacă şi numai dacă x_{t_i} este o cauză *prima facie* a lui y_{t_j} ;

5. $P(y_{t_i} | x_{t_j}) = 1$

Relaţia R_{a-m} satisface, după cum am văzut deja, condiţia 1, iar pe 2 şi 3 le poate îndeplini în interpretarea : argumentul x_{t_i} este o *presupoziţie pragmatică* [19] şi argumentul x_{t_i} face ca modificarea y_{t_j} să fie mai posibilă decît în lipsa lui x_{t_i} (altminteri argumentul s-ar dovedi inutil, superfluu) [20]. În sfîrşit, condiţiile 4 şi 5 pot fi definitorii şi pentru relaţia R_{a-m} dacă acceptăm, o dată cu P. Suppes, că, „de pe o poziţie general filozofică, s-ar părea că este mai adecvată faptelor dezvoltarea unui cadru conceptual al teoriei *acţiunii* în cadrul unei teorii probabiliste a cauzalităţii, astfel că nici o angajare finală nu este făcută pentru a identifica o cauză *suficientă* şi *completă* pentru *fiecare* eveniment" (s. n.).

Natura cauzală a relaţiei R_{a-m} poate fi, credem, dovedită şi prin faptul că admite o caracterizare printr-o serie de aspecte tipologice, sesizabile şi intuitiv, definitorii pentru relaţia R_{c-e}. Prin analogie, se admite, între altele, existenţa argumentelor directe şi a celor indirecte, a argumentelor complementare (sau suplimentare în sensul lui P. Suppes), pluralitatea modificărilor în universul de discurs (un argument x poate produce mai multe modificări), pluralitatea argumentelor (o modificare y poate fi produsă de mai multe argumente) ş.a.m.d.

În analiza efectuată am avut deci în vedere unsprezece criterii : 1. succesiunea temporală ; 2. existenţa aceloraşi proprietăţi din perspectiva logicii relaţiilor ; 3. caracterul generativ ; 4. precondiţionarea ; 5. definirea în limbajul implicaţiei materiale ; 6. condiţionarea ; 7. stabilitatea ; 8. necesitatea ; 9. definirea prin raportare la dispoziţii cauzale prin 9a analiză structurală şi 9b testare behavioristă ; 10. definire probabilistă şi 11. existenţa aceloraşi aspecte tipologice. Rezultatele analizei sînt sintetizate în tabelul de mai jos :

	1	2	3	4	5	6	7	8	9a	9b	10	11
Relaţia R_{c-e}	+	+	+	+	–	+	+	+	+	+	+	+
Relaţia R_{a-m}	+	+	+	+	–	+	–	–	–	+	+	+

(Cifrele reprezintă criteriul, semnul + se va citi „admite", iar semnul – se va citi „respinge".)

Din analiza noastră rezultă un caracter cauzal în sens (mai) slab al relaţiei R_{a-m}.

[19] Pentru definiţie, v. Anca Măgureanu Runcan, *op. cit.*, p. 53.

[20] V. şi M. Bărbuceanu, *Un model probabilist pentru logica cooperării şi aplicarea sa în probleme de decizie*, în *Logica acţiunii* (coord. C. Popa), Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, p. 215–226.

Natura cauzală a relației R_{a-m} este relevantă și din punctul de vedere al teleologicii argumentării, al elaborării de către agentul discursiv a strategiei sale argumentative, pe de o parte, precum și pentru statutul (neo)retoricii. Iată, în cele ce urmează, cîteva concluzii :

1. Evaluarea argumentelor se face relativ la *scopul* avut în vedere și la *efectul produs*, avînd un caracter behaviorist (*lato sensu*).
2. Evaluarea se face *ex post actu* și poate servi la testarea eficienței argumentelor și la pregătirea eventuală a unei noi strategii argumentative.
3. Admiterea naturii cauzale în sens *tare* (de necesitate) a relației R_{a-m} conduce la o formulare la fel de tare a *scopului* argumentării. Agentul discursiv ar trebui să găsească, în orice situație discursivă, argumentul x care să satisfacă condiția : „dacă x, atunci și numai atunci se produce întotdeauna modificarea y" în universul de discurs al oricărui interlocutor (auditoriu universal). În discursurile practice, nici un argument nu îndeplinește această condiție, care i-ar conferi o natură universală, legică ; așa se explică însă utilizarea așa-numitelor argumente bazate pe structura realului și a celor cvasilogice [21], care se apropie cel mai mult de acest deziderat.
4. Acceptarea caracterului cauzal în sens *slab* al relației R_{a-m} permite adoptarea unei strategii argumentative mult mai nimerite. Teoretic, putem spune că agentul discursiv are în vedere mai degrabă un auditoriu particular, el imaginînd un *curs cauzal posibil/probabil* al argumentării, in funcție de *gradul* său *de încredere* în argumentele pe care le aduce (într-o interpretare subiectivă a probabilității, fiecărui argument agentul îi va atașa un grad de încredere — cu valori între 0 și 1 — depinzînd de starea de informare, de mentalitate, de personalitate ș.a. [22]).
5. Argumentarea rămîne mai curînd în domeniul analizei de tip evaluativ, avînd doar în mică măsură caracter de predicție.
6. „Retorica aptă să indice puterea argumentelor în situații concrete și să prezică, astfel, pe cele mai eficiente în raport cu o situație discursivă dată" [23] rămîne un deziderat greu de atins.

Argumentation and Causality

(*S u m m a r y*)

The paper discusses the nature of the relation between arguments and modifications in the universe of discourse. Logical and philosophical concepts and models of analysis are made use of with a view to demonstrating the causal character of the relation.

Decembrie 1987

Editura Academiei Republicii Socialiste România
București, Calea Victoriei 125

[21] Pentru definiții, v. Ch. Perelman și L. Olbrechts-Tyteca, *op. cit.*, și Mariana Tuțescu, *op. cit.*

[22] V. M. Bărbuceanu, *op. cit.*, p. 216, și A. Dobre, *Cunoașterea științifică și raționalitatea acțiunii sociale*, București, Editura Academiei, 1986, p. 97—98.

[23] P. Ioan, *op. cit.*, p. 140.

FIGURA – FUNCȚIE A TEXTULUI POETIC

MARIANA NEȚ

Pornind de la reperarea unei figuri cvasiidentice care îndeplinește funcții diferite în cele două texte poetice în care apare, sînt analizate o serie de relații dintre figură și text, demonstrîndu-se interdependența acestor categorii.

0. În cursul special de retorică ținut la Facultatea de Limba și Literatura Română a Universității din București în perioada 1984–1986, acad. I. Coteanu arăta că „dacă se ia ca punct de plecare structura globală a textului poetic, se modifică perspectiva asupra figurilor", iar într-un articol datat cu aproape un deceniu în urmă [1] preciza că „aceeași «figură de stil» [are] de cele mai multe ori funcții și valori diferite de la un text poetic la altul, de vreme ce [...] ea depinde de sensul (general) final al fiecărui text. Numai precizarea rolului ei în ansamblul structurii din care face parte legitimează asocierile profunde și fructuoase". Este ceea ce ne propunem să demonstrăm în paginile de față, urmărind relația cu textele din care fac parte a două figuri caracterizate printr-un plan cvasiidentic al expresiei: *lebede*, *barcă de vînt* și *Lebăda* [...]*: o barcă de vînt*; sintagmele apar în două poezii din perioada de tinerețe a lui M. Eminescu: *Frumoasă-i*... și *Lebăda*.

1.1. Cu puține excepții, poemul *Frumoasă-i*... – ce se evidențiază printr-o prozodie bine marcată – este o concatenare de figuri „convenționale" (catahretizate sau în curs de catahretizare în anii 1850). În secțiunea sa inițială (v. 1–18) sînt verbalizate mai întîi (v. 1–8) o serie de acte de reflectare: „În lacul cel verde și lin / *Răsfrînge-se* cerul senin", iar „Dumbrava cea verde pe mal / *S-oglindă*, în umedul val". Obiectul reflectat și cel în care se produce reflectarea au caracteristici o b i e c t i v e comune (Lacul cel ... *lin*, cerul *senin*; Lacul *cel verde*, Dumbrava *cea verde*), condiție necesară a actului de oglindire în lumea extratextuală, dar și de reflectare a acesteia din urmă într-un limbaj secund.

1.2.1. O dată cu versul 9 este introdusă explicit subiectivitatea unui agent uman (eul poetic) marcată mai întîi doar prin persoana verbului („Pe stînca sfărmată *mă sui*"), iar ulterior, în versul 12, exprimată printr-un pronume personal („*Eu* caut colo-n răsărit"). Eul poetic manifestă o tendință de idealizare și o atitudine contemplativă („Gîndirilor aripi le pui ...", „Și caut cu sufletul dus ..."). Prezența eului poetic, conștiință ce reflectă lumea, marcată suplimentar prin introducerea unui calificativ s u b i e c t i v („geamătul *dulce* din vînt"), are drept consecință (1) atribuirea unui set de trăsături considerate prin convenție u m a n e (sau măcar a n i m a t e) unor obiecte i n a n i m a t e („Ascult la *a valului cînt*, / La *geamătul dulce din vînt*"); se manifestă

[1] I. Coteanu, *Principii de analiză a textelor poetice*, în SCL, XXIX, 1978, nr. 2, p. 214–215.

în acest mod (2) tendința discursului poetic de a trece de la reflectarea ,,convențională" a lumii la reflectarea ei ,,artistică", la construirea unui referent secund cu ajutorul limbajului poetic. Ca semnal suplimentar al acestui moment de ,,torsiune" a discursului poetic – a ,,ansamblului de reguli particulare sau particularizate" [2] cu ajutorul cărora se produce textul –, remarcăm prezența unui chiasm (,,De-acolo *cu ochiul uimit* (A) / Eu *caut* (B) colo-n răsărit / Și *caut* (B') *cu sufletul dus* (A') / La cerul pierdut în apus").

1.2.2. Tendința de tranziție de la referentul primar la referentul secund este efectul regulilor care au acționat pînă acum în spațiul textului poetic, reguli modelate însă – condiție esențială! – de supralicitarea matricei prozodice pe tot parcursul acestui poem, ceea ce duce la ștergerea parțială a frontierelor dintre cuvinte; chiar și atunci cînd au un semnificat unic, deci cînd îndeplinesc o funcție denotativă, sintagmele sînt percepute în mare parte la lectură sub forma unor l a n ț u r i cu semnificație ,,difuză" [3]. *Supralicitarea prozodiei mijlocește astfel în procesul generării textului poetic tranziția de la d i s c r e t la c o n t i n u u și devine o condiție sine qua non a apariției figurii.*

1.3. În primele 18 versuri ale poemului au fost date deci condițiile apariției figurilor și treptele intermediare – catahreze și figuri în curs de catahretizare – pentru construirea lor. Așa cum arătam și cu un alt prilej [4], în textul poetic *catahrezele au rol de catalizator.*

2. Ele abundă tocmai de aceea la începutul secvenței următoare a poemului (vv. 19–30), moment de ,,respiro" înainte de introducerea figurilor propriu-zise, a f i g u r i l o r t e x t u a l e.

2.1. Secvența debutează printr-o imagine idilică a cadrului natural:

,,Natura de jur, împrejur,
Pe sus e o boltă de-azur,
Pe jos e un verde covor
Țesut cu mii tinere flori",

consecință a reflectărilor multiple la care au fost supuse mărcile eului poetic.

În plan lexico-semantic, secțiunea centrală a textului (cu deosebire vv. 23–38) trimite prin feedback la restul poemului. Astfel versurile 23–24:

,,Văd apa ce tremură lin
Cum vîntul o-ncruntă-n suspin",

reactualizează versurile 17–18:

,,Ascult la a valului cînt,
La geamătul dulce din vînt",

[2] Idem, *Ipoteze pentru o sintaxă a textului*, în SCL, XXIX, 1978, nr. 2, p. 115–124.
[3] I. Coteanu, *Reconstruirea poetică a cuvîntului*, în SCL, XXXV, 1984, nr. 5, p. 278–282.
[4] Mariana Neț, *Aspecte ale relației text-figură în discursul poetic*, în SCL, XXXVI, 1985, nr. 5, p. 431–438.

și versul 1 :

„În lacul cel verde și lin",

în timp ce versurile 25—26 :

„Simt zèfiri cu-aripi de fiori
Muiate în miros de flori",

trimit la versul 16 :

„Mă culc printre flori cu miros".

2.2.1. În versurile 23—28, continuă procesul de redistribuire a calităților, început în versurile 17—18. Procesul atinge acum punctul culminant : (1) Elementele naturii capătă rolul de Agent și Pacient :

„Văd apa ce tremură lin
Cum vîntul o-ncruntă-n suspin",

și (2) atribute proprii obiectelor animate *(zèfirii* au *aripi)*. Se creează astfel o figură complexă :

„Simt zèfiri cu-aripi de fiori
Muiate în miros de flori".

2.2.2. Statutul de figură al acestor două versuri este subliniat și la nivel prozodic. Accentele cad altfel decît pe lexemele similare din același poem. *Arípi* din versul 25 va fi accentuat *áripe* în versul 28, iar *míros* din versul 26 era accentuat *mirós* în versul 16.

Remarcăm, de asemenea, accentuarea inedită, „deviantă" în raport cu regulile din limba naturală, a substantivului *zefíri*, devenit în versul 25 *zéfiri*. Celelalte două perechi de lexeme *arípi/áripe* și *míros/mirós* erau lexeme cu accent mobil, caracteristică acceptată ca normă convenționalizată. Redăm în acest sens o notă a lui Vasile Alecsandri la ciclul de *Suvenire :* „N. B. Limba românească, deși este pretutindene vorbită în Moldova, Valahia, Bucovina, Transilvania și Banat, însă unele cuvinte a ei se pronunță deosebit în aceste provinții a României, de exemplu : în Valahia cuvintele *miros*, *dușman*, *bolnav* se pronunță cu accentul pe cea de pe urmă silabă, cînd, din contra, aceleași cuvinte în Moldova primesc accentul pe cea dentîi silabă. Cuvîntul *aripă* în Valahia primește accentul pe litera începătoare *a*, iar în Moldova pe silaba următoare, *ri*. Cuvintele : *gondolă*, *Bosfor*, *Adriatica* primesc accentul cînd pe silabele *gon*, *Bos*, *A*, cînd pe silabele *do*, *for*, *ti* etc.

Poezia, ca o fiică bună a României, adoptează cu drag toate aceste pronunții deosebite și le întrebuințează după cuviința ritmului și după îndemnul armoniei"[5].

Folosirea în spațiul aceluiași text poetic a unor dublete lexicale diferențiate prin accent pregătește apariția termenului care „deviază"

[5] Vasile Alecsandri, *Doine și lăcrămioare*, *Poezii*, I, Prefață de Paul Cornea, București, Editura pentru Literatură, 1967.

prin accent de la normele limbii române. Abia aceste caracteristici prozodice, actualizate toate în versurile

„Simt zefiri cu-aripi de fiori
Muiate în miros de flori",

conferă sintagmei complexe din acest distih statutul de f i g u r ă t e x t u a l ă. Totuşi, caracterul convenţional al imaginii, al modalităţii de decupare a planului lexico-semantic chiar în vremea lui Eminescu, face ca această sintagmă, deşi este o figură textuală — creată în text şi justificată prin text — să fie o figură s l a b ă.

2.2.3. *Alegerea termenilor figurii dintr-o sferă deja convenţionalizată determină deci catahretizarea unei figuri textuale chiar în momentul apariţiei acesteia în text.*

Alături de mecanismul de organizare a discursului şi de constituentul prozodic, factorul pragmatic influenţează generarea şi receptarea figurii, influenţează semantica figurii şi semantica textului, decide asupra statutului de figură sau de catahreză al unei secvenţe textuale.

2.3. În versurile 27—28 :

„Văd lebede, barcă de vînt,
Prin unde din aripe dînd"

lexicalizează o nouă figură textuală *lebede, barcă de vînt*. Este o comparaţie implicită, pregătită de întregul discurs (de reflectările multiple, de trecerea din planul referenţial în planul limbajului, de introducerea subiectivităţii şi de redistribuirea calităţilor).

Datorită (1) convenţionalului care prima în cazul figurii textuale precedente, datorită (2) supralicitării prozodiei pe întregul parcurs al textului poetic, mecanism actualizat şi funcţionalizat în grad maxim în distihul precedent, şi mai ales datorită (3) declinării la plural a primului termen al comparaţiei şi la singular a celui de al doilea, figura *lebede, barcă de vînt*, funcţionează ca emblemă a acestui (con)text atît în spaţiul comunicării literare, cît şi în afara acesteia, fără ca prin aceasta sintagma să-şi piardă statutul de figură.

În versul imediat următor — „Prin unde din aripe dînd" — figura este explicitată [Din cauză că dau din aripi şi se reflectă în unde, lebedele pot fi comparate cu o barcă de vînt], devenind reprezentabilă. Textul poetic anulează astfel tensiunea instituită de figură. Posibilitatea reprezentării este efectul a u t o r e f l e c t ă r i i obiectelor din lume (*răsfrînge-se*, *s-oglindă*), al t e n d i n ţ e i d e i d e a l i z a r e pe care o manifestă subiectivitatea eului poetic („Pe stînca sfărmată *mă sui* / *Gîndirilor aripi le pui*"), al c o n t e m p l a ţ i e i („De-acolo *cu ochiul uimit* / *Eu caut colo-n răsărit* / *Şi caut cu sufletul dus* / La cerul pierdut în apus") şi al s e n z o r i a l u l u i („Mă culc între *flori cu miros* / *Ascult la a valului cînt* / La *geamătul dulce din vînt* /.../ *Simt zefiri* cu-aripi de *fiori*"), paradigmele cele mai importante ale poemului *Frumoasă-i*..., dominate toate de cîmpul semantic al v i z u a l u l u i („De-acolo cu *ochiul* uimit / *Eu caut* colo-n răsărit / Şi *caut* ... La cerul pierdut în apus" şi mai ales „*Văd* apa ce tremură lin", „*Văd* lebede, barcă de vînt",

,,*Văd* fluturi albaştri, uşori", aglomerate în finalul secţiunii centrale a poemului). Se observă de altfel (1) că toate aceste cîmpuri semantice îşi împart aproape în mod egal spaţiul poemului şi (2) că paradigmele semantice sînt exprimate la nivelul lexical preponderent prin verbe.

2.4. Versurile 29—30 :

> ,,Văd fluturi albaştri, uşori,
> Roind şi bînd miere din flori",

înfăţişează o nouă imagine convenţională, marcînd astfel un nou moment de ,,respiro" în desfăşurarea lineară a textului. Funcţia distihului este tot de catalizator. Cele două versuri *neutralizează tensiunile instituite de prezenţa acestei figuri ,,tari" a textului, care a fost deci pregătită pas cu pas, precedată şi urmată de imagini convenţionale şi de catahreze.* Dacă textul poetic s-ar termina aici — fapt de altfel imposibil pentru că nu cunoaştem încă Argumentul Predicatului *Frumoasă-i*... din titlu, ci numai o parte dintre atributele acestui Argument — sintagma *lebede, barcă de vînt* ar fi nu numai o figură t a r e, ci şi cea mai importantă din acest poem. Textul continuă însă, iar figura cea mai importantă va fi cea din ultimul său vers, *Frumoasă-i ca ziua de azi*, deşi din punct de vedere semantic e mai s l a b ă decît figura *lebede, barcă de vînt.*

3. În imagini convenţionale şi în catahreze abundă şi ultima secţiune a poemului (vv. 31—38) :

> ,,De ce nu am aripi să zbor !
> M-aş face un flutur uşor,
> Un flutur uşor şi gentil
> Cu suflet voios de copil,
> M-aş pune pe-o floare de crin
> Să-i beau sufleţelul din sîn,
> Căci am eu pe-o floare necaz :
> Frumoasă-i ca ziua de azi !"

Debutînd cu o întrebare retorică, deci schimbînd modalitatea de expresie în raport cu restul textului poetic, secvenţa atrage atenţia receptorului potenţial asupra caracterului său de secvenţă finală. Concluzia propriu-zisă e verbalizată în ultimele două versuri, care reevaluează întregul discurs, transformîndu-l într-o poezie de dragoste. Iese astfel în evidenţă *rolul figurii în modelarea textului poetic*, *interdependenţa dintre macro- şi microstructuri*. În articolul *Ipoteze pentru o sintaxă a textului*, din care am mai citat şi la începutul acestor pagini, acad. I. Coteanu arăta că atunci cînd din strategia generală a expunerii ,,fac parte şi figurile de stil (metafora, metonimia, sinecdoca, hiperbatul, inversiunea, iteraţia etc.) avem impresia că ele înseşi angajează textul prin conexiuni implicite sau explicite în diverse formule sintactice textuale şi asociază într-un mod specific planul semantic şi cel sintactic".

Primul termen al comparaţiei, *o floare* — alegorie transparentă, convenţională, pentru iubită —, introdus acum, este raportat la tot restul poemului — descriere idilică a unei zile —, ce devine al doilea termen, explicit, al comparaţiei. Întregul poem a fost un pretext pentru introdu-

cerea acestei comparaţii, dovedindu-se acum a fi prezentat un tertium comparationis în extensiune şi intensiune.

Această ultimă figură, deşi caracterul său este mult mai convenţional decît al figurii *lebede*, *barcă de vînt*, devine aşadar figura cea mai importantă a textului, statut pe care i-l justifică şi titlul. *Structura discursului este deci factorul „tare" în stabilirea unei „ierarhii" a figurilor generate în textul poetic.*

4. În poemul *Lebăda*, primul termen al metaforei apare în titlu, iar cel de al doilea în ultimul vers. La baza textului se află structura *Dacă ... atunci*, mascată în desfăşurarea lineară, tipică discursului demonstrativ [6]. Sintagma *o barcă de vînt* este Predicat explicit pentru cuvîntul din titlu; poemul explicitează criteriile de stabilire a echivalenţei.

4.1. Prozodia este şi de data aceasta supralicitată, ceea ce subliniază şi punerea în pagină a textului. La o şedinţă din 1982 a Cercului de Poetică de la Universitatea din Bucureşti, exemplificîndu-şi o teorie prozodică proprie, Mihai Pop arăta că lexemul LEBĂDA este anagramat în tot textul poemului, care s-ar putea transcrie după cum urmează:

Cînd printre vaLuri ce saLTĂ
Pe BALTĂ
În ritm uşor,
LEBĂDA aLBĂ cu-aripeLE-n vînturi
În cînturi
Se LEagănă-n DOr;
AripeLE-i aLBe în apa cea caLDĂ
LE scaLDĂ
Din eLE BĂTÎND,
Şi-apoi pe luciu, pe unDA D-OglinDE
LE-ntinDE:
O barcă de vînt.

Astfel, ca urmare a asonanţelor, aliteraţiilor, eliziunilor, într-un cuvînt, *ca urmare a supralicitării constituentului prozodic, la nivel fonetic este construită o figură textuală* —[lebətînd] —, *mascată în desfăşurarea lineară a poemului. Anagramarea „lebedei", ascunderea ei în textul poemului funcţionează ca semnal al faptului că semnificatul termenului textual încetează de a fi termenul „omonim" din limba naturală care desemnează un* „gen de păsări acvatice, mai mari decît gîsca, cu pene albe sau (rar) negre" (cf. DEX), *obiect din universul extratextual.*

Secvenţa de foneme citată, al cărei decupaj a fost permis de cvasiomofonia sa cu titlul poemului, constituit astfel nu numai în indicaţie metatextuală, ci şi în semnificant al semnificatului din versul 9, este *o figură textuală care, ca urmare a mascării ei la nivelul de suprafaţă, nu poate funcţiona decît în spaţiul acestui text.*

Figura poetică se dovedeşte astfel a avea ca rezultat nu numai generarea unui sens „nou", ci şi generarea unui nou „lexem", a unui „verb" inexistent în limba naturală, apărut în text prin recategorizarea unui substantiv.

[6] Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, München, Max Hüber Verlag, 1960.

4.2. Grupul verbal *Se leagănă-n dor* din versul 6 al poemului este de asemenea o figură textuală, pentru că în spațiul său converg cele două paradigme semantice: a r i t m u l u i („printre *valuri ce saltă*", „*În ritm ușor*") și a m u z i c i i („Lebăda [...] cu-aripele-n vînturi / *În cînturi*"), lexicalizate în primele patru versuri ale poemului. *Se leagănă-n dor* este o figură textuală slabă, căci paradigmele sînt foarte asemănătoare, derivînd de fapt una din alta. Pe de altă parte, caracterul convențional, existența unor ocurențe similare în poezia populară conferă sintagmei statutul de catahreză.

4.3. Prezența termenilor *luciu* și *unda d-oglinde* din ultima secvență textuală (vv. 10—12):

„Și-apoi pe luciu, pe unda d-oglinde
Le-ntinde:
O barcă de vînt"

atrage atenția asupra procesului de reflectare *în apa cea caldă*, indicat astfel în mod oblic, iar recurența de două ori în spațiul acestui scurt poem a calificativului *alb* („Lebăda *albă* ...", „Aripele-i *albe* ...") atrage atenția asupra faptului că aceasta este trăsătura pe baza căreia se construiește relația de echivalență. Acest fenomen este înțeles abia după receptarea întregului text, cînd se observă structura sa de comparație implicită și de discurs demonstrativ, procedîndu-se la restrîngeri succesive ale intensiunii termenilor-cheie.

Figura *Lebăda ...: o barcă de vînt*, ai cărei termeni sînt plasați în cele două extremități ale textului poetic, se dovedește astfel, la sfîrșitul procesului de decodare, a avea trei structuri de adîncime posibile (al căror grad de complexitate crește de la cea dintîi la cea din urmă), toate motivate prin contextul lingvistic actualizat în poem:

(1) [Aripele lebedei sînt albe ca pînzele unei bărci de vînt]:

(2) [Lebăda albă se leagănă-n dor și își mișcă aripele albe ca pînzele unei bărci de vînt];

(3) [Lebăda și imaginea ei reflectată în apă formează o a treia imagine, care amintește de aceea a unei bărci de vînt].

5. *Poemul L e b ă d a se dovedește astfel a fi o macrofigură; el conferă expresie lingvistică unei instanțe care mediază între figurile generate sub presiunea textului și textul poetic însuși considerat ca o figură.*

6.1. Analizele asupra celor două poeme eminesciene din perioada de tinerețe prin prisma relației dintre figură și textul poetic care o generează au confirmat faptul că textul construiește o lume, instituind o serie de relații între un ansamblu de elemente și verbalizînd condițiile care le facilitează; el conferă astfel lumii pe care o manifestă statutul de lume posibilă.

6.2. Contextul lingvistic și contextul situațional sînt categorii complementare în textul poetic; fiecare reprezintă o „mască" pentru cealaltă, deci lumea mimată în text și limbajul care-i dă expresie sînt sisteme izomorfe. Aceasta și permite limbajului unui discurs poetic — pentru care stă, emblematic, o figură — să modeleze, în spațiul aceluiași text

sau în texte diferite, o mulțime teoretic infinită de lumi (deci de structuri de adîncime), pe care receptorul le poate reconstitui.

6.3. *Textul poetic își creează propriul spațiu referențial, propria situație de discurs, o virtualitate ce se reconstituie în procesul analizei prin punerea în relație a contextelor lingvistice ce presează asupra figurilor, fiind în același timp determinate de acestea.*

The Poetic Figure — A Function of the Poetic Text

(A b s t r a c t)

The presence of a quasi-identical figure discharging different functions in two poetic texts leads the author to a minute analysis of the text/figure relationship, the former category being demonstrated to influence and to subordinate the latter.

Octombrie 1987

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

HOR., *CARM.* I, 9 – ASPECTE ALE LECTURII POETICE

LIVIU FRANGA

Premisa studiului de față este că orice text poetic, indiferent de ambientul cultural din care provine, este simultan lizibil și scriptibil (în sensul dat de Roland Barthes acestor concepte). Lectura odei horațiene implică anumite opțiuni metodologice, autorul limitînd investigația la trei aspecte considerate relevante : a) limbajul poetic ca deviere ; b) segmentarea textuală (divizibilitatea enunțului) ; c) clasificarea paradigmatică și tipologia codurilor semiotice.

1. Investigația de față reprezintă o lectură, și nu o analiză. Prin aceasta subliniez dubla intenție dinamică a abordării, faptul că obiectul poetic nu *este* numai *citit*, ca produs al unei lecturi, ci *se citește* pe sine, este un act de lectură coincident cu lectura însăși. Analiza decupează obiectul dintr-un continuum verbal [1] : în acest caz, abordarea este, deci, tranzitivă. Lectura, în schimb, nu „citește" (altfel s-ar confunda cu analiza), ea se lasă citită de text : textul se adecvează universului nostru de așteptare printr-o rețea de stimuli de poeticitate [2]. În opoziție cu analiza, lectura este intranzitivă, adică reflexivă, în dubla direcție de la lector la text și de la text la lector.

1.1. În accepția plurală, respectiv totală, pe care i-o atribuie Paul Miclău [3], lectura reprezintă vocea însăși a scriiturii, după cum scriitura este vocea însăși a lecturii [4]. Ea scoate textul dintr-o fixitate absolută, aceea de obiect pur, definitiv, dar și dintr-o fixitate relativă, de obiect generabil, în sensul lui Teun A. Van Dijk [5]. Totodată, lectura totală nu vede în text exclusiv o practică semnificantă, o producere de semnificații și o producție (Julia Kristeva [6]). Prin urmare, lectura totală refuză fixitatea structurii și diseminarea semnificațiilor ca primejdii extreme. Ea nu poate fi decît un drum de mijloc, dar și un mijloc al drumului, echidistant față de extremități : față de text ca pur obiect, față de text ca subiect absolut.

1.2. Pe de altă parte, opțiunea pentru o lectură totală [7] indică perspectiva metodologică a cercetătorului, punctul său de pornire, nu și obligația imperioasă a realizării efective. De altfel, lectura totală rămîne, după opinia mea, infinit potențială, întrucît totalitatea nu se poate echi-

[1] A. J. Greimas, *Pour une théorie du discours poétique*, în volumul colectiv *Essais de sémiotique poétique, avec des études sur Apollinaire, Bataille, Baudelaire, Hugo, Jarry, Mallarmé, Michaux, Nerval, Rimbaud, Roubaud*, Paris, 1972, p. 10.

[2] Umberto Eco, *Opera deschisă. Formă și indeterminare în poeticile contemporane*. Prefață și traducere de Cornel Mihai Ionescu, București, 1969, p. 27.

[3] *Signes poétiques*, București, 1983, p. 5 și urm. și, în special, p. 32–61, 173 *et pass.*

[4] Cristina Hăulică, *Textul ca intertextualitate. Pornind de la Borges*, București, 1981, p. 173.

[5] *Aspects d'une théorie générative du Texte poétique*, în vol. cit. *Essais de sémiotique poétique*, p. 205.

[6] Σημειωτική. *Recherches pour une sémanalyse. (Extraits)*. Paris, 1978, p. 10–14, 52, 176–178, 220–223.

[7] Paul Miclău, *op. cit.*, p. 173–178.

vala cu definitivul, univocitatea, schema, structura etc. O lectură totală oprită la unul sau altul dintre nivele este o lectură plurală, distincția introdusă aici de Paul Miclău [8] fiind relevantă : lectura plurală în curs de a deveni lectură totală. Intervenția de față o înțeleg exact în acest spirit.

2. Un prim aspect — și poate cel mai vizibil, date fiind implicațiile semnificante ale materialului sonor — îl reprezintă îndepărtarea limbajului poetic de o relativă normă a limbajului în genere, văzut ca vorbire (*parole*) în sens saussurian, cu alte cuvinte, într-o terminologie strict tehnică [9], tipologia și gradele de realizare a ecarturilor limbajului poetic dat față de o vorbire generică. Se impune, totuși, următoarea restricție esențială. Întrucît faptele nu interesează decît sub raport stilistic, îndepărtarea limbajului poetic ia ca termen de referință exclusiv limbajul literar, și aceasta pentru motivul de bază că literatura trebuie explicată în primul rînd prin literatură (Northrop Frye [10]).

2.1. Ecarturile se realizează la toate nivelurile limbii : fonetic, lexical, morfologic, sintactic, topic, așadar pe verticală și sincronic. Totodată, ele se raportează la propria creație a autorului, ca termen imediat de referință (micro- și macrocontext în sensul lui Michael Riffaterre [11], deviație internă în terminologia lui Samuel R. Levin [12]), apoi ca îndepărtare originală față de limbajul poetic în curs de constituire și/sau deja constituit (deviație externă în sensul lui Levin [13]), în sfîrșit, ca distanțare în raport cu limbajul prozei beletristice (sau tehnice, în rare cazuri) în sensul lui Gérard Genette [14]. Într-un cuvînt, se pot stabili grade de ecart, pe orizontală și diacronic, cu mențiunea imposibilității de a preciza un reper fix, rigid, preferabil de înlocuit cu zone de referință concentrice.

Mă voi limita la cîteva exemplificări, încercînd reunirea simultană a celor două direcții (verticală și orizontală) de abordare a ecarturilor.

2.2. Strofa I reține atenția lecturii (în cazul de față în sens etimologic, de citire cu voce, mod auditiv fundamental pentru receptarea literară în antichitatea clasică [15]) prin reiterarea neobișnuită a unui sunet :

[8] *Ibid.*, p. 6.

[9] Sinonime semnificative sînt, în perimetrul grupului ,,Tel Quel", următoarele : *deviere, abatere, distanțare, spațiere, detur, distorsiune*, pentru care cf. vol. col. *Pentru o teorie a Textului. Antologie ,,Tel Quel" 1960—1971*. Introducere, antologie și traducere de Adriana Babeți și Delia Șepețean-Vasiliu, București, 1980, p. 446.

[10] *Anatomia criticii*. În românește de Domnica Sterian și Mihai Spăriosu. București, 1972, p. 19—21, 446—452.

[11] *Stylistic Context*, în "Word", 16, 1960, p. 211—244 ; id., *Problèmes d'analyse du style littéraire*, în *Romance Philology*, 14, 1961, 3, p. 216—227 ; id., *Încercări de definire lingvistică a stilului*, în *Probleme de stilistică. Culegere de articole*, București, 1964, p. 53—82 (reproducerea studiului apărut în "Word", 17, 1961, 3 ; traducerea aparține lui Paul Miclău) ; id., *Essais de stylistique structurale*. Présentation et traduction de Daniel Delas, Paris, 1971, p. 64—91. Despre contribuțiile lui M. Riffaterre în domeniul stilisticii literare structurale, un comentariu pertinent oferă Ecaterina Mihăilă, în *Receptarea poetică*, București, 1980, p. 55—58.

[12] *Internal and External Deviation in Poetry*, în "Word", 21, 1965, 2, p. 225—237.

[13] *Ibid.* ; cf. și id., *Deviation — Statistical and Determinate — in poetic Language*, în ,,Lingua", 12, 1963, p. 276—290 ; id., *Linguistic Structures in Poetry*, The Hague — Paris, 1973 (ed. a IV-a), p. 11—18, 59—62.

[14] *Limbaj poetic, poetică a limbajului*, în volumul selectiv *Figuri*. Selecție, traducere și prefață de Angela Ion, București, 1978, p. 216.—217.

[15] *Ibid.*, p. 214.

siflanta *s*, numărată de 9 ori la un total de 4 versuri și 18 lexeme. Evidențierea siflantei în anturaje sonore diverse este o formă elementară de simbolism fonetic, de motivare a limbajului, mai exact a semnului lingvistic, cu efect complex, sinestezic : siflanta reiterată încorporează ideea de ascuțit (ger), de povară greu de suportat (zăpada) și — fapt mai puțin așteptat — de măreție (Soracte, toponim — recte, oronim — probabil nu întîmplător ales în privința corpului fonetic, ,,necesar'' în contextul celorlalte lexeme cu siflantă). Remarci similare se pot aplica și strofei a III-a, caracterizată printr-o acumulare a complexelor aliterante, unde repetarea insistentă a aceleiași siflante este asociată unei combinări contrapunctice a oclusivelor surde și sonore cu lichidele. Fapt, de data aceasta, firesc : se vorbește despre vînturi șuierătoare peste ape clocotitoare și copaci foșnitori. Semnificantul mimează, așadar, semnificatul, adaptînd — pentru a prelua celebra dihotomie hjelmsleviană — forma expresiei formei conținutului [16].

2.3. Și încă un exemplu. În orice poezie clasică antică (excepțiile din antichitatea tîrzie au apărut tocmai pentru a reacționa, fie și indirect, față de constrîngerile normei metrico-prozodice), cuvîntul ocupă un anumit loc, și numai acela, deoarece : 1 . schema poeziei este prestabilită (restricțiile metrice și prozodice) ; 2. corpul fonetic (segmental) și elementele accentuale (suprasegmentale) corespund cel mai bine semnificatului global al versului, strofei, grupărilor strofice etc. Participiul *deproeliantes*, de pildă, din strofa a III-a, se află într-o poziție-cheie, centrală, nucleară : încleștarea luptei vînturilor este sugerată de ritmul alcaic lent al versului terțiar, care alternează spondeul central și spondeul final cu troheii anteriori acestora. Versul capătă, în ansamblu, un aspect ponderal, și nu întîmplător tocmai participiul, cu un corp fonetic impunător, este ales pentru a face manifest un vers format din numai trei cuvinte (ca, de altfel, și celelalte versuri terțiare, cu excepția strofelor a IV-a și a V-a). În opoziție formală cu derularea lentă a cuvintelor troheo-spondaice, unitățile lexicale dactilice motivează, în egală măsură, forma conținutului semantic prin forma expresiei : *aequore* (v. 10) este spațiul întins, dar agitat, vălurit de stihii, al mării ; *risus*(*ab*) din v. 22 recheamă cascada sonoră, vitalitatea bucuriei unui moment scurt, dar intens de viață.

2.4. Așadar, poezia se îndepărtează de proză în măsura în care, așa cum observa cu deosebită penetranță G. Genette [17], limbajul poetic recuperează defectul organic, nativ, al limbajului, accentuat paroxistic de limbajul prozei : brutala separare a semnificantului de semnificat și reciproc.

2.5. Dar limbajul poetic se îndepărtează în permanență și de un cod poetic general, constituit sau/și în curs de constituire în interiorul unei limbi literare (ca subcod al acesteia), de asemenea se abate de la confundarea cu propriul cod poetic al creatorului. Într-o odă conținînd

[16] *Ibid.*, p. 231—239.

[17] *Ibid.*, p. 232. Pentru distincția din perspectivă antică a raporturilor dintre proză și poezie, cf. I. Fischer, *Mots non-prosaïques (en latin)*, în *Actes de la XIIe Conférence Internationale d'Études Classiques ,,Eirene''*, Cluj-Napoca, 2—7 octobre, 1972 (tirage à part), București—Amsterdam, 1975, în special p. 189—190.

6 strofe și 24 de versuri sînt reperabile 6 lexeme care nu mai apar în nici o altă creație horațiană, anterioară sau posterioară, și anume, în ordinea apariției: *gelu*, *quadrimum*, *diota*, *deproeliantes*, *proditor*, *pignus* (dintre care unele apar chiar cîte două în aceeași strofă). În plus, *deproeliantes* nu este atestat în nici un alt text latin, are, prin urmare, calitatea de hapax absolut, iar celelalte lexeme menționate cunosc atestări reduse atît în interiorul corpusului poetic horațian, cît și în ansamblul limbajului poetic latin. Semnificative sînt, de asemenea, atestările aflate în raport invers: de pildă, ca substantiv, *merum* apare frecvent în spațiul poeziei horațiene (Erich Staedler [18], pe baza investigațiilor căruia am întreprins cercetarea de față, numără 19 locuri), cu o repartiție uniformă în ansamblul operei, în schimb același lexem este extrem de rar atestat în afara poeziei horațiene (cu același sens și utilizare substantivală doar la Vergilius și Fortunatus, după statistica lui Louis Quicherat [19]); și, la antipod, verbul *sternere* apare rar la Horatius, doar în *Carmina* (4 atestări) și *Satirae* (una singură), fapt ce contrastează evident cu atestările deosebit de numeroase ale lexemului în afara poeziei horațiene (cf. Quicherat, *ibid.*, s.v.). Contrastele de frecvență sînt evidențiate și prin topică. Un lexem cu utilizări frecvente în limbajul poetic horațian este plasat în imediata vecinătate a unui hapax sau a unui lexem rar utilizat: astfel, *laborantes* (26 de atestări ale formelor verbului) este contiguu cu *gelu* (hapax la Horatius), *susurri* (hapax în *Carmina*) este asociat cu *lenes* (25 de utilizări în ansamblul operei), *proditor* (hapax la Horatius) este contiguu cu *intimo* (de asemenea *hapax* la Horatius, fapt care modifică, probabil nu fără intenție, raporturile de frecvență evidențiate prin topică).

2.6. În sfîrșit, investigația lexicală la care m-am oprit poate căpăta sensuri depline dacă raportăm opțiunea lexicală la registrele limbajului poetic. Se poate constata preferința aproape totală a lui Horatius pentru lexeme care nu cunosc utilizări anterioare epocii clasice (păstrăm terminologia tradițională în absența alteia mai eficace), corespunzînd, așadar, în mare, celei de-a doua jumătăți a secolului I î.e.n. Dacă apar lexeme cu atestări mai vechi (este cazul lui *dissolue*, *benignius*, *morosa*, *pignus* și *pertinax*), acestea aparțin în exclusivitate textelor plautino-terențiene, așadar, fapt relevant, registrului comic. De aici, contrastul: structură (metrică, semantică) lirică — registru (lexical) comic trebuie considerat una dintre sursele deschiderii mesajului poetic, una dintre sursele ambiguității funciare, globale, a poeziei.

3. Așa cum pertinent sublinia Mariana Tuțescu, sintetizînd rezultatele unei complexe cercetări anterioare [20], textul este produsul unui discurs, reprezintă structura sa formală, „gramaticală". Ca structură, textul aparține spațiului imanenței. Ca produs al discursului, textul este

[18] *Thesaurus Horatianus*. Von Erich Staedler. Zum Druck besorgt von Rudolf Müller, Berlin, 1962, s.v. *merum*.

[19] *Thesaurus poeticus linguae Latinae ou Dictionnaire prosodique et poétique de la langue latine, contenant tous les mots employés dans les ouvrages ou les fragments qui nous restent des poètes latins*. Trente-deuxième édition, revue et corrigée par Émile Chatelain, Paris, s.a., s.v *merum*.

[20] *Le Texte. De la linguistique à la littérature*. București, 1980, p. 23.

generabil, echivalează cu o productivitate permanentă și recurentă, se înscrie în orizontul deschiderii.

3.1. Putem, astfel, vedea în oda lui Horatius un atare ansamblu de enunțuri segmentabile. Aceste enunțuri se impun a fi considerate simultan unități minimale tematice în sens greimasian, așadar semne poetice minimale, poeteme [21], prin a căror coeziune și coerență se alcătuiesc unități superioare, macrounități sau macrosemne ce pot fi denumite, preluînd terminologia utilizată de Cezar Tabarcea [22], sintagme de text. Pe de altă parte și în același timp, enunțurile trebuie considerate ceea ce sînt, adică produse ale discursului, între care se pot stabili raporturi de condiționare logică (inferență) și, pe un plan superior, relații. Propun, prin urmare, schema I, care, utilizînd modelul aplicat de Cezar Tabarcea pe un anumit tip de text, poate fi extinsă asupra oricărui text poetic. O atare schemă prezintă avantajul de a putea fixa grafic ceea ce este, în realitate, mobil, și anume relația dialectică dintre text și discurs.

3.2. Muntele nins, strălucitor de povara albă; pădurile care suportă greutatea zăpezii (*laborant*); pîraiele încremenite de ger; acestea sînt primele microsegmente ale discursului și, totodată, poetemele sau semnele poetice minimale din strofa I, notate cu simbolurile corespunzătoare *a*, *b*, *c*. Ele alcătuiesc segmentul 1 al discursului, coincizînd cu întreaga strofă. În plan textual, segmentul corespunde unei sintagme minimale, definită prin contiguitatea sintagmatică a cel puțin două poeteme.

3.2.1. Lemne din belșug; vin și mai din belșug: ambele poeteme împart structura logică a strofei a II-a. Decupăm, așadar, microsegmentele *d* și *e*, prin coeziunea cărora se construiește segmentul 2 (coincizînd, din nou, cu o strofă întreagă). Segmentul 2 este consecința implicită a segmentului 1. Implicația, respectiv consecuția, o notăm, după sistemul convențional utilizat [23], printr-o săgeată (→).

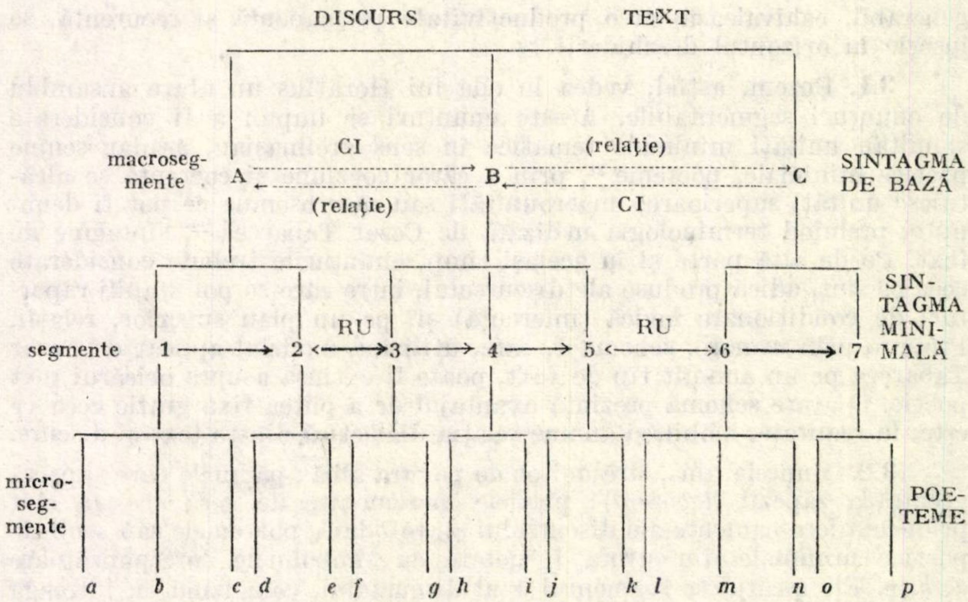
3.2.2. Segmentele 1 și 2 alcătuiesc, în planul discursului (căci verbele *dissolue* și *deprome* sînt mărcile prin excelență ale funcției conative, centrate pe auditor și destinatar), macrosegmentul A, reprezentat de primele două strofe. În plan textual, macrosegmentul corespunde sintagmei de bază, ca macrounitate formală ce include cel puțin două sintagme minimale.

3.2.3. Lemnele ca stimulent caloric, vinul ca remediu psihic se opun „celorlalte [lucruri]" (*cetera*, v.9), implicit unui univers referențial deja evocat în segmentul 1 (*Socrate*, *siluae*, *flumina*) și reevocat într-un nou egment, notat prin cifra 3, care subordonează acest complex referențial

[21] Termenul este folosit de Andrei Vincenz, în articolul „*Rythme intérieur" et informa tion poétique*, în RRL, 2, 1969, p. 163—178, precum și de Ecaterina Mihăilă, în studiul *Metode matematice în analiza literară*, din volumul colectiv *Analiză și interpretare. Orientări moderne în critica literară contemporană*, București, 1972, p. 221—222, și n. 70 (unde se face echivalența poetem—silabă, p. 222).

[22] *Scrisoarea a III-a de Mihai Eminescu. Antiteza ca procedeu de organizare a textului*, în volumul colectiv *Analize de texte poetice. Antologie*. Coordonator acad. I. Coteanu, București, 1986, p. 161—174.

[23] Tzvetan Todorov, *Poétique*, în volumul colectiv semnat de Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov, Dan Sperber, Moustafa Safouan, François Wahl, *Qu'est-ce que le structuralisme?*, Paris, 1968, p. 134.

(uides) ut alta stet niue candidum Soracte = *a*
nec iam sustineant [. . .] *laborantes* = *b*
geluque flumina [. . .] *acuto* = *c*
dissolue frigus ligna [. . .] *reponens* = *d*
atque benignius deprome [. . .] *diota* = *e*
permitte diuis cetera = *f*
qui simul strauere uentos [. . .] *orni* = *g*
quid sit futurum cras fuge quaerere = *h*

et quem Fors dierum cunque [. . .] *appone* = *i*
nec dulces amores sperne puer [. . .] *choreas* = *j*
donec uirenti canities abest morosa = *k*
nunc et campus [*repeta(n)tur*] = *l*
et areae [*repeta(n)tur*] = *m*
lenesque sub noctem [. . .] *repetantur hora* = *n*
nunc et latentis proditor [. . .] *angulo* = *o*
pignusque dereptum lacertis [. . .] *pertinaci* = *p*

Schema I

(notat simbolic *g* : *uentos*, *aequore*, *cupressi*, *orni*) voinței zeilor (*diuis*, v.9). Prin urmare, reunind microsegmentul *f* (*permitte diuis cetera*) și microsegmentul *g*, reprezentînd, totodată, poetemele textului, se obține segmentul 3, care implică, la rîndul lui, segmentul 4, iar acesta, din nou, îl implică pe 5, în felul următor : microsegmentele *h* (*fuge quaerere*) și *i* (*quem* [. . .] *dierum* [. . .] *lucro*) ale segmentului 4 sînt consecința directă a actului ilocuționar afirmat în segmentul 3 (*permitte diuis*) ; iar microsegmentele *j* (*nec* [. . .] *sperne*) și *k* (*donec* [. . .] *canities abest*) ale segmentului 5 derivă consecutiv din suita actelor ilocuționare ale segmentului 4 (*fuge quaerere*, *appone*). Astfel încît, din perspectiva actelor de limbaj, se poate remarca în treacăt construcția înlănțuită, succesiunea în cascadă a discursului orientat spre auditor și, simultan, destinatar.

3.2.4. Segmentele de discurs 3, 4 și 5, corespunzînd, cum arătam, nivelului sintagmelor minimale, nu acoperă uniform textul. Segmentul 3 coincide, ca și primele două, cu ansamblul strofei, în schimb segmentele 4 și 5 rup simetria formală, creînd o discrepanță vizibilă între unitățile discursului și unitățile aparente ale textului, întrucît strofa a IV-a aparține simultan segmentelor 4 și 5, iar strofa a V-a segmentelor 5 și 6.

3.2.5. Terenul liber, deschis, aparținînd sferei urbanului (*campus*, scil. *Martius* [24]), spațiul neîngrădit (*areae*), noaptea (*sub noctem*) : acestea sînt poetemele (*l*, *m*, *n*) care articulează finalul discursului, ca elemente componente ale segmentului 6, aflate într-o deplină contiguitate sintagmatică și în raporturi de implicație cu *risus proditor* și *pignus dereptum*, respectiv microsegmentele *o* și *p* ale ultimului segment : numai zona deschisă, spațiul neîngrădit și căderea nopții fac posibile rîsul tainic și inelul, zălog al iubirii.

3.3. Rezultă aproape de la sine că segmentele 3, 4 și 5 pe de o parte, 6 și 7, pe de alta, alcătuiesc, în planul discursului, macrosegmentele B, respectiv C, care sînt, în planul textului, sintagme de bază, alături de A. Dacă între segmente se pot depista, cu relativă ușurință, raporturi de inferență pe baza condiționărilor, respectiv implicațiilor existente la nivel de microsegmente, relațiile ce se stabilesc între macrounitățile superioare ale discursului, recte textului (A, B, C), trebuie cel puțin precizate. Aceste relații nu se mai pun sub semnul interdeterminării sau al intercondiționării, întrucît nu mai au la bază criteriul implicației logice. Macrosegmentul A are o existență semnificantă autonomă în interiorul discursului, el nu depinde de B și cu atît mai puțin de C. Să citim însă invers textul. În acest caz, raporturile se răstoarnă : C, ,,iubirea'', este posibilă numai dacă există B, ,,eliberarea de griji''. La rîndul lui, B nu depinde condiționat de A : eliberarea de frămîntări poate avea loc în orice decor ; cel hibernal o favorizează, dar nu o impune.

Prin urmare, C depinde de B, dar B nu depinde nici de A, nici de C. De la A la B și de la B la C, textul relevă o autonomie aproximativă a părților, ruptivul (în termenii lui Jean Ricardou [25], notat prin sigla RU în schema I) instalîndu-se exact în faliile dintre segmentele 2 și 3, respectiv 5 și 6. De la C la B, ruptivul, perceptibil la nivel segmental, respectiv sintagmatic, se transformă în cimentariu (notat în schemă cu sigla CI), în coerență/coeziune a textului, iar de la B la A în coeziune facultativă, ruptiv parțial și cimentariu parțial.

3.4. Textul, în pofida aparentei sale rotunzimi formale perfecte (6 strofe, 4 versuri pe unitatea strofică etc.), se conturează ca proiecție simultană a izo- și alotopiei semantice, ca o convergență izo- și alotopică. Un spațiu fundamental contradictoriu, în sensul că relațiile care îl străbat unesc elemente contrarii și separă elemente unite, într-o dinamică perpetuă a dialecticului [26]. Tensiunea armoniei și seninul calm al contrariilor — acesta este textul poetic, și îl putem citi astfel, și trebuie să fie citit, pentru că el ni se oferă ca atare, nici de la început către sfîrșit, nici de la sfîrșit către început, ci din toate părțile deodată.

[24] Totuși, nu neapărat *campus Martius*, ci, mai curînd, ,,der Ort geselliger Unterhaltung'' (Adolf Kiessling, Richard Heinze, în *Quintus Horatius Flaccus, Oden und Epoden*. Siebente Auflage. Berlin, 1930, p. 51). Pentru identificarea cu *campus Martius* pledează, între alții, Frédéric Plessis (în *Q. Horati Flacci opera. Œuvres d'Horace*, Paris, 1924, p. 32) și Carl Nauck (în *Oden und Epoden*, Leipzig u. Berlin, 1926, p. 16). Alți comentatori (de pildă, F. Villeneuve, în ediția din ,,Les Belles Lettres'', 1927) nu se opresc asupra pasajului.

[25] *La révolution textuelle*, în ,,Esprit'', 12, 1974, p. 927—945.

[26] Tzvetan Todorov, *Poetica. Gramatica Decameronului*. Traducere și studiu introductiv Paul Miclău, București, 1975, p. 39; Crișu Dascălu, *Dialectica limbajului poetic*, Timișoara, 1986, p. 57—59, 183 et pass.

4. Revenind la cîmpul lexical, se poate surprinde, într-un final provizoriu de lectură, organizarea acestui cîmp, și anume ordonarea paradigmelor, proiectarea lor pe derularea sintagmatică și multiplicitatea codurilor semiotice către care se deschide poemul.

4.1. Dacă eliminăm din clasificarea paradigmatică elementele lipsite, din această perspectivă, de pertinență și funcționalitate, precum instrumentele de coordonare sintactico-semantică (demarcatori sintactici) ca, de pildă, conjuncțiile *ut*, *nec*, *-que*, *atque*, *et*, *donec*, *aut*, prepozițiile *super*, *ab*, pronumele *qui*, *quid*, *quemcumque*, de asemenea anumiți demarcatori circumstanțiali modali și atributivi cu valori generice (*large*, *benignius*, *male*, *dulces*, *gratus*, *lenes*, *morosa*, *proditor*, *dereptum*, *pertinaci*), în sfîrșit, omițînd și elementele cu rol morfologic strict determinat (interjecția *o*, vocativele *Thaliarche* și *puer*), se obțin 5 paradigme semantice specifice, desfășurate în schema II în ordinea apariției lor în text, așadar după criteriul derulării lor sintagmatice. Este vorba de paradigmele : SPAȚIU/MATERIE ; CULOARE ; TIMP ; MIȘCARE/NEMIȘCARE ; UMAN/SUPRAUMAN. Elementele componente ale acestor clase paradigmatice sînt inegale numeric, de exemplu doar două (eventual trei) în clasa CULOARE (*candidum*, strofa I, și *uirenti*, strofa V, ultimul aparținînd acestei clase în virtutea etimologiei și a perechii contrastante alcătuite împreună cu *canities* 'căruntețe', pe care îl putem include în clasa CULOARE, deși semnificația în poem a lui *canities* acoperă și o altă zonă paradigmatică) ; în schimb, paradigmele SPAȚIU/MATERIE, TIMP și MIȘCARE/NEMIȘCARE sînt reprezentate de elemente care, practic, apar diseminate în tot spațiul poemului, alcătuind o grilă densă. În sfîrșit, pe o poziție intermediară, clasa elementelor UMANE/SUPRAUMANE conține un număr relativ redus de componente, ca și prima clasă menționată ; spre deosebire însă de ea, această clasă alcătuiește, în centrul poemului, un veritabil nucleu semantic dublu organizat : palierului *supra-uman*, din strofele III—IV (*diuis*, *Fors*), i se contrapune, în strofa a VI-a, palierul *uman* (*puellae*, *lacertis*, *digito*, elemente precedate de *lucro* din strofa a IV-a).

4.2. Prin urmare, se pot diferenția două tipuri paradigmatice : clasa elementelor care străbat poemul, alcătuind, cum arătam, o rețea triplă, spațio-temporal-cinetică, și clasa elementelor nucleare, reprezentate de culoare și nemișcare (strofele I, V, VI), pe de o parte, uman și suprauman (strofele III, IV, VI), pe de alta. În acest fel, proiectarea paradigmelor în spațiul sintagmatic (sintagmatizarea) se desfășoară în relief : peste o rețea-fundal omogenă (spațiu + timp + mișcare) se suprapun nuclee semantice contigue (culoare, nemișcare, uman/suprauman), care asigură atît densitatea, cît și relieful poemului.

4.3. Această modalitate de lectură permite, așadar, o anumită reprezentare evasifigurată, ilustrată de schema III (unde cifrele romane corespund numărului de ordine al strofei), schemă ce poate fi citită în dublu sens : de la strofa I la strofa a VI-a, deci de la nemișcare, trecînd prin uman și sfîrșind, prin intermediul jocului dialectic al mișcării și al nemișcării, din nou în uman, sau de la strofa a VI-a la strofa I, pe un traiect identic, dar invers ordonat, de la uman spre nemișcare. Cei doi poli se-

1. SPAŢIU/MATERIE		2. CULOARE	3. TIMP	4. MIŞCARE/NEMIŞCARE		5. UMAN/SUPRAUMAN	
alta	*niue*	*candidum* (I)	*quadrimum*	*uides*	*stet* (I)	*lucro*	
	gelu	*uirenti* (V)	*iam*	*laborantes*	*onus* (I)	*puellae*	*diuis*
siluae		*(canities)* (V)	*simul*	*acuto*	*constiterint* (I)	*lacertis*	*Fors*
flumina			*ueteres*	*frigus*	*latentis* (VI)	*digito*	
	ligna		*futurum*	*dissolue*	*amores*		
	foco		*cras*	*reponens*			
	diota		*dierum*	*deprome*			
	merum		*canities*	*permitte* (abstr.)			
	(uentos)		*nunc*	*strauere*			
	aequore		*abest*	*uentos*			
cupressi			*composita hora*	*feruido*			
orni				*deproeliantes*			
campus				*agitantur*			
areae				*fuge (quaerere)*			
angulo				*dabit* (abstr.)			
	pignus			*appone* (abstr.)			
				choreas			
				susurri			
				repetantur			
				risus			
TOATĂ POEZIA		I, V	II→V	TOATĂ POEZIA	I, VI	III–IV	V

Schema II

I nemişcare (—culoare)
II SPAŢIU
III} IV} uman/suprauman
TIMP
MIŞCARE
V
VI (nemişcare—) uman

Schema III

mantici, al nemișcării și al umanului, delimitează cadrul derulării spațio-temporal-cinetice a poemului, îl închid, în aparență, față de domeniul exterior, albul tipografic și semantic, teritoriul acelui *au-delà* al poemului.

4.4. Dar numai în aparență. „Relief", „cadru", „spațiu", „domeniu", „teritoriu" — sînt termeni a căror utilizare metaforică dobîndește pregnanță în limitele unei convenții necesare analizei structurilor imanente textului. Acesta reunește însă un număr, întotdeauna variabil, de coduri, se instituie în calitate de cod al codurilor semiotice, și nicidecum doar de simplu mesaj. Lectura tabulară, ca poem total, a textului, teoretizată și aplicată pertinent de Paul Miclău [27], impune conceperea textului poetic drept un spectacol complex, o pluritate de jocuri, un „vîrtej de spectacole" [28].

4.4.1. Astfel, un cod al obiectelor materiale se înscrie ca subcod al codului (ce poate fi denumit cu un termen generic) spațial : *niue*, *ligna*, *foco*, *diota*, *merum*, *aequore*, *pignus* sînt elemente, la rîndul lor codificate, ale unui cod superior, format din elementele spațiale : *alta*, *campus*, *areae*, *angulo*. Codul unităților temporale este subscris codului temporal generic : astfel, apar elemente de subcod, precum : *quadrimum*, *iam*, *simul*, *cras*, *dierum*, *nunc*, *hora*, în raport cu elementele de cod temporal supraordonate *ueteres*, *futurum*, *canities*, *abest*. Codul culorilor și codul cinetic, disproporționat reprezentate, se delimitează în calitate de coduri care nu pun în evidență prezența explicită a unor actanți animați. Aceștia din urmă alcătuiesc un cod separat, autonom, contrapus codului obiectelor materiale, remarcîndu-se aceeași disproporție numerică între elementele de cod : *Thaliarche*, *diuis*, *puer*, *puellae*, în raport cu numeroasele elemente ale codului inanimat, spațio-material. Între obiecte și actanți se stabilesc distanțe specifice, apropieri sau depărtări, ce formează, de asemenea, un cod aparte, denumit de Paul Miclău (*ibid.*) codul proxemic, care măsoară distanța dintre obiecte și actanții animați : de pildă, se poate sugera unei lecturi ulterioare surprinderea raportului proxematic (distanța) dintre *Thaliarchus*, ca destinatar al mesajului textual, și elementele de cod spațio-materiale abundente în strofele I—III, pe de o parte, sau, pe de alta, raportul invers, de apropiere, între *puer*, în calitate tot de destinatar, și elementele codurilor spațial-cinetice-obiectuale din strofele IV—VI.

4.4.2. În sfîrșit, esențial pentru determinarea caracterului literar al comunicării textuale ne apare codul metasememelor, în interiorul cărora, în conformitate cu pertinenta clasificare propusă de Tzvetan Todorov [29], trebuie delimitat subcodul tropilor (metasememe avînd la bază o anomalie lingvistică) în raport cu subcodul figurilor (metasememe în care anomalia lingvistică este absentă). Codul metasememelor, prezente și/sau absente, antrenează capacitatea creatoare a lectorului, stimulîndu-i creativitatea, permițînd, chiar impunînd, pluralitatea lecturii, în consecință, lectura totală.

4.5. Codurile și subcodurile deschid, astfel, lecturii perspective, practic, infinite. Cu atît mai mult, cu cît natura acestor „spectacole",

[27] *Op. cit.*, p. 184—187.
[28] Id., *ibid.*, p. 187.
[29] *Littérature et signification*, Paris, 1967, p. 107—114.

suprapuse și interferente, este, după excelenta observație a lui Paul Miclău, fundamental interioară : „Le poème [...] se joue en nous-mêmes [...]" [30].

5. Etapele lecturii propuse în demonstrația, inevitabil parțială, efectuată mai sus, au avut drept scop fundamental evidențierea unei idei de la care am pornit și pe care se impune, în final, să o rearticulăm : premisă și concluzie simultan.

5.1. Pentru a vorbi despre text [31] ne putem situa în puncte diferite ale perspectivei. În ceea ce privește abordarea de față, am optat pentru acele moduri de lectură care permit relevarea unității textuale : a) nivelul limbajului poetic (problema ecarturilor) ; b) nivelul segmentărilor structurale pe unități minime ; c) nivelul imanenței lărgite a paradigmelor și perspectiva deschiderii semiotice. Indiferent însă de nivelul la care sîntem situați pentru a vorbi despre text, acesta nu poate fi considerat în exclusivitate o structură, deci un produs, dar nici numai o structurare, deci o producere de semnificații, el oferindu-se simultan ca structură și structurare, ca produs și producere de semnificații.

5.2. Pe de altă parte, a admite în mod necondiționat și absolut departajarea textelor (literare, se subînțelege), în funcție de caracterul lor exclusiv lizibil sau exclusiv scriptibil, așa cum propunea cîndva Roland Barthes [32], mi se pare o alternativă tranșantă, utilă doar ca schemă de lucru și model teoretic, opțiune motivată într-o anumită măsură de intențiile polemice ale cercetătorului. În practica textuală, nu există texte exclusiv lizibile, după cum nu există texte exclusiv scriptibile. Textul este concomitent lizibil și scriptibil. În ambele cazuri, lectorul este un principiu activ, nu prizonierul semnificațiilor univoce, ci, dacă pot spune așa, decriptatorul jocului scriiturii, al acelor nuclee de poeticitate, de semnicitate conținute în text.

5.3. Dar nu este singurul principiu activ. Lectorul revelează, pentru că textul *se* revelează. Lectorul „citește", prin simplul fapt că textul se lasă citit, dar trebuie să privim și invers, de la capătul celălalt. Textul *se scrie* în noi, întrucît, pe măsură ce citim, ne citim propriul nostru orizont de așteptare, centrele de confirmare și frustrare a așteptării. Iar „așteptarea" constituie produsul unei îndelungate *praxis* istorico-social-culturale determinate, în raport cu evoluția umanității [33]. Textul, așadar, ne traversează existența, *ne* citește, înșelîndu-ne sau dăruindu-se. Lectura este, în consecință, un triumf unic : înfrîngere și victorie totodată.

[30] *Op. cit.*, p. 187.

[31] I. Coteanu, *Cum vorbim despre text*, în vol. cit. *Analize de texte poetice. Antologie*, p. 7—36.

[32] *S/Z. Essai*, Paris, 1970, p. 11, 165—166, 187 et pass.

[33] Julia Kristeva, *op. cit.* : textul ca *praxis* semnificantă este una dintre tezele fundamentale ale studiului (vezi, în special, definiția dată textului ca productivitate la p. 52 și, de asemenea, capitolul 6, *La productivité dite texte*, p. 173—184).

Hor., *Carm.* 1, 9 – una lettura poetica

(Riassunto)

L'Autore ha cercato una possibile lettura della poeticità del testo letterario, sia antico, come questo carme oraziano, sia moderno. Il testo può essere riguardato nella sua doppia qualità : come prodotto (o totalità coerente d'enunciati) ed, ugualmente, come produzione (o pratica) significante. La lettura riunisce gli due aspetti riguardanti la manifestazione del testo letterario (poetico, nella specie). Così, la lettura implica necessariamente un'opzione inevitabile dal punto di vista metodologico. Tre sono, secondo l'Autore dello studio, gli aspetti rilevando la poeticità del testo scelto : a) il linguaggio poetico e la deviazione dalla norma („contesto", „codo", „uso" ecc.) ; b) la divisibilità del testo, cioè degl'enunciati ; c) l'apertura semiotica (per mezzo dei codi).

Decembrie 1987

Facultatea de Filologie
București, Edgar Quinet 5–7

STRATEGII DIALOGALE LA SADOVEANU

VICTORIA MOLDOVAN

Se analizează un fragment din romanul *Fraţii Jderi*, care conţine un dialog între soţ şi soţie ilustrînd două strategii principale : una ofensivă, proprie personajului feminin (comisoaia Ilisafta), şi alta defensivă, proprie personajului masculin (comisul Manole). Textul ilustrează şi unele strategii dialogale secundare vizînd relaţia mamă—fiu şi tată—fiu.

1. Dialogul literar, definit ca ,,o comunicare predominant verbală între personajele unei opere literare'' (Şerban, 1984, 42), reprezintă un dialog de gradul al doilea, un dialog mimetic, diferit de dialogul natural, spontan. În naraţiune i se recunoaşte rolul de modalitate discursivă potenţatoare a efectului de autenticitate. Bahtin observa că ,,O singură voce nu duce la bun sfîrşit şi nu rezolvă nimic. Minimul de viaţă, minimul de existenţă îl oferă două voci'' (Bahtin, 1970, 356). Efectul de autenticitate rezultă, între altele, şi din exploatarea particularităţilor specifice vorbirii personajelor; crearea diferitelor tipuri de eroi — reprezentînd medii, preocupări şi atitudini diverse — şi punerea lor în situaţia de comunicare aduc în text, împreună cu problematica, tot atîtea tipuri de reacţii verbale, tot atîtea strategii de abordare a interlocutorului, menite să convingă, să-şi exercite forţa persuasivă asupra acestuia.

1.1. Fragmentul selectat pentru a urmări strategiile dialogale la care apelează personajele în interacţiunea lor verbală face parte din romanul sadovenian *Fraţii Jderi*; mai exact, este vorba despre capitolul V : *În care se înfăţişează comisul Manole Jder şi mai cu samă dumneaei comisioaia Ilisafta Jderoaia.*

În economia romanului, fragmentul reprezintă o secvenţă în care narativul înglobează dramaticul, păstrîndu-i trăsăturile discursive : înlănţuirea replicilor este tipic dramatică, dialogul realizîndu-se, în bună măsură, în absenţa verbelor dicendi; în prima parte a dialogului subiectul emiţător, autorul, se ascunde perfect în spatele personajelor, manifestările încadrării narative se vădesc mai ales în finalul pasajului; dialogul este întrerupt prin ieşiri din scenă, verbalizate şi motivate de personajul însuşi, nu de vocea auctorială. Desigur, acestea nu influenţează caracterul narativ al romanului, ci ilustrează proteismul acestei forme a genului epic capabile să aglutineze strategii proprii altor genuri. Preponderent dialogat, acest fragment utilizează modalitatea mimetică, specifică discursului dramatic; după cum vom vedea, dialogul preia aproape în totalitate (puţine sînt intervenţiile autorului) funcţia de caracterizare şi portretizare a unor personaje.

2. Capitolul debutează printr-un pasaj narativ care surprinde o *situaţie comunicativă*; *participanţii* la dialog se definesc antitetic : *comisoaia* ,,avea spor la vorbă, oricît era de trudită'', pe cînd *comisul* era puţin ,,vorbareţ''. Relaţia lor este una de familie, relaţia stabilită între membrii unui cuplu de o anumită vîrstă. Comisului — care ,,dădea din cînd în cînd răspunsuri, pe cît se putea mai scurte'' — îi revine rolul de catalizator al reacţiei verbale, întrucît acele ,,răspunsuri îndeplineau slujba untdelemnului pe care-l torni peste foc''. *Locul* şi *timpul* desfăşurării

acţiunii comunicative se precizează în acelaşi preambul narativ (corespunzător didascaliilor din textul dramatic) : în pridvorul casei, după înserare, cînd fiecare personaj caută odihna. *Actul comunicativ*, dialogul propriu-zis, gravitează în jurul nucleului reprezentat de „plodul **cela**", respectiv Ionuţ, mezinul familiei, care nu s-a întors încă dintr-o „misiune" încredinţată de comis.

2.1. Dialogul celor doi locutori se desfăşoară ca o interacţiune între un emiţător (comisoaia) şi un receptor (comisul), pentru ca în secvenţa următoare comisul să devină emiţător, iar comisoaia receptor şi astfel, în transmiterea mesajului, rolurile alternează în continuare. Reacţiile nonverbale — semnalate în dialog — generează verbalul şi contribuie la creşterea verosimilităţii dialogului, apropiindu-l de dialogul natural spontan.

2.2. Din dialog rezultă că interlocutorii se cunosc foarte exact (nu se află la prima dezbatere), nici unul nu prezintă surprize pentru celălalt, fiecare are un mobil propriu (opus celuilalt), deci fiecare va acţiona în consecinţă, adoptînd o strategie dialogală aptă să-i servească scopul propus. Astfel, dialogul — care ia naştere din forţa ilocuţionară şi vizează perlocuţionarul — se construieşte şi se produce ca urmare a două poziţii diferite, a două strategii opuse.

3. *Strategia comisului* (reprezentînd strategia de tip masculin) urmăreşte evitarea sau blocarea dialogului — prin schimbarea permanentă şi sistematică a referentului — pentru a nu divulga un secret important, pentru a nu trăda nimic despre mama lui Ionuţ. Pentru aceasta, în reacţiile sale verbale comisul uzează de *replici scurte* — un cuvînt, două, cel mult o frază : „. . . A zăcut băietul trei săptămîni din acea spaimă. Îi pierise graiul. A trebuit să vie egumenul de la Sihla, să-i cetească dezlegările. — *A fost urs*". Cînd jupîneasa Ilisafta îi reproşa comportamentul imatur dintr-o anumită situaţie (tînăr şi îndrăgostit fiind, comisul acceptase în iarmaroc provocarea unui luptător de la circ), la replica ei, încheiată interogativ — „Vrei să spui că nu te-a răpus?" —, răspunsul e tot laconic : „— *Vreau să spun*". Avansînd pe aceeaşi linie a reproşurilor, comisoaia îi reaminteşte cum din cauza nebuniilor lui a fost pusă într-o situaţie dificilă : „. . . Pe urmă am mărturisit părintelui Dumitru întîmplarea şi el mi-a făcut rugăciune de iertare". Cavalerismul comisului răzbate din replica de acelaşi tip : „— *Nu erai vinovată*".

Strategia comisului se bazează pe îndepărtarea de referentul impus de comisoaie ; abilitatea sa verbală vizează deseori gluma : „— Care urs, cînd avea înfăţişare femeiască şi era despletită? — *Atuncea ursoaică*". Alteori replicile comisului — dornic de a se sustrage referentului impus — devin aluziv-ironice : „— N-ai tăiat o gratie? şi n-ai intrat la mine în ietăcel? M-am spăriat aşa de cumplit, încît mi s-au încleştat fălcile şi mie, şi n-am putut da un strigăt . . . — *Atuncea n-ai mărturisit părintelui Dumitru*".

Cînd comisul nu se mai poate salva prin mijloace evazive (aluzii, glume, ironii), acceptă referentul impus de interlocutor, construind replici mai consistente, încheiate pe un ton tăios, imperativ, dar care nu duc la consecinţa scontată. Singura modalitate de salvare, de neacceptare a referentului impus de „adversar" o constituie *refuzul dialogului*. Strategia comisului este una defensivă, el îşi apără liniştea.

4. *Strategia comisoaiei* – care instaurează referentul dorind să afle (pentru a cîta oară?) cine era femeia pe care o iubise cîndva comisul – se bazează pe discursul amplu, întocmit după toate legile retoricii și ale persuasiunii. Replicile ei se remarcă prin abundența și frecvența interogației retorice; replicile lungi, cu virtuți narative, care implică intertextualitatea, sînt proprii și definitorii pentru discursul comisoaiei. Transformarea replicii în povestire are finalități persuasive. Comisoaia controlează dialogul cu o știință desăvîrșită, neadmițînd, cu nici un preț, îndepărtarea de subiect. Cînd, totuși, aceasta s-a produs, ea intervine cu *replici rectificatoare* autoritare, de tipul: *Lasă asta! Parcă despre asta-i vorba!*, funcționînd ca mărci ale reinstaurării referentului. „– ... Băietul cel mititel al lui Petrea Gotcu a căzut în fîntînă. – Ce-a căutat a aflat. L-a scos ud și i-a tras tatu-său o bătaie, cum se cuvine. – *Lasă asta!* Vorbesc de cîte se întîmplă copiilor". În cazul de mai sus imperativului îi revine funcția de reorientare a dialogului spre scopul propus; în alte situații se apelează la interogații rectificatoare: „– Atuncea n-ai mărturisit părintelui ... – *Parcă despre asta-i vorba?* E vorba că umblă un copil pe drum primejdios la vreme de noapte și cine știe ce i se poate întîmpla".

În schimbul de replici, *schimbul reparator* este inițiat întotdeauna de comisoaie, iar, dacă situația o impune, aceasta apelează la elemente nonverbale, mai apte să convingă interlocutorul: „Jupîneasă Ilisaftă, lasă greșala aceea a mea să doarmă somnul cel fără deșteptare. – Nu te supăra, comise, *scînci jupîneasa Ilisafta, întorcînd spre soțul ei ochi încă frumos sprîncenați*"; sau, în alt caz: „– Să leși băietul să doarmă. – Nu te supăra, cinstite comise, *zîmbi cu dulceață comisoaia ...*". Prin aceste mijloace reacția interlocutorului este anulată, iar dialogul canalizat pe direcția dorită de comisoaie, care nu consimte să abandoneze tema înainte de a fi utilizat cît mai multe dintre posibilitățile de care dispune; elementele de intertextualitate, abundente în discursul său – amintiri, exemplificări provenind din întîmplările altora –, fac parte integrantă din strategia adoptată.

Personalitatea autoritară a comisoaiei transpare și din modul de satisfacere a *valențelor dialogale*, respectiv a actelor de răspuns posibile într-o situație dată (Pop, 1984); ea nu acceptă oricînd dreptul la replică al interlocutorului, ci intervine cu replica probabilă (posibilă) a acestuia, fapt ce confirmă opinia că dialogul nu are loc în premieră, că problema s-a aflat în atenția lor și cu alte prilejuri, din moment ce interlocutorii pot anticipa replicile. „Din acea apă a ieșit o arătare cu păr despletit și cu gheare. *Încaltea dacă ar fi fost pieptănată și s-ar fi uitat frumos, – știu că asta ai vrea să spui dumneata*; – dar nu era pieptănată și se uita înfricoșat și rînjind". Replicile de acest gen se construiesc adversativ: „– Vrei să spui că nu te-a răpus? – Vreau să spun. – *Însă putea să te răpuie ...*".

Pînă și manifestările nonverbale ale comisului sînt previzibile pentru jupîneasa Ilisafta: „Am să te întreb și dumneata să-mi răspunzi cu dreptate, *fără să-ți jimbezi dinții în barbă ...*".

Întreruperea replicii comisoaiei – de către personaje exterioare dialogului –, urmată de ieșirea ei din scenă, nu o descurajează, nu impietează asupra desfășurării dialogului, nu conduce la abandonarea temei;

revenind în prim plan, jupîneasa Ilisafta își reia și continuă replica, iar reflecțiile sale pătrund pînă și gîndurile sau manifestările nonverbale ale interlocutorului : „— *Știu, cît ai stat singur, cinstite comise, ai oftat că ai scăpat de mine*, însă eu m-am întors . . .”. Legătura fiind restabilită, replica își continuă cursul normal. Elementele de natură anaforică servesc aceluiași scop, reluării replicii : „Și-n *nebuniile altora* cunosc pe ale sale ! . . . Iar mă cheamă cămărășița . . . Of-of ! *acele nebunii* mi-au mîncat mie sănătatea !”

Un alt mijloc de convingere a interlocutorului, inclus în strategia comisoaiei, îl constituie *tonul* vorbirii, care niciodată nu este neutru, alb, șters. Dramatizînd, jupîneasa Ilisafta pune în ton autoritate, duioșie, reproș sau supărare și mîhnire, identificabile în text fie la nivelul imperativelor și interogrativelor, fie la nivelul elementelor evocatoare ale nonverbalului. Atitudinile cele mai frecvent adoptate sînt marcate lexical prin : *mîhnită, rănită, a scînci, a suspina, a smîrcîi, a-și trage lacrimile, a se tîngui* — incluse în sfera semantică *a se supăra* — și *a mîngîia cu glas plin de dulceață, a zîmbi cu dulceață*, care ilustrează o sferă semantică antonimică celei de mai sus — *a se bucura*.

În fața atîtor complexe tactici persuasive interlocutorul sfîrșește prin abandonarea dialogului : „Fără un cuvînt comisul se ridică și intră în umbra care împresura casa”. În felul acesta dialogul se oprește, fără a se închide ; cu siguranță, va fi reluat cu altă ocazie, din altă perspectivă. Dialogul celor doi parteneri — perfect stăpîni pe strategiile adoptate — se încheie cu remiză. Argumentele lor sînt la fel de redutabile, chiar dacă unul mizează pe minimul efort lexical, iar celălalt pe o adevărată risipă verbală.

Față de aceste două strategii principale — vizînd relația soț—soție, respectiv autoritate—respect —, în text se ilustrează și alte atitudini dialogale. Relația adult—copil se particularizează în dialog în funcție de raportul mamă—fiu și tată—fiu. Atitudinea dialogală a comisoaiei se modifică sensibil în relația cu Ionuț ; dacă față de comis își manifestase nemulțumirea și reproșul, față de băiat primează grija, neliniștea, mîngîierea exagerată — expresie a iubirii pe care i-o poartă acestuia. Complexitatea sentimentelor nu poate fi redată prin dialog, de aceea se face simțită necesitatea intervenției auctoriale care marchează manifestările nonverbale — semnificative — ale comisoaiei.

O altă relație clar stabilită în text este relația între tată și fiu. Dacă față de jupîneasa Ilisafta comisul Manole a manifestat respect și destulă înțelegere, în dialogul cu fiul raporturile sînt, evident, altele. Relația stabilită este mai dură, mai bărbătească, poruncitoare, autoritară ; ea se reflectă verbal în imperative : *vino aici!*, *du-te!*, *înghite!*, *culcă-te!*, *nu mai grăi!*, *nu mai povesti!*, *treci!* În amîndouă situațiile fiul răspunde prin supunere totală. Manifestarea autorității paterne constituie un nou prilej de nemulțumire pentru comisoaie, care găsește din nou calea spre referentul inițial : „batîr dacă s-ar ști de ce neam și de ce lege au fost unele ființi despre care vorbim ! Dar nu știm nimica”. Această ultimă tentativă eșuează, comisul refuză dialogul.

Într-o interacțiune verbală atitudinea față de partener generează o anumită strategie dialogală. Dialogul avut în vedere ilustrează o formă

conflictuală cu două strategii principale — una ofensivă, întreţinută de personajul feminin, şi alta defensivă, proprie comisului.

BIBLIOGRAFIE

Bahtin, 1970 = Mihail Bahtin, *Problemele poeticii lui Dostoievski*, Bucureşti.
Pop, 1984 = Liana Pop, *Pentru o definiţie a dialogului*, în volumul *Semiotică şi poetică* I. *Contribuţii la studiul dialogului*, Cluj-Napoca, p. 1—38.
Sadoveanu, Mihail, *Opere*, volumul XIII, ESPLA, Bucureşti.
Şerban, 1984 = Felicia Şerban, *Monolog şi dialog în poezia lirică — pseudodialogul —*, în volumul *Semiotică şi poetică*, I. *Contribuţii la studiul dialogului*, Cluj-Napoca, p. 39—51.

Stratégies du dialogue chez Sadoveanu

(Résumé)

On analyse un fragment du roman *Fraţii Jderi* qui comprend un dialogue entre mari et femme, en illustrant deux stratégies principales : l'une, offensive, propre au personnage féminin (Ilisafta, la femme du boyard Manole), l'autre, défensive, propre au personnage masculin (le boyard Manole). Le texte met également en relief quelques stratégies secondaires du dialogue visant la relation mère—fils et père—fils.

Octombrie 1987

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă nr. 21

CONSTRUCȚII ADVERSATIVE CU INVERSIUNE SINTACTICĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

CAMELIA STAN

Se descriu din punct de vedere sintactic și logico-semantic anumite tipuri de construcții adversative care conțin o inversiune sintactică. Analiza pune în evidență opoziția semantică slabă dintre propozițiile coordonate adversativ, particularitate de natură să explice posibilitatea de schimbare a ordinii unităților propoziționale și de reorganizare a relațiilor lor sintactice cu celelalte unități ale frazei.

0. Ne propunem să relevăm un aspect al coordonării adversative realizate prin joncțiune în planul frazei, în construcții cu inversiune sintactică [1]. În funcție de modul în care constituenții propoziționali se organizează la nivel sintactic și logico-semantic, delimităm cîteva tipuri de structuri adversative.

Vom încerca, în cele ce urmează, să descriem aceste tipuri, pornind de la analiza unor exemple [2].

1. (1) *Acum zece ani adunase vreo 200 de lei, dar i s-a îmbolnăvit nevasta* [...] *și a dat banii pe doftorii* [...] (I. Al. Brătescu-Voinești, *ntu neric și lumină*, Iași, 1914, p. 79).

La nivel sintactic, enunțul cuprinde trei propoziții principale: (1.1.) *acum zece ani adunase vreo 200 de lei*, (1.2.) *i s-a îmbolnăvit nevasta*, (1.3.) *a dat banii pe doftorii;* (1.1.) și (1.2.) sînt coordonate adversativ prin conjuncția *dar*, iar (1.2.) și (1.3.), copulativ prin conjuncția *și*.

Forma logică a frazei (1) este [3]: **A, R advers. B R cop. C**, în care prin simbolul **A** se desemnează propoziția (1.1.), prin **B**, propoziția (1.2.), prin **C**, propoziția (1.3.), prin **R advers.**, conjuncția coordonatoare adversativă *dar*, prin **R cop.**, conjuncția coordonatoare copulativă *și*. Propozițiile **A** (1.1.) și **B** (1.2.), coordonate cu ajutorul relatorului *dar*, nu sînt în opoziție semantică [4]. La baza raportului adversativ se află o implicație

[1] Vezi definirea conceptului de inversiune sintactică la Ion Diaconescu, *Probleme de sintaxă a limbii române actuale*, I, București, 1986, p. 40 ș.a.

[2] Reproducem cu litere cursive albe segmentele de expresie (cuvinte, propoziții, grupuri de propoziții, fraze) și cu caractere tipografice drepte aldine simbolurile utilizate și schemele formelor logice; propozițiile și frazele care apar ca atare în textele analizate le numerotăm cu cifre arabe. Formulările raporturilor logice implicative le redăm între ghilimele și le indicăm prin litere mici. Notăm între paranteze drepte unitățile (și simbolurile acestora) introduse de noi în enunțurile date, iar între paranteze rotunde, elementele subînțelese în anumite contexte.

[3] Forma logică a unei secvențe de limbă date este modul în care constituenții secvenței respective se organizează în funcție de raporturile logice dintre ei; constituenții se identifică la un anumit nivel sintactic (de exemplu, nivelul propoziției, nivelul frazei); forma logică se reprezintă printr-o schemă (cf. și *Dicționar de filozofie*, București, 1978, p. 413).

Am folosit modelul de interpretare a relației adversative propus de Emanuel Vasiliu în *Preliminarii logice la semantica frazei*, București, 1978, p. 65—66, 250—251; cf. și Gh. N. Dragomirescu, *Sintaxa propozițiunilor independente cu privire asupra coordonatelor adversative comparate cu subordonata concesivă*, Brașov, 1939, p. 50—51 ș.a.

[4] Pentru definirea raportului adversativ ca opoziție semantică, vezi *Gramatica limbii române*, II, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1966, p. 248; Ion Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, București, 1982, p. 303, 314; Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, 1986, p. 331—332 ș.a.

doxastică [5] (a): ,,[este de așteptat, se crede că, dacă] acum zece ani adunase vreo 200 de lei, [atunci are cel puțin tot atîția bani]". Termenul consecvent al implicației (a) — ,,[atunci are cel puțin tot atîția bani]" — este negat în construcția adversativă de propoziția **C** (1.3.), eventual de o secvență care cuprinde și elemente neexprimate (subînțelese): *([nu mai are bani, căci]) a dat banii pe doftorii* [6]. Raportul logico-semantic dintre propozițiile **B** (1.2.) și **C** (1.3.) este o implicație doxastică (c): ,,[este de așteptat, se crede că, dacă] i s-a îmbolnăvit nevasta, [atunci] a dat banii pe doftorii", corespunzătoare unei relații sintactice subiacente de subordonare cauzală [7]. Structura subiacentă a frazei (1) este: *Acum zece ani adunase vreo 200 de lei, dar ([nu mai are bani, căci]) a dat banii pe doftorii, [pentru că] i s-a îmbolnăvit nevasta [...].* Construcția adversativă — care conține în membrul al doilea inversiunea sintactică a propozițiilor **B** (1.2.) și **C** (1.3.) — are forma logică: **A, R advers. C, [R cz.] B**; prin simbolul **R cz.** se notează un element de relație din clasa conjuncțiilor subordonatoare cauzale; nu am reprezentat în schema formei logice elementele subînțelese în textul dat.

2. (2) *Socoteam că cei patruzeci de kilometri pănă la Milești i-om putea face în trei ceasuri și că vom putea vîna ceva și în seara aceea; dar caii erau stătuți [...], așa că înmurgea bine cînd am ajuns la șirele de paie, unde aveam să dormim* (I. Al. Brătescu-Voinești, *op. cit.*, p. 179).

Fraza este alcătuită din două propoziții principale — (2.1.) *socoteam*, (2.2.) *caii erau stătuți*, coordonate adversativ cu ajutorul conjuncției *dar* — și din mai multe propoziții secundare: două completive directe subordonate principalei (2.1.), coordonate între ele copulativ prin relatorul *și* — (2.3.) *că cei patruzeci de kilometri pănă la Milești i-om putea face în trei ceasuri*, (2.4.) *că vom putea vîna ceva și în seara aceea* —, o circumstanțială consecutivă — (2.5.) *așa că înmurgea bine* — subordonată principalei (2.2.) și regentă a unei temporale inverse — (2.6.) *cînd am ajuns la șirele de paie* —, o atributivă — (2.7.) *unde aveam să dormim* — dependentă de temporala (2.6.).

Propozițiile (2.1.) și (2.2.) nu se opun una alteia din punctul de vedere al conținutului pe care îl exprimă. La baza construcției adversative (2.1, 2.2.), cu forma logică: **A; R advers. B** — în care prin simbolurile **A** și **B** se notează unitățile propoziționale (2.1.), respectiv (2.2), iar prin

[5] Implicația doxastică este un raport logico-semantic cu doi termeni — un antecedent **A** și un consecvent **B**; valoarea de adevăr a consecventului (proprietatea acestuia de a fi adevărat sau fals) este determinată de valoarea de adevăr a antecedentului; conectorul specific este *dacă ... atunci*; în schema formei logice se include și operatorul modal *se crede*, prin care este relativizat adevărul raportului implicativ (condiționat astfel de ceea ce ,,se crede" despre el): **se crede că, dacă A, atunci B** (vezi E. Vasiliu, *op. cit.*, p. 28, 43, 226; cf. și definirea conceptelor de implicație și de implicatură, la John Lyons, *Semantics*, Cambridge, 1977, p. 592, 593 ș.a.).

[6] Segmentul neverbalizat [*nu mai are bani*] subliniază negarea implicației (a) de către propoziția (1.3.), cu care acesta se înscrie într-o relație cauzală, pe baza unei implicații doxastice (b); ,,[este de așteptat, se crede că, dacă] a dat banii pe doftorii, [atunci nu mai are bani]".

[7] Posibilitatea ca unele subordonate să apară în poziție de principale (coordonate cu poziție regentă din punct de vedere semantic) a mai fost discutată, între alții de Al. Graur, *Pentru o sintaxă a propozițiilor principale*, în *Studii de gramatică*, I, București, 1956, p. 133, care citează și exemple cu cauzale; Mioara Avram, *Observații asupra coordonării*, în *Studii de gramatică*, II, București, 1957, p. 157, 159. Vezi, de asemenea, *Gramatica limbii române*, I, ed. cit., p. 233, 463 ș.a.

R advers., conjuncţia coordonatoare adversativă *dar* —, se află o implicaţie doxastică (d) : ,,[este de aşteptat, se crede că, dacă] socoteam (că cei patruzeci de kilometri până la Mileşti i-om putea face în trei ceasuri), [atunci chiar am ajuns] la Mileşti în trei ceasuri". În construcţia adversativă, termenul consecvent al implicaţiei (d) — ,,[atunci chiar am ajuns] la Mileşti în trei ceasuri" — este negat de grupul de subordonate (2.5., 2.6.). Propoziţia (2.5.), cu rol de regentă în gruparea propoziţională (2.5., 2.6.), realizează într-o structură subiacentă a enunţului (2) poziţia sintactică de principală, întrucît propoziţia (2.1.), celălalt membru al relaţiei adversative, este de asemenea principală[8]. Raportul logico-semantic dintre secvenţa (2.5., 2.6.) şi propoziţia (2.2.) este de implicaţie doxastică : (e) ,,[este de aşteptat, se crede că, dacă] erau stătuţi caii, [atunci] înmurgea bine cînd am ajuns la şirele de paie". Implicaţiei (e) îi corespunde o relaţie sintactică fie consecutivă —dacă propoziţia (2.2.) este principală, ca în structura de suprafaţă a textului dat —, fie cauzală — dacă propoziţia (2.5.) este principală, ca în structura subiacentă[9]. La acest ultim nivel de analiză menţionat, fraza (2) are următoarea organizare a unităţilor propoziţionale constitutive : *Socoteam că cei patruzeci de kilometri până la Mileşti i-om putea face în trei ceasuri şi că vom putea vîna ceva şi în seara aceea ; dar înmurgea bine cînd am ajuns la şirele de paie, unde aveam să dormim, [căci] caii erau stătuţi [. . .].* Forma logică a secvenţei (2.1., 2.2., 2.5., 2.6.), deci a construcţiei adversative cu inversiune sintactică în membrul al doilea, între propoziţia (2.2.) şi gruparea propoziţională (2.5., 2.6.), este : **A; R advers. C, [R cz.] B;** prin **C** se desemnează grupul de propoziţii (2.5., 2.6.), iar prin **R cz.**, un conector cauzal.

Tipurile de construcţii cu coordonare adversativă corespunzătoare primului exemplu (1), respectiv celui de-al doilea (2) se caracterizează prin identitatea de formă logică a structurii subiacente, în care propoziţia **B** determină cauzal propoziţia **C**, iar aceasta din urmă reprezintă termenul al doilea al raportului adversativ. De aceea grupăm clasele de enunţuri de acelaşi tip cu (1) şi cu (2), notîndu-le cu I. Ele diferă prin relaţia sintactică dintre propoziţiile **B** şi **C** în structura de suprafaţă : în frazele de tip (1), **B** şi **C** sînt coordonate copulativ, în cele de tip (2), **C** este subordonată consecutivă şi determină regenta **B**.

3. (3) *Netăgăduit este că eu slăvesc pe toate femeile tinere şi cinstesc pe bătrîne în amintirea trecutei lor frumuseţi ; dar cu toată plecăciunea rog pe damele care nu vor avea o talie frumoasă, să mă ierte dacă le prefer pe cele nalte şi subţiri* (C. Negruzzi, *Opere*, 1, Bucureşti, 1974, p. 28).

Fraza (3) cuprinde două propoziţii principale coordonate adversativ cu ajutorul conjuncţiei *dar* — (3.1.) *netăgăduit este*, (3.2.) *cu toată plecăciunea rog pe damele*. Propoziţia (3.1.) este determinată de două subordonate subiective coordonate între ele copulativ prin conjuncţia *şi* — (3.3.) *că eu slăvesc pe toate femeile tinere*, (3.4.) *cinstesc pe bătrîne în amintirea trecutei lor frumuseţi*. Propoziţia (3.2.) este determinată de o subordonată atributivă — (3.5.) *care nu vor avea o talie frumoasă* – şi de o

[8] Prin definiţie, coordonarea se realizează între unităţi aflate pe acelaşi plan sintactic ; vezi *Gramatica limbii române*, II, ed. cit., p. 240, 248 ş.a.

[9] Despre corespondenţa semantică dintre construcţiile consecutive inversate şi cele cauzale, vezi şi I. Diaconescu, *op. cit.*, p. 52.

completivă directă — (3.6.) *să mă ierte* —, aceasta din urmă, regentă a circumstanțialei cauzale (3.7.) — *dacă le prefer pe cele nalte și subțiri.*

Forma logică a construcției adversative (3.1., 3.2.) este : **A** ; **R advers. B** ; prin simbolul **A** desemnăm propoziția (3.1.), prin **B**, propoziția (3.2.) și prin **R advers.**, elementul de joncțiune *dar*. **A** (3.1.) și **B** (3.2.) nu creează o opoziție de sens. La baza raportului adversativ se află o implicație doxastică (f) : ,,[este de așteptat, se crede că, dacă] netăgăduit este (că eu slăvesc pe toate femeile tinere și cinstesc pe bătrîne în amintirea trecutei lor frumuseți), [atunci prețuiesc în egală măsură toate categoriile de femei]". În construcția adversativă, consecventul implicației (f) — ,,[atunci prețuiesc în egală măsură toate categoriile de femei]" — este negat de subordonata cauzală (3.7.) ; aceasta este principală în structura subiacentă a frazei (3), ca și propoziția **A** (3.1.) — celălalt termen al relației adversative. Raportul logico-semantic dintre subordonata cauzală (3.7.) și regenta ei, propoziția principală (3.2.), este de implicație doxastică — (g) ,,[este de așteptat, se crede că, dacă] le prefer pe cele nalte și subțiri, [atunci le jignesc] (pe damele care nu vor avea o talie frumoasă)", (h) ,,[este de așteptat, se crede că, dacă le jignesc] (pe damele care nu vor avea o talie frumoasă), [atunci] cu toată plecăciunea rog pe damele (care nu vor avea o talie frumoasă să mă ierte)". Am introdus o secvență neexprimată (subînțeleasă) în textul dat — [*le jignesc*] —, cerută de implicația (g). Implicațiilor (g, h) le corespunde o construcție sintactică subiacentă conclusivă/consecutivă, în care propoziția (3.7.) are rol de principală [10]. Structura subiacentă a frazei (3) este : *Netăgăduit este că eu slăvesc pe toate femeile tinere și cinstesc pe bătrîne în amintirea trecutei lor frumuseți ; dar le prefer pe cele nalte și subțiri, ([deci/încît le jignesc] pe damele care nu vor avea o talie frumoasă), [deci/încît] cu toată plecăciunea rog pe damele care nu vor avea o talie frumoasă să mă ierte.* Forma logică a segmentului de frază (3.1., 3.2., 3.7.), deci a raportului adversativ conținînd inversiunea sintactică a propozițiilor (3.2.) și (3.7.) în membrul al doilea, este : **A; R advers. C, [R concl./consec.] B** ; desemnăm prin **C** propoziția (3.7.) și prin **R concl./consec.** o conjuncție coordonatoare conclusivă sau o conjuncție subordonatoare consecutivă ; am reprezentat numai termenii exprimați, nu și pe cei subînțeleși în textul dat.

Enunțurile de acest tip (3), pe care îl notăm cu II, diferă de cele de tip I atît în structura de suprafață — unde relația dintre propozițiile **B** și **C** este cauzală —, cît și în structura subiacentă — unde propoziția **B** este fie subordonată consecutiv regentei **C**, fie coordonată conclusiv cu **C**.

4. C o n c l u z i i. Caracterul slab al opoziției unităților propoziționale coordonate adversativ face posibilă inversarea ordinii acestora și reorganizarea raporturilor sintactice pe care le stabilesc cu alte unități ale frazei. Efectele inversiunii sînt variate : sublinierea cauzei, prin punerea pe primul loc a propoziției care o exprimă — în conformitate cu

[10] Cu privire la sinonimia conclusiv-consecutiv, vezi E. Vasiliu, *op. cit.*, p. 209 ș.a Vezi și *Gramatica limbii române*, II, ed. cit., p. 233, 463 ș.a., despre corespondența de înțeles dintre construcțiile cauzale inversate și cele conclusive.

principiul anteriorităţii cauzei — în exemplele de tip I [11]; sublinierea rolului ilocuţionar al verbului *a ruga* în exemplul II [12] ş.a.

Construcţiile adversative cu inversiune sintactică sînt relativ frecvente în textele examinate, de proză literară românească, din secolele al XIX-lea şi al XX-lea.

Structures adversatives à inversion syntaxique dans la langue roumaine contemporaine

(Résumé)

On décrit du point de vue syntaxique et logico-sémantique à la fois, certains types de structures adversatives à inversion syntaxique. L'analyse fait ressortir une faible opposition sémantique entre ces propositions adversatives coordonnées, particularité à même de justifier un changement de l'ordre des unités propositionnelles, ainsi que la réorganisation de leurs relations syntaxiques avec les autres unités de la phrase.

Decembrie 1987

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

[11] Gh. N. Dragomirescu, în *op. cit.*, p. 61–62, analizează o frază de acelaşi tip cu (1), arătînd că inversiunea cauzalei accentuează opoziţia adversativă.

[12] Performarea actului de a ruga prin însăşi enunţarea verbului care exprimă lexical acest act; vezi definirea conceptului de act ilocuţionar la J. Lyons, *op. cit.*, p. 730.

CUVINTELE LATINE PĂSTRATE NUMAI ÎN ROMÂNĂ: PROBLEME DE ETIMOLOGIE

VICTORIA POPOVICI

Sînt discutate trei dintre dificultățile ridicate de întocmirea unui inventar riguros al cuvintelor latine păstrate numai în română, insistîndu-se asupra necesității și posibilităților concrete de aprofundare a comparației romanice.

Înainte de a se putea trece la o eventuală analiză a cuvintelor latine păstrate numai în română privite ca *sistem*, este necesar să fie discutate unele dintre dificultățile puse de însăși întocmirea unui inventar cît mai riguros al acestor elemente lexicale.

Aceste dificultăți sînt multiple. În primul rînd, lista este constituită din elemente lexicale eterogene, care, cel puțin în stadiul actual, nu pot fi decît cu greu și doar parțial incluse într-un sistem. O clasificare structurală a cuvintelor latine păstrate numai în română a încercat să dea I. Fischer [1], care stabilește apartenența diferiților termeni la anumite cîmpuri conceptuale și statutul lor funcțional în latină vs. română. Dar acest ultim criteriu are o aplicabilitate limitată, dat fiind că poziția funcțională a termenilor în latină nu poate fi stabilită decît pe baza atestărilor, or, în cele mai multe cazuri, avem a face cu termeni neatestați dar despre care se poate presupune că au avut oarecare frecvență î, latina tîrzie din provinciile dunărene. De aici decurge a doua mare difn cultate pusă în fața studierii vocabularului latin moștenit numai în roi mână: imprecizia listei, dată de: (A) imprecizia unui număr mare de etimologii; (B) imprecizia criteriilor cu care stabilim dacă forma de bază moștenită e simplă sau derivată; (C) insuficiența comparației cu situația din alte limbi romanice, informația cuprinsă în REW fiind incompletă și depășită de materialul găsit în dialectele sau în textele vechi studiate mai recent. La aceste trei aspecte ne vom opri în cele ce urmează, cu mențiunea că ele reprezintă principalele cauze ale diferențelor de ordin cantitativ dintre cele trei inventare întocmite pînă în prezent: lista lui S. Pușcariu (*Études de linguistique roumaine*, Cluj — București, 1937, p. 34—36) conține 227 de cuvinte, a lui Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, București, 1986, p. 173—180, în continuare Rosetti, ILR) 95, a lui I. Fischer (ILR II, p. 116—122) 107 cuvinte.

(A) În liste figurează un număr de cuvinte al căror etimon n-a putut fi încă precizat cu certitudine.

În cazul unora, originea latină a termenului nu a fost contestată, dar persistă dificultăți în stabilirea sau reconstrucția etimonului: un exemplu des citat în acest sens este *a frămînta*, pentru care s-au propus **fragmentare*, *fermentare* sau **frementare*, etimologii care ridică probleme fie de ordin fonetic, fie semantice [2]. Recursul la o comparație romanică

[1] În tratatul *Istoria limbii române*, II, București, 1969, p. 116—122 (în continuare Fischer, ILR II).

[2] Cf. Ion Coteanu — Marius Sala, *Etimologia și limba română*, București, 1987, p. 96—97.

amplă la nivelul sensurilor poate contribui sau avea chiar un rol determinant în opţiunea pentru unul dintre etimoanele propuse [3].

În cazul altor cuvinte s-a emis, cu diferite grade de probabilitate, ipoteza că ar putea fi cuvinte nelatine, în speţă de substrat : ipoteză puţin probabilă în cazul lui *mîrced*<*marcidus* sau *a lepăda*<*lapidare*, **liquidare*, **lepidare*, incluse de Rosetti, ILR, p. 174, fără explicaţii în lista cuvintelor „de origine nelatină", considerate de majoritatea cercetătorilor drept cuvinte latine moştenite numai în română. Rămîne să fie discutate în continuare ipotezele contradictorii (cuvînt latin sau de substrat?) cu privire la *mire*<*miles* ?, *mare*<*mare* sau *mas* ? [4], *crăciun*<*creatio* ? [5], *fluture*, *a flutura*<**flutulus* (Fischer, ILR II, p. 117), **fluctulare* ? (Rosetti, ILR, p. 178) [6].

(B) Imprecizia criteriilor cu care stabilim dacă forma de bază pe care o luăm în consideraţie e simplă sau derivată — a doua cauză a diferenţelor dintre inventare — este, în multe cazuri, o consecinţă a imposibilităţii de a determina cu certitudine etimologia unui cuvînt.

Astfel, dacă acceptăm ipoteza originii latine a lui *fluture* şi *a flutura*, nu putem preciza care este cuvîntul-bază moştenit şi care este eventualul derivat pe teren românesc ; pentru Rosetti, ILR, p. 178, cuvîntul moştenit este *a flutura*<**fluctulare*, în schimb, I. Fischer, ILR II, p. 117, ia în discuţie drept cuvînt-bază moştenit din latină pe *fluture*<**flutulus*. În mod similar se pune problema în cazul lui *negustor*, considerat fie unicul continuator romanic al lat. *negotiator* (Rosetti, ILR, p. 179 ; Fischer, ILR II, p. 117), fie un derivat pe teren românesc de la verbul *a neguţa* (Graur, *Corrections roumaines au* **REW**, BL, V, 1937, p. 107), a cărui etimologie, la rîndul său, e discutabilă : format din *negoţ* sau direct din lat. *negotiari*.

Dacă, în aceste situaţii, dificultatea de a preciza în ce limbă a avut loc derivarea (latină sau română?) este motivată, surprinde absenţa din lista întocmită de Al. Rosetti a unor derivate certe pe teren latin

[3] Cf. Marius Sala, *Lexicul românesc moştenit din latină*, în *Memoriile Secţiei de Ştiinţe Filologice, Literatură şi Arte* ale Academiei Republicii Socialiste România, seria IV, tomul VI, 1984, p. 139 ; I. Coteanu — M. Sala, *op. cit.*, p. 110—111. Criteriilor de comparaţie expuse de M. Sala în lucrările citate mai sus li se poate adăuga situaţia în care termeni din alte limbi romanice proveniţi din aceeaşi familie de cuvinte latină prezintă evoluţii semantice similare cu cea presupusă pentru română : astfel, etimonul **folliolus* (<*follis* „sac sau balon de piele umplut cu aer, minge, foale, pungă de piele") al rom. *fuior* este confirmat de v.fr. *follain* „cocon de ver à soie" (1340), provenit indirect tot din baza *follis*, cf. FEW, s.v. *follis*.

[4] De remarcat că lat. *mās* pare a fi fost moştenit şi regional în valona de vest şi în picardă, în derivatul **marellus* „bélier", cf. FEW, s.v. *mās*.

[5] Vezi pentru ipoteza de substrat E. Çabej, *Crăciun*, în SCL, XII, 1961, 3, p. 313—317 ; Grigore Brâncuş, *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti, 1983, p. 137 ; schimbări de sens de acelaşi tip cu cea postulată pentru română de Çabej („buturugă">„buturugă care se arde în noaptea Crăciunului">„Crăciun") se pot întîlni regional în italiană (vezi G. Rohlfs, *Romanische Sprachgeographie*, München, 1971, p. 193—195, care le discută ca argumente în sprijinul ipotezei lui Çabej), precum şi în franceză, cf. FEW, s.v. **tsukka*, ele fiind strîns legate de obiceiul cu largă răspîndire europeană al arderii unui butuc în noaptea de Crăciun (pentru substratul mitologic al acestui obicei vezi Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, Bucureşti, 1983, p. 331).

[6] Ipoteza conform căreia *fluture* şi *a flutura* reprezintă cuvinte de substrat moştenite de română şi albaneză este susţinută de Adriana Ionescu, **Bută, butuc; fluture.** *Precizări etimologice*, LR, XXXIII, 1984, 6, p. 476—479 ; vezi şi discuţia la D. Uriţescu, recenzie la Paolo di Giovine, *Il grupo* **ct** *latino in albanese*, în SCL, XXXVII, 1986, 3, p. 263—264.

precum **retella*>rom. *rețea* (căruia îi corespund în celelalte limbi romanice continuatori ai lui *rete*), *adsternere*>rom. *a așterne* (în celelalte limbi romanice continuatori ai lui *sternere*, Fischer, ILR II, p. 160, cu sensuri relativ înrudite, cf. FEW, s.v. *sternere*), în timp ce un derivat de același tip, *adsudo* (*exsudo*, *assudo*)>rom. *a asuda* (în celelalte limbi romanice continuatori ai lui *sudare*), figurează în seria cuvintelor latine moștenite din latină numai de către română.

(C) Prin includerea în aria de investigație a unui număr tot mai mare de dialecte romanice, precum și prin cercetarea sistematică a tot mai multe texte vechi, există posibilitatea ca unor cuvinte latine considerate a fi păstrate numai în română să li se descopere continuatori și în alte zone ale Romaniei. Rămîne de văzut dacă aceste supraviețuiri sau inovații paralele cu cele din română apar numai în ariile izolate sau se repartizează în mod aleatoriu pe întreg teritoriul Romaniei.

Cîteva asemenea atestări ale unor termeni intrați pînă acum fără rezerve în listele de cuvinte latine moștenite numai în română dorim să semnalăm în continuare, cu mențiunea că asupra celui dintîi cuvînt a atras deja atenția, într-un articol recent, G. B. Pellegrini.

SCORIA >rom. (în Munții Apuseni) *scoare* este considerat cuvînt moștenit numai în română și savant în celelalte limbi romanice (REW[3] 7739; FEW, s.v.; Rosetti, ILR, p. 180; Fischer, ILR II, p. 118). G. B. Pellegrini, *I continuatori del lat.* scoria *(REW* 7739*) e alcuni nomi della „Placenta"*, în *Mélanges de linguistique dédiés à la mémoire de Petar Skok*, Zagreb, 1985, p. 379–386, îi adaugă pe lad. dolomitic *scoie*<*scoriae*, atestat de C. Tagliavini (*Il dialetto di Livinallongo*, Gleno, 1934, p. 294) în Pieve di Livinallongo, cu *-rj-*>*-j-*, evoluție fonetică normală în dialectele dolomitice și trentine. Tot cuvînt moștenit este și friul. *scùrie* „rosticcio, scoria che si separa dai metalli", a cărui formă G. B. Pellegrini o explică prin contaminarea cu *(ex)curare*, verb care a ajuns în friulană la semnificații foarte apropiate de *scoria* („mondare dalla pula, dalle scorie") [7].

**EXTEMPERARE*, derivat latin neatestat al lui *temperare* [8], deținînd probabil principalele sensuri ale acestuia („a amesteca (în primul rînd lichide)"; „a modera, tempera"), stă la baza rom. *a astîmpăra*. Din același etimon derivă, conform indicațiilor din FEW, s.v. *temperare*, v.fr. *estramper* „modérer, adoucir", *estremper* (cca 1330), m.fr. *estramper* „mélanger". S-a presupus, de asemenea, că și it. *stemprare* (sec. al XIII-lea), *stemperare* „a dilua, dizolva, amesteca" reprezintă un continuator al lat. **extemperare* (FEW, s.v. *temperare;* Dante Olivieri, *Dizionario etimologico italiano*, Milano, 1953, s.v. *temperare*); cu titlu de ipoteză, etimologia *extemperare* figurează și la C. Battisti—G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Firenze, 1950—1957, s.v. *stemperare*. Alte dicționare (B. Migliorini—A. Duro, *Prontuario etimologico italiano*, Torino, 1950; N. Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, Bologna, 1968; G. Devoto, *Avviamento alla etimologia italiana*, Firenze, 1970 etc.) îl consideră însă pe *stem-*

[7] Asupra acestor atestări am atras deja atenția în recenzia noastră la *Mélanges Skok*, în SCL, XXXVII, 1986, 3, p. 269.

[8] FEW, s.v. *temperare*, și Battisti — Alessio, DEI, s.v. *stemperare*, iau în discuție o formă atestată *extemperare*, pentru care FEW trimite la Apicius, 2, 43 etc., unde se poate găsi însă un *extenterare*, cu sens total diferit („a goli de conținut, eventual prin zdrobire").

perare drept un derivat (cu *s-* durativ) de la *temperare*, ipoteză mai plauzibilă datorită sensurilor pe care le deține *stemperare*: sensul „a dilua, a dizolva" indică un derivat intensiv de la *temperare*, sensurile „a face să piardă căleala (despre metale)", „a rupe vîrful creionului", „a se strica, altera" etc. sînt privative în raport cu *temperare*.

JUGULARE „a înjunghia, ucide" >drom. *a (în)junghia*, arom. *ğiungľeáre* (păstrat numai cu sensul figurat „a avea junghiuri", Papahagi, DDA, s.v. *ğiungľédzŭ*), megl. *jungľu*, s-a menținut cu sensul originar și regional în Dauphiné, cf. FEW, s.v. *jugulare*: Queyras (H. Alpes) *juliar* „égorger", Barcelonette (B. Alpes) *julhar* „id.; saigner au cou", m.dauph. *dzülá*. După FEW, l.c., este posibil ca și ptg. *jurgar* „a îndoi, a arcui (despre vița de vie)" (regionalism minhoto, cf. A. Bivar, *Dicionário geral e analógico da lingua portuguesa*, 1952, s.v.) să fie tot un continuator al lui *jugulare*; din punct de vedere semantic, termenul portughez pare mai apropiat de lat. *jungere*, cu care *jugulare* s-a contaminat, după cîte se pare, și în română, dînd naștere fonetismului aparte al formelor românești (cu *-n-*).

PUTRIDUS s-a păstrat în drom. *putred*, arom., megl. *putrid*. FEW s.v. *putridus* citează drept continuator al termenului latin și o formă izolată italiană: Sora (prov. Caserta) *prutə* „Fäulnis". În plus, Corominas, DCELC, s.v. *pudrir*, *podrir*, ia în discuție și ipoteza (în continuare incertă), conform căreia lat. *putridus* s-ar fi păstrat „con un leve cambio analógico" în sp. *podrido* (atestat timpuriu, la Berceo), din a cărui încrucișare cu *podrecer* < *putrescere* ar fi rezultat verbul *podrir*, atestat relativ tîrziu. Aceeași ar putea fi situația adjectivului portughez *podrido*, căruia îi corespunde verbul *apodrecer* (cu participiul *apodrecido*). Rămîne însă de studiat în continuare în ce măsură sp. și ptg. *podrido* reprezintă într-adevăr continuatori ai lat. *putridus*.

SUBALA „axilă", derivat tîrziu atestat pentru prima dată în *Mulomedicina Chironis*, este considerat a fi păstrat numai în română sub forma *soară* (al doilea element din drom. *subsuoară*, *subțioară*, arom. *sumsoară*, megl. *soară*, *subsoară*). Existența unui continuator al lui *subala* în gasconă cu un sens figurat ușor explicabil („abri sous roche", „caverne formée par un rocher incliné où s'installe le berger", „coin de grenier") a fost semnalată deja de J. Corominas, *Vocabulario aranés*, Tesis doctoral, Barcelona, 1931, pentru valea Arán, de G. Rohlfs, *Le Gascon. Études de philologie pyrénéenne*, Halle, 1935 (v. ediția a doua refăcută, Tübingen — Pau, 1970, p. 116), de Alvin Kuhn, *Der lateinische Wortschatz zwischen Garonne und Ebro*, în ZRPh, LVII, 1937, p. 359, care precizează și aria de răspîndire a cuvîntului („im zentralen Gebirgsknoten vom Barousse über das Luchon zum Aran"), de FEW, s.v. *subala*, Simin Palay, *Dictionnaire du Béarnais et du Gascon modernes (Bassin Aquitain)*, Paris, 1961, s.v. *soualho* etc. E probabil ca și andaluz. *soala*, cu un sens foarte apropiat de cel din gasconă, „cornisa de piedra, ladrillo o madera que en los edificios hace voladizas las tejas para evitar que el agua resbale por lor muros" (cf. Corominas, DCELC, s.v. *sobaco*), să fie tot un continuator al lui *subala*. Menținerea lui *subala* cu sens modificat în Peninsula Iberică și în zone învecinate îl îndreptățește pe Corominas, *loc. cit.*, să considere că sp. *sobaco* e rezultatul contaminării (în epoca vizigotă sau ulterior) între *subhircus* și sinonimul său *subala*. *Subala* rămîne un element specific

limbii române în măsura în care doar aici se conservă sensul originar, în timp ce dialectele occidentale în care a supraviețuit ca atare au dezvoltat sensuri figurate.

Utimele două cuvinte la care ne vom opri figurează numai în inventarul stabilit de I. Fischer, ILR II, 117–118.

HORRESCO „a se zbîrli; a se înfiora; a tremura de frică, a se îngrozi" (mai precis **horrire*, de conjugare incoativă) este continuat în română de drom. *a urî*, arom. *aurăscu*, al căror sens pare să indice o contaminare cu *abhorreo* „a avea oroare de ceva; a simți aversiune față de ceva". Același **horrire*, cu sensurile lui *abhorrēre*, s-a păstrat izolat în galloromanică: v. lorenă *horisent* „ils abhorrent", n. prov. *ourri* „abhorrer, détester", périg. *orrî* „mépriser". FEW s.v. *horrēre* (de remarcat că schimbarea de conjugare nu e luată în discuție de către FEW) enunță și ipoteza conform căreia cuvîntul occitan ar putea fi un derivat regresiv din *abourri*, continuatorul lui *abhorrescere*.

VOMO (*VOMĔRE*) este păstrat regional în română: Banat, Transilvania, Timoc *voame* (*vom*, *vomut*), cf. Ciorănescu, DER 9334, arom. *voamire* (subst.), megl. *vomere* (REW³ 9449, Fischer, ILR II, 136). Există atestări ale sale și în italiană (v. tosc. *bomire*, *gomire*, v.gen. *vomer* — citat de REW³ sub forma *vomir* —, Marche *bombire*, nuor. *bómbere*), precum și în franceză și occitană (fr. *vomir*, *vuamir* — cca 1180 —, v. prov. *vomir*, valon. *vomi*, Saône L. *vomi*, *bomi*, m. dauph. *boumi*, Barc. *booumir* etc.), forme pe care REW³ 9449 le consideră împrumuturi; FEW s.v. *vomĕre* le discută drept termeni moșteniți, menționînd că *b-* se poate explica fonetic în italiană și că în occitană reprezintă o evoluție regulată, care ar fi cîștigat apoi teren în estul și nordul Franței. Spre deosebire de formele dialectale franceze și de majoritatea formelor italiene, care presupun ca etimon un **vomire*, continuatorii români ai lui *vomĕre* păstrează conjugarea inițială, ceea ce însă nu poate îndreptăți includerea lui *vomĕre* în lista cuvintelor latine păstrate numai în română.

În fața acestor atestări ale unor cuvinte considerate pînă acum drept moștenite numai în română — atestări găsite în urma unei sumare investigații, axate în primul rînd pe marele dicționar etimologic francez al lui W. von Wartburg (FEW) — se impune o concluzie: aceea că este necesară o verificare cît mai amănunțită, utilizînd materialul care ne stă la dispoziție (dicționare explicative, etimologice, dialectale, atlase lingvistice), pentru a exclude din lista cuvintelor latine păstrate numai în română pe cele cărora li se vor mai găsi atestări în alte limbi sau dialecte romanice. Nu este, de asemenea, exclus ca o atare investigație să ducă și la rezultatul invers, anume la mărirea inventarului de termeni moșteniți numai în română; rămîne de urmărit în această idee, ca un prim exemplu, situația lui *negotium* > rom. *negoț*, cu o singură atestare în v.fr. (*neoz* „affaire dont on s'occupe"), despre care FEW, s.v. *negotium*, afirmă că ar fi fost moștenit și de către dialectele italiene de nord-est (ven. *negossa*, vicent. *negotsa*, bol. *negossa*) cu sens mult modificat („un anumit tip de plasă de pescuit") datorită contaminării cu *nassa* — contaminare destul de improbabilă. Abia după aceea se va putea trece la revizuirea celorlalte etimologii care ridică probleme, pentru a ajunge, în final, la analiza acestui grup de cuvinte privite ca sistem.

Die ausschließlich im Rumänischen erhaltenen lateinischen Wörter : etymologische Fragen

(Zusammenfassung)

Die Verfasserin bespricht in diesem Artikel drei der Probleme, die von der Zusammenstellung eines möglichst lückenlosen Inventars der nur im Rumänischen erhaltenen lateinischen Wörter aufgeworfen werden.

Es wird in erster Linie darauf hingewiesen, daß der Ursprung einer relativ großen Anzahl von Wörtern noch nicht geklärt worden ist : so *a frămînta*, unbestritten lateinischer Herkunft, aber mit unsicherem Etymon oder *mire*, *mare*, *crăciun*, *fluture*, welche von manchen Sprachwissenschaftlern als Substratreliktwörter angesehen werden.

Die zweite Schwierigkeit besteht in der Tatsache, daß wir in manchen Fällen (z.B. *negustor*) nicht über die notwendigen morphologischen Kriterien verfügen, um zu bestimmen, ob das Rumänische indirekt ein lateinisches Grundwort oder direkt eine lateinische Ableitung weiterführt.

Drittens, es erweist sich als notwendig, die anderen romanischen Sprachen mehr als bisher in den Vergleich heranzuziehen, auf Grund der neueren etymologischen Wörterbücher und der verfügbaren Dialektforschungen. Durch eine derartige Untersuchung hat die Verfasserin eine Liste lateinischer Wörter zusammenstellen können, die nicht nur vom Rumänischen fortgesetzt werden, so wie es bisher behauptet wurde, sondern auch von anderen romanischen Sprachen oder Dialekten : *scoria*, **extemperare*, *jugulare*, *putridus*, *subala*, **horrire*, *vomere*.

Decembrie 1987

Liceul Agroindustrial Titu
Jud. Dîmbovița

CU PRIVIRE LA ETIMOLOGIA NUMELUI PROPRIU *CARPAȚI*

MAGDALENA POPESCU-MARIN

După ce face o trecere în revistă a etimologiilor propuse pentru numele propriu *Carpați*, autoarea prezintă situația radicalului *carp-/crap-* din retoromană, susținînd legătura dintre acesta și toponimul menționat. Totodată aduce argumente care infirmă derivarea din *carpi*, susținută în general de istorici.

Prin numele propriu *Carpați* este denumit un sistem montan foarte dezvoltat, care începe din centrul Europei și se termină în răsăritul ei, fiind continuarea estică a munților Alpi. Numele în discuție, atestat în izvoare antice sub forma *Carpathes* [1] (Καρπάτης ὀρος) sau *Carpathos* [2]. (Κάρπαθος), a suscitat numeroase discuții în ceea ce privește etimologia. Al. Graur [3] afirmă că în română cuvîntul ar avea un caracter livresc, după cum demonstrează păstrarea lui *a* neaccentuat (netrecut la *ă*), fenomen întîlnit, după cum arată chiar autorul citat, și în alte toponime vechi : *Ceahlău*, *Paring*, *Galați*, *Bacău* etc. și, din această cauză, după părerea noastră insuficient de concludent. Chiar dacă acest cuvînt ar avea inițial un caracter livresc în limba noastră, discuția de mai jos interesează realizarea lui în diferite limbi vechi sau moderne.

Istoricii au adoptat un punct de vedere comun, bazîndu-se probabil pe presupoziția lui Alexandru Philippide [4], care afirmă, prudent, că ar exista o legătură între numele propriu *Carpați* și numele tribului dacic *carpi*. Derivarea *carpi>Carpați* este vehiculată de către istorici în toate informațiile de mass-media (în presă, la radio și televiziune) [5]. Philippide nu ne spune însă nimic cu privire la sensul derivării, ci afirmă doar : „Probabil că numele lor [al carpilor] stă în legătură cu cel al munților Carpați" [6].

Mai înainte, B. P. Hasdeu [7], discutînd numele Carpaților în izvoare antice, ne lasă mai curînd să credem că numele καρπίδαι ar însemna „locuitori din Carpați", epitet dat la început pentru agatîrși și trecut apoi ca moștenire la succesorii lor teritoriali, dacii, a căror ramură din Țara Românească se numea *carpi*. Se pare, așadar, că sensul derivării ar fi de la *Carpați* la *carpi*. Hasdeu mai afirmă că numele *Carpat* însemna

[1] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 203, 735, 741 ; idem, *La linguistique balkanique suivie par Le nouveau en linguistique dans l'œuvre de* ..., București, Editura Univers, 1985, p. 78, 83, 275 ; Anton Vraciu, *Limba daco-geților*, Timișoara, Editura Facla, 1980, p. 176.

[2] Al. Graur, *Nume de locuri*, București, Editura Științifică, 1972, p. 105.

[3] Id., *ib.*, p. 169.

[4] *Originea românilor* I, Iași, 1925, p. 287–288.

[5] Vezi, de exemplu, Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, 1 [București, 1974], p. 10 : „Adăogăm că numele Carpaților – derivînd din acela al numerosului și puternicului popor traco-dacic carpii – este de origine antică..." ; I. C. Drăgan, în *Noi, Tracii*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1976, p. 99 : „Carpii și Carpodacii sînt importanți pentru numele ce l-au dat munților [Carpați] așa încît memoria lor s-a păstrat".

[6] *Lucr. cit.*, p. 287.

[7] *Istoria critică a Romanilor. Pamentulu Terrei-Romanesci.* Volumulu I. *Întinderea teritorială. — Nomenclatura. — Acțiunea naturei*, Bucuresci, Imprimeria Statului, 1875, p. 204, 205.

,,munte" nu numai la agatîrşi şi la daci, ci pare să fi avut acelaşi înţeles în diverse limbi primordiale, despărţite una de alta prin origine şi spaţiu, după cum demonstrează existenţa munţilor Carpetani în Spania şi insula muntoasă Κράπαθος sau Κάρπαθος din Grecia.

Numeroşi autori consideră cuvîntul *Carpaţi* de origine tracă [8] sau iliră [9], punîndu-l în legătură cu alb. *karpë* ,,stîncă" şi cu numele tribului *carpi* (καρποι, καρπίλοι).

P. Skok [10] pune în relaţie numele topic sîrb *Karpata* şi *Gorna Karpa* cu alb. *karpë* ,,stîncă", iar Vasmer [11] adaugă forma neutră, colectivă, articulată a acestui cuvînt albanez *kárpătă*, care ar sta la baza oronimului *Carpates*.

Al. Graur [12] consideră cuvîntul *Carpaţi* cu etimologie necunoscută (ca şi alte nume de munţi sau de rîuri), legătura cu *carpi* şi *karpë* neputînd fi dovedită. E. P. Hamp [13] pune la îndoială, de asemenea, explicaţia prin tracă.

Iorgu Iordan [14] aduce un element de comparaţie în plus, alături de alb. *karpë* şi sb. *Karpata* şi *Gorna Karpa*. E vorba de retoromanul *crap(pa)* etc. cu sensul de ,,piatră, stîncă". De reţinut, de asemenea, faptul că autorul citat discută pe *Carpaţi* — ca sinonim — s.v. *Stînca*, deşi îl înglobează aici cu oarecare nesiguranţă (,,foarte probabil şi *Carpaţi*").

Ne propunem să aducem unele explicaţii şi date în plus cu privire la situaţia rădăcinii în discuţie în retoromană. În romanşa elveţiană *crap* (şi *grip*, *grep*) ,,piatră, stîncă" este un apelativ frecvent, cu o mare vechime în limbă şi cu un număr impresionant de derivate, care, în anumite idiomuri, prezintă o variantă a rădăcinii : *carp-*. Formaţiile cu rădăcina *crap-/carp-* sînt atît apelative, cît, mai ales, microtoponime referitoare la forme de relief legate de aspectul montan (cf. *Crap*, *Craps*, *Crappa*, *Crappawald*, *Crap ault*, *Crap gries*, *Piz Crap*, *Val la Crappa*, *Crap Flem*, *Sur Crap*, *Sut Crap*, *Crap da Pedra* etc., etc.). Se remarcă o mare răspîndire a cuvîntului *crap* în toponimie, nu numai în cantonul Grizon, ci în toate teritoriile vechi retice (în estul Elveţiei, în Tirolul de Nord şi de Sud, în Piemont şi Lombardia), ca şi în ladina centrală (*krep*, *krap*). Ascoli apropie romanşul *crap* de friulanul *clap*, legîndu-le pe amîndouă de un prototip preroman [15].

Enumerăm cîteva derivate cu sufixe latine, nume topice în romanşă : *-alia* : *Carpaglia* ; *-ariu*, *-aria* : *Carpera*, *Crappera* ; *-iculu*, *-icula* : *Carpels*, *Carpella* ; *-ina* : *Carplina* ; *-osu*, *-osa* : *Carpus*, *Carpusa* ; *-uculu* : *Carpogl* ;

[8] Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, p. 203 şi autorii citaţi acolo, şi A. Vraciu, *loc. cit.*, probabil tracă, după Brâncuş.

[9] Cf. Vlad Bănăţeanu, *Rumänische Flussnamen illyrischen Ursprungs*, extras din ,,Revue des études indoeuropéennes", 1943, fasc. 3—4, p 6—7, şi Bonfante, citat de Rosetti, *Istoria*..., p. 203.

[10] În ,,Indogermanisches Jahrbuch", XIX, p. 156.

[11] Citat de Philippide, *op. cit.*, p. 288, şi de Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, Editura Academiei, 1963, p. 45.

[12] *Loc. cit.*

[13] Citat de Al. Rosetti, *Istoria* ..., p. 203.

[14] *Loc. cit.*, p. 44.

[15] Pentru toată problema, cf. *Dicziunari Rumantsch-Grischun*, publichà da la Società Retorumantscha, Redacziun Andrea Schorta, Alexi Decurtins, Winterthur, 1966, s.v. *crap*.

-aceu : *Carpatsch* ; *-ittu*, *-itta* : *Carpet*, *Crappets* ; *-ittulu*, *-ittula* : *Carpe(t)tel*, *Carpetla*, *Carpella* etc., majoritatea găsindu-se şi ca apelative [16].

Aşadar, rădăcina *crap-/carp* cu sensul „piatră, stîncă" se regăseşte, dacă avem în vedere şi numele *Carpaţi*, pe un teritoriu foarte întins din Europa : Peninsula Balcanică (cf. alb. *karpë*, arom. *Crapşi* şi poate şi *scarpă*, *şcarpă* „stîncă", cf. şi gr. Καρπατος) [17], Dacoromania (cf. *Carpaţi* şi regionalul *carpă* [18], probabil împrumut din albaneză), Iugoslavia, Elveţia, părţi din Italia şi Austria. Presupunem o strînsă legătură între rădăcina din *Carpaţi* şi *crap-/carp-* din zonele menţionate. Se poate accepta şi înrudirea dintre *Carpaţi* şi *carpi*, numele tribului dacic, dar e mai greu de demonstrat sensul derivării *carpi*>*Carpaţi* din mai multe motive. Unul este răspîndirea mare a rădăcinii în discuţie pe un teritoriu în care nu s-ar putea face această legătură, al doilea : prezenţa apelativelor cu această rădăcină din alte idiomuri romanice şi, al treilea, faptul, amintit de A. Dauzat [19], că oronimele se regăsesc, în majoritatea lor, într-o regiune sau alta ca apelative desemnînd forme de relief, de stîncă, de pămînt etc.

Există o mare asemănare fonetică între derivate romanşe de tipul *Carpatsch* [carpač] sau *Carpet* şi *Carpaţi*, ultimul fiind modelat la finală cu un sufix dintre cele mai răspîndite (*-atus* ca în *barbatus*), de asemenea de origine latină. Aşadar sensul numelui ar fi „de piatră, pietros" sau „cu pietre". Acest fapt ne sugerează ideea că rădăcina *crap-/carp-* a pătruns în anumite zone ale latinităţii şi a fost asimilată.

Mai mulţi autori s-au exprimat cu privire la originea mai îndepărtată a acestei rădăcini, susţinînd că ar fi prelatină şi chiar preindo-europeană. Se discută în general o rădăcină străveche *kar-*, cu diferite dezvoltări fonetice.

Hans Krahe [20] presupune o temă ilиră *kar-*, V. Bertoldi [21] aminteşte printre temele preceltice şi prelatine pe **ka(r)ra* „piatră", iar A. Dauzat [22] pe *carra* (*karra*), *garra* „piatră" [23]. J. Hubschmid derivă din aceeaşi temă prelatină **kar(r)-* „Stein" cuvintele din iberoromanică însemnînd „sîmbure, coajă, spic" etc. [24]. Acelaşi autor explică în altă parte proveninţa îndepărtată a rădăcinii **krappo-* (ca o încrucişare între prelatinul **krippo-* şi *klappo-*), urmaşii acestor rădăcini găsindu-i în retoromană, în albaneză, în cehă etc. [25].

[16] Pentru toponimia cu *crap-/carp-*, vezi Robert Planta şi Andrea Schorta, *Rätisches Namenbuch* I, 1939, Paris. Zürich — Leipzig; II, 1964, Bern, s.v. *crap*.

[17] Cf. Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân general şi etimologic*, ediţia a doua augmentată, Bucureşti, Editura Academiei, 1974, s.v. *scarpă*, *şcarpă*.

[18] Comunicat de prof. Gr. Brâncuş.

[19] Albert Dauzat, *La question de bases pré-indo-européennes en toponymie*, în „Le français moderne" VI, p. 193.

[20] Hans Krahe, *Die altenbalkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg, 1925, p. 57, 89.

[21] V. Bertoldi, *Problèmes de substrat. Essai de méthodologie dans le domaine préhistorique de la toponymie et du vocabulaire*, în „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris", XXXII, fasc. 2, p. 161 ş. u.

[22] A. Dauzat, *lucr. cit.*, p. 193.

[23] Cf. la Iorgu Iordan, *loc. cit.*, şi alţi autori cu păreri apropiate. Şi în *Dicziunari Rumantsch-Grischun*, s.v. *crap*, cuvîntul este considerat tot de origine preromană.

[24] *Die Stämme *kar(r)- und *kurr- im Iberoromanischen, Baskischen und Inselkeltischen*, extras din „Romance Philology", vol. XIII, 1959, nr. 1, august, p. 31—49.

[25] *Alpenwörter. Romanischen und vorromanischen Ursprungs*, Berna, 1951, p. 12—13.

Ţinînd seama de prezenţa rădăcinii în discuţie într-o arie atît de largă, ne întrebăm dacă originea iliră se poate susţine în toate cazurile. Pentru română şi albaneză, ea nu este cu totul exclusă. După anumite păreri ar fi fost posibilă şi în retoromană o oarecare influenţă iliră, diferite relicve lingvistice explicîndu-se eventual prin limba ilirilor din Iugoslavia [26].

S-ar putea susţine altă origine indo-europeană a cuvîntului, dacă s-ar putea proba provenienţa etruscă a reţilor şi dacă s-ar cunoaşte mai mult despre urmele lingvistice ale unor popoare migratoare vechi germanice în estul Europei. Dar asupra acestei probleme este greu să ne pronunţăm.

Ne-am limitat să ilustrăm aici doar legătura dintre numele propriu *Carpaţi* şi rădăcina *crap-/carp-* din retoromană, drept un caz în plus de convergenţă între cele două idiomuri în raport cu celelalte limbi romanice. Materialul discutat de noi arată că etimologia acestui nume propriu nu poate fi simplificată prin limitarea ei doar la numele *carpi*, aşa cum procedează îndeobşte istoricii noştri.

Sur l'étymologie du nom propre *Carpaţi*

(Résumé)

Après avoir passé en revue les étymologies proposées pour le nom propre des Carpates, l'auteur présente la situation du radical *carp-/crap-* dans le rhéto-roman mettant en évidence la relation entre ce radical et le toponyme en question. Elle apporte en même temps des arguments infirmant la dérivation à partir du nom des *Carpes*, soutenue généralement par les historiens.

Noiembrie 1987

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret nr. 12

[26] Cf. Gion Deplazes, *Funtaunas. Istorgia da la litteratura rumantscha per scola e pievel*, tom 1, *Dals origins a la refurma*, Lia Rumantscha, Cuira, 1987, p. 11 şi bibliografia indicată acolo.

DESPRE UNELE CUVINTE ROMÂNEŞTI DE ORIGINE SLAVĂ

I. ROBCIUC

Anchír s.n. reprezintă un termen regional, cu circulaţie în Bucovina. Îl atestă, cu sensul de „odaie de culcare, iatac", CADE şi Scriban, D. Pentru etimologie, cele două dicţionare trimit la formele ucrainene *алькúр*, *ванкúр*. Sextil Puşcariu, DR I (1920), p. 224—225, care se ocupă de originea aceluiaşi cuvînt, se opreşte doar la ucr. *алькúр*. Este însă evident că termenii aduşi în comparaţie nu se potrivesc suficient, ca formă, pentru a explica rom. *anchír*. Dicţionarul lui B. D. Hrinčenko (*Словарь української мови*, I, p. 7) înregistrează pe *анкúр*, care corespunde perfect din punct de vedere formal şi semantic. După cunoştinţele noastre, acelaşi cuvînt circulă frecvent şi în graiurile ucrainene din nordul Moldovei.

O observaţie se cuvine în legătură cu rom. *anchiráş* „odăiţă mai îngrijită pentru călători sau pentru musafiri (într-un han sau într-o casă particulară)", pe care Scriban, D., îl deduce direct din germ. *Einkehrhaus*. După părerea noastră nu se justifică includerea acestui cuvînt în categoria împrumuturilor. *Anchiráş* este un diminutiv (format pe teren românesc cu suf. *-aş*) de la *anchír*.

Bábă. În unele părţi ale Dobrogei, *bábă* mai înseamnă şi „pelican" (vezi Mihai C. Băcescu, *Păsările în nomenclatura şi viaţa poporului român*, Bucureşti, 1961, p. 31). Dintre dicţionarele noastre numai CADE înregistrează acest înţeles, derivîndu-l din limba bulgară. Avînd în vedere repartizarea teritorială în româneşte (Delta Dunării), credem mai degrabă că sursa noastră de împrumut este limba ucraineană sau limba rusă. Dicţionarele celor două limbi (B. D. Hrinčenko, *op. cit.*, s.v.; V. Dal', *Толковый словарь живого великорусского языка*, t. I, s.v.) înregistrează pe *бáба*, care cunoaşte, printre altele, sensul cuvîntului din limba română.

Canţelár. În LR, XXIX, 1980, nr. 3, p. 267, am discutat cuvîntul *canţelárie* şi am arătat că, după părerea noastră, provine din pol. *kancelaria*. Într-o situaţie similară se găseşte şi rom. *canţelár*, variantă veche a lui *cancelár*. Doar TDRG şi Ciorănescu cunosc acest cuvînt. Primul dicţionar nu dă nici o explicaţie etimologică, pe cînd Ciorănescu trimite la lat. *cancellarius*.

Puncte de vedere privind originea variantei cu *-ţ-* în limba română au fost exprimate şi în cercetări ulterioare. Acad. Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, în *Istoria limbii române literare*, vol. I, Bucureşti, 1971, p. 339, arată că rom. *canţeliar* se explică din polonă, fără însă să indice etimonul, iar Elena Linţa, în *Wyrazy polskiego pochodzenia w języku rumuńskim*, Varşovia, 1974, p. 57, trimite la pol. *kanclerz*, care nu are nimic de-a face cu forma românească.

Trebuie spus din capul locului că atestările cuvîntului aici în discuţie sînt mai vechi de secolul al XVII-lea. Pentru prima dată îl întîlnim scris **канцлеръ**, într-un document slavon din secolul al XV-lea (mai exact, în 1436, sept. 19)[1] referitor la un boier moldovean. În Ţara Româ-

[1] Mihai Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi 1932, doc. nr. 202.

nească, prima atestare a lui канцчлеръ datează din secolul al XVI-lea (mai precis, din anul ⟨1599⟩, sept. 5) (vezi *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, București, Editura Academiei, 1979, doc. nr. XVIII). Atestările posterioare anului 1600 provin din cronici muntene (de exemplu, *Cronica Bălenilor*) și cronici moldovene (începînd cu *Letopisețul Țării Moldovei* de Miron Costin). Din aceste atestări reiese că termenul *canțelár* (și : *canțălár*, *canțelér*, *canțilér*, *canțeliár*) a circulat începînd cu secolul al XV-lea atît în Moldova, cît și în Țara Românească. De aceea, mai curînd credem că e vorba de împrumuturi din două surse diferite, forma din Țara Românească datorîndu-se sîrbocroatei, iar cea din Moldova polonei. Limba sîrbocroată cunoaște pe *kanceler*, cu același sens, din prima jumătate a secolului al XV-lea (a. 1445) (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. IV, Zagreb, 1892–1897, s.v.). Un cuvînt pol. *kancelar* nu e cunoscut nicăieri. De aceea există două posibilități : rom. *canțelár* ori reproduce o formă identică pe care dicționarele polone n-o înregistrează, ori „reflectă termenul *cancellarius* din cancelaria polonă în limba latină" [2].

De adăugat că limba slovacă cunoaște pe *kancelár*, care are exact aceeași formă și același înțeles ca în românește.

Varianta cu *-č-* este mai recentă (sec. al XIX-lea) și se datorește unei influențe latino-romanice. Avem, așadar, un caz tipic de etimologie multiplă.

Clat, glosat „lemn noduros ales anume ca să ardă mai mult timp la cuptoare", a fost atestat de Petre Coman (*Glosar dialectal*, București, 1939, p. 22, din Băița – Hunedoara), fără nici o explicație cu privire la originea lui. Acest regionalism, sinonim cu rom. *năclád*, tot de origine slavă, provine, după părerea noastră, din bg. *клад* „butuc, buștean" (vezi *Български етимологичен речник*, t. I, Sofia, 1971, s.v.); același înțeles au și scr. *klad*, ucr. dial. *клат*, pol. *klad*, slov. *klat*.

Polin, ca substantiv învechit, a fost înregistrat în DLR, tomul VIII, partea a 4-a, litera P, cu sensul „unitate de măsură pentru lungimi, nedefinită mai îndeaproape" și ilustrat cu un citat din anul 1829 : *trebuie să să gătească 300 stînjini lemne de un polin, adică cît încape în sobă pentru corăbiile cu abur*. În partea etimologică a articolului cu acest titlu apare mențiunea „Etimologia necunoscută". După toate probabilitățile, cuvîntul în discuție provine din ucr. *поліно*, care în afară de sensul general de „butuc, bucată de lemn (pentru foc)", cunoaște dialectal și pe acela de „bucată de lemn lungă de 1 m" (vezi Olexa Horbatsch, *Південноволинська говірка й діялектний словник села Ступно, кол. повіту Здовбунів*, München, 1973, p. 62).

Rus. *полéно*, ceh., slov. *poleno*, pol. *polano*, care au aceeași semnificație, nu intră în discuție din motive de ordin fonetic. Reflexul *i* al vechiului *ѣ* reprezintă un fapt specific care separă limba ucraineană de

[2] Mihai Mitu, *Termeni de origine polonă în documentele slavo-moldovenești*, în „Romanoslavica", VIII, București, 1963, p. 178–179.

celelalte limbi slave. În ceea ce priveşte dispariţia vocalei finale *o*, aceasta s-a produs, probabil, pe teren românesc, datorită lipsei de concordanţă dintre genul gramatical şi sensul lexical exprimat de ucr. *полíно*.

Rabáşcă. DLR, tomul IX, litera R, înregistrează regionalismul *rabáşcă*, atribuindu-i două înţelesuri: „mistrie" şi „unealtă în formă de cuţit folosită în tăbăcărie" (din Cristeşti – Botoşani). Cuvîntul poartă, în dicţionarul citat, menţiunea „Etimologia necunoscută. Cf. ucr. *рубáнок*, rus. *рубáнок*".

Ocupîndu-se de originea rom. *rabáşcă*, Andrei Avram, LR, XXIX, 1980, nr. 3, p. 179, respinge, pe bună dreptate, termenii aduşi în comparaţie, care nu se potrivesc, ca formă, pentru a explica cuvîntul românesc, admiţînd ca etimologie pe germ. *Reibeisen* „răzătoare". Fără îndoială, germ. *Reibeisen* nu are nevoie de explicaţii în ce priveşte înţelesul. De asemenea, este limpede că rădăcina rom. *rabáşcă* e germană, dar forma identică cu cea românească nu apare în germană. Este adevărat că Andrei Avram adaugă: „partea finală a lui *rabáşcă* este rezultatul unei modificări produse sub influenţa unor cuvinte terminate în *-aşcă*", ceea ce însă nu pare verosimil. Se pune apoi problema genului. Toate acestea trădează o origine ceva mai complicată. După părerea noastră, rom. *rabáşcă*, cu forma sa de feminin, provine din ucr. *райбáчка* „cîrpă, perie de frecat"; „unealtă de răzuit", cunoscut în graiurile ucrainene din nordul Moldovei. P. e x t. se dă numele de *райбáчка* la diferite obiecte, fie că acestea prezintă vreo asemănare cu *райбáчка*, fie că denumirile acestea sînt numai metafore glumeţe şi ironice. De exemplu, *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР*, Ujgorod, 1960, vol. II, h. 161, publicat de prof. J. O. Dzendzelivśkyj, atestă acest cuvînt cu sensul de „bucată dreptunghiulară de lemn sau de zinc ondulată, folosită la spălatul rufelor".

În limba ucraineană *райбáчка* este un postverbal de la *рáйбати*, *райбувáти* <germ. *reiben* „a freca; a rade".

De adăugat că forme asemănătoare cu cea ucraineană sînt cunoscute şi de alte limbi slave: slov. *rajbač* „răzătoare" (Mir. Kálal, *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*, Banská Bystrica, 1924, s.v.), pol. *rajbetka*, „răzătoare; mistrie" (Karłowicz J. şi al., *Słownik języka polskiego*, Varşovia, 1952, t.V, s.v.).

În ce priveşte consoana *š*, care nu se justifică prin originalul ucrainean, există multe cuvinte în care lui *š* din limbile slave îi corespunde în română *č*: *páşcă* „pachet (de tutun)"; „tutun" < ucr. *пáчка*, *rădáşcă* < bg. *рогáчка* etc.

Solomít, un termen relativ recent, figurează în DLR ms. cu sensul „material termoizolant confecţionat din tulpini uscate de stuf aşezate paralel, presate şi legate cu sîrmă sub formă de plăci; stufit". Cuvîntului nu i s-a dat nici o explicaţie etimologică. Provine din rus. *соломúт*, cu aceeaşi formă şi cu acelaşi înţeles (*Словарь русского языка*, Moscova, 1961, s.v.).

Sur quelques mots roumains d'origine slave

(Résumé)

Dans l'article on rectifie les anciennes étymologies des mots *anchír*, *bábă*, *rabáșcă* et on donne pour la première fois l'étymologie des mots *clad*, *polin*, *solomít*. Une explication spéciale comporte le mot *canțelár* qui, d'après l'opinion de l'auteur, a une double origine : serbo-croate et polonaise.

Decembrie 1987

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

ETIMOLOGII

VIRGIL NESTORESCU

Obiectul însemnărilor de față îl reprezintă trei cuvinte românești pe care le consider împrumutate din limba bulgară.

Mocériță s.f. (var. *mocioríță*), cu sensul „mocirlă", este atestat prima dată în Biblia de la 1688. Fără vreo deosebire de la o lucrare lexicografică la alta (TDRG, CADE, SCRIBAN, CIORANESCU), este explicat prin trimitere la bg. *močur*, *močar* „mocirlă", ceea ce pe plan semantic este pe deplin satisfăcător. Pe plan formal însă nu este deloc limpede cum a apărut în interiorul limbii române un derivat cu *-iță* de la o bază pe care noi nu o avem. Un asemenea derivat nu putea să apară decît în limba bulgară și acesta există, anume *мочарец*, diminutiv al lui *мочар* (Gerov, II), format cu sufixul *-ец*.

Cuvîntul a fost adaptat seriei de substantive feminine derivate cu sufixul *-iță*, avînd probabil mai întîi forma *moceáriță*. Din aceasta au rezultat ulterior, prin mutarea accentului pe sufix, formele *moceríță* și *mocioríță*.

Polomoti vb., cunoscut în Oltenia cu înțelesul „a vorbi fără șir (mai ales în timpul somnului)", apare în DLR, tomul VIII, partea a 4-a, litera P cu etimologie necunoscută. Trimiterea care se face la *bolmoji* se referă probabil la sens, căci o altă apropiere între aceste cuvinte nu se justifică.

Răspîndirea geografică a lui *polomoti* cred că permite raportarea lui la bg. *поломотя*, derivat cu prefixul *по-* de la *ломотя*, avînd față de acesta valoare de verb perfectiv. Sensurile sale sînt: „a mormăi, a bolborosi, a bîigui; a vorbi neclar, a vorbi fără rost", cum reiese din următorul citat extras din BTR, 1963: *По цял ден дечурлига ломотят* „Ziua întreagă copiii gînguresc (vorbesc neclar)".

Jigní vb. (înv. *jegni*) este glosat în DA astfel: I.1. (Înv.) „A lovi, a atinge". 2. (Fig.) „A aduce un prejudiciu, a lovi ceva" (în contextul *Au jignit dreptatea*). 3. „A ofensa". II. (Despre alimente, mîncăruri) „A se altera, a căpăta un miros greu; a se încinge)". La SCRIBAN sensurile lui *jigni* sînt organizate în alt mod: 1. „A arde, a trage un bici". 2. (Vest) „Se strică, se alterează (*Căldura jignește alunele*)". 3. (Fig.) „A ofensa". Dicționarele mai noi nu menționează decît sensul general cunoscut în limbă, cel de „a ofensa (pe cineva)".

După TDRG cuvîntul se explică prin scr. *žignuti* „a împunge" și rus. *žignuti* „a lovi, a păgubi". În DA se menține această soluție, adăugîndu-se slav. *žignuti* „a arde, a aprinde", SCRIBAN reia etimologia din TDRG, în timp ce CADE, DM, DEX se fixează numai la scr. *žignuti*, scoțînd din discuție, pe bună dreptate, rus. *žignuti*. În dicționarul lui Cioranescu, *jigni* este tratat sub *jeg*, fiind considerat implicit derivat al acestuia, avîndu-se în vedere probabil sensul de „arșiță" al lui *jeg*, dar totodată se face trimitere și la etimologia dată în DA. Se observă că majoritatea soluțiilor etimologice înclină spre considerarea scr. *žignuti* ca etimon al rom. *jigni*, legîndu-l de sensul vechi „a lovi, a atinge", menționat mai sus. Așa cum reiese din ordonarea sensurilor în dicționare, sensul

general „a ofensa" este privit ca o dezvoltare posibilă pe teren românesc. Trebuie remarcat și faptul că în cartea lui D. Gămulescu, *Elemente sîrbocroate în vocabularul dacoromânei*, București, 1974, nu figurează acest împrumut. Fără a respinge total explicația prin sîrbocroată, propun o relație mai convingătoare între rom. *a jigni* și bg. *жéгна*, perfectiv al lui *жéгвам*, în care se regăsesc cele două sensuri principale ale cuvîntului românesc: 1. „A împunge (cu ceva fierbinte, cu ceva ascuțit); a lovi". 2. „A mîhni, a ofensa, a înțepa pe cineva cu vorbe grele". Iată și două citate din același dicționar bulgăresc (BTR): *Жегни воловете да вървят* „A împuns, a lovit boii ca să meargă" (v. definiția dată de SCRIBAN „A arde, a trage un bici"); *Тия думи ме жегниха* „Aceste vorbe m-au jignit".

Adaug și altă formă verbală bulgărească, *жéгнувам*, cu sensurile: 1. „A arde ceva". 2. „A pîrli, a frige, a (se) opări". 3. „A jigni, a ofensa".

Toate aceste verbe sînt derivate de la subst. *жега* „arșiță" și sînt urmașe ale v.bg. **жєгѫ**, **жєшти** „a aprinde, a arde".

În ce privește sensul regional al lui *jigni* „a se altera, a căpăta un miros greu (despre alimente", nu găsesc o explicație directă. Se poate admite doar că acest sens este sinonim cu cel de „a se încinge" (v.DA), care, la rîndul lui, este legat de „a arde, a (se) frige" al bg. *жегнувам*.

Prin urmare, sensurile lui *jigni* beneficiază de o explicație mai largă prin bg. *жéгна* și *жегнувам* decît prin scr. *žignuti*. În favoarea împrumutului pledează în primul rînd răspîndirea generală a lui *jigni* în limba română, cel puțin în înțelesul său de astăzi, trăsătură pe care nu o cunosc de regulă elementele sîrbocroate intrate în vocabularul nostru. Încă un fapt care susține împrumutul din bg. *жегна*, *жегнувам* este și varianta învechită *jegni*, formă probabil anterioară celei cu *i* în prima silabă, rezultat prin asimilarea regresivă.

ABREVIERI

Gerov = N. Gerov, *Речник на български език*, Plovdiv, 1895–1904.
BTR = *Български тълковен речник*, Sofia, 1963.

Etymologies

(Résumé)

L'objet de ces notes représente trois mots roumains que l'auteur considère d'origine bulgare: *moceriță* < bg. *мочарец*, *polomoti* < bg. *поломотя*, *jigni* < bg. *жегна*, *жегнувам*.

Decembrie 1987

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

GRAHAM MALLISON, **Rumanian**, London/Sydney/Dover/New Hampshire, Croom Helm, 1986, 371 S. (Croom Helm Descriptive Grammars)

Die vorliegende Grammatik des Rumänischen erscheint in einer Reihe von deskriptiver Grammatiken, deren Herausgeber Bernard Comrie und Norval Smith sind. Im Vorwort äußern sich die Herausgeber zum Anliegen der Serie. Die Feststellung, wonach theoretische Linguistik und einzelsprachliche Beschreibung relativ isoliert voneinander betrieben werden, führte zu dem Bemühen, mit der Herausgabe dieser Serie diese Trennung überwinden zu helfen. Gleichzeitig war damit die Absicht verbunden, mit der Beschreibung verschiedener, teilweise noch nicht umfassend beschriebener Sprachen den Anglozentrismus der generativen Syntax aufzuheben und der Typologie- und Universalienforschung notwendige Daten zu liefern. Um weitgehende Einheitlichkeit der Darstellungen zu sichern, wurde in ''Lingua'', 42, 1977, nr. 1 ein Questionnaire veröffentlicht, das folgenden Kriterien genügen sollte:
a) ausreichend umfassend zu sein, um die wesentlichen Strukturen einer Sprache zu erfassen;
b) ausreichend explizit zu sein, um Sprachvergleich zu ermöglichen;
c) ausreichend flexibel zu sein, um den sprachlichen Varietäten gerecht zu werden.

Die Autoren der einzelnen Darstellungen gelten als Theoretiker mit Interesse für einzelsprachliche Beschreibungen und auch als an der Theorie interessierte ''fieldworker''. Priorität haben Grammatiken von Sprachen, für die noch keine umfassende Beschreibung vorliegt (z. B. Nkore-Kiga, Babungo, für die erstmals eine Beschreibung vorgelegt werden konnte). Daneben werden aber auch Grammatiken für besser bekannte Sprachen aufgenommen, wenn detailliertere Beschreibungen als die verfügbaren erwartet werden. Unter Berücksichtigung der im Vorwort genannten Auswahlkriterien ist anzunehmen, daß das Rumänische, für das ja eine Reihe auch umfassender Beschreibungen vorliegt, deshalb Aufnahme fand, weil der Autor detailliertere Ergebnisse versprach als die bisher verfügbaren Untersuchungen.

Die Arbeit eröffnet eine knappe Charakterisierung der Stellung des Rumänischen innerhalb der romanischen Sprachen mit Hinweisen auf die süddanubischen Dialekte unter Verweis auf Arbeiten des Verfassers zu diesem Problem.

Bereits der Aufbau des Buches macht deutlich, daß es den Rahmen einer traditionellen Grammatik mit Morphologie- und Syntaxbeschreibung sprengt, indem sie auch die Phonologie behandelt, Ideophone und Interjektionen vorstellt und sogar eine Art Grundwortschatz gibt.

Ausgangspunkt der Sprachbeschreibung ist die Syntax, der breiter Raum (ca. 200 S.) gewidmet ist. Die Darstellung eröffnet die Beschreibung der Satztypen, wobei Vf. darunter 1. direkte und indirekte Rede, 2. Fragesätze, 3. Imperativsätze und 4. Exklamativsätze faßt. Hervorzuheben ist die ausdrückliche Behandlung von Antwortsätzen auf die einzelnen, umfassend beschriebenen Fragesatztypen.

Daran schließt sich das außerordentlich substantielle Unterkapitel zur Subordination an. Nach einer knappen, aber überzeugenden Einführung, die auch eine Aufzählung der wesentlichen Subordinationsmarker enthält, folgt — nach funktionalem Kriterium gegliedert — die Beschreibung der einzelnen Nominalsatztypen. Eine Herauslösung aus den auf diese Weise gegliederten Nebensätzen erfahren indirekte Äußerungen, deren Bedingung das Vorhandensein eines Verbs des Sagens und Denkens ist, sowie infinite Nominalsätze, die mit Infinitiv, Supinum oder Gerundium konstruiert sein können. Diese gesonderte Behandlung scheint problematisch, wenn man eine systematische Gliederung im Auge hat, ermöglicht aber andererseits eine Hervorhebung syntaktischer Spezifika des Rumänischen. An dieser Stelle offenbart sich jedoch ein Mangel einer syntaxzentrierten Darstellung, nämlich das Operieren mit morphologischen Gegebenheiten, die erst im zweiten Kapitel zu behandeln wären. Da die vorliegende Arbeit jedoch keine Lerner-Grammatik ist, sind Nachteile dieser Art zugunsten einer konsequent syntaxorientierten Darstellung zu akzeptieren.

Im Rahmen der dann folgenden Adjektivsätze wird bei der Behandlung der Infinitiv- bzw. Konjunktivsätze auf die Bevorzugung des letztgenannten Anschlusses als einer Ausprägung von spezifischen Zügen der Balkansprachen verwiesen. Hier ist jedoch anzumerken, daß sich gerade in jüngster Zeit, vor allem im Sprachgebrauch der Presseberichterstattung, eine verstärkte Anwendung des Infinitivanschlusses abzuzeichnen scheint. Dieses Unterkapitel schließt mit der Beschreibung der Adverbialsatztypen ab.

Der darauffolgende Abschnitt zu strukturellen Fragen behandelt die satzinternen Strukturen; darunter das Problem der Vorweg- bzw. Wiederaufnahme der Komplemente durch Personalpronomina, wofür das Kriterium des Belebtheitshierarchie zur Anwendung gelangt. Leider sind auch hier die für die Hierarchisierung notwendigen Abstufungen nicht präzis angegeben. So bleibt dieses in der Literatur zwar häufig genannte, bislang jedoch kaum präzisierte Kriterium immer noch vage und geht in seiner Leistung nicht über die in der traditionellen Grammatik übliche Behandlung als individualisierte Personen- und personifizierte Tierbezeichnungen hinaus.

Die einzelnen Typen koordinativer Verknüpfung, deren Beschreibung im dritten Unterkapitel folgt, werden nach der für den Typ wichtigsten Konjunktion untergliedert in "and"- "but"- und "or"- Verknüpfung, sowie — abweichend in der Bezeichnung — die Negativverknüpfung und die konsekutive Verknüpfung. Die Berechtigung für die Aufnahme eines fünften Typs koordinativer Verknüpfung, der Negativverknüpfung mit *nici*, müßte noch genauer geprüft werden und zwar dahingehend, ob *nici* tatsächlich Verknüpfungspartikel ist.

Aus den im weiteren beschriebenen Problemen (wie Negation, Anaphora etc.) soll hier nur kurz auf die Darstellung der Topik verwiesen werden, die ausdrücklich auf den Arbeiten von Farkas (1980) und Sgall et al. (1973) zur topic-comment-Struktur basiert, also kommunikativ orientiert ist. Das ist nachdrücklich hervorzuheben, da eine solche Grundlegung der Satzgliedfolge in der rumänischen Grammatikbeschreibung noch immer nicht Fuß gefaßt hat, während außerhalb Rumäniens verfaßte Arbeiten zur rumänischen Satzgliedfolge traditionelle Klischees weitgehend aufgelöst haben. Als eindrucksvoller Beleg dafür kann die Arbeit von Miorita Ulrich, *Thetisch und Kategorisch* (Tübingen, 1985), gelten.

Der Logik syntaxzentrierter Darstellung folgend werden die in der Morphologie dargestellten Phänomene zunächst im Hinblick auf ihre syntaktischen Funktionen präsentiert, bevor dann auf die Wortklassen im einzelnen eingegangen wird. Die der Beschreibung des Nomens folgende Darstellung der Mittel zum Ausdruck von Determiniertheit und Indeterminiertheit enthält hilfreiche Hinweise auf das ausgeprägte System der Demonstrativa und das Zusammenspiel von enklitischem Artikel und Präposition.

In der Darstellung der Verbalmorphologie, die mit der Diathese beginnt und auf die vielfältigen Möglichkeiten der Reflexivverwendung hinweist, folgt dann die Darlegung des Tempussystems. Hier ist dem Autor allerdings nicht zuzustimmen, wenn er für heute dem einfachen Perfekt lediglich dialektalen Rang zuweist. Als Erzähltempus spielt es vor allem in der Belletristik eine wesentliche Rolle. Auf der Grundlage einer breiten Aspektauffassung werden die verschiedenen verbalen und periphrastischen Ausdrucksmöglichkeiten aspektueller Nuancierung dargelegt.

Willkommen ist das sich an die Flexionsmorphologie anschließende Kapitel zur Derivationsmorphologie.

Hervorzuheben ist die Solidität des Belegmaterials, das teilweise aus Grammatiken stammt, teilweise aber mit Hilfe muttersprachlicher Informanten gewonnen wurde. Es unterstützt in wesentlichem Maße die Explikation. Hervorzuheben ist weiterhin, daß neben der Hochsprache auch umgangssprachliche Varianten beobachtet werden. Das unreflektierte Nebeneinanderstellen dieser Varianten (etwa *asta* für *acesta* o. ä.), ohne Angabe der Gebrauchsbedingungen, ist zwar unter Berücksichtigung des Adressatenkreises verständlich, wirft aber dennoch die Frage auf, ob die bloße Auflistung nicht zu Fehlurteilen hinsichtlich des Stellenwertes und der Bedeutung der einzelnen Formen führen kann.

Kapitel 3 ist der Phonologie gewidmet; es enthält hilfreiche Hinweise zu den grundlegenden suprasegmentalen Einheiten. Das vierte Kapitel listet wesentliche Ideophone und Interjektionen auf. Das Kapitel 5 beschreibt dann einige semantische Felder (wie das der Verwandtschaftsbezeichnungen, der Farbbezeichnungen oder der Körperteilbezeichungen); es bietet schließlich einen auf 207 Stichwörter beschränkten Grundwortschatz.

Die Arbeit beschließt ein knappes Literaturverzeichnis, das auf die rumänische Akademiegrammatik sowie auf Arbeiten von rumänischen Autoren wie Iorgu Iordan, V. Robu, A. Roceric-Alexandrescu, V. Şuteu, E. Vasiliu, S. Golopenţia-Eretescu verweist.

Insgesamt bleibt festzuhalten, daß das Werk von Graham Mallison eine erfreuliche Bereicherung des Bestandes an Handbüchern zur rumänischen Sprache ist. In konzentrierter Form werden mit methodologischer Konsequenz die diese Sprache charakterisierenden Züge schön herausgearbeitet.

LARISA SCHIPPEL

Dezember 1987

Sektion Romanistik
Humboldt-Universität
Berlin

ZBIGNIEW GOŁĄB, **The Aromunian Dialect of Kruševo in S. R. Macedonia, S. F. R. Yugoslavia,** Skopje, 1984, 267 p.

Interesul de care studiul aromânei se bucură de cîtva timp în diferite țări[1] a primit recent o nouă confirmare prin monografia consacrată graiului aromânesc din Crușova (Kruševo) de către lingvistul polonez Zbigniew Gołąb, ale cărui cercetări în această direcție datează de aproape trei decenii (din 1960). Slavist ca formație, cu preocupări în domeniul lingvisticii balcanice, Zb. Gołąb și-a îndreptat atenția în studiile sale anterioare îndeosebi asupra raporturilor dintre aromână și slava macedoneană [2]. Meritul autorului este cu atît mai mare cu cît lucrarea de față e prima monografie (și unica pînă în prezent) dedicată aromânei vorbite i n t r-o l o c a l i t a t e din Peninsula Balcanică [3].

Precedată de o substanțială și instructivă *introducere* (p. 5—27), monografia este alcătuită din două mari capitole, consacrate *fonologiei* (p. 29—47) și, respectiv, *morfologiei* (p. 48—139), fiind urmată de *texte* în dialect (p. 143—187), dintre care unul este tradus în macedoneană într-un *appendix* (p. 188—189); lucrarea se încheie cu un util *glosar* (p. 191—261), în care termenii aromânești din texte sînt traduși în engleză, și cu o *bibliografie selectivă* (p. 263—265).

În *Introducere*, Zb. Gołąb face mai întîi o succintă prezentare a principalelor concordanțe structurale sau ,,tipologice'' dintre aromână și macedoneană, în cadrul mai larg al uniunii lingvistice balcanice [4]. Este interesant punctul de vedere exprimat de autor, anume că particularitățile în cauză, care în limbile sud-slave au un caracter nonslav (originea lor neputînd fi identificată, cu excepția formelor verbale de viitor construite cu *volere*, în primele texte scrise în vechea slavă bisericească, datînd din secolele al X-lea și al XI-lea), se datorează unei influențe externe, care, în cazul macedonenei (mai mult decît în cazul bulgarei și al dialectului sîrb răsăritean, din regiunea *șopilor*), s-a exercitat din partea romanicei balcanice, vorbită de strămoșii actualilor aromâni, pe care slavii macedoneni, la coborîrea în sud, i-au găsit în teritoriile unde trăiesc și astăzi [5]. Aducînd în sprijinul opiniilor sale, pe baza unor lucrări anterioare (datorate, în principal, lui Th. Capidan și Tache Papahagi) și recente, numeroase dovezi din domeniul toponimiei și al lexicului de origine românească din limbile sud-slave, Zb. Gołąb își formulează teza privind substratul aromân al slavei macedonene în următorii termeni : ,,Astfel, îmi mențin cu hotărîre ipoteza că noile (din punct de vedere istoric-comparativ slav) trăsături structurale ale macedonenei sînt rezultatul slavizării treptate a populației aromânești primare, care în timpurile mai vechi (perioada medievală) trăia în Macedonia, în principal ca păstori seminomazi (transhumanți). Procesul de slavizare lingvistică treptată a avut, ca o condiție indispensabilă, un stadiu anterior, tranzitoriu, de bilingvism (slavo-român), cînd aromânii originari au folosit, în contactele lor cotidiene cu populația slavă înconjurătoare, limba acestei populații. Precum știm din observație, într-o asemenea situație de bilingvism are loc o interferență caracteristică între limbile în cauză. Această interferență poate fi prezentată ca o relație între limba-*substrat* și limba-*superstrat*, iar mecanismul acestei relații poate fi definit ca *împrumut structural* din substrat în superstrat (așa-numitul « calc lingvistic »)'' (p. 14).

În continuare, Zb. Gołab prezintă informații despre numărul și răspîndirea aromânilor, îndeosebi a celor din Macedonia, completate de istoria întemeierii Crușovei și descrierea așezării

[1] În Grecia, Iugoslavia, R.F.G., Italia, S.U.A. etc. O bibliografie parțială a publicat Reiner Schlösser, *Bibliographie zum Aromunischen*, în ,,Balkan-Archiv. Neue Folge'', 4, 1979, p. 10—31. Recent a apărut *Bibliografie Macedo-Română*, Freiburg i. Br., 1984, XLV + 345 p. (cf. observațiile și completările făcute de Gheorghe Carageani, în ,,Balkan-Archiv. Neue Folge'', 11, 1986, p. 247—278).

[2] Cf. Z. Gołąb, *Some Arumanian-Macedonian Isogrammatisms and the Social Background of Their Development*, în ,,Word'', V, 1959, p. 415—435.

[3] Crușova a intrat în istoria Macedoniei prin răscoala armată antiotomană din vara anului 1903 (*Ilindensko Vostanie*), care a dus la instaurarea ,,Republicii din Crușova''. Unul din cei doi conducători ai acestei mișcări revoluționare a fost aromânul Pitu Guli, care a rezistat eroic împreună cu ceata sa, fiind ultimul combatant răpus de opresori. Monumentul lui Pitu Guli, erou al Macedoniei, se înalță în mijlocul Crușovei.

[4] Cele mai multe dintre aceste concordanțe fuseseră anterior expuse de autor în studiul citat mai sus (nota 2).

[5] Punctul de vedere al autorului se încadrează într-o opinie mai largă, prezentă în lingvistica iugoslavă (susținută, printre alții, de Petar Skok), privind ,,substratul romanic'' peste care s-au așezat populațiile slave la coborîrea în Peninsula Balcanică.

(structura populaţiei, numărul locuitorilor, ocupaţiile etc.)[6]. Preţioase în sine, informaţiile de această natură sînt deosebit de utile în caracterizarea graiului din Cruşova şi stabilirea poziţiei lui printre celelalte graiuri aromâneşti din R. S. Macedonia şi în cadrul aromânei, în general.

Populaţia aromânească din R. S. Macedonia se împarte în două grupuri: unul *răsăritean*, la graniţa cu Bulgaria (extinzîndu-se şi în această ţară), răspîndit în localităţi din jurul oraşelor Ştip, Coceani şi Cumanovo, şi altul *apusean* (la graniţa cu Grecia şi Albania), stabilit în oraşele Bitolia, Ohrid, Struga şi în sate din împrejurimi (Tîrnova, Magarova, Nijopole, Mulovişte, Gopeşi, Beala de Sus, Beala de Jos). Cruşova, pe care autorul monografiei o ataşează la al doilea grup, ocupă o poziţie geografică intermediară. În timp ce grupul răsăritean este — lingvistic şi ocupaţional — unitar, fiind alcătuit din grămosteni, la origine păstori (cei mai mulţi dintre ei au practicat transhumanţa pînă la al doilea război mondial)[7], grupul apusean este neomogen, fiind format din grămosteni, moscopoleni, fărşeroţi (aromânii din Gopeşi — Mulovişte şi, respectiv, Beala de Sus — Beala de Jos constituie grupuri aparte), dintre care numai o parte au fost (sau mai sînt) păstori (în prezent, îndeosebi fărşeroţii, dar şi unii grămosteni), ceilalţi ocupîndu-se cu meşteşugurile şi comerţul (în trecut sub forma cărvănăritului). Moscopolenii şi grămostenii s-au răspîndit pe teritoriul actualei R. S. Macedonia după distrugerea de către musulmani, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a înfloritoarelor lor aşezări de origine (Moscopole şi Gramoste), aflate mai la sud (în prezent, la graniţa dintre Albania şi Grecia). Mai numeroşi la începutul secolului nostru (cînd J. Cvijič stabilea, numai pentru grupul apusean sedentar, 28 000—30 000 de locuitori), aromânii constituie în actuala R. S. Macedonia o minoritate, numărul lor stabilindu-se (inclusiv de către Zb. Gołąb) la 20 000, fiind, probabil, mai ridicat.

Cruşova, cel mai important centru aromânesc din R. S. Macedonia, este un orăşel de munte cu 5 000 de locuitori, dintre care mai mult de jumătate sînt aromâni, restul populaţiei formînd-o slavii macedoneni (în localitate au existat şi albanezi ortodocşi, în prezent complet „aromânizaţi"); cu un secol în urmă, aşezarea număra peste 10 000 de locuitori, din care aproape trei sferturi erau aromâni. În localitate există un liceu şi trei hoteluri turistice moderne, Cruşova fiind o cunoscută staţiune montană. La sfîrşitul secolului trecut şi la începutul secolului nostru au existat în Cruşova şcoli în care copiii aromânilor se instruiau în limba română (iniţial, în dialect). Căsătoriile mixte (cu slavii macedoneni) nu sînt necunoscute; stabilindu-se, prin căsătorie, în familia soţului, soţiile care nu sînt aromânce învaţă şi vorbesc curent aromâna.

Materialul lingvistic care stă la baza descrierii dialectului provine atît direct de la vorbitori, cît şi din surse scrise.

În primul capitol, consacrat fonologiei, Zb. Gołąb face o descriere completă a sistemelor vocalic (în poziţie accentuată şi neaccentuată) şi consonantic. La vocalism, reţinem rostirea diftongilor [ea], [oa] ca [ẹ], [ọ], lipsa fonemului [î] în seria centrală, recunoaşterea a trei vocale finale asilabice: [^{i}], [^{u}] şi [^{ă}]; în poziţie neaccentuată, sistemul vocalic se reduce la patru foneme: /a/ (care apare numai în poziţie iniţială şi finală), /i/, /u/, /ă/[8]. Prin unele din aceste particularităţi (rostirea diftongilor, lipsa fonemului /î/) graiul din Cruşova se apropie de graiurile aromâneşti vestice (din Albania), a căror principală caracteristică este lipsa opoziţiei /ă/ : /î/.

Sistemul consonantic este cel cunoscut şi altor graiuri aromâneşti, îndeosebi grămostene şi pindene, caracterizîndu-se prin simetria celor şase serii corelative de cîte patru membri pe care le formează consoanele continue şi noncontinue, surde şi sonore[9]. Autorul vorbeşte de

[6] Unele informaţii, confirmate de datele oferite de autor, au fost publicate de noi pe baza anchetei efectuate în Cruşova în toamna anului 1969; cf. Nicolae Saramandu, *Consideraţii asupra sistemului fonologic al graiului aromânesc din Cruşova — Macedonia (R. S. F. Iugoslavia)*, în SCL, XXI, 1970, 4, p. 465—471, şi *Le parler aroumain de Kruševo (R. S. de Macédoine)*, în „Revue des études sud-est européennes", XVII, 1979, 1, p. 153—162.

[7] O parte din aceşti grămosteni au venit în 1932 în România, stabilindu-se în Dobrogea (în prezent se găsesc în localitatea Beidaud din judeţul Tulcea); cf. Nicolae Saramandu, *Die Aromunen in der Dobrudscha und ihre Mundart*, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität", 3, 1975—1976, p. 185—196.

[8] Într-un mod identic am prezentat vocalele finale asilabice şi vocalismul în poziţie neaccentuată în *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, Bucureşti, 1972, p. 166—167, 169—172.

[9] Ele au fost reprezentate de noi sub forma unui paralelipiped (cf. lucrările citate în notele 6 şi 8); aceleaşi serii corelative se regăsesc în graiul saracaceanilor (păstori aromâni grecizaţi), pe care lingvistul bulgar Boris Simeonov le-a reprezentat, în mod independent, la fel ca noi (în „Linguistique balkanique", XIII, 1970, 2, p. 48).

„palatalizare morfologică" (de tipul *p—ḱ*, *b—ǵ*, *d—ḑ*), pe care noi am încadrat-o, într-o lucrare anterioară [10], la alternanțele morfonologice (cf. *lup—luḱ*, *slab—slaǵ*, *cad — caḑ* etc.).

În capitolul dedicat morfologiei (al doilea), Zb. Gołąb realizează o minuțioasă și corectă prezentare a părților de vorbire flexibile (substantiv, adjectiv, pronume, numeral, verb). Ca și capitolul anterior, cel de față este o prețioasă contribuție la descrierea aromânei, în general. Observăm că unele forme verbale compuse, pe care autorul nu le-a putut atesta, au fost notate de noi în cadrul anchetei în Crușova din 1969 (de exemplu, *s-aveam căntată* „să fi cîntat"). Într-un mic supliment, Zb. Gołąb notează paradigma verbului neregulat *l'au* „iau" la prezent, imperfect și perfectul simplu; ar fi fost util ca autorul să ne ofere și paradigma altor verbe neregulate (de exemplu, *lau* „spăl", *stau* etc.).

Descrierea realizată de autor confirmă caracterizarea făcută de noi graiului din Crușova ca *grai de tip grămostean*, cu particularități de grai moscopolean [11].

Monografia mai cuprinde 32 de texte din Crușova (cîteva au fost culese de autor, cele mai multe provin, însă, din colecțiile unor localnici); la acestea se adaugă patru texte care ilustrează alte graiuri din R. S. Macedonia: trei provin din localitatea Sofilari, aparținînd grupului răsăritean, iar unul reprezintă graiul din Beala de Sus (acest din urmă text este tradus în macedoneană). Atît textele, cît și cuvintele din glosarul cu care se încheie lucrarea sînt, în general, corect redate de autor. Semnalăm unele notații discutabile sau greșite: *búnə-və oárə* (nu *búnə vórə*, p. 143), *kap* (nu *cap* [= țap], p. 152), *óptu* (nu *ópti*, p. 181) etc. Ar fi fost util ca, în glosar, autorul să fi indicat locul (pagina) unde apar cuvintele în texte.

Prin informațiile, în mare parte inedite, din capitolul introductiv, prin bogăția materialului lingvistic, descrierea și interpretarea corectă a faptelor, la care se adaugă unele precizări utile și referiri cu caracter comparativ (la alte graiuri aromânești sau la slava macedoneană), Zbigniew Gołąb ne-a oferit o valoroasă monografie a graiului aromânesc din Crușova, aducînd, prin aceasta, o prețioasă contribuție la cunoașterea aromânei actuale.

Octombrie 1987

NICOLAE SARAMANDU
Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

DETLEV BLANKE, **Internationale Plansprachen. Eine Einführung**, Berlin, Akademie-Verlag, 1985, 408 p.

Lucrarea reprezintă cea mai cuprinzătoare și totodată sintetică expunere a problematicii planificării lingvistice și a tipurilor de limbi internaționale planificate.

În *Introducere* (p. 11—17) este definit termenul de *Plansprachen* (limbi construite intenționat, după anumite criterii, menite a fi utilizate în comunicarea internațională), considerat preferabil acelora de *limbi artificiale* sau *auxiliare*.

Autorul enumeră motivele pentru care, cu cîteva excepții notabile (H. Schuchardt, G. Meyer, K. Brugmann, Aug. Leskien, I. A. Baudouin de Courtenay, O. Jespersen), acest tip de limbi nu s-au bucurat de atenția lingviștilor: în trecut, înțelegerea limbii ca organism viu; considerarea limbii ca fenomen social dependent de istoria și cultura unui popor, care a dus la refuzul acordării statutului de limbă unor construcții artificiale; confundarea, adesea voită, a limbii internaționale auxiliare cu o ipotetică „limbă unică a globului"; proliferarea de proiecte de limbi internaționale neviabile, create de diletanți; propaganda exagerată în favoarea unor asemenea limbi; subestimarea dificultăților reale în instituirea unui mijloc de comunicare internațională; absența unui fundament teoretic sociolingvistic în problema politicii lingvistice internaționale; necunoașterea, de către lingviști, a datelor exacte privitoare la istoria, structura și funcțiile limbilor planificate, neluarea în considerare de către ei a rezultatelor practice de pînă acum. Și totuși pe teoreticienii limbii — socotește D. Blanke — problema limbilor planificate ar trebui să-i intereseze sub mai multe aspecte: astfel de limbi trebuie analizate științific, ca orice idiom servind comunicării; funcționarea, timp de decenii, a limbii esperanto reprezintă un experiment unic, care readuce în discuție probleme esențiale, între care rolul factorului subiectiv în evoluția limbii, creativitatea lingvistică etc.; considerarea, sub aspect semiotic, a limbilor planificate ca una dintre posibilele soluții de optimizare a co-

[10] Cf. lucrarea citată în nota 8, pe care Zb. Gołąb nu o menționează.
[11] Vezi lucrările menționate în nota 6.

municării internaționale; corelarea problematicii limbilor planificate cu alte aspecte ale lingvisticii aplicate; analiza aspectelor sociolingvistice în utilizarea lor etc.

Capitolul I, *Sprachplanung und Plansprachen* (p. 18–65) : date fiind persistentele conotații negative (rezultînd dintr-o interpretare organicistă a fenomenului lingvistic) atașate limbilor ,,moarte'' sau ,,artificiale'' în contrast cu limbile ,,vii'', autorul consideră ca fiind mai adecvată introducerea distincției între limbi naționale (*Ethnosprachen*) și limbi planificate (*Plansprachen*), accentul fiind astfel pus nu pe originea sistemelor de semne, ci pe funcția lor ca mijloace de comunicare. Iar întrucît conceptul de limbă artificială *(Kunstsprache, Künstliche Sprache)* a fost înțeles în moduri foarte variate (de la limbi literare normate opuse dialectelor pînă la sisteme formalizate de programare și traducere automată), autorul propune ca termenul să fie aplicat numai acestor din urmă limbaje informaționale codificate.

În ceea ce privește intervenția activă și conștientă, în continuă creștere, a colectivității asupra limbii, se remarcă faptul că, în forme diverse, ea s-a exercitat și în istoria limbilor ,,naturale'', în cazul promovării unui dialect ca bază a limbii naționale, al introducerii și standardizării terminologiei tehnico-științifice, al reformelor scrierii și ortografiei etc.

Planificarea lingvistică — definită în moduri diferite — este înțeleasă de autor, în acord cu V. Tauli, ca reprezentînd o activitate metodică complexă, cu variate aspecte, vizînd regularizarea și perfecționarea limbilor existente sau crearea de noi limbi comune regionale, naționale sau internaționale. Pentru denumirea limbilor internaționale auxiliare, termenul *Plansprache* e preferabil altora, întrucît nu este însoțit de conotații negative și poate fi ușor calchiat în cele mai diverse idiomuri.

Capitolul al II-lea, *Plansprachen. Zu Enstehungsmotiven und Vorstellungen über Leistung und Struktur* (p. 66–98), prezintă rezumativ numărul limbilor construite, pe secole (de la 4 proiecte pînă în secolul al XV-lea la 535 proiecte în secolul nostru, dintre care 246 între anii 1901–1925); motivele (filozofice, etice, politice) care au determinat crearea lor; mediile socioculturale din care provin autorii lor (în majoritate poligloți lipsiți de cunoștințe teoretice de specialitate). Sînt consemnate apoi părerile divergente ale lingviștilor, privitoare la structura și funcțiile unei limbi planificate, la componența și organizarea unităților ei.

Capitolul al III-lea, *Plansprachen(projekte): Klassifikation und Hauptvertreter* (p. 99–218), expune variatele criterii, structurale și funcționale, folosite în cursul istoriei pentru clasificarea limbilor planificate. Luînd în considerare rolul lor în comunicare, autorul propune diviziunea lor în proiecte de limbi planificate, limbi semiplanificate și limbi planificate.

Dintre cele peste 900 de proiecte, numai o mică parte au ajuns să fie cunoscute. Limbile semiplanificate (dintre care mai răspîndite au fost volapük, ido, occidental și basic-English) au putut fi utilizate scurtă vreme în practică, după care au căzut rapid în desuetudine. Singura reprezentantă a categoriei limbilor planificate aflată, de la creare și pînă în prezent, în continuă expansiune este esperanto.

Urmează (începînd de la p. 125) o prezentare a celor mai reprezentative limbi internaționale auxiliare, grupate potrivit clasificării tradiționale în: proiecte apriorice, sisteme aposteriori și sisteme mixte.

Limbile construite apriori, proiectate mai ales de filozofi, se prezintă ca sisteme închise, rupte de necesitățile comunicării, cu slabă redundanță în lexic și cu o gramatică regulată. Sistemele create aposteriori au fost realizate prin modificarea limbilor clasice (latina, greaca, ebraica) sau a unor limbi moderne; ele se grupează în limbi-basic, limbi reformate și limbi zonale, limbi de selecție (*Auswahlsprachen*) divizate, la rîndul lor, în limbi de compromis, limbi naturaliste (între care occidental-interlingue) și limbi integrate (printre ele — novial). Cu sistem mixt e considerată în această clasificare volapük, care a cunoscut o perioadă de mare avînt în ultimul deceniu al veacului trecut.

Al IV-lea capitol (p. 219–292) este în întregime dedicat analizei limbii esperanto, atît sub aspectul criteriilor care au fost luate în considerare de L. Zamenhof la crearea ei, cît și al structurii ei, la toate nivelele. Întrucît esperanto este un idiom aflat în circulație de un secol, autorul a cercetat și aspectele specifice ale relației dialectice dintre evoluția și stabilitatea ei, dintre sistem și uz, un loc important fiind acordat problemei codificării sau normării.

Instructive sînt și datele privitoare la stratificarea social-politică a vorbitorilor acestei limbi, precum și la variatele domenii în care ea este folosită în comunicarea orală sau scrisă.

În concisul capitol final (p. 293–295), *Plansprachen und Interlinguistik*, sînt enunțate temele principale ale interlingvisticii, în al cărei centru de preocupări se află problematica limbilor planificate.

Impresionează bibliografia lucrării, care ocupă peste 70 de pagini, cea mai completă de pînă acum și ordonată tematic.

Lucrarea lui Detlev Blanke este o excelentă introducere în interlingvistică și un izvor indispensabil de informații pentru cei interesați atît de latura teoretică a problemelor, cît și de cea aplicativă.

Decembrie 1987

LUCIA WALD

Facultatea de Filologie
București, str. Edgar Quinet nr. 5–7

NOTE BIBLIOGRAFICE, REVISTA REVISTELOR

JESUS LAGO, **La acumulación de adjetivos calificativos en la frase nominal del francés contemporáneo,** in « Verba », Anuario Galego de Filoloxia. Anexo 26, Universidade de Santiago de Compostela, 1986, 279 p.

Avînd în vedere ampla sa deschidere, studiul semnat de Jesús Lago prezintă un multiplu interes. În primul rînd, este o lucrare complexă, de mare însemnătate pentru lingvistica franceză, dar și pentru cea romanică în general. Deși este o investigație bazată pe fapte din franceza contemporană, autorul face deseori incursiuni în istoria diferitelor idiomuri romanice și mai ales a limbii franceze, avînd ca punct de plecare latina. Nu mai puțin semnificativă este metodologia însăși de care se servește autorul în structurarea cercetării sale: modelul generativ-transformațional este folosit pentru a teoretiza observațiile și concluziile la care îl conduc situațiile examinate; în anumite capitole/paragrafe, Jesús Lago face o analiză critică a lucrărilor consacrate locului și cumulului de adjective calificative în grupul nominal.

Prezentarea bibliografiei problemei, îndeosebi a literaturii de specialitate din Franța și Spania, ocupă tot capitolul introductiv, apoi prima parte a fiecăruia dintre capitolele propriu-zise ale volumului.

Urmărind caracteristicile topicii în latină, Jesús Lago subliniază faptul că, o dată cu trecerea, în idiomurile romanice, la sistemul analitic, ordinea cuvintelor nu mai e liberă, ca în latină. ,,Así pues, el orden de las palabras pasó a ser una posible marca funcional, al lado de los elementos relacionales, con un papel análogo al de las desinencias de las declinaciones en el sistema antiguo''. Din această perspectivă, autorul consideră că adjectivului calificativ îi revine un rol important în cadrul grupului nominal, în funcție de locul pe care i l are față de nume.

Făcînd un istoric al accepțiilor pe care le cunoaște sintagma ,,frase nominal'' în terminologia gramaticală franceză, Jesús Lago optează pentru înțelesul atribuit de Chomsky, de ,,unidad o categoría sintáctica intermedia entre la palabra (unidad sintáctica inmediatamente inferior) y la cláusula (unidad sintáctica inmediatamente superior) en la cual se integra como parte constitutiva y funcional''.

Organizîndu-și studiul ca o monografie completă a adjectivului calificativ, Jesús Lago inventariază diversele definiții și clasificări propuse de lingviști pentru această clasă morfologică. Orientîndu-se după criterii semantice, autorul se oprește la gruparea adjectivelor calificative în două clase: ,,adjetivos calificativos descriptivos o no restrictivos'' și ,,adjetivos calificativos clasificadores o restrictivos''. Foarte detaliată este analiza diferitelor categorii semantice de adjective calificative, a relațiilor sintactice pe care le pot contracta ele și a implicațiilor semantico-gramaticale pe care le are adjectivul în cadrul grupului nominal. Sînt tratate chiar și aspecte privind conversiunea (fenomen numit de lingvistul spaniol ,,transposición'', iar în franceză desemnat prin termenul ,,translation'') a unor substantive, verbe (participii, gerunzii) și adverbe în adjective.

Pornind de la afirmația lui Boillot că nu există nici o regulă privitoare la locul adjectivului față de nume, Jesús Lago susține că se poate vorbi de ,,toda una gama de construcciones sintácticas en las que es posible explicar el orden de los elementos de acuerdo con unas reglas concretas que subyacen en el momento de producción del mensaje oral o escrito''. Amintind că poziția variabilă a adjectivului romanic față de substantiv este moștenită din latină, autorul consideră că locul adjectivului într-o ,,frase nominal'' este determinat de un ansamblu de factori logici, psihologici și stilistici. Antepunerea e corelată cu o valoare subiectivă a adjectivului, iar postpunerea cu una obiectivă. Unii specialiști care s-au ocupat de același aspect atribuie diferite valori adjectivului, în funcție de topică: acesta indică o calitate inerentă cînd e antepus și una circumstanțială cînd este postpus; este emfatic în fața substantivului, nonemfatic cînd e plasat după nume; are o cantitate de informație limitată în

procliză şi mai mare în encliză. Alţii nuanţează explicaţia, adăugînd factori istorici, morfosintactici, ritmici şi semantici, pe care Jesús Lago îi are în vedere.

Urmărindu-se relaţiile sintactice (de coordonare, subordonare şi interordonare) dintre adjectivele unui grup nominal, tipul cel mai frecvent de structură sintactică, în cazul antepunerii, este A_1 *şi* A_2 *S*. Pentru postpunere, abundă tipul *S* A_1 *şi* A_2.

Exemplele pe care se întemeiază studiul, excerptate dintr-un corpus de texte în proză, sînt analizate dintr-o perspectivă complexă, subliniindu-se — însă inconsecvent — valorile stilistice ale adjectivului (simplu sau în cumul) plasat înainte sau după nucleu, sensurile, nuanţele etc. Foarte interesante sînt consideraţiile autorului referitoare la modificatorii componentelor semantice care pot interveni în cadrul unui grup nominal.

Lucrarea are mai ales meritul de a pune în lumină importanţa care se cuvine a fi acordată problemei locului adjectivului în grupul nominal romanic şi de a studia în detaliu valorile seriilor adjectivale ale aceluiaşi nucleu. Considerăm că rezultatele investigaţiei au validitate nu numai ţinînd seama de materialul ilustrativ utilizat, foarte bogat, şi de situaţiile similare, ci de întregul ansamblu al adjectivelor calificative din franceză. În ciuda polisemiei adjectivelor sau a diferitelor valori stilistice pe care acestea le pot căpăta de la un grup nominal la altul, factorii care determină variaţiile de valoare (semantică, gramaticală, stilistică) rămîn, în principiu, aceiaşi.

COMAN LUPU

GION DEPLAZES, **Funtaunas. Istorgia da la litteratura rumantscha per scola e pievel,** tom 1, *Dals origins a la refurma*, Lia Rumantscha, Cuira, 1987, 125 p.

Cunoscutul scriitor şi filolog sursilvan Gion Deplazes pune la îndemîna publicului larg şi a învăţămîntului de toate gradele o operă de înaltă ţinută ştiinţifică, prevăzută să apară în patru volume, din care primul se află deja pe masa cititorului.

Acest prim volum, de care ne ocupăm în cele ce urmează, interesează nu numai istoria literară, ci în egală măsură şi lingvistica, deoarece prezintă problemele legate de substrat şi de textele vechi romanşe pînă la Reformă.

Concepută ca un compendiu care sintetizează toate datele şi materialele existente, cartea în discuţie prezintă avantajul unei bibliografii extrem de bogate în cadrul fiecărui capitol.

Lucrarea, redactată iniţial în sursilvană, a fost transpusă ulterior în koiné-ul rumantschgrischun, putînd astfel să fie înţeleasă în mod egal în toate idiomurile romanşe. Evident, textele vechi romanşe reproduse în lucrare îşi păstrează forma autentică.

Tratatul este structurat în şase secţiuni, de mărime variabilă. Prima dintre ele, intitulată *Originile noastre* (p. 1—21), cuprinde informaţii referitoare la populaţiile care au trăit în teritoriile romanşe în antichitate. O atenţie deosebită li se acordă, după izvoarele timpului, reţilor şi celţilor, dintre care ultimii au lăsat urme lingvistice mai ales în toponimie. Cu privire la limba reţilor sînt prezentate toate teoriile existente (limbă indo-germană sau semitică), iar teritoriul ocupat de ei este stabilit cu scrupulozitate, observîndu-se că în Grizon doar Engadina cădea sub incidenţă retică.

Istoria cuceririi romane şi a romanizării, care începe în anul 15 î.e.n. şi durează circa 500 de ani, este prezentată cu minuţiozitate din punct de vedere nu numai istoric, ci şi lingvistic, urmărindu-se îndeosebi principalele ramuri ale activităţii umane în care latina şi-a lăsat amprenta.

Dintre cuvintele specific romanşe păstrate din latină şi dispărute în alte limbi neolatine trebuie să remarcăm cîteva existente şi în limba noastră : *albus*> surs. *alv*, rom. *alb* ; *adflare*> surs. *anflar*, rom. *afla* ; *quaerere*> surs. *encurir*, rom. *cere* ; *incipere*> surs. *entscheiver*, rom. *începe* etc. Şi dintre cuvintele referitoare la credinţă, enumerate la p. 23 drept specific romanşe, găsim paralele în română, cel puţin în ceea ce priveşte păstrarea latinescului *basilica*, ceea ce ne trimite la o epocă apropiată de creştinare a celor două popoare neolatine.

După descrierea perioadei lungi de germanizare, începută în secolul al VI-lea, care a urmat năvălirii popoarelor germanice (goţi, vandali, longobarzi, franci, burgunzi etc.) şi care continuă şi astăzi, s-a conturat individualitatea lingvistică şi spirituală romanşă, caracterizată atît de pregnant de lingvistul italian G. I. Ascoli drept ,,materia romana e spirito tedesco".

Secţiunea a doua se ocupă de literatura orală. Capitolul 2.3., intitulat *Creştinarea*, conţine numeroase informaţii referitoare la limbă (de la latină la romanşă), precum şi la circulaţia unor motive în folclorul diferitelor idiomuri romanşe.

Secţiunea a III-a, *Primele mărturii scrise*, are o importanţă deosebită pentru filologia romanşă, dată fiind reproducerea primelor texte şi interpretarea lor din toate punctele de vedere. Primele mărturii scrise datează din secolul al VIII-lea. E vorba de cîteva cuvinte aflate în aşa-numitul testament al lui Tello (765), scris în latina vulgară, asupra cărora există încă un grad de incertitudine. Apoi, mai dezvoltat, textul dintr-un codex al mănăstirii Saint-Gall din a doua jumătate a secolului al X-lea. Urmează un fragment al unei versiuni interlineare dintr-o rugăciune datînd din secolul al XI-lea sau al XII-lea. Din secolul al XIV-lea se mai cunoaşte un act de drept asupra păşunatului provenind din Val Müstair. Toate aceste microtexte sînt reproduse întocmai, iar interpretarea lor se bazează pe toate opiniile specialiştilor din domeniu.

Istoria literaturii romanşe începe de fapt din secţiunea a IV-a a cărţii: *Literatura romanşă înainte şi în timpul Reformei*, şi continuă în secţiunile a V-a: *Reforma protestantă*, şi a VI-a: *Reforma catolică*. În aceste mişcări culturale religioase ale timpului sînt încadraţi primii scriitori şi traducători: Gian Travers (cu a cărui cunoscută *La chianzun dalla guerra dagl Chiaste da Müs* începe literatura romanşă), Simon Limnis, Duri Chiampel, Filip Gallicius, Jachim Bifrun, Daniel Bonifaci, Steffan Gabriel etc. Operele lor sînt clasificate pe genuri literare, sînt comentate textele şi ni se prezintă datele biografice detaliate ale autorilor.

În afară de materia propriu-zisă, lucrarea mai conţine o introducere scurtă, semnată de autor, care arată scopul şi destinaţia operei, modul de repartizare a materialului în cele patru volume, concepţia de lucru, structurarea volumului deja finit, colaboratorii, cărora li se aduc mulţumiri.

Foarte utile pentru consultarea volumului sînt indicii de la sfîrşit: indice de nume de locuri, de nume de persoane şi de popoare şi un ,,registru" de ilustraţii. Lucrarea se încheie cu o listă de abrevieri.

Apariţia unei asemenea lucrări umple o lacună în cultura acestei entităţi lingvistice, deoarece istoria literaturii romanşe era tratată pînă în prezent ca o secţiune în cadrul istoriei literaturii elveţiene în celelalte limbi. O lucrare independentă cu acest subiect este cît se poate de bine venită în condiţiile actualei renaşteri culturale a romanşei.

MAGDALENA POPESCU-MARIN

« Langue française » nr. 65, 1985, 118 p.

Animat de dorinţa de a aprofunda modalităţile de structurare a aspectului oral al limbii franceze, colectivul de cercetători de la Centre de Recherche en Morphosyntaxe du Français Contemporain (Paris III) prezintă în numărul din februarie 1985 al revistei ,,Langue française", intitulat ,,L'oral du débat", zece articole închinate celei ce ani de-a rîndul a fost animatoarea acestui grup, Jacqueline Pinchon. Toate articolele au ca bază de pornire un corpus provenit din înregistrarea unei dezbateri radiofonice, ,,Le Masque et la Plume", avînd ca temă festivalul cinematografic de la Cannes. Obiectivele urmărite de această cercetare colectivă sînt înfăţişate de Mary-Annick Morel, coordonatoarea volumului, în *Présentation* (p. 3—5).

Transcrierea grafică a înregistrării, adică trecerea de la realitatea sonoră la textul scris, a fost realizată de Christine Leroy, care, în articolul *La notation de l'oral* (p. 6—16), explicitează dificultăţile întîmpinate într-o astfel de întreprindere. După ce trece în revistă avantajele folosirii alfabetului fonetic şi a grafiei tradiţionale, autoarea justifică alegerea sistemului de scriere oficial, căruia i-a adus modificări destinate a-l adapta noului său obiect.

Acest text scris, combinat cu reaudierile corpusului oral, au permis analiza şi interpretarea faptelor de limbă proprii unui tip special de comunicare orală — dezbaterea. Analizele sînt efectuate din trei puncte de vedere: sintactic, retoric şi pragmatic.

Monique Esquenet-Bernaudin deschide cu *Lisibilité de l'oral : une gageure*? (p. 17—27) seria celor patru articole centrate pe studiul sintaxei. Realizînd o analiză de tip distribuţional autoarea stabileşte clasele de echivalenţă din acest tip de discurs. Ea operează cu unităţile, sintactice ,,nucleu verbal autonom" (cuprinzînd verbul şi actanţii săi, în lumina teoriei lui L. Tesnière) şi ,,nucleu verbal maximal" (care include şi elementele circumstanţiale). Grila de analiză prezentată în final uşurează lectura şi, fapt remarcabil, permite urmărirea organizării argumentative a discursului.

Studiul lui Mary-Annick Morel, intitulat *Conjonctions et phrase complexe dans le débat du Masque et la Plume* (p. 28—40), se referă la propoziţiile introduse printr-o conjuncţie de

subordonare circumstanţială, precum şi la cele avînd verbul la gerunziu sau la infinitiv precedat de o prepoziţie cu valoare circumstanţială. Rezultatele de ordin statistic ale acestei investigaţii sînt prezentate în două tabele care cuprind lista celor 172 circumstanţiale excerptate din corpus, clasate în trei grupe, în funcţie de poziţia lor faţă de propoziţia-suport, respectiv cele 9 conjuncţii cu indicele de frecvenţă cel mai ridicat (*parce que*, *si*, *quand* etc.). Pe baza acestor date, autoarea evidenţiază anumite caracteristici de ordin sintactic ale corpusului studiat (fraze complexe neterminate, ruptura construcţiilor, complexitate sintactică prin succesiune şi amalgamare de propoziţii etc.). Desigur, pentru a putea generaliza concluziile desprinse, ar fi necesar să se întreprindă studii similare care să ilustreze şi alte situaţii de comunicare.

Dominique Delomier abordează, în *Remarques sur certains faits d'intonation accompagnant des relatives explicatives* (p. 41—51), anumite aspecte legate de intonaţia asociată propoziţiilor relative. Autoarea constată că în cazul relativelor explicative (nerestrictive), spre deosebire de situaţia din limba scrisă (unde virgula este întotdeauna prezentă), pauza nu reprezintă un indiciu sigur de recunoaştere a acestui tip de propoziţie, caracterizată printr-o intonaţie specifică (ruptura liniei melodice, accelerarea debitului şi, uneori, curba ascendentă finală, în cazul relativelor incidente). Arătînd că acest tip de intonaţie caracterizează şi alte segmente, autoarea înscrie faptele de limbă prezentate într-un cadru enunţiativ mai vast.

În articolul *La notion de „suite" du verbe appliquée à des exemples extraits du débat* (p. 52—61), Rokhsareh Ashori-Hechmati demonstrează că sistemul de clasificare a verbelor în dicţionare, bazat pe distincţia „tranzitiv", intranzitiv", pronominal", este insuficient şi, uneori, eronat, propunînd o clasificare mai precisă a construcţiilor sintactice ale verbului, bazată pe noţiunea de „suită". Aceasta cuprinde determinanţii verbali obligatorii (clasaţi în mod tradiţional în „objets" — complemente directe şi indirecte — şi în complemente circumstanţiale obligatorii). Interesul practic al operării cu această noţiune se evidenţiază mai ales în cazul construcţiilor Verb + secvenţă adverbială obligatorie (*La rue commence ici*), care nu poate fi asimilată construcţiilor cu complement locativ (facultativ) (*Nous avons commencé notre travail ici*).

Articolul lui Daniel Luzzati, *Analyse périodique du discours* (p. 62—73), marchează trecerea de la domeniul sintactic la cel pragmatico-enunţiativ. Se propune o analiză a dezbaterii în perioade (unităţi semantice şi formale), comportînd fiecare trei unităţi retorice (tensiunea, condiţia şi rezoluţia), delimitate de articulatori periodici (elemente de suport ale discursului, cu sau fără valoare sintactică). Formula unei perioade s-ar putea reprezenta schematic astfel :

a) PERIOADA :	Tensiune	Condiţie	Rezoluţie
	Pierre	*quand* / *si* } *il a faim*	*ben* / *alors* } *il mange*

articulatori

Analiza efectuată în articol asupra structurii perioadelor din dezbatere îl conduce pe autor la concluzia că acest tip de comunicare orală privilegiază o structură fundamentală de tip cauzal, după formula b) Tensiune/Rezoluţie/Condiţie (*Pierre/il mange/parce que* / *c'est à dire que* } *il a faim*), spre deosebire de discursul oral spontan, care se caracterizează printr-o structură de tip consecutiv (exemplul a).

Pornind de la teoria actelor de limbaj, Annick Michel-Lopez studiază, în articolul *Vous avez dit conversation?* (p. 74—79), rolul instituţional al conducătorului dezbaterii, care reiese din ansamblul intervenţiilor sale. Sînt astfel delimitate enunţurile care stabilesc circumstanţele comunicării („énoncés d'institution"), avînd un caracter performativ, enunţurile care îşi asumă funcţia de a face să progreseze conversaţia, prin forţa lor ilocuţionară („énoncés de conversation") şi, în fine, enunţurile de informare („énoncés d'information"), care transmit o cantitate de informaţii, toate izvorînd din necesitatea instituţională de a produce un discurs destinat publicului.

André Winther (Université de Haute Normandie) studiază valorile pragmatice ale adverbelor *bon*, *bien*, *très bien* în articolul intitulat *Bon (bien, très bien) : ponctuation discursive et ponctuation métadiscursive* (p. 80—91). Pornind de la numărul ridicat de ocurenţe ale acestor unităţi în corpusul studiat, autorul analizează în prima parte a studiului ambiguitatea adverbelor predicative, care se manifestă atît la nivel semantic (evoluînd de la apreciere pozitivă la apreciere negativă), cît şi la nivelul incidenţei predicative. Privitor la cel de al doilea aspect, autorul apreciază că aceste adverbe joacă în dezbatere un rol de punctare : a) discur-

sivă (cu apariţii frecvente în cazul conducătorului dezbaterii), avînd rolul de a ,,pune punct", de a încheia intervenţiile unui interlocutor; b) metadiscursivă (în cazul celorlalte intervenţii), adverbele respective fiind folosite de vorbitori în cursul elaborării demersului narativ sau explicativ.

Jacqueline Authier-Revuz îşi propune să surprindă, în *La représentation de la parole dans un débat radiophonique : figures de dialogue et de dialogisme* (p. 92—102), unele aspecte ale dialogului de tip dezbatere. Autoarea constată că numeroasele ocurenţe ale verbelor de declaraţie (*parler, dire* etc.) se repartizează în două structuri complementare : ,,*Toi, parle*" (emanînd de la conducătorul dezbaterii, distribuitor şi organizator al luărilor de cuvînt), respectiv ,,*Moi, je dis*" (răspuns sistematic al participanţilor la această invitaţie). În continuare se face o analiză aprofundată a fenomenelor legate de jocul replicilor prin prisma modului de raportare la discursul celorlalţi interlocutori (reluare, reformulare, comentare, distanţare).

În ultimul articol, *De l'usage des modaux dans un débat radiophonique* (p. 103—118), André Meunier se ocupă de problema modalizatorilor în structura discursului analizat. Avînd în vedere adverbe modale (*vraiment, évidemment, effectivement* etc.), verbe cu valoare modală introducînd o completivă (*je trouve, je pense, je crois* etc.) sau formule exprimînd punctul de vedere (*pour moi, en ce qui me concerne* etc.), autorul urmăreşte funcţia lor pragmatică, atît în folosiri izolate unele de altele, cît, mai ales, în sisteme în care diverşi modalizatori apar în corelaţie. Se evidenţiază astfel interesul deosebit care ar rezulta în urma depăşirii stadiului atomistic de studiere a unităţilor în discuţie, interpretîndu-le în cadrul a ceea ce autorul numeşte o ,,strategie modală".

Numărul 65 al revistei ,,Langue française" se înscrie ca o contribuţie valoroasă la studiul sistematic al aspectului oral al limbii. Abordînd o serie de aspecte lingvistice relevante ale unei dezbateri radiofonice, se deschide drumul unor cercetări similare asupra altor variante ale limbii vorbite, etape necesare în vederea elaborării unei gramatici complete a comunicării orale.

GABRIELA SCURTU

IRAL (« International Review of Applied Linguistics in Language Teaching»), XXV, 1987, 1, Editors : Bertil Malmberg/Lund, Gerhard Nickel/Stuttgart, Assistant Editor : Dietrich Nehls/Stuttgart

Programatic, IRAL este o revistă dedicată problemelor de lingvistică generală şi aplicată în diferitele lor forme. Aşa cum rezultă din cuprinse, ea publică mai multe tipuri de contribuţii : *articole, note şi discuţii, recenzii, publicaţii primite* şi *anunţuri*, într-o formulă mai diversificată decît altă revistă dedicată lingvisticii aplicate — ,,Études de linguistique appliquée" ; implicit, ea apare mai puţin focalizată într-o direcţie sau alta decît par să fie multe reviste astăzi (,,Langages", ,,Langue française", ,,Le Français dans le Monde" şi cea mai sus amintită), care reunesc pentru fiecare număr mai multe contribuţii ,,pe o temă dată". Domeniile sînt şi ele diverse — începînd de la nivelul morfematic, lexical sau al grupului verbal şi pînă la nivelul discursiv-textual şi chiar la cel pe care l-am putea numi paratextual, reprezentat de constrîngeri etnolingvistice şi culturale care acţionează asupra discursului —, dar converg toate spre aplicaţia didactică : predarea/învăţarea limbilor străine.

Astfel, învăţarea morfemelor limbii engleze este privită de Esma Maamouri Ghrib din perspectivă contrastivă şi din aceea a programării didactice în acelaşi timp. Rüdiger Zimmermann, pe de altă parte, clasifică erorile lexicale în erori orientate formal şi erori orientate semantic — încercare nouă în analiza erorilor —, exemplificînd pentru domeniul învăţării englezei de către germanofoni. Andrew L. Thomas demonstrează că elipsa poate fi condiţionată fie de contextul situaţional, fie de contextul unei anumite fraze verbale ; în acest al doilea caz, e posibil să se formuleze cîteva reguli de folosire şi de interpretare a elipselor. Hideyuki Takashima efectuează un experiment prin care demonstrează că, în comparaţie cu înţelegerea textelor obişnuite, înţelegerea textelor comice denotă un grad superior de însuşire a limbii de către cei care o învaţă. Pe baza acestui argument şi avînd în vedere faptul că receptarea anecdotelor activează mai puternic gîndirea, cercetătorul susţine necesitatea folosirii mai insistente a textelor comice în didactica limbilor.

Cel mai interesant prin tematică şi cel mai atractiv prin argumentare ni s-a părut articolul lui Rei R. Noguchi, *The Dynamics of Rule Conflict in English and Japonese Conversation* (p. 15—24). Propunînd spre observaţie o situaţie de impas lingvistic — lapsusul în

folosirea englezei de către japonezi —, autorul imaginează — nu fără umor — demersurile psihologice ale participanților pentru a ,,salva situația". Conflictul se stabilește între convențiile conversaționale ce funcționează în civilizația japoneză, pe de o parte, și în civilizația anglo-americană, de cealaltă parte. Astfel, pe cînd în cultura japoneză regula ,,salvării feței" partenerilor funcționează cel mai puternic, în cultura americană acest statut îl deține regula menținerii conversației, a ,,nontăcerii", am putea spune. Chiar dacă americanii și japonezii dețin o bază de reguli comune pentru conversație, din cauza acestei poziții contrare o discuție între un american și un japonez poate duce la întreruperi bruște și penibile. În predarea limbilor, susține autorul, asemenea diferențe impun familiarizarea studenților și cu reguli socioculturale, căci ele acționează împreună cu cele de ordin fonetic, lexical și gramatical.

Deși se bazează teoretic pe o lingvistică de tip textual, Hans Finger lasă mult loc intuiției în analiza pe care o efectuează asupra textelor de manual în *English Textbooks Investigated With Regard to Text Linguistics* (p. 68—74). Autorul condamnă mixturile de forme textuale — oral cu scris, cotidian cu tehnic, povestirea cu deviația didactică, registrul adult cu registrul ,,baby-talk" etc. Analizele se fac din perspectiva a trei concepte din lingvistica textului : coerență, globalitate, focalizare. Astfel, cazurile de repetiție lexicală — justificate didactic mai ales în textele pentru debutanți — apar drept factori de incoerență ; cazurile de nonrelevanță lexicală și cele de dezordine descriptivă produc efectul de așteptare frustrată la nivelul globalității, iar cazurile de punere defectuoasă în scenă produc texte absurde. În ceea ce privește cazurile de focalizare defectuoasă, ele afectează imaginea pe care receptorul textului și-o face asupra referentului. Foarte utile autorilor de manuale, observațiile lui Hans Finger lasă să se întrevadă o sistematizare — de dorit — a problematicii privitoare la redactarea textelor din manualele de limbi străine și soluții practice de evitare a ,,didacticismului" acestora.

În ansamblu, IRAL apare ca o expresie spontană, din diversitate, a preocupărilor de ultimă oră din domeniul lingvisticii aplicate.

LIANA POP

«English World-Wide», 7 : 2, 1986

Subintitulată ,,A Journal of Varieties of English", revista publică articole, prezentări ale unor cercetări în curs, rezumate de teze (de doctorat — de tipul *Ph. D.*, *Dr. Phil.* sau *Habilitationsschriften*, dar și de *Master*), recenzii și note bibliografice din domeniul studierii variantelor, regionale și/sau sociale, ale limbii engleze din întreaga lume.

Numărul de față cuprinde trei articole, un raport de lucru, un necrolog, 13 rezumate de teze de doctorat, un articol-recenzie, cinci recenzii, 14 note bibliografice și o listă a publicațiilor primite la redacție.

În articolul *Expanding the Superstrate: Habitual Aspect Markers in Atlantic Englishes* (p. 171—200), John Harris discută cîteva dintre problemele privind o similitudine structurală între unele variante ale limbii engleze vorbite în Irlanda și așa-numitele *New World Black Englishes* : existența unor mărci ale aspectului habitual, absente în engleza standard. Pe baza dovezilor furnizate de dialectologie, autorul conchide că această asemănare și-ar avea, cel puțin în parte, originea în unele variante nonstandard ale englezei moderne timpurii. Sînt discutate totodată raporturile dintre superstrat, pe de o parte, și universalii lingvistice și substrat, pe de altă parte.

Roger Lass și Susan Wright se ocupă, în *Endogeny vs. Contact: 'Afrikaans influence' on South African English* (p. 201—223), de cîteva trăsături fonetice, fonologice și morfosintactice ale limbii engleze din Republica Sud-Africană. Autorii aduc argumente în favoarea considerării acestora ca fiind mai curînd produse ale dezvoltării endogene a limbii engleze, factorul de contact lingvistic (cu afrikaans) avînd un rol nu atît formal, cît funcțional și social.

Laurie Bauer procedează, în *Notes on New Zealand Phonetics and Phonology* (p. 225—258), la o prezentare generală a caracteristicilor fonetice și fonologice ale variantei neozeelandeze a limbii engleze. Autorul pornește de la constatarea că este vorba de un subiect puțin studiat și își exprimă speranța că relevarea domeniilor în care cercetarea este foarte necesară se va dovedi utilă.

În secțiunea *Work in Progress*, Edmund Weiner analizează, în *The NEW OXFORD ENGLISH DICTIONARY and World English* (p. 259—266), stadiul actual al proiectului acestui nou dicționar al limbii engleze (proiectul constă într-o computerizare a mai vechiului *Oxford*

English Dictionary și a *Supplement*-ului său, care va avea ca rezultat o ediție integrată; la rîndul său, această nouă ediție va fi transformată într-o bază electronică de date, ce va servi la revizuirea și aducerea la zi a dicționarului). O atenție deosebită se acordă evaluării modului în care se raportează *OED*, respectiv *New OED* la *World English* (engleza vorbită în afara Marii Britanii). Autorul aduce argumente în sprijinul abandonării poziției '*exclusive*' sau ,,britanocentrice'', propunînd adoptarea unei abordări de tip '*inclusive*' moderate. Se recomandă astfel: 1. necesitatea reevaluării statutului englezei americane (în paralel cu renunțarea la acordarea — din motive de ordin istoric și afectiv — unui loc privilegiat englezei britanice); 2. includerea numai a acelor forme regionale ale englezei deja înregistrate în dicționarele specializate; 3. crearea, în timp, a unor baze ,,satelit'' de date conținînd informații complementare, dar neincluse în *New OED*, care ar putea servi la redactarea unei noi versiuni a *New OED* acoperind toate variantele regionale ale englezei.

In Memoriam (p. 267—268) trece în revistă activitatea și creația lui Alan J. Bliss, filolog și medievist englez, specialist în limba engleză vorbită în Irlanda.

În *Summary of Theses* (p. 269—286) sînt prezentate lucrări susținute în Statele Unite ale Americii, Australia, R. F. Germania și care analizează probleme de sociolingvistică, bilingvism, limbi în contact, predarea englezei la străini etc.

În articolul-recenzie *The Linguistic Atlas of England* & *The Linguistic Atlas of Scotland* p. 287—310), K. M. Petyt analizează și compară aceste două atlase lingvistice, conchizînd, în ciuda unor lipsuri pe care le semnalează, că ele se dovedesc a fi lucrări de mare valoare și interes pentru studiul sincronic și diacronic al dialectelor din Marea Britanie.

În rubricile *Reviews* (p. 311—327) și *Shorter Notices* (p. 329—350) se consemnează și comentează lucrări apărute în Statele Unite ale Americii, Marea Britanie, Olanda, R. F. Germania, Canada, Irlanda și Noua Zeelandă, din domeniile: dialectologie, sociolingvistică, engleza vorbită de străini, bilingvism etc.

Rubrica *Publications Received* (p. 351—353) încheie sumarul prezentului număr al revistei.

Prin conținutul articolelor și prin semnalarea și/sau comentarea multor lucrări consacrate analizei fenomenului lingvistic englez în toate variantele sale, revista ,,English World Wide'' se dovedește a fi un instrument de lucru foarte util tuturor specialiștilor în limba engleză.

ANDREI A. AVRAM

„PROBLEME DE ETIMOLOGIE"

(București, 16—17 noiembrie 1987)

În zilele de 16 și 17 noiembrie 1987 a avut loc la Institutul de Lingvistică din București, în colaborare cu Secția de Științe Filologice, Literatură și Arte a Academiei R. S. România, o dezbatere cu tema „Probleme de etimologie", la care au participat membrii colectivului lărgit de redactare a *Dicționarului etimologic al limbii române*, cercetători ai Institutului de Lingvistică din București, specialiști din alte centre de profil, cadre universitare din București și din alte orașe ale țării.

În deschiderea dezbaterii a luat cuvîntul acad. prof. Ion Coteanu. Au fost prezentate următoarele comunicări: Vasile Breban, *Probleme ale cercetării etimologice*, G. Mihăilă, *Etimologii românești pe baza DLR (litera S)*, Magdalena Popescu-Marin, *Cu privire la etimologia numelui* Carpați, Andrei Avram, *Despre sensurile lui* mîzgă *și originea lui* mizgui, Mihai Mitu, *Note etimologice*, Virgil Nestorescu, *Despre unele cuvinte de origine bulgară*, Ion Robciuc, *Cu privire la unele cuvinte de origine slavă*, Victoria Popovici, *Probleme de etimologie în lexicul moștenit din latină exclusiv de limba română*, Jana Matei, *Rom.* mire, Oana Sălișteanu-Cristea, „*Dublete" etimologice în limba italiană*, Sanda Reinheimer Rîpeanu, „*Dublete" etimologice în limba română*, Teofil Teaha, *Verbul* a căpăra *în graiurile românești actuale*, Dorin Gămulescu, *Note etimologice*, Vasile Ioniță, *Apelativizare, onimizare, transonimizare. Implicații etimologice ale acestora*, Zamfira Mihail, *Etimologia unor nume de unelte populare*, Lia Brad, *Despre unele sufixe verbale de origine neogrecească*, Alexandru Ionașcu, *Rom.* altiță.

În comunicarea lui V. Breban au fost semnalate unele soluții etimologice nesatisfăcătoare din DLR. Referindu-se la principiul de bază al oricărei cercetări etimologice, corespondența semantică și formală dintre etimon și cuvîntul corespunzător, autorul a adus în discuție, între altele, cuvinte provenite din limba maghiară, ca *meleag*, *șomoiog*, pentru care a propus alte forme ale etimonului decît cele date în mod curent în dicționarele noastre.

Pe de altă parte, autorul a atras atenția asupra unor cazuri cînd este posibilă o etimologie multiplă pe teren românesc, ca în cazul lui *a (se) părui*, explicabil atît prin *păr*, cît și prin *par*.

Gh. Mihăilă a prezentat numeroase exemple de corectări sau precizări de natură etimologică, pe baza observațiilor rezultate în urma reviziei întreprinse de comisia de etimologii a DLR. Ele s-au referit la: a) atestările noi care obligă la revederea unor explicații tradiționale (de exemplu, *socru* din lat. *socrus*, nu din lat. *socer*); b) unele creații pe teren românesc (*sofiot*, *socri*, *socrie* etc.); c) împrumuturile din slavonă, care trebuie diferențiate după tipul acestei limbi de cancelarie.

În comunicarea ținută de Magdalena Popescu-Marin sînt trecute pe scurt în revistă etimologiile date numelui *Carpați*. Exprimîndu-și îndoiala că la baza acestui toponim românesc ar sta numele vechiului trib al carpilor (explicație cu mult credit în lumea istoricilor), autoarea atrage în discuție fapte de toponimie retoromană. Toponime asemănătoare (*Carpatsch*, *Carpet* ș.a.), din care multe funcționează și ca apelative, sînt derivate de la rădăcina retorom. *crap-/carp-* „stîncă, piatră", de proveniență prelatină, care a pătruns în latină și a putut da naștere unui **carpatus* „pietros".

Prima parte a comunicării lui Andrei Avram se referă la necesitatea de a distinge cuvintele *mîzgă* (de origine slavă) cu înțelesul de „sevă; pojghiță" și *mizgă (mizg)* „ploaie măruntă, amestecată cu ninsoare". La rîndul său, *mizgui* „a ploua sau a ninge încet" trebuie considerat alt cuvînt decît *mîzgui (mizgui)* „a prinde mîzgă", cele două cuvinte fiind derivate de la baze diferite. În ce privește etimologia lui *mizgui*, autorul crede că trebuie pornit de la un cuvînt cu *i* în temă, care, după părerea sa, provine din substrat (cf. alb. *mizon*).

Cele mai multe din notele etimologice prezentate de M. Mitu au avut ca obiect cuvinte regionale sau învechite provenite din limba polonă (*rogatcă*, *saltison*, *șclafniță*, *șufladă* etc.).

În comunicarea lui V. Nestorescu au fost explicate prin bulgară trei cuvinte românești: *moceriță*, *polomoti* și *jigni*.

Ocupîndu-se mai ales de unele regionalisme, I. Robciuc stabilește etimologii noi: din ucraineană (*babă* „pelican", *rabașcă* „răzătoare"), din bulgară (*clat* „lemn noduros"). O explicație mai complicată s-a dat lui *canțelar*, cuvînt vechi, cu circulație în documentele slavo-ro-

mâne, căruia, față de etimologia latină curentă, autorul îi atribuie o dublă origine : din sîrbocroată în Țara Românească și din polonă în Moldova.

În comunicarea Victoriei Popovici a fost supus analizei inventarul de elemente latine moștenite numai de limba română. Revizuirea acestuia apare astăzi necesară, întrucît pe de o parte listele stabilite anterior sînt neunitare și pe de altă parte ele n-au avut în vedere o serie de date din limbile sau dialectele romanice.

Originea controversată a rom. *mire* a constituit subiectul comunicării Janei Matei, care s-a alăturat celor ce cred că rom. *mire* este urmașul lat. *miles*. Autoarea consideră ca esențială în această privință analiza semantismului celor două cuvinte și susține că în limba română *miles* a putut fi păstrat datorită opoziției cu *veteranus* : cînd *veteranus* a dobîndit sensul ,,bătrîn", a devenit posibilă impunerea sensului antonimic ,,tînăr" celuilalt termen (*miles*). Utilizarea unui cuvînt cu acest sens pentru desemnarea ,,mirelui" ar fi dovedită și de corespondentele sud-dunărene (descendenți ai lui *juvenis* și *tenerus*) și de graiul din Banat, unde *june* este folosit și cu sensul ,,mire".

Reflectînd una din temele sectorului de romanistică al Institutului de Lingvistică din București, consacrată studierii elementelor savante în lexicul limbilor romanice, comunicarea prezentată de Oana Sălișteanu-Cristea s-a ocupat de unele probleme legate de ,,dubletele" etimologice din limba italiană : evidențierea diferențelor semantice dintre cuvintele moștenite și împrumuturile savante, tratarea corespunzătoare a dubletelor sinonimice (ambii termeni viabili) și interpretarea atentă a cultismelor și semicultismelor (de tipul *coccodilo—crocodilo*, *elefante—lionfante* etc.).

Analizînd cauzele existenței unor ,,dublete" etimologice la cuvinte românești de origine franceză, Sanda Reinheimer-Rîpeanu se oprește mai ales asupra a doi factori : pătrunderea cuvintelor în momente diferite ale evoluției limbii române și utilizarea specifică a termenilor în funcție de domeniul în care au intrat.

Discutînd originea cuvîntului dialectal *a căpăra*, T. Teaha îl derivă din lat. *caperare* (v. LB, TDRG), respingînd explicația prin magh. *koporny*, dată în majoritatea dicționarelor. După părerea sa, acest element lexical, alături de alte cuvinte moștenite din latină, contribuie la accentuarea caracterului conservator al graiurilor muntenești (mai ales oltenești).

Comunicarea lui D. Gămulescu a pus în evidență necesitatea de a se face distincție între cuvintele-titlu dintr-un dicționar și variante. Sînt date exemple în care unele variante se explică nu prin simple accidente fonetice pe teren românesc, ci prin proveniența lor dintr-o formă dialectală a limbii-sursă.

În comunicarea lui V. Ioniță se atrage atenția asupra proceselor de trecere a apelativelor la nume proprii și, invers, de apelativizare a numelor proprii, procese care trebuie să stea și ele în atenția cercetărilor etimologice.

O interesantă împletire a datelor etnografice și lingvistice a oferit comunicarea prezentată de Zamfira Mihail, a cărei idee centrală a fost că *război* ,,instrument de țesut" nu este împrumutat de română din bulgară, ci invers.

Luînd în discuție unele sufixe verbale românești de origine neogrecească, Lia Brad a folosit în comunicarea sa fapte de limbă și atestări noi, propunînd separarea clară pe plan etimologic a unor sufixe.

Ultima comunicare a dezbaterii, aparținînd lui Al. Ionașcu, combate etimologiile anterioare date rom. *altiță* (între altele lat. *altitia*, care ar fi trebuit să dea *alteață*) și propune ca etimon lat. *altus* + *-iță*, formație care a rezultat într-o perioadă cînd *altus* a avut forma *alt*.

Discuțiile care au avut loc au subliniat nivelul ridicat al acestei reuniuni științifice și utilitatea schimbului de păreri dintre specialiști, în primul rînd în munca ce se desfășoară la elaborarea *Dicționarului etimologic al limbii române*.

Decembrie 1987

VIRGIL NESTORESCU

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație.** Ediția a IV-a, 1983, 296 p., 16,50 lei.

Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte, seria IV, tom III (**1981**), 1983, 238 p., 19,50 lei ; tom IV (**1982—1983**), 1984, 192 p., 16,50 lei ; tom V (**1983—1984**), 1984, 182 p., 15 lei ; tom VI (**1984**), 1985, 176 p., 15 lei ; tom VII(**1985**), 1986, 224 p., 19 lei ; tom VIII(**1986**), 1987, 262 p., 21 lei.

AL. PHILIPPIDE, **Opere alese**, 1984, 436 p., 48 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Dicționarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera **P** (**presin — puzzolană**). Redactori responsabili ai tomului VIII (partea a 5-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1984, p. 1343—1866, 100 lei ; Tomul X. Partea 1. Litera **S** (**S — sclabuc**). Redactori responsabili ai tomului X (partea 1) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1986, 400 p., 79 lei : Tomul X. Partea a 2-a. Litera S (**scladă — semințărie**). Redactori responsabili ai tomului al X-lea (partea a 2-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Dănăilă, cercetător științific principal, șeful sectorului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Lingvistică din București, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful sectorului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Lingvistică din București, Elena Ciobanu, cercetător științific principal, 1987, p. 389—692, 64 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Dicționarul explicativ al limbii române** (DEX), 1984, 1050 p., 250 lei.

Studii clasice, tom XXIII, 1985, 160 p., 15,50 lei : tom XXIV, 1986, 186 p., 17 lei.

ION COTEANU, **Stilistica funcțională a limbii române. Limbajul poeziei culte**, 1985, 176 p. 17 lei.

MIOARA AVRAM, **Gramatica pentru toți**, 1986, 416 p., 35 lei.

Analize de texte poetice. Antologie (coordonator Ion Coteanu), 1986, 296 p., 28 lei.

FLORIN MARCU și CONSTANT MANECA, **Dicționar de neologisme**, 1986, 1168 p., 165 lei.

AL. GRAUR, **Puțină gramatică**, 1987, 224 p., 16 lei.

AL. MAREȘ, **Filigranele hîrtiei întrebuințate în țările române în secolul al XVI-lea**, 1987, 422 p., 1757 fig., 92 lei.

MIOARA AVRAM, **Probleme ale exprimării corecte**, 1987, 280 p., 25 lei.

TIMOTEI CIPARIU, **Opere**. I. Ediție îngrijită de Carmen Gabriela-Pamfil. Introducere de Gavril Istrate, 1987, 476 p., 53 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Noul atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina**, vol. I, 1987, XXXIV + 286 p. + 420 p. (broșură), 322 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1987 (XXXVIII)

1

EMANUEL VASILIU, Noţiunea de „semn" şi semioticile nonlingvistice; ANCA MĂGUREANU, Cooperare, politeţe, raţionalitate. Litota ca strategie discursivă; MARIANA NEŢ, Citatul literar — normă lingvistică şi uz; RODICA ZAFIU, Reprezentarea în secvenţa descriptivă.

★

TAIGO ITO, Puntos comunes al español y al rumano. Estado actual; DIOMID STRUNGARU, Asupra etimologiei verbului *acira*.

2

LUCIA WALD, Implicaţii semantice în reconstrucţia etimonului indo-european (Aspecte metodologice); OANA SĂLIŞTEANU, Împrumut sau moştenit. Despre împrumuturile latineşti în limbile romanice occidentale; SANDA REINHEIMER RÎPEANU, Cuvinte de origine franceză?

3

AL. ROSETTI, Despre notarea unor inovaţii fonetice în secolul al XVI-lea; MIRCEA BORCILĂ, Contribuţii la elaborarea unei tipologii a textelor poetice; FLORICA BECHET, Tipare de gîndire umană (pe baza terminologiei latino-romanice a stupidităţii); AL. IONAŞCU, Etimologia drom. *arnici*; VIOREL BAGEACU, Simbolismul fonetic în limbile iraniene contemporane; FLORENTINA VIŞAN, Consideraţii asupra evoluţiei sintagmei cu dublu obiect în limba chineză.

4

MIRCEA HOMORODEAN, Fapte de limbă în toponimia Ţării Lăpuşului; DORIN URIŢESCU, Continuitate formală în evoluţia dialectelor limbii române; MARIA PURDELA SITARU, *Stoţi (sturi), storénie, storăină*. Sensuri şi etimologie; N. BALÁZS, Despre originea şi evoluţia semantică a rom. *gînd*; ANCA ULIVI, În legătură cu accentuarea unor neologisme în limba română contemporană.

5

MARIANA NEŢ, Limbaj şi (meta)text dramatic; FLORENTINA VIŞAN, Specificul teatralizării în teatrul chinez clasic; ANCA MĂGUREANU, Despre diaogul dramatic; LIANA POP, Dramatic vs. nondramatic în dialog; RODICA ZAFIU, Dramatic/dialogic; MĂDĂLINA NICOLAESCU, Funcţiile solilocviului în tragedia elisabetană; DANIELA ROVENŢA-FRUMUŞANI, Observaţii privind specificul dialogului teatral; CAMELIA STAN, Fenomene de elipsă gramaticală în dialog.

★

ŞTEFAN BADEA, Numele proprii eminesciene. Observaţii prozodice şi stilistice; IOAN N. BÎTEA, Constituenţii cu referent partiţionat. Schiţă de analiză.

6

G. I. TOHĂNEANU, Un diftong friabil în versuri: *-oa-* din *oază*; MARIANA NEŢ, Text şi figură; RODICA MIHĂILĂ, Funcţionarea şi structura discursului dramatic în piesa înregistrată pe disc; LUMINIŢA VASILESCU, Aspecte ale implicitului în proza lui M. Sadoveanu; MARIUS SALA, Două lecturi ale *Atlasului Lingvistic Mediteranean*; S. BRONSERT, Propoziţia concesivă în română, bulgară şi germană (O privire confruntativă); DANIELA STOIANOVA, Exprimarea modurilor acţiunii (*Aktionsart*) în limbile română şi bulgară.

I. P. Informaţia c. 2066

RM—ISSN 0039—405X

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXIX
3
mai-iunie
1988

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere: Adresse du Comité de rédaction:
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés à part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à „ROMPRESFILATELIA" — sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentul dv.

În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R—79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 1
SPIRU HARET 12

3—XXXIX—1988
mai— iunie

APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

SCL, anul XXXIX, nr. 3, p. 191—284, București, 1988

OBSERVAŢII PRIVIND METAFORA OGLINZII ÎN RELAŢIA GÎNDIRE—LIMBAJ

DANIELA ROVENŢA-FRUMUŞANI

Leibniz : „Les langues sont le meilleur miroir de l'esprit humain".

Sînt discutate cîteva etape esenţiale din diacronia relaţiei de „oglindire" gîndire—limbaj, propunîndu-se deplasarea discuţiei din sfera logico-filozofică a lui „language-structure" în cea sociopragmatică a lui „language use".

1.0. Presupoziţia fundamentală privind natura limbajului ca oglindă a spiritului a fost explicit sau implicit enunţată de raţionalişti (Descartes), empirişti (Locke), universalişti (de la Arnauld la Chomsky), relativişti (Humbold, Whorf), mentalişti (Bever, Fodor), behaviorişti (Skinner, Watson), constructivişti (Carnap), intenţionalişti (Brentano, Chisholm), filozofi ai limbajului (Ryle, Austin). De fapt, interesul pentru limbă (începînd cu secolul al XVII-lea) a fost unul indirect, efect al relaţiei de oglindire, de reflectare a activităţii gîndirii, a capacităţii sale de a achiziţiona, stoca şi prelucra cunoştinţele ; numeroase discipline ale epistemei actuale (pentru a nu menţiona decît psihologia cognitivă, inteligenţa artificială, sociologia, antropologia, filozofia) sînt focalizate asupra rolului limbajului de stocare şi prelucrare a cunoaşterii, de reflectare a lumii exterioare (toate teoriile "picture" în sensul dat de Wittgenstein) şi a celei interioare („limbajul interior").

Aserţiunea leibniziană prezentată aici ca moto este însă ambiguă, necesitînd precizări şi lansînd cîteva linii de discuţie fertile : pe de o parte Leibniz vorbeşte de limbi, nu de limbaj ; aceasta înseamnă că are în vedere diferenţele naţionale, sociale, ceea ce duce spre relativism lingvistic ; pe de altă parte, prin tendinţa de generalizare, se poate conchide că are în vedere o infrastructură de similaritate, deci universaliile, deci ineismul. La fel, „l'esprit humain" poate fi interpretat foarte larg, ca incluzînd toate capacităţile mentale sau, mai strict, doar abilităţile cognitive. În sfîrşit, aserţiunea nu specifică cum şi de ce este generată această relaţie de oglindire, altfel spus, gradul legăturii dintre gîndire şi limbaj şi *sensul condiţionării* (Searle ar spune "the direction of fit").

1.1. Relaţia poate fi de exterioritate ; gîndirea este un proces ce are loc independent de limbaj, care intervine doar ca „haină a gîndirii" în scopul comunicării. Natura relaţiei este de izomorfism : pe de o parte limba reflectă structura logică a gîndirii, pe de altă parte gîndirea are structură de limbaj (Hobbes şi noţiunea de "mental discourse").

Relaţia de interacţiune profundă care subîntinde metafora oglindirii este fie cea instrumentală (anumite operaţii mentale sînt extrem de greu performabile în afara semnelor lingvistice — cum spune Locke *inter alii*), fie cea constitutivă (sugestia lui Condillac potrivit căreia ideile şi raţionamentele complexe nu pot fi introduse fără filtrul semnului lingvistic).

SCL, anul XXXIX, nr. 3, p. 193—198, Bucureşti, 1988

Strîns legat de natura relației dintre limbă și gîndire, se constituie un alt set de probleme : poate fi concepută una fără cealaltă sau poate fi explicată una în termenii celeilalte? Legătura intimă dintre gîndire și limbă a permis extrapolarea unor concluzii de la un domeniu la celălalt sau interpretarea (conform priorității conceptuale statuate *ab initio)* a uneia în termenii celeilalte (reducționismul ontologic al unui Watson, de pildă, pentru care gîndirea nu este decît "subvocal speech" — vorbire neverbalizată).

În ceea ce privește sensul dependenței gîndire/limbaj (altfel spus direcția explicitării), diacronia a favorizat ca termen inițial gîndirea. Pentru un cartezian spiritul și conținuturile gîndirii sînt imediat accesibile și nonproblematice, în timp ce prelucrările limbajului sînt misterioase și uneori chiar mistificatoare—cf. M. Dascal, 1983 : 4—7). Dimpotrivă, trei secole mai tîrziu, cînd limbajul devine concret, observabil și ideea evitată, va înflori filozofia limbajului, oglinda fiind răsturnată.

După cum oglinda poate fi fidelă sau imperfectă, relația de oglindire poate îmbrăca diverse forme; pentru Bacon, de pildă, limbajul uzual funcționează mai degrabă ca un ecran opac interpus între spirit și lume. La Whorf limbajul reflectă anumite particularități cognitive : bogăția unui cîmp semantic nu poate fi decît imaginea unor discriminări perceptive nuanțate, a unei segmentări fine a realității.

1.2. Segmentarea lingvistică — ecou al segmentării conceptuale — a fost analizată din perspectiva care ne interesează (limbajul — oglindă a gîndirii și mentalităților), cu deosebită finețe de antropologie. Lévy-Bruhl asocia mentalității primitive („Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures") concrete și specifice, cuvinte concrete. detaliat descriptive, inapte pentru generalizare și abstractizare. Conceptele mentalității primitive „prelogice", numite de Lévi-Bruhl concepte-imagine, sînt exprimate lingvistic de o multitudine de termeni denumind varietăți de pești, animale, plante, pentru care nu există însă hiperonimul abstract, general, de tip animal, plantă etc. ; exemplul tip al proliferării paradigmei în absența termenului generic unificator îl constituie zecile de verbe pentru a „ucide" (după cum subiectul era în picioare sau culcat, arma era o săgeată sau o pușcă etc.), caracteristicile limbajului primitiv reflectînd caracteristicile mentalității primitive (Lévi-Bruhl, 1926 : 174).

În schimb, antropologia lui Malinowski încetează să mai considere limbajul actualizare sau expresie a gîndirii ("embodiment or expression of thought", 1969 : 316), ci, datorită funcției fatice (de utilizare de termeni ce facilitează stabilirea contactului social fără a exprima conținuturi ale gîndirii), un mijloc indispensabil de influențare a mediului social ("an indispensable means of influencing the social surroundings", 1969 : 329). Relația continuă să fie de reflectare, dar nu mai reflectă decît interacția pragmatică : "Language in its structure mirrors the real categories derived from practical attitudes of the child and of the primitive or natural man to the surrounding world" (1969: 327—328).

1.3. Un moment de răscruce în diacronia raportului gîndire/limbaj îl reprezintă programul leibnizian de fundare a celebrei "mathesis universalis" ca arhitectonică a cunoașterii, unificare a disciplinelor particulare din punctul de vedere al coerenței metodologice ; semnificativ este faptul că în proiectul leibnizian reorganizarea cunoașterii este direct corelată cu

reorganizarea limbajului ştiinţei (la Descartes mai apăruse *in nuce* ideea unei „langue universelle"). Punctele nucleare ale programului leibnizian sînt edificarea unui limbaj artistic (*Kunstsprache*) —*characteristica universalis*, pe baza unei teorii a semnelor (*ars symbolica*) în scopul reprezentării stărilor de lucruri şi a parcursurilor inferenţiale (*ars iudicandi*), conform unei teorii a definiţiei (*ars inveniendi*, *ars combinatoria*) (cf. H. Stachowiak, 1986 : 395). Prin instituirea modelului matematic ca model al funcţionării limbajului, Leibniz defineşte o iconicitate peirceiană „avant la lettre" : „Ar trebui găsite"—spune el—„caracteristici sau semne apte să exprime tot atît de perfect şi de riguros gîndurile precum exprimă matematica numerele sau geometria liniile" (H. Stachowiak, 1986 : 396). Corespondenţa structurală gîndire/limbaj, explicit formulată : „Arta semnelor (*ars characteristica*) implică constituirea şi ordonarea semnelor într-o manieră aptă să exprime gîndirea, şi anume păstrînd între ele raporturile pe care le contractează între ele gîndurile" (în H. Stachowiak, 1986 : 398), include însă şi certe deschideri pragmatice, legate de calcularea inferenţelor, construirea interpretării : *interpretari est ex signis parvenire ad cogitationes*.

1.4. Dezvoltînd ideea lui Russell de „construcţie logică", Wittgenstein a dat un impuls deosebit analizei limbajului ca obiect al logicii. „Cartea—afirmă Wittgenstein în prefaţa la *Tractatus*—tratează probleme filozofice şi arată, cred, că punerea acestor probleme se bazează pe o înţelegere greşită a logicii limbajului nostru. S-ar putea rezuma întregul sens al cărţii în cuvintele : ceea ce poate în genere să fie spus, poate să fie spus în mod clar ; despre ceea ce nu putem vorbi însă trebuie să tăcem". Această presupunere fundamentală (mai exact prima sa parte) poate fi pusă în legătură cu principiul exprimabilităţii formulat de Searle, cu menţiunea că „Bild"—teoria wittgensteiniană a izomorfismului semnificaţiei şi adevărului propoziţiei — nu întemeiază o relaţie de reproducere, ci una de indicare („monstrare") : „Ne făurim tablouri despre fapte" (**2.1.**), „tabloul este un model al realităţii" (**2.12**), „ceea ce trebuie să aibă comun tabloul cu lumea este forma reprezentării (*Abbildung*), care însă nu poate reproduce tabloul, ci doar îl arată" (**2.17.**).

Metaforei oglinzii Wittgenstein îi substituie metafora geometrică a *proiecţiei* : o figură geometrică poate fi proiectată în multiple moduri, fiecare mod corespunzînd unor limbaje diferite, dar proprietăţile proiective ale figurii rămînînd neschimbate ; aceste proprietăţi corespund principiului comun al propoziţiei şi faptului, principiu numit de Wittgenstein „forma reprezentării" (**2.161.**, **2.17.**).

În centrul *Tractatus*-ului se află deci o teorie a limbajului cu două componente : teoria tabloului şi teoria funcţiei de adevăr, ambele axate pe două chestiuni fundamentale : „Ce funcţie are limba?" şi „Ce structură are limba?" (**4.015.**, **4.016.**), explicabile pe baza relaţiei interne reproducătoare (*abbildend*) existente între limbaj şi lume ; posibilitatea tuturor similitudinilor, a întregii noastre capacităţi imaginative a modalităţilor noastre de expresie rezidă în această logică a reproducerii. Concepţia de bază din *Tractatus* avansează deci o corelaţie semiotico-filozofică tripartită, esenţială în epistemologie, logică, filozofie, şi anume cea între tablou (*Bild*) în sensul abstract, logic, de model al unor raporturi factuale,

schema elementară a enunțării predicative—imagine matricială *(Urbild)* a oricărei stări posibile de lucruri a gîndirii, și starea de lucruri reprezentată, „substanța" lumii (cf. D. Dubarle, 1977 : 105—107).

2.0. După cum în lingvistica textului literar cercetările au evoluat spre estetică, antropologie, istoria mentalităților etc., ocultînd pentru moment imanența „structurală" a textului, tot astfel teoria actelor de limbaj, în special prin generalizarea conceptului de indirecție, de calcul inferențial, a introdus într-un con de umbră capacitatea limbajului de a reflecta transparent, nedistorsionat lumea. Ne gîndim în primul rînd la *transparența secvențială a discursului* (analizată abia în ultimii ani de T. van Dijk, 1977, de T. van Dijk & W. Kintsch, 1983), ca subîntinsă de teoria cadrelor *(frames)* în calitatea lor de modele probabile ale unor situații standard, la *principiul proiectării discursive* ca proces interactiv, la *conceptul* inițial semiotic, apoi și lingvistic *de iconicitate*.

Conceptul de iconicitate este explicit introdus în lingvistică de R. Jakobson în *Quest for the Essence of Language* (1965) ca reflectare a concatenării factuale în coerența și coeziunea discursului : „l'ordre temporel des événements de la parole a tendance à refléter l'ordre des événements narrés dans le temps, exemple : veni, vidi, vici" (349) sau, pe urmele lui C.S. Peirce, ca diagramatizare a unor relații referențiale : „l'organisation des mots dans une phrase par exemple doit servir d'icône pour que la phrase soit comprise". În acest context este evidențiată ordinea subiect—predicat, „complexificarea" pluralului față de singular etc. : „Ces faits et de nombreux autres faits similaires de l'expérience linguistique sont différents de l'affirmation saussurienne selon laquelle dans la structure des sons du signifiant il n'y aurait rien qui ressemblerait à la valeur ou au sens du signe" (Jakobson 1965 : 352 apud Helbo, 1979 : H 14).

2.1. Dacă relația de oglindire a gîndirii în limbaj a fost analizată preponderent sintactic (iconicitatea sintaxei studiată la nivel morfematic, al ordinii epitetelor, gramatica spațială a lui R. Langacker în care spațializarea limbajului reflectă ierarhia structurilor conceptuale etc.) și semantic (varietatea și vastitatea cîmpurilor semantice în funcție de decupajul referențial operat de limba respectivă), nu este lipsită de interes investigarea „oglindirii" din unghi pragmatic, de "language in context". "Sentence meaning" (în concepția lui Grice), gîndul la Frege (Gedanke) nu pot reflecta ce se petrece în mintea vorbitorului ; pentru aceasta avem nevoie de "speaker's meaning" și limbaj în context. De fapt, o serie întreagă de fenomene sociopragmatice implică elaborarea unui model mental cu precise presupoziții pragmatice : copiii, de pildă, violează regulile de introducere a temei și remei, considerînd că întreg conținutul minții lor este proiectat în mintea interlocutorului (de aici exprimările lor eliptice, uimirea în fața *malentendu*-ului, a întrebărilor suplimentare ale adulților).

2.2. Deși limbajul are ambiguități, imperfecțiuni, în funcționarea sa normală (nonpatologică) și nondistorsionată (de ironie, minciună etc.), ambiguitățile sînt dezambiguizate, implicitul poate fi și este calculat. O „psihologie populară" presupune că limbajul în context reflectă gîndirea conform unui *principiu al transparenței*, fapt confirmat experimental și prin activitatea zilnică de construire a modelului mental, de reținere a conținutului și nu a ordinii cuvintelor (Kintsch & Van Dijk, 1983).

Logica reproducerii („metafora oglinzii") a fost însă şi semantico-pragmatic modulată sub forma unor principii de „transparenţă" (supra 2.) şi mai ales de „naturaleţe", principiu formulat de Osgood (1981 : "Lectures on language performance") : „cu cît structura de suprafaţă a propoziţiilor corespunde mai mult structurilor cognitive, dezvoltate dintr-o experienţă perceptivă prelingvistică, cu atît mai devreme şi mai uşor vor fi înţelese şi produse de copii şi mai facil prelucrate de adulţi" (apud M. Dascal, 1983 : 73) ; altfel spus, un enunţ va fi natural dacă va corespunde îndeaproape structurilor cognitive dobîndite în stadii timpurii ale dezvoltării ontogenetice, ceea ce presupune, evident, că cele două categorii de structuri sînt comparabile (în modelul semantico-pragmatic al lui Osgood acest lucru este posibil datorită prezumţiei fundamentale a unui input „codificat semantic", numit lexicon, care funcţionează în cazul ambelor structuri).

Această ordine „naturală" implică în primul rînd relaţia cauză—efect, cea temporală antecedent—consecvent (stabilizată timpuriu de copii prin experienţe tipice „prelingvistice" — frame-ul situaţiei respective). Totuşi, ordinea discursivă nu este totdeauna suficientă pentru inferarea relaţiei exprimate (cf. exemplul elocvent al lui Dascal : "John has no girlfriend he goes to New York once a week", în care sensul relaţiei : „John se duce săptămînal la New York pentru că nu are nici o prietenă" sau „nu are nici o prietenă pentru că săptămînal pleacă la New York" este indecidabil în afara unor cunoştinţe de fundal — „background knowledge" — privind obiceiurile, dorinţele lui John şi intenţia locutorului). De aici necesitatea flexibilizării noţiunii de naturaleţe prin cea de „transparenţă" contextual dependentă .De fapt, noţiunea de transparenţă pragmatică funcţionează gradual : avem la o extremitate performativele explicite, iar la cealaltă mecanismul indirecţiei, între care se instituie o dialectică extrem de complicată, modulată de principiul lui Grice al cooperării (*inter alia* „oglindire" a inferenţelor virtuale ale interlocutorului în mintea locutorului).

Comportamentul lingvistic este deci o modalitate de acces la stările mentale ale indivizilor, iar stările mentale sînt intrinsec asociate expresiilor lingvistice ; de aici interesul pentru o investigare ontogenetică a pragmaticii, aptă să surprindă corelaţia dintre progresul în achiziţia limbajului şi dezvoltarea mentală.

BIBLIOGRAFIE

Dascal, Marcelo, 1983— *Pragmatics and the Philosophy of Mind I. Thought in Language*, Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins.

Dubarle, Dominique, 1977—*Logos et formalisation du langage*, Paris, Klincksieck.

Helbo, André, 1979—*Le champ sémiologique*, Bruxelles, Ed. Complexe.

Kintsch, Walter & Van Dijk, Teun, 1983—*Strategies of Discourse Comprehension*, New York, Academic Press.

Lévy-Bruhl, Lucien, 1926—*Les fonctions mentals dans les sociétés inférieures*, London : G. Allen & Unwin.

Malinowski, Bronislaw, 1969— *The problem of meaning in primitive languages*, in Ogden & Richards, *The Meaning of Meaning*, London, Routledge & Kegan, (10-th edition), 1923.

Stachowiak, Herbert, 1986 — *Pragmatik 1. Pragmatisches Denken von den Ursprüngen bis zum 18 Jahrhundert*, Hamburg, Felix Meiner Verlag.
Van Dijk, Teun 1977— *Text and Context*, London, Longman.
Wittgenstein, Ludwig, 1961— *Tractatus logico-philosophicus*, trad. fr. préface B. Russell, Paris, Gallimard.

Remarques sur la métaphore du miroir dans la relation pensée — langage

(Résumé)

Après avoir discuté quelques moments „forts'' de la *diachronie de la relation de réfléchissement pensée/langage*, à savoir le programme leibnizien de la „mathesis universalis'' et du projet philosophico-sémiotique d'unification des sciences et du langage des sciences, le modèle wittgenstenien de corrélation tripartite entre le tableau — Bild dans le sens abstrait d'analogon des relations factuelles, l'énonciation prédicative image matricielle — Urbild de tout état possible de la pensée et l'état de choses représenté, ainsi que *le sens du conditionnement pensée langage*, on plaide pour un *revirement pragmatique dans l'investigation de l'isomorphisme pensée/langage*, étudié non plus au niveau de la structure, mais au niveau du langage en contexte. A la suite de Peirce et non plus de Saussure on évoque *l'iconicité langagière* à tous les niveaux sémiotiques et surtout au niveau moins étudié de ce point de vue, le niveau pragmatique. On essaie d'interpréter pragmatiquement la *métaphore du miroir* (de la logique) come principe de la transparence et du naturel au niveau discursif, aussi bien que textuel.

Februarie 1988

Liceul Electroaparataj Bucureşti

FIGURA — REZULTAT AL STRATEGIEI DISCURSIVE

MARIANA NEŢ

Articolul analizează mecanismul reinvestirii cu semnificaţie a unor figuri devalorizate prin uzul poetic, atunci cînd sînt rezultatul strategiei discursive care manifestă un „nou" limbaj ; apărute din suprapunerea a minimum două perspective, într-un text bazat pe o retorică riguroasă, figurile sînt echivalente cu configuraţiile discursive, cu părţile textului.

0.1. Factorul hotărîtor care determină f i x a r e a unui cod poetic este prozodia : (1) acţiunea normelor prozodice (care preexistă textului) conduce la transformarea codului într-o matrice generatoare de forme lingvistice şi (2) tot prozodia (datorită funcţiei sale mnemotehnice) este cea care permite conservarea unui cod poetic în manifestare. Acest fenomen este influenţat, desigur, şi de o serie de factori socioculturali (mentalitatea sau depozitul de embleme culturale specifice pentru un timp şi spaţiu date) ; analiza acestora din urmă nu ne va preocupa însă aici.

F i g u r a ca realizare textuală deviază de la norma care se instituie în text, normă ce i se impune receptorului prin recurenţe la toate nivelele (prozodic, semantic, morfosintactic), ca şi de la ipoteticul grad zero al limbii, deci de la mulţimea de enunţuri virtuale care pot fi generate aplicînd o normă lingvistică (în sincronie sau diacronie). La fel ca şi întregul text, figura deviază însă şi de la codul poetic care-i preexistă, de la o retorică constituită (sau în curs de a se constitui).

Figurile textuale deviază prin urmare şi în raport cu un sistem de c a t a h r e z e, de figuri care s-au devalorizat prin supralicitare, manifestări repetabile, identificabile (şi, cel mai adesea, identificate practic) într-o mulţime teoretic infinită de (co)texte asemănătoare. Catahreza fiind deci (atît în planul expresiei, cît şi în planul conţinutului) o „figură" instituţionalizată, integrată într-un cod poetic preconstituit, tinde să pătrundă şi în codul limbii. De aceea, cînd este reintegrată într-un nou discurs poetic, catahreza este spaţiul din text în care converg gramatica limbajului poetic şi aceea a limbii naturale. Catahreza se transformă în c l i ş e u verbal şi intră în uzul curent, atunci cînd este rezultatul aplicării „mecanice" a unei retorici date. Clişeul, catahreza şi figura sînt prin urmare trei categorii ordonate pe o scală graduală, în care practica textului poetic — dependenţa mai mică sau mai mare a codului de co(n)text — integrează manifestările lingvistice.

În calitate de model abstract, clişeul aparţine codului limbii naturale, catahreza aparţine codului poetic, iar figura aparţine subcodului unui text-variabilă. Într-un text particular, tot prozodia este instrumentul principal cu ajutorul căruia sînt „descompuse" şi restructurate catahrezele, putînd fi astfel generat un „nou" limbaj poetic ce manifestă un cod autonom şi este în acelaşi timp specific, emblematic pentru o clasă de texte, pentru retorica unui poet. (Ceilalţi factori implicaţi în acest proces sînt momentul dinspre care are loc producerea/receptarea textului şi competenţa „retorică" a actanţilor implicaţi în comunicare.)

SCL, anul XXXIX, nr. 3, p. 199—212, Bucureşti, 1988

0.2. Abordările pragmatice din ultimul deceniu (de ex., Leech, 1983) propun, explicit sau implicit, considerarea (modelelor ce stau la baza) figurilor drept strategii discursive, deci drept tehnici de structurare a textului-rezultat. Astfel figurile pot fi echivalente în suprafața textului c o n f i g u r a ț i i l o r d i s c u r s i v e, adică acelor secvențe textuale pe care Greimas și Courtès (1979) le consideră caracterizate printr-o „organizare sintactico-semantică autonomă și susceptibile de a se integra în unități discursive mai largi, unde capătă semnificații funcționale corespunzătoare dispozitivului de ansamblu".

Rezultat al strategiei discursive, figura devine manifestarea lingvistică emblematică a tendinței generale de funcționare a discursului. Exemplul cel mai la îndemînă este cel al textului ca spațiu de producere a metaforei în lanț.

0.3. Autorii celei de a doua ediții a dicționarului *Sémiotique*... (Greimas et alii, 1986) definesc discursul figurativ drept acel discurs ce multiplică posibilitățile figurilor de a se integra unele în raport cu altele. Modalitatea principală în care discursul ajunge la acest rezultat este, după părerea noastră, schimbarea frecventă a perspectivei. Considerăm că rezultatul acestui proces este t e x t u l c a m a c r o f i g u r ă. Secvențele care verbalizează o substanță semantică din minimum două perspective diferite sînt „punctele tari" ale textului, figuri textuale tipice. În poeziile cu formă fixă — ce se caracterizează printr-o retorică riguroasă — ele coincid cu (macro)unitățile din care este compus textul, cu părțile textului.

1. Am aplicat schița de teorie de mai sus sonetelor eminesciene antume [1]. Redăm succint rezultatele analizei.

1.1. Sonetul *Iubind în taină* (ale cărui figuri reprezintă semnale ale unei retorici petrarchiste) pare, la un prim contact, un text convențional, ce abundă în catahreze, devalorizate chiar la anul 1875 (*o vecinicie/de-ucigătoare visuri de plăcere*, *duioaselor mistere*, *dulcea-nvăpăiere*, *În ochii mei se vede-n friguri chinu-mi* etc.). Chiar termenii din finalul versurilor construiesc echivalențe convenționale : *duioaselor mistere* rimează cu *dulcea-nvăpăiere* ; *chinu-mi* rimează cu *suspinu-mi* și cu *sînu-mi*. Putem observa, prin urmare, că și mecanismul construirii rimelor este convenționalizat.

[1] Am luat în considerare exclusiv sonetele eminesciene „tipice" : *Iubind în taină* (1875—1876), cele trei sonete fără titlu publicate în 1879 (*Afară-i toamnă*..., *Sunt ani la mijloc*..., *Cînd însuși glasul*...) și *S-a stins viața*... (1880).

Cercetarea noastră a lăsat deoparte sonetul antum *Trecut-au anii*..., analizat de Alexandru Sincu (1984), cu concluziile căruia sîntem de acord. Autorul a demonstrat că unităților textuale de suprafață, formate din cele două catrene și două terține tradiționale, le corespund în structura de adîncime două sextine (ale căror seme contextuale dominante sînt „ascensiune" și „coborîre"), despărțite printr-o moră mediană (care dă expresie unei stări de echilibru) ; pentru a cita un singur argument în sprijinul acestei ipoteze, în prima sextină nominalele la plural sînt contracarate de un singur singular, iar singularelor ce domină în a doua sextină li se opune un singur nominal la plural. Analiza menționată a scos de asemenea în evidență că sonetul *Trecut-au anii*... este construit după modelul a n t i t e z e i, această figură structurînd atît planul sintagmatic (sintaxa și semantica din suprafață și din adîncime), cît și planul paradigmatic al poemului (semnificația din structura de adîncime a textului se opune aceleia din suprafață).

Au fost neglijate, de asemenea, în aceste pagini poeziile *Sătul de lucru*, *De cîte ori, iubito*,..., *Numai poetul* (de altfel, publicat postum), *Gazel* (motoul la *Călin — file de poveste*) și partea a doua din *Melancolie*. Analiza lor prozodică riguroasă l-a condus pe Mihai Pop (1984) să avanseze — și să demonstreze în mod convingător — ipoteza că aceste texte reprezintă variabile ale formei de sonet, constantă din structura de adîncime a tuturor.

Inserînd cîte o silabă cu valoare ∅ în completarea cîte unui picior metric format exclusiv din ictus, matricea prozodică a textului conține, cu toate acestea, trei versuri subliniate de modele deviante în raport cu norma stabilită în acest sonet :

v.5 :

Dar-nu-mai-pot. A-do-ru-lui-tă-ri-e

— ⊥ — | ⊥ ∅ || — ⊥ — — | — ⊥ —

v.11 :

Co-pi-la-mea-cu-lungi-și-blon-de-ple-te

— ⊥ — | ⊥ ∅ | — ⊥ | — ⊥ — | ⊥ —

și v. 14 :

Fă-un-sfîr-șit-du-re-rii. Vin'-la-sî-numi

⊥ ∅ | — — ⊥ | — ⊥⊥ — || — — ⊥ —

Fenomenul se constituie într-un semnal al tensiunii dintre structura de adîncime și structura de suprafață a textului, al interferenței a minimum două perspective în spațiul discursului.

Figura din strofa întîi [. . .] *în priviri citeam o vecinicie/De-ucigătoare visuri de plăcere* își pierde caracterul „banal", de emblemă lingvistică catahretizată (prin circulația relativ largă în epocă) pentru receptorul de la 1875 (și, cu atît mai mult, pentru cel de la sfîrșitul secolului XX), dacă luăm în considerare cotextul întregii strofe : *Iubind în taină am păstrat tăcere,/Gîndind că astfel o să-ți placă ție,/Căci în priviri citeam o vecinicie/De-ucigătoare visuri de plăcere.* Figura apare atunci ca o proiecție subiectivă a lumii tu-ului destinatar din perspectiva eului enunțiator.

Strofa a doua este o metaforă în lanț (modelul prozodic deviant al primului său vers și ingambamentul din ambele distihuri sînt un semnal suplimentar în acest sens). În spațiul acestui catren converg izotopiile dominante din poem : „puritatea", caracteristică tu-ului destinatar (reprezentat în text prin metonimiile *priviri*, *suflet*, *(copila mea cu) lungi și blonde plete*, *o privire*, *un zîmbet)*, și „dorința", atribut al eului enunțiator. Este anulat, deci, caracterul convențional al epitetelor, embleme lingvistice ce sînt redate aici din minimum două perspective diferite, și au, în acest context, o semnificație diferită de aceea din uzul poetic de la 1875 și de aceea din textele epigonilor lui Eminescu. Strofa se transformă astfel nu numai într-o macrofigură de semnificație (o metaforă), ci și într-o figură de construcție, o unitate textuală care materializează strategia unei configurații discursive.

Atributele eului enunțiator sînt verbalizate în acest text prin dativ posesiv și prin relații genitivale și sînt articulate hotărît : *A dorului tărie* (detașarea și antepunerea articolului genitival încă de la primul nominal din paradigmă se constituie într-un semnal), *gura-mi*, *ochii mei*, *chinu-mi*, *suspinu-mi*, *gîndirea-mi*, *sînu-mi*. Același statut îl au și atributele tu-ului destinatar atunci cînd sînt redate din perspectiva „subiectivă" a eului enunțiator, ce și le apropriază prin embleme : [Vreau să mă-nec de] *dulcea-nvăpăiere/A celui suflet ce pe-al meu îl știe* ; *Copila mea cu lungi și blonde plete*. Prin contrast, atributele „obiective" ale tu-ului destinatar, verbalizate în ultima terțină, sînt articulate nehotărît : *o suflare*, *un zîmbet*, *un sfîrșit*.

Fiecare dintre terține reprezintă cîte o subunitate textuală distinctă : prima terțină verbalizează o interogație retorică, iar cea de a doua conține o parte expozitivă (v. 12—13) și un dublu imperativ (v. 14). Ultimul vers al ambelor terține este subliniat de un model prozodic care deviază de la norma textului. Și terținele constituie, așadar, macrofiguri de construcție, materializează strategii discursive distincte ale enunțiatorului abstract.

Ca și strofa a doua, ultima terțină dă expresie lineară ambelor conotații dominante din poem. Textul este o metaforă în lanț ; (micro)figurile sale conectează izotopiile și realizează coerența. Astfel, de exemplu, între v.13 *(C-un zîmbet faci gîndirea-mi să se-mbete)* și v. 7—8 *(Vreau să mă-nec de dulcea-nvăpăiere/A celui suflet ce pe-al meu îl știe)* este un feedback explicit.

Structura de adîncime a versurilor 12—13 este un oximoron ; versurile se bazează pe o relație de tip adversativ : *Cu o suflare răcorești suspinu-mi,*/[DAR] *C-un zîmbet faci gîndirea-mi să se-mbete.*

Deși acotextual este o catahreză, v. 14 *(Fă un sfîrșit durerii — vin la sînu-mi.)* este versul-cheie din această poezie, figura textuală dominantă. Semnificația poemului, tendința unui eu enunțiator către un tu destinatar pe care încearcă să și-l aproprieze prin diverse tipuri de proiecții, este exprimată acum prin verbe ale acțiunii, la modul imperativ. În plus, termenul *durERII*, care încheie primul emistih (subliniat, cum arătam, de o prozodie deviantă în raport cu norma textului), poate fi considerat o cvasirimă *a*, înscriindu-se în aceeași paradigmă cu *tăcERE*, *plăcERE*, *mistERE*, *-nvăpăIERE*, materializări, de asemenea imperfecte ale acestui tip de rimă.

1.2. Chiar de la prima lectură, sonetul *Afară-i toamnă,...*[2] se remarcă prin „sărăcia" ostentativă a mijloacelor de expresie. „Sărăcia" rimelor este un prim semnal în acest sens. Remarcăm, de pildă, rimele cvasiomonime *b* — *PICURI* (subst.), *PLICURI*, *nimICURI*, *PICURI* (vb.)—, în cadrul cărora penultimul termen citat conferă versului 5 care-l conține *(Pierzîndu-ți timpul tău cu dulci nimicuri)* o poziție aparte. Tot din acest punct de vedere, v. 14 *(Iar mîini subțiri și reci mi-acopăr ochii.)* are, de asemenea, un statut singular în sonet : el conține în rimă — la cazul acuzativ (deci într-o formă echivalentă cu nominativul) — termenul *OCHII*, inclus și în genitivele *DOCHII* și *rOCHII*, care materializează rima *d* în versurile anterioare (v.12 și 14). Alături de puternica schimbare de focalizare (înregistrată o dată cu prima terțină) și de faptul că cei mai mulți iambi (deci cele mai multe dintre picioarele metrice din structura prozodică de adîncime) se realizează în suprafața matricei prozodice în versurile 9—14, această caracteristică e un semnal că semnificația textului tinde să se dezambiguizeze în terține.

Modelul prozodic al v. 12 (care inaugurează ultima terțină) :
Deo-da-ta-ud-foș-ni-rea-u-unei-ro-chii

— — — ⊥ | — ⊥ — | ⊥ — | ⊥⊥ —

[2] Analiza pe care o reproducem a fost prezentată într-o ședință a colectivului de poetică de la Institutul de Lingvistică și îmbunătățită ca urmare a discuțiilor purtate pe marginea ei.

deviază de la norma prozodică curentă, care ar cere un hiat între adverb și predicat. Gradul zero de la care deviază modelul prozodic al versului 12 este deci :

Deo-da-tă-a-ud-foș-ni-rea-u-nei-ro-chii

— ⊥ — | — ⊥ | — ⊥ — | ⊥ — | ⊥⊥ —

Și din acest punct de vedere, ultima terțină, care actualizează un cîmp semantic inedit și se caracterizează printr-o focalizare foarte diferită în raport cu restul textului, materializează o strategie discursivă aparte și are statutul de figură textuală; acesta a fost semnalat și de anticiparea cuvîntului-rimă, ce apare de două ori la sfîrșitul versului anterior *(În juru-mi ceața crește rînduri-rînduri)*.

În finalul observațiilor ce privesc prozodia, mai trebuie remarcat că cezura marcată de poet (în v. 1, 7 și 8) desparte întotdeauna propozițiile din structura de adîncime una de alta.

În poem domină : (1) figurile de contiguitate („spațiul" — sugerat, dar nenumit — are *ușă, geam* și *foc* ; „vîntul *zvîrle-n geamuri grele picuri*" ; „ocupația" actantului din versul 5 sînt *dulci[le] nimicuri*, eul din terține este în *jeț* etc.) și (2) emblemele încărcate cu o conotație culturală *(Afară-i toamnă; tu citești scrisori din roase plicuri; Să stai visînd la foc, de somn să picuri; basmul vechi al zînei Dochii etc.)*. Poemul construiește însă treptat o metaforă-simbol, ce permite în final echivalarea „iubitei" cu „moartea".

Contrastului dintre catrene (în care actantul principal este un *tu* impersonal) și terține (în care acesta este înlocuit de un *eu* particularizator, ambele persoane gramaticale avînd însă același referent în structura de adîncime a textului) îi corespunde contrastul morfosemantic dintre versurile 3—4, pe de o parte, și versurile 5—6, pe de altă parte, deci dintre strofa întîi (care se încheie prin „concluzia" *Și într-un ceas gîndești la viața toată)* și strofa a doua *(Pierzîndu-ți timpul tău cu dulci nimicuri [...])*. Această relație de contrast marchează modificarea perspectivei, pe care o va accentua *corecția* adversativă din versul 7 *(Dar și mai bine-i, cînd afară-i zloată...)*.

În plan sintactic, în strofa a doua domină figurile inversiunii : tmeza și hiperbatul. De exemplu, v.6 *(N-ai vrea ca nime-n ușa ta să bată)* are două structuri de adîncime posibile [N-ai vrea să bată nimeni în ușa ta], sau [Ai vrea ca nimeni să nu bată în ușa ta]. De asemenea, tmeza și hiperbatul stau la baza distihului final din al doilea catren *(Dar și mai bine-i, cînd afară-i zloată/Să stai visînd la foc, de somn să picuri)*. Dacă ținem seama și

(1) de contradicția „logică" dintre primul vers din cea de a doua strofă *(Pierzîndu-ți timpul tău cu dulci nimicuri)* și ultimul vers din strofa întîi *(Și într-un ceas gîndești la viața toată)*.

(2) de apartenența celor două secvențe la unități textuale diferite,

(3) de dispariția indicativului prezent (timpul verbal exclusiv al primei strofe), folosit în strofa a doua numai ca timp al sentinței și marcat prin forme neaccentuate *(Dar și mai bine-i, cînd afară-i zloată* [...]) și

(4) de relația adversativă, care introduce în v. 7—8 *(Dar și mai bine-i, cînd afară-i zloată/Să stai visînd la foc, de somn să picuri.)* o *corecție* a

„afirmațiilor" anterioare, rezultă că structura de adîncime a strofei secunde este :

[Dar și mai bine-i, cînd afară-i zloată, [și]
N-ai vrea ca nime-n ușa ta să bată,
Pierzîndu-ți timpul tău cu dulci nimicuri,
Să stai visînd la foc, de somn să picuri.]

Strofa a doua se dovedește astfel a fi un macrohiperbat, care conține tmeze și hiperbaturi puse în abis. Strofa întîi și strofa a doua manifestă unități textuale diferite. Enunțiatorul textului își afirmă „preferința" pentru „ordinea inversată" din strofa a doua, care manifestă moduri verbale ale ipoteticului (optativul, subjonctivul). „Preferința" e (1) verbalizată printr-o secvență structurată ca o maximă *(Dar și mai bine-i, cînd afară-i zloată/Să stai visînd la foc, de somn să picuri)*; (2) plasată la sfîrșitul unui macroenunț (deci după ce au fost „examinate" atît „ordinea" afirmată în strofa întîi, cît și aceea sugerată în strofa a doua) și (3) e enunțată drept corecție *(Dar și mai bine-i* [...]) a unei ordini existențiale ce capătă statutul de „normă" atunci cînd este reconsiderată prin feedback.

În acest sonet, hiperbatul este prin urmare o figură de construcție în strînsă dependență de strategia discursivă numită correctio în retorica antichității. Aceasta intervine în momentul în care receptorul a devenit conștient de o „normă", cea „afirmată" în primul catren. (Acolo fiecare vers conține cîte o propoziție coordonată, există o cvasiechivalență între structura de adîncime și cea de suprafață — deci și între norma uzului lingvistic curent și aceea a codului poetic, iar verbele sînt la indicativ prezent ; în același scop, strofa întîi verbalizează embleme culturale.) Norma este apoi „corectată", prin urmare, încălcată, ceea ce determină de fapt o reactualizare a ei prin feedback.

Cele două terține verbalizează „concluzia" falsului silogism ce structurează substanța semantică a poemului : [Cînd...și cînd..., astfel ...], manifestă în suprafața textului modelul [Dacă ..., și dacă..., atunci...].

Terținele revin la prezentul indicativului, timp ce caracterizează o lume diferită de aceea din primul catren (lume a cărei „ordine" a fost răsturnată în cel de al doilea) ; eul enunțiator, marcat acum prin persoana întîi singular, pătrunde gradat în această a treia mulțime : *mă uit* [...] *pe gînduri; visez la basmul vechi* [...]. În finalul primei terține eul este total absorbit de lumea spre care a tins : *În juru-mi ceața crește rînduri-rînduri;* folosirea persoanei a treia pentru prima dată în această unitate textuală anticipează statutul de Pacient al eului în terțina finală.

Aceasta din urmă verbalizează efectele încadrării eului în lumea „visată" : apare un „personaj" feminin desemnat printr-o suită de metonimii, iar versurile 12 și 14 au un statut aparte din punct de vedere prozodic.

Constatăm astfel că în primul catren al sonetului domină emblemele culturale, în cel de al doilea domină hiperbatul, strategia discursivă a primei terține este gradualitatea, iar ultima terțină este o succesiune de metonimii. Textul este structurat pe modelul unui fals silogism și construiește treptat o metaforă-simbol.

1.3. Patru versuri din sonetul *Sunt ani la mijloc*... oscilează între două modele prozodice posibile :
v.6 :
Pri-vi-rea-ta-a-su-pra-mea-se-ple-ce

a) — — — ∠ | — — — ∠ | — ∠∠ —
b) — ∠ — — | — — — ∠ | — ∠∠ —

v.7 :
Sub-ra-za-ei-mă-la-să-a-pe-tre-ce

a) — — — ∠ | — ∠ — | — — ∠∠ —
b) — ∠ — — | — ∠ — | — — ∠∠ —

v.8 :
Și-cîn-turi-no-uă-smul-ge-tu-din-li-rămi

a) — ∠ — | ∠ — | — — ∠ | — ∠∠ —
b) — ∠ — | ∠ — | ∠ — — | — ∠∠ —

și v. 13 :
Se-stin-gea-tunci-o-via-ță-de-du-re-re

a) — — — ∠ | — ∠ — | — — ∠∠ —
b) — ∠ — — | — ∠ — | — — ∠∠ —

Dacă luăm în considerare versurile cu rimă *a* din acest poem : *tRECE RECE*, *se plECE*, *peTRECE*, constatăm că singura rimă „deviantă" este cea din v. 6 — *Privirea ta asupra mea se plece* —, primul din seria de versuri ce se caracterizează prin ambiguitatea modelului prozodic. Versul-cheie din punctul de vedere al rimelor este v. 7 — *Sub raza ei mă lasă a petrece* —, la rîndul său subliniat de două modele prozodice posibile. Termenul PETRECE include rima TRECE și, cu atît mai mult, rima RECE. Verbul *petrece* are în limbă două sensuri contrarii, ambele motivate de macrocotextul sonetului. Forma sa intranzitivă, cu sensul „a trăi (fericit)", conduce către interpretarea poemului ca expresie a tendinței eului enunțiator de a accede către o lume superioară. Dacă acceptăm sensul pe care-l are forma reflexivă a verbului, „a se petrece din viață, a muri", semnificația poemului rămîne, paradoxal, aceeași.

Printre argumentele în favoarea coexistenței celor două sensuri menționăm :
(1) plasarea momentului „iubirii" în trecut (cu *ani* în urmă) ;
(2) punerea pe același plan a caracteristicilor *ochi mari* (care înclină balanța interpretării spre sfera semantică „viața") și *mînă rece* (ce face interpretarea să se îndrepte spre sfera semantică „moarte") ; cele două epitete convenționale, care dau expresie metonimică atributelor „iubitei", sînt astfel refuncționalizate în poem ;
(3) plasarea verbului polisemantic *vor trece* în poziția privilegiată a rimei încă din primul vers al sonetului ;
(4) sensul ambiguu al invocației pentru revenirea „iubitei" :
(a) *O, vino iar* [la mine, revino la iubirea mea] ;
(b) *O, vino iar* [pe pămînt, revino din moarte],
(5) plasarea „iubitei" într-un spațiu „superior" (~celest), indicată în v. 6—7 : *Privirea ta asupra mea se plece/Sub raza ei mă lasă a petrece;*
(6) Oscilarea modelului prozodic al v. 6, 7, 8 și 13 între două variante posibile ;

(7) Statutul de „muză" al „iubitei", indicat metaforic în v. 5 și 8 : *[...] Cuvinte dulci inspiră-mi, [...] Și cînturi nouă smulge tu din liră-mi.*, în care epitetele convenționale sînt refuncționalizate :
(a) *cuvinte dulci* dezambiguizează interpretarea în favoarea echivalenței *tu* ~ „iubită", iar
(b) *cînturi nouă* (cînturi de un tip diferit de cele de pînă acum) și prezența în poziția privilegiată a rimei a metonimiei *liră-mi* sugerează echivalența eului enunțiator cu „Orfeu" ; această interpretare este sprijinită și de predicatul *smulge*, singurul verb din poezie care conține semnul [+violență] și sugerează o „inițiere".
(8) caracterul „unic", „sacru" și „epifanic" al iubirii, pe care-l conotează termenii *ceasul sfînt* (epitet catahretizat în epocă, dar refuncționalizat în acest text) și *minune* din strofa întîi, și căruia-i conferă expresie lineară ambele terține.

Rimele *b — ne-ntîlnIRĂM*, *ne iubIRĂM*, *inspiRĂ-MI*, *lIRĂ-MI* — sugerează (a) echivalența dintre „întîlnire" și „iubire", conotînd din nou caracterul epifanic al comuniunii celor doi actanți și (b) echivalența dintre imperfectul indicativului *(ne-ntîlnirăm, ne iubirăm)* și prezentul imperativului *(inspiră-mi)*, care este un viitor ipotetic, proiectat într-un prezent ideal ca urmare a unui act volițional. Plasarea în rimă a termenului *liră-mi* sugerează posibilitatea reconcilierii prin artă a celor două lumi disjuncte „tu" și [eu], lira fiind emblema metonimică a creației.

Comuniunea celor două mulțimi s-a petrecut într-un trecut subiectiv, îndepărtat (v. 2 și 3 din prima strofă sînt singurele în care verbul este la persoana I pl.). „Tu" și [eu] sînt apoi disjuncte în tot restul textului, în structura de suprafață a căruia sînt reprezentate metonimic *(Minune cu ochi mari și mînă rece*, *Privirea ta*, *Sub raza ei*, *a ta apropiere*, *inima-mi*, *privirea-mi*, *sufletul)*.

Conținutul semantic al terținelor determină de asemenea interpretarea să oscileze între cele două conotații menționate. Substantivele din finalul versurilor cu rimă *c — apropiere*, *tăcere*, *durere* — echivalente cotextual datorită poziției pe care o ocupă în poem, construiesc conotația „moarte", în timp ce termenii din finalul versurilor cu rimă *d — liniștește*, *copilărește*, *crește* — sînt dominate de trăsătura semantică [+viață].

V. 12—13 — *Iar cînd te văd zîmbind copilărește/Se stinge-atunci o viață de durere* — ,subliniate, cum arătam la început, de două modele prozodice posibile, permit, de asemenea, două interpretări :
(a) [Se stinge durerea] și rezultă o viață senină sau
(b) [Se stinge o viață de durere] și rezultă seninătatea morții.

Privirea și *sufletul*, metonimiile dominante ale sonetului, sînt disociate în ultimul vers de o parte și de alta a cezurii finale, deși ambii termeni fac parte din macrometafora pe care-o reprezintă ultima terțină. Reconcilierea actanților (a cărei necesitate a fost indicată în catrenul al doilea prin verbe la imperativ) este posibilă numai într-o lume imaginată (citim verbul (Iar cînd) *te văd (...)* din v. 12 ca („iar cînd) *te închipui*"), plasată într-un viitor ipotetic, pînă la care *încă mulți [ani] vor trece.*

La sfîrșitul acestei analize se impun următoarele concluzii :

(1) Figurile „tari" ale textului sînt v. 4 *(Minune cu ochi mari și mînă rece)*,

v. 6—7 *(Privirea ta asupra mea se plece/Sub raza ei mă lasă a petrece)*, şi v. 13 *(Se stinge-atunci o viaţă de durere)*; caracterul lor de figură este motivat la toate nivelele textului;

(2) Metafora îşi subordonează în acest sonet metonimiile şi epitetele convenţionalizate, devenite catahreze chiar la 1879 (prin supralicitarea uzului poetic). Ea-şi subordonează, de asemenea, comparaţiile „inedite" pe care le propune textul *(Tu nici nu ştii a ta apropiere/Cum inima-mi de-adînc o linişteşte/Ca răsărirea stelei în tăcere)*;

(3) Sonetul verbalizează însă şi figuri care au statut de metaforă şi considerate acotextual *(Privirea-mi arde, sufletul îmi creşte)*; în acest poem, ele sînt însă figuri „slabe";

(4) Atît catrenele cît şi terţinele reprezintă cîte o macrofigură;

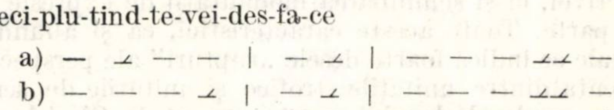
(5) La sfîrşitul analizei, după parcurgerea întregului sonet, v.1 *(Sunt ani la mijloc şi-ncă mulţi vor trece)* se dovedeşte la rîndul său o figură strict dependentă de cotext, devenită, în diacronia receptării, emblemă a sonetului.

1.4. Din punct de vedere prozodic, sonetul *Cînd însuşi glasul*... are un statut singular printre sonetele eminesciene, căci manifestă 5 categorii de rime, faţă de 3, cît reprezintă canonul tradiţional al sonetului, căruia Eminescu, de regulă, i se supune. În plus, multe dintre rimele din acest text sînt imperfecte. Seria rimelor *a — tACE, desfACE, pACE* — se termină cu *încOACE*, termen în care prima silabă a rimei nu se mai încheie prin vocală, ci prin diftong. În interiorul rimelor îmbrăţişate *b — evlA VII, aşA VII* — sînt inserate rimele *c— ascultA-VEI, înseninA-VEI*. Fiecare vers din prima terţină rimează cu versul corespunzător din cea de a doua.

De asemenea, patru dintre versurile sonetului oscilează între două modele prozodice posibile, ce pot fi convertite într-un model-constantă în structura prozodică de suprafaţă [3]. În această situaţie se află:

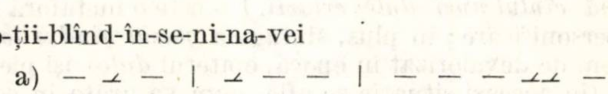
v.4:

Din-ne-guri-reci-plu-tind-te-vei-des-fa-ce

v.5:

Pu-te-rea-nop-ţii-blînd-în-se-ni-na-vei

[3] Fenomenul convertirii celor două modele prozodice de adîncime într-un singur model-constantă în structura prozodică de suprafaţă se poate petrece într-o multitudine de texte; printre acestea se poate număra şi sonetul *Sunt ani la mijloc*..., la care ne-am referit mai sus. Nu am insistat însă asupra acestei caracteristici, pentru că o analiză prozodică minuţioasă ar fi depăşit cu mult scopul pe care şi-l propune această demonstraţie.

v. 10:
Te-plea-că-iar-zîm-bind-pes-tea-mea-fa-ță

a) — —́ — — | — —́ | — — — —́—́ —
b) — — —́ | — —́ | — — — —́—́ —

— —́ — | —́ ∅ | — — —́ | — — — —́—́ —

v.12 :
Cu-gea-na-ta-ma-tin-ge-pe-ple-oa-pe

— —́ — — | — — —́ — | — — —́—́ —
— — — —́ | — —́ — | — — —́—́ —

— —́ — | —́ ∅ | — —́ — | — — —́—́ —

Un fenomen inedit se petrece în planul prozodiei și în v.8 *(Ca să te văd venind – ca-n vis, așa vii!)*

La o primă analiză, modelul său prozodic pare a fi :
Ca-să-te-văd-ve-nind-can-vis-a-șa-vii

— — — —́ | — —́ || — —́ | — —́—́ —

Totuși, avînd în vedere (1) feedbackul semantic care se produce între secvența finală a versului, *așa vii*, și penultima secvență, *ca-n vis* (la care cea dintîi trimite anaforic), și (2) virgula ce desparte secvențele în text, putem trage concluzia existenței unei a doua cezuri, care desparte picioarele metrice finale și a unui al doilea ictus forte, ce cade pe termenul *vis*. Modelul prozodic al v.8 este deci :
Ca-să te-văd-ve-nind-can-vis-a-șa-vii

— — — —́ | — —́ || — —́—́ || — —́—́ —

Poemul *Cînd însuși glasul*... conține prin urmare 5 versuri (v. 4, 5, 8, 10 și 12) al căror model prozodic deviază de la norma textului; este un număr mare față de media de 3, constatată prin analiza celorlalte sonete eminesciene antume. Versurile citate marchează nu numai schimbarea perspectivei, ci și schimbarea modalității de expresie în secvențele din care fac parte. Toate aceste caracteristici, ca și abundența mărcilor suprasegmentale ce indică foarte desele „rupturi" ale perspectivei, precum și noncoincidența dintre unitățile strofice și unitățile de semnificație ale textului sînt semnale ale locului aparte ocupat de *Cînd însuși glasul*... în seria sonetelor (eminesciene).

Cea dintîi unitate textuală – v. 1–2 *(Cînd însuși glasul gîndurilor tace,/ Mă-ngînă cîntul unei dulci evlavii.)* – este o metaforă în lanț, bazată pe o dublă personificare; în plus, sintagma *glasul gîndurilor* este un oximoron. Extrem de devalorizat în epocă, epitetul *dulce* își pierde caracterul convențional (în aceeași situație se află, cum va arăta în continuare analiza, și epitetul *[ochi] mari* din v. 6 și catahreza *neguri reci* din v.4).

Cea de a doua unitate textuală este formată de întrebările retorice care ocupă ultimul distih din prima strofă și primul distih din strofa a doua. Tmezele și hiperbaturile marchează și de această dată frecventele modificări de perspectivă și delimitează o (macro)figură de construcție. Metafora din v. 4 *(Din neguri reci plutind te vei desface?)* refuncționalizează catahreza *neguri reci* (~„moarte") – pe cale să devină convențională chiar la 1879 –, căci îi creează un co(n)text explicit.

Primele două versuri din catrenul al doilea (*Puterea nopții blînd însenina-vei/Cu ochii mari și purtători de pace?*) reprezintă, la rîndul lor, o metaforă în lanț. Este important de semnalat faptul că secvența *Puterea nopții* este, la rîndul său, o (micro)metaforă, ce are la bază o personificare. Structura de adîncime a secvenței ([Puterea pe care o are noaptea], a „nopții" care a urmat, din punctul „meu" de vedere, disparitiei „tale") este diferită de aceea a locuțiunii-clișeu „[în] puterea nopții" („în plină noapte") din uzul lingvistic curent (clișeu construit după un model analog celui ce stă la baza locuțiunilor „(în) faptul serii", „(în) miezul zilei" etc.). Constatăm prin urmare că, sub presiunea cotextului poetic, se produce nu numai resemantizarea catahrezelor, ci și refuncționalizarea unei locuțiuni-clișeu. Receptorul este „obligat" de cotext, de strategia discursivă a enunțiatorului, să regîndească relația dintre termeni, să-i reinvestească cu sensul „originar", cu sensul „propriu" pe care-l are fiecare în secvențe neutre din limbă (ex. *puterea* omului, întunericul *nopții*).

Metafora citată (v. 5—6) se interferează de asemenea cu o antiteză, căci este sugerată posibilitatea tu-ului destinatar de a însenina *puterea nopții*, *Cu ochii mari și purtători de pace*; în plus, cele două determinative din componența acestei secvențe metaforice devin funcțional echivalente în cotext.

Tot o metaforă este și secvența *Răsai din umbra vremilor încoace*, din cea de a treia unitate textuală (v.7), care, datorită vecinătății imediate a verbului (*Răsai[...]încoace*), inedit în acest cotext, atenuează caracterul convențional al sintagmei *umbra vremilor*; în plus, aceasta din urmă se înscrie într-o paradigmă comună cu *neguri reci* și *puterea nopții*. Se dovedește încă o dată că figura îndeplinește în textul poetic nu numai funcția de conector de izotopii, ci și pe aceea de factor „tare" prin intermediul căruia se realizează coerența.

Atît cotextul care le-a precedat, cît și cel care le urmează conferă secvențelor *ca-n vis*, *așa vii* și *Cobori încet... aproape, mai aproape* statutul de figuri textuale (secvențe ce materializează o strategie discursivă folosită în acest text și îndeplinesc, prin urmare, funcția de figură exclusiv în spațiul său).

Prin comparație cu catrenele, în terține se constată nu numai o nouă schimbare de perspectivă, ci și o modificare a registrului semantic-lexical; din acest punct de vedere, terținele tind să calchieze modelul romanței. V. 10—13 pun în abis lumea „ca-n vis" (la care textul a ajuns printr-o succesiune de întretăieri de planuri), pentru ca după „ruptura" finală — marcată de linia de pauză din finalul v. 13 —, în v. 14 sonetul să revină la „lumea actuală". Aceasta este desemnată prin două catahreze. Cezura care le desparte marchează caracterul ireconciliabil al celor două stări („pierderea definitivă" și „adorația veșnică" a tu-ului destinatar de către eul-enunțiator).

1.5. Ultimul dintre sonetele eminesciene antume este *S-a stins viața*.... Ca și în cazul sonetelor analizate pînă acum, desele schimbări de perspectivă (frecventele întretăieri de puncte de vedere, de planuri temporale etc.) sînt, și de această dată, prima condiție a transformării unei secvențe textuale în figură. Atît catrenele, cît și terținele reprezintă cîte

o macrofigură ; sonetul ar putea fi „dramatizat" — „vocile" sale, prezentate, „direct" și „indirect", sînt delimitate clar.

În strofa întîi se suprapun proiecțiile a două lumi, marcate de cele două izotopii dominante : „splendoarea" de altădată a *falnicei Veneții* și — printr-o antiteză din structura de adîncime a textului — lipsa de „strălucire" a *Veneției* din momentul enunțării.

Viața, termen subliniat în text și de o prozodie deviantă în raport cu norma limbii (vi-a-ța : — ⊥ —), este termenul-cheie al strofei întîi și al întregului sonet. Încă din primul vers, *viața* apare ca o metaforă pentru „strălucire". *S-a stins viața falnicei Veneții*, primul vers din poezie, devine, ca și *Nu-nvie morții—e-n zadar, copile.*, ultimul său vers, emblema dominantă a sonetului. În pofida statutului său de emblemă, deși (1) actualizează un topos curent în poezia romantică („decrepitudinea actuală a strălucirii de altădată") și o face (2) cu mijloace semantic-lexicale catahretizate, v.1 subordonează figura din v. 3—4 *(Pe scări de marmură, prin vechi portaluri/ Pătrunde luna, înălbind pereții.)*, care nu-și poate reliefa complexitatea semantică decît în raport cu metafora inițială și cu întreaga strofă. Secvența *[. . .] luna înălbind pereții* deviază în raport cu codul lexical al textului (în care apăreau, pînă la acest ultim vers, metonimii tipic romantice cu valoare de emblemă), dar actualizează, la rîndul său, un topos curent în poezia romantică : „luna luminînd un peisaj decrepit". Primul catren se dovedește astfel nu numai o macrofigură textuală, ci și o macroemblemă.

Modelul prozodic al v.6 deviază în cel mai înalt grad în raport cu norma textului :

El-nu-man-veci-en-floa-rea-ti-ne-re-ții

⊥ ∅ | ⊥ — ∅ | ⊥ ∅ | — ⊥ — | — — ⊥⊥ —

Sublinierea pronumelui în text marchează întretăierea celor mai multe perspective în spațiul acestui vers. Astfel, primul distih din al doilea catren *(Okeanos se plînge pe canaluri... El numa-n veci e-n floarea tinereții)* are următoarele trei structuri de adîncime posibile :

1) Okeanos se plînge pe canaluri [pentru că] El numa-n veci e-n floarea tinereții ;

2) Okeanos se plînge pe canaluri [și spune că] El numa-n veci e-n floarea tinereții ;

sau, dintr-o perspectivă omniscientă, similară celei din primul catren :

3) Okeanos, [care] El numa-n veci e-n floarea tinereții, Se plînge pe canaluri.

Apelînd la o emblemă culturală (ce inversează rolurile din toposul logodnei dogelui Veneției cu marea) și la o personificare (tot de origine culturală, Okeanos ~ marea), textul ne face să decodăm sintagma *Miresei dulci* din v. 7 drept o personificare a *Veneției*. Epitetul din componența GN marchează „atitudinea afectivă" a lui Okeanos, agent din perspectiva căruia este redat versul.

Catrenul al doilea, în care tmeza și hiperbatul ca strategii discursive marchează (ca și în celelalte texte supuse analizei) întretăieri ale perspectivei, are prin urmare următoarele trei structuri de adîncime posibile

(pentru a ușura demonstrația, lăsăm deoparte relația dintre primele două versuri — v.5—6 ale sonetului — explicitată mai sus) :
1) Okeanos se plînge pe canaluri [pentru că] Miresei dulci i-ar da suflarea vieții, [dar nu poate și] Izbește-n ziduri vechi, sunînd din valuri ;
2) Okeanos se plînge pe canaluri [și spune că] Miresei dulci i-aı da suflarea vieții, [dar, pentru că nu poate] Izbește-n ziduri vechi, sunînd din valuri ;
sau, dintr-o perspectivă omniscientă :
3) Okeanos se plînge pe canaluri, [adică] Izbește-n ziduri vechi, sunînd din valuri, [Okeanos, care] El numa-n veci e-n floarea tinereții [și care] Miresei dulci i-ar da suflarea vieții.

În consecință, strofa a doua este, la rîndul său, o macrofigură textuală, rezultată din întretăierea a minimum 3 perspective, deci a minimum 3 structuri de adîncime. Metafora *Okeanos [...] izbește-n ziduri vechi, sunînd din valuri* — în care termenul *valuri* capătă, sub presiunea cotextului, sensul „instrumente muzicale" —, este integrată acestei macrofiguri.

Primul vers din prima terțină *(Ca-n țintirim tăcere e-n cetate)* conține o comparație catahretizată, curentă și în uzul lingvistic cotidian și în codul poetic. Figura capătă însă noi valențe în acest text, pentru că terțina din care face parte reactivează și antiteza din structura de adîncime între „atunci" și „acum", între *falnica Veneție* din trecut, *din a vechimii zile* (caracterizată prin *cîntări* și *lumini de* baluri), și *Veneția* din prezent, cînd *Ca-n țintirim tăcere e-n cetate.*

Următoarele versuri ale primei terține *(Preot rămas din a vechimii zile/San Marc sinistru miezul nopții bate)* constituie, de asemenea, o macrofigură. Ceea ce frustrează orizontul de așteptare al receptorului nu este personificarea (clopotului/clopotniței de la) *San Marc[o]* (ce se înscrie într-o paradigmă comună cu celelalte personificări ale poemului), ci compararea explicită a acestei embleme cu un *Preot rămas din a vechimii zile.* E sugerată astfel calitatea lui *San Marc* de martor al vremurilor apuse (și al timpului scurs de atunci, deci al unei posibile decăderi treptate a *falnicei Veneții)* ; în calitate de *preot*, *San Marc* este în același timp „profet" (cum apare în ultima terțină tot prin apelul la o emblemă culturală — *Cu glas adînc, cu graiul de sibile*—). Și în spațiul acestor două versuri se întretaie deci mai multe proiecții.

Personificarea continuă în ultima terțină, redată însă dintr-o perspectivă diferită : *Rostește l i n în clipe cadențate* contrastează cu *San Marc s i n i s t r u miezul nopții bate.* Versurile *Cu glas adînc, cu graiul de sibile/ Rostește lin, în clipe cadențate* formează o macrofigură, o metaforă, cu structura de adîncime : [San Marc pare că rostește, în timp ce bate lin cadența orelor miezului de noapte]. În plus, versurile tımit anaforic la catrenul al doilea : *Okeanos se plînge pe canaluri.../[...]/Izbește-n ziduri vechi sunînd din valuri.*

Versul final, concluzia sonetului *(Nu-nvie morții — e-n zadar, copile.)* marchează ultima schimbare de perspectivă, care le integrează pe toate celelalte. Semantica sa trimite la versul 1 *(S-a stins viața falnicei Veneții).* Ultima terțină construiește conotația „blîndețe", deci sugerează o „împăcare" a eului enunțiator cu lumea „actuală", zădărnicia regretului după proiecția lumii din trecut.

2. Credem că analizele sonetelor antume ale lui Eminescu — deci a unor texte cu retorică riguroasă — au demonstrat premisele teoretice

din partea introductivă a acestor pagini. Ele au scos totodată în evidență următoarele caracteristici ale mecanismului de funcționare a limbajului poetic în sincronie și în diacronie :

2.1. Catahrezele pătrund din textul poetic (dintr-o serie de texte poetice) în codul poetic instituționalizat, dar nu devin normă a acestuia din urmă. Pentru a putea fi folosite într-un nou text (într-un nou subcod) poetic, ele trebuie deci să fie refuncționalizate, integrate în modele noi de figuri textuale, să materializeze strategii discursive.

2.2. Un rol important în acest proces îl are mecanismul de autoreglare a textului, pe de o parte, și al limbii, pe de altă parte. Figura marchează punctul maxim al tensiunii dintre aceste două sisteme ; așa se explică intersectarea a minimum două perspective diferite în spațiul figurii.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

A.-J. Greimas et J. Courtès (1979), *Sémiotique — Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris, Hachette.

A.-J. Greimas et alii (1986), *Sémiotique — Dictionnaire raisonné de la théorie du langage* II. Compléments, débats, propositions, Paris, Hachette.

Leech, Geoffrey (1983), *Principles of Pragmatics*, London — New York, Longman.

Pop, Mihai (1984), *Sonete eminesciene atipice*, în *Mihai Eminescu — „Luceafărul" — Centenar*, București, p. 135—151.

Sincu, Alexandru (1984), *O convergență a procedeelor poetice : „Trecut-au anii..." de Mihai Eminescu*, în SCL XXXV (1984), 4, p. 251—269.

The Poetic Figure of Speech — A Result of Textual Strategies

(Abstract)

From a specific poetic text, the catachresis is shown to penetrate in the poetic code, although it does not consequently become a "norm" of the latter. In order to be integrated in a new poetic text (in a particular poetic subcode) and have the status of a poetic figure, a former catachresis should be the result of those discourse strategies that very poetic text is making use of. The poetic figure of speech is inserted in a text whenever the highest tension occurs between the textual and the linguistic self-control mechanisms. Two different perspectives are therefore intersecting within any poetic figure.

Decembrie 1987

Institutul de Lingvistică

București, Spiru Haret nr. 12

POEMUL ÎN REPLICĂ ȘI TRANSFORMAREA TEXTULUI POETIC

SMARANDA VULTUR

Poemul în replică se încadrează printre formele de literatură în care intertextualitatea are un rol *activ*, implicînd o *hipertextualitate*. Poemul în replică presupune o transformare globală a hipotextului printr-o *transpoziție mediată*. Acest fapt implică și o schimbare a raporturilor nivelului figurativ al textului cu textul ca totalitate, aspect pe care l-am urmărit cu precădere în analiza ce urmează.

Urmărirea relației dintre *hipertext* și *hipotext* în cazul *poemelor în replică*, din perspectiva transformării textului și a consecințelor acestei transformări asupra statutului figurii, are de înfruntat numeroase dificultăți de ordin teoretic și practic. Acest fel de hipertextualitate presupune o relaționare ce implică de fiecare dată un grad diferit de depărtare—apropiere între cele două texte, situație ce ne obligă să tratăm diferențiat și să punem în discuție însăși posibilitatea de a vorbi sau nu de o transformare de text, chiar atunci cînd legătura este neîndoielnică, frapantă. Pe de altă parte, mult controversata problemă a figurii și a rolului pe care aceasta îl are în ordonarea sensului textului poetic, rol ce se schimbă în legătură cu evoluția codurilor poetice, ridică obstacole suplimentare în calea delimitării a ceea ce se conservă, de ceea ce se preschimbă în operația hipertextuală. Dificultățile sînt amplificate și de situația specială a textului poetic (în comparație cu cel narativ sau cel dramatic), ale cărui limite sînt mai greu de stabilit și ale cărui principii de coerență nu se întemeiază decît uneori pe ordinea logică sau sintagmatică a textului. Dependența poemului de contextul mai larg al operei din care face parte și, deci, de alte poeme ale aceluiași autor, ca și necesitatea raportării analizei la repertoriile de teme, motive, topoi puse în circulație de poezie pînă la un moment dat sînt aspecte ale *intertextualității constitutive* a textului poetic (semnalată de numeroși autori și serios argumentată în M. Riffaterre, 1983). Dacă ținem cont de ea, raportul dintre hipotext și hipertext nu mai poate fi gîndit ca raportul dintre două semne globale, în care unul (hipertextul) poate fi tratat ca *interpretantul* celuilalt (în sens peirceian), ci ca o punere în relație a două intertextualități, ceea ce complică enorm lucrurile, așa cum vom vedea. Modul cum „organizează'' această intertextualitate un text față de altul și cum devine ea producătoare (activă), la nivelul interpretării textului, variază în funcție de modificările intervenite în concepția despre poezie, în evoluția codului poetic și de la o poetică particulară la alta.

De aceea am încercat să evidențiem aspectele sub care modificările intervenite în statutul textual al figurii devin relevante pentru *transpoziția* care se realizează de la hipotext la hipertext, ținta mai depărtată a unor astfel de analize fiind tocmai aceea de a ajunge la clarificări asupra

rolului figurii în textul poetic și, eventual, asupra specificității discursului poetic. Vom încerca să desfășurăm analiza pe un dublu plan, cel al analizei (interpretării) propriu-zise a textelor puse în relație, din perspectiva tipului de transformare pe care o ilustrează transpoziția și a modificărilor pe care le antrenează ea în organizarea nivelului figurativ al textului, și cel al obiectivării față de analiza întreprinsă, al discutării unor aspecte teoretice. Credem că acest mod de organizare a studiului nostru va putea să evidențieze mai bine necesitatea de a ține cont atunci cînd vorbim de textul poetic de *tipuri de textualitate* diferite. Este meritul lui Eugen Negrici de a fi arătat, pornind de la premise teoretice de tip comunicațional (un anume mod de raportare a eului creator la obiectul producerii textuale, orientată în sensul prelucrării, substituirii sau transfigurării materialului reprezentat — Negrici, 1985), că poezia nu este un cîmp discursiv omogen, ci presupune tipuri de organizare textuală ce tind să se stabilizeze, chiar dacă e posibil ca în opera unui poet ele să se schimbe și să evolueze. Importantă nu este atît posibilitatea de clasificare și încadrare pe care sesizarea acestor tipuri o permite, ci faptul că, o dată semnalată, ea devine element indispensabil în discutarea modului de organizare internă a materialului semnificat și semnificant, ceea ce poate duce la identificarea unor subtipuri, la stabilirea unor corelații relevante pentru statutul poeticului în general (între care cele stabilite între text și figură joacă un rol esențial — cf. Coteanu, 1985, și Neț, 1985).

Deoarece nu dispunem de o gramatică ce ar putea da seama de regulile transformărilor de text și deoarece relația dintre textul A și hipertextul său B e urmărită prin grila selectoare a unei interpretări de texte, dificultatea maximă apare atunci cînd replica tratează pretextul său, așa cum se întîmplă cel mai adesea, nu în termenii unei transpoziții pe fragmente izolabile, ca în traducere de pildă, ci la nivel global, ca rezultat al unei interpretări a acestuia. Momentul interpretării textului A intervine, desigur, cum arată G. Steiner (1983), și în traducere, dar axat pe stabilirea unor echivalențe ce pot fi urmărite prin punerea în paralel a unor unități mai întinse sau mai mici de text. Uneori, însă, din structura hipotextului A, hipertextul B conservă doar cîteva elemente, indici ai relației sale cu A, iar materialul lexical și stilistic, deși asemănător, duce la un sens global diferit. Punînd, de pildă, în paralel poezia lui Nichita Stănescu *Către fîntînar* cu poezia lui Lucian Blaga *Fîntînile*, vom constata că titlurile, formula adresativă (care introduce o interdicție de tipul restrictiv în B față de A), ca și prezența unor lexeme comune (*a săpa*, *stele*, *pămînt*, *adînc*) ne permit să tratăm cele două poeme ca un caz de hipertextualitate cert.

A	B
Fîntînile	*Către fîntînar*
Sapă, frate, sapă, sapă,	Nu săpa prea adînc, iți zic,
pînă cînd vei da de apă.	nu săpa prea adînc, nu săpa
Ctitor fii fîntînilor, ce	că o să dai de cer
gura, inima ne-adapă.	că o să dai de cer

Prinde tu-n adînc izvoare —
de sub strat stihic blîndă.
Să se-aleagă din argilă
ochiuri lucii, de izbîndă.

Călători cu turme—vie
să se-aplece, să se mire
de atîta adîncime
și de basmele din fire.

Să se curme-n piept cuvîntul,
cînd s-arată că pămîntul
stele și-năuntru are —
nu numai deasupra-n zare.

Ostenește-te-n amiază
să aduni răsplată dreaptă.
O priveliște de noapte
negrăită te așteaptă.

Zodii sunt și jos subt țară,
fă-le numai să răsară.
Sapă numai, sapă, sapă,
pînă dai de stele-n apă.

(Blaga, 1968, II, 14)

de alt cer, de alte stele, îți zic
de alt cer, de alte stele,
și acolo între ele
de alt pămînt, de alt pămînt.

(Stănescu, 1985, II, 310)

Ceea ce apare frapant la nivelul considerării aspectului figurativ este densitatea acestuia (figuri sonore, semantice, sintactice) în textul blagian prin comparație cu reducerea lui la posibilitățile mult limitate ale sintaxei și omonimiei poetice, în textul lui Nichita Stănescu. Sobrietății derivate din economia și simplitatea recuzitei figurative la Nichita Stănescu îi corespund în poemul blagian armonia și echilibrul derivate din explorarea repetiției la toate nivelele. Lecția structuralistă ne-a deprins a sesiza multiplele paralelisme prin care se organizează sensul textului și care ne obligă să ținem cont de faptul că o figură „nu e nimic fără celelalte figuri și nonfiguri", că importantă nu e figura ca atare, ci „mișcarea de ansamblu la care ea colaborează și care e în fapt ea însăși mișcare de apropiere și distanțare, de metamorfoză și specificare" (Morel, 1985, 359). Acest sistem dinamic de raportări ale cuvintelor sau sintagmelor din text unele la altele, ale figurilor la celelalte figuri și nonfiguri implică, așadar, un mod de *ierarhizare*, de diferențiere a elementelor textuale. Dacă ținem cont într-un prim plan doar de cele pe care le focalizează relația hipertextuală vom constata că aproape toate cuvintele fundamentale pentru înțelegerea textului B sînt prinse în A, într-o rețea sinonimică (*sapă, prinde tu-n adînc izvoare, ctitor fii fîntînilor, ostenește-te-n amiază să aduni răsplată*; *stele — zodii*; *pămînt—argilă—strat—țară*), căreia i se adaugă faptul că principalele izotopii ce formează axele semantice fundamentale cunosc o bogată reprezentare la nivel lexematic (redusă la

cîte un singur element în B) : apa *(fîntînă, izvor, adînc, adîncime* și, printr-un joc paragramatic, *sapă, adapă, așteaptă)* ; cerul *(stele, zare, zodii, răsară, amiază, noapte, deasupra)* ; pămîntul *(strat, argilă, sapă, țară)*. Acestui sistem de echivalențe i se adaugă rețeaua metaforică *(fîntîna — ctitorie — ochi luciu* de izbîndă, receptacol al priveliștilor de noapte, loc al răsăririi zodiilor ; *izvorul*—stihie blîndă, *zodiile*— *stele*, răsărind ca astrele, dar și ca florile (cf. în *Odă simplissimei flori* : „Dar *înflorești* și *asfințești*/alcătuind o aureolă de sfînt")) ce ne obligă să luăm în considerare contextul mai larg al operei blagiene, căci *fîntîna, izvorul, steaua, inima* sînt cuvinte intens marcate stilistic în universul imaginar blagian. Fără a ține cont de fundalul unei mitologii poetice care a făcut ca poezia lui Blaga să fie încadrată în tipul poeziei ca prelucrare cu atribuire de sens (Negrici, 1985, 22—26) și de investigarea ramificațiilor simbolice în care cuvintele apar integrate în rețeaua mai întinsă a operei, interpretarea nivelului figurativ al poemului blagian nu capătă relieful cuvenit. O codificare simbolică prealabilă conferă cuvîntului blagian o anumită sacralitate, suprapunînd primului nivel de focalizare derivat din proiecția hipertextului, un al doilea determinat de sistemul relațional intern cu o propensiune marcată spre redundanță și un al treilea derivat din contextul operei. Acesta din urmă ne permite să descoperim ca într-un palimpsest acele sensuri care clarifică integrarea nivelului figurativ în configurarea sensului textual și participarea acestuia la articularea universului imaginar. Doar depășirea limitelor textului poetic și studiul figurii în relație cu sistemul de simboluri specifice spațiului poetic blagian duce la acea „îmbogățire contextuală a imaginii", de care vorbea Alexandra Indrieș (1975, 9—10). Ctitorirea fîntînii este astfel, în poemul de care ne ocupăm, un gest ce participă la o relație specifică a eului cunoscător cu lumea, cu universul, relație dominată de „nostalgia recuperării unui spațiu originar" (cf. și Pop, 1981, 76), de „reveria intimității cu universul stihial" (Pop, 1981, 110). *Fîntîna* este, ca și *iezeru* în alte poeme, un *ochi de lume*, în dublul sens de emblemă și relevare a misterului acesteia, dar și de *oglindă* (cf. *Oglinda din adînc*, Blaga, 1968, II, 168), loc al răsfrîngerilor, al spațiilor „cari în altele răspund" (*Alean*, Blaga, 1968, II, 172), participînd la „mișcările dominante și decisive în universul blagian, cele de „*întoarcere, coborîre, îmbrățișare, cuprindere, scufundare, asimilare*", investite „cu atributul ciclului" (Pop, 1981, 110). Ea este, ca și *lacul*, privire prin care stelele se apropie, „întîmpinîndu-ne la drumul jumătate" (Blaga, 1968, 32), simbol al lăuntricului ce și-a apropiat exteriorul (cf. și Pop 1981, 73) : „Iată-amurguri, iată stele / Pe măsură ce le văd / lucrurile-s ale mele". Nostalgia conjugării echilibrate a adîncului și înaltului, participatoare la o obsesie a găsirii spațiului ideal, ocrotitor (Pop, 1981, 119), care „cuprinde, învăluie, protejează un univers constituit din elemente comunicînd organic între ele" (Pop, 1981, 114—119), explică de ce fîntîna adapă nu numai gura, ci și inima. La rînul ei, simbol al spațiului lăuntric, inima participă și ea la acea mistică a corespondențelor cosmice : *vas, potir de lotus, scoică, receptacol* (Pop, 1981, 115) și chiar *fîntînă* : („Mi-au secat pleoapele / și-n inimă apele" — *Cîntecul călătorului în toamnă*, 1968, 118) sau *stea* : „Strîns ținută sub surdină / Ca o *pîlpîire de lumină* / *inima tresare* / și *răspunde-n Ursa Mare*" (*Răsunet în noapte*, II, 34), așa cum și fîntînile

pămîntului sînt izvoare ale lumii cerului, stropi din lumina dintîi: „*aurore* ce-au fost, *țîșnitoare, aprinse fîntîni*" (*Lumina de ieri*). Revelarea transcendentului care coboară, ochi în pămînt al cerului (*Cap aplecat*) (cf. Todoran, 1973, 264—265), fîntîna se deschide către „basmele din fire", către „rodnicia tainei" (*Înțelepciune de grădină*, 222). Iscarea, ivirea, țîșnirea, prinderea izvorului, mișcări de care e legată și ctitorirea fîntînii, este și semn al neîmplinirii lăuntrice („Dar fără de-o rană, făptura e moartă" *Columna lui Memnon*, Blaga, 1968, II, 151) care guvernează aspirația spre dezmărginire, într-un spațiu însă finit, integrator. Rotunjimea strofelor, articulate pe jocul rimelor interne, organizate conform aceluiași principiu integrator în toată creația blagiană (*sferele — erele*; *sapă — apă — adapă*, *văzduh —duh*, *liniști — iniști*, *poveste — veste*), sugerînd secrete motivații și corespondențe între semnificanți și semnificați, ca și simetriile sintactice, reluarea versurilor inițiale în final cu focalizarea asupra *stelelor* răsfrînte ca semn al împlinirii, contribuie la realizarea în plan formal a aspirației spre desăvîrșirea sferei. În această osmoză a planurilor intertextuale cu cele intratextuale întrezărim un reflex în planul organizării conținuturilor și al configurării acestora, a unei obsesii modelatoare a universului imaginar blagian pe care Ion Pop a analizat-o în aspectele ei fundamentale în studiul din 1981, văzînd în ea o relație specifică a eului cu lumea, cu cosmosul. Important pentru raportul de hipertextualitate din unghiul căruia analizăm aici textul blagian ni se pare a fi felul în care se structurează în perspectiva schițată relația dintre Același și Altul. Aceasta pare dirijată de un dinamism fondat pe înglobare, încorporarea alterității nereprezentînd o amenințare a identității, ci o pașnică și chiar euforică sporire a acestuia. Aparțin acestei secrete conlucrări: 1) tendința de a integra figura izolată într-o configurație a textului prin „atacarea" ei din mai multe direcții, ca rezultat al unui subtil joc de corespondețe și reverberații ale nivelelor (fonic, semantic, sintactic, ce relativizează la extrem limitele figurii, obligîndu-ne să o considerăm ca un reflex al unor „figuri frumoase la intersecții"; 2) configurarea unei ierarhii interne a materialului lexical și stilistic al unui text în funcție și de locul ocupat de anumite lexeme în codificările simbolice instaurate în spațiul întregii poezii. Faptul din urmă apare mai frapant în creația tîrzie a lui Lucian Blaga, cînd, depășite fiind contradicțiile și tensiunile unei aventuri a cunoașterii, sînt experimentate cu predilecție disponibilitățile verbului poetic. Să ne amintim că pentru Blaga tăcerea poeților „se preface în rariște în izvor sonor" (*Poeții*, 1968, II, 220). Poemul, asemenea unei fîntîni, captează sonoritățile acestui izvor, preface „zăpada făpturii în cuvînt". Materiile potrivnice și puterile antinomice se supun principiului unui echilibru care întrupează însăși frumusețea lumii, „o lume a echilibrului ideal", cum spune Ion Pop, în care „*adînc* și *înalt* își răspund", iar „o simetrie constantă a coordonatelor spațiului marchează această imagine a totalității armonioase, în centrul căreia, ca o axă, se situează subiectul uman" (Pop, 1981, 119).

Un raport cu totul diferit al Aceluiași cu Altul se configurează în poemul B. Problematica *unului* și a *multiplului*, o constantă a poeziei lui Nichita Stănescu, legată de o poetică a metamorfozelor (Pop, 1980, 22), apare de timpuriu în creația poetului. Poemul pe care îl avem în vedere aparține creației din ultimii ani de viață ai poetului, cînd substratul

mitic se estompează tot mai mult în favoarea unei opțiuni pentru miza pe materialitatea cuvintelor și a unei mitizări a verbului însuși. „El pare a spune că dacă lumea are un sens, el nu se „revelează" niciodată univoc și în forme definitive, ci în lanțul nesfîrșit al ipostazelor Logosului poetic, în tensiunea sa spre semnificare ; sensul există atît cît există limbajul care-l aproximează, oferindu-se garant pentru el" (Pop, 1980, 258 ; cf. și 256).

Cuvintele apar tot mai frecvent la Nichita Stănescu eliberate de încărcătura sensului simbolic, reduse la sensul lor profan, obișnuit ; ele nu mai pot constitui fundamentul edificiului figurativ. Este accentuat în schimb caracterul de rostire poetică, în care repetiția oiînduiește îndemnul — interdicție după o regulă fundamental secvențială și pe un ton apropiat, mai firesc. În cuprinsul unei singure fraze, înaintarea în adînc își pierde atributele euforice. Se insinuează, dimpotrivă, amenințarea golului, a „sferei de vid". Multiplicarea este uneori la Nichita Stănescu un semn „al setei enorme de convertire în alte forme", cum s-a spus (Bușulenga, 1984, 51), dar poate alteori să dea seama de „o infinitate rea", cum arăta Ion Pop (1980, 45), preluînd o idee hegeliană dezvoltată în această frază din Logică : „Ceva devine un altul, dar Altul este el însuși un ceva, devine și el un altul, și așa mai departe la infinit" (Hegel, apud Pop, 1980, 185—186). Este vorba de o așa-numită „golire în trepte", mișcare fundamentală în universul poetic al lui Nichita Stănescu, care animă deopotrivă obiectele cu care s-a identificat poetul („ele izbesc pervazurile și curg mai departe/spre o altă orînduire"), ca și cuvintele sale. Din acest punct de vedere, reluarea aceleiași fraze („că o să dai de cer"), a aceluiași vers, se înscrie ca o insistență, dar și ca o deja schițată alunecare în regnul alterității, apoi explicit enunțat : *alt* cer, *alte* stele, *alt* pămînt. Ceea ce o dată s-a divizat, s-a dezlipit de sine, chiar prin răsfrîngere, chiar și prin respunere, lunecă sub puterea perpetuei sale multiplicări, alteratoare de identitate, generatoare de gol sau de salt, de metamorfozare, într-o ipostază nouă. Pămîntul regăsit prin săpare pe alt cer și între alte stele aparține unui alt cosmos, înspăimîntător, tocmai datorită dedublării care transformă pașnica ctitorire de fîntîni în descoperirea neliniștitoare a faptului că locul sigur, argila în care se sapă, a devenit un depărtat punct, un astru printre altele aparținînd unui cer de acum străin. Mișcarea din aproape în aproape generează în mod paradoxal distanțarea maximă. Spațiul nu se boltește, nu se arcuiește liniștitor peste armonia nesățioasă a adîncului și înaltului ca în poemul lui Blaga *Fîntînile*, la rîndul lui autohipertext în raport cu un alt text blagian citat de Ion Pop tocmai pentru a ilustra „comunicarea organică a elementelor" (1981, 119) :

„*Soarele-n* zenit ține *cîntarul zilei*
Cerul *se dăruiește apelor de jos*
Cu ochi cuminți dobitoace în trecere
își *privesc fără de spaimă umbra în albii*
Frunzare *se boltesc adînci*
peste o întreagă poveste".

Poezia lui Nichita Stănescu analizată aici în funcție de hipertextualitatea pe care o implică nu evocă nimic din această rotunjire. Și la nivelul formal și la cel al conținutului, figura sintactică bazată pe alăturare, succe-

siune, este cea care asigură coerența textuală (cf. M. Mancaș 1976, 1984). Ruptura nu e recuperată la nivelul paradigmelor lingvistice sau poetice, ci marcată ca atare și chiar subliniată prin efectul schimbării de viziune : de la pămîntul în care se sapă la cel înscris pe harta cerească, printre alte stele. Ceea ce părea a se lăsa captat și apropiat pe îndelete, prin gestul ostenitor al săpării în adînc, se dovedește etern marcat de o alteritate amenințătoare, căci de data aceasta fîntîna nu pare a se deschide către un adînc în care înaltul adastă potolit, ci direct spre acest înalt abisal, infinit. Răsturnarea de planuri e cu atît mai frapantă cu cît transpoziția hipertextuală se realizează în sensul unei despuieri a stilului de orice transcendență (ca să folosim o alăturare de termeni prin care Eugen Todoran, 1973, 243–265 („stilul transcendenței") definea specificitatea poeziei lui Lucian Blaga), al unei reduceri la maximum a efectelor figurative. Proiectate pe complicata rețea de atribuiri și intersectări în care e prins cuvîntul blagian, simetriile firave ale poemului lui Nichita Stănescu, derivate cum am mai arătat mai degrabă dintr-o ritmare a rostirii, a spunerii poetice, decît dintr-o organizare savantă a sensului, apar ca un semn frapant al schimbării de cod poetic. Efectul poetic nu mai e derivat dintr-un sens secund al cuvîntului pe care textul îl explorează și îl supune interacțiunii în procesul producerii sale, ci derivă din economicitatea mijloacelor și din subtilitatea cu care noua viziune se insinuează, cu care ruptura e pregătită. Repetiția își atenuează rolul ei redundant, dezvăluindu-l pe cel care produce amplificarea, intensificarea, îngemănat cu efectele negatoare, alteratoare ale identității. Ca în acest *Haiku* din creația tîrzie a poeziei lui Nichita Stănescu, în care intensificarea prin repetare capătă aspectul paradoxal al unei structuri oximoronice : „Întunecînd întunericul,/ iată/ porțile luminii". Gestul brusc, răsturnările spectaculoase nu favorizează blînda armonizare a contrariilor într-un spațiu în care e posibil să atingi mereu zonele „nepătrunsului ascuns în adîncimi de întuneric" pentru a le preface, sub puterea verbului poetic, în „corolă de minuni a lumii", cum se întîmplă în etapa tîrzie a creației blagiene. Dimpotrivă, la Nichita Stănescu, antinomia se naște din chiar proliferarea Aceluiași. Golul e adesea un revers al multiplicării.

Putem stabili, desigur, și în poezia lui Nichita Stănescu, raporturi de intertextualitate între poeme — așa cum, de altfel, am și făcut tacit, interpretînd textul. Ea nu este activă însă la nivelul cuvîntului poetic ca atare, ci la cel al configurării sensului global al poemului, care nu poate fi descifrat doar prin relaționarea elementelor interne, necesitînd o proiectare permanentă spre întreaga creație poetică a lui Nichita Stănescu. Nu întîlnim însă în hipertext acel asediu al încrengăturilor simbolice în care fiecare cuvînt important e prins în hipotext, fuzionînd activ cu semnificația internă a textului. Astfel că, din acest punct de vedere, cuvintele hipertextului au un statut egal și comunicarea dintre ele în planul intern al textului se produce într-un cadru mai mobil. Izotopiile interne se configurează în acord cu interpretarea globală a textului pe două coordonate mai importante : una semantică *cer—stele—pămînt* (astru) și alta fonică, cu virtualități semantice ce apropie pe *adînc—alt—acolo*. Dominarea lui *alt* accentuează structura de contrazicere a hipertextului în raport cu hipotextul și semnalează caracterul înșelător, redundant al repetiției. Hipertextul conservă sub aspect figurativ doar structura repetitivă și o

utilizează cu dublă ţintă : 1) pentru a întoarce îndemnul către revelaţia euforică din hipotext în neliniştitor îndemn de abţinere de la acţiune, sugerînd că mişcarea în trepte poate duce la alte revelaţii decît cele aşteptate ; 2) pentru a marca la nivel formal funcţia dezintegratoare pe care i-o atribuie în planul conţinutului. Observăm şi în hipotext această tendinţă de izomorfism între „figurile" gîndirii şi cele ale textului. Funcţia care i se atribuie reflectării, răsfrîngerii în modelarea spaţiului imaginar îşi pune amprenta în mod decisiv şi asupra felului în care repetiţia slujeşte configurarea arhitecturii de sens a textului, în sudarea conţinuturilor acestuia. La Blaga, ea ia forma distanţei metaforice recuperate prin ceea ce G. I. Tohăneanu numea procesul *sinonimiei metaforice* („Termeni care, dincolo de poezie, nu se cunosc, se ignorează, n-au a-şi spune nimic unul altuia, îşi descoperă în hotarele ei afinităţi şi „simpatii" subiacente, care îi determină să se întîlnească pentru o clipă în planul semantic adînc" Tohăneanu, 1976, 63). Termenii, deveniţi *corelativi*, sînt susceptibili de improprietate reciprocă (Tohăneanu, 1976, 70). Formă mascată a repetiţiei (Tohăneanu, 1976, 44), sinonimia poetică, larg utilizată de Blaga, este o formă de regăsire prin Altul a lui Acelaşi. Diferite particularităţi stilistice revelate anterior prin analiza poemului *Fîntînile*, ca şi proprietatea închipuirii blagiene de a „părea dominată de o ambiţie înalt imitatoare" (Indrieş, 1975, 60), în care lumea fictivă „o închipuie pe cea „mare" într-o apoteoză, subliniind-o, făcînd-o cît mai superbă" (Indrieş, 1975, 62), modul de organizare a structurii spaţio-temporale reprezentate, ca şi a stratului semantic al textului, dau toate seama de o mişcare generală de înglobare, de cuprindere a Altuia în teritoriul lui Acelaşi, ca semn al unei ordini armonioase, al unei secrete conlucrări, al unui răspuns pe care lucrurile şi-l dau unele altora.

La Nichita Stănescu repetiţia îşi pierde acest sens euforizant, pentru a vorbi de o posibilă infinită proliferare a Altuia, ce neagă aspiraţia către identitate a lucrurilor, provocînd o ruptură irecuperabilă. Gestul reflectant e o stîrnire înşelătoare a Aceluiaşi. Oglinda nu mai este ca la Blaga „magic-fidelă", cum spune A. Indrieş (1975, 60—62 ; ex. „Castelul e *acelaşi*, în aer şi-n apă"), ci o lunecare în lumea dominată de alteritatea fără răgaz. Despovărat de pozitiva alipire a sinonimiei metaforice, cuvîntul tinde — dacă îl raportăm la situaţia lui în întreaga operă a lui Nichita Stănescu — să funcţioneze mai degrabă divergent, prin celălalt fenomen observat de Tohăneanu (1976, 70), cel al *omonimiei poetice*. Repetiţia capătă sens negativ : demonul ei nu trebuie stîrnit, căci răsturnări neaşteptate se pot produce printr-o simplă răsfrîngere.

În poemul blagian repetiţia capătă relief figurativ, la nivel atît sintactic cît şi textual, ca urmare a unor efecte de construcţie internă (cf. Diaconescu, 1985, 203) ce vorbesc toate de o organizare convergentă, de o coerenţă de tip semantic (Mancaş, 1976, 1984). Sistemul sinonimelor propriu-zise, cît şi al celor poetice — metaforele sînt pe bună dreptate considerate de Tohăneanu „un fel de sinonime sui-generis, întrucît ele fac imagine" (1976, 57) — rimele în ecou, epanodiploza (sau inelul care marchează cadrul poemului : „Sapă, frate, sapă, sapă,/pînă cînd vei da de apă" în raport cu „Sapă numai, sapă, sapă,/pînă dai de *stele-n* apă"), sugerînd acea mişcare generală de boltire ce înlocuieşte la Blaga golul (cf. Indrieş,

1975, 24) și pune în evidență sporul prin care s-a împlinit revelarea, focalizînd asupra cuvîntului *stele*, toate acestea arată că repetiția nu e în textul analizat un simplu element stilistic, ci că figura respectivă ca atare e cea pe care se structurează întreaga substanță poematică. Toate celelalte figuri, inclusiv simbolicitatea de tip intertextual pe care o remarcăm, sînt subordonate unui principiu dominant, în care sînt explorate virtualitățile repetiției de a figura transgresarea identicului în direcția unui dincolo ce poate fi captat și o clipă revelat : revenirea în matca Aceluiași poartă amprenta emblematică a acelui Altceva care a fost provocat. Poemul descrie astfel o ctitorie la care el însuși participă, reflectînd la modul simbolic rostul facerii sale, conținînd adică o poetică. Repetiția ca figură a transgresivității recuperate funcționează deci și în raportul textului cu metatextul său și în cel dintre text și intertextul blagian.

Poemul în replică scris de Nichita Stănescu preia repetiția ca figură dominantă, dar îi atribuie o funcționalitate de tip sintactic, în care succesiunea relativizează identicul, precum umbra dimensiunea obiectului reflectat, pregătind acea răsturnare de planuri din final. Traversarea spre un dincolo e irecuperabilă și efectul obținut e în esență bazat pe disponibilitățile *omonimice* ale cuvîntului pămînt : materie în care se sapă, dar și astru între alte stele, pierdut în infinitatea cosmică. Schimbarea de funcție a preluărilor din poemul blagian, la nivel atît textual cît și figurativ, semnalează efectul de contrazicere a poemului lui Nichita Stănescu (îndemn de sens contrar, rostire în replică), pe cînd reliefarea omonimiei ce deplasează cuvîntul pămînt în zona parcursului figurativ al izotopiei astrelor subliniază discret identitatea inalterabilă. Cele două zone rămîn însă despărțite, ca două ipostaze posibile ale repetiției ce reflectă și ele simbolic mișcarea în interiorul căreia operează orice poem în replică, orice hipertext a cărui condiție ideală este tocmai aceea de a trasa spirala ce unește identicul cu diferitul. Sensul în care e utilizată repetiția, ca principiu constructiv textual la Nichita Stănescu, pare a reflecta astfel însăși relația de hipertextualitate, ca situație în care polarizările nu sînt niciodată recuperabile, ci funcționează ca alternative ce pot fi doar *pe rînd* exersate, încercate, jucate, întrucît sînt resimțite ca extreme ținte ale ruperii identicului din sine însuși. La Blaga, putem spune, alături de Paul de Man, „seninătatea dicțiunii celebrează puterile tropilor sau simbolurilor, care pot reduce orice diferență imaginabilă la un ansamblu de polarități și le pot combina într-un joc infinit de substituții și amalgame, ce se întind de la nivelul semnificației pînă la cel al semnificantului "(De Man, 1985, 134). La Nichita Stănescu jocul infinit se aseamănă celui al rostirii ce nu poate reda niciodată identic un cuvînt, o frază. El conține germenii unei destructurări determinate de puterea enumerației de a dizloca (De Man, 1985, 134) ; nu e vorba de modulațiile care încearcă să iște tonul potrivit, sensul rătăcit, ci de o planare deasupra golului, a absenței de sens. Din care cîteodată, totuși, ca din întîmplare, se poate isca o conjuncție fericită și în sfîrșit relevantă.

După cum se vede, sperăm, din cele spuse mai sus, ceea ce maschează relația hipertextuală este aici o schimbare profundă de cod poetic, echivalabilă cu ceea ce Genette (1982, 323) numește o *transmodalizare*, adică o modificare a modului de reprezentare a hipotextului, ce are în cazul de față un caracter *intramodal* (schimbarea afectează aici funcționarea in-

ternă a modului și nu trecerea de la un mod la altul — de la narativ la liric sau invers, de la liric la dramatic etc. cf. Genette, 1982, 323). Analizarea raportului dintre text și figură din unghiul hipertextualității poate deveni astfel un reper important pentru descifrarea schimbărilor suferite de discursul liric în evoluția sa.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Blaga, 1968 — Lucian Blaga, *Mirabila sămînță. Poezii*, II, ediție îngrijită de George Ivașcu, București, Editura pentru Literatură.

Bușulenga, 1984 — Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Frumosul Elf*, în „Revista de istoie și teorie literară", 32, 1, 51—52.

Coteanu, 1985 — Ion Coteanu, *Pentru o definire paradigmatică a literaturii*, în SCL, XXXVI, 5, 388—390.

De Man, 1985 — Paul de Man, *Antropomorphisme et trope dans la poésie lyrique*, în „Poétique", 62, 132—145.

Diaconescu, 1985 — Paula Diaconescu, *Structuri sintactice și structuri textuale ale repetiției*, în SCL, XXXVII, 6, 493—508.

Genette, 1982 — Gérard Genette, *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris, Seuil.

Indrieș, 1975 — Alexandra Indrieș, *Corola de minuni a lumii*, Timișoara, Facla.

Mancaș, 1984 — Mihaela Mancaș, *Note pentru o „gramatică a poeziei"*, în „Analele Universității din București, Limba și literatura română", 33, 43—41.

Mancaș, 1976 — Mihaela Mancaș, *Configurația textului și retorica*, în „Limbă și literatură" 1, 20—30.

Morel, 1985 — Georges Morel, *Le signe et le singe*, Paris, Aubier.

Negrici, 1985 — Eugen Negrici, *Introducere în poezia contemporană*. Partea I, București, Cartea Românească.

Neț, 1985 — Mariana Neț, *Aspecte ale relației text — figură în discursul poetic*, în SCL, XXXVI, 5, 431—438.

Pop, 1980 — Ion Pop, *Nichita Stănescu*, București, Albatros.

Pop, 1981 — Ion Pop, *Lucian Blaga* — Universul liric, — București, Cartea Românească.

Riffaterre, 1983 — Michael Riffaterre, *Sémiotique de la poésie*, Paris, Seuil.

Stănescu, 1985 — Nichita Stănescu, *Ordinea cuvintelor*, vol. II (1957—1983). Prefață, cronologie și ediție îngrijită de Alexandru Condeescu cu acordul autorului, București, Cartea Românească.

Steiner, 1983 — George Steiner, *După Babel*, București, Univers.

Todoran, 1973 — Eugen Todoran, *Secțiuni literare*, Timișoara, Facla.

Tohăneanu, 1976 — G.I. Tohăneanu, *Dincolo de cuvînt*. Studii de stilistică și versificație. București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Le poème en réplique et la transformation du texte poétique

(Résumé)

La lecture d'un poème de Nichita Stănescu par rapport à un autre de Lucian Blaga dont il représente une réplique nous a permis d'analyser les conséquences que la transformation de l'hypotexte dans l'hypertexte a sur le statut textuel du niveau figuratif. Comme il s'agit dans le cas du poème en réplique d'une transposition au caractère global, visant la reconfiguration totale du texte et donc d'une pratique textuelle dominée par une intention plutôt créatrice qu'imitative, notre attention a été concentrée surtout sur le sens que la transformation gagne. Dans les poèmes

analysés il s'agit d'une *transmodalisation*, donc d'une opération hypertextuelle qui reflète un changement intervenu dans les codes de la poésie. Au principe d'un fonctionnement convergent et intégratif de la répétition dans le poème de Blaga correspond chez Nichita Stănescu les effets de dissolution et de prolifération de l'altérité que la répétition laisse devenir actifs. Cette modification du fonctionnement d'une figure reflète certaines particularités des univers imaginaires auxquels les poèmes appartiennent et des principes différents de cohérence textuelle, fondée dans l'hypotexte sur la synonymie poétique et dans l'hypertexte sur les omonymies. La relation du texte analysé aux autres poèmes du même auteur met en évidence la médiation de la transformation par les codes poétiques individuels, l'analyse de la relation hypertextuelle nous révélant d'habitude une métapoétique et un mode d'insertion spécifique du texte dans l'espace intertextuel.

Noiembrie 1987

Centrul de Ştiinţe Sociale
Timişoara, b-dul V. Pârvan nr. 4

HARTA GRAIURILOR AROMÂNE ȘI MEGLENOROMÂNE DIN PENINSULA BALCANICĂ

NICOLAE SARAMANDU

Pe baza cercetărilor recente la fața locului, prezentăm harta localităților din Peninsula Balcanică unde se vorbește aromâna și meglenoromâna. Harta completează, corectează și actualizează datele cunoscute din lucrări anterioare.
În ceea ce privește aromâna, se precizează ce grai se vorbește în fiecare localitate, ca și în regiuni mai întinse.
Harta este un instrument de lucru indispensabil pentru descrierea corectă a repartizării geografice a graiurilor aromâne și meglenoromâne din țările balcanice.

A trecut un secol de cînd Gustav Weigand prezenta rezultatele primei sale călătorii de studii la aromânii din Peninsula Balcanică : este vorba de grupul aromânilor din Olimp, Grecia (Weigand 1888). În 1889—1890 romanistul german a vizitat alte grupuri de aromâni (din vestul și centrul Macedoniei, sudul Albaniei, Epir, Acarnania, Etolia, Beoția, Tesalia, din masivul muntos al Pindului) și, de asemenea, pe meglenoromâni (în Meglen, Macedonia). Aceste călătorii au fost amplu descrise de G. Weigand în volumul I din prima monografie consacrată aromânei, *Die Aromunen* (două volume, Leipzig, 1894—1895). La sfîrșitul volumului I, G.Weigand a atașat o „hartă etnografică", în care prezenta, pentru prima dată, răspîndirea aromânilor și a meglenoromânilor în Peninsula Balcanică (cu excepția sud-vestului Bulgariei și a Macedoniei răsăritene). Harta întocmită de G. Weigand oferă o imagine amănunțită, cuprinzătoare asupra așezărilor din zonele vizitate ; ea a stat la baza reprezentărilor cartografice ulterioare.

Învățatul german a reluat descrierea călătoriei în Meglen (din 1889—1890) în cea dintîi micromonografie dedicată meglenoromânei, *Vlacho-Meglen* (Leipzig, 1892), la care a anexat o nouă hartă a așezărilor meglenoromâne.

În 1897—1898 G. Weigand i-a vizitat pe românii (cit. dacoromânii) și aromânii din Bulgaria, ale căror așezări le-a descris, un deceniu mai tîrziu, în studiul *Rumänen und Aromunen in Bulgarien* (publicat în „Jahresbericht" XII (1908), p. 1—105), fără a însoți descrierea de o hartă a localităților menționate în cuprinsul studiului[1].

După G. Weigand, cel care a oferit informații ample despre așezările aromânilor și ale meglenoromânilor, pe baza unor vizite la fața locului, a comunicărilor făcute de localnici și a surselor bibliografice, a fost Theodor Capidan. Studiul său, *Românii nomazi* (Cluj, 1926 ; extras din „Dacoromania", IV) conține, în afara unor date cu caracter etnografic și lingvistic, o prezentare a deplasărilor făcute de aromânii păstori în cuprinsul Peninsulei Balcanice. Harta anexată studiului, întemeiată pe materialul furnizat anterior de G. Weigand și pe informații proprii, cuprindea, pentru prima dată, repartizarea geografică a așezărilor de iernat și de vărat ale aromâni-

[1] Se dă, în schimb, o hartă a toponimelor de origine românească din jurul Sofiei. În 1910 G. Weigand a publicat articolul *Die Aromunen in Nordalbanien* („Jahresbericht" XVI (1910), p. 193—212), care nu prezintă interes pentru lucrarea de față.

lor păstori din sud-vestul Bulgariei, sud-estul actualei R.S. Macedonia și estul Macedoniei grecești (regiunea orașelor Seres, Drama și Cavala), pe care învățatul german nu le reprezentase pe hărțile sale.

Urmînd exemplul lui G. Weigand, Th. Capidan întreprinde în vara anului 1928 o călătorie la aromânii din Albania, pe care o descrie în amplul studiu *Fărșeroții* (București, 1931 ; extras din „Dacoromania", VI). Studiul cuprinde, pe lîngă prezentarea graiului fărșeroților, o hartă a așezărilor aromânești din ținutul Muzachia.

Lui Theodor Capidan îi datorăm cele mai detaliate monografii consacrate meglenoromânei (*Meglenoromânii*, I—III, București, 1925, 1928, 1936) și aromânei (*Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932). Primul volum al celei dintîi are, în anexă, o hartă a așezărilor din Meglen, care confirmă, în esență, datele din lucrările lui G. Weigand. Cea de a doua monografie, neînsoțită de hartă, conține precizări utile privind repartizarea geografică a grupurilor („tulpinilor" sau „ramurilor") de aromâni. În *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă* (București, 1942), Th. Capidan a reprodus, în formă simplificată, harta așezărilor aromâne și meglenoromâne din Peninsula Balcanică [2], atașînd și o hartă detaliată a localităților aromânești din Pind (Grecia).

Ca anexă la *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic* (București, 1963 ; ediția a doua augmentată, București, 1974), Tache Papahagi a întocmit o hartă cu denumirile principalelor așezări aromânești din Peninsula Balcanică, pe care învățatul aromân le-a redat în rostirea locală [3].

În ceea ce privește istroromâna, harta cea mai amănunțită a publicat-o Sextil Pușcariu, ca anexă la *Studii istroromâne*, II (București, 1926)[4]. Hărțile întocmite de G. Weigand și de Th. Capidan pentru aromână și de S. Pușcariu pentru istroromână au fost reproduse sau recopiate, în diferite variante, uneori cu transcrierea greșită a anumitor nume de localități, în lucrări de istoria limbii și de dialectologie apărute ulterior.

Cu toată valoarea lor incontestabilă, hărțile realizate de G. Weigand și de Th. Capidan nu sînt lipsite de inexactități, lucru firesc dacă avem în vedere faptul că cei doi autori nu au vizitat toate localitățile menționate, pentru unele dintre ele obținînd informații din surse indirecte (orale sau scrise)[5]. Neconcordanța dintre datele obținute pe diverse căi a făcut,

[2] Cu doi ani mai înainte, Sextil Pușcariu publicase (în *Limba română*, I, București, 1940), într-o variantă și mai redusă, o hartă aproape identică, realizată, așa cum precizează autorul, după G. Weigand și Th. Capidan.

[3] Autorul precizează că este vorba de o „hartă parțială cuprinzînd realitatea etnografică aromânească esențială pînă la anul 1912 : sînt menționate mai toate satele aromânești care nu și-au pierdut graiul". Printre altele, harta nu cuprinde așezările aromânilor din sud-vestul Bulgariei, sud-estul actualei R.S. Macedonia și estul Macedoniei grecești.

[4] Ea a fost actualizată, cu numeroase eliminări, dar și cu unele completări, de A. Kovačec, în *Tratat de dialectologie românească* (Craiova, 1984). În aceeași lucrare apare și o hartă a așezărilor meglenoromâne actuale, întocmită de Petar Atanasov. Paralel și independent, Beate Wild a prezentat o hartă a celor șapte localități anchetate în Meglen, în *Meglenorumänischer Sprachatlas* (Hamburg, 1983).

[5] Cf. și studiile de toponimie aromânească publicate de G. Weigand (1919), Pericle Papahagi (1923) și Th. Capidan (1946) (vezi *Bibliografia*).

de exemplu, ca uneori să fie reprezentate pe hărți localități care nu sînt menționate în comentariile adiacente și invers. De asemenea, datorită lipsei de informații, se constată omisiuni pentru unele zone mai puțin cercetate (de exemplu, așezările de vărat ale fărșeroților în Epir, pe coasta Mării Adriatice, unde păstorii s-au stabilit, ulterior, definitiv).

Reluarea, în ultimele decenii, a cercetărilor de teren a avut ca rezultat prezentarea s i t u a ț i e i a c t u a l e a răspîndirii aromânilor și meglenoromânilor în țările balcanice [6]. Constatarea cea mai importantă este că, în ciuda modificărilor survenite în structura comunităților, determinate de abandonarea de către păstorii aromâni transhumanți a modului de viață tradițional, dar și de deplasările de populație [7], repartizarea teritorial-geografică a așezărilor nu a suferit modificări semnificative. Așa se face că astăzi îi întîlnim pe aromâni și pe meglenoromâni, în general, în locurile semnalate de G. Weigand și de Th. Capidan (și, înaintea lor, de către diverși călători străini în Peninsula Balcanică, începînd cu secolul al XVII-lea [8]).

Cercetările recente la fața locului au adus prețioase precizări și completări la datele anterioare privind anumite localități, denumirile lor (inclusiv denumirile oficiale actuale), au semnalat existența unor așezări noi și dispariția altora etc.

În aceste împrejurări se impunea întocmirea unei noi hărți, care, valorificînd datele actuale, să corecteze, să completeze și să actualizeze informațiile anterioare. La materialul documentar provenind din lucrări recente (vezi bibliografia) am adăugat, în elaborarea prezentei hărți, datele culese de noi direct, la fața locului, în cadrul unor călătorii și anchete dialectale efectuate în Iugoslavia, Grecia, Albania [9] și, de asemenea, unele informații obținute de la aromânii și meglenoromânii stabiliți în România, originari din țările balcanice.

G. Weigand și, mai ales, Th. Capidan au precizat, uneori, în lucrările lor, grupurile la care aparțin aromânii din diferite localități (grămosteni, fărșeroți etc.). Avînd în vedere caracterul așezărilor aromânești (în care locuitorii aparțin, de obicei, unui singur grup) atît din zonele compacte, unitare (de exemplu, masivul muntos al Pindului, pentru aromânii din Grecia), cît și din zonele de contact (de exemplu, cîmpia Tesaliei, Macedonia etc.), asemenea precizări sînt indispensabile pentru înțelegerea și descrierea corectă a repartizării geografice a graiurilor aromâne din Peninsula Balcanică. Reamintim, în acest sens, obiecția făcută, încă în 1909, de Per. Papahagi lui G. Weigand, care împărțea graiurile aromânești

[6] Cf. ALiA (1985), Atanasov 1984, BA (1976—1981), Beuermann 1967, Bousbouki 1983, Gołąb 1984, Kovaćec 1984, Liakou 1965, Petrovici — Neiescu 1964, Saramandu 1972, 1975—1976, 1979, Trajanovski 1979, Trifunoski 1971, Wild 1983.

[7] De exemplu, numeroase familii de aromâni (și de meglenoromâni), provenind din toate țările balcanice, s-au stabilit în România (Dobrogea) în perioada 1925—1943 (cf. Saramandu 1975—1976).

[8] Prezența, în evul mediu (începînd cu secolul al IX-lea și chiar mai înainte), a aromânilor în regiunile din Peninsula Balcanică unde îi întîlnim și astăzi a fost semnalată de cronicarii bizantini (cf. Capidan 1932, p. 7—8, 26 ; Capidan 1942, p. 101). Pentru o prezentare de ansamblu, cf. George Murnu, *Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre* (ediție îngrijită și studiu introductiv de Nicolae-Șerban Tanașoca), București, 1984.

[9] În perioada 1969—1984.

după zone geografice (nord, sud, centru)[10], fără să țină îndeajuns seama de grupurile („ramurile") constituite istoric (pindeni, grămosteni, fărșeroți, moscopoleni etc.) și de faptul că, în diferite zone, îndeosebi în ținuturile de iernat ale păstorilor, veneau în contact aromâni aparținînd diverselor grupuri.

Pentru a putea fi mai ușor recunoscute și identificate, am păstrat pentru localitățile aromâne și meglenoromâne, atît pe hartă cît și în prezentare, în general, denumirile cunoscute din lucrări anterioare. Atunci cînd localitățile sînt cunoscute și sub alt nume, am indicat în i n d i c e celelalte denumiri (de obicei, denumiri oficiale), în măsura în care acest lucru ne-a stat în putință [11]. În cazuri izolate, cînd nu am fost siguri de echivalența între vechile și noile denumiri, le-am reținut pe acestea din urmă, indicînd între paranteze (uneori cu semnul întrebării) corespondențele cu vechile denumiri. Apar cu denumirile actuale localitățile nemenționate în lucrări anterioare, cele mai multe dintre ele nefiind cunoscute sub alt nume.

Pentru interesul istoric, am menținut pe hartă unele localități în care populația aromână și meglenoromână s-a diminuat și, uneori, chiar a dispărut [12] prin deznaționalizare, imigrarea unor grupuri alogene, distrugerea parțială sau totală a localităților (ceea ce a determinat deplasarea locuitorilor spre alte centre sau în alte țări), părăsirea așezărilor etc.

Th. Capidan (vezi Capidan 1942 și, îndeosebi, Capidan 1946) menționează unele sate și cătune, de obicei părăsite sau care au pierdut populația aromână (meglenoromână, în Meglen), și altele, despre care se fac mențiuni vagi asupra locului unde s-ar găsi. Deoarece informațiile sînt izolate (provin, de obicei, dintr-o singură sursă), nu am inclus aceste localități pe hartă și nici în prezentare ; le amintim aici pentru interesul documentar.

În **Pind** : *Amáru*, *Ársa*, *Bătúți*, *Bestezítu*, *Bitúlți*, *Borásă*, *Brădét*, *Bróti*, *Cámne*, *Căríța*, *Códru*, *Cuclési*, *Ghóșańĭ*, *Láta*, *Mocoásă*, *Neáuă*, *Părleándză*, *Sân Dumítru*, *Sardhímiu*, *Stăvínirea*, *Súșańĭ*, *Valcioáră*.

În **Gramos** : *Árza*, *Bárda*, *Cojéli*, *Pelicáti*, *Pilgádes*, *Válea Máre*, *Varibóbi* [13].

În **Tesalia** : *Agúră*, *Arúncu* (*Rúncu*), *Burughícŭ*, *Códurl'i*, *Flămburéși*, *Súrpi*, *Șchiáuă*.

În **Epir** : *Góțișta*, *Mihalíți*, *Pușgól'ŭ*, *Smárcina*.

[10] Per. Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea*, București, 1909, p. 318 : „mă ridic în contra întrebuințării terminilor de : nord, sud, centru, de cari se servește mai cu samă Weigand, cînd vrea să arate locul unde se aud anumite particularități din graiul aromân ; și aceasta o fac din pricină că aromânii, atît în trecut cît și în timpul de față, au fost și sunt amestecați, trăind laolaltă la nord, sud sau centru, aromâni din diferite ramuri, din deosebite *fari*, cum se zice în graiul lor. Cele mai apte numiri în această privință ar fi desemnarea lor după denumirile locale, ce obișnuiesc ei înșiși să și le dea, așa cum deja cu un secol înainte făcea G. Roza".

[11] Localitățile din Grecia le-am redat, atunci cînd am găsit atestările necesare, și în grafia locală (cu denumirea oficială) ; am întocmit pentru ele un indice suplimentar, cu trimitere la denumirile de pe hartă.

[12] Fiind vorba de istoria recentă (ultimele două secole), amintirea așezărilor dispărute este încă vie, păstrîndu-se, printre altele, în creațiile folclorice. Mențiuni despre ele apar atît în tradiția locală (mărturii ale vorbitorilor actuali), cît și în literatura de specialitate.

[13] Vezi și nota 26. În legătură cu deznaționalizarea aromânilor (îndeosebi prin grecizare) cf. și Papahagi T. 1974, p. 7—12 (la p. 10 sînt menționate următoarele „sate aromânești, azi grecizate" : *Lávdă*, *Șárgańĭ*, *Spil'ĭŭ*, *Tíșle*, *Vreáștina*, *Zálova*, în Epir).

În **Acarnania** : *Gúra*, *Scúrtu*[14].

În **Albania** : *Arucutína* (*Rucutína*), *Birína*, *Cápra*, *Călivári*, *Cărárea-al-Lámpi*, *Cătunét*, *Cheátra*, *Dómni*, *Găl'ína*, *Grădíște*, *Lacătún*, *Séliști*, *Ţitáte*.

În **Macedonia** : *Ciréș*, *Ciréșnița*, *Pișcohóri*, *Péștera*, *Paciúră*.

În **Meglen** : *Bolván*, *Cornișór*, *Sămtoáder*, *Seliști*.

Alte localități : *Cheáfa* (Grecia), *Sálțe* (Grecia), *Stanișór* (R.S. Macedonia, lîngă Vranie).

Prezentăm, în continuare, pe țări, localitățile aromâne și meglenoromâne cuprinse în harta anexată și în indice, cu precizarea — în ceea ce-i privește pe aromâni — a grupurilor dialectale la care aparțin vorbitorii, după denumirile cunoscute în literatura de specialitate : pindeni, grămosteni, fărșeroți, moscopoleni[15] și delimitarea grupurilor izolate : a) din masivul Olimp (Grecia) ; b) din Beala de Sus și Beala de Jos (R.S. Macedonia) ; c) din Gopeș și Muloviște (R.S. Macedonia).

AROMÂNI

Aromânii se găsesc în toate țările balcanice (Grecia, Albania, Iugoslavia, Bulgaria), inclusiv în orașe și în capitalele acestor țări, fiind răspîndiți într-un spațiu geografic foarte întins. Regiunile în care se întîlnesc în număr mai mare sînt Macedonia, Epirul și Tesalia din Grecia (în masivul muntos al Pindului formează o masă compactă), jumătatea sudică a Albaniei, sudul R.S. Macedonia (Iugoslavia) și sud-vestul Bulgariei.

GRECIA

În Grecia se întîlnesc, în proporție diferită, toate grupurile importante de aromâni : p i n d e n i , g r ă m o s t e n i , f ă r ș e r o ț i , m o s c o p o l e n i , la care se adaugă grupul din O l i m p. Graiurile aromânești din această țară prezintă o mare varietate dialectală.

Grupul cel mai numeros îl constituie p i n d e n i i , concentrați îndeosebi în numeroasele așezări din m u n ț i i P i n d u l u i ; ei se întîlnesc, de asemenea, în număr mare, în T e s a l i a , unde prezența aromânilor este semnalată încă din evul mediu (începînd cu secolul al X-lea)[16]. Pindenii s-au răspîndit și în M a c e d o n i a, ajungînd pînă în extremitatea răsăriteană a provinciei. Th. Capidan a semnalat unele migrări izolate

[14] Localitate identificată de noi pe harta actuală a Greciei (Σκοῦρτου).

[15] Dintre aceste denumiri, numai cele de *fărșerot* (ar. *fărșiиót*, pl. *fărșiróț*, de la numele localității *Frásari*, Albania) și de *grămostean* (ar. *grămusteán*, pl. *grămusteáńĭ*, de la numele localității *Grámoste*, Grecia) sînt folosite de vorbitori, celelalte două fiind livrești : *pindean* (aromân din Pind), *moscopolean* (aromân originar din Moscopole). Tache Papahagi deosebește și un al cincilea grup, al aromânilor *muzăcheari* (ar. *mizucheár*, pl. *mizucheári*), din ținutul *Muzachia* (Albania) (Papahagi T. 1932, p. 11 ; 1974, p. 85), pe care Th. Capidan îi prezintă ca fărșeroți (Capidan 1931, *passim*).

[16] George Murnu, *op. cit.*, p. 78 ș.u.

ale pindenilor în centre din nordul Macedoniei, aflate în prezent în R.S. Macedonia [17].

Un grup aparte îl formează aromânii din O l i m p, care, după Th. Capidan, ar proveni din Pind [18], dar care prezintă și particularități de grai specifice. Așezările aromânești din Olimp trebuie să fie destul de vechi, deoarece locuitorii nu-și amintesc, după cum am putut constata la fața locului, data întemeierii lor.

Un grup de asemenea numeros în Grecia este cel al g r ă m o s t e n i l o r. Originari din regiunea m u n t e l u i G r a m o s (o prelungire spre nord a Pindului, la granița cu Albania), de unde au plecat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în urma distrugerii marii localități Gramoste [19] de către Ali Pașa, grămostenii s-au răspîndit în întreaga Macedonie, întîlnindu-se, de asemenea, în R.S. Macedonia și în Bulgaria, unde constituie, în prezent, majoritatea populației aromânești.

Un grup important îl formează f ă r ș e r o ț i i (al căror nume provine de la localitatea *Frașari*, Albania). Sînt fărșeroți aromânii din Epir, Acarnania și Etolia, unde nu se întîlnesc, în general, alte grupuri de aromâni. Pornind din aceste regiuni, unii fărșeroți s-au stabilit definitiv în așezările de vărat din cîmpia Tesaliei, alături de pindeni. În deplasările lor spre nord-est, fărșeroții s-au răspîndit în Macedonia, întîlnindu-se, în prezent, atît în nordul Greciei, cît și în sudul R.S. Macedonia.

Pe teritoriul Greciei, în Macedonia vestică, se găsesc și cîteva așezări de m o s c o p o l e n i, întemeiate de aromâni după distrugerea de către musulmani, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, a înfloritorului oraș Moscopole [20], citadela renașterii culturale a aromânilor din Peninsula Balcanică în perioada iluministă.

Expunem, în continuare, repartizarea geografică a localităților, cu precizarea grupurilor din fiecare regiune sau zonă.

Masivul **P I N D** [21] (gr. Πίνδος)

P i n d e n i

1) Pe muntele **Smólica** (gr. Σμόλικας) [22] :
Fúrca, Samarína, Breáza, Armáta, Pădz, Palioséli.

2) Pe munții **Vasilița, Culéu, Ou** și **Mavrovúni** (la sud de Smolica) :
Smíxi, Avdéla, Perivóli, Túria, Lăbănița, Amérŭ (Merŭ), Páltin, Bózovo.

[17] Capidan 1926, p. 56—60.

[18] Capidan 1926, p. 52—54 ; 1932, p. 15 ; 1942, p. 15.

[19] În prezent, o mică așezare la granița cu Albania, în care s-au stabilit păstori fărșeroți.

[20] Astăzi Moscopole este un sat în sud-estul Albaniei (în apropiere de orașul Korça), nu departe de granița cu Grecia.

[21] Pindul, principalul lanț muntos al Greciei continentale, separă Epirul de Tesalia și Macedonia. În ceea ce privește repartizarea pe provincii istorice, așezările de pe versantul vestic (și nordic) [grupurile 1—4] aparțin Epirului, cele de pe versantul estic (și sudic) [grupurile 5—6] sînt încadrate la Tesalia.

[22] 2367 m.

3) În ţinutul **Zagóri** :

a) în nord-vest, la izvoarele rîului **Băiása** : (gr. 'Αῶος) şi ale afluenţilor : *Băiása*, *Láca*, *Dobrínova*, *Léşniţa*, *Paliohóri*, **Cepélovo*, **Scamnéli*, **Şupuţél* [23].

b) în sud-est, la izvoarele rîului **Zagoriticós** şi ale afluenţilor : *Cernéşĭ (Şes-Cernéşĭ)*, *Flórlu (Florŭ)*, *Gribiníţ*, *Drăstenic*, **Báia*, **Dóliani*, **Dragári*, **Frangádes (*Frînci)*, **Leáscoviţ*, **Macríni* [24].

4) În bazinul rîului **Arta** (gr. Ἄραχθος) şi ale afluenţilor (muntele Peristera, gr. Περιστέρι)[25] :

Amínciu (Mínciu), *Cheáre (Ncheáre)*, *Vutunósi*, *Sirácu*, *Călárl'i*, *Maţúchi*, *Paliohóri*, *Prozválă*, *Cotomíşta*, **Crápsi*.

5) În bazinul rîului **Aspropotám** (ar. *Arîulu Albu*, gr. 'Αχελῶος) :

a) în albia principală : *Hălíchĭ*, *Lepíndză (Lepeníţa)*, *Cóturĭ*, *Viliceánĭ*, *Drăguşte*, *Miliá (Mileáuă)*, *Giúrgea*, *Gardíchi*, *Muceáră*.

b) pe afluenţi : *Córnu*, *Dólen (Dulănă)*, *Ndéşl'i (Ndeşĭ)*, *Píră*, *Camiá*, *Órghil'ĭ*, *Veterníeu*, *Pertúli*.

6) În bazinul rîului **Salámvria** (gr. Πηνειός) :

a) în albia principală : *Cuţúfleanĭ*, *Dziniradz*, *Stúrdza*, *Glidzádes*, *Cióran*, *Ciréş*, *Murgáni*, *Malacáşĭ*, *Brujíc*, *Cóchil'ĭ*, *Guduvázda*, *Liábovo*.

b) pe afluenţi : *Şcl'ineáşă*, *Custeána*, *Vendíşte*, *Milótopos*, *Ambélia*, *Clínuvă*, *Aiván*, *Hrisomiliá*, *Glicomiliá*, **Lujéşti*.

Muntele **G R Á M O S** [26] (gr. Γράμμος)

G r ă m o s t e n i

Dénisou [27], *Grámuste* [28], *Vărténi [29].

E P Í R (gr. Ἤπειρος)

F ă r ş e r o ţ i

Cóniţa, *Víţa*, *Chefalóvrisi*, *Ághios Vlásios*, *Parapótamos*, *Platária*, *Pérdica*, *Catavóthra*, *Paramithiá*, *Scándalon*, *Caludíchi*, *Párga*,

[23] „In Tšupelovo, Skamnel und Schuputsel verstehen nur noch einige ältere Leute aromunisch" (Weigand 1895, p. 146). Am indicat prin asterisc localităţile dispărute, părăsite etc. (vezi şi *Indicele alfabetic al localităţilor*).

[24] „Makrini, Dragari und Doliani sind halb, und das übrige Zagori ganz gräzisiert" (Weigand 1895, p. 146).

[25] 2295 m.

[26] 2523 m. Gramos este o prelungire spre nord a Pindului. Capidan 1942, p. 17 : „Astăzi acest munte sălăşlueşte numai cîteva sate : Deniscu, Pîlgade, Cojeli, Valea Mare, Varibobi, Pelicati, Badra, Arza şi altele, cele mai multe ocupate de români din Albania, veniţi la văratec". Deniscu a rămas aşezare de grămosteni. Despre celelalte localităţi menţionate de Th. Capidan, probabil aşezări provizorii, nu avem informaţii din alte surse.

[27] Ca repartizare pe provincii, Deniscu e în Epir (la graniţa cu Macedonia).

[28] Capidan 1942, p. 17 : „Astăzi n-a mai rămas nimic din acest falnic oraş cu 40000 de locuitori, toţi aromâni". În prezent, Gramoste (Gramuste) este un sat, unde, peste populaţia veche, s-au aşezat păstori fărşeroţi.

[29] Localităţile al căror nume îl redăm cu caractere drepte nu le-am putut identifica geografic şi nu apar, din acest motiv, pe hartă.

Mórfion, *Ţára*, *Thémelon*.

În oraşe : Iánina, Arta, Prevéza, Iguméniţa.

Muntele **O L Í M P** (gr. Ὄλυμπος) şi împrejurimi

Livádi (Vlaholivádi), *Cochinóplu*, *Ftéri*, *Calívia*, *Sérvia*, *Neohóri.

În oraşe : Caterína.

Regiunea **H Á S I A** (gr. Χάσια [30])

P i n d e n i

**Discáta*.

T E S Á L I A (gr. Θεσσαλία)

P i n d e n i

Ţatiţáni, *Ambelón*, *Vlahoiáni*, *Damáşi*, *Falána*, *Macrihóri*, *Purnári*, *Suflár*, *Calohóri*, *Eléa*, *Bahcé*, *Néo Perivóli*, *Míra*, *Áli Meriá (La Vláhlu)*, **Băcreána*.

F ă r ş e r o ţ i

Arghiropúli, *Rodiá*, *Sésclon*.

În oraşe : Lárisa, Trícala, Calabáca, Lăsún, Cardíţa, Tírnava, Vólos, Valeştín, Almirós.

A C A R N A N I A (gr. Ἀκαρνανικά) şi **E T Ó L I A** (gr. Αἰτωλία)

F ă r ş e r o ţ i

Surovéli, *Óhtu*, *Caţarós*, **Búşa*, **Núşa*, **Gáchia Pípa*.

În oraşe : Misolónghi, Carpenísi (Cărpiníş).

Regiunea **Ó T H R Y S** [31] (gr. Ὄθρυς)

În oraşe: Lamiá

M A C E D Ó N I A (gr. Μακεδονία)

ÎN VEST

G r ă m o s t e n i

Hrúpişte, *Pisudéri*, *Bláţa*, **Seácişta*, **Pipilíşte*, **Şaíńl'i*.

F ă r ş e r o ţ i

Ieropighí, *Cristalopighí*, *Vronderón*, *Tracopána*, *Beclaméni*, *Negován*.

M o s c o p o l e n i

Névesca (Niveásta), *Clisúra (Vlahoclisúra)*.

În oraşe : Flórina, Castoriá, Grébena, Cojáni.

[30] O mică regiune situată între masivul Pindului (la vest), Macedonia (la nord), Olimpul (la est) şi Tesalia (la sud).

[31] În nord-estul Tesaliei.

ÎN CENTRU

G r ă m o s t e n i

Livădz, *Óbarĭ*, *Oreócastron*, *Azvestohóri*, *Cría Vrísi*.

F ă r ș e r o ț i

Fétița, *Papadía*, *Paticína*, *Cíndrova*, *Gramatícova*, *Horópanĭ*, *Sélia de Sus*.

P i n d e n i

Sélia, *Dóliani*, *Xirulívad*, **Voláda*, **Marúșa*, *Călívele al Badraléxi.

În orașe: Salonic *(Sărúnă)*, Véria, Neáguște (Náusa), Vodéna (Édessa), Guménița, Ianițá, Polícastron, Chilchís.

ÎN EST

G r ă m o s t e n i

Carlichiói, *Vizine*, *Tertis*, *Micrópolis*, *Carlíciova*, *Rodolívos*, *Próti*, *Papáschioi*, *Doxáto*, *Prosoceáni*.

P i n d e n i

Porói, *Rámna*.

În orașe: Séres, Dráma, Cavála, Xánti, Sidirócastron, Nigríta.

ALBANIA

În jumătatea sudică a Albaniei (în zona graiurilor albaneze *tosce)* se întîlnesc, în proporție inegală, f ă r ș e r o ț i, care sînt majoritari, și m o s c o p o l e n i. În sud-estul Albaniei, pe versantul vestic al muntelui *Gramos* (la granița cu Grecia) au existat și așezări de g r ă m o s t e n i, care, în urma atacurilor repetate de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, au fost distruse, fiind părăsite de locuitori. Grămostenii din aceste locuri s-au deplasat spre răsărit, în Macedonia, unde s-au stabilit, ulterior, definitiv (întîlnindu-se, în prezent, în Grecia, R.S. Macedonia și Bulgaria).

Cea mai mare parte a aromânilor din Albania o constituie f ă r ș e r o ț i i (pentru derivarea numelui, vezi mai sus, p. 230). Fiind, cei mai mulți, păstori transhumanți, fărșeroții nu au avut totdeauna așezări stabile. Mulți dintre ei s-au fixat definitiv în locurile de iernat din c î m p i a M u z a c h i e i[32], în apropierea Mării Adriatice. Fărșeroții se întîlnesc, de asemenea, în regiunea M a l a c a s t r a (în sudul Muzachiei) și a m u n t e l u i T o m o r[33], ca și în apropierea orașelor K o r ç a (la sud de lacurile Prespa și Ohrida) și P e r m e t i (la vest de Gramos). Părăsindu-și ținuturile de obîrșie, grupuri importante de fărșeroți s-au stabilit în Macedonia (Grecia, R.S. Macedonia) sau au rămas definitiv în locurile de iernat din Epir, Acarnania, Etolia și Tesalia (Grecia; vezi mai sus).

[32] Fărșeroții din această regiune se numesc și *muzăcheari* (vezi și nota 15).
[33] Cel mai înalt munte în Albania (2417 m).

După distrugerea orașului Moscopole, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (vezi mai sus), m o s c o p o l e n i i s-au răspîndit în Macedonia (Grecia, R.S. Macedonia), puțini dintre ei rămînînd în locurile de baștină din Albania, în cîteva așezări situate între orașele Pogradeț și Korça; cei mai mulți s-au fixat în orașele Albaniei (Tirana ș.a.)[34].

Ținutul **M U Z Á C H I A** (alb. *Myzeqeja*)
(inclusiv **Malacástra** și muntele **Tomór**)

F ă r ș e r o ț i

Batai, *Grésa*, *Cruecúchi*, *Libófșa*, *Rungagia*, *Cipleáca*, *Nícasi*, *Colónia*, *Ardenița*, *Imișta*, *Carbunára* (*Stan Carbunára*), *Șchiépur*, *Cósova*, *Cútali* (pe rîul Osum), *Chilbișíre*, *Conisbálta*, *Dúșnic*, *Vodíța*, *Vărtópi*, *Uiánic*, *Póian* (*Apollónia*), *Crueghiáta*, *Levani*, *Dúcasi*, *Peștáni*, *Sópi*, *Frácula*, *Scrofotina*, *Țercóvna*, *Arméni*, *Selenița*, *Bunavia*, *Șcrapar*.

În orașe: Fiéri (*Feárica*), Vlóra, Bérat, Caváia, Lúșnia.

La sud de lacurile **O H R Í D A** și **P R É S P A**

F ă r ș e r o ț i

Pleása, *Strópani*, *Dișnița*, *Bilíști*, *Bitcúchi*.

M o s c o p o l e n i

Muscópole, *Nícea*, *Línga*, *Greáva*, **Șípsca*.

În orașe: Kórça, Pogradéț.

Pe versantul vestic al muntelui **G R Á M O S**

G r ă m o s t e n i

**Fúșea*, **Niculița*, **Linotópi*.

La nord-est de orașul **P E R M É T I**
(între rîurile *Băiasa* și *Osum*)

F ă r ș e r o ț i

Frășari, *Custréț*, *Zavaliáni*, *Járcani*, *Curtéși*, *Cosína*, *Cútali* (pe rîul Băiasa).

În orașe: Perméti.

În alte orașe din Albania: Tirána, Dúrrës, Shkódra, Elbasán, Gjirokástra.

R. S. M A C E D O N I A
(I u g o s l a v i a)

Majoritatea populației aromânești din R.S. Macedonia o constituie g r ă m o s t e n i i, care formează un grup compact în regiunea estică

[34] Pentru a scăpa de prigonirile musulmanilor, numeroase familii de moscopoleni s-au așezat în mai multe orașe din fostul Imperiu austro-ungar, întemeind importante colonii la Viena și Budapesta.

(în împrejurimile oraşelor Titov Veles, Ştip şi Coceani, în apropierea graniţei cu Bulgaria), unde nu se întîlnesc alte grupuri de aromâni. Provin din regiunea muntelui *Gramos*, de unde au plecat la sfîrşitul secolului al XVIII-lea (vezi mai sus, p. 230).

Ca urmare a aceleiaşi migraţii spre nord-est, din ultimele două secole, a aromânilor din ţinuturile de baştină (*Muscopole*, *Fraşari*), în R.S. Macedonia se întîlnesc, de asemenea, m o s c o p o l e n i (îndeosebi în oraşe) şi f ă r ş e r o ţ i.

În R.S. Macedonia se găsesc şi două grupuri izolate de aromâni, al căror grai nu se încadrează în cele patru mari unităţi dialectale (pindeană, grămosteană, fărşerotă, moscopoleană): a) grupul din B e á l a de S u s – B e á l a d e J o s; b) grupul din G ó p e ş şi M u l o v í ş t e. Graiul aromânilor din aceste localităţi (îndeosebi al celor din grupul al doilea) prezintă unele concordanţe cu meglenoromâna care nu se regăsesc în celelalte graiuri aromâneşti.

ÎN VEST

**Galíčnic*, **Lazarópole* [35].

Grămosteni

Tîrnova, *Magárova*, **Iáncoveţ*;
Crúşova (în amestec cu moscopoleni);
Nijópole (cu aşezări ulterioare ale unor grupuri de păstori fărşeroţi originari din Albania).

În oraşe: Bítule, Résna, Prílep, Prízren.

Grupul din **Beála de Sus – Beála de Jos** [36]

În oraşe: Strúga, Ohrída.

Grupul din **Gópeş şi Mulovíşte**

În oraşe: **Bítule.**

ÎN EST

Grămosteni

Bára, *Críva Palánca*, *Stánili*, *Vacúf*, *Líseţ*, *Chíţca*, *Gólac*, *Calínic (Călíńl'i)*, *Bánia*, *Vírbiţa*, *Nipipélţi*, *Píşiţa*, *Istibánia*, *Víniţa*, *Társina*, *Saramzalíno*, *Varsácova*, *Crividól*, *Radania*, *Sofilári*, *Dóľţiani*, *Dragóeva*, *Úbova*, **Grádsco* [37].

În oraşe: Títov Véles, Cóceani, Ştip, Strúmiţa, Cumánovo.

În alte oraşe din R.S. Macedonia: Skópje.

BULGARIA

Spre deosebire de celelalte ţări balcanice, unde sînt reprezentate mai multe grupuri de aromâni, în Bulgaria se întîlneşte un singur grup, cel al g r ă m o s t e n i l o r. În oraşe, îndeosebi în cele mari (de exemplu,

[35] Nu avem informaţii despre grupul căruia îi aparţineau aromânii din aceste localităţi.
[36] Cu aşezarea recentă a unor păstori fărşeroţi, originari din Albania.
[37] Unele din aceste localităţi reprezintă aşezări temporare de vărat, ulterior părăsite de păstorii grămosteni.

Sofia), s-au stabilit în număr neînsemnat, venind din vestul actualei R.S. Macedonia, și unii reprezentanți ai altor grupuri (din Beala de Sus, Gopeș etc.).

Munții din sud-vestul Bulgariei (Rodopi, Rila, Pirin), în care păstorii grămosteni, în deplasările lor spre nord-est, și-au stabilit așezările de vărat [38], reprezintă punctul cel mai îndepărtat față de locurile de origine, din muntele Gramos (aflat la granița între Grecia și Albania ; vezi mai sus, p. 230).

Grămosteni[39]

În munții *RODOPI* : (partea răsăriteană) *Batac, Dórcova, Costandóva, Pizdíța* ; (partea apuseană) *Nidobărsca, Bácevo, Razlóg, Sufánlu, Caramándra, Bachíța.*

În munții *RÍLA* : *Beșbunár, Rávna Búca, Argacic, Dobropóle.*

În munții *PIRÍN* : *Bujdóva, Lópova, Papaceaír, Spáncea, Cernodól, Maléșevo.*

În orașe : Sófia, Plóvdiv, Kiustendíl, Stánke Dimitróv (Dúpnița), Samokóv, Blagóevgrad (Giumaiá de Sus), Petríci, Mélnik, Sandánski, Góțe Délcev (Nevrokóp), Vélingrad, Péștera.

MEGLENOROMÂNI

Față de aromâni, care au o largă răspîndire în Peninsula Balcanică, meglenoromânii sînt concentrați în regiunea Meglen, aflată în nordul Greciei (Macedonia), la granița cu Iugoslavia. Unele localități se găsesc în R.S. Macedonia, unde meglenoromânii formează grupuri izolate [40].

GRECIA

MACEDÓNIA

*Lúndziñĭ, Liumnița, Birislav, Óșinĭ, Cúpa, Țărnaréca, Axiúpolis, Aridéa (Sobótsco), *Nînta, *Gríva (*Crívañĭ), *Baróvița.*

În orașe : Saloníc.

R. S. MACEDONIA

(Iugoslavia)

*Gornicét, Bogoródița, Mîrzénți, Móin, Dúbrovo, Negotíno, *Húma, *Sirmimína, *Cóinsco.*

În orașe : Skópje, Ghevghelía, Cavadárți, Chícevo, Tétovo.

[38] Fiind așezări provizorii de *călive* [=colibe], cele mai multe dintre ele au fost părăsite. Cei mai mulți dintre grămostenii din Bulgaria s-au stabilit, între 1928 și 1943, în Dobrogea (România), unde formează, în prezent, majoritatea populației aromânești (cf. Saramandu 1975—1976, p. 186—192).

[39] În cele ce urmează prezentăm răspîndirea așezărilor dinaintea părăsirii unora dintre ele de către aromâni ; de aceea, nu am folosit asteriscul.

[40] Pentru deosebirile dialectale în cadrul meglenoromânei, vezi Capidan 1925, Saramandu 1980, Atanasov 1984.

Pe baza expunerii de mai sus, prezentăm, în încheiere, repartizarea principalelor grupuri de aromâni[41] în Peninsula Balcanică (pentru meglenoromâni, vezi *supra)*; ea trebuie avută în vedere în studierea structurii dialectale a aromânei și în clasificarea graiurilor acesteia.

Pindeni *(graiul pindean)*: Grecia (munții Pindului, Tesalia, Macedonia centrală și estică).

Grămosteni *(graiul grămostean)*: Grecia (muntele Gramos, Macedonia vestică, centrală și estică), Albania (pe versantul vestic al muntelui Gramos), R. S. Macedonia (vestică și estică), Bulgaria (munții Rodopi, Rila și Pirin).

Fărșeroți *(graiul fărșerot)*: Albania (ținutul Muzachia[42], la sud de lacurile Ohrida și Prespa, la nord-est de orașul Permeti), Grecia (Epir, Tesalia, Acarnania și Etolia, Macedonia vestică și centrală), R. S. Macedonia (vestică).

Moscopoleni *(graiul moscopolean)*: Albania (la sud de lacurile Ohrida și Prespa), Grecia (Macedonia vestică), R. S. Macedonia (vestică).

Grupul din **Olimp** (la origine, *pindeni)*: Grecia (muntele Olimp).

Grupul din **Beala de Sus — Beala de Jos**[43]: R. S. Macedonia (vestică).

Grupul din **Gopeș**[44] **și Mulovişte**[45]: R. S. Macedonia (vestică).

Observăm că, în timp ce *pindenii* se găsesc în limitele unui singur stat (Grecia), *grămostenii* au o largă răspîndire, întîlnindu-se în toate țările balcanice. O largă expansiune cunosc și *fărșeroții*. În schimb, *moscopolenii* se întîlnesc într-un spațiu relativ limitat, nu departe de locurile lor de origine.

Pe cînd în *Bulgaria* se găsesc numai grămosteni, în *Grecia* (îndeosebi în Macedonia), unde sînt reprezentate toate grupurile principale de aromâni, ne întîmpină o mare diversitate dialectală. În *Albania* predomină fărșeroții, iar în *R.S. Macedonia* grămostenii[46].

INDICELE ALFABETIC AL LOCALITĂȚILOR

Abrevieri, sigle

Ac	— Acarnania (Grecia)	*Muz*	— ținutul Muzachia (Albania)
AL	— Albania	*Olimp*	— muntele Olimp și împrejurimi (Grecia)
BG	— Bulgaria	*Oth*	— regiunea Othrys (Grecia)
Ep	— Epir (Grecia)	*Pi*	— regiunea munților Pirin (Bulgaria)
Et	— Etolia (Grecia)	*Pind*	— masivul muntos al Pindului (Grecia)
GR	— Grecia	*Ri*	— regiunea munților Rila (Bulgaria)
Ha	— regiunea Hasia (Grecia)	*Ro*	— regiunea munților Rodopi (Bulgaria)
Ma	— Macedonia (Grecia)	*RSMa*	— R.S. Macedonia (Iugoslavia)
megl.	— *meglenoromâni*	*Te*	— Tesalia (Grecia)

[41] Pentru denumirile grupurilor, vezi nota 15.

[42] Fărșeroți *muzăcheari* (vezi notele 15, 32).

[43] Numele pe care și-l dau aromânii din aceste două localități este de *mbălóț* (sg. *mbălót*), derivat de la *Beála* (varianta *Mbeála*).

[44] Numele locuitorilor: *gupișáñi* (sg. *gupișán*).

[45] Numele locuitorilor: *muluvișteáñi* (sg. *muluvișteán*).

[46] Pentru necesitatea luării în considerație a *grupurilor* în stabilirea particularităților dialectale ale aromânei vorbite în diferite zone geografice din Peninsula Balcanică, vezi opinia lui Per. Papahagi (cf. nota 10).

Pentru localitățile din Bulgaria, Grecia și din ținutul Muzachia (Albania) am menționat regiunea sau munții unde se găsesc. La localitățile din Grecia am adăugat, de cîte ori a fost posibil, denumirea locală/oficială, cu alfabet grecesc (vezi și indicele alfabetic al denumirilor grecești).

Așezările de meglenoromâni apar cu mențiunea : [megl.].

Prin asterisc am indicat așezări dispărute, părăsite sau în care populația s-a diminuat ori a fost asimilată lingvistic (prin grecizare, slavizare etc.) ; am redat cu caractere cursive localitățile din această categorie care nu apar pe hartă (deoarece nu am putut determina poziția lor geografică) (de exemplu, **Neohóri*).

Semnul de întrebare care apare după numele unor localități arată că nu sîntem siguri de echivalarea vechilor denumiri cu cele actuale.

Numele de orașe le-am redat cu majuscule.

Pentru exactitatea rostirii denumirilor, am notat, în general, accentul.

Abdular v. Neo Perivoli
Ághios Vlásios *GR Ep* Ἅγιος Βλάσιος
Aiván *GR Pind* Ἀηδών
Áli Meriá (La Vláhlu) *GR Te* Ἄλλη Μεριά
ALMIRÓS (Almiró) *GR Te* Ἀλμυρός
Ambélia *GR Pind* Ἀμπέλια
Ambelón (Bașlár ?) *GR Te* Ἀμπελών
Amérŭ (Merŭ) *GR Pind* Μηλέα
Amínciu (Mínciu) *GR Pind* Μέτσοβον
Apollonia v. Poian
Arboreși v. Drăstenic
Ardenița *AL Muz*
Argacíc *BG Ri*
Arghiropúli *GR Te* Ἀργυροπούλιον
Aridéa (Sobótsco) [megl.] *GR Ma* Ἀριδαία
Armáta (Ármata) *GR Pind* Ἄρματα
Arméni (Arménia) *AL Muz*
ÁRTA *GR Ep* Ἄρτα
Avdéla (Avdélă) *GR Pind* Ἀβδέλλα
Avlona v. VLORA
Axiúpolis (Bóimița) [megl.] *GR Ma* Ἀξιού-πολις
Azvestohóri *GR Ma* Ἀσβεστοχώριον
Bácevo *BG Ro*
Bachíța *BG Ro*
Bahcé *GR Te*
Bahcilar v. Parapotamos
*Báia (Báie) *GR Ep*
Bánia *RSMa*
Bára *RSMa*
Baróvița [megl]. *GR Ma* Καστανέρι
Bașlar v. Ambelon
Batác *BG Ro*
Batai *AL Muz*
Băcreána *GR Te*
Băiása (Băiásă) *GR Pind* Βοβοῦσα
Beála de Jos (Beála Dighiós, Cămpu) *RSMa*
Beála de Sus (Beála Disúpră) *RSMa*
Beala Dighios v. Beala de Jos
Beala Disupră v. Beala de Sus
Beclaméni *GR Ma* Δροσοπηγή
BÉRAT (Vilárdi) *AL*
Beșbunár *BG Ri*
Bilíști (Biglíști) *AL*
Biríslav (Biríslăv) [megl.] *GR Ma* Περίκλε(ι)α
Bistróva *AL Muz*
Bitcúchi (Vitcúchi) *AL*
BÍTULE (Bitólia) *RSMa*
BLAGÓEVGRAD (Giumaiá de Sus) *BG*
Bláța *GR Ma* Βλάστη
Bogoródița [megl.] *RSMa*
Boimița v. Axiupolis
Borojic v. Brujic
Bózovo *GR Pind*
Breáza *GR Pind* Δίστρατον
Brujíc (Borojíc, Burjíc) *GR Pind* Ἀμπελο-χώριον
Bujdóva *BG Pi*
Bunavia *AL Muz*
Burjic v. Brujic
*Búșa *GR Ac*
CALABÁCA *GR Te* Καλαμπάκα
Calínic (Călíńl'i) *RSMa*
Calívia *GR Olimp* Καλύβια
Calohóri *GR Te* Καλοχώριον
Caludíchi *GR Ep* Καλουδίκη
Camiá *GR Pind*
Caramándra *BG Ro*
Carbunára (Stan Carbunára) *AL Muz*
CARDÍȚA *GR Te* Καρδίτσα
Carlichiói *GR Ma*
Carlíciova *GR Ma*
CARPENÍSI (Cărpiníș) *GR Et* Καρπενήσιον
CASTORIÁ (Castória, Căstúr, Costúr, Custúr) *GR Ma* Καστορία
Catavóthra *GR Ep* Καταβόθρα
CATERÍNA *GR Ma* Κατερίνη
Cațarós *GR Ac* Κατσαρός
CAVADÁRȚI *RSMa*
CAVÁIA *AL*
CAVÁLA *GR Ma* Καβάλα
Călárl'i (Călári) *GR Pind* Καλαρῖται
Călińl'i v. Calinic
**Călívele al Badraléxi GR Ma*
Cămpu v. Beala de Jos

Cărpiniş v. Carpenisi
Căstur v. CASTORIA
*Cepélovo *GR Pind* Τσεπέλοβον
Cernéşĭ (Şes—Cernéşĭ) *GR Pind* 'Ελατοχώριον
Cernodól *BG Pi*
Cheáre (Ncheáre) *GR Pind* 'Ανήλιον
Chefalóvrisi *GR Ep* Κεφαλόβρυσον
CHÍCEVO *RSMa*
Chilbisíre *AL Muz*
CHILCHÍS *GR Ma* Κιλκίς
Chítca *RSMa*
Chiţilevi v. Elea
Cióran (Cióraňĭ, Cióreaňĭ) *GR Pind* 'Ορδοβούνιον
Cipleáca *AL Muz*
Ciréş *GR Pind* (Μεγ.) Κερασέα
Cîndrova (Cîndruva) *GR Ma*
Clînuva *GR Pind* Κλεινόν
Clisúra (Vlahoclisúra) *GR Ma* Κλεισούρα
CÓCEANI *RSMa*
Cóchil'ĭ (Cócl'i) *GR Pind* Ματονέριον
Cochinóplu *GR Olimp* Κοκκινοπηλός
Cocl'i v. Cochil'ĭ
*Cóinsco [megl.] *RSMa*
COJÁNI *GR Ma* Κοζάνη
Colónia (Culuňáuă) *AL Muz*
Conisbálta *AL Muz*
Cóniţa *GR Ep* Κόνιτσα
Córnu *GR Pind* Κρανέα
Cosína *AL*
Cósova *AL Muz*
Costandóva *BG Ro*
Costur v. Castoria
Coteana v. Hrisomilia
Cotomísta *GR Pind* Κοτομίστα
Cóturĭ *GR Pind* Κατάφυτον
*Crápsi (Crápşi) *GR Pind* Κράψη
Cría Vrísi *GR Ma* Κρία Βρύση
Cristalopighí *GR Ma* Κρυσταλοπηγή
Críva Paláncа (Egri Paláncа) *RSMa*
Crivaňĭ v. Griva
Crividól *RSMa*
Cruecúchi *AL Muz*
Crueghiáta *AL Muz*
Crúşova (Crúşuva, Crúşovo, Crúşevo) *RSMa*
Cuciubína *GR Ac*
Culuňauă v. Colonia
CUMÁNOVO *RSMa*
Cúpa (Cúpă) [megl.] *GR Ma* Κούπα
Curceauă v. KORÇA
Curtéşi *AL*
Custeána *GR Pind* Καστανέα
Custréţ *AL*
Custur v. Castoria
Cútali (pe rîul Osum) *AL Muz*
Cútali (pe rîul Băiasa) *AL*
Cuteana v. Hrisomilia
Cuţúfleaňĭ (Cuţufleáňĭ) *GR Pind* Παναγία
Damáşĭ *GR Te* Δαμάσιον
Déniscu (Dénscu) *GR Ep* 'Αετομηλίτσα
Deşaňĭ v. Ndeşl'i
*Discáta (Disicáta) *GR Ha* Δεσκάτη
Díşniţa *AL*
Dobrínova *GR Pind*
Dobropóle *BG Ri*
Dólen (Dulănă) *GR Pind* Δολιανά
*Dóliani (Dóliana) *GR Pind*
Dóliani *RSMa*
Dóliani (lîngă VERIA) *GR Ma*
Dórcova *BG Ro*
Doxáto *GR Ma* Δοξάτον
*Dragári (Drăgái) *GR Pind*
Dragóeva *RSMa*
Dráguşte (Drágoşte, Dragovíşta, Dráuşta) *GR Pind* Πολυθέα
DRÁMA *GR Ma* Δράμα
Drauşta v. Draguşte
Drăgai v. Dragari
Drăstenic (Tresteníc; vechiul nume: Arboréşĭ) *GR Pind*
Dúbrovo [megl.] *RSMa*
Dúcasi *AL Muz*
Dulănă v. Dolen
Dupniţa v. STANKE DIMITROV
DÚRRËS *AL*
Dúşnic *AL Muz*
Dzinirádz (Dzinirádzl'i) *GR Pind* Κορυδαλλός
Edessa v. VODENA
Egri Palanca v. Criva Palanca
ELBASÁN *AL*
Eléa (Chiţilévi) *GR Te* 'Ελαία
Enige Vardar v. IANIŢA
Falána *GR Te* Φαλάννα
Fearică v. FIERI
Fétiţa *GR Ma*
FIÉRI (Feárică) *AL Muz*
FLÓRINA *GR Ma* Φλώρινα
Flórlu (Floră) *GR Pind* Φλαμπουράριον
Frácula *AL Muz*
*Frangádes (Frînci) *GR Pind* Φραγγάδες
Fráşari *AL*
Frînci v. Frangades
Ftéri *GR Olimp* Φτέρι
Fúrca *GR Pind* Φοῦρκα
*Fúşea *AL*
Gabrova v. Greava
*Gáchia Pípa *GR Ac*
*Galícnic *RSMa*
Gardíchi (Gardíşte) *GR Pind* Γαρδίκιον
GHEVGHELÍA [megl.] *RSMa*
Giumaia de Sus v. BLAGOEVGRAD
Giúrgea *GR Pind* "Αγια Παρασκευή
GJIROCÁSTRA *AL*
Glicomiliá (Părleángu, Perniácu?) *GR Pind* Γλυκομηλέα
Glidzádes *GR Pind* Τρυγών
Gólac *RSMa*
Gópeş *RSMa*
Gornicét [megl.] *RSMa*
GÓŢE DÉLCEV (Nevrokóp) *BG*
Grábova v. Greava
*Grádsco *RSMa*
Gramatícova *GR Ma* Γραμματικόν, "Ανω Γραμματικῶν

Grámuste (Grámoste) *GRMa* Χωριό Γράμμος
Greáva (Gábrova, Grábova) *AL*
GRÉBENA *GR Ma* Γρεβενά
Grebeníți v. Gribiniț
Grésa *AL Muz*
Gribiníț (Grebeníți) *GR Pind* Γρεβενίτιον
*Gríva (Crívañí) [megl.] *GR Ma* Γρίβα
Guduvázda (Gudovázi) *GR Pind* Καλομοίρα
GUMÉNIȚA (Guméngea) *GR Ma* Γουμένισσα
Hălíchi *GR Pind* Χαλίκιον
Horópani *GR Ma* Στενήμαχος
Hrisomiliá (Coteána, Cuteána?) *GR Pind* Χρυσομηλέα
Hrúpiște (Hrúpișta) *GRMa* Ἄργος Ὀρεστικόν
*Húma (Úmă) [megl.] *RSMa*
*Iáncoveț *RSMa*
IÁNINA *GR Ep* Ἰωάννινα
IANIȚÁ (Enigé Vardár) *GR Ma* Γιαννιτσά
Ieropighí *GR Ma* Ἱεροπηγή
IGUMENÍȚA *GR Ep* Ἠγουμενίτσα
Imișta *AL Muz*
Istibánia *RSMa*
Járcani *AL*
KIUSTENDÍL *BG*
KÓRÇA (Cuceáuă) *AL*
La Vlahlu v. Ali Meria
Laca v. Laista
Láista (Láișta, Láca) *GR Pind* Λάϊστα
LAMIÁ *GR Oth* Λαμία
LÁRISA (Lársa) *GR Te* Λάρισα
*Lazarópole *RSMa*
Lăbănița *GR Pind* Λαμπάνιτσα
Lắnga (Lúnga) *AL*
LĂSÚN *GR Te* Ἐλασσών
*Leáscoviț *GR Pind*
**Léșnița* *GR Pind* Βρυσοχώριον
Levani *AL Muz*
Liábovo *GR Pind* Παλαία Γουδοράσδα
Libófșa *AL Muz*
*Linotópi (Linătópi) *AL*
Líseț *RSMa*
Liumníța (L'umníță) [megl.] *GR Ma* Σκρᾶ
Livádi (Vlaholivádi) *GR Olimp* Λιβάδιον, Λιβάδι Ὀλύμπου
Livădz *GR Ma* Λιβάδια, Μεγάλα Λιβάδια
Lópova (Lópuva) *BG Pi*
Lugunța v. Lundzíñi
*Lujéști *GR Pind* Ἐλάφιον?
Lúndzíñi (Lúgunța) [megl.] *GR Ma* Λαγκαδιά
Lunga v. Lănga
LÚȘNIA *AL Muz*
L'umniță v. Liumnița
Macrihóri *GR Te* Μακρυχώριον
*Macríni *GR Pind*
Magárova *RSMa*
Malacáși *GR Pind* Μαλακάσιον
*Maléșevo *BG Pi*
Maloviște v. Muloviște
*Marúșa *GR Ma*
Masalar v. Rodia
Mațúchi (Mățúșl'i, Măciúci) *GR Pind* Ματσούκιον
MÉLNIK *BG*
Merŭ v. Amerŭ
Micrópolis *GR Ma* Μικρόπολις
Miliá (Mileáuă) *GR Pind* Μηλέα
Milótopos *GR Pind* Μυλότοπος, Φάρμα
Minciu v. Aminciu
Míra *GR Te* Μύρα
MISOLÓNGHI *GR Et* Μεσολόγγιον
Mîrzénți (Mrzénți) [megl.] *RSMa*
Móin [megl.] *RSMa*
Moloviște v. Muloviște
Mórfion *GR Ep* Μόρφιον
Moscopole v. Muscopole
Mrzenți v. Mîrzenți
Muceáră *GR Pind* Ἀδαμανία
Muloviște (Muluvíște, Molovíște, Malóviște) *RSMa*
Murgáni *GR Pind* Μουργκάνι
Muscópole (Moscópole, Voscopóia) *AL*
Nausa v. NEAGUȘTE
Nănti v. Nînta
Ncheare v. Cheare
Ndéșl'i (Ndeși, Déșañi) *GR Pind* Δέση
NEÁGUȘTE (Náusa) *GR Ma* Νάουσα
Negotíno [megl.] *RSMa*
*Negován (Niguveáñi) *GR Ma*
Néo Perivóli (Abdulár?) *GR Te* Νέον Περιβόλιον
**Neohóri* *GR Olimp*
Névesca (Niveásta) *GR Ma* Νυμφαῖον
Nevoden v. Vendiște
Nevrokop v. GOȚE DELCEV
Nícasi *AL Muz*
Nícea *AL*
*Niculíța (Nicolíța) *AL*
Nidobărsca *BG Ro*
NIGRÍTA *GR MA* Νιγρίτα
Niguveañi v. Negovan
Nijópole (Nijépole) *RSMa*
Nipipélți *RSMa*
Niveasta v. Nevesca
*Nînta (Nănti, Nǫnti) [megl.] *GR Ma* Νότια
Nivode v. Vendiște
Nǫnti v. Nînta
*Núșa *GR Ac*
Óbari *GR Ma* Ἀράβυσσος?
OHRÍDA (Óhărdă, Úhirda) *RSMa*
Óhtu *GR Ac* Ὄχθια?
Oreócastron *GR Ma* Ὡραιόκαστρον
Órghil'i (Tifloséli) *GR Pind* Δροσοχώριον?
Óșini (Óșiñi, Óșani) [megl.] *GR MA* Ἀρχάγγελος
Paliohóri (în bazinul rîului Arta) *GR Pind* Παλαιοχώρι
Paliohóri (în ținutul Zagori) *GR Pind* Παλαιοχώρι
Palioséli *GR Pind* Παλαιοσέλι
Páltin *GR Pind* Μπόλτινον, Πλατάνιστος
Papaceáir *BG Pi*
Papadía *GR Ma*
Papáschioi *GR Ma*
Paramithiá *GR Ep* Παραμυθιά
Parapótamos (Bahcilár) *GR Ep* Παραπόταμος

Párga *GR Ep* Πάργα
Paticína *GR Ma*
Pădz *GR Pind* Πάδες
Părleangu v. Glicomilia
Părleap v. PRILEP
Părmeti v. PERMETI
Pérdica *GR Ep* Πέρδικα
Perivóli *GR Pind* Περιβόλιον
PERMÉTI (Părméti) *AL*
Perniacu v. Glicomilia
Pertúli (Petrúli) *GR Pind* Περτούλι, Πετροῦλιον
Peştáni *AL Muz*
PÉŞTERA *BG*
PETRÍCI *BG*
Petruli v. Pertuli
Pipilíşte *GR Ma*
Píră (Píra) *GR Pind* Πύρρα
Pisudéri *GR Ma* Πισοδέριον
Píşiţa *RSMa*
Pizdíţa *BG Ro*
Platária *GR Ep* Πλατάρια
Pleása *AL*
PLÓVDIV *BG*
POGRADÉŢ *AL*
Póian (Apollónia) *AL Muz*
Polícastron *GR Ma* Πολύκαστρον
Porói (Porói de Sus, Próia) *GR Ma* Ἄνω Πορόϊα
PREVÉZA *GR Ep* Πρεβέζα
PRÍLEP (Părleáp) *RSMa*
PRÍZREN *RSMa*
Proia v. Poroi
Prosoceáni *GR MA* Προσοτσάνη
Próti *GR Ma* Πρώτη
Prozválă *GR Pind* Βαθύπεδον
Purnári (Tóivaş?) *GR Te* Πουρνάριον
Radania *RSMa*
Rámna *GR Ma*
Rávna Búka *BG Ri*
Razlóg *BG Ro*
RÉSNA (Résen) *RSMa*
Rodiá (Masalár) *GR Te* Ροδιά
Rodolívos *GR Ma* Ροδολίβος
Rungagía *AL*
Sacişta v. Seacişta
SALONÍC (Sărúnă) *GR Ma* Θεσσαλονίκη
Samarína (Sămărínă) *GR Pind* Σαμαρίνα
SAMOKÓV *BG*
SANDÁNSKI *BG*
Saramzalíno *RSMa*
SARÁNDA *AL*
Sămărină v. Samarina
Săracu v. Siracu
Sărună v. Salonic
*Scamnéli (Scamnél, Scămnélĭ) *GR Pind*
Scándalon *GR Ep* Σκάνδαλον
Scămnelĭ v. Scamneli
Scl'ineasă v. Şcl'ineasă
Scrofotína *AL Muz*
*Seácişta (Sácişta) *GR Ma* Σιάτιστα
Sear v. SERES
Seleníţa *AL Muz*

Selfige v. Servia
Sélia *GR Ma* Σέλι
Sélia de Sus (Sélia Disúpră) *GR Ma* Ἄνω Σέλι
SÉRES (Sear) *GR Ma* Σέρραι
Sérvia (Selfigé) *GR Olimp* Σέρβια
Sésclon (Şesŭ, Şéşl'i?) *GR Te* Σέσκλον
SHKÓDRA *AL*
Sidirócastron *GR Ma* Σιδηρόκαστρον
Sirácu (Sărácu) *GR Pind*
*Sirmimína [megl.] *RSMa*
Sisani v. Şaiñ'i
Smíxi *GR Pind* Σμίξη
Sobotsco v. Aridea
Sofandere v. Sufanlu
SÓFIA (SÓFIJA) *BG*
Sofilári *RSMa*
Sópi *AL Muz*
Spáncea *BG Pi*
Stan Carbunara v. Carbunara
Stánili (Stánţi) *RSMa*
STÁNKE DIMITRÓV (Dúpniţa) *BG*
Stanţi v. Stanili
Strópani *AL*
Strudza v. Sturdza
Strugea v. Sturdza
STRÚMIŢA *RSMa*
Stúrdza (Strúdza, Strúgea, Stúrgea) *GRPind* Πεύκη
Sufánlu (Sufanderé) *BG Ro*
Suflár (Suflári) *GR Te* Χειμάδι
Surovéli *GR Ac*
Şaíñ'i (Sisáni) *GR Ma*
Şátra *BG Pi*
Şchiépur *Al Muz*
Şcl'ineásă (Şcl'ineása, Scl'ineásă) *GR Pind* Στέφανιον
Şcrapar *AL Muz*
Şesŭ v. Sesclon
Şes-Cerneşĭ v. Cerneşĭ
Şeşl'i v. Sesclon
*Şípsca *AL*
ŞTIP *RSMa*
*Şupuţél *GR Pind*
Társina *RSMa*
Tărcol v. TRICALA
Tertis *GR Ma*
TÉTOVO *RSMa*
Thémelon *GR Ep* Θέμελον
Tifloseli v. Orghil'ĭ
TIRÁNA (TIRÁNË) *AL*
TÍTOV VÉLES (Véles) *RSMa*
Tîrcol v. TRICALA
Tírnava *GR Te* Τίρναβος
Tírnova *RSMa*
Toivaş v. Purnari
Tracopána *GR Ma*
Trestenic v. Drăstenic
TRÍCALA (Tărcól, Tîrcól, Trîcól) *GR Te* Τρίκαλα
Túria *GR Pind* Κρανέα
Ţára *GR Ep* Τζάρα
Ţariţáni *GR Te* Τσαριτσάνη

Ţărnaréca (Ţărnăreácă) [megl.] *GR Ma* Κάρπη
Ţercóvna *AL Muz*
Úbova (Úbovo) *RSMa*
Uhîrda v. OHRIDA
Uiánic *AL Muz*
Umă v. Huma
Vacúf *RSMa*
Varsácova *RSMa*
*Vărténi *GR Ma*
Vărtópi *AL Muz*
Veles v. TITOV VELES
VÉLINGRAD *BG*
VELEŞTÍN *GR Te* Βτελεστίνον
Vendíşte (Véndişte, Nevóden, Nivóde) *GR Pi* Ἀμάραντον
VÉRIA *GR Ma* Βέροια
Veternícu *GR Pind* Βετερνίκον, Νεραϊδοχώριον
Vilardi v. BERAT
Viliceáni *GR Pind* Καλ(λ)ιρρόη
Víniţa *RSMa*
Vitcuchi v. Bitcuchi
Viţa *GR Ep* Βίτσα
Vizine *GR Ma*
Vîrbiţa *RSMa*
Vlahlu v. La Vlahlu
Vlahoclisura v. Clisura
Vlahoiáni *GR Te* Βλαχογιάννηον
Vlaholivadi v. Livadi
VLÓRA (Avlóna) *AL Muz*
VODÉNA *GR Ma* Ἔδεσσα
Vodíţa *AL Muz*
*Voláda *GR Ma*
VÓLOS *GR Te* Βόλος
Voscopoia v. Muscopole
Vronderón *GR Ma* Βροντερόν
Vutunósi *GR Pind* Βοτονόσιον
XÁNTI *GR Ma* Ξάνθη
Xirulívad *GR Ma* Ξηρολίβαδον
Zavaliáni *AL*

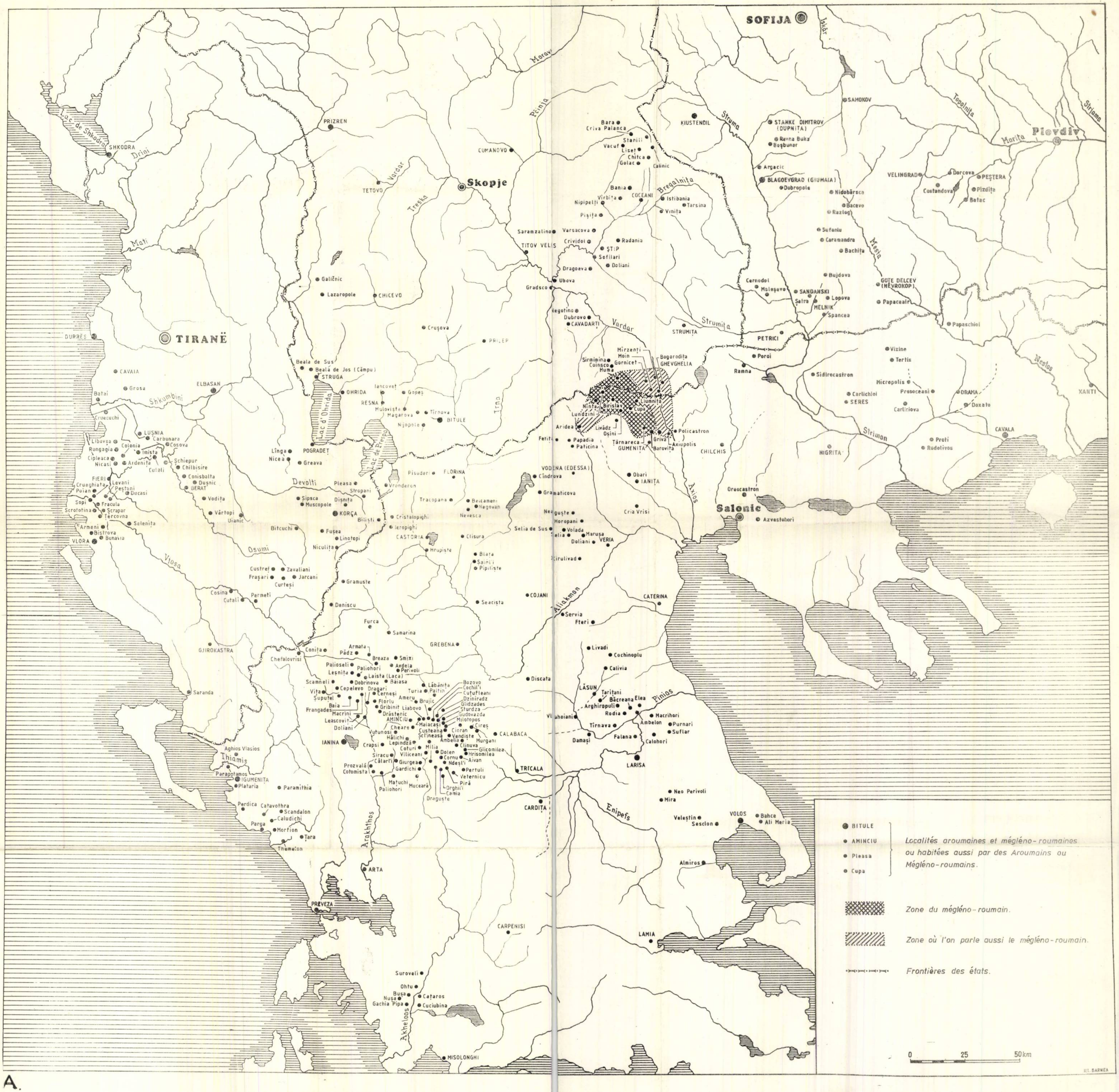
INDICELE ALFABETIC AL DENUMIRILOR GRECEŞTI

Ἀβδέλλα v. Avdela
Ἅγια Παρασκευή v. Giurgea
Ἅγιος Βλάσιος v. Aghios Vlasios
Ἀδαμανία v. Muceară
Ἀετομηλίτσα v. Deniscu
Ἀηδών v. Aivan
Ἄλλη Μεριά v. Ali Meria
Ἁλμυρός v. ALMIROS
Ἀμάραντον v. Vendişte
Ἀμπέλια v. Ambelia
Ἀμπελοχώριον v. Brujic
Ἀμπελών v. Ambelon
Ἀνήλιον v. Cheare
Ἀνθοῦσα v. Lepindză
Ἄνω Γραμματικῶν v. Gramaticova
Ἄνω Πορόϊα v. Poroi
Ἄνω Σέλι v. Selia de Sus
Ἀξιούπολις v. Axiupolis
Ἀράβυσσος v. Obarĭ
Ἄργος Ὀρεστικόν v. Hrupişte
Ἀργυροπούλειον v. Arghiropuli
Ἀριδαία v. Aridea
Ἅρματα v. Armata
Ἄρτα v. ARTA
Ἀρχάγγελος v. Oşinĭ
Ἀσβεστοχώριον v. Azvestohori
Βαθύπεδον v. Prozvală
Βελεστίνον v. VELEŞTIN
Βετερνίκον v. Veternicu
Βέροια v. VERIA
Βίτσα v. Viţa
Βλάστη v. Blaţa
Βλαχογιάννηον v. Vlahoiani
Βοβοῦσα v. Băiasa
Βόλος v. VOLOS
Βοτονόσιον v. Vutunosi
Βροντερόν v. Vronderon
Βρυσοχώριον v. Leşniţa
Γαρδίκιον v. Gardichi
Γιαννιτσά v. IANIŢA
Γλυκομηλέα v. Glicomilia
Γουμένισσα v. GUMENIŢA
Γραμματικόν v. Gramaticova
Γράμμος v. Χωριό Γράμμος
Γρεβενά v. GREBENA
Γρεβενίτιον v. Gribiniţ
Γρίβα v. Griva
Δαμάσιον v. Damaşĭ
Δέση v. Ndeşl'i
Δεσκάτη v. Discata
Δίστρατον v. Breaza
Δολιανά v. Dolen
Δοξάτον v. Doxato
Δράμα v. DRAMA
Δροσοπηγή v. Baclameni
Δροσοχώριον v. Orghil'i
Ἔδεσσα v. VODENA
Ἐλλαία v. Elea
Ελασσών v. LĂSUN
Ἐλατοχώριον v. Cerneşĭ
Ἐλάφιον v. Lujeşti
Ἡγουμενίτσα v. IGUMENIŢA
Θέμελον v. Themelon
Θεσσαλονίκη v. SALONIC
Ἱεροπηγή v. Ieropighi
Ἰωάννινα v. IANINA
Καβάλα v. CAVALA
Καλαμπάκα v. CALABACA
Καλαρῖται v. Călarl'i
Καλ(λ)ιρρόη v. Viliceani
Καλομοίρα v. Guduvazda

Καλοχώριον v. Calohori
Καλουδίκη v. Caludichi
Καλύβια v. Calivia
Καρδίτσα v. CARDIŢA
Καρπενήσιον v. CARPENISI
Κάρπη v. Ţărnareca
Καστανέα v. Custeana
Καστανέρι v. Baroviţa
Καστορία v. CASTORIA
Κασαβόθρα v. Catavothra
Κατάφυτον v. Coturĭ
Κατερίνη v. CATERINA
Κατσαρός v. Caţaros
Κερασέα v. Cireş
Κεφαλόβρυσον v. Chefalovrisi
Κιλκίς v. CHILCHIS
Κλεινόν v. Clinuva
Κλεισούρα v. Clisura
Κοζάνη v. COJANI
Κοκκινοπηλός v. Cochinoplu
Κόνιτσα v. Coniţa
Κορυδαλλός v. Dziniradz
Κοτομίστα v. Cotomista
Κούπα v. Cupa
Κρανέα v. Cornu
Κράψη v. Crapsi
Κρύα Βρύση v. Cria Vrisi
Κρυσταλοπηγή v. Cristalopighi
Λαγκαδιά v. Lundzinĭ
Λάϊστα v. Laista
Λαμία v. LAMIA
Λαμπάνιτσα v. Lăbăniţa
Λάρισα v. LARISA
Λιβάδι Ὀλύμπου v. Livadi
Λιβάδια v. Livădz
Λιβάδιον v. Livadi
Μακρυχώριον v. Macrihori
Μαλακάσιον v. Malacaşi
Ματονέριον v. Cochil'ĭ
Ματσούκιον v. Maţuchi
Μεγ. Κερασέα v. Cireş
Μεγάλα Λιβάδια v. Livădz
Μεσολόγγιον v. MISOLONGHI
Μέτσοβον v. Aminciu
Μηλέα v. Amerŭ
Μηλέα v. Milia
Μικρόπολις v. Micropolis
Μουργκάνι v. Murgani
Μόρφιον v. Morfion
Μπόλτινον v. Paltin
Μυλότοπος v. Milotopos
Μύρα v. Mira
Νάουσα v. NEAGUŞTE
Νέον Περιβόλιον v. Neo Perivoli
Νεραϊδοχώριον v. Veternicu
Νιγρίτα v. NIGRITA
Νότια v. Nînta
Νυμφαῖον v. Nevesca
Ξάνθη v. XANTI
Ξηρολίβαδον v. Xirulivad
Ὀρδοβούνιον v. Cioran
Ὄχθια v. Ohtu
Πάδες v. Pădz
Παλαία Γουδοβάσδα v. Liabovo
Παλαιοσέλι v. Palioseli
Παλαιοχώρι v. Paliohori (Arta)
Παλαιοχώρι v. Paliohori (Zagori)
Παναγία v. Cuţufleanĭ
Παραμυθιά v. Paramithia
Παραπόταμος v. Parapotamos
Πάργα v. Parga
Πέρδικα v. Perdica
Περιβόλιον v. Perivoli
Περίκλε(ι)α v. Birislav
Περτούλι v. Pertuli
Πετροῦλιον v. Pertuli
Πεύκη v. Sturdza
Πισοδέριον v. Pisuderi
Πλατάνιστος v. Paltin
Πλατάρια v. Plataria
Πολυθέα v. Draguşte
Πολύκαστρον v. Policastron
Πουρνάριον v. Purnari
Πρέβεζα v. PREVEZA
Προσοτσάνη v. Prosoceani
Πρώτη v. Proti
Πύρρα v. Piră
Ροδιά v. Rodia
Ροδολίβος v. Rodolivos
Σαμαρίνα v. Samarina
Σέλι v. Selia
Σέρβια v. Servia
Σέρραι v. SERES
Σέσκλον v. Sesclon
Σιάτιστα v. Seacişta
Σιδηρόκαστρον v. Sidirocastron
Σιράκον v. Siracu
Σκάνδαλον v. Scandalon
Σκρᾶ v. Liumniţa
Σμίξη v. Smixi
Στενήμαχος v. Horopani
Στεφάνιον v. Şcl'ineasă
Τζάρα v. Ţara
Τίρναβος v. Tîrnava
Τρίκαλα v. TRICALA
Τρυγών v. Glidzades
Τσαριτσάνη v. Ţariţani
Τσεπέλοβον v. Cepelovo
Φαλλάνα v. Falana
Φάρμα v. Milotopos
Φλαμπουράριον v. Florlu
Φλώρινα v. FLORINA
Φοῦρκα v. Furca
Φραγγάδες v. Frangades
Φτέρι v. Fteri
Χαλίκιον v. Hălichĭ
Χειμάδι v. Suflar
Χρυσομηλέα v. Hrisomilia
Χωριό Γράμμος v. Gramuste
Ὡραιόκαστρον v. Oreocastron

BIBLIOGRAFIE

ALiA — Wolfgang Dahmen, Johannes Kramer, *Aromunischer Sprachatlas. Atlasul lingvistic aromân (ALiA)*, I, Hamburg, 1985 (cu harta localităţilor anchetate).
Atanasov 1984 — Petar Atanasov, *Meglenoromâna*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 476—550 (cu hartă).
BA I—VI — *Balkan-Archiv. Neue Folge*, herausgegeben von Wolfgang Dahmen und Johannes Kramer, I—VI, Hamburg, 1976—1981.
Beuermann 1967 — Arnold Beuermann, *Fernweidewirtschaft in Südosteuropa. Ein Beitrag zur Kulturgeographie des östlichen Mittelmeergebietes*, Braunschweig, 1967 (cu hărţi ale unor aşezări de vărat).
Bousbouki 1983 — 'Αντώνη Μπουσμπούκη, Αὐθεντικές ἱστορίες παραφυσικών φαινομένων ἀπὸ τῆν Πίνδο [Povestiri inedite din Pind despre întîmplări parafenomenale] (cu o hartă a aşezărilor aromâneşti din bazinele rîurilor Aspropotam şi Salamvria).
Capidan 1925 — Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I. Istoria şi graiul lor, Bucureşti, 1925 (cu hartă).
Capidan 1926 — Th. Capidan, *Românii nomazi. Studiu din viaţa românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, Cluj, 1926 (extras din „Dacoromania", IV, 1) (cu hartă).
Capidan 1931 — Th. Capidan, *Fărşeroţii. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, Bucureşti, 1931 (extras din „Dacoromania" VI) (cu hartă).
Capidan 1932 — Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, Bucureşti, 1932.
Capidan 1942 — Th. Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, Bucureşti, 1942 (cu două hărţi).
Capidan 1946 — Th. Capidan, *Toponymie macédo-roumaine*, în „Langue et littérature" III (1946), p. 5—130.
Cvijić 1918 — Jovan Cvijić, *La Péninsule Balkanique. Géographie humaine*, Paris, 1918.
Gołąb 1984 — Zbigniew Gołąb, *The Aromunian Dialect of Kruševo in S. R. Macedonia, S. F. R. Yugoslavia*, Skopje, 1984.
Kovačec 1971 — August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, 1971.
Kovačec 1984 — August Kovačec, *Istroromâna*, în „Tratat de dialectologie românească", Craiova, 1984, p. 550—591 (cu hartă).
Liakou 1965 — Εωκρ. Ν. Λιάκου, 'Η καταγωγή τῶν 'Αρμόνιων ('Η καταγωγή τῶν Βλάχων ἤ 'Αρμᾶνιων [Originea aromânilor (Originea vlahilor sau a aromânilor)], Salonic, 1965 (cu hartă).
Papahagi P. 1923 — Pericle Papahagi, *Din toponimia aromânească. Numiri de localităţi aromâneşti formate cu prepoziţia* **a** (*=lat.* **ad**), în „Arhiva", Iaşi, XXX (1923), [2], p. 165—176.
Papahagi, T. 1930 — Tache Papahagi, *Originea Mulovişteniior şi Gopeşenilor în lumina unor texte*, Bucureşti, 1930 (extras din „Grai şi suflet" IV, 2) (cu hartă).
Papahagi T. 1932 — Tache Papahagi, *Aromânii. Grai, folklor, etnografie* [curs litografiat], Bucureşti, 1932.
Papahagi, T. 1974 — Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, ediţia a doua augmentată, Bucureşti, 1974 (ediţia I, Bucureşti, 1963) (cu hartă în ambele ediţii).
Petrovici—Neiescu 1964 — E. Petrovici şi P. Neiescu, *Persistenţa insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni şi aromâni*, în „Cercetări de lingvistică" IX (1964), 2, p. 187—214.
Puşcariu 1926 — Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, II, Bucureşti, 1926 (cu hartă).
Puşcariu 1940 — Sextil Puşcariu, *Limba română, II. Privire generală*, Bucureşti, 1940 (cu hărţi).
Saramandu 1972 — Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, Bucureşti, 1972 (cu hartă).
Saramandu 1975—1976 — Nicolae Saramandu, *Die Aromunen in der Dobrudscha und ihre Mundart*, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität", Freiburg/München, III (1975—1976), p. 185—196.
Saramandu 1978 — Nicolae Saramandu, *U final în graiurile aromânei*, în SCL XXIX (1978), 3, p. 329—340.
Saramandu 1979 — Nicolae Saramandu, *Le parler aroumain de Kruševo (R.S. de Macédoine)*, în RESEE XVII (1979), 1, p. 153—162.
Saramandu 1980 — Nicolae Saramandu, *Schiţă de fonologie istorică a meglenoromânei*, în SCL XXXI (1980), 1, p. 47—65.
Saramandu 1984 — Nicolae Saramandu, *Aromâna*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 423—476.

SOFIJA
Skopje
TIRANË
Salonic
Plovdiv
SHKODRA
PRIZREN
CUMANOVO
TETOVO
TITOV VELES
KIUSTENDIL
SAMOKOV
STANKE DIMITROV (DUPNIȚA)
BLAGOEVGRAD (GIUMAIA)
VELINGRAD
GOTE DELCEV (NEVROKOP)
SANDANSKI
MELNIK
PETRICI
STRUMIȚA
GHEVGHELIA
SERES
DRAMA
CAVALA
XANTI
DURRËS
ELBASAN
STRUGA
OHRIDA
BITULE
PRILEP
FLORINA
KORÇA
CASTORIA
BERAT
VLORA
GJIROKASTRA
IANINA
ARTA
PREVEZA
GREBENA
COJANI
VERIA
CATERINA
LARISA
TRICALA
CALABACA
CARDIȚA
VOLOS
LAMIA
CARPENISI
MISOLONGHI
Lac de Shkodra
Lac d'Ohrida
Lac de Prespa
Drini
Mati
Shkumbini
Devolli
Osumi
Vjosa
Thiamis
Arakhthos
Akheloos
Vardar
Treska
Crna
Pcinja
Morava
Bregalnița
Struma
Strumița
Mesta
Nestos
Strimon
Topolnița
Marița
Isker
Axios
Aliakmon
Pinios
Enipefs
BITULE
AMINCIU
Pleasa
Cupa
Localités aroumaines et mégléno-roumaines ou habitées aussi par des Aroumains ou Mégléno-roumains.
Zone du mégléno-roumain.
Zone où l'on parle aussi le mégléno-roumain.
Frontières des états.
0
25
50 km

A.

Trajanovski 1979 — Todor Trajanovski, *Vlaškite rodovi vo Struško* [Tulpini aromânești în zona Struga], Skopje, 1979.

Trifunoski 1971 — Jovan Trifunoski, *Die Aromunen in Mazedonien*, în „Balcania" II (1971), p. 337—347.

Weigand 1888 — Gustav Weigand, *Die Sprache der Olympo-Walachen*, Leipzig, 1888.

Weigand 1892 — Gustav Weigand, *Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische Untersuchung*, Leipzig, 1892 (cu hartă).

Weigand 1894, 1895 — Gustav Weigand, *Die Aromunen*, I, Leipzig, 1895 ; II, Leipzig, 1894 (cu hartă la vol. I).

Weigand 1908 — Gustav Weigand, *Rumänen und Aromunen in Bulgarien*, în „Jahresbericht" XIII (1908), p. 1—105.

Weigand 1919 — Gustav Weigand, *Die aromunischen Ortsnamen in Pindusgebiet*, în „Jahresbericht" XXI—XXV (1919), p. 60—64, 174—180.

Wild 1983 — Beate Wild, *Meglenorumänischer Sprachatlas*, Hamburg, 1983 (cu hartă).

La carte des parlers aroumains et mégléno-roumains de la Péninsule Balkanique

(Résumé)

Partant des recherches récentes sur place nous présentons la carte des localités de la Péninsule Balkanique où l'on parle l'aroumain et le mégléno-roumain. La carte complète, corrige et actualise les données antérieures.

En ce qui concerne l'aroumain, on a précisé le parler employé en chaque localité, ou même en régions plus étendues.

La carte est un auxiliaire indispensable pour la description correcte de la répartition géographique des parlers aroumains et mégléno-roumains des pays balkaniques.

Martie 1988

Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, str. Nikos Beloiannis nr. 25

Trajanov 1979 — Todor Trajanov, [illegible] na [illegible] Strumica, Skopje, 1979.

Trifunoski 1974 — Jovan Trifunoski, Die Aromunen in Mazedonien, in „Balcanica" II (1971), p. 337—342.

Weigand 1888 — Gustav Weigand, Die Sprache der Olympo-Walachen, Leipzig, 1888.

Weigand 1892 — Gustav Weigand, Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische Untersuchung, Leipzig, 1892 [illegible]

Weigand 1894, 1895 — Gustav Weigand, Die Aromunen, I, Leipzig, 1895; II, Leipzig, 1894 [illegible] la vol. [illegible]

Weigand 1908 — Gustav Weigand, Aromunen und Rumänen in Bulgarien, in „Jahresbericht" XIII (1908), p. 1—[illegible]

Weigand 1913 — Gustav Weigand, Die Aromunen und Rumänen in Mazedonien, in „Jahresbericht" XX — XXV (1913), p. 40—61, 174—180.

Wild 19[illegible] — [illegible] Wild, Meglenorumänischer Sprachatlas, Hamburg, 1983 [illegible]

La carte des parlers aroumains et mégléno-roumains de la Péninsule Balkanique

(Résumé)

Pendant des recherches menées sur place nous présentons la carte des localités de la Péninsule Balkanique où l'on parle l'aroumain et le mégléno-roumain. La carte complète corrige et actualise les données antérieures.

En ce qui concerne l'aroumain, on a précisé le parler employé en chaque localité, ou même en régions plus étendues.

La carte est un auxiliaire indispensable pour la description correcte de la répartition géographique des parlers aroumains et mégléno-roumains des pays balkaniques.

Martie 1988

Institutul de Cercetări Etnologice
și Dialectologice
București, str. Nikos Beloiannis nr. 25

„DUBLETE" ROMÂNEȘTI DE ORIGINE FRANCEZĂ

SANDA REINHEIMER RÎPEANU

Există o accepție precisă a termenului „dublet" în lingvistica romanică; ea sugerează un cuvînt latinesc care, rămînînd viu în vorbire de-a lungul timpului, s-a transmis ca moștenit uneia sau alteia dintre limbile romanice și care, pe de altă parte, reînviat din bagajul lexical al latinei într-un moment dat al istoriei lingvistice a romanității, a reintrat în limbile respective pe calea împrumutului. Raportul moștenit/împrumutat din latină creează între cei doi succesori ai aceluiași etimon diferențe inerente de formă, de sens, de distribuție. Sînt într-un asemenea raport perechi ca rom. *drept—direct*, it. *dritto-diretto*, fr. *droit—direct*, sp. *derecho—directo*, pg. *direito—directo*, pentru a ne limita la un exemplu pe care-l ilustrează toate limbile romanice și care nu e străin nici dialectelor acestora.

Termenul de „dublet" într-un sens mai larg ar cuprinde toate acele cuvinte a căror origine, detectată prin eliminarea succesivă a pragurilor care le-au facilitat trecerea dintr-o limbă într-alta, se dovedește a fi comună: ar fi cazul unor cuvinte ca rom. *chintal* și *cîntar*, *gudron* și *catran*, *magazie* și *magazin* etc.

Într-un sens mai apropiat însă de cel tradițional, termenul „dublet" ar putea fi folosit pentru a marca originea comună a două cuvinte provenind amîndouă din același etimon. E vorba, de exemplu, de cuvinte românești care provin pe calea împrumutului din același etimon francez. Numărul acestor perechi se ridică la peste 30; dacă la acestea s-ar adăuga perechile care s-au constituit, pentru unul dintre termeni, ca urmare a influenței franceze, iar pentru cel de-al doilea ca urmare a unei influențe nu numai franceze, ci și latine și/sau italienești și/sau germane etc. — deci cuvînt cu etimologie multiplă — numărul lor ar crește cu încă aproximativ 40.

O comparație între perechile de cuvinte românești care au același etimon francez și dubletele în sensul tradițional al termenului ar conduce la asemănări banale: în afara originii comune, și „dubletele" de proveniență franceză prezintă diferențe de formă, sens și distribuție, fără de care — de altfel — nu și-ar motiva existența. Dar dacă, în cazul perechilor moștenit/împrumutat, pentru explicarea acestor diferențe se apelează mai ales la rațiuni de ordin cronologic, care au făcut imposibilă participarea împrumuturilor la procesele felurite la care au fost supuse cuvintele moștenite, în cazul împrumuturilor de origine franceză explicația e mai nuanțată. Factori variați au putut să acționeze:

— factori (inclusiv) cronologici: cuvintele au pătruns în momente diferite și au fost adaptate diferit sau se află acum în stadii diferite ale adaptării lor. În plan sincronic — într-un anume moment al evoluției limbii — între doi asemenea termeni se poate stabili distincția dintre un „Lehnwort" și un „Fremdwort", soarta celui de-al doilea urmînd să fie decisă de evoluția ulterioară a limbii; în limba actuală ea ar putea fi ilustrată de o pereche de tipul *milieu* [milieu̯] „obiect de pînză așezat drept ornament pe o mobilă" și *milieu* [miliø], înregistrat cu observația

„cuvînt francez'' și cu sensul „grup social format în special din hoți; bandă'' de DCR [1]. Folosirea în română a celui din urmă termen, independentă de existența primului semnalat și accidentală, nu justifică deocamdată considerarea lui ca dublet; ea poate însă să constituie un exemplu pentru una dintre etapele prin care au putut trece cel puțin o parte dintre perechile de cuvinte examinate într-un anumit moment, și anume cel al pătrunderii în limbă a celui de-al doilea termen;

— calea de pătrundere — preponderent orală sau preponderent scrisă — poate duce, mai ales în cazul împrumuturilor dintr-o limbă cu o grafie atît de îndepărtată de cea fonetică, la receptarea a două forme de expresie diferite: fr. *décolleter* a fost împrumutat încă din secolul trecut sub forma *decolta* [2]; dicționarele din ultimele decenii înregistrează pe lîngă el un mai recent *decoleta*, cu aceeași origine, cu un sens tehnic propriu și etimonului și a cărui formă nu pare să se justifice pe baza unei relații paradigmatice pe teren românesc (de exemplu prin existența unui împrumut paralel din fr. *collet* cu sens tehnic), ci doar prin respectarea fidelă a formei scrise a modelului;

— domeniile de activitate diferite în care s-a făcut împrumutul: sport și tehnică, modă și administrație; de exemplu, cei doi termeni care provin din fr. *arriéré*: rom. *arierat* „înapoiat mintal'' și *arierate* „datorii bănești aflate în restanță'', folosit în română cu o formă de feminin plural, dar avînd drept bază termenul francez folosit la masculin singular, s-au încetățenit în română fără legătură unul cu celălalt, în două domenii de specialitate diferite;

— posibila contaminare cu un cuvînt românesc: fr. *éprouvette* este preluat prin rom. *epruvetă*, dar și prin *eprubetă* [3] (cu varianta veche *eprobetă* [4]), cu sensuri diferite;

— în cazul etimologiei multiple a unuia dintre membrii dubletului, intervenția unui termen dintr-o altă limbă, diferită de franceză, a putut acționa asupra lui pe plan fonetic și, eventual, semantic: *necesar*, pentru care DEX indică o etimologie multiplă — franceză, latină și italiană, ultimele două explicînd forma termenului românesc —, coexistă cu *neseser*, împrumutat numai din franceză; *parol* și *parolă*: în cazul celui de-al doilea a intervenit, cel puțin pe plan semantic, o influență străină (după CADE rusă, după DEX italiană și germană).

E posibil ca acești factori să-și fi conjugat acțiunea în cazul formării unor dublete, în timp ce în cazul altora, rolul numai al unuia sau unora dintre ei să fi fost decisiv.

Majoritatea cuvintelor românești din seria pusă în discuție sînt termeni cu un referent concret, denumind obiecte care nu aveau nume în românește și pentru care treptat limba română a adoptat denumirea franceză. Absența unui echivalent în limba română este dovedită printre

[1] În afara abrevierilor utilizate în DLR sau în mod obișnuit în publicațiile românești de specialitate, vom folosi următoarele:

DCR = *Dicționar de cuvinte recente*, București, 1982;

CDFR = Theodoru Codresco, *Dictionariu franceso-romanu*, 2 vol., Iași, 1875—1876 [2];

SDFR = Const. Șăineanu, *Dictionnaire français-roumain*, București, 1928 [8];

DFR = *Dicționar francez-român*, coord. N. N. Condeescu, București, 1959.

[2] Cf. CDFR: *décolleter* „a decolta''.

[3] Cf. DEX s.v. *eprubetă*: „din fr. *éprouvette* (după probă)''.

[4] Cf. N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1982, p. 199.

altele de dicționarele bilingve mai vechi franceze-române, unde, pentru traducerea cuvintelor franceze (ulterior preluate de română) sînt folosite perifraze și, mai rar, corespondente parțial „sinonime". Cu timpul aceste dicționare utilizează pentru traducere cuvîntul românesc împrumutat din franceză (însoțit la început de perifraze sau de sinonime). Astfel fr. *bourrelet*, preluat în română prin *burlet* și *burelet*, este tradus în CDFR prin „secultețe lungi și înguste umplute cu ceva, ce se pun pe din lăuntrul ușilor și al ferestrelor ce nu se închid bine, spre a opri frigul", în SDFR prin „colaci de cîlți, maț din cîlți de astupat crăpăturile ușilor și ferestrelor", în DFR prin „*burlete*, sul umplut cu cîlți, vată (de pus la uși, ferestre)"; sensul științific, din anatomie, pe care-l mai are etimonul francez și pe care-l îmbracă rom. *burelet*, împrumut recent, nu apare tradus în nici un dicționar. Fr. *liqueur*, preluat în rom. *licoare* (pentru care se presupune și o influență latinească) și *lichior*, e tradus în CDFR pe de o parte prin „*licuor*, substanță lichidă", pe de altă parte prin „oarecare vinuri care se beau în cîtime mică, între bucate și la sfîrșitul mesii"; SDFR folosește „*licoare*" și „*lichior*, băutură spirtoasă", în timp ce DFR utilizează ca echivalente românești numai termenii împrumutați, fără nici o precizare[5].

O condiție favorabilă apariției dubletelor examinate este tipul de semantism pe care-l prezintă etimonul, mai bine zis polisemantismul acestuia. Luînd în considerare cuvintele cu origine exclusiv franceză, constatăm că majoritatea etimoanelor acestora sînt cuvinte polisemantice, a căror sferă largă s-a constituit în franceză în diverse moduri : prin utilizarea metaforică, în accepții figurate, a sensului primar de multe ori în vocabularele specializate : fr. *bretelle* („courrroie..."; pl. „bandes de tissu pour soutenir un vêtement" → (trav. publ.) „raccordement entre deux itinéraires routiers"); prin folosirea cu înțeles particular concret a unui cuvînt care are un înțeles general : fr. *crochet* („petit croc"; dar termenul e folosit și pentru a denumi diverse obiecte sugerate de forma cîrligului; ex. „instrument recourbé pour ouvrir une serrure", „signe graphique proche de la parenthèse" etc.); sînt puține cuvintele cu sferă semantică redusă la un singur sens care au dat naștere unui dublet în română : fr. *batiste*.

Polisemantismul cuvintelor franceze împrumutate a făcut posibil ca sfera lor semantică să fie preluată — în totalitate sau parțial — de cuvinte diferite în limba română. Comparația cu modelul permite ilustrarea mai multor moduri de decupare a înțelesului francez de către împrumuturile românești :

— cuvintele franceze cu sens general, folosite și cu sensuri particulare, sînt împrumutate în română sub două forme de expresie, dintre care nici una nu preia sensul general al etimonului : fr. *bord* „partie qui forme le tour, l'extrêmité d'une surface, d'un objet" este preluat de română numai cu două dintre sensurile sale particulare prin rom. *bord* „marginea din stînga sau cea din dreapta a punții unei ambarcațiuni" și *bor* „margi-

[5] Se poate ilustra astfel un proces care este specific tuturor împrumuturilor, a căror cale de pătrundere în limbă poate fi urmărită și cu ajutorul dicționarelor bilingve, chiar dacă acestea se lasă uneori mai ușor influențate de modelul străin și sînt dispuse să-l adopte înainte ca împrumutul să fi fost acceptat de limbă și generalizat.

nea circulară răsfrîntă care înconjoară calota unei pălării"; fr. *revers* „côté d'une chose opposé au côté principal ou à celui qui se présente d'abord" este prezent în română cu sensuri particulare în *revers* (cu etimologie franceză, latină și germană) „dosul unei medalii, al unei monede, al unei foi scrise" și fig. „partea nevăzută, ascunsă și în contrast izbitor cu aspectul cunoscut al unui lucru, al unei situații" și în *rever* „parte răsfrîntă a unei haine" și (sport) „lovitură în care racheta sau paleta sînt mînuite din partea opusă mîinii care le ține"; fr. *arriéré* „en retard, peu développé" este împrumutat prin rom. *arierat* și *arierate*, cu sensurile sale specializate din domeniul medicinei și al finanțelor. În cazul unui asemenea tip de semantism al etimonului, se întîmplă mult mai rar ca acesta să treacă în română pe de o parte cu sensul general, pe de altă parte cu sensul sau sensurile sale particulare: raportul dintre sensurile fr. *dépendance* „sujétion, subordination" și ale pluralului său, *les dépendances* „bâtiment, terrain ou territoire qui se rattache à un bâtiment ou à un domaine plus important", se menține similar în rom. *dependență — dependință*. Dubletul *însemn — insignă* ilustrează poate procesul invers, prin care rom. *însemn* tinde să dobîndească valoarea unui termen general pe care etimonul francez *insigne* nu o are: „marcă distinctivă", la propriu și la figurat, diferențiindu-se de *insignă*, cu sens particular;

— cuvintele cu mai multe sensuri (pentru care e mai puțin important să se refacă, în vederea comparației, raportul care există între ele în limba-sursă, rezultat al unei evoluții pe teren francez) își împart toate sensurile sau o parte a lor între două (rar trei) forme de expresie românești diferite: fr. *carreau* este continuat doar prin sensurile pe care le preiau rom. *caro*, *-ale* și *carou*, *-uri*, secundare pentru termenul francez; fr. *coque* „enveloppe de l'œuf", „enveloppe de certains fruits" (pentru care în română există echivalentul *găoace*, *coajă*), „cocon du ver à soie" (cu echivalentul românesc *gogoașă*) etc. se împrumută pentru a denumi „carcasa unei nave sau a unui avion": *cocă*, sau „pieptănătură femeiască"[6]: *coc*; fr. *crème* „matière grasse du lait" este împrumutat cu sensurile sale secundare prim rom. *cremă*, substantiv, și *crem*, adjectiv; fr. *crochet* prin rom. *croșetă*, cu varianta *croșet*, și *croșeu*;

— dezvoltarea pe teren românesc a unui sens inexistent în franceză se produce în cazul unui număr redus de cuvinte: *batiste* „toile de lin" își continuă sensul în rom. *batist*, alături de care se dezvoltă *batistă*, folosit cu sensul fr. *mouchoir*; *jury* este continuat de rom. *juriu*, dar este și etimonul substantivului *jur*, folosit mai ales la plural [7]; fr. *signal* este preluat prin rom. *semnal*, dar și printr-un *signal*, rar, care denumește „un semnal convențional emis de o sirenă, un fluier" sau „un fluier mic de metal (cu care se dau aceste semnale convenționale)", sens dezvoltat pe teren românesc.

Cuvintele care constituie perechi aparțin uneori ambele vocabularului comun nespecializat: *distra* și *distrage*, *pension* și *pensiune*; se înscriu în sfera denumirilor unor domenii specializate de activitate cum ar fi: tehnică și modă (*bretelă* și *bretea*, *imprimat* și *imprimeu*), uneori figurînd

[6] Înregistrat doar în dicționarul Littré al limbii franceze, redactat la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului trecut.

[7] În franceză îi corespunde *juré(s)*; pentru *curtea cu juri*, fr. *Cour d'Assises*.

în sfera aceluiaşi domeniu : ştiinţă (*eprubetă* şi *epruvetă*, *folicul* şi *foliculă*), modă (*tricot* şi *tricou*), arta culinară (*caramel* şi *caramelă*), sau se împart între vocabularul nespecializat şi cel specializat : *chiuvetă* şi *cuvetă*, *fileu*, *file* şi *filet*, *constituent* şi *constituant* etc.

Pe planul adaptării fonetice, s-ar putea distinge între membrii dubletelor a căror formă românească este mai aproape de forma grafică a cuvîntului şi cei a căror expresie se aseamănă mai degrabă cu forma orală a etimonului. Ambele tipuri de preluări sînt ilustrate de felul în care au pătruns alte împrumuturi din franceză în română :

— cuvintele terminate în vocală accentuată în codul oral, dar cu *-t* în cel scris, sînt tratate fie cu actualizarea în română a consoanei finale : *tricot*, *filet* (cf. *bilet*, *brevet*), fie fără consoană finală, dar cu dezvoltarea unui diftong : *tricou* cu varianta *trico*, *fileu* (cf. *şaşeu*), fie cu vocală finală accentuată, ceea ce atestă un grad redus de adaptare a cuvîntului : *file* (cf. *parfe*, cu varianta *parfeu*) ; acelaşi grad redus de adaptare îl pot prezenta cuvintele terminate în vocală în franceză şi în codul oral, şi în cel scris atunci cînd îşi conservă vocala nealterată : *caro*, distinct de *carou*, care dezvoltă un diftong la finală ;

— cuvintele care se termină în grafie cu un grup consonantic din care ultima consoană nu se pronunţă pot să pătrundă în română cu pronunţarea franceză : *bor*, *rever* (cf. *ferpar*), sau cu o pronunţare influenţată de grafie : *bord*, *revers* (cf. *fard*, *bulevard*) ;

— cuvintele ce conţin un *e* mut pretonic îl pot pierde în forma românească : *decolta*, *burlet* (cf. *matlasa*) sau îl menţin : *burelet*, *decoleta* (cf. *fuzelaj*, *manechin*) ;

— fr. [ü] este tratat fie ca [i̯u] : *chiuvetă* (cf. *manichiură*), fie ca [u] : *cuvetă* (cf. *costum*).

În multe cazuri, forma care se găseşte mai aproape de grafia etimonului acoperă întrebuinţarea specializată a cuvîntului, intrat mai recent în română, în timp ce forma care adaptează pronunţarea franceză aparţine cuvîntului din lexicul comun, nespecializat, care a pătruns în limbă mai demult, pe cale orală.

Într-o situaţie particulară, în care adaptarea fonetică diferită se îmbină cu o adaptare morfologică diferită, se află substantive terminate în *-e* mut, la care modelul din codul francez oral a determinat schimbarea genului cuvîntului împrumutat, evitîndu-se astfel o structură fonică neobişnuită substantivelor româneşti de genul feminin : *batist*, *coc*, în română de genul neutru (cf. *sort*, *sos*) ; tot astfel îşi explică forma adjectivul *crem* ; perechile lor adaugă un *-ă* specific femininului în română : *batistă*, *cocă*, *cremă* (cf. *cupolă*, *aplică*). Uneori un substantiv masculin, terminat în franceză în *-e* mut, se preia în română atît sub forma sa de masculin (*folicul*), cît şi cu o terminaţie feminină, schimbîndu-şi genul (*foliculă*), probabil atras de cazurile fluctuante cu care seamănă fonetic (cf. *fascicul* şi *fasciculă*) [8].

Alteori dubletul a luat naştere de la un substantiv masculin din franceză prin intermediul unui plural neutru, după care s-a refăcut un

[8] Vezi Sanda Reinheimer Rîpeanu, *Genul substantivelor împrumutate de română din franceză*, în LR, XXXVI, 1987, 1, p. 46—55.

singular românesc feminin : *caramel*, plural *caramele*, de la care s-a format un singular *caramelă* (pentru care DEX propune și influența it. *caramella*), cu varianta *caramea* ; forma de plural neutru și, poate, atracția unui sufix *-etă*[9] duce la formele *godetă*, *crosetă*, variante ale unor împrumuturi mai vechi *godet* și *croșet* ; femininul este în acest caz cel care se încetățenește, alături de *godeu* și *croșeu*, de genul neutru.

Punerea în legătură a cuvintelor care se constituie în dublete este necesară pentru stabilirea etimologiei lor. E de presupus că există cazuri în care cei doi termeni au fost de la bun început întrebuințați în română ca două cuvinte independente — fie că au pătruns aproximativ simultan în două domenii diferite de specialitate, fie că au pătruns în limbă în două momente distincte, la distanță unul de celălalt, ceea ce a făcut ca reîmprumutul să se producă fără a implica împrumutul precedent. Multe însă, prin fluctuațiile formelor pe care le-au îmbrăcat în timp, prin oscilațiile la care au fost supuse, arată că lexicalizarea în două unități diferite a avut loc pe teren românesc ; în acest caz nu e totdeauna ușor de precizat rolul modelului francez.

Dicționarele apărute înainte de DLRM identifică un singur împrumut din fr. ***batiste***, și anume ***batistă*** ; în CDFR, ***batiste*** e tradus prin „***batistă***, pînză subțire și deasă", în timp ce *mouchoir* prin „nahramă, basma de nas, de suflat mucii" ; DDFR, DULR, DA, CADE înregistrează două sensuri pentru rom. ***batistă***, atît „toile", cît și „mouchoir" ; din DLRM încep să apară două intrări diferite, pentru care se revendică drept singur etimon fr. ***batiste***, dintre care unul substantiv feminin, celălalt neutru. Pentru fr. ***bord***, CDFR dă echivalente românești care nu utilizează împrumutul ; în DULR, ***bord*** apare cu sensurile „marginea unei suprafețe", „latura unei corăbii" și „corabia însăși" ; în DA cu sensurile „partea de sus a unei corăbii" și „marginea răsfrîntă, streașina pălăriei : ***bordul pălăriei***" ; aceleași sensuri în CADE, dar în ordine inversă ; începînd cu DLRM se înregistrează două intrări diferite cu etimonul fr. ***bord*** : ***bor*** și ***bord***.

Punerea în legătură a termenilor diferiți cărora dicționarele le atribuie același etimon obligă uneori la reevaluarea originii care li se conferă. Fr. ***constituant*** e tradus în CDFR prin „***constituant***, alcătuitoru", cuvîntul românesc fiind ulterior glosat în dicționarele limbii române prin „alcătuitor" sau prin perifraze echivalente și înregistrat și pentru a traduce fr. ***assemblée constituante*** „adunare constituantă". Începînd cu DLRM, dicționarele înregistrează pentru primul sens și un alt cuvînt românesc, anume *constituent*, căruia i se atribuie drept origine tot fr. *constituent*. Dacă primul termen românesc, cel în *-ant*, n-ar fi existat sau ar fi dispărut o dată cu apariția celui de-al doilea, am fi putut presupune că cele două adjective intră în seria celor care au adoptat la început fluctuant[10] fr. *-ant*, *-ent*[11]

[9] Vezi Sanda Reinheimer Rîpeanu, *Cuvinte de origine franceză ?*, în SCL, XXXVIII, 1987, 2, p. 110–114.

[10] Este și situația rom. *dependență, dependință* (◁ fr. *dépendance(s)*), a căror concurență începe de timpuriu : cf. CDFR *dépendances* „atenanțe, *dependințe*" și DULR *dependență* „stare de supunere", dar și „accesoriul unui lucru principal : *dependențele casei*".

[11] Vezi Georgeta Ciompec, *Variantele sufixelor* **-ant/-ent, -anță/-ență** *din limba română*, SMFC III, p. 129–141.

(pronunțate identic [ã]), ajungînd în cele din urmă la o formă unică (cf. fr. *calmant* >*calmant*, fr. *permanent* >*permanent*, dar fr. *abondant* >rom. *abundent* [12]), deși oscilația nu mai era specifică momentului în care începe să fie folosit rom. *constituent*. Trimiterea la același etimon francez atunci cînd ambele forme coexistă ca independente nu se justifică. Poate apariția formei în *-ent* să fi fost influențată de it. *costituente* [13] sau de lat. *constituens, -entis*.

Rom. *regletă* și *rigletă* sînt explicați din fr. *réglette*, cel de-al doilea cu influența rom. *riglă*. Dacă rom. *rigletă* poate fi pus în legătură cu fr. *réglette*, deși poate fi explicat și ca un derivat pe teren românesc de la *riglă*, sensul rom. *regletă*, specializat pentru domeniul electrotehnic, poate fi pus în legătură doar cu termenul francez masculin *réglet*, împrumutat în română și sub foıma *reglet*, de genul neutru (cu varianta *reglete*, masculin), folosit în poligrafie. Dublete sînt deci *regletă* și *reglet* (*e*), din fr. *réglet*.

Două aparente laturi ale unei perechi se pot dovedi divergente. Fr. *humeur* este considerat atît sursa rom. *umoare*, pentru care se face apel și la lat. *humor*, cît și a rom. *umor* [14], pentru care se face apel și la fr. *humour*. Or, sensul fr. *humeur* nu-l îndreptățește a fi prezentat drept etimon al cuvîntului rom. *umor*, căci sferele lor semantice nu se întretaie. Rom. *umor* poate fi pus însă în legătură cu it. *umore*, germ. *Humor*. Poate că o cercetare mai amănunțită a pătrunderii în limba română a unor perechi de cuvinte ca *banc*, *bancă* (considerate în DEX de proveniență franceză: *banc*, substantiv masculin) și *grup*, *grupă* (tot dintr-un singur etimon francez: *groupe*, masculin) ar sugera posibilitatea emiterii unor ipoteze cu privire la influențe diferite de franceză: rusă și/sau germană în cazul rom. *grupă*, rusă, italiană și poate germană în cazul rom. *bancă*.

Decembrie 1987

Facultatea de Filologie
București, str. Edgar Quinet nr. 5—7

[12] „Mai rar, sub influența pronunției, s-a făcut substituirea în sens invers, *-ant* în locul lui *-ent*... Asemenea forme sînt caracteristice perioadei de început a pătrunderii sufixului în limba noastră, cînd vorbitorii oscilau încă între o formă sau alta; ulterior *-ant* a fost înlocuit cu *-ent* etimologic" (*art. cit.*, p. 140).

[13] De altfel, și forma de conjugare căreia îi aparține verbul românesc *a constitui* poate să fi fost influențată de adaptarea italienească în *-ire* a lat. *constituere*.

[14] CADE dă drept etimon engl. *humour*.

DESPRE SENSURILE LUI *MÎZGĂ* ȘI ORIGINEA LUI *A MIZGUI*

ANDREI AVRAM

O examinare oricît de sumară a conținutului articolului *mîzgă* din DLR permite să se constate că sensurile și subsensurile înregistrate sub numerele 1–5 se grupează împreună, prin faptul că includ note esențiale comune sau se explică ușor unul din altul, în timp ce sensul de sub 6, ultimul, se separă de celelalte.

Este ușor de înțeles cum s-a putut ajunge de la „sevă; s p e c. seva arborilor (aflată sub coajă)" – sensul 1 – la „complex de vase prin care circulă seva" și chiar la „mină de creion" (2) și este evidentă strînsa legătură dintre sensurile „sevă" și „pojghiță moale, cleioasă sau unsuroasă" (3), „strat (de alge, mușchi, mîl) care acoperă pietrele expuse la umezeală" (4), „noroi moale, lipicios și alunecos" sau „murdărie" (5). Nu este însă la fel de strînsă legătura dintre aceste sensuri și cel de sub 6: „ploaie măruntă (amestecată cu ninsoare)".

Majoritatea cuvintelor tratate în DLR ca derivate – directe ori indirecte – de la *mîzgă* au ca puncte de plecare unele dintre primele cinci sensuri ale acestuia (exemple: *mîzgală*, *mîzgăli*, *mîzgos*). Un al doilea grup de cuvinte este format din cele care au sensul lui *mîzgă* înregistrat sub 6 sau sensuri apropiate (vezi mai jos). Cîțiva termeni din ambele grupuri au și sensuri care, fiind net diferite de toate cele înșirate în alineatul precedent, nu ne interesează aici (vezi, de exemplu, D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, București, 1967, s.v. *mizgui*, 2: „a face o lucrare de mîntuială"; s.v. *mîzgîi*, 5: „a lucra încet"). Cu *mîzgă* „ploaie măruntă (amestecată cu ninsoare)" se grupează cuvintele următoare:

Mizguială „burniță" (D. Udrescu, *op. cit.*); cuvîntul – absent din DLR – este un derivat de la verbul *mizgui*, asupra căruia vom reveni. În forma scrisă *nizguială*, dată în DLR ca titlu de articol și glosată „fulguire ușoară", litera inițială corespunde, după toate probabilitățile, sunetului [ń], apărut prin palatalizarea labialei nazale (în partea etimologică a articolului, *nizgui* este recunoscut ca identic cu *mizgui*).

Mizgureală (și acesta absent din DLR), dat de D. Udrescu, *op. cit.*, ca variantă a lui *mizguială*; derivat de la *mizguri* (după DLR variantă a lui *mizgui*).

Mijgureală (scris *mișgureală*) „ploaie măruntă și înceată", semnalat de Vasile Cărăbiș, în LR XI, 1962, 3, p. 262; nici acest cuvînt nu este înregistrat în DLR, unde însă, s.v. *mizgui*, figurează varianta *mijgura* (< *mizgui* + *bura* după Mircea Seche, LR IX, 1960, 6, p. 42, care notează că asemănarea dintre verbul românesc și lituanianul *mỹzgaruoti* „fein regnen" trebuie considerată întîmplătoare).

Mîzgoală „lapoviță" (DLR).

Mizguș „ninsoare măruntă; mielușei". Sursa citată în DLR este o hartă din ALR, la care ne vom referi mai departe. Mențiunea „etimologia necunoscută" este urmată de trimiterea „cf. *mizgui*", ceea ce înseamnă că se admite posibilitatea ca, indirect, *mizguș* să provină din *mîzgă*.

SCL, anul XXXIX, nr. 3, p. 255–259, București, 1988

Verbul *mizgui* — după DLR derivat de la *mîzgă* — ar aparține ambelor categorii delimitate mai sus : primei prin sensul „(despre pămînt) a se umezi ușor, a prinde mîzgă ; a deveni alunecos" (2) ; celei de a doua prin sensul „a ploua sau a ninge încet și mărunt, a cădea ploaie amestecată cu zăpadă" (1 ; cf. D. Udrescu, *op. cit.*, s.v. : „a burnița subțire, a țîrîi").

Ni se pare greu de crezut că de la „sevă" sau de la sensul general de „substanță moale, cleioasă" s-a putut ajunge la cel de „ploaie măruntă (amestecată cu ninsoare)", evoluție semantică pe care am fi obligați s-o presupunem dacă am considera (ceea ce se face în DLR) că *mizgui*, cu ambele înțelesuri, este, pur și simplu, un derivat de la *mîzgă*. În ce privește aspectul formal al chestiunii, dificultatea de care se lovește această explicație este de netrecut, căci vocala din prima silabă a lui *mîzgă* n-avea cum să devină [i].

Înainte de a face cîteva precizări asupra raportului dintre *mîzgă* și *mizgui* și de a încerca să stabilim etimologia acestuia din urmă, menționăm că una dintre cele trei forme slave la care se trimite în DLR, în partea finală a articolului *mîzgă* — „din slavonul мѣзга, bg. мъзга, мезга"—, trebuie eliminată din discuție. Forma slavonă citată ar fi devenit în română **meazgă* sau **mazgă* (observația a fost făcută de G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 355—356, cu referire la v. sl. *mězga*) ; cf. *meal* „un fel de pămînt alb ; pămînt argilos ; ardezie" (DLR), cu varianta *mal* (în aceasta [e̯a] a devenit [a] după consoană labială, în poziție „dură", ca în *masă*, *pag*, reg. *moldovan* etc. ; vezi, pentru detalii, E. Petrovici, „Romanoslavica" VIII, 1963, p. 87—92). Pentru a explica pe *mîzgă* putem să avem în vedere numai cele două forme din bulgară, *măzga* și *mezga* „sevă sub coaja copacilor" (prima este mai nouă ; vezi Ivan Duridanov, „Bălgarski ezik" XVIII, 1968, 4—5, p. 402, nota), eventual, un vechi scr. *mezga* (etimologie propusă de G. Ivănescu, *loc. cit.* ; cf. CADE : „comp. scr. *mezga*") sau, optînd pentru o formulare mai puțin precisă, un „slav" *mezga* (vezi A. Rosetti, BL III, 1935, p. 107 : „s. *mezga* > **măzgă* > *mîzgă*" ; Alejandro Cioranescu, DER, s.v. *mîzgă* : „esl. *mezga*" ; în TDRG se propune doar comparația cu forme actuale din sîrbă, slovenă și rusă). De observat însă că, fiind cunoscut și în zone îndepărtate de cele în care asupra românei s-a exercitat o influență relativ recentă a limbilor bulgară și sîrbocroată, *mîzgă* trebuie să fie un împrumut vechi, așa încît cuvîntul din care provine urmează să fie considerat v e c h i slav (identic ca formă cu bg. *mezga*, nu cu varianta mai nouă a acestuia, *măzga*).

După opinia noastră termenii pe care îi discutăm (și cei înrudiți cu ei) aparțin la d o u ă familii de cuvinte. Termenul de bază al uneia este *mîzgă* ; originea acestuia poate fi considerată cunoscută, deși nu există o părere unanim acceptată cu privire la idiomul slav din care a fost împrumutat cuvîntul românesc. Membrii celeilalte familii conțin un radical în care vocala originară este [i], sunet păstrat încă în *mizgui* și în alte cîteva cuvinte.

Afirmațiile precedente se întemeiază atît pe faptele de ordin semantic asupra cărora am atras atenția (și la care se adaugă ceea ce am spus în legătură cu vocala din silaba inițială a lui *mizgui*), cît și pe constatarea

că în albaneză există un cuvînt asemănător ca formă şi, practic, identic ca sens cu verbul românesc. Aceeaşi constatare ne îndreptăţeşte, credem, să susţinem că punctul de plecare al termenilor din familia lui *mizgui* este un element de substrat.

Cuvîntul albanez avut în vedere – discutat de Eqrem Çabej, în „Studime filologjike" XVIII (I), 1964, 3, p. 37 – este verbul *mizon*; la p. 52 a revistei citate, în rezumatul francez al contribuţiei la care ne referim, el este glosat „il tombe de la neige fine".

După cum arată E. Çabej, alb. *mizon* este un derivat de la *mizë* „muscă". Acesta din urmă este, la rîndul lui, un derivat cu sufixul diminutival *-zë* de la un radical care se regăseşte, printre altele, în vechiul nordic *mý* „Mücke" (Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891, s.v. *mizε*).

În legătură cu raportul semantic dintre *mizë* şi *mizon*, E. Çabej menţionează cazuri similare cu cel din albaneză întîlnite în limbile romanice apusene; ele sînt înregistrate în REW$_3$, sub nr. 5766 (*mŭsca*) şi 6211 (*papĭlĭo, -one*): *moscas blancas* „Schneeflocken" în spaniolă, respectiv, [povilyō dę než], cu acelaşi sens, în picardă. Ultima expresie citată are un echivalent exact în română: *fluturi de zăpadă* (sau *de nea, de omăt, de ninsoare*); vezi ALR II SN, vol. 3, harta 798 – *fulgi de zăpadă* (cf. h. 799 – *fulguieşte*). Merită să fie reprodusă aici şi următoarea explicaţie dată de unul dintre subiecţii anchetaţi de E. Petrovici pentru ALR, în completarea răspunsului la întrebarea „Cum îi spuneţi la zăpada aceea care cade de obicei la începutul primăverii, în formă de bobiţe rotunde?": „*mizgúş* sînt bobiţele mai moi; *ţînţărúş* sînt bobiţele mai tari" (ALR, volumul citat, h. 797, punctul 105, nota; amîndouă formele – redate în transcriere fonetică – sînt de plural): după părerea noastră faptul că *mizguşi* are un sens asemănător cu cel al lui *ţînţăruşi* pledează în favoarea ipotezei potrivit căreia primul termen a fost, la origine, ca şi al doilea, un cuvînt (sau derivat de la un cuvînt) din categoria numelor de insecte. De observat, în sfîrşit, că în *fluturează de omăt* şi *fluture(şte) afară* „fulguieşte" (răspunsuri obţinute în punctele 260, respectiv, 362 din ALR II; vezi volumul citat, h. 799) avem a face cu forme verbale care se află faţă de *fluture* într-un raport comparabil – formal şi semantic – cu cel dintre cuvintele albaneze *mizon* şi *mizë*.

Este evident că, punînd în legătură pe *mizgui* cu alb. *mizon*, identificăm în verbul românesc (şi în cuvintele din familia lui) prezenţa unui radical *mizg-*, diferit de *mîzg-* corespunzător slavului *mezg-*. Altfel spus, nu credem că termenii cu sensurile „ploaie măruntă (amestecată cu ninsoare") şi „a ploua sau a ninge încet şi mărunt" sînt de origine slavă sau derivă de la cuvîntul *mîzgă* împrumutat din slavă.

Urmează să explicăm prezenţa în *mizgui*, *mizguş* etc. a consoanei [g], inexistentă în alb. *mizon*. Spre soluţia problemei ne conduce constatarea că fiecare dintre cele două grupuri de cuvinte delimitate mai sus pe baza unor criterii semantice cuprinde unii termeni caracterizaţi prin trăsături formale care se regăsesc în termenii celuilalt grup. Situaţia aceasta este rezultatul unor influenţe reciproce. Pe de o parte, vocala din prima silabă a lui *mîzgă* (şi a unor derivate de la acest cuvînt) – foarte probabil după ce a ajun la gradul de închidere maxim (deci după transformarea

măzgă > *mîzgă*) — a fost înlocuită cu [i]; substituția aceasta a avut loc, de exemplu, în *mijgă* (glosat „mizgă" în sursa la care trimite DLR). Pe de altă parte, a suferit modificări radicalul cuvintelor referitoare la fenomene meteorologice. De data aceasta a fost afectat nu numai vocalismul — [i] a fost înlocuit cu [î], de exemplu, în varianta *mîzgoia* a lui *mizgui* (vezi și substantivul *mîzgoală*) —, ci și consonantismul. Ceea ce ne interesează aici nu este fluctuația [z] ~ [j] (întîlnită în ambele grupuri — respectiv, familii — de cuvinte, ca și în alte cazuri, cum este cel menționat de M. Seche, *loc. cit.*, nota: *mezdri* ~ *mejdri*; vezi și *mujdului* — scris, în DLR, *mușdului* —, din magh. *mozdul*), ci apariția lui [g] într-un radical a cărui structură primitivă trebuie să fi fost **miz*. Ipoteza asocierii între *mîzgă* (sau *mîzgăi* etc.) și cuvintele cu radicalul originar **miz-* este ușor de admis, întrucît atunci cînd *mizguie* se produce *mîzgă* „noroi moale, lipicios și alunecos".

Ținînd seamă de cele arătate în paginile precedente, credem că la originea termenilor din familia lui *mizgui* se află un cuvînt care, în cazul că s-ar fi păstrat (și n-ar fi fost influențat de alte cuvinte), ar fi ajuns în limba actuală la forma **miz* sau **miză*; el va fi fost numele unei insecte și, totodată, va fi avut sensul prezent astăzi în *fluture de zăpadă*, de care se apropie sensurile lui *mizguială*, *mîzgoală* etc.

Dacă explicația propusă de noi este justă, înseamnă că trebuie să distingem un *mîzgă*$_1$ împrumutat din slavă (cu sensurile date în DLR sub 1—5) de un *mîzgă*$_2$ (cu sensul dat sub 6), ultimul apărut ca rezultat al unei contaminări. Socotim că acest al doilea *mîzgă* ar fi trebuit să fie dat în DLR ca variantă — împreună cu *mîzg* (scris *mîsg* în citatul „E mîsg afară; am venit pe mîsg") —, alegîndu-se ca titlu de articol forma, cu vocalismul originar, *mizg* (singularul corespunzător pluralului *mizguri*, întîlnit la Dosoftei și înregistrat ca variantă a lui *mîzgă*; reproducem partea finală a citatului dat în DLR: „...a să răsîpi lesne de mizguri, de soare și de vînturi grele"). Așa a procedat TDRG, unde, alături de *mîzgă*, găsim un articol cu titlul *mizg* (acest cuvînt, glosat „nasses, feuchtes Wetter" — se adaugă însă semnul întrebării — este pus în legătură atît cu verbul *mizgui*, inexistent ca titlu de articol în dicționarul avut în vedere aici, cît și cu *mîzgă*: „Vgl. *mîzgăe* «es nieselt» ClH. Wohl verw. mit *mîzgă*").

În mod analog, trebuie, credem, să distingem un *mizgui*$_1$, variantă a lui *mîzgui* (<*mîzgă*$_1$), al cărui [i] din silaba inițială se datorează unei substituții de sunete (în cadrul unei contaminări), de un *mizgui*$_2$, cu [i] originar în prima silabă (aici prin contaminare se explică prezența lui [g]).

De remarcat că o distincție de felul celor propuse de noi se face chiar în DLR, în cazul unei perechi de cuvinte dintre care unul (*mizguș*) este înglobat numai cu rezerve în familia lui *mîzgă* (vezi mai sus): *mîzguș* „alunecuș, polei" și *mizguș* „ninsoare măruntă" constituie două articole, deși raportul dintre sensurile acestor forme este asemănător cu cel dintre sensurile „noroi moale, lipicios și alunecos" și „ploaie măruntă (amestecată cu ninsoare)", atribuite unuia și aceluiași cuvînt, *mîzgă*.

Este greu de știut dacă *mizgui* este un derivat de la *mizg* sau acesta din urmă este un postverbal. În ce ne privește, considerăm mai plauzibilă cea de a doua ipoteză; ea nu este incompatibilă cu explicația potrivit

căreia *mizgui*, la rîndul lui, derivă de la un substantiv, cu radicalul **miz*- şi cu sensurile menţionate mai sus : **miz* „numele unei insecte'' şi „fulg de zăpadă''> *mizgui* „a ploua sau a ninge încet şi mărunt'' (cu[g] apărut — sub influenţa cuvintelor din familia lui $\hat{m}\hat{i}zg\check{a}_1$ — în verb, nu în substantivul din care provine acesta) >*mizg* „ploaie măruntă (amestecată cu ninsoare)''. Credem aşadar că pentru indicaţia referitoare la etimologia substantivului din limba actuală formula cea mai adecvată ar fi „probabil din $mizgui_2$ ''.

S.v. $mizgui_2$ ar urma să se facă — aşa cum se procedează în cazuri similare — o trimitere la verbul albanez citat — „cf. alb. *mizon* « ninge mărunt »'' — , menţionîndu-se, totodată, că în forma cuvîntului românesc se reflectă influenţa lui *mîzgă*$_1$ „sevă etc.'' (şi a cuvintelor din aceeaşi familie).

Decembrie 1987

Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice
Bucureşti, str. Nikos Beloiannis nr. 25

ETIMOLOGIA CUVÎNTULUI *RĂBOLI*

VASILE FRĂȚILĂ

Răbolí, vb. IV refl., cu atestări din Oltenia și Muntenia, avînd sensul de „a se răsti la cineva, a se rățoi", este inclus în DLR, tomul IX, litera R, București, EA, 1975, p. 56, cu etimologie necunoscută. Ca variante fonetice, aceeași lucrare lexicografică menționează formele : *răboní*, *răborí*, *răbotí* și *răborî́*.

Varianta *răboli*, indic. prez. pers. 1 sg. *răbolésc*, a fost înregistrată mai întîi de T. Gîlcescu în micromonografia *Cercetări asupra graiului din Gorj*, GS, V, 1931, fasc. 1, p. 123, din localitatea Izvoare, cu sensul „a porni cu cearta pe cineva". Tot din Oltenia, dar de data aceasta din jud. Vîlcea, *răboli*, vb. IV refl., este notat de C.F. Ciaușanu și L. Sfîrlea, *Glosar de cuvinte regionale din Vîlcea*, în *Materiale și cercetări dialectale*, [București], 1960, p. 234, cu sensul „a se rățoi", a amenința". Următoarea atestare a cuvîntului a datorăm lui Barbu Marian, care publică un scurt *Glosar regional* din comuna Izvor-Milești, din fostul raion Craiova, regiunea Oltenia, în LR, XI, 1962, nr. 3, p. 265. Aici verbul *răboli*, *răbolesc*, de conjugarea a IV-a, diateza reflexivă, este glosat „a se răsti".

Din Muntenia dispunem de o singură atestare din jud. Argeș, mai exact, din localitățile Săpata de Sus și Săpata de Jos. Termenul, însemnînd „a-și descărca nervii pe cineva, a țipa, a se răsti, a se rățoi ; a-și vărsa focul", a fost inclus de D. Udrescu în al său *Glosar regional Argeș*, București, EA, 1967, p. 221, care îl dă și într-un scurt context : „*Te-ai răbolit degeaba pe el, săracu* ; *ce strică el?*"

Varianta *răborí*, glosată „a se repezi, amenințînd, asupra cuiva, a face pe grozavul", a fost notată de Luca Preda din fostul raion Gura Jiului, comunele Brabeți, Dăbuleni și Mîrșani în *Lexic regional*, București, EA, 1960, p. 43. Aceeași variantă, glosată însă „a se răsti", „a țipa", a fost consemnată, de lîngă Vînju Mare, de Gh. Trandafir tot în *Lexic regional*, p. 56.

Răboní și *răbotí* au fost date ca variante ale lui *răbori* „a se repezi, amenințînd, asupra cuiva ; a se răsti ; a face pe grozavul", fiind înregistrate din regiunea Jiului inferior, înainte de vărsarea acestuia în Dunăre, de Luca Preda, *Lexic regional*, p. 43. Formele de mai sus sînt incluse și în DLR, t. IX, p. 56. Luca Preda mai notase alături de *răboni*, în paranteze rotunde, și forma *răboí*, care însă nu mai apare în DLR.

Varianta *răborî́*, indic. prez. pers. 1 sg. *răborésc* (normal ar fi fost *răborắsc*, cf. *hotărî́*, *hotărăsc*, *urî́*, *urăsc)*, însemnînd „a țipa la cineva", a fost înregistrată din Banat, mai exact, din Bocșa Română, jud. Caraș-Severin, de Octavian Răuț și Ioan Bettisch, în *Lexic regional*, vol. 2, București, Editura Științifică, 1967, p. 37.

De la *răboli*, cu ajutorul sufixului *-eală*, s-a format s.f. *răboleală*, pl. *răboleli*, uzual în Săpata de Jos, Săpata de Sus și Poiana Lacului, jud. Argeș, cu sensul „răsteală, răfuială, rățoială" : „*Ce răboleli sînt astea pe tine, mă omule? mai încet nu poți vorbi*"? (D. Udrescu, *op. cit.*, p. 221), iar de la *răbori*, *răboreală*, s.f. „vorbire pe ton răstit, vociferare", cunoscut

la Broscoi, în apropiere de Vînju Mare (vezi Gh. Trandafir, *Lexic regional*, p. 56). Din *Lexic regional*, termenul este preluat de DLR, t. IX, care îl califică drept „regional", glosîndu-l: „Faptul de a se rărăboli", probabil o greşeală de tipar în loc de *răboli*, întrucît forma *rărăboli* nu apare nici ca variantă a lui *răboli* (s.v.), nici ca un cuvînt separat.

În privinţa raportului dintre *răbori* (*răborî*) şi *răboli*, credem că ultimul a luat naştere din primul printr-o disimilare parţială, *r—r*>*r—l*, aşa încît *răbori* (*răborî*) ar trebui să figureze drept cuvînt-titlu în dicţionare, iar celelalte forme drept variante fonetice ale acestuia.

În ce priveşte etimologia lui *răbori* (*răborî*), considerăm că acesta este un derivat verbal cu sufixul conjugării a IV-a *-i*(*-î*) de la adj. *hrăbor* (fem. *hrăboară*), astăzi ieşit din uz, dar cunoscut în dacoromâna veche, unde avea semnificaţia de „viteaz, curajos, bărbat; tare, voinic", cu dispariţia lui *h*, fenomen specific graiurilor bănăţene (vezi Nicolae Mocanu, *Note asupra consoanei* **h** *în graiurile bănăţene*, în *Studii de dialectologie*, Timişoara, 1984, p. 181—188; volum îngrijit de V. Frăţilă şi V.D. Ţâra), oltene (vezi Valeriu Rusu, *Graiul din nord-vestul Olteniei. Fonetica. Consideraţii fonologice*, Bucureşti, EA, 1971, p. 97; Radu Sp. Popescu, *Graiul gorjenilor de lîngă munte*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1980, p. 59) şi muntene (vezi Ion Ionică, *Subdialectul muntean*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984, p. 172; coordonator al *Tratatului*: Valeriu Rusu).

Hrăbor, scris *Hrĕbor*, circula în Banat în secolul al XVII-lea ca adjectiv, însemnînd *audax* „îndrăzneţ, curajos", şi ca adverb *audacter* „curajos, îndrăzneţ", fiind notat de ANONYMUS CARANSEBESIENSIS (apud DA s.v. *hrăbor*). *Hrăbor* „viteaz, curajos, voinic", provenind din v. sl. [sau din slavonul —n.n. V.F.] *chrabъrъ* (bg. *hrábъr*) „idem" (DA), a putut fi folosit în expresii ca: *a fi hrăbor* „a fi viteaz", „a fi curajos", *a face pe hrăborul* „a face pe viteazul", „a face pe curajosul", de unde s-a putut forma şi verbul refl. *a se hrăbori* (*hrăborî*) „a face pe voinicul, a face pe grozavul" (cf. *a se voinici* „a face pe voinicul, pe curajosul", derivat din *voinic*, sau *a se viteji* „a face pe viteazul"<*viteaz*). De altfel, un verb *a se hrăborî* însemnînd însă „a se îmbărbăta" circula în limba veche, inclusiv în Banat (cf. la ANONYMUS CARANSEBESIENSIS: *Hrĕboresc* =conforto, *hrĕborĕsku-mĕ*=confortor; apud DA). De la „a se îmbărbăta", la „a face pe gozavul, a ameninţa" şi apoi la „a se răsti, a se răţoi, a ţipa, a-şi vărsa focul", deplasarea semantică s-a făcut uşor.

Înrudite cu *răbori* „a ţipa, a se răsti" sînt *hărăbor*, s.n. „larmă, vociferări" (vezi Sab. Pop Barcianu, *Dicţionar român-german şi german-român. Partea I-a: Română-germană*. Ediţia a III-a. Revidat şi complectat de Dr. D.P. Barcianu, Sibiiu, Kraft, 1900, apud DA), şi *ciorobor*, s.m. sg., cunoscut în Banat şi prin regiunile nord-vestice cu sensul „ceartă (pentru un lucru de nimic) însoţită de vorbă multă şi gălăgie" (DA, t. II, litera C, p. 465).

În privinţa lui *hărăbor*, DA notează: „Poate identic cu *hărăbor*", variantă bihoreană a lui *hrăbor*. Pentru evoluţia semantică, întru cîtva asemănătoare, DA trimite şi la rus. *chroboskij* „lărmuitor" şi „viteaz, curajos". *Hărăbor* „larmă" poate fi şi un postverbal de la *hrăbori* „a ţipa, a se răsti", cu epenteza lui *ă* între *h* şi *r* (cf. *hărană*<*hrană*, *a* (*se*) *hărăni*<

a (se) hrăni), o dovadă indirectă că *hrăbori* „a țipa, a face gălăgie" s-ar fi întrebuințat cu acest sens și prin Transilvania.

Ciorobor „ceartă însoțită de vorbă multă și gălăgie" pare a fi o contaminare între *ciorovăială* și *hrăbor* „larmă, vociferări".

Revenind la celelalte variante ale lui *răbori*, și anume *răboni*, *răboi* și *răboti*, specificăm următoarele :

— *răboni* se poate explica fie printr-o disimilare parțială față de *răbori* (cu *r—r > r—n*), fie printr-o apropiere de verbele terminate în *-oni* (de obicei formații de la onomatopee, ca variante ale celor în *-ăni*) : *dondoni* „dondăni" (<*donda*), *horconi* „horcăni" (<*horc*), *mioni* (<*miau*), *pioni* (<*piu*), *zdronconi* „zdroncăni" (<*zdronc*) (vezi exemple la Georgeta Marin, *Verbe derivate de la interjecții onomatopeice*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. IV, București, EA, 1967, p. 217—234, în special p. 226—228) ;

— *răboi* se explică, la rîndul lui, din *răbori* prin disimilarea totală a celui de-al doilea *r* ;

— *răboti* provine tot de la *răbori* prin apropiere de verbele derivate cu sufixul *-oti* : *forfoti*, *grohoti*, *horcoti*, *mircoti* (vezi Georgeta Marin, *loc. cit.*, p. 229 ; cu privire la suf. *-oti*, vezi și Al. Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, în BL, VI, 1938, p. 139—172, în special p. 164—166).

Februarie 1988

Facultatea de Filologie
Timișoara, b-dul V. Pârvan nr. 4

SEMANTICA ROMÂNEASCĂ. REALIZĂRI ŞI PERSPECTIVE

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU şi NARCISA FORĂSCU

1. Tema supusă discuţiei în lucrarea de faţă are mai multe implicaţii. Considerînd semantica românească drept o disciplină ştiinţifică bine constituită, trebuie să o raportăm la realizările pe plan mondial din acelaşi domeniu. Aceasta, pentru a compara rezultatele şi a stabili atît *interdependenţa* [1] (căci întotdeauna s-a avut cunoştinţă de realizările disciplinei pe plan mondial), cît şi *independenţa* sau contribuţia realizărilor româneşti în domeniul semanticii [2].

Pe de altă parte, discuţia despre realizările şi perspectivele semanticii româneşti obligă la un bilanţ înţeles ca o revizuire atît a muncii de aproximativ două decenii întreprinse în general în acest domeniu, cît şi, în particular, a propriilor noastre rezultate obţinute.

Deşi s-a afirmat de multe ori şi în diverse feluri că semantica este „ruda săracă" a lingvisticii (Greimas, Rey-Debove [3]) sau „capitolul cel mai puţin înnoit al lingvisticii" (Coteanu [4]), în ultimele trei decenii au apărut numeroase şi variate studii de semantică [5].

Interesul acordat semanticii în această perioadă a fost justificat, în primul rînd, din perspectivă *teoretică* şi *metodologică*, pentru că s-a impus o cercetare mai riguroasă a sensului cuvintelor dintr-o limbă naturală dată; în al doilea rînd, descrierea lexicului cu metode similare celor aplicate la celelalte compartimente ale limbii a creat posibilitatea de a stabili caracteristicile organizării la acest nivel, comparaţie de un real interes pentru lingvistică în general. În efortul de a descoperi specificul organizării sensurilor în diverse limbi naturale, elementul comun diferitelor tipuri de semantică este numai obiectul de cercetare — *sensul*. Acesta poate fi abordat din unghiuri de vedere diferite şi cu metode variate, după cum urmăreşte sensul unităţilor lexicale izolate sau sensurile enunţurilor de diferite tipuri, studiindu-se fie sistemul semantic, fie actualizarea lui. De aceea, semantica modernă este departe de a fi o disciplină unitară [6].

[1] Ne referim la studii bine cunoscute, trecute în revistă într-o lucrare de sinteză de Bidu-Vrănceanu (1982).

[2] O posibilitate anume de a aprecia independenţa şi interdependenţa este constatarea că multe dintre ideile privind semantica modernă, înfăţişate în lucrarea de faţă, le regăsim, independent, într-un articol recent al lui Berruto (1987), p. 39 ş.u.

[3] Vezi Greimas (1966), p. 6 sau Rey-Debove (1981), p. 447.

[4] Vezi Coteanu (1981), p. 149. În ciuda acestei afirmaţii, autorul salută — făcîndu-i recenzia — apariţia unei reviste internaţionale de semantică, bine venită pentru revigorarea interesului faţă de această disciplină, ceea ce înseamnă că este de părere că cercetarea semantică mai poate progresa.

[5] Este semnificativ faptul că, în ultimul timp, au apărut, în afară de studii izolate, mai mult sau mai puţin ample, două volume omagiale: pentru Coseriu (1981) şi pentru Alinei (1987); conţinînd un număr impresionant de pagini şi constituite din studii independente ale diverşilor autori, cele două volume atestă preocuparea constantă a lingviştilor pentru semantică.

[6] Diversitatea orientărilor poate fi verificată chiar la nivelul unui singur volum, cum ar fi *Logos Semantikos* (1981). Ilustrative în acest sens sînt şi „mesele rotunde" organizate de revista internaţională „Quaderni di Semantica" (1980, nr. 1 şi 2, 1983, nr. 2 şi 3). Aceeaşi varietate de unghiuri de vedere se constată şi în lingvistica românească în lucrările unor autori ca Tuţescu (1974), Tuţescu şi Măgureanu (1977), Măgureanu (1984) ş.a.

S-au dezvoltat astfel *semantica logică* [7], diverse tipuri de *semantică lingvistică*, dintre care cea *„lexicală”* [8] și cea *„sintactică”* [9] sînt cel mai bine reprezentate [10]. Relațiile semanticii cu discipline înrudite ca *semiotica* și *pragmatica* au constituit obiectul unor largi dezbateri științifice [11].

În lucrarea de față nu vom avea în vedere diversele tipuri de semantică sau autorii care au incontestabile realizări în acest domeniu. Nici într-un studiu mai amplu nu ne-am putea ocupa de toate ideile, metodele, sugestiile și perspectivele. Reconsiderarea studiilor de semantică ne interesează într-un moment în care se apreciază că lingvistica se află într-un impas metodologic [12]. Apreciem deci că s-a făcut destul de mult în semantica actuală, mai ales din punct de vedere *metodologic* [13], dar ne interesează ce rămîne practic, atît la nivel științific, cît și ca diverse tipuri de *aplicabilitate*. Credem astfel nu numai că semantica teoretică este diversificată tipologic, ci și că posibilitățile ei de a fi înțeleasă practic sînt multiple.

Ceea ce ni se pare deci important acum este *raportul dintre teorie și practică* în semantică „dincolo de” [14] școli, curente, autori, deoarece considerăm că ar fi util să se rețină ceea ce este rațional, realist, funcțional și eficient în tot ce s-a făcut pînă acum.

O confruntare, chiar și sumară între cîteva lucrări apărute la date diferite (1965, 1983, 1987) [15] privind stadiul dezvoltării semanticii, permite observația că pînă în 1965 atenția se concentrează mai ales asupra *sensului cuvîntului* și a *conceptelor teoretice* pe baza cărora se face analiza lui. Treptat, studiile de semantică încep să descrie *relațiile* dintre sensurile cuvintelor, la început exemplificările limitîndu-se la clase restrînse [16], apoi extinzîndu-se la clase mai complexe, mai diversificate : unele nume de rudenie sau culori descrise de Coseriu (1964) sau alte clase descrise de Alinei (1974, 1980, 1983 -a și -b) sau Lyons (1978). Chiar dacă studiile amintite s-au ocupat mai mult sau mai puțin explicit de structurarea acestor zone ale vocabularului ori s-au limitat la simple

[7] Vezi Vasiliu (1970) și (1984), Pottier (1983).

[8] De tip european, reprezentată de autori ca Mounin, Coseriu, Pottier, Geckeler, pe de o parte, și, pe de altă parte, de Coteanu, Vasiliu, Bidu-Vrănceanu, Forăscu.

[9] Avînd ca reprezentanți principali pe Lyons (1978) și Alinei (1974) și (1980).

[10] Alături de lucrări mai diferite ca orientare, cum ar fi Miclău (1982), Bucă—Evseev (1976), Șerban—Evseev (1978).

[11] Este elocventă în acest sens „masa rotundă” organizată de revista „Quaderni di Semantica” (1980, nr. 1 și 2) pe tema delimitării semanticii de pragmatică. Chestiunea este dezbătută și de Coteanu (1981), p. 149 ș.u. De asemenea, vezi și Miclău (1970) și (1977).

[12] Vezi Coseriu (1980), p. 65, unde se fac aprecieri în acest sens atît în ce privește lingvistica în general, cît și domenii speciale ale ei, ca dialectologia, lingvistica diacronică, studiul vorbirii ; chestiunea este discutată și de Coseriu (1982) ; puncte de vedere asemănătoare formulează și Geckeler (1981), p. 62, semnalînd o stagnare teoretică a semanticii structurale de tip european și, de asemenea, Berruto (1987), p. 39 ș.u. ; vezi și discuția de la ultimele congrese de lingvistică, pe tema valabilității structuralismului, la Coseriu (1983).

[13] Vezi Berruto (1987), care apreciază că discuțiile teoretice nu sînt fructuoase ; în pofida acestei afirmații, observăm tendința mai multor studii recente de a aduce din nou în discuție aceleași aspecte teoretice.

[14] Parafrazînd titlul comunicării lui Coseriu la penultimul congres de lingvistică romanică.

[15] Avem în vedere studii de sinteză ca Bidu—Mitu (1965), Geckeler (1981), Bidu-Vrănceanu (1982), Hristea (1978), comparativ cu sumarul unei lucrări foarte noi, ca *Aspects of Language* (1987).

[16] Vezi analiza efectuată de Pottier (1964), pe cîteva cuvinte.

exemplificări în acest sens, ele au creat premisele desprinderii unor concluzii interesante privind organizarea lexicului în ansamblul său. Diferitele clase ale vocabularului au fost numite de I. Coteanu[17] *mulţimi*, termen foarte convenabil, deoarece oferă avantajul de a le descrie relaţional din diverse unghiuri, fiecare relevînd alte aspecte de interes ştiinţific şi permiţînd complinirea interpretărilor. Diversitatea claselor, considerată dintr-o perspectivă de ansamblu (la Coteanu[18] sau A. Bidu-Vrănceanu — N. Forăscu (1984)) arată o lipsă de omogenitate aproape firească a vocabularului limbii române (situaţie valabilă şi pentru alte limbi). Descrierile parţiale au demonstrat că există mulţimi (zone) de cuvinte mai mult sau mai puţin omogene, altele neomogene sau unele care rezistă chiar unui studiu structural relaţional. Rezultatele obţinute în descrierea fiecăreia dintre aceste mulţimi interesează atît teoria, cît şi practica (deşi clasele a căror structură este mai puţin evidentă au fost deocamdată neglijate, iar descrierea lor ar fi de o reală utilitate).

În aceste condiţii, progresele înregistrate într-un timp relativ scurt, începînd cu analiza cuvintelor considerate izolat şi sfîrşind cu posibilitatea de a formula aprecieri privind structura lexicului în ansamblu, sînt demne de menţionat.

În acest context, ceea ce ni se pare specific semanticii româneşti şi îi conferă o anume individualitate în raport cu cea mondială este o anumită poziţie faţă de *interdependenţa dintre teorie şi practică*[19]. Metoda, preluată la început ca atare, a fost completată, adaptată, rafinată[20] prin analize efective aplicate diverselor mulţimi din vocabular: cîmpuri, sinonime, antonime[21], terminologii[22]. Eforturile făcute de lingvistica românească în această direcţie merită a fi subliniate cu atît mai mult, cu cît în majoritatea lucrărilor de semantică pe plan mondial (poate cu excepţia lui Geckeler) materialul lingvistic concret are doar un caracter ilustrativ[23].

Dacă admitem că totul în limbă e semantică[24], considerarea interdependenţei, condiţionării dintre diversele tipuri de sensuri ale unui cuvînt în direcţia relaţiei dintre gramatică şi sens ar putea deschide o altă perspectivă cercetării (de exemplu, o semantică a substantivului şi a adjectivu-

[17] Vezi Coteanu (1985), p. 7—8, unde conceptul de *mulţime* se aplică tuturor delimitărilor din vocabular: vocabular fundamental/vocabular general sau specializat pe terminologii sau alte clase semantice (sinonimie, antonimie, cîmpuri lexicale). Condiţia ştiinţifică este să se precizeze, de fiecare dată, criteriul folosit în gruparea mulţimilor. Abia după aceea rezultatele se pot compara.

[18] *Ibidem*.

[19] Această necesitate este semnalată şi de alţi lingvişti (de ex. Berruto (1987), p. 50—51), care consideră că semantica ar trebui revizuită, în sensul că ar trebui să se ţină seama de raportul paradigmatic/sintagmatic. Lucrările pe care le-am consultat rămîn însă la stadiul de teoretizare a problemei.

[20] În acest sens este elocventă comparaţia dintre lucrări ca Bidu-Vrănceanu (1976) sau Forăscu (1978) faţă de Bidu-Vrănceanu—Forăscu(1984). În ultimele lucrări se renunţă la formalismul exagerat, se completează analiza paradigmatică cu o analiză contextuală înţeleasă în sens propriu şi complex (contextual şi stilistic).

[21] *Ibidem*.

[22] Vezi Miclău şi colectivul (1982) şi Stoichiţoiu (1981).

[23] Vezi Berruto (1987), unde se formulează aceeaşi obiecţie.

[24] Vezi Coseriu (1983), p. 14.

lui, alături de cea a verbului [25]). S-ar obține astfel alte segmentări operate în vocabular și s-ar efectua un tip mai complex de analiză concretă care ar putea aduce, poate, în plan teoretic, date noi.

Chiar dacă rezultatele descrierilor practice sînt, parțial, condiționate de poziția adoptată, considerăm [26] că numai noi și diferite analize efective ale vocabularului mai pot releva aspecte interesante de ordin teoretic și metodologic.

2. Interdependența dintre teorie și practică, preconizată mai sus ca o perspectivă în dezvoltarea semanticii actuale, presupune renunțarea la aparatul tehnic complicat și greu accesibil (mai ales ca terminologie, nu neapărat ca principii de analiză).

Una dintre direcțiile în care aceste principii își pot dovedi utilitatea privește condiționarea reciprocă a semanticii cu lexicografia. Problema a interesat lingviști de diverse orientări teoretice (de exemplu, Em. Vasiliu, Anca Măgureanu, Angela Bidu-Vrănceanu, Narcisa Forăscu, Adriana Stoichițoiu ș.a.). Considerăm această orientare în semantică mai ales de interes teoretic interdisciplinar, avînd însă, evident, și un caracter aplicativ, în măsura în care cele două discipline (semantica și lexicografia) sînt dispuse să beneficieze reciproc de rezultatele obținute independent. Problema este de interes actual [27] și, date fiind numeroasele ei aspecte, nu ne vom ocupa aici de ea [28].

Vom încerca să abordăm aici relația dintre semantică și lexicografie dintr-o perspectivă mai limitată și, în același timp, mai generală. Ne referim la posibilitatea de a desprinde cîteva principii rezultate din analizele semantice moderne. Renunțînd la demonstrația complicată și greoaie [29], se urmărește *definirea* și *învățarea sensurilor cuvintelor* **în relație** *cu alte cuvinte* prin diferențieri de ordin *semantic* și *contextual*. Pentru achiziționarea corectă a cuvintelor de o reală utilitate este stabilirea diferențelor dintre acestea, operație realizată atît prin relevarea elementelor *comune*, cît și a celor *specifice*. Învățarea corectă depășește însă nivelul strict semantic, ea presupune o utilizare adecvată, ceea ce înseamnă relații corespunzătoare cu extralingvisticul, pe de o parte, și cu contextele lingvistice de diferite tipuri, pe de altă parte. Această abordare complexă a cuvintelor limbii presupune nu numai descrierea sistemului, ci și a felului în care funcționează el. În semantică, deci, distanța de la schemă (limbă) la aplicarea ei (vorbire) poate fi mai mare sau mai mică, cu limite destul de elastice însă. A pune în relație schema și uzul ei în semantică este un deziderat important atît teoretic, cît mai ales practic. De aceea, este de direct interes atît pentru lingvist, cît și pentru vorbitor surprinderea „dinamicii" vocabularului. Este ceea ce am făcut într-una din ultimele lucrări, valorificînd analizele anterioare.

[25] Vezi Evseev (1974) și Pană-Dindelegan (1976).

[26] Ca și alți lingviști, că în etapa actuală discuțiile teoretice sînt sterile.

[27] Vezi, de exemplu, Rey-Debove (1971-a și -b); de asemenea, lucrările colocviului pe această temă, organizat de Institutul de Lingvistică în 1985 și publicate în SCL, 1986, nr. 2. O dovadă că problema a preocupat, independent, lingviști de diferite orientări este și lucrarea Annei Wierzbicka (1985).

[28] Am făcut-o, din perspective determinate, în lucrări anterioare.

[29] Să se compare, de exemplu, unele capitole din LRC ediția 1975 cu 1985.

Dacă admitem faptul, de altfel evident, că semantica limbii române trebuie înţeleasă concret ca totalitatea sensurilor cuvintelor româneşti [30], orice producere de sens poate fi un nou sens. Aceasta înseamnă *o dinamică a actualizării (folosirii) semantice*, produsă însă între anumite limite, respectînd condiţiile minime impuse de sistem. Surprinderea acestei dinamici ar depăşi nivelul descrierii statice a sistemului şi s-ar apropia de deziderатul formulat adesea ca cercetarea semantică structurală să nu se concentreze exclusiv asupra limbii, neglijînd vorbirea [31]. Lingvistica românească a manifestat o preocupare constantă pentru urmărirea raportului dintre sistem şi actualizarea lui, dovedindu-şi astfel orientarea spre latura aplicativă a cercetării [32].

Studiul dinamicii sensurilor româneşti trebuie întreprins de specialişti, care *să selecteze tot ce e valoros în teorie, făcînd-o accesibilă şi aplicabilă*. Ilustrarea nu se poate face decît în practică, prin cuvinte care să pună în relaţie interpretarea semanticianului cu cea a lexicografului şi a vorbitorului obişnuit. O asemenea operaţie complexă [33] ar putea servi ca model nu numai de descriere semantică accesibilă, ci şi de achiziţionare lexicală, pe care să o poată face, în general, un vorbitor obişnuit. S-ar populariza astfel rezultatele semanticii descriptive, ceea ce ar fi, evident, un beneficiu practic. Preconizăm astfel un fel de „poststructuralism" adaptat necesităţilor practice.

O direcţie de dezvoltare este deci cea a *semanticii aplicate*, care să înlesnească o „învăţare lexicală" [34] oricărui vorbitor care achiziţionează şi foloseşte cuvinte româneşti cu ajutorul dicţionarului, consultat după anumite principii. Este obligatorie învăţarea unui cuvînt în relaţie cu cel puţin un altul, relaţie în care să se urmărească diferenţele relevante, printr-o ordonare a datelor oferite de dicţionar. O asemenea orientare depăşeşte simpla lectură a definiţiei lexicografice, introducînd principiul relaţional propus de semantica modernă (care studiază cuvintele în clase), în timp ce dicţionarul se limitează la relaţiile de sens stabilite la nivelul elementelor comune (genul proxim), fără a insista asupra elementelor distinctive. O asemenea tehnică poate fi deprinsă de orice vorbitor (elev, student, profesor) şi poate fi aplicată în orice lectură a definiţiei lexicografice, în scopul achiziţionării lexicale.

Învăţarea lexicală pe care o preconizăm aici se situează la limita dintre ştiinţific (teoretic) şi aplicativ; ştiinţific, pentru că presupune analize-model făcute de specialist şi aceasta face analiza accesibilă, orien-

[30] Interpretare propusă de Coteanu (1985), p. 9.

[31] Obiecţie formulată adesea, vezi, de ex., Coseriu (1983), p. 10 şi (1980). Pe de altă parte, Coseriu (1985), p. 25—35 preconizează interdependenţa, circularitatea dintre limbă şi vorbire, demonstraţia fiind făcută însă numai la nivel teoretic.

[32] Vezi, de ex., Forăscu - Bidu-Vrănceanu (1988) sau studii privind neutralizarea semantică înţeleasă ca un fenomen ce apare în actualizare, vezi Forăscu (1982), surprinzîndu-se astfel dinamica sistemului.

[33] Pe care am încercat să o facem într-o carte de semantică aplicată (ce urmează să apară) şi în care am rezolvat exerciţiile de vocabular din manualele şcolare în relaţie cu dicţionarul.

[34] Testată, cu rezultate interesante, în şcoli, la diverse întîlniri cu profesorii. Învăţarea lexicală este un proces complex, care se poate face la diferite nivele şi din diferite unghiuri (cuvinte noi, termeni specializaţi ş.a.) pentru un vorbitor nativ; vezi discutarea problemei la Bidu-Vrănceanu (1986), p. 254—287; de asemenea, se sugerează avantajele descrierilor semantice moderne pentru învăţarea cuvintelor dintr-o limbă străină (id., 296—309); vezi şi Docă (1981).

tată totuși după anumite principii; aplicativ, pentru că oferă o îndrumare în folosirea dicționarelor.

Ca exemplu, ne vom opri la *gheridon*, analizat semic în semantica românească [35] printr-o reprezentare matricială în clasa cuvintelor care se definesc ca „masă"+„o anumită destinație". În felul acesta, cuvîntul *gheridon*, de circulație mai restrînsă, necunoscut mai multor categorii de vorbitori, se învață clar ca „masă"+„destinație determinată (decorativă, de expus obiecte ornamentale)".

Se opune și se învață clar nu numai în relație cu cuvîntul *masă* (pe care îl cuprinde), ci și cu cuvîntul *banc* („masă"+„destinație industrială"). Un vorbitor care nu cunoaște aceste cuvinte le va învăța ca tipuri de „mese". Pentru a le folosi însă adecvat, el nu se poate limita la aceste date care simplifică procesul denotării, redării extralingvisticului. Utilizarea unui dicționar al limbii române sau al altei limbi îi va aduce date noi, care îi sporesc competența lingvistică. Astfel, va afla că *gheridonul* e o *măsuță*, deci „masă"+„mică" (ca suprafață sau înălțime), că are „unul sau trei picioare", ceea ce poate însemna fie că are un anumit stil (particularități de construcție), fie că nu se folosește deloc „pentru a mînca". Neclaritatea rămîne în lipsa unor informații ostensive (referențiale) [36], ceea ce arată că refacerea procesului denotării [37] redat de sensul cuvintelor este, cel puțin pentru anumite cuvinte, o obligație nu numai pentru semantician sau lexicograf, ci și pentru un vorbitor obișnuit [38]. Numai astfel se va realiza al doilea nivel de cunoaștere complexă a cuvintelor (extralingvistic și lingvistic). Deci în etapa lingvistică de învățare efectuată de către un vorbitor obișnuit este necesară o interpretare corectă a definiției lexicografice, care asigură cunoașterea generală a cuvîntului în relație și prin diferență cu cuvinte din aceeași clasă semantică. Relația cu extralingvisticul (nu întotdeauna înlesnită de dicționar, deși pentru unele cuvinte concrete ar fi necesară), îi permite o recunoaștere a obiectului și, implicit, capacitatea de a utiliza cuvîntul.

Uneori, înțelegerea exactă a sensului unui cuvînt din dicționar poate prezenta dificultăți nu numai pentru un vorbitor mediu, ci chiar pentru un vorbitor ideal cum este semanticianul. Într-o asemenea situație, aplicarea unor diferențieri preconizate de semantica modernă poate contribui la înțelegerea și utilizarea corectă a cuvîntului. Un exemplu în acest sens, în afară de *gheridon*, și din alte motive, este *evulsiune*, definit în DEX prin echivalente ca „*smulgere*, *scoatere*, *extracție*". Acestea din urmă fiind polisemantice și cu largă întrebuințare, nu clarifică în suficientă măsură sensul cuvîntului definit; de aceea se impune o definiție explicită că „scoatere a ceva de la. . ., din locul lui". Dificultatea constă în caracterul destul de vag al definiției, care ar trebui să precizeze în ce situații se poate folosi termenul (cînd este vorba de un *dinte*, de o *plantă*, de un *minereu*, de un *organ*?). Pentru a fi clar în ce condiții se utilizează cuvîntul ar fi necesar să știm care sînt diferențele de ordin contextual-stilistic

[35] Vezi Coteanu (1985), p. 83.

[36] Se admite (vezi, de ex. Vasiliu (1986), p. 85 ș.u.) că sensul cuvintelor nu poate fi definit decît cu aproximare, că nici măcar definiția nu poate funcționa ca un filtru perfect.

[37] Obiecție nejustificată adusă semanticii structurale, vezi și Berruto (1987), p. 40—41.

[38] De exemplu, pentru *gheridon* găsim în *Petit Larousse* și informația „de mijloc", din care s-ar putea deduce, eventual, și destinația „pentru a mînca".

dintre termenul definit şi cele prin care se face glosarea. În condiţiile unei decodări defectuoase, învăţarea lexicală nu se poate efectua în nici una dintre etapele ei. Un alt exemplu este *goniometrie*, despre care aflăm din dicţionar că este „o ramură"+„a geometriei aplicate"+„care se ocupă de studiul unghiurilor şi măsurarea valorii lor". Fără să se precizeze care este orientarea aplicativă concretă (în realitate, reprezentînd domenii foarte diferite ca topografie, medicină, radiolocaţie), eficienţa lecturii acestei definiţii e discutabilă pentru un vorbitor nespecialist.

Aceeaşi problemă a înţelegerii corecte o ridică şi *endoestezie*, definit în DEX şi în DN prin *„sentiment, sensibilitate internă, interioară"*. În absenţa oricăror precizări de ordin stilistic şi contextual, forma cuvîntului ar putea sugera apartenenţa lui la terminologia medicală (prin analogie cu alte cuvinte formate cu *endo-* „înăuntru"). Cuvîntul face însă parte din terminologia specifică filozofiei şi, dacă nu stabilim relaţii cu alţi termeni din acelaşi domeniu, sensul său rămîne confuz unui vorbitor nespecialist. Sugerăm prin aceasta că aplicarea principiilor semanticii moderne la nivelul *terminologiilor* [39] ar fi utilă pentru clarificarea conceptelor (un alt domeniu de aplicare practică) şi invers, rezultatele obţinute în studiul terminologiilor ar interesa descrierea lingvistică.

3. Rămîn deci cîteva direcţii posibile în dezvoltarea *teoretică a semanticii* ca rezultat al unor analize efective ulterioare (cele mai multe, în interdependenţă cu lexicografia). Categorice sînt însă nu numai ca interes, ci şi ca necesitate, *perspectivele aplicării practice*. Am putea afirma că, în etapa actuală şi în cea imediat următoare, alături de semantica ştiinţifică, diferit reprezentată, ar trebui să existe o „semantică pentru toţi", aplicativă prin accesibilitatea expunerii, prin impunerea unei orientări de principiu în folosirea dicţionarului şi în achiziţionarea lexicului. Semantica s-ar adresa astfel nu numai specialiştilor (ca pînă acum), ci unor categorii mai largi de vorbitori.

BIBLIOGRAFIE

Alinei, Mario (1974) — *La struttura del lessico*, Bologna, Società Editrice il Mulino.

Alinei, Mario (1980) — *Lexical Grammar and Sentence Grammar : A Two-Cycle Model*, în „Quaderni di Semantica", Anno I, no. 1, vol. 1.

Alinei, Mario (1983—a) — *L'evoluzione dal totemismo al cristianesimo popolare studiata negli sviluppi semantici dei dialetti italiani*, în „Quaderni di Semantica", anno IV, no. 1, 2.

Alinei, Mario (1983—b) — *Altri zoonime parentelari*, în „Quaderni di Semantica", anno IV, no. 2.

* * * *Aspects of Language. Studies in Honour of Mario Alinei*, vol. II, Theoretical and Applied Semantic, Editions Rodopi BV, Amsterdam, 1987.

Berruto Gaetano (1987) — *Una nota su semantica componenziale e analisi prototipica*, în *Aspects of Language. Studies in Honour Mario Alinei*, vol. II, Theoretical and Applied Semantic, Amsterdam, Edition Rodopi BV.

Bidu-Vrănceanu, Angela (1976) — *Systématique des noms de couleurs : recherche de méthode en sémantique structurale*, Bucureşti, Editura Academiei R.S. România.

Bidu-Vrănceanu, Angela (1982) — *Cîteva reflecţii despre semantică (pe marginea unor studii recente)*, în *Analele Universităţii Bucureşti*, XXXI, p. 3 ş. u.

Bidu-Vrănceanu, Angela (1986) — *Structura vocabularului limbii române contemporane*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

[39] Vezi lucrările citate la nota 26.

Bidu-Vrănceanu, A.—Forăscu, N. (1984) — *Modele de structurare semantică.* (*Cu aplicații la limba română*), Timișoara, Ed. Facla.

Bidu—Vrănceanu, A.—Forăscu, N. (1988)—*Cuvinte și sensuri*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Bidu, A.—Mitu, M. (1965) — *Sensul cuvintului in lingvistica actuală*, în LR, nr. 3.

Bucă, M.—Evseev, I. (1976)— *Probleme de semasiologie*, Timișoara, Editura Facla.

Coseriu, E. (1964) — *Pour une sémantique diachronique structurale*, în „Travaux de linguistique et de littérature", Strasbourg, I, 1.

Coseriu, E. (1980) — *Interdisciplinarità e linguaggio in L'accostamento interdisciplinare allo studio de linguaggio*, Milano, Franco Angeli Editore.

Coseriu, E. (1982) — *Au delà du structuralisme*, în „Linguistica e letteratura", VII, 1—2.

Coseriu, E. (1983) — *Pour et contre l'analyse sémique*, în *Proceedings of the XIII-th International Congress of Linguists*, Aug. 29—Sept. 4 1982, Published under the auspices of the CIPL (The Hague) Tokyo.

Coseriu, E. (1985) — *Linguistic. Competence. What is it Really?*, în „The Modern Language Review", vol. 80, part. 4.

Coteanu, I. (1981) — recenzie la „Quaderni di Semantica" — revistă internațională bianuală de semantică teoretică și aplicată, în AUB, XXX.

Coteanu, I. (1985) vezi Coteanu, I., Forăscu, N., Bidu-Vrănceanu, A. (1985).

Coteanu, I., Forăscu, N., Bidu-Vrănceanu, A. (1985) — *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Doca, Gheorghe (1981) — *Analyse psycholinguistique des erreurs faites lors de l'apprentissage d'une langue étrangère*, Paris, Ed. Acad. R.S. România, C.I.R.E.R., Université de la Sorbonne Nouvelle.

Evseev, I. (1974) — *Semantica verbului. Categoriile de acțiune, devenire și stare*, Timișoara, Editura Facla.

Forăscu, N. (1978) — *Analiza structurală a vocabularului limbii române contemporane. Sinonimia adjectivală*, București, TUB.

Forăscu, N. (1982) — *Observații asupra neutralizării semantice ca sursă a sinonimiei*, AUB, XXXI.

Forăscu, N.—Bidu-Vrănceanu, A. (1983) — *Sistem și actualizare în semantică*, AUB, XXXII.

Geckeler, Horst (1981) — *Progrés et stagnation en sémantique structurale*, în *Logos Semantikos*, vol. III.

Greimas, A.J. (1966) — *Sémantique structurale. Recherche de la méthode*, Paris, Larousse.

Hristea, Th. (1978) — *Romanian vocabulary and etymology*, în *Current Trends in Romanian Linguistics*, RRL, XXIII, no. 1—4.

* * * *Logos Semantikos. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, vol. III *Semantica*, Madrid, Editorial Gredos, 1981.

Lyons, J. (1978) — *Eléments de sémantique*, Paris, Larousse.

Măgureanu, Anca (1984) — *La sémantique lexicale*, București, TUB.

Miclău, P. (1970) — *Le signe linguistique*, Paris, Editions Klinksieck.

Miclău, P. (1977) — *Semiotica lingvistică*, Timișoara, Editura Facla.

Miclău, P. și colectivul (1982) — *Les langues de spécialité*, București, TUB.

Pană-Dindelegan, Gabriela (1976) — *Sintaxa limbii române. Partea 1, Sintaxa grupului verbal*, București, TUB.

Pottier, B. (1964) — *Vers une sémantique moderne*, în „*Travaux de linguistique et de littérature*", Strasbourg, II, 1.

Pottier, B. (1983) — *Semantica y logica*, Madrid, Editorial Gredos.

* * * „*Quaderni di Semantica*" — revistă internațională bianuală de semantică teoretică și aplicată, Bologna, Società Editrice il Mulino.

Rey-Debove, J. (1971—a) — *Valeur et limites d'une sémantique lexicale*, în *Essays in Semiotics* edited by J. Kristeva, J. Rey-Debove, D. Jeean Uniker, The Hague, Paris, Mouton.

Rey-Debove, J. (1971—b) — *Etude linguistique et sémiotique du discours sur le langage*, Collection L'ordre des mots, Paris, Le Robert.

Rey-Debove, J. (1981) — *Ordre et désordre dans le lexique*, în *Logos Semantikos*, vol. III, Semantica.

Stoichițoiu Adriana (1981) — *Relații text—discurs în limbajul juridic administrativ*, în AUB, XXX.

Șerban, V.—Evseev, I. (1978) — *Vocabularul românesc contemporan*, Timișoara, Ed. Facla.

Tuțescu Mariana (1974) — *Précis de sémantique française*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Tuţescu, Mariana şi Măgureanu, Anca (1977) — *Recueil d'exercices de sémantique*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Vasiliu, Em. (1970) — *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S. România.

Vasiliu, Em. (1984) — *Sens, adevăr analitic, cunoaştere*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică,

Vasiliu, Em. (1986) — *Definiţia sensului sau definiţia obiectului*, în SCL, XXXVII, nr. 2, p. 85 ş.u.

Wierzbicka, Anna (1985)—*Lexicography and Conceptual Analysys*, Ann Arbor, Karoma Publisher, Inc.

Februarie 1988

Facultatea de Filologie
Bucureşti, str. Edgar Quinet nr. 5—7

ELS OKSAAR (ed.), **Soziokulturelle Perspektiven von Mehrsprachigkeit und Spracherwerb,** Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1987, 325 p.

Volumul de față reunește îndeosebi lucrări prezentate cu ocazia a două sesiuni internaționale de comunicări științifice referitoare la problemele însușirii limbajului și multilingvismului. Volumul a fost publicat sub redacția profesoarei Els Oksaar cu ocazia celei de a 20-a aniversări de la înființarea Centrului de Cercetări pentru Contacte Lingvistice și Multilingvism din cadrul Universiății din Hamburg. Lucrările, care se grupează pe trei teme mari : multilingvism, însușirea limbii și socioculturalitate, pledează pentru o abordare socioculturală a fenomenelor amintite.

În cele ce urmează vom expune pe scurt temele tratate în cele 16 articole reunite în acest volum.

1. Problema *multilingvismului* este abordată de către mai mulți autori :

Werner Enninger pleacă, în articolul „Cost și profit în multilingvism — procese de optimizare în sisteme de semne multilingve", de la principiul postulat de André Martinet, al proporționalității dintre „cost" și „profit" în planul limbii, analizînd orice act de comunicare din diferite limbi din această perspectivă. Wolfgang Kühlwein („Determinarea sociosemiotică în surprinderea realității prin limbaj într-o abordare transculturală") întreprinde o interesantă analiză sociosemiotică a noțiunii de „frumusețe" în limbile engleză, franceză și germană, cu unele concluzii pertinente în legătură cu alegerea celor mai potrivite modele lingvistice pentru o descriere lingvistică transculturală. După cum indică și titlul articolului („Conversația exolinguală și vorbirea multilingvă — cercetări asupra comunicării în situații de limbi în contact"), Georges Lüdi analizează conversația dintre vorbitorii nativi și cei nenativi ca formă de comunicare de sine stătătoare, pe baza unor materiale de limbă concrete (dialoguri reale). În al doilea rînd, aceste observații se fac și în legătură cu vorbirea alternativă în mai multe limbi. Se trag concluzii interesante în ceea ce privește studiul comunicării în general (de exemplu, categorizarea dialogurilor) și învățămîntul limbilor străine. Problema ambițioasă a „Bazelor biologice ale multilingvismului" este abordată de Ursula Pieper, care încearcă să sistematizeze cunoștințele în materie pentru a evalua ipotezele existente despre procesele biologice de dirijare în învățarea unei limbi și mai cu seamă a mai multor limbi. Mario Wandruska („Limba maternă — călăuză spre multilingvism") consideră că limba maternă îi facilitează individului adaptarea la mediul înconjurător, iar multilingvismul îi permite acestuia să se distanțeze de tendința de a identifica lumea cu cuvintele limbii materne.

2. Articolele altor patru autori se grupează în jurul temei *însușirea limbii de către copil* :

Charles Dodson („Strategii de învățare a limbii la mono- și bilingvi") se referă la bilingvism, considerînd că nu poate fi vorba despre două limbi materne, ci despre o limbă „preferată" și despre o „a doua limbă". Analizînd strategiile de însușire a limbii de către monolingvi și bilingvi, autorul trage concluzii și asupra învățămîntului limbilor străine. Hans Ramge face unele „Observații cantitative asupra ontogenezei verbelor modale în limba germană", ilustrate printr-o serie de exemple concludente, și susține că însușirea verbelor modale depinde atît de însușirea anumitor capacități cognitive, cît și de competența lingvistică (pronominalizare, negare, interogare) la momentul respectiv. Articolul intitulat „Învățarea structurii gramaticale a limbii române de către copii de doi și trei ani", de Tatiana Slama-Cazacu, discută unele categorii și clase gramaticale (prepoziții, cazuri, pronume, cauzalitate), pe care și le însușește copilul român și care demonstrează legăturile indisolubile existente între gîndirea și limbajul copilului la această vîrstă. Autoarea compară din această perspectivă învățarea limbii materne de către copil și de către adult. În ciuda existenței unor asemănări — „universalii ale activității de învățare [a limbii — n.n.]" (p. 169) —, cele două procese sînt diferite, deoarece nivelul gîndirii copilului la această vîrstă nu este comparabil cu cel al adultului care învață o limbă străină. Autoarea oferă cititorului un bogat material faptic pe care îl supune unei analize atente în ceea ce privește organizarea (internă) a enunțurilor și valoarea lor semnificativă, corelîndu-le astfel cu procesele de gîndire pe care le reflectă (p. 182). Totuși, trebuie să se țină seama și de enunțurile-clișeu, datorate în special marii capacități de imitație a copilului la această vîrstă ; asemenea fenomene constituie o etapă în învățarea spontană a limbii materne de către copil (p. 177—181). Limbajul copilului evoluează de la aceste forme, bazate pe o învățare mai mult mecanică, spre un limbaj care cîștigă tot mai mult în valoare comunicativă, deci

devine treptat un limbaj conștientizat. În articolul „Rolul pattern-urilor în însușirea limbajului", Natalie Waterson aduce o serie de exemple, mai ales de natură fonologică, pentru a susține teza că unul dintre procesele de învățare a limbii materne de către copil este recunoașterea *pattern*-ului, adică un "patterned-learning", care operează la mai multe niveluri lingvistice (fonetic, fonologic, semantic, sintactic și morfologic). Acest *pattern* este considerat drept un proces economic, care dă copilului posibilitatea de a-și extinde relativ ușor sistemul său lingvistic (p. 123).

3. Cea de a treia temă, *socioculturalitatea*, se reflectă în articolele următorilor autori: Matthias Hartig încearcă să scoată în evidență, în articolul „Importanța legitimității lingvistice și a loialității lingvistice pentru modificările survenite în dialect", legăturile care se stabilesc între personalitatea individului, limbă și acțiunea socială, analizînd cîteva relatări biografice. În „Schimbări în diglosia cehei americane" Vera M. Henzl explicitează modul cum limba engleză (americană) influențează structura limbii cehe. Barry Mc. Laughlin și Maria Eugenia Matute-Bianchi analizează, așa cum indică de altfel și titlul articolului, „Rolul factorilor culturali în învățarea celei de a doua limbi în clasă", din perspectiva copiilor de imigranți, confruntați cu o serie de dificultăți care pot determina în ultimă instanță insuccesul lor școlar. În „Conflict lingvistic — considerații terminologice și de istoricul noțiunii", Klaus J. Mattheier abordează problema conflictului lingvistic din perspectivă lingvistică, sociologică și sociopsihologică, demonstrînd prin aceasta complexitatea lui. Els Oksaar („Formule de salut, rugăminte și mulțumire la copii bilingvi. Despre însușirea competenței interacționale în cadrul interacțiunii părinți—copii") pledează, cu multe argumente și exemple adecvate, pentru importanța abordării procesului de însușire a limbii materne din punct de vedere al interacțiunii adult—copil. În articolul de față, autoarea se rezumă la analiza modului cum se dezvoltă la copil competența interacțională în ceea ce privește însușirea formulelor de politețe (inclusiv a comportamentului nonverbal respectiv). În prima parte sînt abordate unele probleme teoretice și metodologice din acest domeniu, iar în partea a doua probleme legate de comportamentul verbal/nonverbal al unor copii preșcolari bilingvi în situații cînd aceștia „salută", „mulțumesc" și „cer", și totodată reacțiile părinților cînd copiii lor nu realizează aceste sarcini. De asemenea, este discutată problema interesantă dacă formulele de politețe se însușesc în alt mod de către copii decît denumirile de obiecte. În final, autoarea recomandă ca în cercetările de pedolingvistică să se studieze tot atît de serios dezvoltarea competenței interacționale în domeniul formulelor de politețe ca și dezvoltarea aspectului gramatical și lexical în însușirea limbii de către copil (p. 212). „Funcții comunicative și interactive : dificultăți în comunicarea interculturală și consecințe pentru învățarea dirijată a celei de a doua limbi" se intitulează articolul Utei M. Quasthoff care prezintă, pe bază de exemple, modul cum se realizează aspectele comunicative și interactive ale limbajului în funcție de datele sociale. Autoarea încearcă, de asemenea, să scoată în evidență consecințele pentru predarea/învățarea limbilor străine și elaborarea manualelor. Gisela E. Speidel („Diferențe de limbaj în clasă : două abordări pentru dezvoltarea deprinderilor lingvistice la copiii care vorbesc în dialect") subliniază avantajele folosirii metodei contextuale ("the natural contex approach") față de metoda "pattern practice" în însușirea limbii engleze (americane) de către copii de 5—6 ani, vorbitori ai dialectului hawaian.

Unul dintre meritele acestui volum este și faptul că ideile teoretice sînt în genere susținute de exemple concrete de limbă. Temele tratate constituie probleme de actualitate și au o importanță teoretică, dar mai ales practică, putînd constitui, după părerea noastră, puncte de reper pentru organizarea învățămîntului limbii materne precum și a celei de a doua limbi, respectiv a limbilor străine. Așa cum afirmă redactoarea prezentului volum, profesoara Els Oksaar, articolele reunite aici „alcătuiesc [...] punți pentru domenii de cercetare interdisciplinară, în centrul cărora se află limba, societatea și înțelegerea interculturală" (p. 11).

Ianuarie 1988

VOICHIȚA GHENGHEA
Catedra de Limbi Moderne și Pedagogie
Institutul Politehnic București

LUCIE OLBRECHTS-TYTECA, **Le comique du discours**, Bruxelles, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1974

Rod al unor cercetări desfășurate mai bine de un deceniu, *Le comique du discours* reprezintă o prelungire și, totodată, o specificare a preocupărilor manifestate de autoare în lucrările scrise în colaborare cu Ch. Perelman — *Rhétorique et philosophie* (1932) și *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation* (1958) —, lucrări devenite clasice.

Cartea de față, lăsînd să se întrevadă nu numai formația de sociolog a autoarei, dar și așezarea analizei în descendența „Tratatului de argumentație" [1], își propune o analiză a comicului (fenomen ce depășește prin implicații sociologice, estetice, pragmatice risul, umorul sau ironia), în situațiile în care acesta atinge raționamentul nonformal. Comicul — ni se spune încă din primele pagini — deține un rol eficace în argumentație, dar, la rîndul ei, argumentația constituie ea însăși, la diferite niveluri, un obiect comic cu un statut aparte. Așadar, diferitele componente ale argumentației, puse rînd pe rînd în valoare (voluntar sau nu) de întrebări, distorsiuni, omisiuni etc., mobilizează atenția în direcția problemelor referitoare la condițiile de aplicare a argumentației, la resursele și limitele acesteia. Se configurează astfel cîmpul în care se va mișca analiza autoarei, cîmp delimitat, dintru început, în funcție de două ipoteze de lucru. Prima se referă la faptul că fenomenul comicului permite reliefarea acelor trăsături care disting argumentația de demonstrație. În acest sens, precizează autoarea, nu se poate vorbi de existența unui comic al demonstrației, decît dacă într-o demonstrație se inserează elemente argumentative. Cealaltă, se referă la existența a două manifestări ale comicului, manifestări ce interferează uneori în situații concrete, și anume : (a) un comic *în* retorică și (b) un comic *al* retoricii. În timp ce, în prima manifestare, comicul este folosit ca modalitate de persuasiune între atîtea alte modalități, în cea de-a doua formă de manifestare — obiectul de investigație a cărții — comicul se raportează la condițiile și cadrele argumentației, la schemele argumentative ; examinînd lucrurile dintr-o asemenea perspectivă, Lucie Olbrechts-Tyteca ajunge la concluzia — pe care se sprijină întregul său eșafodaj — că există obiecte comice *în sine* și că aceste obiecte comice sînt făcute perceptibile mai ales prin discursul vorbit sau scris.

O trecere în revistă a diferitelor puncte de vedere din care a fost cercetată categoria comicului era indispensabilă în economia cărții. Teoria la care se raliază autoarea este aceea a lui Dupréel, referitoare la condiționările care există între limbaj, rîs și raporturile sociale. Adoptarea acestei teorii îi permite autoarei să-și stabilească atît nivelurile, cît și metoda de analiză. Atunci cînd comicul vizează condițiile particulare și generale ale comunicării, analiza se situează la un prim nivel de abordare a fenomenului. Dar comicul poate viza însăși retorica, ca activitate globală, prin constituirea unor parodii de argumentație *pro* și *contra*, iar în acest caz analiza este situată la un al doilea nivel. În sfîrșit, atunci cînd retorica, înțeleasă ca știință sau *techné*, este ironizată în discursul comic (vezi Rabelais sau Sterne), se constituie un al treilea nivel de abordare a obiectului comic.

Autoarea folosește un impresionant corpus de texte, multe dintre ele făcînd parte din diverse antologii ale genului ; corpusul este menit să ilustreze nu numai marea varietate a tipurilor de discurs și de situații comice, dar, mai mult chiar, să sugereze prezența laturii comice în cele mai felurite manifestări ale spiritului omenesc. Metoda generală la care apelează pentru a face sesizabilă existența elementului sau a elementelor comic(e) este aceea a comparării enunțului comic cu cel noncomic, ambele urmînd o schemă analoagă, și a reducerii elementului susceptibil de a provoca rîsul. Metoda prezintă avantajul unei demontări analitice a fenomenului, făcînd pertinent pentru cititor mecanismul argumentativ care este vizat în construirea situației comice.

Trecînd de considerațiile preliminare ce stabilesc obiectul, ipotezele de lucru, metoda precum și nivelurile de analiză, structurarea lucrării urmează — așa cum am amintit deja — ordinea expunerii folosită în „Tratatul de argumentație". În consecință, analiza se va opri pentru început asupra *cadrelor argumentative* ca obiecte ale comicului și, între acestea, asupra limbajului. Deoarece comicul este în mod esențial un fenomen legat de capacitatea expresivă a limbajului, apare firesc ca un amplu capitol al lucrării să fie consacrat comicului de limbaj. Sînt inventariate aici o serie de situații, îndelung exploatate atît în vorbirea cotidiană, cît și în literatura de gen, care generează — la nivelul expresiei lingvistice — efectul comic : luarea unui cuvînt drept altul, coliziunea sensurilor unui cuvînt, polisemia, derivația sau etimologia populară, raportul dintre semnificant și semnificat, erori în întrebuințarea limbajului, datorate necunoașterii exacte a sensurilor unor cuvinte etc. Desigur că prezența unui asemenea capitol era necesară în ansamblul lucrării, interesîndu-l pe lingvist în măsura în care sînt sistematizate efectele comice cu directă adresă lingvistică, unele dintre ele foarte frecvente. Mai interesant însă pentru el este capitolul referitor la participanții actului de comunicare, iar aici autoarea izolează o serie de efecte comice axate pe contactul dintre parteneri într-o comunitate și pe adaptarea la auditoriu.

Urmînd schema analitică propusă, un amplu capitol este consacrat „Punctului de plecare al argumentației" : aici sînt încadrate o serie de efecte comice generate de un acord deficitar

[1] Structura cărții o urmează pe aceea a „Tratatului", evidențiind un demers oarecum negativ : de la cadrele argumentației se înaintează către punerea în lumină a acelor argumente ce remaniază structura însăși a gîndirii discursive.

privind premisele comunicării (omisiunea voluntară sau nu, elipsa), acordurile privind premisele unei discuţii subliniind faptul că efectul comic nu este rezultatul unor diferenţe între valorile stabilite, ci în ierarhizarea acestor valori. Surse puternice de comic sînt însă şi inerţia, *petitio principi*, argumentarea superfluă sau întrebările superflue.

Capitolul al IV-lea al lucrării — „Alegerea datelor şi adaptarea lor" — demonstrează, cu o mare bogăţie faptică, posibilitatea de generare a efectelor comice, prin interpretarea greşită a datelor situaţionale (acordarea statutului de semn unui element, atunci cînd, de fapt, el are rol de indice, evaluarea eronată a contextului de interpretare, alegerea unei interpretări privilegiate, în funcţie de dorinţele sau cunoştinţele celui care interpretează). Alături de distorsiunile provocate în aprecierea contextului interpretativ, schimbarea nivelului de interpretare poate constitui un important generator de efecte comice. Alte posibilităţi de provocare a comicului sînt oferite de forma discursului : aşa, de pildă, inadvertenţa în tratarea ipotezei sau autofagia (distrugerea unei afirmaţii prin însuşi actul enunţării sale). O menţiune specială se poate face în legătură cu parodia şi citatul, moduri speciale de existenţă a discursului comic, provocate, în special, de disocierea formă/fond, a căror percepere ca obiect comic este legată de existeţa unor acorduri prealabile, a unei comunităţi de cultură.

Cu capitolul al V-lea depăşim aspectele preliminare ale argumentării şi intrăm în tipologia propriu-zisă a argumentelor. Desigur, autoarea are grijă de a sublinia şi aici, ca pretutindeni în cuprinsul cărţii, *complexul* de efecte comice, ca rezultat al unor cauze conjugate. Dacă ea distinge totuşi între diferite tipuri de argumente putînd deveni, la un moment dat, obiecte comice, o face din raţiuni analitico-descriptive, pentru evidenţierea elementului argumentativ dominant. Prima categorie este aceea a argumentelor prin legătură, capitolul al V-lea fiind consacrat *argumentelor cvasilogice*, ale căror efecte comice sînt, în general, greu de separat de cele de limbaj. Sînt puse aici în valoare incompatibilitatea şi contradicţia, precum şi o serie de tehnici de evidenţiere sau de evitare a acestor manifestări de impas al gîndirii şi comportamentului : interesantă ni s-a părut distincţia stabilită de autoare între *absurd* (rezultat al unei *contradicţii* cu o necesitate logică) şi *ridicul* (rezultat al unei *incompatibilităţi* cu o necesitate morală). Distincţia este importantă în măsura în care permite delimitarea unui alt argument pentru îngustarea cîmpului de acţiune a comicului, deoarece demonstraţia indirectă prin absurd nu provoacă rîsul, în timp ce demonstraţia indirectă prin ridicul îl provoacă. Autofagia, autoincluderea, argumentaţia indirectă sînt şi ele, deci, frecvente surse ale efectului comic. Tot în categoria argumentelor cvasilogice sînt incluse tautologiile (al căror caracter, subliniază cu justeţe autoarea, nu este pur semantic, ele reclamînd, în consecinţă, şi o analiză a contextului), argumentaţia prin diviziune, dilema *a pari* şi *a contrario*, precum şi comparaţia. Aceasta din urmă beneficiază de o prezentare detaliată, întrucît sînt tratate o serie de probleme care, iarăşi, depăşesc aspectul strict lingvistic al problemei, şi anume : operaţiile de opoziţie şi de ordonare cantitativă ce intervin în edificarea unei comparaţii, compararea obiectelor heteroclite, alegerea unui termen de comparaţie devalorizat, ca surse ale comicului.

Deosebit de interesant se dovedeşte a fi şi capitolul al VI-lea, în care analiza se opreşte asupra celeilalte mari clase de argumente prin legătură : *argumentele bazate pe structura realului*, a căror existenţă presupune întotdeauna operaţii de remaniere a acestei structuri. Reţine în special atenţia tratarea pe care o acordă autoarea argumentelor fundamentale, pe legătura de succesiune (care devin obiecte comice imediat ce se pune accentul pe disproporţia între modalităţile de realizare a unei acţiuni şi scopul acesteia, pe intervertirea modalităţilor cu scopul etc.) şi, între acestea, hiperbolei şi litotei (argumente prin depăşire), care, privite dintr-o perspectivă argumentativă, iar nu dintr-una restrictivă a unei retorici bazate pe *elocutio*, încetează a mai fi două figuri semantice simetrice, dar „de semn contrar", şi îşi revelează statutul lor pragmatic distinct.

Tot astfel, metonimia şi sinecdoca, în calitate de argumente bazate pe legătura simbolică, primesc numeroase specificări menite să distingă fenomene retorice ale căror teritorii de manifestare s-au confundat adeseori. Dublele ierarhii, nu fără legătură cu hiperbola şi litota (argumentele *a fortiori*, argumentul contrariilor, diferenţele de grad şi de ordin), pot constitui, de asemenea, elemente argumentative privilegiate în discursul comic.

Capitolul al VII-lea — „Argumentele care întemeiază structura realului" — are o pondere teoretică importantă, pentru că o bună parte din spaţiul acordat cuprinde schiţa unei teorii a faptului metaforic, aşezat de autoare sub semnul raţionamentului analogic, ca expresie a raportului în discurs între *temă* şi *foră*. Dincolo însă de aceste aspecte mai generale, sînt examinate numeroase situaţii concrete în care metafora şi, mai ales, analogia pot constitui surse ale comicului, ca urmare a confuziei între analogie şi asemănare : posibilitatea de a folosi mai mulţi *fora* pentru acelaşi termen, contaminarea metaforică, „trezirea" metaforelor „adormite", precaritatea raţionamentului analogic.

Un capitol amplu — al VIII-lea — „Disocierile", se referă la situațiile de comic al argumentației (al retoricii), atunci cînd, prin diferite strategii, se evidențiază incompatibilitatea și disocierea ce pot fi făcute între *aparențe* și *realitate*. Sînt examinate diferite aspecte ale discursului comic, legate de multiplicitatea termenului I (aparență), de instabilitatea lui, de răsturnarea termenilor, precum și de modurile diverse de enunțare a disocierilor : *reprezentare* și *realitate* (limbaj și acțiune, nume și lucruri), *procedeu* și *realitate*, *mijloc* și *scop*, *act* și *esență* etc.

Ultimul capitol propriu-zis — „Interacțiunea argumentelor" — are, în bună măsură, un caracter concluziv, întrucît tratează efectul comic din perspectiva eficacității/superfluității argumentelor de orice tip, din perspectiva relevanței lor (sînt examinate aici diferite grade de, relevanță), din perspectiva oportunității (justificării) argumentelor.

La capătul unei lucrări atît de bogate în puncte de vedere teoretice și în exemplificări, concluzia care se impune aproape de la sine este aceea că orice element al retoricii poate deveni obiect comic. Distinct de alte manifestări ale comicului (comicul în retorică, de situație, de caracter etc.), comicul retoricii deține, în consecință, funcții ce vizează sancțiunea prin rîs (mai ales prin rîsul de excludere din comunitate), posibilitățile multiple de interpretare a unui enunț, a unei situații. Mai presus de toate, însă, iar aceasta constituie un laitmotiv ce străbate cartea, comicul retoricii ne instruiește, mai mult, ne *avertizează* asupra limitelor argumentației, dar și asupra propriei noastre capacități limitate de a o folosi. În acest fel, rîsul își exercită o bine venită funcție de reglementare a comportamentului social, dar și a modalităților în care fiecare dintre noi se raportează la ceea ce s-a convenit a se numi realitate.

O carte densă, a cărei lectură se dovedește a fi deopotrivă pasionantă și în cel mai înalt grad instructivă.

Februarie 1988

GABRIELA DUDA
Institutul de Petrol și Gaze
Catedra de Științe Sociale și Limbi Moderne Ploiești

Bedeutungen und Ideen in Sprachen und Texten. WERNER BAHNER GEWIDMET, herausgegeben von Werner Neumann und Bärbel Techtmeier, Berlin, Akademie-Verlag, 1987, 392 p.

Volumul omagial închinat lui Werner Bahner, cuprinzînd 28 de contribuții ale unor lingviști din cinci țări (R.D. Germană, R.F. Germania, România, Franța și U.R.S.S.), are în centru problema — fundamentală în studiile profesorului Bahner — a interacțiunilor dintre limbă și societate. Teza comună semnatarilor celor mai multe articole cuprinse în volum este aceea că faptul lingvistic — indiferent de nivel : lexical, textual sau metatextual — se integrează într-un ansamblu de relații, între care hotărîtoare sînt relațiile cu nivelurile superioare : (con)textul în cazul cuvîntului, nivelul social (uneori și psihologic) al comunicării în cazul textului, cadrul social-politic, cultural în cazul metatextului (care este însăși lingvistica).

Volumul cuprinde două secțiuni. Prima, intitulată *Geschichtliches und Begriffliches in wissenschaftlichen Ideen* (16 articole), include studii de istorie a ideilor lingvistice, fiind aduse în discuție, cu precădere, în consens cu o orientare mai generală în lingvistica actuală, momente din lingvistica secolelor anterioare care anticipează idei sau dispute lingvistice contemporane. Astfel, Albrecht Neubert (*Übersetzen im Spannungsfeld von Wort und Text*) analizează vechea dispută între traductibilitatea fiecărei unități lexicale și utilizarea în traducere a unor echivalente care să redea sensul textului ; Wolfgang Ullrich Wurzel (*Platos „Kratylos" — Dialog oder: Von der Motiviertheit der morphologischen Formen*) descoperă în preferința lui Platon pentru formele morfologice motivate o strălucită anticipare a unor probleme ale lingvisticii actuale ; Brigitte Schlieben-Lange (*Die „indétermination des mots" — Ein sprachtheoretischer Topos der Spätaufklärung*) comentează poziția iluminiștilor francezi și italieni în privința nedeterminării cuvintelor în limbajul științific și cotidian. Alte momente din istoria lingvisticii sînt prezentate și analizate în contribuțiile lui Hans Helmut Christmann (*Programmatische Texte der frühen Neuphilologie*: *Mager*(*1840*), *Keller* (*1842*), *Elze* (*1845*)), *Joachim Schildt* (*Sprachgeschichtsschreibung von J. Ch. Adelung bis J. Grimm 1781—1848*), Ulrich Ricken (*Jacob Grimms Standort in der Geschichte der Diskussion des Sprachursprungs*) etc. Rețin atenția prezentarea făcută de Agnija V. Desnickaja pionierilor lingvisticii balcanice (*Theodoros Kavalliotis, Daniil, Johann Thunmann und die Anfänge der Balkanologie*) și examenul critic pe care Klaus Bochmann (*Ist*

die romanische Philologie noch aktuell?) îl aduce stadiului actual al filologiei romanice, aflată într-o criză existențială: în opinia autorului, filologia romanică poate ieși din impas dacă se transformă într-o știință a mijloacelor de comunicare culturală, socială, politică, deci dacă se va preocupa de istoria și prezentarea aspectului actual al culturii spirituale pe baza procedeelor analizei de discurs, de apariția varietăților literare ale limbilor, de comunicare între clasele sociale în diferite contexte social-istorice, de limba sau varietatea limbii în care sînt redactate, în diferite epoci, reflecțiile despre societate etc.

Partea a doua a volumului, *Semantik zwischen Wort und Text* (12 articole), cuprinde, cu cîteva excepții, studii de semantică în care este scoasă în evidență interacțiunea dintre cuvînt sau text și viața socială. Kurt Baldinger (*Semantik und Lexikologie Zum Problem der lexikographischen Erfassung des Bedeutungswandels (am Beispiel von fr.* **appétit**)), analizează constituirea cîmpului de semnificații al fr. *appétit*, urmărind, în diacronie, specializările sensului acestuia în limbajul cotidian și în limbajele de specialitate. Un demers sociolingvistic adoptă Johannes Klare (*Zur sozialen und funktionalen Varianz von* **ça** *im modernen Französisch*) în studierea funcțiilor cu care apare pronumele *ça* în franceza vorbită. Semnificațiile, dar, mai cu seamă, modul în care textul politic și cel publicitar își structurează expresia pentru a acționa asupra cititorului fac obiectul contribuțiilor lui Louis Guespin (*Idéologie et langage à la lumière de l'analyse du discours*) și Blanche-Noëlle Grunig (*Éléments pour l'analyse d'un échantillon de publicité commerciale dans la France d'aujourd'hui*). Tatiana Slama-Cazacu (*Considérations d'ordre comparatif sur le concept et les formules de „politesse" (Point de départ: le roumain)*) atrage atenția asupra faptului că formulele de politețe reprezintă un fenomen lingvistic universal, asupra căruia trebuie să se revină în studii speciale, menite să evidențieze raportul dintre modificările sociale, culturale, de mentalitate și dinamica formulelor de politețe. Secțiunea *Semantik zwischen Wort und Text* este încheiată de articolele semnate de Boris Cazacu și Gh. Bulgăr, articole care, prin conținutul lor, își aflau locul mai degrabă în prima parte a volumului, dedicată unor probleme de ordin mai general. B. Cazacu (*Quelques problèmes du roumain littéraire*) aduce, în consens cu cercetările actuale, precizări în privința conținutului noțiunii de istorie a limbii (române) literare și a metodologiei pe care o implică studierea acesteia, iar Gh. Bulgăr (*Ipostaze și confruntări pe ariile romanității*) trece în revistă contribuțiile cele mai semnificative cu privire la limba și literatura română apărute în țară și peste hotare, între care la loc de cinste stau și studiile lui Werner Bahner.

Volumul *Bedeutungen und Ideen in Sprachen und Texten*, apărut într-o frumoasă prezentare grafică, se încheie cu o bibliografie exhaustivă a lucrărilor celui omagiat.

VICTORIA POPOVICI

„Semiotische Berichte” 1986, nr. 3

Numărul 3 al revistei „Semiotische Berichte” concretizează şi el direcţiile relevate programatic în nota editorială : interferare de texte teoretice şi informaţii—selectate şi pertinent comentate — (congrese, colocvii, dezbateri), „reflecţie situativă” (sintagma aparţine editorilor, evidenţiind profunda ancorare a revistei în contextul cel mai actual al cercetării), construire de ipoteze semiotice în perspectivă interdisciplinară.

Rubrica „Informaţii” semnalează evenimente marcante ale scenei semiotice internaţionale : întîlnirea anuală a Societăţii americane de semiotică (San Francisco, 16—17 octombrie 1986), cel de al cincilea congres al DDS (Societatea germană de semiotică—Essen, 4—10 octombrie 1987), cu secţiuni extrem de interesante precum : semiotica şi activitatea de creaţie, generarea creativă a semnelor — sarcină a culturii, traducerea intermedială, inteligenţa artificială, teoria semnului astăzi etc., al doilea congres al Societăţii spaniole de semiotică intitulat „Teatral şi cotidian” (Oviedo, 13—15 noiembrie 1986), simpozionul consacrat semioticii în ştiinţele culturii (Heidelberg, 26—28 februarie 1986), colocviul „Cuvînt şi imagine” (Amsterdam, 21—25 aprilie 1987), simpozionul „Semiotică şi epistemologie” (Paris, mai 1987, organizat de Roland Posner).

Colocviul „Sens şi definiţie”, desfăşurat între 21 şi 24 octombrie 1985 la Institutul de Lingvistică din Bucureşti, este prezentat în detaliu (direcţii de discuţii, titluri de referate, posibilităţi de continuare a cercetării), ca şi sesiunea organizată de Institutul pentru publicistică şi disciplinele comunicării din Salzburg (17—18 ianuarie 1986), reunind sociologi, semioticieni specialişti în cercetarea fenomenului comunicării şi practicieni în domeniile : film, TV, video, preocupaţi cu toţii de investigarea culturii iconice, a evoluţiei imaginii în spaţiul rural, în spaţiul culturii în genere etc.

Revista consacră de asemenea un spaţiu amplu prezentării statutului şi scopurilor activei AISS (Association Internationale pour la Sémiotique du Spectacle), avîndu-l ca preşedinte şi *spiritus rector* pe André Helbo, iar ca membri pe Solomon Marcus, Marco de Marinis, Erika Fischer-Lichte, Tadeusz Kowzan, Thomas Sebeok, Anne Ubersfeld, preocupaţi de promovarea unei cercetări semiotice multidisciplinare şi interculturale, de corelarea la nivel internaţional a cercetării consacrate spectacolului, de publicarea de lucrări (cu precădere în revista „Degrès”) şi de organizarea de seminare privind teoria şi practica teatrală (Bruxelles, 1981, Royaumont, 1984).

Secţiunea consacrată recentelor apariţii editoriale semnalează lucrarea lui Hans Petschar, membru al Asociaţiei austriece de semiotică, intitulată *Kulturgeschichte als Schachspiel. Vom Verhältnis der Historie mit den Humanwissenschaften. Variationen zu einer historischen Semiologie* („Istoria culturii ca joc de şah. Despre raportul dintre istorie şi ştiinţele omului. Variaţiuni la o semiologie istorică”). Dublu structurată (pe de o parte diacronie a iconografiei jocului de şah, iar pe de altă parte ordonare a culturilor şi societăţilor), cercetarea pledează pentru introducerea istoriei în semiologie, şi corelativ, a semiologiei în istorie, avînd drept corolar implementarea unei antropologii culturale şi a unei semiotici istorice. Sînt prezentate de asemenea lucrările : *Die Krise der Phänomenologie und die Pragmatik des Wissenschaftsfortschritts* — „Criza fenomenologiei şi pragmatica progresului ştiinţei” (Viena, 1986, Verlag der Osterreichischen Staatsdruckerei, editori : M. Benedikt & R. Burger)—ecou al simpozionului Husserl (Viena 1985), avînd printre participanţi pe H. Putnam, K.O. Apel, R. Rorty, J. Derrida etc.; *Sigmund Freud und Claude Lévi-Strauss—Zur anthropologischen Bedeutung der Theorie des Unbewusten* — „S. Freud şi Cl. Lévi-Strauss—Despre semnificaţia antropologică a teoriei inconştientului” de Georg Huber (Viena, 1986, Verlag des Verbandes des Wissenschaftlichen Gesellschaft Osterreichs), *Nach-Chomskysche Linguistik. Neuere Arbeiten von Berliner Linguisten* „Lingvistica post-chomskyană. Noi lucrări ale lingviştilor berlinezi” (Berlin, New York, 1985, Walter de Gruyter Verlag, editori : T. Ballmer şi R. Posner)—antologie de filozofia limbajului, teoria comunicării, semiotică, reunind lucrări de Bar Hillel, R. Bartsch, M. Dascal, R. Margalit, H. Lieb, D. Wunderlich, H. Schnelle, J. Ross etc.; *Cognitive Sciences* „Ştiinţe cognitive” de Maria Nowakowska, 1986, New York, Academic Press, lucrare consacrată unor noi perspective ale inteligenţei artificiale, unei noi teorii a timpului, comunicării verbale şi neverbale, memoriei şi percepţiei, unor metode stohastice ale formării şi transformării opiniilor şi învăţării.

Dintre revistele semiotice prezentate am reţinut: „Rassegna italiana di linguistica applicata", număr special de psiholingvistică aplicată, editat de Tatiana Slama-Cazacu, vol. XVII, 1985, Roma Bulzoni „Cahiers de Linguistique Française" no 6 (Université de Genève), intitulat „Discours théorique et analyse conversationnelle" (editori A. Reboul & J. Moeschler), revista „Degrés"cu interesante numere tematice precum no. 39/40—„Istoria literară şi textul", reunind contribuţiile lui A. Helbo, G. Mounin, M. Zéraffa, 42/43—„Semiologia şi ştiinţele exacte", axată pe zoosemiotică (Th. Sebeok), informatică (J.Cl. Gardin), teoria catastrofelor (J. Petitot), 44/45—„Discursul publicitar", centrat asupra manipulării, calculului strategic, semioticii scrierii şi mitologiei publicităţii.

Dintre personalităţile vieţii culturale internaţionale care s-au manifestat în cadrul Societăţii austriece de semiotică sînt citaţi: J. Keleman (Budapesta) — „Diferite concepţii privind socialitatea sistemelor de semne", Tatiana Slama-Cazacu (Bucureşti) — „Despre aşa-numita diadă terminologică lizibil/vizibil în textul dramatic şi spectacolul teatral", analiză critică a opoziţiilor tranşante stabilite de R. Barthes şi L. Marin şi pledoarie în favoarea unei sintaxe mixte (corelare a semnelor verbale şi neverbale) atît în interpretarea textului dramatic lizibil, cît şi a spectacolului vizibil, Peter Cassirer (Göteborg) — „Retorica şedinţelor" — analiză sociosemiotică a acestei forme de comunicare profesionale şi politice.

La rubrica „Recenzii" Frank Hartmann schiţează o pertinentă analiză diacronică a filozofiei analitice, punctate de trei momente de criză: criza filozofiei de tip carnapian şi russellian, în care demersul filozofic este asimilat celui ştiinţific, critica ontologiei conţinutului sau eroarea descriptivului în dauna performativului, care marchează a doua criză (momentul trecerii la teoria actelor de limbaj), şi cea de a treia criză subsumabilă aşa-numitei dogme empiriste a lui Quine, prin care distincţia dintre enunţurile analitice şi cele sintetice şi prin aceasta între analiza filozofică şi ştiinţele naturii devine incertă, în prefaţa culegerii de texte filozofice *Wo steht die analytische Philosophie heute?* „Unde se află filozofia analitică astăzi?" (Viena, München, 1986, Oldenburg, editori: Ludwig Nagl & Richard Heinrich); reunind contribuţii ale unor corifei precum Danto, Rorty, Strawson, antologia tratează problema raporturilor om — lume, circumscrie contexte problematice fundamentale ale cercetării actuale: intertextualitatea, raportul dintre conştiinţa de sine şi reprezentare în sensul cel mai larg, conceperea subiectului (ca fenomen psihosociologic, ca emanaţie textuală etc.). Următoarele antologii programate în aceeaşi serie *Themen der Philosophie* „Teme ale filozofiei" se anunţă la fel de interesante, integrîndu-se indubitabil discursului contemporaneităţii: *Tod des Subjekts?* „Moartea subiectului"? (1987) şi *Die Philosophen und Freud* „Filozofii şi Freud" (1988).

Secţiunea „Texte" include două cercetări complet diferite (evitarea unui numitor comun este de altminteri ambiţia acestor caiete netematice): *Die Rollen der Semiotiker* („Rolurile semioticienilor"), în care Franz Lachmayer prezintă o taxinomie a multiplelor roluri pe care le asumă un semiotician: rege sau actor, magician sau cartograf şi *Theater and Pragmatics. Sociological Preliminaries* „Teatru şi pragmatică. Preliminarii sociologice" de K. Kowalewicz — investigaţie pragmatică axată pe distincţia între cercetarea sociologică a publicului, analiza receptării, analiza conversaţiei în analiza „urmelor enunţiative" ca mărturie a concretizării (în sensul lui Ingarden) receptării.

Rubrica „Bibliografii" include, ca addendă la „Bibliografia semioticii din România" (elaborată de M. Neţ şi publicată în „Semiotische Berichte", 1, 2/1986, p. 198—210) o serie de lucrări realizate în cadrul laboratorului de psiholingvistică condus de T. Slama Cazacu, sub titlul „The Dynamic — Contextual Model".

DANIELA ROVENŢA-FRUMUŞANI

„Cahiers de lexicologie". Revue internationale de lexicologie et de lexicographie, vol. XLIV, 1984—I, 150 p.

Articolele publicate în acest volum — informează o notă a redacţiei — reprezintă textul unora dintre comunicările prezentate la colocviul *Approches méthodologiques du lexique*, organizat de Centrul de Studii Lexicale (CELEX) al Universităţii din Paris—Nord în noiembrie 1983.

Cele mai multe dintre articolele incluse aici se referă la probleme metodologice privind derivarea şi semantica.

Într-un cadru teoretic general, D. Corbin aduce contribuţii critice asupra unor probleme metodologice ale derivării (*Méthodes en morphologie dérivationnelle*, p. 3—17). Pentru exemplificare tratează trei aspecte considerate importante, pornind de la exemple concrete, selectate din

limba franceză : limitele morfologiei derivaționale, forma și conținutul unei reguli derivaționale și statutul lexical al bazelor așa-zise „savante".

Conform temei colocviului, G. Gruaz insistă asupra caracteristicilor principale ale derivării cu sufixe în franceza contemporană (*La dérivation suffixale en français contemporain, approche méthodologique*, p. 19—21). Autorul abordează în introducere problema identificării segmentelor derivative, radical și sufix (sau sufixe). Constatînd că pînă acum nu s-a dat o definiție univocă acestor termeni (indispensabilă pentru studierea derivării sufixale), el își propune să stabilească un mijloc de recunoaștere a lor pe baza analizei distribuționale a lui Harris. Atît metoda, cît și procedeele folosite îl determină să considere cuvintele derivate formate din segmente recursive, care ies în evidență atunci cînd se află în relații paradigmatice. Demersul este deci fundamental contrastiv : două segmente pot fi identificate prin raportul lor paradigmatic. Acest raport determină procedeul : dacă două segmente pot fi substituite, ele aparțin aceleiași clase. Dar procedeul substituției nu poate fi aplicat mecanic, ci în cadrul unei tehnici complexe, care să ducă la rectificări succesive. Valabilitatea metodei depinde de mărimea corpusului, însă poate fi aplicată și pe un corpus restrîns.

Tot la derivarea cu sufixe în franceza contemporană, dar la un aspect mai restrîns, și anume la numele de agent în *-ant*, se referă și P. Lerat (*Grammaire des noms d'agents en -ant en français contemporain*, p. 23—29). Articolul se bazează pe constatarea că substantivele franceze de tipul *enseignant* sînt cuvinte construite în relații paradigmatice cu expresii verbale. Aceste relații, în cadrul teoriei lui Benveniste, pe care P. Lerat își întemeiază argumentarea, sînt morfologice, sintactice și semantice. În stadiul actual al limbii franceze pot fi identificate patru tipuri de nume de agent în *-ant(e)*, reprezentate prin : *enseignant, commerçant, arrogant, adjudant*. Anexa articolului cuprinde lista numelor de agent în *-ant(e)* din franceza contemporană.

Un spațiu larg ocupă în volum articolele privitoare la diferite metode de analiză semantică a cuvintelor. Două dintre acestea se referă la distincția polisemie/omonimie. În primul articol, *L'utilisation des notions de signifié de puissance et de subduction en lexicologie* (p. 41—49), semnat de J. Picoche, această distincție este raportată la practica lexicografică. Autoarea consideră că pentru delimitarea polisemie/omonimie metodele devenite clasice (diferențele de distribuție, inventarul derivatelor, sinonimele și antonimele, posibilitatea sau imposibilitatea substituirii în accepții particulare etc.) sînt indispensabile, dar insuficiente, întrucît ele nu epuizează aspectele problemei puse în discuție. Polisemia este tratată aici în sincronie, în lumina concepției lui G. Guillaume. Considerînd că orice cuvînt polisemantic implică un *signifié de puissance* (termen preluat de la Guillaume), J. Picoche analizează felul cum se organizează diversele accepții ale unui lexem sau diverse lexeme între ele în franceza contemporană. În urma analizei unui mare număr de lexeme, distinge cîteva tipuri de *signifiés de puissance*. Aplicarea acestei metode în lexicografie va duce, printre altele, consideră autoarea, la definiții bazate pe analiza semantică a cuvintelor și nu la descrierea obiectelor (deci la articole de dicționar mai coerente) și va determina studierea mai riguroasă a cîmpurilor semantice. În al doilea articol, *Polysémie et référence : la polysémie, un phénomène pragmatique?* (p. 85—103), G. Kleiber analizează concepția pragmatică a lui G. Nunberg asupra polisemiei. Autorul urmărește să arate că această versiune referențială a polisemiei, care reprezintă o alternativă seducătoare la soluțiile semantice clasice, nu este susținută de argumente valide. Compararea soluției pragmatice cu versiunile derivaționale semantice corespunzătoare, susține G. Kleiber, dovedesc că argumentul principal pe care se bazează raționamentul lui Nunberg este eronat.

Analiza semantică a cuvîntului italian *investire* îi înlesnește lui A. Elia discutarea unor aspecte ale traducerii din italiană în franceză (*L'étude formelle des différents emplois sémantiques d'un mot : un exemple d'application du Lexique-Grammaire de l'italien et du français*, p. 51—62). Dacă unitățile lexicale au constituit un obiect tradițional de studiu în analiza comparată a limbilor romanice, aici se propune un lexicon sintactic și semantic în același timp. Autorul își exprimă convingerea că prin acest gen de cercetări se poate da o bază formală (sintactică) intuiției semantice a diferitelor folosiri ale unui cuvînt. Asemenea *Lexiques-Grammaires* ale limbilor naturale ar pune la dispoziția cercetătorilor gramatici formalizate ale limbilor și deci noi instrumente de lucru pentru lexicologie în primul rînd. Desigur că informațiile conținute în aceste *Lexiques-Grammaires* nu vor constitui lucrări, ci bănci de date cu acces rapid și comod, pe un terminal video sau/și imprimate de ordinator. Dar în cadrul teoretic al unei asemenea lucrări, adică într-un sistem semantic în care cuvintele-titlu sînt propoziții simple și nu cuvinte izolate, apar probleme noi, care vor fi studiate în viitor.

Ca reacție împotriva cunoscutei analize componențiale a fost propusă o nouă metodă, denumită „analyse en stéréotype", ai cărei promotori principali au fost S.A. Kripke și H. Putnam. B. Fradin, în articolul *Hypothèses sur la forme de la représentation sémantique des noms* (p. 63—83), își plasează cercetarea în cadrul metodei amintite, întrucît consideră că argumentele aduse împotriva analizei componențiale sînt decisive. Prin urmare scopul articolului este de a

furniza argumente în favoarea ipotezei că reprezentarea semantică (RS) trebuie concepută ca un set de enunţuri lingvistice ataşate unui substantiv (conform cadrului schiţat de iniţiatorii metodei) şi nu ca un fascicul de trăsături semantice.

În *Distribution et contexte dans une description lexicale* (p. 137—149), J.-M. Marandin, preluînd ipoteza lui Saussure confom căreia limba este „un principiu de clasificare”, principiu considerat important pentru lexicologie, abordează problema clasificării lexicale şi îşi propune să răspundă la întrebarea dacă şi cum se pot stabili clase de cuvinte. În acest scop preconizează descrierea comportării elementelor lexicale în enunţuri şi desprinde din analiza făcută trei concluzii, care reprezintă de fapt tot atîtea principii metodologice: posibilitatea clasificării elementelor lexicale pe baza diferenţelor de comportare (şi nu pe baza asemănărilor); descrierea comportării unui element lexical trebuie să se bazeze pe întregul enunţ; descrierea identităţilor semantice sau cognitive pe reţele de diferenţe pare foarte problematică.

Semnalez şi articolul *Les noms traceurs* (p. 105—136), semnat de M. Gross.

Alte comunicări prezentate la colocviul amintit care, din cauza spaţiului, n-au apărut în acest volum, vor fi publicate în numărul următor.

LUCREŢIA MAREŞ

Studii
şi
cercetări
LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

Spiru Haret, 12
RO—79638 Bucureşti 1, ROMÂNIA

Founded in 1950
Six issues every year

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE publishes articles in the following fields: general and applied linguistics, grammar, semantics, dialectology, etymology, toponomastics, poetics, semiotics, history of the Romanian language, Germanic, Romance and Slavonic philology etc.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE also publishes review articles, bibliographical notes, chronicles.

The articles have an abstract in English, French, German, Russian or Spanish.

Editorial address: Redacţia revistei STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE, Spiru Haret 12, RO—79638 Bucureşti 1, ROMÂNIA.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Subscriptions should be sent to:
ROMPRESFILATELIA — Sectorul export—import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376 prsfi r, RO—78014, Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație.** Ediția a IV-a, 1983, 296 p., 16,50 lei.

Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte, seria IV, tom III **(1981)**, 1983, 238 p., 19,50 lei ; tom IV **(1982–1983)**, 1984, 192 p., 16,50 lei ; tom V **(1983–1984)**, 1984, 182 p., 15 lei ; tom VI **(1984)**, 1985, 176 p., 15 lei ; tom VII **(1985)**, 1986, 224 p., 19 lei ; tom VIII **(1986)**, 1987, 262 p., 21 lei.

AL. PHILIPPIDE, **Opere alese**, 1984, 436 p., 48 lei.

Academia Republicii Socialiste România, **Dicționarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera **P (presin – puzzolană)**. Redactori responsabili ai tomului VIII (partea a 5-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1984, p. 1343–1866, 100 lei. Tomul X. Partea 1. Litera **S (s – sclabuc)**. Redactori responsabili ai tomului X (partea 1) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1986, 400 p., 79 lei. Tomul X. Partea a 2-a. Litera **S (scladă – semințărie)**. Redactori responsabili ai tomului X (partea a 2-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Dănăilă, cercetător științific principal, șeful sectorului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Lingvistică din București, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful sectorului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Lingvistică din București, Elena Ciobanu, cercetător științific principal, 1987, p. 389–692, 64 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Dicționarul explicativ al limbii române** (DEX), 1984, 1050 p., 250 lei.

Studii clasice, tom XXIII, 1985, 160 p., 15,50 lei ; tom XXIV, 1986, 186 p., 17 lei.

ION COTEANU, **Stilistica funcțională a limbii române. Limbajul poeziei culte**, 1985, 176 p., 17 lei.

MIOARA AVRAM, **Gramatica pentru toți**, 1986, 416 p., 35 lei.

Analize de texte poetice. Antologie (coordonator Ion Coteanu), 1986, 296 p., 28 lei.

FLORIN MARCU și CONSTANT MANECA, **Dicționar de neologisme**, 1986, 1168 p., 165 lei.

AL. GRAUR, **Puțină gramatică**, 1987, 224 p., 16 lei.

AL. MAREȘ, **Filigranele hîrtiei întrebuințate în țările române în secolul al XVI-lea**, 1987, 422 p., 1757 fig., 92 lei.

MIOARA AVRAM, **Probleme ale exprimării corecte**, 1987, 280 p., 25 lei.

TIMOTEI CIPARIU, **Opere**, I. Ediție îngrijită de Carmen Gabriela-Pamfil. Introducere de Gavril Istrate, 1987, 476 p., 53 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Noul atlas lingvistic al României, Moldova și Bucovina**, vol. I, 1987, XXXIV + 286 p. + 420 p. (broșură), 322 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1987 (XXXVIII)

2

LUCIA WALD, Implicaţii semantice în reconstrucţia etimonului indo-european (Aspecte metodologice); OANA SĂLIŞTEANU, Împrumut sau moştenit? Despre împrumuturile latineşti în limbile romanice occidentale; SANDA REINHEIMER RÎPEANU, Cuvinte de origine franceză?

3

AL. ROSETTI, Despre notarea unor inovaţii fonetice în secolul al XVI-lea; MIRCEA BORCILĂ, Contribuţii la elaborarea unei tipologii a textelor poetice; FLORICA BECHET, Tipare de gîndire umană (pe baza terminologiei latino-romanice a stupidităţii); AL. IONAŞCU, Etimologia drom. *arnici*; VIOREL BAGEACU, Simbolismul fonetic în limbile iraniene contemporane; FLORENTINA VIŞAN, Consideraţii asupra evoluţiei sintagmei cu dublu obiect în limba chineză.

4

MIRCEA HOMORODEAN, Fapte de limbă în toponimia Ţării Lăpuşului; DORIN URIŢESCU, Continuitate formală în evoluţia dialectelor limbii române; MARIA PURDELA SITARU, *Storî* (*sturî*), *storênie*, *storăină*. Sensuri şi etimologie; N. BALÁZS, Despre originea şi evoluţia semantică a rom. *gînd*; ANCA ULIVI, În legătură cu accentuarea unor neologisme în limba română contemporană.

5

MARIANA NEŢ, Limbaj şi (meta)text dramatic, FLORENTINA VIŞAN, Specificul teatralizării în teatrul chinez clasic; ANCA MĂGUREANU, Despre dialogul dramatic; LIANA POP, Dramatic vs. nondramatic în dialog; RODICA ZAFIU, Dramatic/dialogic; MĂDĂLINA NICOLAESCU, Funcţiile solilocviului în tragedia elisabetană; DANIELA ROVENŢA-FRUMUŞANI, Observaţii privind specificul dialogului teatral; CAMELIA STAN, Fenomene de elipsă gramaticală în dialog.

★

ŞTEFAN BADEA, Numele proprii eminesciene. Observaţii prozodice şi stilistice; IOAN N. BÎTEA, Constituenţii cu referent partiţionat. Schiţă de analiză.

6

G. I. TOHĂNEANU, Un diftong friabil în versuri: *-oa-* din *oază*; MARIANA NEŢ, Text şi figură; RODICA MIHĂILĂ, Funcţionarea şi structura discursului dramatic în piesa înregistrată pe disc; LUMINIŢA VASILESCU, Aspecte ale implicitului în proza lui M. Sadoveanu; MARIUS SALA, Două lecturi ale „Atlasului Lingvistic Mediteranean"; S. BRONSERT, Propoziţia concesivă în română, bulgară şi germană (O privire confruntativă); DANIELA STOIANOVA, Exprimarea modurilor acţiunii (*Aktionsart*) în limbile română şi bulgară.

RM—ISSN 0039—405 X

I. P. Informaţia c. 2229

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXIX
4
iulie-august
1988

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere: Adresse du Comité de rédaction:
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés à part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à „ROMPRESFILATELIA" — sectorul export-import presă, P. O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R—79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii şi cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREŞTI I SPIRU HARET 12 | *4 — XXXIX — 1988* *iulie — august* | APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

SCL, anul XXXIX, nr. 4, p. 285—378, Bucureşti, 1988

REVISTA REVISTELOR

CRONICĂ

TEXT ȘI COERENȚĂ

MARINA RĂDULESCU

Se examinează unele sugestii de definire a textului ca entitate lingvistică și se ajunge la concluzia că „textualitatea" are caracter subiectiv, în strînsă legătură cu caracterul subiectiv al conceptului de coerență textuală. În consecință, se propune o definiție a textului din perspectivă pragmatică — ca secvență de propoziții și/sau fraze coerentă (semantic) din punctul de vedere al emițătorului.

0. În ultimii ani s-au propus mai multe soluții pentru definirea textului ca entitate lingvistică.

1. Diversele tentative de definire a textului *la nivel sintactic*, deci de interpretare a sa ca o entitate sintactică, au eșuat, deoarece nu s-a putut stabili o listă de conectori textuali specifici, de natură să particularizeze această unitate lingvistică de ordin superior, care este textul, în raport cu fraza [1].

a) O serie de conjuncții și locuțiuni conjuncționale, considerate de unii cercetători[2] ca fiind conectori textuali, se dovedesc a fi, în același timp, și jonctive frazale, care leagă propozițiile într-o frază; ca urmare, textul ar fi un fel de frază mai (sau foarte) amplă [3], ceea ce înseamnă că, din punct de vedere formal (= sintactic), textul nu poate fi descris în alți termeni decît fraza.

b) Nici așa-numitele „particule coezive" (*el*, *ea*, *aceasta* etc.), aduse în discuție de alți cercetători [4], nu funcționează ca niște elemente pur formale; rolul lor coeziv în cadrul unor secvențe de propoziții ca

$$\langle\langle \textit{Lui Ion îi plac merele} \rangle_{s_1} \langle \textbf{El} \textit{ mănîncă un măr} \rangle_{s_2} \rangle$$

este categoric dependent de sens: trebuie să presupunem că *Ion* și *el* sînt coreferențiali [5].

Putem așadar afirma că, pînă în prezent, nu s-au adus argumente convingătoare pentru a se susține calitatea de entitate sintactică a textului și, de aceea, nu s-a putut formula reguli de bună formare sintactică a textului.

2. Considerat o *entitate semantică*, textul este definit, în mod obișnuit, ca o *secvență* **coerentă** *de propoziții*, în opoziție cu secvența de propoziții independente [6]. Apreciind că termenul „coerență" folosit în această definiție are un caracter vag, profesorul Emanuel Vasiliu și-a propus, într-o serie de studii (citate la *Bibliografie*), să clarifice următoarele două chestiuni:

— Este *coerența* textului o *trăsătură semantică* sau se situează la alt nivel al descrierii?

[1] Cf. Vasiliu [1985]$_a$, p. 111–114 și Vasiliu [1988], p. 7.

[2] V., de ex., Figge [1979], p. 18 și Raible [1979], p. 65.

[3] La van Dijk [1972], p. 160.

[4] Cf. de Beaugrande, Dressler [1984], passim.

[5] Cf. Vasiliu [1985]$_a$, p. 113.

[6] Cf., de ex., van Dijk [1972], p. 3, 10, 96; Petöfi [1977], p. 5.

— Este *coerența* o *trăsătură definitorie* a textului sau ne putem dispensa de ea în definirea acestei entități lingvistice?

Altfel spus, problema este să stabilim *ce* anume conferă coerență, deci caracter de (fragment de) text, unor secvențe de propoziții ca

(1) ⟨⟨*Ion bea lapte*⟩$_{s_1}$ ⟨*Maria citește un roman*⟩$_{s_2}$⟩

(2) ⟨⟨*Afară e cald*⟩$_{s_1}$ ⟨*Ion se plimbă pe stradă*⟩$_{s_2}$⟩,

în opoziție cu incoerența unor secvențe de propoziții independente, interpretabile ca nontexte (eventual ca două texte diferite), de ex.:

(3) ⟨*Ion este înalt*⟩$_{s_1}$ ⟨*Maria citește un roman*⟩$_{s_2}$

(4) ⟨*Ion mănîncă un măr*⟩$_{s_1}$ ⟨*Luna este satelitul Pămîntului*⟩$_{s_2}$.

(Menționez că toate exemplele comentate aici sînt din articolele profesorului Vasiliu.)

2.1. Admițînd, inițial, ideea că diferența dintre cele două serii de secvențe de propoziții este de natură semantică, Domnia sa încearcă să e x p l i c e conceptul de *coerență* prin conceptul — riguros definit — de *consistență (logică)*. Un set de propoziții este consistent dacă și numai dacă (I) nu conține și *p* și *nonp* și (II) propoziția p_{n+1}, dedusă din conjuncția p_1 și p_2 și ... p_n a tuturor propozițiilor din setul inițial, poate intra și ea în set. Deci, dacă echivalăm coerența cu consistența, vom spune că *text este o secvență de propoziții formată dintr-un set de propoziții consistent* sau, în alți termeni, *text este o secvență de propoziții compatibile, necontradictorii*. Conform acestei definiții, o secvență ca

(5) ⟨*Maria este măritată cu Ion*⟩$_{s_1}$ ⟨*Ion n-a fost însurat niciodată și este celibatar și în prezent*⟩$_{s_2}$ ⟨*El îi face zilnic un dar soției sale*⟩$_{s_3}$

este contradictorie, deci nu este text (pentru că s_2 o contrazice pe s_1, iar s_3 o contrazice pe s_2)[7].

Opinia profesorului Vasiliu este că noțiunea de coerență, înțeleasă drept consistență logică, nu poate fi considerată criteriu al textualității din două motive: a) este o condiție prea „tare" și, dacă am adopta-o, ar trebui să admitem că o parte din opera lui Frege a încetat să mai fie text, după ce Russel i-a descoperit unele inconsistențe și b) prin conceptul de consistență nu se poate face nici o deosebire între secvențele „coerente" (1) și (2), și secvențele „incoerente" (3) și (4), pentrul că *toate* sînt logic consistente (formate din propoziții necontradictorii). Din punctul de vedere al unei semantici interesate de raportul dintre semne și obiectele din universul de discurs, toate secvențele în discuție (1) — (4) ar trebui să fie tratate la fel[8]. Deși propozițiile din secvențe ca (1) și (2) sînt, după cum observă și profesorul Vasiliu, *legate prin semnificație* (connected in meaning), în timp ce propozițiile din secvențe ca (3) și (4) sînt *nelegate prin semnificație*, Domnia sa este de părere că *relația de sens* dintre propozițiile unor secvențe ca (1) și (2) își are originea în ceva ce depășește

[7] Cf. Vasiliu [1979], p. 451—452.

[8] *Ibidem*, p. 452—453; cf. și Vasiliu [1988], p. 7—8.

limitele semanticii, pentru că este foarte greu de precizat în ce constă această relaţie de sens: dacă e uşor de spus că „a fi înalt” şi „a citi un roman” sau „a mînca un măr” şi „a fi satelitul Pămîntului” sînt proprietăţi care n-au nimic în comun, este, în schimb, foarte greu de explicat ce anume au în comun proprietăţi ca „a bea lapte” şi „a mînca un măr”. Prin urmare, coerenţa nu pare să fie un concept semantic [9].

2.2. Fără să avem pretenţia de a rezolva aici problema relaţiei de sens dintre propoziţiile unor secvenţe ca (1) şi (2), formulăm totuşi unele sugestii în favoarea menţinerii conceptului de coerenţă a textului la nivel semantic. Se poate uşor constata că t o a t e *propoziţiile simple* care alcătuiesc secvenţele (1) — (4) *sînt enunţuri* în sistemul de semne numit limba română, dar propoziţiile complexe (frazele) formate din ele cu ajutorul unor conectori logici sau din limbajul natural au statut diferit: sînt enunţuri în limba română frazele realizate din propoziţiile secvenţelor (1) şi (2) — (*Ion bea lapte şi Maria citeşte un roman; Dacă Maria citeşte un roman, Ion bea lapte; Ion bea lapte pentru că Maria citeşte un roman; Afară e cald şi Ion se plimbă pe stradă; Ion se plimbă pe stradă dacă şi numai dacă afară e cald; Afară e cald, deci Ion se plimbă pe stradă* etc.), în schimb nu sînt enunţuri recunoscute de vorbitorii limbii române propoziţiile complexe formate din propoziţiile simple ale secvenţelor (3) şi (4) — (**Ion este înalt şi Maria citeşte un roman*, **Dacă Ion este înalt, Maria citeşte un roman*, **Ion este înalt dacă şi numai dacă Maria citeşte un roman*, **Ion este înalt, deci Maria citeşte un roman*, **Deşi Ion este înalt, Maria citeşte un roman*, **Cînd Ion este înalt, Maria citeşte un roman*, **Ion este înalt pentru că Maria citeşte un roman* etc.).

În plus, luînd propoziţiile simple care compun secvenţele în discuţie drept set iniţial, se poate observa că din conjuncţia propoziţiilor din prima serie de secvenţe se pot deduce propoziţii formulate *în acelaşi limbaj* cu s_1 şi s_2, necontradictorii, admisibile deci în setul iniţial (conform celei de a doua condiţii a consistenţei). Adică, din

(1′) *Ion bea lapte şi Maria citeşte un roman* se deduce

s_3 *Deci fiecare face ce vrea* sau

s_4 *Ceea ce înseamnă că sînt certaţi*, iar din

(2′) *Afară e cald şi Ion se plimbă pe stradă* se deduce

s_3 *Deci nu-l deranjează căldura* sau

s_4 *Înseamnă că lui Ion îi place să se plimbe pe căldură.*

Or, din conjuncţia propoziţiilor din secvenţele (3) sau (4) nu se pot deduce propoziţii în limbajul propoziţiilor s_1 şi s_2, ci, eventual, numai în „metalimbaj”, propoziţii *despre* propoziţiile din setul iniţial, de tipul:

s_3 *Deci ambele propoziţii sînt adevărate.*

s_4 *Ceea ce înseamnă că sînt posibile amîndouă.*

3. Atîta timp însă cît conceptul foarte vag de *relaţie de sens între propoziţii* nu este clarificat, sîntem îndreptăţiţi să spunem că textualitatea (deci coerenţa) unor secvenţe ca (1) şi (2) nu a fost, pînă în prezent, satisfăcător explicată la nivel semantic şi să adoptăm punctul de vedere al profesorului Vasiliu care plasează *coerenţa* (considerată în continuare criteriu al textualităţii) la *nivel pragmatic*, apreciind că ea exprimă o atitudine a vorbitorilor faţă de sistemul de semne, şi anume *gradul de*

[9] Cf. Vasiliu [1979], p. 457—460.

expectație cu privire la alăturarea a două propoziții [10] sau *permisiunea de tranziție* de la o propoziție la alta [11]. În conformitate cu această explicație pragmatică a coerenței, *textul* va fi definit ca *secvență de propoziții a căror apariție una după alta este expectabilă* sau ca *secvență de propoziții cu treceri posibile, permise de la o propoziție la alta*. Astfel, dacă propoziția *Maria citește un roman* nu este expectabilă (are gradul de expectație zero) sau reprezintă o tranziție imposibilă după propoziția *Ion este înalt* și, de aceea, secvența realizată (3) este incoerentă, deci un nontext, alte propoziții ca *Lui Ion nu-i plac fetele înalte* sau *Maria nu este înaltă* sau *Mariei nu-i plac bărbații înalți* reprezintă treceri posibile, apariții cu grad de expectație mai mare decît zero și, de aceea, realizează secvențe coerente, deci posibile texte [12].

3.1. În cadrul unei logici polivalente, arată profesorul Vasiliu, se pot acorda accepții „mai tari" sau „mai slabe" permisiunii de tranziție de la o propoziție la alta (grade intermediare între imposibilitate și certitudine), accepții ce se pot corela cu diverși „factori socio-culturali". Cu alte cuvinte, *aceeași tranziție* poate fi *acceptabilă* (sau mai acceptabilă) pentru un individ, într-o anumită situație de comunicare sau într-un anumit registru stilistic, dar *inacceptabilă* (sau mai puțin acceptabilă) pentru un alt individ, într-o altă situație de comunicare, în alt registru stilistic. De exemplu, în literatura dadaistă sau suprarealistă (care au produs *texte*), efectul de stil se bazează tocmai pe tranzițiile „surpriză" de la o propoziție la alta, surpriză care, după părerea profesorului Vasiliu, „poate merge pînă la folosirea unui element *cu totul neașteptat*", adică pînă la „tranziția imposibilă", cu grad zero de expectație. În acest caz secvența respectivă, deși acceptată ca „text", trebuie calificată drept *incoerentă*. De aici ar rezulta următoarea consecință : textul nu mai poate fi definit numai ca *secvență coerentă de propoziții* sau, în raport cu anumiți factori (adoptarea registrului „limbaj artistic"), trebuie să admitem că *orice secvență* de propoziții *este coerentă*, deci *orice secvență* de propoziții *este text* [13]. Ambele formulări duc la suprimarea opoziției *text* (= coerent)/*nontext* (= secvență incoerentă de propoziții independente).

3.2. Aici ar fi însă nevoie de o nuanțare, după părerea noastră. Dacă acceptăm (și avem toate motivele să o facem) ideea că *aceeași secvență* de propoziții este calificată de un individ drept c o e r e n t ă (conformă cu expectația sa), dar i n c o e r e n t ă de către un altul — în funcție de normele de comportament lingvistic specifice fiecăruia și fiecărei situații de comunicare —, înseamnă, implicit, că recunoaștem *caracterul subiectiv al coerenței* înțeleasă ca grad de expectație, consecință împărtășită explicit și de profesorul Vasiliu [14]. Or, nu putem afirma că secvența de propoziții care alcătuiește un text dada are coerență zero decît prin raportare la expectația unui vorbitor standard, într-o situație de limbaj standard. Dar textul dada nu se inserează într-o situație standard de limbaj, căci autorul lui (sau un consumator avizat de literatura dada) nu se comportă ca un vorbitor standard, care își asumă norme standard

[10] *Ibidem*, p. 461–463 ; Vasiliu [1988], p. 8.
[11] Cf. Vasiliu [1980], passim.
[12] *Ibidem*, p. 195.
[13] *Ibidem*, p. 201–203.
[14] Cf. Vasiliu [1988], p. 9.

de comportament lingvistic. Dimpotrivă, în normele de comportament lingvistic specifice acestui ,,caz-limită" al literaturii, există ca regulă de bază următoarea cerință: în textul dada sînt considerate p e r m i s e *numai* acele tranziții de la o propoziție la alta care în limbajul standard sînt calificate drept inadmisibile, cu grad zero de expectație. Așadar, din punctul de vedere al autorului unui asemenea text (ca și din acela al unui receptor avizat), trecerile de la o propoziție la alta vor primi calificativul ,,permis" sau ,,expectabil" dacă și numai dacă din punctul de vedere al normelor standard ele vor fi calificate drept ,,treceri imposibile" sau ,,cu grad zero de expectație". Ceea ce înseamnă că un text dada *este coerent* (ca *text dada*) dacă și numai dacă el va fi o secvență de propoziții incoerentă (deci *nontext*) în limbajul standard.

De aici rezultă, după părerea noastră, că, dacă ținem seama de situația de limbaj pentru care a fost produs fiecare text, *nu* mai putem spune că ar exista ,,*texte*" *incoerente* (cu grad zero de expectație). Căci textul dada trebuie considerat cu atît mai coerent cu cît pare a fi mai incoerent într-o situație standard de limbaj. Aceasta nu înseamnă că asupra unui asemenea text nu se poate opera cu normele standard, ba chiar aceasta pare a fi singura ,,tehnică" cu ajutorul căreia, prin comparație, putem determina normele specifice de comportament lingvistic dada.

În concluzie, **nu** credem că se poate susține ideea existenței unor *texte cu coerență zero*, dacă avem în vedere faptul că orice text este produs pentru o anumită situație de limbaj, și numai pentru aceea. Acceptînd că *orice text este coerent în situația de limbaj pentru care a fost produs* putem în continuare încerca să definim textul în opoziție cu nontextu (îmbinarea liberă de propoziții independente), pentru fiecare situație de limbaj în parte [15].

3.3. Dacă recunoaștem caracterul subiectiv al coerenței și dacă nu renunțăm la ideea de a defini textualitatea prin coerență, ,,s î n t e m o b l i g a ț i să spunem că (α) aceeași succesiune de propoziții *este text* în anumite condiții și *nu este text* în alte condiții ;(β) însăși noțiunea de *textualitate* (= faptul că o succesiune de propoziții alcătuiește sau nu alcătuiește un text) este o noțiune strict dependentă de subiectivitatea vorbitorilor" [16], consecință pe care profesorul Vasiliu ezită să o adopte, preferînd să pledeze explicit pentru separarea noțiunii de coerență de cea de textualitate. Iată de ce, după părerea Domniei sale, ,,noțiunea de textualitate *trebuie* separată de cea de coerență" : cel care recepteazά o secvență de propoziții ca

$\langle$*Luna este satelitul Pămîntului*$\rangle_{s_1}$ $\langle$*Ion se plimbă pe stradă*$\rangle_{s_2}$

știind că această secvență face parte dintr-un roman științifico-fantastic, ,,este frustrat în așteptările sale privitoare la alăturările posibile de sensuri propoziționale (sistemul ,,asocierii de idei" [din text, n.n. — M.R.] este

[15] Cf. și Coteanu [1986], p. 8—9: ,,Textul este o înlănțuire de semne. Coerența lui rezultă din reprezentarea inclusă de el însuși în semnificatul său global, iar la acesta se ajunge prin propoziții și fraze. [. . .] Ordonarea semnelor și legarea unora de altele se supun unor reguli care formează un cod împreună cu semnele însele. Limba este și ea un cod, dar, datorită calităților particulare ale semnelor ei, ea dezvoltă mai multe coduri dependente de cel general, care se deosebesc de ultimul cît și între ele prin felul de alegere a semnelor și regulilor".

[16] Vasiliu [1988], p. 9.

altul decît al receptorului și este, din punctul său de vedere, *anormal*), dar în ciuda acestei «așteptări frustrate» receptorul nu neagă succesiunii de propoziții caracterul de text" [...], care ,,ii este oarecum *impus* receptorului prin autoritatea emițătorului" (prin poziția sa auctorială). De aceea, cel puțin în cazuri de acest fel, ar trebui ,,să admitem că textualitatea este independentă de coerență"[17].

3.4. Ce înseamnă însă faptul că receptorul nu neagă succesiunii de propoziții ,,caracterul de text", deși o consideră incoerentă (sau ,,anormală")?

Credem că textul trebuie considerat, ca orice semn lingvistic, o entitate cu două laturi: *signifié* și *signifiant*; el are, așadar, o s e m n i f i c a ț i e și un î n v e l i ș m a t e r i a l sub care apare această semnificație. În cazul textului, părerea noastră este că ține de ,,învelișul său material" ca succesiunea de propoziții din care este alcătuit să poată fi prezentată sub formă de carte, articol (într-o revistă sau într-un ziar), comunicare orală într-o sesiune științifică sau într-o emisiune la radio etc. De aceea, atunci cînd cineva r e c u n o a ș t e aceste tradiționale *indicii exterioare* ale ,,textualității", chiar dacă nu înțelege sensul informației transmise prin acea secvență de propoziții, *nu îi va nega* caracterul de text, ci va spune: este un text pe care eu nu îl înțeleg. Este ceea ce presupunem că va spune un vorbitor standard căruia i-a picat în mînă un text dada, un nespecialist care aude o comunicare de matematici superioare sau orice nevorbitor de limba chineză în fața unei cărți scrise în limba chineză. Așadar, dacă vrem să definim *textualitatea* prin prisma receptorului, putem acorda acestui concept o accepție ,,s l a b ă" — și atunci se va spune: *este text orice secvență de propoziții care prezintă indiciile exterioare ale acestei entități lingvistice* (indiferent dacă i se înțelege sau nu semnificația), dar putem acorda conceptului de textualitate și o accepție ,,t a r e" — și atunci se va spune: *este text orice secvență de propoziții care se prezintă într-una dintre formele materiale recunoscute ca fiind specifice acestui gen de comunicare, dacă și numai dacă i se înțelege și semnificația*. Este evident că textualitatea (înțeleasă în accepția ,,tare") nu poate fi despărțită de coerență.

Separarea coerenței de textualitate, la profesorul Vasiliu, pare cu atît mai surprinzătoare cu cît Domnia sa definește textul astfel: ,,*o configurație de semne, C, ale unui sistem de semne, S, prin care* **se realizează efectiv un act de comunicare** *între doi vorbitori determinați*, într-o situație de comunicare determinată"[18]. Este greu de imaginat un act efectiv de comunicare, printr-o configurație de semne, dacă pentru receptor acea configurație de semne are coerența zero, deci nu-i transmite nici o informație. Textualitatea, arată în altă parte profesorul Vasiliu, derivă din faptul că ,,receptorul se raportează la o succesiune de propoziții ca la un obiect lingvistic care îndeplinește o funcție de comunicare" [...], ,,*își asumă* rolul de interlocutor (receptor)" și, ca urmare, el ,,formulează ipoteze de natură să «lege» propozițiile, în cazul în care succesiunea manifestă discoerențe" [...], ,,caută să înțeleagă ce anume a

[17] *Ibidem*, p. 9–10.

[18] *Ibidem*, p. 14.

vrut să comunice Y prin C (= să «decodeze» sau să «descopere sensul» configuraţiei C" [...], „«creează» o stare de fapt care ar putea face coerentă configuraţia [...], «introduce» coerenţa într-o configuraţie discoerentă (în raport cu un vorbitor ideal)" [19]. Dar aceasta nu revine oare la a spune că, după ce îşi asumă rolul de interlocutor (în virtutea accepţiei „slabe" a noţiunii de textualitate), receptorul simte nevoia să înţeleagă s e m n i f i c a ţ i a secvenţei respective de propoziţii şi, dacă îi „descoperă" coerenţa, îi va acorda girul de *text* (în accepţia „tare" a conceptului de textualitate); abia atunci va putea c o m u n i c a prin configuraţia de semne cu emiţătorul.

4. Nu credem aşadar că noţiunea de *textualitate* (în accepţia „tare" acordată aici) ar putea fi despărţită de conceptul de *coerenţă*. În consecinţă, „sîntem obligaţi să spunem, mai departe, că aceeaşi succesiune de propoziţii *este text* în anumite condiţii şi *nu este text* în alte condiţii, că însăşi noţiunea de textualitate [...] este strict dependentă de subiectivitatea vorbitorilor". Ideea aceasta se poate susţine, dacă afirmaţia lui Petöfi că „textualitatea nu este o proprietate inerentă a unei configuraţii de semne, în primul rînd verbale" [20] (afirmaţie pe care o are în vedere şi profesorul Vasiliu) este interpretată în sensul că *o secvenţă de propoziţii nu este text pentru oricine şi în orice condiţii*, şi nu în sensul că textele nu ar avea n i c i o proprietate inerentă (sau imanentă). De altfel, Petöfi spune că texte sînt „toate configuraţiile de semne constînd în primul rînd din semne verbale [...] pe care emiţătorul sau receptorul le consideră a fi texte pe baza unor criterii relevante pentru el. Criteriile relevante, după mine, ar fi următoarele : configuraţia de semne dată sau introdusă [embedded] într-o situaţie de comunicare reală sau asumată trebuie să fie capabilă să funcţioneze ca o *unitate legată şi completă* spre a realiza *o intenţie de comunicare* reală sau asumată" [21]. Rezultă de aici, credem, suficient de clar că noţiunea de *coerenţă* (înţeleasă semantic sau pragmatic) trebuie să fie menţinută printre criteriile textualităţii, alături de *intenţia de comunicare*.

4.1. Şi spre a evita formularea, nu foarte elegantă, a lui Petöfi : „voi numi t e x t e toate configuraţiile de semne [...] pe care emiţătorul sau receptorul le consideră a fi t e x t e pe baza unor criterii relevante pentru el" (spaţierea n. — M.R.), propunem o definiţie a textului numai prin prisma emiţătorului (singurul personaj necesar şi suficient pentru existenţa textului), în următorii termeni : *textul este un act subiectiv de alegere şi constituire a unei configuraţii coerente şi complete de semne C, dintr-un sistem de semne S, prin care se realizează o intenţie de comunicare.* Dacă sistemul de semne este un limbaj natural, atunci *textul este o secvenţă de propoziţie (eventual* **o** *propoziţie) considerată de emiţător ca fiind (1)* **coerentă** *(adică logic consistentă) şi (2)* **completă** *(deci de natură să acopere t o a t ă informaţia avută în vedere), care actualizează o intenţie de comunicare într-una dintre „formele materiale" consacrate (manuscris, tipăritură, enunţ oral în monolog sau dialog).*

[19] *Ibidem*, p. 11, 13, 15.

[20] Cf. Petöfi [1985], p. 81.

[21] *Ibidem*.

În acord cu această definiție, vom putea spune că opera lui Frege este, din punctul de vedere al lui Frege, un text bine format (= un set de propoziții coerent și complet), iar din punctul de vedere al lui Russel ea este **nu** un *nontext* (sau un „text incoerent"), ci un text „cu greșeli", după cum o propoziție ca *Ei este frumoși* va fi calificată nu drept nonpropoziție, ci drept propoziție „cu greșeli". Aceasta sugerează că se poate stabili o ierarhie între cele două condiții ale consistenței, în funcție de care am putea disocia acest concept într-o *consistență logică „tare"*, la nivel semantic, care se e x p l i c ă prin ambele condiții : (1) set inițial de propoziții necontradictorii (adică fără *p* și *nonp*) și (2) toate propozițiile deduse din setul inițial să nu fie contradictorii în raport cu acesta, și o *consistență logică „slabă"*, la nivel pragmatic (echivalentă cu *coerența textului)*, care respectă numai prima condiție. Această disociere pare a fi necesară pentru că textele despre care vorbim aici, textele lingvistice, nu sînt alcătuite pe baza unor limbaje logice artificiale, ci pe baza limbajului natural, caracterizat prin polisemie, care este generatoare de ambiguități. De aici ar putea deriva posibilitatea de a se deduce din setul inițial necontradictoriu și unele propoziții contradictorii în raport cu acesta; este de presupus că așa apar „greșelile" semantice într-un text. Echivalența *coerență* ≡ *consistență logică „tare"* ar fi, în consecință, c o n d i ț i a i d e a l ă a textului, spre care se tinde mai ales în textul științific.

4.2. Ar mai fi de spus că am introdus în definiția textului precizarea „o secvență de propoziții sau **o** propoziție" spre a se înțelege faptul că, după cum arată profesorul Vasiliu, textul nu se poate situa în ierarhia *cuvînt—sintagmă—propoziție—frază* [22], deoarece tot texte sînt și enunțurile *Fumatul oprit* sau *Cîine rău* care, deși nu sînt s e c v e n ț e de propoziții, respectă condițiile textualității : set de propoziții coerent și complet, prin care se actualizează o intenție de comunicare (se transmite o informație).

5. Am discutat aici textul la nivel pragmatic, deci ca *discurs*. Din punctul de vedere al limbii (opusă vorbirii), regula de bună formare a textului ar trebui să fie *coerența*, înțeleasă drept consistență (logică),, tare", în raport cu normele sintactice și semantice specifice fiecărui stil funcțional (eventual, fiecărei situații de comunicare).

BIBLIOGRAFIE

[de] Beaugrande, Dressler [1984] = R. A. de Beaugrande, W. U. Dresler, *Introduzione alla linguistica testuale* (trad. Silvano Muscas), Bologna, Il Mulino.

Coteanu [1986] = I. Coteanu, *Cum vorbim despre text*, în I. Coteanu (coord.), *Analize de texte poetice. Antologie*, București, Editura Academiei R. S. România, p. 7—36.

[van] Dijk [1972] = T. A. van Dijk, *Some Aspects of Text Grammars*, The Hague — Paris.

Figge [1979] = Udo L. Figge, *Zur Konstitution einer eigentlichen Textlinguistik*, în János Petöfi (ed.), *Text vs. Sentence. Basic Questions of Textlinguistics*, Hamburg, (Buske), p. 13—23.

Petöfi [1977] = J. A. Petöfi, *A formal Semiotic Text Theory as an Integrated Theory of Natural Language (Methodological Remarks)*, în W. Dressler (ed.), *Trends in Textlinguistics*, Berlin — New York, p. 35—46.

Petöfi [1985] = J. A. Petöfi, *Text Comprehension, Objects and Processes, Text Theory. Semantic Aspects of Text Processing*, în „Quaderni di semantica", XI, no 1, June, p. 81—92.

[22] Cf. Vasiliu [1988], p. 14—15.

Raible [1979] = Wolfgang Raible, *Zum Textbegrif und zur Textlinguistik*, în János Petöfi (ed.), *op. cit.*, p. 63—73.
Vasiliu [1979] = Emanuel Vasiliu, *On Some Meanings of 'Coherence'*, în János Petöfi (ed.), *op.cit.*, p. 450—466.
Vasiliu [1980] = Emanuel Vasiliu, *Coerenţă şi permisiune*, în *Studii de stilistică, poetică, semiotică*, Cluj-Napoca, p. 195—203.
Vasiliu $[1985]_a$ = Emanuel Vasiliu, *On «The meaning of 'Text Meaning'» and Some Related Concepts*, în ,,Quaderni di semantica'', vol. VI, no 1, June, p. 111—115.
Vasiliu $[1985]_b$ = E. Vasiliu, *Second Paper on «Semantic Problem of Text Discourse»*, în ,,Quaderni di semantica'', vol. VI, no 2, December, p. 392—396.
Vasiliu [1988] = Emanuel Vasiliu, *Text şi acceptabilitate*, în SCL, XXXIX, nr. 1, p. 7—16.

Texte et cohérence

(Résumé)

Après avoir examiné quelques suggestions de définition du texte en tant qu'entité linguistique, l'auteur arrive à la conclusion que la ,,textualité'' a un caractère subjectif, étroitement lié au caractère subjectif du concept de cohérence textuelle. Conséquemment, on propose une définition du texte dans une perspective pragmatique, à savoir : séquence de propositions — simples ou complexes — cohérente (sémantiquement) du point de vue de l'émetteur.

Mai 1988

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret nr. 12

COERENȚA TEXTULUI ȘI FIGURA RETORICĂ

MIHAELA MANCAȘ

Pentru textele aparținînd limbajului poetic, un criteriu pertinent de coerență îl poate constitui figura. Convergența diverselor nivele figurative substituie, în textul poetic, o parte a condițiilor de coerență formulate pentru gramatica textului standard. În această perspectivă, chiar textul „lipsit de figuri" se subordonează unei retorici particulare.

1. Observațiile care urmează sînt, în bună măsură, o pledoarie pentru o cauză deja cîștigată, cel puțin la nivelul intuitiv al analizei. Ele intenționează să pună în lumină un aspect al raportului dintre textul poetic și figură, raport marcat uneori printr-o interdependență care poate merge pînă la completa identificare — spațială și de conținut —, dar care apare alteori cu mai puțină claritate în realizarea textuală a poeziei.

Criteriile de definire a coerenței/coeziunii descriptibile a textului poetic nu coincid întru totul cu deziderateIe formulate de o gramatică a textului conceput ca discurs neutru din punctul de vedere al expresivității[1]. Cînd avem în vedere textul poeziei, aceste criterii — valabile în general pentru gramatica textuală — se verifică uneori, dar se dovedesc alteori irelevante, ceea ce face necesară amendarea și ordonarea lor conform unei alte perspective. Diferențele dintre condițiile coerenței în gramatica celor două tipuri de text pot fi rezumate astfel:

(1) Textul este presupus a avea *autonomie* și *caracter închis* (limitat), delimitarea și posibilitățile sale de segmentare în micro- și macrostructuri constituind probleme esențiale ale segmentării.

Textul poeziei se află, din acest punct de vedere, într-o situație privilegiată, căci are în mai mare măsură decît discursul în proză caracter autonom și închis: poemul este delimitat obligatoriu între anumite granițe și supus unei structuri proprii. Pe de altă parte, segmentarea în micro- sau macrostructuri se subordonează, în poezie, nivelelor figurative care prezidează la compoziția fiecărui text. Această primă condiție a coerenței textuale prezintă, deci, aceeași importanță în gramatica oricărui tip de text, cu mențiunea suplimentară că textul poeziei este mult mai dependent de aspectele „compoziționale" ale figurilor decît un text aparținînd unui limbaj nonpoetic.

(2) Aspectele *sintactice* ale gramaticii textuale țin de stabilirea factorilor de *continuitate*, care asigură coerența secvenței în spațiul extrafrastic. Au această funcție — în grad diferit — utilizarea deicticelor cu referent „la stînga", trimițînd la fraza precedentă (pronumele demonstrative, de exemplu, ori definiri prin intermediul articolului); emfaza; paralelismele și anaforele înțelese în sensul cel mai larg sintactic, de reiterație percepută indiferent la ce nivel (fie conjuncții copulative, conclusive și cauzale, fie demonstrative și articole care reiau un nume/pronume deja

[1] V. și Mihaela Mancaș, *Retorica, o posibilă gramatică a poeziei*, în *Collegium*, Iași, 1985, p. 58—65, unde sînt formulate mai multe puncte de vedere, reluate în cele ce urmează.

exprimat, fie cuvinte al căror sens trimite la fraza anterioară, de obicei tot conclusive ori explicative). Textele alcătuite prin tăieturi artificiale sau din construcţii deliberat juxtapuse nu pot fi folosite la infinit drept contraargumente cu care să se demonstreze insuficienţa şi caracterul slab al acestei condiţii ; ele pot dovedi — cel mult — ce *nu* este un text, dar nu vor contribui niciodată decît prin opoziţie la o definire constructivă a textualităţii.

Coerenţa sintactică a textului poetic se prezintă întrucîtva diferit faţă de regulile evocate, căci în poezie nu mai este obligatoriu şi nici semnificativ tipul de continuitate secvenţială sugerat de aceste reguli : sistemul pronominal şi cel temporal achiziţionează semnificaţii suplimentare (căci poezia schimbă modalitatea de expresie pronominală, renunţînd la pronumele referenţial-relaţionale şi evitînd, de exemplu, demonstrativele), iar unitatea lor nu mai este obligatorie. Deicticele cu referent în fraza precedentă nu mai au aceeaşi importanţă şi nici nu sînt specifice poeziei, căci în textul poetic continuitatea sintactică, înţeleasă ca secvenţialitate obligatorie, este particularitatea la care se renunţă cel mai uşor (v. rolul enumerării haotice în poezia modernă, ca şi alte caracteristici ale sintaxei discontinue la Tudor Arghezi, Ion Barbu sau Nichita Stănescu). Paralelismele şi anaforele îşi restrîng, la rîndul lor, sensul la acela specific de figură sintactică, iar rolul lor este mult amplificat (în virtutea ordinii *spaţiale*, care creşte, de asemenea, în importanţă).

(3) Condiţiile coerenţei *semantice* ale unui text sînt mai complicate şi mai puţin clar rezolvate[2]. Două ni se par a fi fundamentale pentru ca o secvenţă de fraze să fie coerentă semantic, deci să alcătuiască un text :

(a) frazele trebuie să prezinte o identitate referenţială (să desemneze aceeaşi realitate extralingvistică). Identitatea referenţială este înţeleasă nu ca *subiect* comun, ci ca *referinţă* comună. Secvenţa

Ion citeşte. Maria se plimbă.

nu reprezintă un text cu referent comun decît dacă se ia în considerare existenţa unei determinări contextuale (se admite că cei doi sînt persoane, că au sau nu o legătură între ei, că opoziţia semantică a verbelor semnifică ceva etc.). Altfel, textualitatea acestei secvenţe e incertă ;

(b) sensul global al textului nu se suprapune peste suma semnificaţiilor frazelor constituente, ci aduce un supliment de semnificaţie. Natura acestui „plus" semantic nu este — în genere — precizabilă ; se subliniază, de obicei, că există anumite proprietăţi ale textului care o explică (textul reprezintă cadrul în interiorul căruia frazele se dezambiguizează ; textul are alte posibilităţi de parafrazare decît fraza şi de aici apare capacitatea sa de a fi redus pînă la un rezumat minimal etc.[3]).

Dintr-un anumit punct de vedere, în textul poetic situaţia se prezintă, paradoxal, mai simplu. Nimeni nu poate contesta faptul că sensul

[2] Rezumarea dificultăţilor, ca şi soluţii pentru stabilirea condiţiilor de coerenţă semantică, la Em. Vasiliu, *On some meanings of 'coherence'*, în János Petöfi (ed.), *Text vs. Sentence'* Hamburg, 1979, p. 450—466 ; id., *Text şi acceptabilitate*, în SCL, XXXIX, 1988, nr. 1, p. 7—16.

[3] Ewald Lang, *Quand une „grammaire de texte" est-elle plus adéquate qu'une „grammaire de phrase"*, în „Langages" VII, nr. 26, 1972, p. 75-80 ; I. Coteanu, *Ipoteze pentru o sintaxă a textului*, în SCL, XXIX, 1978, nr. 2, p. 115—124 ; id., *Cum vorbim despre text*, în *Analize de texte poetice*, Bucureşti, EARSR, 1986, p. 7—36.

global depășește, în poezie, sensurile izolate ale componentelor secvenței, dar această realitate are semnificații mai largi, legate tocmai de obiectul argumentării noastre : în poezie apar, de obicei, sensurile figurative ; se poate oricînd exemplifica faptul că sensul global al unui poem — simbolic sau metaforic — aduce un „plus" de semnificație, care poate fi descris în termenii structurii semantice a figurilor componente. Cît privește cealaltă condiție, identitatea referențială a frazelor, ea există și este obligatorie în poezie, chiar dacă nu întotdeauna textul poetic poate fi „rezumat" sau măcar precis decodificat.

(4) În sfîrșit, un ultim aspect al coerenței textului ține de compoziție — deci, atît de sintaxă, cît și de semantică —, întrucît privește *relațiile* complexe dintre fraze : între acestea trebuie să existe, în cadrul textului, cel puțin (a) o ordine *logică*, (b) o ordine *temporală* și (c) o ordine *spațială*[4].

Ordinea *logică* privește sensul secvenței și se suprapune în parte peste condițiile expuse sub (3) ; ordinea *temporală* este legată de precedenta și are în vedere succesiunea morfologică verosimilă a timpurilor verbale, conform unei logici a textului (ordine, cauză, consecință ș. a.). Dintre cele trei tipuri de relații, ordinea *spațială* este mai puțin evidentă în proză sau în limbajul curent, ea fiind specifică poeziei : are legătură atît cu codul prozodic (ritm și versificație), cît și cu cel figurativ (sintactic). Celelalte relații, logică și temporală, nu sînt pertinente pentru textul poeziei în măsura în care sînt relevante în proză.

Se observă, deci, că fiecare dintre condițiile generale ale textualității se modifică în realizarea particulară a textului poetic. (La cele amintite, se mai pot adăuga și alte condiții : caracterul *noncontradictoriu* al secvenței, *acceptabilitatea* formulării, dar nici acestea nu au aceeași semnificație în poezie.)

2. Urmează să răspundem în continuare la întrebarea : *Care anume condiții ale coerenței textuale sînt într-adevăr specifice poeziei ?* — din moment ce aspectele discutate mai sus s-au dovedit necesare, dar nu și suficiente pentru definirea coerenței textuale a unui poem. Chiar din cele spuse pînă aici, se poate constata că își mențin valabilitatea condițiile legate într-un fel sau altul de apariția în poezie a codului figurativ, realizabil la diferite nivele : fonetic — esențial rămîne codul prozodic și orice tip repetitiv încadrabil în aliterație ; sintactic — scade importanța continuității și crește rolul paralelismelor, ca și al ordinii spațiale ; semantic — surplusul de semnificație a textului global este determinat de apariția sensurilor figurative ; compozițional — relația spațială domină celelalte aspecte, ordonarea logică și spațială.

În felul acesta se răspunde, după părerea noastră, și la virtuala întrebare *De ce se apelează la figură ?* La condițiile menționate pînă acum ale coerenței trebuie adăugat, în favoarea adoptării acestui criteriu, și argumentul important că sistemul figurilor retorice constituie pentru limbajul poeziei forma specifică și — în grade diferite, în variate perioade istorice — obligatorie de manifestare, chiar dacă figurile nu apar exclusiv în poezie

[4] Oswald Ducrot — Tzvetan Todorov, *Dictionnaire Encyclopédique des Sciences du Langage*, Paris, Seuil, 1972, s.v.

(ci şi în izolate şi eclectice forme ale prozei) şi chiar dacă poezia nu actualizează întotdeauna în text o suită de figuri.

(1) Unitatea textului aparţinînd unui limbaj poetic este mai uşor de demonstrat din punct de vedere figurativ sintactic. Au demonstrat-o numeroase analize şi luări de poziţie teoretice, începînd cu R. Jakobson şi continuînd cu Theun Van Dijk sau Grupul μ[5]. Segmentarea în substructuri este, în poezie, aproape automată, căci fiecare frază-strofă (într-o sintaxă poetică tradiţională), fiecare paragraf sau grupare numerică a unităţilor prozodice se izolează de la sine în poezie, subordonîndu-se ordinii spaţiale deja amintite. Identificarea unei anumite recurenţe sintactice coincide, astfel, într-o primă etapă, cu identificarea tipului de structurare a textului şi, eventual, cu izolarea anumitor substructuri ale acestuia. O astfel de analiză nu mai poate avea în vedere doar fraza, ci este obligată să-i depăşească limitele, în măsura în care figurile înseşi o fac. Ajungem astfel, de fapt, la forme de manifestare a paralelismului gramatical în sens lărgit, figură pe care R. Jakobson o consideră specifică poeziei începînd cu primele ei realizări, poezia biblică şi cea orientală.

Un stadiu ulterior presupune interpretarea figurii sintactice în raport cu sensul general al textului, introducînd deci nivelul figurilor semantice. De cele mai multe ori, semnificaţia unui poem este rezultatul unei multiple coerenţe realizată figurativ la două/trei nivele, (fonetic), sintactic şi semantic.

Exemplul pe care îl utilizăm, extras din poezia postumă a lui L. Blaga, demonstrează interdependenţa a trei nivele de coerenţă, toate prezentate în structura de suprafaţă a poemului : nivelul fonetic (rima), cel sintactic (paralelismul) şi cel semantic (metafora centrală). Ponderea lor şi modul în care sînt reliefate/voalate în text constituie o interesantă ilustrare a convergenţei procedeelor figurative în structura textului.

Scoici

Petale par scoicile
cum cad pe apro*apele*
ţărm, ca-ntr-un joc,
aduse cu *apele*.
Unda îngro*ape-le*,
valul dezgro*ape-le* !

Zeiţe de mare-au pierit
diafane ca *apele*.
Toate pe-aci şi-au lăsat,
vestigii, pleo*apele*.
Unda îngro*ape-le*,
valul dezgro*ape-le* !

Micul poem *Scoici* este construit — aproape demonstrativ, ca adeseori în poezia din ultimele perioade a lui L. Blaga — pe baza simetriei figurative rezultate din prezenţa unui refren care ocupă ultimele două versuri ale fiecărei sextine : *Unda îngroape-le,/ valul dezgroape-le !* Să remarcăm, în afara paralelismului, şi sensul termenilor care compun refrenul, el însuşi îmbinare a două tipuri de repetiţie : sinonimică *(valul — unda)* şi antonimică *(îngroape — dezgroape)*.

Această structură paralelă şi simetrică este, însă, trecută în al doilea plan prin existenţa în text a unei alte dominante figurative, dispusă tot

[5] Theun A. Van Dijk, *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*, The Hague, Mouton, 1972 ; id., *Grammaires textuelles et structures narratives*, în *Sémiotique narrative et textuelle* (ed. Cl. Chabrol), Paris, Larousse, 1973 ; Groupe μ, *Rhétorique de la poésie*, Paris, PUF, 1977.

simetric, figura sonoră. Aliterația textului este deosebit de amplă, se situează în rimă, iar rimele din fiecare strofă au un caracter repetitiv care le depășește funcția strict prozodică: *aproapele/ apele/ îngroape-le/ dezgroape-le/ / apele/ pleoapele/ îngroape-le/ dezgroape-le* (cu versurile 1 și 3 libere de rimă). Nu numai că acestea se înscriu între rimele noncategoriale *(apele/ aproapele/*, uneori compuse *(pleoapele/ îngroape-le)*, dar sînt și rime dactilice, deci cu un amplu corp fonetic repetat; în sfîrșit, se află în situația specială și foarte rară în care un cuvînt din rimă *(apele)* este în întregime cuprins în *toate* celelalte rime (apro*apele*, pleo*apele*, îngro*ape-le*, dezgro*ape-le*), situîndu-se în cele două strofe (v. 2 și 4) conform unui principiu de simetrie în diagonală.

Atît de puternic este dominat textul de aspectele fonetic figurative, încît nu numai rolul paralelismului apare diminuat, dar chiar metafora centrală a poemului își pierde din importanță pentru stabilirea coerenței, deși triplu marcată în text: în titlu *(Scoici)*, în comparația inițială *(Petale par scoicile)* și în metaforă implicită, dar explicitată doar contextual prin aceste apariții anterioare ale metaforizatului *(scoicile — pleoapele [zeițelor])*. Rima-aliterație rămîne factorul decisiv de coerență, ea cumulînd funcțiile multiple (prozodică, gramaticală și semantică) ale rimei propriu-zise, dar depășindu-le, pe de altă parte, prin sugerarea mișcării acvatice la nivelul figurii de sunet[6].

(2) Fără intervenția dezambiguizantă a nivelului sintactic, coerența textuală la nivelul figurii se poate demonstra și numai prin intermediul tropilor. S-ar putea utiliza orice exemplu, dar alegem o situație mai puțin „transparentă" — unitatea figurativ-semantică a textului realizată prin *iradierea simbolului*, în poemul lui Tudor Arghezi *Priveghere*:

> Nu-nchide ochii, nu adormi.
> Ceasul e pe-aproape, pe-aci.
> Trebuie să treacă.
> Poate cam pe la toacă,
> Poate cam între vecernii și utrenii,
> Cam după amurgul cu mirodenii,
> Pe la greieriș,
> Cînd își ivește din papuri, furiș,
> Luna creasta.
> Cam pe vremea asta.
>
> Ia seama bine.
> Ceasul o singură dată vine.
> Bagă de seamă.
> Nu tăcea dacă auzi că te cheamă.
> Spune-i ceasului: „Ți-am auzit aripa de scrum,
> Cată-ți de drum".
>
> Vezi ușile să-ți fie încuiate,
> Ferestrele ferecate

[6] V. și Mariana Neț, *Text și figură*, în SCL, XXXVIII, 1987, nr. 6, p. 479—490.

Şi poarta de la ogradă.
Că or să vie grămadă
Şi sfintele femei,
Care se vor înălţa din călciie cîteştrei,
Cu făclii de ceară
Pînă la geamuri, ca să ceară
Trupul tău adormit.

Strigă: „Nu-i adevărat! Nu sînt răstignit!
Dovadă pălmile şi tălpile mele".

Şi pune ciinii pe ele.

Textul oferă posibilitatea de a se identifica *o sferă* (arie/ cîmp/ izotopie) *semantică* dominantă, unitară cu figura centrală a poemului (fie ea metaforă ori simbol), al cărei rol este de a clarifica nucleul prin amplificare figurativă. Obscuritatea simbolului autarhic este, astfel, parţial „corectată" de iradierea semantică asupra contextului şi de apariţia unor alte figuri, realizate cu aceleaşi seme de bază. Textul avansează în prima sa parte o serie de simboluri temporale, orientate semantic către un „timp aflat într-un moment final" : *ceasul*, pe la *toacă*, între *vecernii* şi *utrenii*, *amurgul*, pe la *greieriş*, *cînd îşi iveşte . . . luna creasta*, totalizate prin numele generic al „timpului" — *cam pe* **vremea** *asta*. (Să se observe şi aproximarea determinărilor temporale : *pe la*, *poate cam*, *între*, *cam pe vremea*.) Această serie este substituită de un nou simbol (central pentru text, obscur ca natură) — *sfintele femei*, el însuşi sprijinit de o nouă serie, nu neapărat simbolică, dar situată lexical în aceeaşi sferă.

Valoarea figurativă a acestei de a doua serii poate fi discutabilă în întregimea ei, căci numai simbolul *sfintele femei* e incontestabil figură, restul reprezintă o formă contextuală de convergenţă a poemului către sensul final de „moarte". Dar acest *sens general* („plusul" semantic) nu e altceva decît actualizarea unui tip particular de coerenţă, de natură semantică şi strict dependentă de context, rezultată din anumite precizări lexicale. Acestea aparţin **ritualului** premergător momentului morţii *(femeile* sînt în număr de *trei*, ca ursitoarele sau Parcele ; *făclii de ceară* ; *trupul tău adormit)*, notează analogii simbolice cu **patimile** lui Hristos (Nu sînt *răstignit!*/ Dovadă *pălmile* şi *tălpile* mele) sau înregistrează **rezistenţa** în faţa morţii *(Uşile. . . încuiate,/ Ferestrele ferecate/ Şi poarta de la ogradă* ; *pune cîinii pe ele)*.

Doar în acest mod, prin convergenţa semantică manifestată la nivelul contextului, sensul simbolului central şi al seriei antrenate de el nu mai este total opac, ci se clarifică cel puţin în parte. Să notăm, în sfîrşit, că la dezambiguizarea simbolurilor obscure participă, în textul de faţă, şi titlul — *Priveghere*.

Identificarea unui fond figurativ unitar în construcţia textului poetic poate fi folosită, deci, atît ca argument pentru delimitarea şi definirea textului în sine, cît şi pentru clarificarea lecturii sale. Căci într-un poem, problema sensului global (suprafrastic) ni se pare a se suprapune problemei lecturii. Reluînd ultimul exemplu, sensul real al textului este achi-

ziționat abia în ultimele versuri, cînd întreaga poezie se descoperă ca o formă de identificare — la nivelul figurii — a „trecerii timpului" cu „moartea", identificare realizată prin succesiunea în text a două serii simbolice diverse.

Coerența textului poetic se definește, din această perspectivă, ca o unitate determinată figurativ; textul este construit în funcție de existența unei (serii coerente de) figuri, începe și se încheie o dată cu aceasta.

3. O problemă dificilă, deocamdată insuficient de clar rezolvată, se conturează din momentul în care acceptăm dependența unității textului poetic de coerența realizată la nivelul figurii/figurilor pe baza cărora este construit: *Ce determină coerența unui text „lipsit de figuri"?*

În această ordine de idei, o restricție inițială se impune: asemenea texte poetice sînt extrem de rare, în toate momentele istoriei limbajului poetic, incluzîndu-l pe cel actual. Nici scriitorii sau curentele care au eliminat programatic uzul figurii n-au fost feriți — în realizarea concretă a textelor — de o retorică personală. Orice formă de modernism, chiar cele mai extremiste (futurismul italian, dadaismul sau poezia „obiectelor concrete", practicată de tinerii scriitori contemporani, de exemplu), nu face altceva decît să-și elaboreze, declarat ori tacit, conștient ori instinctiv, *o altfel de retorică*, *o de-construcție* a limbajului poetic uzual, care nu poate fi teoretic interpretată decît ca o „de-poetizare figurativă", deci perfect încadrabilă în limitele unei retorici negative, dacă poate fi astfel numită. Exemplul pe care îl oferim aparține unui tînăr scriitor al generației '80, Florin Iaru: este poemul care a dat titlul unui volum colectiv publicat de acest grup — *Aer cu diamante*.

Ea era atît de frumoasă
încît vechiul pensionar
se porni să roadă tapițeria
scaunului pe care ea a stat în autobuz.
Autobuzul întinse spre ea
gura carburatorului
încercînd să-i sfîșie rochia.
Șoferii mestecați au plîns pe volanul păpat
căci ea nu putea fi ajunsă —
în schimb era atît de frumoasă
încît și cîinii haleau
asfaltul de sub tălpile ei.
Cînd ea intră în casa fără nume
portarul își înghiți decorațiile
iar mecanicul sparse în dinți
cheia franceză și cablul
ascensorului ce o purtă
la ultimul etaj.
Paraliticul cu bene-merenti
începu să clefăie clanța inutilă
și broasca goală
prin care nu putea curge
un cărucior de lux.

Ei cu toţii mîncară
piciorul mansardei
ei cu toţii mîncară ţiglă
cînd ea a urcat fîlfîind pe acoperiş
cînd ea nu putea fi ajunsă.
Meteorologul de pe muntele Golgota
roase timpul probabil
iar ultimul Om în Cosmos
îşi devoră capsula
cînd ea depăşi atmosfera terestră.
— Ce-ai să faci de-acuma în cer?
au întrebat-o
cu gurile şiroind de regrete.

Dar ea era atît de frumoasă
încît a fost la fel de frumoasă
şi-n continuare.

Iar ei nu găsiră în lumea toată
în lumea largă
destule măsele
destule gîtlejuri
în care să spargă
să macine să îndese
distanţa care creştea mereu
şi restul cuvintelor pînă la moarte.

Textul de mai sus nu este nici el lipsit de figuri, deşi intenţionează să se situeze într-o sferă nonfigurativă, banală ori chiar vulgară a limbajului, cît mai apropiată de limbajul uzual şi mai îndepărtată de aceea ce s-ar putea eticheta ca „poeticitate". Dar o dată mecanismul lipsei figurilor sau al construcţiilor paradoxale impus *(vechiul pensionar/ se porni să roadă tapiţeria, încît şi cîinii haleau/ asfaltul* ş. a.), textul evoluează — printr-o construcţie paralelă din care nu lipseşte nici refrenul *(Ea era atît de frumoasă)* — spre conturarea unei dezvoltate hiperbole. Elementele concret-materiale încep treptat să fie substituite de asociaţii contrastive concret — abstract *(Meteorologul de pe muntele Golgota/ roase timpul probabil)*, lăsînd loc în cele din urmă imaterialei metafore finale: *să macine să îndese/ distanţa care creştea mereu/ şi restul cuvintelor pînă la moarte.*

Un asemenea text ilustrează perfect vechea afirmaţie a lui R. Jakobson, care observase demult[7] că limbajul poetic nu este un limbaj uzual „plus figura retorică", ci un limbaj *construit* pe baza sistemului retoric, care nu poate fi limitat deci la simplu ornament, ci devine principiu funcţional specific acestui tip de discurs. În acelaşi mod ni se pare că se pot explica operaţiile deliberat antiretorice ale unei părţi din limbajul poeziei contemporane: un text poetic poate fi construit *retoric* sau de-construit

[7] Între altele, *La nouvelle poésie russe*, în *Questions de poétique*, Paris, Seuil, 1973, p. 11–24; *Qu'est-ce que la poésie?*, *ibid.*, p. 113–126.

antiretoric; el nu este însă niciodată *a-retoric*, căci refuzul figurii — atît cît se realizează el în practică — împinge principiul teoretic al modernismului către limita marcată negativ a limbajului figurativ, dar nu-l situează niciodată *în afara* retoricii.

Cohérence du texte et figure de rhétorique

(Résumé)

Pour le texte poétique, *la figure* peut représenter un critère suffisant de cohérence; la convergence des divers niveaux (figures de phonétique, de syntaxe ou sémantiques) substitue, dans le texte poétique, une partie des conditions de cohésion formulées pour la grammaire de texte dans le langage standard. Certaines directions de la poésie moderne, qui ne construisent pas le poème à partir d'un système figuratif, sont quand-même subordonnées à des rhétoriques particulières.

Mai 1988

Facultatea de Filologie
București, str. Edgar Quinet nr. 5—7

FIGURI ALE DISCURSIVITĂŢII

RODICA ZAFIU

Se urmărește modul în care ambiguizarea locutorului, devenită figură dominantă într-o serie de texte poetice caracterizate prin discursivitate, atribuie forme și funcţii specifice celorlalte figuri și strategii textuale.

1. Vom folosi în cele ce urmează termenul *discursivitate*[1] pentru a denumi o strategie de organizare a textului poetic[2] prin care se creează într-un mod propriu referentul imaginar și care determină prezența și utilizarea specifică a anumitor figuri textuale.

Discursivitatea se poate caracteriza, empiric, la diferite nivele ale textului : sintactic — prin fraza lungă, cu subordonare bogată și conectori expliciţi ; semantic — prin (aparența de) simplitate, claritate și abundență informativă și prin caracterul abstract și divergent al semnificațiilor ; stilistic — prin utilizarea unui limbaj adesea prozaic (fie colocvial, fie științific) ; ritmic — prin predominanța versului lung și a ingambamentului (în corelație cu specificul sintactic al textului). Se observă ușor că o astfel de caracterizare (de altfel incompletă și aproximativă) apropie textul poetic dominat de discursivitate de formele specifice prozei. Ansamblul de trăsături enumerate reprezintă aproape o definire negativă din punctul de vedere al artei poetice moderne, ale cărei condiții de existență și criterii de valoare sînt fundamentate pe conceptele de *concentrare*[3] și *focalizare*. Considerăm totuși că discursivitatea este o posibilă strategie poetică, aptă să genereze ambiguitatea fundamentală[4] și tipul particular de lume imaginară a textului.

Ni se par a fi esenţiale pentru discursivitate, de această dată dintr-un punct de vedere teoretic : a) marcarea prezenței a cel puțin un *locutor* în text ; b) subordonarea elementelor narative și/sau descriptive față de un mod de reprezentare și de construcție *demonstrativ*, *argumentativ*, *conceptual*. Între cele două condiții există o evidentă solidaritate : cea dintre agent și acțiunea sa. Textul în care reprezentarea nu este în

[1] Accepţia în care utilizăm termenul este foarte apropiată de cea comună (cf. definiţiile din dicţionarele curente), de la care preia în primul rînd trăsătura de explicitare prin raționament și în succesiune de etape, nu și marca peiorativă (cu care cuvîntul apare adesea în limbajul criticii literare). Asocierea cu semnificaţia lingvistică specializată a „discursului" e și ea recuperabilă într-un plan mai adînc.

[2] Conceptul poate caracteriza, desigur, și alte tipuri de texte, de care însă nu ne vom ocupa.

[3] Vezi I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române. II. Limbajul poeziei culte*, București, Editura Academiei R. S. România, 1985, p. 114 și întreg capitolul *Concentrarea expresiei* (p. 114—166) ; S. R. Levin, *Analiza comprimării în poezie*, în *Poetica americană. Orientări actuale*. Studii critice, antologie, note și bibliografie de Mircea Borcilă și Richard McLain, Cluj—Napoca, Editura Dacia, 1981, p. 114—136.

[4] Vezi I. Coteanu, *Pentru o definire paradigmatică a literaturii*, în SCL, XXXVI, 1985, nr. 5, p. 388—390.

SCL, anul XXXIX, nr. 4, p. 307—316, București, 1988

primul rînd de evenimente și obiecte, ci de relații și operații ale intelectului, e în mod firesc centrat pe instanța care stabilește relațiile și efectuează operațiile, pe *punctul de vedere* al unui observator al domeniului, pe un locutor. Textul de acest tip rămîne poetic, indiferent de utilizarea unui model expozitiv (explicativ), argumentativ sau instructiv (directiv)[5], în măsura în care ceea ce contează în cazul său este desfășurarea, acțiunea discursivă în sine, reprezentată și „obiectualizată", și nu tendința către o concluzie sau valoarea persuasivă îndreptată în exterior, către un interlocutor extratextual[6].

Ordinea subiectivă introdusă între concepte și stări de lucruri sub aparența unei ordini logice, exterioare (cauzalitate, identificare, analogie, implicație etc.), este cel mai adesea susținută de prezența în structurile de suprafață a indicilor unui locutor intratextual, care este el însuși elementul esențial al lumii imaginare create de discursivitate ca strategie poetică. În acest sens, reamintim accepția pe care o dădea discursului, în alt context (și în opoziția, preluată de la Benveniste, cu „récit"), G. Genette : „În discurs, cineva vorbește, și situația lui în actul însuși al vorbirii este focarul semnificațiilor celor mai importante"[7].

Explicit (cel puțin formal) și digresiv, modul discursivității se caracterizează printr-o dominanță a planului sintagmatic ; din reducerea la minimum a echivalențelor condensatoare și convergente, a proiecției paradigmaticului, ar rezulta, după formula jakobsoniană, o diminuare sau chiar o absență a funcției poetice într-un text din această categorie. Interpretarea care ni se pare că „salvează" discursivitatea, oferindu-i șansa unei posibile valorificări poetice, păstrează ca absolută, din demonstrația lui Jakobson, doar prima sa afirmație, aceea despre orientarea către mesaj ca atare, despre autoreferențialitate[8]. Proiecția paradigmaticului în sintagmatic e prezentată, în continuare, doar ca un criteriu de recunoaștere empirică a funcției poetice[9]. Or, presupunem că scoaterea în evidență a limbajului ca *formă* se poate realiza — ca în cazul oricărei alte forme — la fel de bine prin *repetiția* unei structuri sau a unui element, ca și printr-o calitate de *pregnanță*, de organizare distinctă și identificabilă a formei înseși, care poate astfel să atragă atenția asupra sa fără a fi susținută de nici o echivalare. („Pregnanța formei" depinde, desigur, de structurile

[5] Tipologiile textului/discursului propun numeroase variante pentru sfera neacoperită de descriptiv sau narativ (modalități în privința cărora există un consens). Vezi Mariana Tuțescu, *L'Argumentation*, București, TUB, 1986, p. 147—165, pentru prezentarea unor tipologii ale textelor. Ni se pare însă că există o identitate de esență între tipurile numite în genere argumentativ, expozitiv, instructiv, și că intenția particulară și predominarea unor anumite funcții ale limbajului în fiecare dintre ele se stabilesc pe fundalul acestei identități — ca expresii ale unei unice modalități de reprezentare.

[6] Vezi R. Ohmann, *Actele de vorbire și definiția literaturii*, în *Poetica americană*, *ed. cit.*, p. 179—199, despre caracterul mimetic al actelor de limbaj în literatură.

[7] G. Genette, *Figuri* (trad. Angela Ion și Irina Mavrodin), București, Editura Univers, 1978, p. 161.

[8] „L'accent mis sur le message pour son propre compte est ce qui caractérise la fonction poétique du langage [...] Cette fonction [...] met en évidence le côté palpable des signes" — Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale* (trad. N. Ruwet), Paris, Les Éditions de Minuit, 1963, p. 218.

[9] „Selon quel critère linguistique reconnait-on empiriquement la fonction poétique?" id., *ib.*, p. 220.

limbii, dar și de convenții suplimentare, lingvistice și culturale, existînd în intertextualitate.)

În cazul discursivității, forma ale cărei valențe sînt în primul rînd exploatate este cea a modalităților enunțării (asertivă, interogativă, imperativă etc.) — considerate ca suport obiectiv al actelor de limbaj. În teoria lui O. Ducrot și a școlii franceze, pentru a realiza un act de limbaj, enunțarea își arată forma, face aluzie la ea însăși[10]; e ceea ce preia, în alt scop, funcția poetică.

Mecanismele discursivității pun în evidență mesajul ca atare — dar la un alt nivel (și anume pragmatic) decît prozodia și alte figuri ale repetiției care acționează în plan fonic, sintactic, semantic. De fapt, centrarea asupra mesajului prin proiecția paradigmei sau prin pregnanța sintagmei e ceea ce deosebește, de pildă, acțiunea paralelismului de cea a inversiunii (în sintaxă), a izotopiei de cea a tropilor[11] (în semantică).

Autoreferențialitatea limbajului, insuficientă în sine[12], are efect doar trimițînd la o semantică, așadar doar în măsura în care: a) atrage atenția asupra punctelor de maximă încărcătură semantică; b) asociază în structuri complexe sensuri disparate; c) creează o formă purtătoare ea însăși a unui sens foarte abstract. Forma discursivității îndeplinește toate aceste roluri; ultimul este evident de cîte ori, în calitate de dominantă textuală, ea se scoate în evidență ca spectacol[13].

Manifestarea textuală a discursivității ca mecanism poetic se poate înregistra la două nivele: prin *prezența locutorilor* — care este valorificată figural ca formă, în sensul de mai sus — și prin *ambiguizarea locutorilor* — figură care poate constitui, la nivel pragmatic, o contrapondere a mecanismului metaforic. Ni se pare că interesul studierii acestor fenomene e destul de mare: în primul rînd, pentru că își găsește obiectul (în diferite variante și cu intenții distincte — de la ludic la didactic) într-o mare parte din poezia română contemporană; apoi, pentru că poate propune grile de lectură cu putere explicativă pentru poeticitatea unor structuri textuale premoderne, de tip clasicist; în sfîrșit, prin aceea că obligă la schimbare de accent către factorii pragmatici, ceea ce ar putea duce la o reinterpretare, dintr-o perspectivă unificatoare, a tuturor figurilor și strategiilor textuale, nu numai a celor din sfera discursivității.

2. Definită ca loc al devierii sau ca formă identificabilă de structurare a enunțului, figura e întotdeauna raportabilă la un emițător intratextual, explicitat (prin marcarea persoanei I) sau nu. Este în natura ei să atragă atenția asupra unei perspective marcate, personalizate, asupra unui mod de a construi referentul imaginar — chiar mai mult decît asu-

[10] Vezi Oswald Ducrot, *Le dire et le dit*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1984, p. 76—78, 182.

[11] Aceștia fiind întotdeauna produși, așa cum demonstrează Irène Tamba-Mecz, în *Le sens figuré*, Paris, PUF, 1981, de o asociere, de o relație între cel puțin două elemente prezente în enunț.

[12] Vezi I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române. II*, p. 23.

[13] Această componentă era ridicată de G. Călinescu la rangul de principiu explicativ pentru statutul poetic al numeroaselor exemple de poezie discursivă, retorică sau didactică pe care le lua în discuție, și chiar al poeziei în genere; criticul se referea la „forma [...] sensului", la „atitudinea [...] de a spune ceva", la „ceremonia fals didactică" etc. (*Curs de poezie*, în *Principii de estetică*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 71—73).

pra acestui referent în sine[14]. Figura de orice tip mediază astfel, în primul rînd, reprezentarea unei atitudini față de lume, prin crearea personajului-locutor[15]. Lucrul e mai puțin evident în cazul tropilor propriu-ziși, al figurilor în care transformarea e produsă la nivelul relațiilor semantice dintre cuvinte : aici se creează în grad mai mare impresia de impersonalizare, devierea e atribuită limbajului mai mult decît autorului ei reprezentat în text ; emițătorul se șterge, se retrage într-un plan secund, „viziunea" apărînd ca o calitate a obiectelor înseși. În categoria de figuri pe care le-am numit „pragmatice" sau „ale locutorilor"[16] — și care sînt figurile specifice discursivității — accentul cade pe sursa schimbării de viziune — din simplul motiv că aceasta este marcată ca atare în text. Personalizarea din ironie sau litotă, de exemplu[17], face evidentă componenta semantică a atitudinii față de lume și față de enunț.

Figuri ale discursivității — cele care oferă deci un model interpretativ pentru *toate* figurile — vor fi în primul rînd figurile în care modalitățile esențiale de ficționalizare sînt rolul de locutor și posibilitatea sa de a se ambiguiza prin dedublare.

3. O relație implicită s-a stabilit, pe parcursul argumentării de mai sus, între discursivitate și dramatizare. Definită prin marcarea locutorului, deci printr-o structură minimală dramatică (în care interlocutorul intratextual este presupus sau explicitat), discursivitatea ajunge adesea la forme dramatice mai complexe, de modificare a locutorului prin : *transformare* (în timp, în succesiunea de „mișcări", de forme ale enunțării și acte de limbaj corespunzătoare — de exemplu interogația, exclamația) — și *multiplicare* (în dialog, citare, paranteză etc.). Există și forme fundamental ambigue, în care raportul identitate/alteritate nu se poate determina cu exactitate, transformarea aceluiași locutor putînd fi de fapt împrumutarea unei voci străine (caz tipic : ironia).

Formele de *polifonie* studiate de O. Ducrot în limbajul uzual[18] și la nivelul minimal al enunțului sînt utilizate cu precădere în tipul de text poetic discursiv, în producerea de figuri specifice. Ele pot deveni deopotrivă surse de dramatizare și de ambiguizare poetică.

Un fapt ușor de observat empiric se poate astfel demonstra teoretic : poezia conceptuală este implicit una dramatică — chiar dacă acest caracter dramatic nu este făcut foarte explicit prin forma convențională a

[14] Ceea ce G. Genette numea „devierea sensibilă imprimată semnificației, și deci o anumită modalitate de viziune sau de intenție" (*op. cit.*, p. 98).

[15] „Même quand le leurre est total, quand aucun signe particulier ne distingue l'expression dénotative de la figure, dans la mesure où la seconde ne renvoie pas comme la première à un savoir commun, elle n'appréhende pas directement l'objet, mais l'atteint en quelque sorte *par personne interposée*" (s.n.) — Irène Tamba-Mecz, *op.cit.*, p. 193.

[16] Într-un sens mult mai larg decît apar acestea din urmă în *Retorica generală* a Grupului μ (București, Editura Univers, 1974, p. 239—255), care le tratează într-o perspectivă strict substitutivă.

[17] Vezi, la Anca Măgureanu, *Cooperare, politețe, raționalitate. Litota ca strategie discursivă*, în SCL, XXXVIII, 1987, nr. 1, p. 9—14, urmărirea modului în care enunțul își „construiește personajul [...] ca ființă rațională" (p. 13).

[18] Vezi Oswald Ducrot, *op.cit.*, p. 171—233 (pluralitatea și suprapunerea vocilor la nivelul enunțului) și, pentru macrostructurile textuale, creatorul conceptului de „polifonie" : Mihail Bahtin, *Problemele poeticii lui Dostoievski*, București, Editura Univers, 1970.

dialogului și este mascat de aparenta cursivitate și uniformitate a discursului.

Considerînd narativul și descriptivul ca pe niște cadre de constituire a semnificației (și coerenței) prezente în grade diferite în orice text (de la latență pînă la dominare), cel de-al treilea model fundamental, mai greu de circumscris și care ar reuni datele conceptualului (argumentativ) și ale dramaticului, ar fi cel care determină prezența discursivității. Combinațiile sînt foarte frecvente și evidente prin simultaneitatea tipurilor de figuri dominante într-un text: în cazul cel mai complex, se pot suprapune (preferința pentru una sau alta dintre ele ținînd de cadrele de așteptare ale receptorului) un simbol narativ global (traseu simbolic), o metaforă-cheie, o relație-tip (eventual de suprapunere și ambiguizare) între locutori.

4. Așa cum am arătat mai sus, discursivitatea se caracterizează (și) prin preferința pentru anumite figuri — ale sintagmaticului. Acestea țin, la un prim nivel, de *construirea locutorului-personaj* prin discursul său. Una dintre formele de ficționalizare, de personalizare a atitudinii și a viziunii este atribuirea de *autoritate*. În punctele privilegiate, la începutul și la sfîrșitul textului, se plasează secvențe *imperative* („adu-ți aminte!", „lasă-te dus!", „cultivă-ți ochiul dinlăuntru!"[19]), *exclamative* („frumoasă e lucerna", „acesta-i capul!" [20]) sau în *interogație retorică* (prin care interlocutorul e creat doar pentru a i se anula dreptul la replică), *sentințe* rezumative (structuri în care versul și propoziția se suprapun, sporindu-și autonomia, de exemplu: „Un zeu al hotarelor stă între noi", „Toți oamenii sînt vrednici de iubire" etc.[21]) devenite, în poziție finală, *poantă*. Este interesant de observat, pornind de la celălalt tip discursiv, al ambiguității, cum, în momentul în care incertitudinea se blochează și vocea devine autoritară (asumîndu-și un rol), accentul cade pe reprezentat, pe elementele descriptive sau narative cu valoare simbolică. Metafora apare astfel în absența dialogului, cînd o singură viziune este absolutizată și tot restul devine fundal.

Traseul discursului în expansiune generează fenomene de tensiune între solidaritățile sintactice ale frazei și pauzele prozodice (= ingambament), între cursivitatea sintactică și inversiuni.

Nu considerăm, după cum se vede, specifice pentru realizarea efectului de discursivitate figurile paradigmei, regularitatea prozodică, repetiția, elipsa, izotopiile ș.a.m.d. Ele apar în textul dominat de discursiv doar ca fond de contrast, negat prin varietatea succesiunii formelor, prin figuri compensatorii, sau căpătînd valori și funcții speciale, modificate.

La al doilea nivel, *ambiguizarea locutorului* se realizează, gradual, prin: a) *relativizare* — opunerea vocilor (în dialog), fără preferință marcată pentru una din ele; b) *transformare* (în succesiunea actelor de limbaj); c) *suprapunere*, ambiguitate propriu-zisă, obținută în ironie, aluzie, unele tipuri de paranteză și de apoziție, citare sau joc al pronumelor.

[19] Ștefan Aug. Doinaș, *Vînătoare cu șoim*, București, Cartea Românească, 1985, p. 11, 23, 27.

[20] Id., *ib.*, p. 21, 44.

[21] Ștefan Aug. Doinaș, *Alfabet poetic*, București, Editura Minerva, 1978, p. 12, 136

5. Ștefan Aug. Doinaș este unul dintre poeții la care acționează deopotrivă structurile metaforice (imagistice) și repetitive și cele discursive (abstracte); figurile paradigmaticului și cele ale sintagmaticului. Dualitatea observată de critică și interpretată de obicei în termenii opoziției clasic/romantic[22] se fundamentează pe aceste structuri textuale. De aceea, analiza textelor sale poate ilustra cel mai bine interferența dintre două sisteme ale poeticității și modul în care o dominantă discursivă își subordonează formele și funcțiile figurilor auxiliare. (A vorbi despre relația de „determinare" este, desigur, o convenție: se poate spune, la fel de bine, că celelalte figuri și strategii textuale converg către ceea ce se constituie ca dominantă, determinîndu-i apariția; raportul de cauzalitate și succesiunea în timp nu pot fi stabilite, deocamdată cel puțin, nici din perspectiva producerii textului, nici din cea a receptării. Ne referim deci la dominantă nu din punctul de vedere al unui proces generativ, ci al unei ierarhii funcționale.)

Textele pe care le vom folosi în continuare (vezi ANEXA). foarte diferite în aparență, ilustrează: primul, un model discursiv-dramatic evident, cu aproape toate atributele enumerate pînă acum; al doilea, reducerea (caracteristică pentru volumul *Vînătoare cu șoim*, 1985, și în genere pentru o fază mai recentă din poezia lui Ștefan Aug. Doinaș) la un nucleu de tip discursiv, în care se mai păstrează doar marca prezenței și a ambiguizării locutorului și relația conceptuală din structura de adîncime, acestea fiind totuși suficiente pentru a se constitui în dominanta textului și pentru a determina modalitatea de interpretare a figurilor lui.

Dialog la portretul lui Rudolf II pictat de messer Giuseppe Arcimboldo este un text care pare, la prima vedere, caracterizat prin prezența descriptivului — amplu și metaforic — și, ca o componentă secundară, prin dialogul care ar asigura, convențional, punerea în cadru. La o analiză mai atentă, raporturile se inversează, în text apărînd ca dominantă (la nivelul semanticii globale) *relația de interpretare*, deci poziția locutorilor față de referent și unul față de celălalt — situație care produce cadrul dramatic de expansiune a discursivității.

Statutul de metaforă al unui enunț ca „urechea-i o păstaie" (v. 23) depinde de stabilirea preliminară a poziției, a atitudinii locutorului care îl produce — și care e personaj reprezentat în lumea textului. Locutorul L_2, care produce secvența din v. 5—26 (apoi și 28—29), oferă punctul de vedere care poate sau nu să construiască metafora. „Urechea-i o păstaie" este o metaforă numai în măsura în care locutorul L_2 își asumă poziția celui al cărui text (pictural) îl interpretează. Doar prin identificarea cu viziunea lui Arcimboldo enunțul devine metaforă[23]; dacă distanța e păstrată, el reprezintă un simplu *citat* (traducere — descriptivă — din alt limbaj), modalizat implicit ca/Arcimboldo „spune" că:/ „urechea-i o păstaie".

Este deci esențial să stabilim raportul — fundamental ambiguu — dintre locutorul principal L_2 și locutorul citat (Arcimboldo), raport

[22] O trecere în revistă a utilizării celor două concepte de către exegeți, la Ovid S. Crohmălniceanu, *Ce mi s-a întîmplat cu două cuvinte*, în *Pîinea noastră cea de toate zilele*, București, Cartea Românească, 1981, p. 21—44.

[23] Despre statutul metaforei picturale la Arcimboldo, vezi Roland Barthes, *Arcimboldo, retor și mag*, în „Secolul 20", nr. 8—9—10, 1981, p. 184—186.

în care dramatizarea e de alt tip decît în opoziția locutorilor expliciți L_1 (secvența v. 1–4; 27) și L_2. Ambiguitatea locutorului este cea care determină ambiguitatea metaforică.

De fapt, în desfășurarea discursului locutorului principal (v. 5–26) se produce tocmai trecerea de la exterioritate la interioritate, prin treptată asumare și deci identificare cu „textul" interpretat. O identificare inversînd raporturile reale, în măsura în care era presupusă de la început prin opțiunea pentru o anume interpretare (e ceea ce se indică prin prezența, în punctul de pornire, a unei interpretări opuse, aparținînd lui L_1). Locutorul L_2 pornește deci de la o proiecție proprie, pe care la început (strategie discursivă de obiectivitate) o situează în afara sa, pentru a o asuma în final. Tot interesul stă în acest joc de perspective și tranziții, în care metafora ajunge să fie construită ca metaforă doar la sfîrșitul discursului și își capătă semnificația de emblemă a unei viziuni degradante doar ca rezultantă a raporturilor dintre locutori.

De altfel, o a doua ambiguitate, mai slabă, se stabilește și în raportul dintre cei doi locutori L_1–L_2: ea privește validarea de către o instanță supraordonată a unei interpretări sau a celeilalte. L_2 pare să aibă mai multe șanse de validare, prin spațiul mult mai mare acordat discursului său (dar acest criteriu e contrazis de alte txte) și mai ales prin faptul că replica finală îi aparține; situația rămîne, însă, pînă la urmă, întrucîtva indecisă.

Treptele spre asumarea discursului pictural și, implicit, a metaforei de către locutorul L_2 sînt: a) indicarea situației referențiale, a distanței dintre privitor și obiect: „nu văd decît" (v. 5), „mă uit", „descopăr" (v. 8); (b) folosirea unui conector ambiguu, interpretabil descriptiv-referențial sau metaforic: „frunte *de* pepene" (v. 10–11), „obraz *de* pătlăgică" (v. 12); c) comparația: „nasul *cît* curcubăta" (v. 13–14); d) disjuncția sau explicația: „boabele de linte *sau* ochii" (v. 16); e) metonimia, contiguitatea în spațiu în locul identității: „roșcova [...] *pe* [...] gură" (v. 17–18), „praz [...] [*î*]*n* gît" (v. 19) – în fine, f) structura de metaforă *in praesentia*, cu copulă; „urechea-i o păstaie". Asumarea totală a mecanismului metaforic e dovedită prin faptul că locutorul-personaj începe să construiască independent figuri: „e harta unui vesel imperiu mohorît" (v.25; metaforă, oximoron). Din acest punct se poate declanșa revenirea la text, reinterpretarea metaforică și chiar simbolizatoare a enunțurilor anterioare.

Presiunea dominantei organizează și celelalte figuri ale textului. Fără a intra în amănuntele unei analize mai profunde, menționăm ingambamentul, suprimarea majorității semnelor de punctuație și a majusculelor, dispunerea grafică a versurilor, enumerația – ca moduri convergente producînd efectul de continuitate care susține suprapunerea locutorilor și a perspectivelor. În aceeași serie intră monotonia rimei, care păstrează totuși o structură opozitivă în alternanța *ab* – extinsă la tot textul. Dualitatea e complementară și se acordă prin sonoritatea specială a rimelor (pe care o posibilă ligatură le-ar transforma într-o anagramă semnificativă: *-ură* + *-ît*).

Cel de-al doilea text, *Purtătorii*, e o structură echilibrată, repetitivă, în care simbolul narativ, metafora și relația dramatică par la fel de impor-

tante. Sînt însă cîteva mărci textuale care o indică pe aceasta din urmă ca dominantă : esențială apare aici, ca și în alte texte ale aceluiași autor, situația de interpretare : raportul iluzie/realitate, (auto)înșelarea sînt puse în scenă printr-o dedublare a locutorului. Negarea presupozițiilor („zicea valul" — „însă nu era val") indică o distanțare (în timp și în univers de cunoaștere)[24] între cele două enunțări. De fapt, structura fiecăreia dintre cele trei strofe ale textului corespunde formulei bine reprezentate în literatura populară a *metaforei infirmate*[25], ultimele două versuri din fiecare strofă interpretîndu-se ca metaforă (sau, mai probabil, ca metonimie în strofa a II-a), mai ales sub presiunea conectării explicite din v.14 *(ci)*. Totuși, nu în ele se află punctul de greutate a textului. Dacă în mod obișnuit metafora infirmată de acest tip neagă un fapt banal, scoțînd în evidență sensul figurat, aici funcția procedeului este deturnată sub presiunea dominantei discursive : ambii termeni ai metaforei sînt nebanali, și nu asocierea lor contează în primul rînd (ea formînd mai curînd un fel de fundal al poemului), ci tocmai actul care le opune, opoziția a două puncte de vedere. Dispunerea în pagină a conectorului adversativ *însă* nu lasă nici o îndoială asupra importanței de ax textual care îi este atribuită. Dublul dialog — cu sine și cu elementele personificate — și explicitarea etapelor unui demers cognitiv constituie ceea ce am considerat a fi nucleul discursiv al acestei poezii lipsite de majoritatea semnelor exterioare ale discursivității.

Figura de dedublare și ambiguizare a locutorului e dominantă în multe din textele lui Ștefan Aug. Doinaș, atrăgînd în sfera ei și transformînd în figuri auxiliare *polisemia* și *paranteza (Cap și pajură)*, *ambiguitatea sintactică (Urletul limbii la nașterea poetului)*, *contrastul stilistic (Cortegiu)*[26] etc. Ea oferă o dovadă a valorificării poetice a strategiei discursive și indică o cale de acces în investigarea structurilor textului și ale figurii în poezia de tip conceptual.

ANEXĂ

ȘTEFAN AUG. DOINAȘ

I

dialog la portretul lui Rudolf II

pictat de messer Giuseppe Arcimboldo

1 — vezi chipu-acesta-n care banalul din natură
2 devine spirit nobil reprezentînd atît
3 un om cît și domnia de vis și aventură
4 și epoca în care-a trăit ?
5 — nu văd decît

[24] Vezi, în numărul următor, articolul Marianei Neț.

[25] Vezi I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române, I. Stil, stilistică, limbaj*, București, Editura Academiei R. S. România, 1973, p. 135—139 (procedeul este numit *contrast relevant*).

[26] În vol. *Vînătoare cu șoim*, p. 44, 86, 111.

6 o mînă de verdețuri cromatică mixtură
7 de morcovi conopidă și țelină cu cît
8 mă uit mai mult descopăr în orice trăsătură
9 imaginea-legumă a marelui urît
10 ce-i innora simțirea și sceptrul : frunte dură
11 de pepene cu pielea fibroasă amărît
12 obraz de pătlăgică placidă care-ndură
13 rușinea fără semnul rușinii nasul cît
14 curcubăta și-asemeni din lipsă de măsură
15 de borcănat ce licăr obtuz dar oțărît
16 ca boabele de linte sau ochii ! ce sperjură
17 e roșcova uscată cu zîmbetul borît
18 pe orificiul jalnic ce-ar vrea să-i fie gură !
19 un praz cu gîlci impudic se proțăpește-n gît
20 din pătrunjel și cimbru mustața lui impură
21 e țeapănă ca țepii ariciului oricît
22 ar vrea să prindă-n pîlnii o muzică obscură
23 urechea-i o păstaie pieptarul zăvorît
24 cu bumbi de măzăriche și cheutori de mură
25 e harta unui vesel imperiu mohorît
26 o ! cum se spurcă ochiul dedat la corcitură

27 — ce limbă subversivă !
28 — nu ! iris hotărît
29 se-așează-n lucruri văzul ca dinamită pură

(din vol. *Vînătoare cu șoim*, p. 123—124)

II

purtătorii

1 lasă-te dus ! zicea valul
2 și m-am lăsat
3 însă nu era val
4 exaltate de rouă fiecarele
5 ierburi mă pierdeau în aval

6 fă-te ușor ! zicea calul
7 și m-am făcut
8 însă nu era cal
9 o ! atleții-n arenă și carele
10 ca un pur exercițiu vocal

11 te voi răpi ! zicea malul
12 și m-a răpit
13 însă nu era mal
14 ci un duh al neantului carele
15 instruiește-orice corp animal

(*ib.*, p. 23)

Les figures de la discursivité

(Résumé)

On se propose d'expliquer la manière dont les textes poétiques de type discursif accèdent à la poéticité, par l'intermédiaire de certaines stratégies qui créent l'ambiguïté fondamentale du texte et son référent imaginaire. En s'opposant aux structures focalisantes et métaphoriques, les stratégies discursives mettent l'accent sur le point de vue, sur la vision qui produit la figure : donc, elles développent des scénarios dramatiques, en multipliant, d'une manière polyphonique, les locuteurs. Quelques exemples extraits de la poésie de Ștefan Aug. Doinaș démontrent que l'ambiguïté du locuteur peut agir en tant que figure centrale du texte, en déterminant les formes et les fonctions particulières des autres figures.

Mai 1988

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

CONECTOR SINTACTIC, FIGURĂ ȘI PERSONAJ ÎN *LUCEAFĂRUL*

RODICA MARIAN

Se pune în evidență funcția conectorului adversativ **dar** pe parcursul întregului poem, și mai ales în conturarea portretului textual al Cătălinei în momentele hotărîrilor ei. Relația adversativă devine astfel o figură textuală majoră și, totodată, o emblemă proiectată din și asupra personajului Cătălina.

Cele cîteva dominante din relația pe care ne propunem s-o studiem implică, cu necesitate, unele precizări și opțiuni teoretice.

1. Admitem, pentru început, că macrounitatea constituită de textul poemului *Luceafărul* este cadrul recompus din logica internă a celor șase subunități distincte, pe care le-am numit cu alt prilej secvențe-act. Aceasta conduce la particularizarea discursivității sale, respectiv a structurilor sale secvențiale[1]. Există deci condițiile minim necesare ale unei „figuri" compoziționale în care se (re)ordonează, uneori se reiau sau se suprapun într-o altă formă semnificantă, fenomene și valori expresive care nu au suscitat interesul retoricilor clasice și de care nu pot da seama nici teoriile cele mai noi, care se mărginesc totuși la deviația intrapropozițională[2] pentru explicarea și cercetarea complexului fenomen al figurii.

2. O altă premisă a demersului de față decurge din sugestiile oferite de o sintaxă a textului (poetic), în special cele degajate de conexiunile explicite subliniate de folosirea conectorului *dar*. Această relație adversativă, apărută insistent în structura de suprafață a textului în vorbirea directă a Cătălinei din cele două vise și din întîlnirea ei cu Cătălin, nu se poate, bineînțeles, asocia nemijlocit cu nivelul a ceea ce s-a numit „norma sintactică internă textului"[3]. Avînd în vedere că există în text și se pot descoperi „*caracteristici lingvistice . . .* în jurul cărora se încheagă dubla structură a textului (cea de suprafață și cea de adîncime)"[4] și faptul că acestea din urmă se implică într-o strategie generală a textului, antrenînd deopotrivă procedee și figuri specific textuale, putem fi tentați să postulăm raportul adversativ ca fiind pentru *Luceafărul* o posibilă „ecuație" caracteristică.

2.1. Vom consimți să integrăm în norma sintactică internă a textului nu numai aspectele statistic predominante ale diverselor forme morfosintactice ale expresiei verbale, ci și acele proiecții în configurațiile textului care cad sub incidența formulei sintactice globale. Tentativa noastră de a

[1] În legătură cu modul de a înțelege discursivitatea cf. și Rodica Zafiu, *Figurile textului ironic*, în *Semiotica și poetica 3. Text și textualitate*, Cluj-Napoca, 1987, p. 70.

[2] Vezi și observațiile similare de la care pornește Mariana Neț în *Text și figură*, în SCL, XXXVIII, 1987, nr. 6, p. 479–481 ; cf. și H. Plett, *Știința textului și analiza de text*, București, 1983, p. 253–320.

[3] Vezi discuția despre deviația sintactică de la o normă textuală consemnată în H. Plett, *op. cit.*, p. 269.

[4] I. Coteanu, *Cum vorbim despre text*, în *Analize de texte poetice*, București, 1986, p. 11.

— c. 2403

recunoaște în portretul textual al Cătălinei, marcat în momentul culminant al posibilelor ei împliniri definitive de către un hotărîtor **dar**..., acea relație profundă care modelează și cele mai importante opoziții antrenate în nivelul alegoriei epico-dramatice, se înscrie, totodată, și în identificarea normei în text, înțeleasă ca o matrice generatoare, asociind într-un mod cu totul particular planul semantic și cel sintactic.

3. Sintaxa textuală care facilitează dezambiguizarea (în special prin prezența explicită a unor conectori preferați), devine astfel o cale de acces spre problematica redefinirii statutului de figură textuală, dat fiind că „propria normă la nivelul schemei" nu poate fi izolată prin simplă reducere la un model abstract, ci trebuie, așa cum s-a precizat[5], acceptată ca un irepetabil proces de generare simultană a textului și a „figurilor" sale. Se poate deduce, din cele de mai sus, o consecință importantă în mod deosebit pentru natura fenomenului de constituire a figurii „textuale", și anume aceea a deviației „interne" ca unic resort al producerii figurii. Dacă nu se admite că această deviere se face de la regulile limbajului standard, oricum exterioare s c h e m e i textului, ceea ce credem a fi întemeiat pentru a putea da seama de specificitatea fiecărui text, înseamnă că există un singur fel de abatere, cea internă, aceea deci care contravine prin unele *fenomene concrete* față de regulile normative instituite pentru fiecare text în parte *deodată* cu însuși procesul său de generare. Cum însă, am văzut aceasta mai înainte, în acest simultan proces sînt cuprinse și „figurile" textuale, rezultă că există (cel puțin) două tipuri de figuri textuale.

3.1. Ambele categorii de figuri sînt determinate de aceeași normă internă, în esență dominată de un fel de personalizare a modelului gramatical-semantic (și prozodic) de la baza sa, altfel spus *un fel de interacțiune care coordonează suspendarea între previzibil și imprevizibil.* Toate figurile textuale pot fi definite ca structuri individualizate ori reliefate din acțiunea convergentă a unor regularități, recurențe, echivalențe, simetrii, antisimetrii, analogii, paralelisme și similarități etc., dispuse fie în cadrul unei secvențe, fie recognoscibile în organizarea suprasecvențială a textului. În timp ce interrelațiile de forme „interne" pot caracteriza acel tip de figură textuală care se naște din însuși procesul elaborării normei sale specifice, devierea numită uneori „secundară" trebuie acceptată cu sensul de încălcare a ceea ce era „de prevăzut" în structurile *normei* și ale *figurilor* consacrate de ea.

4. Avansam în cele de mai înainte (**2.**) și (**2.1.**) cîteva condensate concluzii ale unei analize pe care încercăm să o reproducem aici numai în liniile ei cele mai reprezentative. Direcțiile de forță ale investigației privind relația pe care titlul o subînțelege vor depăși, inevitabil, problemele conexiunilor explicite exprimate prin conectorul adversativ **dar** și pe cele proiectate de această figură emblematică a interiorității contradictorii (ce o definește pe Cătălina) în configurațiile considerate astfel reprezentative pentru întregul text al *Luceafărului*. Pentru că toate acestea vor constitui numai fundalul demonstrativ al unei „norme" textuale de la

[5] Mariana Neț, *art. cit.*, p. 481.

care se va abate secvenţa-figură majoră cea mai adinc implicată în generarea sensului ultim (global) al poemului.

4.1. Despre conectori în general ştim că „acţionează în toate registrele limbii, fiind capabili să adauge la funcţia lor curentă una rezervată mesajului poetic"[6].

O simplă excerptare a cotextelor (context lingvistic în accepţia dată de J. S. Petöfi) în care apare în *Luceafărul* conectorul adversativ **dar** şi aşezarea lor în ordinea evoluţiei textului este extrem de elocventă pentru structurarea „dramatică" a celor trei nuclee narative suprapuse şi uneori suspendate şi reluate, precum şi, mai ales, pentru acele figuri textuale pe care intenţionăm să le punem în evidenţă. Vom consemna numai acele versuri care includ conectorul **dar** (de fapt încep cu acesta), dat fiind că faptele contrastante cuprinse în versurile precedente sînt foarte cunoscute şi se pot uşor recompune în memorie.

II — 1) *Dară* pe calea ce-ai deschis [...]
 2) *Dar* ochii mari şi minunaţi [...]
III — 3) *Dară* pe calea ce-ai deschis [...]
„ — 4) *Dar* cum ai vrea să mă cobor?
„ — 5) *Dar* dacă vrei cu crezămînt [...]
„ — 6) *Dar* voi să ştii asemenea [...]
IV — 7) *Dar* îndrăzneţ cu ochii.
„ — 8) *Dar* ce frumoasă se făcu [...]
„ — 9) *Dar* ce vrei mări Cătălin?
„ —10) *Dar* nici nu ştiu măcar ce-mi ceri, [...]
„ —11) *Dar* un luceafăr, răsărit [...]
„ 12) *Dar* se înalţă tot mai sus [...]
„ —13) *Dar* nopţile-s de-un farmec sfînt [...]
V —14) *Dar* dă-mi o altă soarte, [...]
„ —15) *Dar* piară oamenii cu toţi, [...]
„ —16) *Dar* moartea nu se poate...
VI —17) *Dar* nu mai cade ca-n trecut [...]

O primă observaţie impune de la sine poziţia sintactic anaforică, uneori distanţată în realitatea concretă a textului, totuşi, în unele situaţii, cum ar fi cea relevată de o adevărată aglomerare de **dar**-uri din secvenţa-act IV (întîlnirea dintre Cătălin şi Cătălina) semnalează o valoare expresivă intensificată prin *insistenţă*. Efectul este impresionant, opoziţiile antrenate de strategia textului marcînd în acest moment un punct crucial (7 dintre cele 17 **dar**-uri sînt comasate în acest fragment de text şi 5 dintre acestea aparţin contextului în care vorbeşte Cătălina).

Ca şi în cazul numelui propriu, pe care l-am considerat de asemenea o *figură* a textului[7], şi în cazul relaţiei adversative va conta, pe lîngă ponderea şi frecvenţa apariţiei în text a conectorului explicit care o repre-

[6] I. Coteanu, *Stilistica funcţională a limbii române*, II. *Limbajul poeziei culte*, Bucureşti, 1985, p. 55

[7] R. Marian, *Numele propriu în „Luceafărul" lui Mihai Eminescu*, în *Studii de onomastică*, IV, Cluj-Napoca, 1987, p. 447—448.

zintă, şi „locul" şi momentul precis al existenţei sale textuale. Sînt „puncte nodale" în care destinul personajelor se resimte fundamental restructurat de încărcătura semantică a acestui conector al opoziţiei adversative, chiar dacă acesta nu se detaşează prin potenţările simetriilor respective. Dintre acestea este suficient să consemnăm, fără a insista acum asupra lor, situaţiile notate sub punctele 8), 14), 16) şi mai ales 17), care blochează orice continuare a speranţelor.

Aspectul cel mai important care se desprinde în mod vizibil este dominanta stilistică a raportului adversativ în limbajul Cătălinei, care „ocupă" ea singură opt din cele 17 poziţii textuale ale lui **dar**. Totodată, portretul ei cumulează cîteva figuri reprezentative mai ales pentru convergenţa lor într-un paralelism al echivalenţei sintactice, desfăşurat şi el în două modalităţi substanţial distincte : **a)** treapta repetiţiei paralelismului în text [1), 3)], asemănătoare poziţiei distanţate a refrenului (uşor modificat), în care echivalenţa semantic-sintactică este aproape totală; **b)** treapta echivalenţei limitate numai la structura sintactică a unei opoziţii adversative, care însă devine semnificativă prin analogiile antrenate într-o situaţie-limită, similară cu formula refuzului, net rostit în cele două vise.

Astfel, suprapunerile dintre cele 2 trepte, asigurate de contextul narativ-dramatic, explică într-o bună măsură ceea ce R. Jakobson remarcase în legătură cu valoarea excepţională a paralelismului : „îmbinarea între identităţi şi diferenţe sintactice, morfologice şi lexicale, diversele tipuri de contiguităţi semantice, asemănări, sinonimii, antonimii şi, în cele din urmă, diversele tipuri şi funcţii ale şirurilor « izolate »"[8].

Primele două formule de refuz aproape identice rostite de Cătălina în secvenţele II şi III se petrec *în vis*, ceea ce atestă, paradoxal, caracterul lor *categoric*, deoarece oniricul însuşi ar trebui să fie mai ales dezvăluirea seducţiei celor mai imposibile tentaţii şi dorinţe. Formula respectivă merită o atenţie specială : „— O, eşti frumos, cum numa-n vis/ Un înger [Un demon] se arată, / *Dară* pe calea ce-ai deschis/ *N-oi* merge *niciodată!*". Ultimul vers este extrem de elocvent mai ales prin antepunerea hotărîrii ei inflexibile *înainte* de a-şi justifica atitudinea, care se reunifică sub semnul unor contrarii totale abia în cele două strofe ce urmează, fiecare în parte, strofei cu formula de refuz : „ochiul tău mă-ngheaţă" şi „privirea ta mă arde". De altfel, ultimul vers al refuzului conţine o dublă negaţie, accentuînd opoziţia faţă de absolutul ideal care o îndemna, la rîndu-i, să-şi „lase lumea" ei.

Echivalenţele parţiale dintre această reluare a raportului adversativ şi cel apărut printr-o insistentă repetare a lui **dar** în faza întîlnirii Cătălinei cu „realitatea" celei de-a doua iubiri dau însă consistenţă şi unitate profilului textual al personajului feminin al *Luceafărului* în evoluţia sa de pînă la condiţia din momentul finalului. Sub această cupolă unificatoare, prin *dar*-ul opus atît visului, cît şi realului, personalitatea contradictorie a Cătălinei se desfăşoară cu tot haloul ei de nuanţe subiacente ori complementare.

Echivalenţa sintactic-textuală descrisă la tipul pe care l-am numit **b)** instituie ea însăşi, pe lîngă figura paralelismului parţial cu cele două

[8] *Poesie der Gramatik und Gramatik der Poesie*, în Kreuzer H./Gunzenhäuser, R. (ed.), 1969, p. 24.

secvențe marcate de varianta adversativă *dară*, o macrofigură textuală care structurează cele cinci strofe ale celebrei „confesiuni". Deschisă sub semnul multiplu funcțional al unui *dar* plasat ostentativ antitetic, întreaga mărturie a Cătălinei se constituie într-o unitate semantic-argumentativă față de începutul colocvial și degajat al unei replici cu adresă precisă : „ — Încă de mic/Te cunoșteam pe tine, /Și guraliv și de nimic,/ Te-ai potrivi cu mine . . . / Dar un luceafăr, răsărit/ Din liniștea uitării . . ." Înseși punctele de suspensie plasate înaintea lui *dar*, marcînd o adevărată „ruptură" stilistică, semantică și sintactică, reflectă intersecția polifuncțională a unei bogate izotopii de opoziții atît semantice, cît și din punctul de vedere al registrelor (modalităților) de expresie. Este și aceasta una dintre peremptoriile dovezi ce se pot pune în slujba ideii dependenței strînse a figurii de cotext, prea cunoscută fiind celebritatea figurii atît de comentate, de altfel, instituită în prima strofă a „confesiunii" Cătălinei. În același timp, luceafărul „răsărit/ Din liniștea uitării", care „dă orizon nemărginit singurătății mării", a devenit, printr-o obstinată practică culturală, una dintre *figurile-emblemă* preferate în varii și subtile comentarii privind aura de absolut (cosmic), considerat ca atribuit infailibil al personalității excepționale. Pînă și relativ tradiționala explicație (interpretare) dată de *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu* sintagmei „**liniștea uitării** (construcție metaforică) = nemărginire, infinit"[9] este tributară, în esență, statutului axiologic preferențial acordat Luceafărului-Hyperion. Totuși, trebuie să recunoaștem un fapt de ordinul evidenței, și anume acela că această (aparentă) descriere a Luceafărului nu este tocmai ușor detașabilă de personajul care o enunță, mai ales pentru că nu poate fi, fără prejudicii, excerptată din contextul semantic și situațional care este de fapt „confesiunea" Cătălinei. Ceea ce face posibilă „confesiunea" este presimțirea unui partener receptiv (măcar parțial) față de anume probleme sufletești ori spirituale. Iar pe de altă parte Cătălina nu dezvăluie aici nimic cu adevărat nou față de ceea ce se putea afla despre ea încă de la începutul textului, și anume că una dintre caracteristicile ei trăsături dispoziționale este meditația (visarea, reveria : „p r i v e a î n z a r e cum pe mări / R ă s a r e și strălucе . . .)".

În acest fel credem că trebuie raportată la personajul Cătălina prima figură textuală ivită în confesiunea ei, „liniștea uitării" devenind un argument pentru o motivare „internă", ca normă care se construiește pe parcursul generării textului. „Figura" devine astfel justificată de toate achizițiile semantice anterioare, ca și de contextul a cărui emblemă este prin proiectare. Cătălina se referă în fond la propria-i stare și la anterioara ei liniște, pe cînd uita de sine în așteptarea iubirii sau în somn.

Revenind acum asupra macrofigurii care este întreaga „confesiune", se poate observa că ea este structurată de trei *dar*-uri ; raportul adversativ reluat este plasat relativ simetric în cadrul celor cinci strofe, într-o reprezentare arhitectonică cu trei accente mult înălțate.

Autoritarul **dar** inițial își are un corespondent analog și mult concentrat în rezumativa „concluzie" a mărturisirii, care simplifică mecanismul sufletesc atît de contorsionat al Cătălinei, desigur din rațiuni persua-

[9] București, 1968.

sive : „De-aceea zilele îmi sunt/ Pustii ca niște stepe, / *Dar* nopțile-s de-un farmec sfînt/ Ce nu-l mai pot pricepe". Și poate că din cauza acestor prea explicite opoziții, ușor didactico-retorice, cele două extrem de profunde strofe de la mijlocul confesiunii rămîn în penumbră, semnificația lor majoră fiind aproape ocultată sub presiunea celor două extreme atît de supraordonatoare (în aparență). Acest **dar** din mijloc dobîndește astfel un subtil efect de clar-obscur, funcționalitatea opozițiilor antrenate alunecînd spre alte valori decît cele adversative : „Lucește c-un amor nespus/ Durerea să-mi alunge, / *Dar* se înalță t o t mai sus, / Ca să nu-l pot ajunge". Însăși conjuncția **dar**, atît de consecvent folosită în toate cele 16 poziții consemnate în acest text, se transformă acum într-un fundal semantic pe care se detașează un nou raport, cel al implicației concesive. Există în acest caz concret o relație între cele două valori ale cuvîntului, ca în explicația dată fenomenului figurării de unii semanticieni[10], și nu o simplă ori netă substituire de sens, așa cum afirmă de secole retorica. Deci *dar* se modifică în *dar, totuși* sau în *dar, cu toate acestea*. Vedem aici o deviere de la o normă intern-textuală, care instituia un fundamental raport adversativ, prin conectorul explicit *dar*. Trebuie să precizăm, totodată, că această nouă valoare *dar* = *totuși* poate da seama (printr-o inconfundabilă presimțire = intuiție) asupra celui mai trist adevăr din evoluția sensului general al poemului, retragerea (închiderea) hyperionică, ca o rezistență ce o va izola definitiv pe Cătălina și nelămurita ei aspirație.

Parataxa, care va înlocui relația adversativă în strofa următoare într-un clasic paralelism (și nu textualizat ca cel descris înainte), și el tulburat de o abatere secundară, subînțelege și mai evident o relație de implicație concesivă, detașîndu-se ca o adevărată *mise en abîme* revelatoare de esențe : [*totuși*] „În veci îl voi iubi și-n veci/ Va rămînea departe ...".

Connecteur syntaxique, figure et personnage dans le poème *Luceafărul*

(R é s u m é)

L'article met en évidence les fonctions du connecteur adversatif *dar* (« mais ») dans le poème « Luceafărul » de M. Eminescu, surtout dans les séquences qui servent à esquisser le portrait textuel de Cătălina (la « héroïne » du poème), aux moments où elle prend ses décisions. La relation adversative devient ainsi une figure textuelle majeure et une emblème projetée également p a r e t s u r le personnage Cătălina.

Mai 1988

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță nr. 21

[10] O. Ducrot, T. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, 1972, p. 353.

FIGURI MODAL-TEMPORALE ÎN POEZIA LIRICĂ

FELICIA ŞERBAN

Sînt examinate posibilităţi ale modului şi timpului verbal de a crea figuri în poezia lirică, prin instituirea unei norme proprii fiecărui text, concurind cu alte mijloace la realizarea unui anume efect ; timpul şi modul se înscriu între procedeele repetitive, de formare a schemei compoziţionale, dar şi între elementele variabile, modulatoare.

Pentru a defini structura imanentă a „genurilor literare", se impune raportarea fiecăruia la trei nivele ierarhizate : conţinutul, forma lui discursivă şi forma lingvistică a discursului. La primul — al conţinutului — epicul presupune eveniment, dramaticul presupune conflict, iar liricul — stare [1]. Pentru lirică, s t a r e a reprezintă o dispoziţie psihică, o atitudine spirituală proiectată asupra lumii reale, modelatoare a lumii poetice [2], care nu exclude evenimentul, ci îl domină. Conţinutul se organizează în formele discursive corespunzătoare : naraţiune pentru epic, dialog pentru dramatic, monolog pentru liric. Deci categoriile de timp/mod şi persoană sînt implicate nu numai în forma gramaticală, manifestă, ci şi în construirea discursului, decisivă pentru gen, traducînd orientarea locutorului : spre persoana a III-a şi acţiuni realizate (epicul), spre persoana a II-a şi acţiuni în cursul desfăşurării (dramaticul), spre persoana I şi acţiuni neîncheiate/nerealizate (liricul) [3].

Expresia specifică a stării lirice, a neîmplinirii ca resort al actului creator, o constituie timpurile acţiunilor neîncheiate (prezentul şi imperfectul durativ sau iterativ), al acţiunilor nerealizate (viitorul)[4], de asemenea modurile optativ, imperativ şi conjunctiv [5]. Caracterul realizat sau

[1] O sinteză a principalelor teorii, la G. Genette, *Genres, „types", modes*, în „Poétique" 32, 1977, p. 389–422.

[2] „Cum criteriul lumii închipuite şi criteriul estetic ar trebui aplicate amîndouă asupra mulţimii textelor, literatura apare şi ca proces, ca procesul conştient şi consecvent organizat cu scopul modificării estetice a formei conţinutului prin limbaj verbal" (I. Coteanu, *Stilistica funcţională a limbii române*, [vol.] II. *Limbajul poeziei culte*, Bucureşti, 1985, p. 16).

[3] „Le système temporel de la poésie lyrique n'est pas donné d'avance : il se constitue d'après les fins du poème chaque fois particulier, d'une façon toujours neuve. Ceci correspond à la transgression des schèmes discursifs portant sur une différence chaque fois spécifique avec l'utilisation « attendue » du schème discursif. Ce que le « poétique de l'écart » croyait pouvoir fixer, pour la poésie et particulièrement la poésie lyrique, au niveau de la langue, à savoir la constitution d'un langage proprement poétique, ne devient réellement fécond pour la saisie globale de la matérialité des faits que lorsque, du niveau de la langue et des « figures » propres à la poésie, on passe au niveau supérieur du discours" (K. Stierle, *Identité du discours et transgression lyrique*, în „Poétique", 39, 1977, p. 433).

[4] „Alors que les passés considèrent des actions accomplies réellement, le futur évoque seulement des actions voulues et plus ou moins probables [...]. Cette différence est en effet *modale*" (T. Vianu, *Structure du temps et flexion verbale*, în BL, XI, 1943, p. 8).

[5] Cf. Felicia Şerban, *Verbul şi structura poeziei lirice. Modurile şi timpurile verbale în compoziţie*, în CL, XVIII, 1973, nr. 1, p. 13[illegible]–149 ; idem, *Verbul în compoziţia lirică. Aspecte dinamice [illegible]*, în CL, XVIII, 1973, nr. 2, p. 321–329.

nerealizat, încheiat sau neîncheiat (durativ) al acțiunii se determină prin raportarea verbului la context. Un exemplu de discurs diegetic din *Steaua fără nume*: *La ridicarea cortinei nu e nimeni în scenă. Telefonul sună, aparatul telegrafic bate, amîndouă fără răspuns, cine știe de cînd. [...] Intră Șeful, cu chipiul pe cap, un fanion în mînă. Merge spre aparatul telegrafic. Se uită la banda de hîrtie, o rupe, și pe urmă apasă pe mînerul aparatului telegrafic, care amuțește*[6]. Cu cea dintîi mișcare în scenă, imaginea inițială, static-durativă, se modifică, acțiunile succesive limitează fiecare durata celei precedente, punîndu-i capăt (*merge — se uită — rupe*), sau însuși sensul verbelor este restrictiv în timp (*intră, amuțește*)[7].

În opoziție cu acesta, un exemplu de modalitate discursivă lirică, în care scurta suită de evenimente se desfășoară pe un fundal imuabil: *Tristă, după un copac pe cîmp/ Stă luna palidă, pustie — / De vînt se clatină copacul — / Și simt fiori de nebunie.// O umbră mormăind pășește .../ E om ... atît, și e destul; / Și acum ne-om gîtui tovarăși: /El om flămînd, eu om sătul. // Dar vezi ... m-a ocolit acuma .../ El s-a temut, mai mult, — săracul .../ Pe luna palidă, pustie, / De vînt se clatină copacul* (*Crize*, p. 119[8]).

Cu aceasta am ajuns la esența unei maniere de utilizare a verbului în construcția textului: timpul și modul verbal se înscriu între procedeele repetitive, de formare a schemei compoziționale, dar și între elementele variabile, modulatoare. Prin verb (mod, timp, aspect, elipsă, tipuri de predicație, verbe modale, elemente de conținut) și prin tipuri de propoziții, îmbinate de cele mai multe ori cu alte mijloace, se realizează figuri de compoziție specific — dar nu exclusiv — bacoviene. Așadar, f i g u r a este rezultatul unei relații între formele unui text sau ale unei secvențe de text, cu efect expresiv.

Poezia lui George Bacovia este revelatoare pentru posibilitățile verbului de a realiza figuri textuale. Sistemul foarte elaborat al compoziției, în care figura verbală de timp/mod se extinde asupra întregii poezii, caracterizează ciclul *Plumb*. Mai tîrziu, tehnica își va pierde importanța și nu se va mai face remarcată decît sporadic.

Poezia lui Bacovia este dominată de obsesia duratei și a iterației[9] — în mediul ambiant (natură și oraș), de asemenea, cu reflecție și augmentație reciprocă, în trăirile proprii: *Și iar toate-s triste / Și azi, ca și ieri — / Potop de dureri. / Și visul apune/ În negrul destin ... / Și vremuri mai bune / Nu vin, nu mai vin, / Și nici mîngîieri ... / Și iar toate-s triste / Și azi, ca și ieri* (*Piano*, p. 138). De aici, ponderea timpurilor verbale care posedă această funcție expresivă: prezentul, în primul rînd prezentul[10], și apoi imperfectul.

[6] M. Sebastian, *Opere alese*, vol. I. *Teatru. Cronici dramatice*, 1962, p. 101.

[7] Cf. Al. Graur, *Observații asupra întrebuințării timpurilor în românește*, în LL, I, 1955, p. 137–139.

[8] Exemplele sînt extrase din G. Bacovia, *Opere*, București, 1944.

[9] Cf. Alexandra Indrieș, *Alternative bacoviene*, București, 1964, p. 68–69.

[10] Cf. M. Petroveanu, *George Bacovia*, [București], 1969, p. 210–215.

Formula predilectă a figurii modal-temporale, aparținînd izomorfismului gramatical, va fi, în consecință, o deviație [11] primară (externă) de tip repetitiv + deviație secundară (internă). Deviația primară se produce prin abaterea textului poetic de la uzul comun altor tipuri de texte, deviația secundară — prin abatere de la formula de bază a construcției textuale respective [12]. Rezultă, după cum s-a mai afirmat, că așa-numita „deviație" poetică este un sistem particular de constituire a formei discursive [13]. Înțeles în acest chip, ca deviație statistică la nivel morfologic [14], fenomenul devine posibil — și există — în orice limbă [15].

În cadrul deviației modal-temporale primare, care se extinde sau este detectabilă, de obicei, pe întregul text al poeziei, am prefera să ne exprimăm în termenii construcției textului; am identifica astfel construcții modal-temporale monomorfe și dimorfe, în care pot interveni modulări ale regularității arhitectonice.

Deviație primară modal-temporală monomorfă (construcție pe un singur mod sau timp)

La prezentul durativ. Rezultatul este descrierea [16], mai cu seamă în cunoscutele „tablouri" bacoviene, care însă rareori ocupă întreg spațiul textului, precum: *Havuzul din dosul palatului mort / Mai* **aruncă,** *mai* **plouă**, *mai* **plînge** *— / Și stropii căzînd, în amurg,* **iau** *culori: / De sineală, de aur, de sînge [...] (Amurg antic*, p. 37); sau: **Scîrțîie** *toamna din crengi ostenite / Pe garduri bătrîne, pe streșini de lemn, / Și frunzele* **cad** *ca un sinistru semn / În liniștea grădinii adormite. // O palidă fată cu gesturi grăbite /* **Așteaptă** *pe noul amor ... / Pe cînd discordant și înfiorător, /* **Scîrțîie** *toamna din crengi ostenite (În grădină*, p. 18).

Prezentul momentan alternează cu cel durativ: **Răsună** *din margini de tîrg / Un bangăt puternic de armă; /* **E** *toamnă ... metalic* **s-aud** *— / Gorniștii, în fund, la cazarmă*; strofa a doua — prezent momentan; strofa a treia — prezent durativ; strofa a patra repetă configurația primei strofe *(Toamnă*, p. 40). De cele mai multe ori, prezentul momentan se înscrie în prezentul durativ și se confundă cu acesta: *Afară* **ninge** *prăpădind, / Iubita* **cîntă** *la clavir.// [...] Și* **plîng** *și eu, și tremurînd / Pe umeri pletele-i* **resfir**... / *Afară tîrgul* **stă** *pustiu / Și* **ninge** *ca-ntr-un cimitir (Nevro-*

[11] Cf. O. Ducrot, T. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, 1972, p. 349—357. În legătură cu tipurile de abateri, vezi S. Marcus, *Les écarts dans le langage poétique. Cinq points de vue touchant leur classification*, în RRL, XIII, 1968, nr. 5, p. 461—470.

[12] H. Plett se referă la asemenea deviații ca figuri sintactice (*Știința textului și analiza de text*, București, 1983, p. 253 și urm.). Vezi și Mariana Neț, *Text și figură*, în SCL, XXXVIII, 1987, p. 479—490.

[13] Cf. M. Riffaterre, *Stylistic Context*, în „Word", 16, 1960, nr. 2, p. 27 și urm.

[14] Autorul citat disociază net cele două feluri de abateri — statistică și morfologică (M. Riffaterre, *Essais de stylistique structurale*. Présentation et traductions par D. Delas, Paris, [1971], p. 134 și urm. *(Le style comme anomalie)*. Vezi și Alexandra Indrieș, *Sporind a lumii taină. Verbul în poezia lui Lucian Blaga*, București, 1981, p. 74—98; Camelia Stan, *Valori stilistice ale verbului în textul literar* (I), în LLR, XIII, 1984, nr. 4, p. 20—21.

[15] S. R. Levin n-a avut în vedere izomorfismul gramatical: „Of the purely linguistic features of a poem's composition, the phonology, the lexicon, and the syntax merit discussion. (It does not appear to me that the morphological structure of poetic language is especially interesting from the point of view of deviation.)" *(Internal and External Deviation in Poetry*, în „Word", 21, 1965, nr. 2, p. 229).

[16] În legătură cu tipurile de convenții descriptive (a „iluziei referențiale" și a configurației semantice „abstracte"), vezi Rodica Zafiu, *Reprezentarea în secvența descriptivă*, în SCL, XXXVIII, 1987, nr. 1, p. 23—27.

ză, p. 26). Fenomenele care determină temporalul poeziei lui Bacovia sînt repetitive, aşa încît scenele descrise pe fondul toamnelor putrede cu ploi nesfîrşite, al ninsorilor abundente, al amurgurilor pastelate sînt, la rîndul lor, recursive : *Pe drumuri delirînd / Pe vreme de toamnă, / Mă* **urmăreşte**-*un gînd / Ce mă îndeamnă : / — Dispari mai curînd!* Durativul-iterativ circumscrie şi antrenează în ciclul său acţiunile momentan-iterative : *La casa iubitei de*-**ajung** / *Eu* **zgudui** *fereastra nervos [. . .] / Şi nimeni* **nu ştie** *ce-i asta — / M*-**afund** *într-o crîşmă şi* **scriu**. / *Sau* **rîd** *şi* **pornesc** *înspre casă / Şi-acolo mă*-**închid** *ca-n sicriu. / / Şi mereu delirînd, / Pe vreme de toamnă, /* **M-adoarme** *un gînd / Ce mă* **îndeamnă** : / — *Dispari mai curînd!* . . . (*Spre toamnă*, p. 19—20) ; repetarea acţiunilor momentane este marcată aici de două ori, prin conjuncţiile *de* 'dacă' şi *sau*.

Prin contaminare în interiorul textului poetic şi de la o poezie la alta, prezentul bacovian se converteşte în nedeterminat : *E-n zori, e frig de toamnă, / Şi cît cu ochii vezi / Se-ncolăceşte fumul / Şi-i pîclă prin livezi [. . .]. / / Cu-n zmeu copiii aleargă, / Copil ca ei te vezi, / Şi plîngi . . . şi-i frig de toamnă . . . / Şi-i pîclă prin livezi* (*Alean*, p. 36) ; trecerea la persoana a II-a (un *tu* impersonal) dă impresia că ne este relatată o scenă care se petrece 'de cîte ori . . . ', adică de *n* ori [17].

Elipsă/prezent : schema poeziei *Amurg violet* este fixată prin repetiţii (elipsă — în anaforă, prezent — în epiforă, dar şi în interiorul strofelor) : **Amurg de toamnă violet** . . . / *Doi plopi, în fund,* apar *în siluete: / — Apostoli în odăjdii violete — / Oraşul tot* e *violet* (p. 22). Construcţiile eliptice de verb subînţeleg menţionarea aceluiaşi timp din context, în cazul de faţă — prezentul.

Elipsa verbului, prelungită pe toată durata poeziei *Din urmă*, nu presupune un timp anume, secvenţele părînd atribute ale poeziei bacoviene, ca o sinteză : *Poezie, poezie . . . / Galben, plumb, violet . . . / Şi strada goală . . . / Ori aşteptări tîrzii, / Şi parcuri îngheţate . . . / Poet şi solitar . . . / Galben, plumb, violet, / Odaia goală, / Şi nopţi tîrzii . . . / Îndoliat parfum / Şi secular . . . / Pe veşnicie* . . . (p. 147) ; luînd în considerare însă nuanţa exclamativă a primului vers (*Poezie, poezie . . .*) în raport cu aspectul descriptiv al întregului, am avea la început o abatere secundară.

Imperfect/elipsă : [. . .] *Muzica* **sentimentaliza** / *Obositor*, — / Dor de tine, şi de altă lume, / Dor . . . / *Muzica sonoriza orice atom* (*Largo*, p. 51) ; dacă în alternanţa cu prezentul nu avem dubii asupra plasării temporale a secvenţei eliptice de predicat, în acest caz ea poate fi sincronizată cu evocarea, deci la trecut, sau poate aparţine prezentului — un sentiment actual suscitat de evocare ; opoziţia trecut — prezent ar fi atunci o construcţie dimorfă.

Menţinerea cu obstinaţie a textului liric la acelaşi timp concură la atmosfera generală de monotonie dezolantă, apăsătoare ; efectul respectiv se obţine şi în formula discursivă timp durativ + anumite deviaţii secundare. Ţinînd seama de ponderea prezentului cu valorile semnalate, precum şi de efectul stilistic în poezia lui Bacovia, enumerăm aici în primul rînd deviaţiile secundare de la prezent.

[17] Pentru naraţiune, G. Genette reproduce situaţia în formula 1R/nH (*Figures III*, Paris, 1972, p. 146).

D e v i a ţ i e p r i m a r ă m o n o m o r f ă + d e v i a ţ i e s e c u n d a r ă

Prezent/exclamativă + exclamativă eliptică : *Da,* **plouă** *cum n-am mai văzut* ... / Şi grele tălăngi adormite/ Cum sună sub şuri învechite !/ Cum sună în sufletu-mi mut ! // **Oh, plînsul tălăngii cînd plouă !** (*Plouă*, p. 52) ; construcţia este mai complexă : prezent durativ/exclamativă în strofa 1, formula fiind inversată în strofa a 2-a, prezent în strofa a 3-a, exclamativă în strofa a 4-a, fiecare strofă avînd acelaşi refren exclamativ eliptic ; în final, cercul îngust al tîrgului aproape rural îşi pune amprenta pe întreaga ambianţă în care evoluează individul (designat prin acelaşi *tu* impersonal) : *Ce basme tălăngile spun! /Ce lume-aşa goală de vise !* / ... *Şi cum să nu plîngi în abise / Da, cum să nu mori şi nebun. // Oh, plînsul tălăngii cînd plouă!* (p. 53).

Elipsă/ prezent + exclamativă : *Primăvară* ... / *O pictură parfumată cu vibrări de violet. / În vitrine, versuri de un nou poet, / În oraş suspină un vals din fanfară. // O nouă primăvară de visuri şi păreri* ... //**O, cînd va fi un cîntec de alte primăveri !** ... (*Nervi de primăvară*, p. 54).

Prezent + elipsă : poezia *Decor* are următoarea configuraţie : prezent durativ în strofa 1 *(Copacii albi, copacii negri /* **Stau** *goi în parcul solitar [...]),* prezent momentan în refren ; apoi prezent momentan în strofa a 2-a *(Cu pene albe, pene negre / O pasăre cu glas amar /* **Străbate** *parcul secular ... / Cu pene albe, pene negre),* prezent momentan în refren ; elipsa verbului în strofa a 3-a *(Şi frunze albe, frunze negre* ; / *Copacii albi, copacii negri [...])* ; prezent durativ în refrenul final care, împreună cu prima strofă, circumscrie întregul ; deviaţia primară este constituită din prezent, cea secundară din elipsa care subliniază aspectul static ; „refrenul" este generat în fiecare dintre versurile izolate prin anafora *în parc,* dar variantele lui dau un anume sens tabloului stilizat : asocierea trecutului, reprezentat întîi metonimic, apoi, ca halucinaţie, metaforic, în decorul hibernal *(În parc regretele* **plîng** *iar ... // [...] În parc fantomele* **apar** ... // *În parc ninsoarea* **cade** *rar)* (p. 11).

Elipsa se receptează ca deviaţie secundară şi retroactiv, configuraţia primară în *Amurg de iarnă* fiind : prezent momentan — prezent durativ al naturii şi al sentimentului — prezent momentan : *Amurg de iarnă, sumbru, de metal, / Cîmpia albă — un imens rotund — /Vîslind, un corb încet* **vine** *din fund / Tăind orizontul diametral.// Copacii rari şi ninşi* par *de cristal,/ Chemări de dispariţie mă* sorb, / *Pe cînd, tăcut,* **se-ntoarce**-acelaşi *corb / Tăind orizontul diametral* (p. 35) ; începutul şi sfîrşitul mişcării din scenă este descris ca un fel de chiasm imaginat spaţial.

Prezent în afirmativă + interogativă. Înainte de a exemplifica, trebuie să facem precizarea că se pot distinge în text deviaţii secundare accentuate şi neaccentuate. În *Plumb de iarnă*, abaterile secundare neaccentuate sînt o elipsă şi verbe la trecut, în propoziţii pe care gramatica le numeşte comparative condiţionale, deci în subordonate ; abaterea secundară accentuată — în cazul de faţă o interogativă — suportă opoziţia cu întregul exprimat prin afirmative : **Ninge** *secular,* t ă c e r e, **pare** *a fi bine, / Prin oraşul alb, doar vîntul* **trece**-ntîrziat — / **Ninge** *parcă toţi* muriră, *parcă toţi* au înviat ... // **Dorm** *volumele savante-n îngheţatele vitrine.* // Accentuarea interogativei se realizează şi prin structura prozo-

dică — poezia se compune din trei terține urmate de cîte un vers independent, dintre care ultimul este interogația : [...] **Ninge** *grandios în orașul vast cum nu mai* **este,** / **Ning** *la cinematograf grave drame sociale.*/ *Pe cînd vîntul* hohotește-n *bulevarde glaciale* ... //. **Dar cine poate să explice această tristă poveste?** (p. 62); repetarea lui *ninge* se prezintă aici ca antanaclază.

Prezent + imperativ : *În fața ta* **sînt** *cel mai laș,* / *Imensitate, veșnicie,* — / **Iubesc** *o fată din oraș,* / Învață-*mă filozofie (Pulvis,* p. 38).

Prezent + trecut : Buciumă *toamna [...]* // **Țîrîie** *ploaia* ... / *Nu-i nimeni pe drum [...]*.// *Tălăngile trist* / *Tot* **sună** *dogit* ... / *Și tare-*i *tîrziu,* / *Și* n-a m *mai* m u r i t ... (*Pastel,* p. 10) — acțiunea la perfect este negată, deci nerealizată, exprimînd tentația „chemărilor de dispariție".

Trecutul intercalat în prezent : *Potop* **cad** *stele albe de cristal* / *Și* **ninge**-n *noaptea plină de păcate*; / *La vatră-n para ce abia mai* **bate** — / *Azi,* a m u r i t *chiar visul meu final.* // *Și* **ninge**-n *miezul nopții glacial* ... [...] *(Singur,* p. 41).

Imperfect + perfect : poezia *Plumb* se constituie, după cum s-a mai remarcat — în alți termeni — pe o deviație primară la imperfect, iar în atmosfera apăsătoare, funerară, se creează un moment de tensiune puternică într-o deviație secundară accentuată, la perfect [18], dar, trebuie să adăugăm, verbul modulat astfel indică, prin sens, o acțiune tot neîncheiată, ca și prin imperfectul întregii poezii : **Dormea** *întors amorul meu de plumb* / *Pe flori de plumb, și-a*m început *să-l strig* (p. 9).

În construcția antitetică prezent vs trecut, deviația trebuie considerată ca primară, și anume :

D e v i a ț i e p r i m a r ă m o d a l - t e m p o r a l ă d i m o r f ă (construcție pe două timpuri sau moduri, fundamentale pentru text)

Prezent — trecut : *Acum,* **stă** *parcul devastat, fatal,* / *Mîncat de cancer și ftizie [...]* // *Atunci,* r î d e a, / B ă t e a u *aripi de veselie*; / *Parfum, polen și histerie,* — / *Atunci în parc, și ea* v e n e a. // *Acum* **cad** *foi de sînge-n parcul gol [...] (În parc,* p. 57); fidelă principiului de construcție simetrică a poeziei bacoviene, antiteza pornește de la prezent și revine la prezent; există în text și o deviație secundară neaccentuată — elipsa — încadrată în secvența la trecut.

Prezent — imperativ : *Tăcere* ... **e** *toamnă în cetate* ... / **Plouă** ... *și numai ploaia* **dă** *cuvînt* — *[...]*. // D e s c h i d e, d ă *drumu-adorato,*/ *Cu crengi și foi uscate* am venit; / *În tîrg, o fată tristă* a murit, — / *Și-*au dus-o *pe ploaie, și-*au îngropat-*o* ... // D ă *drumu,* **e** *toamnă în cetate* — / *Întreg pămîntul* **pare** *un mormînt [...] (Note de toamnă,* p. 33); poezia are o deviație secundară accentuată la perfect, funcționînd ca o axă de simetrie pentru o construcție în chiasm; socotim că este o deviație secundară pe temeiul acestei funcții în formă și, de asemenea, întrucît servește ca motivație strofei următoare; poezia are în debut o deviație secundară neaccentuată — o elipsă — care se receptează ca atare numai retroactiv.

[18] Vezi Sanda Golopenția-Eretescu, *Reliefarea motivului în poezia lui G. Bacovia,* în *Studii de poetică și stilistică,* [București], 1966, p. 282.

În poezia *Decembrie*, modul cel mai uzitat este imperativul, care atrage după sine ca deviaţie secundară frecventă conjunctivul şi o deviaţie accidentală — optativul; în ultimele trei strofe, prezentul alternează cu imperativul: **Te uită** *cum* n i n g e *Decembre, / Spre geamuri, iubito,* **priveşte** — / *Mai* **spune** *s-aducă jăratec/ Şi focul s-aud cum trosneşte. // [. . .] Eu nu* m ă *mai* d u c *azi acasă . . . / Potop e-napoi şi-nainte, /* **Te uită** *cum* n i n g e *Decembre, /* **Nu rîde** . . . **citeşte**-*nainte* (p. 23—24).

Viitor — perfect: poezia *Nervi de toamnă* este construită la viitor, cu comparaţii la perfect compus: **Va bate** *ploaia . . . şi tîrziu la geamul tău* **voi plînge**-*ncet . . . /* **Va rătăci** *alcoolizat apoi, în noapte, un schelet,* — / *Nimic tu nu* **vei auzi** *din cîte* **voi avea** *de spus . . . / În toamna asta udă, mai putredă ca cele ce* s-a u d u s (p. 61).

Mai mult ca perfect — imperfect: *Omul* **începuse** *să vorbească singur . . . / Şi totul* s e m i ş c a *în umbre trecătoare — [. . .] //* Nimic. *Pustiul tot mai larg* p ă r e a . . . / *Şi-n noaptea lui amară* **tăcuse** *orice cînt [. . .] (Altfel,* p. 44); din nou o deviaţie secundară eliptică (pronumele negativ *nimic)*, în jurul căreia poezia se organizează simetric.

Înregistrarea în continuare a combinaţiilor şi-ar avea utilitatea în vederea unei eventuale statistici. Deocamdată ne vom mărgini să accentuăm legătura dintre figura modal-temporală a verbului, conţinutul textului şi celelalte mijloace stilistice, care, de altfel, a şi rezultat pe parcurs, din exemplele citate. Efectul poeziei bacoviene se realizează prin convergenţa procedeelor la toate nivelele: fonetic, lexical, morfologic, sintactic. Dacă la alţi poeţi vom găsi mai greu o asemenea tehnică, figura modal-temporală poate fi totuşi identificată — ca relaţie cu efect expresiv între formele verbale. Poezia *Singurătate* de M. Eminescu este construită pe o deviaţie primară la prezent şi începe cu un tablou — o scenă de interior — în care se desfăşoară apoi meditaţia poetului. Scena este foarte vie şi datorită faptului că, în primele strofe, se creează iluzia de a se relata ceea ce se întîmplă o singură dată, *acum*. Impresia este infirmată în strofa a 6-a de o deviaţie secundară accentuată, caracterul iterativ al acţiunii fiind marcat adverbial, dar şi prin sensul verbului: *Ah,* **de cîte ori** *voit-am / Ca să spînzur lira-n cui [. . .]; Dar* **atuncea** *greieri, şoareci [. . .] /* **Readuc** *melancolia-mi* [19]. Constatăm deci, retroactiv, că ni s-a relatat o scenă petrecută de *n* ori, prezentul iterativ fiind introdus la început ca prezent momentan (am zice că e un fel de enalagă).

După clasificările retoricii, figurile modal-temporale ale verbului sînt antrenate adesea în realizarea unor diverse alte figuri (repetiţie, antiteză etc.), pe care le accentuează, topindu-se de multe ori în ele, efasate. Trebuie să admitem însă interesarea nivelului gramatical morfologic în geneza figurilor.

[19] M. Eminescu, *Poezii*. Ediţie îngrijită de Perpessicius, ed. a III-a, [Bucureşti], 1963, p. 91—92.

Figures modales-temporelles dans la poésie lyrique

(Résumé)

On examine la capacité des modes et des temps verbaux de produire des figures dans la poésie lyrique, tout en instituant une norme du texte respectif. Ces figures concourent avec d'autres moyens à réaliser un certain effet ; le mode et le temps appartiennent aux procedés de constitution du schéma, par répétition, ainsi qu'aux éléments variables à l'intérieur d'un schéma de composition. Les exemples sont tirés, pour la plupart, de la poésie de G. Bacovia, dominée par l'obsession de la durée et de la réitération, en utilisant, par conséquent, les temps qui possèdent cette fonction expressive (le présent et l'imparfait) pour construire le schéma de composition.

Mai 1988

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă nr. 21

CONGRUENȚA STILISTICĂ DINTRE NIVELELE TEXTUALE

CRISTINA FLORESCU

Se propune o analiză stilistică succintă a relației dintre nivelul expresiei și nivelul narativ al textului reprezentat de proza artistică românească (cu referire specială la secolul al XIX-lea).

Cu altă ocazie [1], considerînd textul artistic literar ca o categorie de limbaje, am subliniat necesitatea de a stabili, în cadrul analizei stilistice, generalitatea procedeului urmărit și nivelele textului la care funcționează acest procedeu (în cazul de față, o figură cu un anume grad de specificitate stilistică).

Restrîngînd sfera discuției la textul reprezentat de proza artistică românească, subliniem că, îndeobște, nivelele avute în vedere sînt cele ale expresiei (lingvistice — fonologic, morfologic, semantic etc.), dar și nivelul grafic sau cel narativ. Lucrarea prezentă va insista asupra relației dintre nivelul expresiei și cel narativ.

În cadrul diverselor studii de specialitate, nivelul expresiei este analizat, în multiplele sale aspecte lingvistice, conform nivelului narativ sau invers, reciproca relației fiind perfect valabilă. Se poate vorbi nu atît de o corespondență, cît de o *suprapunere* a obiectului de studiu și de o *identitate* a metodei de analiză.

Această afirmație se referă la faptul că trăsăturile caracteristice ale fabulei sau „subiectului" sau nivelului narativ al nuvelei și romanului sînt suprapuse, identificate cu acelea ale expresiei. Deci, dacă, de exemplu, nivelul narativ conține elemente dominant impresioniste, modalitatea stilistică de organizare a expresiei va fi considerată, uneori în mod nejustificat, impresionistă [2].

Disocierea dintre aceste două nivele este rareori remarcată, cel mai adesea intuitiv.

Spre clarificare, ne vom opri la două situații exemplificatorii privind tehnica portretului în proza artistică a secolului al XIX-lea românesc.

Prima situație se referă la cea mai citată și citită nuvelă istorică a secolului în discuție, *Alexandru Lăpușneanul* de Constantin Negruzzi. De la studiile de strictă specialitate și pînă la manualele școlare sînt remarcate elementele romantice, clasice și realiste care coexistă în desfășurarea narativă a epicului, această suprapunere fiind considerată, de cele mai multe ori, ca existînd și în structura stilistică a expresiei. Observațiile în discuție privesc, de asemenea, celebrul portret al Doamnei Ruxanda.

Înaintea scurtei analize pe care ne propunem să o facem acestui fragment, reamintim tehnicile romantice ale portretisticii. Una din cele

[1] Cf. Cristina Florescu, *La notion de procédure stylistique* (I), în RRL, tome XXXIII, 2, 1988, p. 103.

[2] Cf. Amado Alonso și Raimundo Lida, *El Concepto Lingüistico de Impresionismo* (în vol. *El Impresionismo en el Lenguaje*, Colección de Estudios Estilísticos, II, Buenos Aires, 1936, p. 121—251).

SCL, anul XXXIX, nr. 4, p. 331—334, București, 1988

mai tipice realizări se găsește în proza eminesciană, unde romantismul narativului este identificat exemplar cu elementele stilistice ale expresiei. Portretul eminescian cuprinde trăsături fizionomice pregnante ; fruntea, ochii, privirea — de predilecție metonimic, ovalul feței, răsfrîngînd psihicul agitat, sînt numite și desenate epitetic sau metaforic, prezența tropilor calificării în grupări binare ori ternare conturînd una din trăsăturile stilistice specifice romantismului.

Întorcîndu-ne la *Alexandru Lăpușneanul*, cităm rîndurile care cuprind singura descriere a unei prezențe feminine : „Peste zobonul de stofă aurită, purta un benișel de felendreș albastru blănit cu samur, a căruia mînice atîrnau dinapoi ; era încinsă cu un colan de aur, ce se închia cu mari paftale de matostat, împregiurate cu petre scumpe ; iar pe grumazii ei atîrna o salbă de multe șiruri de margaritar. Șlicul de samur, pus cam într-o parte, era împodobit cu un surguci alb și sprijinit cu o floare mare de smaragde. Părul ei, după moda de atuncea, se împărțea despletit pe umerii și spatele sale. Figura ei avea acea frumuseță, care făcea odinioară vestite pre femeile României și care se găsește rar acum, degenerînd cu amestecul națiilor străine. Ea însă era tristă și tînjitoare, ca floarea espusă arșiții soarelui, ce nu are nimică s-o umbrească" [3].

Oprindu-ne asupra acestei descrieri, reliefăm faptul că cele peste două sute de cuvinte cuprinse în portret conțin trei epitete și o comparație complexă. Avem aici de-a face cu unul din puținele portrete feminine, din literatura artistică istorică românească a secolului, scuturat practic de aproape orice trop. Descrierea cuprinde un punct de maximă concentrație narativă (evident romantică) : drama unei fiice, soții și posibile viitoare mame de voievod român din secolul al XVI-lea. Modalitatea directă și concentrată a exprimării (de factură clasică) este stilizată modern (gen impresionist), cu o căutată lipsă de precizie în descrierea fizionomică. Ruxanda nu există ca ființă decît prin pletele și durerile sale („tristă" și „tînjitoare"), în rest este „zobon", „șlic de samur", „salbă de ... margaritar". Nici o metaforă nu-i conturează personalitatea. Cel mai înalt calificativ, „frumuseță", este ambiguizat prin generalizare și trimitere la gustul epocii : „Figura ei avea acea frumuseță care făcea odinioară vestite pre femeile României ... ". Această ocolire a elementului lingvistic poetic (de exemplu, în toată nuvela, numărul metaforelor întrece cu puțin cifra de douăzeci — includem în această cifră și metaforele uzate) creează, în limbajul artistic al primelor decenii de modernitate, situații unice. Este suficient să ne referim la absența metaforei adjectivale și adverbiale, de gradul al treilea[4], *dulce* (în total, la Negruzzi, apare de patru ori, niciodată în proza istorică). Termenul *dulce* impregnează semantic epoca. E o reminiscență obsedantă a premodernilor. Începînd cu aproape toate elementele concrete, pînă la cele mai profunde abstracțiuni, determinanții apar atestați în vecinătatea acaparatorului „dulce". În acest sens, Negruzzi face excepție. La nici un alt autor de proză istorică a secolului nu vom mai întîlni o atît de conștient cenzurată atitudine în fața limbajului poetic de atunci. Caracterizat, în primul rînd, prin raritate,

[3] C. Negruzzi, *Opere*, I, București, 1974, p. 83.
[4] Cf. Cristina Florescu, *Specificul metaforei în proza istorică sadoveniană*, în AL.IL, XVIII, 1981—1982, p. 91—103.

acest limbaj al nuvelei nu reflectă canoanele romantice care presupun şi efervescenţa poeticului, mai ales a metaforei.

Aşadar, cele două nivele ale textului considerat nu se identifică din acest punct de vedere. Disocierea lor, departe de a impieta unitatea artistică, aduce un plus de complexitate nuvelei, reprezentînd una din subtilităţile arhitecturii interne generatoare de noi lecturi.

Alta este situaţia romanului *Ciocoii vechi şi noi*. Portretul Cherei Duduca, celebru şi el, cuprinde, la rîndu-i, o disociere în sensul celor spuse anterior, dar de astă dată lipsa unei identităţi stilistice accentuează unele instabilităţi ale romanului.

Integrat, de majoritatea exegezelor, în realismul critic, romanului lui Filimon i se găsesc filoane clasice [5], romantismul fiind considerat îndeobşte ca un moment depăşit cu *Nenorocirile unui slujnicar*.

Citām acest portret [6] : „Văzu, cu destulă surpriză, o femeie jună ca de douăzeci de ani, foarte frumoasă, şezînd răsturnată pe un divan de mătase şi cu părul ei cel negru undulînd în neorînduială. Cămaşa de borangic, singurul veşmînt ce acoperea trupul ei, era atît de transparinte, încît lăsa să se vază un piept mai alb decît marmura, o talie de nimfă. Ea ţinea în mînă o tamburină cu care se acompania. Ochii ei cei negri şi plini de văpaie amoroase, absorbiţi acum în arzătoarele visări ce deşteptau în inima ei dulcele accente ale melodiei, păreau că cereau o dulce mîngîiere la chinurile ce ea suferea".

Structura expresiei se prezintă ca dominant romantică. Veşmîntul este un voluptuos pretext pentru descrierea exaltantă, conturată de cele două comparaţii centrale, de patru metafore, de epitetele numeroase printre care identificăm metaforicul *dulce*, dublu reprezentat : „accentul" melodiei este „dulce", ca şi „mîngîierea" cerută de „ochii ei cei negri" răsfrîngînd „văpăi" şi „chinuri" ale inimii „amoroase".

Deci, dacă într-o serie de disocieri ulterioare ale fatalei grecoaice, descrieri care vin să completeze acest portret iniţial, comparaţia clasică face notă dominantă, în pasajul menţionat elementele romantice ale expresiei se impun. Prima asemănare de tip comparativ, „un piept mai alb decît marmura", are drept ax lexemul *marmură* (< lat. *marmor, - oris*) ; cuvînt vechi în limba română — apare cu sens denotativ încă din 1580 [7] — îl întîlnim şi la Dosoftei, în *Vieţile sfinţilor* (octombrie, p. 46ᵛ) şi la Dimitrie Cantemir etc. Apare frecvent în epoca discutată ca termen de comparaţie şi ca metaforă. Avem de-a face cu o comparaţie uzată, de intensitate medie, prin care scriitorul obţine contrastul romantic alături de „ochii ... negri". *Nimfă* (termenul ce susţine a doua construcţie comparativă, la rîndul ei mult uzată) intrase în limbă din secolul al XVII-lea [8] (< lat. *nympha*), ulterior cu circulaţie mult sporită, chiar sub forma comparaţiei, datorită fr. *nymphe*, it. *ninfa*. Înainte de Filimon, utilizaseră

[5] Tudor Vianu, în *Arta prozatorilor români*, Editura Contemporană, 1941, p. 62—64, discută despre prezenţa, la Filimon, a comparaţiei nobile, „floare de stil lăsată moştenire de clasicism".

[6] În ediţia din 1963, Bucureşti, Editura pentru Literatură, p. 36.

[7] Cf. B. Petriceicu-Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, Bucureşti, II, 1879, p. 285.

[8] Cf. M. Gaster, *Chrestomaţie română*, vol. I, Bucureşti, 1981, p. 216.

deja acest cuvînt, relativ frecvent, Gh. Asachi [9] și Alecsandri [10]. Contrastul se accentuează prin metaforele de grad trei luate din sfera semantică a focului (*văpaie* și *arzătoarele*, ambele implicite, prima substantivală, a doua adjectivală). Comparațiile „reci" și contemplative distonează alături de metaforele care conturează un interior sentimental ardent.

Indiscutabilă este structura romantică a nivelului expresiei, întregul artistic conturînd un efect mediocru.

Așadar, am semnalat un al doilea exemplu (enumerarea poate continua) în care raportul dintre cele două stratificări textuale nu este de implicație.

În concluzie, diferențierea remarcată nuanțează posibilitățile interpretative ale unui text și încearcă o pătrundere intensivă în laboratorul subtilităților creative ale diverselor tipuri de temperamente artistice.

Congruence stylistique entre niveaux textuels

(Résumé)

On esquisse une brève analyse stylistique des relations complexes qui peuvent s'établir entre le niveau de l'expression et le niveau narratif du texte représenté par la prose artistique roumaine (surtout au 19e siècle), dans le but de nuancer de possibles modèles interprétatifs spécifiques.

Mai 1988

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iași, str. Codrescu nr. 2

[9] Cf. *Svidrighelo*, în Gh. Asachi, *Scrieri literare*, vol. al II-lea, București, 1956, p. 43: „Astă jună . . . ca o nimfă strălucea".

[10] Cf. *Opere complete, Poesii*, vol. al III-lea, București, 1875, p. 49: „Ca o nimfă . . ./Ea la sînul ei atrage călătorii fericiți".

DESPRE ALEGORIE

IOAN PÂNZARU

Articolul își propune să definească un anumit uzaj al alegoriei și să examineze raporturile acestei figuri cu producerea și interpretarea textului.

Începînd din secolul al XIII-lea, o dată cu Alain de Lille, Guillaume de Lorris și Jean de Meung, folosirea alegoriei în practica producției de text își fixează anumite reguli care cunosc o largă răspîndire. Modelul recunoscut al acestui uzaj este o generalizare a alegoriei Faimei din Vergiliu (*Eneida* IV 173–197) : ,,monstru cu tot atîția ochi cîte pene" etc. În acest caz, prin alegorie se înțelege aplicarea la un discurs abstract, în speță moral sau științific, a prosopopeei, prosopografiei și apostrofei. La Charles d'Orléans, și după el în poezia barocă, întîlnim un alt uzaj bine definit (încă de Quintilian, *Instit. orat.* VIII 6. 44 și IX 2. 46), care se întemeiază pe metafora *filée* (exemplu la Horațiu, *Oda XIV*). Se pun în corespondență două domenii de realitate, plecînd de la o metaforă principală, și se caută metafore secundare ce identifică părțile analoage ale acestor domenii. Astfel, Charles d'Orléans scrie :

> Ou puits profond de la Melancolie
> L'eaue d'Espoir ne cesse de tirer ;
> Soif de Confort me la fait desirer
> Quoy que souvent je la trouve tarie.

Totuși, în istoria formelor literare, curentul principal al dezvoltării conceptului de alegorie nu trece prin operele acestor autori și nu include aceste modele de producție textuală. Alegoria ,,adevărată" este o *scriptura rerum*, și nu un simplu fel de vorbire (cf. Hugues de la Saint-Victor, *De sacramentis*, *Prol.* V, *Patrologia latina* 176, col. 185 ; Toma din Aquino, *Summa theologiae*, I 1, 10).

Se știe că, după ce stoicii au precizat un anume concept de alegorie, acesta a fost aplicat la interpretarea *Vechiului Testament*, încă din secolul III î.e.n. Autorii creștini au stabilit reguli (șapte la Tichonius Afer, PL 18, 15 și mai tîrziu la Richard de la Saint-Victor, PL 177, 791), care însă nu au o valoare metodologică precisă. Teoria celor patru sensuri restrînge utilizarea alegoriei, ca procedeu hermeneutic, la interpretarea *Vechiului Testament* prin *Evanghelii*. Sensul alegoric rezultă din înțelegerea unor evenimente, care după sensul literal sînt date ca istorice, ca și cum ar fi o *prefigură* a altor evenimente ulterioare, ,,istorice" și ele. Marele preot Aaron își înfige toiagul în pămînt și lemnul uscat înflorește ; exegeza nu vede aici atît o ,,minune", cît o figură care anunță concepția virginală. Interpretarea alegorică stabilește un raport analogic și profetic în același timp între două reprezentări.

Prin reprezentare înțelegem aici un tip de discurs a cărui referință, fictională, se constituie din datele experienței sub formă de evenimente înșiruite cronologic (referință extradiscursivă).

În evul mediu are loc o primă inversiune importantă : creatorii de literatură își pun întrebarea dacă nu ar putea utiliza mecanismul alegoric ca un model de producție textuală, răsturnînd termenii practicii exegetice. Altfel spus, se încearcă să se dedubleze ficțiunea literară, să se construiască o dublă referință reprezentațională. Principiul acestei proceduri este formulat deja la simboliștii din școala victorină, în secolul XII. Creația literară este o formă de transmitere a unei cunoașteri, și această cunoaștere este dublă : teoretică (vorbește despre cauze și efecte) și figurală (narează evenimente). Acest model este susceptibil de generalizare, și în cele ce urmează vom înțelege prin alegorie numai uzajul definit de el.

Condițiile alegoriei *(sensu stricto)* sînt următoarele : a) trebuie să existe o teorie care leagă evenimențialitatea de discurs. Cuvîntul ,,teorie'' este luat aici în sens slab. Este teorie fie o descriere de tip generativ, evolutiv, a istoriei *(Geneza*, *Exodul* sînt narațiuni despre executarea unor contracte), fie o descriere de tip relațional care stabilește raporturi între stări de lucruri (Aristotel, Malthus, Freud, Saussure pot fi luați ca autori de teorii de acest fel). Teoria poate fi prospectivă, întemeiată pe o pretinsă cunoaștere a cauzelor (de exemplu hegelianismul), sau retrospectivă, sprijinită pe o cunoaștere a efectelor (bunăoară darwinismul).
b) această teorie este crezută ,,adevărată''. Dacă nu se îndeplinește această condiție, figura alegoriei, care se încadrează în registrul ,,serios'', se transformă în atitudinea *alegorismului*, ilustrată de Rabelais în prefața la *Gargantua*.
c) evenimențialitatea este reprezentată ca atare. Condiția restrînge alegoria la texte reprezentaționale artistice (o teorie nu poate fi alegorie a altei teorii).
d) reprezentarea este verosimilă. Se exclud deci uzajele alegoriei întemeiate pe personificări și metafore.
e) evenimentele reprezentate sînt ,,împliniri'' ale raporturilor specificate de teorie.

Putem construi și o tipologie a alegoriei, întemeindu-ne pe două criterii. Primul specifică natura teoriei care generează evenimențialitatea : o teorie care pretinde a cunoaște cauzele este diferită în formă de una care raționează pornind de la efecte. Paradoxal, o teorie prospectivă suportă integrarea hazardului, pentru că prevede tendințe ce acționează de la o stare inițială oarecare, în timp ce o teorie retrospectivă pornește de la o stare inițială dată și nu se poate adapta la o alta. Al doilea criteriu precizează modul în care este utilizată reprezentarea. Există un mod ,,realist'' de a reprezenta, în care toate acțiunile discursive se justifică pornind de la datele unei experiențe presupuse comune, și un mod ,,fictiv'', în care procedura reprezentațională este numai un pretext, un alibi. Rezultă de aici patru tipuri ideale de alegorie *sensu stricto*. A. Teoria prevede cunoașterea cauzelor și se dezvoltă printr-o reprezentare fictivă (romanul curtenesc tardiv, romanul psihanalitic). B. Teoria prospectivă servește de suport unei reprezentări ,,realiste'' (,,realismul socialist'', care este și alegoric și anagogic în același timp). C. Teoria pornește de la o cunoaștere a efectelor, iar reprezentarea este fictivă (utopia). D. O teorie retrospectivă este asociată unei reprezentări ,,realiste''(romanul istoric).

Artiştii şi teoreticienii medievali au resimţit în chip acut insuficienţa unei justificări a artei ca simplă interacţiune autor—public, justificare ce duce, la limită, la conceperea literaturii ca fenomen de piaţă. După cum a arătat Marx, transparenţa fenomenelor de schimb nu permite investiţia de valoare intrinsecă nici în producător, nici în operă, nici în consumator; cei trei actanţi sînt reduşi la statutul de functori, expresii vide ale unor echivalenţe, fiinţări alienate lipsite şi de subiectivitate, şi de obiectivitate reale. Evul mediu vrea să se opună antichităţii prin aceea că atribuie atît realităţii, cît şi sferei cunoaşterii, o obiectivitate plină. Sînt presupuse, pe de o parte, o corespondenţă între lume şi limbaj, pe de alta, o serie de corespondenţe interne ale părţilor lumii (*analogia entis*). Întrucît realitatea este dublă sau chiar multiplă în sine, graţie analogiei interne, şi vorbirea, la rîndul ei, poate şi trebuie să fie multiplă. Aceasta este întemeierea filozofică a alegoriei *sensu stricto*. Realul nu poate fi povestit în chip simplu, ci numai în mod plural.

Fenomenul acestei prime inversiuni, de la exegeză la creaţie, are loc în mare către sfîrşitul secolului XII. Totuşi există exemple şi mai vechi, şi îl voi da mai jos pe acela al poetului irlandez Máel Ísu ó Brolcháin, mort în 1086. Avem de la el un poem notat pe o psaltire şi intitulat, după primul vers, *A chrínóc, cubaid do cheól*, din care voi cita cîteva fragmente, traduse în proză după versiunea engleză a lui James Carney. Termenul *crínóc* sau *chrínóc* este un apelativ afectiv intraductibil, care înseamnă „lucru mic şi drag”.

Chrínóc, doamnă cu măsurată melodie,
nu tînără erai, dar cu suflet sfios de fată,
cînd împreună, în ţara de la miazănoapte a lui Niall,
am dormit, amîndoi, ca bărbat şi femeie.

Te-ai culcat cu mine pentru prima dată,
(amazoană îndemînatică şi înţeleaptă care domoleşte spaima);
şi eu eram un copil cu obrazul fraged, nu cocîrjat ca azi,
un băiat drăguţ de şapte ani melodioşi.

... Nevinovată de orice păcat omenesc,
frumos e numele tău, strălucitor şi fără pată,
deşi ştiu că după despărţirea noastră
patru, pe rînd, au dormit unde am dormit eu.

Şi vii acum, în ultimul pelerinaj,
trudită de călătorie şi de chin, acoperită de praf,
eşti tot înţeleaptă, dar trupul nu mai ţi-e imaculat:
te-a răpit vremea, nicidecum desfrîul.

...De ne-ar da Domnul frumuseţea înapoi,
cel a cărui voie s-a făcut neclintit în veac,
primească-ne cu voie bună şi iubire,
după ce ne vom lepăda trupurile bătrîne şi ostenite.

Interpretarea literală a acestui poem cuprinde amănunte care pot părea cel puțin ciudate. Totuși, Kuno Meyer a văzut în el o poezie de dragoste, oglindire a unui obicei străvechi care era căsătoria spirituală; dificultatea este că această practică, osîndită de sinodul de la Niceea în secolul IV, a dispărut probabil tot cam pe atunci, și reînvierea ei după șapte sute de ani e o ipoteză problematică. O relație între poezia irlandeză din veacul al XI-lea și aceea a trubadurilor e la fel de greu de demonstrat, principalele obstacole fiind de ordin cronologic. James Carney [1] sugerează o soluție simplă. Poemul este o alegorie. Cuvîntul *chrínóc* nu se aplică unei femei, ci psaltirii pe care este scris. În acea vreme, băieții irlandezi începeau învățătura la vîrsta de șapte ani, iar primul lor manual era psaltirea. Epitetul „doamnă cu măsurată melodie" se referă la această carte de cîntece. Ó Brolcháin regăsește, la bătrînețe, psaltirea pe care a învățat în copilărie, acum uzată („patru, pe rînd, au dormit unde am dormit eu"), și notează pe ea poemul inspirat de această revedere.

A doua mare inversiune de raporturi în istoria alegoriei se întîmplă în vremea Renașterii. Are loc acum transformarea reciprocă: pornind de la un text profan, se încearcă interpretarea lui ca și cum ar fi o alegorie a unei teorii oarecare, alta decît doctrina creștină. Prefața lui Rabelais la *Gargantua și Pantagruel* expune în registru derizoriu elementele acestui nou crez: grotescul și scabrosul au un sens intelectual; interpretarea textului trebuie să caute relevanța acestuia pentru sociologia religiei, politică și economie; sensul este indeterminat; exegetul este liber de orice constrîngeri metodologice. Ulterior se dezvoltă două curente în hermeneutică. Pentru exegeza „sălbatică" nu există regulă în afara analogiei cu discursul de referință; ea caută în operă „mistere", cunoștințe secrete comunicate într-un limbaj criptic, urmînd o orientare la care, Rabelais face aluzie, și care vine de la Proclus. Dimpotrivă, filologia al cărei proiect mijește în opera lui Spinoza [2], se întemeiază pe postulatele unității de metodă și unității de sens a textului.

Este posibilă, și dacă da, este și licită interpretarea oricărui text ca fiind produsul unei activități de tip alegoric întemeiate pe o teorie oarecare? În epoca noastră s-au dat diferite răspunsuri la această întrebare. Trei sînt importante prin consistența lor. În eseul ei *Împotriva interpretării* (1964), Susan Sontag declară că „interpretarea echivalează cu refuzul filistin de a lăsa în pace opera de artă"; ea „violează arta"; „în loc de o hermeneutică, avem nevoie de o erotică a artei" [3]. Exegeza este văzută ca un fenomen caracteristic degenerării condițiilor de receptare a artei într-o societate alienată. A doua atitudine explicită este teoria despre „suspendarea sensului", a lui Roland Barthes, care este bine cunoscută. Cea de a treia, ilustrată de operele unor cercetători atît de diferiți ca Umberto Eco, Julia Kristeva sau Alan Dundes, postulează, dimpotrivă,

[1] *Medieval Irish Lyrics*, Berkeley & Los Angeles, University of California Press, 1967.
[2] V. Tzvetan Todorov, *Symbolisme et interprétation*, Paris, Seuil, 1978, p. 134 și urm.
[3] Susan Sontag, *Against Interpretation and Other Essays*, New York, Farrar, Strauss & Giroux, 1965, p. 8, 10, 14.

„semnificanța" textului, capacitatea lui inepuizabilă și indeterminabilă de a produce sens, grație unei multiplicități de procese diferite, printre care și unele asimilabile alegoriei. Contestarea radicală a hermeneuticii, formulată de Sontag, este consonantă cu filozofia lui G.E. Moore, pentru care frumosul este o calitate simplă, observabilă și inanalizabilă, așa cum e aceea exprimată de predicatul „roșu", de exemplu ; orice discuție despre calitățile simple este fără rost. Barthes pornește de la ideea romantică a autonomiei și autoteliei artei, justificată de Hegel prin echilibrul perfect între conținut și modul lui determinat de a fi. Eco și Kristeva reiau, în context lingvistic saussureian, concepția clasică a relației între un autor care propune și un public care dispune, respectiv între un limbaj care organizează și un discurs care dispersează.

Cum să vorbim cu sens despre sens? Se poate avansa că sensul literar este un răspuns subdefinit la o întrebare pusă într-un cadru definit. Desigur, ne putem abține să punem întrebări, dar această opțiune nu e întotdeauna înțeleaptă. Putem pune întrebări și într-un cadru nedefinit sau prost definit, dar în asemenea condiții nu se prea pot obține răspunsuri. Nu poate exista sens în afara unei relații de comunicare, și nu există comunicare cîtă vreme nu există intenție implicită de întrebare și de răspuns. Textul apărîndu-ne mai întîi ca fenomen lingvistic, trebuie să distingem la început semnificația (fenomen al codurilor) și apoi diferite nivele de sens. Sensul frazei (ceea ce Ricœur numește, cu un termen de inspirație medievală, *intentat*) este centrat pe predicație. Sensul enunțului este reformulabil și definește o axă paradigmatică a reacțiilor lingvistice echivalente („ai venit?" poate avea sensul „nu-mi vine să cred că e deja ora cinci"). Sensul actului ilocuționar se consumă într-un ansamblu de strategii interpersonale (bunăoară indirecția). Specificul artei începe dincolo de acest nivel, de la sensul formei semnificante, ce nu mai poate fi reformulat : „șapte ani melodioși" este o expresie care posedă propria ei *claritas formae*, inalienabilă, netransferabilă, inteligibilă, dar lipsită de echivalență paradigmatică. Sensul reprezentațional, în fine, nu poate fi nici el parafrazat și se înfățișează ca edificiu individual al universului de discurs, singularizat atît prin coerența internă, cît și printr-un număr foarte mare de diferențe față de orice alt context posibil. Aici sensul se naște din negarea consensului. Aceste diferențe joacă rolul de amorse ale interpretării de tip transliteral. A interpreta un text înseamnă a șterge anumite diferențe (funcția de coerență) și a sublinia altele (funcția de pregnanță), construind „jocuri", adică stabilind seturi de reguli consistente.

Trebuie să evităm a considera alegoria (și reprezentarea în general) ca o corespondență biunivocă între universuri sau discursuri. Altminteri, ea se va extinde la orice raționament analogic, oricît de plat. Sensul literar este un fenomen vectorial, o virtualitate, se află mereu *in statu nascendi*, dar ceea ce vectorul lui indică este o organizare posibilă. Din acest punct de vedere, figura alegoriei este oricînd o potențialitate, atît a scriiturii, cît și a interpretării, dar întrebarea dacă în cutare caz particular există sau nu alegorie este decidabilă pragmatic.

Sur l'allégorie

(Résumé)

L'article vise à définir un usage de l'allégorie qui n'implique pas la prosopopée, la prosopographie et la métaphore filée. De procédé herméneutique, l'allégorie se transforme en modèle de production textuelle vers le XIIe siècle, l'un des plus anciens exemples étant un poème de Máel Ísu ó Brolcháin (mort en 1086). A partir de la Renaissance, on commence à se poser le problème inverse, à savoir d'interpréter les textes littéraires profanes comme des allégories fondées sur des théories autres que la doctrine chrétienne.

Mai 1988

Facultatea de Filologie
București, str. Edgar Quinet nr. 5–7

TITLUL — FIGURĂ DE DUBLĂ INTITULARE A TEXTULUI POEZIEI CHINEZE CLASICE

FLORENTINA VIŞAN

Pe baza unui model universal al titlului şi în urma investigării specificităţii relaţiei sale cu textul, la nivel semantic, sintactic, retoric şi pragmatic, se propune o interpretare poetică a titlului poemului chinez *shi* — catrenul şi octenul — din dinastia Tang, ca „figură de dublă intitulare".

1. Reţinînd atenţionarea lui G. Genette asupra locului particular al titlului poemelor în titrologie (atenţionare care, în capitolul repartizat titlurilor din volumul *Seuils*, 1987, dedicat elementelor paratextuale, rămîne la acest stadiu avertizator, fără vreo explicitare), această lucrare a acceptat ideea lui L. Hoek (*La marque du titre*, 1981) conform căreia lectura titlului pentru orice alt tip de text se efectuează prin analogie cu cea a titlului romanului. Am preluat deci modelul general elaborat pentru roman, urmărind universaliile titlului, principalele caracteristici ale specificităţii lui formale la poezia chineză clasică, genul *shi* — catrenul şi octenul — din dinastia Tang (secolele al VII-lea — al VIII-lea).

Din convenţiile specifice acestui gen de poezie am reţinut ca importante pentru demonstraţie următoarele:

● Limbajul poeziei Tang reprezintă o dublă îndepărtare, căci distanţa specifică poeziei se realizează nu faţă de limba vorbită, ci faţă de limba prozei culte, aşa-numitul *wen yan*. Acest limbaj se caracterizează printr-un minimum de reguli gramaticale, dintre care permanent respectate sînt două: „topicul" precedă comentariul şi determinantul precedă determinatul. Conform jocului perechii plin/vid, foarte exploatat în poezie, în fraza-vers sînt eliminate cuvintele vide: adverbe, prepoziţii, conjuncţii, particule.

● Codul poetic prevede structura fixă de 4 sau 8 versuri a cîte 5 silabe, cu o schemă a rimei şi mai ales a alternanţei tonale foarte canonică. Codul mai impune, ca procedeu major, alături de elipsă, procedeul paralelismului (fonic, semantic, simbolic şi grafic), precum şi folosirea cu precădere a unei figuri specifice, numită *diangu*, tradusă prin „aluzie poetică".

● În cadrul mentalităţii specifice perioadei Tang, semnalăm, ca importantă pentru tipul de poezie practicată, locul central ocupat de conceptul confucianist *li* „ceremonie": respectul şi deferenţa exacerbată între indivizi, traduse în loialitate, fidelitate, prietenie, ca modalităţi atitudinale specifice, decalchiate estetic în concepţia asupra poeziei ca act ritual, ceremonios, într-un respect atît de puternic pentru text, încît se tinde spre fixarea întregii circumstanţe a elaborării lui.

● Tradiţia scrierii catrenului Tang consta într-o prindere rapidă în „forma-sens" a unei stări sufleteşti deliberat stimulate, a unui extaz

contemplativ admirativ, în situaţii anume create, în anume prilejuri construite, cu unul sau mai mulţi parteneri încunoştinţaţi de regula jocului. Se observă aici paradoxul între instaneitate şi spontaneitate, pe de o parte, şi tehnicismul unei formule foarte rigide, foarte elaborate, pe de altă parte.

Se poate remarca încă din această scurtă caracterizare a practicării poeziei *shi* în dinastia Tang caracterul său c i r c u m s t a n ţ i a l şi d e d i c a t i v.

2. Considerînd de la sine înţeleasă axioma funcţionării lor numai legate de text, investigarea titlurilor poemelor Tang a avut ca obiectiv principal explorarea relaţiei titlu—text la nivelele semantic, sintactic, retoric şi pragmatic.

Pe baza unui corpus de circa 300 de poeme am alcătuit o tipologie a titlurilor, care însă n-a putut păstra ca eficientă gruparea din model în titluri ficţionale şi metaficţionale, tematice şi rematice, căci, aproape toate aceste titluri spun şi ceva despre text (ca obiect real, nu doar despre sensul lui) şi coboară în interiorul textului : ele sînt deci *titluri mixte.*

Am distins, pe baza criteriului preponderenţei, între :
A) *Titluri circumstanţiale*, marcate prin operatori spaţiali, temporali, evenimenţiali, dedicativi, şi
B) *Titluri generice*, marcate printr-o serie de indici generici intraţi într-un inventar tradiţional (*qu* „melodie", *xing* „baladă", *shou* „strofă, strofe", *ci* „cuvînt, cuvinte", *yuan* „plîngere", *si* „gînduri" etc.) sau printr-o ostentare a mărcii zero *wu ti* „fără titlu" (caracteristică, de exemplu, pentru poetul Li Shangyin).

În cadrul titlurilor circumstanţiale am separat o subcategorie care ar îndreptăţi, prin scurtime şi prin aparenţa de „temă", încadrarea la titluri ficţionale. Le-am considerat totuşi titluri circumstanţiale datorită rolului lor de a evoca obiectul real, ca punct de plecare, de generare a poemului (ex. : *Cîntăreaţa din citeră* de Li Duan, *Caii barbari ai ofiţerului Fang* de Du Fu, *Citera în brocart* de Li Shangyin). Caracterul mixt este vizibil la marea majoritate a celorlalte titluri : genericele sînt combinate cu elemente circumstanţiale, circumstanţialele însesi, mai ales cele evenimenţiale, devin, prin repetare, invenţii generice : „contemplînd", „admirînd", „visînd", „rămas bun", „căutind un ermit" etc. Cităm aici cîteva exemple de asemenea titluri mixte, preponderent circumstanţiale, ca : *În pavilionul Xie Tao, banchet de adio pentru unchiul meu, regizorul* **Yun** de Li Bai, *Contemplînd din înaltul muntelui marea sub ploaie şi gîndind la călugării mînăstirii Yu Lin* de Qian Qi, sau generice marcate, ca : **Poem** *trimis judecătorului Han la Yan zhou după întoarcerea în munte* şi **Meditaţie** *în 500 de cuvinte mergînd din capitală la Feng Xian* de Du Fu.

O observaţie majoră este aceea că toate aceste titluri sînt marcate deja, *conotate* de presupoziţiile pe care le deţin în comun destinatorul şi destinatarul. Ele funcţionează, chiar şi atunci cînd nu sînt nume proprii (şi cel mai adesea sînt sau conţin nume proprii), *ca nume proprii*, conform unei convenţii ce le imprimă o remotivare.

Am lăsat la periferia acestei schiţe tipologice o foarte mică parte a titlurilor care s-ar încadra ca titluri ficţionale, aflate într-o relaţie de concurenţă semantică, de nonechivalenţă cu textul (ex. : *Ţesînd ciorapi* de Li Bai, *Ocol cu cerbi* de Wang Wei). Ele sînt singurele ambigue şi cer

într-adevăr o abilitate hermeneutică deosebită. Credem că dilema este de domeniul istoriei genurilor, căci poeții Tang par să nu fi cunoscut frauda intitulării, poziția subversivă a titlului față de textul său.

La nivel sintactic, titlul poemelor Tang nu apare așa cum prevedea modelul ca semigramatical, eliptic și nominal în raport cu textul. În cazul poeziei chineze contrastul rămîne, putem spune că titlul și textul nu au același statut lingvistic (îndreptățind încă de aici ideea că titlul este în raport de figură cu textul), căci o mare parte a titlurilor e apropiată de *wen yan*, de fraza desfășurată și nu atît de cea eliptică a prozei, păstrează chiar adverbe, prepoziții, are verb ; titlul nu este pur nominal. Am putea spune că titlul este foarte „vorbăreț" în raport cu textul său și deseori nu titlul, ci textul apare ca eliptic, static, impersonal.

Și din perspectivă retorică, titlul poeziei Tang nu este un titlu cu personalitate retorică, în sensul figurilor pe care le-ar conține (aproape absente), de data aceasta independența sa retorică rezidă în asceza sa. Lipsa ambiguității sale se datorează lipsei ambiguității intenționale, care să modalizeze astfel încît titlul să pară obscur. Intenția lui este, dimpotrivă, de mare limpezime, el este aproape „desfigurat".

În plan pragmatic, specificul titlului poeziei *shi* Tang constă într-un foarte puternic *ancoraj referențial* al textului.

Principala funcție a titlului poemelor Tang nu pare a fi aceea de identificare, așa cum subliniază teoria generală a titlului. Tradiția citatului și a reluării, marcatoare a modelului cultural chinez (ca tip clasic al întoarcerii la un prototip situat anterior), se manifestă și în practica intitulatorie, astfel încît există multe titluri omonime. Nu este doar cazul temelor comune reluate, intrate în inventarul tradiției, ci în special al unor experiențe comune generatoare de elemente paratextuale identice : trasee poetice, itinerarii inițiatice, vizita la un ermit în munte, de exemplu. De un orgoliu nemăsurat, poetul nu pare să vizeze intențional distingerea între texte, ci doar introducerea lor, să facă prezent poemul ca „artă în situație", printr-o punere directă în relație cu destinatarul. Performabilitatea lui se manifestă în această puternică iluzie a dialogului, titlurile acestea sînt astfel toate *dedicaționale*. Titlul își îndeplinește principala menire de *orientator* referențial în afara textului, și titlul poemelor *shi* din Tang se remarcă prin tendința de exhaustivitate, prin dorința de a polariza un cît mai puternic mesaj paratextual : cel pur circumstanțial și cel auctorial. Titlul mărturisește dialogul în care intră destinatarul cu autorul și cu textul. Aspectul dedicațional se justifică printr-o dublă perspectivă a destinatarului implicat în ceremonia dedicativă :

- un destinatar ca persoană-cititor, destinatar foarte precis, deseori marcat ca atare, într-o relație intimă cu destinatorul ;
- un destinatar loc, obiect, persoană — protagonist al poemelor care fac și în acest mod ca titlul care le conține să apară ca un nume propriu. Membrul șters al frazei transformate din titlu ar putea fi scindat deci în două secvențe : scris în cinstea lui X, în beneficiul lui Y, uneori X și Y putînd să coincidă, uneori unul dintre ei putînd să nu apară explicit. Destinatarului X i se dedică poemul nu pentru lectură, ci pentru a-l juca, ca urmare a unei estetici, ea însăși urmare a unei filozofii care, conform actului ceremonial, insinuează, apoi retrage, șterge cu umilință subiectul, lăsînd obiectul să se

prezinte singur. Iluzia de dialog devine și mai puternică, destinatarul cititor și obiectul destinat, el însuși destinatar, se află într-o relație complexă, care nu acceptă mediator.

3. Acest mecanism de i n t i t u l a r e, ca punere în relație a titlului cu textul său, ni s-a părut identic cu cel al figurii principale din interiorul poemului chinez *diangu*, figură evocatoare, de restrîngere și etichetare, emblematizare a unui text pe care-l evocă. Avînd în vedere și constatările pe care le-am făcut cînd am comentat modelul general (raportul sinecdotic, metaforic sau metonimic, existent între ele), am interpretat titlul ca o figură specială de construcție, o f i g u r ă d e e v o c a r e, foarte legată de evocat, reactualizîndu-l, într-o relație de schimb perpetuu, dată fiind iradiația semnificantă, felul în care semnificația revine între semnificat și semnificant, îmbogățindu-i reciproc. Faptul că titlul intră în relație atît cu sensul global al textului (ca manifestare în structura de suprafață a unei structuri profunde foarte abstracte), cît și cu o unitate, izolînd un element, deci faptul că titlul referă atît la text ca întreg, cît și la text ca parte a lui, ne îndreptățește să-l considerăm o figură spațializantă, care se ridică la rangul de p o e t e m — *figura maxima*. Acest statut poetic al său, alăturat puternicei sale performabilități, ne-a îndreptățit să considerăm titlul ca figură extratextuală și intratextuală, într-adevăr loc strategic particular al textului, zonă tranzitorie care face legătura atît cu exteriorul, cît și cu interiorul textului.

Particularitatea poetică a titlului poeziei Tang constă în statutul său de *figură de dublă evocare*, prin relația pe care o instaurează între un text anterior pe care-l reia cu textul căruia îi este conductor :

$$T' \rightarrow t \rightarrow T$$

T' este „povestea" evocată atît în cazul numelor proprii propriu-zise conotate poetic, cît și în cazul celorlalte titluri, în sensul unei diegeze paratextuale, care a creat un text deja convenționalizat, conotînd în același mod.

Specificitatea titlului poemului *shi* Tang este deci d u b l a i n t i t u l a r e. El nu mai depinde atît de complezența hermeneutică a cititorului, cît de competența lui culturală. Felul în care intră în relație textul poemului cu textul anterior postintitulat se conformează aceluiași mecanism de intitulare. Textul poemului apare astfel, el însuși, ca un titlu sau o sumă de titluri pentru textul anterior, el este o figură *diangu*. Ulterior, un citat din poem poate să devină și el *diangu*, evocînd și poemul și textul precedent lui, și operația poate continua pînă la o îngroșare poetică ce dă aspectul ezoteric, livresc al acestei literaturi-palimpsest.

Textul poemului este el însuși vizibil intitulativ, nu numai cînd conține multe asemenea figuri de sublimare, dar chiar prin contragere maximă, prin elipsă și prin mijloacele de semnalare economică a absențelor, prin chiar aspectul emblematic al hieroglifelor. El este mult mai „vedetic" sintactic și retoric decît titlul său, al cărui „vedetism" este de altă natură : discursivitate, desfășurare, precizie deictică, deseori lungime secvențială șocantă în raport cu poemul.

Referitor la contractul instituit, oferta titlului este ostentată prin lipsa acoperirii ei, printr-un afişaj foarte deschis, dacă nu considerăm că tocmai asceza lui este diversionistă, că disimularea lui s-ar afla tocmai în nedisimulare.

Titlul poemului chinez *shi* seduce prin foarte puternica iluzie a dialogului, a modului în care este o indicaţie partiturală, invitînd la lectura-scriitură (trebuie amintită aici şi practica declamării şi recaligrafierii lui). Lectura poemului nu se impune ca o lectură de recunoaştere a titlului, ci de refacere a plăcerii poetice : nici un secret nu poate fi găsit, ca şi cum „pragul" (titlul poemului chinez în aspectul său extratextual este într-adevăr un prag „primitor") a fost trecut, dar cheia este definitiv pierdută. Cheia este figura intratextuală a titlului, felul în care el coboară în poem, se textualizează printr-o operaţie de transformare, ca element prezent şi absent, de coerenţă şi dispersie, structurînd spaţiul tensionat al poemului.

Le titre — figure de double intitulation du texte de la poésie chinoise classique

(R é s u m é)

Partant d'un modèle universel du titre et après l'analyse de la spécificité de sa relation avec le texte aux niveaux sémantique, syntaxique, rhétorique et pragmatique, on suggère une interprétation poétique du titre du poème chinois *shi* (le quatrain et le huitain) de la dynastie Tang, comme une „figure de double intitulation".

On propose ainsi plusieurs suggestions qui pourraient être valorisées dans une théorie générale du titre de la poésie :

— l'inclusion de la double intitulation dans une typologie de la manière intitulatoire ;

— l'existence d'une figure d'intitulation à l'intérieur même des poèmes ;

— une nouvelle perspective de l'opposition titres métafictionnels *vs* titres fictionnels, ces derniers éliminant les titres „objectuels" qui identifient en dehors du texte l'objet réel ayant déclenché la démarche poétique et, à l'intérieur du texte, le reprend soit directement par dénotation, soit par un équivalent symbolique — perspective qui propose ainsi l'interprétation d'un certain nombre de titres comme des titres mixtes, qui implique un destinataire marqué ou non, comme un minimum d'indication circonstancielle-générique.

Mai 1988

Facultatea de Filologie
Bucureşti, str. Edgar Quinet nr. 5—7

STRATEGII DE ATENUARE CU EFECTE COMICE

NINA IVANCU

Lucrarea examinează cîteva strategii de atenuare folosite de discursul literar contemporan pentru obținerea de efecte comice. În acest scop, am distins între mai multe instanțe de enunțare, presupunînd totodată existența unui locutor L_0, în calitate de autoritate cognitivă și evaluativă, care argumentează *implicit* în direcția discreditării rizibile a ceea ce *aparent valorizează* pozitiv. Tacticile sale, precum litota, eufemismul sau ceea ce am numit reticență în plan cognitiv, aparțin deci unei „retorici a deturnării".

0. În acord cu J. Cohen, termenul „comic" desemnează orice formă de rizibil[1]. Aici interesează numai comicul verbal sau comicul *discursului*, ce care L. Olbrechts-Tyteca îl consideră comic al *retoricii*[2]. Retorica avînd da obiect argumentarea, include, prin urmare, și studiul figurilor, fără să se reducă la ele.

1. Analiza unui discurs literar implică (și) din această perspectivă distincția între mai multe *instanțe de enunțare*. Să reținem în acest sens clasa locutorilor și clasa enunțiatorilor[3], care, din punctul de vedere al universului referențial al discursului, pot coincide (discurs direct) sau nu (discurs citat).

2. În cazul unui discurs literar cu efecte comice, am acceptat existența unui locutor L_0, în calitate de *autoritate* cognitivă și evaluativă, care argumentează[4] tacit în direcția minimalizării, provocînd rîsul cititorului în măsura în care acesta îi *recunoaște* intenția. L_0, marcat sau nu în suprafața textului, va fi considerat drept delegat al autorului real, iar, la limită, poate fi chiar autorul real (dacă discursul este de tipul dialogului).

3. Argumentarea pe linia minimalizării comice fiind tacită *(implicită*[5]), tacticile (strategiile) de generare a rizibilului verbal aparțin unei retorici a *deturnării*[6]; altfel spus, ele țin de o comunicare indirectă,

[1] *Comique et poétique*, în „Poétique", 61, 1985, p. 50.

[2] *Le comique du discours*, Bruxelles, Ed. de l'Université, 1974, p. 55.

[3] O. Ducrot descrie locutorul drept autor al cuvintelor, enunțiatorii fiind agenți ai actelor ilocuționare (*Analyse de textes et linguistique de l'énonciation*, în O. Ducrot et al., *Les mots du discours*, Paris, Minuit, 1980, p. 43).

[4] În cadrul unei argumentări, locutorul „prezintă un enunț (o mulțime de enunțuri) E_1 ca destinat să se admită un alt enunț (o mulțime de enunțuri) E_2" : J.-Cl. Anscombre/O. Ducrot, *L'argumentation dans la langue*, P. Mardaga (ed.). Bruxelles, 1983, p. 8.

[5] Sensul implicit (cel presupus, respectiv subînțeles : O. Ducrot, *Note sur la présupposition et le sens littéral*, în P. Henry, *Le mauvais outil*, Paris, Ed. Klincksieck, 1977) va fi, din perspectiva comicului, sensul pe care L_0 îl lasă să se vadă prin diferite tactici de simulare/disimulare, precum cele de tipul atenuării (a se vedea mai departe).

[6] C. Kerbrat-Orecchioni numește „retorică a deturnării" „decalajul dintre sensul literal și sensul intenționat", ironia și litota fiind procedee care țin de o asemenea retorică *(La connotation*, Presses Universitaires de Lyon, 1977, p. 193). Ironia operează un decalaj de natură calitativă, pe cînd litota vizează un decalaj cantitativ (C. Kerbrat-Orecchioni, *L'ironie comme trope*, în „Poétique", 41, 1980, p. 112).

explicitarea conducînd inevitabil la distrugerea comicului, mai ales „aceea care exclude *naivitatea*, *orbirea*"[7] (subl. în text).

4. Receptorul va recunoaște, repetăm, decalajul — pînă la răsturnarea totală — dintre sensul literal (afișat) și sensul intenționat (latent) printr-o comparare, mai mult sau mai puțin spontană, a *complexului său de presupoziții* sau a *lumii* sale[8] cu *lumea textuală*, respectiv cu *lumile personajelor*[9] din lumea textuală. Să menționăm că lumea receptorului real trebuie (cel puțin) să se intersecteze cu lumea lui L_0 pe linia unei viziuni *realiste*, pentru ca intenția acestuia de comunicare a rizibilului să reușească. Reamintim că rizibilul este provocat tocmai de nerespectarea raporturilor *obișnuite* dintre lucruri (fie că este vorba despre cuvinte, idei, reprezentări de evenimente sau de obiecte), deci de o incompatibilitate sau *incongruență*[10] care generează o *ruptură de determinism* : „Te aștepți la ceva și se întîmplă altceva"[11]. Ruptura de determinism (plăcută) este voluntară în cazul lui L_0 și involuntară în celelalte cazuri ; L_0 *știe* că transgresează o normalitate (naturală sau convențională), pe cînd ceilalți locutori (L_1 . . L_n), respectiv enunțiatori (E_1 . . E_n) *nu știu*, fiind astfel ținta rizibilului.

5. Cu privire la strategiile retorice de generare a comicului, sugerez că orientarea lui L_0 cu *predilecție* spre un tip sau altul de strategie depinde de complexul său de presupoziții, care privește atît (poate în primul rînd) condiționarea sa internă (sensibilitate, mod de a vedea raporturile cu „lumea" și, deci, mentalitate), cît și condiționarea sa externă (context sociocultural). În continuare, voi încerca să argumentez în favoarea efectelor comice provocate de tacticile de *atenuare*, care vor funcționa diferit, după cum sînt simulate sau sincere. În primul caz, este transgresată regula sincerității, fără să se alunece spre minciună, în măsura în care L_0 *lasă să se înțeleagă* că simulează, că nu crede deci în ce afirmă[12]. Ca strategii de *simulare* a atenuării să amintim litota, eufemismul și reticența : în plan cognitiv, intenția latentă mergînd în direcția minimalizării comice, în ultimă instanță în plan valoric. Receptorul va detecta implicitul valoric, în funcție de incongruența pe care L_0 o lasă să se vadă și care dezminte seriozitatea sensului literal. Pe de altă parte, intenția de atenuare *sinceră* (aparținînd celorlalte instanțe de enunțare) apare ca incongruentă cu diferitele niveluri ale realului (cognitiv, evaluativ, emoțional etc.), reprezentate (parțial) în universul discursului, și stîrnește astfel rîsul. L_0 va exploata naivitatea acestor instanțe de enunțare, simulînd aderența la atenuările lor, dar „desfășurîndu-și" implicit o argumentare în direcție opusă.

[7] L. Olbrechts-Tyteca, *op.cit.*, p. 39.

[8] Complexul de presupoziții care constituie lumea receptorului este definit de S. J. Schmidt drept o mulțime de factori sociali, individuali, cognitivi, emoționali (*Le comique dans le modèle descriptif des jeux d'actes de communication*, în vol. *Linguistique et sémiologie*, 5, 1978, p. 76.

[9] S. J. Schmidt, în *ibidem*, p. 82—84.

[10] Françoise Bariaud, *La genèse de l'humour chez l'enfant*, Paris, P.U.F., 1983, p. 24.

[11] J. Fourastié, *Le rire, suite*, Paris, Denoël/Gonthier, 1983, p. 25.

[12] C. Kerbrat-Orecchioni distinge două tipuri de „nesinceritate" : minciuna (L spune A, gîndește nonA și vrea să se înțeleagă A) și ironia (L spune A, gîndește nonA și vrea să se înțeleagă nonA) (*La connotation*, p. 134).

6. În cazul discursului *direct*, L_0 este identic cu E_0, subiectul enunţului său fiind o situaţie sau un eveniment în care poate fi şi el implicat. Se ştie că pentru a vorbi despre figură, „este nevoie de o structură [. . .] independentă de conţinut, adică o formă (sintactică, semantică sau pragmatică) şi de o utilizare ce se îndepărtează de modul normal de exprimare, atrăgînd în acest fel atenţia"[13]. L_0 se va folosi deci de figurile *retorice* pentru a simula orientarea discursului său pe linia pozitivităţii (a menajării, a bunăvoinţei, a îndulcirii); discrepanţa dintre ce spune şi „fapte" constituie însă, repetăm, un semnal pentru receptor, care va interpreta această denaturare voluntară a adevărului, căutînd un sens în direcţia negativităţii.

7. Astfel, atenuarea *litotică* poate funcţiona în scopul devalorizării implicite : L_0 spune mai puţin, în plan cantitativ, dar lasă să se înţeleagă mai mult[14] sau chiar contrariul, în funcţie de contextul de enunţare. În acest ultim caz, litota se transformă în ironie[15], pe cînd în celălalt caz este o strategie de ironizare, ale cărei efecte comice provin tocmai din decalajul ce surprinde în mod plăcut. Un exemplu ni-l oferă schiţa lui P. Everac, *Un pensionar năstruşnic*, în care L_0 îl descrie pe tovarăşul Mocoşilă, fost lucrător în Ministerul Finanţelor, pensionat — în urma unei reorganizări administrative — *cu o motivare medicală oarecare, ceea ce, fireşte, nu-l bucură* **din cale afară**[16] (subl. n.). Exprimarea restrictivă stîrneşte rîsul, cititorul aflînd că în fapt situaţia respectivă nu-l bucurase deloc, din moment ce se va preocupa şi mai departe de întocmirea de dosare, cu scopul de a fi reîncadrat. Litota este deci total nepotrivită, ca, de altfel, şi în comentariul următor, pe marginea competenţei personajului, atunci cînd acesta pregăteşte un dosar cu privire la Eminescu : *La început poetul îi sună* **puţin cam străin, cam** *dintr-o altă lume* [. . .], *dar, încetul cu încetul, tovarăşul Mocoşilă, parcurgînd zbuciumata biografie a Luceafărului, descoperi puncte unde putea să se amestece şi el, să-şi spună cuvîntul de specialist*[17] (subl. n.). Aparenta bunăvoinţă faţă de personaj este dezminţită printr-o minimalizare implicită, justificată de „realitate", litota funcţionînd în direcţia ironizării, transformîndu-se chiar în ironie. În plus, în acest caz, litota este şi o formă a *eufemismului*[18], acesta procedînd la o substituire în planul semnificantului, cu scopul îndulcirii unei formulări prea brutale[19]. Astfel, în loc de a-l prezenta drept ignorant (incapabil) în materie de analiză a poetului, dat fiind modelul (financiar) de la care porneşte şi pe care îşi va fundamenta propria evaluare critică, L_0 îl numeşte *(puţin cam) străin*, atenuînd într-o oarecare măsură incompetenţa acestuia. Prin suprimare în planul negativităţii şi adăugare pe linie pozi-

[13] L. Olbrechts-Tyteca, *op.cit.*, p. 150.

[14] Pentru o definiţie a litotei, a se vedea, de pildă, Ch. Perelman, L. Olbrechts-Tyteca, *Traité de l'argumentation*, 2e édition, Université Libre de Bruxelles, Ed. de l'Institut de Sociologie, 1970, p. 392—393.

[15] *Ibidem*, p. 393.

[16] P. Everac, *Un pensionar năstruşnic*, în vol. *Cărămida cu miner*, Braşov, Astra, 1986, p. 104.

[17] *Ibidem*, p. 106.

[18] Pentru o definiţie a eufemismului, ca şi pentru descrierea litotei şi hiperbolei ca forme de manifestare ale acestuia, a se vedea Grupul μ, *Rhétorique générale*, Paris, Larousse, 1970.

[19] A se vedea C. Kerbrat-Orecchioni, *L'énonciation,. De la subjectivité dans le langage*, Paris, Armand Colin, 1980, p. 192.

tivă, L_0 simulează bunăvoința, prelungită prin partea a doua a propoziției *(dar, încetul cu încetul . . .)*. Eufemismul cu scop rizibil este de altfel prezent încă din titlul schiței : calificarea pensionarului drept *năstrușnic* se dovedește nepotrivită, ea fiind un înlocuitor „plăcut" pentru ignorant, orientîndu-l pe cititor spre decodarea implicitului valoric (ironizarea comică a personajului).

8. Alteori, *ținta* rizibilului intenționat de L_0 prin strategiile sale de simulare a atenuării este nu numai un personaj, eventual interlocutor (deci un L_1), ci, repetăm, o situație, care va fi astfel devalorizată (depatetizată). Un exemplu ni-l oferă romanul lui Jan Šmid, *Bucuriile curate ale vieții mele*. L_0, pe nume Net, povestește cum odată ajunge într-un oraș unde asistă la un concurs de cai. Va rîde tocmai cînd un concurent este accidentat, lucru ce nemulțumește pe un spectator, care îl întreabă imediat ce îl bucurase în acel accident. Răspunsul-argument al lui L_0, comic printr-o focalizare diferită *(rîd cu gura mea și, de vreme ce gura îmi aparține, pot face cu ea tot ce poftesc*[20]*)*, nu avea, bineînțeles, cum să-l satisfacă pe interlocutor. Comentariul lui L_0 cu privire la efectul vorbelor sale alunecă însă din planul certitudinii *(este sigur că)* în cel al reticenței, exprimate prin modalitatea *se pare că*, operînd astfel o atenuare voluntar nepotrivită, care stîrnește rîsul prin incongruență și se înscrie în direcția minimalizării emoționale a situației : **Se pare** *însă că domnul cu pricina era cu totul de altă părere*[21] (subl. n.). Această aparentă atenuare orientează așadar discursul spre rizibil, intenție susținută mai departe de eufemism. Astfel, bătaia care a urmat este numită „discuție" : *Am evitat lovitura, și i-am ars un picior drept în genunchi, considerînd* [. . .] **discuția** *noastră ca încheiată* [. . .][22] (subl., n.) ; de asemenea, după intervenția șerifului, L_0 afirmă : *Pe mine* [. . .] *m*-**a păstrat**[23] (subl. n. ; în loc de *arestat*). Exprimări aparent atenuate sînt folosite și în dialogul dintre L_0 și șerif (L_1), acesta conducîndu-l la post împreună cu leoaica pe care L_0 o avea cu el și de care șerifului ii era desigur teamă. Să amintim în primul rînd luarea de cuvînt a lui L_0 : ***Mda****, cei drept, chiar atît de tînăr nu mai sînteți, dar Eileen* [leoaica] **nu-i prea mofturoasă** *la mîncare*[24] (subl. n.). Litota stîrnește rîsul prin raportare la „fapte" și servește ironizării. În continuare, L_0 se va folosi de eufemism pentru a sugera o situație posibilă, dramatică și minimalizatoare pentru statutul social al șerifului. Astfel, la remarca acestuia *(Eu sînt o persoană oficială*[25]), L_0 răspunde : *Asta s-o precizați cînd o să vă* **cerceteze***a*[26] (subl. n.) (*cerceteze* în loc de *atace*). În fond, întreaga reacție verbală a lui L_0 este intenționat nepotrivită, L_1 neavînd cum să-i precizeze leoaicei nici în general statutul său social, cu atît mai puțin în situația posibilă respectivă. Ironia „blîndă" orientează așadar discursul lui L_0 în direcție opusă celei afișate.

[20] J. Šmid, *Bucuriile curate ale vieții mele*, București, Albatros. 1981, p. 102.

[21] *Ibidem*.

[22] *Ibidem*.

[23] *Ibidem*, p. 104.

[24] *Ibidem*, p. 107.

[25] *Ibidem*.

[26] *Ibidem*.

9. Atenuările literale (deci sincere) cu efecte comice aparțin, după cum am spus, unui L_n, L_0 profitînd de ignoranța sa pentru a-l ironiza. Un exemplu este oferit de schița lui I. Băieșu, *Și vrăbiile visează uneori*, în care, la un moment dat, Suzi face supoziții în planul irealului, inserînd operatorul restrictiv *măcar*, folosit, de obicei, în scopul atenuării (reducerii) pretențiilor, prin urmare a înscrierii lor pe linia verosimilului : *Dacă m-aș fi născut cu cîteva mii de ani în urmă . . . Sau* **măcar** *cu cîteva sute de ani . . . Mi-ar fi plăcut să fiu amanta unui artist celebru* [. . .][27] (subl. n.). Decalajul dintre intenția de reducere, implicată de folosirea operatorului respectiv, și rezultatul opus (insistența asupra neverosimilului, a excesului de ireal) stîrnește rîsul.

În același sens, să cităm și replica soțului din *Domnul Preble se descotorosește de nevastă-sa* (J. Thurber) : *Vin acasă obosit de la birou și tu* **nici măcar** *nu vrei să cobori cu mine în pivniță*[28] (subl. n.). Operatorul utilizat în scopul restrîngerii pretențiilor, accentuat prin *nici*, funcționează, în fapt în direcție contrară, atrăgînd atenția asupra enormității. Și în acest caz, L_0 îl lasă pe L_1 să se „afișeze" cu viziunea lui ne-obișnuită, atenuarea sa nelegitimă fiind exploatată în scopul minimalizării implicite (a ironizării) cu efecte comice.

10. Atenuările literale eronate pot aparține, de asemenea, unui E_n pe care L_0 îl *citează* mai mult sau mai puțin explicit. Să amintim, spre exemplificare, schița lui T. Mazilu, *Viața de spital*, în care Benedict se bucură cînd află că va fi operat și-i telefonează iubitei lui, Mariana, ca s-o anunțe. Aceasta se bucură și ea, iar L_0 va raporta astfel gîndurile lui Benedict cu privire la reacția Marianei : *Ei,* **nici chiar așa.** *Înțelegea să se bucure el, dar nu și Mariana*[29] (subl. n.). Prima propoziție stîrnește rîsul prin presupoziția de tip *concesiv* : admiterea parțială a reacției de bucurie este în fapt nejustificată din perspectiva unui sistem psihic pozitiv. Concesia presupusă, intenționată pe linia realului, a proporțiilor acestuia, are, prin urmare, un efect contrar, subliniind disproporția evidentă. La același rezultat de accentuare a neverosimilului se ajunge și prin a doua propoziție, care restrînge explicit legitimitatea reacției respective, supralicitînd, în fapt, discrepanța comică dintre real și imaginar.

11. În concluzie, strategiile de atenuare „afișată" pot funcționa în generarea comicului voluntar sau involuntar. L_0 acționează direct (prin exprimări litotice, eufemistice, prin substituiri intenționat nepotrivite de tip modal) sau indirect (se folosește de atenuările literale, eronate și deci rizibile, ale enunțiatorilor) și simulează astfel aderența la ce spune, respectiv se spune, lăsînd să se înțeleagă, printr-o serie de discrepanțe evidente, intenția sa reală, contrară sau contradictorie cu cea manifestă. Altfel spus, discursul său este aparent orientat spre pozitivitate, dar această orientare se dovedește incoerentă cu „lumea" receptorului real și/sau cu „datele" universului discursiv, ceea ce atrage atenția asupra unei intenții implicite de minimalizare în plan calitativ, minimalizare „blîndă",

[27] I. Băieșu, *Și vrăbiile visează uneori*, în vol. *Cărămida cu miner*, p. 37.

[28] J. Thurber, *Domnul Preble se descotorosește de nevastă-sa*, în *ibidem*, p. 354.

[29] T. Mazilu, *Viața de spital*, în vol. *Soarele și ambianța*, București, Minerva, 1983, p. 253.

ce-i drept, a referentului, de tipul unui personaj cu „lumea" sa ori a unei situaţii, respectiv a unui eveniment. Cititorul va rîde *cu* L_0 de îndată ce-i va recunoaşte tacticile de simulare (acel rîs de „acceptare" — d'accueil", după formularea lui L. Olbrechts-Tyteca din lucrarea citată) ; el va rîde, de asemenea, *de* agenţii care sînt ţintă a comicului intenţionat de L_0 (rîs de excludere), în măsura în care incongruenţele involuntare ale acestora sînt destul de evidente şi de surprinzătoare.

Stratégies d'atténuation et leurs effets comiques

(Résumé)

L'article se propose d'étudier quelques stratégies ou tactique d'atténuation auxquelles fait appel le discours littéraire contemporain en vue d'obtenir des effets comiques. Dans ce but, il a été nécessaire d'opérer une distinction entre plusieurs instances d'énonciation, l'une (L_0) ayant le rôle d'autorité cognitive et évaluative, tout en argumentant implicitement en défaveur de ce qu'elle favorise apparemment. Ses tactiques, telles la litote, l'euphémisme ou la réticence cognitive, appartiennent donc à une «rhétorique du détournement». D'autre part, cette instance-autorité profitera des atténuations littérales, naïves, assignées aux autres instances d'énonciation, pour les ironiser de manière agréable, sans l'agressivité propre au pamphlet. Le lecteur rit dès qu'il reconnaît les simulations de L_0 («le rire d'accueil») ; il rit également des incongruités involontaires et évidentes, attribuées aux agents, cible du comique volontaire engendré par L_0 («le rire d'exclusion»).

Mai 1988

Academia de Studii Economice
Bucureşti, Piaţa Romană nr. 6

REVERSIBILITATEA CONSTITUENȚILOR NOMINALI ÎN PROPOZIȚIILE COPULATIVE (CU VERBUL *A FI*) ÎN LIMBA ROMÂNĂ

MARLEEN VAN PETEGHEM

În multe propoziții copulative, constituenții nominali își pot schimba locul, fără ca propozițiile obținute să devină agramaticale sau să se altereze relația logică dintre cele două sintagme.

(1) *Bucureștiul este capitala României.*
Capitala României este Bucureștiul,

(2) *Luceafărul de dimineață este luceafărul de seară.*
Luceafărul de seară este luceafărul de dimineață.

Această reversibilitate a constituenților nominali este un criteriu important pentru a putea distinge diferite tipuri de propoziții copulative în toate taxonomiile, propuse în filozofie și în lingvistică. Frege 1892, de pildă, definește ecuația ca o relație reversibilă, spre deosebire de predicație, care este o relație ireversibilă. O dihotomie asemănătoare, bazată pe același criteriu, se găsește la Bellert 1969 (identificare vs predicație), la Plötz 1972 (identitate vs incluziune), la Riegel 1985 și la Silenstam 1985. După toți acești lingviști, structura copulativă este reversibilă cînd numele predicativ garantează o adevărată identificare a subiectului. Amîndouă sintagmele au statutul logic de termen și sînt echivalente din punct de vedere referențial, deci au amîndouă articol hotărît sau un alt determinant hotărît. Se spune tradițional că copula are aici aceeași valoare ca și semnul de ecuație în logică și în matematică.

(2a) *Luceafărul de dimineață = luceafărul de seară.*

Un alt tip de propoziție copulativă care admite permutarea este propoziția de specificare, definită de Higgins 1976[1]. Este vorba de propoziții

[1] Higgins 1976 distinge patru tipuri de propoziții copulative :

1. Propozițiile predicaționale ("predicational sentences"), în care subiectul este referențial și numele predicativ predicațional. Propoziția constituie un răspuns la întrebarea : *ce* sau *cum este X?*.

Cf. *Ion este drăguț.*
Ion este profesor.

2. Propozițiile identificaționale ("identificational sentences"), în care subiectul este referențial și numele predicativ identificațional. Propoziția răspunde la întrebarea : *Cine este X?*

Cf. *Ion este directorul unei întreprinderi.*

3. Propozițiile specificaționale ("specificational sentences"), în care subiectul (deci prima sintagmă) este "superscriptional", deci are valoare de etichetă, iar numele predicativ este "specificational". Propoziția răspunde la întrebarea : *Care este X ?*.

Cf. ex. (3), (4), (5), (6).

4. Propozițiile de identitate în care amîndouă sintagmele au aceeași forță referențială, cf. ex. (2).

După Higgins propozițiile de identitate și cele de specificare sînt amîndouă întotdeauna reversibile, spre deosebire de propozițiile predicaționale, în care ordinea constituenților este întotdeauna fixă, și de propozițiile identificaționale, care sînt reversibile numai în cîteva cazuri excepționale.

în care primul constituent, considerat de Higgins ca subiect, are valoare de etichetă, iar al doilea, analizat ca predicat, are valoare de specificare. În aceste propoziții numele predicativ este deci mai specific și prin urmare mai referențial decît subiectul.

(3) *Cadoul ei de Crăciun a fost o carte despre Tonitza.*
O carte despre Tonitza a fost cadoul ei de Crăciun.

Definiția propozițiilor de specificare propusă de Higgins se întemeiază mai ales pe ordinea constituenților și respectiva lor valoare referențială : sintagma mai generală precedă sintagma mai specifică. Higgins recunoaște că propozițiile copulative de acest fel sînt reversibile, dar nu ia în considerare exemplele cu ordinea permutată, ceea ce-i permite să se mulțumească cu o definiție superficială a subiectului și a numelui predicativ, și anume : sintagmele care se află în stînga, respectiv în dreapta verbului copulativ. Atît definiția propozițiilor de specificare, cît și cea a subiectului și a numelui predicativ date de el se aplică însă numai la propozițiile fără inversiune, care sînt greu de reperat fiindcă lipsesc criterii pentru a stabili ordinea lor în structura de adîncime. Din anumite propoziții de specificare însă reiese clar, ținînd seama de acordul dintre verb și subiect, că subiectul sintactic nu este prima sintagmă, ci a doua.

(4) *Cadoul ei de Crăciun au fost două albume de pictori români.*

(5) *[. . .] prima unealtă și cea mai esențială pentru culegerea și studierea folclorului la fața locului sînt prafurile de purici.* (Voiculescu)

(6) *Idolul ei ești tu.* (Călinescu)

Aceste date formale arată deci că în propozițiile de specificare subiectul sintactic este sintagma care urmează după verb, și nu cea care-l precedă. Această definiție formală coincide și cu concepția logică a subiectului, ca de pildă cea propusă de Strawson, după care subiectul este constituentul cel mai referențial. Noi vom prefera această concepție logică, sprijinită și pe fapte morfologico-sintactice[2], ca de exemplu acordul verbului, definiției discursive a lui Higgins, care consideră ca subiect prima sintagmă, care este și tema, și ca predicat sintagma a doua, care este din punct de vedere discursiv rematică.

Așadar, în concepția noastră, propozițiile de specificare, așa cum sînt definite de Higgins, sînt cazuri de construcții în care numele predicativ precedă subiectul. Higgins socotește ordinea cuvintelor și reversibilitatea lor drept criterii satisfăcătoare pentru a deosebi propozițiile de specificare

[2] Moreau 1976 : 35—42 propune mai multe criterii pentru a determina care dintre cele două sintagme este subiectul :
— subiectul se poate insera între *c'est* și *qui* . . . ;
— subiectul poate fi înlocuit cu pronumele interogativ *quel* ;
— intercalarea lui *ne* . . .*que* nu este posibilă decît în propozițiile în care subiectul precedă verbul ;
— și altele.
Aceste criterii izolează întotdeauna sintagma cu forța referențială cea mai mare, dar cele mai multe nu se aplică limbii române. Ele confirmă însă că subiectul din structura de adîncime este în așa-numitele propoziții de specificare sintagma a doua.
Cf. *Son cadeau de Noël était un album de Fragonard.*
— *C'est un album de Fragonard qui était son cadeau de Noël.*
— * *C'est son cadeau de Noël qui était un album de Fragonard.*
Criteriul acordului verbului, în schimb, nu este valabil în franceză.
Cf. *Son idole, c'est toi.*

de propoziţiile predicative şi de cele de identificare, care, fără context situaţional şi lingvistic special, nu sînt reversibile.

(7) *Ion este profesor.*
vs ?* *Profesor este Ion.*

(8) *Ion este un student al meu.*
vs ?* *Un student al meu este Ion.*

Vom arăta însă că criteriile acestea sînt insuficiente pentru limba română : pe de o parte, faptul că numele predicativ precedă subiectul nu : înseamnă întotdeauna că propoziţia copulativă are valoare de specificare; şi, pe de altă parte, propoziţiile de specificare nu au în mod obligatoriu ordinea predicat — subiect. Ordinea cuvintelor şi reversibilitatea lor nu constituie deci nici o condiţie suficientă, nici o condiţie necesară pentru ca copulativa să aibă valoare de specificare. Vom dovedi, în primul rînd, că propoziţiile cu inversiune nu sînt întotdeauna „specificaţionale" şi, în al doilea rînd, că propoziţiile cu ordinea subiect — nume predicativ pot fi interpretate ca „specificaţionale".

1. *Inversiunea nu este o condiţie suficientă*

Propoziţiile de specificare tipice, în limba franceză şi în limba engleză, au întotdeauna un nume predicativ determinat cu articolul hotărît, aşa-numitul predicat-etichetă, care ocupă primul loc al propoziţiei şi care dă o descriere susceptibilă de a caracteriza o serie de referenţi de acelaşi fel, dintre care unul este selecţionat de subiectul care urmează. În cele mai multe cazuri numele predicativ antepus reia anaforic un substantiv sau o idee din contextul anterior şi conţine o presupoziţie de existenţă. Un exemplu reprezentativ este numele predicativ superlativ, care presupune o comparaţie între mai mulţi referenţi şi conţine în acelaşi timp ideea că numai unul dintre aceşti referenţi corespunde descrierii.

(9) *Dar dintre toate întîmplările neobişnuite survenite de-a lungul acelor ani neobişnuiţi, cea mai extraordinară a fost, în cea de a doua toamnă a şederii lor acolo, trecerea turmelor.* (Blandiana)

În 1987 am arătat că în limba franceză singurele nume predicative care se pot antepune verbului sînt cele care conţin o presupoziţie de existenţă, pe de o parte, a multor referenţi potenţiali şi, pe de altă parte, a unui referent efectiv. Articolul are în toate cazurile valoare de numeral. În franceză, în general, pot preceda verbul numai nume predicative cu articol hotărît în care existenţa unui singur referent este presupusă[3].

În limba română, însă, nu numai nume predicative de tipul acesta pot sta înaintea verbului, ci şi nume predicative cu articolul nehotărît, şi chiar nume predicative fără articol. Printre numele predicative nehotărîte capabile de a lua locul subiectului, cele mai multe conţin fie un adjectiv numeral ordinal, fie un atribut partitiv, şi îşi păstrează valoarea de numeral, ca şi numele predicative cu articol hotărît.

(10) *Un al treilea tipograf român în Ardeal, necunoscut pînă deunăzi, este Călin, care [...].* (Cartojan)

[3] Singurele nume predicative cu articol nehotărît care se pot antepune în franceză sînt cele în care din articolul nehotărît se poate extrage un numeral.
Ex.: *Une des grandes jouissances du mariage (c')est l'absence du mari.*

(11) *Un capitol din cele mai interesante, fiindcă, dacă ar fi autentic, ne-ar introduce în intimitatea ceremonialului de la curtea lui Neagoe, este cel privitor la primirea solilor.* (Cartojan)

În cazurile acestea[4] avem de a face tot cu propoziții de specificare, căci, în ciuda articolului nehotărît, prima sintagmă se referă la o idee deja menționată, conține o presupoziție de existență a mai multor referenți potențiali și a unui referent real, iar sintagma a doua specifică subiectul.

Sînt și alte cazuri însă, chiar dacă mai rare, în care numele predicativ nehotărît nu are valoare de etichetă, ci constituie o descriere destul de subiectivă sau metaforică a subiectului.

(12) *O luptă-i viață.* (Coșbuc)

(13) *O crimă e ce-mi cereți voi.*

Aici articolul nehotărît nu mai are valoare de numeral, iar sintagma nu e legată de vreo presupoziție de existență. Mai mult: am găsit multe exemple, în care numele predicativ antepus nu are articol.

(14) *Vesel flăcău era văru-meu Pantilie!* (Stancu)

(15) *Cumplit om e Filip Pisicu!* (Stancu)

Din context reiese foarte clar că în exemplele (12) — (15) prima sintagmă nu este deloc legată de contextul anterior și că sintagma a doua n-are valoare de contrast sau de specificare. Antepunerea numelui predicativ se datorează aici emfazei: în toate exemplele numele predicativ caracterizează subiectul în mod subiectiv. Astfel vorbitorul își manifestă prezența în enunț. Nu e vorba aici de nici un fel de specificare, ci, dimpotrivă, de o calificare foarte subiectivă. Schimbarea topicii nu este în schimb simțită ca naturală, cînd numele predicativ exprimă o caracterizare prea obiectivă pentru a fi considerată emfatică. Exemplul (16), de pildă, în care numele predicativ antepus *ordin* este o calificare cu totul obiectivă, este mai puțin normal decît exemplul (17), în care numele predicativ *rușine* e o calificare subiectivă.

(16)? *Ordin era să nu mai rămînă unul acasă, [...]*

(17) *Rușine e să nu știi limba ta.*

Antepunerea numelui predicativ este, de asemenea, mai puțin obișnuită cînd propoziția începe cu o conjuncție și numele predicativ emfatic nu poate să ocupe primul loc al propoziției. Să comparăm exemplul (18), care are o acceptabilitate normală, cu exemplul (19), care are un grad de acceptabilitate mai redusă.

(18) *Curată nebunie era să ții treji în linia întîi, pe gerul acela de crăpau și pietrele, [...], niște amărîți de oameni care de zece zile și zece nopți nu dormiseră decît pe apucate.* (după Fulga)

(19)? *Dar curată nebunie era să ții treji în linia întîi [...] niște amărîți de oameni care de zece zile și zece nopți nu dormiseră decît pe apucate.*

În exemplele (12) — (15) elementul scos în relief nu este subiectul, care vine pe ultimul loc, deci în poziție rematică, ci numele predicativ antepus, care își păstrează toată valoarea predicativă. În limba română

[4] Propozițiile (10) și (11) reprezintă exact același tip de propoziție ca *Une des grandes jouissances du mariage est l'absence du mari*. Extragerea numeralului pare să fie mai puțin necesară însă în limba română decît în limba franceză. Acest fenomen ar putea fi o indicație că în română articolul nehotărît și-a păstrat valoarea originară de numeral mai bine decît în franceză.

reversibilitatea nu este deci numai o însușire a propozițiilor de specificare, ci și un procedeu de emfază în cazul propozițiilor predicative cu valoare subiectivă.

2. *Inversiunea nu este o condiție necesară*

În propozițiile de specificare numele predicativ antepus este în cele mai multe cazuri hotărît, tematic, și reia sau rezumă o idee a propoziției anterioare. Subiectul postpus este hotărît sau nehotărît, scos în relief și, în general, ,,nou'' din punct de vedere discursiv, deci rematic. Prin faptul că se operează un fel de selecționare dintr-un grup de referenți similari se adaugă subiectului o nuanță de contrast, care presupune opoziția cu un alt constituent de aceeași natură. Negația în propozițiile de genul acesta nu poate fi o negație totală, ci domină în mod obligatoriu numai subiectul. Ea lasă intactă presupoziția de existență legată de numele predicativ și nu afectează decît subiectul, dar în acest caz avem de a face cu o negație polemică sau, cum spune Higgins, cu o "contradiction negation".

(20) *Fiul Mariei nu este Ion.*

(21) *Ion nu este fiul Mariei.*

(22) *Nu Ion este fiul Mariei, ci Andrei.*

În exemplul (20), de pildă, care este o propoziție de specificare, negația nu influențează deloc presupoziția de existență a fiului Mariei. Exemplul (21), dimpotrivă, poate da loc interpretării că Maria nici n-are fiu. Presupoziția existenței referentului poate deci fi anulată de negație, și atunci propoziția are valoare predicativă și nu specificațională. Exemplul (22), însă, respectă din nou presupoziția de existență a referentului și astfel negația operează în același fel ca în (20): e o negație parțială, care afectează numai subiectul, păstrează presupoziția de existență a ambelor sintagme și presupune un contrast între subiectul 1 *(Ion)* și un alt subiect 2 de același fel *(Andrei)*. În exemplul (23) avem exact această situație.

(23) *Dar nu mișcarea, nu simpla mișcare era caracteristica principală a acelei priveliști* — [. . .] —, *ci devorarea, digestia, mișcarea internă a organelor mistuitoare.* (Blandiana)

Deși au ordinea subiect — nume predicativ, propozițiile (22) — (23) nu pot fi interpretate decît ca specificaționale. Fără negație, însă, propozițiile acestea devin ambigue, putînd fi interpretate ca predicative sau specificaționale.

(24) *Ion este fiul Mariei.*

Propoziția (24), de exemplu, se poate interpreta, după context și după intonație, fie ca o propoziție predicativă, care spune despre Ion că e fiul Mariei și nu nepotul ei, fie ca o propoziție specificațională, care presupune că Maria are un fiu și că fiul acesta este Ion. În ultimul caz subiectul trebuie să fie foarte accentuat. Deci aici nu ordinea cuvintelor este marca propoziției de specificare, ci intonația.

Concluzie

În limba română ordinea constituenților în propozițiile copulative nu dă o indicație sigură asupra tipului de relație între subiect și numele predicativ: acestea sînt reversibile atît în propozițiile predicative emfatice, cît și în propozițiile de specificare. Pe de altă parte, numele predicativ nu trebuie să fie antepus pentru ca propoziția copulativă să poată primi o interpretare de specificare. Ordinea cuvintelor este mai liberă decît în engleză și în franceză, deoarece intonația joacă un rol cu mult mai important decît în aceste limbi și îndeplinește anumite funcții care, în celelalte limbi, se realizează prin construcții specifice, mai puțin dezvoltate în română, ca, de exemplu, clivajul (ex. *C'est Jean qui est le fils de Marie*). Insuficiența criteriilor de reversibilitate și de ordine a constituenților în limba română trebuie deci pusă în legătură cu mijloacele emfatice de care dispune româna și care sînt mai degrabă prozodice decît sintactice.

Putem conchide că orice definiție a diferitelor tipuri de propoziții copulative bazată pe fapte formale este specifică unei limbi și trebuie adaptată structurilor proprii celorlalte limbi. Ca că fie valabilă pentru mai multe limbi, descrierea unei noțiuni discursive, ca, de exemplu, propoziția de specificare, trebuie să se facă mai degrabă în termeni de presupoziție, de topică și de focalizare, pentru a fi tradusă apoi în criterii formale potrivite fiecărei limbi.

BIBLIOGRAFIE

Bellert I. 1969 : *Arguments and Predicates in the logico-semantic structure of utterances*, în Kiefer F. *Studies in Syntax and Semantics*, Dordrecht, Reidel, p. 34–54.

Frege G. 1892 : *Begriff und Gegenstand*, în Patzig G., *Funktion, Begriff, Bedeutung: Fünf logische Studien*, Göttingen, p. 64–78.

Higgins F. R. 1976 : *The pseudo-cleft construction in English*, Indiana University Linguistics Club.

Kleiber G. 1981 : *Problèmes de référence : descriptions définies et noms propres*, Paris, Klincksieck.

Moreau M.L. 1976 : *C'est. Étude de syntaxe transformationnelle*, Université de Mons.

Plötz S. 1972 : *Simple Copula Structures in English*, Frankfurt/M, Athenäum Verlag.

Riegel M. 1985 : *L'adjectif attribut*, Paris, Presses universitaires de France.

Silenstam M. 1985 : *L'homme est le bourgeois. Le prolétaire, c'est la femme. Un examen des phrases d'identité de forme A est B et A, c'est B*, Uppsala, Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

Strawson P. F. 1971 : *Logico-Linguistic Papers*, London, Methuen.

Van Peteghem M. 1987 : *La réversibilité et les phrases copulatives spécificationnelles*, în „*Travaux de linguistique*", Duculot, 14/15, p. 193–208.

La réversibilité des constituants nominaux dans les propositions copulatives (avec le verbe *a fi*) en roumain

(*Résumé*)

Dans toute la littérature sur les phrases copulatives la réversibilité des constituants nominaux est considérée comme une propriété de certains types de copulatives, à savoir les phrases d'identité et les phrases spécificationnelles. Nous montrons ici qu'en roumain il ne s'agit pas là

d'une propriété réservée exclusivement aux types de copulatives mentionnés, mais que les syntagmes peuvent s'invertir aussi dans des copulatives clairement prédicatives, pourvu que le prédicat soit emphatique. D'autre part, contrairement à ce qui semble se passer en anglais et en français, les copulatives spécificationnelles en roumain ne perdent pas nécessairement leur valeur de spécification quand on inverse l'ordre des constituants. Ces différences entre les langues quant à la réversibilité semblent avoir un lien avec les procédés d'emphase et de mise en relief dont disposent les diverses langues.

Februarie 1987

Universitatea din Gand
Belgia

PIERRE SWIGGERS, **Grammaire et théorie du langage au 18ᵉ siècle : 'Mot', 'Temps' & 'Mode' dans l'Encyclopédie Méthodique,** Presses Universitaires de Lille, 1986, 112 p.

Volumul *Grammaire et théorie du langage au 18ᵉ siècle 'Mot', 'Temps' & 'Mode' dans l'Encyclopédie Méthodique*, datorat lingvistului belgian Pierre Swiggers, cunoscut cititorilor români și prin articolele publicate în revistele românești de specialitate, poate fi considerat o completare utilă la cartea lui Sylvain Auroux, *L'Encyclopédie: 'Grammaire' et 'Langue' au XVIIIᵉ siècle*, Paris, Mame, 1973, în care sînt reeditate două dintre articolele lui Nicholas Beauzée, oferind astfel celor interesați o imagine de ansamblu asupra teoriei lingvistice a enciclopediștilor francezi.

Volumul de față reproduce alte trei articole ale lui Beauzée, articole scrise inițial pentru enciclopedia lui Diderot și d'Alembert și revizuite apoi pentru propria sa *Encyclopédie méthodique: Grammaire et littérature*, Paris, 1782—1786. Surprinzător, însă, numele acestuia lipsește de pe copertă, cititorul putînd crede că este vorba doar de un studiu consacrat gramaticii și teoriei limbii din secolul al XVIII-lea, și nu și de o reeditare a unor articole ale enciclopedistului francez.

În introducere (*Introduction*, p. 9—11) Pierre Swiggers prezintă pe scurt importanța studiilor de lingvistică ale iluminiștilor francezi, arătînd că acestea „se situent au carrefour de la grammaire, de la philosophie du langage, de l'anthropologie culturelle et de la psychologie sociale" (p. 9) și subliniind actualitatea ideilor și analizelor propuse.

Introducerea este urmată de o bibliografie (*Bibliographie sélective*, p. 13—18) care grupează cele mai importante lucrări (publicate în perioada 1875—1984) consacrate studiului gramaticii din secolul al XVIII-lea.

Fiecare din cele trei articole reeditate, 'Mot', 'Temps' și 'Mode', este precedat de cîte o succintă introducere a lui Pierre Swiggers, în care sînt prezentate ideile principale ale studiului respectiv prin raportare atît la studiile lingvistice anterioare secolului al XVIII-lea, cît și la lingvistica modernă.

Studiul introductiv care precedă articolul 'Mot' prezintă și ideile principale ale articolelor 'Etymologie' (al lui Turgot) și 'Formation' (al lui Beauzée și Douchet), pentru a oferi cititorului o imagine mai cuprinzătoare a concepției despre cuvînt a enciclopediștilor francezi.

Pierre Swiggers subliniază, în comentariile sale, actualitatea unora dintre ideile lui Beauzée, semnalînd, în același timp, și unele dintre greșelile sau lipsurile prezente în studiile acestuia.

Renașterea interesului pentru opera lui Nicholas Beauzée (1717—1789) se datorează, de altfel, 'modernității' sale, studiile lui avînd unele caracteristici proprii unora dintre orientările din lingvistica contemporană :se acordă prioritate formei față de conținut, se încearcă postularea de universalii lingvistice, analizele se caracterizează printr-un riguros binarism.

Primul articol reeditat în volumul de față, 'Mot', cuprinde teoria generală a lui Beauzée asupra claselor de cuvinte, teorie bazată pe caracteristicile formale și semantice ale acestora și în cadrul căreia cuvintele *variabile* sînt clasificate în *determinate* (numele și pronumele) și *nedeterminate* (adjectivul și verbul), iar cele *invariabile* în *supletive* (prepoziția și adverbul) și *discursive* (conjuncția).

Cel de-al doilea articol, 'Temps', prezintă, după părerea noastră, o teorie mai degrabă originală decît actuală asupra timpurilor verbale. Beauzée propune o revizuire a sistemului temporal tradițional francez. Deși face apel la interpretări de ordin metafizic, sistemul propus se bazează însă pe criterii formale. Astfel, timpurile prezentului sînt cele care exprimă existența simultană cu o anumită 'époque', cuprinzînd prezentul, imperfectul, perfectul simplu și viitorul. Este ușor de observat că timpurile 'prezentului' sînt formele temporale simple. Preteritul și viitorul sînt analizate ca exprimînd anterioritatea și, respectiv, posterioritatea față de o 'époque' ele cuprinzînd timpurile compuse. Criteriul de clasificare se dovedește a fi, în cele din urm unul formal, ducînd la disocieri regretabile, cum ar fi, de exemplu, aceea a perfectului com — clasificat în cadrul timpurilor preteritului — și a perfectului simplu — clasificat în timpurilor 'prezentului'.

Ceea ce credem că merită a fi semnalat este faptul că, în analiza valorilor timpu bale, Beauzée acordă o atenție deosebită 'valorilor contextuale', ceea ce îi permite diverselor întrebuințări ale unei forme temporale verbale ca prezentul.

În articolul consacrat categoriei modului, 'Mode', enciclopedistul francez se depărtează de analiza caracteristică gramaticii din secolul al XVIII-lea, care privea modul ca o trăsătură semantică, considerîndu-l un 'accident verbal' și întorcîndu-se astfel la poziția gramaticii medievale.

În ciuda unor lipsuri sau a unor greșeli care apar în studiile sale, momentul 'Beauzée' reprezintă, fără îndoială, prin claritatea gîndirii și a expunerii, prin coerența analizelor, prin unele dintre ideile avansate, un moment important în istoria gîndirii lingvistice franceze, ceea ce justifică pe deplin această reeditare (în condiții grafice minunate) a textelor sale.

De altfel, inițiativa lui Pierre Swiggers de repunere în circulație a unor studii de lingvistică mai vechi ar putea constitui un model și pentru o reeditare similară a unor studii de gramatică românești.

LARISA AVRAM
Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

Mai 1988

FERENC GREGOR, **Die alte ungarische und slowakische Bergbauterminologie mit ihren deutschen Bezügen.** Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1985, 344 p.

În această monografie, Ferenc Gregor studiază terminologia mineritului în maghiară și slovacă, limbi în care ea a apărut în aceleași condiții istorice, prezintă numeroase trăsături comune sau asemănătoare și a fost puternic influențată de limba germană. Cercetarea are un caracter istorico-etimologic și adesea interdisciplinar. Ea depășește limitele stricte ale domeniului prin numeroasele „incursiuni" în lexicul specializat al unor limbi din zone învecinate, nu în ultimă instanță în cel al românei.

Lucrarea este alcătuită dintr-o listă de abrevieri, o introducere, o primă parte consacrată începuturilor exploatării minereurilor în Ungaria, partea în care se procedează la analiza terminologiei mineritului din cele două limbi, un rezumat, un indice de cuvinte și un indice de nume de localități.

În *Abkürzungen* (p. 7—18), figurează abrevierile și siglele pentru lucrările utilizate ca surse bibliorafice. Bibliografia, extrem de bogată (361 de titluri), cuprinde și 7 lucrări [1] elaborate de sau în colaborare cu specialiști din România. Lipsesc însă tocmai singurele lucrări românești care discută influența germană asupra terminologiei românești a mineritului: M. Homorodean, *Contribuții la studiul terminologiei miniere românești*, în CL, II, 1957, p. 193—208; Liviu Onu, *Influențe interregionale în terminologia mineritului din Valea Jiului*, în FD, I, 1958, p. 145—180, și Gheorghe Pop, *Cîteva considerații asupra terminologiei miniere din bazinul Baia-Borșa*, în LR, XVII, 1968, 5, p. 405—411 (evaluate sintetic în Helga Größmann-Osterloh *Die deutschen Einflüsse auf das Rumänische*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1985, p. 107—109).

În *Einleitung* (p. 19—22), autorul expune motivele ce l-au determinat să elaboreze lucrarea, stadiul actual al studierii terminologiei mineritului în literatura de specialitate maghiară și slovacă (p. 19—20), structura lucrării și principiile care au stat la baza selectării vocabularului analizat din limbajul de specialitate cercetat (p. 21—22). Pentru discuția de față, acest ultim punct este cel care ne interesează cel mai mult. Astfel, se arată că termenii și/sau expresiile de specialitate au fost grupate pe sfere conceptuale, fără a se neglija, cînd situația o impunea, unele explicații tehnice. Autorul subliniază că nu a intenționat să înregistreze vocabularul complet al mineritului din cele două limbi, ci doar termenii cei mai importanți, el înglobînd însă și unii termeni care nu sînt *stricto sensu* de minerit. Se mai relevă, pe bună dreptate, faptul că, din punct de vedere lingvistic, situarea geografică (dialectală) și istorică a elementului german se dovedește foarte dificilă, din cauza existenței unor variante diferite ale aceluiași cuvînt, atît în germană, cît și în formele sub care a fost preluat în maghiară și slo-vacă [2].

[1] Semnalăm aici erorile strecurate în titlurile a 3 dintre acestea (v. *Abkürzungen*, Prodan, ... și Tiktin): Producția fierului ... și nu Produkția fieurului ...; București nu Buka-... ...ectiv București.

[2] ...tru situația din limba română, v. variantele înregistrate în Liviu Onu, *art. cit.*, ... 150—152 și 155—177.

În partea I, *Die Anfänge des Erzbergsbaus* (p. 23—32), se prezintă succint cadrul istoric (dar și economic și social) al formării lexicului specializat al mineritului din cele două limbi în discuție. De remarcat este faptul că etapele apariției și dezvoltării terminologiei mineritului în maghiară și slovacă evidențiază numeroase similitudini cu situația din limba română [3].

Partea a II-a, *Die Terminologie der einzelnen Begriffskreise* (p. 33—325), este împărțită în 13 capitole : 1. Mina, exploatarea minieră (p. 33—49) ; 2. Minerul (p. 49—63) ; 3. Proprietarul minei, patronul minei (p. 63—69) ; 4. Funcționarii (p. 69—86) ; 5. Organizarea muncii, retribuire (p. 86—103) ; 6. Locuința, îmbrăcămintea (p. 103—116) ; 7. Fazele principale ale mineritului : explorare, susținere, abataj, lucrare minieră (p. 116—195) ; 8. Minereul (p. 195—215) ; 9. Uneltele (p. 215—248) ; 10. Aerajul, iluminatul, hidratarea (p. 248—267) ; 11. Extinderea minei (p. 267—277) ; 12. Transportul (p. 278—312) ; 13. Burajul (p. 312—325). Vocabularul [4] este deci grupat pe sfere conceptuale [5]. Analiza se efectuează din perspectiva istorico-etimologică, utilizîndu-se adeseori surse necunoscute pînă acum. Autorul a depus eforturi considerabile pentru a prezenta și discuta modificările formale și/sau diferențele de semnificație pe baza unui foarte bogat material documentar. Să remarcăm și faptul că se fac referiri și la formele sub care termenii de minerit germani au pătruns și în alte limbi slave (ceha, polona, rusa, sîrbocroata) pe de o parte, dar și în română pe de altă parte.

În *Zusammenfassung* (p. 327—330), se desprind concluziile la care a ajuns autorul. Dintre acestea, le vom reda pe cele care ni se par a fi mai interesante pentru cititorul român. Astfel, ca urmare a imigrării în Ungaria a unui mare număr de mineri de origine germană, o parte însemnată a terminologiei germane a mineritului a intrat în amîndouă limbile cercetate (direct în slovacă și, cel mai adesea, pe filieră indirectă, prin intermediul slovacei în maghiară). În consecință, terminologia de specialitate din maghiară și slovacă s-a bazat, în trecut, pe germană (ceea ce nu înseamnă că în cele două limbi nu au existat și termeni și/sau expresii autohtone, deși în număr nesemnificativ). Cel mai adesea, s-a recurs la împrumuturi din germană, în forma cunoscută și utilizată într-un loc dat (variantele înregistrate avînd adeseori o semnificație care diferă parțial sau total de cea inițială din limba germană). Frecvente sînt și calcurile, precum și traducerile parțiale. Dintre cei aproape 250 de termeni germani cercetați care au intrat cel mai adesea în ambele limbi, aproximativ 50 de împrumuturi în slovacă și circa 25 în maghiară au putut fi atestate pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea (deși, după cum afirmă autorul, analogiile cu ceha și sîrbocroata permit presupunerea că există mult mai multe împrumuturi timpurii decît cele atestate). Începînd cu secolul al XVII-lea, numărul împrumuturilor atestate din germană crește considerabil (printre altele și ca urmare a numărului mai mare de surse existente). În ceea ce privește terminologia mineritului, influența slovacei asupra maghiarei a fost mai mare decît cea exercitată de maghiară asupra slovacei, iar de o influență a acestor două limbi asupra germanei nu se poate practic vorbi (atestate sînt doar un cuvînt maghiar, respectiv, unul slovac). În sfîrșit, în ambele limbi sînt atestate și cîteva expresii de origine latină.

În *Wortregister* (p. 331—341), sînt cuprinse cuvintele (împreună cu cele mai importante variante) germane, maghiare și slovace. Compararea listei de cuvinte germane împrumutate de limbile maghiară și slovacă (fără a lua în considerare calcurile și/sau traducerile parțiale) cu inventarele (mult mai reduse și incomplete) de termeni germani de minerit împrumutați de română (din lucrările citate ale lui M. Homorodean, Liviu Onu și Gheorghe Pop) se poate dovedi utilă și fertilă în sugestii pentru cercetătorii români ai domeniului. Se constată atestarea, sub o formă sau alta, atît în maghiară și slovacă, cît și în română, a multor asemenea termeni : *Feldort*, *First*, *Funze*, *Hangendes*, *Hutmann*, *Hund*, *Läufer*, *Leerhäuer*, *Ligendes*, *Ort*, *Pickhammer*, *Putzga*, *Riese(n)*, *Schacht*, *Schlag*, *Stampfe*, *Steiger*, *Stollen*, *Strecke*, *Sumpf* etc. La aceștia s-ar putea adăuga, eventual, și termeni germani de minerit intrați în toate cele trei limbi pe calea calcurilor și/sau a traducerilor parțiale (adeseori dublete ale împrumuturilor propriu-zise).

Lucrarea se încheie cu un *Ortsregister* (p. 343—344) al localităților ce se găsesc în afara granițelor de astăzi ale Ungariei, care figurează în text cu numele lor maghiare și germane.

[3] V. în acest sens Gheorghe Pop, *art. cit.*, p. 406—408.

[4] Aproximativ 800 de expresii (și variante) în maghiară și, respectiv, circa 600 în slovacă.

[5] În mod similar procedează Liviu Onu, *art.cit.*, p. 154, și Gheorghe Pop, *art. cit.*, p. 407—410, prin gruparea termenilor în ceea ce autorii numesc „categorii semantice".

Avînd în vedere variatele surse consultate, bogăţia materialului, minuţiozitatea analizei efectuate şi justeţea concluziilor desprinse, monografia lui Ferenc Gregor întruneşte toate calităţile pentru a fi recomandată specialiştilor în lexicologie şi etimologie. De asemenea, ea prezintă interes, prin caracterul său interdisciplinar, şi pentru cercetările de istorie, etnografie ş.a. În sfîrşit, subliniem încă o dată că, date fiind numeroasele similitudini în ceea ce priveşte formarea şi componenţa terminologiei mineritului în limbile maghiară şi slovacă, pe de o parte, şi română, pe de altă parte, precum şi prezenţa elementului german în toate cele trei limbi, lucrarea de faţă interesează şi pe specialiştii români în acest domeniu.

ANDREI A. AVRAM

Mai 1988

Institutul de Lingvistică

Bucureşti, str Spiru Haret nr. 12

LUCIA WALD, DAN SLUŞANSCHI, **Introducere în studiul limbii şi culturii indo-europene,** Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987, 366 p.

Lucrarea are, printre altele, scopurile pe care înşişi autorii le mărturisesc în prefaţă : unul foarte important pentru noi, şi anume înţelegerea faptului că substratul limbii române nu poate fi discutat decît în urma unei foarte bune cunoaşteri a metodelor, principiilor şi a ultimelor descoperiri ale gramaticii indo-europene. Autorii atrag atenţia că numai gramatica comparată indo-europeană poate să-l menţină pe lingvist pe linia cercetării adevărate, ferindu-l de fantezie şi abuz.

Scrisă într-o limbă aleasă, cartea este citită cu acelaşi interes de lingvistul nespecialist. doritor să afle ce este şi cu ce se ocupă indo-europenistica, şi de lingvistul specialist, care, deşi găseşte aci tot ce ştie din lucrările de gramatică comparată indo-europeană şi de limbi indo-europene vechi, este captivat de metodologia prezentării materialului.

Într-adevăr, lucrarea se remarcă printr-o bună organizare a problemelor tratate. Cei doi autori explică sistemul de notare a sunetelor în limbile indo-europene ; fiecare capitol este urmat de note documentare şi de o bibliografie bogată.

Împărţită în şapte capitole, cartea este constituită din două părţi : prima prezintă pe scurt, dar foarte clar şi precis, principalele grupe de limbi indo-europene mai vechi şi mai noi, acolo unde nu se cunosc cele vechi, iar a doua se referă la metoda reconstrucţiei, la rezultatul aplicării ei şi la punctul de vedere al comparatistului faţă de ceea ce se reconstruieşte.

Într-un prim capitol, intitulat *Înrudirea limbilor indo-europene*, L. Wald lămureşte pe cititorul neavizat ce înseamnă conceptul de înrudire între limbi şi prezintă teoriile referitoare la constituirea familiei de limbi indo-europene, la descendenţa acestora din limba numită convenţional indo-europeană comună, la înrudirea dintre ele.

Fiecare grup de limbi indo-europene este înfăţişat pe rînd de cei doi autori, urmînd un plan foarte clar : prezentarea atestărilor numelor populaţiilor şi ale vorbitorilor acestor limbi la autorii antici, etimologiile propuse pentru explicarea acestor etnonime, un scurt istoric al culturii şi civilizaţiei respective, prezentarea textelor de care dispune lingvistul la ora actuală, enumerarea trăsăturilor care permit să se susţină caracterul indo-european al idiomului respectiv.

Din mulţimea limbilor indo-europene prezentate în carte nu ne vom opri decît la cele care prezintă o importanţă deosebită pentru comparatistica indo-europeană.

În prezentarea limbilor vorbite în Italia, D. Sluşanschi consideră necesar să lămurească mai întîi noţiunea de limbi italice, deoarece această problemă a stîrnit discuţii între lingvişti. Cititorul ia cunoştinţă de cea mai recentă teorie, a lui Devoto şi Pallotino, potrivit căreia italicii ar fi venit în peninsulă din Iliria şi Dalmaţia. Despre limba venetă, atestată în Italia, autorul vorbeşte într-un capitol separat, deoarece nici pînă astăzi nu este clar dacă reprezintă sau nu o ramură sau un grup aparte, deşi caracterul ei indo-european este clar dovedit.

Limbii greceşti autorul îi consacră un întreg capitol, în care, după ce prezintă istoricul textelor şi caracteristicile principalelor grupe de dialecte, subliniază că toţi grecii de pe întreg ţărmul Mediteranei, unde i-a risipit colonizarea, erau conştienţi de unitatea lor lingvistică. Prezentarea celor trei valuri succesive de populaţii care în jurul anului 2000 î.e.n. ar fi coborît în Grecia din Epir şi din vestul Macedoniei nu este lipsită de importanţă, dacă ne gîndim că în acele regiuni au locuit vorbitorii unui idiom îndeaproape înrudit cu greaca veche — macedoneana veche, cunoscută, din păcate, numai din cîteva glose şi nume proprii păstrate la Hesischius.

Cu privire la limba traco-dacilor, menţionez numai că autorul (D. Sluşanschi) atrage atenţia asupra prudenţei şi competenţei de care trebuie să dea dovadă oricine se încumetă să cerceteze materialul lingvistic deosebit de sărac.

Dintre idiomurile din Balcani, albaneza, atestată tîrziu, prezentînd elemente fonetice, morfologice, lexicale mult schimbate faţă de ceea ce se consideră a fi indo-europeana comună şi supusă unor puternice influenţe succesive din partea latinei, este singurul idiom indo-european care a supravieţuit în această zonă. Evoluînd separat, ea a fost ferită de alte influenţe (greceşti, turceşti şi slave), oferind un material preţios pentru lingviştii preocupaţi de legăturile genetice ale albanezei cu româna.

Documentata prezentare a limbii armene o datorăm Franciscăi Băltăceanu. Deşi, datorită unor trăsături caracteristice, formele cuvintelor sînt schimbate faţă de corespondentele lor din celelalte limbi indo-europene, armeana prezintă relaţii cu indo-iraniana, iar elementele

comune cu greaca sînt de multe ori comune și cu limbile baltice. Relația dintre armeană, greacă, albaneză și substratul limbii române permite să se vorbească despre existența, într-o perioadă preistorică, a unei arii lingvistice balcanice.

Deși vorbită în Italia, etrusca este prezentată la capitolul *Concluzii*, care încheie prima parte a lucrării, pentru că nici după ultimele cercetări nu se poate spune nu numai cărui grup îi aparține, dar nici dacă este indo-europeană sau nu (L. Wald dă lista elementelor considerate indo-europene și a celor neindo-europene, al căror număr variază de la un cercetător la altul).

Începînd cu cel de al treilea capitol, intitulat *Reconstrucția limbii indo-europene comune*, cititorul este familiarizat cu metodele și principiile comparației indo-europene.

După ce prezintă foarte clar cele cîteva elemente care trebuie avute în vedere atunci cînd se pornește la reconstrucție, L. Wald explică în ce constă premisa acestei reconstrucții : trebuie stabilit un stoc suficient de mare de morfeme lexicale și gramaticale păstrate neîntrerupt în limbile indo-europene, asemănările și deosebirile dintre ele trebuie să se conformeze regulilor de corespondență fonetică, în timp ce diferențele semantice trebuie să fie motivate logic. Numeroasele exemple de reconstrucție fonetică, morfologică și semantică, însoțite de explicații, lămuresc cititorul asupra proceselor prin care se ajunge la forme considerate a cobori din indo-europeana comună. Pentru reconstruirea lexicului în liniile lui generale, trebuie ținut seama de principiul evidenței cumulatoare, ilustrat printr-o serie de exemple din greacă, sanscrită, latină, vechea germană de sus, lituaniană etc. : un termen întîlnit în mai multe limbi indo-europene vechi este cu cea mai mare probabilitate (ca să nu spunem cu certitudine) moștenit din indo-europeana comună dacă, pe lîngă paralelism în flexiune și în moțiune, prezintă și concordanța la genitiv.

În privința atitudinii lingvistului față de veridicitatea reconstrucției, autoarea atrage atenția că trebuie ținut seama de evoluția cercetărilor și de perfecționarea metodelor. Obiectul gramaticii comparate indo-europene nu trebuie să fie reconstrucția în sine a limbii comune, ci punerea în lumină a elementelor păstrate neîntrerupt în limbile care derivă din ea. Punctul de vedere adoptat astăzi recomandă prudență, căci tot ceea ce se reconstituie are un caracter relativ și aproximativ, deoarece oricînd pot fi descifrate alte inscripții sau pot fi descoperite altele noi.

Capitolul al patrulea prezintă structura indo-europenei comune. Este discutat sistemul vocalic, al cărui specific constă în alternanțele cantitative și calitative, și este prezentată foarte clar teoria laringalelor, potrivit căreia vocala unică *e* din protoindo-europeană, în combinație cu trei laringale (notate $ə_1$ $ə_2$, $ə_3$), în diferite poziții, după o anumită formulă, dă celelalte vocale lungi sau scurte. Numeroasele exemple ilustrează teoria oclusivelor velare, organizate în mai multe serii după modul de articulare și cu tratamente diferite pe grupuri de limbi. Este vorba de izoglosa velarelor, care a stat la baza diviziunii limbilor în *centum* și *satəm*.

Accentul indo-european este presupus a fi fost muzical și liber, dar această problemă este cît se poate de dificilă datorită faptului că foarte puține limbi vechi îl notează, iar pentru faza comună a indo-europenei, care interesează pe comparatiști, nu dispunem de texte. Este interesant faptul că exista și un accent pozițional pe silaba inițială a substantivului în cazul vocativ și pe verbul finit predicat al unei propoziții secundare.

Sînt reconstruite desinențele nominale și cele verbale, pronumele și numeralul, foarte clar prezentate în tabele și scheme. Articolul nu exista în indo-europeana comună, fiind o creație secundară : în unele limbi în faza veche, în altele în faza medie sau chiar modernă. Categoria aspectului, una dintre cele mai vechi categorii ale verbului, este discutată și explicată pe larg, cu referire la situația din latină, greacă și sanscrită.

În sintaxă, metoda reconstrucției este mai greu de aplicat din cauza lipsei de texte în ceea ce se consideră a fi indo-europeana comună și a scurtimii celor din limbile indo-europene vechi. Au putut fi totuși reconstruite relațiile dintre cuvinte în cadrul propoziției. În privința sintaxei frazei, analizîndu-se textele cele mai vechi, cum ar fi cele hitite, s-a ajuns la concluzia că ea se baza pe parataxă, existînd totuși două tipuri clare de coordonare : copulativă, cu particulă enclitică *$k^{u}e$ (lat. *-que*, gr. -τε, skr. *ce*, got. *(-u)h)*, și disjunctivă, cu particula enclitică **-we/wē* (skr. *-vā*, *va*, lat. *-ue*). Singurul element de subordonare cert pentru indo-europeana comună este pronumele relativ *$k^{u}e/oi$-.

În privința participialelor absolute (genitivul absolut în greacă, genitivul și locativul absolut în sanscrită, ablativul absolut în latină și în limbile italice, dativul absolut în limbile baltice și slave), ultimele cercetări afirmă că acestea sînt „evoluții specifice fiecărei limbi în parte". Completiva infinitivală pune un mare semn de întrebare, care se pare că nu poate fi rezolvat atîta timp cît nu avem texte care să reflecte stadiul protoindo-european.

Capitolul al cincilea, *Vocabular și cultură indo-europeană*, este poate cel mai interesant și mai atractiv pentru majoritatea cititorilor, pentru că, după ce prezintă tipurile de formare cuvintelor (teme simple, cuvinte formate prin derivare, prin compunere, prin reduplicare etc.),

prezintă componența vocabularului indo-european așa cum a fost reconstituit pe domenii lexicale. În felul acesta, cititorul își poate face o imagine, fie și parțială, despre limba indo-europenilor.

Ipotezele privitoare la configurația dialectală a arealului indo-european constituie subiectul celui de al șaselea capitol al lucrării. Grupul indo-iranian este singura uniune lingvistică a cărei situație este clară. Situația grupului balto-slav este mai complicată, deoarece nu există nici o izoglosă importantă care să le despartă și nu a putut fi determinată o perioadă de existență comună. Comunitatea italo-celtică este și ea controversată: chiar Meillet la început a acceptat-o (1908), iar apoi a contestat-o (1922); astăzi ideea pierde teren, pentru că analiza faptelor lingvistice duce la concluzia că o astfel de comunitate nu se poate susține. Metodele geografiei lingvistice (teoria valurilor, teoria ariilor laterale), ca și metoda statistică a diagnosticului diferențial nu reușesc să aducă elemente noi, confirmînd cele știute.

Preocuparea veche a lingviștilor indo-europeniști, problema situării în spațiu a patriei primitive comune a indo-europenilor (*Urheimat*) este discutată pe larg în cel de al șaptelea și ultimul capitol al cărții. Ipotezele privind locul patriei comune pot fi grupate după criteriul geografic. Trecînd în revistă toate aceste ipoteze care o localizează în diverse regiuni din Asia și Europa, L. Wald se oprește mai mult la ultimele cercetări.

Recenta lucrare a celor doi clasiciști români este cît se poate de bine venită pentru lingvistica noastră, punînd la dispoziția maselor de cititori informații privitoare la cultura materială și spirituală a unor populații străvechi. Subliniem gestul frumos și emoționant al autorilor, aparținînd la două generații diferite, de a închina cartea profesorilor de filologie clasică care au format multe generații de specialiști în acest domeniu.

GABRIELA MÂRZA-PETRESCU

NICOLAE DOBRIȘAN, **Vocabular român-arab.** *Arhitectură, construcții civile, drumuri și poduri*, București, T.U.B., 1988, 108 p.

Vocabularul român-arab, editat în Tipografia Universității din București, în luna ianuarie 1988, reprezentînd prima lucrare de acest gen din țara noastră, selectează, pe lîngă termenii folosiți în arhitectură, construcții civile, drumuri și poduri, și o serie de termeni din alte domenii de interferență, cum ar fi: electricitate (de exemplu: curent electric — *tayyār kahruba'iyy*; circuit electric — *dā'ira*) sau chimie (de exemplu: apă distilată — *mā' muqaṭṭar*; a galvaniza — *ğalfana*), precum și un număr minim de elemente din lexicul economico-administrativ, cum ar fi: proces-verbal de predare-preluare — *maḥḍaru-t-taslīmi wa-l-'istilāmi*; condiții generale de licitație — *aš-šurūṭu-l-'āmatu lil-munāqasati* etc.

Vocabularul cuprinde un cuvînt înainte (p. 5—6), o listă de abrevieri (p. 7), o bibliografie selectivă (p. 7) și corpusul de cuvinte propriu-zis (p. 8—108).

Termenii au fost ordonați strict alfabetic, iar sintagmele apar după cuvîntul-titlu, care, în scopul economisirii spațiului, este înlocuit în îmbinarea respectivă printr-o linioară.

Autorul nu a considerat necesar să indice categoria gramaticală a tuturor cuvintelor — întrucît *Vocabularul* se adresează unor persoane cu pregătire filologică —, oprindu-se doar la diferențierea utilizării aceleiași forme ca substantiv sau ca adjectiv. Acolo unde există două sau mai multe posibilități de vocalizare a aceluiași cuvînt, au fost indicate vocalele scurte pentru a evita eventualele erori de citire[1].

De menționat că, în ciuda volumului mic — aproximativ trei mii de cuvinte —, elaborarea unei astfel de lucrări presupune o muncă imensă, necesară învingerii nu numai a greutăților inerente oricărui pionierat, ci și a unor aspecte legate de situația lingvistică arabă, și anume în primul rînd în ceea ce privește cristalizarea incompletă a terminologiei tehnice. După cum se știe, există, pe de o parte, terminologia propusă de academiile de limbă de la Cairo, Damasc, Bagdad, care nu întotdeauna este cea acceptată și folosită de specialiștii în domeniul respectiv, iar, pe de altă parte, terminologia creată și folosită de specialiștii respectivi, care, la rîndul ei, nu este întotdeauna admisă și de academiile de limbă. În acest sens, cuvîntul arab care denumește *terminologia*, și anume *al-muṣṭalaḥāt* „cele asupra cărora s-a convenit", este, credem, destul de sugestiv pentru a reflecta exact această situație, unde totul este convențional, dar oricînd supus unor (eventuale) modificări ulterioare. În consecință, unii termeni propuși de academiile de limbă rămîn numai literă moartă datorită complexității lor, amintindu-ne

[1] În scrierea arabă nu se notează vocalele scurte, ele se deduc la citire pe baza regulilor gramaticale (n.n.).

în acest fel de unele creații ale Școlii Ardelene. Pe de altă parte, termenii creați și utilizați de specialiști au o circulație restrînsă, limitîndu-se adesea la o arie dialectală[2].

Avînd în vedere această stare de lucruri, *Vocabularul român-arab* este cu atît mai valoros cu cît autorul lui, Nicolae Dobrișan, nu s-a limitat la inventarierea listelor de cuvinte publicate de academii, ceea ce ar fi făcut această lucrare de multe ori inoperantă, ci a verificat, în practică, dacă termenul academic s-a impus în limbajul de specialitate ori a fost învins de termenul convenit de specialiștii în domeniul respectiv.

De precizat că, pentru aceeași noțiune, academiile au propus uneori termeni diferiți, care, de altfel, s-au impus cu toții, de exemplu: jaluzea — *ḥaṣīrat*, *mušarrabiyyat*; prag — *natū'*, *ẖarǧat*, *'atabat*, *'atab*, *'askafa*, *sākif*, *ma'mar*. În alte cazuri, însă, termenii propuși de academii nu au fost acceptați, în locul lor folosindu-se termeni care, din păcate, nu apar încă în dicționare, ci trebuie culeși la fața locului, așa cum a procedat autorul *Vocabularului* de față. Pentru acești termeni cu circulație restrînsă s-a indicat, de fiecare dată, în paranteză, aria lingvistică unde au fost semnalați. De exemplu: priză — *birīzat*, *maẖraǧ* (termeni general valabili) și *klāk* (care e folosit numai în Irak); glaf — *mirfaq*, *masnad* și *ǧilsat* (ultimul folosit numai în Libia). De asemenea, uneori figurează numai termenul regional, ca de exemplu: margine — *būz*, folosit numai în Libia.

Vocabularul român-arab supus aici analizei, pe lîngă faptul că reprezintă o lucrare de pionierat nu numai în lexicografia românească, ci și în cea arabă, constituie un valoros instrument de lucru atît pentru traducătorii români, cît și pentru specialiștii interesați de lexicologia limbii arabe.

GEORGE GRIGORE

[2] Vezi Nicolae Dobrișan, *Curs de lexicologie arabă*, București, T.U.B., 193, p. 8—11.

"Folia Linguistica", 1987, nr. 1

După numerele duble 1—2 şi, respectiv, 3—4 pe 1986 consacrate problemelor de tipologie lingvistică, numărul de faţă constituie o "Special Issue on 'Modality' ". El cuprinde o introducere (*Introduction*), patru articole, un articol recenzie (*Review Article*) şi se încheie, ca de obicei, cu rubrica *Libri*.

În *Introduction*, p. 1—2, Ferenc Kiefer, care îngrijeşte acest număr, prezintă pe scurt articolele din cuprinsul revistei. Se constată cu această ocazie că, deşi pe autori îi separă mari diferenţe în ceea ce priveşte scopurile pe care şi le propun, precum şi modul de abordare a problemelor studiate, din toate cele patru articole reiese interesul comun faţă de modalitatea manifestată la nivelul limbajului natural.

În ceea ce priveşte articolele, remarcăm mai întîi că două dintre acestea au un pronunţat caracter teoretic şi general — Anna Wierzbicka, *The Semantics of modality*, şi Ferenc Kiefer, *On defining modality*, în vreme ce în contribuţiile semnate de Lavinia Merlini Barberesi, *"Obviously" and "Certainly": two different functions in argumentative discourse* şi, respectiv, de Monika Doherty, *Perhaps*, se investighează fenomenul modalităţii în cîteva forme de actualizare şi realizare concretă în limbajul natural.

Articolul Laviniei Merlini Barberesi, *"Obviously" and "Certainly": two different functions in argumentative discourse*, p. 3—24, este consacrat analizei rolului acestor două "modal adverbials". Autoarea contestă punctul de vedere tradiţional în conformitate cu care *obviously* şi *certainly* ar îndeplini aceeaşi funcţie în discurs, afirmînd că acestea ar fi diferite atît din perspectiva semanticii, cît mai ales din cea a pragmaticii. Pornind de la comportamentul acestor "modal adverbials" în discursul argumentativ, autoarea afirmă că *certainly* ar avea o funcţie de evaluare epistemică, în vreme ce *obviously* ar îndeplini o funcţie (retorică) de evaluare a „inferabilităţii". În consecinţă, *certainly* ar fi un membru al clasei de modificatori epistemici, iar *obviously* ar aparţine clasei indicatorilor de inferabilitate. În continuare, autoarea propune cîteva criterii menite a ilustra comportamentul diferit al celor două "modal adverbials".

În *The semantics of modality*, p. 25—44, Anna Wierzbicka discută cîteva dintre problemele generale de natură metodologică pe care le ridică studiul modalităţii. Autoarea porneşte de la constatarea îndreptăţită că, deşi par adesea ireconciliabile, punctele de vedere atît ale filozofilor, cît şi ale lingviştilor exprimate în lucrări consacrate semanticii verbelor modale se întîlnesc în aceeaşi „practică general acceptată de 'definire' a unor cuvinte relativ complexe şi obscure precum *can*, *must* sau *should* cu ajutorul unor cuvinte şi mai complexe şi obscure", adică al conceptelor modale, „ele înseşi niciodată elucidate sau analizate". În consecinţă, autoarea pledează în favoarea analizei conceptelor modale în termenii unor concepte mai simple şi mai clare. De asemenea, se susţine că metalimbajul semantic trebuie să fie derivat din şi legat de limbajul natural pentru a permite astfel şi o verificare intuitivă a adecvării sale. Se mai sugerează, printre altele, că modale diferite pot prezenta asemănări în privinţa semnificaţiei lor; diversele utilizări ale aceluiaşi verb modal se bazează pe un nucleu comun al semnificaţiei. De obicei, conceptele modale pot fi redate şi în limbile în care nu există corespondenţi pentru *can*, *should* sau *have to*.

Monika Doherty, *Perhaps*, p. 45—66, analizează această particulă modală în diversele contexte în care este întrebuinţată. Se afirmă că, „deşi *perhaps* nu exprimă modalitatea posibilităţii în mai mică măsură decît cuvinte ca *possible*, *can* sau *may*", se pot constata o serie de diferenţe legate de ceea ce autoarea numeşte „comportamentul contextual" al acestei particule. Diferenţele s-ar baza pe faptul că *perhaps* determină o atitudine modală, în vreme ce, de exemplu, *can* modalizează o semnificaţie propoziţională.

Ferenc Kiefer îşi propune în *On defining modality*, p. 67—94, să expliciteze cîteva noţiuni — pe care le consideră drept cele mai importante — în studiul modalităţii, şi anume: modalitatea ca expresie a posibilităţii sau necesităţii, modalitatea ca semnificaţie a atitudinilor propoziţionale şi modalitatea ca expresie a atitudinilor vorbitorilor. Autorul crede că tradiţia logică (restrîngînd studiul modalităţii la necesitate şi posibilitate) şi cea lingvistică (concentrată asupra analizei atitudinii vorbitorului) pot fi reconciliate. Cadrul teoretic şi formal al semanticii lumilor posibile ar permite analiza modalităţii (atît propoziţionale, cît şi nonpropoziţionale) prin relativizarea validităţii semnificaţiilor propoziţiilor la o mulţime de lumi posibile.

în consecinţă, autorul sugerează următoarea definiţie a modalităţii: „modalitatea este mulţimea relaţiilor de accesibilitate lingvistic relevante".

Tot Ferenc Kiefer semnează şi articolul recenzie, p. 95—102, în care se comentează lucrarea lui Edward L. Keenan şi Leonard M. Faltz, *Boolean Semantics for Natural Language* (D. Reidel Publ. Co., Dordrecht, 1985). Autorul conchide că o abordare din perspectiva şi cu aparatul formal al algebrei booleene prezintă o serie de avantaje (de exemplu, reprezentări semantice mai nuanţate). În schimb, ea se dovedeşte mai puţin adecvată în domenii ca semantica lexicală şi semantica propoziţiilor, conţinînd, de exemplu, verbe parentetice, imperative, interogative, exclamative ş.a. Semantica booleană pare deci să explice doar „partea propoziţională a semnificaţiei", dar nu şi propoziţiile conţinînd expresii ale atitudinilor vorbitorilor (neexprimînd propoziţii — în sens logic).

În concluzie, acest număr din "Folia Linguistica" prezintă interes atît pentru specialiştii în semantica modalităţii în particular, cît şi pentru cei preocupaţi de semantica limbajului natural în general.

ANDREI A. AVRAM

„Cahiers de lexicologie". Revue internationale de lexicologie et de lexicographie, vol. XLVI, 1985 — I, 138 p.

Volumul cuprinde cinci articole, dintre care trei sînt dedicate unor probleme teoretice privitoare la structura şi redactarea dicţionarelor.

Dacă şi în ce măsură este posibil ca lexicografia să se bazeze pe o teorie explicită este întrebarea la care îşi propune să răspundă D. Geeraerts în articolul *Les données stéréotypiques, prototypiques et encyclopédiques dans le dictionnaire* (p. 27—43). În acest scop evidenţiază unele contribuţii recente în teoria semantică şi importanţa lor pentru lexicografie, fără să piardă din vedere însă restricţiile pragmatice la care este constrînsă lexicografia prin specificul ei. Autorul încearcă să dea o „reconstrucţie raţională" a alternativelor teoretice ale lexicografului pentru includerea unor date semantice în dicţionar. Se referă la teoria semantică şi referenţială a lui Putnam şi la teoria lui Rosch. Noţiunii de *stereotip*, aşa cum o înţelege Putnam, îi corespunde, în concepţia lui Rosch, noţiunea de *prototip*. Cu toate diferenţele majore dintre ele, provenite din concepţia autorilor despre limbile naturale, cele două noţiuni constituie două perspective asupra aceluiaşi fenomen lingvistic, completîndu-se reciproc. În concluzie, opţiunea lexicografului pentru o teorie sau alta duce la tipuri diferite de dicţionare. Aplicarea conceptului de stereotip, de exemplu, se poate realiza în dicţionarele elaborate pentru difuzarea normelor lingvistice. Autorul este conştient că a dat un răspuns parţial întrebării puse iniţial, întrucît n-a dezvoltat o teorie lexicografică completă. Se impune deci nu numai continuarea şi adîncirea analizei făcute aici, ci şi extinderea ei la alte tipuri de dicţionare.

Le problème de la description sémantique en lexicographie. Les vocables français: permettre, défendre, autoriser, interdire (p. 57—107) este titlul articolului semnat de L. Dagenais, care se înscrie în seria contribuţiilor realizate de echipa lexico-semantică a Departamentului de lingvistică al Universităţii din Montréal, cunoscută sub numele de echipa *Dicţionarului explicativ şi combinatoriu al francezei contemporane* (DEC)[1]. În articol sînt discutate: adecvarea definiţiei lexicografice (pe baza analizei celor patru superarticole[2] de dicţionar aparţinînd aceluiaşi cîmp semantic, anunţate în titlu); distincţia sensurilor (a lexemelor) în interiorul unei vocabule; explicarea procedeului de descriere semantică a lexemului. Ceea ce se remarcă în descrierea făcută este faptul că se aduc în discuţie exemple negative, adică folosiri imposibile ale lexemului analizat. De fapt, descrierea semantică şi definirea lexemului vizează delimitarea sensurilor, pentru care se propune o analiză riguroasă atît pe axa orizontală (cîmpul semantic), cît şi pe axa verticală (polisemia).

Dar polisemiei, care sub diferite aspecte a fost discutată în ultimul timp aproape în fiecare număr al revistei, P. A. Masselaar îi consacră în acest volum articolul *Polysémie et homonymie chez les lexicographes. Plaidoyer pour plus de systématisation* (p. 45—56). Autorul constată că în lexicografie nu există încă un consens în delimitarea dintre polisemie şi omonimie. Exemplele aduse (extrase din diferite dicţionare ale limbii franceze) îi sprijină afirmaţia. Inconsecvenţele se manifestă nu numai în felul cum este tratat acelaşi cuvînt în diverse dicţionare

[1] Dicţionarul a fost prezentat în „*Cahiers de lexicologie*", 38 (1981), nr. 1; vezi şi SCL XXXVIII (1986), nr. 3, p. 271.

[2] În terminologia autorului, mai multe lexeme înrudite constituie o vocabulă, adică un superarticol din DEC.

ci și în cadrul aceluiași dicționar (chiar și în cele mai bune, ca *Petit Robert*). Teoretic, există trei posibilități de organizare a materialului: monosemia, polisemia absolută și o combinație între polisemie și omonimie. Criteriile și metodele folosite pînă acum de lexicografi (etimologia și diferențele categoriale) par insuficiente sau inoperante în unele cazuri. Se propune *criteriul semantic* în sincronie, singurul valabil după părerea autorului. Dar distincția dintre polisemie și omonimie nu ar fi necesară, se spune în articol, decît în dicționarele etimologice.

D. Dugast continuă cercetarea lexicului folosind metode statistice. Aici pune în discuție *specializarea lexicală* (*Sur la spécialisation lexicale*, p. 109—131). Noțiunea a fost folosită de Muller în 1967 și este reluată acum, analizată și nuanțată în lumina noilor cercetări făcute cu mijloace moderne de investigație (ordinatoare perfecționate).

S. Bonnafous inventariază denumirile oficiale, familiare sau metaforice atribuite președintelui Franței în diferite publicații franceze dintr-o perioadă dată (*De „M. François Mitterand" à „Tonton" ou les variations significatives d'une désignation*, p. 3—25).

Concluziile la care ajunge, după clasificări și analize succesive, se referă la orientarea politică a publicațiilor avute în vedere.

Volumul se încheie cu o *cronică* (p. 133—138) în care F.-J. Hausmann prezintă proiectul unui manual, *Encyclopédie internationale de Lexicographie*, elaborat de F.-J. Hausmann, O. Reihmann, H.-E. Weigand și L. Zgusta. Manualul are ca obiect metalexicografia sau, mai exact, metadomeniul lexicografiei unei limbi, adică suma tuturor lucrărilor științifice care, fără să producă dicționare, vizează probleme teoretice și metodologice legate de elaborarea lor, contribuind la ameliorarea practicii lexicografice. Lucrarea își propune: să întocmească un tablou complet al activității lexicografice din toate comunitățile lingvistice (îndeosebi pentru limbile europene) și să le descrie detaliat; să descrie statutul și funcția dicționarelor (de diferite tipuri) în cadrul diverselor civilizații; să realizeze o istorie a lexicografiei ținînd seama de cele mai importante comunități lingvistice; să contribuie la dezvoltarea unei teorii generale a lexicografiei; să descrie și să dezvolte metodele lexicografiei, de la organizarea muncii în unitățile de redactare, pînă la metoda folosită în lucrare (strîngerea materialului, lucru pe ordinator, procedee de definire etc.); să sublinieze diferența existentă între posibilitățile lexicografiei și practica ei și să propună noi proiecte; și, în sfîrșit, să pună bazele învățării lexicografiei în universitate. Diversitatea aspectelor discutate face ca manualul să se adreseze unui public foarte variat. Manualul este împărțit în două volume de cîte 950 p. fiecare. Primul volum, care se deosebește de al doilea prin faptul că pune accent în mod deosebit pe lexicografia monolingvă, are ca obiect toate problemele privitoare la rolul social al lexicografiei. Al doilea volum prezintă în primul rînd istoria și stadiul actual al lexicografiei (cu referire la dicționarele monolingve, bilingve și plurilingve ale limbilor mai importante). Mai mulți indici completează lucrarea: de titluri de dicționare, de nume și de subiecte tratate. Indicele de subiecte tratate este trilingv atît în microstructură (cuvîntul-titlu este dat în germană și echivalentul în engleză și franceză), cît și în macrostructură (termenii din engleză și franceză sînt lematizați și însoțiți de trimitere la cuvîntul-titlu german). Acest indice, pe lîngă scopul său obișnuit, va contribui și la sistematizarea, standardizarea și internaționalizarea terminologiei lexicografice.

Prin urmare, cele mai multe dintre articolele reunite în acest volum se încadrează într-o largă dezbatere (evidentă și pînă acum în paginile revistei), menită să situeze practica lexicografică pe baze teoretice și, mai ales metodologice, mai riguroase.

LUCREȚIA MAREȘ

„Travaux de linguistique et de littérature", édités par le Centre de philologie et de littératures romanes de l'Université de Strasbourg, XXII, 1984, 1, linguistique — philologie — stylistique, Strasbourg, 287 p.

Volumul cuprinde 14 articole care reprezintă diversele preocupări din lingvistica actuală: discutarea critică a unor teorii lingvistice (3), gramatică (4), filologie și literatură medievală (2), stilistică (1), fonetică (1), statistică lingvistică (1), statalism (1), atlas lingvistic (1). Toate studiile din acest tom se referă la limba și literatura franceză.

Un deosebit interes teoretic și metodologic îl reprezintă articolele de lingvistică generală. Studiul lui Claude Buridant, *Saussure et la diachronie* (p. 19—46), își propune să aplice „critica imanentă" nu numai lui Saussure, ci și exegeților săi, acum cînd diacronia și metodele sale au revenit în centrul gîndirii lingvistice. Diacronia, așa cum apare ea la Saussure, se înscrie într-un act teoretic în curs de elaborare, neformînd un sistem închis, nu trimite la o axiomatică

care în mod necesar trebuie să elaboreze reflecția lingvistică atunci cînd vrea să se constituie științific și să-și definească obiectul. Departe de a-i reproșa lui Saussure, așa cum s-a făcut uneori, de a nu fi prevăzut tot ceea ce direct sau indirect a dezvoltat, autorul articolului afirmă că acest lingvist, beneficiar și prizonier totodată al filiației sale neogramaticiene, servindu-i în eliminarea concepției despre limbă ca organism natural, în domeniul diacroniei, l-a împins totuși spre un anumit mecanicism.

Marc Wilmet (*Gustave Guillaume et Charles Bally*, p. 53—62), nerespingînd *a priori* o amprentă a lui Charles Bally asupra tînărului Guillaume, analizează concepțiile lui Bally și Guillaume despre expresivitate și stilistică.

Pierre Swiggers (*La systématicité interne de la langue: deux axes dissociés ou leur combinaison*, p. 65—69) afirmă că distincția făcută de Saussure între axa sintagmatică și axa asociativă (,,paradigmatică"), care constituie o proprietate intrinsecă a limbajului, poate fi folosită drept un parametru care să permită caracterizarea îndelungatei cercetări gramaticale. Însă Pierre Swiggers, insistînd asupra faptului că principiul celor două axe prezintă o deficiență epistemologică și metodologică a teoriei gramaticale și că acest principiu trebuie elaborat în vederea unei operaționalizări în materie de descriere sintactică, propune o a treia axă: ,,cet axe est constitué par la *projection* de l'axe paradigmatique sur l'axe syntagmatique" (p. 67), care să ajute la o mai bună înțelegere a sistematicității limbilor.

Léon Warant (*Les fondements de la cinéto-syntaxe. De la définition syntaxique de la phrase*, p. 71—87) constată că definițiile frazei sînt semantice, logice sau fonetice. Partea critică a acestui articol se referă în special la definiția cea mai răspîndită în gramatica și lingvistica franceză și care consideră fraza ca pe o unitate care conține un subiect și un predicat. Autorul propune următoarea definiție cinetosintactică: ,,pour nous, la phrase consiste donc dans une mise en relation de deux éléments à lourde charge en sémantème. Cette mise en relation s'effectue grâce à une visée qui comporte deux cinétismes fondamentaux. Le premier opère une liaison sur le plan intellectuel, le deuxième traduit l'attitude prise devant la liaison" (p. 84).

Richard Baum (*Défense et illustration de la grammaire traditionnelle*, p. 7—17) constată că gramatica tradițională, perfecționată de-a lungul secolelor, e mult mai valoroasă decît s-ar putea crede, iar munca de analiză a lingvisticii moderne ar putea s-o îmbunătățească. În acest sens, cercetările de nivelul celor efectuate de Bühler, Tesnière, Benveniste și Martinet sînt promițătoare.

Principalul scop pe care și-l propune studiul lui Georges Kleiber (*Remarques sur l'opposition relative restrictive/relative appositive et l'article indéfini UN spécifique*, p. 179—191) constă în precizarea eșecului oricărei tentative care încearcă să găsească la articolul specific *un* opoziția relativ-restrictivă/relativ apozitivă, așa cum aceasta se manifestă la articolul hotărît.

Annette Evang (*Description grammaticale et code parlé; l'emploi du passé simple et du passé composé dans les manuels d'études parus entre 1600 et 1650*, p. 161—177) demonstrează că perfectul simplu este folosit în povestiri, anecdote și locuțiuni, în timp ce perfectul compus este frecvent în dialoguri care dau informații concrete și unde cuvintele se succed fără a se organiza în povestiri.

Georges Lavis (*Contribution à l'histoire du vocabulaire français: ,,demander" dans les anciens textes littéraires* (XIIe—XVes), p. 95—160) analizează din punct de vedere sintactic și semantic concurența care se exercită în textele vechi literare între principalele verbe care țin de conceptul ,,demander", încercînd să nu asimileze noțiunile de ,,sincronie a limbii" și ,,sincronie a structurilor", cum observa pe drept Coseriu: ,,des structures fonctionnelles peuvent se maintenir plus ou moins longuement dans le temps, leur synchronie interne dépassant leur simultanéité avec d'autres structures de la langue" (p. 97).

Albert Gier (*L'histoire du roi Arthur dans les* **Chroniques des Bretons** *de Pierre le Baud*, p. 275—287) își propune să compare capitolele din *Chronique de Pierre le Baud*, care îl prezintă pe regele Arthur, pe unii dintre predecesorii și succesorii săi, cu *Historia regum Britanniae* a lui Geoffrey de Monmouth, cu scopul de a verifica aprecierea exactă, dar puțin explicită a lui Fletcher, care afirmă că această cronică a fost compusă la începutul secolului al XVI-lea la cererea reginei Anne de Bretagne.

N. C. W. Spence (*Les métaphores spatiales en français*, p. 193—202) prezintă importanța metaforelor spațiale și continuitatea lor în istoria limbii franceze. Autorul acestui articol semnalează existența în domeniul metaforei a unor afinități frapante între limbi diferite, afirmînd că este greu, chiar imposibil de a determina rolurile în crearea acestor asemănări, a unor așanumite ,,structures innées" (structurile semantice profunde ale transformaționiștilor), ca și elementele comune ale condiției umane și influențele interculturale.

Peter Wunderli (*L'intonation des questions sans marque segmentale*, p. 203—250) abordează unul dintre cele mai cunoscute și explorate domenii ale lingvisticii franceze. Studiul de față se limitează la investigarea întrebărilor fără marcă segmentală. Trebuie menționat faptul că

această lucrare se situează în cadrul general al proiectului de cercetare privind intonația din franceză (P. Wunderli, *Das Forschungsprojekt „Intonation im Französischen"*, Z R Ph 94/1978, p. 93–118).

Deși Charles Muller și-a intitulat articolul *Du bon et du mauvais usage de la statistique. D'Esope aux maîtres sorciers* (p. 89–93), el insistă asupra dezavantajelor pe care le-au adus metodele statistice în studierea limbilor și a textelor literare.

Jacques Pohl (*Le statalisme*, p.251–264), după ce analizează în diferite regiuni ale Franței și Belgiei acest fenomen, încearcă să-l definească ca fiind orice fapt de semnificație sau comportament pe care îl observăm într-o țară și care este oprit sau rarefiat de frontieră. Cu mențiunea că anumite forme de statalism pot fi determinate de alte frontiere decît acelea care separă statele între ele.

Ultimul articol care ne-a rămas de semnalat din acest volum este cel al lui Norbert Weinhold (*Observations sur deux cartes de l'ALEC: ABEILLE et AUNE*, p. 265–274). Dacă prima sarcină a ALEC-ului (*Atlas linguistique de l'Est du Canada*), aceea de documentare asupra faptelor de geografie lingvistică din Canada franceză, este unanim recunoscută, autorul acestui studiu consideră că este normal să ne întrebăm și ce aport are în interpretarea unor fapte dialectale din „vieux pays". În acest scop au fost alese harta 1 din ALF „abeille"; ALF 74 „aune" vine în sprijinul unei idei sugerate de compararea datelor europene cu cele canadiene în cazul lui „abeille".

IULIA HAȘDEU

„TEXT – FIGURĂ – LIMBAJ"

(București, 9–13 mai 1988)

Între 9 și 13 mai 1988 s-a desfășurat, la Institutul de Lingvistică din București, seminarul *Text — figură — limbaj*, condus de acad. I. Coteanu. Au participat cadre didactice și cercetători din București, Cluj-Napoca, Timișoara și Iași.

Continuînd tradiția întîlnirilor anuale care au pus în discuție conceptul de *intertextualitate* (1984), *retorica receptării* (1985), raportul dintre *narativ și poetic* (1986), *expresia și strategiile dramaticului* (1987), lucrările seminarului și-au propus, de această dată, să analizeze relațiile stabilite, la diverse nivele, între figură și textul care o generează și rolul lor în constituirea convențiilor limbajului poetic.

În deschiderea lucrărilor, acad. I. Coteanu a vorbit despre *Figură și limbaj*, definind figura ca transfer de la un limbaj la altul și arătînd necesitatea de a studia raportul dintre o gramatică generală a limbii și gramaticile particulare, ale căror reguli sînt convenții de natură culturală. Vorbitorul a subliniat faptul că, în fața văditei inadecvări la analiza de text a modelelor tradiționale de decupaj și identificare a figurii, aceasta din urmă trebuie regîndită din perspectiva teoriilor moderne asupra limbii.

Tematica seminarului i-a condus, de altfel, pe mulți dintre participanți către reconsiderarea unor probleme fundamentale implicate de relația text — figură: specificul limbajului poetic (I. Coteanu, Emanuel Vasiliu, Dana Manea, Ioan Pânzaru), coerența textului (Marina Rădulescu, Mihaela Mancaș, Smaranda Vultur, Anda Teodorescu), găsirea metodei celei mai adecvate de analiză (Mariana Neț).

Oprindu-se *Asupra distincției semn/simbol*, Emanuel Vasiliu a arătat că diferențierea stabilită de Saussure trebuie nuanțată, la nivelul referențial simbolul fiind tot atît de arbitrar ca și semnul. Atît semnul, cît și simbolul presupun existența unei conceptualizări determinate cultural. Funcția simbolică este inerentă semnului, ca o calitate intrinsecă a limbajului, de care textul poetic uzează în mod special.

Marina Rădulescu (*Text și coerență*) a readus în discuție (pornind de la cercetări anterioare ale profesorului E. Vasiliu) coerența textuală, pe care a pus-o în dependență de sistemele normelor de comportament lingvistic, de situația de comunicare în care textul este produs. Vorbitoarea a arătat că stabilirea coerenței nu se poate face în mod abstract, iar nerespectarea strictă a condițiilor teoretice de coerență nu produce automat un nontext, ci doar un text imperfect. Tema a fost dezbătută pe larg: Mihaela Mancaș (în expunerea *Coerența textului și retorica*) a trecut în revistă principalele criterii propuse pînă acum pentru determinarea coerenței — închiderea, continuitatea, semantica (identitate referențială, globalitate) și compoziția, urmărind apoi aplicarea lor la textul poetic. Concluzia (susținută prin exemplificări pe texte de Blaga, Arghezi și Florin Iaru) este că în această situație se dovedesc pertinente acele criterii care sînt legate de apariția codului figurativ. În comunicarea *Figură și coerența textului poetic*, Smaranda Vultur a subliniat capacitatea figurii de a genera textul, de a structura unitățile sale, ca mediatoare între coerența de suprafață și cea de adîncime. În text se stabilește, prin dinamismul propriu figurilor (cu rol preponderent structurant sau destructurant), tensiunea între ceea ce funcționează convergent sau divergent. Convergența nu este produsă doar izotopic, ci și prin mecanisme particulare, precum cel al unei figuri care condensează un bloc de alte figuri — focalizînd secvențe din textul dat sau din texte diferite.

Definind actul de creație în genere prin alegerea unui *cadru* structurat de opoziții fundamentale, dar și de configurații ale experienței condensate, Anda Teodorescu a lărgit discuția indicată în titlul comunicării sale — *Imagine și cadru în film și teatru* —, atingînd, dintr-o altă perspectivă, problemele generale ale coerenței și globalității.

O abordare a figurii care să reunească date structuraliste și pragmatice a propus Mariana Neț (*Figură și univers de discurs*): subliniind necesitatea de a distinge între funcțiile diferite pe care aceleași figuri le pot avea în text, între ocurențele divergente ale aceleiași unități, vorbitoarea a susținut punerea în dependență a acestor ocurențe de diversele universuri de discurs ale actanților textuali cărora ele le sînt atribuite. (Aplicațiile au fost făcute pe două texte poetice din Eminescu.)

Propunerea metodologică a lui Nicolae Creţu (*Metafora în jocul structură/textură*) a vizat un echilibru analitic între interesul pentru *structura* de adîncime (convergentă) a textului poetic şi cel pentru suprafaţa divergentă a *texturii*, cele două perspective favorizînd: prima, metaforele-cheie, centrale, nucleul semantic al textului; cea de a doua — figurile „centrifuge", marginale.

Pornind de la necesitatea unei teorii integratoare, care să dea seamă de diferenţele dintre limbajul poetic şi cel natural, de mecanismele de generare a figurii în text şi de operaţiile efectuate de receptor, Dana Manea a sugerat, în *Note pentru o abordare semantică a limbajului poetic*, adoptarea modelului de reorganizare a universului conceptual din teoria cazurilor pentru a explica schimbările de sens din textul poetic. Exemple din Nichita Stănescu au ilustrat modul în care limbajul poetic produce informaţia pentru care nu există în limbă mijloc de expresie.

În tipologia propriu-zisă a figurilor, un loc aparte a fost rezervat celor devenite modele de organizare a textului. Ioan Pânzaru (în comunicarea *Despre alegorie*) a izolat, dintr-o istorie a conceptului şi a foarte diferitelor sale forme de manifestare, categoria „alegoriei adevărate", căreia i-a definit condiţiile de existenţă. Vorbitorul a urmărit manifestarea acestui model în diferite tipuri de texte vechi şi contemporane, ajungînd la problema fundamentală a posibilităţii şi libertăţii de interpretare alegorică a oricărui text. Dintr-o altă perspectivă, Doina Modola (în *Parabolă şi sens în textul dramatic modern*) a prezentat alegoria în opoziţie cu parabola, distincţia stabilită fiind cea dintre o figură lexicală şi una textuală. Parabola, care construieşte sensul, prin naraţiune, în virtual şi simbol, a fost ilustrată prin exemple din dramaturgia română contemporană. Şerban Anghelescu (*Oximoronul — figură de organizare a baladei*) a analizat balada *Meşterului Manole* (varianta G. Dem. Teodorescu) ca pe un text generat de existenţa, în semantica de adîncime, a unei structuri oximoronice: *fluid/solid*.

Alte structuri care, fără a intra în inventarul de figuri cunoscute, organizează textul au mai fost prezentate de Doina Filimon-Doroftei (*Absenţa figurilor în poezia erotică a lui Catul*) şi de Corina Ciocârlie (*Figurile alterităţii la Emil Botta*). Doina Filimon-Doroftei a descris o matrice textuală care structurează un tip de poezie aparent sustrasă procedeelor retorice. După identificarea *pattern*-ului cuprinzînd asocierea unor contrarii, adresarea către un interlocutor şi comunicarea unei reacţii psihice, întrebarea care s-a conturat a fost în ce măsură acest *pattern* poate fi generalizat sau încadrat într-o evoluţie a mijloacelor şi modelelor poetice. În comunicarea sa, Corina Ciocârlie a urmărit modul în care o structură ternară devine nucleu generativ, mecanism de producere a textului poetic. Analiza de text (pe poezia lui Emil Botta) a arătat cum un anumit tip de structură ternară — identificabil la diferite nivele textuale — intră în conflict cu alte moduri de simetrie sau repetiţie, pe care le domină.

De fapt, multe comunicări s-au axat pe prezentarea acelor structuri textuale cărora numele de figură li se atribuie într-o accepţie lărgită sau într-un cadru teoretic nou; celor două de mai sus li se pot adăuga: Smaranda Vultur — cu figura de focalizare; Felicia Şerban: *Figuri de timp şi mod verbal în poezia lirică*; Florentina Vişan: *Titlul — o figură a textului*; Rodica Zafiu: *Figuri ale discursivităţii la Şt. Aug. Doinaş*. Felicia Şerban a urmărit relaţiile modal-temporale stabilite în textul poetic prin succesiunea şi alternarea categoriilor verbale. Presiunea modificatoare a unor forme (durativul, iterativul) asupra momentanului, crearea de configuraţii semantice nu în funcţie de o valoare absolută a categoriilor, ci prin interdependenţa lor în text, au fost exemplificate pe poezia bacoviană. Calitatea de figură a textului a fost revendicată de Florentina Vişan pentru *titlul* poemelor — definit ca loc strategic, orientator referenţial, zonă tranzitorie. Aplicîndu-şi investigaţia la poezia chineză veche (Tang) şi urmărind structura lingvistică a titlului, rolul său sociocultural, formula sa mixtă, metaficţională, relaţia complexă cu textul, autoarea a tras concluzii privind atît specificitatea intitulării ca „figură de evocare" în această poezie, cît şi posibilitatea extinderii perspectivei la alte spaţii culturale. Rodica Zafiu a identificat, în textul poetic de tip discursiv, o figură dominantă — a ambiguităţii locutorului, urmărind (în poezia lui Şt. Aug. Doinaş) presiunea pe care această formă de ambiguitate o exercită asupra altor figuri şi strategii textuale.

Conectorii sintactici au fost de mai multe ori aduşi în discuţie, ca mecanisme textuale cu rol structurant. Camelia Stan (*Construcţii adversative modalizate în textul poetic*) şi-a extins cercetările asupra raportului adversativ la structuri complexe, bipropoziţionale, în care unul din membri este modalizat, arătînd că în astfel de cazuri operatorii modali se comportă diferit în funcţie de caracterul lor factual sau nonfactual. Un text de Nichita Stănescu a ilustrat productivitatea poetică a acestei scheme logice. În comunicarea *Conector sintactic, figură şi personaj în „Luceafărul"*, Rodica Marian a descris funcţiile atribuite în textul eminescian conectorului adversativ, a cărui frecventă apariţie în replicile Cătălinei devine un mod de a marca natura contradictorie a personajului.

Funcţiile unei tehnici prozodice au reieşit din comunicarea Mariei Foarţă — *Pseudoverslibrismul între clasici şi moderni. Reflexele textuale ale unei maniere prozodografice* — care a

demonstrat că dispunerea în vers liber a unor structuri ritmice regulate nu este un fenomen superficial, pur grafic, ci depinde de o tehnică a tăieturii sintactice. Izolările semnificative pe care le produce versul alb țin de o sintaxă poetică (a cărei evoluție a fost exemplificată prin cîteva fragmente din Eminescu, Macedonski și Minulescu). Dispunerea în vers liber antrenează și simetrii suplimentare, pe verticală, fiind creatoare de noi figuri în text.

Paradoxal, tocmai abordarea tipurilor ,,clasice" de figuri a avut o pondere mai mică în ansamblul comunicărilor prezentate. Urmărind evoluția teoriilor hiperbolei și propunînd o redefinire a acesteia, Gabriela Duda (*Hiperbolă și discurs poetic*) a subliniat valoarea persuasivă a figurii, frecventa sa asociere, potențatoare, ca metafora, vitalitatea sa într-o poetică de tip baroc. Rodica Mihăilă a analizat (în *Relevanța lingvistică a metaforei poetice în definirea stilului*) tipurile morfosintactice de realizare a metaforei (la nivelul cuvîntului, al sintagmei și al propoziției simple) în poezia americană contemporană.

Carmen Dumitriu (*Figura — o modalitate de derivare a semnificației globale*) a urmărit, analizînd poemul lui Ion Barbu, *Nastratin Hogea la Isarlîk*, funcția transformatoare a figurii, medierea pe care aceasta o realizează între două sfere semantice și între două spații ale lumilor imaginare reprezentate.

Cezar Tabarcea (*Proverbul — mecanism de producere și conservare a figurilor*) a analizat figurile sintactice și prozodice (paralelism, anaforă, anadiploză, rimă, ritm) ale unui proverb, încercînd să stabilească succesiunea apariției lor și arătînd că forma textuală obținută, concisă și frapantă, poate funcționa ca model pentru generarea altor structuri similare.

Perspectiva diacronică a fost prezentă în comunicarea Cristinei Florescu, *Conturarea figurii în funcție de nivelul textual*; vorbitoarea a susținut ideea că trebuie evitată postularea unui raport direct între nivelul textual narativ și cel al expresiei lingvistice. Ca argument a fost utilizată nuvela *Alexandru Lăpușneanu*, a lui C. Negruzzi, în care romantismului manifestat în schema narativă îi corespunde un antiromantism al expresiei.

Orientarea pragmatică s-a făcut simțită în multe dintre expunerile și discuțiile din seminar; ca modalitate esențială de abordare, ea a caracterizat comunicarea Danielei Rovența-Frumușani (*Caracterizarea implicației conversaționale*) și pe cea a Ninei Ivanciu (*Strategii discursive de atenuare cu efecte comice*). Daniela Rovența-Frumușani a prezentat teoria implicației conversaționale, urmărind dependența acesteia de codurile sociale, aspecte legate de gradul de indirecție și de standardizare a comunicării — și stabilind o analogie între acest fenomen și cel al asertiunii metaforice. Nina Ivanciu a analizat (cu exemplificări din proza și dramaturgia română contemporană) o serie de mecanisme enunțiative producătoare de comic prin componenta lor argumentativă, în direcția devalorizării. În ,,retorica deturnării" au fost cuprinse strategii catalogate în mod tradițional ca figuri: ironia, litota, eufemismul.

Analiza de text a fost punctul de pornire a unor demonstrații ale funcțiilor figurii; au fost aduse în discuție două sonete eminesciene — *Veneția* și *Trecut-au anii*... —, primul de Doru Scărlătescu (*De la alegorie la simbol în Sonetul Veneției*) și al doilea de Iulian Popescu (*Un sonet eminescian sau despre forma contradictorie a perfecțiunii*). Doru Scărlătescu a urmărit modul în care, prin obiectivare și transformare în simbol, se realizează plurivalența și modernitatea textului eminescian; Iulian Popescu a analizat, pornind de la teoria lui G. Guillaume, fenomenele de elipsă, prozodie, alternanță a vocalelor deschise cu cele închise, folosire a timpurilor și modurilor verbale.

Trecerea la alt limbaj — cel muzical — a fost bogată în sugestii și analogii. Împreună cu cvartetul alcătuit din Anca Rațiu (vioara întîi), Silvia Simionescu (vioara a doua), Sorin Guttman (violă) și Valentin Popovici (violoncel) — studenți ai Conservatorului ,,Ciprian Porumbescu" —, Șerban Soreanu a demonstrat — teoretic și practic, exemplificînd cu o piesă muzicală din Schubert — existența și rolul *Figurii în paradigma muzicală*. Vorbitorul a arătat cum, prin deviere de la structuri simple, elementare, convenționalizate, se creează tensiuni, momente de surpriză, structuri cu simetrie globală — pentru care numele de ,,figuri" este perfect adecvat.

Modul de valorificare a metaforei în textul de popularizare științifică, pentru a introduce în universul cognitiv al receptorului un concept necunoscut cu ajutorul altora familiare, a format obiectul comunicării lui Dragoș Șeuleanu: *Metafora în textul științific*.

Prezentarea comunicărilor a fost urmată, în fiecare din zilele de desfășurare a seminarului, de discuții prelungite, la care au participat, în afară de cei deja menționați, Doina Comloșan, Ileana Oancea, Andrei Bantaș și alții.

Dincolo de diversitatea fenomenelor investigate (textele care au oferit punctul de sprijin pentru afirmațiile teoretice au acoperit, așa cum s-a văzut, o arie largă, de la poezia clasică chineză și latină la folclor, poezie românească din epoci diferite, numai în mică măsură proză și dramaturgie, text științific, muzică) și de varietatea metodelor de abordare (care s-au plasat la diverse nivele ale textului: în prozodie, sintaxă, semantică a micro- și macrostruc-

turilor, pragmatică), discuţiile au scos în evidenţă consensul participanţilor asupra unor problemele esenţiale, cum sînt, de exemplu: constituirea figurii în text, dominanţa factorului semantic, rolul convenţiilor culturale în generarea limbajului poetic şi rolul figurii în stabilirea convergenţei şi a coerenţei textuale.

În comunicări şi în discuţii s-au adoptat, implicit sau explicit, atît perspectiva producerii, cît şi cea a receptării figurii.

Un aspect semnificativ l-a constituit evitarea, aproape generală, de a da figurii o definiţie fermă, constrîngătoare, de mecanism rigid, preferîndu-se o analiză atentă la nuanţă, la procesualitate, la polimorfismul figurii în text.

Recursul repetat la convenţii în definirea conceptelor de bază aduse în discuţie, preocuparea pentru strategiile discursive, pentru stabilirea universului de discurs al textului au constituit manifestări ale presiunii unei perspective pragmatice în studiul figurii — ceea ce a sugerat o posibilă temă a unei viitoare întîlniri.

Mai 1988

RODICA ZAFIU
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret nr. 12

Studii
și
cercetări
LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

Spiru Haret, 12
RO—79638 București 1, ROMÂNIA

Founded in 1950
Six issues every year

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE publishes articles in the following fields: general and applied linguistics, grammar, semantics, dialectology, etymology, toponomastics, poetics, semiotics, history of the Romanian language, Germanic, Romance and Slavonic philology, etc.

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE also publishes review articles, bibliographical notes, chronicles.

The articles have an abstract in English, French, German, Russian or Spanish.

Editorial address: Redacția revistei STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE, Spiru Haret 12, RO—79638 București 1, ROMÂNIA.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Subscriptions should be sent to:

ROMPRESFILATELIA — Sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, RO—78104 București, Calea Griviței nr. 64—66.

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație.** Ediția a IV-a, 1983, 296 p., 16,50 lei.

Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte, seria IV, tom III **(1981)**, 1983, 238 p., 19,50 lei; tom IV **(1982-1983)**, 1984, 192 p., 16,50 lei; tom V **(1983-1984)**, 1984, 182 p., 15 lei; tom VI **(1984)**, 1985, 176 p., 15 lei; tom VII **(1985)**, 1986, 224 p., 19 lei; tom VIII **(1986)**, 1987, 262 p., 21 lei.

AL. PHILIPPIDE, **Opere alese**, 1984, 436 p., 48 lei.

Academia Republicii Socialiste România, **Dicționarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili: Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera **P(presin — puzzolană)**. Redactori responsabili ai tomului VIII (partea a 5-a): Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1984, p. 1343—1866, 100 lei. Tomul X. Partea 1. Litera **S (s— sclabuc)**. Redactori responsabili ai tomului X (partea 1): Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1986, 400 p., 79 lei. Tomul X. Partea a-2 a. Litera **S (scladă — semințărie)**. Redactori responsabili ai tomului X (partea a 2-a): Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Dănăilă, cercetător științific principal, șeful sectorului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Lingvistică din București, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful sectorului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Lingvistică din București, Elena Ciobanu, cercetător științific principal, 1987, p. 389—692, 64 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Dicționarul explicativ al limbii române** (DEX), 1984, 1050 p., 250 lei.

Studii clasice, tom XXIII, 1985, 160 p., 15,50 lei; tom XXIV, 1986, 186 p., 17 lei.

ION COTEANU, **Stilistica funcțională a limbii române. Limbajul poeziei culte**, 1985, 176 p., 17 lei.

MIOARA AVRAM, **Gramatica pentru toți**, 1986, 416 p., 25 lei.

Analize de texte poetice. Antologie (coordonator Ion Coteanu), 1986, 296 p., 28 lei.

FLORIN MARCU și CONSTANT MANECA, **Dicționar de neologisme**, 1986, 1168 p., 165 lei.

AL. GRAUR, **Puțină gramatică**, [vol. I], 1987, 224 p., 16 lei; vol. II, 1988, 368 p., 28 lei.

AL. MAREȘ, **Filigranele hîrtiei întrebuințate în țările române în secolul al XVI-lea**, 1987, 422 p., 1757 fig., 92 lei.

MIOARA AVRAM, **Probleme ale exprimării corecte**, 1987, 282 p., 25 lei.

TIMOTEI CIPARIU, **Opere**, I. Ediție îngrijită de Carmen Gabriela-Pamfil. Introducere de Gavril Istrate, 1987, 476 p., 53 lei.

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor Iași. **Noul atlas lingvistic al Românlei. Moldova și Bucovina**, vol. I, 1987, XXXIV+286 p.+420 p. (broșură), 322 lei.

ION COTEANU, MARIUS SALA, **Etimologia și limba română**. Principii și metode, 1987, 160 p., 11,50 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică din București. **Dicționarul explicativ al limbii române. Supliment**, 1988, 198 p., 37 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1987 (XXXVIII)

5

MARIANA NEŢ, Limbaj şi (meta)text dramatic; FLORENTINA VIŞAN, Specificul teatralizării în teatrul chinez clasic; ANCA MĂGUREANU, Despre dialogul dramatic; LIANA POP, Dramatic vs. nondramatic în dialog; RODICA ZAFIU, Dramatic/dialogic; MĂDĂLINA NICOLAESCU, Funcţiile solilocviului în tragedia elisabetană; DANIELA ROVENŢA-FRUMUŞANI, Observaţii privind specificul dialogului teatral; CAMELIA STAN, Fenomene de elipsă gramaticală în dialog.

★

ŞTEFAN BADEA, Numele proprii eminesciene. Observaţii prozodice şi stilistice: IOAN N. BÎTEA, Constituenţii cu referent partiţionat. Schiţă de analiză.

6

G.I. TOHĂNEANU, Un diftong friabil în versuri: *-oa-* din *oază*; MARIANA NEŢ, Text şi figură; RODICA MIHĂILĂ, Funcţionarea şi structura discursului dramatic în piesa înregistrată pe disc; LUMINIŢA VASILESCU, Aspecte ale implicitului în proza lui M. Sadoveanu; MARIUS SALA, Două lecturi ale „Atlasului Lingvistic Mediteranean"; S. BRONSERT, Propoziţia concesivă în română, bulgară şi germană (O privire confruntativă); DANIELA STOIANOVA, Exprimarea modurilor acţiunii (*Aktionsart*) în limbile română şi bulgară.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1988 (XXXIX)

1

Teze pentru o retorică a receptării textului poetic; EMANUEL VASILIU, Text şi acceptabilitate; ECATERINA MIHĂILĂ, Nivele gnoseologice într-un model integrator al receptării poetice; DANA MANEA, Receptarea textului poetic între sintaxtă şi semantică; RODICA ZAFIU, Forme elementare ale receptării; OLGA GALAŢANU, Un model semiolingvistic al receptării discursului poetic; MARIANA NEŢ, Retorică şi intertextualitate; CEZAR TABARCEA, Funcţia catalizatoare a toposului; NICOLETA COATU, Retorica receptării textului epic oral-folcloric; GABRIELA DUDA, Dualitatea funcţională a clişeului în procesul lecturii; MIHAI NICHITA, Dialogul poetului cu publicul în palliata plautină; ANDA TEODORESCU, Traducerea ca mod specific de receptare.

2

RODICA ZAFIU, Analiză de text şi judecată de valoare; ANDREI A. AVRAM, Argumentare şi cauzalitate; MARIANA NEŢ, Figura — funcţie a textului poetic; LIVIU FRANGA, Hor., *Carm.* 1, 9 — aspecte ale lecturii poetice; VICTORIA MOLDOVAN, Strategii dialogale la Sadoveanu; CAMELIA STAN, Construcţii adversative cu inversiune sintactică în limba română contemporană; VICTORIA POPOVICI, Cuvintele latine păstrate numai în română: probleme de etimologie; MAGDALENA POPESCU-MARIN, Cu privire la etimologia numelui propriu *Carpaţi*; I. ROBCIUC, Despre unele cuvinte româneşti de origine slavă; VIRGIL NESTORESCU, Etimologii.

3

DANIELA ROVENŢA-FRUMUŞANI, Observaţii privind metafora oglinzii în relaţia gîndire — limbaj; MARIANA NEŢ, Figura — rezultat al strategiei discursive; SMARANDA VULTUR, Poemul în replică şi transformarea textului poetic; NICOLAE SARAMANDU, Harta graiurilor aromâne şi meglenoromâne din Peninsula Balcanică; SANDA REINHEIMER RÎPEANU, „Dublete" româneşti de origine franceză; ANDREI AVRAM, Despre sensurile lui *mîzgă* şi originea lui *a mizgui*; VASILE FRĂŢILĂ, Etimologia cuvîntului *răboli*.

RM—ISSN — 0039 — 405X

I. P. Informaţia c. 2403

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXIX

5

septembrie-octombrie

1988

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés à part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue „Studii şi cercetări lingvistice" paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à ROMPRESFILATELIA — Sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R—79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI I
SPIRU HARET 12

5 — XXXIX — 1988
septembrie — octombrie

APARE DE 6 ORI PE AN

S U M A R

M I S C E L L A N E A

R E C E N Z I I

SCL, anul XXXIX, nr. 5, p. 379—468, București, 1988

CÎTEVA REFLECȚII ASUPRA DISTINCȚIEI *SEMN/SIMBOL*

EMANUEL VASILIU

În articol se formulează o serie de observații privitoare la asemănările și deosebirile existente între *semnul* lingvistic, așa cum a fost definit de F. de Saussure, și *simbol*, pornindu-se de la distincția făcută tot de F. de Saussure între cei doi termeni.

1. Enumerînd caracteristicile „primordiale" ale semnului lingvistic, F. de Saussure acordă primul loc caracterului *arbitrar* al acestuia [1]. După cum se știe, de Saussure consideră *arbitrară* (= nemotivată) relația dintre *signifiant* (= imaginea sonoră) și *signifié* (= conceptul semnificat).

Pe baza acestei caracteristici, F. de Saussure face, mai departe, distincția între semnul lingvistic (definit ca „entité psychique à deux faces", „signifiant" și „signifié" [2]) și simbol, arătînd că *simbolul* este diferit de semn prin faptul că primul nu este niciodată cu totul arbitrar [3]. Ceva mai departe [4] autorul adaugă, caracterizînd simbolul în opoziție cu semnul: „il y a un rudiment de lien naturel entre le signifiant et le signifié". Evident, aici de Saussure se referă prin *signifiant* și *signifié* la elementele constitutive ale simbolului și nu ale semnului (ca în citatele de mai sus); spre a menține distincția terminologică necesară în discuția noastră, vom folosi, în cazul simbolului, termenii de *simbolizant* și *simbolizat*, pentru a ne referi la elementul care simbolizează și, respectiv, la elementul care este simbolizat. În continuare, în *Cours*... se dă următorul exemplu, cu intenția de a ilustra ideea caracterului *motivat* (= nearbitrar) al relației simbolizant/simbolizat: „Le symbole de la justice, la balance, ne pourrait pas être remplacé par n'importe quoi, un char, par exemple" [5].

Ne propunem ca în cele ce urmează să prezentăm cîteva reflecții pe marginea ideilor lui Saussure prezentate aici mai sus; cele cîteva observații ale noastre sînt făcute cu intenția de a clarifica raportul dintre semnul lingvistic, pe de o parte, și simbol, pe de altă parte. Această clarificare o considerăm cu atît mai utilă, cu cît cei doi termeni sînt foarte apropiați ca semnificație.

2. Observația cu care începem privește natura „obiectelor" angajate în relația de simbolizare. Discutarea acestui aspect se justifică prin aceea că din *Cours*... nu reiese cu claritate dacă, de ex., în cazul *balanței* ca simbol al „justiției", simbolizantul trebuie considerat a fi obiectul-balanță, conceptul-balanță sau cuvîntul-balanță.

[1] F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, publié par Charles Bally et Albert Sechehaye, avec la collaboration de Albert Riedlinger, Paris, 1971, ed. 3^{0}, p. 100; mai departe se va folosi sigla *Cours* ... pentru referirea la această lucrare.

[2] Id., *ibid*, p. 99.

[3] Id., *ibid.*, p. 101.

[4] Id., *ibid.*

[5] Id., *ibid.*

Încercînd să răspundem la această întrebare, ni se pare clar că, de la început, trebuie să eliminăm din discuție prima alternativă: ca obiect, balanța nu este legată în nici un fel nici de cuvîntul *justiție*, nici de „ideea-de-justiție". Ca obiect material, balanța nu este legată de nimic altceva decît de „conținutul de conștiință" determinat de perceperea directă a obiectului-balanță. Dacă este vorba de raportul dintre obiecte și „ideile" pe care le avem despre obiecte, trebuie să admitem că, în măsura în care conștiința noastră „ia act" de anumite obiecte, unui anumit obiect real îi corespunde un anumit „conținut de conștiință", adică totalitatea datelor senzoriale primite de la un obiect, ajunse la nivelul conștiinței și, eventual, organizate de aceasta. În consecință, trebuie să spunem că unui obiect ca masă îi corespunde un anumit „conținut de conștiință", că unui obiect ca creion îi corespunde un alt „conținut de conștiință", diferit de primul ș.a.m.d. Tot așa, obiectului-balanță îi corespunde un „conținut de conștiință" specific.

Mai departe, urmînd aceeași linie de gîndire, trebuie să admitem că în măsura în care un obiect determinat este pus în corespondență cu un conținut de conștiință altul decît cel determinat în mod strict de perceperea directă a obiectului respectiv, aceasta se datorează nu obiectului însuși, ci unei anumite operații pe care conștiința o realizează. În cazul pe care îl discutăm, trebuie să presupunem că, printr-un fel de „autoinspecție", conștiința „descoperă" că în conținutul de conștiință pe care îl numim „justiție" se găsește într-un anumit sens și elementul de „evaluare a ponderii" pe care o au argumentele aduse (sau care pot fi aduse) pentru a stabili vinovăția/nevinovăția unei persoane care a săvîrșit un act neconform cu normele sociale. Cum instrumentul cu ajutorul căruia se „evaluează ponderea" este *balanța*, „conținutul de conștiință" corespunzător acestui obiect devine asociat de „conținutul de conștiință" pe care îl numim curent „justiție", ca un fel de parte componentă a acestuia din urmă. Evident că, pentru a se realiza această asociere sau integrare, este necesară o prealabilă disociere generalizantă a ideii de „pondere" de ideea de „materialitate".

Cele arătate ne conduc în mod firesc la concluzia că, în măsura în care o relație între *balanță* și „conținutul de conștiință" numit *justiție* există, relația nu se stabilește între obiectul-balanță și conținutul respectiv, ci între „conținutul de conștiință" corespunzător obiectului-balanță și „conținutul de conștiință" pe care îl numim *justiție*. Nu este deci vorba de relația dintre un obiect și o idee, ci de o relație între două „conținuturi de conștiință". Pe de altă parte, trebuie observat că relația menționată nu „există" pur și simplu și nu este deci *dată* conștiinței de către realitatea obiectivă, ci *este instituită* de către conștiință între propriile sale „conținuturi".

3. Observațiile făcute sub **2.** ne permit să considerăm că relația de simbolizare nu se stabilește între obiecte, ci între „conținuturi de conștiință" corespunzătoare unor anumite obiecte, și are la bază o relație pe care conștiința o stabilește între unele dintre „conținuturile" pe care le deține prin experiență. În cazul discutat, „conținutul-balanță" pare a fi *o parte din* „conținutul-justiție". Avem a face, prin urmare, cu ceva analog cu ceea ce în retorică se numește „metonimie". Dat fiind

că, în cazul nostru, partea (= instrumentul de evaluare) este considerată a fi reprezentantă a(l) întregului (= „conținutul-justiție"), putem considera că metonimia are aici funcție generalizatoare.

Pentru a aduce un argument în favoarea ideii că relația de simbolizare nu se stabilește între obiecte, ci între modalitățile în care conștiința are experiența obiectelor, ne vom referi în continuare la un alt simbol uzual al ariei culturale la care aparținem: *vulpea* este considerată a fi simbol al „șireteniei". Relația de simbolizare se stabilește aici tot între un obiect material (animalul) și o „idee" (= „șiretenia"). Vom observa mai întîi că „șiretenia" este atribuită „animalului vulpe" printr-un fel de personificare (=unui animal i se *atribuie* o trăsătură *umană*); animalul-vulpe este deci *perceput de conștiință* ca fiind „șiret", „șiretenia" nefiind o „proprietate" intrinsecă a animalului (așa cum este, de ex., calitatea lui de a fi „vertebrat" sau „mamifer" etc.), ci depinde exclusiv de modul în care obiectul respectiv este perceput de conștiință. Nu poate fi vorba aici de o relație între obiecte. Este vorba doar de relația dintre un obiect (= animalul-vulpe) și un conținut al conștiinței noastre pe care *conștiința* îl leagă (prin personificare) de un anumit obiect, inserîndu-l printre „proprietățile" acestuia. După cum ușor se poate vedea, simbolizarea se realizează aici tot pe bază metonimică (întregul (= animalul) este reprezentant al părții (= o anumită proprietate a lui)), însă particularizantă. Exemplul la care ne-am referit ni se pare deosebit de instructiv pentru discuția noastră, întrucît, în mod evident, proprietatea simbolizată (=șiretenia) nu aparține (=face parte dintre proprietățile) obiectului-simbol, ci îi este *atribuită*. Nu poate fi, prin urmare, vorba despre vreo relație determinată de natura obiectelor. Este vorba numai de o relație care se instituie între obiecte și este *mediată* de conținuturile de conștiință corespunzătoare obiectelor respective.

Putem încheia acest paragraf cu concluzia că nu poate exista simbolizare fără intervenția datelor pe care conștiința le deține în legătură cu obiectele.

4. În urma celor spuse sub **3.**, putem considera că un obiect devine simbol în măsura în care conținutul de conștiință corespunzător obiectului respectiv este pus de conștiința noastră în relație cu un alt conținut al conștiinței. Relația de simbolizare nu există, prin urmare, între lucruri, ci este oarecum introdusă între lucruri de către conștiința noastră. Un obiect oarecare nu *este* simbol, ci *devine* simbol datorită unui mod special în care este perceput de către conștiință.

Ajunși în acest punct, comparația cu *semnul* (așa cum a fost definit de F. de Saussure[6]) se impune.

Semnificantul (= signifiant) unui semn (care este, după F. de Saussure, „imaginea acustică") nu este semnificant „prin natura" sa, ci *devine* semnificant numai în măsura în care conștiința vorbitorilor aparținînd unei colectivități lingvistice determinate îl pune în relație cu un anumit concept (devenit în aceste condiții semnificație (= signifié)). Dacă această „punere în relație" nu se produce, „semnificantul" rămîne doar un simplu „obiect sonor" produs de vocea umană. „Expresia este

[6] F. de Saussure, *Cours* ..., p. 99 ; v. și nota 2 aici mai sus.

expresie numai în măsura în care îi corespunde un conţinut", precizează L. Hjelmslev [7].

Generalizînd, putem spune că un obiect, X, devine semn (mai exact, *semnificant*, în terminologia lui F. de Saussure) în „momentul în care este pus în relaţie cu un conţinut de conştiinţă" (eventual concept), altul decît cel determinat de simpla percepere a lui. Astfel, conţinutul de conştiinţă determinat de perceperea unei balanţe este altul decît conţinutul de conştiinţă numit „justiţie"; conţinutul de conştiinţă determinat de perceperea sunetelor din semnificantul *v-u-l-p-e* este altul decît cel numit cu ajutorul cuvîntului *vulpe* (= semnificaţia acestui cuvînt).

După cum se observă, atît relaţia de simbolizant/simbolizat, cît şi relaţia semnificant/semnificat este un raport pe care conştiinţa (colectivă) îl stabileşte între un *obiect* şi un conţinut al conştiinţei; obiectul este „asociat" cu un astfel de „conţinut". Această „asociere" nu ţine nici de natura obiectului, nici de natura „conţinutului", ci este rezultatul unei anumite activităţi a conştiinţei.

Atît în cazul semnului, cît şi în cazul simbolului, asocierea este *constantă* (căci altfel nici semnul, nici simbolul n-ar putea comunica efectiv ceva) şi sociocultural determinată (un semn are o semnificaţie determinată numai într-o comunitate determinată, după cum un simbol „simbolizează" ceva determinat numai într-o comunitate determinată; atît semnele, cît şi simbolurile sînt folosite într-o comunitate determinată în conformitate cu o anumită *tradiţie* culturală).

Deosebirea dintre *simbol* şi *semn* apare la nivelul „conţinuturilor de conştiinţă" şi al operaţiilor pe care conştiinţa le efectuează cu propriile conţinuturi. În cazul *semnului* (lingvistic), conţinutul de conştiinţă corespunzător semnificantului *nu are* elemente comune cu conţinutul de conştiinţă corespunzător obiectului semnificat (=„denotat" de semn). În cazul *simbolului*, conţinutul de conştiinţă corespunzător simbolizantului *are* elemente comune cu conţinutul de conştiinţă corespunzător simbolizatului (= conţinutul corespunzător simbolizantului poate fi *o parte din* conţinutul corespunzător simbolizatului sau, invers, acesta din urmă poate fi cuprins în conţinutul celui dintîi). Instituirea unui simbol se face printr-un fel de „actualizare" a relaţiilor existente între două conţinuturi de conştiinţă, adică printr-un fel de „fixare" (sau „focalizare") a conştiinţei asupra elementelor comune celor două conţinuturi.

Credem că cele arătate în acest paragraf sînt de natură să facă mai clară ideea lui F. de Saussure cu privire la caracterul *motivat* al simbolului, în opoziţie cu caracterul *arbitrar* al semnului (lingvistic): cele arătate sînt — credem — de natură să precizeze în ce anume constă ontologic caracterul motivat al simbolului, despre care vorbeşte F. de Saussure.

[7] *Prolegomena to a Theory of Language*, translated by Francis Whitefield, Madison, 1961 (The University of Wisconsin Press), p. 48; citatul este dat după traducerea românească (Bucureşti, 1967); trimiterea la pagină este făcută după versiunea engleză, cea română, într-un număr mic de exemplare, fiind mai greu accesibilă. În citatul de mai sus (ca şi în alte locuri, de altfel, termenul *expresie* corespunde termenului *signifiant*, iar termenul *conţinut*, termenului *signifié* de la F. de Saussure.

5. Am încercat sub **3.** să arătăm că relaţia de simbolizare presupune o relaţie pe care conştiinţa o stabileşte şi o actualizează între anumite „conţinuturi". Pe de altă parte, aşa cum s-a arătat, semnele au rolul de a „fixa" anumite conţinuturi [8].

Deoarece (a) conţinuturile noastre de conştiinţă corespunzătoare lucrurilor devin stabile numai în măsura în care sînt exprimate prin semne şi (b) relaţia de simbolizare este o relaţie între „conţinuturi de conştiinţă", trebuie să admitem şi ideea că, într-un fel sau altul, simbolurile nu pot fi concepute în mod independent de semne.

Asupra acestei idei ne vom opri mai jos, arătînd în ce anume constă relaţia simbol/semn.

Mai întîi credem că este util pentru discuţia noastră să amintim că, în acord cu ideile lui de Saussure [9], simbolul ar putea fi considerat un fel de „semn motivat" (= nearbitrar). În § **3.**, am încercat să aducem unele precizări privitoare la natura motivării existente între simbolizant şi simbolizat: în măsura în care „conţinutul" corespunzător unui obiect determinat, *X*, are elemente comune cu un alt „conţinut", obiectul *X* poate deveni într-o comunitate socioculturală determinată simbol al unui alt „conţinut", anume cel cu care conţinutul determinat de *X* este legat; de ex., obiectul-balanţă devine simbol al conţinutului „justiţie", în măsura în care conţinutul-balanţă este legat în conştiinţa unei comunităţi socioculturale de „conţinutul" semnificat în aceeaşi comunitate prin cuvîntul *justiţie*. Am putea spune, prin urmare, că un obiect, *X*, devine simbol al unui conţinut, *C*, în măsura în care conţinutul determinat de obiectul *X* este legat în conştiinţă de conţinutul *C*. Vom spune deci, utilizînd terminologia saussure-iană, că simbolul este un *semnificant* legat de semnificaţia sa nu direct (ca în cazul semnului verbal), ci *prin intermediul* unui alt conţinut, anume cel determinat în conştiinţă de perceperea semnificantului [10].

Cum „conţinutul" care „mediază" între simbolizant şi simbolizat este, prin forţa lucrurilor (v. mai sus în acest paragraf), *semnificaţia unui semn*, şi cum, de asemenea, conţinutul simbolizat este, tot prin forţa lucrurilor, semnificaţia unui alt semnificant, relaţia de simbolizare poate avea drept consecinţă (= se poate manifesta) un mod special de funcţionare a semnului lingvistic. Într-adevăr, dacă *vulpea* poate funcţiona ca simbol al conţinutului „şiretenie", atunci cuvîntul *vulpe* poate funcţiona şi el ca simbol, adică, aşa cum spune I. Coteanu [11], poate „trimite la alt semn", anume la cel a cărui semnificaţie este „şiretenia".

După cum se observă, cazul în care un semn „trimite la alt semn" este un fel de produs secundar al faptului că, în conştiinţa vorbitorilor, anumite „conţinuturi" se găsesc într-o relaţie pe care am putea-o numi de „contiguitate".

Am putea spune deci că semnele verbale (= lingvistice) pot fi utilizate ca simboluri (= pot „trimite la alte semne") în măsura în care

[8] Ernst Cassirer, *The Philosophy of Symbolic Forms*, vol. 1: *Language*, translated by Ralph Manheim, New Haven & London, 6th printing, 1966 (Yale University Press), p. 89.

[9] Cf. *Cours* ..., p. 101.

[10] Cf. şi Tzv. Todorov, *Teorias do simbolo*, Lisboa, (Edições 70), 1979, p. 294 — 296; traducere din franceză: *Théories du symbole*, [Paris], 1977, (Seuil).

[11] I. Coteanu, *Stilistica funcţională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, Bucureşti, 1973, (Editura Academiei Republicii Socialiste România), p. 22.

obiectul-referent al unui anumit semn *are* în conștiința unei colectivități determinate *statutul de simbol* (al unui anumit „conținut de conștiință") : cuvintele *vulpe* și *balanță* pot fi utilizate cu valoare simbolică în măsura în care obiectul-vulpe și obiectul-balanță funcționează ca simboluri ale „conținuturilor" numite în limba română *șiretenie*, respectiv *justiție*.

F. De Saussure are meritul de a fi făcut distincția dintre *semnul lingvistic* (caracterizat prin „arbitrar") și *simbol* (caracterizat prin „motivare"). Considerațiile făcute de I. Coteanu (v. nota 11 din acest paragraf) ne-au sugerat posibilitatea de a stabili existența unei relații între simbol (nelingvistic) și semnul lingvistic : într-o formulare sintetică, am putea spune că un semn (verbal) devine simbol în măsura în care semnul are ca semnificație un simbol.

6. În paragrafele precedente, am discutat relația semn/simbol pornind de la ideea — puțin simplificată — că semnificația unui semn este *un* „conținut de conștiință", anume cel „fixat" prin numirea lui cu ajutorul unui semnificant. Realitatea este însă mai complicată. Acest lucru apare cu mai multă claritate în cazul așa-numiților „termeni generali", adică al semnelor care nu denumesc un obiect individual, ci totalitatea obiectelor aparținînd aceleiași clase. Într-adevăr, semnificantul *cîine* este legat, de fapt, atît de „conținutul de conștiință" determinat de perceperea imediată a unui cîine ciobănesc, cît și de „conținutul de conștiință" determinat de perceperea imediată a unui cîine de vînătoare sau a unui cîine de culoare albă sau a unui cîine de culoare neagră sau a unui cîine văzut de la distanța de 1 metru sau de 20 de metri etc. În § **5.**, citîndu-l pe Cassirer, am considerat că semnul are rolul de a „fixa" un anumit „conținut de conștiință" din multitudinea celor pe care le determină perceperea directă a obiectelor (aparținînd, în exemplul de care ne-am folosit, „aceleiași clase").

Ajunși în acest punct, ne putem întreba : ce anume face ca, pe de o parte, același semnificant să poată fi utilizat pentru a denumi un număr practic nelimitat de „conținuturi de conștiință" (fiecare „conținut" corespunzînd unei „experiențe" determinate) și, pe de altă parte, cum este posibil să se realizeze comunicarea între membrii unei colectivități, în condițiile în care unul și același semnificant se atașează unor „semnificații-conținuturi de conștiință" variabile ?

Răspunsul oarecum „tradițional" la această întrebare constă în faptul că semnificația unui semnificant nu este, de fapt, ceea ce am numit un „conținut de conștiință", ci un *concept* și că acest concept își subsumează oarecum întreaga varietate a „conținuturilor de conștiință". După cum se observă, însă, acest răspuns presupune recursul la un alt element, și anume la *concept*. Cu toate acestea, după cum a arătat F. de Saussure [12], conceptele noastre se formează cu ajutorul semnelor (verbale) și nu preexistă acestora. Se pune chestiunea, prin urmare, de a vedea *cum anume* se realizează „trecerea" de la „conținuturi de conștiință" la concepte. Credem că această „trecere" nu se poate explica independent de cele discutate în paragrafele precedente cu privire la relația semn/simbol.

[12] *Cours* ..., p. 155.

După cum am văzut, conștiința noastră are capacitatea de a-și „analiza” propriile sale conținuturi și a le pune în relație. Am arătat, în această ordine de idei (sub 5.), că prin *actualizarea elementelor comune* a două conținuturi de conștiință se ajunge la o *relație de simbolizare*: obiectul *A* devine *simbol* al conținutului de conștiință *B* atunci cînd conținutul determinat de *A* are anumite elemente comune cu conținutul determinat de *B* și cînd activitatea conștiinței se „focalizează” asupra acestor elemente. În măsura în care conștiința „descoperă” și „actualizează” elementele comune ale unei multitudini de conținuturi (în exemplul nostru, diferitele *conținuturi* deținute în urma perceperii directe a unei varietăți de cîini), *unul* dintre aceste conținuturi, anume cel „fixat” printr-un semnificant, devine *reprezentant* al *totalității* conținuturilor. Sîntem, după cum ușor se poate vedea, în prezența unei relații de simbolizare: obiectul *A*, care determină un „conținut de conștiință”, devine *simbolizantul tuturor obiectelor* care au elemente comune cu conținutul determinat de *A*. În acest moment putem vorbi de existența unui *concept* (general) [13]. Cele arătate în acest paragraf conduc la concluzia că, în formarea conceptelor (generale), relația de simbolizare, așa cum a fost prezentată în paragrafele precedente, are un rol esențial.

Pe de altă parte, dacă admitem, în acord cu de Saussure, că semnificația unui semn este un *concept*, trebuie să admitem și că în orice semn verbal este inclusă o relație de simbolizare. Altfel spus, semnul lingvistic este, dintr-un anumit punct de vedere, concomitent și un simbol.

Am putea vorbi deci de o „microsimbolizare” — anume aceea realizată în interiorul structurii semnului, și o „macrosimbolizare” — anume aceea care *transgresează* structura semnului. Microsimbolizarea este oarecum „ascunsă” de faptul că simbolizatul, în aceste cazuri, nu poate fi „verbalizat” decît printr-o *descriere* (eventual de tipul: „animalul patruped de mărimea *x*, de culoarea *y*, văzut de mine (sau de altcineva) la ora *z*, de la distanța *w*”). În schimb, macrosimbolizarea se impune oarecum cu evidență observației, întrucît simbolizatul poate fi verbalizat, de multe ori, cu ajutorul unui singur cuvînt (ca în cazurile *justiție*, *șiretenie*, din exemplele discutate mai sus).

Concluziile la care am ajuns în acest paragraf vin în sprijinul ideii formulate de unii cercetători [14] că utilizarea „figurată” a cuvintelor în limbajul poetic (macrosimbolizarea este, credem, un astfel de caz) nu este un fel de „abatere” de la uzul „normal” al lor, ci ține de însăși structura intimă a semnelor. Macrosimbolizarea nu este decît generalizarea relației de „microsimbolizare”, dincolo de structura „internă” a semnului.

A Few Thoughts on the Sign/Symbol Distinction

(A b s t r a c t)

Throughout this paper the subsequent aspects of the relation sign/simbol are examined:

[13] Vezi Cassirer, *op. cit.*, *loc. cit.*

[14] V., de ex., Tzv. Todorov, *Synecdoques*, în *Communications* 16, 1970, p. 26—34, în special p. 27—29; sau Nietzsche, citat de Tzv. Todorov, *op. cit.*, p. 29.

1° The symbolizing relation is not a relation between things, but a relation our consciousness establishes between some of the "contents" it acquires when experiencing things.

2° The symbolizing relation established by our consciousness presupposes its awareness of some contiguity relation holding between some of these contents. Precisely this "contiguity" of contents should be looked at as staying behind de Saussure's idea of "motivation", characterizing symbols.

3° When an arbitrary object is a symbol of some definite consciousness content, the verbal sign referring to this object acquires the status of *verbal symbol*. This is why a *verbal symbol* should be considered — as I. Coteanu put it — "a sign referring to another sign".

4° The last section of the paper deals with the inherent "symbolic nature" of the linguistic sign.

Iunie 1988

Facultatea de Filologie
București, str. Edgar Quinet nr. 5—7

FIGURĂ ȘI UNIVERS DE DISCURS

MARIANA NEȚ

Articolul schițează o cale de a depăși „impasul" în care se găsește în acest moment teoria lingvistică a figurilor de stil, propunînd o metodă unitară de analiză a textului și a limbajului poetic, rezultată din convergența teoriilor de tip structuralist și a celor pragmatice.

0.1. Am arătat cu alt prilej [1] că secvențe lingvistice (cvasi) identice au funcții diferite în texte poetice diferite, deși retoricile tradiționale [2] le catalogheazã drept una și aceeași figură. Această caracteristică este determinată de relațiile complexe — de fiecare dată, altele — stabilite de secvența lingvistică în fiecare dintre textele în care apare.

0.2. Dar, chiar și în același text poetic, o secvență lingvistică (cvasi)-identică — cu valoare de *refren*, de *laitmotiv* etc. — îndeplinește funcții diferite ori de cîte ori apare; funcțiile sînt motivate de semantica globală a textului mai mult decît de celelalte ocurențe ale acelei secvențe în text. Într-un astfel de caz, retoricile tradiționale ne ajută doar să identificăm — din punctul de vedere care ne interesează aici — o serie de *semnale* în suprafața textului. Ca să descoperim însă și să analizăm funcțiile *figurii* — ale unei secvențe lingvistice cu anumite caracteristici [3] — trebuie să analizăm întîi semantica textului și apoi abia să interpretăm aceste semnale, inventariate și catalogate de retoricile clasice în diverse moduri. Înțelese ca inventare de figuri și nu ca teorii ale limbii — deși orice retorică este sau ar trebui să fie, în primul rînd, o teorie a limbii sau măcar s-o conțină în germene — retoricile servesc doar, din punctul de vedere adoptat aici, să atragă atenția cercetătorului că într-un limbaj dat pot exista (la nivel semantic, sintactic, fonologic sau la mai multe dintre aceste nivele) o serie de relații posibile, materializate în sincronia și în diacronia diverselor limbaje, stiluri etc. în diverse moduri. Este de la sine înțeles că fiecare dintre aceste complexe de relații conduce la o semantică a textului, variabilă a semanticii limbii, considerată drept constantă.

1.1. Ca definiție de lucru a *figurii*, am adoptat-o deocamdată pe aceea — foarte generală — dată de Mieke Bal [4], pentru care figura este o secvență lingvistică ce se caracterizează fie prin respectarea în exces a unei norme (de fapt, a unui complex de norme, am spune noi), fie prin încălcarea unei norme (din nou, a unui complex de norme: ale limbii, ale limbajului poetic, ale textului etc., fiecare dintre ele putînd să acționeze la diverse nivele ale acestor sisteme).

[1] *Figura — funcție a textului poetic*, în SCL, XXXIX, 1988, nr. 2, p. 125—132.

[2] Avem în vedere tratate ca cele ale lui Aristotel, Quintilian, Cicero, Du Marsais, Fontanier, Lausberg sau chiar Grupul de la Liège, pentru a nu le menționa decît pe cele mai cunoscute.

[3] În articolul *Text și figură*, din SCL, XXXVIII, 1987, nr. 6, p. 479—490, defineam figura în funcție de norma lingvistică dominantă în momentul receptării, de norma lingvistică și prozodică instituită în text și de interpretarea impusă de practica culturală în diacronia receptării.

[4] *Narratologie*, Paris, Klincksieck, 1977.

1.2. Constatăm, pe de altă parte, că și complexul de norme în funcție de care acordăm statutul de figură unei secvențe lingvistice variază, adesea, chiar în cadrul aceluiași text.

2.1. De aceea, problema esențială care ne pare că stă în fața cercetătorului este aceea de a se menține în limitele unei analize consecvente, atunci cînd, în textul care face obiectul analizei, perspectiva se schimbă de la strofă la strofă, uneori de la vers la vers, atunci cînd, în spațiul unei secvențe a textului, se intersectează adesea mai multe perspective [5].

2.2. O cale de a realiza acest deziderat este, după părerea noastră, aceea de a sprijini analiza — lingvistică — a textului pe analiza — pragmatică — a discursului.

3. Înainte de a schița etapele și rezultatele unui asemenea demers, sînt necesare o serie de precizări suplimentare :

3.1. A.-J. Greimas și J. Courtès, autorii celebrului dicționar de semiotică [6], precizează în volumul întîi că „dacă figurile sînt analizate la nivel transfrastic, discursiv, ele pot fi considerate conectori de izotopii". Constatăm deci că nu ne putem referi la nivelul transfrastic fără a implica discursul.

3.2. Volumul al doilea definește punerea în discurs ca „interacțiunea realizată între două dimensiuni ale limbajului : dimensiunea figurativă, descriptivă și reprezentativă a limbii și dimensiunea tematică, clasificatorie și categorizantă".

4. O analiză consecventă a textului și a limbajului poetic trebuie deci să pună *figura* — generată exclusiv în text — în raport cu *universul de discurs*.

4.1. În volumul întîi, dicționarul menționat definește relațional *microuniversul* și *universul de discurs:* „Noțiunea de microunivers este compatibilă cu cea de univers de discurs, fără a se putea identifica totuși cu aceasta. Microuniversul trebuie să permită explicitarea organizării semantice a discursului, în timp ce universul de discurs reprezintă contextualitatea globală (paradigmatică și sintagmatică) a unui enunț". Urmele contextualității globale — semnale ce permit cercetătorului reconstituirea acesteia — pot fi identificate, după părerea noastră, în text.

4.2. „Microuniversul" — continuă autorii citați — „este locul în care se exercită numai componenta semantică, în timp ce universul de discurs conține de asemenea implicațiile și presupozițiile sintactice".

Din punctul de vedere pe care-l susținem în aceste pagini, figurile — tocmai pentru că sînt generate în text — trebuie abordate semiotic, deci privind semantica în strînsă interdependență cu sintaxa și pragmatica.

4.3. „În sfîrșit" — precizează Greimas și Courtès — „universul de discurs conține referințe la lumea exterioară, în timp ce microuniversul e autosuficient și nu admite decît intertextualități și sincretisme semiotice".

[5] Conceptul de *perspectivă* are aici sensul „clasic" din naratologie.

[6] *Sémiotique — Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris, Hachette, 1979 și 1986.

4.4. Printre principalele semnale ce permit reconstituirea universului de discurs includem deicticele și acele elemente ce marchează perspectiva din care este redată semantica (unei părți a) textului.

4.5. În volumul al doilea al dicționarului menționat, autorii specifică de asemenea că „o analiză discursivă (distinctă de analiza narativă) își propune ca, pornind de la articulațiile semnificante ale planului figurativ, să descrie formele de coerență mai profunde decît cele presupuse, acele forme de coerență care selecționează valorile semantice actualizate [în text, n.n.] prin discurs".

5. Teoria parțială schițată în aceste pagini a fost testată prin analiza unei serii particulare de poezii de M. Eminescu, și anume acele poezii care au : a) un TU destinatar explicit marcat și b) un vers sau un emistih „refren", reluat cvasiidentic la intervale regulate sau neregulate [7].

Reluăm succint concluziile la care ne-a condus analiza unuia dintre aceste texte : *Din oceán de vise.*

Din oceán de vise ferice, strălucitoare,
Ai apărut în viață-mi, femeie răpitoare,
Cum luna argintoasă, albă zîmbind răsare
Din înstelata mare !

În oceán de visuri din ce în ce pierite,
Te-ai dus și-ai stins cu tine iluzii fericite
Cum luna melancolică și palidă dispare
În înstelata mare !

Pe-a gîndurilor cîmpuri din oceán de vise,
În sînta mea junie al tău chip îmi surise,
Femeie scumpă mie, cum luna-ncet apare
Din înstelata mare !

5.1. Secvența *femeie răpitoare* (v. 2), încadrată de retoricile tradiționale în clasa epitetelor, este o figură specifică acestui text. Analiza poeziei (și a discursului care i-a stat la bază) a(u) demonstrat că figura apare prin suprapunerea a două sememe cu sens diferit în structura de adîncime a textului : considerată exclusiv în contextul primei strofe, deci în vecinătatea determinativelor și a calificativelor *ferice, strălucitoare, argintoasă, albă, zîmbind* etc., sintagma are sensul aproximativ „femeie foarte frumoasă". Acest sens se modifică însă în strofa a doua *(În oceán de visuri din ce în ce pierite / Te-ai dus și-ai stins cu tine iluzii fericite, / Cum luna melancolică și palidă dispare / În înstelata mare.)*, în care presiunea contextului face ca sensul aproximativ al sintagmei în discuție să fie „femeie care răpești (iubirea, iluziile, visurile etc.)".

La rîndul său, secvența laitmotiv *Din oceán de vise* (cu „varianta" *În oceán de visuri* în strofa centrală) aparține, de fiecare dată, altui univers de discurs.

[7] Nu ne interesează aici o tipologie stilistică (de altfel, ușor de făcut) a acestora, în funcție de locul pe care-l ocupă secvența reluată în text. Menționăm de aceea poemele în ordinea cronologică a compunerii lor: *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie, La o artistă, Amorul unei marmure, Din oceán de vise, O arfă pe-un mormînt, Bismarqueuri de falsă marcă, Excelența, bezedeaua, Cu mine zilele-ți adaugi, Glossă, Somnoroase păsărele.*

Un prim argument în favoarea acestei concluzii este posibilitatea ca strofei întîi să i se aplice trei lecturi, chiar la un prim nivel : pentru că în cel de al treilea vers, adverbialul *zîmbind* urmează după două adjective cvasiadverbializate — *argintoasă, albă* — termenii *ferice, strălucitoare* (a) pot avea statutul de adjective determinative ale GN *oceán de vise*, (b) pot continua seria determinativelor substantivului *femeie*, structura de adîncime a GN căruia acest substantiv îi slujește drept centru fiind *femeie răpitoare* [...] *ferice, strălucitoare* sau (c) pot avea statutul unui adverbial de mod care califică predicatul *ai apărut în viața-mi*.

Avînd, la rîndul său, la bază o serie de tmeze și de hiperbaturi pe care nu le detaliem aici, strofa a doua permite două lecturi la primul nivel : adjectivalul *din ce în ce pierite* poate determina fie (a) GN *În oceán de visuri*, căruia-i urmează imediat, fie (b) GN *iluzii fericite*. Adăugăm că referentul vocativului (un presupus „tu") nu este exprimat în structura de suprafață a acestei strofe.

Singura strofă care admite numai o lectură la primul nivel este cea de a treia.

Din aceste sumare observații conchidem că în strofa întîi secvența laitmotiv *Din oceán de vise* aparține universului de discurs al persoanei I, în strofa a doua, universului de discurs al persoanei a II-a, iar în ultima strofă — unui univers de discurs comun persoanelor I și a II-a. În această ultimă strofă, mărcile *eu*-lui sînt disjuncte (al tău chip *îmi* surîse / Femeie scumpă *mie)*, mărcile *tu*-ului sînt de asemenea disjuncte *(al tău* chip îmi surîse / *Femeie* scumpă mie), iar mărcile *eu*-lui sînt, la rîndul lor, disjuncte de cele ale *tu*-ului.

Ajungem astfel la concluzia că sensul secvenței *Din oceán de vise* din titlu diferă de sensul secvenței *Din oceán de vise* din strofa întîi, de cel al secvenței *În oceán de visuri* din strofa centrală și de acela al secvenței *din oceán de vise* din strofa finală. Apariția termenilor din aceeași sferă semantică și apariția unor secvențe repetate identic, pe de o parte, și modificarea universului de discurs, pe de altă parte, sînt deci în interdependență.

Luînd în considerare aceleași criterii, o observație asemănătoare se poate face și cu privire la ultimul emistih din fiecare strofă : *Din înstelata mare, În înstelata mare* și *Din înstelata mare*. Nu reproducem aici această parte a analizei, pentru că ea conduce la concluzii similare.

5.2.1. Un argument în favoarea teoriei propuse aici se află, după părerea noastră, și în următoarea afirmație a lui Naomi și Asa Kasher [8] : „Actorul care recită o poezie joacă rolul unui locutor care (re)produce acea poezie și redă prin intonație, gesturi și cadru cîteva trăsături ale unui *context de enunțare* [s.n.] posibil, potrivit acelui poem".

Actorul nu recită textul „direct", nu tinde, prin urmare, să se identifice cu o singură voce, ci interpune mai multe filtre, schițează mai multe contexte posibile și mai multe acte de limbaj posibile, deci creează, recon-

[8] *Speech-acts, contexts and valuable ambiguities*, în Teun A. van Dijk (ed.), *Pragmatics of Language and Literature*, Amsterdam, 1976.

stituie, prin recitare, un univers de discurs posibil. De aceea, aşa cum s-a arătat în repetate rînduri, ca intenţionalitate globală, poemul trebuie considerat un macroact de limbaj, apărut prin suprapunerea sau prin succesiunea, creatoare de tensiune, a mai multor acte de limbaj.

„În general vorbind", continuă, în acelaşi articol, autorii citaţi mai sus, „ni se pare că funcţia oricărui poem este aceea de *a evoca reconstituirea unor acte de limbaj posibile*" [s.n.].

Concluzia la care credem că duc aceste observaţii este aceea că analiza poate disocia planurile semantice ale textului, dacă acceptăm că noţiunea pragmatică de *polifonie a discursului* [9] acoperă o realitate lingvistică materializată prin textul poetic, văzut ca obiect al interacţiunii dintre emiţător şi receptor, fiecare dintre aceşti actanţi fiind scindat, după cum se ştie, în procesul de comunicare, în mai multe instanţe posibile, materializate sau nu în text [10].

Astfel, Oswald Ducrot în *Le dit et le dire* se referă la nncesitatea de a analiza „măştile" enunţării în enunţ. Prin „polifonie a enunţării", căreia i se subsumează, după părerea noastră, polifonia discursului, se înţelege faptul că în discurs şi în text se regăsesc urmele mai multor enunţiatori, numiţi de Ducrot „locutori". În text se intersectează prin urmare mai multe planuri ale enunţării şi — subordonate acestora — mai multe planuri ale discursului, fiecare aparţinînd altui locutor abstract.

5.2.2. O concluzie provizorie care credem că se desprinde din cele spuse pînă acum este aceea de a nu absolutiza tipul de analiză structuralistă, care consideră toate secvenţele lingvistice dintr-un text pe acelaşi plan, pentru care repetiţiile dintr-un text marchează coincidenţe între paradigmele lexico-sematice şi sintactice extratextuale şi cele textuale.

Aceeaşi concluzie credem că e implicată şi în următoarea precizare din volumul întîi al dicţionarului lui A.-J. Greimas şi J. Courtès : „Relaţiile paradigmatice nu au sens decît în măsura în care sînt creatoare de sens, altfel spus, creatoare de diferenţe, prin opoziţii între ceea ce reţine discursul şi ceea ce exclude în cadrul fiecărei paradigme".

5.2.3. O funcţie a discursului poetic este deci aceea de a stabili diferenţe între (o parte dintre) termenii u n e i paradigme extratextuale şi aceeaşi termeni aparţinînd] u n o r paradigme construite în text.

5.2.4. Aşadar, este necesar să combinăm abordarea structuralistă cu cea pragmatică, să vedem textul poetic ca pe o „aplatizare", „linearizare", „mască lingvistică lineară" — „mască lineară" p e n t r u c ă este lingvistică — a unui model „spaţial" de discurs, formulele reluate fiind, în acest model, un canal de trecere între extratextual şi textual.

6.1. În încheierea acestei schiţe de teorie, amintim că autorii dicţionarului de semiotică precizează în volumul al doilea că „figurativitatea" — deci capacitatea limbajului de a se exprima prin figuri — „este efectul punerii în discurs". Punerea în discurs este, deci, după părerea noastră,

[9] Cf. Mihail Bahtin, *Probleme de literatură şi estetică*, Bucureşti, Univers, 1982, şi Oswald Ducrot, *Le dit et le dire*, Paris, Minuit, 1984.

[10] Cf. Patrick Charaudeau, *Langage et discours. Éléments de sémiolinguistique (théorie et pratique)*, Paris, Hachette, 1983.

primul element care trebuie analizat cu scopul de a ajunge la figuri, la funcția lor în text și în limbaj, la o posibilă tipologie sau serie de tipologii etc.

„S-a constatat", remarcă aceiași autori, „că, dincolo de opoziția, comodă și simplificatoare, „figurativ/nonfigurativ", orice discurs este tributar, la un nivel sau altul, dimensiunii figurative ; aceasta constituie deci componenta semantică fundamentală".

6.2. Coerența (nivelul linear al) textului atestă că limbajul poetic este o proiecție a limbii naturale. Decupajul e t e r o g e n al planurilor enunțării, intersectarea mai multor universuri de discurs, operată prin limbaj, dovedesc că limbajul poetic este o p r o i e c ț i e d e t i p s p e c i a l a limbii naturale.

Coerența textului „ascunde" caracterul eterogen al decupajelor operate prin limbaj în planul discursului. Faptul că, în studiile de specialitate, a fost neglijată această caracteristică explică, după părerea noastră, impasul actual al teoriei textului (în ciuda proliferării cercetărilor în acest domeniu).

6.3. O funcție a secvențelor lingvistice repetate (cvasi)identice într-un text poetic este aceea de a semnala necesitatea ca universurile de discurs — diferite — cărora le aparțin să aibă, la nivele diferite, minimum o caracteristică identică sau asemănătoare ; acesta este unul dintre motivele care au determinat coexistența lor într-un același text.

De pildă, analiza poeziei *Excelența, bezedeaua* — care nu a fost reprodusă aici — a demonstrat că nici chiar termenii antitezei — figură ce apărea în acel text în structura de adîncime — nu aparțin aceluiași plan al discursului.

6.4. O abordare ca aceea sumar prezentată aici ne pare și o justificare în plus a posibilității de a aplica textului poetic lecturi multiple, ca și a axiomei că orice lectură a textului este o proiecție a acestuia.

6.5.1. O astfel de abordare explică de asemenea procesul prin care secvențele textuale sînt reinvestite semantic. Rezultate din acest proces, figurile sînt acele secvențe în spațiul cărora se intersectează minimum două universuri de discurs.

6.5.2. Avem astfel posibilitatea de a aplica textului poetic ca întreg a c e e a ș i grilă pe care-o folosim și în analiza figurilor sale și de a explica, deci, cu o metodă consecventă, faptul că întregul text poate să fie o figură.

6.6. În concluzie, trebuie nuanțată premisa implicită a acestei cercetări. Universurile de discurs (delimitate la începutul oricărei analize) trebuie reconstituite în finalul analizei în funcție de relațiile în care se află figurile unele față de altele și elementele constitutive ale unui figuri unul în raport cu altul.

6.6.1. Rezultatul unui asemenea proces este modelul interpretativ al textului. Interpretarea este punerea textului în relație cu circumstanțele care-l constituie ca macroact de limbaj.

6.6.2. Abia după rafinarea unei teorii a figurilor, cum este cea schițată aici, și după validarea ei prin analiza unui număr imens de poezii pot fi redefinite și reevaluate și tipurile de discurs, și clasele de text în care se manifestă și se poate stabili o tipologie a figurilor în funcție de acest parametru.

Poetic Figure and Universe of Discourse

(Abstract)

A partial theory of the poetic figures of speech is put forth, which results from the convergence of the pragmatic and the structuralist approaches. Textual coherence is considered to "hide" the heterogeneous character of the linguistic forms selected by the plane of discourse. The neglection of this phenomenon by specialist studies accounts for the "dead ends" reached by now by text theories.

The poetic figures are those linguistic sequences within which at least two universes of discourse are interweaving. The analysis of the poetic text as a whole can thus be made by means of the same grill used in the analysis of its figures ; the possibility for the whole text to be a poetic figure can thus be accounted for by using a consequent method.

Mai 1988

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, str. Spiru Haret nr. 12

HIPERBOLĂ ȘI DISCURS POETIC

GABRIELA DUDA

Pornind de la delimitarea trăsăturilor definitorii ale hiperbolei se încearcă — urmărind cîteva tratate de retorică — circumscrierea factorilor ce au reglementat (pînă în epoca barocă) folosirea acestei figuri, etosul ei.

Cele cîteva observații care urmează s-au conturat pornind de la următoarele întrebări: „de ce se folosește hiperbola?" sau, cu alte cuvinte, „care este etosul figurii numite hiperbolă?" Vom încerca să dăm un răspuns provizoriu la aceste întrebări, privind mai mult către cei vechi și mai puțin către cercetările moderne de retorică: la aceasta ne-a constrîns nu necesitatea de a recupera cu orice preț tradiția sau dorința de a conferi afirmațiilor noastre mai multă greutate, ci constatarea că teoriile mai noi centrate pe *elocutio* lasă fără răspuns numeroase întrebări, tocmai pentru că aspectele de ordin pragmatic sînt puse între paranteze.

În ceea ce privește *definirea* hiperbolei, lucrurile au părut întotdeauna foarte clare, de vreme ce există în această problemă un remarcabil consens. Vom vedea însă că el se întemeiază pe o înțelegere parțială a figurii și, în consecință, pe o restrîngere a domeniului ei de acțiune.

Modernii au disimulat adesea preocuparea taxinomică, părînd a favoriza o perspectivă de analiză semantică: este, de pildă, cazul lui Jean Cohen, în *Théorie de la figure* [1]; hiperbola apare legată de implicarea într-un raport de predicație a unei calificări superioare din punctul de vedere al intensității, cea pe care obiectul/fenomenul caracterizat o deține în mod normal. În propoziția *el merge ca vîntul* avem o hiperbolă, spune Cohen, pentru că viteza vîntului este întotdeauna superioară vitezei omului: dacă în locul lui obiectul de caracterizat ar fi fost un avion, hiperbola ar fi dispărut. O calificare inferioară din punctul de vedere al intensității pe care obiectul/fenomenul o posedă în mod normal nu atrage însă automat apariția unei litote, așa cum credea Cohen, din dorința de a conferi observațiilor sale empirice un caracter sistematic. Dacă, vorbind despre cineva, vom afirma că *merge ca melcul* hiperbola se menține, dar se schimbă sensul atribuirii: se spune mai puțin decît ceea ce trebuie. De altfel, autorul însuși observă lipsa de simetrie între hiperbolă și litotă, atunci cînd înregistrează existența acelor litote care nu reprezintă „un mai puțin" în locul „unui mai mult", ci o negație gramaticală în locul unei afirmații lexicale.

Cu observațiile lui Cohen atingem un aspect central în examinarea hiperbolei: ca și alte figuri așa-numite „de gîndire", hiperbola reclamă, pentru decodare, raportarea la planul referențial: „[...] pentru a descoperi eventualul metalogism — spun autorii *Retoricii generale* — trebuie să convocăm realitatea, să confruntăm semnele cu referentul lor" [2]. Hiperbola cere, în calitate de metalogism, o asemenea confruntare, specificul ei fiind legat de operații evaluative (din punctul de vedere al cantității, al calității, al intensității etc.): se instituie astfel în structura hiperbolei acel deze-

[1] În „Communication", 1970, 16, p. 10.

[2] Jean Dubois et al., *Rhétorique générale*, Paris, Larousse, 1970, p. 131.

CL, anul XXXIX, nr. 5, p. 397—403, București, 1988

chilibru al „prea multului" sau „al prea puţinului" de care vorbeam. Recunoaştem la aceşti autori, dincolo de metalimbajul mai riguros, puncte de vedere deja avansate în tratatele de retorică de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, aproape singurele de referinţă ale neoretoricii. Sintetizînd, la rîndul lui, o îndelungată tradiţie, Fontanier va grupa hiperbola în categoria figurilor de expresie prin reflecţie [3]; la Fontanier, ca şi la predecesorul său Dumarsais, hiperbola este o figură care apare legată de un *exces* al expresiei : ea spune întotdeauna prea mult sau prea puţin. De la acest dezechilibru constitutiv între planul expresiei şi cel al conţinutului purced nu numai toate încercările de definire a hiperbolei, dar şi discuţiile care s-au purtat, secole de-a rîndul, asupra oportunităţii folosirii ei în discursul literar şi, mai ales, asupra limitelor între care ea poate fi folosită.

Deosebirile între „antici şi moderni" apar însă imediat ce trecem de la întrebarea „*ce este* hiperbola ?" la cea cu care am început aceste observaţii : „*ce face* hiperbola în text, care sînt *efectele* pe care ea le provoacă şi de ce ?"

Nu vom găsi prea multe lucruri referitoare la aceste probleme în lucrările recente de retorică, iar în tratatele perioadei clasiciste se fac doar observaţii nesistematice legate de folosirea figurii, fără a i se căuta în vreun fel oarecare temeiul. Iată cîteva dintre ele : Dumarsais remarca faptul că hiperbola este familiară orientalilor, deci *străină de spiritul clasic*[4], şi îi urma îndeaproape atît pe Quintilian, cît şi pe Boileau care cenzurau folosirea în exces a acestei figuri. Făcînd, de altfel, dovada unei cecităţi foarte caracteristice pentru un anumit tip de dogmatism ce pîndeşte întotdeauna spiritele clasiciste, Dumarsais afirma că hiperbola apare rar în limba franceză, neacordîndu-i, în consecinţă, prea multă importanţă. Afirmaţie contestată hotărît de comentatorul şi continuatorul său, Fontanier, care, o dată cu frecvenţa figurii, îi constată şi capacitatea productivă în posibilitatea asocierii ei cu alte figuri, în special cu metafora. Este adevărat că, înregistrînd starea de lucruri, Fontanier cedează aceluiaşi spirit clasicizant şi limitează, împreună cu La Harpe, folosirea hiperbolei doar la stilul nobil, propriu odei şi epopeii [5].

Importante pentru discuţia de faţă sînt însă mai puţin aceste contestări sau observaţii sporadice care se fac ecoul unor puncte de vedere îndelung vehiculate de tradiţia retorică greco-latină. Mai important rămîne faptul că hiperbola a constituit obiectul unei reiterate tentative de *justificare*, această tendinţă avîndu-şi originea în antichitatea romană tîrzie. Pentru a nu cita deocamdată decît un exemplu semnificativ, Seneca retorul observa că „obiectul oricărei hiperbole este de a ajunge la adevăr prin minciună, este o ficţiune care nu înşală" [6]. Ne putem pune deci întrebarea legitimă : ce anume trăsături constitutive ale hiperbolei au făcut ca ea să fie, la un moment dat, ridicată la rangul de „ficţiune care nu înşală",

[3] Dumarsais, *Les tropes*, II. *Commentaire raisonné sur Les tropes de Dumarsais, par M. Fontanier*, Paris, 1818, p. 153.

[4] Dumarsais, *Les tropes, I*, Paris, 1818, p. 149.

[5] Dumarsais, *Les tropes*, II, *ed. cit.*, p. 153.

[6] Apud Gh. N. Dragomirescu, *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1975, p. 78.

după ce mult timp fusese privită cu relativă circumspecție? Dar cu această întrebare ajungem din nou la problema etosului. Ne dăm imediat seama că simpla evaluare cantitativă/calitativă prin depășire — considerată drept condiție necesară și suficientă a existenței și a bunei funcționări a figurii — este, de fapt, necesară și insuficientă și pentru că nu oferă o circumscriere precisă a fenomenului hiperbolic, și pentru că nu oferă o explicație satisfăcătoare a prestigiului imens al figurii, a capacității ei de proliferare în anumite epoci literare și de înrădăcinare în însăși inima poeziei. De aceea, pentru a lămuri care este etosul hiperbolei trebuie să ne întoarcem la definirea ei.

De fapt, hiperbola presupune întotdeauna o comparație, manifestă sau nu în structura verbală : ceea ce constituie însă caracteristica acestei operații este faptul că elementul comparat reprezintă, din punctul de vedere al cunoașterii comune, al convențiilor culturale admise la un moment dat, un termen corelativ *exemplar*, un *etalon*, sau, cum remarca Irène Tamba-Mecz, cu o foarte justă intuiție pe care nu o dezvoltă, „încarnarea acelei caracteristici deosebite, luate ca bază a comparației" [7]. Evaluarea pe care hiperbola o propune trebuie să transgreseze limitele posibilului, depășind „măsurile" dobîndite din experiența comună sau din cunoașterea livrescă. Or, este necesar ca aceste „măsuri" să posede un caracter *paradigmatic* : un asemenea caracter este cel care conferă hiperbolei pregnanță, o anumită evidență din punctul de vedere al perceperii, al distingerii ei în discurs. Discutînd hiperbola alături de litotă, ca o categorie a argumentelor prin depășire, Lucie Olbrechts-Tyteca observa asimetria și în privința relațiilor cu planul referențial : litota reclamă în mai mare măsură o cunoaștere a valorilor admise de *anumiți* protagoniști[8]. Dimpotrivă, relativa ușurință cu care putem detașa hiperbola din context, datorită caracterului ei paradigmatic, deci a unui grad sporit de convenționalitate, de precodificare a evaluării implicate, pare să contrazică observația, făcută poate prea în grabă, a Grupului din Liège, referitoare la necesitatea de a marca întotdeauna un metalogism printr-un „circumstanțial egocentric" : nu există decît metalogism al particularului, afirmă autorii *Retoricii generale* [9]. Hiperbola pare să contrazică, cel puțin parțial, această afirmație, în măsura în care atît construcția, cît și decodarea ei presupun anumite convenții culturale (incluzînd aici și un anumit decupaj al realității). De altfel, credem că observația ar trebui luată în calcul și în legătură cu celelalte metalogisme. Situația, care traduce, în ultimă instanță, o mai puțin netă demarcare între metalogism și metasemen decît vor să ne facă să o credem autorii *Retoricii generale*, nu este lipsită, pentru hiperbolă, de interesante consecințe.

Așadar, hiperbola reunește în structura ei două caracteristici : transgresarea în plus sau în minus a unor limite general admise, pentru că acestea sînt precodificate, și exemplaritatea asociată acestei transgresări. S-ar părea că anticii, indiferenți (teoretic vorbind) în cel mai bun caz în fața acestei figuri (Cicero, *De oratore*), dar adesea circumspecți, au luat în considerare ambele caracteristici, în timp ce modernii — cu excepția amintită — s-au oprit doar la prima : vedem în îngustarea de-

[7] *Le sens figuré. Vers une théorie de l'énonciation figurative*, Paris, P.U.F., 1981, p. 146.
[8] *Le comique du discours*, Bruxelles, 1974, p. 254 și urm.
[9] *Ed. cit.*, p. 125.

mersului explicativ și a definiției hiperbolei o sărăcire cu efecte notabile în planul interpretării etosului.

Într-adevăr, rezervele anticilor păreau să se centreze pe întrebarea: „pînă unde poate fi împinsă hiperbola?" — adevărat laitmotiv care străbate înspre noi întreaga antichitate greco-latină. Folosirea în abundență a hiperbolei creează o anumită afectare a stilului, condamnată tot atît de drastic de *Rhetorica ad Herennium* [10] ca, mai tîrziu, de Quintilian sau Demetrios, în *Tratatul despre stil*. Acesta din urmă leagă într-un mod destul de curios, urmînd *Tratatul despre sublim*, folosirea hiperbolei în primul rînd de ceea ce numește „stil rece" [11]: „Stilul rece" este — îl citează aici pe Teofrast — acel stil care „depășește expresia potrivită cu ideea", deci afirmă o „imposibilitate"[12]. Dacă ținem seama de faptul că pentru Demetrios „stilul rece" este față de „stilul măreț" ceea ce „stilul afectat" este față de cel „elegant", vom înțelege că soarta rezervată hiperbolei nu este dintre cele mai fericite.

Prin urmare, aceasta era în linii mari situația hiperbolei în raport cu oratoria. În ceea ce privește literatura, figura era prescrisă mai ales poeților comici, tocmai pentru că ea se întemeia pe o imposibilitate (atitudine comună lui Quintilian și lui Demetrios). Despre ce imposibilitate este însă vorba? *Rhetorica ad Herennium* o afirmă foarte limpede: „hiperbola *(superlatio)* reprezintă o figură care exagerează adevărul"[13]. Definiția este reluată în aproape aceiași termeni de Quintilian: „hiperbola este o exagerare elegantă a unui adevăr"[14]. Exagerarea nu presupune însă o negare a adevărului, ci o *evidențiere a sa*, fapt simțit de Quintilian care afirma, aparent paradoxal: „hiperbola minte, dar nu intenționează ca prin acest fals să ne înșele"[15]. Dacă, într-adevăr, prin „acest fals" hiperbola nu ne înșală este pentru că „minciuna" ei se întemeiază pe caracterul de exemplu, de etalon propriu obiectului/ fenomenului vizat de comparația pe care se sprijină figura. Simpla transgresare a adevărului, în sensul exagerării lui, nu ar fi putut nicidecum să explice pentru ce, începînd cu antichitatea tîrzie, are loc o foarte bine concertată acțiune de reevaluare a hiperbolei. Mai mult decît atît, o serie de *topos*-uri și de tehnici discursive caracteristice s-au dezvoltat avînd la bază un îndelungat uzaj al hiperbolei: în evul mediu, remarcă Ernst Robert Curtius, „stilul hiperbolic este legitimat de autorii păgîni, dar și de întreaga *Biblie*. Astfel, încă din epoca cruciadelor se reînnoiesc retorica și poetica biblică ale creștinismului antic"[16]. Curtius grupează toate aceste tehnici avînd drept fundament hiperbola sub numele de „supralicitare" *(Überbietung)*: ele se sprijină pe o comparație, evident hiperbolică, cu anumite exemple ilustre pe care le-a validat tradiția culturală europeană, pentru a scoate în evidență calitățile excepționale, dacă nu unice, ale celui elogiat (per-

[10] Paris, Garnier, text stabilit, adnotat și tradus de Henri Bornecque, 1955, p. 179.

[11] Demetrios, *Tratatul despre stil*, traducere, introducere și comentariu de C. Balmuș, Iași, 1943, p. 100.

[12] *Ibid.*, p. 95.

[13] *Ed cit.*, p. 225.

[14] *Arta oratorică*, București, Minerva, vol. II, 1974, cartea a VIII-a, p. 376.

[15] *Ibid.*, p. 376.

[16] *Literatura europeană și evul mediu latin*, București, Univers, 1970, p. 194.

soană, fenomen, eveniment, peisaj etc.). Începînd cu Statius, pînă mult dincolo de frontierele antichității tîrzii, perpetuîndu-se tenace în poezia modernă de tip encomiastic, *topos*-ul supralicitării (al depășirii), al întrecerii este foarte productiv.

Legătura dintre hiperbolă și *exemplum* apare aici deosebit de pregnant, iar din această reciprocă susținere se alcătuiește o „mașinărie" retorică foarte puternică. Or, forța unei asemenea „mașinării" rezidă în capacitatea ei de persuasiune, ba, mai mult, în capacitatea de manipulare a cititorului (ascultătorului). Putem chiar spune că, între multele figuri pe care zelul taxinomic al retorilor a încercat să le fixeze sub o etichetă oarecare, puține sînt acelea care să poată egala hiperbola în forță persuasivă.

Credem că în acest punct atingem un alt aspect central al discuției : se poate observa, iar o cercetare anume orientată spre această problemă ar confirma-o, că există — în anumite perioade stilistice configurate și orientate nonmimetic — o convergență semnificativă între folosirea (chiar abundentă) a hiperbolei și primatul ideii de „persuasiune". De fapt, folosirea hiperbolei nu este semnificativă în sine ; ceea ce dobîndește însă valoare de simptom — indicator de caracterizare a unei atitudini estetice neclasice — este ridicarea tuturor restricțiilor (de gen literar, de specie literară, de stil etc.) în folosirea acestei figuri. Clasicismul — indiferent de epoca sau de forma în care s-a manifestat — a cantonat hiperbola în spații literare foarte precis delimitate din punct de vedere tipologic ; mai mult chiar, îngrădirile în folosirea hiperbolei au mers pînă la a se prescrie situațiile concrete (subiectele) în care ea putea să apară. Din această pricină, asocierea hiperbolei cu „persuasiunea", precum și libertatea lăsată creatorilor în utilizarea figurii sînt simptomatice în caracterizarea unei atitudini neclasice.

Astfel, categoria „persuasiunii" dobîndește încă de la sfîrșitul Renașterii, dar mai ales în baroc, privilegii tot mai însemnate în arta literară. Fenomenul reflectă în bună măsură acel lent și ireversibil proces de erodare, de distorsionare a categoriilor de „imitație" și de „verosimil", centrale în orice poetică de tip aristotelic, proces legat de divorțul instituit între *prodesse* și *delectare*, precum și de restrîngerea treptată a domeniului retoricii la *elocutio*. O asemenea epocă — sfîrșitul secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea — va rezolva conflictul dintre „imitație" (înțeleasă tot mai mult ca „ficțiune", „meraviglia") și „expresie poetică" în favoarea acesteia din urmă, implicînd în desfășurarea discursului poetic un întreg arsenal de mijloace retorice potrivite seducției : hiperbola va fi unul dintre acestea. Putem face chiar o generalizare, afirmînd că întreaga retorică a poeziei baroce își află originea într-un fenomen îndeaproape înrudit cu hiperbola, dar mult mai larg, și anume *amplificarea.* Putem apoi generaliza generalizarea afirmînd că toate epocile baroce (înțelegînd barocul în sens transistoric, structural, pe linia inaugurată de Curtius) — perioada elenistică, perioada romană tîrzie, barocul european contemporan Contrareformei etc. — sînt marcate de o asemenea dorință de supralicitare cu orice preț a efectelor. „Toate variantele curentelor lirice inițiate în acea epocă — ne spune Edgar Papu — marinismul, gongorismul, conceptismul, eufuismul — se realizează ca efecte ale amplificării retorice. Prin acest procedeu ele urmăresc nu numai să comunice,

ci și să *convingă*, provocînd într-un mod savant calculat adeziunea cititorului sau ascultătorului"[17].

Ne putem face o idee despre ce loc ocupă într-o asemenea strategie discursivă hiperbola, dacă ne oprim la unul dintre iluștrii și controversații ei reprezentanți, Gianbattista Marino[18]. Ceea ce putem remarca în legătură cu subiectul nostru este faptul că, la Marino, hiperbola, foarte adesea metafora-hiperbolă, are un aer „pleonastic", izvorît din insistența cu care poetul revine în caracterizarea unuia și aceluiași obiect; astfel, părul iubitei este, rînd pe rînd, caracterizat prin metaforele sau hiperbolele metaforice „unde de aur" *(onde dorate)*, „valuri" *(i flutti)*, „marea de aur" *(l'aureo mar)*, „vijeliosul dînsei blond tezaur" *(procelloso suo biondo tesoro)*, „golf de aur" *(golfo d'oro)*. Tot așa, starea de tulburare a poetului contemplînd scena cunoaște un *crescendo* al caracterizărilor care evoluează limpede spre hiperbolă: de la „neliniște nebună" *(agitato il mio core a morte gia)*, emoția devine în final „naufragiu scump" *(ricco naufragio)*, „apriga-mi furtună" *(la tempesta mia)*. Se produce astfel o „ruinare" a obiectului descris sub mulțimea determinărilor, în sensul creării acelui efect „de confuzie calculată"[19], iar hiperbola, figură amplificativă, desăvîrșește această mișcare. Atitudinea „paramimetică" prin care Alexandru Ciorănescu a definit barocul purcede din „lipsa de siguranță care face ca niciodată să nu știm dacă un obiect este real sau nu"[20]: faptul că ea apare din timp în timp la suprafața mișcării formelor literare și că se însoțește, în plan estetic, cu privilegierea „persuasiunii", iar în cel retoric, cu înflorirea nestingherită a fenomenelor hiperbolice, nu pare întîmplător. Cu barocul se inițiază, de fapt, un alt tip de poetică — opus celui *prescriptiv* caracteristic artei clasice: el se „bazează pe ideea noutății și originalității, deci pe principii neobișnuite și nepracticate pînă atunci. Ca atare, ele trebuie să și convingă. O asemenea idee se vede confirmată ulterior de toate curentele artistice moderne, începînd cu romantismul"[21]. Nu vom intra în detalii referitor la acțiunea hiperbolei în romantism. Oricum, este un fapt stabilit că barocul și romantismul împărtășesc un gust comun pentru această figură, care devine însă nucleul de manifestare a unor practici de scriitură diferite. În baroc, hiperbola este legată de „exagerare", dar și de „exemplaritate", necesară convingerii cititorului. În romantism, hiperbola este exploatată tot pe cele două laturi ale structurii sale, dar și pentru capacitatea ei de netăgăduit de a mobiliza imaginația cititorului. Faptul că, dintre toate figurile semantice, hiperbola își asociază cel mai adesea metafora, reprezintă, în acest sens, un argument ce nu poate fi ocolit: există în conjugarea acestor două figuri o potențare reciprocă a

[17] *Barocul ca mod de existență*, II, București, Minerva, 1977, p. 110.

[18] *Florilegiu*, București, Univers, traducere de Leonid Dimov, 1976, p. 55: „Unde de aur; părul tras în fire,/luntre de fildeș despica o dat'/de-o mînă ca de fildeș îndreptată/ de ici-colò prețioasă rătăcire ;// pe cînd în tremur, valul, și-n neștire,/ tăiat e-n două, Amor adunat-a/ din fire rupte aur, ca să bată/ lanț pentru cei ce-i poartă răzvrătirea.// Marea de aur, vălurind înstrună/ vijeliosul dînsei blond tezaur/ și-n inima-mi neliniște nebună.// Naufragiu scump în care mor sub plaur/ deși zăresc prin apriga-mi furtună/ stîncă de diamant și golf de aur".

[19] E. Papu, *op. cit.*, p. 133.

[20] *Barocul sau descoperirea dramei*, București, Univers, 1980, p. 45.

[21] E. Papu, *op. cit.*, p. 111.

forței expresive. De altfel, deschiderea spre senzorial, spre material, pe care hiperbola o provoacă, a fost deja de mult timp observată : hiperbola era inclusă de către Aristotel printre mijloacele retorice de a pune un lucru sub ochi, alături de metaforă, de comparație. Dar — fapt mai neobişnuit — şi alături de *proverb* ; dacă ne gîndim însă bine, alăturarea pare întru totul plauzibilă : ca şi proverbul, hiperbola poate concentra experiența existențială sau culturală în latura ei exemplară. Dacă acceptăm acest punct de vedere, am putea mai uşor înțelege de ce un atît de mare număr de hiperbole s-au desprins de contextul lor de origine şi s-au transformat în clişee, în expresii stereotipe, menite să fixeze în conştiința comună observații sub o formă memorabilă : vitalitatea hiperbolei se dovedeşte astfel a fi chiar vitalitatea unor convenții în primul rînd culturale.

Hyperbole et discours poétique

(Résumé)

L'insuffisance des théories sémantiques portant sur l'« ethos » de l'hyperbole, insuffisance qui s'explique par le mépris de ses dimensions pragmatiques, nous a amené à tenter de redéfinir l'hyperbole à partir de certaines données recueillies dans les traités de rhétorique de l'Antiquité.

Les principaux traits de l'hyperbole — l'excès, le dépassement en plus ou en moins, ainsi que le caractère exemplaire de la comparaison impliquée dans la construction de cette figure — sont examinés à des étapes caractéristiques indispensables à la discussion sur le rôle et la signification de la rhétorique : l'hellénisme, l'Antiquité latine tardive, le baroque.

Les contraintes qui régissent l'emploi de l'hyperbole, de même que les configurations textuelles spécifiques où elle apparaît sont cernées dans le cadre d'une succincte analyse de textes (Gianbattista Marino).

Mai 1988

Institutul de Petrol şi Gaze
Catedra de ştiințe sociale şi limbi moderne
Ploieşti

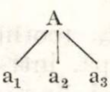
NIVELE ȘI FUNCȚII NARATIVE

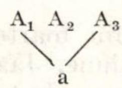
CARMEN MATEI

În narațiunea intradiegetică de tip autobiografic, constituirea universului textual ca lume posibilă determinată contextual presupune identitatea narator—actor. Situîndu-se la nivele narative diferite — discursiv și diegetic —, diferența dintre funcțiile lor nu este anulată de această identitate. Multitudinea naratorilor intradiegetici, ca sursă generatoare de lumi posibile, condiționează dinamismul și incompletitudinea structurii actoriale, determinînd activitatea creatoare a cititorului.

1. NIVELE NARATIVE

Dacă a citi o narațiune nu înseamnă doar a trece de la un cuvînt la altul, ci, de asemenea, „a trece de la un nivel la altul", primul lucru pe care îl avem de făcut în încercarea de a contura o poetică a personajului este să stabilim care anume sînt nivelele narațiunii, pentru a vedea în ce măsură el determină sau nu configurația romanului. O analiză amănunțită a structurii nivelelor narative o oferă Greimas în *Sémiotique narrative et textuelle*[1]; distingînd între un nivel diegetic (al istoriei) și unul discursiv (al discursului narativ), Greimas definește raportul dintre *actanți* și *actori* (în cadrul nivelului diegetic) în termenii opoziției abstract/concret, precizînd că relația lor nu este izomorfă, de vreme ce unui singur actant (ca noțiune categorială) îi pot corespunde *n* actori (actualizări), tot așa cum un singur actor poate fi subsumat unui număr mai mare de actanți :

Actorul se dovedește astfel mai concret decît actantul, investit cu un grad mai mare de antropomorfizare decît acesta, dar încă nu pe deplin individualizat. Nivelul discursiv, cel în care se manifestă *personajul*, este cel al concretului și al caracterizării detailate. Înzestrat cu un nume și o configurație tematică (în care sînt incluse relațiile lui cu celelalte unități ale narațiunii, ca și cu istoria pe care o poartă cu sine), actorul devine astfel personaj, convertind stereotipiile nivelului diegetic, ce poate fi atît de ușor (? !) formalizat, în particularități specifice nivelului discursiv.

Descrierea lui Greimas, preocupat să definească cît mai exact criteriile disocierii între structurile actanțiale și cele actoriale, scapă din vedere opoziția mai netă dintre nivelul diegetic (al acțiunii) și cel discursiv (al relatării) și nu oferă nici o „explicație" pentru raporturile care se stabilesc între elementele nivelului diegetic și agentul discursiv, naratorul, cel care pune istoria în discurs. Distincția dintre actor și personaj este irelevantă pentru discuția noastră, atîta vreme cît nu ia în considerație relația lor cu naratorul și se mulțumește să se fondeze pe gradul de concretizare și antropomorfizare pe care aceștia îl posedă.

[1] Paris, Larousse, 1973.

SCL, anul XXXIX, nr. 5, p. 405—414, București, 1988

Este meritul lui Gérard Genette de a fi propus o taxonomie a nivelelor narative în funcție de situarea naratorului față de universul în care se înscrie istoria relatată [2]. Insistînd asupra diferenței dintre *diegeză* — ca *univers* și nu ca înlănțuire de evenimente (deci nu ca istorie) — și *diegesis*, ca povestire pură, fără dialog, opusă, în teoria platoniciană a modurilor reprezentării, mimesisului, Genette precizează proveniența adjectivului „diegetic", derivat din diegeză. Clasificarea nivelelor narative în *extradiegetic*, *intradiegetic* și *metadiegetic*, relevantă pentru situația narativă a celui care vorbește, este dublată de descrierea și stabilirea a două atitudini definite în funcție de categoria persoanei: este vorba de narațiunea *heterodiegetică*, ce presupune absența naratorului din istoria povestită (nu și din universul acestei istorii), totul fiind relatat la persoana a treia, și cea *homodiegetică*, în care naratorul este și personaj al propriei sale istorii, narînd mereu la persoana întîi.

Se poate vorbi [3], așadar, de un narator care este simultan intradiegetic, de vreme ce face parte, ca personaj, din universul narațiunii, dar și heterodiegetic, în măsura în care relatează istoria unui alt personaj. Un astfel de narator este și Fred Vasilescu din romanul lui Camil Petrescu, ***Patul lui Procust***; situîndu-se la nivel intradiegetic, ca autor al jurnalului, el apare într-o dublă calitate: de narator homodiegetic, care-și povestește propria istorie, obiectivîndu-se și detașîndu-se (nu foarte mult însă) de sine, înfățișîndu-se ca personaj-actor, dar, față de episodul Ladima — Emilia, el este instanță narativă heterodiegetică, străin de avatarurile acestui cuplu, a cărui istorie încearcă s-o recompună din fragmente.

Într-un studiu foarte documentat asupra teoriilor „punctului de vedere" în narațiune, Jaap Lintvelt se ocupă, într-un prim capitol, intitulat *Les instances du texte narratif littéraire* [4], de raporturile existente între instanțele literare abstracte, fictive și concrete, încercînd să ofere astfel o imagine cît mai completă asupra modului în care dialectica acestor raporturi determină deopotrivă producerea și receptarea textului ca roman. Ne vom opri asupra unui singur aspect al demonstrației sale, cel privind dihotomia narator/actor, pe care o stabilește în funcție de criterii funcționale, delimitîndu-se astfel de teoria elaborată de Lubomir Doležel (1967) [5], conform căreia opoziția dintre cele două instanțe se neutralizează în cazul relatării la persoana întîi. Jaap Lintvelt respinge această asimilare funcțională a naratorului și actorului, considerînd — pe bună dreptate — că, deși ei se pot întîlni în același personaj, funcțiile pe care le îndeplinesc în interiorul narațiunii continuă să fie diferite. Ca narator, personajul își asumă în mod inevitabil o funcție narativă, și, implicit, o funcție de reprezentare, în timp ce, ca actor, va îndeplini o funcție de acțiune (actanțială). Cum distanța dintre narator (eu narativ)

[2] Gérard Genette, *Figures III*, Paris, Seuil, 1972, capitolul *Discours du récit*, reluat și nuanțat apoi în *Nouveau discours du récit*, Paris, Seuil, 1983.

[3] Și o face Genette însuși, în *Nouveau discours du récit*, referindu-se la *O mie și una de nopți* și la *Gil Blas*.

[4] Jaap Lintvelt, *Essai de typologie narrative. Le „Point de vue"*, Paris, Librairie José Corti, 1981.

[5] În *The Typology of the Narrator: Point of View in Fiction*, publicat în *To Honour Roman Jakobson*, Mouton, 1967.

și actor (eu narat) nu se reduce la zero nici în narațiunea autobiografică — dat fiind decalajul temporal dintre cele două ipostaze ale aceluiași personaj, ca și plasarea lor la nivele narative diferite —, ipoteza lui Lintvelt ni se pare cea mai adecvată unei descrieri cît mai exacte a personajului literar. Cu o singură obiecție însă, care vizează modul în care el definește narațiunea și povestirea (récit). Iată definițiile propuse de el : pentru narațiune — „act narativ care produce povestirea și, prin extensiune, ansamblu de situații fictive în care aceasta are loc, implicînd naratorul și naratarul [destinatarul — n.n., C.M.] său"; și pentru povestire (récit) — „textul narativ compus nu doar din discursul narativ enunțat de narator, ci și din cuvintele actorilor, citați de narator". Deci criteriul în baza căruia se disting cele două unități ale romanului pune în evidență opoziția dintre proces — act narativ, și rezultat — textul, ca produs final al instituirii; numai că această opoziție nu funcționează constant, astfel încît disocierea dintre narațiune — considerată simultan ca proces de instituire (dinamic) și ansamblu de situații fictive (static) și povestire — ca text (static) și ca discurs (dinamic) devine inoperantă, de vreme ce semnificațiile lor se suprapun, dînd naștere unei confuzii.

Sintetizînd, orice discurs performat de un agent narativ investit cu o funcție narativă va institui un text, în spațiul căruia se desfășoară istoria și se desăvîrșesc personajele în ipostaza lor actorială. Într-un roman care exploatează sistematic identitatea dintre narator și actor, diferența de funcții este cu atît mai vizibilă cu cît același personaj se plasează simultan la două nivele diferite. Ca narator, Fred Vasilescu este direct implicat în constituirea textului (jurnalului), deopotrivă în planul texturii și al compoziției [6], activitatea sa structurantă manifestîndu-se la *nivel discursiv*. Fred organizează, prin intermediul discursului său, o lume care, nefiind reprezentarea obiectivă a realității (și ne putem întreba dacă există o astfel de lume fie și în cel mai „realist" text literar), reflectă nu numai particularitățile structurii interioare a naratorului care-i dă formă, dar și — poate în primul rînd — un mod de a fi al textului în raport cu lectorul său. Căci Fred este — amănunt esențial — și *cititor* al unui veritabil roman epistolar și, în această postură, el sugerează că procesul lecturii nu este decît o *interacțiune dinamică între text și cititor*. Accentul nu mai cade pe textul prim — scrisorile lui Ladima, de pildă — ca obiect constituit și finit, ca produs unilateral al autorului său, ci pe textul secund, rezultat al interacțiunii a două instanțe (trei în cazul de față, dacă ne gîndim la comentariile Emiliei), deopotrivă implicate în procesul producerii lui. Comentînd relația dintre autor și cititor, Sartre nota : „Procesul scrierii include, oricum, ca un corelativ dialectic procesul lecturii și aceste două acțiuni interdependente presupun doi indivizi care acționează în mod diferit. Eforturile conjugate ale autorului și cititorului dau naștere obiectului concret și imaginar care este opera minții" [7]. Natura intențională a oricărui text literar este, de altfel, surprinsă și descrisă de întreaga orientare fenomenologică din teoria literaturii, Roman Ingarden și Wolfgang Iser fiind printre promotorii acestei idei.

[6] Textura — dimensiunea orizontală a textului, reprezentînd structura de suprafață a textului; se caracterizează prin *coeziune*. Compoziția — dimensiunea verticală a textului, structura lui de adîncime; se caracterizează prin *coerență*.

[7] *Qu'est — ce que la littérature?*, Paris, 1969.

Naratorul se raportează mereu la lumea exterioară ca la un *text* ce trebuie descifrat și nu oricum, ci recurgînd în permanență la propria sa experiență de viață. Luînd ca punct de reper această realitate ce i se oferă ca schemă — deci incompletă, lăsîndu-i astfel posibilitatea de a se mișca în voie în interiorul ei, de a structura și combina de fiecare dată altfel elementele pe care ea le conține —, Fred Vasilescu construiește un model al procesului creator ca relație biunivocă între autor și cititor. *Patul lui Procust* este imaginea extrem de sugestivă a lecturii; căci, la urma urmelor, fiecare cititor în parte, naratorul și el, ca prim „cititor" al textului lumii pe care o descrie, ca și al propriului său discurs, este un Procust care adaptează acest text la structura sa interioară, îl îmbogățește cu, sau, dimpotrivă, îl privează de o interpretare adecvată. Activitatea discursivă, ca „mod de a interveni constructiv în lume" [8], prin discurs, caracterizează deopotrivă demersul naratorului și al cititorului. Pentru că, dacă cel dintîi reduce textul infinit al lumii la o structură fixă, incompletă, operînd o selecție impusă de regulile literaturii ca instituție socială, cel de-al doilea umple această structură cu date furnizate nu numai de existența lui în orizontul vieții de zi cu zi, ci și de experiența lui de cititor de literatură. Caracterul dinamic al narațiunii este dat tocmai de dependența ei de cititor, în calitatea lui de coautor.

Cît privește cel de-al doilea nivel narativ, al *istoriei*, la care personajul se realizează ca *actor*, el asigură constituirea universului romanesc ca lume; personajele devin astfel nuclee generatoare ale istoriei (ca tramă narativă), organizarea ei fiind, în mare măsură, dependentă de specificul lor. Prin intermediul personajelor-actori, narațiunea propune și impune propria sa realitate, deoarece, pe lîngă faptul că sînt „purtătoare de structură" (în ipostaza de narator), ele sînt și noduri informaționale, de vreme ce introduc în spațiul restrîns al romanului o serie de elemente menite să dea profunzime textului (simpla mențiune a profesiei unui personaj sau a poziției sale într-un anumit context social și cultural implică selectarea unui anumit tip de situații și acțiuni, corespunzătoare statutului său și capabile, totodată, să-l definească). De aici decurge o altă însușire esențială a personajului-actor, cea a subordonării unor *rețele tematice* [9], care fac din el un punct de convergență a liniilor de forță ale textului. Așa cum îl caracterizează Tomașevski, personajul apare ca „un fir conducător, care creează posibilitatea unei bune înțelegeri a motivelor îngrămădite și se constituie într-un mijloc de clasificare și ordonare a motivelor izolate"[10]. Activitatea lui structurantă se manifestă pe deplin și la acest nivel, deși condiționată de prezența lui ca narator. Lumea din text se organizează în funcție și de actor, de acțiunile și atitudinile sale, coerența universului textual fiind dată de recurența și motivarea prezenței lui în istorie (ca diegeză). Personajul-actor este o structură epică esențială în constituirea universului textual ca lume posibilă, determinată contextual. Imperativul autenticității conștiinței care domină nivelul discursiv al narațiunii se răsfrînge, la nivelul istoriei, asupra actorului. Relativitatea perspectivei narative are

[8] Formula îi aparține lui Mircea Nedelciu, în *Prefața* de la *Tratament fabulatoriu*, București, Cartea Românească, 1986.

[9] Prin *rețea tematică* înțelegem un set de elemente proprii unui personaj.

[10] În *Teoria literaturii. Poetica*, București, Univers, 1973.

consecinţe în plan semantic, căci ceea ce trece drept un individ depinde în mare măsură de *contextul* discuţiei. ,,Perspectiva este lumină accidentală — afirma cîndva Jacques Rivière —. Nu indică situaţia obiectelor, ci a spectatorului". Or, ţinînd cont de multitudinea perspectivelor oferite într-un roman de tipul *Patului lui Procust*, putem afirma că discontinuitatea lor e efectul unei multiplicări strategice a lumilor posibile, în care un număr fix de actori apar succesiv. Posibilitatea identificării lor în diversele lumi posibile, instituite de agenţi narativi diferiţi, este dependentă de recurenţa, în toate aceste lumi, a unor elemente anumite, specifice fiecăruia în parte. Cum definim personajul-actor ca *funcţie* de relaţiile pe care le stabileşte cu toate unităţile naraţiunii, vom considera aceste elemente stabile care condiţionează identificarea lor *constante* ale funcţiei personaj (printre ele: numele, vîrsta, profesia, acţiunile concrete, un anumit statut social etc.), iar cele fluctuante, diferite în funcţie de perspectivă, *argumente*. Într-un studiu dedicat personajului, Philippe Hamon remarca dimensiunea mobilă a acestuia, caracterizîndu-l ca rezultat al colaborării ,,dintre un efect de context (subliniat de raporturi semantice intratextuale) şi activitatea de memorizare şi reconstrucţie a lectorului"[11]. Altfel spus, dinamismul structurii actoriale este dat de multitudinea punctelor de vedere care-l aproximează doar, accentuînd astfel incompletitudinea sa esenţială, fapt ce generează activitatea *creatoare* a cititorului, obligat să intervină efectiv în constituirea universului textual.

2. FUNCŢIILE NARATORULUI

Nu putem ignora, în tentativa de a oferi o descriere cît mai completă a funcţiilor naratorului, punctul de vedere exprimat, în această privinţă, de Gérard Genette în *Discours du récit*. Naratologul francez distinge astfel cinci funcţii pe care naratorul le îndeplineşte, în raport cu cinci aspecte diferite ale povestirii (récit); prima şi cea mai substanţială este funcţia *narativă*, definită prin raportare la *istorie;* prin intermediul ei, naratorul relatează o poveste şi instituie o lume. Apoi, pentru a marca organizarea internă a *textului* narativ, este nevoie de a-i atribui acestuia o funcţie de *regie*, vizibilă mai ales într-un discurs *metanarativ*, care scoate în evidenţă structura de adîncime a textului însuşi. Funcţia de *comunicare*, condiţionată de o anumită *situaţie narativă* ce presupune existenţa în text nu doar a naratorului, ci şi a destinatarului, este mult mai clară în romanul epistolar construit pe ,,prezenţa-absentă" a acestuia din urmă. Cînd naratorul îşi îndreaptă atenţia asupra propriei lui persoane, el îndeplineşte o funcţie *testimonială* (sau de atestare), ce caracterizează mai ales naraţiunea autobiografică. În fine, comentînd în permanenţă *acţiunile* înscrise în universul instituit, naratorul este investit cu o funcţie *ideologică*, a cărei finalitate este de a explica şi justifica elementele relatate. După cum se vede, modelul funcţional oferit de Gérard Genette tinde să acopere o zonă destul de largă a ipostazelor în care apare în text naratorul, indiferent dacă acesta vorbeşte la persoana întîi sau a treia. Cum ne-am propus ca punct de reper în elaborarea unei poetici a personajului un roman în care

[11] *Pour un statut sémiologique du personage*, inclus în vol. *Poétique du récit*, Paris, Seuil, 1977.

naratorul şi actorul poartă acelaşi nume (atît în „scrisorile" d-nei T., cît şi în jurnalul lui Fred), vom încerca să nuanţăm şi să precizăm cîteva dintre diferenţele specifice care apar în acest caz, raportîndu-ne, implicit doar, la modelul lui Genette.

a. Funcţia constitutivă

Convenţia naraţiunii intradiegetice de tip autobiografic implică dubla ipostaziere a personajului, care este simultan narator şi actor, distanţa dintre ei nereducîndu-se niciodată la zero, cum deja am mai afirmat. Din punctul de vedere al evenimentelor relatate în scrisorile doamnei T. şi în jurnalul lui Fred, naratorul este posterior actorului, relativa lor suprapunere nefiind posibilă decît în măsura în care frazele construite cu verbe la prezent nu se referă la un eveniment bine fixat într-un moment anterior celui al redactării jurnalului — ex. „Admiram pe cei care joacă tenis şi cu destulă trudă am reuşit să devin campion regional de tenis, am ţinut să se vorbească, să se amestece în convorbire fraze despre modul în care dansez, iar fetele mă anunţă la telefon să viu negreşit la bal „şi să dansez numai cu ele". Fac box, am trei cai de curse dintre care unul a luat premiul Solon, premiu fără însemnătate prea mare... etc." [12]. Valoarea acestui prezent este însă una de adevăr general, care înregistrează un mod obiectiv de a fi al personajelor, aşa cum „apa fierbe la 100°C" este o afirmaţie general valabilă. Însă cînd Fred întrerupe relatarea evenimentelor pentru a medita pe marginea redactării jurnalului care-i oferă posibilitatea de a retrăi în scris experienţa consumată cîndva, distanţa dintre eul narat şi eul narator pare să se anuleze : „dar văd că iau lucrurile în serios... Ştii că a început să-mi placă să scriu ?... Voi fi păcătuind cumva împotriva gramaticii, probabil că folosesc mereu unele cuvinte, cum mi se pare că fac şi cînd vorbesc, dar altfel nu e greu. Vreau acum să ştii totul. Povestind în scris retrăieşti din nou aceleaşi întîmplări şi bucurii, întocmai, dar parcă le simţi altfel, apar acum luminate de alt înţeles, care le face şi mai vii, pentru că ştii şi ce s-a întîmplat în urmă" [13]. Dar nu anularea distanţei dintre cele două forme ale eului este pusă în evidenţă aici, ci suprimarea celei dintîi. Eul narator, reflectînd asupra actului său, se autodenunţă ca profesionist al scrisului, intervenţia lui preluînd elementele principale ale portretului scriitorului, expus cu lux de amănunte de *Camil Petrescu* [14] în notele de subsol, fiind totodată mărturia detaşării lui de ipostaza sa actorială. Tocmai această retrăire la modul discursiv justifică utilizarea adesea nediferenţiată a timpurilor verbale ca şi a elementelor deictice, memoria fiind aici instrument al structuralizării universului narat, prin succesiune, anulare, modificare sau confirmare a datelor „obiective". Acţiunea conjugată a factorilor impulsivi, emotivi şi afectivi care determină „mişcarea" neîntreruptă a memoriei se manifestă ca efect al funcţiei *constitutive* a naratorului ; prin intermediul ei, el construieşte universul textual, organizat ca ierarhie de izotopii semantice, ce reflectă nu atît obiectivitatea realităţii

[12] *Patul lui Procust*, Bucureşti, Editura Tineretului, 1964, p. 41—42.

[13] *Ibid.*, p. 115.

[14] Desemnez în acest mod ipostaza de personaj al propriului său roman a autorului concret Camil Petrescu.

înfăţişate, cît subiectivitatea agentului narativ care propune propria lui imagine despre această realitate. Funcţia constitutivă a naratorului este implicit *estetică* (în sens etimologic), de vreme ce oferă o *imagine* subiectivă a unui fragment de lume ca rezultat al recursului sistematic la *senzaţie* şi *percepţie* (acestea fiind, în greaca veche, trei dintre sensurile cuvîntului *aisthanesthai*, care a fost preluat de latini şi transmis limbilor moderne sub forma cunoscută azi). Construind o lume, naratorul se construieşte, indirect, pe sine ca *scriitor*. Valoarea cognitivă a funcţiei constitutive a agentului narativ este potenţată de perspectiva retrospectivă adoptată de acesta şi presupune un efort conştient de ordonare a datelor concrete, în funcţie de principiul coerenţei afective care transformă istoria obiectivă în istorie interioară şi cronologia în durată. Caracterul intenţional al actului narativ pune în lumină reconstrucţia conceptuală a obiectului şi nu transcrierea lui literală.

b. Funcţia discursivă

Tot ceea ce există în naraţiune ca sistem semiotic unitar şi coerent este produs prin intermediul unui act de vorbire performat de narator; discursul lui dă naştere textului căruia îi imprimă o cursivitate semantică ce contrabalansează discontinuitatea cronologică a evenimentelor relatate. Funcţia discursivă a naratorului se află în relaţie dialectică cu cea constitutivă, căci se situează constant între două momente diferite ale universului constituit: ea se exercită în interiorul acestui univers, dar, în acelaşi timp, creează spaţiul textual concret şi necesar în care el se înscrie. Discursul narativ reflectă efortul unei organizări semiotice, care presupune din partea naratorului o selecţie a materialului lingvistic, făcută cu o anumită intenţie.

c. Funcţia de comunicare

Ce înseamnă elaborarea unui discurs dacă nu exteriorizarea unui conţinut ideatic interior, impulsul fiind dat de dorinţa de a-l comunica? Indiferent că relatează experienţe care nu-i aparţin sau că se povesteşte pe sine însuşi, naratorul este conştient de prezenţa, dincolo de pagina scrisă, a unei instanţe — fictive sau concrete — care îi recepteazǎ mesajul. În *Patul lui Procust* naratarul (destinatarul), *Camil Petrescu*, este cel care determină redactarea atît a scrisorilor doamnei T. — în postura lui de corespondent al ei —, cît şi a jurnalului lui Fred — ca scriitor, animat de un evident interes profesional. Faptul că ambele texte îi sînt destinate are desigur repercusiuni asupra configuraţiei lor. Naratorii nu uită nici o clipă şi nici nu sînt, de altfel, lăsaţi să uite că scriu pentru un scriitor. Atît de mare este influenţa lui asupra celor doi, încît ei devin, la rîndul lor, profesionişti. Prestigiul modelului acţionează implacabil şi determină transformarea unui text care se vrea citit ca document în fapt literar; aceasta este, poate, o ingenioasă soluţie pe care scriitorul român o sugerează, cu simulată candoare, pentru a preîntîmpina eventualele acuze de trucare a „documentelor". Comunicînd o anumită experienţă, naratorul nu se poate sustrage situaţiei narative care îl desemnează ca partener de dialog al unui romancier, cunoscut în epocă drept un adept al „noii structuri". Autenticitatea confesiunii este aşadar filtrată printr-o conştiinţă literară indusă,

efect incontestabil al situației de comunicare. Căci „scopul final al interacțiunii verbale este a vorbi sau a scrie în așa fel încît cunoștințele, opiniile și convingerile ascultătorului să se transforme conform dorințelor vorbitorului. Acest aspect perlocuționar al actului de vorbire necesită o analiză permanentă a presupuselor cunoștințe, convingeri și opinii ale ascultătorului"[15]. *Camil Petrescu* știe să fie convingător, atît de convingător încît să-și determine personajele-naratori să se comporte ca veritabile conștiințe scriitoricești. Afirmația pe care el o face spre sfîrșitul unei note de subsol ce însoțește primele pagini ale jurnalului lui Fred nu face decît să confirme ipoteza enunțată mai sus : „*Mărturisesc că n-am avut nevoie de prea multe modificări*, abia ici-colo de am simțit obligația unor deslușiri, a cîtorva întăriri, de corijat unele lipsuri (căci multe altele or mai fi rămas) și mai ales am schimbat cîteva nume și date, *complicînd puțin lucrurile nude, pe care bănuiesc că el însuși le mai complicase de asemeni, ca să evit indiscrețiile*"[16] (s.n., C.M.).

Funcția de *comunicare* a naratorului nu reflectă doar intenția lui de a produce un discurs destinat lecturii, ci acționează, modelator, asupra celorlalte două funcții comentate anterior.

d. Funcția interpretativă

Subiectivitatea de netăgăduit a narațiunii la persoana întîi face din gradul de adecvare a relatării la realitatea datelor empirice o problemă de naratologie, în măsura în care plurifuncționalitatea conștiinței umane, ca sursă a lumilor posibile[17], se răsfrînge în modul de organizare a universului narat. Naratorul este nu doar o voce indiferentă, ci, în primul rînd, o conștiință structurantă. Funcția lui *interpretativă* este evidentă atîta timp cît el nu se mulțumește doar să prezinte, ci tinde să descopere și să inventeze *semnificația* evenimentelor, oamenilor și lucrurilor din universul instituit. Modificînd datele empirice, el își asumă această realitate, o relativizează, face din ea o variantă posibilă a lumii, într-un cuvînt o interpretează creator. Camil Petrescu descrie, în *Doctrina substanței*, mobilitatea perspectivei subiective care asociază mereu semnificații diferite aceleiași entități ; punîndu-și problema posibilității de a rezuma o anumită întîmplare, el constata că „în fiecare moment cînd survenea o modificare, personajul întreg, real, existențial era corelat cu o altă semnificație. Că modificărilor din planul realității le-a corespuns în planul descriptiv o serie strict corelată de semnificații, care modificau necontenit pe cele precedente, deși acestea erau date și în mod absolut"[18].

Avînd, „intens și nevăzut", sentimentul responsabilității față de cuvîntul scris, și Fred și doamna T. sînt naratori predispuși să interpreteze necontenit tot ceea ce intră în raza privirii lor. Și cum ei sînt singurii care-și exprimă punctul de vedere într-o anumită privință, „adevărul" unei situații sau al unui individ este mult mai greu de stabilit. Ghilimelele

[15] Cf. T. A. van Dijk și W. Kintsch, *Strategies of Discourse Comprehension*, New York, Academic Press, 1983, p. 269.

[16] Camil Petrescu, *op. cit.*, p. 41.

[17] Reconstrucții mentale ale realității empirice.

[18] Camil Petrescu, *Doctrina substanței. Teoria cunoașterii*, publicată fragmentar în „Manuscriptum", 1986, nr. 3, p. 100–122.

cu care am însoţit cuvîntul adevăr sînt menite să indice inadecvarea lui într-un context literar, în general, şi în interiorul acestui tip de roman, în special ; căci nu adevărul (în sens de adecvare la realitate) contează aici, ci autenticitatea conştiinţei care reflectă lumea. Naratorul este şi el un cititor, primul, care propune un mod propriu de lectură şi de ordonare a elementelor universului. Ca pandant al funcţiei constitutive, funcţia interpretativă asigură atît naratorilor, cît şi vorbitorilor citaţi în discursurile acestora, libertatea de a construi distincte lumi posibile, pornind de la aceleaşi date obiective. Ei fac mereu *ipoteze* despre tot ceea ce văd sau aud, încearcă să recompună întreguri pornind de la fragmente prin frecvente devieri din real. Contactul cu concretul se face mediat, prin intermediul imaginaţiei care atribuie sens semnelor realităţii : ,,Dar de cîţiva ani, printr-o acumulare de împrejurări deosebite, care ele însele or fi avînd vreun tîlc, *semnele nu mai corespund conţinutului lor stabilit*, *faptele au alte cauze de cum le ştiu eu* [...] Iar acum, cînd eu nu mai sînt cum am fost, *ochii mei*, *prin care văd lumea*, *sînt*, mai mult ca oricînd, cum n-au fost niciodată, *numai ai mei*, *şi înapoia lor sînt eu*, *numai eu*..." [19] (s.n., C.M.). Sensul lumii nu mai este unul denotativ, stabilit prin consens unanim, ci conotativ, atribuit de o conştiinţă obişnuită să exploreze nu suprafeţe, ci profunzimi. Naratorul nu înregistrează pasiv fapte de viaţă şi figuri omeneşti ; lumea ca text devine o structură deschisă interpretărilor, cu atît mai mult cu cît demersul naratorului e unul retrospectiv. Recuperînd lumea prin intermediul memoriei, el nu construieşte doar o variantă posibilă a ei, ci o şi interiorizează, făcînd din ea un teritoriu subiectiv. Memoria tinde astfel să redea imaginea ei ,,adevărată" (în sens de ,,cunoaştere fără uitare", condiţionată de contemplarea considerată de Platon punct de legătură între *alétheia* şi *anámnesis)* [20]. Ea reflectă astfel un proces continuu de interpretare şi actualizare a faptelor şi fiinţelor rememorate, făcînd din ele elemente *semnificative*.

Narrative Levels and Functions

(A b s t r a c t)

As far as we are concerned with the autobiographical intradiegetic narrative, we must admit that the structure of the textual universe as a possible world contextually defined, presupposes the identity between narrator and actor. Yet, there is no identity between their functions since they are placed at different narrative levels. We consider Greimas' dissociation between actor and actant irrelevant for our study, as far as he does not discuss their relation with the narrator.

The multitude of intradiegetic narrators is a source of different possible worlds. Therefore, each and every actor-structure will be dynamic and essentially incomplete, since it tresspasses various possible worlds. A creative activity of the reader is therefore required.

[19] Camil Petrescu, *Patul lui Procust, ed. cit.*, p. 189—190.

[20] Comentată de Anton Dumitru în *Anámnesis*, din *Eseuri*, Bucureşti, Editura Eminescu 1986, p. 444—454.

The narrative functions discussed here are four : the *constitutive* function which enables the narrator to organize the textual universe as a hierarchy of semantic isotopies, the *discoursive* function that highlights the idea that each and every narrative is the result of a speech act performed by the narrator.

The last two functions are the *communication* one which presupposes the existence of an addressee that influences the text-producing, and the *interpretive* function. The variety of human conscience, as a source of possible worlds, is reflected into the structure of the narrated universe. It is the narrator who discovers and invents the significance of the events, by means of his liberty of generating possible worlds.

Iunie 1988 *Codlea, Şcoala Generală nr. 3*

O TRANSFORMARE DE TEXT: *DE-AR FI MIJLOACE* DE M. EMINESCU

OLIMPIA BERCA

Se analizează, din perspectiva conceptului de hipertextualitate (Genette 1982), principalele ,,operaţii'' la care a recurs M. Eminescu pentru a ,,deriva" postuma *De-ar fi mijloace* dintr-un cîntec de lume inform, aflat printre piesele bogatei sale colecţii de irmoase. Travaliul hipertextual reflectă pe de o parte capacitatea poetului de a ,,transfigura" materia primă (cf. Perpessicius 1963), pe de alta, adînca sa înţelegere faţă de fenomenul folcloric.

I. Atenţia pe care o acordă M. Eminescu aşa-numitelor irmoase — creaţii lăutăreşti semiculte — trebuie circumscrisă interesului său mai larg faţă de opera folclorică. ,,Deşi adînc cunoscător al poeziei populare autentice, Eminescu transcrie în caietele sale zeci de producţii lăutăreşti pe care le supune cu stăruinţă unor prefaceri. Cum să ne explicăm această atitudine? Desigur că poetul nu şi-ar fi oprit atenţia asupra cîntecelor de lume, dacă n-ar fi observat că ele au puncte de atingere cu poezia populară. De multe ori versuri populare trec de-a dreptul fără multă schimbare în astfel de cîntece" (Murăraşu 1977, XXX).

În acest sens, o discuţie specială merită, după opinia noastră, postuma *De-ar fi mijloace*, care *transformă* un ,,irmos plin de zgură" (piesa 70 aflată în bogata colecţie a poetului) într-un ,,suav cîntec mistralian" (Perpessicius 1963, 16), a cărui originalitate a fost însă privită diferit de istoricii literari. D. Murăraşu crede că este vorba doar de o variantă, vag ajustată, a modelului lăutăresc: ,,În realitate aceasta este o uşoară prefacere a cîntecului *De-ar fi fost mijloc ş-ar fi putinţă*, pe care îl aflăm transcris în ms. 2308, f. 77^v şi care în afară de v. 1–2, 11–12 este traducerea *Dorinţei* lui Cristopol" (Murăraşu 1977, XXXII). Ceilalţi editori o încadrează, fără rezerve, printre poeziile originale (pentru întreaga discuţie, vezi Murăraşu 1977, XXX–XXXII, cf. şi Perpessicius 1963 şi 1971). Argumentîndu-şi opţiunea, Perpessicius vorbeşte despre capacitatea ,,de transfigurare a materialelor prime, aşa de puternică la Eminescu" (1963, 641), şi despre necesitatea de a reevalua (în cazul poeziilor eminesciene de inspiraţie folclorică) însuşi conceptul de *originalitate*, ,,cuvînt greu de sens, ale cărui atribute şi limite scapă ochiului şi celui mai expert, putîndu-se nu o dată refugia şi într-un acord, stîrnit pe neaşteptate, dar ale cărui ecouri se prelungesc, tiranic, în inima cititorului" (Perpessicius 1963, 6).

II. Compararea celor două poezii ne arată limpede că Eminescu a supus cîntecul de lume la o seamă de modificări: a epurat textul, renunţind la construcţiile greoaie, a recurs la forme (prozodice, morfologice şi sintactice) mai suple, a reorganizat cîmpurile metaforice, obţinînd, cu aproximativ acelaşi material lexico-gramatical şi figurativ, un text de o valoare estetică net superioară, o operă de o originalitate aparte. Avem a face, aşadar, cu o ,,transpoziţie" (o transformare ,,cu regim serios") care ilustrează ceea ce Genette (1982) numea *hipertextualitate*, adică raportul de

derivare, prin transformare ori imitare, dintre două texte. În acest proces, irmosul îndeplinește (folosim terminologia propusă de Gérard Genette) rolul *hipotextului*, iar poezia eminesciană, pe acela al ***hipertextului:***

Ta = *hipotext*

1 De-ar fi fost mijloace, ș-ar fi putință . . .
2 De a mă preface după dorință,
3 M-aș face-oglindă să cați în mine
4 Și eu totdeauna să cat la tine;
5 Pieptăn m-aș face cu mîngîiere
6 Să-ți netez părul fără durere;
7 Zefir m-aș face și lin m-aș duce
8 Să cat spre pieptu-ți să suflu dulce;
9 Și somn m-aș face dulce de vară
10 Să-ți închiz ochii în toată sara;
11 Dar astea toate nu-s prin putință
12 De-a mă preface după dorință.

(Eminescu 1963, 464)

Tb = ***hipertext***

1 De-ar fi mijloace
2 Și-ar fi putință
3 Cum m-aș mai face
4 După dorință!
5 M-aș face-oglindă
6 Strălucitoare
7 Să te cuprindă
8 Pîn' la picioare.
9 Pieptăn de aur
10 Ce-n mîngîiere
11 Părul netează
12 Fără durere.
13 Un vînt m-aș face
14 Ce lin și-n taină
15 Pe piept desface
16 Ușoara haină.
17 Un somn m-aș face
18 Dulce de vară
19 Să-ți închiz ochii
20 În orice sară.
21 Dar n-am mijloace
22 Nici e putință
23 De a mă face
24 După dorință.

(Eminescu 1952, 429).

Irmosul exprimă elanul erotic, dorința de a pune stăpînire pe ființa iubită. El e construit pe balansarea dintre *dorință* și *imposibilitatea realizării* ei: *De-ar fi fost mijloace, ș-ar fi putință . . .* — *Dar astea toate nu-s prin putință*. Eminescu păstrează motivul, infuzîndu-l în toate planurile figurative ale textului. Se remarcă, în plus, o accentuare a dimensiunii (+ subiectiv):

Ta *De-ar fi fost mijloace* ——— *Dar astea toate nu-s prin putință* față de

Tb *De-ar fi mijloace* ——— *Dar* **n-am** *mijloace.*

III. O primă operație la care recurge Eminescu are în vedere nivelul *prozodic*. Versurile lungi (de 10/11 silabe) sînt segmentate în versuri scurte (de 5 silabe), mai potrivite, de altfel, cu tonul săltat, de cîntec. Transpunerea dintr-un metru în altul („la transmétrisation" — Genette 1982, 254) nu presupune neapărat augmentarea ori reducerea textului („une transmétrisation procède presque toujours d'une augmentation [. . .] ou d'une réduction du texte" — Genette 1982, 254), ci doar reorganizarea lui din perspectiva metrului adoptat: ***distihul decasilabic*** devine ***catren***

pentasilabic, astfel încît chiar dacă numărul unităţilor metrice, repartizate pe vers, scade (de la 10/11 la 5), se dublează, în schimb, numărul versurilor (de la 12 la 24). Pe de altă parte, restructurarea metrică impune introducerea unor cuvinte ori secvenţe noi, necesare completării rimelor (dar nu numai), operaţie simultană cu înlăturarea lexemelor (şi a secvenţelor) ce nu mai intră în structura hipertextului (3, 4 din Ta se transformă în 5, 6, 7, 8 în Tb etc.).

Potenţial, acest *tipar* exista încă din hipotext. Observăm că majoritatea emistihurilor acoperă acolo blocuri sintactice independente. Cezura, puternic marcată, rupe cursivitatea decasilabului, imprimînd emistihurilor o anumită autonomie : *De-ar fi fost mijloace*, ⁞ *ş-ar fi putinţă* sau *M-aş face-oglindă* ⁞ *să caţi în mine* şi *Zefir m-aş face*. ⁞ *şi lin m-aş duce* etc. (3 3 ⁞ 2 3 ; 3 3 ⁞ 2 3 ; 2 3 ⁞ 2 3). În primul distih al hipotextului, junctura (la cezură) e întărită şi de prezenţa rimei :

De-ar fi fost *mijloace*, ⁞ ş-ar fi putinţă
De a mă p*reface* ⁞ după dorinţă

IV. Restructurarea metrică are consecinţe din cele mai importante în constituirea, în hipertextul eminescian, a unei coerenţe şi coeziuni semantico-sintactice ,,transfrastice'' (cf. Marcus 1980 apud Mihăilă 1984).

a) Sub presiunea metrului (componentă structuratoare, în genere) se produce o reierarhizare a lexemelor. Se ştie că finalurile de vers sînt poziţii privilegiate (Tohăneanu 1975, 211 : ,,Din pricina acestei pauze — care este, dacă pot spune aşa, în ,,firea'' versului — rima constituie, în cadrul unei structuri metrice, zona cea mai expusă luminii...'') şi că ,,orice subliniere a acestor delimitări reprezintă o foarte eficientă modalitate semantică de evidenţiere a cuvintelor'' (Tînianov 1983a, 557). În urma divizării metrice (şi a reorganizării textului), vocabulele mai importante sînt aduse la rimă. Are loc un proces de *transfocalizare semantică*, sfîrşitul de vers punînd în relief şi, totodată, în relaţie de echivalenţă cuvintele care concretizează semantic motivul :

(de-ar fi)	*mijloace*	(m-aş)	*face*
(şi-ar fi)	*putinţă*	(după)	*dorinţă*
(m-aş face)	*oglindă*	(să te)	*cuprindă*
	mîngîiere	(fără)	*durere*
	netează		
(m-aş)	*face*		*desface*
	în taină	(uşoara)	*haină*
(m-aş)	*face*		
(dar n-am)	*mijloace*	(de a mă)	*face*
(nici e)	*putinţă*	(după)	*dorinţă*

Cuvintele-rimă stabilesc *o reţea* şi *un cadru* in care funcţia metrului ca suport în stabilirea coerenţei şi coeziunii textuale se evidenţiază cu claritate.

Reorganizarea metrică impune desfăşurarea textului pe două planuri de simetrii. Părţile se reflectă ca *în oglindă*. Tehnica *reversiunii* (,,în

simetrie de oglindă" — Plett 1983, 277), vizibilă atît în arhitectura prozodică a textului, cît și în sintaxa lui, e perturbată însă de dispunerea hiastică a cuvintelor și de nerespectarea întocmai a echivalențelor sintactice. Poemul este alcătuit din 24 de versuri pentasilabice, grupate în cîte șase unități (pseudostrofe : abab), independente, autonome ca structuri versificate și ca organizare sintactică („blocuri" metrice și lexico-sintactice — cf. Coteanu 1986, 17—26), dar care concatenează la nivelul metasememelor. Primele patru versuri sînt reluate în finalul poeziei pe care o închid într-o *ramă*. Enunțul este repetat însă în forma lui *negativă*, încadrînd discursul între două momente : primul *deziderativ (de-ar fi)*, cel de al doilea *conclusiv (dar n-am)*. Elementele textuale (formele gramaticale ale verbelor, conjuncțiile) au un rol important în urmărirea traseului dintre cele două momente : optativul-deziderativ față de forma negativă a verbului la indicativ *(de-ar fi, ar fi, m-aș face* în opoziție cu *n-am, nici e)*, conjuncția adversativă *dar*.

Jocul reversiunii și al hiasmului poate fi urmărit și în alternarea „cheilor" ritmice (Brăiloiu 1967 ; Pop 1984), în repartizarea, deci, a figurilor fonoestetice (accentuale). Versurilor articulate iambic, cu un ritm ascendent *(De-ar fi mijloàce/ Și-ar fi putință ; M-aș fàce-oglindă / Strălucitoàre* etc.), li se opun versuri articulate trohaic, puternic accentuate pe prima silabă a unității metrice *(Pièptăn m-aș fàce ; (Un) vînt m-aș fàce ; (Un) sòmn m-aș fàce* etc.). Paranteza arată că, în ultimele două exemple, avem a face cu versuri ce debutează prin anacruză. Echivalența fonoestetică, perturbată la nivelul macrotextului, dar respectată în cele două diviziuni ale lui, marchează alternarea continuitate/ruptură a sentimentului.

Coordonarea sintactică a enunțurilor e convergentă cu repartizarea accentelor : SP — O ; O — SP *(M-aș face-oglindă*, dar : *Pieptăn m-aș face ; Un vînt m-aș face ; Un somn m-aș face).*

Se produce astfel ceea ce am putea numi o focalizare a textului prin metaforă. *Oglinda* devine în hipertextul eminescian *metaforă textuală*, cu statut dublu — estetic și semiotic. Ea deconspiră, la nivelul de suprafață, mijloacele constitutive ale textului *(reversiunea* combinată cu *hiasmul)*, strategiile lui. Dincolo însă de acest nivel, de anecdotica erotică, cu elanurile și reculurile ei, dincolo de rețeaua de simetrii și reflectări prin care se configurează discursul, *oglinda* fixează însăși dinamica (procsul) semnificării. Acesta ni se pare a fi planul cel mai profund al textului. *Oglinda* relevă mediat dorința semnului poetic de a se confunda cu referentul și imposibilitatea realizării acestui proiect, de vreme ce semnul poetic rămîne esențialmente un semn lingvistic.

b) În textul popular cîntat rolul de structurare metrică, de reliefare semantică și orchestrare contrapunctică îl deține melodia. Nu întîmplător, structura prozodică (versificația) și cea sintactică a irmosului, folosit ca hipotext, apar informe. Schimbarea statutului ontologic al operei, de la discurs oral (cîntat) la cel oral-scris (transcris), cu menținerea structurii originare și în noul context situațional (vezi irmosul notat de Eminescu), și, în fine, la discurs scris (cult, *reelaborat)*, presupune *transferarea* asupra versificației a funcțiilor exercitate de melodie. Fundalul de recurență a elementelor textuale devine, astfel, metrul. Pe de altă parte, însă, *parale-*

lismul rămîne, ca și în hipotext (în textul oral), mecanismul retoric fundamental de organizare a discursului poetic („Selon l'opinion la plus répandue chez les ethnologues et les rares poéticiens au courant de leurs travaux, le trait constant et peut-être universellement définitoire, de la poésie orale est la récurrence de divers éléments textuels : „formules" au sens de Perry-Lord, et plus généralement, toute espèce de répétition ou parallélisme" — Zumthor 1983, 141). Avem a face cu o transformare prin „stilizare" (Genette 1982, 257), care realizează o repunere în registru oral, o recuperare a oralității. Hipertextul lui Eminescu reproduce, sublimînd și accentuînd, latențele cîntecului de lume ; el amintește, totodată, un *model generic* (abstract), un „arhitext" (Genette 1979). Coexistența ambelor planuri — „cel ce stilizează și cel stilizat" (Tînianov 1983b, 476) — precum și a unui plan metatextual, implicat în orice transfer de acest tip, plasează textul într-un fructuos cîmp transtextual (hipertextual). Stilul poeziei lui Eminescu repetă, variind și combinînd, stilul irmosului (producție semicultă în care se intersectează cele două coduri poetice și estetice : citadin-savant și popular, cf. Bădescu 1966), dar evocă și un tipar arhitextual, cel al poeziei populare de un anumit tip.

V. A doua operație importantă pe care o are în vedere Eminescu, în travaliul hipertextual, privește nivelul metasememelor. Poemul se desfășoară ca o succesiune de metafore care formează temeiul unui *trop-cadru* textologic. Acesta e construit pe metamorfoza animat / inanimat : *subiect liric → oglindă*, *pieptăn*, *vînt* (e semnificativă, în sensul folclorizării, substituirea lui *zefir* prin *vînt)* și *somn* (obiecte sau elemente din intimitatea ființei iubite). Față de semul (+ vizual), caracteristic doar celui dintîi microtext metaforic, în celelalte domină semul (+ tactil). Se remarcă, de asemenea, paralel cu tendința de depersonalizare (*— uman*, *— animat*, *— personal)*, o tendință de personificare : Un vînt... *ce desface;* Un somn... *să-ți închiz* ochii (verbele indică transferul personificator).

Toate aceste metafore există și în hipotext. Ele sînt însă *reelaborate*, supuse unor exigențe estetice superioare. Efectul artistic sporește datorită densității texturii poetice : repetiția în *anaforă* și *epiforă*, combinată cu paralelismul sintactic al secvențelor Cum *m-aș face* / *M-aș face*-oglindă și Un vînt *m-aș face;* Un somn *m-aș face*, precum și paralelismul, mai amplu, semantico-sintactic al catrenelor I cu VI ; II cu III, IV și V. Un prim vers al blocului metaforic cuprinde metafora substantivală, după care urmează dezvoltarea ei, într-un tipar similar în cele patru secțiuni, de la calitate la efect : Oglindă / *strălucitoare* / să te cuprindă ; pieptăn / *de aur* / *părul netează* etc. Pe trunchiul metaforei substantivale sînt grefate, așadar, epitete și verbe (cf. Dorcescu 1975) care extind spațiul figurii dincolo de cuvînt.

Operației de potențare a metasememelor conservate din hipotext, de tropizare a întregii suprafețe textuale, i se adaugă o operație de *transformare* a figurii înseși. Este vorba, mai ales, de *metafora oglinzii (M-aș face-oglindă să cați în mine / Și eu totdeauna să cat la tine* devine în enunțul eminescian : *M-aș face-oglindă / Strălucitoare / Să te cuprindă / Pîn' la picioare)*. Metafora aduce acum la lumină o relație specifică structurilor de adîncime ale poeziei eminesciene : raportul *eu/ tu* — subiect liric / ființă iubită (cf. Indrieș 1986), care concretizează propensiunea de identificare a eului cu tuitatea. Semnul metaforic al acestei contopiri este *oglinda*.

În hipotext (în irmos) funcția reproductivă a oglinzii se caracterizează prin neutralitate. Reflectînd deopotrivă cele două personaje *(să cați în mine / Și eu totdeauna să cat la tine)*, oglinda realizează un adevărat dialog în adîncimea ei. În textul eminescian acest caracter este selectiv, unilateral și integrator. Oglinda nu are doar rol contemplativ, ci și un rol activ *(să te cuprindă)*. Oglinda este, totodată, spațiul în care *se dilată* enunțul hipotextului și care reflectă conștiința de sine a travaliului textual. În acest fel, ea poate fi interpretată și ca o *metaforă metatextuală*. Trecerea de la hipotext la hipertext este marcată, în ceea ce privește metafora oglinzii, prin trecerea de la indistincția subiect/obiect (comutabili în hipotext), la precizarea celor două entități. În poezia lui Eminescu, eul liric, în calitate de subiect, este singurul reflectant. Pe de altă parte, în măsura în care se confundă cu „vocea auctorială", el preia și conștiința efortului transformativ pe care îl efectuează textul. Se realizează o scară metaforică triplă. Ecuației *oglindă = eu liric = autor* îi corespunde *oglindă = eu liric = hipotext*. În acest fel, postuma eminesciană trebuie citită dinspre și spre modelul ei popular.

LUCRĂRI CITATE

Bădescu 1966 = Irina Bădescu, *Zone stilistice în ciclul „Cîntice țigănești" de M. R. Paraschivescu*, în *Studii de poetică și stilistică*, București, Editura pentru Literatură, p. 413–442.

Brăiloiu 1967 = Constantin Brăiloiu, *Versul popular românesc cîntat*, în *Opere*. I. Traducere și prefață de Emilia Comișel, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din Republica Socialistă România, p. 17–118.

Coteanu 1986 = I. Coteanu, *Cum vorbim despre text*, în *Analize de texte poetice*. Antologie. Coordonator acad. I. Coteanu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Dorcescu 1975 = Eugen Dorcescu, *Metafora poetică*, București, Editura Cartea Românească.

Eminescu 1952 = M. Eminescu, *Opere* IV. Ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Eminescu 1963 = M. Eminescu, *Opere* VI. *Literatura populară*. Ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Genette 1979 = Gérard Genette, *Introduction à l'architexte*, Paris, Éditions du Seuil.

Genette 1982 = Gérard Genette, *Palimpsestes. La Littérature au second degré*, Paris, Éditions du Seuil.

Indrieș 1986 = Alexandra Indrieș, *Polifonia persoanei*, Timișoara, Editura Facla.

Marcus 1980 = Solomon Marcus, *Textual cohesion and textual coherence*, în RRL, XXV, 2, p. 101–112.

Mihăilă 1984 = Ecaterina Mihăilă, *Un modèle matriciel du texte poétique*, în RRL, XXIX, 2, p. 99–111.

Murărașu 1977 = D. Murărașu, *Eminescu și literatura populară*, prefață la M. Eminescu, *Literatura populară*. Ediție critică îngrijită de D. Murărașu, București, Editura Minerva, p. V–LV.

Perpessicius 1963 = *Prefață, Introducere, note* în M. Eminescu, *Opere* VI. Ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Perpessicius 1971 = Perpessicius, *Sonet și cîntec de lume la Eminescu*, în *Eminesciana*. Tabel cronologic de Dumitru D. Panaitescu, București, Editura Minerva, p. 81–102.

Plett 1983 = Heinrich Plett, *Știința textului și analiza de text*, București, Editura Univers.

Pop 1984 = Mihai Pop, *O propunere de interpretare metrică: Între două nopți de Tudor Arghezi*, în SCL, XXXV, 4, p. 307–316.

Tînianov 1983a = Iuri Nicolaevici Tînianov, *Înțelesul cuvîntului în vers*, în *Ce este literatura? Școala formală rusă*, București, Editura Univers, p. 555—590.

Tînianov 1983b = Iuri Nicolaevici Tînianov, *Dostoevski și Gogol (Despre teoria parodiei)*, în *Ce este literatura? Școala formală rusă*, București, Editura Univers, p. 475—509.

Tohăneanu 1975 = G. I. Tohăneanu, *Prestigiul stilistic al rimei*, în *Expresia artistică eminesciană*, Timișoara, Editura Facla, p. 210—329.

Zumthor 1983 = Paul Zumthor, *Introduction à la poésie orale*, Paris, Éditions du Seuil.

Une transformation du texte : *S'il y aurait des moyens* de M. Eminescu

(Résumé)

Nous analysons ci-dessous, en suivant le concept de hypertextualité (Genette 1982), les plus importantes opérations par lesquelles M. Eminescu a dérivé la poésie posthume *De-ar fi mijloace (S'il y aurait des moyens)* en partant d'une chanson populaire, appartenant au folklore urbain (appelée „irmos"), découverte parmi les pièces de sa riche collection. Le travail hypertextuel reflète, d'une part, la capacité du poète de transfigurer la matière brute, et, d'autre part, sa profonde connaissance du phénomène folklorique. Le centre de l'activité transformatrice est la *métaphore du miroir*, image simultanément référentielle et sémiotique. *Le miroir* fonctionne comme une métaphore qui laisse voir la structure du texte (au niveaux métrique, syntactique, figuratif) et comme une métaphore textuelle qui marque le travail hypertextuel.

Aprilie 1988

Universitatea din Timișoara
Facultatea de Filologie
B-dul Vasile Pârvan nr. 4

PSEUDOVERSLIBRISMUL ÎNTRE CLASICI ŞI MODERNI (REFLEXELE TEXTUALE ALE UNEI MANIERE PROZODOGRAFICE)

MARIA FOARŢĂ

Simpla dispunere tipografică a versului clasic lung sub formă de vers liber creează o macrofigură (para)textuală care s-ar defini ca figură a devierii prozodografice de la norma dispunerii în pagină a textului poetic. Cunoscută ca pseudoverslibrism, această manieră paratextuală se reflectă la nivelul figurilor sintactice în izolări şi decupaje semnificative, relativizînd totodată statutul figurilor din inventarul retoric. Transformarea paratextuală produce şi transformări microtextuale morfosintactice, aşadar, transformări de figuri.

În cadrul verslibrismului românesc a dominat la noi, mai pregnant decît în Franţa sau aiurea, o interesantă concepţie asupra modului în care se face versul liber, şi anume prin dispunerea tipografică a versului clasic lung în secvenţe prozodice inegale cu valoare de vers. Fenomenul este comentat de Vladimir Streinu (1966, 202), în capitolul intitulat semnificativ *Un caz de pseudoverslibrism*. Cazul este al lui Minulescu cu precădere. „Minulescu înţelegea însă noul vers în felul său. În acelaşi fel mai înţeleseseră şi unii ca Henri de Régnier în Franţa şi Ervin la noi. Pentru aceştia, versul liber reprezentase pînă la un timp libertatea de a descompune versul clasic fără să i se atace curgerea metrică şi simetria internă, de a-l fragmenta fără vreo ştirbire silabică, dîndu-i apoi dispunere tipografică liberă. Era [. . .] un simulacru de vers liber".

Or, deşi „simulacru" sau „pseudovers liber", procedeul [1] a fost adoptat cu mare succes în epocă, pe lîngă Minulescu — de care ne vom ocupa şi care excelează în această tehnică —, şi de alţi poeţi, preponderent simbolişti, ca Al. T. Stamatiad, I. Iacobescu, N. Săulescu, Elena Farago. Merită, deci, o privire mai atentă şi o explicaţie mai amănunţită cît priveşte tehnica-i subiacentă.

Prima remarcă este legată de natura transtextuală a fenomenului; mai precis, de aşa-numita, după G. Genette (1982, 12), *paratextualitate*, în aspectul ei pur tipografic, de punere în pagină a textului.

Prin urmare, orice vers lung — de la dodecasilab în sus şi, de preferinţă, macroversul de 18 (care, de altfel, este versul segmentat liber la Minulescu) — s-ar preta la un asemenea tratament paratextual, ar putea fi, deci, transtextualizat ca vers liber.

[1] Cum se vede şi din subtitlul articolului nostru, am numit pseudoverslibrismul fie *manieră* prozodografică, fie — ca acum — *procedeu*. În fond, s-ar putea identifica cu o *macrofigură textuală* care, spre deosebire de figura *echivalenţei prozodografice* (cf. Plett 1983, 334), funcţionează ca o deviere de la normă. Dacă echivalenţa prozodografică este norma grafierii versului/versurilor în întreaga lor lungime, obţinînd în pagină spaţii egale (echivalente) scrise şi nescrise (*id est*: plinul textului şi golul dintre strofe, inclusiv marginea albă a paginii), prin această figură a echivalenţei prozodografice semnalîndu-se tiparul clasic consacrat al poeziei ca entitate generică (ca arhitextualitate), atunci pseudoverslibrismul este o *figură a devierii prozodografice*. Important este că, în epocă, această (macro)figură (para)textuală semnala un nou tip de poezie, o deviere, şi o mutaţie totodată, spre o altă categorie generică: versul liber propriu-zis.

SCL, anul XXXIX, nr. 5, p. 423–429, Bucureşti, 1988

Or, o tentativă pe versuri eminesciene ne-a convins că nu este posibilă o asemenea transtextualizare. Canonul strict al respectării emistihurilor, cît și structurile textuale limpede delimitate de unitatea-vers nu permit o atare exhibiție grafică. Din toate „Scrisorile", de-abia, și cu greu, am putut descoperi o secvență de text care să se preteze la o paratextualizare ca vers liber, la o *trans*scriere fără să distrugem caracterul poetic specific, ci doar să-l augmentăm — vom vedea în ce sens. E vorba de următoarele versuri din *Scrisoarea V* :

. . . .
Că o vrea . . . spre-a se-nțelege în sfîrșit pe sine însuși,
Că se zbate ca un sculptor fără brațe și că geme
Ca un maistru ce-asurzește în momentele supreme,
. . . . a . . . .

versuri ce se pot rearanja grafic astfel :

Că o vrea . . .
Spre-a se-nțelege în sfîrșit pe sine însuși,
Că se zbate
Ca un sculptor fără brațe
Și că geme
Ca un maistru ce-asurzește în momentele supreme.

Textul astfel obținut păstrează din cel eminescian structurile anaforice repetitive de incipit de vers : două *(Că o vrea* și *Că se zbate)* și-i mai adaugă una *(Și că geme)*, transformînd o epanadiploză sintactică în anaforă. În plus, adaugă alte două structuri anaforice, ale celor două comparații *(Ca un sculptor ..., Ca un maistru...)*, nedispuse ca atare, în paralelism adică, de original.

Oricum, nu exercițiul nostru demonstrativ ne interesează acum, ci care ar fi cauza acestei, cum spuneam, rarisime posibilități de rescriere (transcriere paratextuală). Ea este, categoric, legată de o anume tehnică a tăieturii sintactice, de o respirație anume, cu pauze suplimentare, din care una măcar este și grafic marcată prin puncte de suspensie *(Că o vrea . . .)*, pauze pe care cititorul competent le va respecta și în versul următor : „Că se zbate / ca un sculptor fără brațe/și că geme", obținînd două secvențe metrico-ritmice identice : ∪ ∪ — ∪ *id est* peon III, care pot fi rearanjate ca versuri independente. Nu mai vorbim că ingambamentul la cezură, cît și cel de la finele versului al doilea ușurează enorm operația.

Ce se desprinde din această demonstrație tehnică ? Putem conchide de acum : pseudoverslibrismul nu este dispunere tipografică liberă a unor versuri clasice lungi, ci poate avea loc numai în condițiile unei anumite tehnici sintactice — în primul rînd, în prezența unei sintaxe poetice ce nu se mai revendică de la structura clasică (cf. țăcănitul metronomic de tip Bolintineanu : „Pe o stîncă neagră, într-un vechi castel" [2]).

[2] Tiparul clasic subdivide metric, cu precădere în jurul cezurii, sintagma-vers în unități sintactice egale atît prozodic, cît și morfosintactic. La nivel de figură sintactică acest încadrament prozodic strict naște *paralelismele* și *structurile binare*. Impresia de redundanță sintactică e dată de această repetiție a unor structuri identice de o parte și de alta a cezurii, ca în versul lui Bolintineanu, vers în care două complemente cu determinantul lor se încadrează perfect emistihurilor. Tiparul acesta, o dată descoperit, poate genera la infinit versuri construite din două structuri binare ordonate la cezură. Metronomia e evidentă și în *pattern*-ul sintactic.

E limpede că noua sintaxă este legată de o altfel de retorică, unde tehnica izolărilor ia o amplitudine necunoscută pînă acum. În chiar practica versului regulat se izolează, începînd cu Macedonski, subunităţi metrico-ritmice dincolo de marca cezurii (care tot mai frecvent este ingambată), subunităţi care sînt marcate şi sintactic. Nu este nevoie de dispunerea ca vers liber a unui atare text pentru a-l putea citi corect, cu tmeze, deci cu pauze. Vom marca prin bare izolările din bine cunoscutele versuri ce urmează :

Astfel :/fiindcă apogeul/la care sufletul atinge/
Cînd poartă cîntece-ntre aripi/dă naştere la răzvrătiri,
Se poate crede/că vreodată/ce e foc sacru se va stinge/
Şi muzele/că vor rămîne/amăgitoare năluciri?

Vestalelor,/cînd în picioare/altarul vostru s-află încă,/
Şi primăvara/cînd se-ntoarce/şi astăzi/ca şi alte dăţi,/
Şi preschimbat/cînd nu se află pămîntul falnic/într-o stîncă,/
De ce v-aţi reurca în sfera abstractelor seninătăţi?

. . . .

Veniţi :/privighetoarea cîntă/şi liliacul e-nflorit ;
Cîntaţi :/nimic din ce e nobil,/suav/şi dulce/n-a murit.

(Macedonski II 1966, 57)

Iată tiparul sintactic care a făcut posibil verslibrismul tipografic şi care i-a şi asigurat succesul în poezia noastră simbolistă : modelul macedonskian.

În concertul de voci care imaginau versul liber ca dispunere aleatorie, naturală şi prozaică, şocînd însăşi poeticitatea textului pînă la vecinătatea cu proza, Minulescu a înţeles versul liber ca pornind din structura clasică, dezmembrată însă prin tehnica *izolărilor semnificative*, adică prin acele izolări care se revendică de la o raţiune atît metrică, cît şi sintactică şi semantică. De altfel, acest lucru îl remarcă şi Vl. Streinu (1966, 205–206) : ,,Bineînţeles, Minulescu nu era un spirit atît de stringent, nici atît de excesiv [ca verslibriştii propriu-zişi, n.n.]. El înţelegea însă esenţialul chestiunii. Şi anume, dacă versul se izolează tipografic ca să devină mai perceptibil, acelaşi drept îl are şi fiecare membru mai semnificativ al lui sau chiar fiecare cuvînt compunător, cînd acesta este însuşi centrul de radiaţie al versului întreg ... *La baza verslibrismului minulescian e de presupus că a existat, totuşi, o intuiţie verslibristă* mai adîncă decît arată aparenţele''.

Am ales, spre exemplificare, prima poemă minulesciană din primul său volum, 1908, *Romanţe pentru mai tîrziu*, pentru a demonstra în ce constă tehnica izolărilor semnificative şi cum acestea antrenează simetrii prozodo-sintactice şi semantice, uşor de recunoscut, de altfel, şi la alţi poeţi simbolişti [3].

(1) Deschideţi poarta dar,
(2) Şi-n cale
(3) Ieşiţi-mi toţi cu flori de laur,//
(4) Iar voi, ce măsuraţi cu versul gîndirile ce n-au măsură,//

[3] Am notat cu bare duble finele versului lung care este decupat şi dispus ca vers liber de Minulescu.

(5) Veniți în jurul meu degrabă
(6) Și-n cîntul lirelor de aur,//
(7) Porniți cu mine împreună./
. . . .
(8) Veniți cu toți cît mai e vreme,
(9) Și mai puteți cînta —
(10) Veniți ! . . . //
(11) Veniți, să vă aprind în suflet lumina stinselor făclii//
(12) Și-n versuri fantasmagoria și vraja noilor magii !//
. . . .

(Minulescu 1966,6)

Primele trei versuri formează un vers lung (18 silabe), urmate de un vers lung păstrat integru, ca apoi să urmeze două versuri reprezentînd cîte un emistih al versului lung ș.a.m.d. (cf. *barele*). Care a fost rațiunea acestor dispuneri și tăieturi paratextuale? Dincolo de simetria implicită a structurii ritmico-silabice păstrată intactă, căci este vorba doar de versul lung clasic corect ritmat și rimat, segmentările relevă o insistență specială pentru realizarea unei simetrii pe verticală, anaforică, de incipit de vers. E vorba atît de anafora lexicală (repetitivul *veniți)*, cît și de o anaforă sintactică a imperativelor *(deschideți*; *ieșiți(-mi)*; *porniți*; *veniți)*, ceea ce impune o rostire anume a versurilor, rostire care, în seria actelor de limbaj, am desemna-o ca performativă. În plus, se izolează și o anaforă ritmică, anume, un iamb (∪ —), în două din imperative *(veniți, porniți)* și în sintagma *iar voi*, izolare care întărește efectul performativ al textului, această anaforă ritmică funcționînd ca un strigăt, ca un apel.

Evident că decupajul tipografic a urmărit o simetrie pe axa verticală și am definit-o ca o anaforă pe mai multe nivele : ritmică, lexicală și sintactică. Dar nu atît figura în sine este importantă aici, cît faptul că ea scoate din fluxul orizontal al versului propriu-zis o structură verticală. Ochiul este implicat în redispunerea aceasta tipografică, și, prin vederea în pagină, este dirijat și fluxul rostirii. Valoarea figurativă este secundară, de vreme ce anafora noastră, dacă versul s-ar fi grafiat corect și ca atare, se dovedește a fi (o fostă) epanadiploză (repetiție la fine și început de vers) : „*Veniți* cu toți cît mai e vreme și mai puteți cînta — *veniți!*"

Simpla dispunere paratextuală are, așadar, un efect transformator al statutului figurii. Desemnarea ei într-una sau alta din categoriile retorice depinde, deci, de receptarea ca unitate-vers a decupajelor practicate în versul clasic lung. Putem spune, doar prin pură percepție spațială (prin vederea în pagină), că în următoarele versuri :

Plouă . . .
Pe trotuarul negru felinarul desenează//
O enormă *violetă* —
Violetă/ca umbrela japoneză ce-ncadrează//
Chipul ei(. . . . .)

(Minulescu 1966, 124)

la nivel sintactic distingem o *anadiploză* (repetiţii la fine şi început de unitate prozodică, aici, vers), care dispare în cazul considerării poziţiei ei în cadrul emistihului prim al versului lung segmentat : „O enormă violetă — violetă / ...". Figura „tare" este, de fapt, tot o repetiţie, dar una dublată de o variaţie de sens („floare" şi „culoare") şi se desemnează ca *antanaclază*.

Cel mai adesea foste epanadiploze se transformă, prin dispunere tipografică, în anafore [4], ca în următoarea secvenţă de text, în care se face remarcabilă şi o enumeraţie dispusă pe verticală :

> *Va fi*-ntr-o seară poate ca şi-alte seri
> *Va fi*//
> O seară de octombre cu palpitări discrete//
> De frunze,
> De imagini,
> De pleoape
> De regrete ... //
> Vai ! cea din urmă seară cînd tu vei mai veni.
>
> (Minulescu 1966, 111)

Cît priveşte enumeraţia de mai sus, nu atît efectul cumulativ al ei trebuie avut în vedere, căci, evident, seria este atît cît poate fi cuprinsă în structura metrică a versului lung, ci dispunerea ei pe verticală într-o *re*scriere pe care am asemui-o unui traseu paradigmatic, prin care grafic se *des*crie o serie enumerativă ce pare să-şi epuizeze paradigma posibilă. Minulescu, de altfel, excelează prin asemenea enumerări pe verticală, mascînd tipografic un simplu *flatus vocis* poetic, anume, umplerea unor unităţi metrice stricte. Sugestia unei serii deschise ce s-ar putea epuiza paradigmatic se datorează unor pure efecte vizuale declanşate de dispoziţia pe verticală, şi, în cele mai dese cazuri, de punctele de suspensie, o cochetărie ortografică în fond inutilă, deoarece metric seria se închide. De altfel, Minulescu era conştient de acest joc al vederii în pagină, o şi spune indirect în finalul ironic al uneia din poezii, final ce rezolvă *ad hoc* epuizarea unei paradigme enumerative infinite :

> ...
> Dar mila*//
> De-amanţii tăi ce-aşteaptă pe trotuar plecarea mea//
> Mă întrupează-n cel de-alt'dată şi ...
> Pe-araba ta sofa ://

[4] Procedeul dispunerii tipografice libere, cum spuneam, era prezent şi la alţi poeţi, La Elena Farago (1978, 123) am putut descoperi un vers-refren grafiat şi liber şi canonic, astfel că, la o distanţă de 14 versuri avem, pentru aceeaşi unitate sintagmatică, şi *epanadiploză* şi *anaforă*, prima a versului lung, cealaltă a celui rupt tipografic în două (cu care debutează poema) :

(v.1) *Să-ţi cînt* şi-n seara asta, lumina mea
(2) *Să-ţi* cînt. . .
(3) Dar uite-ncep un cîntec şi altu-mi vine-n minte,
. . . .
(14) *Să-ţi cînt* şi-n seara asta, lumina mea, *să-ţi cînt!*

* Rimă în strofa anterioară cu *fila*

Cîntece-n surdină,
Gesturi,
Umbre,
Flori,
Et caetera ! ...

Addenda : După modelul lui Paul Fort, Minulescu adoptă și o altă (macro)figură prozodografică, opusă verslibrismului, și anume dispunerea în proză a versurilor clasice lungi, *strofa* devenind *verset*. Cu aceasta, credem că am demonstrat relativitatea claselor de figuri ca simplu inventar retoric și transformările ce le suportă prin simplu aranjament tipografic. Ne-am propus, în încheierea acestor note, să supunem un asemenea verset ,,în proză" unei duble transformări prozodografice, cea clasică și cea verslibristă :

a) Varianta prozodografică verset (cea a autorului) ;

Imperativă și sonoră ca un final de tamburină, cînd fulgerile vagabonde te prind și-ți sfîșie veșmîntul, cobori spre noi, cu lăcomia pagină, caldă și felină a unor buze pătimașe, ce-ar săruta întreg pămîntul ... (Minulescu 1966, 132)

b) Varianta prozodografică reală a versului clasic :

Imperativă și sonoră ca un final de tamburină,
Cînd fulgerile vagabonde te prind și-ți sfîșie veșmîntul,
Cobori spre noi, cu lăcomia păgînă, caldă și felină
A unor buze pătimașe, ce-ar săruta întreg pămîntul ...

c) și — în sfîrșit — varianta prozodografică liberă, atît de minulesciană, de altfel, perfect plauzibilă, dacă Minulescu însuși n-ar fi optat pentru tiparul verset :

Imperativă și sonoră
Ca un final de tamburină,
Cînd fulgerile vagabonde te prind și-ți sfîșie veșmîntul,
Cobori spre noi, cu lăcomia
Păgînă,
Caldă,
Și felină
A unor buze pătimașe,
Ce-ar săruta întreg pămîntul ...

SIGLE

Farago 1978 — Elena Farago, *Versuri*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și variante de C.D. Papastate, Craiova, Scrisul Românesc.

Genette 1982 — Gérard Genette, *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris, Seuil.

Macedonski 1966 — Al. Macedonski, *Opere*. II. *Poezii*. Studiu introductiv, ediție îngrijită, note și variante, cronologie și bibliografie de Adrian Marino, București, Editura pentru Literatură.

Minulescu 1966 — Ion Minulescu, *Scrieri*, I. Ediție îngrijită și prefață de M. Călinescu, București, Editura pentru Literatură.

Plett 1983 — Heinrich F. Plett, *Știința textului și analiza de text. Semiotică, lingvistică, retorică*. În românește de Speranța Stănescu, București, Univers.

Streinu 1966 — Vladimir Streinu, *Versificația modernă*, București, Editura pentru Literatură.

Pseudofree Verses between the Classics and the Moderns (Textual Reflexes of a Prosodographic Manner)

(Abstract)

The bare typographical arrangement of the long classical Romanian verses (composed of twelve to eighteen syllables) under the form of free verses produces a new paratextual macrofigure, whose definition could be that of a deviant figure, a deviation from the classical norm of poetry writing. Known under the name of false or pseudofree verses, this kind of paratextual behaviour has certain reflexes at the syntactical level in a set of significant isolations und cutting-ups, involving at the same time a new arrangement of the syntactic figures. Thus a paratextual transformation produces microtextual morphosyntactical transformations of the figures whose rhetorical status is evidently changed. According to the rhetorical catalogue, the same structure could be called differently depending on whether we consider the long classical subjacent verse, or we take into consideration the present free verse typographical disposition *(e.g.* an *epanadiplosis* of the classical verse turn into an *anaphora* in the free verse disposition).

Mai 1988

Centrul de Ştiinţe Sociale
Timişoara, B-dul Vasile Pârvan nr. 4

STRUCTURI ADVERSATIVE CU ELEMENTE MODALIZATOARE (ÎN TEXTUL POETIC)

CAMELIA STAN

Se examinează din punct de vedere logico-semantic construcţii adversative complexe, avînd în primul membru o secvenţă bipropoziţională alcătuită dintr-un element modalizator (epistemic, deontic, apreciativ) şi o propoziţie modalizată. Se relevă comportamentul semantic diferit al modalizatorilor factuali şi nonfactuali în contexte de acest tip. Se analizează un enunţ poetic în care raportul de coordonare adversativă modalizat nonfactual stă la baza unei figuri înţelese ca transfer de semnificaţie.

În abordările logico-semantice ale construcţiilor lingvistice bazate pe un raport sintactic de coordonare adversativă, s-au avut în vedere în general structuri simple alcătuite din două propoziţii enunţiative puse în relaţie cu ajutorul unui element din clasa conjuncţiilor coordonatoare adversative[1].

Ne-am propus ca în cele ce urmează să examinăm structuri adversative complexe care conţin un element modalizator. Modalizatorii sînt segmente de enunţ cu ajutorul cărora adevărul propoziţiei asertate este evaluat în termeni de „necesitate" epistemică (*bineînţeles*, *desigur*, *este cert*, *evident* etc.) sau de „posibilitate" epistemică (*poate*, *posibil*, *probabil*, *se poate* etc.) — în raport cu ceea ce „se ştie" sau „se crede" —, în termeni de „obligativitate" (*e obligatoriu*, *trebuie* etc.) sau de „permisiune" (*e interzis*, *e permis* etc.) — în cadrul modalităţilor deontice (în conformitate cu un sistem de norme) —, în termeni de apreciere emotivă (*din fericire*, *e păcat*, *e supărător* etc.) şi nonemotivă (*e bine*, *e important*, *e util* etc.)[2].

[1] Vezi Hans Reichenbach, *Elements of Symbolic Logic*, New York, 1966, p. 329; John Lyons, *Semantics*, Cambridge, 1977, p. 632; Emanuel Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazei*, Bucureşti, 1978, p. 65—66, 250—251; Alexandra Cornilescu, *English Syntax*, Volume two, Bucureşti, 1982, p. 112; Mariana Tuţescu, *La présupposition en français contemporain*, Bucureşti, 1978, p. 133; idem, *L'Argumentation*, Bucureşti, 1986, p. 77, 114—116 ş.a.

[2] Vezi, de exemplu, John Lyons, *op. cit.*, p. 793, 823 etc.; E. Vasiliu, *op. cit.*, p. 254—255; Nadia Anghelescu, *Semantica modalităţilor în limba arabă*, Bucureşti, 1981, p. 7, 8, 12, 75, 92 etc.; Gabriela Pană Dindelegan, *Preliminarii la semantica modalizatorilor*, în „Analele Universităţii Bucureşti. Limba şi literatura română", 1985, p. 15—26; idem, *Formule modalizatoare de certitudine*, în SCL, 1985, nr. 5, p. 237—240; Dumitru Chiţoran, Alexandra Cornilescu, *Elements of English Sentence Semantics*, Bucureşti, 1986, p. 80, 122 ş.u. Nu am avut în vedere alte tipuri de modalităţi, pentru care vezi D. Chiţoran, A. Cornilescu, *op. cit.*, p. 80; Ferenc Kiefer, *On defining modality*, în „Folia Linguistica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae", 1987, nr. 1, p. 70, 91; Lavinia Merlini Barbaresi, *„Obviously" and „Certainly": two different functions in argumentative discourse*, în „Folia Linguistica", nr. cit., p. 4 ş.u.

SCL, anul XXXIX, nr. 5, p. 431—437, Bucureşti, 1988

Forma logică[3] a structurilor sintactice de acest tip este : **P_M P_1, R advers. nu P_2**[4]. (Prin simbolurile **P_1, P_2** reprezentăm propoziţii care nu conţin elemente modalizatoare, prin **P_M**, propoziţii cu predicat modal aparţinînd uneia dintre categoriile indicate mai sus, iar prin **R advers.**, un relator adversativ. Negaţia **nu** pe lîngă simbolul **P_2** marchează aspectul negativ al predicatului din propoziţia **nu P_2**.)

În limbajul natural, construcţiile de forma : **P_M P_1, R advers. nu P_2** sînt ambigue. De exemplu, fraza : *Desigur că învaţă, însă nu reuşeşte niciodată la examen* (**P_M** corespunde propoziţiei *desigur* ; **P_1**, propoziţiei *învaţă* ; **P_2**, propoziţiei *nu reuşeşte niciodată la examen* ; **R advers.**, jonctivului *însă*) admite două interpretări : una în care sfera modalizatorului **P_M** (*desigur*) cuprinde construcţia adversativă : **P_1, R advers. nu P_2** (*învaţă, însă nu reuşeşte niciodată la examen*) şi alta în care prin **P_M** (*desigur*) se modalizează propoziţia **P_1** (*învaţă*).

Obiectul discuţiei de faţă îl constituie structurile adversative care conţin în primul membru o secvenţă alcătuită dintr-o propoziţie cu predicat modal (**P_M**) şi o propoziţie modalizată (**P_1**), iar în membrul al doilea o propoziţie nemodalizată explicit[5] (**nu P_2**).

Examinîndu-se texte din mai multe variante funcţionale ale limbii române contemporane (din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi din secolul al XX-lea), se constată că în construcţiile pe care le avem în vedere modalizatorii se comportă diferit la nivel logico-semantic în funcţie de prezenţa sau de absenţa factivităţii[6].

Modalizatorii factuali, şi anume cei de necesitate epistemică şi cei apreciativi care se referă la o stare de lucruri reală[7], nu influenţează raportul semantic al termenilor coordonaţi adversativ din construcţiile corespunzătoare nemodalizate explicit. O frază de forma : **P_1, R advers. nu P_2**, care cuprinde propoziţiile (fără elemente modalizatoare) **P_1** şi **nu P_2**, coordonate adversativ prin conectorul **R advers.**, are la bază o implicaţie

[3] Forma logică a unei secvenţe de limbă date este modul în care constituenţii secvenţei respective se organizează în funcţie de raporturile semantice dintre ei ; constituenţii se identifică la un anumit nivel sintactic (de exemplu, nivelul propoziţiei, nivelul frazei); forma logică se reprezintă printr-o schemă (cf. *Dicţionar de filozofie*, Bucureşti, 1978, p. 413).

[4] Redăm cu litere cursive unităţile de expresie analizate, cu caractere tipografice drepte şi între ghilimele elementele de conţinut semantic, iar cu aldine schemele logice şi simbolurile utilizate. Indicăm prin litere mici formulările implicaţiilor sau schemele formei logice a acestora. Notăm între paranteze drepte cuvinte, îmbinări de cuvinte (şi simbolurile lor) care nu apar ca atare în textul dat, iar între paranteze rotunde sau între linii de pauză secvenţele omisibile în anumite contexte.

[5] Cf. la Monika Doherty, *Perhaps*, în „Folia Linguistica", nr. cit., p. 47, exemple de enunţuri modalizate explicit şi implicit; N. Anghelescu, *op. cit.*, p. 60 ş.a.

[6] Termenul *factivitate* nu are aici accepţia cu care apare în descrierea anumitor sisteme logice pentru a desemna proprietatea unei propoziţii de a fi logic nedeterminată ; adevărul propoziţiei factuale se verifică prin raportare la starea de lucruri reală : vezi E. Vasiliu, *op, cit.*, p. 90—92, 152. Înţelegem prin factivitate proprietatea unui termen de a implica adevărul propoziţiei cu care se află în relaţie sintactică şi semantică ; vezi J. Lyons, *op. cit.*, p. 599, 772, 794—796 etc. ; G. Pană Dindelegan, *Preliminarii* ..., p. 17 ş.a. Pentru diferenţele de comportament sintactic dintre modalizatorii factuali şi cei nonfactuali, vezi, de exemplu, idem, *art. cit.*, p. 24 ; idem, *Formule* ..., p. 237, 238.

[7] Vezi J. Lyons, *op. cit.*, p. 788, 794 etc. ; E. Vasiliu, *op. cit.*, p. 132-133, 145, 147 ; M. Tuţescu, *La présupposition*..., p. 99 ; G. Pană Dindelegan, *Preliminarii*..., p. 24 ; idem, *Formule*..., p. 238 ş.a.

doxastică[8] de forma : (a) [**se crede că, dacă**] P_1, [**atunci** P_2]. Într-o structură modalizată cu forma logică : P_M P_1, **R advers. nu** P_2, în care P_M este, de exemplu, un operator modal de necesitate epistemică— **în mod necesar** [9] **(în raport cu ceea ce e știut/crezut)** —, secvența bipropozițională **în mod necesar (în raport cu ceea ce e știut/crezut)** P_1 implică doxastic o propoziție afirmativă [P_2] : (b) [**se crede că, dacă**] **în mod necesar**[1] **(în raport cu ceea ce e știut/crezut)** P_1, [**atunci** P_2]. Prin implicație (a), (b), atît propoziția P_1, cît și secvența **în mod necesar (în raport cu ceea ce e știut/crezut)** P_1 sînt compatibile [10] cu o propoziție afirmativă [P_2]. În construcția adversativă, propoziția negativă **nu** P_2 neagă termenul consecvent ([P_2]) al implicațiilor (a), (b). P_1 și **în mod necesar (în raport cu ceea ce e știut/crezut)** P_1 sînt incompatibile cu propoziția negativă **nu** P_2, întrucît, dacă **nu** P_2 este adevărată, atunci P_1 și **în mod necesar (în raport cu ceea ce e știut/crezut)** P_1 sînt false : (c) [**se crede că, dacă**] **nu** P_2, [**atunci nu** P_1] ; (d) [**se crede că, dacă**] **nu** P_2, [**atunci nu este adevărat** [11] **că în mod necesar (în raport cu ceea ce e știut/crezut)** P_1]. Raportul adversativ exprimă compatibilitatea termenilor P_1 (respectiv **în mod necesar — în raport cu ceea ce e știut/crezut —** P_1) și **nu** P_2, precum și faptul că această compatibilitate nu este credibilă[12].

De exemplu, în fraza : *Învață (desigur), însă nu reușește niciodată la examen*, relația adversativă se stabilește între propoziția P_1 : *învață* sau secvența bipropozițională **în mod necesar (în raport cu ceea ce e știut/ crezut)** P_1 : *învață desigur*, pe de o parte, și propoziția **nu** P_2 : *nu reușește niciodată la examen*, pe de altă parte. (Prin operatorul modal **în mod necesar — în raport cu ceea ce e știut/crezut** desemnăm aici adverbul *desigur*.) La baza raportului adversativ de forma : (**în mod necesar — în raport cu ceea ce e știut/crezut**) P_1, **însă nu** P_2 se află o implicație doxastică (e) : ,, [se crede că, dacă] învață (desigur), [atunci reușește la examen]'', cu forma logică : [**se crede că, dacă**] (**în mod necesar — în raport cu ceea ce e știut/crezut**) P_1, [**atunci** P_2]. (Simbolul [P_2] se glosează printr-o propoziție afirmativă : *[reușește la examen]*.) Prin implicație (e), propoziția (sau secvența propozițională) : (**în mod necesar — în raport cu ceea ce e știut/crezut**) P_1 este compatibilă cu propoziția afirmativă [P_2] și incompatibilă cu propoziția negativă **nu** P_2. În construcția adversativă : (**în mod necesar — în raport cu ceea ce e știut/crezut**) P_1, **însă nu** P_2, consecventul implicației (e)— [P_2] — este negat de propoziția **nu** P_2 ; cei doi termeni :

[8] Implicația doxastică este un raport logico-semantic cu doi termeni—un antecedent (sau implicant) P_1 și un consecvent (sau implicat) P_2 ; valoarea de adevăr a consecventului (proprietatea acestuia de a fi adevărat sau fals) este determinată de valoarea de adevăr a antecedentului ; conectorul specific este *dacă. . . atunci* ; în schema formei logice se include și operatorul modal **se crede** : **se crede că, dacă** P_1, **atunci** P_2 (vezi E. Vasiliu, *op. cit.*, p. 28, 43, 226).

[9] Vezi E. Vasiliu, *op. cit.*, p. 196 ș.u.

[10] Compatibilitatea este proprietatea a doi termeni de a avea aceeași valoare de adevăr, deci de a fi ambii adevărați sau ambii falși ; incompatibilitatea este proprietatea a doi termeni de a nu avea aceeași valoare de adevăr (vezi E. Vasiliu, *op. cit.*, p. 250 etc.).

[11] Indicăm valoarea ,,fals'' a unei propoziții (grupări de propoziții) fie prin adverbul de negație *nu*, fie prin îmbinarea *nu este adevărat că ;* alegerea uneia dintre aceste modalități de exprimare s-a făcut în funcție de necesitatea formulării anumitor raporturi sintactice și semantice în fraze care să respecte normele gramaticale ale limbii române.

[12] Modelul de interpretare a raportului adversativ în construcții nemodalizate explicit este cel propus de E. Vasiliu, în *op. cit.*, p. 65 — 66, 250 — 251.

(în mod necesar — în raport cu ceea ce e știut/crezut) P_1 și **nu** P_2 devin compatibili; această compatibilitate nu este conformă cu ceea ce „se crede" despre raportul semantic dintre ei.

Analog se analizează o frază ca: *Învață (din fericire), însă nu reușește niciodată la examen* (în care apare sau se subînțelege modalizatorul de apreciere emotivă *din fericire*).

Modalizatorii nonfactuali (de posibilitate epistemică, deontici și apreciativi — referitori la o stare de lucruri care nu este reală sau care este general valabilă[13]) modifică raporturile semantice în construcția adversativă. Avem în vedere structuri cu forma logică: $P_M P_1$, **R advers. nu** P_2, în care prin simbolul P_M se notează, de exemplu, un operator de posibilitate epistemică — **se poate**[14] **(în raport cu ceea ce e știut/crezut) ca.** Secvența bipropozițională: **se poate (în raport cu ceea ce e știut/crezut) ca** P_1 implică doxastic două propoziții, [P_2] și **nu** P_2, aflate una față de cealaltă în raport disjunctiv[15]: (f) [**se crede că, dacă**] **se poate (în raport cu ceea ce e știut/crezut) ca** P_1,[**atunci** P_2 **sau nu** P_2]. Negarea disjuncției [P_2 **sau nu** P_2] implică negarea secvenței **se poate (în raport cu ceea ce e știut/crezut) ca** P_1: (g) [**se crede că, dacă nu e adevărat că** P_2 **sau nu** P_2, **atunci nu e adevărat că se poate (în raport cu ceea ce e știut/crezut) ca** P_1]. În membrul al doilea al relației adversative, termenul consecvent din implicația (f) — disjuncția [P_2 **sau nu** P_2] —nu este negat de propoziția **nu** P_2, ci menținut subiacent; prin afirmarea propoziției **nu** P_2 se optează pentru unul dintre elementele disjuncției [P_2 **sau nu** P_2]; celălalt element ([P_2]) este exclus.

De exemplu, în fraza: *Învață probabil, însă nu reușește niciodată la examen*[16], termenii coordonați adversativ sînt: secvența bipropozițională **se poate (în raport cu ceea ce e știut/crezut) ca** P_1: *învață probabil* și propoziția **nu** P_2: *nu reușește niciodată la examen.* (Operatorul modal **se poate — în raport cu ceea ce e știut/crezut — ca** indică aici adverbul *probabil.*) La baza raportului adversativ, cu forma logică: **se poate (în raport cu ceea ce e știut/crezut) ca** P_1, **însă nu** P_2, se află o implicație doxastică (h): [**se crede că, dacă**] **se poate (în raport cu ceea ce e știut/crezut) ca** P_1, [**atunci** P_2 **sau nu** P_2] „[se crede că, dacă] învață probabil, [atunci reușește la examen sau nu reușește niciodată la examen]". În construcția adversativă, disjuncția [P_2 **sau nu** P_2] —, *[reușește la examen sau nu reușește niciodată la examen]* — implicată în (h), este menținută subiacent și se afirmă unul dintre termenii acesteia — propoziția **nu** P_2 —, celălalt termen — propoziția [P_2]: *[reușește la examen]* — fiind exclus.

[13] Vezi J. Lyons, *op. cit.*, p. 795–796, 824 etc.; E. Vasiliu, *op. cit.*, p. 197, 198, 238, 239; G. Pană Dindelegan, *Preliminarii...*, p. 17, 21–22, 24 ș a.

[14] Vezi E. Vasiliu, *op. cit.*, p. 192 ș. u.

[15] Vezi M. Doherty, *art. cit.*, p. 53, 60. Cf. E. Vasiliu, *op. cit.*, p. 132–133: operatorul modal de posibilitate exprimă faptul că există o lume (=stare de lucruri) posibilă în care propoziția modalizată este adevărată; M. Tuțescu, *La présupposition...*, p. 112, 113 (despre verbe creatoare de lumi posibile) ș. a.

[16] Am utilizat exclusiv exemple cu modalizatorul așezat după propoziția modalizată — *învață desigur/din fericire/probabil*—, întrucît această topică face clar faptul că în sfera modalizatorului se află numai propoziția: *învață*, nu construcția adversativă în întregime: *Învață, însă nu reușește niciodată la examen*; v. discuția supra.

Analog se analizează fraze ca : *Trebuie să plece, însă el rămîne* (cu modalizatorul deontic de obligativitate *trebuie*) ; *Îi este permis să plece, însă el rămîne* (cu modalizatorul deontic de permisiune *este permis*) ; *E bine să plece, însă el rămîne* (cu modalizatorul de apreciere nonemotivă *e bine*).

Unele tipuri de structuri sintactico-semantice la care ne-am referit sînt utilizate în limbajul literaturii artistice pentru crearea figurilor. Vom analiza în continuare un exemplu de figură (înțeleasă în accepție largă de „transfer semantic"[17]) într-un enunț poetic cu coordonare adversativă : *Încă nu pot să înalț un imn liniștei / pe care mi-o doresc și de care mi-este foame. /Nici o casă în care am stat / nu m-a ținut prea mult înlăuntrul ei. / Aș vrea să pot să locuiesc / în propriile mele cuvinte, / dar îmi atîrnă greoi prin ușile lor / trupul spre regnul animal. / Bucuros aș da cîinilor ce este al cîinilor / și arțarilor ce este al arțarilor, / dar urletul cîinilor este pentru mine închis, / iar mirosul arțarilor oprit. / Va trebui să mă mut mult mai sus, / va trebui să arunc lestul, — / dar numai gîndul că ceea ce este sus / e aidoma cu ceea ce este jos, — / mă tulbură și mă face să aflu că orice azvîrlire nu are direcție, / că orice lepădare e statică* (Nichita Stănescu, *O confesiune*, în vol. *Ordinea cuvintelor. Versuri (1957—1983)*, II, București, 1985, p. 136).

Efectuăm analiza pe următoarele structuri sintactice ale textului dat : fraza alcătuită dintr-o propoziție principală (1) *încă nu pot*, o completivă directă (2) *să înalț un imn liniștei* — subordonată principalei (1) — și două atributive — (3) *pe care mi-o doresc*, (4) *de care mi-este foame*, coordonate între ele copulativ cu ajutorul conjuncției *și*, ambele determinînd completiva directă (2) — ; grupurile de propoziții : (5) *aș vrea să pot să locuiesc în propriile mele cuvinte*, (7) *bucuros aș da cîinilor ce este al cîinilor și arțarilor ce este al arțarilor*, (8) *urletul cîinilor este pentru mine închis, iar mirosul arțarilor oprit*, (9) *va trebui să mă mut mult mai sus, va trebui să arunc lestul*, (10) *numai gîndul că ceea ce este sus e aidoma cu ceea ce este jos, — mă tulbură și mă face să aflu că orice azvîrlire nu are direcție, că orice lepădare e statică* și propoziția (6) *îmi atîrnă greoi prin ușile lor trupul spre regnul animal*. Secvențele (5, 6), (7, 8), (9, 10) sînt construite pe baza unor raporturi de coordonare adversativă cu relatorul *dar*. Examinarea unităților și a relațiilor sintactice din interiorul grupurilor (5), (7), (8), (9), (10) este irelevantă pentru analiza logico-semantică a structurilor adversative (5, 6), (7, 8), (9, 10), deoarece la nivel semantic aceste grupuri în întregime, și nu propozițiile care le alcătuiesc, reprezintă termeni ai raporturilor adversative.

Secvențele (1—10) cuprind elemente nonfactuale — predicatele : *nu pot, doresc, aș vrea, să pot, aș da, va trebui*, construcția *mi-este foame* etc. Verbul *a putea* nereflexiv este ambiguu în limbă, în general, și în textul la care ne referim, în particular, avînd înțelesul : „a avea capacitatea de ... ; a avea permisiunea să ... ; a fi posibil să ..." ; cu primul

[17] Cf. I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române. II. Limbajul poeziei culte*, București, 1985, p. 11 ș. u.

sens, *a putea* nu este verb modal; cu celelalte două sensuri, el funcționează ca modalizator deontic, respectiv epistemic [18]. Verbului *a putea* i se subordonează în textul dat propozițiile (2) și (11) — *să locuiesc în propriile mele cuvinte*. Adverbul *încă* subliniază proprietatea verbului *a putea* de a fi nonfactual, făcînd parte din clasa elementelor care restrîng adevărul propoziției determinate, prin referire la un anumit interval de timp. Aflat în poziție inițială (deci într-o poziție „tare") a textului, adverbul *încă* se raportează semantic și la celelalte predicate nonfactuale pe care le-am indicat. Verbul *a trebui*, de asemenea ambiguu[19], actualizează în textul dat valoarea deontică „a fi necesar în raport cu anumite obligații". Propozițiile subordonate verbului *a trebui* în enunțul dat sînt: (12) *să mă mut mult mai sus*, (13) *să arunc lestul*. Analiza semantică a celorlalți indici de nonfactivitate și/sau de modalitate din text depășește cadrul discuției de față. Precizăm că în sfera predicatului nonfactual *aș da* se află secvența (7).

Segmentul de frază (10) se raportează semantic la grupările propoziționale (9) — în relația adversativă (9, 10) —, (1—4), (5), (7). Secvența (10) infirmă adevărul propozițiilor (2), (11), (12), (13) — din grupările (1—4), (5), (9) — și adevărul grupului de propoziții (7), cu referire la un moment viitor, deci la o altă stare de lucruri decît cea reală [20]. Implicit, negarea secvenței (10) reprezintă condiția contrafactuală (ireală, ipotetică) [21] a adevărului propozițiilor (2), (11), (12), (13) și al grupului (7), aflate în sfera cuvintelor (îmbinărilor de cuvinte) cu valoare nonfactuală. Deci în macrotext (care este poezia) e posibilă o lectură contrafactuală a microtextului cuprins între versurile: *Încă nu pot să înalț un imn liniștei* și *va trebui să arunc lestul*, parte a poemului caracterizată prin prezența elementelor lipsite de factivitate. Structura subiacentă contrafactuală a macrotextului este: *[Dacă n-ar fi adevărat că] gîndul că ceea ce este sus e aidoma cu ceea ce este jos, — mă tulbură și mă face să aflu că orice azvîrlire nu are direcție, că orice lepădare e statică, [atunci aș putea] să înalț un imn liniștei* [. . .]. Figura constă aici în transferul de semnificație realizat în macrotext asupra microtextului.

C o n c l u z i i. Construcțiile adversative cu primul termen modalizat epistemic, deontic, apreciativ apar în enunțuri care aparțin diverselor registre stilistice ale limbii române din perioada avută în vedere. Conjuncțiile coordonatoare adversative întrebuințate cel mai adesea în acest context sintactic sînt: *dar*, *însă*. Ca procedeu de constituire a figurilor poetice, utilizarea structurilor adversative modalizate este relativ puțin frecventă și se întîlnește în general în texte cu caracter de meditație.

[18] Vezi E. Vasiliu, *op. cit.*, p. 193—194 ș.a.

[19] Idem, *op. cit.*, p. 198; cf. Valeria Guțu Romalo, *Semiauxiliarele de mod*, în vol. *Studii de gramatică*, I, București, 1956, p. 67.

[20] Cf. J. Lyons, *op. cit.*, p. 824.

[21] Vezi accepția termenului *contrafactual* la D. Chițoran, A. Cornilescu, *op.cit.*, p. 101, 114 ș. a.

Structures adversatives aux modalisateurs (dans le texte poétique)

(R é s u m é)

On examine du point de vue logico-sémantique quelques constructions adversatives complexes, dont le premier membre est une séquence bipropositionnelle contenant un modalisateur (épistémique, déontique, appréciatif) suivi d'une proposition modalisée. On relève le comportement sémantique différent des modalisateurs factuels par rapport aux modalisateurs non-factuels dans ce type de contexte. On analyse un énoncé poétique aux éléments non-factuels où le rapport de coordination adversative engendre une figure reposant sur un transfert de signification.

Iunie 1988

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

„VERB AUXILIAR" ÎN LIMBA ROMÂNĂ: CATEGORIE LEXICALĂ SAU MORFEM GRAMATICAL?

LARISA AVRAM

Pornindu-se de la ambiguitatea statutului „verbelor auxiliare" în gramatica tradițională, se încearcă o analiză a comportamentului lor sintactic în vederea determinării statutului acestei categorii în limba română.

0. În articolul de față [1] îmi propun să fac unele observații, din perspectivă sincronică, cu privire la statutul așa-numitelor „verbe auxiliare" [2] *a fi*, *a avea* și *a vrea* în limba română.

0.1. Auxiliarul (AUX) are un statut controversat în lingvistica actuală, impunîndu-se, în general, două curente de opinii. Gramatica tradițională, cea structuralistă și unii lingviști generativiști (cei care urmează linia deschisă de J. Ross[3]) consideră auxiliarele (în toate limbile) verbe (deci categorie lexicală). Pe de altă parte, lingviștii generativiști care urmează linia deschisă de A. Akmajian, S. Steele și T. Wasow [4] consideră că AUX este o categorie sintactică distinctă care include elemente ce exprimă categoriile de timp și/sau modalitate; dar numai modalele sînt considerate membri ai acestei categorii, auxiliarele fiind identificate ca membri ai unei clase de verbe[5].

0.2. Gramatica tradițională românească acordă auxiliarelor statutul de verb cu rol de „instrument gramatical" [6], statut oarecum ambiguu: sînt auxiliarele verbe (categorie lexicală) sau „instrumente" (morfeme gramaticale)?

Statutul de verb al auxiliarelor *a fi, a avea* și *a vrea* este negat de Valeria Guțu-Romalo[7], care consideră că ele reprezintă, în cadrul formelor verbale compuse (perfect compus, viitor, condițional) *afixe gramaticale* cu forme parțial diferite de cele ale verbelor omonime *a fi*, *a avea* și *a vrea*, formînd, împreună cu verbul de conjugat, o unitate compactă asemănătoare formelor verbale simple.

[1] O primă versiune a acestui articol a fost prezentată la Sesiunea științifică organizată de Facultatea de Filologie a Universității din București, în noiembrie 1987.

[2] Mă voi referi, în tot articolul, la membrii acestei categorii folosind terminologia consacrată în gramatica tradițională românească, „verb auxiliar", fără a adopta însă și punctul de vedere tradiționalist.

[3] *Auxiliaries as Main Verbs*, în „Studies in Philosophical Linguistics", 1969, 1, p. 77–102.

[4] *The Category AUX in Universal Grammar*, în „Linguistic Inquiry" 1979, 10, p. 1–64.

[5] Ideea universalității categoriei AUX este negată de P. Reuland (pentru care auxiliarul este o relație între categorii, nu o categorie lexicală) în studiul *Government and the Search for AUXes: A Case Study in Cross Linguistic Category Identification*, în F. Henry și B. Richards (eds.), *Linguistic Categories: Auxiliaries and Related Puzzles*, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, vol. 1, 1983, p. 99–168.

[6] Vezi *Gramatica limbii române*, București, Editura Academiei, 1966.

[7] *Forme verbale compuse*, în SCL, XIII, 1962, 2, p. 191–199 și capitolul consacrat verbului din Ion Coteanu (coord.), *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, vol. 1, 1974.

SCL, anul XXXIX, nr. 5, p. 439–445, București, 1988

0.3. În analiza care urmează voi folosi termenul *categorie lexicală* în accepția lui R. Jackendoff [8]. Astfel, dacă pornim de la ideea că în limba română AUX reprezintă o clasă distinctă de verbe, ar trebui să găsim suficiente argumente că membrii acestei clase se comportă, din punct de vedere sintactic, ca niște verbe, avînd următoarele trăsături sintactice distinctive : (1) au un subiect [+ Subiect], (2) pot fi urmate de un obiect [9] [+ Obiect] și (3) pot avea un complement [10] [+ Complement].

Dar auxiliarele au un statut aparte în limba română : deși sînt folosite pentru *marcarea unor categorii gramaticale*, ceea ce le situează în clasa morfemelor gramaticale, au totuși *reprezentare lexicală individuală*[11].

De asemenea, unii membri ai acestei clase au un comportament sintactic apropiat de cel al categoriei verbului, lucru explicabil prin aceea că, la origine, aceste auxiliare au fost verbe, dar, datorită uzajului, au pierdut multe din caracteristicile sintactice ale categoriei originare, dobîndind altele, proprii altor categorii.

Analiza comportamentului sintactic al fiecărui „verb auxiliar" ne va oferi, sper, o bază de argumentare în stabilirea statutului lor în limba română.

1. A fi

1.1. *A fi* este considerat, în gramatica tradițională românească, auxiliar (prin toate formele lui) în structura diatezei pasive și (doar prin unele forme) în structura unor moduri și timpuri ale diatezei active : indicativ viitor anterior, conjunctiv perfect, condițional-optativ perfect, prezumtiv perfect și infinitiv perfect.

1.2. Auxiliarul *a fi* din structura diatezei pasive are însă un comportament sintactic mai apropiat de cel al verbului copulativ *a fi* decît de auxiliarul de timp *a fi*. Ideea nu este nouă. G.G. Neamțu [12] susține că structura *a fi + participiu* este asimilabilă structurii *a fi + adjectiv*. Cele două structuri par cu atît mai asemănătoare cu cît, în limba română, *a fi + participiu* exprimă mai degrabă rezultatul și nu procesul unei activități, fiind asociată cu un pasiv nedinamic, pasivul dinamic realizîndu-se, în română, prin construcția de reflexiv-pasiv [13].

[8] În *X̄ Syntax: A Study in Phrase Structure*, Cambridge, MIT Press, 1977, R. Jackendoff consideră că o categorie lexicală este definită de un set de trăsături sintactice distinctive, care sînt, la rîndul lor, o proiecție a categoriei lexicale, ele incluzînd și informații despre distribuția acesteia. Fiecărei categorii lexicale îi corepunde un grup sintactic. Verbului, de exemplu, îi corespunde grupul verbal.

[9] Pentru definirea conceptului de obiect al verbului vezi, pentru limba română, Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română*, București, Editura Academiei, 1974, p. 9.

[10] Termenul de complement este folosit în accepția sa din gramatica transformațională. Pentru o analiză mai detaliată vezi Gabriela Pană Dindelegan, *lucr. cit.*, p. 30.

[11] Acest fenomen nu este singular în limba română, unde și articolul nehotărît, de exemplu, are un statut similar.

[12] *Predicatul în limba română. O reconsiderare a predicatului nominal*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.

[13] Vezi și Gabriela Pană Dindelegan, *lucr. cit.*, p. 25—26 și 116.

Ideea unei derivări nontransformaţionale a construcţiilor pasive apare şi la T. Wasow [14] şi P. Schachter [15].

Urmînd linia autorilor menţionaţi, analiza verbelor *a fi* din (1), (2) şi (3) arată că acestea au comportament sintactic asemănător.

(1) *Dar se minţea că e un joc efemer, ce va fi întrerupt de cineva din afară.* (AB, p. 78)

(2) *Şesul era ars, încins, neputincios, asemeni unui mort.* (AB, p. 66)

(3) *Uşa etacului şi uşa odăii fetiţelor, aşezate faţă-n faţă, erau despărţite de tăcerea unui coridor.* (IT, p. 64)

1.3. *A fi* din exemplele date este un predicat de stare [16]. Atît *a fi* din construcţia de pasiv, cît şi verbul copulativ *a fi* au forme flexionare pentru toate persoanele (deci au marcată relaţia sintactică cu subiectul) şi pot fi folosite la timpuri şi moduri diferite. Atunci cînd una din structuri nu este compatibilă cu unele timpuri sau moduri verbale, incompatibilitatea se datorează clasei aspectuale de predicate căreia îi aparţine structura respectivă, aceea a predicatelor de stare, clasă care se comportă diferit de restul claselor aspectuale în ceea ce priveşte compatibilitatea/incompatibilitatea cu timpurile şi modurile verbale.

În cadrul clasei predicatelor de stare, distincţia semantică [±Agentiv] este importantă în analiza comportamentului membrilor ei. De aceea, trebuie făcută precizarea că *a fi + participiu* este un predicat de stare cu trăsătura [—Agenitiv], pe cînd *a fi + grup adjectival* poate fi [±Agentiv], în funcţie de natura semantică a grupului adjectival.

1.4. Structura *a fi + participiu* nu este la fel de „compactă” ca alte structuri formate cu un auxiliar, existînd posibilitatea intercalării unor adverbe, ca în (4) şi (5) de mai jos, sau chiar a unor propoziţii, de obicei cu rol „modalizator”, ca în (6) şi (7).

(4) *Baticul fetei era de mult ars într-un colţ, cu vreo ţigară.* (AB, p. 61)

(5) . . . *sufletul meu a fost întotdeauna împăienjinat de acea uşoară melancolie a firilor prea simţitoare.* (MC, p. 85)

(6) *Casa fusese, să zicem, reparată de acei neisprăviţi, deşi nu părea.*

(7) *Cartonul ăsta e, dacă te uiţi mai atent, ros de şoareci.*

1.5. Relativa independenţă a lui *a fi* poate fi observată şi în structuri eliptice de tipul celei din (8) de mai jos, un argument în plus să îl considerăm pe *a fi* din structura de pasiv mai apropiat sintactic de verbul copulativ *a fi* decît de auxiliarul de timp *a fi* sau de alte auxiliare.

(8) *Darea de seamă trebuie să fie scrisă pînă mîine şi îţi promit că va fi* (~).

1.6. Spre deosebire de auxiliarul *a fi* din structura de pasiv, al cărui comportament sintactic ar justifica includerea sa într-o clasă distinctă de verbe, auxiliarul de timp *a fi* nu are nici o trăsătură sintactică specifică pentru categoria verbului. El nu are marcată relaţia sintactică cu subiectul (*a fi* nu are, în acest caz, forme flexionare pentru persoană sau număr),

[14] *Transformations and the Lexicon*, New York, Academic Press, 1977, în P. Culicover *et al.* (eds.), *Formal Syntax*, New York, Academic Press, 1977, apud P. Schachter, *Explaining Auxiliary Order*, în F. Henry şi B. Richards (eds.), *lucr. cit.*, vol. 11, p. 145—204.

[15] *Lucr. cit.*

[16] Pentru o analiză a predicatelor de stare în limba română vezi L. Avram, *A Few Remarks on Tense and Aspect in Romanian*, în RRL, XXIX, 1984, 6, p. 537—545.

nu are mod sau timp, el fiind un simplu element de marcare a anteriorității temporale.

Deși pare să aibă reprezentare lexicală individuală, el alcătuiește o structură „compactă" cu verbul pe care îl „determină", posibilitatea intercalării vreunui element între auxiliarul *a fi* și verb fiind redusă la adverbele de grad (de tipul *cam*, *mai*, *prea*, *tot* etc.) :

(9) *Eu aș fi tot stat la mare.*

(10)* *Ei vor fi de zece zile sosit acasă.*

Auxiliarul *a fi*, în ciuda reprezentării sale lexicale individuale, nu poate apărea în construcții eliptice de tipul celor de la (11) și (12) de mai jos :

(11)* *Noi vom fi ajuns de mult acasă, dar ei nu vor fi* (~).

(12)* *Ei ar fi stat mai mult și noi am fi* (~).

1.7. Diferențele de comportament sintactic dintre cele două auxiliare *a fi* ne fac să credem că nu este vorba de un singur verb auxiliar, cum consideră gramatica tradițională românească, ci de două auxiliare *a fi* : un auxiliar *a fi* din structura diatezei pasive, cu comportament sintactic care îl apropie de categoria de verb, și auxiliarul *a fi* din structura unor timpuri și moduri verbale, cu comportament sintactic care îl apropie de categoria morfemelor gramaticale.

2. Verbul auxiliar **a avea** intră în alcătuirea perfectului compus și a viitorului indicativului, precum și în structura modului condițional-optativ. Ca și în cazul auxiliarului *a fi*, analiza comportamentului acestui auxiliar în cele trei ipostaze ale sale relevă diferențele dintre ele, diferențe care ne fac să credem că ne aflăm în fața a trei auxiliare parțial omonime : *a avea* [1] din structura perfectului compus, *a avea*[2] din structura viitorului și *a avea* [3] din structura modului condițional-optativ[17].

2.1. Toate cele trei auxiliare parțial omonime au forme flexionare pentru marcarea persoanei și a numărului. *A avea* [2] are chiar forme identice cu cele ale indicativului prezent ale verbului predicativ *a avea*.

De asemenea, ele au reprezentare lexicală individuală. În ciuda acestui fapt nu au și independență sintactică.

În cele ce urmează voi prezenta o scurtă analiză a fiecărui auxiliar în parte, analiză care să scoată în evidență atît comportamentul diferit față de categoria lexicală verb, cît și diferențele care există între ele.

2.2. *A avea*[2] are două din trăsăturile sintactice specifice categoriei verbului : (1) are forme flexionare pentru persoană și număr și (2) este urmat de un complement.

(13) *Așa ai să-ți aduci aminte.* (IT, p. 25)

(14) *Deduceam că am să le făgăduiesc și de data aceasta că, sigur, tot concediul viitor am să-l petrec în sat.* (AB, p. 73)

A avea [2] este urmat de un conjunctiv ca, spre exemplu, verbele cu nuanță modală (de tipul *a vrea*, *a putea*, *a trebui*) sau ca verbele de comandă (*a comanda*, *a ordona*, *a porunci* etc.). Spre deosebire de acestea, el nu poate fi însă folosit la timpuri și moduri diferite, nu poate fi despărțit de verbul la conjunctiv care îl urmează (vezi (15) și (16) de mai jos) și nu poate să apară în structuri eliptice de tipul celei din (17).

[17] De altfel, unii lingviști consideră că auxiliarul din construcția de condițional-optativ derivă din verbul *a vrea*, nu din *a avea*, ceea ce ne oferă o dovadă în plus în favoarea tratării auxiliarelor de la **2.** ca omonime și nu ca valori diferite ale unui singur auxiliar.

(15)* *Aşa ai mereu să-ţi aduci aminte.*
(16)* *Deduceam că am tot să le făgăduiesc.*
(17)* *Eu am să le făgăduiesc, dar tu nu ai* (~).

A se compara (17) cu (18) şi (19), unde elipsa este posibilă, verbele putînd apărea independent în asemenea structuri:

(18) *Tu vrei să-ţi aminteşti şi Ion vrea* (~) *şi el.*
(19) *Eu încerc să-l ajut, dar tu nu încerci* (~).

Pe de altă parte, prezenţa lui *a avea* ² în structura de viitor este obligatorie. Structura este deci compactă, nepermiţînd absenţa nici uneia din părţile componente.

2.3. *A avea*³ are şi el forme flexionare pentru persoană şi număr (dar diferite de cele ale verbului predicativ *a avea* sau de cele ale auxiliarului *a avea* ²) şi este urmat, întocmai ca unele verbe (*a şti, a putea* etc.), de un infinitiv scurt.

(20) *De-aş avea nişte picioare lungi pînă la steaua aceea! ... Nu mi-ar trebui drum, nimic ... Poate nici nu l-aş vedea. Frumos ar fi fost, îşi zise trist.* (AB, p. 130)

Spre deosebire de structura cu *a avea*², dar la fel ca în cazul structurii cu *a avea* ¹, există posibilitatea intercalării unei categorii restrînse de adverbe — adverbele de grad — între auxiliar şi verb:

(21) *Măi fimeie, măi, păcat că nu faci tu pînză cu limba aiasta ... că multî ai mai face!* (IT, p. 117)

*A avea*³ nu poate să apară în construcţii eliptice de tipul celei de la (22) şi nici nu poate lipsi din structura de condiţional-optativ (vezi (23) de mai jos).

(22)* *Eu aş dansa şi tu ai* (~).
(23)* *Eu aş dansa şi tu* (~) *dormi.*

2.4. Caracteristicile de verb ale lui *a avea*¹ constau în existenţa formelor flexionare pentru persoană şi număr şi în posibilitatea, redusă, de intercalare a adverbelor de grad între auxiliar şi verb, situînd auxiliarul *a avea* ¹ în urma celorlalte două auxiliare parţial omonime din punctul de vedere al comportamentului sintactic (asemănător verbului) [18].

În ceea ce priveşte posibilitatea de a apărea în construcţii eliptice sau de a lipsi din structura de perfect compus, *a avea* ¹ se comportă la fel cu omonimele sale. De remarcat construcţiile de tipul *plecat-am, crezut-ai* etc., în care unitatea dintre auxiliar şi verb, precum şi asemănarea dintre auxiliar şi morfemele gramaticale apar şi mai evidente [19].

Inversarea poziţiei auxiliar — verb este posibilă şi în cazul construcţiilor de condiţional-optativ prezent, dar numai în cazul în care obiectul (direct sau indirect), exprimat printr-un clitic, ocupă poziţia dintre verb şi auxiliar: *vedea-l-aş, da-ţi-ar* etc.

3. Auxiliarul **a vrea** intră în alcătuirea viitorului indicativ şi a prezumtivului, avînd forme flexionare identice în ambele structuri. Identitatea de formă se explică prin aceea că în structura de prezumtiv este tot auxiliar de timp, el intrînd în construcţia de viitor a verbului *a fi*.

[18] *A avea* poate să apară uneori şi independent de verbul pe care îl „determină": *Ai mîncat? Am* (~). Acesta fiind singurul context în care auxiliarul dovedeşte oarecare independenţă faţă de verb, am considerat totuşi că el se află în urma celorlalte auxiliare parţial omonime în ceea ce priveşte „verbalitatea".

[19] Vezi şi Valeria Guţu-Romalo, *lucr. cit.*

Ca și *a avea* [3], el este urmat de un infinitiv scurt, ceea ce îl apropie, din punct de vedere sintactic, de categoria verbului. Structura *a vrea* + *verb* este însă destul de compactă, posibilitatea intercalării vreunui element între auxiliar și verb fiind redusă la adverbele de grad :

(24) *Vor cam bodogăni.*

(25) *Va mai merge apoi la Borsec.*

De asemenea, în ciuda reprezentării sale lexicale individuale, *a vrea* nu se caracterizează prin independență față de verb, el neputînd să apară în construcții eliptice cum sînt cele de la (26) și (27) :

(26) * *Ion va merge la teatru, dar noi nu vom* (~).

(27)* *Noi vom pleca la Putna, dar ei nu vor* (~).

4. Analiza comportamentului sintactic al AUX în limba română dovedește că acestea reprezintă o categorie sintactică neomogenă, caracterizată printr-o mare dependență de verbul pe care îl „determină" și împreună cu care formează o structură (relativ) compactă. În ciuda reprezentării lexicale individuale, AUX nu poate apărea independent în propoziție.

4.1. Membrii acestei categorii au un comportament sintactic diferit, care îi apropie sau îi depărtează de categoria verbului, apropiindu-i, în cazul din urmă, de morfemele gramaticale.

În tabelul de mai jos am sintetizat trăsăturile distribuționale ale auxiliarelor analizate (prin raportare la un verb predicativ și unul copulativ), ceea ce permite stabilirea unei „ierarhii" în cadrul categoriei. Auxiliarul de timp *a fi* are un comportament foarte diferit de cel al categoriei de verb, pe cînd *a vrea* și *a avea* [2] se află la polul opus, avînd un comportament mai asemănător acestei categorii, ceea ce explică, cel puțin parțial, faptul că, într-un șir de auxiliare, acestea ocupă întotdeauna primul loc *(va fi fost discutat, ar fi fost achitat* etc.), fiind elemente regente în raport cu auxiliarele care le urmează.

4.2. Deși au unele trăsături specifice categoriei verbului, auxiliarele au, în limba română, un comportament diferit de membrii acestei categorii tocmai datorită dependenței de verb, dependență care le apropie de morfemele gramaticale.

Faptul că nu pot apărea în propoziție independent de verbul pe care îl „determină", că nu pot fi folosite la timpuri și moduri diferite, că nu au întotdeauna marcată relația sintactică cu subiectul le caracterizează mai degrabă drept „determinanți" ai verbului, drept mărci sintactice abstracte cu reprezentare lexicală individuală [20].

4.3. Din punct de vedere semantic, AUX, în limba română, nu este un „designator" (ca verbul), ci un element de relație (ca morfemele), el nefiind într-o relație de corespondență cu categorii semantice de tipul obiecte, evenimente, stări etc., ci cu categorii gramaticale (timp, mod, diateză).

4.4. Analiza „verbelor auxiliare" demonstrează că în limba română nu există o categorie lexicală distinctă AUX, ceea ce confirmă ipoteza acelor cercetători care neagă universalitatea acestei categorii și care

[20] Concluziile analizei de față vin, într-un fel, ca o continuare a studiilor Valeriei Guțu-Romalo privind statutul auxiliarelor în limba română.

	Subiect	Complement	Obiect	Posibilitate de a apărea independent	Mod, timp	AUX + Adv + V	AUX + Adv grad + V	AUX + Propoziție + V
Verb predicativ	+	+	+	+	+	Irelevant		
Verbul copulativ *a fi*	+	+	—	+	+	+	+	+
A avea[2] *(am să plec)*	+	+	—	—	—	—	—	—
A vrea *(voi pleca)*	+	+	—	—	—	—	+	—
A avea[3] *(aș pleca)*	+	+	—	—	—	—	+	—
A avea[1] *(am plecat)*	+	—	—	—	—	—	+	—
A fi diateza pasivă	+	—	—	+	+	+	+	+
A fi (AUX de timp)	—	—	—	—	—	—	+	—

consideră că membrii ei aparțin unei categorii numite flexiune [21], care cuprinde deopotrivă verbe (cum este cazul limbii engleze, spre exemplu) și morfeme (ca în cazul limbii române).

ABREVIERI

AB : Augustin Buzura, *De ce zboară vulturii?*, București, Editura Tineretului, 1966.
IT : Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, București, Editura Albatros, vol. 1, 1970.
MC : Mateiu I. Caragiale, *Pajere. Remember. Craii de Curtea-Veche*. București, Editura Minerva, 1988.

"Auxiliary Verbs" in Romanian : Lexical Category or Grammatical Morphemes?

(Abstract)

The paper presents a brief syntactic analysis of the so-called "auxiliary verbs" in Romanian. It argues that auxiliaries are a heterogeneous class, its members evincing both [+ Verb] and [+ Morpheme] features. This is due to the fact that, on the one hand, they have individual lexical representation and, on the other hand, they are dependent on the main verb. In spite of evincing some 'verbal' features, they have a syntactic behaviour which rather classifies them as grammatical morphemes. AUX is not a distinct lexical category in Romanian, hence the idea of the universality of AUX is denied.

Iunie 1988

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

[21] Vezi P. Reuland, *lucr. cit.*

ÎNTREBUINȚĂRI ALE CONJUNCTIVULUI ÎN LIMBILE ROMÂNĂ ȘI BULGARĂ ȘI CONSTRUCȚIA ДА + VERB ÎN BULGARĂ

DANIELA STOIANOVA

1.1. Problema pe care o abordăm prezintă o serie de aspecte interesante care reies, pe de o parte, din deosebirea esențială dintre română și bulgară cu privire la gramaticalizarea conjunctivului ca mod verbal, iar, pe de altă parte, din numeroasele paralelisme sintactice care pot rezulta în urma unei confruntări ale valorilor sintactice pe care acest mod le are în cele două limbi. Deoarece diferența dintre cele două limbi constă în faptul că, în bulgară, conjunctivul nu are exprimare gramaticală, adică nu funcționează ca mod de sine stătător, s-ar putea considera că o asemenea discuție nu se justifică. Cuprinderea în analiză a construcțiilor sintagmatice și a semnificațiilor acestora la nivel sintactic evidențiază existența unei baze adecvate și reale pentru stabilirea unor corespondențe. Paralelismele care urmează a fi examinate vor pune în lumină o serie de asemănări și deosebiri nu numai în ce privește structurile sintactice, ci și în ce privește sensurile temporale și aspectuale ale acestora.

1.2. Faptul că, în bulgară, conjunctivul nu este gramaticalizat presupune în mod automat efectuarea unei analize contrastive între valorile formelor morfologice ale unei categorii verbale și valorile unor structuri analitice care, cu toate că nu aparțin unui sistem gramatical, poartă o anumită informație gramaticală pe care o realizează în plan sintactic. De aceea, am ales ca punct de plecare al discuției noastre principalele caracteristici și valori funcționale ale conjunctivului în română, precum și cele ale construcției *да* + verb în bulgară. Pe baza acestora vom încerca stabilirea convergențelor și divergențelor dintre cele două limbi în scopul definirii posibilităților de redare în traducere a structurilor atît în vederea respectării sensurilor gramaticale, cît și a obținerii unui grad înalt de expresivitate stilistică.

2.1. Caracteristica principală a conjunctivului românesc se rezumă la capacitatea lui de a avea o funcție modală și una de subordonare, cea de-a doua fiind chiar predominantă. Funcția modală este cel mai clar manifestată în propoziții independente în care, adesea, formele lui substituie formele altor moduri verbale. În subordonate, valoarea modală este scoasă în evidență prin opoziția pe care o stabilește cu indicativul într-un context identic. Frecvența de întrebuințare a conjunctivului în română este mai ridicată în comparație cu celelalte limbi romanice, aceasta datorîndu-se funcției lui de subordonare. Concurența în care el intră cu infinitivul, înlocuindu-l în numeroase sintagme verbale (în care în limbile romanice apare infinitivul), este considerată de unii lingviști un fenomen specific, a cărui apariție a fost favorizată de contactul cu aria limbilor balcanice [1], iar de alții — un fenomen cu o dezvoltare proprie, indepen-

[1] „Marea frecvență a conjunctivului în limba română se explică și printr-un fenomen specific limbii noastre și, în grade diferite, tuturor idiomelor balcanice, înlocuirea infinitivului, în majoritatea cazurilor, prin conjunctiv": Iorgu Iordan et al., *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 216.

SCL, anul XXXIX, nr. 5, p. 447—458, București, 1988

dentă, care se datorează posibilităţilor „pe care le are conjunctivul de a raporta explicit acţiunea la persoană", spre deosebire de infinitiv [2]. Impunerea folosirii frecvente a conjunctivului în limbile balcanice se atribuie influenţei limbii neogreceşti, în care dispariţia infinitivului a avut drept consecinţă înlocuirea lui prin conjunctiv [3]. Problema cauzelor care au condiţionat lărgirea întrebuinţării conjunctivului în română în contexte nespecifice utilizării lui în celelalte limbi romanice nereprezentînd interes pentru analiza de faţă, nu ne-am oprit asupra ei decît din următoarele două motive: primul provine din necesitatea de a face diferenţa între folosirea conjunctivului cu o valoare predominant modală şi cea cu funcţie de subordonare; cel de-al doilea priveşte paralelismele cu limba bulgară care urmează a fi detectate.

2.2. Una dintre particularităţile sistemului gramatical verbal al limbii bulgare, care o deosebeşte de celelalte limbi slave, este modalitatea de exprimare a raportului de subordonare în sintagme verbale, precum şi în fraze cu subordonate. Fenomenul lingvistic care a provocat această diferenţiere este pierderea infinitivului (care a existat în sistemul verbal al bulgarei vechi). Înlocuirea infinitivului printr-o construcţie analitică compusă din conjuncţia *да* + *forma verbală la indicativ* reprezintă una dintre inovaţiile limbii bulgare moderne. Propunem mai jos un exemplu pentru a ilustra această inovaţie (exemplul este luat din *Gramatika na savremennija balgarski knijoven ezik* [4])

НАЧѦШѦ ВЕСЕЛИТИСѦ (bulgară veche)
Започнаха *да се веселят.* (bulgară contemporană)
(română: Au început *să se distreze.*)

În *Istoria na balgarskija ezik*, Stefan Mladenov contestă afirmaţia că înlocuirea infinitivului prin construcţia *да* + verb a avut loc în perioada mai nouă a evoluţiei limbii bulgare, considerînd că acest proces ar fi început încă într-o epocă mai veche, asemenea întrebuinţări fiind atestate în inscripţiile de pe foarte vechi monumente [5].

Altă părere este propusă de Benjo Ţonev în *Istoria na balgarskija ezik*, conform căreia construcţia *да* + verb este o construcţie analitică a infinitivului [6]. Un asemenea punct de vedere pare însă a fi cam exagerat şi lipsit de temei, deoarece din punct de vedere morfologic formele folosite în construcţia *да* + verb sînt cu totul deosebite de forma infinitivului din bulgara veche, unde indicele ei modal era sufixul -ти, care a dispărut complet din paradigma modală.

Etimologia conjuncţiei *да* se consideră a fi destul de veche. Evoluţia ei are o presupusă legătură cu rădăcina pronominală (bulgară veche

[2] Ion Diaconescu, *Concurenţa dintre infinitiv şi conjunctiv în limba noastră*, în LL, 1972, 3, p. 317—327. Autorul consideră că procesul înlocuirii infinitivului prin conjunctiv datează dintr-o perioadă mult mai îndepărtată, fiind deja dominant în limbă în secolul al XVI-lea.

[3] Al. Rosetti, *Istoria limbii române. I. De la origini pînă în secolul al XVII-lea*, ed. a II-a, Bucureşti, 1978, p. 654, 262.

[4] *Граматика на съвременния български книжовен език, том II. Морфология*, отг. ред. Димитър Тилков, Стоян Стоянов, Константин Попов, София, БАН, 1983, p. 35.

[5] Стефан Младенов, *История на българския език*, София, 1972, p. 293.

[6] Беньо Цонев, *История на българския език*, II изд., София, 1978, p. 185.

∂а, *∂а* бы). Această rădăcină poate fi identificată în celelalte limbi slave, iar proveniența ei este indo-europeană — *do*, *di*. Funcția conjuncțională a acestei rădăcini se observă încă în perioada veche a evoluției limbii.

3. Rezumînd cele expuse mai sus, am putea formula principalele momente care vor constitui baza cercetării noastre asupra valorilor și întrebuințărilor modului conjunctiv și ale construcției *∂а*+ verb.

3.1. Analiza contrastivă în discuție este posibilă datorită faptului că, în română, conjunctivul a preluat o mare parte din funcțiile infinitivului, iar în bulgară, construcția *∂а* + verb este forma prin care se actualizează atît valorile infinitivului, cît și cele ale conjunctivului, ambele moduri neavînd existență gramaticalizată în sistemul limbii.

3.2. Cele două limbi prezintă deosebiri cu privire la sfera de întrebuințare a conjunctivului în română și, respectiv, la folosirea construcției *∂а* + verb în locul infinitivului în bulgară, deosebiri manifestate în contextul specificului gramatical al grupurilor cărora cele două limbi le aparțin.

3.3. Cu toate că în scopul ilustrării celor expuse vom folosi un material lingvistic extras din opere beletristice, analiza pe care urmează să o efectuăm nu se va extinde asupra bogatelor variante stilistice oferite de cele două forme. Neglijarea completă a problemelor stilisticii într-o cercetare de natură gramaticală fiind imposibilă, ne vom opri numai asupra acelor aspecte care se vor dovedi semnificative pentru interpretarea întrebuințării respective.

3.4. Nu vom include ca punct separat folosirea conjunctivului și a construcției *∂а* + verb pentru alcătuirea paradigmelor verbale (temporale și modale), aceasta fiind o utilizare de ordin strict morfologic. În cele ce urmează ne vom opri asupra întrebuințărilor în propoziții independente și în propoziții subordonate, în sintagme verbale constituite cu semiauxiliare de mod și de aspect, precum și asupra nuanțelor temporale și aspectuale redate de acestea.

4. În propoziții independente, conjunctivul și construcția *∂а* + verb apar cu valoarea altor moduri verbale — imperativ, optativ și prezumtiv.

4.1. Întrebuințarea cu valoarea de imperativ apare mai ales la persoana a III-a singular și plural, iar la persoana I singular și plural (deoarece imperativul nu are forme pentru aceste persoane) capătă nuanța de optativ ; la persoana a II-a se întîlnește mai ales forma negativă ; forma pozitivă, în funcție de context, presupune uneori caracterul mai categoric al ordinului sau o atitudine specială din partea vorbitorului. În ambele limbi această întrebuințare manifestă o frecvență ridicată în limba vorbită :

română :	*bulgară* :
„Vai de mine! *să nu faci* lucrul acesta — strigă Mara".	„Ах, ле-ле! *∂а не правиш* това нещо — извика Мария".
	(I. Slavici, *Mara*)
„E flăcăul meu, e Ilia. *Să se veselească* și el".	„Моя юнак е, Илия е. Нека *∂а се повесели*".
	(I. Iovkov, *Inimă de femeie*)

4.2. În contextul optativului, conjunctivului și construcția *да* + verb exprimă: dorință, urare, regret, protest, indignare:

„... și *să veniți* d-voastră, tot din partid [...] și *să bănuiți* că..."	„... И *да дойдете* сега вие, членовете на същата партия [...] и *да подозирате*, че..."
	(I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*)
„*Să-ți dea* Dumnezeu sănătate!"	„Господ здраве *да* ти *дава!*"
	(I. Iovkov, *Inimă de femeie*)

În ambele limbi formele în discuție apar în imprecații și înjurături:

Fire-ar a dracului *să fie!*	Дявол *да* го *вземе!*

4.3. În ce privește capacitatea formelor conjunctivului și ale construcției *да* + verb de a exprima presupunere, bănuială, adică valorile caracteristice prezumtivului, trebuie observat că între cele două limbi există o deosebire esențială. În română, sistemul modal, spre deosebire de cel al bulgariei, include prezumtivul ca un mod de sine stătător.

5. Folosirea conjunctivului și a construcției *да* + verb în sintagme verbale în a căror componență sînt incluse verbe jucînd rolul unor semiauxiliare de mod și de aspect ridică două probleme, și anume: prima se referă la existența unor verbe modale și de aspect în limba bulgară, iar a doua — la caracterul sintagmelor compuse din semiauxiliar de mod/aspect + verb la conjunctiv (construcția *да* + verb). Vom lua în considerație sintagmele cu verbe de tipul:

— semiauxiliare de mod: *a trebui*, *a putea*, *a fi*, *a-i veni*, *a vrea*, *a părea*, *a avea* etc.

— semiauxiliare de aspect: *a (se) apuca*, *a începe*, *a porni*, *a urma*, *a înceta*, *a sfîrși*, *a căuta*, *a isprăvi*, *a prinde* etc.

În lingvistica bulgară au avut loc discuții asupra existenței verbelor auxiliare de mod, în urma cărora s-a impus părerea că nu poate fi vorba de o asemenea categorie de verbe, ci numai de verbe exprimînd prin conținutul lor semantic dorința, necesitatea, probabilitatea etc [7]. În ce privește semiauxiliarele de aspect, ele sînt definite ca verbe cu ajutorul cărora se formează sintagme redînd modurile incoativ, durativ etc. ale acțiunii (aceste „modalități ale acțiunii" putînd fi exprimate cu prefixe sau sufixe — mijloace specifice categoriei de aspect, însă nu în toate cazurile). Construcțiile cu ambele categorii de verbe sînt analizate ca predicate verbale compuse. Criteriul de diferențiere între cazurile de formare a unui predicat verbal și cele în care construcția *да* + verb alcătuiește predicatul unei propoziții subordonate completive este bazat pe identitatea/nonidentitatea subiectelor gramaticale:

Искам да тръгна. (Vreau să plec.)	— predicat verbal compus
Искам да тръгнеш. (Vreau să pleci.)	— propoziție principală + propoziție completivă

[7] *Граматика на съвременния български книжовен език*, том III. *Синтаксис*, p. 129—130.

În contextele sus-menţionate, în limbile romanice, conjunctivul este folosit ca un „diferenţiator" atunci cînd verbul regent aparţine categoriei de *verba sentiendi*, *voluntuum* etc. Vom considera următoarele exemple din franceză :

Je veux *partir*. — infinitiv

Je veux que tu *partes*. — conjunctiv

În lingvistica românească, principala problemă care se pune în legătură cu cele discutate este gramaticalizarea semiauxiliarelor de mod şi de aspect şi caracterul sintactic al sintagmelor alcătuite cu acestea. În Gramatica Academiei, categoria predicat compus este definită ca nefiind încă „suficient de ferm delimitată", iar verbele de modalitate şi de aspect ca formînd o categorie gramaticală al cărei caracter este neprecis [8]. Valeria Guţu-Romalo nu admite gramaticalizarea semiauxiliarelor de aspect (numai gramaticalizarea celor de modalitate) şi, prin urmare, consideră construcţiile cu acestea ca „îmbinări libere de cuvinte, verbul păstrîndu-şi valoarea principală" [9]. Iorgu Iordan şi Vladimir Robu admit că atît semiauxiliarele de modalitate, cît şi cele de aspect formează cu verbul la conjunctiv predicate verbale compuse [10].

La opiniile menţionate mai sus nu ne-am referit decît pentru a arăta că problema gramaticalizării sintagmelor semiauxiliar de mod/aspect + verb la conjunctiv (construcţia *да* + verb) rămîne deocamdată deschisă în ambele limbi. Pentru noi, ceea ce prezintă interes, indiferent de caracterul sintactic al structurilor, este faptul că atît în română, cît şi în bulgară, în aceste sintagme este frecventă utilizarea formelor verbale în discuţie :

„La auzul glasului lipsit de milă al mamei, băiatul *începu să plîngă* şi mai adînc".

„Като чу майчиния си безмилостен глас, момчето *почна да плаче* още по-горчиво".

(M. Preda, *Moromeţii*)

„De ce *trebuie să ne grăbim* aşa?"

„Защо *трябва да бързаме* така?"

(M. Preda, *Moromeţii*)

„Am să plec mîine dacă vrei, chiar astăzi, şi *n-aş voi să ne despărţim* certaţi".

„Ще тръгна утре, ако искаш, дори и днес, и *не бих искал да се разделим* скарани".

(I. Slavici, *Mara*)

„Eniu *continua să-l privească* cu teamă, iar necunoscutul zîmbea şi mai tare".

„Еньо *продължаваше да го гледа* втрещено, непознатият се усмихна повече".

„... la fîntînă *se putea abate* orice călător şi oricare căruţaş *putea să-şi adape* caii".

„... на кладенеца *можеше да се отбие* да пие вода всеки пътник и всеки каруцар *можеше да си напои* конете".

(I. Iovkov, *Inimă de femeie*)

[8] *Gramatica limbii române*, vol. al II-lea. *Sintaxa*, ed. a II-a revăzută şi adăugită, coordonatori acad. Al. Graur, Mioara Avram, Laura Vasiliu, Bucureşti, Editura Academiei R.S. România, 1966, p. 98.

[9] *Semiauxiliare de aspect?*, în LR, 1961, 1, p. 3—15.

[10] *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1978, p. 448 şi p. 450—451.

„Ciobanul nu trebuia *să se înfățișeze* cu căciulă pe cap în fața unui aga turc. Gestul dovedea nesupunere și demnitate, iar unei raiale i *se cade să stea* smerit și cu capul descoperit".

„Овчарят *не биваше да налага* калпака си пред турския ага, защото шапката е знак на свобода и достойнство, а на раята *приляга да стои* покорно, с непокрита глава".

(A. Doncev, *Vremuri de răscruce*)

În toate exemplele citate se observă o corespondență totală între întrebuințările din cele două limbi, cu excepția sintagmei cu verbul *a putea*, despre care va fi vorba la unul dintre punctele următoare.

6. Destul de frecvente sînt și utilizările conjunctivului și ale construcției *да* + verb ca predicate în propoziții subordonate. Formele lor apar în toate tipurile de subordonate, in unele cazuri apariția lor în locul indicativului implicînd nuanțări de sens. Pentru a ilustra aceste întrebuințări, propunem în continuare cîteva enunțuri care vor acoperi majoritatea contextelor de actualizare :

6.1. Propoziții subordonate completive :

Folosirea conjunctivului și a construcției *да* + verb se obișnuiește după verbe care exprimă procese psihice, emoționale ; după adjective participiale ; după pronume relative introducînd completive (în ultima situație poate apărea și indicativul) :

„Cînd te întorci acasă spune-i *să nu plece* nicăieri, că vreau să vorbesc ceva cu el".

„Когато се върнеш вкъщи, кажи му *да не отива* никъде, искам да говоря нещо с него".

(M. Preda, *Moromeții*)

„Bătrînul se sculă și-i ajută bolnavei *să se ridice*".

„Старецът стана и помогна на болната невеста *да се повдигне*".

(E. Pelin, *Neamul Gheracilor*)

6.2. Propoziții subordonate subiective și predicative :

Cele două forme verbale se întîlnesc deseori în subordonate subiective cerute de verbe impersonale sau de sintagme verbale impersonale din regentă. Predicativele ale căror predicate sînt exprimate prin verbe la conjunctiv sau construcția *да* + verb sînt introduse ori direct prin conjuncțiile *să* și *да*, ori prin pronume relative sau adverbe relativ-interogative (în cazul din urmă fiind posibilă și utilizarea indicativului) :

„Rușine pentru orașul nostru *să tremure* în fața unui om".

„Срам за града ни *да трепери* пред един човек".

(I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*)

„Treaba lui era *să meargă* din sat în sat".

„Работата му беше *да обикаля* от село на село".

(I. Iovkov, *Inimă de femeie*)

6.3. Propoziţii subordonate atributive :

În ambele limbi, construcţiile cu conjuncţiile *să* şi *да* sînt foarte frecvente după substantive a căror semantică redă stări psihice, percepţii ale simţurilor, însuşiri fizice sau psihice ale omului sau diverse variante ale modalităţii :

,,Luînd apoi hotărîrea *să nu mai dea ochi* cu el, avea de gînd să ceară bani de călătorie de la mamă..."	,,После след като взе решение вече *да не го вижда*, мислеше да вземе пари за път от майка си... "

(I. Slavici, *Mara*)

,,Ieşise din închisoare cu o singură dorinţă : *să se bucure* de viaţă, *să-şi vadă de treabă* ca un om paşnic şi cinstit".	,,Когато излезе от затвора, имаше само едно желание: *да се радва* на божия свят и *да работи* като мирен, честен човек".

(I. Iovkov, *Inimă de femeie*)

6.4. Propoziţii subordonate circumstanţiale :

— de timp

,,Pînă *să plec*, se făcuse vreo unul după douăşpe".	,,Докато *да тръгна*, стана къде един".

(I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*)

— de mod

,,Băiatul se uită la maica sa şi se întoarse alene îndărăt, fără *să spună* ceva".	,,Момчето погледна майка си и бавно се върна назад, без *да каже* нищо".

(M. Preda, *Moromeţii*)

— de scop

,,Ca *să se laude*, moş Gheorghi dădu o raită prin tot satul, oprindu-se în multe locuri".	,,За *да се похвали*, дядо Георги беше минал през цялото село, като на много места беше се отбивал".

(I. Iovkov, *Inimă de femeie*)

— de comparaţie

,,E mai bine să se frîngă decît *să se-ncovoaie*".	,,По-добре да се счупи, отколкото *да се превие*".

(A. Doncev, *Vremuri de răscruce*)

— consecutivă

,,Doamne, de ce n-ai făcut să crească şi pomii mai repejor, ca ierburile, *să ajungă* şi bătrînii să guste din rodul acestor sîmburi ?"	,,Защо, боже, не си направил дърветата да растат бързо, като тревите, та и старите хора *да дочакат* плод от тия костилки?"

(A. Doncev, *Vremuri de răscruce*)

În cele expuse pînă aici am făcut unele observaţii privind posibilităţile de care dispun conjunctivul şi construcţia *да* + verb de a prelua funcţiile altor moduri personale şi nepersonale. Această situaţie rezultă, pe de o parte, din cîmpul mai larg de valori modale caracterizînd aceste forme

modale, iar, pe de alta, din necesitatea de a valorifica potențialul lingvistic pentru diverse realizări stilistice.

7.1. În acest sens, se deosebesc interferențele contextuale care se stabilesc între conjunctiv și construcția *да* + verb, pe de o parte, și cu indicativul, pe de altă parte. Natura specifică a acestui raport rezidă în faptul că indicativul este modul „neutru" în privința exprimării unei atitudini speciale de către vorbitor față de acțiunea sau de faptul enunțat. Prin urmare, înlocuirea indicativului prin cele două forme verbale anulează „neutralitatea" enunțului, uneori chiar schimbîndu-i considerabil sensul, prin implicarea nuanței modale de dorință, de posibilitate, de probabilitate:

E greu de găsit o secretară care *știe/să știe* cîteva limbi străine.	Трудно е да се намери секретарка, която *знае/да знае* няколко чужди езика.
Vreau să-mi cumpăr un ceas care *merge/ să meargă* bine.	Искам да си купя часовник, който *върви/да върви* добре.

7.2. Utilizarea celor două forme verbale în propoziții subordonate condiționale este frecventă în română și în bulgară în stilul oral:

Să-l *văd* și eu o dată sănătos, mă voi (m-aș) liniști.	*Да* го *видя* и аз веднъж здрав, ще се успокоя/бих се успокоила.

7.3. În limba bulgară, din a cărei structură gramaticală infinitivul a dispărut, se mai întîlnesc niște forme arhaice de infinitiv folosite în locul construcției *да* + verb, mai ales în vorbirea dialectală și în poezia populară. Asemenea întrebuințări sînt semnalate de Stefan Mladenov: *не мога ти каза* (nu-ți pot spune); *недей/недейте слуша* (nu asculta/nu ascultați)[11]. Aceste forme care se caracterizează prin absența sufixului -ти sînt cel mai des utilizate după verbul *a putea*, cu formele negative ale imperativului și cu formele arhaice de viitor inversate: de ex., *ходи ща, ходи щеш* (duce-m -voi, duce-te-vei).

În limba română infinitivul și-a păstrat existența gramaticală în ciuda scăderii simțitoare a frecvenței lui de folosire. În etapa actuală a dezvoltării limbii se impune însă tendința de reluare a întrebuințării infinitivului, fapt care are drept consecință procesul invers, de restrîngere a sferelor sintactice de apariție a conjunctivului.

Propunem în continuare cîteva variante de înlocuire a conjunctivului prin infinitiv sau alt mod, care vor scoate în evidență cîteva puncte de divergență dintre cele două limbi.

7.3.1. Conjunctivul și infinitivul:

Să dorești înseamnă *să poți*. *A dori* înseamnă *a putea*.	*Да искаш* значи *да можеш*.
Am onoarea *să* vă prezint... Am onoarea *a* vă *prezenta*...	Имам честта *да* ви *представя*...
Înainte *să pleci* trebuie să verifici totul. Înainte *de a pleca* trebuie să verifici totul.	Преди *да тръгнеш*, трябва да провериш всичко.

[11] *Op. cit.*, p. 293.

7.3.2. Conjunctivul și supinul:

Nu este bine *să mănînci* cu mîna.	Не е хубаво *да ядеш/да се яде*
Nu este bine *de mîncat* cu mîna.	с ръка.
S-a dus *să semene* grîul.	
S-a dus *la semănat* grîul.	Отиде *да сее* житото.

Infinitivul și supinul neexistînd ca forme modale în bulgară, în toate contextele de mai sus nu este admisibilă decît folosirea construcției *да* + verb.

7.3.3. Conjunctivul și gerunziul:

Am văzut-o *să zîmbească.*	Видях я *да се смее.*
Am văzut-o *zîmbind.*	Видях я *смеейца се.*

În bulgară construcția *да* + verb este înlocuibilă prin *сегашно действително причастие* (participiu activ prezent) — o inovație morfologică a limbii bulgare moderne. Această formă de participiu nu este prezentă în celelalte limbi slave, cu excepția rusei, din care a și fost preluată.

8.1. Pentru a caracteriza temporalitatea formelor de conjunctiv și a construcției *да* + verb trebuie luate în considerație două puncte principale: 1) specificul lor morfologic constă în faptul că modul conjunctiv nu are decît două forme temporale — prezent și perfect, iar în construcția *да* + verb verbul la modul indicativ poate să fie la prezent, perfectul compus, imperfect și mai mult ca perfect; 2) specificul lor sintactic constă în faptul că verbul la conjunctiv, precum și cel din construcția *да* + verb se află într-o poziție sintactică dependentă, fiind subordonat verbului regent care poate fi la orice timp verbal.

Bazîndu-ne pe particularitățile menționate, putem afirma că: 1) conjunctivul și construcția *да* + verb exprimă ori posterioritatea, ori anterioritatea, în funcție de formele folosite; primul raport este mai frecvent, formele de prezent fiind mai des întrebuințate decît cele de perfect; 2) raporturile de posterioritate și de anterioritate se stabilesc în orice plan temporal, în dependență de timpul verbului regent căruia i se subordonează conjunctivul și construcția *да* + verb.

În ce privește formele perfective, acestea pun anumite probleme în traducerea din română în bulgară, probleme care provin din variantele mai numeroase de care dispune limba bulgară pentru exprimarea raporturilor temporale în planul trecutului. De exemplu, un enunț ca *Trebuie să fi fost el* are două echivalente în bulgară: *Трябва да е бил той* (cu forma perfectului nedefinit) și *Трябва да беше той* (cu forma aoristului) — prima variantă redă atitudinea netestimonială a vorbitorului (sau vreo nuanță stilistică), iar cea de-a doua — atitudinea testimonială, între cele două forme temporale nefiind diferențe de ordin temporal. Formele perfective ale conjunctivului cu valoare de condițional pot fi redate în bulgară prin construcția *да* + verb, a cărei formă verbală este ori la mai mult ca perfect, ori la imperfect; de exemplu:

Să fi venit la timp, l-ai fi văzut.	*Да беше дошъл* навреме, щеше да го видиш.

(folosirea mai mult ca perfectului în bulgară este determinată de caracterul temporal trecut al condiției nerealizate).

Să fi avut acum banii ăștia, l-aș fi cumpărat.	*Да имах* сега тези пари, щях да го купя.

(prin imperfect se exprimă imposibilitatea îndeplinirii condiției în prezent)

8.2. Aspectualitatea formelor verbale ale conjunctivului și ale construcției *да* + verb nu are bază comună de comparație în cele două limbi, deoarece româna nu cunoaște categoria gramaticalizată a aspectului. În ce privește limba bulgară, este posibilă utilizarea ambelor perechi aspectuale ale verbelor în construcția *да* + verb, cele perfective fiind predominante. Verbul din construcția *да* + verb exprimă atît caracterul perfectiv sau imperfectiv al acțiunii, cît și diversele moduri ale acțiunii. În română, stabilirea caracterului aspectual al formei conjunctivului depinde exclusiv de factorii care, în principiu, definesc aspectualitatea în română : conținutul semantic și lexical al verbelor, opozițiile temporale, elementele contextuale și altele. De cele mai multe ori, forma verbală a conjunctivului românesc are cîte două echivalente ale construcției *да* + verb, respectiv tema aspectuală perfectivă și cea imperfectivă. Următoarele enunțuri ilustrează cîteva dintre variantele posibile :

Trebuie *să-ți spun* ceva.	Трябва *да* ти *кажа* нещо. (temă perfectivă)
De cîte ori trebuie să-ți spun că . . .	Колко пъти трябва *да* ти *кажа* (temă perfectivă) /*да* ти *казвам*, че. . . (temă imperfectivă)
Trebuie *să fi venit*.	Трябва *да е дошъл*. (temă perfectivă) Трябва *да е идвал*. (temă imperfectivă
L-am rugat *să plece*.	Помолих го *да тръгне*. (temă perfectivă L)
L-am rugat *să nu plece*.	Помолих го *да не тръгва*. (temă imperfectivă)

9. În urma celor expuse putem formula următoarele concluzii privitoare la caracteristicile conjunctivului și ale construcției *да* + verb, precum și la paralelismele care pot fi stabilite în cadrul sferelor de întrebuințare a acestor tipuri de construcții în română și în bulgară :

9.1. În structura gramaticală a limbii române conjunctivul are o existență de sine stătătoare, deosebindu-se de celelalte moduri prin specificul lui morfologic și prin funcțiile lui sintactice. Ceea ce îl diferențiază de limbile romanice este frecvența mai ridicată și funcția lui predominantă de subordonare care reprezintă caracteristica lui principală. Prin aceasta conjunctivul românesc se apropie mai mult de conjunctivul latinesc.

Conjunctivul românesc se află într-un raport de concurenţă cu infinitivul, înlocuindu-l în numeroase contexte în care, în limbile romanice, acesta din urmă apare în mod normal. Sferele de întrebuinţare ale conjunctivului interferează atît cu cele ale celorlalte moduri personale, cît şi cu cele ale modurilor nepersonale.

9.2. Construcţia *да* + verb, specifică structurii gramaticale a limbii bulgare, constituie un fenomen balcanic provocat de dispariţia infinitivului — proces care a fost iniţiat şi s-a dezvoltat în aria balcanică sub influenţa neogreacă. Acest fapt lingvistic deosebeşte structura modurilor verbale a bulgarei de cea a celorlalte limbi slave, construcţia *да* + verb fiind folosită în contextele de apariţie a infinitivului.

Cu toate că construcţia *да* + verb nu este considerată ca făcînd parte dintr-un sistem modal, formele ei îndeplinesc, pe lîngă funcţiile de subordonare, şi funcţii modale. Asemenea conjunctivului românesc, ea intră în raporturi de substituţie cu modurile indicativ, imperativ, condiţional şi participiu (gerunziu).

9.3. Din analiza contrastivă a ocurenţelor conjunctivului şi ale construcţiei *да* + verb rezultă că există numeroase puncte de convergenţă atît cu privire la funcţiile modale, cît şi cu privire la cele de subordonare.

Deosebirile dintre conjunctivul românesc şi construcţia *да* + verb nu se rezumă la funcţiile lor, ci la posibilităţile de substituire cu alte moduri şi la variaţiile de ordin stilistic pe care le prezintă ocurenţele lor contextuale.

9.4. Cele două forme verbale redau raporturi de posterioritate şi de anterioritate, indiferent de forma temporală a verbului regent. Construcţia *да* + verb oferă posibilităţi mai bogate de exprimare în planul trecutului.

9.5. Realizarea valorilor aspectuale cu ajutorul formelor conjunctivului şi ale construcţiei *да* + verb trebuie să fie analizată în lumina modului de actualizare a aspectualităţii în cele două limbi.

9.6. Numeroasele paralelisme care se pot stabili în cadrul valorilor şi al întrebuinţărilor conjunctivului şi ale construcţiei *да* + verb reprezintă o sursă bogată de sugestii pentru eventualele viitoare cercetări asupra diverselor ocurenţe contextuale. În urma acestora s-ar putea ajunge la definirea posibilităţilor pe care structurile le oferă stilisticii atît în fiecare limbă în parte, cît şi în perspectiva găsirii echivalentelor celor mai reuşite în traducere.

IZVOARE

Caragiale, I. L., *O scrisoare pierdută*, Bucureşti, 1951.
Neagu, Fănuş, *Îngerul a strigat*, Bucureşti, 1969.
Preda, Marin, *Cel mai iubit dintre pămînteni*, Bucureşti, 1984.
Preda, Marin, *Moromeţii*, Bucureşti, 1955.
Slavici, Ioan, *Mara*, Bucureşti, 1977.
Дончев, Антон, *Време разделно*, София, 1971.
Елин Пелин, *Гераците*, София, 1974.
Йовков, Йордан, *Женско сърце*, София, 1964.
Константинов Алеко, *Бай Ганьо*, София, 1981.

The Uses of the Subjunctive Mood and the Construction да + Verb in Romanian and Bulgarian

(Summary)

A contrastive analysis of the values and functions of the Romanian subjunctive — represented as a verbal mood in the grammatical system of the language — and the Bulgarian construction да + verb — an analytical construction with modal functions — is carried out. It comprises a survey of the morphological and syntactic characteristics of both verbal forms for the purpose of defining their peculiarities; a parallel study of their uses in independent and subordinate clauses and in syntagms with modal and aspectual auxiliaries. A short analysis of the temporal and aspectual meanings rendered by their forms is included as well.

Martie 1988

Universitatea din Sofia
Facultatea de Limbi Clasice și Moderne

O EXPLICAŢIE PRAGMATICĂ A COMPLEXITĂŢII SINTAGMEI SUBSTANTIVALE

IOAN N. BÎTEA

1. Ion Coja şi-a exprimat nu demult convingerea că există o explicaţie pragmatică a complexităţii sintagmei substantivale, avansînd ipoteza că sintagma substantivală este cu atît mai complexă cu cît (A) referentul ei este mai puţin cunoscut receptorului şi/sau (B) receptorul îi este mai puţin cunoscut emiţătorului: „sintagma nominală (a substantivului cu determinanţii săi) este cu atît mai dezvoltată cu cît (a) — obiectul e mai puţin cunoscut receptorului (b) — receptorul ne e mai necunoscut"[1]

Articolul de faţă examinează îndeaproape această ipoteză şi demonstrează că ea este cu totul nesatisfăcătoare.

2. Vom începe cu trei precizări terminologice.

I. Coja pune semnul coextensivităţii între termenii **sintagmă nominală** (care denotă o construcţie al cărei centru are caracter pronominal ori substantival [2]) şi **sintagmă substantivală** (care denotă o construcţie al cărei centru are caracter substantival) şi îl asociază pe cel de-al doilea cu trei accepţii distincte : 'constituent substantival nedeterminat sau însoţit de cel puţin un determinant' („sintagma articol nehotărît +substantiv"[3], „sintagme nominale reduse, nedezvoltate, monomembre chiar"[4]), 'construcţie alcătuită dintr-un constituent substantival nearticulat însoţit de cel puţin un atribut' („substantiv, sintagmă nominală, substantiv articulat"[5]), respectiv 'construcţie alcătuită dintr-un constituent substantival însoţit de cel puţin un determinant' („sintagma nominală (a substantivului cu determinanţii săi)"[6]). Deoarece sintagma substantivală este un tip de sintagmă nominală, vom folosi termenul **sintagmă substantivală** cu primul sens, care este derivat din sensul cu care termenul *sintagmă nominală* este intîlnit în gramatica distribuţională şi cea transformaţional-generativă.

Expresia *sintagmă substantivală dezvoltată* poate avea atît o interpretare morfematică ('o sintagmă substantivală cu cel puţin n constituenţi ultimi' — unde n este un număr întreg pozitiv precizat de emiţă-

[1] Vezi Ion Coja, *Preliminarii la gramatica raţională a limbii române*, vol. I : *Gramatica articolului*, Bucureşti, 1983, p. 187.

[2] În gramatica transformaţional-generativă sint considerate sintagme nominale şi propoziţiile subiective şi completive (pentru că sînt în distribuţie parţial identică cu sintagmele substantivale).

[3] I. Coja, *op. cit.*, p. 37. Lingvistul citat vorbeşte şi de sintagma nominală „introdusă prin articol nehotărît" şi, respectiv, „prin articol hotărît" *(ibidem*, p. 256).

[4] *Ibidem*, p. 172.

[5] *Ibidem*, p. 213.

[6] *Ibidem*, p. 187.

6—c. 2486

torul expresiei), cît și o interpretare sintactică ('o sintagmă substantivală în care centrul este complex și/sau determinanții centrului sînt numeroși și/sau complecși'). Aceste două accepții nu sînt coextensive — o sintagmă substantivală poate fi complexă morfematic chiar dacă este alcătuită dintr-un centru simplu însoțit de un singur determinant (vezi, de exemplu, sintagma *om care știe ce să facă cînd soarta îl pune într-o situație care pare fără ieșire*). I. Coja nu precizează interpretarea pe care o are în vedere; de aceea, în cele ce urmează vom încerca să ținem seama de amîndouă.

I. Coja se referă numai la situația de comunicare ideală și din cauza aceasta nu operează distincția între receptorul avut in vedere de emițător (adică destinatarul mesajului) și receptorii accidentali, prin **receptor** înțelegînd doar 'destinatarul mesajului'.

3. Ipoteza aceasta face mai multe predicții în legătură cu complexitatea sintagmei substantivale, dintre care menționăm patru:

(P_1) Fiind date mai multe sintagme substantivale care au același emițător și același receptor, una dintre ele va fi mai complexă decît celelalte dacă referentul ei este mai cunoscut receptorului decît referenții celorlalte sintagme în cauză.

(P_2) Fiind date *n* sintagme substantivale care au unul și același emițător și sînt asociate cu *n* receptori distincți pe care emițătorul îi cunoaște la fel de bine, una dintre ele va fi mai complexă decît celelalte dacă receptorul ei îi cunoaște referentul mai bine decît cunosc ceilalți receptori referenții celorlalte sintagme din setul respectiv.

(P_3) O sintagmă substantivală nu poate fi simplă dacă (A′) receptorul nu îi cunoaște referentul și/sau (B′) emițătorul nu îl cunoaște pe receptor.

(P_4) O sintagmă substantivală nu poate fi dezvoltată dacă (A″) receptorul cunoaște foarte bine referentul și/sau (B″) emițătorul îl cunoaște foarte bine pe receptorul ei.

4. A verifica ipoteza menționată sub **1.** înseamnă a stabili, pe de o parte, dacă toate predicțiile ei se realizează, iar, pe de altă parte, dacă predicțiile ei vizează toate situațiile de comunicare și, prin urmare, toate sintagmele substantivale.

Dacă predicțiile făcute de această ipoteză se realizează, ea este cel puțin parțial adecvată. Dacă, în plus, ele vizează toate situațiile de comunicare, ipoteza este confirmată total și exprimă generalizări autentice; dacă predicțiile acestea nu vizează toate situațiile de comunicare, ipoteza în discuție este doar parțial adecvată, urmînd să se stabilească dacă ea trebuie completată sau pur și simplu respinsă *in toto*.

5.1. În această secțiune vom analiza predicțiile P_1, P_2, P_3 și P_4 (care sînt evidente și ușor de verificat [7]) și vom demonstra că nici una dintre ele nu se realizează (altfel spus, că ipoteza avansată de I. Coja nu este nici măcar parțial adecvată).

[7] Aceste predicții au, de asemenea, avantajul că ne permit să ignorăm — pentru moment — atît presupoziția gradației (semnalată de prezența mărcii comparativului de inegalitate în (A) și (B)), cît și cazurile în care condițiile (A) și (B), (A′) și (B′), respectiv (A″) și (B″) sînt satisfăcute de două sintagme substantivale diferite din același set.

5.2.1. Pentru a verifica predicția P_1, ne vom opri asupra enunțurilor (1) — (4):

(1) *Teofanei îi plăcea o fetiță care alerga de colo-colo și cînta tot timpul.*
(2) *Marcel venise după băiețelul care se juca în nisip și fluiera mereu.*
(3) *Ștefan a văzut trei meciuri de fotbal.*
(4) *Corina a fost la toate cele patru meciuri de handbal.*

5.2.2. Să ne imaginăm o situație în care (i) enunțurile (1) și (3) au unul și același emițător și unul și același receptor ca și enunțurile (2) și, respectiv, (4), și (ii) receptorul lui (1) și (2) nu cunoaște referentul sintagmei nedefinite *o fetiță care alerga de colo-colo și cînta tot timpul*, dar cunoaște referentul sintagmei definite *băiețelul care se juca în nisip și fluiera mereu*, iar receptorul lui (3) și (4) nu cunoaște referentul sintagmei nedefinite *trei meciuri de fotbal*, dar îl cunoaște pe cel al sintagmei definite *toate cele patru meciuri de handbal.*

Potrivit predicției P_1, într-o asemenea situație numele nedefinite ar trebui să fie mai complexe decît cele definite. În realitate, cele două sintagme în cauză din (1) și (2) au aceeași complexitate (ambii centri sînt articulați [8] și determinați de cîte două propoziții atributive), iar sintagma *toate cele patru meciuri de handbal* (în care centrul este articulat și însoțit de trei atribute: *toate, patru* și *de handbal*) este mai complexă decît sintagma *trei meciuri de fotbal* (în care centrul nu este articulat și apare însoțit doar de două atribute: *trei* și *de fotbal*).

5.2.3. În al doilea rînd, enunțurile (1) și (3) pot fi folosite și în situații în care receptorul cunoaște referentul numelui nedefinit, după cum enunțurile (2) și (4) pot fi utilizate și în situația în care receptorul nu cunoaște referentul numelui definit (fie din cauză că emițătorul nu și-a dat seama că receptorul nu are de unde să cunoască referentul respectiv, fie deoarece receptorul a uitat referentul)[9].

5.3.1. Pentru a verifica predicția P_2, ne vom opri asupra enunțurilor (1), (3), (5) și (6):

(5) *Teofanei îi plăcea fetița care alerga de colo-colo și cînta tot timpul.*
(6) *Ștefan a văzut cele trei meciuri de fotbal.*

5.3.2. Să ne imaginăm o situație în care (i) enunțurile (1) și (5), respectiv (3) și (6) au același emițător, dar receptori diferiți, (ii) emițătorul îi cunoaște la fel de bine pe ambii receptori și (iii) receptorii lui (1) și (3) nu cunosc referentul sintagmei nedefinite, în timp ce receptorii lui (5) și (6) cunosc referentul sintagmei definite.

Conform predicției P_2, într-o asemenea situație numele definite ar trebui să fie mai puțin complexe decît numele nedefinite paralele. În realitate, numele nedefinit din (1) este la fel de complex ca și numele definit din (5) (ele se deosebesc din punct de vedere morfematic numai prin faptul că în primul centrul este articulat nehotărît, iar în cel de-al doilea centrul este articulat hotărît), în timp ce numele definit din (6)

[8] Deși sîntem de părere că în limba română nu există articole, pentru a nu complica inutil prezentarea vom apela la concepția tradițională despre articol ca parte de vorbire aparte.

[9] Aceste obiecții nu sînt valabile dacă ipoteza se referă nu la s i t u a ț i i d e f a p t, ci la p r e s u p o z i ț i i l e e m i ț ă t o r u l u i (precizare pe care I. Coja nu o face nicăieri).

este mai complex (nicidecum mai simplu) decît numele nedefinit din (3) (deosebirea dintre aceste două nume este că în cel dintîi centrul este articulat).

5.3.3. În al doilea rînd, se poate întîmpla foarte bine ca receptorii lui (1) și (3) să cunoască referentul numelor nedefinite, după cum se prea poate ca receptorii lui (5) și (6) să nu cunoască referentul numelor definite (vezi **5.2.3.**).

5.4. Sintagma substantivală poate fi foarte simplă chiar și atunci cînd referentul ei este necunoscut receptorului, indiferent dacă emițătorul îl cunoaște sau nu pe receptor. Astfel, în (7) și (8) :

(7) *Am întîlnit băieți în tren.*

(8) *Marcela are fată.*

— care pot avea ca receptor nu numai persoane cunoscute emițătorului, ci și persoane pe care emițătorul nu le cunoaște deloc (ele pot fi răspunsuri la întrebări puse de necunoscuți) — , sintagmele minime *băieți* și *fată* pot fi asociate cu referenți pe care receptorul nu îi cunoaște deloc (de exemplu, pentru că nu a fost în trenul respectiv și, respectiv, nu știe că Marcela a născut).

Prin urmare, predicția P_3 nu se realizează.

5.5. Sintagma substantivală poate fi foarte complexă chiar și atunci cînd referentul ei este cunoscut atît emițătorului, cît și receptorului, iar emițătorul îl cunoaște foarte bine pe receptor. Astfel, în (9) și (10) :

(9) *M-am întîlnit cu băiatul acela blond care a jucat sîmbătă fotbal cu noi în echipă și a făcut entorsă după meci.*

(10) *Acesta este celebrul roman care a făcut senzație în Anglia în 1922 și a fost inițial respins de criticii literari.*

— care pot avea ca receptor o persoană pe care emițătorul o cunoaște foarte bine — , sintagmele substantivale dezvoltate *băiatul acela blond care a jucat sîmbătă fotbal cu noi în echipă și a făcut entorsă după meci* și, respectiv, *celebrul roman care a făcut senzație în Anglia în 1922 și a fost inițial respins de criticii literari* au referenți care sînt cunoscuți atît de emițător, cît și de receptor [10].

În concluzie, nici predicția P_4 nu se realizează.

5.6. Din cele spuse sub **5.2.** — **5.5.** rezultă că ipoteza avansată de I. Coja nu are valoare explicativă.

6.1. În secțiunea aceasta vom demonstra că ipoteza în discuție nu se referă la toate situațiile în care sînt utilizate sintagmele substantivale.

6.2. Este de la sine înțeles, logic vorbind, că mai există un factor cel puțin la fel de important ca și cei propuși de I. Coja : (C) r e f e r e n t u l s i n t a g m e i s u b s t a n t i v a l e e s t e m a i p u ț i n c u n o s c u t e m i ț ă t o r u l u i. Lingvistul citat nu îl ia în considerare pe acesta din cauză că Domnia sa își închipuie — în mod greșit — că „pentru emi-

[10] I. Coja nu ține seama de existența perifrazelor descriptive de genul *capitala Republicii Socialiste România, cel mai cunoscut poem al lui Eminescu* etc.

tător aproape toate obiectele despre care vorbește sînt cunoscute" și că, în consecință, distincția „cunoscut—necunoscut se pune numai sau în primul rînd din punctul de vedere al celui căruia i se transmite mesajul, al receptorului"[11].

Astfel, emițătorul va folosi o sintagmă substantivală complexă cînd nu cunoaște obiectul respectiv, indiferent dacă el îl cunoaște sau nu pe receptor și indiferent dacă receptorul cunoaște obiectul respectiv sau nu — vezi, de pildă, (11) și (12):

(11) *Mi-a ieșit în cale un muncitor între două vîrste, înalt, îmbrăcat în salopetă, care împingea o roabă.*

(12) *Mihnea vorbește cu o fată înăltuță și suplă de la scara vecină.*

în care sintagmele substantivale dezvoltate *un muncitor între două vîrste, înalt, îmbrăcat în salopetă, care împingea o roabă* și, respectiv, *o fată înăltuță și suplă de la scara vecină* pot avea referenți necunoscuți emițătorului.

6.3. În al doilea rînd, această ipoteză nu spune absolut nimic despre situațiile (de altfel, cît se poate de naturale și deloc rare) în care condițiile (A) și (B), (A') și (B'), respectiv (A'') și (B'') sînt îndeplinite de două sintagme diferite din același set[12]. Astfel, ca să ne referim la cazul cel mai simplu, ea nu face nici o predicție referitor la situația în care două sintagme substantivale, SN_i și SN_j care au același emițător, sînt asociate cu doi receptori distincți, $\mathbf{R}_i$ și, respectiv, $\mathbf{R}_j$, și (i) $\mathbf{R}_i$ cunoaște referentul lui SN_i, dar $\mathbf{R}_j$, nu cunoaște referentul lui SN_j, și (ii) emițătorul îl cunoaște numai pe $\mathbf{R}_j$.

6.4. Există sintagme substantivale care nu au caracter referențial (și, prin urmare, nu pot satisface condițiile (A), (A') sau (A'')) și sînt mai simple sau mai dezvoltate indiferent dacă emițătorul îl cunoaște sau nu pe receptor (deci indiferent dacă sînt satisfăcute sau nu condițiile (B), (B') ori (B'')). Asta înseamnă că ipoteza lui I. Coja nu este valabilă în cazul sintagmelor substantivale nereferențiale[13].

De pildă, în (13) și (14):

(13) *Mihaela vrea {băiat/un băiat blond/un băiat blond și cu ochi albaștri}.*

(14) *Emil intenționează să scrie {o carte/o carte originală/o carte originală și șocantă}.*

seriile de sintagme substantivale *băiat/un băiat blond/un băiat blond și cu ochi albaștri* și *o carte/o carte originală/o carte originală și șocantă* nu au nici un referent în momentul cînd sînt enunțate propozițiile rezumate de (13) și, respectiv, (14) (Mihaela încă nu a născut, iar Emil încă nu a început să scrie ori n-a terminat cartea respectivă). Mai mult, nu este exclus ca sintagmele acestea să nu denote pînă la urmă nici un referent — căci nu este deloc sigur că Mihaela va naște ori va naște băiat sau că Emil va izbuti să-și atingă scopul propus.

[11] I. Coja, *op. cit.*, p. 16.

[12] Presupunem că aceste perechi de condiții ilustrează disjuncția inclusivă (marcată de **și/sau**), considerînd că dacă ar fi avut în vedere conjuncția logică (marcată în primul rînd de conectorii copulativi), I. Coja fie l-ar fi introdus pe *și* între ele, fie nu le-ar fi distins pe una de cealaltă.

[13] Din definițiile tipurilor de nume delimitate de I. Coja rezultă că Domnia sa crede că toate sintagmele substantivale au caracter referențial.

6.5. Aşa cum este interpretată de I. Coja, distincţia e m i ţ ă t o r u l m e s a j u l u i/ r e c e p t o r u l m e s a j u l u i — pe care se bazează ipoteza Domniei sale — nu este în nici un caz suficientă pentru analiza semantică şi pragmatică a tuturor enunţurilor din limba română, pentru că ea nu ţine seama de faptul că, din diverse motive, emiţătorul uneori reproduce sau simulează spusele altuia [14] — în care caz nu întotdeauna are importanţă dacă emiţătorul îl cunoaşte pe receptor ori dacă receptorul cunoaşte referenţii sintagmelor substantivale.

Astfel, în (15) şi (16):

(15) *Carmen citeşte o carte care nu este prea lungă şi nici nu îi dă prea multă bătaie de cap.*

(16) *Cornel vorbeşte despre o fată care are înclinaţii artistice şi merge la toate concertele şi vernisajele.*

sintagmele substantivale *o carte care nu este prea lungă şi nici nu îi dă prea multă bătaie de cap* şi *o fată care are înclinaţii artistice şi merge la toate concertele şi vernisajele* pot fi nu numai formulări care aparţin în întregime emiţătorului, ci şi formulări pe care emiţătorul le atribuie altora (de exemplu, unor personaje), ori formulări care aparţin altora, după cum nu este exclus ca ele să fie adaptări ale unor sintagme emise de alţii (de exemplu, ale sintagmelor *o carte care nu este prea lungă şi nici nu-mi dă prea multă bătaie de cap* şi *o fată care are înclinaţii artistice şi se duce la toate concertele şi vernisajele* emise de Carmen şi, respectiv, Cornel), emiţătorul urmărind doar să reproducă sau să simuleze spusele altora.

7.1. Din contraargumentele înfăţişate mai sus se pot trage două concluzii negative în legătură cu ipoteza avansată de I. Coja referitor la explicaţia pragmatică a complexităţii sintagmei substantivale:

(i) complexitatea sintagmei nominale nu poate fi explicată numai cu ajutorul distincţiilor e m i ţ ă t o r u l m e s a j u l u i / r e c e p t o r u l m e s a j u l u i şi c u n o s c u t / n e c u n o s c u t, aşa cum le concepe Domnia sa;

(ii) complexitatea sintagmelor substantivale nu are nici o legătură cu caracterul lor referenţial sau nereferenţial.

7.2. Nu sintem în măsură să precizăm dacă complexitatea sintagmelor substantivale poate primi o explicaţie pragmatică sau nu. Un lucru este însă clar: dacă o asemenea explicaţie este posibilă, atunci, întrucît trebuie să ţină seama de context, de situaţie şi de numele disponibile, ea este mult mai complexă decît şi-a imaginat I. Coja.

[14] Vezi Mariana Tuţescu, *L'Argumentation*, Bucureşti, TUB, 1986, chapitre III: *Le concept de POLYPHONIE*.

Universitatea București. Institutul de Lingvistică, **Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice**, de Mihaela Bîrlădeanu, M. Iliescu, Liliana Macarie, Ioana Nichita, Mariana Ploae-Hanganu, Marius Sala, Maria Theban, Ioana Vintilă-Rădulescu. Coordonator: Marius Sala. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, 629 p.

Ideea stabilirii unui fond lexical reprezentativ (esențial, fundamental, de bază etc.) pentru un anumit idiom a făcut carieră în lingvistica ultimelor decenii, iar studiile rezultate au avut implicații pozitive în caracterizările structurale sau tipologice, ca și în procesul de însușire a unei limbi.

Pînă în prezent, cercetările de acest fel au avut drept obiect de obicei o singură limbă (rareori două limbi)[1], iar selectarea inventarului de cuvinte s-a făcut după unul sau mai mult criterii în funcție de scopul urmărit (frecvență, uzaj etc.).

O abordare a problemei în discuție cu aplicație la o familie de limbi, pe criterii unitare, nu a constituit, pînă în momentul de față, obiectul unei cercetări. Este meritul colectivului de romanistică al Institutului de Lingvistică din București, condus de Marius Sala, de a fi pus la dispoziția specialiștilor un corpus lexical fundamental al limbilor romanice actuale, care, supus analizei din diferite unghiuri de vedere, a dus la concluzii noi și interesante, completînd și modificînd datele cunoscute.

În mod semnificativ, lucrarea este dedicată profesorului Iorgu Iordan, fondatorul și primul conducător al colectivului de romanistică din București, unul dintre referenții științifici oficiali (alături de prof. P. Miclău).

Dintre denumirile curente, autorii s-au oprit la termenul de *vocabular reprezentativ* (abreviat VR), pe baza faptului că acest vocabular înglobează cele mai importante cuvinte din limbă.

După un succint *Cuvînt înainte*, cu informații privitoare la contribuția autorilor, urmează lista de abrevieri și siglele bibliografice generale.

În *Introducerea* volumului (p. 11—18) sînt expuse motivele care au generat cercetarea întreprinsă, scopul și metodele folosite, criteriile de selecție a materialului (frecvență, bogăție semantică, putere de derivare). Una dintre marile calități ale lucrării în discuție constă în formularea de către autorii înșiși a rezervelor cu privire la posibilitatea aplicării la toate limbile avute în vedere a criteriilor enunțate ca generale. În felul acesta, cititorul este prevenit asupra eventualelor lipsuri ale cercetării, iar specialiștii în diferite limbi își pot concentra atenția în sensul completării și adîncirii cîmpului de investigație.

Materia propriu-zisă este structurată în trei secțiuni de mărime inegală. Prima și cea mai extinsă dintre ele (p. 19—483) este intitulată *Vocabularele reprezentative ale limbilor romanice*, conținind nouă capitole destinate fiecărei limbi romanice în parte: română (M. Bîrlădeanu), sardă (I. Nichita), italiană (L. Macarie și M. Theban), retoromană (M. Iliescu), franceză (M Bîrlădeanu), occitană (I. Vintilă-Rădulescu), catalană (L. Macarie), spaniolă (L. Macarie)· portugheză (M. Ploae-Hanganu). Fiecare capitol conține o introducere unde sînt enunțate problemele specifice limbii studiate, criteriile de selecție a cuvintelor și sursele de material. Un subcapitol reproduce *in extenso* inventarul propriu-zis, care este analizat și clasificat în subcapitolele următoare după modul cum răspund cuvintele din vocabularul reprezentativ la criteriile stabilite (uzaj, bogăție semantică, putere de derivare), după structura morfologică a cuvintelor, și, la majoritatea limbilor, și după cea etimologică.

Toate datele oferite de analiza vocabularelor reprezentative ale limbilor romanice din secțiunea I sînt comparate și comentate de Ioana Vintilă-Rădulescu în secțiunea următoare (p. 483—537), intitulată *Analiza comparativă a celor nouă VRRom*.

A treia secțiune, *Elementul latinesc moștenit selectat în cele nouă VRRom* (p. 537—577), elaborată de coordonatorul lucrării, M. Sala, prezintă o ierarhizare a limbilor romanice în funcție de elementul latinesc moștenit și o repartizare a lexicului fundamental latin în diferitele limbi fiice. Se stabilesc astfel cuvintele panromanice din VRRom, cele moștenite numai de un grup de limbi și cele prezente în cîte o singură limbă (peste o treime din totalul cuvintelor latinești).

[1] Vezi notele de la p. 17—18 ale lucrării citate în titlu.

Din analiza întreprinsă, reiese că există un mic procent de cuvinte panromanice care nu intră în VRRom (circa 4,51 % din totalul cuvintelor panromanice moştenite din latină); în acelaşi timp, sînt relevaţi diverşi factori care privesc unitatea şi diversitatea limbilor neolatine.

Un capitol deosebit de interesant din această secţiune, intitulat *Dinamica vocabularului reprezentativ romanic*, prezintă rezultatele comparaţiei între vocabularul de bază al latinei şi cel al limbilor romanice, relevînd, pe de o parte, stabilitatea elementului latin, şi, pe de alta, schimbările intervenite în lexic în cursul evoluţiei de la limba originară la limbile noi. O analiză calitativă a datelor demonstrează că elementul de continuitate este mai important decît cel novator.

Scurta *Încheiere* (p. 578—579) subliniază importanţa cercetării şi sugerează celor interesaţi noi direcţii de investigaţie pornind de la datele oferite.

În *Anexă* (p. 580—624) sînt cuprinse cuvintele latineşti selectate în VRRom într-un tablou complex, unde în dreptul fiecărei unităţi lexicale se poate urmări situaţia ei în idiomurile neolatine cercetate.

Deşi în principiu autorii s-au străduit să aplice o metodă unitară şi criterii de selecţie comune, unele rezultate trebuie privite cu oarecare circumspecţie, date fiind două cauze obiective pe care le indică autorii înşişi. Lipsa instrumentelor de lucru de acelaşi tip este unul dintre impedimentele esenţiale. Se ştie că pentru anumite limbi romanice nu există dicţionare explicative, etimologice sau de frecvenţă, ceea ce face ca volumul de informaţii avut la dispoziţie de autori să fie inegal de la o limbă la alta. A doua cauză, strîns legată de prima, este lipsa unei variante standard pentru unele limbi, factor ce a antrenat în comparaţii VR ale unor variante standard cu VR ale unor dialecte sau complexe dialectale.

Printre limbile avantajate de bogăţia instrumentelor de lucru şi de volumul de cunoştinţe al autorilor se numără, în primul rînd, limba noastră; la polul opus se situează retoromana, unul dintre idiomurile cele mai vitregite (cf. şi sarda şi occitana).

În cele ce urmează ne permitem să notăm unele reflecţii pe marginea vocabularului reprezentativ al retoromanei (VRRet), aşa cum ni se înfăţişează în lucrarea discutată.

În lipsa unei variante standard, VRRet reprezintă suma VR a patru dialecte mai importante (sursilvan, vallader, ladin dolomitic şi friulan). Ne-am fi aşteptat, pentru demonstrarea caracterului relativ unitar al retoromanei, ca să fie selectat în VR numai acel cuvînt care este comun VR ale celor patru dialecte. S-ar fi suplinit în acest fel — pe criteriul răspîndirii cuvîntului — imposibilitatea de a-i judeca frecvenţa (uzajul) din lipsa unor dicţionare de frecvenţă. Dar numărul de 1112 cuvinte moştenite care alcătuiesc VRRet este obţinut prin atragerea unor unităţi lexicale specifice unui singur dialect, unele dintre ele complet necunoscute altui/altor dialecte. Mai mult de jumătate din VR selectat în felul acesta nu este de fapt „reprezentativ" pentru entitatea retoromană, ci numai pentru unul sau mai multe dialecte.

Sînt selectate în VR ale tuturor dialectelor avute în vedere numai circa 500 de cuvinte. Deci acesta ar fi VRRet moştenit la nivelul întregii unităţi retoromane.

O confruntare între VRRet şi vocabularul variantei standard a romanşei actuale, numite *rumantsch grischun* (abreviat RG) [2], confirmă observaţia noastră. Corpusul de cuvinte al RG (22 000) este destul de bogat ca să poată include în el un nucleu de bază ca cel stabilit în lucrarea supusă discuţiei. Pe de altă parte, corpusul RG a fost selectat pe criteriul frecvenţei şi al răspîndirii cuvintelor în cît mai multe variante locale romanşe. Constatăm că circa un sfert din numărul cuvintelor din VRRet nu figurează în vocabularul RG şi nici nu este de mirare, căci cele mai multe din cuvintele absente sînt caracteristice VR al friulanei şi/sau al ladinei dolomitice. Este semnificativ faptul că, dintre cuvintele din VRRet prezente în romanşă şi în idiomurile din Italia (sau cel puţin într-un idiom romanş şi unul din Italia), numai un număr foarte mic nu este selectat în RG (26), de obicei din cauza importanţei relativ reduse astăzi a noţiunilor exprimate (în RG nu există nici sinonimele lor). Le cităm prin etiomul latin: *battuaculum* „limba clopotului", *bursa* „pungă", *castrare*, *capistrum* „căpăstru", *cannabis* „cînepă", *carduus* „scai", *cilium* „sprînceană", *commater* „cumătră", *compater* „cumătru", *floccus* „fulg", *focacea* „plăcintă", *jejunare* „posti", *jurare*, *linum* „in", *morsus* „muşcătură", *mulus* „catîr", *pavo* „păun", *pediculus* „păduche", *plumbum* „plumb", *pulex* „purice", *rancidus* „rînced", *stuppa* „cîlţi", **suctiare* „suge", *tortus* „tort", *urtica* „urzică", *vermis* „vierme". De notat că aceste cuvinte nu sînt panromanice la nivelul VR, ci apar de regulă în puţine VRRom, prin urmare, au un grad redus de generalitate. În

[2] Aşa cum apare în *Pledari rumantsch grischun-tudestg, tudestg-rumantsch grischun*, publicat de Lia Rumantscha, sub direcţia lui Georges Darms, Cuira, 1985, lucrare care n-a putut fi folosită de autori.

afară de VRRet, ele pot apărea într-un singur VR (*battuaculum, capistrum, castrare, focacea, jejunare, pavo, rancidus, stuppa, * suctiare, urtica*), în două (*cannabis, carduus, compater, medulla, morsus, mulus*) sau în trei (*cilium, plumbum*), mai rar peste acest număr.

Ţinînd seama de specificul surselor, în cazul retoromanei, pentru cuvintele exprimînd noţiuni importante ar fi trebuit, poate, să se ia în consideraţie — pe lîngă bogăţia semantică şi puterea de derivare — şi existenţa lor în expresii sau îmbinări fixe, ca şi în formaţii de alt tip (realizate prin compunere sau prin schimbarea valorii gramaticale). Aşa s-ar fi selectat *aurum* (*argentum* fiind selectat), *extraneus, locus, prehendere, vita.* Semnalăm şi scăparea unor unităţi lexicale care ar fi îndeplinit în sursilvană condiţiile de selectare (cf. *comprehendere* şi *placere*, surs. *cumprender, plascher*).

Unele cuvinte selectate în VRRet care figurează în liste ca absente din sursilvană ar fi trebuit incluse, conform principiilor lucrării, cel puţin în paranteze rotunde (vezi pct. 3, p. 187), deşi o parte din ele au aceeaşi situaţie ca şi corespondentele ladine incluse în VR. Este vorba de *cuser* (lat. *consuere* „coase"), *padella* (lat. *patella* „tigaie"), *praula* şi *parabla* (lat. *parabola*), *pasler* (lat. *passer*), *pertga* „prăjină" (lat. *pertica*; s-ar fi selectat şi după criteriul puterii de derivare), *peil* „păr" (lat. *pillus*), *quader* „pătrat" (lat. *quadrus*), *con* (lat. *quantus*), *sesiun* (lat. *satio*), *scutinar* (lat. *auscultare*), *secund* (lat. *secundus*), *svegliar* (lat. **exvigilare*), *via* (lat. *via*) etc. Aproape toate au aceeaşi formă cu cele din ladină (menţionate în VRRet), unele cu mici deosebiri de ortografie.

Tot în paranteze rotunde trebuia să figureze lad. *pajais* „ţară" (lat. *pagensis*).

Pe de altă parte, selectarea unor cuvinte în VRRet (date ca absente în unele dialecte) este susţinută de prezenţa unor derivate cu o largă întrebuinţare în dialectele unde cuvîntul de bază lipseşte. Cf. lat. *pinus* (surs. *pigniel*), *camminus* (surs. *caminar*), *implere* (surs. *emplenir*) etc.

Sîntem convinşi că, pe măsura îmbogăţirii surselor de material, VRRet va căpăta un contur mai aproape de cel real.

Reflecţiile noastre nu au menirea să diminueze valoarea lucrării în ansamblu şi nici măcar a capitolului destinat retoromanei, elaborat cu scrupulozitate şi pricepere de o cunoscută specialistă în materie.

În încheiere, trebuie să relevăm şi tehnica riguroasă de elaborare a lucrării, ceea ce îi conferă acesteia din urmă o înaltă ţinută ştiinţifică. Avem certitudinea că rezultatele cercetării din *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice* vor forma punctul de plecare pentru noi investigaţii, astfel că despre opera harnicului colectiv de autori, în frunte cu coordonatorul lor, se va vorbi multă vreme în domeniul romanisticii.

Iunie 1988

MAGDALENA POPESCU-MARIN
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Spiru Haret, 12 Founded in 1950

RO—79638 București 1, ROMÂNIA Six issues every year

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE publishes articles in the following fields : general and applied linguistics, grammar, semantics, dialectology, etymology, toponomastics, poetics, semiotics, history of the Romanian language, Germanic, Romance and Slavonic philology etc.

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE also publishes review articles, bibliographical notes, chronicles.

The articles have an abstract in English, French, German, Russian or Spanish.

Editorial address : Redacția revistei STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE, Spiru Haret 12, RO—79638 București 1, ROMÂNIA.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Subscriptions should be sent to :
ROMPRESFILATELIA — Sectorul export — import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376 prsfi r, RO—78014, București, Calea Griviței nr. 64—66.

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte, seria IV, tom VII **(1985),** 1986, 224 p., 19 lei ; tom VIII **(1986),** 1987, 262 p., 21 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Dicționarul limbii române (DLR).** Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul X. Partea 1. Litera **S (s—sclabuc)**. Redactori responsabili ai tomului X (partea 1) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1986, 400 p., 79 lei. Tomul X. Partea a 2-a. Litera **S (scladă — semințărie)**. Redactori responsabili ai tomului X (partea a 2-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Socialiste România, Ion Dănăilă, cercetător științific principal, șeful Sectorului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Lingvistică din București, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Lingvistică din București, Elena Ciobanu, cercetător științific principal, 1987, p. 389—692, 64 lei.

Studii clasice, tom XXIV, 1986, 186 p., 17 lei; tom XXV, 1988, 174 p., 17,50 lei.

MIOARA AVRAM, **Gramatica pentru toți,** 1986, 416 p., 35 lei.

Analize de texte poetice. Antologie (coordonator Ion Coteanu), 1986, 296 p., 28 lei.

FLORIN MARCU și CONSTANT MANECA, **Dicționar de neologisme,** 1986, 1168 p., 165 lei.

AL. GRAUR, **Puțină gramatică** [vol. I], 1987, 226 p., 16 lei; vol. II, 1988, 368 p., 28 lei.

MIOARA AVRAM, **Probleme ale exprimării corecte,** 1987, 282 p., 25 lei.

TIMOTEI CIPARIU, **Opere.** I. Ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil. Introducere de Gavril Istrate, 1987, 476 p., 53 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina,** vol. I, 1987, XXXIV + 286 p. + 420 p. broșura, 383 lei.

Dicționarul explicativ al limbii române. Supliment (DEX — S), 1988, 198 p., 37 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1988 (XXXIX)

RM — ISSN 0039 — 405X

c. 2486, I. P. Informaţia

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXIX
6
noiembrie-decembrie
1988

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comitè de rèdaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priès d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés à part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adresèe à ,,ROMPRESFILATELIA" — sectorul export-import presă, P. O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentul dv.
În ţară revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R—79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 1 — SPIRU HARET 12

6—XXXIX—1988
noiembrie — decembrie

APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

SCL anul XXXIX, nr. 6, p. 469— 552, București, 1988

UN DICȚIONAR PUȚIN CUNOSCUT: *LEXICON COMPENDIARIUM LATINO-VALACHICUM*

GH. CHIVU

Pe baza unor investigații directe asupra manuscrisului păstrat la Kalocsa, autorul avansează noi ipoteze asupra datării și paternității acestui vechi dicționar românesc, argumentînd totodată, prin numeroase atestări lexicale, importanța lui pentru studiul istoric al limbii române literare.

1. *Lexicon compendiarium latino-valachicum*, unul dintre cele mai vechi dicționare latino-române, a reținut de foarte puține ori atenția cercetătorilor scrisului vechi românesc. Făcînd abstracție de menționările cu caracter accidental, constatăm că acestui text, a cărui importanță pentru studiul istoric al limbii noastre a fost adesea subliniată, i-au fost consacrate doar două articole de mică întindere.

Primul dintre ele, *Lexiconul românesc din Calocea* [1], semnat P. S. R., a apărut la puțină vreme după identificarea manuscrisului în fondurile bibliotecii arhiepiscopale din Kalocsa. Autorul, așteptînd ca Iosif Siegescu, descoperitorul dicționarului, să facă publice rezultatele cercetărilor sale [2], comunica cititorilor revistei clujene „Răvașul" titlul complet al lexiconului, făcea cîteva considerații asupra datării și paternității acestuia și publica, ilustrativ, cîteva articole. Textul îi părea a fi fost scris între 1763 și 1776 (în acest interval fusese canonic de Oradea Mare Francisc Xaver Rier, căruia îi este dedicată lucrarea), iar autorul său, „probabil, că va fi fost un român învățat, poate unul dintre învățații noștri de pe atunci, care a avut relații bune cu catolicii și mai ales cu abatele Rier" [3].

Cel de-al doilea articol, *Despre „Lexicon compendiarium latino-valachicum"*, este datorat lui Carlo Tagliavini [4]. Savantul italian a descris dicționarul (p. 189–190), i-a publicat prefața (p. 190–192), a corectat, pe baza unor informații noi, datarea cunoscută din „Răvașul" (F. X. Rier a devenit canonic de Oradea în 1762, nu în 1763; p. 192) și a avansat ipoteza paternității lui Grigore Maior, despre care se știe că lucra, în 1759, la elaborarea unui dicționar (p. 193). Carlo Tagliavini a făcut de asemenea o aproximare a volumului manuscrisului („14 000 de cuvinte, adică aproape jumătatea *Dicționarului* lui Todor Corbea"; p. 192) și a constatat că

[1] „Răvașul" VI (1908), nr. 7–8, p. 245.

[2] Iosif Siegescu, care găsise, alături de dicționar, și o gramatică a limbii române (vezi „Răvașul" VI (1908), nr. 5–6, p. 187), a ținut o conferință (nepublicată) cu titlul *Egy ismeretlen régi román szótár és nyelvtan*, în cadrul Societății Filologice din Budapesta, în 13 mai 1908: vezi „Egyetemes Philologiai Közlöny" XXXII (1908), p. 473. Potrivit lui Nagy Bela (*Les manuscrits roumains de Kalocsa (Fragment d'une étude plus longue)*, în „Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis", sectio Linguistica, tomus XIV (1983), p. 202), în numărul din 14 mai 1908 al ziarului „Budapesti Hírlap" au fost publicate cele mai importante concluzii ale conferinței. Selectăm dintre acestea datarea gramaticii în 1765, a dicționarului între 1760 și 1770 și atribuirea scrierii celor două manuscrise unuia dintre iezuiții care funcționau ca misionari între românii din Bihor.

[3] Informațiile din „Răvașul" VI (1908), nr. 7–8, p. 245, au fost preluate de Sextil Pușcariu în *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930, p. 243–244.

[4] „Analele Academiei Române", Memoriile Secțiunii Literare, seria III, tom VI (1932), p. 189–194.

„izvorul principal trebuie să fi fost negreșit *Dicționarul latin-maghiar* al lui Páriz-Pápai" (p. 193). Pe baza bogăției „cuvintelor rare și de caracter regional" care făceau din lexicon „un izvor foarte important pentru filologia română" (p. 193), propunea în final Academiei Române tipărirea acestui „monument atît de important" (p. 194) [5].

Lexicon compendiarium latino-valachicum a rămas însă în continuare needitat. Și, cum exemplele publicate în „Răvașul" și în articolul lui Carlo Tagliavini au fost insuficiente pentru cunoașterea limbii sale, acest vechi dicționar a fost consemnat doar în sintezele referitoare la scrisul vechi românesc, fără ca bogatul material lingvistic pe care îl conține să fi fost utilizat în descrierea românei literare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

2. La sfîrșitul anului 1986, am putut cerceta direct, în biblioteca arhiepiscopală din Kalocsa, *Lexiconul compendiarium latino-valachicum*.

Manuscrisul, înregistrat sub cota 706/2 [6], are legătură modernă în piele. Este format din 140 de file cu dimensiunea 20×16 cm [7], legate în 35 de caiete, primul format din două sorturi de hîrtie (fila inițială are o proveniență diferită de restul manuscrisului), iar celelalte constant din hîrtie de aceeași calitate și proveniență.

Prima filă, atașată probabil în momentul ultimei legări, este nescrisă și nenumerotată și constituie foaia de gardă a volumului. Fila a doua, și ea fără număr de ordine, are înscris cu litere latine titlul *Lexicon compendiarium latino-valachicum complectens dictiones ac phrases latinas cum valachica earum interpretatione* [8]. Pe verso autorul manuscrisului a notat o amplă dedicație: „Honoribus Reverendissimi Domini Domini FRANCISCI XAVERII RIER, Abbatis B. M. V. de SAAR, Venerabilis Capituli Magno-Varadiensis, Canonici, nec non Mediocris Zolnok, Archi-Diaconi &c. &c. Domini Domini Gratiosissimi". Următoarele trei file, de asemenea nenumerotate, sînt rezervate prefeței, scrisă integral în limba latină [9]. Cele 133 de file ale dicționarului propriu-zis sînt numerotate pe ambele fețe, cu creionul, ulterior scrierii textului. Manuscrisul se încheie cu două file albe, fără număr.

Hîrtia din care este alcătuit întregul volum (fără fila 1) este de proveniență maghiară. Filigranul, reprezentînd doi lei ce susțin o coroană sub care este așezat orizontal un corn de vînătoare, are în partea de jos inițialele numelui lui Samuel Cisser, proprietar al morii de hîrtie din Poprad în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea [10].

Cerneala utilizată de autorul lexiconului are culoare neagră. Scrisul este mărunt, dar foarte citeț.

[5] Opiniile lui Carlo Tagliavini se regăsesc la Al. Borza, *Numiri românești de plante în vocabulare și dicționare din secolele al XVII-lea—XVIII-lea*, în „Cercetări de lingvistică" III (1958), p. 215; Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, I, București, 1966, p. 14; vezi și *Istoria științelor în România. Lingvistica*, București, 1975, p. 16.

[6] Sub cota 706/1 figurează *Institutiones linguae valachicae sive Grammatica compendio exhibita*.

[7] Cf. Carlo Tagliavini, *op. cit.*, p. 189: 21 × 16 cm.

[8] Vezi fotocopia la Carlo Tagliavini, *op. cit.*, planșa I.

[9] Textul a fost publicat de Carlo Tagliavini (*op. cit.*, p. 190—192).

[10] G. Eineder, *The Ancient Paper-Mills of the Former Austro-Hungarian Empire and Their Watermarks*, Hilversum, 1960, plate 355, nr. 1428.

Dicţionarul are articolele dispuse pe două coloane, pe ambele feţe ale filei. Prima parte a fiecărei coloane este rezervată termenilor latini, iar cea de a doua cuvintelor sau sintagmelor româneşti, scrise fără excepţie cu slove chirilice.

După ultimul rînd al literei Z (p. 266, coloana a doua) au fost scrise de către autorul anonim al manuscrisului, literele O.A.M.D.G., iniţiale ale cuvintelor din formula *Omnia ad majorem Dei gloriam*, frecvent utilizată de iezuiţi [11].

Mîna autorului se distinge fără dificultate de o alta, care a intervenit uneori, completînd sau corectînd anumite articole.

O persoană necunoscută, probabil un lector dornic să urmărească mai uşor textul, a subliniat cu linie punctată aproape toate cuvintele româneşti aflate după rîndul al cincilea al coloanei a doua de pe pagina 193. Cîteva cuvinte româneşti şi latineşti au fost subliniate cu creion roşu în maniera lectorilor moderni, puţin atenţi la conservarea textelor vechi.

Intrat în fondurile bibliotecii din Kalocsa încă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea [12], manuscrisul nu conţine nici o însemnare.

3. Potrivit prefeţei (p. III), lexiconul urmează unor *Elementa linguae valachicae*, titlu ce indică, desigur, celălalt manuscris de la Kalocsa, *Institutiones linguae valachicae*. Cele două texte (nu unul singur cu două părţi, cum se consideră de obicei) au fost redactate succesiv, după aceleaşi principii, foarte probabil de două persoane diferite [13]. Iniţiatorul acestei acţiuni vizînd o mai lesnicioasă însuşire a limbii române (p. IV) de către misionarii iezuiţi, a fost, fapt consemnat atît în dicţionar cît şi în gramatică, Francisc Xaver Rier, canonic de Oradea Mare între 12 aprilie 1762 şi 27 decembrie 1776 [14].

Cele două scrieri vechi româneşti au fost deci alcătuite, cum s-a precizat deja [15], în acest interval de timp [16]. Filigranul hîrtiei pe care este scris dicţionarul oferă însă posibilitatea restrîngerii datării acestuia, întrucît a fost întîlnit, în formă identică, într-un document din anul 1781 [17]. Corelarea perioadei de utilizare a filigranului (1771—1791) cu aceea în care Francisc Xaver Rier şi-a desfăşurat activitatea la Oradea (1762—1776) indică drept foarte probabilă datarea *Lexiconului compendiarium latino-valachicum* între 1771 şi 1776.

4. Încercînd să obţină, după cum precizează în cuvîntul introductiv (p. IV—V), o lucrare cît mai bună şi mai utilă nu atît prin cantitatea, cît prin calitatea cuvintelor selectate din izvorul lexicografic ce i-a stat

[11] Vezi şi Carlo Tagliavini, *op. cit.*, p. 193.

[12] După Carlo Tagliavini *(op. cit.*, p. 192), dicţionarul a fost luat din Oradea, în 1787, de arhiepiscopul Kollonics, iar după Nagy Bela *(op. cit.*, p. 202) el a ajuns la Kalocsa, încă în 1776, dus de arhiepiscopul Patachich.

[13] Vezi şi Gh. Chivu, *Studii străine despre texte vechi româneşti*, în LR, XXXVI (1987), nr. 6, p. 540 ; cf. „Răvaşul" VI (1908), nr. 5—6, p. 187 ; nr. 7—8, p. 245 ; Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 243—244 ; Carlo Tagliavini, *op. cit.*, p. 192 ; Nagy Bela, *op. cit.*, p. 202, 204.

[14] Josephum Aloysium Kereszturi, *Compendiaria descriptio fundationis ac vicissitudinum Episcopatus et Capituli M. Varadinensis*, Magno-Varadini, 1806, pars secunda, p. 156, 169 ; vezi şi Carlo Tagliavini, *op. cit.*, p. 192.

[15] Carlo Tagliavini, *loc. cit.*

[16] Vezi, pentru posibila datare a manuscriselor în discuţie între 1768 şi 1776, Gh. Chivu, *op. cit.*, p. 540, nota 14.

[17] G. Eineder, *loc. cit.*

la dispoziție [18], autorul anonim a avut în vedere în primul rînd cuvintele românești uzuale, grupate adesea în adevărate serii sinonimice. Numele proprii (de persoane și de locuri) au fost selectate cu grijă pentru a evita încărcarea textului cu cuvinte a căror formă diferă prea puțin de latină, aceeași reținere fiind manifestată în privința termenilor culți de origine greacă sau a sintagmelor latinești. Au fost incluse în schimb în dicționar multe cuvinte împrumutate de româna literară din alte limbi de cultură, considerîndu-se că ele au devenit deja uzuale.

Simpla enumerare a acestor principii de lucru poate sugera bogăția informațiilor lingvistice existente în *Lexicon compendiarium latino-valachicum*, iar atestările lexicale, desigur selective, pe care le reproducem în continuare încearcă să o dovedească.

Ne vom opri în primul rînd asupra unor termeni cu circulație regională : *bărbiu* ,,felcer" (,,Chirurgus. Bărbiu" 36), *beteag* ,,bolnav" (,,Aeger. Slab, beteag" 8 ; ,,Aegroto. Îs beteag" 8), *beteșug* ,,boală" (,,Aegrotatio. Beteșug" 8), *biciului* ,,a aprecia, a prețui" (,,Aestimo. Prețuiesc, biciuluiesc" 9), *biciuluire* ,,apreciere, prețuire" (,,Aestimatio. Prețuire, biciuluire" 9), *buhă* ,,bufniță" (,,Noctua. Buhă" 162), *cioareci* ,,ciorapi de dimie" (,,Caliga. Cioareci" 31), *copos* ,,chel" (,,Calvus. Fără păr, copos" 31), *curetiu* ,,curechi, varză" (,,Brassica. Curetiu" 28), *dohot* ,,unsoare" (,,Axungia. Unsoare, dohot" 25), *ghiberiu* ,,ghimber" (,,Zingiber. Ghiberiu" 266), *ghistin* ,,castan" (,,Castanea. Ghistin" 33), *ghistină* ,,castană" (,,Castaneae nuces. Ghistine" 34), *gilău* (și *jilău)* ,,gealău, bardă" (,,Ascia Bardă, gilău" 20 ; ,,Dolabra. Jilău" 82), *gilui* ,,a gelui, a ciopli cu barda" (,,Ascio. Giluiesc" 20), *glod* ,,noroi" (,,Coenum. Glod, tină, mocirlă" 39), *hașmă* ,,o specie de ceapă" (,,Bulbus. Hașmă" 29), *hudiță* ,,străduță" (,,Angiportus. Hudiță" 15), *împoncișitură* ,,împotrivire" (,,Contradictio. Prigonire, împoncișitură" 57), *încopcia* ,,a încheia" (,,Affibulo. Încopciu" 9), *jdeab* ,,jgheab, mormînt" (,,Bustum. Jdeab, mormînt" 29), *jireadă* ,,gireadă, claie de fîn" (,,Acervus fani. Claie, jireadă" 4), *nea* ,,zăpadă" (,,Nix. Zăpadă, nea" 162), *neamniș* ,,nemeș, boier" (,,Nobilis. Boieriu, neamniș" 162), *nemnișie* ,,nemeșie, boierie" (,,Nobilitas. Boierie, nemnișie" 162), *oamet* ,,mulțime de oameni" (,,Populus. Norod, oamet" 186), *oborî* ,,a doborî, a trînti" (,,Dejicio. Obor, trîntesc" 69), *paliță* ,,toiag" (,,Baculus. Toiag, paliță" 25), *pită* ,,pîine" (,,Panis. Pîne, pită" 175), *tașcă* ,,pungă" (,,Pasceolus. Pungă, tașcă" 176), *tău* ,,lac" (,,Lacus. Tău, iezer" 141), *tină* ,,noroi" (vezi citatul pentru *glod)*, *tinos* ,,noroios" (,,Coenosus. Tinos" 39), *țîntirim* ,,cimitir" (,,Coemeterium. Țîntirim" 39), *varmeghie* ,,ținut, comitat" (,,Comitatus, us. Ținut, varmeghie" 41), *violă* ,,viorea" (,,Viola. Violă" 261).

[18] Potrivit lui Carlo Tagliavini *(op. cit.*, p. 193) și lui L. Gáldi *(L'influence de la civilisation hongroise sur l'activité scientifique des roumains de Transylvanie*, Paris, 1943, p. 24, nota 1), *Lexicon compendiarium latino-valachicum* are la bază una dintre edițiile *Dicționarului latin-maghiar* al lui Páriz-Pápai. Partea finală a titlului textului de la Kalocsa *(complectens dictiones ac phroses latinas cum valachica earum interpretatione)* prezintă într-adevăr o similitudine surprinzătoare cu titlul lucrării savantului maghiar *(Dictiones et locutiones latinae cum ungarica earum interpretatione)*. Prin compararea celor două scrieri ies însă la iveală numeroase diferențe, dintre care semnalăm doar existența unor plusuri în manuscrisul românesc (vezi, spre exemplu, întreaga serie de articole consacrate elementelor de compunere de tipul *circum*, *sesqui* sau *super*).

Remarcăm apoi, pentru formă sau/ și sens, cîteva neologisme : *articuluș* ,,articol, punct" (,,Articulus fidei. Articulușul credinți⟨i⟩ vel încheietura credinții" 20), *călariș* ,,coral" (,,Coralium. Călariș" 59), *companie* ,,unitate militară" (,,Centuria militum. Companie" 35), *coșteliu* ,,castel" (,,Castellum. Coșteliu" 34), *pălărie* ,,comănac" (,,Galerus. Pălărie, cumănac" 110), *stil* ,,precept ?" (,,Dogma. Dogmă. Dogma fidei. Dogma, stilul credinți⟨i⟩" 82), *șălată* ,,salată, lăptucă" (,,Lactuca. Șălată" 141), *testamînt* (și *teștamînt*, *teștamentum*) ,,act" (,,Cancello testamentum. Strîc teștamentumul" 31) ; ,,învoială, legătură" (,,Testamentum. Testamînt, legătură" 246) ; ,,mărturie" (,,Testator. Mărturisitoriu. Item. Cel ce face teștamînt" 246).

Semnalăm de asemenea cîteva calcuri : *cănume* ,,supranume" (,,Cognominis, ne. Cănume" 39), *giurare-împreună* ,,conjurație" (,,Conjuratio. Giurare-împreună" 51), *giurat-împreună* ,,conjurat" (,,Conjuratus. Giurat-împreună" 51) și cîteva derivate : *bătrînie* ,,bătrînețe" (,,Senium. Bătrînie" 221), *bătrînime* ,,bătrînețe" (,,Senecta, senectus. Bătrînețe, îmbătrînie, bătrînime" 221), *domnișoară* ,,stăpînă tînără" (,,Domicella. Domnișoară" 82), *îmbătrînie* ,,bătrînețe" (vezi citatul pentru *bătrînime*). În ceea ce privește termenul *dezvolt* ,,adult" (,,Adultus. De vîrstă, dezvolt" 8), nu este exclus să ne aflăm în fața unui derivat regresiv din *dezvolta*.

5. Majoritatea termenilor regionali citați anterior aveau curs, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în Bihor, faptul alăturîndu-se argumentelor extralingvistice aduse pînă acum în sprijinul localizării *Lexiconului compendarium latino-valachicum* în această zonă a țării [19].

Cine a fost însă intelectualul bihorean căruia i se datorează acest extrem de interesant manuscris vechi românesc ?

Carlo Tagliavini, pornind de la precizia traducerilor și de la foarte buna cunoaștere a limbii bisericești, presupunea, după cum am menționat deja, că lexiconul de la Kalocsa ar putea fi identificat cu lucrarea pe care o elabora, în 1759, Grigore Maior [20]. Ipoteza a fost îmbrățișată de toți cei ce s-au oprit ulterior asupra textului [21], această paternitate ipotetică fiind transferată apoi, în virtutea convingerii că manuscrisele de la Kalocsa au un autor comun, și asupra gramaticii intitulate *Institutiones linguae valachicae* [22].

Parcurgerea celor două scrisori din anul 1759, prima, din 17 octombrie, trimisă de P. P. Aaron lui Grigore Maior, iar a doua, din 2 noiembrie, cuprinzînd răspunsul acestuia din urmă [23], arată că, într-adevăr, Maior lucra, inițial singur, apoi ajutat de Silvestru Caliani, la un dicționar. Stabilit în Blaj, unde era vicar episcopal, profesor și totodată bibliotecar la mănăstirea ,,Sf. Treime", învățatul ardelean se străduia să ducă la îndeplinire o însărcinare dată de episcopul P. P. Aaron.

Cele două dicționare, *Lexicon compendiarium latino-valachicum* și dicționarul lui Grigore Maior, au fost deci elaborate în localități diferite și, fapt foarte important, la cererea și sub îndrumarea unor oficialități

[19] Carlo Tagliavini, *op. cit.*, p. 192.
[20] *Ibidem*, p. 193.
[21] Al. Borza, *op. cit.*, p. 215 ; Mircea Seche, *op. cit.*, I, p. 14.
[22] Nagy Bela, *op. cit.*, p. 217 ; vezi și Carlo Tagliavini, *op. cit.*, p. 192.
[23] Vezi Elena Pervain, *Un proiect de dicționar din 1789*, în ,,Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Series Philologia, X (1965), fasc. 1, p. 129—130.

bisericești diferite [24]. Dacă ipoteza potrivit căreia proiectul lui Grigore Maior a fost continuat și dus la îndeplinire de Samuil Micu este adevărată [25], atunci celor două argumente de mai sus trebuie să le fie alăturat un al treilea : structura diferită a celor două lucrări (*Dictionarium valachico-latinum* terminat în 1801 de Samuil Micu are pe prim plan, după cum arată chiar titlul, termenul românesc [26]).

6. *Lexicon compendiarium latino-valachicum*, manuscris alcătuit în Bihor, foarte probabil între 1771–1776, nu este deci opera lui Grigore Maior.

Rămîne ca cercetări viitoare să stabilească paternitatea acestui important manuscris vechi românesc și, printr-un studiu lingvistic detaliat, să-l pună efectiv în circulație științifică.

Un dictionnaire assez peu connu :
Lexicon compendiarium latino-valachicum

(Résumé)

Lexicon compendiarium latino-valachicum, conservé dans la Bibliothèque Archiépiscopale de Kalocsa, est un des plus anciens dictionnaires latins-roumains. Il a été rédigé dans le comitat de Bihor, à une date située probablement entre 1771 et 1776, afin de faciliter l'enseignement de la langue roumaine. Son auteur, qu'on ne peut pas identifier avec Gr. Maior, fut un intellectuel roumain.

Vu la richesse lexicale de ce dictionnaire (nombreux termes régionaux, néologismes, calques et mots dérivés, extrêmement intéressants pour l'évolution du lexique roumain), il convient désormais qu'il occupe une place de premier ordre dans les recherches concernant l'histoire de la langue roumaine du XVIIIe siècle.

August 1988

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

[24] Nu este lipsit de interes faptul că, din 1773, Grigore Maior ajunge el însuși episcop de Blaj (vezi Elena Pervain, *op. cit.*, p. 128, nota 5).

[25] Vezi Elena Pervain, *op. cit.*, p. 129.

[26] Vezi S. Klein, *Dictionarium valachico-latinum*, ediție de L. Gál Ii, Budapest, 1944.

MĂRTURII TRANSILVĂNENE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA DESPRE LIMBA ROMÂNĂ (I)

VIOLETA BARBU

Studiul trece în revistă opiniile despre originea și caracterul limbii române, și îndeosebi despre latinitatea ei, exprimate în opera eruditilor ardeleni (sași, maghiari, slovaci etc.) din secolul al XVIII-lea. Se urmărește delimitarea a patru curente lingvistice, importante pentru constituirea teoriilor Școlii Ardelene asupra limbii române.

1.1. S-a scurs aproape o jumătate de veac de la apariția cărții pe care Gheorghe Brătianu și-o intitulase : *O enigmă și un miracol istoric : poporul român* (București 1940) [1], isprăvită în septembrie 1939 cu această speranță : „Aș fi pe deplin mulțumit dacă în judecata viitorului, cărticica aceasta va aduce o mărturie a liniștii și a seninătății cu care neamul nostru, de atîtea ori încercat, poate încă o dată să înfrunte vremurile, încrezător în dreptul și în destinul său" [2]. Pe tărîm științific, această seninătate poartă numele obiectivității și numai ea oferă, după expresia aceluiași istoric, „cheia enigmelor și lămurirea miracolelor".

Istoria ideii de romanitate a românilor se bizuie pe dezvoltarea paralelă a acestui concept în conștiința și opera savanților români și străini. Un singur aspect, a cărui ocurență este grăitoare pentru importanța sa, constituie obiectul paginilor de față : cîteva mărturii legate de latinitatea limbii române desprinse din scrierile transilvănene ale Epocii Luminilor, aparținînd eruditilor sași, maghiari ori slovaci, urmate, în partea a doua a studiului, de analiza mostrelor de limbă (vocabulare, fragmente de texte literare și religioase, toponime etc.) folosite de acești savanți în argumentația lor. Nu este vorba aici de a recurge la aceste surse, cu scopul pe care L. Gáldi îl atribuia corifeilor Școlii Ardelene [3], ci de a contura mai ferm imaginea limbii române, așa cum s-a răsfrînt în oglinda lingvisticii europene din *Aufklärung*.

Tentația de a cuprinde, într-o vedere de ansamblu, climatul erudit transilvănean în care au luat naștere și s-au dezvoltat concepțiile lingvistice ale Școlii Ardelene este mare, cu atît mai mult cu cît, cu rare excepții [4], studiile mai noi consacrate problemei s-au oprit în pragul secolu-

[1] Parafrazînd titlul unui capitol din lucrarea celebrului istoric francez Ferdinand Lot, *Les invasions barbares* (Paris, 1937), partea a treia.

[2] Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 8.

[3] „Cette polémique obligea les Roumains à recourir aux sources hongroises, car il ne pouvaient éspérer convaincre les savants hongrois que par les propres armes de l'érudition de Hongrie", L. Gáldi, *L'influence de la civilisation hongroise sur l'activité scientifique des Roumains de Transylvanie*, extras din „Revue d'Histoire Comparée", n.s. I, 1943, p. 30.

[4] W. Bahner, *Zur Romanität des Rumänisches in der Geschichte der romanischen Philologie von 15. bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts*, în „Romanistisches Jahrbuch" VIII, 1957, p. 75—94 ; *Civiltà Romana in Romania*, Roma, 1970 ; G. Bonfante, *L'idea dell' origine latina del romeno nei diplomi e negli scrittori dal secolo VII al secolo XVIII*, în *Studii romeni*, Roma, 1973, p. 307—344 ; Val. Al. Georgescu, *Le terme de Romanus et ses équivalents et derivés dans l'histoire du peuple roumain*, în *Atti del II Seminario internazionale di Studi storici „Da Roma alla Terza Roma"*, II, Roma, 1982, p. 405—436 ; V. Arvinte, *Român, românesc, România*, București, 1983 etc.

lui al XVIII-lea [5], sau au atins îndeosebi aspecte particulare [6]. Dîndu-i curs, cel puţin trei obiective ar fi trebuit onorate cu o tratare corespunzătoare : enumerarea, pe cît posibil exhaustivă, a lucrărilor conţinînd menţiuni despre limba română, relaţia dintre opiniile despre limbă şi celelalte componente obişnuite ale capitolelor consacrate românilor construite de obicei stereotip (critica izvoarelor, etnogeneza, etimologia etnonimului ,,valah") ; ecoul acestor concepţii lingvistice în opera cărturarilor români ardeleni. Cercetarea de faţă nu se vrea decît un preambul la o astfel de întreprindere şi, în mod fatal, va îmbina caracterul sintetic cu analiza în detaliu a cîtorva eşantioane de limbă asupra cărora atenţia specialiştilor ar putea să zăbovească pe viitor.

1.2. Radicală, deşi lentă, schimbarea de mentalitate istoriografică petrecută în Transilvania secolului al XVIII-lea a înlocuit curiozitatea neselectiv integratoare şi disponibilităţile încă universaliste ale ştiinţei baroce cu o conştiinţă naţională, din ce în ce mai înclinată spre diferenţiere decît spre analogie, din ce în ce mai dispusă să acorde circumstanţelor imediate, politice, o autoritate crescîndă în faţa seninătăţii obiective a erudiţiei. Conflictul dintre *prejudecată politică* şi *raţionalism* s-a transpus la nivelul istoriografiei ardelene — în accepţia pe care am reţinut-o pentru acest studiu — într-o dezvoltare, de o independenţă relativă, totuşi evidentă, a concepţiilor despre limba română, raportate la cele privind etnogeneza şi drepturile politice ale românilor. Afectate de jocul conjuncturilor şi de strădania de a menţine aşezarea constituţională a Marelui Principat al Ardealului, ideile despre originea şi vechimea românilor vor lua calea polemicii, mai ales după 1730, o dată cu dezbaterile stîrnite de Inochentie Micu în jurul celei de-a doua Diplome leopoldine şi a existenţei juridice a unei *Natio Valachica* [7]. Conflictul politic, desfăşurat mai întîi la Curte, în administraţie şi în Dietă, se va transforma apoi într-o luptă de idei dusă şi în cercul elitist al erudiţilor, cerc în care acum, spre deosebire de veacurile anterioare, prezenţa vocilor româneşti impune dialogul. Embrionul acestei polemici îl întrevedem în rezerva manifestată de învăţaţii naţiunilor privilegiate faţă de conştiinţa autohtonă a latinităţii, exprimată la început anonim, în acele celebre propoziţii : ,,Si noi suntem Rumeni ; noi sentem de sange Rumena" [8], reluate de atîtea ori în operele istoricilor din secolul de care

[5] Carol Göllner, *Mărturii ale umaniştilor saşi despre continuitatea şi unitatea politică a poporului român*, în ,,Apulum" VII, 1969, p. 75—81 ; A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972 ; *Idem*, *Dacoromanica-Saxonica*, Bucureşti, 1980 ; G. Mihăilă, *Noi mărturii privind latinitatea limbii române : primele glose şi glosare româno-latine şi româno-italiene (1451—1718)*, în *Cultură şi literatură română veche în context european*, Bucureşti, 1979, p. 21—61.

[6] Al. Belu, *Un aspect important al clasicismului antic în Transilvania şi Banat : lexicografia latină*, în AUT, XVII, 1979, p. 117—124 ; E. Coseriu, *Vulgärlatein und Rumänisch in der deutschen Tradition*, în *Hommage à Rodolfo Grossmann*, Frankfurt a.M., 1977, p. 337—346.

[7] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. The Political Struggle of the Romanians in Transylvania during the 18th Century*, Bucureşti, 1971, p. 136 şi urm.

[8] V. Martin Széntivany, *Curiosiora et Selectiora Variarum Scientiarum Miscellanea*, Tyrnaviae, 1702, p. 41 n. 2 ; v. şi A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, I, Bucureşti, 1931, p. 150.

ne ocupăm [9]. Acestui glas anonim i se alătură treptat, trudnic, cele ale cărturarilor din Țara Românească și Moldova, ce se fac auzite și cu care savanții sași intră în dialog, înainte ca numele lor să fi apărut sub pana lui Petru Maior sau Gheorghe Șincai. Georg Pray, de pildă, deși consideră că majoritatea toponimelor din harta stolnicului Cantacuzino — pe care o cunoaște din *Istoria* lui Del Chiaro — sînt de origine latină adaugă, în spiritul teoriei sale asupra amestecului lingvistic, că există acolo și numeroase nume de origine ungurească sau slavă care au fost modificate *Romanum morem* [10]. Același autor face apel, de astă dată cu obiectivitate și respect, la autoritatea lui Dimitrie Cantemir, la a cărui operă *Descriptio Moldaviae*, în ediția germană, Frankfurt-Leipzig, 1771, trimite pentru detalii în problema etnogenezei [11]. Aceeași lucrare a fost utilizată și de F. J. Sulzer în secțiunea despre originea limbii române din a sa *Geschichte des transalpinischen Daciens* [12] și de Daniel Cornides [13], care-i comunică entuziasmat prietenului său Georg Pray vestea că o hartă a Valahiei și Moldovei, întocmită de principele Dimitrie Cantemir, a fost tocmai editată de Academia Imperială de Științe din St. Petersburg, fapt ce le-ar înlesni considerabil aflarea poziției exacte a rîului Milcov. Cum anunțul citat din scrisoarea lui Cornides nu menționează numele cartografului [14], iar descrierea ei nu corespunde celei publicate la Amsterdam în 1737 după originalul adus de Antioh Cantemir [15], înclinăm să credem că este vorba de o confuzie comisă de Cornides, care știa din alte surse despre existența unei hărți cantemiriene.

Nu este lipsită de importanță o altă dovadă că opera acestui *immortalis memoriae princeps*, inclusiv a lucrărilor fundamentale în problema ce ne preocupă, a fost cunoscută direct și de timpuriu în cercurile erudite maghiare. În voluminosul dicționar de personalități ale vieții științifice din Europa centro-orientală întocmit de Alexius Horanyi [16], se consacră

[9] Sálági Ioannes, *De statu Ecclesiae Pannonicae Libri VII*, Pécs, 1777, p. 51 : „ipsi autem non Valachos, sed *Rumenios* se appellant et sanguine Romano se prognatos gloriantur" ; Georg Pray, *Dissertationes historico-criticae in Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*, Vindobonae, 1776, p. 158 : „hinc ipsi se patrio idiomate *Rumuny* et *Rumeny* dicunt, hoc est Romanos, manifesto indicio sua se incunabula a Romanis repetere quod populare dictum : *Noi sentem di sange Rumana* id est : *Nos sumus ex sanguine Romano*" ; pentru atitudinea de rezervă față de aceste afirmații, considerate a fi subiective, v. și Johann Filstich, *Tentamen historiae vallachicae*, ed. A. Armbruster, trad. rom. Radu Constantinescu, București, 1979, p. 98 : „Nominant semet ethodie Rumonyos, ut notum facient civibus unde ortum ducant, qua in re aliquid ostentationes subesse puto".

[10] G. Pray, *op. cit.*, p. 162.

[11] *Ibid.*, p. 158.

[12] Viena, 1781—1782, vol. II, p. 252.

[13] Autorul *Descrierii Moldovei* este numit „clarus et distinctus doctissimus princeps Moldaviae" în scrisoarea lui Daniel Cornides, erudit ardelean, secretar al contelui Josef Téléki, adresată lui G. Pray și datată 16 decembrie 1774, în A. Veress, *Vechi istorici unguri și sași despre istoria românilor*, București, 1929, p. 47.

[14] *Commentariis Rerum Novarum*, Lugduno-Batavis, Numero LXXXIV : „l'Académie impériale des Sciences, qui a publié depuis peu une carte de la Crimée, en a fait pareillement graver une des Principautés de la Moldavie et de la Valachie, où les noms sont tracés en Latin et en Russe", v. A. Veress, *op. cit.*, p. 48. Este vorba probabil de harta editată în 1771 de I. S. Islenief, v. M. Popescu-Spineni, *România în izvoare geografice și cartografice*, București, 1978, p. 189—190.

[15] Ea a fost publicată la noi de G. Vâlsan în 1926 ; această hartă înfățișează numai Moldova și are legenda în latinește, cf. *Ibidem*, p. 179—180.

[16] *Memoria Hungarorum*, Pars I—III, Viennae, 1775—1777.

zece pagini elogioase lui Cantemir [17], cu detalii biografice mai numeroase pentru perioada premergătoare urcării pe tron și din timpul exilului său în Rusia, mai ales din lunile dinaintea morții. Bibliografia cuprinde o listă de zece titluri, inclusiv manuscrise, articolul încheindu-se cu o evaluare superlativă a operei cantemiriene tradusă în limbi străine și ,,lăudată de toți savanții" [18]. Prin intermediul aceleiași ediții gemane a *Descrierii Moldovei*, Horanyi a aflat de *Letopisețul* lui Miron Costin, ,,opus res moldavicas, mirifice illustrans", motiv pentru care cronicarul moldovean a fost pus și el în rîndul învățaților indexați [19]. În sfîrșit, un al treilea român de peste munți, spătarul Nicolae (Milescu) ,,vir Philosophicis, Mathematicis sed cum primis Astronomicis versatus" are drept principal merit faptul că ,,integra Biblia in linguam valachicam convertit" [20].

Pe cît de îmbucurătoare este această consacrare deplină a operei lui Dimitrie Cantemir, pe atît de surprinzător este refuzul erudiților ardeleni de a acorda un statut probatoriu conștiinței colective a romanității, exprimată în mod constant vreme de sute de ani [21]. În spatele acestui paradox trebuie să vedem însă cultul raționalist al acestor savanți de cabinet pentru lumina textului scris sau tipărit și opacitatea lor față de fenomenul culturii orale. Pentru acești oameni din *Aufklärung*, ceea ce susține un membru al Academiei din Berlin este mai important decît ceea ce afirmă, stăruitor, un întreg popor.

Că lucrurile stau astfel ne-o dovedește și credibilitatea acordată unor manuscrise anonime românești, la care erudiți precum Cornides și Martin Felmer apelau ori de cîte ori căutau deslușiri în problemele românești. Cel dintîi manuscris se afla la Blaj, ,,grand livre manuscrit in folio", conținînd o istorie a valahilor transilvăneni din cele mai vechi timpuri și pînă în contemporaneitate, ,,tirée des archives, mais écrite en langue valache" [22]. Custodele acestui corpus istoric era ,,Mr. Major, prévôt à Balásfalva, homme qui a étudié longtemps à Rome et qui parle parfaitement bien l'italien" [23], care trebuie identificat cu viitorul episcop Grigore Maior. Un alt codice manuscris, semnalat tot de Daniel Cornides [24], conținea o *Istorie a Moldovei* dedicată lui Nicolae Mavrocordat.

Chiar dacă începutul acestui dialog privind romanitatea poporului nostru și a limbii sale se va preschimba curînd în polemică, el merită a fi consemnat ca fenomen specific epocii premergătoare Școlii Ardelene, ca o biruință românească asupra unei stări pe care stolnicul Cantacuzino o deplîngea cu atîta amărăciune : ,,Măcar că unii dintr-acei ce scriu de dînsa, ca niște streini ce sînt și și voitori de rău unii, nu adevărul scriu, ci-i micșorează lucrurile, și pe lăcuitorii ei rău îi defaimă și multe hule

[17] Al. Horany, *op. cit.*, vol. II, p. 277–287.

[18] *Ibidem*, p. 287.

[19] *Ibidem*, p. 622–624.

[20] *Ibidem*, p. 688–689.

[21] Cf. Șerban Papacostea, *Selbstbewusstsein oder ein geführtes Streugut : der Romanitätsgedanke der Rumänen in Mittelalter*, în ,,Dacoromania" I, 1973, p. 114–123.

[22] V. scrisoarea lui Daniel Cornides către Martin Felmer din 14 octombrie 1763, în A. Veress, *op. cit.*, p. 20.

[23] *Ibidem*.

[24] Scrisoarea lui Cornides către Pray din 18 mai 1776, în *Ibidem*, p. 53.

le găsesc... Căci că nu iaste nimeni, nici cu condeiul, nici cu palma, a-i sta împotriva și a-i răspunde"[25].

2.1. Dacă schimbările de atitudine în privința latinității românilor, înregistrate mai ales în istoriografia maghiară începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, sînt simptomul unei noi orientări politice, care a afectat de altfel și relațiile cu națiunea saxonă, opiniile despre limbă se dezvoltă, din fericire, într-un sens pozitiv. Este meritul lingvisticii comparate, ca disciplină ce se consolidează treptat în Europa Luminilor, cîștigîndu-și, cu greu dar sigur, un loc de sine stătător, mai ales prin emanciparea de sub tutela istoriografiei. Această evoluție, diferită de cea a conceptelor care însoțeau de obicei opiniile lingvistice (etnogeneză, izvoare arheologice, etnonimul ,,valah") poartă, în ultimă instanță, amprenta tipului de gîndire enciclopedist. Interesul pentru un număr mare de științe (filologie, istorie, arheologie, astronomie, numismatică, epigrafie, lingvistică) a pierdut în această epocă trăsătura integratoare pe care o dobîndise în Renaștere, lăsîndu-se divizat, compartimentat în serii paralele de cunoștințe. Latinitatea limbii române n-a intrat în joc, ca argument decisiv pentru romanitatea poporului nostru decît spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea; pentru perioada 1700—1780, altele erau dovezile care atîrnau greu în ochii savanților: informațiile izvoarelor istorice din Antichitatea Tîrzie și Evul Mediu, cercetările arheologice, și nu în ultimul rînd, acele *tituli juris* invocate de sasul Schlözer în polemica sa cu Josef Benkő asupra dreptului cuceritorului[26]. Concepțiile lingvistice s-au găsit astfel mai puțin în pericolul de a fi deformate de subiectivitatea tendențioasă a istoricilor.

2.2. În modul în care s-au reorganizat aceste concepții în intervalul studiat (1700—1780), se pot distinge patru curente mai importante: unul tradițional, revendicîndu-se din secolul anterior, pentru care româna este o limbă de origine latină sau prezintă izbitoare asemănări cu limba italiană, al doilea care accentuează asupra caracterului de ,,amestec" al românei și mai ales asupra proporției elementului slav, al treilea care postulează relații de paralelism între română și limba velșă și, în sfîrșit, un curent pe care l-am putea nnmi ,,evoluționist", în care-și găsesc loc concepte noi, cum ar fi cel de ,,latină vulgară" sau ,,populară".

3.1. Enunțarea latinității limbii române îmbracă, în curentul tradiționalist, haina recunoașterii unei evidențe. Astfel, Martin Schmeizel (1679—1747), ,,istoricul sas care a contribuit cel mai mult la răspîndirea teoriei originii romane a românilor"[27], a susținut aceste idei nu numai în numeroasele scrieri publicate, ci și în cursurile ținute la universitățile din Halle și Jena, după cum o dovedesc manuscrisele conținînd not țe luate

[25] Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, ed. M. Gregorian, București, 1961, p. 9.

[26] A. L. Schlözer, *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Göttingen, 1795, p. 164—165. Învățatul saxon ajunge chiar să se întrebe: „ob Ungaren und Seckler mehr Ur und Erbrecht auf Pannonien und Dakien hatten als Spanier auf Peru und Mexico?"

[27] A. Armbruster, *Dacoromanica-Saxonica*, p. 132; Idem, *Romanitatea românilor*, p. 227.

de studenţii săi [28]. Pe aceleaşi poziţii se situează autorul şi în *De Statu Ecclesiae Lutheranorum in Transilvania* [29] precum şi în *Versuch zu einer Historie der Gelehrheit* [30], unde teza sa capătă o dezvoltare mai amplă. De această dată, Schmeizel tratează laolaltă limbile „muntenească" şi „moldovenească", ca fiind „o limbă romană coruptă", vorbitorii lor considerîndu-se ei înşişi urmaşi ai coloniştilor romani aduşi în Dacia de către Traian [31]. Cu toate acestea, locul acordat românei este într-un capitol separat de grupul limbilor romanice, examinate în capitolul al IV-lea al lucrării (*Von der Französichen, Italienischen, Spanischen und Portugiesichen Sprache*). Româna e grupată, în mod arbitrar, alături de limbi considerate „mai puţin importante" [32] şi cu care nu are nici o înrudire, în finalul secţiunii filologice a operei sale, în care trece în revistă, după o schemă comună şi cu o bogată bibliografie, marile familii de limbi vorbite în Europa : romanice, nordice, germanice.

Juristul şi teologul maghiar Szégédi János (mort în 1760), autorul unei vaste opere, consideră că limba valahă „non multum a Calabrica Italiae differt" [33], fără ca aceasta să-l împiedice să creadă că românii au sosit în Ardeal după cele trei „naţiuni legale". Tot într-o formă concisă se exprimă şi alt istoric maghiar, Huszti András (mort în 1755), a cărui operă a fost editată post mortem : limba românilor este cea mai apropiată de „limba diecilor", adică de latina folosită în cancelaria imperială [34].

Pentru piaristul Michael Horváth (1711—1752), limba valahilor „care s-au infiltrat cu numeroase familii printre noi", este o limbă romană [35], iar extrem de productivul Matthias Bel (1684—1749) [36], clasicist şi geograf ardelean de origine slovacă, în tratatul său *Compendium Hungariae Geographicum* (Posonii, 1767) îi pomeneşte pe românii care locuiesc în douăsprezece comitate şi în districtul Chioarului, neuitînd să menţioneze situaţiile cînd, numericeşte, aceştia erau majoritari în aceste teritorii exterioare Marelui Principat transilvan. La începutul acestui recensămînt, amintind de populaţia valahă din regiunea Timişoarei, Bel precizează : „valachi incolunt potissimum provinciam, quorum sermo multum idiomatis latini retinet" [37].

3.2. În interiorul celui de-al doilea curent, pot fi reperate diverse grade de teoretizare a conceptului de „amestec lingvistic" precum şi proporţii diferite între elementul latin şi cele alogene.

O simplă enunţare a „caracterului corupt" al limbii românilor, de sorginte fireşte latină, ne întîmpină în paginile cunoscutului istoric sas

[28] V. de pildă ms. Arhiv. Stat Sibiu, L 5—1, nr. 331, p. 93, „De rebus Transilvanicis historicum absolutum" : „Urmaşii coloniştilor lui Traian se numesc pe ei înşişi *Rumuny*, ceea ce arată că ei sînt romani, lucru confirmat de altfel de limba, moravurile, obiceiurile şi credinţele lor" apud A. Armbruster, *Dacoromanica-Saxonica*, p. 132.

[29] Jenae, 1722, p. 21 n. 4.

[30] Jenae, 1728.

[31] *Op. cit.*, p. 382.

[32] „Von denen noch übrigen Sprachen überhaupt als der Russichen, Polnischen, Böhmischen, Ungarischen, Wallachischen u.s.w.", capitolul VII.

[33] *Andreas II dictus Hierosolymitanus, rex Hungariae*, Jaurini, 1751, cp. 62.

[34] *Ó és Újj Dácia az az Erdélynek regi és mostani állapotjáról való Historia*, Betsben, 1791, p. 135, apud A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, p. 233 n. 66.

[35] *Introductio ad historiam Hungariae critico-politicam*, Viennae, 1770, p. 55.

[36] O prezentare amplă a vieţii şi activităţii sale, la Al. Horany, *op. cit.*, II, p. 167—271.

[37] M. Bel, *op. cit.*, p. 104.

Johann Filstich: „Tametsi corrupta est ac variarum gentium vocibus inquinata, habet tamen pariter suos idiotismos hoc lingua non parui habendos" [38]. Echivalarea termenului *idiotismos* cu „legi", așa cum propune traducătorul român [39], nu este pe de-a-ntregul fericită, căci a recunoaște unei limbi capacitatea de a produce construcții și expresii proprii, intraductibile în alte idiomuri, înseamnă implicit a-i anula caracterul hibrid, evidențiat anterior, în favoarea unei afirmări a individualității și personalității limbii.

Natura acestui amestec lingvistic este precizată de alți savanți într-o manieră mai mult sau mai puțin ambiguă. Este cît se poate de firesc ca a doua limbă, care să fi atras atenția învățaților în ceea ce privește raporturile cu româna să fie slavona. Pentru unii autori ardeleni, slavona este o limbă suprapusă, izolată în sfera cultului și a cancelariei, fără nici o legătură structurală cu graiul vorbit de români. Prezența ei în uzul oficial a fost explicată de același Filstich prin Ortodoxia răsăriteană [40].

Adevăratul promotor al limbii române ca limbă latino-slavă a fost Georg Soterius Tatăl (mort în 1728), istoric și teolog sas cu studii la Wittemberg, a cărui operă a rămas în mare parte inedită [41]. În manuscrisul *Transilvaniia Celebris seu Nomenclator Nationum, Familiarum et Personarum* [42], adnotat de Martin Felmer [43], despre română se vorbește ca fiind o limbă „halb lateinisch, halb sclavonisch" [44]. Mai mult, într-o altă operă rămasă de asemenea inedită, *Historia Daciae Antiquae* [45], urmele slave din limba română sînt probate printr-o listă impresionantă de cuvinte românești cu corespondente latine și slave [46], primul vocabular — după informațiile noastre — care încearcă să pună în evidență ponderea elementelor slave în lexicul fundamental al limbii noastre.

Iezuiții Samuel Timon [47] și Georg Pray [48] sînt amîndoi de acord în a accepta că elementelor latine din limba română li s-au adăugat cele slavone și grecești. Asupra lucrării lui Pray, *Dissertationes historico-criticae in Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum* (Vindobonae, 1775) și mai ales asupra capitolului al șaptelea intitulat *Valachos Romanae origines esse, lingua arguit*, se cuvine să zăbovim mai mult. Autorul face mai întîi o paralelă între limbile română și italiană, arătînd că fiecare din ele este rezultatul suprapunerii peste un fond latin a unor elemente grecești, poloneze și unguresti în primul caz, și gote, vandale și longobarde în

[38] J. Filstich, *op. cit*, p. 53.

[39] „Cu toate că acest grai este stricat și plin de necurăția cuvintelor feluritelor neamuri, are totuși legile sale, ce nu trebuiesc a fi socotite neînsemnate", *ibidem*, p. 52—53.

[40] *Ibidem*, p. 52.

[41] Pentru viața și activitatea sa, v. J. Trausch, *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, Kronstadt, 1873—1902, vol. III, p. 326—327.

[42] Arhiv. Stat Sibiu, Ms. A 1—5, nr. 17, apud A. Armbruster, *op. cit.*, p. 225 n. 30.

[43] J. Trausch, *op. cit.*, p. 327.

[44] V. *supra* n. 42, p. 296.

[45] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 226.

[46] Arh. Stat Sibiu, Ms. A 1—5, nr. 133, f. 91—96.

[47] 1673—1736, ardelean de origine slovacă, autorul unor savante teorii privind etniconul *valachus*; pentru părerea lui despre limba română, v. *Imago Novae Hungariae*, Cassoviae, 1734, p. 152.

[48] 1724—1801, profesor de teologie la Teresianum și istoriograf regal; a manifestat un viu interes pentru problemele românești; poseda în biblioteca sa un exemplar din *Îndreptarea Legii*, după mărturia lui F. J. Sulzer, *op. cit.*, III, p. 70.

cel de-al doilea [49], teză ilustrată prin reproducerea vocabularului italian-valah de la sfîrșitul cărții lui Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia* (Veneția, 1718) [50]. Polemizînd cu A. L. Schlözer, care susținea ideea unei limbi române alcătuite parte din latină, parte din „limba vechilor bulgari", Pray insistă, pentru prima oară pe tărîmul acestor dispute, asupra conceptului de *structură internă a limbii (interna linguae structura)* [51], ca avînd o importanță decisivă în judecarea caracterului unei limbi. Mult mai relevantă decît vocabularul, ce poate căpăta de-a lungul timpului și sub presiunea unor factori diverși un aspect eterogen, structura internă a limbii române este asemănătoare cu cea a limbii italiene. Aportul celorlalte limbi se reduce la elemente provenind din bulgară *non illa vetere sed hodierna* și din greacă, afectînd în special termenii din sfera administrației și a bisericii [52].

Numele eruditului secui Josef Benkő (1740—1814) este cunoscut îndeosebi prin cele două opusuri monumentale : *Transsilvania* (2 volume, Vindobonae, 1778) și *Milcovia* (2 volume, Viennae, 1781). Ideile sale asupra originii românilor sînt exprimate cu o claritate pe care o vom regăsi mai tîrziu sub pana lui Șincai, cu care întreținea de altfel relații științifice : „Valachi a Romanis oriundi e Coloniis a Trajano et caeteris Imperatoribus in Dacia deductis promanatur et ad faciendam Nobilibus Transilvanis officia servilia devenerunt ; non tamen lingua et majorum suorum consuetudinibus defecerunt" [53]. În componența vocabularului limbii române nu intră numai elemente latine — de tipul celor citate într-o listă cuprinzînd corespondentele românești a 45 de termeni latini [54] ci și elemente slavone și maghiare. Afirmațiile sînt susținute din nou de exemple, pentru termenii de origine maghiară făcîndu-se apel la o *Cazanie* românească tipărită.

O reluare identică a secvențelor consacrate limbii române din capitolul *De Nationibus toleratis* al cărții *Transsilvania* a lui Benkő o găsim la istoricul sas Karl Gottlieb von Windisch [55], promotor convins al descendenței românilor din coloniștii romani aduși de Traian în Dacia [56]; capitolul dedicat românei e întregit de o preluare selectivă a vocabularului lui J. Benkő [57].

Un ultim partizan ardent al proporției largi de elemente slave este istoricul Franz Joseph Sulzer (mort în 1791) [58]. Complicata rețea de raționamente care l-au dus la această concluzie este expusă în capitolul intitulat *Verwandtschaft der Walachischen mit der Slawischen Sprache und*

[49] G. Pray, *Dissertationes* ..., p. 158.

[50] *Ibidem*, p. 159—161.

[51] *Ibidem*, p. 162. Cf. „țesetura ei cea din lontru" la Petru Maior, *Disertație pentru începutul limbii românești*, în *Scrieri*, I, ed. F. Fugariu, M. Protase, București, 1976, p. 304.

[52] G. Pray, *op. cit.*, p. 162.

[53] J. Benkő, *Transsilvania*, I, p. 474.

[54] *Ibidem*, p. 479—481.

[55] *Geographie des Königreichs Ungarn*, Pressburg, 1780, p. 52 : „die Sprache welche die Walachen reden ist ein Gemengsel des Lateinischen und slawischen ; es sind jedoch auch manche ungarische, besonders aber viele dacische, sarmatische und andere Wörter darunter".

[56] *Ibidem*, p. 44.

[57] *Ibidem*, p. 52—53.

[58] Militar de carieră, a stat o vreme în Țara Românească, chemat fiind să colaboreze la Condica de legi a lui Ipsilanti și tentat de o carieră politică la care nu a avut însă acces.

was daraus zu folgern al unicei sale lucrări *Geschichte des transalpinische Daciens*. Limba valahă, împreună cu cuțovlaha, provin din același trunchi comun, sud-dunărean, din care s-au despărțit în jurul secolului al X-lea. După vocabularul statistic al profesorului Thunmann[59], în cuțovlahă pot fi deosebite, în afara elementelor latine ce se ridică la jumătate, elemente grecești 3/8, gotice, slave și turcești, 2/8 și albaneze 3/8 din cealaltă jumătate[60]. Dincolo de cîștigul realizat prin aducerea laolaltă în discuție a graiurilor dacoromâne nord-dunărene cu un grai sud-dunărean, Sulzer opinează că limba română păstrează însă mult mai numeroase cuvinte slavone, iar pentru întărirea demonstrației el oferă o listă de aproape 400 de termeni românești de origine slavă, cu echivalentul lor german[61]. Concomitent, Sulzer abordează și el problema raportului dintre limba valahă și cea italană[62], chiar într-un spirit polemic față de contemporanul său Francesco Griselini, în chestiunea continuității românilor pe teritoriul de la nord de Dunăre. Legat de aceasta, Sulzer va dezvolta teza formării limbii române la sudul fluviului, bazîndu-se pe un factor considerat decisiv ce-și va găsi locul, pînă astăzi, în argumentația prozeliților acestei teorii : absența elementelor vechi germanice[63]. Pornind de la componența vocabularului celor două limbi, română și italiană, Sulzer este de părere că elementele gote și longobarde sînt mult mai slab reprezentate în lexicul celei dintîi, fenomen care infirmă, după părerea autorului, continuitatea românilor în Dacia traiană[64]. O listă de termeni latini, valahi, italieni și germani[65] ilustrează deci teza potrivit căreia cele două limbi s-au format independent una de cealaltă, în epoci diferite.

3.3. Una din cele mai stranii teorii din cîte au fost închegate în jurul limbii române este aceea a înrudirii ei cu limba velșă, vorbită în Țara Galilor. Apropierea de această limbă din grupul celtic insular, cunoscută și sub numele de limba galeză[66], în care se conservă elemente latinești[67], s-a făcut mai întîi prin cele două etnonime care consunau în latină : *wallica* și *walachica*[68]. Prima paralelă între cele două limbi a rea-

[59] Opera poartă numele *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774.

[60] F. J. Sulzer, *op. cit.*, p. 239–241.

[61] *Ibidem*, p. 254–266.

[62] *Ibidem*, p. 239–240, 243–244.

[63] Spre o concluzie asemănătoare a fost condus și istoricul sas Joseph Karl Eder, cu care polemizează Petru Maior în *Dissertație*..., ed. cit., p. 309 ; cf. studiile, cu încheieri diferite, ale lui Ernst Gamillscheg, *Romania germanica*, Berlin, 1934–1936, II, p. 233–266 și Vasile Arvinte, *Zu den altgermanischen Wörtern im Rumänischen*, în *Romanische Etymologien*, I, *Vermischte Beiträge*, I, Heidelberg, 1968, p. 7–26.

[64] F. J. Sulzer, *op. cit.*, II, p. 242–243.

[65] *Ibidem*, p. 243.

[66] Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, trad. rom. A. Giurescu, M. Cârstea-Romașcanu, București, 1977, p. 98–104 ; M. Sala, Ioana Vintilă-Rădulescu, *Limbile lumii. Mică enciclopedie*, București, 1981, p. 92.

[67] J. Loth, *Les mots latins dans les langues brittoniques (gallois, armoricain, corniques)*, Paris, 1892.

[68] Cf. Leo Weisgerber, *Walhisk. Die geschichtliche Leistung des Wortes „welsch"*, extras din „Rheinische Vierteljahrsbläter" 13, 1948 și V. Arvinte, *op. cit.*, p. 184 ; cf. de asemenea etimologia reprodusă de C. Tagliavini, *op. cit.*, p. 125 n. 13 : plecînd de la *Walhos*, numele unui trib celtic, în limba engleză veche a luat naștere *Weales*, iar apoi *Welsch*, desemnîndu-i pe celții galezi ; termenii au trecut apoi la popoarele germanice care i-au denumit pe romani v. germ. *Walha*, de unde și germ. m.s. *Walhisch* și germ. med. *welsch* „italian". Din germană, pe filieră slavă, *Vlah* a denumit pe romanii din Romanitatea Orientală.

lizat-o istoricul maghiar Sálágy István în *De Statu Ecclesiae Pannonicae Libri VII* (Pécs, 1777). Ca pe o curiozitate, și să nu uităm că sîntem în secolul curiozităților, Sálágy reproduce două versiuni ale rugăciunii *Tatăl Nostru* extrase, după mărturia sa, din *Magister Linguarum* de la Leipzig, una în românește și alta în limba vorbită „in Principatu Valliae quae est provincia Britannicae" [69]. Și mai straniu este faptul că ambele texte sînt, de fapt, românești, cu neînsemnate deosebiri de ordin fonetic sau morfologic [70].

Cum a ajuns textul valah să ilustreze limba galeză vorbită în Britania este greu de precizat [71]. Un element de sprijin ni-l oferă totuși cartea editată de John Chamberlayne în 1715, *Oratio Dominica* [72], conținînd versiuni ale Rugăciunii Domnești în limbile cunoscute pînă la acea dată. Sub rubricile *Wallice* (p. 47) și *Walachice* (p. 77) ne întîmpină exact aceleași texte reproduse și în cartea lui Sálágy. În plus, tot la p. 77, regăsim o altă variantă a rugăciunii *Tatăl Nostru* care se dovedește a fi aceeași cu fragmentul inserat într-o notă de către Martin Schmeizel în *Versuch zu einer Historiae der Gelehrheit* [73]. Sursa folosită de acest din urmă autor este, potrivit indicației sale exprese, tot o lucrare englezească semnată de cunoscutul filolog oxonian George Hickes (Hickesius) [74]. Cu toate acestea, Chamberlayne precizează cu exactitate în prefața culegerii sale că ambele texte reproduse la p. 77 („Walachicas duas") i-au fost furnizate de Birndorff, legatul bisericii calvine din Ungaria și Transilvania pe lîngă regina Ann Stuart [75].

Ne mărginim deocamdată la o concluzie provizorie : confuzia dintre termenii *Wallica* și *Walachica* s-a produs, după toate aparențele, pe teren englezesc. Tot către Anglia ne conduce și corespondența, invocată deja, dintre Johann Seifert și Daniel Cornides [76], din care aflăm că eruditul Samuel Köleséri, cunoscut posterității nu numai prin opera sa, ci și prin corespondența purtată cu Constantin Brâncoveanu [77], a sugerat o analogie între limbile valahă și velșă „an den berühmten Engelländer Woodward" [78]. Trebuie să vedem deci în această corespondență purtată la începutul secolului cu vestitul medic și naturalist englez John Woodward (1665—1722) debutul probabil al acestei teorii ce va stîrni din nou controverse în deceniile al optulea și al nouălea. Ipoteza părea ispititoare și deloc fantezistă pentru eruditii epocii tereziene și îi vedem dezbătînd cu pasiune dacă, nu cumva, velșii n-ar putea fi o colonie de daci sau de geți [79]. Ca răspuns la scrisoarea lui Seivert, Cornides s-a grăbit să-i trimită „das Wallesiesche

[69] I. Sálágy, *op. cit.*, p. 52.

[70] Analiza amănunțită a acestor texte va forma obiectul unui studiu special.

[71] N-am avut, din păcate, acces la *Magister linguarum*, apărută la Leipzig.

[72] *Oratio dominica*, editore Ioanne Chamberlaynie, Amstelaedami, 1715.

[73] Ed. cit., p. 383, n. 13.

[74] *Linguarum veterum septentrionalium thesaurus grammatico-criticus et archeologicus*, Oxfort, 1705—1706.

[75] *Oratio Dominica*, p. 40—41.

[76] 23 martie 1782, în A. Veress, *Vechi istorici*, p. 62.

[77] S. Jako, *Legăturile bibliofile și științifice cu Muntenia ale lui Samuel Köleséri (1603—1732)*, în „Revista bibliotecilor" VI, 1969, p. 372—375.

[78] A. Veress, *op. cit.*, p. 62.

[79] Scrisoarea lui K. G. von Windisch către Cornides, datată 3 iulie 1782, în A. Veress *op. cit.*, p. 62.

Vater Unser" spre mulțumirea acestuia, care-i împărtășește lui K. G. von Windisch concluziile sale legate de asemănarea izbitoare a celor două texte, valah și velș [80]. Confuzia a fost alimentată și de sintagma *welsche Sprache*, utilizată de către savanții de expresie germană pentru a denumi limba italiană, utilizare din ce în mai frecventă în scrierile în care se propuneau similitudini între limba valahă și cea italiană [81]. Această sintagmă constituia o verigă intermediară în lanțul etimologic care lega etnonimul *Vlachos* de etimonul său îndepărtat *Walhos* [82].

3.4. Intervențiile lingvistice ale eruditilor ardeleni conțin schițate și marile teorii validate ulterior de cercetările romanistice : originea limbii române în latina vulgară sau „populară" în primul rînd. Încă de la jumătatea secolului al XVI-lea, așa cum a arătat Eugen Coseriu [83], au început să fie vehiculate opoziții ca : *Latinae/vulgariter* (Wolfgang Lazius), pentru ca în veacul al XVII-lea conceptele să fie adîncite și dezvoltate de Johann Troester [84], care stabilește existența unui *sermo rusticus* deosebit de *sermo urbanus*, punîndu-le în legătură genetică cu limba română. Două nume pot completa această listă, prelungind-o pînă în secolul al XVIII-lea : Sálágy István și Francesco Griselini.

Importanța opiniilor lui Sálágy nu este decît de ordin retoric: aceea a repetării spre o mai bună fixare. Exprimarea conceptului de „limbă latină vorbită în Illyricum", din care s-ar trage româna, utilizează următorii termeni : *sermo vulgaris, militaris et rusticus* [85].

Asupra meritelor lingvistice ale lui Griselini a insistat de curînd tot Eugen Coseriu [86], care vede în enciclopedistul venețian un precursor al lingvisticii romanice prin aportul său la teoria latinei vulgare [87], și prin modificarea pe care o aduce conceptului de „corupție", înlocuit cu cel de „schimbarea lingvistică" [88]. Punînd în evidență diferența dintre „limba aleasă folosită de savanți în scrierile ajunse pînă la noi, limbă de care s-a servit probabil și pătura mai aleasă a populației" și cea a poporului de rînd, „un grai deosebit, ciuntit, știrbit și alterat, cu totul îndepărtat de exprimarea corectă" [89], Griselini postulează originea italianei și a românei din acest din urmă grai ; mai mult, el intuiește corect una din cauzele fundamentale ale diferențierii latinei : regresul cultural [90]. De aici decurge,

[80] *Ibidem*.

[81] „Die Wallachier sind aber Welsche Leute...", „Die Teutschen Italien in ihrer Sprache Welschland nennen", v. Christopher Hartknoch, *Alt und Neues Preussen oder Preussischen Historien*, Frankfurt und Leipzig, 1684, p. 68, 70, apud I. Mușlea, *Un „Tatăl nostru" necunoscut (1684)*, în „Dacoromania" IV, 1924–1926, p. 964–966.

[82] Vezi *supra* n. 68.

[83] E. Coseriu, *Vulgärlatein...*, p. 337–341.

[84] *Ibidem*, și Antonie Plămădeală, *Romanitate, continuitate, unitate*, Sibiu, 1988, p. 106 și urm.

[85] I. Sálágy, *op. cit.*, p. 51.

[86] E. Coseriu, *Griselini, das Rumänische und das Vulgärlatein*, în „*Stimmen der Romania. Festschrift für W. Theodor Elwert*", Wiesbaden, 1980, p. 537–549 ; cf. P. Oallde, *Francesco Griselini despre limba română*, în LR XXXII, 1983, nr.1, p. 44–45.

[87] E. Coseriu, *op. cit.*, p. 538.

[88] *Ibidem*, p. 546.

[89] Francesco Griselini, *Încercare de istorie politică și naturală a banatului Timișoarei*, trad. rom. C. Feneșan, Timișoara, 1984, p. 199.

[90] Concept dezvoltat de E. Coseriu în *Das Sogennante „Vulgärlatein" und die ersten Differenzierungen in der Romania. Eine kurze Einführung in die rumänische Sprachwissenschtft*, în *Zur Entstehung der romanischen Sprachen*, Darmstadt, 1978, p. 282–284,

în mod firesc, faptul că limba italiană nu este rezultatul coruperii latinei de către barbarii care au invadat Italia în Evul Mediu timpuriu, ci a evoluţiei sale interne, eliberată fiind de canoanele exprimării corecte. Un proces asemănător este oglindit şi de limba română, valorificată astfel pentru prima oară într-un context de lingvistică comparată [91]. Ne-am oprit totuşi atenţia asupra acestui savant legat doar sporadic de realităţile româneşti intra-carpatice pentru că el, tocmai din acest motiv, nu a fost condiţionat de prejudecăţile ce au marcat adesea opera cărturarilor ieşiţi din rîndurile naţiunilor constituţionale ale Transilvaniei.

3.5. Cîteva dintre conceptele şi metodele examinate mai sus, ce prezintă interes pentru noutatea lor, raportată la secolul anterior, ori pentru vigoarea cu care se reiau adevăruri altădată imprecis conturate, vor deveni achiziţii ferme pentru lingvistica românească începînd cu Şcoala Ardeleană.

a) În ciuda unui caracter încă schematic şi incipient, examinarea limbii române vizează *geneza* şi *evoluţia* sa.

b) Afirmarea descendenţei limbii române din latina populară sau vulgară.

c) Importanţa acordată noţiunii de „structură internă'' în afirmarea caracterului limbii.

d) Analiza împrumuturilor (slave, greceşti, ungureşti) şi motivarea lor istorică şi culturală.

e) Punerea în discuţie a unui preţios şi bogat material lingvistic (glosare, fragmente de texte, toponime etc.) în cadrele trasate fie de lingvistica comparată, fie de etimologie.

Témoignages transylvains du XVIIIe siècle sur la langue roumaine

(R é s u m é)

Dans l'histoire du concept de « romanité du peuple roumain et de la langue roumaine », l'étape représentée par l'historiographie transylvaine de l'époque des Lumières (1700—1780) est importante surtout par la naissance du dialogue des savants saxons et hongrois avec les ouvrages roumains : ceux du grand écuyer Constantin Cantacuzène, du prince Démètre Cantemir ou des manuscrits anonymes.

L'étude propose une ésquisse des principales opinions concernant l'origine latine de la langue roumaine à l'époque envisagée. Ces témoignages peuvent être groupés en quatre séries : ceux qui affirment tout simple-

[91] Un concept atît de preţios a aşteptat aproape douăzeci de ani pînă cînd să revină sub pana unui cărturar român ; Ion Budai-Deleanu, în memoriul *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina*, datat de Ion Gheţie c. 1805 (*Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, Bucureşti, 1967, p. 37), afirmă descendenţa limbii române „din vechea limbă romană populară", v. Ioan Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, ed. M. Teodorescu şi I. Gheţie, Bucureşti, 1970, p. 39.

ment la latinité du roumain (M. Schmeizel, I. Szégédy, A. Huszti, M. Horvath, M. Bel), puis ceux qui utilisent le concept de « mélange linguistique », en insistant sur la contribution des langues slaves et de l'hongrois (J. Filstich, G. Soterius, S. Timon, G. Pray, J. Benkő, K. G. v. Windisch, F. J. Sulzer). Une autre catégorie de savants tâche d'établir une analogie entre le roumain et le gallois (I. Sálágy, J. Seivert, D. Cornides, K.G.v. Windisch) ; d'autres, enfin, sont les partisans du latin vulgaire (I. Sálágy, F. Griselini).

August 1988

Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret nr. 12

O STRUCTURĂ SINTACTICO-SEMANTICĂ: *NU... DECÎT*

ANDRA ȘERBĂNESCU

Analiza structurii *NU ... DECÎT* evidențiază trăsăturile sintactice și semantice ale construcției, modul de funcționare in sincronie și în diacronie, conducînd la ideea că organizarea textului in forma acestei negații expletive corespunde, de fapt, unor tipare de gîndire umană.

A. DELIMITĂRI

0. Printre multiplele posibilități de organizare a enunțurilor în limba română se numără și structura *NU...DECÎT*, pe care, în cele ce urmează, o vom analiza în individualitatea sa sintactică și semantică, avînd în vedere 1500 de ocurențe din diferite stiluri funcționale ale limbii, din diferite epoci istorice, fără a pierde din vedere atestările orale.

Pornim deci cercetarea de la exemple de tipul: *Mă simt foarte liber, n-am* **decît** *obligațiile pe care eu însumi mi le asum.* (Buzura, *O.*, 364) [1].

1. La un prim contact al receptorului cu textul, structura va fi integrată în clasa enunțurilor negative, cu care are în comun prezența negatorului *nu* în fața verbului, dar în același timp, ea se înrudește cu fenomenul negării negației [2] prin sensul global pozitiv, emfatic, pe care il actualizează. Complexitatea raporturilor sintactice și semantice care se stabilesc între constituenții structurii are ca rezultat actualizarea unui tip special de negație, în care formei negative din planul expresiei îi corespunde un conținut afirmativ. Cunoscut în literatura de specialitate sub numele de *negație expletivă*, fenomenul este înregistrat și discutat de diferiți autori [3]. Aceștia includ printre modalitățile de realizare a negației expletive și structurile pe care le vom avea aici în vedere.

1.1. Astfel, într-un studiu mai amplu dedicat negației în limba română [4], Georgeta Ciompec discută structurile de acest tip, remarcînd faptul că atunci cînd un constituent este marcat restrictiv este necesară prezența adverbului *decît*, considerat în distribuție complementară cu *numai*: **N-***a lipsit* **decît** *el* = *A lipsit* **numai** *el*.

1.2. Două articole apărute în 1971 aprofundează studiul enunțurilor conținîndu-l pe *decît*. D. Crașoveanu este de părere că structurile în discuție conțin o negație și o afirmație între care se stabilește un raport de opoziție: negația nu se referă, propriu-zis, la predicat, în ciuda formei negative a acestuia, ci la altceva. Acest altceva nu apare exprimat în

[1] Augustin Buzura, *Orgolii*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977 (Buzura, *O.*).

[2] Pentru conceptul „negarea negației" vezi, de pildă, Petre Botezatu, *Semiotică și negație*, Iași, Junimea, 1973, p. 187–235. În ceea ce privește înrudirea structurii *NU ... DECÎT* cu fenomenul negării negației vezi **3.1.** și **5.2.5.**

[3] Dintre studiile abordînd problema negației expletive în limba română ne vom opri în acest articol asupra acelora care, oferind cadrul teoretic necesar, discută în același timp — sau cel puțin inventariază — structura *NU ... DECÎT*.

[4] Georgeta Ciompec, *Observații asupra exprimării negației în limba română în secolul al XVI-lea — al XVIII-lea*, în SCL, XX, 1959, nr. 2, p. 197–209.

text, dar „el există acolo tocmai prin faptul că este negat" [5]. Deci autorul consideră construcţiile ca fiind rezultatul unei elipse.

1.3. Ecaterina Teodorescu reia discuţia şi argumentează că „structurile nu pot fi considerate eliptice, rezultat al acţiunii principiului de economie, deoarece schimbarea planului material, prin încorporarea termenului de referinţă, modifică semnificaţia lingvistică" şi „dacă negaţia s-ar fi referit la termenul absent, negaţia ar fi dispărut o dată cu el". De aceea, ipoteza autoarei este că *decît* face parte din categoria cuvintelor negative care atrag după sine prefixarea negaţiei *nu* la verb. Această dublă negaţie este „un simplu fapt de expresie şi nu are valoare semantică" [6].

1.4. Ion Moise observă că „în funcţie de limbajul în care se folosesc, aceste construcţii [expletive — n.n., A.Ş.] pot avea structuri şi nuanţe de sens diferite", că „afirmaţia cu formă negativă se deosebeşte de cea obişnuită nu numai prin structură, dar şi printr-un plus de expresivitate". Printre construcţiile discutate de autor se află şi cele conţinîndu-l pe *decît*, structură explicată după cum urmează : „Ceea ce în propoziţie sau în frază avem exprimat la formă negativă este în fond o afirmaţie, reprezintă singura acţiune realizată dintr-o multitudine de acţiuni posibile. Acţiunile nerealizate rămîn neexprimate" [7].

1.5. Într-un studiu intitulat *La négation dite explétive*. . ., L. Mourin analizează contrastiv — în diferitele limbi romanice — situaţiile în care „adverbul negativ pierde valoarea sa plină şi devine expletiv". Printre acestea, ca element component al unui sistem care în română a cunoscut o anumită evoluţie, este inventariat tipul : *Aşa cum mergem acum cred că n-o să ajungem la Bucureşti* **decît** *mîine la prînz* [8].

1.6. Pornind de la aceeaşi constatare că „adverbul *nu* îşi pierde caracterul de marcă distinctivă în enunţuri în care se instituie o contradicţie între aspectul negativ al planului expresiei şi caracterul pozitiv al planului semantic", D. Irimia remarca interdependenţa sintactică a elementelor care constituie secvenţa *NU. . .DECÎT*, faptul că „natura pozitivă în aceste enunţuri este fixată în planul expresiei prin însoţirea adverbului negativ cu adverbul restrictiv *decît*" [9].

1.7. Negaţia expletivă este considerată de Georgeta Ciompec [10] „o servitute gramaticală" cu caracter general romanic, „o prezenţă logic nejustificată, determinată gramatical, facultativă". Studiul diacronic întreprins de autoare relevă o frecvenţă mare în limba veche a negaţiei expletive de diferite tipuri, printre care este înregistrată şi construcţia pe care o vom discuta.

[5] D. Craşoveanu, *Observaţii asupra complementului de excepţie şi a subordonatei corespunzătoare*, în LR, XX, 1971, nr. 2, p. 154.

[6] Ecaterina Teodorescu, *Pe marginea raportului de excepţie*, în LR, XX, 1971, nr. 5, p. 473—478.

[7] Ion Moise, *Construcţii negative cu valoare afirmativă în diferite stiluri funcţionale ale limbii române*, în LR, XXVII, 1978, nr. 1, p. 3—10.

[8] L. Mourin, *La négation dite explétive dans les langues romanes*, în SCL, XX, 1979, nr. 4, p. 315—328.

[9] D. Irimia, *Structura gramaticală a limbii române. Sintaxa*, Iaşi, Editura Junimea, 1983, p. 57.

[10] Georgeta Ciompec, *Mica enciclopedie a limbii române. Negaţia*, în LL, 1984, nr. 3, p. 340—346.

1.8. Construcția este discutată și de Mioara Avram în *Gramatica pentru toți* în contextul stabilirii sinonimiei dintre unele propoziții negative și altele pozitive. Discuția despre relația dintre construcțiile sinonime : **Nu** *cer* **decît** *două lucruri* = *Cer* **numai** *două lucruri* este continuată de autoare după cum urmează : „Negația perifrastică de tipul *verb negativ + altul (altcineva, altceva) + decît...* comunică în esență același lucru ca enunțul pozitiv, cu o structură mult mai simplă, în care verbul este urmat imediat de partea de propoziție sau propoziția subordonată introdusă prin *decît* în varianta negativă : **Nu** *era nimeni altul* **decît** *X=Era X (...)*; construcțiile negative perifrastice reliefează partea de propoziție sau propoziția subordonată pe care o introduc, de aceea sînt preferate, pînă la abuz, în publicistica actuală"[11]. Sinonimia dintre cele două tipuri se bazează pe „intervenția negației (și a unei relații restrictive sau de excepție)" în propoziția pozitivă, fapt care are ca rezultat „amplificarea emfatică" a structurilor mai simple[12].

B. PARTICULARITĂȚI SINTACTICE

2.1. Exemplele pe care le-am studiat atestă existența în limba română contemporană a două modalități de actualizare a structurii :

(a) *NU...* + alt... + *DECÎT...*

(b) *NU...* + *DECÎT...*,

fapt care are ca reflex, în momentul analizei sintactice, două situații distincte :

(a) constituirea poziției sintactice *complement de excepție*;

(b) constituirea altor poziții sintactice : *subiect, nume predicativ, complement direct etc.*,

avînd drept corespondente două concepte diferite :

(a) excepție ;

(b) restricție[13].

Din punctul de vedere al analizei noastre, distincția este relevantă numai în măsura în care ilustrează relația stabilită între două modalități diferite de organizare a textului, avînd însă aceeași semnificație globală : extragerea unei cantități pozitive dintr-una negativă :

(a) **N**-*am avut altă avuție*
Decît *praful de pe tălpile noastre.* (Isanos, *V.*, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.)

(b) *Stăpîni cînd* **nu** *sîntem* **decît** *pe azi*
Nu te gîndi la mîine nici la ieri. (Isanos, *V.*, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.)

Cele două structuri (a) și (b) sînt complementare. În (a) a acționat principiul redundanței, în (b) a acționat principiul economiei în limbă. Cele două tendințe ale sistemului lingvistic — redundanța și economia — sînt prezente în mintea fiecărui vorbitor care gîndește mesajul și recurge la una dintre posibilități în funcție de intențiile de comunicare la un moment dat. Deosebirea esențială dintre cele două structuri paralele constă, din punctul de vedere al descrierii noastre, în gradul de accentuare diferit pe

[11] Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, Editura Academiei, 1986, p. 249.

[12] *Ibidem*, p. 382, 384.

[13] Pentru problemele teoretice privind analiza și interpretarea complementului de excepție, vezi Fulvia Ciobanu, *Cu privire la construcțiile care exprimă cumulul și excepția*, în LR, XI, 1962, nr. 4, p. 375—386 ; *Gramatica limbii române*, vol. al II-lea, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Academiei, 1966, p. 203 (=*G.A.*), precum și lucrările citate în notele 5, 6, 11.

care îl implică, reflectînd, în acelaşi timp, modul în care vorbitorul se raportează la sistemul lingvistic. Cercetarea diacronică a textelor relevă o frecvenţă mai mare în limba veche a tipului (a) şi întărirea poziţiei în sistem a tipului (b) în limba actuală, fapt explicabil, de altfel, prin tendinţa de simplificare a exprimării. În tipul (a), abstragerea cantităţii pozitive din cea negativă se face în mod explicit (prin relaţia imediată care se stabileşte între *alt* şi ,,cantitatea'' extrasă), în tipul (b), relaţia este implicită. În majoritatea situaţiilor, cele două tipuri sînt în variaţie liberă :

(a) **Nu** *cumpără altceva* **decît** *cărţi*,
(b) **Nu** *cumpără* $\emptyset$ **decît** *cărţi*,

dar există cazuri în care numai tipul (b) se actualizează în vorbire, deşi potenţial, există şi un tip (a), nereperat :

Însămînţările **nu** *s-au încheiat* **decît** *pe 40 la sută din suprafeţe*,
Însămînţările* **nu *s-au încheiat pe alt procent* **decît** *de 40 la sută din suprafeţe*.

Aceste atestări, puţine de altfel, împreună cu unele situaţii în care între tipul (a) şi tipul (b) apare o diferenţă de organizare sintactică :

(a) **Nu** *chem pe altcineva* **decît** *pe el*,
(b) **Nu**-*l chem* **decît** *pe el*,

indică tendinţa distanţării celor două tipuri şi evoluţia lor independentă. Cum această tendinţă nu s-a constituit încă într-o normă, cu excepţia nuanţărilor făcute aici, în articolul de faţă nu vom opera distincţia dintre cele două modalităţi de actualizare.

2.2. În ceea ce priveşte organizarea sintactică, *NU*. . . *DECÎT* se prezintă în forma succesiunii la distanţă a două elemente care, din punct de vedere funcţional, sînt interdependente : *NU — adverb negativ*, *DECÎT — adverb restrictiv*.

2.2.1. Construcţia este, astfel, alcătuită din doi membri care se organizează în jurul adverbelor-centru, existînd patru modalităţi de realizare, în funcţie de extensiunea fiecărui membru[14] :

(a) *Membrul*$_1$ *restrîns ; membrul*$_2$ *restrîns*
Eu **nu**-*s* **decît** *un sol*, (Iosif, *P.*, 12, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.)
m_1 m_2

(b) *Membrul*$_1$ *dezvoltat ; membrul*$_2$ *restrîns*
Copii **n**-*avea dascălul Pintilie* **decît** *doi*, (Slavici, *O.*, I, 53, în
m_1 m_2
DLR, s.v. *decît*, ms.)

(c) *Membrul*$_1$ *restrîns ; membrul*$_2$ *dezvoltat*
Lucrez fără hodină la forma fericirii
Şi **n**-*am* **decît** *o mînă cu colb de cer în ea*, (Voiculescu, *P.*, II, 7,
m_1 m_2
în *DLR*, s.v. *decît*, ms.)

(d) *Membrul*$_1$ *dezvoltat ; membrul*$_2$ *dezvoltat*
Pe tata **nu** *l-am pomenit* **decît** *ca pe un pasionat om al cărţii*
m_1 m_2
(Blaga, *H.*, 11, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.)

[14] Înţelegînd prin ,,membru dezvoltat'' acea parte a structurii în care se stabileşte cel puţin un raport de subordonare, vom spune că extensiunea unui membru dezvoltat variază în funcţie de numărul raporturilor de subordonare stabilite în interiorul lui.

Această clasificare sintactică ilustrează statutul pe care îl are în limbă structura în discuție: pe de o parte, este un șablon de exprimare, avînd un caracter „închis", pe de altă parte, prin multiplele modalități de realizare, are un caracter „deschis". Cei doi termeni centru, *NU* și *DECÎT* sînt în interdependență sintactică, dar, în același timp, în jurul fiecăruia dintre ei enunțul se organizează în mod liber.

2.2.2. O nouă clasificare se impune în funcție de relația care se stabilește între cei doi membri : aceasta poate fi o relație la nivel propozițional sau frastic, determinată de principiul corespondenței dintre sintaxa propoziției și sintaxa frazei, un fapt de expresie fără implicații semantice decît în măsura în care orice nou termen al unei relații sintactice contribuie, cu propria valoare de sens, la realizarea unei noi relații semantice. Astfel, vom avea :

(a) *Tipul I* : *propozițional*
Gheena ta **nu** *arde* **decît** *pe osîndiți la dragoste eternă*, (Voiculescu, *P.*, II, 299, în *DLR* s.v. *decît*, ms.)

(b) *Tipul II* : *frastic*
Nu *fac* **decît** *să-mi amintesc învățămintele tale*, (C. Petrescu, *A.R.*, 174, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.).

Relația propozițional/frastic este o relație stabilită în funcție de opțiunea lingvistică a vorbitorului/scriitorului, o opțiune care nu are implicații semantice nici la nivelul codificării mesajului, nici la nivelul decodării lui. Criteriile de selecție care operează aici sînt traductibile în termeni ca : simplitate, concizie sau opusul acestora. Sînt puține situațiile în care organizarea propozițională sau frastică a enunțului se dovedește o particularitate structurală specializată pentru un anumit sens (vezi **4.2.1.**, **4.2.2.**, **4.2.3.**).

2.2.3. Vom aprofunda, în continuare, descrierea sintactică prin stabilirea relațiilor de vecinătate în care intră termenii construcției *NU... DECÎT*.

2.2.3.1. În ceea ce privește primul termen *(NU)*, poziția sa cea mai frecventă este de negator al verbului-centru în jurul căruia se structurează $membrul_1$:

(a) . . .**nu** *se mai aflau* **decît** *vreo trei-patru fire de păr* (Macedonski, *O.*, III, 5, în *DLR*, s.v. *decît*, mss.)

Alteori, în $membrul_1$, în locul verbului-predicat poate apărea o formă verbală nepredicativă care realizează aspectul negativ în mod specific : cu adverb negativ (infinitivul) sau cu prefix negativ (participiul, supinul, gerunziul).

(b) *Promit a* **nu** *face* **decît** *ce spui tu*,
Era acesta un gest **neiertat** **decît** *lui*,
Aflase un secret de **nedivulgat** **decît** *lui*,
M-am descurcat singură **neîntrebîndu-l** **decît** *pe el*.

Nu este exclusă nici posibilitatea ca în $membrul_1$ primul termen al negației expletive să fie un adjectiv derivat sau împrumutat cu un prefix negativ :

(c) . . .**in***admisibil* **decît** *lui*

sau un substantiv însoțit de o prepoziție cu valoare negativă, alcătuind împreună o îmbinare cu valoare adjectivală :

(d) *Ai rămas* **fără** *alt sprijin* **decît** *mine*. (*P.L.*, 131/24, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.)

Situațiile în care primul termen negativ se realizează printr-un prefix sau o prepoziție sînt mai puțin numeroase, deoarece forța negativă a

prefixelor şi a prepoziţiilor este inferioară celei pe care o are adverbul *NU*. În acelaşi timp, prin prefixe se realizează o negaţie parţială mult mai slabă în comparaţie cu negaţia totală realizată la predicat prin adverbul negativ. Prin *NU* este negat predicatul, elementul care ocupă locul central în propoziţie, în timp ce prin prefixare sînt negate elementele secundare ale enunţului, fapt care implică o concentrare diferită a atenţiei receptorului între cei doi membri constituenţi.

2.2.3.2. Analizînd acum membrul$_2$, în situaţia în care acesta este realizat la nivel propoziţional, se observă că *decît* (adverb fără funcţie de parte de propoziţie) contractează relaţii de vecinătate cu diferite clase morfologice:

— substantivul: **Nu** *căzu din el* **decît** *o mînă de cenuşă (P.L.*, 14/11, în *DLR* s.v. *decît*, ms.);

— adjectivul: **Nu** *mănîncă strugurii* **decît** *copţi;*

— pronumele: *Ea* **nu** *mai avea dureri, nici bucurii* **decît** *acelea ale copilului ei (P.L.*, 39/8, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.);

— numeralul: *Şi noi* **n**-*am fost* **decît** *o dată în casa omului* (Brăescu, *V.A.*, I, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.);

— verbul: **Nu** *aşteptăm alta din mila cerească,*
Decît *a muri* (Alecsandri, *O.* 73, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.);

— adverbul: **N**-a *sosit* **decît** *ieri;*

Prin intermediul structurii *NU...DECÎT* pot fi deci reliefate diferite părţi de vorbire, respectiv cele aflate în imediata vecinătate a lui *DECÎT*, acelea asupra cărora adverbul îşi răsfrînge în mod imediat valoarea restrictivă.

2.2.4. Alt aspect al structurii, oglindind mobilitatea sa, este acela că atît poziţia sintactică din membrul$_1$, cît şi cea din membrul$_2$ pot fi reluate:

...*eu* **nu** *ştiu nimic,* **nu** *ştiu* **decît** *că m-ai pricopsit cu un copil bătrîn* (Gellu Naum, *Z*, 27)[15];

Nu *cunoscuse din dragoste* **decît** *cuvintele schimbate încet,* **decît** *privirile şi jurămintele* (Demetrius, *A.*, 8, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.).

Dacă în prima situaţie este o repetiţie cu rolul de a accentua primul membru al structurii, în cea de a doua situaţie, enumerarea mai multor elemente diminuează forţa restrictivă a adverbului *DECÎT*.

2.2.5. Pentru a oferi o descriere de detaliu din care să putem extrage caracteristicile sintactice ale structurii, am considerat, pînă acum, fiecare dintre cei doi membri în individualitatea lui. Dincolo de această individualitate sintactică (determinată de însuşi statutul sintactic al adverbelor *NU* şi *DECÎT*), există şi o interdependenţă sintactică între cei doi membri, reflectată în modul specific de organizare a acestor tipuri de enunţuri, în care se stabileşte o continuitate sintactică (şi semantică) între termenii construcţiei.

2.2.5.1. Primul membru se organizează după reguli proprii de structură şi are rolul determinant în organizarea membrului$_2$, care continuă relaţiile sintactice deja stabilite.

[15] Gellu Naum, *Zenobia*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1986 (Gellu Naum, *Z.*).

O structură de tipul : ...*el* **nu** *e* **decît** *în simțire* (Macedonski, C. III, 15, în *DLR*, s.v. *decît*, mss.) ar putea fi privită ca o concatenare de două structuri independente, simple, dintre care cea de a doua conține o parte simetrică [16] cu prima și un element nou, suplimentar, care o justifică din punct de vedere semantic :

(a) *El nu e⌒DECÎT⌒(el) e + în simțire*

↓ Elipsa elementelor identice din punct de vedere structural și semantic ; reținerea doar a termenului care aduce o informație nouă

El **nu** *e* **decît** *în simțire.*

2.2.5.2. În egală măsură, structura poate fi privită ca o încorporare a morfemului discontinuu *NU...DECÎT* într-o structură simplă care devine, în urma acestei operații, complexă, atît din punct de vedere structural, cît și din punctul de vedere al cumulului suplimentar de sensuri : negativ + restrictiv :

(b) *El e în simțire*

↓ încorporare *NU...DECÎT*

El **nu** *e* **decît** *în simțire.*

În acest fel s-ar putea explica funcțiile sintactice diferite pe care le poate îndeplini termenul situat la dreapta adverbului restrictiv, ca reflex al relației sintactice stabilite anterior între acest termen și verbul devenit negativ.

Ambele interpretări explică marea libertate combinatorie a termenilor și ambele procese schematizate aici sînt prezente în mintea vorbitorului în momentul elaborării mesajului. Sînt două procese complementare (primul bazat pe elipsă — celălalt pe inserție), sinonime în condițiile raportării la mesajul generat.

2.2.5.3. Ceea ce este evident în ambele cazuri este interdependența sintactică dintre verbul-centru (membrul$_1$) și termenul din dreapta adverbului *DECÎT* (membrul$_2$), fapt exprimabil în diferitele funcții sintactice pe care acest din urmă termen le contractează în raport cu primul membru :

— subiect : **Nu**-*l călcau îndeobște* **decît** *săteni nevoiași* (C. Petrescu, *S.*, 29, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.) ;

— nume predicativ : *Celălalt, mai umilit,* **nu** *părea* **decît** *umbra celui luminat* (*P.L.*, 14/25, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.) ;

— complement direct : *E ușor a zice că literatura* **nu** *se exprimă* **decît** *pe sine* (Iorga, *PLR*, II, 21, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.) ;

— complement indirect : **Nu** *s-a mai interesat* **decît** *de ea* (Agârbiceanu, *S.*, 568, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.) ;

— complement circumstanțial de mod : **N**-*ar fi vrut să-i întrerupă* **decît** *încet gîndurile lui* (*P.L.*, 125/2, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.) ;

[16] Simetria este asigurată de opoziția pozitiv/negativ.

— complement circumstanțial de loc : *Acum* **nu** *privea* **decît** *înainte* (C. Petrescu, *P.*, 119, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.) ;

— complement circumstanțial de timp : *Sluga* **nu** *avea vreme* **decît** *sara* (Agârbiceanu, *S.*, 9, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.) ;

— complement circumstanțial de cauză : *Oamenii locului* **nu**-*l cunoșteau* **decît** *pentru acest păcat* (Sadoveanu, *O.*, XX, 51, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.) ;

— complement circumstanțial de scop : **Nu** *vin* **decît** *pentru a sta de vorbă cu el ;*

— complement circumstanțial de excepție : *Războiul* **n**-*are altă filozofie* **decît** *norocul* (Rebreanu, *P.S.*, 78, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.) ;

— complement circumstanțial sociativ : **Nu** *merge în oraș* **decît** *cu el ;*

— complement circumstanțial de relație : *Cele două femei* **nu** *semănau* **decît** *la trupuri* (Vinea, *L*, II, 307, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.) ;

— complement circumstanțial instrumental : *Faptul* **nu** *era dovedit* **decît** *prin supoziții* (Popa, *V.*, 95, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.) ;

— complement de agent : *Morfina* **nu** *va fi dată bolnavului* **decît** *de medic* (Belea, *P.A.*, 10, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.) ;

— element predicativ suplimentar[17] : . . . **n**-*are să-l revadă* **decît** *neînsuflețit* (Macedonski, *O.*, III, 17, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.).

2.2.6. Oricare dintre pozițiile sintactice exemplificate anterior acceptă o proiectare la nivel frastic prin intermediul unui predicat. În cazul în care în poziția a doua se află o propoziție, sistemul relațiilor sintactice este mai complex :

Nu *facem* **decît** *să reluăm o veche activitate* ((a. 1926), *PLR*, II, 340, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.).

Pe de o parte se stabilește o relație sintactică între propoziția$_1$ și propoziția$_2$, potrivit căreia prima, în calitate de regentă, regizează o completivă directă, pe de altă parte propoziția$_2$ se organizează conform unor reguli proprii de structură, neafectate în vreun fel de relația cu prima propoziție. Prin acest dublu sistem de relații se explică prezența, alături de adverbul restrictiv, a unui element de relație specific subordonatei respective :

Nu *vine* **decît** *SĂ-mi ceară bani ;*
Nu *face* **decît** *CUM am învățat-o ;*
Nu *merge* **decît** *UNDE o trimit eu ;*
Nu *vine* **decît** *CÎND termină lecțiile* etc.

[17] În considerarea pozițiilor sintactice adoptăm aici punctul de vedere al *Gramaticii Academiei* (ed. cit). Pentru o altă interpretare, vezi D. Crașoveanu, *op. cit.*, care, considerînd structura respectivă rezultat al elipsei termenului de referință, analizează toate pozițiile sintactice constituite în forma *NU ... DECÎT* ca fiind complemente de excepție.

2.2.7. Analiza relevă o incompatibilitate a structurii cu raportul atributiv, precum și cu raporturile circumstanțiale opozițional, consecutiv, concesiv, cumulativ. În ceea ce privește raportul atributiv, acesta se actualizează, avînd în calitate de termen regent un substantiv sau pronume. Cum structura *NU...DECÎT* leagă cel de-al doilea termen *(DECÎT)* de un verb, prin intermediul negației *NU*, este evident că raportul atributiv este exclus din această relație. În ceea ce privește celelalte patru raporturi, acestea sînt de natură semantică, deci nu implică nici o restricție combinatorie, ci cunosc numai limite ale competenței semantice (vezi **3.2.1.**, **3.2.2.**, **3.2.3.**, **3.2.4.**).

2.3. Alături de tipul structural discutat în paragrafele anterioare

(I) NU... verb *(alt* + pronume/adverb) DECÎT...

au fost inventariate enunțuri constituite în formula :

(II) NU — [verb$_1$ (modal) — verb$_2$] — DECÎT...

Activitatea noastră, în chip firesc, **nu** *poate fi* **decît** *tradițională* (Murnu, *PLR*, II, 444, în *DLR*, s.v. *decît* ms.),

Autorul **nu** *trebuie să se conformeze* **decît** *propriului sentiment moral* ((1904), *PLR*, II, 61, în *DLR*, s.v. *decît* ms.).

Deci un al doilea tip structural, variantă a tipului de bază (I). Distinctă aici este succesiunea, în membrul$_1$, a două verbe, dintre care primul marcat negativ (și modal), cel de al doilea marcat pozitiv. Formal, relația se stabilește între verbul negativ și membrul$_2$, dar, semantic, coerența structurii este asigurată de relația dintre verbul subordonat și membrul$_2$[18]. În aceste condiții, dată fiind și relația semantică dintre cele două verbe, convenabilă analizei ar fi acceptarea predicatului verbal compus, explicînd în acest fel relația dublă pe care o stabilește negatorul : formal cu verbul$_1$, semantic cu verbul$_2$.

2.4. Descrierea sintactică întreprinsă aici a condus la reliefarea cîtorva trăsături specifice structurii în discuție, impunînd totodată concluzia că, în limba actuală, secvența *NU...DECÎT* are statutul unei îmbinări stabile cu o largă disponibilitate combinatorie. Ea nu impune enunțului particularități structurale suplimentare, funcționînd ca morfem discontinuu al negației expletive. Construcția *NU...DECÎT* este folosită frecvent de vorbitori, care, neexplicîndu-și contradicția dintre planul expresiei (negativ) și planul conținutului (pozitiv), tind să reunească cele două laturi, eliminînd adverbul negativ :

Am găsit **decît** *cărți*,

Am lucrat **decît** *atît*[19].

Greșeala de exprimare pornește din faptul că vorbitorii nu au sesizat că sinonimia cu *numai/doar* nu se stabilește cu adverbul *DECÎT*, ci *cu* o structură complexă *NU...DECÎT*, fiind deci o sinonimie lexico-sintactică.

[18] Vezi Valeria Guțu, *Semiauxiliarele de mod*, în *Studii de gramatică*, vol. I, București, Editura Academiei, 1956, p. 64.

[19] Vezi Mioara Avram, *Particularități sintactice în dacoromână*, în SCL, XVIII, 1977, nr. 1, p. 29—36, articol reprodus în *Probleme ale exprimării corecte*, București, Editura Academiei, p. 145—148 ; vezi și Ion Coteanu (coordonator), *Limba română contemporană*, ediție revizuită și adăugită, vol. I, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1985, p. 261.

C. PARTICULARITĂȚI SEMANTICE ALE CONSTRUCȚIEI

3. În analiza semantică pe care o vom întreprinde în continuare vom urmări mecanismul de constituire a sensului prin cooperarea sensurilor parțiale ale constituenților și interacțiunea stabilită între enunțul-bază și mofemul discontinuu *NU...DECÎT*.

3.1. Comparînd din punctul de vedere al informației semantice transmise două structuri :

(a) *Mănîncă mere ;*

(b) **Nu** *mănîncă* **decît** *mere ;*

se observă că informația semantică principală pe care o transmite fiecare dintre ele este aceeași, în ciuda faptului că (a) este — la nivel strict formal — afirmativă, iar (b), negativă. Față de (a), (b) are în plus o nuanță semantică secundară datorată trăsăturii semantice inerente a adverbului *DECÎT* [+ restrictiv/+ excepție]. Aceasta demonstrează că *NU... DECÎT* nu reprezintă numai un mod de organizare sintactică a textului, ci este, în același timp, o structură semantică. Elementul central al structurii semantice pare să fie adverbul *DECÎT*, acționînd simultan în dublu sens : pe de o parte intră în relație semantică imediată cu *NU*, căruia îi neutralizează valoarea negativă, pe de altă parte, acționează asupra enunțului în ansamblul său, imprimîndu-i sensul restrictiv. Neutralizarea sensului negativ și constituirea unui nou sens, pozitiv, este rezultatul interdependenței semantice dintre elementele componente ale structurii, în timp ce sensul restrictiv este acea trăsătură distinctivă care rămîne după ce a acționat legea negării negației între constituenți :

NU — [+ negativ]
DECÎT — [+negativ], [+ restrictiv/+excepție]

NU...DECÎT — [+ afirmativ], [+ restrictiv/+ excepție].

Cum interacțiunea semantică este rezultatul conlucrării sensurilor parțiale (care nu pot fi neglijate), vom observa, ca și în cazul analizei sintactice, o libertate combinatorie a fiecăruia dintre cei doi constituenți și la nivel semantic.

3.1.1. *NU* imprimă enunțului un sens negativ. Cum orice enunț pozitiv acceptă un corespondent negativ, rezultă că orice verb acceptă negația, fiind în mod potențial primul membru al unei structuri *NU...DECÎT*.

3.1.2. *DECÎT* exprimă excepția și/sau restricția [20]. Cum orice fapt poate constitui o excepție de la ceva, o restricție față de ceva, rezultă că, din punct de vedere semantic, orice element, indiferent de sensul său intrinsec, poate primi această marcă semantică suplimentară.

3.1.3. *NU...DECÎT* va păstra caracteristicile semantice parțiale ale constituenților săi, dezvoltînd, totodată, un sens global nou.

3.2. Stabilind în **2.2.5.3.** și **2.2.7.** posibilitățile combinatorii la nivel sintactic, observam incompatibilitatea structurii *NU...DECÎT* cu vecinătatea pozițiilor sintactice opoziționale, consecutive, concesive, cumulative, fapt explicabil în termeni semantici.

3.2.1. Complementul circumstanțial opozițional „arată obiectul sau acțiunea care se opune celor exprimate prin subiect, prin complement sau prin predicatul propoziției" [21]. Prezența sa în structura *NU...DECÎT*

[20] Vezi precizările de la **2.1.** privind relația excepție/ restricție.

[21] *Gramatica limbii române*, ed. cit., p. 199.

este exclusă datorită faptului că structura în sine exprimă opoziția dintre un fapt negativ (în membrul$_1$) și un fapt pozitiv (în membrul$_2$). Dacă în cazul complementului circumstanțial opozițional opoziția este stabilită la nivel semantic printr-un termen (complementul respectiv), în cazul structurii *NU... DECÎT* opoziția este stabilită în egală măsură la nivel sintactic (prin organizarea enunțului în raport cu morfemul discontinuu) și la nivel semantic (prin relația semantică stabilită între constituenții din cei doi membri).

3.2.2. În ceea ce privește complementul circumstanțial concesiv, acesta ,,determină un verb sau un adjectiv, indicînd un obiect sau o situaţie care ar fi fost de aşteptat să împiedice realizarea unei acţiuni sau existenţa unei calităţi" [22]. În acest caz, un termen puternic marcat de o nuanţă semantică inerentă (*deși*, *cu tot*, *în ciuda* etc.) face legătura între cele două părţi ale enunţului care ar trebui să fie în raport semantic de opoziţie, raport anulat tocmai prin acest termen. Anularea opoziţiei dintre cei doi membri exclude posibilitatea concurenţei cu structura *NU ... DECÎT* (unde esențială este tocmai opoziția termenilor).

3.2.3. Complementul circumstanțial de mod consecutiv apare atunci cînd ,,complinirea modală se face în raport cu consecințele pe care le are sau le poate avea acțiunea sau calitatea" [23]. Aceasta înseamnă că prin relația stabilită între regentă și subordonată sînt exprimate simultan două nuanțe semantice : modul și consecința. Sistemul relațiilor semantice din limba română cunoaște situații în care un tip de subordonată are două valori (ex. opozițională — concesivă etc.), dar exprimarea simultană a trei valori (mod + consecință + excepție) nu este posibilă. Ideea de consecință unică se exprimă prin relația directă dintre cele două propoziții, în timp ce existența mai multor consecințe se exprimă prin reduplicarea poziției sintactice.

3.2.4. Ocurența lui *NU...DECÎT* nu este posibilă nici în contextul imediat al raportului cumulativ. Cumulul exprimat de acest raport și excepția implicată în *NU...DECÎT* se exclud în mod logic [24].

3.3. Pe lîngă coerența semantică necesară fiecăruia dintre cei doi membri ai structurii, este necesară o compatibilitate de sens și între cele două părți care, prin intermediul morfemului *NU...DECÎT*, intră în interacțiune, astfel încît noua organizare sintactică determină o reorganizare a relațiilor semantice. De pildă : sînt corecte în limba română enunțuri independente ca :

Mănîncă. Ascute creioane,

dar este incorectă reunirea lor prin *NU...DECÎT* :

*Nu *mănîncă* decît *ascute creioane* [25].

[22] *Ibid.*, p. 198.

[23] *Ibid.*, p. 186.

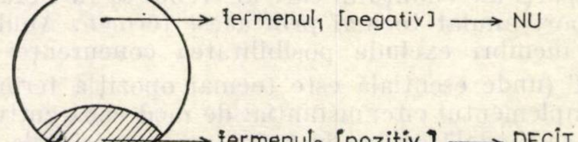
[24] Faptul că excepţia şi cumulul se confundă uneori (*Afară de cărţi a luat şi caiete*) se explică nu prin relaţia semantică dintre termeni, ci prin omonimia elementului *afară de*, care se dezambiguizează contextual. Fără o prealabilă dezambiguizare semantică se stabileşte uneori sinonimia *afară de* (cumulativ) ~ *nu ... decît* (excepţie/ restricţie) reţinîndu-se de la acest din urmă termen doar *decît* (vezi 2.4.) şi ajungîndu-se la o structură greşită : *Mai aveţi decît acestea*? Această greşeală de exprimare este discutată de Mioara Avram, *Particularităţi sintactice regionale în dacoromână*, în *Probleme ale exprimării corecte*, Bucureşti, Editura Academiei, 1987.

[25] În forma actuală enunţul este reperabil — regional — în condiţiile în care elementele componente dobîndesc alte valori : *nu* — negaţie exclusivă a primului verb, *decît* — valoare conjuncţională adversativă, fiecare dintre cei doi termeni avînd propria individualitate sintactică şi semantică.

Pentru ca membrii unei structuri complexe – rezultat al relaţiei stabilite cu morfemul *NU...DECÎT* – să intre în relaţie de interdependenţă, o serie de constrîngeri semantice se impun.

3.3.1. Între $membrul_1$ şi $membrul_2$ trebuie să existe o continuitate semantică, în sensul că termenul al doilea trebuie să satisfacă una dintre valenţele semantice de care dispune primul termen.

3.3.2. De asemenea, succesiunea celor doi termeni este obligatorie, astfel încît primul trebuie să fie negativ, cel de al doilea fiind o „extragere" a unei „cantităţi", a unui „obiect", a unui „fapt" din sfera negativă a celui dintîi :

Prezenţa negatorului *NU* este justificată semantic prin OBIECTUL [26] negativ rămas în urma extragerii cantităţii pozitive, în timp ce prin *DECÎT* este introdus OBIECTUL pozitiv care face excepţie de la cantitatea negativă. În aceste condiţii, este evident că ordinea termenilor este strictă, în sensul că, în primul rînd trebuie precizat elementul negativ *(NU)* şi apoi stabilită excepţia/restricţia *(DECÎT)*. Această particularitate de topică reflectă în limbaj raporturile logice care s-au stabilit la nivelul gîndirii.

D. STRUCTURA *NU...DECÎT* ÎN DIFERITE CONTEXTE

4.1. Dincolo de o asemănare pur formală, analiza semantică relevă diferenţe între tipul de structură discutat şi enunţuri ca :

Nicăierea **n**-*am văzut vardişti mai graşi şi cu ochii mai somnoroşi* **decît** *în tîrgul nostru* (Sadoveanu, *O.*, VI, 215, în *G.A.*, 187).

Deşi negaţia *NU* se află în faţa verbului, din punct de vedere logic ea vizează adjectivul *(nu sînt mai graşi)*. *DECÎT* funcţionează, în aceste condiţii, ca morfem al comparaţiei (substituibil prin *ca)*, independent de aspectul negativ al verbului. Independenţa sintactică şi semantică a celor două elemente devine evidentă în cazul comutării unuia dintre ele cu morfemul Ø.

Ø *Am văzut vardişti mai graşi şi mai somnoroşi decît în tîrgul nostru*
Ø *Am văzut vardişti mai graşi şi mai somnoroşi* Ø *în tîrgul nostru.*

Schimbarea din planul expresiei antrenează o modificare în planul conţinutului : dacă structura iniţială transmitea sensul general de superlativ, realizat prin excludere, *(cei mai graşi, foarte graşi)*, ceea ce se obţine în

[26] Folosim aici termenul *obiect* cu sens generalizator abstract.

urma comutării este o comparație de superioritate, incompletă cînd al doilea termen lipsește). Asemănarea dintre acest tip de comparație și structura analizată de noi se datorează relației semantice care se stabilește între termenul negativ generic *nicăieri, nimeni, nicicînd* etc. și sensul restricție/excepție intrinsec actualizat de *DECÎT* în context negativ [27].

4.2. În unele situații, reorganizarea relațiilor sintactice și semantice dintre verbul-centru și *NU...DECÎT* are ca rezultat constituirea unor enunțuri care, deși aparent se structurează în același mod, dezvoltă noi sensuri.

4.2.1. În fiecare dintre cele două atestări :

(a) **Nu** *rămăsese* **decît** *o palidă mîhnire de toamnă* (Sadoveanu, *O.*, I, 28, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.),

(b) **Nu** *i-ar rămînea* **decît** *să plece* (Macedonski, *O.*, III, 15, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.),

enunțul se organizează la nivel sintactic în relație cu morfemul discontinuu *NU...DECÎT*, dar în timp ce în (a) verbul *a rămîne* funcționează ca verb predicativ, intrînd în relație cu un nominal-subiect din membrul$_2$, actualizînd sensul „a sta pe loc, a sta în același punct", în (b), urmat de o propoziție sau de un verb la mod nepersonal, *a rămîne* dobîndește valori modale : „singura posibilitate pe care o mai are subiectul este să...". Sensul modal al structurilor din clasa (b) se poate explica prin gradul mai avansat de sudură dintre verbul centru *a rămîne* și morfemul *NU... DECÎT*, proces în care folosirea repetată a construcției într-un anumit context a jucat un rol important. Unitatea semantică a structurilor (b) este verificabilă prin sinonimia : *nu-(mi) rămîne decît... = trebuie.* Orice substituire a verbului-centru anulează sinonimia, așa după cum renunțarea la negație antrenează modificarea sensului : *∅ rămîne ∅ să plec = urmează să plec.* Aceleași schimbări operate asupra structurilor (a) nu antrenează modificări : este posibilă, în condițiile păstrării sinonimiei lexicale, substituirea verbului

Nu *mai rămăsese* **decît** *o palidă mîhnire de toamnă*
Nu *se mai afla (acolo)* **decît** *o palidă mîhnire ...*
Nu *mai era (acolo)* **decît** *o palidă mîhnire ...*
Nu *se mai păstra* **decît** *o palidă mîhnire ...*
Nu *mai persista* **decît** *o palidă mîhnire ...*

precum și transformarea structurii negative în corespondentul pozitiv :

∅ Rămăsese ∅ o palidă mîhnire de toamnă (doar).

Diferența dintre tipul (a) și tipul (b) se explică atît prin polisemantismul verbului *a rămîne*, cît și prin relația sintactică pe care acesta o contractează cu membrul$_2$: de tip nominal (a), de tip verbal (b).

4.2.2. O situație similară de specializare semantică a unor structuri echivalente (inițial) din punctul de vedere al organizării sintactice se întîlnește atunci cînd verbul centru este *a avea* :

(a) *...întrebarea lui* **n**-*avea* **decît** *un răspuns* (C. Petrescu, *P.*, 12, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.);

(b) *Tu* **n**-*ai* **decît** *să strîngi baierele pungii* (Alecsandri, *M*, 1226,

[27] *DECÎT* actualizează aici o dublă valoare : morfem al comparației și adverb restrictiv ; vezi Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, 1960, p. 131 (= *Evoluția*...).

în *DLR*, s.v. *decît*, ms.);

(c) **N**-*are* **decît** ! *Exclamă Laura. Averea noastră îi aparține* (Vinea, *L*, I, 252, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.).

Diferența între cele trei tipuri constă în nuanța semantică : (a) exprimă posesia, (b), necesitatea, (c), posibilitatea. În (a), *a avea* actualizează sensul său plenar, predicativ, „a poseda" și intră în relație sintactică, prin intermediul morfemului *NU*...*DECÎT*, cu un nominal obiect direct, în timp ce în (b) și (c) verbul se raportează la o structură propozițională (sau la un verb la mod nepersonal), îndepărtîndu-se astfel de sensul de bază și devenind verb modal. Specializarea sintactică are deci implicații semantice, care, la rîndul lor, se actualizează diferit în funcție de vecinătățile contextuale : *N-ai decît să pleci* poate actualiza, în funcție de context, sensurile : „Poți să pleci" și „Trebuie să pleci".

4.2.3. Sensuri diferite în contextul structurii *NU*...*DECÎT* actualizează și verbul *a putea* :

(a) **Nu** *pot* **decît** *să-ți dau un sfat ;*

(b) **Nu** *pot* **decît** *să-ți mulțumesc ;*

(c) **Nu** *puteau fi*...**decît** *două superbe exemplare umane* (Eftimiu, *N*, 6, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.).

Rezultat al conlucrării sensurilor parțiale din $membrul_1$ al structurii și $membrul_2$, sensul global al enunțului cunoaște cele trei variante : (a) posibilitate fizică și/sau morală ; (b) necesitate, (c) certitudine [28].

4.3. Dacă, în majoritatea situațiilor structurii *NU*...*DECÎT* îi corespunde în planul semnificațiilor emfaza — accentuarea printr-o dublă negație a unui sens pozitiv considerat ca excepție/restricție —, cele cîteva abateri de la semnificația generală au ilustrat constituirea în interiorul sistemului a unor valori suplimentare de natură modală, rezultat al interacțiunii sintactice și semantice dintre termeni. Datorită organizării sale, în care primul termen este negativ, structura — în ansamblul său — exprimă o atitudine negativă, de respingere, a vorbitorului față de faptul asertat. Gîndirea pornește dinspre o negație *NU* care va fi atenuată prin cel de al doilea termen *DECÎT*, fapt care, prin implicațiile psiholingvistice, îl exprimă pe vorbitor într-o mai mare măsură decît ar face-o structura pozitivă.

4.4.1. Dacă nu există reguli sintactice sau semantice care să guverneze ocurența construcției *NU*...*DECÎT*, se poate vorbi despre existența unor contexte care favorizează apariția ei. Urmînd drumul dinspre negare spre afirmare, un astfel de context este acela în care vorbitorul are o atitutudine „contestatară", de „dezaprobare", materializată la nivel lingvistic în negații de diferite tipuri. Acestui context lingvistic și extralingvistic structura *NU*...*DECÎT* îi este adecvată în măsura în care un fapt este afirmat sub forma aparentă a unei negații. De pildă, într-un fragment din romanul lui Augustin Buzura, *Orgolii* — o scrisoare de dezaprobare pe care Redman o trimite doctorului Cristian — sînt zece ocurențe ale structurii în patru pagini de text (p. 349–352).

[28] Pentru ambiguitatea operatorului modal *poate* vezi Emanuel Vasiliu, ***Preliminarii*** *logice la semantica frazei*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 194–195, și *Propoziții negative și atitudini epistemice*, în *PLG*, 6, 1974, p. 99–116.

4.4.2. Ca modalitate de realizare a emfazei în limba română, organizarea textului în forma *NU... DECÎT* este concurată de alte procedee : accentuare, topică, scindare [29] :

Prăjitură mănîncă doar;
Ceea ce mănîncă e o prăjitură;
Nu *mănîncă* **decît** *o prăjitură.*

Existenţa mai multor posibilităţi de realizare a emfazei contribuie la evitarea unor repetiţii supărătoare, deşi structurile nu sînt perfect sinonime, fiecare avîndu-şi individualitatea bine stabilită în sistemul limbii.

Posibilitatea coocurenţei a două mărci de emfază ca în :

(Tot) ceea ce face **nu** *este* **decît** *să citească*

atestă individualitatea structurii *NU...DECÎT* în sistemul de emfază al limbii române. Cele două mărci de emfază prezente în enunţ simultan nu sînt redundante, ci aduc un plus de expresivitate, o nuanţă semantică suplimentară (restricţia) şi o atitudine a vorbitorului faţă de enunţ (negarea).

4.4.3. Prin valoarea sa de exclusivitate pe care o imprimă enunţului, structura are valoare persuasivă mai mare în raport cu celelalte modalităţi de emfază, apărînd, uneori, în calitate de concluzie la o serie de afirmaţii anterioare :

Iată de ce scrutinele preliminare ... **nu** *vor face altceva* **decît** *să focalizeze atenţia publică asupra unuia sau altuia dintre candidaţi (România liberă*, anul XLVI, nr. 13456, joi, 11 februarie, 1988, p. 6).

4.5. Raportarea structurilor la corespondentul pozitiv relevă un interesant fenomen de sinonimie lexico-sintactică în care sînt antrenate, pe de o parte, lexemele *doar, numai, (în)tocmai* (vezi structurile (I), (II), pe de altă parte, construcţia *NU...DECÎT*. Fenomenul are în limbă două reflexe diferenţiate sintactic şi semantic.

O primă sinonimie se stabileşte între *NU...DECÎT* şi *numai, doar :*

(a) **Nu** *face* **decît** *două ore pînă acolo ;*
(I)
(b) *Face* **numai/doar** *două ore pînă acolo.*

A doua sinonimie antrenează lexemele *(în)tocmai, chiar :*

(c) *Excepţia* **nu** *face* **decît** *să confirme regula;*
(II)
(d) *Excepţia confirmă* **(în)tocmai/chiar** *regula.*

Comutînd, în fiecare dintre cele două situaţii, pe *NU...DECÎT* şi *numai, doar*, respectiv *(în)tocmai, chiar* cu Ø se obţine :

(I') *Face două ore pînă acolo ;*
(II') *Excepţia confirmă regula.*

În timp ce trecerea de la (I) la (I') a antrenat pierdere de informaţie semantică (restricţie/excepţie), transformarea lui (II) în (II') echivalează cu o modificare survenită în gradul de emfază care poate fi compensată prin intonaţie şi accentuare. Explicaţia pentru cele două sinonimii cu comportament diferit se află în modalitatea de constituire a structurilor de suprafaţă (a) şi (c).

În (a) verbul *a face* are sens lexical plenar, în timp ce în (c) el corespunde factitivului din structura de adîncime :

[29] Andra Şerbănescu, *Construcţii scindate*, în LR, XXXV, 1986, nr. 1, p. 3–10.

(e) *Excepţia FACE⁀să confirme.*

În virtutea organizării specifice structurii *(NU...verb centru — DECÎT ...)*, este extras din verbul *a confirma* factitivul şi plasat în membrul$_1$, în timp ce în membrul$_2$ rămîne verbul cu sens plenar :

(f) *a CONFIRMA→FACE⁀a confirma*

↓ reorganizarea în structura *NU...DECÎT*

NU *face* **DECÎT** *să confirme*

Între verbul$_2$ *(a confirma)* şi verbul$_1$ *(a face)* există o relaţie de incluziune : *a confirma* $\subset$ *a face*, dar cum purtător al informaţiei semantice este verbul$_2$, accentul în enunţ se mută asupra lui. Dacă în (a) a fost accentuată poziţia *complement*, în (c), sintactic este accentuată tot poziţia *complement*, dar, semantic, accentuarea vizează predicaţia. Vom spune deci că, în timp ce poziţiile sintactice ***subiect***, ***nume predicativ***, ***complement*** sînt accentuate pe baza relaţiei sintactico-semantice care se stabileşte în interiorul structurii între cei doi membri, poziţia sintactică ***predicat*** se accentuează prin disocierea factitivului de verb şi plasarea lor în poziţiile specifice structurii *NU...DECÎT*. În structurile de tip (II) predicaţia se realizează prin dublă exprimare, atît prin verbul factitiv, cît şi printr-un verb cu sens lexical plenar, astfel încît valoarea *excepţie / restricţie* exprimată prin *decît* trece într-un plan secundar, evidentă fiind valoarea emfatică. În structurile de tipul (I), accentul cade asupra sensului *excepţie/ restricţie*, în timp ce, datorită absenţei factitivului, valoarea emfatică este mai scăzută. Cele două sinonimii posibile sînt deci reflexul unor relaţii sintactico-semantice stabilite în mod diferit în momentul constituirii enunţului. Atunci cînd membrul este alcătuit dintr-o succesiune de două verbe (vezi **2.3.**) sinonimia se stabileşte astfel :

(a) **Nu** *puteau fi privite* **decît** *cu respect* (Iorga, *C.I.*, I, 111, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.) ;

(a') *Puteau fi privite* **doar** *cu respect ;*

(a'') *Erau privite* **în mod necesar** *cu respect.*

Forma (a') este apropiată de sinonimia din cadrul primului tip structural, în timp ce (a'') exprimă nuanţa modală prin elemente lexicale *(în mod necesar)*, reducînd succesiunea celor două verbe la un singur verb-centru.

4.6. Ca orice fenomen de sinonimie însă şi acesta este condiţionat de contextul lingvistic şi extralingvistic în care se actualizează. Enunţul :

N-*a făcut* **decît** *să confirme spusele mele*

este ambiguu. El poate fi interpretat ca :

(a) **Doar** *atît a făcut : a confirmat spusele mele* (nimic mai mult) ;

(b) **Tocmai** *asta e ceea ce a făcut : a confirmat spusele mele.* Adesea în dezambiguizarea sensului intervin morfeme suprasegmentale : intonaţie, accentuare.

4.7. Rezultat al multiplelor disponibilităţi semantice ale structurii *NU...DECÎT* este şi faptul că nuanţa restrictivă de excepţie pe care o exprimă se poate asocia, uneori, cu valori pragmatice suplimentare ale termenilor cu care intră în relaţie de vecinătate. Astfel, un enunţ structurat în forma *NU...DECÎT* poate exprima :

— dezaprobare/aprobare :

N-*a făcut* **decît** *să hoinărească toată ziua ;*

Nu *vorbea* **decît** *dacă era întrebată ;*

— nemulţumire :

Nu-*i dăduse* **decît** *zece lei;*

— minimalizare :

El **n**-*a făcut* **decît** *să repete ceva spus de alții;*

— rugăminte :

Nu-*ți cer altceva* **decît** *să mă ajuți;*

— indignare :

Nu *știu nimic* **decît** *că nu m-asculți;*

— surpriză :

Nu *era nimeni altul* **decît** *X;*

— hotărîre :

Nu *se oprea din lucru* **decît** *ca să-și tragă sufletul;*

— refuz, nesupunere :

Nu *face* **decît** *ce vrea el;*

Structura *NU...DECÎT* accentuează aceste valori semantice prin faptul că, fiind alcătuită din doi termeni interdependenți care dau enunțului amploare, concentrează atenția receptorului pe o porțiune mai mare de text. O organizare sintactică mai complexă presupune din partea celui care percepe mesajul un efort mai mare de înțelegere a relațiilor dintre elemente. Consecința acestui proces desfășurat în mintea receptorului este că el va fixa mai bine informația primită. Pentru el, acest mesaj decodat cu un efort superior de înțelegere va căpăta pregnanță față de alte organizări sintactice.

E. *NU...DECÎT* **ÎNTRE SINCRONIE ȘI DIACRONIE**

5.1. În limba română actuală structura este frecventă și se întîlnește în toate stilurile funcționale [30] : stilul beletristic (*Picioarele neputincioase, creierul plat, stins,* **nu** *erau* **decît** *o rană vie* — A. Buzura, *O*, p. 393); stilul științific (*...împrumuturile slave* **n**-*au făcut altceva* **decît** *să înlocuiască cuvintele latinești* — Iordan, *S.A.*, p. 78) [31]; stilul publicistic : (... *arăturile* **nu** *au fost efectuate* **decît** *pe 53 la sută din suprafață* — *România liberă*, anul XLIV, nr. 13328, 12 septembrie 1987, p. 1).

5.2. Alături de realizarea specifică din limba română contemporană (*nu...decît*), se mai păstrează încă enunțuri amintind, din punctul de vedere al materialului lexical cu care sînt construite, de modalitățile mai vechi de realizare :

Nimănui **nu** *i-a fost menit așa ceva,* **în afară** de *Ali Kedri* (B. Fox, *O.*, 249) [32],

Nu *se mai aude nici un zgomot* **în afară de** *cel al rîului* (O. Paler, *Caminante*, 195) [33].

5.2.1. Structuri analoage se întîlnesc în limba veche începînd cu secolul al XVII-lea, cînd construcția *NU...DECÎT* în forma actuală apare rar și de obicei în construcții complexe în care *decît* are și altă valoare (comparativă) :

[30] Dat fiind statutul aparte al stilului administrativ, nu am avut în vedere texte de acest tip.

[31] Iorgu Iordan, *Scrieri alese*, București, Editura Academiei, 1958 (Iordan, *S.A.*).

[32] Brunea-Fox, *Orașul măcelului*, București, 1944 (B. Fox, *O.*).

[33] Octavian Paler, *Caminante. Jurnal (și contrajurnal) mexican*, București, Editura Eminescu, 1980 (O. Paler, *Caminante*).

Aicea pre pămînt **n**-*are omul mai mare mîngîiere* **decît** *cînd şade la masă cu priiatenii cei dragi.* (Varlaam, *C.*, 318/18, apud M. Avram, *Evoluţia...*, p. 134).

În locul acestei structuri sînt preferate sinonimele :

NU...FĂRĂ (DE) : *Altă moarte cu blăstăm* **nu** *era* **fără de** *răstignirea* (Varlaam, *C.*, 108/2, în *DLR*, s.v. *fără*);

NU...AFARĂ (DE) : *Nimica* **afară nu** *grăiesc* **de** *cialea ce prorocii dziseră* (*Cod. Vor.*, 79/13, în *DLR*, s.v. *afară*);

NU...NUMAI : **Nu** *va fi dentru voi* **numai** *corabia* (*Cod. Vor.*, 45r/67) [34].

5.2.2. Urmărind variantele în care se realizează tipul de bază *NU... DECÎT* în limba veche, observăm că fluctuaţii în ceea ce priveşte modalitatea de actualizare apar, ca şi în limba actuală, şi la primul element din seria celor doi termeni negativi. Cea mai frecventă este situaţia în care acesta se realizează prin negaţia totală *NU* : *Alt fecior* **n**-*a avut* **fără de** *acesta* (Varlaam *C.*, II, 28) [35], alături de care apare, ca modalitate specifică de realizare a aspectului negativ la verbele la moduri nepersonale, nepredicative, prefixul negativ *ne* : *Mearsăm 40 de dzile îmblînd* **ne***mîncat*, **fără numai** *apă* (Dosoftei, *V.S.*, 80, in *DLR*, s.v. *fără*). Alteori, negarea primului termen se face în condiţiile în care verbul-centru este afirmativ, iar negaţia este parţială realizată fie în mod analitic (*nu* + termen pozitiv : *Au răbdat* **nu** *pentru alt, numai pentru credinţă* (Varlaam, *O.*, p., 193) [36] fie sintetic (pronume negativ) : *Altă* **nemica** *avînd* **fără** *cît era pre dînsul* (Dosoftei, *V.S.*, 244, în *DLR*, s.v. *fără*).

5.2.3. În ciuda analogiilor existente între organizarea sintactică a construcţiei în limba veche şi în cea actuală, există unele diferenţe constînd în poziţia pe care se situează vorbitorul/scriitorul în momentul opţiunii lingvistice. În secolul al XVII-lea tipul *NU...DECÎT* ocupa o poziţie periferică în sistem, varianta principală, frecventă fiind :

(I) $\text{NEGATOR}_1 \begin{cases} \text{NU ... } \\ \text{NE} \\ \text{NU ... ALT} \\ \text{NIMIC} \end{cases} \text{NEGATOR}_2 \begin{cases} \text{AFARĂ DE} \\ \text{FĂRĂ} \\ \text{NUMAI} \end{cases}$

în timp ce în limba actuală modelul principal este :

(II) $\text{NEGATOR}_1 \begin{cases} \text{NU ... (alt) ... DECÎT} \\ \text{PREFIX negativ} \\ \text{FĂRĂ + substantiv} \end{cases}$

celelalte variante ocupînd un loc secundar.

În momentul în care scriitorul/vorbitorul de astăzi recurge la o structură din clasa (I) el se depărtează de ,,şablonul'' actual, pe care îl simte desemantizat, preferînd elemente care, fiind mai puţin folosite, au

[34] *Codicele Voroneţean*, ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1981 (*Cod. Vor.*).

[35] Varlaam, *Cazania*, 1643, Bucureşti, 1943 (Varlaam, *C.*).

[36] Varlaam, *Opere*, ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1984 (Varlaam, *O.*).

pentru el o mai mare încărcătură semantică. El are deci posibilitatea să opteze pentru o formă lingvistică frecventă, asociată unui conținut sub un raport constant (clasa (II) : *NU... DECÎT)* sau să precizeze cu o mai mare claritate raporturile semantice cu ajutorul materialului lexical de care dispune, realizînd astfel o întoarcere la un stadiu anterior de limbă (I). Opțiunea între (I) și (II) este o problemă de idiostil.

5.2.4. Comparînd realizările actuale ale structurii *NU... DECÎT* cu modalitățile de actualizare în limba veche, două aspecte se impun observației :

1°. În diferitele stadii de evoluție a limbii, construcția se caracterizează prin continuitate semantică, în sensul că în permanență s-a menținut constantă succesiunea de două elemente aflate în interdependență, dintre care primul, negativ, cel de al doilea, restrictiv/de excepție. Aceasta se explică prin faptul că, la nivel logic, structura corespunde unui anumit mod de reflectare a realității, unui anumit mod de ordonare a gîndirii, a ideilor, pornind dinspre o negație ($membrul_1$ al construcției), înspre o afirmație ($membrul_2$ al construcției).

2°. Acestei continuități semantice îi corespunde, în planul formei, o discontinuitate lexicală în sensul că, de-a lungul evoluției sale, structura a cunoscut mai multe variante lexicale. Faptul se explică prin sinonimia termenilor care intră în alcătuirea structurii, precum și prin particularitatea lexicului de a fi supus într-o mai mare măsură transformărilor decît celelalte compartimente ale limbii. Fenomenul variației lexicale era mai frecvent în limba veche, al cărei principal mod de manifestare îl constituia aspectul oral, și este mai restrîns astăzi, cînd impactul textelor scrise favorizează formarea unor șabloane de exprimare.

5.2.5. Diferențele dintre variantele lexicale din limba veche și cele din limba contemporană nu sînt un simplu fapt de expresie, ci au implicații mai profunde.

Analizînd variantele din limba veche se constată că ele conțin o negație totală *(NU)* și o negație parțială *(fără, afară de, numai)* [37], ceea ce explică, prin fenomenul negării negației, trecerea în cadrul structurii de la aspectul negativ din planul formei la cel pozitiv în planul conținutului. În limba actuală, acest tip de relație între cei doi termeni s-a pierdut, dat fiind faptul că *DECÎT* este în esența sa un termen pozitiv. Noua relație conținută este de opoziție : *NU* negație/*DECÎT* afirmație. Cu toate acestea, relația semantică din interiorul structurii *NU... DECÎT* se înrudește cu fenomenul negării negației prin faptul că *DECÎT* anulează sensul negativ din $membrul_1$. Dacă opoziția termenilor este evidentă și ține de funcționarea structurii în sincronie, modul în care construcția se înrudește cu fenomenul negării negației se clarifică în momentul plasării analizei în diacronie. Astfel, în trecerea de la structurile vechi *NU... NEGATOR (fără, afară de, numai)* la forma actuală *NU... DECÎT*, construcția a cunoscut un stadiu intermediar cînd s-au constituit îmbinările libere *fără cît, fără cît den, fără decît... den, fără decît :*

Alta **nu** *e*, **fără cît** *cuvîntul lui Dumnezău cu care are a neguțători omul (Biblia*, (1688), $4^r/_1$, în *DLR* s.v. *fără) ;*

[37] Includem pe *numai* în clasa negatorilor, avînd în vedere criteriile etimologice *(numai* < *nu+mai).*

Viu Domnul Dumnezăul mieu, de iaste la mine turtă de pîine **fără de** *numai* **cît** *o mînă de făină (Biblia*, (1688), 258, 3, în *DLR*, s.v. *fără)*;

Nu *vom putea într-alt chip să ne deșteptăm sufletele...* **fără decît** *cu cea folositoare aducere aminte (Biblia*, (1688), 3 1/38, în *DLR*, s.v. *fără)*.

Elementele care compun aceste secvențe își păstrează individualitatea gramaticală, coocurența lor fiind întîmplătoare, determinată de succesiunea spontană a unor raporturi sintactice și semantice. În condițiile în care *DECÎT* are valoare afirmativă, ocurența sa în structurile în discuție este condiționată de prezența unui element negativ, care să neutralizeze prima negație și să confere, astfel, enunțului sensul global pozitiv. Sub influența negatorilor *FĂRĂ/NUMAI*, *DECÎT* capătă, contextual, valoare negativă. În procesul simplificării structurilor, *FĂRĂ/NUMAI* sînt eliminate, fiind reținut doar *DECÎT*. În virtutea coocurenței lui anterioare cu mărci negative, *DECÎT* păstrează în mod latent valoarea negativă [38] pe care o actualizează în relație cu *NU*, generînd în interiorul structurii *NU...DECÎT* fenomenul negării negației [39]. În acest caz, evoluția trebuie privită ca un fenomen de influență lingvistică, de atracție formală și semantică manifestată între diferite cuvinte și structuri, realizată prin uz, dînd naștere unor structuri sinonime, față de care vorbitorii/scriitorii și-au manifestat preferința în funcție de tendințele generale ale sistemului lingvistic la un moment dat, precum și în funcție de propria competență de comunicare. Sensul în care s-a dezvoltat limba a fost constituirea unor modalități simple și suple de redare a complexității raporturilor logice dintre lucruri și fenomene, înlocuind structurile greoaie cu altele mai clare, cele concrete, cu altele abstracte. Acest sens de evoluție se întîlnește și în cazul structurii *NU...DECÎT*, în timp ce sensul concret (abstragere a unei cantități dintr-o mulțime) al lui *afară*, *fără numai* a fost transferat într-un element cu un grad mai înalt de abstractizare, *DECÎT*, care se raportează la noțiunea de „excepție/restricție" în mod mediat, prin interacțiunea pe care o stabilește cu primul termen negativ. Desigur, discuția de aici are în vedere sistemul general al limbii, deoarece la nivelul realizărilor concrete, evoluția nu a însemnat numai înlocuirea unor structuri mai vechi cu altele noi, ci și coexistența unor construcții paralele, aparținînd unor stadii diferite ale dezvoltării limbii.

5.3. Cu particularități sintactico-semantice specifice, acest tip de structură se întîlnește și în alte idiomuri: fr. *Il* **ne** *veut* **qu'***un refuge*, it. **Non** *vuole* **che** *uno rifugio*, sp. **No** *quiere* **que** *una casa*, engl. *He wants* **nothing but** *a shelter*. (pentru rom. **Nu** *vrea* **decît** *un adăpost)*. Aceasta înseamnă că structura *NU...DECÎT* nu este o particularitate specifică unui singur sistem sintactico-semantic (al unei singure limbi), ci este reflexul în mai multe sisteme lingvistice al unui anumit mod de a gîndi

[38] Această valoare negativă latentă o actualizează $decît_1$ — adverb restrictiv care intră în alcătuirea structurii *NU...DECÎT*, fără a influența în vreun fel omonimul său $decît_2$ — morfem al comparației.

[39] În virtutea competenței de comunicare, vorbitorii devin la un moment dat conștienți de acțiunea legii negării negației în interiorul structurii *NU...DECÎT* și, pentru că nu își pot explica valoarea negativă latentă a lui *decît*, simt nevoia unui element negativ suplimentar, ajungîndu-se astfel la structuri redundante care nu sînt altceva decît o întoarcere la un stadiu mai vechi de limbă: *Asta nu e decît numai umbra prietenului meu* (Pleșoianu, *I*, I, 168/8, în *DLR*, s.v. *decît*, ms.).

realitatea (pornind dinspre o negație atenuată ulterior de o afirmație). În limba română, această relație stabilită la nivelul gîndirii între lucruri și fenomene se realizează în plan lingvistic în forma unei negații expletive.

F. CONCLUZII

6. Rigoarea organizării sintactice nu înseamnă limitare semantică ci, așa cum a demonstrat-o — sperăm — analiza structurii *NU... DECÎT*, poate fi o posibilă deschidere spre inovație, în condițiile în care cuvintele au multiple disponibilități combinatorii, iar legile constituirii sensului sînt diverse.

Prezentul studiu monografic ilustrează implicațiile complexe pe care le are o structură constituită ca „șablon" de exprimare, corespunzînd, la rîndul său, unui tipar de gîndire umană.

A syntactic-semantic structure : *NU...DECÎT*

(Abstract)

The analysis of the structure *NU...DECÎT* (engl.—not...but/nothing ...but) points out its syntactic and semantic features, making, at the same time, some remarks about the synchronic/vs./dyachronic gramatical behaviour of the construction in communication. What today seems to be an expletive negation is, in fact, the correspondent in language of a pattern of thinking.

August 1988

Școala Generală
Breaza de Sus

NOTE PENTRU O NOUĂ EDIŢIE MACEDONSKI

(„Amendamente" la rimă)

I. FUNERIU

În intervenţiile sale teoretice privitoare la arta versurilor, Al. Macedonski formulează reguli stricte pentru rimă. Pornind de la premisa că opera sa reflectă propriile-i principii, autorul a pus sub semnul întrebării toate rimele ce nu se supun exigenţelor impuse atît de categoric de poet. „Filiera" lor a fost cercetată, în sensul invers al istoriei sale, coborînd de la ediţia Marino pînă la manuscrise. Concluzia : rimele „incorecte" nu sînt scăpări, nici neglijenţe ale poetului, ci — în majoritatea covîrşitoare a cazurilor — reprezintă consecinţa unor erori de editare.

I. Macedonski declară în 1880 : „O dată pentru totdeauna : sau devenim severi în versificaţiunea rimată, sau, dacă ne supără rima, dacă nu sîntem îndestul de dibaci a o mînui, dacă e vorba ca ea să devină stăpîna noastră, iar nu noi să-i poruncim ei, s-o azvîrlim ca pe o netrebnică şi să ne apucăm să scriem versuri albe.

Menţinem dar că e mai bine să nu ne apucăm să facem versuri, dacă nu avem pentru versificaţie ureche muzicală şi, pentru coprins, inimă" [1].

Depăşind această fază a generalităţilor metaforizate, poetul devine „pozitiv", în prefaţa pe care singur şi-o scrie la volumul *Poesii*, doi ani mai tîrziu ; criticînd maniera de a rima a maeştrilor săi în frunte cu Eliade, el stipulează chestiuni concrete în privinţa acurateţei fonice a rimelor, după care conchide : „Aveam negreşit înlesnirea de a merge în urma maieştrilor noştri pe o cale greşită ; am crezut însă mai drept a restabili armonia rimelor şi de aceea am cerut cel puţin două litere finale identice" [2].

Atitudinea sa e, şi în această privinţă, antieminesciană cu dinadinsul, pentru că, pe de o parte, Macedonski repudiază „aproximările" ce se concretizau la Eminescu în asonanţe sau rime imperfecte, iar, pe de alta, pentru că nu aderă la soluţiile netradiţionale şi adesea spectaculare propuse de Eminescu. E această rezistenţă tenace o poziţie refractară valului epigonard ce a urmat marelui poet, dar şi un reflex al puternicei personalităţi macedonskiene, care — aidoma emirului său — îşi croieşte solitar propria-i cale, înfruntînd toate riscurile ce decurg de aici. El este, dintre poeţii români, poate singurul care, succedîndu-i lui Eminescu, n-a preluat nimic din descoperirile acestuia în materie de rimă.

Se înţelege că, în circumstanţele unor exigenţe formale fără precedent, pe care intransigentul Macedonski le impune, imperfecţiunile des-

[1] Cf. *Poetici româneşti*, Studiu introductiv şi texte selectate de Olimpia Berca, Timişoara, Editura Facla, 1976, p. 125—126.

[2] *Ibidem*, p. 134.

coperite în chiar opera să atrag cu deosebire atenția cercetătorului, trezindu-i suspiciunea. În deplină cunoștință de cauză, acestuia îi vine foarte greu să le accepte ca atare și, tocmai de aceea, le supune examenului critic.

A rima un cuvînt cu el însuși e o erezie ce contrariază puternic spiritul macedonskian; dacă acest lucru se petrece totuși, el este numai aparent, întrucît cuvintele-rimă sînt viguros diferențiate gramatical și semantic; în pasajul ce urmează, substantivul *urmă* este numai a doua oară întrebuințat cu valoarea sa nominală, în timp ce prima oară intră în alcătuirea locuțiunii adverbiale *în urmă*:

Sau tot scopul nostru este să lăsăm mereu *în urmă*,
Prin copiii care-i naștem, alte umbre ca și noi
Ce-n pustiurile vieței, însemnează cîte-o *urmă*
Ștearsă de furtuna vremei sau de alte urme noi?
(II 67, 68–71)[3]

Tot astfel, pe pagina următoare, *roze* (substantiv) rimează cu *roze* (adjectiv):

Pe sub migdali și pe sub *roze*
S-au dus în umbră zîmbitori;
Curgeau lumini din ceruri *roze*,
Vocalizau privighetori.
(II 68, 1–4)

Mai pot fi înregistrate: *meu* (adjectiv)/*(al) meu* (pronume), I 315, *leagăn* (substantiv) /*leagăn* (verb), I 376, *cer* (verb)/*cer* (substantiv), II 58, *galbeni* (adjectiv)/ *galbeni* (substantiv), II 64, *vii* (adjectiv)/ *vii* (substantiv), II 105, *poartă* (substantiv)/ *poartă* (verb), II 166, *vin* (substantiv)/ *vin* (verb), III 228, *porți* (substantiv)/ *porți* (verb), III 228 etc. O singură dată a fost înregistrată rima *rădică* (verb)/ *rădică* (verb), dar și atunci regimul lor sintactic e diferit: primul se utilizează cu obiectul direct (pronominal) *te*, al doilea cu cel indirect *îți*, iar diferențierea semantică e foarte puternică, fiindcă una e: *în slavă te rădică* și cu totul alta: *îți rădică dreptul*:

Fii tîlhar, — fii mizerabil, — gloata în slavă *te rădică*,
Fii poet sau dă lumină, că ea-ndată *îți rădică*
Însuși dreptul de a zice c-ai luptat ș-ai suferit!
(III 53, 10–12)[4]

[3] Versurile sînt citate după: Al. Macedonski, *Opere*, I–IV, Studiu introductiv, ediție îngrijită, note și variante, cronologie și bibliografie de Adrian Marino, București, EPL, 1966–1967, specificîndu-se — fără altă indicație — volumul cu cifre romane, pagina și versul cu cifre arabe.

[4] Desigur, lectura corectă e, aici: *gloata-n*; eliziunea e absolut obligatorie, fiindcă numai astfel măsura și ritmul sînt menținute în tiparele versului românesc trohaic de 15/16 silabe.

Familiarizați, așadar, cu exigențele poetice explicite, dar și cu atitudinea sa stilistică, e greu de crezut că Macedonski ar fi putut scrie versurile 7 și 8 din pasajul următor și ciudat rimate, și fără noimă :

5 Ș-atunci — ce multe gînduri în mine se adună!
6 Ce multe suveniruri în minte îmi revin!
7 *Ce-ncîntătoare noapte l-auzul meu răsună...*
8 *Ce mii de dulce șoapte l-auzul meu răsună;*
9 Ce mii de dulci figure pe mine să înclin!

(I 296)

Ce e frapant în acest fragment? Întîi de toate, rima *răsună/ răsună* ai cărei membri sînt nediferențiați s e m a n t i c și g r a m a t i c a l; contextul identic : *l-auzul meu răsună* în care sînt angrenate cele două cuvinte-rimă — context ce nu poate invoca virtuți repetitive — este iarăși suspect. O lectură mai subtilă, atentă la alcătuirea prozodică a poeziei în ansamblul ei, va sesiza încă două fapte mai „ascunse": de-a lungul întregului poem, rima este bimembră (făcută, adică, din numai doi termeni : *finită/ încrețită, păli/ gîndi* etc.), în timp ce în fragmentul citat rima este trimembră : *adună/ răsună/ răsună* [5]; de asemenea, lectura în spirit prozodic va sesiza că din cele cinci strofe cîte cuprinde poezia patru numără 12 versuri, iar una singură (prima!) numără 13 versuri, aceasta fiind tocmai strofa ce cuprinde rima îndoielnică. Corelînd aceste constatări cu scrupulozitatea poetului față de versificație, concluzia nu poate fi decît una singură : strofa e transcrisă greșit; confruntarea cu ms. 3217, f. 59—60 sau numai cu ediția princeps *(Prima verba*, 1872) devine o simplă formalitate, un gest rutinier menit să confirme, redundant aproape, *existența* erorii. Cît privește corectarea ei, numai raportarea la textul de bază poate oferi soluția. Dar iată același fragment reprodus după *Prima verba :*

Ș-atunci ce multe gînduri în mine se adună!
Ce multe suveniruri în minte-îmi revin!
Ce mii de dulce șoapte l-auzul meu răsună;
Ce mii de dulci figure pe mine se înclin!

(p. 22) [6]

Plecînd, așadar, de la o simplă rimă „suspectă", a putut fi depistată o greșeală de transcriere de o cu totul altă natură : intruziunea unui vers întreg în structura primei strofe!

[5] Alte fapte oarecum în prelungirea acestei observații : de-a lungul întregului poem, versurile de 15 silabe alternează cu cele de 16; excepție : versurile 7 și 8 (consecutive) care numără, ambele, 16 silabe; de asemenea alternanța : rime feminine/rime masculine, respectată de la început pînă la sfîrșit, e, doar aici, contrazisă; în fine, rima e, peste tot, încrucișată, cu excepția celei „incriminate" care e alăturată!

[6] De data aceasta, sinereza *minte-îmi* e „hipercorectă". Cu discreție Adrian Marino a îndreptat-o (tacit) : *minte îmi*. După toate aparențele, intruziunea cratimei e un accident tipografic în ediția princeps, fiindcă nu stătea în obiceiul lui Macedonski să practice sinereza între *e* și *î*, cu atît mai puțin atunci cînd ea e și inutilă!

O rimă alcătuită din două lexeme identice *bronz/ bronz*, nediferențiate semantic — într-o, de altfel, subtilă epigramă politică — nu poate scăpa vigilenței analitice :

Contemplîndu-și lung buricul cu privirea lui de *bronz*,
Bustul meu înfățișează epoca turnată-n *bronz*.
(IV 166, 1–2)

Sintagma : *privirea lui de bronz* e, în acest context, un nonsens, argument ce se adaugă mefienței ,,prozodice'' față de rima : *bronz/bronz ;* un observator versat și bun cunoscător al operei lui Macedonski va fi fost frapat de o rimă apropiată ca sonoritate : *bronz/bonz* — atît de rară în poezia română [7] — pe care poetul o exploatase în poemul *Vasul :*

Vasul e de aur virgin schinteiat cu plăci de nacru,
Încrustat cu pietre scumpe, zvelt, dar trainic ca un *bronz ;*
Și, coprindă ambrozie sau poșircă de vin acru,
Dea beția dezmățărei sau extazul unui *bonz*,
Vasul e de aur virgin, sculptural, sublim și sacru.
(II 172, 1–5)

În ansamblul argumentelor, exegetului nu-i va scăpa, desigur, ,,slăbiciunea'' lui Macedonski pentru lumea exotică a orientului îndepărtat (cf. *Niponul*, *Rondelurile de porțelan* etc.), încît recurgerea la *bonz*, termen atît de specific acestui perimetru geografic, e resimțită ca naturală, nicidecum excentrică, în timp ce rima *bronz/bronz* din epigramă îi va fi, din orice direcție privită, îndoielnică. Suma informațiilor sale despre poet și opera sa îl conduc către rima : *bonz/bronz*, astfel că raportarea versiunii citate la textul din ,,Literatorul'' XI, 3, 1890, p. 47 —unde epigrama a fost prima oară publicată — e aproape superfluă ; ea este în măsură să șteargă însă definitiv orice rezervă cu privire la pertinența observațiilor făcute, căci în revistă citim clar : ,,privirea lui de *bonz*''.

Versul 31 din poemul *Mîngîierea dezmoștenirii :*

În a frunzelor șoptire, în a dragostii poveste !
(I 325)

e stingher în strofa a patra, întrucît nu-și găsește un partener de care să se țină legat prin rimă ; o hermeneutică pripită ar putea descifra aici un caz de ,,așteptare frustrată'', pe care l-ar dezvolta într-un frumos comentariu, pe linia formaliștilor ruși... Cum, totuși, absența rimei e greu de acceptat și cum, pe de altă parte, strofa ce cuprinde versul citat e singura de 7 versuri (celelalte conțin, toate, cîte 8 !), nu e dificil de presupus că pe itinerarul : manuscris — ediții succesive s-a pierdut un vers întreg. Unde și cînd nu e imposibil de aflat, din moment ce în volumul *Poesii* din 1882, după care s-a făcut transcrierea, un atare vers există, iar în ediția critică din 1939 a lui Tudor Vianu el e, de asemenea, consemnat.

[7] În *Dicționar istoric de rime*, București, EȘE, 1983, Olimpia Berca înregistrează rima cîte o singură dată la Alecsandri, apoi la Macedonski, Pillat și Voiculescu.

Dar iată strofa în întregime, cu observația că în ediția din 1966/67 lipsește versul 30:

25 A! de cîte ori de-atuncea, timpul cel de altădată,
26 Nu l-am rechemat în minte să-mi revăd copilăria,
27 Cînd juca la umbră hora, veselă și cadențată,
28 Care prăfuia-ntr-o clipă, de prin curte, bălăria;
29 Hora cea cu salbi de aur și zevelci muiate-n fluturi,
30 Hora fetelor frumoase ș-a frumoaselor neveste
31 Hora-n care, p-ici pe colo, se primeau, se dau săruturi
32 În a frunzelor șoptire, în a dragostii poveste!

(p. 44–45)

Absența rimei pentru versul 64 din *Filozofia morții*:

Mume, -ntr-acele tulpini puternici,

(I 369)

declanșează investigațiile: perechea lui — lipsă în ediția din 1966/67 — e regăsită în *Poesii* (1882), la poziția 65:

Care-și dau umbra chiar la nemernici.

Alte două versuri desperecheate:

Victimă a-nălțimei la care te-ai urcat!

(I 381, 65);

Și, oprindu-se în dreptu-i, ea-l recunoscu pe loc:

(I 382, 29)

rămîn, deocamdată, „nerezolvate", întrucît și în volumul *Poesii*, 1882, ele sînt tot nerimate. Cît privește versul:

Printre țipete și lacrimi lumea-ntreagă se scufundă

(III 247, 11),

a cărui p e r e c h e l i p s e ș t e, lămuririle Anei Macedonski sînt definitive: „Această noapte nu a fost terminată" (III 313). Cum versul 11 este ultimul, investigațiile se opresc aici...

II. Într-una din primele sale poezii, *Tînărul bătrîn* [8], se pot inventaria patru rime „neortodox" construite: *suvenire/fir*, *june/rămîne* și *frîu/bătrîn* (de două ori); dacă rima *june/rămîne*, conținînd aproximarea *u/î*, trebuie acceptată, în poezia cultă, ca o relicvă perpetuată din folclor, rima *suvenire/fir* trebuie numaidecît emendată, reducînd corpul fonetic

[8] Se impune aici precizarea că poezia aceasta, aparținînd volumului *Prima verba* (1872), e anterioară — cronologic vorbind — luărilor de poziție teoretice din „Literatorul" (1880—1882) și celebrei prefețe la volumul *Poesii* (1882). Totuși, „versificarea" se supune—în mare—*avant la lettre* asețiunilor formulate aproape un deceniu mai tîrziu, ceea ce înseamnă că maniera macedonskiană e una structurală (organică), nu conjuncturală.

al primului termen la *suvenir*. E ,,salvată'', în felul acesta, nu numai corectitudinea acustică a rimei, dar și măsura versului 35, care numără, în urma modificării intervenite, 13 silabe, adică tot atîtea cîte conține perechea lui, versul 37:

34 Trecute aste zile plăcute și frumoase,
35 Eu mai repet o dată, chemînd în *suvenire*,
36 Verginele în juru-mi, suave, grațioase,
37 Verginele... cînd viața-mi se ține de un fir!
(I 297)

Cîteva argumente filologice susțin această aserțiune: Macedonski recurge în mod obișnuit la forma de neutru, *suvenir*: *respir/suvenir* (I 301, 14/16), *suvenir/delir* (I 316, 61/63), *clavir/suvenir* (II 84, 192/194) etc., ori de cîte ori exigențele sfîrșitului de vers o cer[9]; forma feminină, *suvenire*[10], poate fi înregistrată, dar numai atunci cînd e dictată de imperative prozodice, rima cu *fericire*, de exemplu (III 63, 22/24); autor francofon, poetul rondelurilor n-a făcut altceva, lingvistic vorbind, decît să apropie — utilizînd varianta trisilabică —, forma românească de etimonul său francez: *souvenir*. Transcrierea în ediția din 1966/1967 s-a făcut după *Prima verba*, ,,care oferă o versiune superioară, evitînd stîngăciile și repetițiile textului autograf'' (I 388), cum ne asigură editorul la aparatul critic; totuși, ,,avertismentele'' prozodice coroborate cu cele filologice schițate mai sus invitau la confruntarea cu ms. 3217 (f. 59r.—60r.), unde citim clar: *suvenir!*

Cît despre cealaltă rimă ,,suspectă'', *frîu/bătrîn*, aceasta se repetă în două pasaje aproape identice:

Dar vezi dacă la viciuri tu nu ai pus un *frîu*
Cum palidă ți-e fața și mîinile-ți uscate,
Și cum, deși ești tînăr, acuma ești *bătrîn*!
(I 297, 47—49)[11]

La o confruntare cu ediția princeps (*Prima verba*, 1872), se poate constata că Macedonski recurge din nou la o soluție ,,etimologizantă'', prin varianta românească *frîn*, pe care o apropie concomitent de etimonul latinesc *frenum* și de reflexul său francez *frein* (masculin). Poetul s-a putut folosi și de un alt argument: existența în graiurile populare a formei *frînă* (conservîndu-l pe *n* atît de necesar rimei), singular feminin reconstituit după pluralul *frîne*[12]..., încît nu se poate ști dacă *frîn* e o formă analogică sau un cvasineologism de sorginte franceză.

Dacă admitem unele artificii grafice cu efecte benefice pentru acuratețea acustică a rimelor — artificii practicate de Macedonski, nu

[9] Migrarea substantivelor (neologisme, în primul rînd) de la un gen la altul era curentă în limbajul poetic al veacului trecut: *problem, problemă; sistem, sistemă* etc. Opțiunea poetului pentru una sau alta din variante va fi fost determinată — nu o dată — de necesități metrice.

[10] Formă curentă la Alecsandri și Eminescu.

[11] Cf. I, 297, 59—61.

[12] Cf. DA, s.v. *frîu*.

însă și de editorii săi, — după 1882 [13], poetul nu mai acceptă, în principiu, nici o aproximare fonică în perimetrul rimei. Cu atît mai surprinzătoare vor apărea, de acum încolo, situațiile în care imperfecțiunile formale sînt dublate de incompatibilități semantice; este cazul rimei *val/cad*, din poemul *La harpă*:

Văzut-ați către seară o tainică fîntînă
Atuncea pe cînd ziua cu noaptea se îngînă,
Pe cînd, molatic, doarme pîrîu-ntr-al său *val*,
Încît de-abia se-aude un lin susur de apă
Și zgomotul ce naște din picături ce scapă
Întocmai ca atîtea mărgele care *cad*?

(I 357, 55—60)

Sensul global este, evident, contrariat o dată cu rima, fiindcă oricît de „molatic", pîrîul nu poate dormi în „al său *val*", ci doar în „al său *vad*", ceea ce e cu totul altceva. Neîncrederea declanșată de imperfecția formală și de contradicția semantică e întărită de „memoria" stilistică a cititorului, care a putut înregistra, în același volum, doar cu cîteva pagini mai devreme, o imagine acvatică de o altă factură, e drept, dar servindu-se de aceeași rimă (bănuită în primul caz), *vad/cad*:

Cum de gene-atîrnă albi mărgăritari,
Lacrămele mele sunt de-o apă nouă:
Ele-și au sorgintea în dureri amari;
Dau afar' ca rîul peste al său *vad*,
Și de-mi curg pe față, pe inimă *cad*!

(I 339, 6—10)

Confruntarea cu textul de bază din volumul *Poesii* (1882) — după care s-a efectuat transcrierea în 1966 — e edificatoare și nu face decît să confirme, redundant aproape, rima presupusă deja: *vad/cad*.

Numai raportarea la textul manuscris — deocamdată inaccesibil — ar putea să lămurească întru totul rima *nori/trăsnitor*, din poemul inspirat din Béranger, *Odă la condeiul meu*:

N-auzi groaznic cum răsună
Tunetul ascuns în *nori*?...
Nu vestește vreo furtună
Acel tunet *trăsnitor*?...

(I 366, 85—88)

Oricum, chiar în absența manuscrisului, e aproape sigur că în versul al doilea din pasajul citat ar trebui transcris *nor* (la singular), cu atît mai mult cu cît forma de singular răspunde imperativelor rimei (pe care însuși

[13] An de referință pentru versificația macedonskiană. În acest an apare volumul *Poesii*, în prefața căruia poetul își dezvoltă propria teorie privitoare la rimă.

Macedonski le impune cu intransigență), fără a denatura sensul. Totuși, în absența unei probe irecuzabile, supoziția rămîne o simplă ipoteză [14].

Rima *sfărîmă/aramă* din poezia *Destinul* e vulnerabilă, întrucît tocmai vocalele cele mai importante, purtătoare ale accentului, nu coincid : ,,erezia'' e exclusă, pentru că diferența de articulare între cele două sunete e maximă : *î* este o vocală închisă, iar *a* e una deschisă. Nu se poate invoca, așadar, nici măcar o aproximare fonică :

Întemeiază tronuri și pe-altele *sfărîmă* :
Un fulg e omenirea în mîinile-i de-*aramă* !
(I 353, 25–26)

Cu privire la întrebuințarea verbului *a sfărîma*, cititorul asiduu al operei macedonskiene știe că, în mod obișnuit, scriitorul folosește forma literară, uzuală și astăzi ; un text în proză, unde nu există nici o constrîngere formală, e concludent în această privință :

Corăbiile fără matrozi putrezeau pe mări și catartele *se sfărîmau* și cădeau bucată cu bucată...
(III 203)

Titlul unei poezii : *Acorduri sfărîmate* (I 377) probează același lucru. Se poate constata însă că, ori de cîte ori forma literară în circulație contrariază norme prozodice, ea e substituită de variante fonetice ,,convenabile''. Atunci cînd imperativele ritmului și ale măsurii o cer, poetul recurge la forma sincopată, *a sfărîma* :

Dar deși, dintre unelte, pe granit mi-au fost *sfărmate*,
Rînd pe rînd, aproape toate, în asalturi necurmate...
(III 133, 9–10)

În poezia *Apolog*, presiunea puternică a rimei cu *mamă* impune varianta fonetică *sfăramă* :

Astfel ș-o țară în pieire
Mormînt și lanțuri le *sfăramă*
Călcînd pe-a soartei îndîrjire
Pe loc ce-i strigă fiii : ,,Mamă''.
(III 125, 22–25)

Așadar, incorectitudinea fonetică a rimei *sfărîmă/aramă*, din exemplul inițial, cît și faptul că forma ,,reparatoare'' există la Macedonski sînt indici filologici cît se poate persuasivi că în poemul *Destinul* rima e transcrisă fals și trebuie amendată prin introducerea variantei fonetice *sfăramă* ; dovadă peremptorie : din nou volumul din 1882, ediție princeps, unde e redat clar : *sfăramă*. Interesant de remarcat în acest context e

[14] În ultimul moment, după predarea articolului, am avut ocazia confruntării unor versiuni succesive ; astfel, în ,,Oltul'', II, 51, 1 septembrie 1874, e...*nor*, dar în ,,Telegraful'' VI, 1135, 17 ianuarie 1876 e... *nori*, de unde greșeala s-a perpetuat pînă în ediția Marino.

faptul că în aparatul critic al ediției din 1966 se reproduce o versiune anterioară a poeziei, versiune ce s-a perindat prin revistele vremii „Ghimpele", „Stindardul" și „Vestea", unde putem citi :

Întemeiază tronuri și pe-altele *sfăramă* :
Un fleac e omenirea în miinile-i d-aramă!

(I 431)

Cîteva versuri mai jos numai, pe aceeași pagină chiar, cînd rima cu *cîteodată* nu-i scoate în cale nici o piedică, Macedonski revine la forma consacrată de uzul limbii literare :

Acesta e Destinul : Nedrept, drept *cîteodată*
Voința noastră este în față-i *sfărîmată!*

În contrast cu predecesorii și contemporanii săi, Macedonski manifestă serioase rezerve față de „dubletele prozodice". Cînd apelează totuși la ele, aceasta se face — de cele mai multe ori — din cauza și în „interesul" omofoniei de la finele versurilor, ceea ce e în măsură să pună în lumină importanța capitală a rimei pentru poetica sa. Din păcate, acest fapt cu multe semnificații a fost adesea estompat prin practica editorială. Emendarea rimelor aproximative înseamnă nu atît reîntoarcerea la litera textelor manuscrise sau la vechi ediții, cît mai mult un efort întru ilustrarea spiritului macedonskian.

III. Deși nu le repudiază *in corpore*, poetica macedonskiană tratează licențele prozodice cu rezerve, iar uneori chiar cu ostilitate [15], propria-i operă se subordonează cu obediență principiului teoretic, încît, dintre poeții români ai epocii, Macendonski pare a fi cel mai refractar nu numai licențelor — înțelese ca abateri de la norma lingvistică —, ci și inconsecvențelor de tot felul la care se apela, fără complexe, numai pentru a împlini o necesitate metrică. Se poate descifra în această atitudine rezistentă la „compromisuri" tot o reacție de respingere la poetica eminesciană, mult mai laxă în această privință : recurgerea la „inconsecvențe" de limbj era o practică deliberată, de supunere a materialului limbii la i d e e, în cazul lui Eminescu, atitudine căreia Macedonski îi opune instinctual o „consecvență" programatică. Dacă, spre pildă, *aripă* — unul din cele mai frecvente cuvinte expuse accentuării duble în poezia veacului trecut — este accentuat cînd *àripă*, cînd *arìpă* de Eminescu (ca și de Alecsandri și de alții), numai după trebuințele tiparului prozodic, la Macedonski el este întotdeauna proparoxiton : *àripă*. Și exemplele ar putea continua . . .

Ar fi greșit totuși să se tragă concluzia că în opera macedonskiană nu există licențe prozodice. Poetul nu le înlătură întru totul, ci numai le ocolește pe cît îi e posibil ; atunci cînd „resursele" sale întru evitarea lor sînt epuizate, cititorul poate înregistra cîte o licență, rar însă. Se înțelege că, în aceste circumstanțe, însăși semnificația stilistică a licențelor capătă alte dimensiuni, ce decurg — în esență — din raritatea lor ; căci,

[15] Pentru detalii suplimentare în această privință, vezi *Prefața* la volumul *Poesii*, 1882, *passim* sau — astăzi mai accesibilă — *Poetici românești*, Studiu introductiv și texte selectate de Olimpia Berca, Timișoara, Editura Facla, 1976, p. 134—135.

dacă la Eminescu o abatere era un fapt comun, la Macedonski e unul excepţional, ceea ce schimbă radical perspectiva „axiologică". Cum am mai remarcat, dacă se urmăreşte în interesul cărui element prozodic se apelează totuşi la licenţe, observaţia că cele mai multe servesc rima (acurateţea coincidenţei fonice) e una revelatorie, de natură să accentueze, o dată mai mult, importanţa acestui „sector" pentru poetica macedonskiană. Atitudinea aceasta, atît de proprie scriitorului, ar trebui să se reflecte şi în actul editorial, ceea ce nu se întîmplă cu consecvenţă. Cel ce ia cunoştinţă — cercetînd manuscrisele — de eforturile poetului pentru realizarea impecabilă a rimei (inclusiv apelul la denigratele licenţe) şi încearcă să le urmărească pe traiectul cunoscut, pornind de la sursele primare (textele autografe), parcurgîndu-le apoi pe cele intermediare (reproducerile din ziarele vremii, ediţiile princeps etc.) şi încheind cu ediţia Marino, observă, cu regretul cuvenit, abandonarea treptată a „practicilor" macedonskiene menite să garanteze coincidenţa acustică din finalul versurilor; părăsirea procedeelor „reparatoare" se datorează mai multor raţiuni, dintre care tendinţa de modernizare a ortografiei pare să fie cauza principală. Din fericire nu t o a t e „artificiile" poetului au fost „renovate"; iată cîteva conservate pînă la ediţia din 1966/1967: *aprile*, în rimă cu *zile* (I 316), şi *april*, în rimă cu *copil* (III 240), dar *aprilie*, în titlul poeziei *Noaptea de aprilie* (I 314); *infl̦uinţă*, în rimă cu *ştiinţă* (III 15), dar *influenţă*, în rimă cu *efervescenţă* (IV 184), *sfăramă*, în rimă cu *mamă* (III 125), dar *sfărîmi* [16] în rimă cu *salcîmi* (III 74); *schinteiînzi* în rimă cu *izbînzi* (II 90) pentru literarul *scînteinzi*.

Altele însă au fost pierdute (eludate?), fără nici o justificare filologică:

frîu, în rimă cu *bătrîn* (I 297), în *Prima verba*: *frîn*; *îndrăzni/înlesni* (I 367—368), în *Poesii*: *înlezni*; *gheaţă/viaţă* (II 114), în *Excelsior*: *ghiaţă*; *epopeea/femeia* (II 131), în *Excelsior* (1895): *epopeia*; *providenţă/biruinţă* (II 183), în *Excelsior*: *provedinţă*, dar... *Providenţa* (I 382), în titlul unei poezii, unde nu există constrîngeri prozodice, *primăvărateci/extatici* (II 201), în *Cartea nestematelor* (1923): *primăvăratici* etc.

Atitudinea ezitantă a editorului e cu atît mai de neînţeles, cu cît reflectase asupra chestiunii variantelor fonetice; dovadă peremptorie: *Nota asupra ediţiei*, unde se consemnează: „... trebuie respectate şi acele forme oscilante, care în limba lui Macedonski reapar mereu, reprezentînd rezistenţele propriei sale limbi, în faţa tendinţelor unificatoare ale limbii literare, al cărui partizan teoretic poetul se declară. Ţinînd seamă de aceste principii, dificultăţile cele mai caracteristice au fost rezolvate de noi în felul următor:

— *Fonetismele* macedonskiene specifice au fost păstrate, de vreme ce, într-o perioadă cînd renunţă la ortografia etimologică, Macedonski continuă să scrie cu consecvenţă: *valţ*, *decemvrie*, *răsmeliţa*, *nesip*, *schinteie*, *paseri*, *coprins*, *lacrămi*, *privighietoare*. [...]

— *Alternanţele* au fost în genere păstrate; Macedonski scrie *dupe-după*, *vieaţa-viaţa*, *care-cari*, şi am păstrat ambele forme" [17].

[16] Poate fi înregistrată şi forma populară sincopată (bisilabică): *a sfărma*; cf. III 133, 9.

[17] Vezi I 284.

Au fost, așadar, reținute forme ca *nesip, paseri, dupe,* dar n-au fost conservate variante ca *primăvăratici, înlezni, provedință,* chiar dacă ele ar fi fost absolut necesare pentru a realiza coincidența fonică presupusă de rigorile rimei, în accepție macedonskiană. De asemenea, deși editorul ne asigură că formele duble de genitiv-dativ au fost respectate, conform grafiei din textele autografe *(lume — lumei, legei — legii, morței — morții),* totuși, în situații în care o formă sau alta din cele două ar fi fost necesară rimei, avem uneori surpriza s-o descoperim pe cea nepotrivită : *etății* pentru *etăței* (II 121), în rimă cu *judecăței* și *libertăței, halucinărei* (II 229) pentru *halucinării,* în rimă cu *îmbătării* și *uitării* etc.

Părăsirea, fără discernămînt, a unor variante fonetice cu statut bine determinat în opera poetică, poate genera încheieri false asupra poetului însuși, căci un istoric literar ar fi tentat să semnaleze — în asemenea condiții — prăpastia dintre scrupulele prozodice teoretice formulate în diferite ocazii de Macedonski și punerea lor în practică în propria-i creație.

Referitor la posibila alternanță *sunt/sînt,* există trei posibilități :

1. Să se modernizeze textul, punîndu-se de acord cu ortografia actuală și transcriindu-se pretutindeni *sînt*; această soluție extremă ar trebui avută în vedere din mai multe motive. În primul rînd, rezolvarea ar fi în deplin consens cu rima macedonskiană care întotdeauna presupune perechi rimice corespunzătoare, toate terminate în *-înt : avînt, cuvînt, mormînt, pămînt, preasfînt, vînt, veșmînt.* (Niciodată varianta *sunt* — rostită conform grafiei — nu realizează rimă.) Forma *sînt* ar reflecta, desigur, pronunția lui Macedonski, pronunție în consens cu cea a majorității vorbitorilor din epocă și cu cea actuală. Se recunoaște însă că, adoptînd această soluție, textul ar pierde efectul stilistic de „evocare" presupus de forma *sunt,* astăzi ușor arhaizantă.

2. Să se transcrie *sunt* în corpul versurilor și *sînt* în finalul său, adică la rimă, așa cum procedează Tudor Vianu în ediția critică din 1939 [18] și cum propune Adrian Marino în *Nota asupra ediției* : „În cazul alternanței *sînt-sunt* am generalizat forma *sunt,* în conformitate de altfel și cu pronunția cultă a epocii. *Sînt* a fost conservat numai în rime" [19]. Nici această soluție nu pare a fi întru totul corespunzătoare, fiindcă — nu o dată — apar contexte în care cele două variante coexistă la minimă distanță precum :

Mai *sunt* încă roze mai *sunt . . . (sînt)*?

Adoptarea soluției propuse ar părea, în asemenea situații, o inconsecvență destul de jenantă ; Vianu însuși, transcriind acest vers, păstrează forma *sînt* în interiorul versului (p. 195 și 196), tocmai pentru a evita o coabitare dificilă.

[18] Alexandru Macedonski, *Opere,* I, *Poezii,* Ediție critică cu un studiu introductiv, note și variante de Tudor Vianu, București, Editura Fundațiilor, 1939. În poemul ce încheie ciclul *Flori sacre (Perihelie)* înregistrăm o excepție „în sens invers" : *sunt* în rimă cu *pămînt* (p. 176).

Principiul lui Vianu e aplicat de George Ivașcu în editarea lui Lucian Blaga : „îmi pare,/ că ochii tăi, adîncii, *sunt* izvorul" (p. 27), dar : „Mă îndemn să fiu/ și o clipă mai *sînt.*/ Undeva pe cîmp/ a murit fratele vînt." Cf. Lucian Blaga, *Poezii,* București, EPL, 1966, p. 117.

[19] Vezi I 284.

3. Să se păstreze pretutindeni forma *sunt*, respectîndu-se grafia macedonskiană și mizîndu-se pe colaborarea tacită cu lectorul cult, care nu ignoră tribulațiile ortografice ale acestei forme verbale ; el știe că măsura ortografică a epocii nu era decît o concesie făcută scrierii etimologice, identificîndu-se grafic forma românească de persoana a III-a plural cu forma latinească. (Persoana I singular e analogică). Că scrierea *sunt* a putut avea repercusiuni asupra pronunției literare nu e nici o îndoială, e însă prea mult a crede că aceasta (și numai aceasta) era rostirea cultă a epocii [20]. Din motive imposibil de explicat, deși în *Nota asupra ediției* din 1966/1967 editorul propune soluția a doua (ce coincide cu a lui Vianu), în practică el a adoptat-o pe aceasta din urmă, transcriind întotdeauna *sunt*, ceea ce e, oricum, preferabil [21].

Mici scăpări, neglijențe uneori scuzabile, greșeli tipografice, lecțiuni aproximative ale manuscriselor, interpretări eronate ale dificilei ortografii macedonskiene, ca și alte ,,accidente'' survenite în procesul de editare — unele în măsură a deteriora chiar semantica poetică — au fost supuse examenului critic și îndreptate cu un singur scop : obținerea unui text — într-o eventuală nouă ediție — cît mai fidel spiritului macedonskian.

Notes on a New Edition of Macedonski's Poems (The Rhyme, I—III)

(Abstract)

Being conversant with the poet's exigencies for achieving perfection in the formal patterns of verse, which he expressed in pertinent theoretical statements, and being familiar with the Parnassian tendencies in his own verse, we have always doubted that the prosodic mistakes could have been Macedonski's. An immediate implication of a research of a "dubitation state" was to go back to earlier sources : all the contexts we had doubts about were compared to the same contexts belonging to previous editions, to magazines and even to the poet's manuscripts. The comparative approach revealed that none of the prosodic mistakes was the poet's, but the editors'.

The author proposes a solution for the correction of each of these errors.

August 1988

Centrul de Științe Sociale
Timișoara, B-dul V. Pârvan nr. 4

[20] Pentru această chestiune, vezi J. Byck, *Noua ortografie și istoria limbii literare*, in LR, III, 1954, 1, p. 22—39. Pentru problema mai generală a aporturilor dintre ortografie și rostire, vezi Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, Editura Academiei RSR, 1976.

[21] În editarea operei lui Eminescu, Perpessicius transcrie *sunt* chiar în volumele apărute după 1954, anul reformei ortografice.

Didactica modernă. Aspecte ale predării limbii române ca LS. II. Coordonatori : Vasile D. Țâra și Domnița Alexandru, Timișoara, TU, 1987, 98 p.

Consfătuirea pe țară a cadrelor didactice care predau la anul pregătitor (profil medical). Volum îngrijit de Mircea Fotea, Horia Avrămuț, Radu Rotaru și Luminița Cozma, Iași, TU, 1987, 280 p.

,,Cercetarea și predarea limbii române ca limbă străină reprezintă azi un domeniu care a depășit 'vîrsta copilăriei'. Există premisele și necesitatea de a trece într-o altă fază, care să valorifice și să dezvolte în mod organizat și sistematic aportul cercetărilor de pînă acum''[1] se afirma în anul 1981 într-un studiu consacrat examinării stadiului de dezvoltare a unor ramuri relativ noi în lingvistica noastră. De la data acestei constatări pînă în prezent, în mai puțin de un deceniu, bibliografia domeniului s-a îmbogățit cu un număr însemnat de lucrări, atestînd preocupările cadrelor didactice din diverse centre universitare pentru a asigura o fundamentare științifică tot mai temeinică strategiilor de predare și materialelor didactice destinate studiului limbii române ca limbă străină. Pe această linie se înscriu două recente apariții care constituie obiectul rîndurilor de față.

Didactica modernă. Aspecte ale predării limbii române ca LS (II) (Timișoara, 1987, 98 p.), volum coordonat de Vasile D. Țâra și Domnița Alexandru, reunește lucrările prezentate la sesiunea științifică organizată la 25–27 octombrie 1985, sub auspiciile Facultății de Filologie din Timișoara în colaborare cu filiala locală a Societății de Științe Filologice.

Apărut la Iași (1987, 280 p.), sub îngrijirea unui colectiv format din Mircea Fotea, Horia Avrămuț, Radu Rotaru și Luminița Cozma, al doilea volum la care ne vom referi cuprinde comunicările prezentate la *Consfătuirea pe țară a cadrelor didactice care predau la anul pregătitor (profil medical)*, desfășurată în zilele de 5–6 iunie 1987 sub egida Ministerului Educației și Învățămîntului și a Universității ,,Al. I. Cuza'' din Iași.

O primă observație care se impune privește remarcabila varietate tematică și metodologică a comunicărilor incluse în cele două volume, mărturie a diversității direcțiilor actuale de investigare a limbii române ca limbă străină. Ceea ce conferă unitate acestei diversități este efortul de realizare a corelației necesare între cercetarea fundamentală și cea aplicativă prin raportarea constantă la cerințele predării funcționale a limbii române în condițiile unui curs intensiv.

★

Din perspectiva continuității efortului de perfecționare a predării limbii române ca limbă străină, ni se pare demn de relevat faptul că volumul apărut la Timișoara face parte dintr-o serie inaugurată în anul 1986[2] sub aceeași coordonare (Vasile D. Țâra și Domnița Alexandru), cu scopul de a face cunoscute lucrările prezentate la sesiunile anuale organizate de universitatea timișoreană.

Cele 12 comunicări incluse în *Didactica modernă* (II) sînt concepute dintr-o perspectivă predominant aplicativă. Plecînd de la experiența didactică proprie, prin utilizarea unor principii și metode moderne (aparținînd stilisticii funcționale, gramaticii textului, pragmaticii, psiholingvisticii și lingvisticii contrastive), autorii comunicărilor urmăresc optimizarea procesului de predare/învățare a limbii române standard (destinate comunicării uzuale) și a limbajului specializat (științific).

Relevînd accentuarea caracterului interdisciplinar al metodicii predării limbilor, comunicarea lui Bujorel Ispas (Timișoara), intitulată *Bazele lingvistice ale predării limbilor străine*

[1] Valeria Guțu Romalo, *Probleme actuale ale predării limbii române ca limbă străină*, în ,,Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte'', seria IV, tomul III, 1981, p. 17.

[2] Vezi recenzia semnată de Liana Pop la *Didactica modernă. Aspecte ale predării limbii române ca limbă străină*, 1986, Timișoara, în CLTA, XXV, 1986, nr. 1, p. 99–100.

(Principii) (p. 46—57), demonstrează importanţa metodei conştient-practice, care ,,se bazează pe o cunoaştere profundă a legităţilor limbii şi vorbirii, a mecanismelor psiholingvistice care guvernează procesele de comunicare verbală sau scrisă şi ţine seama de multitudinea factorilor implicaţi în sistemul de transmitere şi receptare a actelor comunicative'' (p. 48—49). Autorul examinează : (1) ,,principiul compresiei şi minimizării limbii'' (pe baza căruia se delimitează sferele de interes — centrale şi periferice — şi se stabileşte progresia în predarea structurilor gramaticale şi a lexicului ; (2) ,,principiul organizării materialului lexico-gramatical pe baze sintactice'' ; (3) ,,principiul funcţional'' (sau comunicativ-situaţional) ,,care cere cu necesitate învăţarea nu a unei limbi abstracte, a unei limbi 'în general', ci a unor limbaje de tip conversaţional-uzual, ştiinţific, publicistic, administrativ, comercial, turistic etc. ''(p. 52) ; (4) ,,principiul descrierii limbii-ţintă prin prisma limbii materne a elevilor''. Chiar dacă principiile enunţate nu au aceeaşi relevanţă din punctul nostru de vedere (de exemplu, principiul contrastiv nu poate fi generalizat în condiţiile anului pregătitor), observaţiile autorului sînt de certă utilitate practică pentru modernizarea metodologiilor şi a materialelor didactice utilizate în predarea româneî.

Pornind de la premisa că subcomponenta socioculturală joacă un rol important în însuşirea competenţei comunicative, *Locul noţiunilor de cultură şi civilizaţie românească într-un curs de română — limbă străină* (p. 33—39) de Melania Florea (Bucureşti) examinează modalităţile de integrare a informaţiei culturale în diverse etape ale cursului.

Noutatea metodologică propusă din perspectiva ,,gramaticii didactice'' de Ioan Viorel Boldureanu (Timişoara) prin comunicarea *Semnificaţie gramaticală şi semantizare. Relaţia de posesie* (p. 3—20) constă în elaborarea unor fişe de predare/învăţare a structurilor gramaticale, menite să demonstreze pe baza ,,construcţiilor echivalente'' modul în care ,,semnificaţia gramaticală şi componentele semantice ale cuvintelor intră într-o complexă relaţie de osmoză, de intercondiţionare şi susţinere reciprocă'' (p. 14).

Formarea competenţei de comunicare a studenţilor străini în domeniul epistolar constituie obiectul comunicării Alinei Stanciu (Cluj-Napoca), *Comunicarea epistolară uzuală* (p. 87—97). Din perspectivă pragmatică autoarea propune o serie de exerciţii pregătitoare, avînd scopul de a releva modalităţile de realizare a coeziunii la nivelele microstructural (linear) şi macrostructural (textual), formulele de politeţe şi clişeele lingvistice specifice scrisorii româneşti. ,,În demersul didactic al scrisorii — subliniază autoarea — este de dorit să se realizeze o progresie de la tipurile elementare (descriptiv sau narativ) la cele cu implicaţii ilocuţionare mai puternice, care evidenţiază actele de limbaj'' (p. 90).

Procedeele de evaluare a competenţei şi performanţei lingvistice sînt abordate în două comunicări aparţinînd unor autoare timişorene. Din cea a Margaretei Gancz, intitulată *Evaluarea competenţei lingvistice a studenţilor de peste hotare la începutul anului I* (p. 40—45), reţinem principiile teoretice care, în concepţia autoarei, trebuie să stea la baza elaborării testelor complexe de verificare a înţelegerii auditive, a înţelegerii unui text scris, a posibilităţilor de exprimare orală şi scrisă : ,,Am încercat ca testele propuse să se apropie cît mai mult de situaţii autentice, alegîndu-le pe acelea ce conţin performanţe reprezentative atît din punct de vedere *lingvistic* (fonetic, lexical, morfologic, sintactic), cît şi din punct de vedere *comunicativ* (intenţii, funcţii, acte de vorbire). Ceea ce ne-a interesat în primul rînd este *eficacitatea comunicativă* care poate fi evaluată urmărind corectitudinea lingvistică, uşurinţa în exprimare, performanţele pragmatice (atunci cînd e vorba de a se opera cu un limbaj de tip profesional)'' (p. 43). În absenţa unui sistem riguros de analiză a rezultatelor testării, s-ar putea obiecta că ierarhia nivelelor de cunoaştere a limbii propusă de autoare riscă să rămînă marcată de aprecieri cu caracter subiectiv. Comunicarea Georgetei Ciobanu, *Procedee experimentale în predarea limbii române ca limbă străină* (p. 20—26) trece în revistă posibilităţi de testare a cunoştinţelor lexicale, ortografice şi ortoepice achiziţionate de studenţii anglofoni din anul pregătitor. Raportarea mai consecventă la principiile şi metodologia analizei contrastive ar fi asigurat lucrării un caracter mai organizat şi un nivel teoretic superior.

Un ultim grup de comunicări reflectă interesul tot mai accentuat în ultimii ani pentru predarea limbajelor specializate.

Sub titlul *Informaţie lingvistică — informaţie ştiinţifică — limbaj tehnic* (p. 1—4), Domniţa Alexandru, Adrian Chiriac şi Liviu Ţeghiu (Timişoara) iau în discuţie o problemă de certă însemnătate teoretică şi metodologică — cea a relaţiei dintre volumul cunoştinţelor de specialitate transmis şi nivelul competenţei comunicative de care dispun studenţii străini. Interesante observaţii furnizează comunicarea cu privire la căile de evitare sau reducere a dificultăţilor implicate în trecerea de la structurile limbii comune la cele proprii limbajului tehnic : ,,Rata de achiziţie a *termenilor specializaţi* (aflaţi într-o sferă 'consacrată') şi cea a *noţiunilor* (specifice zonelor 'abstracte') trebuie să se afle într-o deplină concordanţă cu etapa de cunoaştere a limbii'' (p. 6).

Comunicarea Lianei Pop (Cluj-Napoca), *De la limbaj comun la limbaj specializat : tipuri de textualizare* (p. 63—76), tratează problema reprezentării în manuale a diverselor tipuri discursiv-textuale. Constatînd că studenții dobîndesc mai greu o competență corespunzătoare la nivelul fiecărui registru dacă textele de manual nu reflectă suficient de clar specificul diverselor tipuri textuale (p. 68—69), autoarea oferă — din perspectiva didacticii limbii române ca limbă străină — caracterizarea pertinentă a celor trei modalități discursive, reprezentative pentru limbajul comun, pentru limbajul general de orientare științifică și pentru limbajul specializat. Evaluarea textelor de manual se realizează pe baza conceptului de ,,consistență didactică", în cadrul căreia autoarea distinge (a) *o consistență sistemică*, incluzînd o consistență lingvistică (sistem lexical și gramatical), și (b) *o consistență comunicativă* (discursivă și textuală) (p. 69). Principalul obstacol în dobîndirea competenței comunicative în limbajul comun este ,,didacticismul", manifestat prin existența unor texte supraconsistente din punct de vedere sistemic, dar inconsistente din punct de vedere comunicativ (p. 69).

Prin comunicarea intitulată *Definiția — o metodă de achiziționare a termenilor tehnico-științifici* (p. 58—62), Carmen Nicolescu (Timișoara) abordează definiția ca act de comunicare specific discursului specializat. Autoarea își concentrează atenția asupra procedeelor didactice care asigură formarea deprinderilor de a recunoaște, de a înțelege și de a reproduce o definiție. Într-o etapă inițială de studiere a limbajelor specializate, se preconizează explicitarea sensului termenilor tehnico-științifici cu ajutorul perifrazelor, realizate prin simplificarea definițiilor din dicționarele terminologice și reformularea lor cu ajutorul cuvintelor din lexicul uzual (p. 60).

Implicațiile didactice ale relației dintre vocabularul comun (uzual) și cel specializat sînt examinate și de Rodica Bărbat (Timișoara) sub titlul *Sens propriu, sens figurat — o problemă de lexic în predarea limbii române* (p. 9—12). Subscriem la afirmația autoarei, conform căreia ,,profesorul are obligația de a urmări însușirea temeinică a sensurilor unor cuvinte, atît în limbajul comun (pentru a putea facilita înțelegerea în profunzime a sistemului lexical românesc)-cît și în limbajul specializat" (p. 11). Ne exprimăm însă îndoiala asupra utilității predării unor sensuri figurate de importanță redusă și a expresiilor idiomatice în condițiile învățării românei ca limbaj instrumental (destinat să asigure accesul la informația științifică).

Plecînd de la observația că ,,marea problemă a studenților străini nu este înțelegerea formelor terminologice, ci contextualizarea lor corectă la nivelul de limbaj corespunzător" (p. 29), Letiția Costea (Timișoara) introduce conceptul de ,,limbaj academic" în comunicarea sa *Pentru un curs de limba română de nivel avansat* (p. 27—32). Propunînd ,,continuarea studiului limbii române, cel puțin printr-un curs facultativ pentru anii terminali" (p. 31), autoarea precizează sarcinile profesorului în predarea structurilor discursiv-textuale specifice limbajului în discuție : ,,Rolul profesorului de limba română în cadrul cursului nu mai este acela de a transmite informații sau de a propune texte ori exerciții, ci acela, poate mai dificil, de a declanșa și urmări expuneri de mari dimensiuni, corectîndu-le sub aspect lexico-gramatical, atrăgînd atenția asupra normelor care le guvernează, asupra modului în care un conținut logico-semantic se articulează din punct de vedere morfo-sintactic. Cursul nu se va mai sprijini pe un manual, ci pe articole de specialitate, tratate, dicționare tehnice selectate de comun acord cu profesorii conducători de lucrări de diplomă sau de doctorat" (p. 31). Aprofundarea cercetării pe baze teoretice mai riguroase ar permite precizarea conceptului de ,,limbaj academic" și delimitarea lui de alte concepte utilizate de autoare, precum ,,limba română de nivel academic" (p. 27), ,,limbaj științific universitar" (p. 28), ,,stil academic" (p. 31).

La predarea limbajului științific românesc se referă și comunicarea *Obiective ale seminariilor de limba română la Institutul de Medicină* (p. 77—86) de Angelica Rădulescu (Timișoara). Precizînd că ,,seminariile de limba română nu-și propun să-i învețe pe studenți medicina, ci limbajul medical [. . .], adică urmăresc, la modul general, realizarea unei competențe comunicative" (p. 79), autoarea propune o gamă largă de exerciții menite să fixeze structuri morfosintactice și discursiv-textuale specifice limbajului medical.

Dincolo de rezervele exprimate în legătură cu unele puncte de vedere insuficient elaborate și argumentate, diversitatea tematică și bogăția de sugestii metodologice care caracterizează această culegere ne îndreptățesc să așteptăm cu interes apariția următoarelor volume din seria *Didactica modernă*.

★

După cum se afirmă în *Cuvîntul înainte, Consfătuirea cadrelor didactice care predau la anul pregătitor* și-a propus să abordeze ,,legătura dintre predarea limbii române și predarea disciplinelor de specialitate" (p. 2) din perspectiva obiectivului central al activităților didactice — ,,atingerea unei competențe cognitive deschise, care să permită studenților să facă față cerințelor învățămîntului superior medical românesc" (p. 5).

În prima secţiune a volumului, intitulată *Predarea disciplinelor de specialitate la anul pregătitor* (p. 11—129), sînt grupate 27 de comunicări consacrate unor aspecte didactico-metodice privind transmiterea, evaluarea şi verificarea cunoştinţelor de anatomie, botanică, fizică şi chimie. Se impune însă constatarea că numai cîteva dintre ele răspund deziderattului interdisciplinarităţii enunţat în prefaţă.

În cele ce urmează ne vom concentra atenţia asupra contribuţiilor de interes lingvistic, incluse în secţiunea a doua a volumului, intitulată *Predarea limbii române la profilul medical* (p. 130—273). O trăsătură comună, de principiu, a lucrărilor cuprinse în această secţiune o constituie tendinţa autorilor de a examina faptele lingvistice dintr-o perspectivă consecvent interdisciplinară.

În acest sens, comunicarea *Optimizarea corelării informaţiei ştiinţifice cu limbajul de specialitate în predarea limbii române şi a disciplinelor fundamentale în anul pregătitor, profil medical* (p. 135—142), semnată de I.V. Boldureanu, A. Chiriac, L. Ţeghiu, I. Vultur (Timişoara), are meritul de a fundamenta ştiinţific o concepţie unitară privind interdependenţele predării limbii române cu disciplinele de profil: ,,Capacitatea de receptare a terminologiei de specialitate înglobate într-un text care transmite informaţii ştiinţifice se va afla astfel în legătură directă cu capacitatea de a opera cu această terminologie în subsistemul limbii — reprezentat ca variantă funcţională. Textul ştiinţific va trebui să permită, din această perspectivă, o triplă investigare: la nivel *tematic, semantic* şi *pragmatic* pornind de la premisa că el — textul — va fi de tip *descriptiv, narativ, expozitiv. argumentativ* sau *instructiv*. Dintre multiplele aspecte care stau în atenţia autorilor relevăm necesitatea de a se asigura continuitatea în studierea limbii rom âne prin corelarea mai judicioasă a programei analitice a semestrului I cu cerinţele profilului.

Demersul interdisciplinar caracterizează comunicările *Strategii ale predării limbajului ştiinţific* (p. 189—193) de Radu Rotaru (Iaşi) şi *Consideraţii asupra predării limbajului de specialitate la studenţii străini (anul pregătitor, Medicină)* (p. 206—209) de Alexandru Ţenchea (Suceava).

Din categoria contribuţiilor consacrate didacticii discursului specializat se cuvine relevată, în primul rînd, cea intitulată *Lucrarea de seminar — conştientizare a relaţiei limba română — cursuri de specialitate* (p. 254—264) de Bujorel Ispas, Carmen Nicolescu şi Felicia Vlad (Timişoara). Prin adaptarea unor instrumente şi tehnici ale lingvisticii textuale la specificul didacticii limbilor, autorii oferă sugestii pe cît de interesante, pe atît de utile în vederea exersării competenţei comunicative în scris: ,,Obiectivul lucrării de seminar este reorganizarea unei reţele de date, de cunoştinţe anterioare prin reformulare, adică redarea sintetică şi semnalarea unor cunoştinţe ţinînd seama de tipurile (modelele) discursive specifice informaţiilor respective. Studenţii trebuie orientaţi de la început spre ideea recunoaşterii, învăţării şi exersării în scris a acestor forme discursive'' (p. 255). Dintre modalităţile discursive considerate esenţiale pentru receptarea şi comunicarea informaţiei ştiinţifice autorii reţin spre discuţie enunţarea regulilor sau a principiilor, definiţia, clasificarea, comparaţia (paralela) între două texte, argumentarea (demonstraţia), ilustrîndu-le prin prezentarea unor fişe de seminar (p. 261—264).

Dan Petre şi Gabriela Petre (Bacău) sînt autorii comunicării *Limba română — modalitate de realizare a interdisciplinarităţii Biologie — Medicină* (p. 250—253). Dat fiind că realizarea competenţei şi performanţei discursive în domeniul ştiinţific impune formarea deprinderilor de a utiliza codul scris şi familiarizarea cursanţilor cu principiile comunicării de tip impersonal specifice discursului specializat, cei doi autori propun tehnici şi procedee didactice în vederea atingerii acestor obiective.

Nivelul morfo-sintactic al discursului specializat este abordat în două comunicări. În absenţa unei fundamentări teoretice care ar fi putut fi oferită de stilistica funcţională şi de ,,gramatica pedagogică'', comunicarea lui Dumitru Bejan (Cluj-Napoca), *Structuri morfologice specifice limbajului medical* (p. 225—231), se limitează la inventarierea unor particularităţi din domeniul morfologiei substantivului, adjectivului şi verbului. Din perspectiva stilisticii funcţionale, Horia Avrămuţ (Iaşi) analizează *Rolul locuţiunilor în formarea deprinderilor de limbaj ştiinţific* (p. 143—148). Locuţiunile sînt abordate ca fapte gramaticale, implicate în dezvoltarea unor construcţii sintactice specifice discursului ştiinţific: ,,Locuţiunile au un rol important în realizarea persuasiunii şi a conciziei, contribuind la specializarea funcţiei referenţiale a stilului ştiinţific'' (p. 144). Relevarea posibilităţilor combinatorii prin folosirea locuţiunilor aparţinînd unei serii sinonimice în contexte diagnostice pune în evidenţă apartenenţa acestora la limbajul standard sau la cel ştiinţific (vezi, de exemplu, progresia în sensul ,,scientizării'' discursului evidenţiată de seria sinonimică *pentru că, din pricină că, din cauză că, dat fiindcă, dat fiind faptul că*). Întrucît utilizarea liberă, creatoare a limbajului specializat presupune capacitatea de contextualizare sintactică a locuţiunilor specifice, autorul propune o gamă variată de exerciţii structurale vizînd constituirea deprinderilor de exprimare în stil ştiinţific.

Comunicările consacrate lexicului specializat formează un grup compact, caracterizat printr-o evidentă unitate de concepție. De remarcat preponderența comunicărilor care vizează clarificarea unei probleme mai puțin cercetate în lingvistica românească, dar care prezintă o deosebită însemnătate în plan didactic : raportul dintre vocabularul uzual (fundamental) [VF], vocabularul general de orientare științifică [VGOS] și vocabularul specializat [VS].

Avînd drept obiectiv examinarea inventarului lexical al manualelor de specialitate pentru profilul medical, comunicările intitulate *Categorii ale vocabularului în limbajele de specialitate* (p. 194— 199) de Adriana Rujan și Gheorghe Bănică (Pitești) și *Raportul dintre vocabularul general de orientare științifică și vocabularul de specialitate (de profil medical) în anul pregătitor* (p. 158 — 166) de Melania Florea (București) pun în evidență numărul exagerat de mare al termenilor de strictă specialitate în detrimentul celor aparținînd VGOS. Se insistă asupra necesității de limitare a volumului de cunoștințe prin stabilirea unei corelații optime între diversele nivele ale vocabularului.

Modalitățile practice de realizare a acestui deziderat sînt prezentate într-o substanțială contribuție elaborată de un colectiv timișorean format din Domnița Alexandru, Rodica Bărbat, Ileana Coste-Mărieș și Felicia Vlad. Sub titlul *De la vocabularul fundamental la cel de profil medical* (p. 167 — 178) se argumentează convingător necesitatea introducerii vocabularului într-o progresie riguros stabilită (p. 168). Nivelul I de studiu presupune însușirea VF_1 și a VF_2 sau a vocabularului de preorientare spre VGOS de profil medical [VGOSM]. În cadrul nivelului II se urmărește achiziționarea VGOSM și a VS de profil medical : ,,Sîntem de părere că, în predarea limbii române la anul pregătitir de profil medical, termenii de specialitate trebuie să fie introduși, în mod treptat, încă din primul nivel, într-o etapă de tranziție, de preorientare spre VGOS de profil medical, în texte de profil medical și exersați cel puțin în ultimele 170 de ore din semestrul întîi'' (p. 170). Sînt oferite sugestii interesante privind redactarea unor texte adecvate etapei de tranziție. În ordinea gradării dificultăților, acestea ar urma să ilustreze diverse tipuri discursive (descriptiv, narativ, expozițional, argumentativ), permițînd exersarea schemelor textuale și a conectorilor specifici. Sub aspect aplicativ, subliniem utilitatea *Anexei* (p. 175 — 178), cuprinzînd ,,termenii din VF care pot fi exersați în etapa de tranziție din cadrul nivelului întîi''.

Pe aceeași linie de preocupări se înscrie comunicarea *Însușirea unei terminologii medicale minime de către studenții străini, în primul semestru de predare a limbii la anul pregătitor* (p. 200 — 205) de Gh. Chiper, Constantin Păduraru, Viorica Asaftei (Bacău), vizînd găsirea unor modalități de introducere a termenilor din VS în vocabularul activ al studenților încă de la nivelul I de studiu. În acest sens se propune utilizarea terminologiei anatomice pentru exersarea pronunțării și a structurilor gramaticale fundamentale.

Dată fiind importanța nomenclaturilor în constituirea limbajelor specializate, acad. Ion Coteanu (București) propune o analiză teoretico-metodologică a acestui nivel lexical, intitulată *Principii de învățare a nomenclaturilor științifice* (p. 131 — 134). Definind nomenclaturile ca ,,inventare de cuvinte sistematizate în mod conștient, potrivit cu o concepție de ansamblu asupra domeniului de referință'' (p. 131), Ion Coteanu se oprește asupra acelor trăsături care prezintă interes pentru didactica limbajelor specializate : caracterul ierarhizat în funcție de taxonomiile diverselor științe și monosemantismul termenilor. În plan didactic, existența la nivelul limbajului medical românesc a unor serii sinonimice formate din termeni avînd ,,vîrste'' și categorii de utilizatori diferite (cf. *rac — cancer — tumoră malignă — neoplasm*, p. 132) impune sporirea atenției acordate aspectelor pragmatice ale comunicării specializate. Exprimîndu-ne regretul că anexa cuprinzînd ,,elementele mai frecvent utilizate la alcătuirea termenilor savanți'', deși menționată în text, nu figurează, în volum, reținem observațiile autorului privind utilitatea explicațiilor analitico-etimologice pentru însușirea logică a termenilor specializați.

Învățarea sistematică și metodică a terminologiei medicale savante constituie și obiectul comunicării *Probleme ale predării limbii române la studenții străini de la profilul medical* (p. 210 — 216) de Viorel Hodiș (Cluj-Napoca). Autorul demonstrează convingător că structura logică, sistematică a terminologiei medicale creează premisele memorării ei trainice pe baza unor structuri aflate în strînsă corelație cu noțiunile pe care le exprimă : ,,Nu memorizarea mecanică a acestor termeni va conduce la un bun rezultat, cît memorarea logică, pe baza unor operații de analiză și sinteză. Prin aceasta se efectuează o vehiculare a gîndirii în dublu sens : de la elementele componente ale termenului la noțiune și, invers, de la elementele noțiunii (de la notele ei) la termen. Aceasta înseamnă, în ultimă analiză, înțelegerea relației logice dintre termen și noțiune'' (p. 210). În plan metodologic, reținem recomandarea ca relevarea elementelor componente ale termenului savant să fie urmată de evidențierea analogiilor de structură și a opozițiilor care se pot stabili față de termenii însușiți anterior. Nu putem, totuși, să nu semnalăm pericolul reprezentat de excesul de etimologism care îl determină pe autor să recurgă în explicarea termenului **chir***urg* la analogii parțiale de struc*tur*ă cu termeni precum **chir***omant*, **chir***optere* și *dem***iurg**, considerați ,,arhicunoscuți'' (p. 212 — 213).

Diversitatea tematică a comunicărilor consacrate lexicului specializat este completată de abordarea unor aspecte teoretice cu importante implicaţii didactice : stabilirea inventarelor lexicale minimale, modalităţi de definire şi sistematizare a termenilor specializaţi în vederea înţelegerii şi memorării lor logice.

Consacrată principiilor de elaborare a unui inventar lexical minimal pentru domeniul biologiei, comunicarea *De la vocabularul uzual la cel specializat* (p. 179 — 188), semnată de Ileana Marinescu, Elena Petre, Elisabeta Şoşa, Adriana Vasiliu (Craiova) oferă interesante sugestii metodologice privind etapizarea prezentării lexicului şi modalităţile de predare a diferitelor categorii de termeni. Dată fiind ponderea mare a termenilor polisemantici în VGOS, se recomandă ca predarea lexicului ştiinţific să înceapă cu această categorie de cuvinte. Pentru actualizarea sensurilor ştiinţifice ale cuvintelor polisemantice sînt indicate — în ordinea stabilită de autoare — antonimia, sinonimia, cîmpul semantic, metaforizarea, derivarea (p. 181). Pentru introducerea termenilor din VS se recomandă — în funcţie de raportarea mai mult sau mai puţin directă la referent — mijloacele iconice, perifraza, definiţia lexicografică, traducerea (p. 184).

Sub titlul *Sens şi definiţie în limbajul specializat* (p. 149 — 157), Adriana Stoichiţoiu (Bucureşti) urmăreşte funcţiile cognitive ale definiţiei în constituirea şi perfecţionarea terminologiei medicale. Sînt prezentate principalele modalităţi de definire a termenilor medicali : definiţii extralingvistice (sau ostensive), corespunzînd ,,predării globale'' şi definiţii intralingvistice (de înregistrare sau de precizare), corespunzînd ,,predării analitice''. Din perspectiva utilizării eficiente a dicţionarului în procesul de predare/învăţare a limbajului specializat sînt examinate probleme practice privind definirea termenilor de specialitate (clasarea cuvintelor în funcţie de alegerea hiperonimelor, selectarea şi ordonarea datelor oferite de analiza semică, alegerea metalimbajului lexicografic).

Comunicarea *O modalitate de prezentare a adjectivelor care exprimă spaţialitatea (în domeniul medical)* (p. 218 — 224) de Ileana Marinescu, Elena Petre, Elisabeta Şoşa, Adriana Vasiliu (Craiova) investighează cîmpul semantic al spaţialităţii. Inventarul de adjective stabilit pe baza manualelor de biologie este analizat în funcţie de importanţa referentului spaţial, de structura morfematică şi de cea semantică. Relevarea relaţiilor de dependenţă contextuală ale unor adjective, precum şi a antonimiilor şi sinonimiilor realizate în cadrul cîmpului facilitează înţelegerea şi însuşirea logică a termenilor.

Strategiile didactice specifice nivelului avansat, vizînd exersarea şi perfecţionarea competenţei comunicative a studenţilor medicinişti din anii I şi II constituie obiectul a două comunicări : *Metodologii de predare a limbii române în cadrul profilului medical* (p. 238 — 243) de Maria Lazăr, Maria Topoliceanu, Crina Lupu-Bratiloveanu, Mariana Flaişer, D. Cernei (Iaşi) şi *Manualul de limbă, cultură şi civilizaţie română (profil medical)* (p. 265 — 273) de Toma Grigore şi Elisabeta Şoşa (Craiova).

★

Deosebite prin perspectivele de tratare a faptelor lingvistice şi inegale ca valoare ştiinţifică, comunicările incluse în cele două volume reuşesc să ofere o vedere de ansamblu asupra direcţiilor actuale de cercetare a limbii române ca limbă străină şi a posibilităţilor de optimizare a strategiilor didactice.

În acelaşi timp, prin punerea în evidenţă a unor aspecte mai puţin cercetate în lingvistica noastră (de exemplu, structuri discursive şi nivele lexicale în limbajul ştiinţific), comunicările prezentate contribuie la o înţelegere mai completă şi mai profundă a fizionomiei limbii române literare.

August 1988

ADRIANA STOICHIŢOIU
Facultatea de Filologie
Bucureşti, str. Edgar Quinet nr. 5—7

DAN CARAGEA, MIOARA CARAGEA, **Limba portugheză pentru toţi**, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, 277 p.

A apărut de puţin timp un nou manual destinat învăţării limbii portugheze [1], menit să suplinească lipsa lucrărilor cu profil didactic, resimţită de multă vreme în acest domeniu.

[1] Primul manual, cu o circulaţie mai limitată, fiind datorat lui Dan Caragea, în colaborare cu Jose Bettencourt Gonçalves, *Português Intênsivo*, TUB, 1978.

Manualul este structurat în 30 de lecţii, precedate de o introducere referitoare la sunetele limbii portugheze, accentul şi alte probleme de fonetică. Fiecare a zecea lecţie are caracter recapitulativ, ultima, a treizecea, fiind de recapitulare finală. Manualul se încheie cu un apendice gramatical, soluţiile exerciţiilor şi un vocabular portughez-român cuprinzînd, după estimările noastre, aproximativ 2800 de cuvinte. După cum mărturisesc autorii în prefaţă, manualul are în vedere în special expresia orală a portughezei standard, varianta braziliană nefiind adusă în discuţie. Datorită identităţii de expresie la nivel normativ dintre portugheza europeană şi cea din ţările africane (Angola, Mozambic, Guineea-Bissau, Capul Verde, printre cele mai importante), este de la sine înţeles că manualul poate servi cu folos şi celor interesaţi în familiarizarea cu portugheza vorbită în aceste ţări.

Lecţiile, deşi cu o organizare aproape identică (text, traducere, transcriere — numai primele 9 lecţii —, lexic, gramatică şi exerciţii), au un grad progresiv de dificultate, ajungînd ca textele ultimelor lecţii să fie chiar fragmente din literatura portugheză contemporană sau din presa curentă.

Manualul este destinat autoînvăţării, avînd profilul tipic al manualelor fără profesor; de aceea pronunţia este dată într-o transcriere care nu este riguros fonetică dar este accesibilă tuturor; de asemenea, toate textele sînt însoţite de traducerea în limba română deoarece autorii au vrut să sugereze „multiplicitatea traducerilor chiar în cazul unor contexte simple". Nici una nici alta dintre opţiuni nu ni se pare binevenită pentru un manual chiar de genul celui propus pentru autoînvăţare. Poate într-o nouă ediţie, autorii vor renunţa la ele, dezvoltînd în schimb mai mult capitolul referitor la fonetica limbii portugheze şi lăsînd traducerea pe seama celui care învaţă, ştiind bine cît de necesară este utilizarea dicţionarului.

Conţinutul lecţiilor, modul lor de prezentare, claritatea expunerii noţiunilor de gramatică (pe care le-am dori mai dezvoltate, în special în cadrul lecţiilor), bogăţia materialului lexical adus în discuţie (familii de cuvinte, sinonime, antonime) dovedesc cu prisosinţă buna cunoaştere şi stăpînire a limbii portugheze, experienţa în predarea limbii de către autori, îndelungata lor familiarizare cu literatura şi civilizaţia Portugaliei.

Recomandăm călduros manualul studenţilor şi tuturor celor care intenţionează să se iniţieze în această limbă hispanică.

MARIANA PLOAE HANGANU

А. И. РЫБАКИН, *Словарь английских фамилий*, Москва, Русский язык, 1986. 576 p.

Autor al unui cunoscut dicţionar de prenume (*Словарь английских личних имен* 1979), A. I. Rybakin a elaborat recent şi un dicţionar de nume de familie englezeşti, pe care îl prezentăm în cele ce urmează.

Lucrarea cuprinde: *Alfabetul englez* (p. 6), o *Introducere* (p. 7), o *Prefaţă* (p. 8—20), indicaţii cu privire la *Cum se foloseşte dicţionarul* (p. 21—24), *Bibliografia* (p. 25—28), *Lista abrevierilor* (p. 29—30), *Dicţionarul A — Z* (p. 31—518), *Alfabetul glosarului* (p. 520) şi *Glosarul A — Y* (p. 521—576).

În *Introducere* sînt furnizate informaţii preliminare privind scopul, sursele de documentare şi conţinutul dicţionarului. Lucrarea îşi propune, în primul rînd, să indice ortografia fiecărui nume de familie dat, pronunţarea sa corectă şi să arate sau cel puţin să sugereze originea (probabilă). Se menţionează de asemenea că lucrarea a fost alcătuită pe baza unor dicţionare de antroponime şi bibliografice britanice şi americane. În legătură cu categoriile de nume de familie înregistrate, se precizează că au fost luate în considerare atît cele englezeşti, cît şi (în cazul în care sînt asimilate) cele scoţiene, irlandeze şi galeze, răspîndite în Marea Britanie, Statele Unite ale Americii şi ţările membre ale Commonwealth-ului. Nu au fost incluse următoarele categorii de nume de familie: 1. cele rar întîlnite (duble sau formate în diverse alte moduri); 2. cele de origine germană, italiană, olandeză, spaniolă, norvegiană, suedeză, rusă etc., deşi acestea sînt, după cum se ştie, foarte răspîndite, mai ales în Statele Unite ale Americii, Canada şi Australia. Publicul cititor sovietic este în mod special avut în vedere prin: 1. indicarea modului în care se scriu în limba rusă aceste nume de familie; 2. acordarea unei atenţii deosebite acelor nume de familie englezeşti „intrate în limba rusă" în cursul ultimelor două-trei secole şi înregistrate, sub o formă sau alta, în dicţionarele enciclopedice ruse şi sovietice.

În *Prefaţa* propriu-zisă (p. 9—12), de mici dimensiuni, dar foarte densă, se discută problemele generale ale sistemului englez de nume de familie. Astfel, se arată care sînt clasele fundamentale în care acestea pot fi împărţite din punct de vedere semantic şi etimologic, după provenienţă; 1. din toponime; 2. din antroponime; 3. din epitete, la acestea din urmă

putîndu-se distinge, în funcţie de criteriul semnificaţiei lexicale, mai multe subclase. Se subliniază, cu justeţe, faptul că există, totuşi, numeroase nume de familie care nu pot fi incluse în nici una din aceste clase de bază. În ceea ce priveşte perioada în care fostele toponime, antroponime şi epitete s-au transformat în nume de familie, autorul constată, corect, imposibilitatea determinării cu precizie a acestui moment istoric. El conchide, sintetizînd şi rezultatele unor cercetări anterioare ale altor autori, că sistemul englez de nume de familie trebuie să se fi format aproximativ între sfîrşitul sec. XI şi începutul sec. XV, în Scoţia şi Ţara Galilor procesul de formare continuînd pînă în sec. XVI–XVII. Se mai explică originea şi semnificaţia unor formanţi: 1. sufixele *-son* [-sn], *-(e)s* [-s, -z], cu care s-au format patronime (şi mai rar matronime) ce provin din antroponime; 2. sufixul *-(e)s* [-s, -z], care apare la nume de familie provenind din toponime; 3. prefixele pentru patronime, de diverse origini galică *mac* [mək-, mə-], irlandeză *o-*, *o'* [əu], galeză *ap(p)-* *(ab)* [əp-, əb-], *p-(b)* [*p-*,*b-*], franceză (veche) *fiz* > engleză *fitz-* [fits]. Sînt discutate şi principalele dificultăţi de ordin ortografic şi ortoepic. Prefaţa are ca anexă, pentru uzul cititorilor sovietici, un *Tabel al redării în rusă a fonemelor englezeşti* (p. 13–20).

Bibliografia cuprinde aproximativ 120 de titluri de lucrări de specialitate, la care se adaugă lista altor publicaţii (ziare, reviste, cataloage) consultate.

Corpusul de nume de familie englezeşti constă din articole de dicţionar cuprinzînd informaţii despre ortografia, pronunţarea, scrierea în alfabet rusesc şi etimologia acestora. Cuvintele-titlu sînt aranjate în ordine alfabetică, după aspectul lor ortografic consacrat. Numele de familie cu antropoformanţii *-son* şi *-(e)s* sau fără aceşti formanţi, dar provenind dintr-o singură rădăcină, sînt grupate la un loc în cadrul aceluiaşi articol; fiecare astfel de nume de familie figurează şi separat, cu trimiterea necesară la cuvîntul-titlu bază. Pentru toate cuvintele-titlu sau grupurile de cuvinte-titlu se arată, în paranteze drepte, pronunţarea corectă în transcriere fonetică (sistemul IPA) şi poziţia accentului. În situaţiile care o impun, se menţionează toate variantele grafice şi de pronunţare şi/sau accentuare, acestea figurînd şi separat. Toate numele de familie înregistrate sînt redate şi în alfabet rusesc; în unele cazuri, se atrage atenţia asupra grafiei tradiţionale greşite, indicîndu-se modul corect de redare a numelor de familie respective. Urmează indicarea etimologiei numelor de familie englezeşti. Etimoanele din engleza veche, vechea scandinavă şi engleza medie, care figurează în glosarul de la sfîrşitul dicţionarului, sînt redate cu majuscule. La toponimele din Anglia se indică, în paranteze rotunde, comitatul/comitatele în care apar, la cele scoţiene se face doar menţiunea „(Scoţia)". La topoantroponimele de origine franceză, belgiană, italiană şi germană nu se indică etimologia numelor din care provin. Nu se arată nici etimologia numelor de persoană contemporane. Dînd dovadă de mult discernămînt, precum şi de o justificată precauţie, autorul atrage atenţia, ori de cîte ori este cazul, asupra posibilităţii existenţei altor etimologii decît cele pe care le sugerează.

Lucrarea se încheie printr-un foarte util şi bine venit *Glosar* cuprinzînd toate etimoanele din engleza veche, vechea scandinavă şi engleza medie, cu menţionarea eventualelor variante, însoţite de traducerea în limba rusă. Figurează aici şi o serie de forme ipotetice, marcate cu asterisc, din engleza medie.

Prin numărul de nume de familie înregistrate (circa 22 700), alcătuirea judicioasă a articolelor, bogăţia informaţiilor furnizate şi rigoarea ştiinţifică cu care a fost elaborat, dicţionarul lui A. I. Rybakin îşi atinge, credem, scopul propus de a fi un instrument de lucru util tuturor celor interesaţi de studiul onomasticii engleze, în particular, sau al limbii engleze, în general.

ANDREI A. AVRAM

„Studii clasice", XXV, 1987, Bucureşti, Editura Academiei, 1988, 174 p.

Recent apărutul volum, publicat de Societatea de Studii Clasice, deşi cu conţinut variat, ca şi cele precedente, are un caracter predominant istoric şi arheologic; faptul se datorează în parte şi amînării din volumul anterior a unor articole oferite profesorului D. M. Pippidi la cea de a 80-a aniversare. Contribuţiile lingvistice şi filologice nu lipsesc totuşi:

J. Debut, *L'apprentissage du grec en Égypte ou le changement dans la continuité* (p. 7–21), descrie, pe etape cronologice, sistemul de învăţămînt elementar al limbii greceşti în Egiptul ptolemaic şi roman; documentarea se bazează esenţialmente pe papirusuri (fragmente de manuale, exerciţii). Concluzia generală e că în Egipt, întocmai ca în Grecia continentală, învăţămîntul era destinat formării de cetăţeni, nu de scribi.

B. Löfstedt, *Zu Lustus Lipsius' Briefen* (p. 71—78), semnalează, pornind de la o ediție recentă, reminiscențele literare și caracteristicile limbii latine din corespondența cunoscutului filolog belgian (1547—1606).

La rubrica „Note și discuții", Florica Bechet trece în revistă pozițiile adoptate în discuția recentă privind valoarea indicativului perfect latin (p. 79—87), în cadrul căreia se contestă valabilitatea opoziției „infectum"/„perfectum". Autoarea insistă asupra necesității unei abordări mai stricte a aspectului diacronic al întregii problematici.

R. Gr. Böhm (p. 91—93) încearcă emendarea și explicarea unui pasaj dintr-o scrisoare a lui Cicero.

Din bogata rubrică de recenzii, cîteva pagini (99—119) sînt consacrate filologiei și lingvisticii.

Bibliografia clasică românească pentru anii 1983 și 1984 (p. 151—172, cu 531 titluri) face vizibilă o situație alarmantă: lingvistica greacă figurează cu un singur titlu, iar din cele 18 ale rubricii „limba latină", 14 sînt de fapt de domeniul romanisticii; există așadar pericolul real al pierderii autonomiei filologiei clasice, strict necesară dezvoltării acestei discipline complexe.

Un necrolog pentru I. I. Russu (1911—1985), datorat lui I. Glodariu, încheie volumul.

I. F.

„Language", 63, 1987, nr. 2

Numărul 2 din 1987 al revistei „Language" grupează patru studii dintre care trei au ca model teoretic general de analiză modelul „government and binding" (GB) propus de Noam Chomsky în *Lectures on government and binding*, Dordrecht: Foris, 1981, unele dintre ele reprezentînd contribuții la o posibilă nuanțare sau îmbunătățire a acestuia. Merită semnalat faptul că toate cele patru studii nu își propun doar analiza unor fapte concrete de limbă, ci și rezolvarea unor probleme de ordin teoretic sau formularea unor generalizări.

În primul articol, *Case in tiers* (p. 217—250), semnat de Moira Yip, Joan Maling și Ray Jackendoff, se încearcă elaborarea unei teorii a cazului la nivelul structurii de suprafață, pornindu-se de la modelul teoretic oferit de fonologia nonlineară și argumentîndu-se cu exemple din islandeză, limbă cu un sistem cazual bogat și productiv. Spre deosebire de modelul GB, unde este admisă existența unor grupuri nominale care nu primesc caz, autorii studiului de față pornesc de la premisa că oricărui grup nominal i se asociază un caz. În cadrul modelului de analiză propus, model ce se vrea universal, se face distincția „caz sintactic" (care constă dintr-un lanț ordonat de tipul nominativ-acuzativ, asociat unui lanț de grupuri nominale) — „caz lexical" (cel impus de verb). Teoria cazului propusă în acest studiu ar prezenta avantajul, față de GB, de a putea explica apariția nominativului postverbal în pasivele construite cu verbe dublu-tranzitive în islandeză, permițînd, în același timp, o unificare a acuzativului și a ergativului în cadrul aceluiași parametru.

Studiul lui William O'Grady, *The interpretation of Korean anaphora* (p. 251—277) reprezintă o contribuție la o teorie *binding* pentru limba coreeană. Autorul acordă o atenție deosebită rolului relațiilor gramaticale (definite structural), considerîndu-le relevante pentru analiza pronumelui în coreeană, analiză care presupune alte principii decît relațiile de tip *command* din cadrul modelului GB. O interpretare adecvată a anaforei trebuie să țină cont, în opinia lui W. O'Grady, de ierarhia subiect-complement al verbului — alte grupuri nominale (ceea ce permite o ierarhizare a antecedenților în funcție de relația gramaticală pe care o stabilește fiecare dintre ei), precum și de principiul *Precedence Constraint*, care ține seamă de ordinea lineară a constituenților, chiar și atunci cînd aceștia sînt constituenți discontinui. Avantajul analizei propuse ar consta în faptul că permite o definire structurală a relațiilor gramaticale în toate tipurile de propoziții și la toate nivelele de reprezentare, precum și o simplificare a analizei pronumelui coreean *caki* (pronumele reflexiv, persoana a III-a).

Articolul *The complementation of aspectual verbs in French* (p. 278—298), semnat de Béatrice Lamiroy, prezintă o analiză a verbelor aspectuale în limba franceză, considerate ca avînd proprietăți contradictorii, caracteristice atît verbelor de tip „raising", cît și celor de tip „control", determinate de proprietățile lexicale ale verbului, de cele ale subiectului, ca și de cele ale verbului din subordonata completivă. Pornindu-se de la incompatibilitatea dintre aceste verbe și un complement infinitival exprimat printr-un verb de stare, sînt relevate situațiile în care un verb aspectual poate, totuși, avea un complement infinitival exprimat printr-un asemenea verb. În acest caz însă, ele nu mai exprimă categoria aspectului, ci categoria de „seria-

lizare" (categorie temporală care, ca şi timpul, se referă la timpul exterior, dar, ca şi aspectul, nu este deictică, ea punctînd doar ancorarea evenimentelor unul în raport cu celălalt). Ţinînd cont de două ierarhii implicaţionale recunoscute în literatura de specialitate, conform cărora serializarea ocupă locul dintre aspect şi timp, iar categoria de spaţiu o precedă pe cea de timp, autoarea stabileşte o a treia ierarhie : spaţiu-aspect-serializare-timp, demonstrînd că celor două categorii semantice de la extremele acestei ierarhii le corespunde opoziţia sintactică dintre cele două structuri : ,,raising" şi ,,control". Astfel, verbele de mişcare apar ca exemple tipice de verbe ,,control", iar cele de timp (ca, spre exemplu, auxiliarul de timp *aller)* ca verbe ,,raising". Cum aspectul şi serializarea ocupă o poziţie intermediară în cadrul ierarhiei semantice, şi verbele aspectuale — care exprimă uneori aspectul, alteori serializarea — vor avea un comportament sintactic intermediar între verbele de tip ,,control" şi cele de tip ,,raising". Acest articol, pe lîngă că oferă o analiză detaliată a comportamentului sintactic al verbelor aspectuale în franceză (analiză care ar putea fi extinsă şi la studiul altor limbi), scoate în evidenţă importanţa faptelor semantice pentru o teorie sintactică.

În studiul *The morphology/syntax interface* (p. 299—345), Greville D. Corbett analizează formarea şi comportamentul sintactic al adjectivelor posesive în toate cele treisprezece limbi slave (mai pe larg în soraba superioară), punînd în discuţie şi o problemă teoretică deosebit de disputată în literatura de specialitate : graniţa dintre morfologia flexionară şi cea derivaţională. În ciuda deosebirilor inerente la un grup mare de limbi, adjectivele posesive din limbile slave au unele trăsături comune : (a) se formează prin sufixarea substantivelor; (b) se comportă în multe privinţe ca nişte adjective şi (c) au unele caracteristici sintactice comune cu cele ale substantivului, putînd ,,controla" pronumele personale şi relative, precum şi atributele. Pe de o parte, ne aflăm în faţa unui fenomen de schimbare a categoriei gramaticale — aparţinînd deci morfologiei derivaţionale ; pe de altă parte, comportîndu-se asemănător substantivului, adjectivul posesiv poate fi considerat parte a paradigmei nominale, ceea ce ne pune în faţa unei probleme de morfologie flexionară. Analiza adjectivelor posesive în limbile slave, relevînd faptul că acestea selectează atît trăsături ale categoriei din care provin, cît şi ale categoriei ,,derivate", poate servi drept argument în favoarea ipotezei că nu se poate trasa o graniţă între morfologia flexionară şi cea derivaţională.

Cele patru articole sînt urmate de un necrolog (p. 346—360) al lui Michael Silverstein pentru lingvistul american Stanley Newman (1905—1984), unul dintre succesorii lui E. Sapir.

În articolul-recenzie (p. 361—397), William Frawley face o analiză critică detaliată a unei lucrări care se vrea un ,,manual" de analiză a discursului : *Handbook of discourse analysis*, Orlando : Academic Press, 1985, editat de cunoscutul lingvist Teun A. van Dijk. Deşi unele dintre studiile cuprinse în cele patru volume ale lucrării sînt interesante şi valoroase, W. Frawley consideră că, în ansamblul său, *Handbook of discourse analysis* nu întruneşte calităţile necesare unui ,,manual", în primul rînd datorită lipsei unei metode unitare de analiză, unei ,,metametode", ceea ce face ca, în mod ciudat, ,,manualul" să pară a fi în căutarea unei discipline în loc de a o prezenta.

Recenziile şi prezentările de cărţi (p. 398—457) discută publicaţii din domeniul fonologiei, morfologiei, sintaxei, dialectologiei, geografiei lingvistice, psiho- şi sociolingvisticii, creolisticii, semanticii şi predării limbilor străine, apărute în 1984—1986.

LARISA AVRAM

NI (,,Namenkundliche Informationen"), nr. 52, 1987 [Herausgegeben im Auftrage der Sektion Theoretische und angewandte Sprachwissenschaft, der Sektion Germanistik und Literaturwissenschaft an der Karl-Marx-Universität Leipzig und der Sprachwissenschaftlichen Kommission der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig]

Fidel scopului propus şi configuraţiei devenite deja tradiţionale, şi numărul 52 al cunoscutei publicaţii din Leipzig este deosebit de bogat în ,,informaţii onomastice".

Grupajul de studii propriu-zise se deschide cu un articol semnat Rosa Kohlheim, *Regensburg : Ein frühes Beispiel für die Entstehung der Doppelnamigkeit im deutschsprachigen Raum*, în care se urmăreşte, pe bază de documente, apariţia numelui dublu (prenume + *Beiname* ,,poreclă" sau, am zice noi, ,,supranume") în sec. 12 şi instalarea sa treptată în oraşul de pe Dunăre pînă în anul 1378. Cum istoricul utilizării numelui dublu a reţinut şi atenţia onomasticii noastre, fiind amplu dezbătut în publicaţiile de specialitate, dar fără a se fi ajuns la concluzii definitive, felul în care autoarea pune problema merită tot interesul. Specificînd că, în sistemul

numelui dublu, al doilea nume nu este ceea ce se înțelege astăzi prin *numele de familie*, ea sugerează că problema nu poate fi tratată încă global, sintetic, ci de la caz la caz, ca un proces complex, ale cărui cauze sînt identificabile parțial în domeniul lingvistic, parțial în cel sociocultural. La apariția numelui dublu în Regensburg se pare că au concurat următorii doi factori : modelul denominației din țările romanice într-un oraș care avea un caracter internațional (se precizează că supr.aumele se întîlnește deja în sec. 8—9 la Veneția și Milano, în sec. 10 la Verona, Florența și în sudul Franței, în sec. 11 în Elveția romanică, în Catalonia și în nordul Franței) ; pierderea capacității de funcționare a numelui unic (părțile componente ale prenumelor germane ajungînd cu timpul de neînțeles, s-a redus considerabil posibilitatea de formare a altor nume prin noi combin ții, situație necompensată nici chiar prin acceptarea principiului de selectare după numele de sfinți, ceea ce a făcut ca în centrele populate funcția de identificare a numelui unic să nu mai poată fi îndeplinită). Iar la răspîndirea și consolidarea sistemului dublei denumiri au contribuit : considerații juridice și interese economice ; perfecționarea administrației orășenești ; motive de prestigiu. Ocupîndu-se de inventarul medieval al supranumelor din Regensburg, autoarea constată proveniența lor de la nume de botez, de la nume de locuri și localități, precum și de la penumiri de profesiuni și stări sociale.

Al doilea studiu este o prezență românească : Ilie Dan, *Alter und Verbreitung einiger Suffixe in der rumänischen Toponymie*, în care autorul discută vechimea și răspîndirea celor mai frecvente două sufixe întrebuințate în toponimia românească pentru numele de localități : *-ești* și *-eni* (*-ani*).

Frank Reinhold tratează, în două articole, despre originea toponimului *Pommeranz* și a hidronimului *Oschützbach* (acesta din urmă de certă origine slavă ; concluzia autorului trebuie reținută : „... înțelesul numelui, pornind numai de la forma modernă, conduce, în multe cazuri, la rezultate false"), iar Wilfried Seibicke se ocupă de semnificația lui *-haus* din numele de femei.

Despre numele de cetăți georgiene scrie Heinz Fähnrich.

O altă secțiune a revistei este consacrată comemorării sau aniversării unor lingviști care au acordat în studiile lor un loc aparte onomasticii : Alfred Meiche, Vladimir Georgiev, Wolfgang Fleischer, Wilchelm F.H. Nicolaisen, Rudolf Schützeichel, Stefan Sonderegger, Karl Gutschmidt.

În continuare, publicația lipscană informează despre diferite manifestări lingvistice, precum : colocviul „Limba în dezvoltarea socială și culturală" (Leipzig, 22—24 iulie 1986), *Prima Conferință Panunională a Onomasticii Turce* (Frunze, 23—25 sept. 1986), *Conferința Universitară Republicană despre Problemele Onomasticii Azerbaidjene* (Baku, 28—29 nov. 1986), *Seminarul de Etimologie de la Leipzig* (20 febr. 1987), simpozionul „Toponimele culturii de coastă" (Volda — Norvegia, 4—5 mai 1987), *Cea de-a II-a Conferință Cehoslovacă de Onomastică* (Smolenice, 6—8 mai 1987), simpozionul „Numele în textele literare germane din evul mediu" (Kiel, 9—12 sept. 1987).

Cu semnalarea unor noi lucrări de onomastică, apărute în țări din Europa, America și Asia, și cu o revistă a revistelor, urmată de scurte comunicări, se încheie acest număr al unei publicații care își consolidează, cu fiecare apariție, statutul de instrument indispensabil pentru toți cei ce lucrează în acest domeniu.

SIMION DĂNILĂ

INDICELE REVISTEI PE ANUL 1988

INDICE DE MATERII *

* Indicele de materii a fost întocmit de Alexandra Nicolescu

INDICE DE AUTORI *

* Indicele de autori și de cuvinte au fost întocmite de Mihaela Bîrlădeanu.

INDICE DE CUVINTE

PORTUGHEZA

RETOROMANA

ROMÂNA

SPANIOLA

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1988 (XXXIX)

1

Teze pentru o retorică a receptării textului poetic: EMANUEL VASILIU, Text și acceptabilitate; ECATERINA MIHĂILĂ, Nivele gnoseologice într-un model integrator al receptării poetice; DANA MANEA, Receptarea textului poetic între sintaxă și semantică; RODICA ZAFIU, Forme elementare ale receptării; OLGA GALAŢEANU, Un model semiolingvistic al receptării discursului poetic; MARIANA NEŢ, Retorică și intertextualitate?; CEZAR TABARCEA, Funcţia catalizatoare a toposului; NICOLETA COATU, Retorica receptării textului epic oral-folcloric; GABRIELA DUDA, Dualitatea funcţională a clișeului în procesul lecturii; MIHAI NICHITA, Dialogul poetului cu publicul în palliata plautină; ANDA TEODORESCU, Traducerea ca mod specific de receptare.

2

RODICA ZAFIU, Analiză de text și judecată de valoare; ANDREI A. AVRAM, Argumentare și cauzalitate; MARIANA NEŢ, Figura — funcţie a textului poetic; LIVIU FRANGA, Hor., Carm. 1, 9 — aspecte ale lecturii poetice; VICTORIA MOLDOVAN, Strategii dialogale la Sadoveanu; CAMELIA STAN, Construcţii adversative cu inversiune sintactică în limba română contemporană; VICTORIA POPOVICI, Cuvintele latine păstrate numai în română: probleme de etimologie; MAGDALENA POPESCU-MARIN, Cu privire la etimologia numelui propriu *Carpaţi*; I. ROBCIUC, Despre unele cuvinte românești de origine slavă; VIRGIL NESTORESCU, Etimologii.

3

DANIELA ROVENŢA-FRUMUȘANI, Observaţii privind metafora oglinzii în relaţia gîndire —limbaj; MARIANA NEŢ, Figura — rezultat al strategiei discursive; SMARANDA VULTUR, Poemul în replică și transformarea textului poetic; NICOLAE SARAMANDU, Harta graiurilor aromâne și meglenoromâne din Peninsula Balcanică; SANDA REINHEIMER-RÎPEANU, „Dublete" românești de origine franceză; ANDREI AVRAM, Despre sensurile lui *mizgă* și originea lui *a mizgui*; VASILE FRĂŢILĂ, Etimologia cuvîntului *răboli*.

4

MARINA RĂDULESCU, Text și coerenţă; MIHAELA MANCAȘ, Coerenţa textului și figura retorică; RODICA ZAFIU, Figuri ale discursivităţii; RODICA MARIAN, Conector sintactic, figură și personaj în *Luceafărul*; FELICIA ȘERBAN, Figuri modal-temporale în poezia lirică; CRISTINA FLORESCU, Congruenţa stilistică dintre nivelele textuale; IOAN PÂNZARU, Despre alegorie; FLORENTINA VIȘAN, Titlul — figură de dublă intitulare a textului poeziei chineze clasice; NINA IVANCIU, Strategii de atenuare cu efecte comice.

*

MARLEEN VAN PETEGHEM, Reversibilitatea constituenţilor nominali în propoziţiile copulative (cu verbul *a fi*) în limba română.

5

EMANUEL VASILIU, Cîteva reflecţii asupra distincţiei semn/simbol; MARIANA NEŢ, Figură și univers; GABRIELA DUDA, Hiperbolă și discurs poetic; CARMEN MATEI, Nivele și funcţii narative; OLIMPIA BERCA, O transformare de text: *De-ar fi mijloace* de M. Eminescu; MARIA FOARŢĂ, Pseudoverslibrismul între clasici și moderni (Reflexe textuale ale unei maniere prozodografice); CAMELIA STAN, Structuri adversative cu elemente modalizatoare (în textul poetic); LARISA AVRAM, „Verb auxiliar" în limba română: categorială sau morfem gramatical?; DANIELA STOIANOVA, Întrebuinţări ale conjunctivului în limbile română și bulgară și construcţia *да* + verb în bulgară.

RM — ISSN 0039 — 405X

I. P. Informaţia c. 2613

Lei 30